

الذی المنصور

(الحکیم)

سُنَنُ أَبِي ذَرٍّ

(افادات)

حضرت مولانا محمد عاقل صیّد

صدر مدرس، مکتبہ العلوم، تھانہ نور، حیدرآباد

(تقریباً)

- ① دیکھنا کہ اقل کون سا کتب خانہ میں ہے
- ② دیکھنا کہ کتب خانہ میں (ابو ذر) کا کون سا نسخہ ہے
- ③ دیکھنا کہ کتب خانہ میں کون سا نسخہ ہے
- ④ دیکھنا کہ کتب خانہ میں کون سا نسخہ ہے
- ⑤ دیکھنا کہ کتب خانہ میں کون سا نسخہ ہے
- ⑥ دیکھنا کہ کتب خانہ میں کون سا نسخہ ہے
- ⑦ دیکھنا کہ کتب خانہ میں کون سا نسخہ ہے
- ⑧ دیکھنا کہ کتب خانہ میں کون سا نسخہ ہے

تمام فنون کے کتب ہمارے ویب سائٹ اور پلے سٹور سے فری ڈاؤن لوڈ کریں۔ ہم روزانہ کی بنیاد پر اس میں مزید نئے کتب شامل کر رہے ہیں نئے شامل شدہ کتب لیے روزانہ ہمارے پلے سٹور اور ویب سائٹ کو باقاعدگی سے چیک کیا کریں۔

اپنی کتاب کو ہمارے ویب سائٹ پر شائع کرنے کے لیے رابطہ کریں

منطق	خطبات	تفاسیر
معانی	سیرت	احاث
تصوف	تاریخ	فقہ
تقابل ادیان	صرف	سوانح حیات
تجوید	نحو	درس نظامی
نعت	فلسفہ	لغت
تراجم	حکمت	فتاوی
تبلیغ و دعوت	بلاغت	اصلاحی
تمام فنون	مناظرے	آڈیو درس

الدر المنضود

فی حل

سنن أبي داود

افادات:- حضرت مولانا محمد عاقل صیب

صدر مدرس مظاهر العلوم سہارنپور (ہند)

مترجمین:

[رفقاء] دار التصفیف والتحقیق

زیر نگرانی

مولانا شامہ فیصل فاضل وفاق المدارس

پیشگو.....دویم جلد

خصوصیات

- ① د کتاب پہ اول کنہی د اصول حدیث مفیدہ مقدمہ
- ② د بذل المجہود شرح ابي داود عربی شرحی خلاصہ اونچو
- ③ د متن تولو احادیث تہ اعراب ورکول
- ④ د ہر کتاب پہ اول کنہی ہفتی سرہ متعلقہ ضروری مباحث
- ⑤ د ہر حدیث تخریج د مصدر، کتاب او رقم پہ حولی سرہ
- ⑥ د مشکلو لغاتو حل
- ⑦ پہ فقہی مباحثو کنہی د مذاہبو بیان
- ⑧ د فریق مخالف دلائل
- ⑨ د فریق مخالف د دلائلو خخہ جوابونہ
- ⑩ د مذہب حنفی دلائل او وجوہ ترجیح

خوروںکی

فیصل کتب خانہ محلہ جنگی پیشور

د چماپ حقوق صرف ناشر سره محفوظ دی

د کتاب نوم: الدر المنضود فی حل سنن ابی داؤد
 مؤلف: حضرت مولانا محمد عاقل صاحب دامت برکاتهم
 زیر نگرانی: مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس
 خپرونکی: فیصل کتب خانه محله جنگی پېښور

د ملایو ډیو پټي

- مکتبه فخر الدین رازی هرات [نمائنده فیصل کتب خانه در هرات]
جدید اسلامی کتب خانه خوست	نعمت کتب خانه کابل
المصباح کتب خانه کابل	شریف الله کتب خانه کابل
روغانیوال کتب خانه جلال آباد	حقانیه کتب خانه گردیز
رحیمی کتب خانه خوست	مسلم کتب خانه جلال آباد
حرم کتب خانه کابل	مکتبه نعمانیه غزنی
فلاح کتب خانه جلال آباد	گودر کتب خانه جلال آباد
موتی مبارک کتب خانه غزنی	مسلم کتب خانه خوست
مکتبه خواجه عبدالله انصاری غزنی	حاجی سردار کتب خانه کابل
واحدی کتب خانه خوست	مکتبه رشیدیہ کابل
مکتبه رحمانیہ قندهار	
دعوت کتب خانه جلال آباد	
تقوی کتب خانه جلال آباد	

خپرونکی

فیصل کتب خانه

مدینه ټاور محله جنگی پېښور قصه خوانی پېښور
 موبائیل ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست ابواب جلد دوم

شمار	بسمون	صفحه
۲۹	باب الْمَرْأَةُ تَغْسِلُ ثَوْبَهَا الَّذِي تَلْبَسُهُ فِي حَيْضِهَا	۲۹
۲۹	د ما قبل سره ربط او په ترجمه الباب سره مقصود :	۲۹
۳۰	(په دې حديث كښې د غسل ذكر نشته، ددې وجوهات)	۳۰
۳۱	د ثوب مشكوك د طهارت طريق :	۳۱
۳۳	په حديث الباب كښ دوه اختلافي مسئلې :	۳۳
۳۳	(د پليتي د ازالې دپاره د اوبو تعين)	۳۳
۳۳	(په اوبو كښې د طاهر خيز ملاويدلو مسئله)	۳۳
۳۳	باب الصَّلَاةِ فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُصِيبُ أَهْلَهُ فِيهِ	۳۳
۳۴	باب الصَّلَاةِ فِي شُعْرِ النِّسَاءِ	۳۴
۳۴	د ممانعت وجه	۳۴
۳۵	تشریح سند :	۳۵
۳۶	باب فِي الرُّخْصَةِ فِي ذَلِكَ	۳۶
۳۷	باب الْمَنِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبَ	۳۷
۳۷	مضمون حديث :	۳۷
۳۷	د طرق حديث د اختلاف تشریح او تحقيق :	۳۷
۳۸	په دې سلسله كښ د امام ترمذی <small>رحمته الله علیه</small> رأي :	۳۸
۳۹	د مني په طهارت او نجاست كښ د فريقينو دلائل :	۳۹
۴۰	ابوالفضل ابن حجر او ابو جعفر طحاوی <small>رحمته الله علیهما</small> :	۴۰
۴۰	د امام طحاوی <small>رحمته الله علیه</small> د رأيي ماحصل :	۴۰
۴۱	باب بَوْلِ الصَّبِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبَ	۴۱
۴۱	مذاهب ائمة :	۴۱
۴۱	(د ماشوم هلك او جينئ د متيازو په تطهير كښې فرق)	۴۱
۴۲	بول صبي او بول صبية كښ وجه د فرق :	۴۲
۴۳	(د احنافو په مسلك باندې اشكال)	۴۳
۴۳	(د امام طحاوی د طرفه عقلی دليل)	۴۳
۴۵	باب الْأَرْضُ يُصِيبُهَا الْبَوْلُ	۴۵
۴۵	د تطهير ارض د طرقو تفصيل سره د علماء كرامو د اختلاف نه :	۴۵
۴۶	د سنن په رواياتو سره د حفر ثبوت :	۴۶

شمار	مضمون	صفحه
٤٧	د اعرابي په تعيين كښ احوال :	٤٧
٤٨	باب في طهور الأرض إذا يَبَسَتْ	٤٨
٤٩	د امام خطابي <small>رحمه الله</small> تاويل او د هغې رد :	٤٩
٥٠	باب في الأذى يُصِيبُ الذَّيْلَ	٥٠
٥٠	حديث الباب بالاتفاق تاويل ته محتاج دې :	٥٠
٥٢	باب في الأذى يُصِيبُ الثَّعْلَ	٥٢
٥٢	د حديث توضيح او د مذاهب ائمة تفصيل :	٥٢
٥٤	تشریح سند :	٥٤
٥٥	باب الإِعَادَةُ مِنَ النَّجَاسَةِ تَكُونُ فِي الثَّوْبِ	٥٥
٥٥	د صحة الصلوة دپاره د طهارة عن النجاسة په شرط كيدو كښ اختلاف :	٥٥
٥٦	تاويل حديث على مسلك الجمهور :	٥٦
٥٦	باب البُصَاقِ يُصِيبُ الثَّوْبَ	٥٦
٥٧	حسن اختتام :	٥٧
٥٨	كتاب الصلاة	٥٨
٥٨	باب الصَّلَاةِ مِنَ الْإِسْلَامِ	٥٨
٥٨	البحث الاول	٥٨
٥٨	البحث الثاني	٥٨
٥٩	البحث الثالث	٥٩
٥٩	(د اسرى تاريخ)	٥٩
٦٠	البحث الرابع	٦٠
٦٠	البحث الخامس	٦٠
٦١	البحث السادس	٦١
٦١	البحث السابع	٦١
٦٢	البحث الثامن	٦٢
٦٤	تطوعات په شروع كولو سره واجب كيدل او په دې كښ اختلاف دې	٦٤
٦٦	يو مشهور اشكال او د هغې جواب	٦٦
٦٧	باب في الْمَوَاقِيتِ	٦٧
٦٧	د مونځونو د وختونو بيان	٦٧
٦٨	د مامور به دوه قسمونه	٦٨
٦٩	د صلوات خمسة د اوفاتو تفصيل سره د علماء كرامو د اختلاف نه	٦٩

شمار	مضمون	صفحه
۷۰	د حديث امامت جبرائيل عليه السلام شرح	۷۰
۷۲	د ماښام په وخت کښ د شوافعو د مذهب تحقيق او تفصيل	۷۲
۷۵	مضمون حديث	۷۵
۷۵	(په اعلم کښې درې احتمالات):	۷۵
۷۶	د قول ابوداود تشریح	۷۶
۷۸	شرح حديث	۷۸
۷۹	د مصنف د کلام تشریح	۷۹
۸۰	باب في وَقْتِ صَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَيْفَ كَانَ يُصَلِّيْهَا	۸۰
	باب دې په بيان د مونځونو د وخت د رسول الله ﷺ او هغه به څنګه مونځ کولو	
۸۱	شرح حديث	۸۱
۸۲	نوم قبل العشاء او د حديث بعد العشاء تفصيل	۸۲
۸۳	باب في وَقْتِ صَلَاةِ الظُّهْرِ	۸۳
۸۳	د ماسپڅين د مونځ وخت	۸۳
۸۳	د امام ترمذی په مسلک شافعی باندې نقد	۸۳
۸۴	شرح حديث	۸۴
۸۵	د امام خطابی او د سبکی د رأيي اختلاف	۸۵
۸۷	د شوافعو د طرف نه د حديث الباب توجيهات	۸۷
۸۷	د ماسپڅين وخت الی مثلين په باره کښ د امام ابوحنيفه دلائل	۸۷
۸۸	يو اشکال او د هغې جواب	۸۸
۸۹	باب في وَقْتِ صَلَاةِ الْعَصْرِ	۸۹
۸۹	د مازيګر د مانځه وخت	۸۹
۹۰	د جمهورو د حديث نه په تعجيل عصر باندې استدلال او د احنافو د طرف نه جواب	۹۰
۹۱	د حديث شرح او طريق استدلال	۹۱
۹۳	باب في الصَّلَاةِ الْوُسْطَى	۹۳
۹۳	(د صلوة وسطی مصداق)	۹۳
۹۴	په غزوه خندق کښ د فوت شوی مونځ تعداد	۹۴
۹۶	باب مَنْ أَذْرَكَ رُكْعَةً مِّنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أَذْرَكَهَا	۹۶
۹۷	د احاديثو تشریح او د احنافو د مسلک تحقيق	۹۷
۹۸	د احنافو په توجيه باندې خپله د هغوی د قاعدې د مخالفت اشکال	۹۸
۱۰۰	د حديث شرح	۱۰۰

شمار	مضمون	صفحه
١٠٠	په حديث كښ دوه بحثونه	١٠٠
١٠١	شرح حديث	١٠١
١٠٢	باب في وَقْتِ الْمَغْرِبِ	١٠٢
١٠٢	شرح حديث	١٠٢
١٠٤	د ماښام په مستحب وخت كښ د اهل سنت او اهل تشيع اختلاف سره د دلائلو نه	١٠٤
١٠٤	باب في وَقْتِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ	١٠٤
١٠٤	د ماسخوتن د صفت اخره راوړلو وجه:	١٠٤
١٠٥	شرح حديث	١٠٥
١٠٥	د وقت مذكور في الحديث تعين كښ د ابن حجر مكي او ملا علي قاري اختلاف	١٠٥
١٠٧	شرح حديث	١٠٧
١٠٧	تاخير عشاء او د هغې په تقديم كښ د اختلاف علماء حاصل	١٠٧
١٠٨	باب في وَقْتِ الصُّبْحِ	١٠٨
١٠٨	د حديث په شرح كښ د شارحينو د رائي اختلاف	١٠٨
١٠٩	د جمهور د حديث نه په تعجيل فجر باندې استدلال او د احنافو د طرف نه د هغې جواب	١٠٩
١٠٩	په دوه احاديثو كښ تعارض	١٠٩
١١٠	د احنافو دليل او د شوافعو د طرف نه د دې تاويل	١١٠
١١١	باب في الْمُحَافَظَةِ عَلَى وَقْتِ الصَّلَاةِ	١١١
١١١	د صلوات خمسة د وختونو تفصيل عند الائمة الاربعة	١١١
١١٢	د جمعي په مستحب وخت كښ د علماء كرامو اختلاف	١١٢
١١٣	تحقيق صناعي	١١٣
١١٣	د وجوب و تر دليل	١١٣
١١٤	(په (كذب ابو محمد) په الفاظو باندې اشكال)	١١٤
١١٥	په سند حديث كښ اختلاف دې	١١٥
١١٦	د وقت اول فضيلت او په هغې باندې كلام	١١٦
١١٦	د افضل الاعمال مصداق او په هغې كښ د علماء كرامو اختلاف	١١٦
١١٨	په حديث باندې اشكال او د هغې تاويل	١١٨
١١٩	باب إِذَا أَخَّرَ الْإِمَامُ الصَّلَاةَ عَنِ الْوَقْتِ	١١٩
١١٩	د ترجمة الباب تشریح:	١١٩
١٢٠	شرح حديث	١٢٠
١٢٠	د حديث متعلق مسائل فقهية	١٢٠

شمار	مضمون	صفحه
.....	البحث الاول :	۱۴۰
.....	البحث الثاني :	۱۴۱
.....	البحث الثالث :	۱۴۱
.....	حديث الباب په ظاهره كښ د احنافو خلاف دې	۱۴۱
.....	مضمون حديث	۱۴۲
.....	باب في مَنْ نَامَ عَنِ الصَّلَاةِ، أَوْ نَسِيَهَا	۱۴۴
.....	د واقعه ليله التعريس په تعدد كښ د علماء كرامو اختلاف	۱۴۴
.....	د قضاء مونځ د جماعت دپاره اذان او اقامت كښ اختلاف	۱۴۶
.....	د حديث متعلق مسائل فقهيه او اختلاف د علماء كرامو	۱۴۶
.....	په دې ميدان كښ د تحويل او انتقال سبب	۱۴۸
.....	شرح السند	۱۴۸
.....	په مستدل حنفيه باندې د مصنف نقد او د هغې جواب	۱۴۹
.....	شرح حديث	۱۳۰
.....	د حديث تشريح او تاويل	۱۳۱
.....	د جيش الامراء مصداق	۱۳۲
.....	واقعه ليله التعريس او تعليم فعلى	۱۳۷
.....	باب في بِنَاءِ الْمَسَاجِدِ	۱۳۷
.....	د تزئين مساجد حكم	۱۳۸
.....	شرح حديث	۱۴۳
.....	په روايت كښ اختصار	۱۴۴
.....	د مشركينو قبرونه وړانول	۱۴۵
.....	شرح السند	۱۴۶
.....	باب اتَّخَذَ الْمَسَاجِدَ فِي الدُّوْرِ	۱۴۶
.....	د صحيفه سمره اول حديث	۱۴۷
.....	باب في السُّرُجِ فِي الْمَسَاجِدِ	۱۴۸
.....	باب في حَصَى الْمَسْجِدِ	۱۴۸
.....	باب في كُنُيسِ الْمَسْجِدِ	۱۵۰
.....	شرح حديث	۱۵۱
.....	بعض اشكال او د هغې جواب	۱۵۱
.....	نسيان د قران كريم حكم	۱۵۲

شمار	مضمون	صفحه
۱۵۲	باب في اغتزال النساء في المساجد عن الرجال	۱۵۲
۱۵۳	د مصنف راڼي او په هغې باندې نقد	۱۵۳
۱۵۴	باب فيما يقوله الرجل عند دخوله المسجد	۱۵۴
۱۵۵	د ادعيه ماثوره اهتمام	۱۵۵
۱۵۶	باب ما جاء في الصلاة عند دخول المسجد	۱۵۶
۱۵۶	د حديث متعلق مباحث خمسة	۱۵۶
۱۵۶	اول بحث :	۱۵۶
۱۵۶	بحث ثاني :	۱۵۶
۱۵۷	بحث ثالث :	۱۵۷
۱۵۷	بحث رابع :	۱۵۷
۱۵۷	بحث خامس :	۱۵۷
۱۵۸	باب في فضل القعود في المسجد	۱۵۸
۱۵۹	اشكال او جواب	۱۵۹
۱۵۹	د اخراج ريع في المسجد حكم	۱۵۹
۱۶۰	جلوس المحدث في المسجد	۱۶۰
۱۶۰	باب في كراهية إنشاء الضالة في المسجد	۱۶۰
۱۶۱	باب في كراهية البزاق في المسجد	۱۶۱
۱۶۲	د حديث شرح او د قاضي عياض <small>رحمته الله</small> سخت اختلاف	۱۶۲
۱۶۴	په جانب يمين او جانب يسار كښ د فرق وجه	۱۶۴
۱۶۵	مضمون حديث	۱۶۵
۱۶۷	اسطوانه مخلقه	۱۶۷
۱۶۸	اشكال او جواب	۱۶۸
۱۶۹	باب ما جاء في المشرك يدخل المسجد	۱۶۹
۱۶۹	په مسئله مترجم بها كښ د ائمه كرامو مذاهب	۱۶۹
۱۷۰	د ابن بطل مالكي د حديث نه استدلال	۱۷۰
۱۷۱	د دې كلام تشریح	۱۷۱
۱۷۱	په يو حديث باندې د مصنف او امام بخاري <small>رحمته الله</small> دوه مختلف ترجمې	۱۷۱
۱۷۳	باب في المواضع التي لا تجوز فيها الصلاة	۱۷۳
۱۷۴	شرح حديث	۱۷۴
۱۷۵	ما استفاد من الحديث	۱۷۵

شمار	مضمون	صفحه
۱۷۵	هغه مواضع چه په هغې کښ مونځ کول منع دي	۱۷۵
۱۷۶	باب الثَّانِي عَنِ الصَّلَاةِ، فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ	۱۷۶
۱۷۷	باب مَتَى يُؤْمَرُ الْغُلَامُ بِالصَّلَاةِ	۱۷۷
۱۷۷	ايا صبي شرعا مامور بالصلاة دي يا نه؟	۱۷۷
۱۷۸	د حديث الباب نه د شوافعو په خپل مسلک باندې استدلال	۱۷۸
۱۸۰	باب بَدْءِ الْأَذَانِ	۱۸۰
۱۸۰	مباحث سته متعلقه بالاذان	۱۸۰
۱۸۰	بحث اول :	۱۸۰
۱۸۰	بحث ثاني :	۱۸۰
۱۸۱	بحث ثالث :	۱۸۱
۱۸۱	خلورم بحث :	۱۸۱
۱۸۲	د عبدالله بن زيد د حديث مضمون	۱۸۲
۱۸۳	د اذان د مشروعيت په باره کښ د بخاري او د سنن په حديث کښ تعارض او د هغې جواب	۱۸۳
۱۸۳	غريبه	۱۸۳
۱۸۳	د اذان په مشروعيت باندې يو مشهور اشکال او جواب	۱۸۳
۱۸۴	رؤيا عمر بن الخطاب	۱۸۴
۱۸۴	په خوب باندې د فيصلې يو بل مثال	۱۸۴
۱۸۵	بحث خامس :	۱۸۵
۱۸۵	بحث سادس :	۱۸۵
۱۸۵	د ټولو نه اول د اذان ورکولو سعادت	۱۸۵
۱۸۶	باب كَيْفَ الْأَذَانُ	۱۸۶
۱۸۶	د کلمات اذان تعداد کښ اختلاف	۱۸۶
۱۸۸	شرح حديث	۱۸۸
۱۸۸	د احاديث الباب تجزيه او په هغې کلام	۱۸۸
۱۸۸	د عبدالله بن زيد روايات د قامت په باره کښ	۱۸۸
۱۸۹	په اذان کښ د ترجيع بحث	۱۸۹
۱۸۹	د شيخ ابن الهمام رائي	۱۸۹
۱۹۰	ابتداء په اذان کښ د تکبير په عدد کښ اختلاف دي	۱۹۰
۱۹۱	د اذان ابو محذوره واقعه	۱۹۱
۱۹۱	د امام طحاوي رحمه الله رائي	۱۹۱

شمار	مضمون	صفحه
۱۹۱	د سحر په اذان کنښ د الصلاة خير من النوم متعلق کلام	۱۹۱
۱۹۶	شرح السند	۱۹۶
۱۹۹	احيلت الصلاة ثلاثة احوال	۱۹۹
۱۹۹	د مونځ دویم تغير	۱۹۹
۲۰۰	شرح السند	۲۰۰
۲۰۱	د صوم تغيرات ثلاثة	۲۰۱
۲۰۳	د مونځ دریم تغير	۲۰۳
۲۰۴	د تحويل قبله متعلق دوه بحثونه	۲۰۴
۲۰۴	باب في الإقامة	۲۰۴
۲۰۵	د ائمه اربعة په نزد د كلمات اقامت تعداد	۲۰۵
۲۰۵	حديث الباب د جمهور دليل دي	۲۰۵
۲۰۵	د حديث الباب خلاف نور روايات	۲۰۵
۲۰۶	د حديث الباب تاويل	۲۰۶
۲۰۶	په تنبيه اقامت کنښ د احنافو مزید دلائل	۲۰۶
۲۰۷	د حديث توجيه	۲۰۷
۲۰۹	باب في الرجل يؤذن ويُقيم آخر	۲۰۹
۲۰۹	د سند تحقيق	۲۰۹
۲۱۱	د احنافو د طرف نه د حديث توجيه	۲۱۱
۲۱۱	باب رفع الصوت بالأذان	۲۱۱
۲۱۱	شرح حديث	۲۱۱
۲۱۳	د حديث شرح	۲۱۳
۲۱۳	يو اشكال او جواب	۲۱۳
۲۱۳	باب ما يجب على المؤذن من تعاهد الوقت	۲۱۳
۲۱۴	د امامت او اذان مرتبه	۲۱۴
۲۱۵	باب الأذان فوق المنارة	۲۱۵
۲۱۵	د بلال <small>رضي الله عنه</small> اهتمام كول	۲۱۵
۲۱۶	باب في المؤذن يستدير في أذانه	۲۱۶
۲۱۶	د حديث مضمون	۲۱۶
۲۱۷	د استدار په سلسله کنښ رواياتو کنښ اختلاف	۲۱۷
۲۱۷	د تحويل په كيفيت کنښ اقوال	۲۱۷

شمار	مضمون	صفحه
۲۱۷	باب مَا جَاءَ فِي الدُّعَاءِ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ	۲۱۷
۲۱۸	باب مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْمُؤَذِّنَ	۲۱۸
۲۱۸	د اجابت اذان حکم	۲۱۸
۲۱۹	د اذان خطبه اجابت	۲۱۹
۲۲۰	د وسيلي تفسير	۲۲۰
۲۲۲	شرح حديث	۲۲۲
۲۲۲	يو اشكال او د هغې جواب	۲۲۲
۲۲۳	باب مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْإِقَامَةَ	۲۲۳
۲۲۳	اجابت اقامت کښ اختلاف	۲۲۳
۲۲۴	باب مَا جَاءَ فِي الدُّعَاءِ عِنْدَ الْأَذَانِ	۲۲۴
۲۲۴	باب مَا يَقُولُ عِنْدَ أَذَانِ الْمَغْرِبِ	۲۲۴
۲۲۵	باب أَخِذِ الْأَجْرَ عَلَى التَّأْذِينِ	۲۲۵
۲۲۵	د خپل ځان دپاره د امامت او توليت طلب	۲۲۵
۲۲۶	په استیجار علی الطاعات کښ د علماء کرامو اختلاف	۲۲۶
۲۲۷	باب فِي الْأَذَانِ قَبْلَ دُخُولِ الْوَقْتِ	۲۲۷
۲۲۷	په مسئله الباب کښ مذاهب ائمه	۲۲۷
۲۲۸	په حديث الباب باندې د محدثينو نقد	۲۲۸
۲۲۸	د احنافو د طرف نه د دې نقد جواب	۲۲۸
۲۲۹	د جمهورو د استدلال رد	۲۲۹
۲۳۰	باب الْأَذَانِ لِلْأَعْمَى	۲۳۰
۲۳۱	باب الْخُرُوجُ مِنَ الْمَسْجِدِ بَعْدَ الْأَذَانِ	۲۳۱
۲۳۱	په مسئله الباب کښ د اختلاف تفصيل	۲۳۱
۲۳۲	د اعاده صلاة متعلق متعدد ابواب او تراجم	۲۳۲
۲۳۲	د حديث الباب محمل د احنافو په نزد	۲۳۲
۲۳۲	باب فِي الْمُؤَذِّنِ يَنْتَظِرُ الْإِمَامَ	۲۳۲
۲۳۳	باب فِي التَّثْوِيبِ	۲۳۳
۲۳۳	د تثويب معانی	۲۳۳
۲۳۴	د تثويب په حکم کښ د علماء کرامو اختلاف	۲۳۴
۲۳۴	باب فِي الصَّلَاةِ ثَقَامٌ وَلَمْ يَأْتِ الْإِمَامُ يَنْتَظِرُونَهُ قُعُودًا	۲۳۴
۲۳۵	دفع تعارض بين الحديثين	۲۳۵

شمار	مضمون	صفحه
۲۳۵	متی يقوم الناس في الصف؟	۲۳۵
۲۳۶	متی يكبر الامام للصلوة؟	۲۳۶
۲۳۶	شرح السند	۲۳۶
۲۳۸	د اقامت او تكبير تحریمه ترمینځه فصل	۲۳۸
۲۳۸	شرح حديث	۲۳۸
۲۴۰	تکثیر جماعت مطلوب دي	۲۴۰
۲۴۰	باب في التشديد في ترك الجماعة	۲۴۰
۲۴۰	د جماعت په حکم کښ د علماء کرامو مذاهب	۲۴۰
۲۴۱	د حديث نه د جماعت په فرضيت باندې استدلال او د هغې جواب	۲۴۱
۲۴۳	(سنن هدی او سنن زوائد)	۲۴۳
۲۴۴	حديث تاويل ته محتاج دي	۲۴۴
۲۴۵	د اعمی دپاره د ترک جماعت اجازت	۲۴۵
۲۴۵	الاعذار المسقطه للجماعة	۲۴۵
۲۴۶	باب في فضل صلاة الجماعة	۲۴۶
۲۴۷	په کثرت جماعت باندې د فضيلت زيادت	۲۴۷
۲۴۸	شرح حديث کښ دوه اقوال	۲۴۸
۲۴۸	باب ما جاء في فضل المشي إلى الصلاة	۲۴۸
۲۴۹	ايا مسجد ته نزدې کور افضل دي يا لري؟	۲۴۹
۲۵۰	په حديث الباب کښ يو نوې خبره	۲۵۰
۲۵۰	د بخاری د ترجمه الباب توجیه	۲۵۰
۲۵۱	ذكر ما يستفاد من الحديث	۲۵۱
۲۵۲	شرح حديث	۲۵۲
۲۵۳	شرح حديث کښ دوه اقوال	۲۵۳
۲۵۴	د جماعت د ثواب په باره کښ د رواياتو اختلاف	۲۵۴
۲۵۵	مضمون حديث	۲۵۵
۲۵۵	باب ما جاء في المشي إلى الصلاة في الظلم	۲۵۵
۲۵۶	باب ما جاء في الهذلي في المشي إلى الصلاة	۲۵۶
۲۵۶	د تشبيک په حکم کښ اختلاف	۲۵۶
۲۵۸	باب فيمن خرج يريد الصلاة فسبق بها	۲۵۸
۲۵۸	باب ما جاء في خروج النساء إلى المسجد	۲۵۸

شمار	مضمون	صفحه
۲۵۸.....	په مسئله الباب کښ د ائمه کرامو مذاهب.....	۲۵۸.....
۲۶۰.....	باب التَّشْدِيدِ فِي ذَلِكَ.....	۲۶۰.....
۲۶۱.....	باب السَّغْيِ إِلَى الصَّلَاةِ.....	۲۶۱.....
۲۶۲.....	مسبوق امام سره اول مونځ رالاندې کوی که اخر.....	۲۶۲.....
۲۶۳.....	باب فِي الْجَمْعِ فِي الْمَسْجِدِ مَرَّتَيْنِ.....	۲۶۳.....
۲۶۳.....	په جماعت ثانيه في المسجد کښ اختلاف علماء.....	۲۶۳.....
۲۶۴.....	د حديث الباب نه استدلال او د هغې جواب.....	۲۶۴.....
۲۶۴.....	باب فَيَمْنُ صَلَّى فِي مَنْزِلِهِ ثُمَّ أَذْرَكَ الْجَمَاعَةَ يُصَلِّي مَعَهُمْ.....	۲۶۴.....
۲۶۵.....	(د حديث الباب نه جوابات).....	۲۶۵.....
۲۶۷.....	باب إِذَا صَلَّى ثُمَّ أَذْرَكَ جَمَاعَةً أُعِيدُ.....	۲۶۷.....
۲۶۷.....	په ترجمه الباب کښ د مصنف غرض.....	۲۶۷.....
۲۶۸.....	باب فِي جَمَاعِ الْإِمَامَةِ وَفَضْلِهَا.....	۲۶۸.....
۲۶۸.....	(د جماع لغوی تحقيق).....	۲۶۸.....
۲۶۹.....	باب فِي كِرَاهِيَةِ التَّدَاخُلِ عَلَى الْإِمَامَةِ.....	۲۶۹.....
۲۶۹.....	باب مَنْ أَحَقَّ بِالْإِمَامَةِ.....	۲۶۹.....
۲۶۹.....	د امامت اوصاف :.....	۲۶۹.....
۲۷۰.....	د جمهورو دليل او په هغې باندې اشکال او جواب :.....	۲۷۰.....
۲۷۱.....	تکمله :.....	۲۷۱.....
۲۷۲.....	امامت صبي او په هغې کښ اختلاف.....	۲۷۲.....
۲۷۳.....	(د حديث الباب جواب).....	۲۷۳.....
۲۷۵.....	د حديث الباب نه د بعض علماء استدلال.....	۲۷۵.....
۲۷۶.....	باب إِمَامَةِ النِّسَاءِ.....	۲۷۶.....
۲۷۶.....	په مسئله الباب کښ مذاهب ائمه.....	۲۷۶.....
۲۷۷.....	د حديث مضمون.....	۲۷۷.....
۲۷۷.....	تکمله :.....	۲۷۷.....
۲۷۸.....	باب الرَّجُلِ يَوْمُ الْقَوْمِ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ.....	۲۷۸.....
۲۷۸.....	د حديث شرح.....	۲۷۸.....
۲۷۸.....	باب إِمَامَةِ الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ.....	۲۷۸.....
۲۷۸.....	د فاسق د امامت مسئله.....	۲۷۸.....
۲۷۹.....	د فاسق د امامت مسئله.....	۲۷۹.....

شمار	مضمون	صفحه
۲۷۹	باب إِمَامَةِ الْأَعْمَى	۲۷۹
۲۷۹	په مسئله الباب كښن مذاهب ائمه	۲۷۹
۲۸۰	باب إِمَامَةِ الرَّائِرِ	۲۸۰
۲۸۰	هغه حضرات چاته چه مطلقا تقدم حاصل دي	۲۸۰
۲۸۰	باب الْإِمَامُ يَقُومُ مَكَانًا أَرْقَعَ مِنْ مَكَانِ الْقَوْمِ	۲۸۰
۲۸۰	په مسئله الباب كښن د ائمه كرامو مذاهب	۲۸۰
۲۸۱	د باب په دوه احاديثو كښن تعارض	۲۸۱
۲۸۲	باب إِمَامَةٍ مَنْ يُصَلِّيْ بِقَوْمٍ وَقَدْ صَلَّى تِلْكَ الصَّلَاةَ	۲۸۲
۲۸۲	د صلاة المفترض خلف المتنفل بحث	۲۸۲
۲۸۳	د شوافعو د حديث نه استدلال او د جمهورو د طرف نه جواب	۲۸۳
۲۸۳	د حافظ ابن حجر تاويل	۲۸۳
۲۸۳	د جمهورو مزيد دلائل	۲۸۳
۲۸۴	د معاذ <small>رضي الله عنه</small> په قصه كښن د ماسخوتن او ماينام تعارض	۲۸۴
۲۸۴	باب الْإِمَامُ يُصَلِّي مِنْ قُعُودٍ	۲۸۴
۲۸۴	په مسئله الباب كښن مذاهب ائمه	۲۸۴
۲۸۵	په مسئله الباب كښن د جمهورو دليل	۲۸۵
۲۸۸	واذا قراء فانصتوا به ثبوت كښن بحث	۲۸۸
۲۹۰	باب الرَّجُلَيْنِ يَوْمٌ أَحَدُهُمَا صَاحِبُهُ كَيْفَ يَقُومَانِ	۲۹۰
۲۹۰	د رسول الله <small>صلی الله علیه و آله</small> او ام حرام <small>رضي الله عنه</small> ترمينخه د محرميت تعلق	۲۹۰
۲۹۱	په تنفل بالجماعت كښن اختلاف د علماء كرامو	۲۹۱
۲۹۱	په مسئله الباب كښن اختلاف د علماء كرامو	۲۹۱
۲۹۲	په مسئله المحاذات كښن د احنافو په دليل باندي كلام	۲۹۲
۲۹۳	د حافظ ابن حجر د كلام رد	۲۹۳
۲۹۳	باب إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً كَيْفَ يَقُومُونَ	۲۹۳
۲۹۴	شرح السند او د ضمير د مرجع تحقيق	۲۹۴
۲۹۵	د بعض مسائل ثابته بالحديث بيان	۲۹۵
۲۹۵	دويمه مسئله	۲۹۵
۲۹۵	مسئله ثالثه افتراش حرير للرجال	۲۹۵
۲۹۵	شرح حديث	۲۹۵
۲۹۶	په مسئله الباب كښن د جمهورو دليل	۲۹۶

شمار	مضمون	صفحه
۲۹۷	باب الإمام يَنْحَرِفُ بَعْدَ التَّسْلِيمِ.....	۲۹۷
۲۹۷	د مصنف قائم کړی ترجمو کښې فرق.....	۲۹۷
۲۹۷	په حدیث باندې من حیث الفقه کلام.....	۲۹۷
۲۹۸	(د انحراف بعضي حکمتونه).....	۲۹۸
۲۹۹	باب الإمام يَتَطَوَّعُ فِي مَكَانِهِ.....	۲۹۹
۲۹۹	باب الإمام يُحَدِّثُ بَعْدَ مَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنْ آخِرِ الرَّكْعَةِ.....	۲۹۹
۳۰۰	په حدیث الباب کښ د احنافو دلیل.....	۳۰۰
۳۰۰	د قعه اخير په حکم کښ اختلاف.....	۳۰۰
۳۰۰	بَابُ فِي تَحْرِيمِ الصَّلَاةِ وَتَحْلِيلِهَا.....	۳۰۰
۳۰۱	باب مَا يُؤْمَرُ بِهِ الْمَأْمُومُ مِنْ اتِّبَاعِ الْإِمَامِ.....	۳۰۱
۳۰۱	تقدم على الامام کښ اختلاف الائمة.....	۳۰۱
۳۰۱	متابعة امام على وجه المقارنة کيدل پکار يا په طريق د معاقبة.....	۳۰۱
۳۰۲	په مقارنة مع الامام کښې مذاهب اربعه.....	۳۰۲
۳۰۲	دلائل فريقين.....	۳۰۲
۳۰۲	د حضرت کنکوهی توجیه.....	۳۰۲
۳۰۳	هل السمن من اوصافه <small>عليه السلام</small>	۳۰۳
۳۰۴	ايا صحابه کرام توثيق ته محتاج وو؟.....	۳۰۴
۳۰۵	باب التَّشْدِيدِ فِيمَنْ يَرْفَعُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَوْ يَضَعُ قَبْلَهُ.....	۳۰۵
۳۰۵	شرح حدیث.....	۳۰۵
۳۰۵	وقوع المسخ في هذه الامة.....	۳۰۵
۳۰۶	رفع قبل الامام کښې مذاهب ائمه.....	۳۰۶
۳۰۶	باب فِيمَنْ يَنْصَرِفُ قَبْلَ الْإِمَامِ.....	۳۰۶
۳۰۶	باب جَمَاعِ أَثْوَابٍ مَا يُصَلِّي فِيهِ.....	۳۰۶
۳۰۶	د مونځ دپاره د ستر حکم او په هغې کښې د علماء کرامو اختلاف.....	۳۰۶
۳۰۷	په مسئله کښې د جمهورو او مالکيانو دلیل.....	۳۰۷
۳۰۷	په حد العورت کښې د علماءو اختلاف.....	۳۰۷
۳۰۷	د زنانو په قدمين کښې اختلاف.....	۳۰۷
۳۰۸	منشاء د اختلاف.....	۳۰۸
۳۰۸	يوه بله اختلافي مسئله.....	۳۰۸
۳۰۹	مذاهب ائمه.....	۳۰۹

شمار	مضمون	صفحه
۳۱۰	باب الرَّجُلِ يَغْتَدُّ الثَّوْبَ فِي قَفَاءٍ ثُمَّ يُصَلِّي	۳۱۰
۳۱۰	د ثوب واحد اقسام ثلاثه او د هر يو د استعمال طريقه	۳۱۰
۳۱۱	باب الرَّجُلِ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ بَعْضُهُ عَلَى غَيْرِهِ	۳۱۱
۳۱۱	باب فِي الرَّجُلِ يُصَلِّي فِي قَمِيصٍ وَاحِدٍ	۳۱۱
۳۱۱	شرح حديث	۳۱۱
۳۱۲	لَوْ وَقَعَ نَظَرُ الْمُصَلِّي عَلَى عَوْرَتِهِ	۳۱۲
۳۱۲	باب إِذَا كَانَ الثَّوْبُ ضَيِّقًا يَتَزَرُّ بِهِ	۳۱۲
۳۱۳	مضمون حديث	۳۱۳
۳۱۴	باب الْإِسْبَالِ فِي الصَّلَاةِ	۳۱۴
۳۱۴	د اسبال ازار حكم	۳۱۴
۳۱۵	مضمون حديث	۳۱۵
۳۱۵	شرح حديث	۳۱۵
۳۱۶	باب مَنْ قَالَ يَتَزَرُّ بِهِ إِذَا كَانَ ضَيِّقًا	۳۱۶
۳۱۶	په يو قسم بابونو كښ د دفع تكرار	۳۱۶
۳۱۶	د اشتغال اليهود والصماء تفسير	۳۱۶
۳۱۷	باب فِي كَمْ تُصَلِّي الْمَرْأَةُ	۳۱۷
۳۱۸	د قدمين په عورة كيدو باندې استدلال او د احنافو د طرف نه د دې جواب	۳۱۸
۳۱۸	باب الْمَرْأَةُ تُصَلِّي بِغَيْرِ خِمَارٍ	۳۱۸
۳۱۹	(د زنانه بغير د سر پتولو نه د مونخ حكم)	۳۱۹
۳۱۹	(د طلحة الطلحات... وجه تسميه)	۳۱۹
۳۱۹	صلاة الامة مع كشف الرأس	۳۱۹
۳۲۰	باب مَا جَاءَ فِي السَّذْلِ فِي الصَّلَاةِ	۳۲۰
۳۲۰	د سدل په تفسير كښي اقوال	۳۲۰
۳۲۰	(د سدل حكم)	۳۲۰
۳۲۱	د سدل په حكم كښ اختلاف	۳۲۱
۳۲۱	اشكال او جواب	۳۲۱
۳۲۲	باب الصَّلَاةِ فِي شُعْرِ النِّسَاءِ	۳۲۲
۳۲۲	باب الرَّجُلِ يُصَلِّي عَاقِبًا شَعْرَةً	۳۲۲
۳۲۲	د كراهت عقص علت مع اختلاف علماء	۳۲۲
۳۲۳	شرح حديث	۳۲۳

شمار	مضمون	صفحه
	باب الصَّلَاةِ فِي النَّعْلِ	۳۲۴
	د صلاة في النعل په باره كښن روايات او په هغې كښن د فقهاء كرامو راښي	۳۲۴
	مطابقة الحديث للترجمة	۳۲۵
	الكلام على الحديث من حيث الفقه	۳۲۶
	باب الْمُصَلِّي إِذَا خَلَعَ نَعْلَيْهِ أَيْنَ يَضَعُهُمَا	۳۲۷
	وضع نعلين قدام المصل	۳۲۷
	باب الصَّلَاةِ عَلَى الْخُمْرَةِ	۳۲۸
	بغير د حائل نه په زمكه باندې سجده او په هغې كښن اختلاف	۳۲۸
	باب الصَّلَاةِ عَلَى الْحَصِيرِ	۳۲۹
	د ترجمة الباب غرض	۳۲۹
	د جامع ترمذی ترجمة الباب	۳۲۹
	مضمون حديث	۳۳۰
	د رجل ضخم مصداق	۳۳۰
	باب الرَّجُلُ يَسْجُدُ عَلَى ثَوْبِهِ	۳۳۱
	په حديث كښن يوه اختلافي مسئله	۳۳۱
	تفريع أبواب الصفوف	۳۳۲
	باب تَسْوِيَةِ الصُّفُوفِ	۳۳۲
	شرح حديث	۳۳۳
	شرح حديث او د غير مقلدينو د طريقې ترديد	۳۳۳
	د صف اول په مصداق كښن اقوال	۳۳۵
	تسوية صفوف خه وخت كيدل پكار دي؟	۳۳۶
	شرح حديث	۳۳۷
	د تسوية صفوف حكم	۳۳۸
	باب الصُّفُوفِ بَيْنَ السَّوَارِي	۳۳۹
	صف بين الساريتين كښن د مذاهب ائمه تحقيق	۳۳۹
	حكمت منع	۳۴۰
	شرح حديث	۳۴۰
	د رواياتو تعارض	۳۴۱
	الكلام على دلائل الفريقين	۳۴۱
	باب مَنْ يُسْتَحَبُّ أَنْ يَلِيَ الْإِمَامَ فِي الصَّفِّ وَكَرَاهِيَّةُ التَّأَخُّرِ	۳۴۲

شمار	مضمون	صفحه
۳۴۲	د لیلی صری تحقیق.....	۳۴۲
۳۴۲	شرح حدیث.....	۳۴۲
۳۴۲	د الاحلام لغوی تحقیق.....	۳۴۲
۳۴۳	باب مَقَامِ الصَّبِيَّانِ مِنَ الصَّفِّ.....	۳۴۳
۳۴۴	باب صَفِّ النِّسَاءِ وَكَرَاهِيَةِ التَّأَخُّرِ عَنِ الصَّفِّ الْأَوَّلِ.....	۳۴۴
۳۴۵	شرح حدیث.....	۳۴۵
۳۴۶	باب مَقَامِ الْإِمَامِ مِنَ الصَّفِّ.....	۳۴۶
۳۴۶	شرح حدیث.....	۳۴۶
۳۴۶	باب الرَّجُلِ يُصَلِّي وَخَدَهُ خَلْفَ الصَّفِّ.....	۳۴۶
۳۴۷	باب الرَّجُلِ يَزْكَعُ دُونَ الصَّفِّ.....	۳۴۷
۳۴۸	تفريع أبواب السترة.....	۳۴۸
۳۴۸	باب مَا يَسْتُرُ الْمُصَلِّي.....	۳۴۸
۳۴۸	د ستري متعلق لس بحثونه.....	۳۴۸
۳۴۹	البحث الاول: معنى السترة لغة وشرعا.....	۳۴۹
۳۴۹	البحث الثانى: حكم السترة.....	۳۴۹
۳۴۹	البحث الثالث: قدرها طولاً.....	۳۴۹
۳۴۹	البحث الرابع: نفعها لمن.....	۳۴۹
۳۴۹	البحث الخامس: حريم المصلى.....	۳۴۹
۳۵۰	البحث السادس: قدر الفاصلة بين المصلى والسترة.....	۳۵۰
۳۵۰	البحث السابع: الحكمة فيها.....	۳۵۰
۳۵۰	البحث الثامن: السترة بالراحلة.....	۳۵۰
۳۵۰	البحث التاسع: السترة بالخط.....	۳۵۰
۳۵۱	البحث العاشر: درا المار.....	۳۵۱
۳۵۱	البحث الحادى عشر:.....	۳۵۱
۳۵۱	البحث الثانى عشر.....	۳۵۱
۳۵۲	باب الْخَطُّ إِذَا لَمْ يَجِدْ عَصَا.....	۳۵۲
۳۵۵	باب الصَّلَاةِ إِلَى الرَّاحِلَةِ.....	۳۵۵
۳۵۵	په دواړو احاديثو كېن رفع تعارض.....	۳۵۵
۳۵۶	باب إِذَا صَلَّى إِلَى سَارِيَةٍ أَوْ نَحْوَهَا أَيْنَ يَجْعَلُهَا مِنْهُ.....	۳۵۶
۳۵۶	باب الصَّلَاةِ إِلَى الْمُتَحَدِّثِينَ وَالنِّيَامِ.....	۳۵۶

شمار	مضمون	صفحه
۳۵۷	باب الدُّنُو مِنَ السُّتْرَةِ.....	۳۵۷
۳۵۸	باب مَا يُؤْمَرُ الْمُصَلِّي أَنْ يَذَرَأَ عَنِ الْمَمَرِّ بَيْنَ يَدَيْهِ.....	۳۵۸
۳۵۸	د امام نووي <small>رحمته الله</small> رأيي.....	۳۵۸
۳۵۸	په شرح حديث كښ د شرح حديث او فقهاء كرامو اقوال.....	۳۵۸
۳۵۹	(آيا په دې صورت كښې قاتل باندې ضمان شته؟).....	۳۵۹
۳۶۰	په حديث الباب كښ اختصار او د هغه تشرېح.....	۳۶۰
۳۶۱	باب مَا يُنْهَى عَنْهُ مِنَ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي.....	۳۶۱
۳۶۱	د مصلي د دره المار حق كله جوړېږي او تيريدونكې اتم په كوم صورت كښ دې.....	۳۶۱
۳۶۲	تفريع أبواب ما يقطع الصلاة وما لا تقطعها.....	۳۶۲
۳۶۲	باب مَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ.....	۳۶۲
۳۶۳	په مسئله الباب كښ مذاهب علماء.....	۳۶۳
۳۶۵	ايا د رسول الله <small>صلی الله علیه و آله</small> د ځان دپاره انتقام اخستل جائز دی؟.....	۳۶۵
۳۶۵	د اولياؤ په انتقام اخستلو كښې هم مصلحت وي.....	۳۶۵
۳۶۶	باب سُتْرَةُ الْإِمَامِ سُتْرَةٌ مَنْ خَلْفَهُ.....	۳۶۶
۳۶۶	په مسئله الباب كښ اختلاف علماء او د اختلاف ثمره.....	۳۶۶
۳۶۸	مطابقة الحديث للترجمة.....	۳۶۸
۳۶۸	باب مَنْ قَالَ الْمَرْأَةُ لَا تَقْطَعُ الصَّلَاةَ.....	۳۶۸
۳۷۰	باب مَنْ قَالَ الْحِمَارُ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ.....	۳۷۰
۳۷۱	د حديث په شرح كښ د امام بخاري او امام بيهقي رأيي.....	۳۷۱
۳۷۲	باب مَنْ قَالَ الْكَلْبُ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ.....	۳۷۲
۳۷۲	باب مَنْ قَالَ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ.....	۳۷۲
۳۷۴	ابواب تفريع استفتاح الصلاة.....	۳۷۴
۳۷۴	د مصنف يو عادت.....	۳۷۴
۳۷۴	باب رَفَعَ الْيَدَيْنِ فِي الصَّلَاةِ.....	۳۷۴
۳۷۴	د ترجمة الباب غرض.....	۳۷۴
۳۷۵	د رفع اليدين متعلق مباحث خمسة.....	۳۷۵
۳۷۵	البحث الاول :.....	۳۷۵
۳۷۶	په رفع الدين كښ د امام مالك د مذهب تحقيق.....	۳۷۶
۳۷۶	رفع اليدين د احنافو په نزد خلاف اولی دی يا مکروه؟.....	۳۷۶
۳۷۷	البحث الثاني : (د رفع اليدين کیفیت).....	۳۷۷

شمار	مضمون	صفحه
۳۷۸	د رفع الیدین په وخت تفریق اصابع اولی دې یا ضم	۳۷۸
۳۷۸	البحث الثالث: (رفع الیدین به تکبیر سره متصل وی که منفصل)	۳۷۸
۳۷۸	البحث الرابع: (لاسونه کوم خائي پورې اوچتول پکار دی؟)	۳۷۸
۳۷۹	البحث الخامس: په رفع الیدین کښ حکمت څه دې	۳۷۹
۳۸۰	د احنافو په نزد د رفع الیدین نسخ او د مولانا انور شاه کشمیری رائي	۳۸۰
۳۸۰	د رفع الیدین په سلسله کښ د حضرت سهارنپوری رائي	۳۸۰
۳۸۱	د حضرت گنگوهی رائي	۳۸۱
۳۸۱	د صاحب امانی الاحبار تبصره	۳۸۱
۳۸۲	د کوفه علمی مقام او د اهل کوفه په عدم رفع الیدین باندې اتفاق	۳۸۲
۳۸۳	د اهل مکه طرز عمل	۳۸۳
۳۸۴	د رواة رفع د تعدد او تکثر بحث	۳۸۴
۳۸۶	د حضرت شاه صاحب بیان کړې یوه نکته	۳۸۶
۳۸۶	د رفع الیدین په باره کښ د صحیحین روایات	۳۸۶
۳۸۷	الکلام علی حدیث ابن عمر	۳۸۷
۳۸۷	په حدیث ابن عمر <small>رضی الله عنه</small> کښې الاضطراب فی مواضع الرفع	۳۸۷
۳۸۸	الاضطراب من حیث السند	۳۸۸
۳۸۸	د حدیث ابن عمر نسخ او په هغې باندې د شوافع نقد	۳۸۸
۳۸۸	د نقد جواب	۳۸۸
۳۸۹	د اثر مجاهد معارضه په اثر طاؤس سره	۳۸۹
۳۹۰	شرح حدیث	۳۹۰
۳۹۱	الکلام علی حدیث وائل بن حجر	۳۹۱
۳۹۲	(د حدیث وائل <small>رضی الله عنه</small> نه جواب)	۳۹۲
۳۹۲	(نور جوابونه)	۳۹۲
۳۹۳	(د ابراهیم نخعی <small>رحمه الله</small> قول)	۳۹۳
۳۹۳	(د ابراهیم نخعی <small>رحمه الله</small> په قول باندې د شوافع نقد)	۳۹۳
۳۹۴	شرح حدیث	۳۹۴
۳۹۵	باب افْتِتَاجُ الصَّلَاةِ	۳۹۵
۳۹۵	د ترجمه الباب غرض:	۳۹۵
۳۹۶	د حدیث ابی حمید الساعدي تخریج	۳۹۶
۳۹۷	د احنافو د طرف نه د دې حدیث جواب	۳۹۷

شمار	مضمون	صفحه
۳۹۸	د حدیث ابو حمید انقطاع.....	۳۹۸
۳۹۸	اول قرینه :	۳۹۸
۳۹۸	دویمه قرینه :	۳۹۸
۳۹۸	دریمه قرینه :	۳۹۸
۳۹۹	د حافظ ابن حجر <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> د طرف نه جواب انقطاع او زمونږ د طرف نه د هغې رد.....	۳۹۹
۴۰۰	شرح حدیث.....	۴۰۰
۴۰۰	هیئۃ الجلوس فی التشهد کښ د علماؤ اختلاف.....	۴۰۰
۴۰۱	دلائل الفرقین.....	۴۰۱
۴۰۱	د تورک مختلف شکونه.....	۴۰۱
۴۰۴	رکوع نه سجدې ته تلو او بیا د سجدې نه پاسیدو په کیفیت کښ اختلاف.....	۴۰۴
۴۰۴	(دریم اختلاف).....	۴۰۴
۴۰۶	د رفع یدین خلورم حدیث.....	۴۰۶
۴۰۸	حدیث ابن عمر <small>رضی اللہ عنہما</small> بطریق نافع.....	۴۰۸
۴۰۸	باب بلا ترجمه.....	۴۰۸
۴۰۹	د رفع یدین پنځم حدیث، حدیث علی <small>رضی اللہ عنہ</small>	۴۰۹
۴۱۰	د حدیث علی <small>رضی اللہ عنہ</small> جوابات.....	۴۱۰
۴۱۰	د امام طحاوی <small>رحمۃ اللہ علیہ</small> راڼې.....	۴۱۰
۴۱۰	د رفع یدین حدیث سادس.....	۴۱۰
۴۱۱	په صحیح بخاری او صحیح مسلم کښ د رفع الیدین د روایاتو تعداد.....	۴۱۱
۴۱۱	د عبدالله بن مسعود <small>رضی اللہ عنہ</small> د حدیث وجه ترجیح.....	۴۱۱
۴۱۲	شرح حدیث.....	۴۱۲
۴۱۲	حدیث ابن مسعود بطریق عبدالله بن ادریس.....	۴۱۲
۴۱۳	د تطبیق فی الركوع نسخ.....	۴۱۳
۴۱۳	باب مَنْ لَمْ يَذْكُرِ الرَّفْعَ عِنْدَ الرَّكْعَةِ.....	۴۱۳
۴۱۴	عبدالله بن مسعود <small>رضی اللہ عنہ</small> په حدیث باندې اعتراضات او د هغې جوابات.....	۴۱۴
۴۱۴	النقد الاول:	۴۱۴
۴۱۵	النقد الثاني :	۴۱۵
۴۱۵	النقد الثالث :	۴۱۵
۴۱۶	النقد الرابع :	۴۱۶
۴۱۶	حفظ راوی ته د هغه په کتاب باندې ترجیح ده یا برعکس.....	۴۱۶

شمار	مضمون	صفحه
۴۱۷	قصه الامام الاوزاعي مع الامام ابى حنيفة	۴۱۷
۴۱۷	النقد الخامس :	۴۱۷
۴۱۸	النقد السادس :	۴۱۸
۴۱۹	النقد السابع :	۴۱۹
۴۲۰	د عدم رفع حديث ثانی، حديث البراء ^{رضی اللہ عنہ}	۴۲۰
۴۲۰	په حديث البراء باندې د محدثينو كلام او د هغې جواب	۴۲۰
۴۲۰	(دوه اشکالات)	۴۲۰
۴۲۰	(د رومبي اشکال نه جواب)	۴۲۰
۴۲۱	(د دويم اشکال نه جواب)	۴۲۱
۴۲۱	په سند کښ يو غلطی او د هغې اصلاح	۴۲۱
۴۲۲	په حديث البراء باندې د حاکم يو نقد او د هغې جواب	۴۲۲
۴۲۲	د عدم رفع د سلسلې مزید نور روايات	۴۲۲
۴۲۳	د عدم رفع په باره کښ احاديث قوليه	۴۲۳
۴۲۳	په حديث لا ترفع الايدي الا في سبع مواطن باندې بحث	۴۲۳
۴۲۳	(رومبي اشکال)	۴۲۳
۴۲۴	(دویم اشکال)	۴۲۴
۴۲۴	(دریم اشکال)	۴۲۴
۴۲۴	(خلورم اشکال)	۴۲۴
۴۲۴	(پنځم اشکال)	۴۲۴
۴۲۵	ما لي اراکم رافعي ايديکم الحديث باندې بحث	۴۲۵
۴۲۵	(د احنافو په دليل باندې د امام بخاري ^{رحمته اللہ علیہ} اشکال)	۴۲۵
۴۲۶	ختم مسک	۴۲۶
۴۲۶	باب وَضْعُ الْيُنْيَ عَلَى الْيُسْرَى فِي الصَّلَاةِ	۴۲۶
۴۲۷	مسائل الباب	۴۲۷
۴۲۷	البحث الاول : (وضع يا ارسال؟)	۴۲۷
۴۲۸	البحث الثاني : محل الوضع	۴۲۸
۴۲۸	البحث الثالث : (حکمت وضع)	۴۲۸
۴۲۹	په وضع تحت السرة او الصدر کښ دلائل الفريقين	۴۲۹
۴۳۰	د احنافو دلائل	۴۳۰
۴۳۱	باب مَا يُسْتَفْتَحُ بِهِ الصَّلَاةُ مِنَ الدُّعَاءِ	۴۳۱

شمار	مضمون	صفحه
۴۳۱.....	په دعاء استفتاح کتب اختلاف علماء.....	۴۳۱.....
۴۳۱.....	د کوم امام په نزد کومه دعاء استفتاح مختار ده.....	۴۳۱.....
۴۳۳.....	یو اشکال او د هغې جواب.....	۴۳۳.....
۴۳۷.....	دعاء فی الصلاة کتب د امام مالک مسلک.....	۴۳۷.....
۴۳۸.....	(تعارض مع تطبیق).....	۴۳۸.....
۴۴۰.....	د مونځ په حالت کتب حمد عاطس.....	۴۴۰.....
۴۴۱.....	باب مَنْ رَأَى الْإِسْتِفْتَاَحَ يُسَبِّحُكَ اللَّهُمَّ وَيَحْمَدُكَ.....	۴۴۱.....
۴۴۱.....	تخریج حدیث او په دې باندې کلام.....	۴۴۱.....
۴۴۲.....	د باب په اول حدیث د مصنف نقد.....	۴۴۲.....
۴۴۲.....	په حدیث ثانی باندې د مصنف نقد او د هغې جواب.....	۴۴۲.....
۴۴۳.....	باب السَّكْتَةِ عِنْدَ الْإِفْتِتاح.....	۴۴۳.....
۴۴۴.....	د مونځ په سکتات کتب روایات او د فقهاء کرامو اختلاف.....	۴۴۴.....
۴۴۵.....	شرح حدیث.....	۴۴۵.....
۴۴۶.....	باب مَنْ لَمْ يَرَ الْجَهْرَ بِ { بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ }.....	۴۴۶.....
۴۴۶.....	المسئلة الاولى : د فاتحې په اول کتبې بسم الله وثیل.....	۴۴۶.....
۴۴۶.....	المسئلة الثانية : بسم الله په جهر سره وثیل.....	۴۴۶.....
۴۴۶.....	الكلام على دلائل الابواب.....	۴۴۶.....
۴۴۸.....	د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت.....	۴۴۸.....
۴۴۹.....	د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت.....	۴۴۹.....
۴۵۰.....	د مصنف د کلام شرح.....	۴۵۰.....
۴۵۰.....	باب مَنْ جَهَرَ بِهَا.....	۴۵۰.....
۴۵۱.....	په حدیث کتب مذکور سوال او جواب او د هر دواړو تشریح.....	۴۵۱.....
۴۵۲.....	شرح حدیث مع اشکال او جواب.....	۴۵۲.....
۴۵۳.....	باب تَخْفِيفِ الصَّلَاةِ لِأَمْرِ يَخْذُ.....	۴۵۳.....
۴۵۴.....	باب مَا جَاءَ فِي نُقْصَانِ الصَّلَاةِ.....	۴۵۴.....
۴۵۵.....	د خشوع فی الصلاة په حکم کتب اختلاف علماء.....	۴۵۵.....
۴۵۵.....	باب فِي تَخْفِيفِ الصَّلَاةِ.....	۴۵۵.....
۴۵۸.....	باب مَا جَاءَ فِي الْقِرَاءَةِ فِي الظُّهْرِ.....	۴۵۸.....
۴۵۸.....	د قراءت فی الصلاة په حکم کتب د علماء کرامو اختلاف.....	۴۵۸.....
۴۵۸.....	محل قراءت کوم رکعتونه دی.....	۴۵۸.....

شمار	مضمون	صفحه
۴۶۰.....	تطويل القراءة في الركعة الاولى كنب اختلاف علماء	۴۶۰.....
۴۶۰.....	(دحديث الباب نه جواب)	۴۶۰.....
۴۶۰.....	په تطويل اولي كنب حكمت	۴۶۰.....
۴۶۱.....	باب تخفيف الاخيرين	۴۶۱.....
۴۶۲.....	په مونځ كنب د فاتحي سره د سورة په ضم كولو كنب اختلاف	۴۶۲.....
۴۶۲.....	شرح حديث	۴۶۲.....
۴۶۳.....	ضم سورة في الاخيرين	۴۶۳.....
۴۶۴.....	(د ضم سورت في الاخيرين د فائدي نه جواب)	۴۶۴.....
۴۶۴.....	باب قدر القراءة في صلاة الظهر والعصر	۴۶۴.....
۴۶۴.....	د قراءت مستحبه په باره كنب د عمر ^{رضي الله عنه} اثر	۴۶۴.....
۴۶۵.....	په صلوات خمسة كنب قراءت مستحبه عند الائمة الاربعة	۴۶۵.....
۴۶۶.....	شرح حديث	۴۶۶.....
۴۶۷.....	په سري مونځونو كنب د قراءت ثبوت	۴۶۷.....
۴۶۸.....	باب قدر القراءة في المغرب	۴۶۸.....
۴۶۸.....	د اخر ما صلي په باره كنب اختلاف روايات	۴۶۸.....
۴۶۹.....	ايا د ما بنام په مونځ كنب د تطويل قراءت ثبوت دي	۴۶۹.....
۴۷۰.....	په مقدار قراءت في الصلاة كنب د صاحب بدائع رائي	۴۷۰.....
۴۷۱.....	باب من رأى التخفيف فيها	۴۷۱.....
۴۷۱.....	د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت	۴۷۱.....
۴۷۲.....	باب الرجل يعيد سورة واحدة في الركعتين	۴۷۲.....
۴۷۲.....	باب القراءة في الفجر	۴۷۲.....
۴۷۳.....	باب من ترك القراءة في صلاته بفاتحة الكتاب	۴۷۳.....
۴۷۳.....	په ركنية فاتحه كنب اختلاف ائمه	۴۷۳.....
۴۷۴.....	حديث د احنافو موافق دي	۴۷۴.....
۴۷۶.....	په فاتحه خلف الامام كنب مذاهب ائمه	۴۷۶.....
۴۷۶.....	د اقراء بها في نفسك تشریح	۴۷۶.....
۴۷۸.....	(حديث الباب د جمهورو دليل دي)	۴۷۸.....
۴۷۸.....	(الجواب الاول)	۴۷۸.....
۴۷۸.....	(د سفيان بن عيينه په قول باندي اعتراض)	۴۷۸.....
۴۷۹.....	الجواب الثاني :	۴۷۹.....

شمار	مضمون	صفحه
	(په حديث كښې د فصاعدا په اضافه باندې د امام بخاري اعتراضات او دهغې جوابات) ۴۷۹...	۴۷۹
۴۸۰	د فصاعدا د مواضع استعمال اختلاف.....	۴۸۰
۴۸۱	فاتحه خلف الامام په باره كښ حضرت گنگوهي تقرير.....	۴۸۱
۴۸۲	من كان له امام فقرة الامام له قراءه باندې كلام.....	۴۸۲
۴۸۲	د امام صاحب په سند سره حديث او د دارقطني په دې باندې رد.....	۴۸۲
۴۸۳	په حديث واذا قراء فانصتوا باندې بحث.....	۴۸۳
۴۸۴	واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا باندې كلام.....	۴۸۴
۴۸۴	په دې سلسله كښ اثار صحابه.....	۴۸۴
۴۸۶	د شوافعو په نزد به مقتدي قراءت خلف الامام كوم وخت كوي.....	۴۸۶
۴۸۶	باب من كره القراءة بفاتحة الكتاب اذا جهر الامام.....	۴۸۶
۴۸۶	د ترجمة الباب نه د مصنف غرض.....	۴۸۶
۴۸۷	د شوافعو د طرف نه د حديث جواب.....	۴۸۷
۴۸۸	باب من رأى القراءة اذا لم يجهر الامام بقراءته.....	۴۸۸
۴۸۹	د شوافعو د طرف نه د دې حديث جواب.....	۴۸۹
۴۹۰	باب مَا يُجْزَى الْأُمِّيُّ وَالْأَعْجَمِيُّ مِنَ الْقِرَاءَةِ.....	۴۹۰
۴۹۰	د باب د ماقبل سره مناسبت.....	۴۹۰
۴۹۰	مضمون حديث.....	۴۹۰
۴۹۱	د حديث د محمل په تعيين كښ د شارحينو اختلاف.....	۴۹۱
۴۹۲	د امي په باره كښ مذاهب ائمه.....	۴۹۲
۴۹۴	باب تَمَامُ التَّكْبِيرِ.....	۴۹۴
۴۹۴	په مونخ كښ د تكبيرات انتقال مشروعيت او په هغې كښ اختلاف علماء.....	۴۹۴
۴۹۶	د مصنف د قول تشرېح.....	۴۹۶
۴۹۶	د سند شرح.....	۴۹۶
۴۹۷	د حديث تاويل.....	۴۹۷
۴۹۷	باب كَيْفَ يَضَعُ رُكْبَتَيْهِ قَبْلَ يَدَيْهِ.....	۴۹۷
۴۹۸	د مالكيانو دليل.....	۴۹۸
۴۹۹	باب التَّهْوِيزُ فِي الْفَرْدِ.....	۴۹۹
۵۰۰	د جلسه استراحت بحث.....	۵۰۰
۵۰۱	باب الإِقْعَاءِ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ.....	۵۰۱
۵۰۲	باب مَا يَقُولُ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ.....	۵۰۲

شمار	مضمون	صفحه
۵۰۲	د باب په ترتيب باندې اشكال او جواب	۵۰۲
۵۰۴	شرح حديث	۵۰۴
۵۰۵	په مسئله ثابته بالحديث كښ اختلاف	۵۰۵
۵۰۶	شرح حديث: (د موافقت نه څه مراد دې؟)	۵۰۶
۵۰۷	(آمين ويونكې فرشتې)	۵۰۷
۵۰۷	باب الدُّعَاءِ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ	۵۰۷
۵۰۷	په دعاء بين السجدين كښ مذاهب ائمه	۵۰۷
۵۰۸	باب رَفْعِ النَّسَاءِ إِذَا كُنَّ مَعَ الرَّجَالِ رُءُوسُهُنَّ مِنَ السَّجْدَةِ	۵۰۸
۵۰۸	باب طُولِ الْقِيَامِ مِنَ الرُّكُوعِ وَبَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ	۵۰۸
۵۰۸	د ترجمه الباب تشریح	۵۰۸
۵۰۹	اختلاف نسخ او نسخه صحيحه تحقيق او تنقيح	۵۰۹
۵۱۱	قومه او جلسه بين السجدين ركن قصير دى يا ركن طويل	۵۱۱
۵۱۲	(تشریح الحديث)	۵۱۲
۵۱۳	باب صَلَاةٍ مَنْ لَا يُقِيمُ صَلَاتَهُ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ	۵۱۳
۵۱۳	تعديل ارکان كښ مذاهب ائمه	۵۱۳
۵۱۳	په تعديل او طمانيت كښ فرق	۵۱۳
۵۱۴	د جمهور علماء كرامو استدلال او د احنافو د طرف نه جواب	۵۱۴
۵۱۸	شرح حديث	۵۱۸
۵۱۹	باب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كُلُّ صَلَاةٍ لَا يُتِمُّهَا صَاحِبُهَا تَتِمُّ مِنْ تَطَوُّعِهِ"	۵۱۹
۵۲۰	شرح حديث او د زياد او عبيدالله بن زياد مختصر حال	۵۲۰
۵۲۱	په دوه متعارض احاديثو كښ تطبيق	۵۲۱
۵۲۳	تفريع ابواب الركوع والسجود	۵۲۳
۵۲۳	بَابُ وَضْعِ الْيَدَيْنِ عَلَى الرُّكْبَتَيْنِ	۵۲۳
۵۲۳	د تطبيق في الركوع حكم	۵۲۳
۵۲۴	باب مَا يَقُولُ الرَّجُلُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ	۵۲۴
۵۲۵	د مصنف د كلام تشریح	۵۲۵
۵۲۵	د ركوع او سجود په تسبیح كښې د وجمده زيادت	۵۲۵
۵۲۷	باب فِي الدُّعَاءِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ	۵۲۷
۵۲۸	د قيام او بردوالي افضل دې يا د ركوع او سجود زياتوالي	۵۲۸
۵۲۸	د امام ابو يوسف او اسحاق بن راهويه مسلك	۵۲۸

شمار	مضمون	صفحه
.....	(د حديث الباب نه جواب)	۵۲۸
.....	د حديث شرحه :	۵۲۹
.....	باب الدعاء في الصلاة	۵۳۱
.....	د امام احمد <small>رحمته الله</small> د كلام تشرېح	۵۳۳
.....	باب مقدار الركوع والسجود	۵۳۳
.....	د تسبيح په عدد كښي د علماؤ اقوال	۵۳۴
.....	د قوت حافظي يو عجيب مثال	۵۳۵
.....	باب في الرجل يذكر الإمام ساجداً كيف يصنع	۵۳۶
.....	د يوې سجدې فضيلت	۵۳۶
.....	ادراك ركوع مع الامام سره ادراك ركعت كښي د علماؤ اختلاف	۵۳۷
.....	باب أَعْضَاءِ السُّجُودِ	۵۳۷
.....	اشكال او جواب	۵۳۸
.....	باب السُّجُودِ عَلَى الْأَنْفِ وَالْجَبْهَةِ	۵۳۹
.....	په حديث الباب كښي اختصار دي	۵۳۹
.....	باب صِفَةِ السُّجُودِ	۵۴۰
.....	آيا د حضور <small>صلی الله علیه و آله</small> ترخونه د ويښتونه خالي وو	۵۴۲
.....	په دوو متعارض حديثونو كښي تطبيق	۵۴۳
.....	(په فخذين كښي به تفريج كيږي يا ضم؟)	۵۴۳
.....	باب الرُّخْصَةِ فِي ذَلِكَ لِلضَّرُورَةِ	۵۴۳
.....	حديث الباب د تيرشوي حديث خلاف دي	۵۴۴
.....	باب فِي التَّخْضُرِ وَالْإِقْعَاءِ	۵۴۴
.....	د حديث شرح	۵۴۵
.....	(د اختصار په تفسير كښي نور اقوال)	۵۴۵
.....	(د ترك اختصار حكمتونه)	۵۴۵
.....	باب الْبُكَاءِ فِي الصَّلَاةِ	۵۴۶
.....	باب كَرَاهِيَةِ الْوَسْوَاسَةِ وَحَدِيثِ التَّفْهِيسِ فِي الصَّلَاةِ	۵۴۶
.....	باب الْفَتْحِ عَلَى الْإِمَامِ فِي الصَّلَاةِ	۵۴۷
.....	د ائمه مذاهب	۵۴۸
.....	باب النَّهْيِ عَنِ التَّلْقِينِ	۵۴۸
.....	باب الْإِلْتِقَاتِ فِي الصَّلَاةِ	۵۴۹

شمار	مضمون	صفحه
۵۵۰	باب السَّجُودِ عَلَى الْأَيْفِ	۵۵۰
۵۵۰	باب النَّظَرِ فِي الصَّلَاةِ	۵۵۰
۵۵۰	الفرق بين الترحمتين	۵۵۰
۵۵۱	د حديث په مضمون كښي د عدم ربط قوي اشكال او ددې جواب	۵۵۱
۵۵۲	(په مونځ كښي آسان ته د نظر اوچتولو حكم)	۵۵۲
۵۵۳	يو اشكال او جواب	۵۵۳
۵۵۴	باب الرُّخْصَةِ فِي ذَلِكَ	۵۵۴
۵۵۴	د حديث مضمون	۵۵۴
۵۵۵	باب الْعَمَلِ فِي الصَّلَاةِ	۵۵۵
۵۵۵	په عمل قليل او كثير كښي فرق	۵۵۵
۵۵۶	د حديث شرح	۵۵۶
۵۵۶	حمل الصبي في الصلوة	۵۵۶
۵۵۸	مذاهب ائمه	۵۵۸
۵۵۹	يو قوي اشكال او د هغې تشريح	۵۵۹
۵۶۰	د حضرت گنكوهي <small>رحمته الله</small> توجيه	۵۶۰
۵۶۰	د حضرت سهارنبوري <small>رحمته الله</small> توجيه	۵۶۰
۵۶۰	باب رَدِّ السَّلَامِ فِي الصَّلَاةِ	۵۶۰
۵۶۱	مذاهب ائمه	۵۶۱
۵۶۲	د حديث په شرح كښي دوه قوله او د هغې منشاء	۵۶۲
۵۶۴	شرح حديث او مطابقة الحديث للترجمة	۵۶۴
۵۶۵	باب تَشْمِيتِ الْعَاظِمِ فِي الصَّلَاةِ	۵۶۵
۵۶۵	مذاهب علماء	۵۶۵
۵۶۵	د لفظ تشميت تحقيق	۵۶۵
۵۶۷	شرح حديث	۵۶۷
۵۶۸	شرح حديث	۵۶۸
۵۶۸	(ايمان مقلد هم معتبر دي)	۵۶۸

باب الْمَرْأَةُ تَغْسِلُ ثَوْبَهَا الَّذِي تَلْبَسُهُ فِي حَيْضِهَا

باب دي په بيان د ښځه كې چې وينځي خپله هغه جامه چې اغوندي يې په حيض كې

د ما قبل سره ربط او په ترجمه الباب سره مقصود:

دلته مصنف رحمه الله د هغه مسائلو او ابوابو مسئله شروع كوي د كوم نه چه فقهاء كرام په باب تطهير الانجاس سره تعبير كوي، د نجاست دوه قسمونه دي حسية او معنوية، يعنى انجاس او احداث، اوسه پورې د اودس او د غسل بيان شروع وو چه د هغې تعلق د احداث سره دي ددې نه چه فارغ شو نو اوس مصنف رحمه الله طهارة عن النجاسات الحسية بيانوي باب فرض الوضوء كښي مونږ دا اختلاف بيان كړي دي چه د صحة صلوة دپاره د طهارت عن الحدث شرط كيدل اجماعى دي او په طهارت عن الحدث كښي اختلاف دي، د جمهورو په نزد د صحة صلوة دپاره دا هم ضرورى دي، د مالكيانو په دي كښي اختلاف دي امام شافعى رحمه الله هم په قول قديم كښي د امام مالك رحمه الله سره دي.

[۳۵۷] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَمِيدُ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، حَدَّثَنِي أَبِي، حَدَّثَنِي أُمُّ الْحَسَنِ يَعْْنِي جَدَّةَ أَبِي بَكْرٍ الْعَدَوِيُّ، عَنْ مُعَاذَةَ، قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا الْحَائِضُ يَغْسِلُ ثَوْبَهَا الدَّمَ، قَالَتْ: "تَغْسِلُهُ، فَإِنْ لَمْ يَذْهَبْ أَثَرُهُ فَلْتَقْبِزْهُ بِشَيْءٍ مِنْ صَفْرَةٍ، قَالَتْ: وَلَقَدْ كُنْتُ أَحْيِضُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ حَيَضٍ جَمِيعًا لَا أَغْسِلُ لِي ثَوْبًا".

ترجمه: د معاذة نه روايت دي، وايي چې ما تپوس وكړو د عائشې رضي الله عنها نه د حائضې په باره كښي چې رسېږي جامي د هغې ته وښه، هغې وويل: وينځي به نې كه چرې د هغې اثر ختم نه شي نو تغير دي ورته وركړي په څه شي سره د صفرې نه، هغې وويل: په تحقيق سره ومزه چې حائضه كيدم به د رسول الله صلی الله علیه و آله سره درې حيضونه ټول، نه به وينځله ما خپله جامه. تشرېح: قوله: (قوله سئلت عائشة - رضى الله عنها - عن الحائض يغسل ثوبها الدم) د عائشې رضي الله عنها نه تپوس او كړې شو چه د حائض په كپړه باندې كه وينه اولگي نو څه به كوي؟ هغوى او فرماښل هغه دي وينځي بيا كه د وينې اثر يا رنگ باقى پاتې شي نو هغه دي د صفره په ذريعه زائل كړي، د صفره نه مراد ورس يا زعفران دي لكه چه په بعض رواياتو كښي ددې تصريح ده.

[۳۵۸] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الْعَدَوِيُّ، أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَعْْنِي ابْنَ مُسْلِمٍ يَذْكُرُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: "مَا كَانَ لِأَحَدِنَا إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ يَحْيِضُ فِيهِ، فَإِنْ أَصَابَهُ شَيْءٌ مِنْ دَمِ بَلْتِهِ بَرِيقًا لَمْ يَقْصَعْتُهُ بَرِيقًا".

ترجمه: د مجاهد نه روايت دي هغه وايي چې ونيلى دي عائشې رضي الله عنها نه وو د يوې كسې لپاره زمونږ نه مگر يوه جامه چې مونږ به حائض كيدو په هغې كښي، كه چېرې څه شي به ورته ورسيدو د وښي نه نو هغه به لمده كړه په لارو بيا به نې ومړلو په لارو.

۱: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۷۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۵۰/۸)، سنن الدارمي للطهارة ۱۰۴ (۱۰۵۲) (صحیح)

۲: صحيح البخاري للحيض ۱۱ (۳۱۲)، (تحفة الأشراف: ۱۷۵۷۵)، وقد أخرجه: سنن الدارمي للطهارة ۱۰۴ (۱۰۵۵) (صحیح)

تشریح: قوله: ﴿قوله فَإِذَا أَصَابَهُ شَيْءٌ مِنْ دَمٍ بَلَغَهُ بِرَيْقِهَا الْخ﴾ سیده عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه مونږ سره به د حیض په زمانه کښي د اغوستلو دپاره یوه جامه وه هغه به مو د حیض نه د پاکیدلو نه پس اغوستله د پاکیدلو ذکر په وړاندې روایت کښي راروان دي هغه فرمائی چه زه دا کپړه وینم پس که په هغې باندې وینه لگیدلې وې نو دا به مې په خپل ریق او د خولې لارو باندې تر کولو سره مړله په دې حدیث کښي صرف د مړلو ذکر دي د هغې نه روستو د غسل ذکر نشته.

(په دې حدیث کښي د غسل ذکر نشته، ددې وجوهات)

ددې درې وجې کیدې شي.

- ۱: دا د خولې په لارو باندې ددې تر کول او مړل په زمانه د حیض کښي وو د انقطاع حیض نه پس نه وو، لهذا د جامې د پاکولو حاجت نشته ځکه چه په دې سره مونږ نه دی کول پکار.
- ۲: د وینې د مقدار د قلیل کیدو په وجه باندې کوم چه شرعا معاف دي.
- ۳: اگر چه په دې روایت کښي د غسل ذکر نشته خو مراد دي د دم معفو مقدار او په دې کښي اختلاف زمونږ په نزد په باب الوضوء من الدم کښي تیر شوي دي.

[۳۵۹] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَعْنِي ابْنَ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنِي جَدِّي، قَالَتْ: دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ فَسَأَلْتُهَا أَمْرًا مِنْ قُرَيْشٍ عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبِ الْحَائِضِ، فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ: "قَدْ كَانَ يُصِيبُنَا الْحَيْضُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَلَبَّثُ إِحْدَانَا أَيَّامَ حَيْضِهَا ثُمَّ تَقْطَرُ فَتَنْظُرُ الثَّوْبَ الَّذِي كَانَتْ تَقْلِبُ فِيهِ، فَإِنْ أَصَابَهُ دَمٌ غَسَلْنَاهُ وَصَلَيْنَا فِيهِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ أَصَابَهُ شَيْءٌ تَرَكْنَاهُ، وَلَمْ يَمْنَعْنَا ذَلِكَ مِنْ أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِ، وَأَمَّا الْمُتَشَبُّطَةُ، فَكَانَتْ إِحْدَانَا تَكُونُ مُتَشَبُّطَةً فَإِذَا اغْتَسَلَتْ لَمْ تَنْقُضْ ذَلِكَ وَلَكِنَّهَا تَحْفِظُ عَلَى رَأْسِهَا ثَلَاثَ حَفَنَاتٍ، فَإِذَا رَأَتْ الْبَلْلَ فِي أَصُولِ الشَّعْرِ ذَلِكَ ثُمَّ أَفَاضَتْ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهَا".

ترجمه: بکاري بن يحيى وايي حدیث بیان کړې دې ماته زما نیا ویلی دي زه داخل شوم په ام سلمه باندې نو تپوس وکړو د هغې نه یوې ښځې چې د قریشو نه وه په باره د ما نخه کښي په جامه د حائضی کښي، نو ام سلمه ورته وویل: بیشکه چې رسیدلو به مونږ ته حیض په زمانه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کښي نو وخت به تېرولو یوې کسې زمونږ نه بیا به پاکه شوه، نو کتله به ئې هغه جامه چې دا به پکې اوړیدله، که چیرې به رسیدلې وه ورته وېنه نو مونږ به وینځلو او مونږ به مو وکړو په هغې کښي، او که چرې نه به وو رسیدلې هغې ته څه شی نو مونږ به هغه پریخوده او مونږ به دغی نه منع کولو چې مونږ وکړو په هغې کښي، او هر چې ممتشطه وه (کمخو والا) نو وه به یوه کسه زمونږ نه کمخو والا کله چې به ئې غسل کولو نو هغه به ئې نه سپړدلې، لکن اړولې به ئې په خپل سر باندې درې لپې، چې کله به ئې لوندوالی ولیدلو په ویخونو د ویختو کښي هغه به ئې ومړلو، بیا به ئې اوبه واړولې په ټول بدن باندې.

[۳۶۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْمُنْذِرِ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، قَالَتْ: سَمِعْتُ أَمْرَأَةً تَسْأَلُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ تَصْنَعُ إِحْدَانَا بِشَوْبِهَا إِذَا رَأَتْ الطُّهْرَ، أَنْصَلِيَ فِيهِ؟ قَالَ: "تَنْظُرُ، فَإِنْ رَأَتْ فِيهِ دَمًا فَلْتَقْرِضْهُ بِشَيْءٍ مِنْ مَاءٍ، وَلْتَنْضَحْ مَا لَمْ تَرَوْهُ وَلْتَنْصَلِ فِيهِ".

ترجمه: د اسماء بنت ابی بکر نه روایت دی هغې ویلی دی. ما واوریدل د یوې زنانه نه چې تپوس نې کولو د رسول الله ﷺ نه چې څنگه چل به کوی یوه زمونږ نه په خپله جامه باندې کله چې وینې طهر ایا مونږ به کوی په هغې کې؟ وویل هغه: گورې به که ویې لیده په هغې کی وینه نو ودی توږی په څه شی سره د اوبو نه، او پوځنه دې وکړی که نه نې وی لیدلی او مونږ دی وکړی په هغې کښې.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ - قوله فَلْتَقْرِضْهُ بِشَيْءٍ مِنْ مَاءٍ وَلْتَنْضَحْ مَا لَمْ تَرَوْهُ) یعنی په کپړه چه کومه وینه لگیدلې ده هغه دې په اوبو باندې مږلو سره وینځی چه د هغې بالکلیه ازاله اوشی، او د جمله ثانیه (وَلْتَنْضَحْ مَا لَمْ تَرَوْهُ) دوه مطلبونه کیدی شی، یو دا چه دا د ماقبل سره متعلق دې او مطلب دا دې چه د کپړې د وینځلو په وخت دې په هغې باندې اوبه اچوی ترڅو ه اثر د نجاست اونه وینی (لکه چه د کپړې د پاکولو طریقه ده) په دې صورت کښې به ما په معنی د مادام وی.

د ثوب مشکوک د طهارت طریقه:

دویم احتمال دا دې چه دا ما موصوله وی او ددې جملې تعلق د ماقبل سره نشته، او مطلب دا دې چه د حیض د زمانې په کومه جامه کښې چه د وینې اثر لگیدلې دې هغه خو دې باقاعده وینځلې شی، او په کومه جامه کښې چه وینه لگیدلې وی او په نظر نه راځی بلکه صرف شبه ده د ناپاکیدلو نو هغه دې په ځانې د غسل نضح یعنی رش الماء او کړې شی لکه چه د مالکیانو مذهب دې مالکیان فرمائی د ثوب نجس حکم غسل دې او د ثوب مشکوک د پاکولو طریقه دا ده چه په هغې باندې صرف اوبه اوبهیولې شی

دا روایت په کوم کښې چه (وَلْتَنْضَحْ مَا لَمْ تَرَوْهُ) مذکور دې د فاطمې بنت المنذر روایت دې د محمد بن اسحق په طریق سره، ددې نه پس مصنف رحمه الله د فاطمې روایت په طریق د هشام بن عروة ذکر کړې دې په هغې کښې دا جمله نشته او هشام بن عروة د محمد بن اسحق نه اثبت او اقوی دې لهذا د هغوی روایت به راجح وی، په دې سره ددې جملې په ثبوت کښې ضعف پیدا شو کومه چه د یوې معنې په اعتبار سره د جمهورو خلاف وه، فزال الاشکال عن مذهب الجمهور.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۴۲) (حسن صحیح)

[۳۶۱] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ الْمُنْذِرِ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَهَا قَالَتْ: سَأَلْتُ امْرَأَةً رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ إِذَا أَصَابَ ثَوْبُهَا الدَّمَ مِنَ الْحَيْضَةِ، كَيْفَ تَصْنَعُ؟ قَالَ: "إِذَا أَصَابَ إِحْدَاكُمُ الدَّمُ مِنَ الْحَيْضِ، فَلْتَقْرُضْهُ ثُمَّ لَتَنْضَحْهُ بِالْمَاءِ ثُمَّ لَتَنْصَلِي".

ترجمه: د اسماء بنت ابی بکر نه روایت دی بیشکه هغې ویلی دي: تپوس وکړو یوې ښځې د رسول الله ﷺ نه ویې وئیل: ای د الله رسوله! خبر راکړه ماته یوې کسې زموږ نه چې کله ورسېږي جامې د هغې ته وېنه د حیض نو څه چل به کوي؟ هغه وویل: کله چې ورسېږي یوې کسې ته ستاسو نه وېنه د حیض نو هغه دی ومړی او بیا دی پرې اوبه وشیندي، بیا دی موندل کوي.

[۳۶۲] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، م وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، م وَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ يَعْنِي ابْنَ سَلَمَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عَبْدِ الْمَعْنَى، قَالَ: حُتِيهِ ثُمَّ أَقْرَصِيهِ بِالْمَاءِ ثُمَّ انْضَجِيهِ.

ترجمه: حدیث بیان کړې دي یعنی ابن سمله، د هشام نه په هم دی معنی سره، هغه وئیلی دي: ویې مړه، بیا ئې وتوره په اوبو سره، بیا ئې اووینځه.

[۳۶۳] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ الْقَطَّانَ، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي ثَابِتُ الْحَدَّادُ، حَدَّثَنِي عَدِيُّ بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَمَ قَيْسَ بِنْتَ مُحْصَنٍ، تَقُولُ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ دَمِ الْحَيْضِ يَكُونُ فِي الثَّوْبِ، قَالَ: "حُكِّيهِ بِضَلْعٍ وَاغْسِلِيهِ بِمَاءٍ وَاسْدُرِي".

ترجمه: عدی بن دینار وایي چې اوریدلی دی د ام قیس بنت محسن نه چې هغې وئیل: ما تپوس وکړو د رسول الله ﷺ نه په باره د وېنې د حیض کښې چې جامه کښې وي، هغه وفرمائیل: هغه وتوره په یو لږگي سره او ویې وینځه په اوبو او بېره باندې. تشریح: قوله: «حُكِّيهِ بِضَلْعٍ وَاغْسِلِيهِ بِمَاءٍ وَاسْدُرِي» ضلع په اصل کښې د پختن هډوکي ته وائی او دلته ترې نه مراد مطلقاً سخت څیز دي چه د هغې په ذریعه د حیض وینه اوگړولي شی.

[۳۶۴] (۴) حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "قَدْ كَانَ يَكُونُ لِإِحْدَانَا الذَّرْعُ فِيهِ عَيْضٌ قَدْ تُصِيبُهَا الْجَنَابَةُ، ثُمَّ تَرَى فِيهِ قَطْرَةً مِنْ دَمٍ فَتَقْصَعُهُ بَرِيْقًا".

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دی هغې ویلی دي: بیشکه شان دادی چې وو د یوې کسې زموږ لپاره څادر چې په هغې به حائضه کیده، کله به ورته رسیدلو جنابت، بیا به ئې لیدلو.

(۱): صحيح البخاري/الوضوء ۶۳ (۲۲۷)، والحیض ۹ (۳۰۷)، صحيح مسلم/الطهارة ۳۳ (۲۹۱)، سنن الترمذي/الطهارة ۱۰۴ (۱۳۸)، سنن النسائي/الطهارة ۱۸۵ (۲۹۴)، والحیض ۲ (۳۵۰)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۱۱۸ (۶۲۹)، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۴۳)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الطهارة (۱۰۳/۲۸)، مسند احمد (۳۴۵/۶، ۳۴۶، ۳۵۳)، سنن الدارمي/الطهارة ۸۲ (۷۹۹) (صحيح)

(۲): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۴۳) (صحيح)

(۳): سنن النسائي/الطهارة ۱۸۵ (۲۹۳)، والحیض ۲۶ (۳۹۵)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۱۱۸ (۶۲۸)، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۴۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۵۵/۶، ۳۵۶)، سنن الدارمي/الطهارة ۱۰۴ (۱۰۵۹) (صحيح)

(۴): تقدم به أبو داود (تحفة الأشراف: ۱۷۳۸۰) (صحيح)

په هغې کنبې یوه قطره د وینې نو هغه به ئې تورېله په خپلو لارو.

په حدیث الباب کنبې دوه اختلافی مسئلې:

خان پوهه کړه چه د حدیث الباب نه دوه اختلافی مسئلې نورې ثابتیږي،

(د پلټنې د ازالې دپاره د اوبو تعین)

یو دا چه د جمهورو په نزد چه پکنبې ائمه ثلاثه هم دی د ازاله نجاسات دپاره اوبه متعین دی، د اوبو نه علاوه په نورو مائعاتو باندې طهارت نه حاصلیږي، او د احنافو په نزد د حدث د ازالې دپاره خو اوبه متعین دی او د خبث د ازالې دپاره د اوبو او نورو مائعاتو استعمال هم جائز دي، امام خطابی رحمته الله فرماني حدیث الباب په دې مسئله کنبې د احنافو دلیل دې ځکه چه په دې حدیث کنبې د ریق په ذریعه باندې ازاله النجاسة مذکور دي او که ریق مزیل النجاست او نه منلې شی نو بیا به په سره نور هم تلویث راشي، خطابی وائي جمهور ددې جواب دا ورکولې شی چه د ریق په ذریعه د نجاست ازاله مقصود نه ده بلکه صرف تحلیل دم چه روستو په اوبو سره په سهولت باندې پاک شی

(په اوبو کنبې د طاهر څیز ملاویدلو مسئله)

مسئله ثانیه په دې حدیث کنبې د ماء مخلوط بشي طاهر ده د هغې په ذریعه ازاله د نجاست جائز ده ځکه چه په دې حدیث کنبې فرماني، «بماء وسدر» دا مسئله دلته په باب الرجل يغسل راسه بالخطمي کنبې په تفصیل تیره شوي ده.

[۳۶۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي هَبَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ خَوْلَةَ بِنْتَ يَسَارٍ أَمَّتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّهُ لَيْسَ لِي إِلَّا تَوْبٌ وَاحِدٌ وَأَنَا أَجِئُ فِيهِ، فَكَيْفَ أَصْنَعُ؟ قَالَ: "إِذَا طَهَرْتَ فَأَغْسِلِيهِ ثُمَّ صَلِّي فِيهِ، فَقَالَتْ: فَإِنْ لَمْ يَخْرُجِ الدَّمُ، قَالَ: يَكْفِيكَ غَسْلُ الدَّمِ وَلَا يَغُزُّكَ أَثَرُهُ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روایت دي چې بیشکه خوله بنت یسار راغله نبی صلی الله علیه و آله ته نو هغې وویل: ای د الله رسوله! بیشکه نشته زما لپاره مگر یوه جامه او زه حائضه کېږم په هغې کنبې نو څنگه وکړم؟ هغه وویل: کله چې ته پاکه شی نو هغه وینځه بیا مونځ کوه په هغې کنبې. هغې وویل: که وینه نه وی وتلي؟ هغه وفرمایل: کافی دی ستا لپاره وینځل د وینې او ضرر نه رسوی تاته اثر د هغې.

(۱۳۴) بَابُ الصَّلَاةِ فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُصِيبُ أَهْلَهُ فِيهِ

باب دي په بیان د مونځ په هغه جامه کې چې د خپل اهل سره مصاحبت وکړي په هغې کې

[۳۶۶] حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ حَمَّادٍ الْبَصْرِيُّ، أَخْبَرَنَا الْيَشِيُّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ سُوَيْدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حُدَيْجٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سَفْيَانَ، أَنَّهُ سَأَلَ أُخْتَهُ أَمَّ حَبِيبَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُجَامِعُ فِيهِ؟" فَقَالَتْ: نَعَمْ، إِذَا لَمْ يَرَفِهِ أَذَى".

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۸۶)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۳۸۰، ۳۶۴/۲) (صحيح)

۲: سنن النسائي الطهارة ۱۸۶ (۲۹۵)، سنن ابن ماجه الطهارة ۸۳ (۵۴۰)، (تحفة الأشراف: ۱۵۸۶۸)، وقد أخرجه: مسند

أحمد (۴۲۷/۶)، سنن الدارمي الصلاة ۱۰۲ (۱۴۱۵) (صحيح)

ترجمه: د معاویة بن ابی سفیان نه روایت دی، بیشکه هغه تپوس وکړو د خپلې خور ام حبیبه نه چې د نبی ﷺ بی بی ده، ایا وور رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو په هغه جامه کښې چې مجامعت ئې کولو د هغې سره په هغې کې؟ هغې وویل: او کله چې به ئې ونه لیدلو په هغې څه شی.

تشریح: قوله: ﴿قوله نَعَمْ إِذَا لَمْ يَزَ فِيهِ أَذَى﴾ په بذل کښې لیکلې دی دا حدیث په نجاست د منی باندې دلالت کوی، په دې کښې اختلاف زمونږ په نزد په ابواب الغسل کښې باب فیما یفیض الرجل والمرأة کښې تیر شوې دې هغه دا چه د احناف او مالکیان ددې د نجاست قائل دی او شوافع او حنابله علی القول المشهور د طهارت قائل دی، او په دلائلو باندې کلام وړاندې نزدې راروان دې.

(۱۳۵) بَابُ الصَّلَاةِ فِي شَعْرِ النِّسَاءِ

باب دې په بیان د جامو د ښځو کښې د مونځ نه کولو

[۳۶۷] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُصَلِّي فِي شَعْرَتَا أَوْفَى لِحْفِنَا"، قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ: شَكَ أَبِي.

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دې هغې ویلې دي: وور رسول الله ﷺ چې مونځ ئې نه کولو زمونږ په هغه جامو کښې چې د بدن سره به متصل وی او یا زمونږ په لحو کښې. وئیلې دی عبید الله: شک کړی دی زما پلار (معاذ).

تشریح: شعر جمع د شعار ده کوم چه مقابل دې د دثار، هغه جامه کومه چه د بدن سره متصل وی او د هغې نه پورته والا ته دثار وائی خو دلته د شعار نه مراد پورته کپړه ده، لکه خادر، بستره، کمبل وغیره، پس په حدیث الباب کښې لفظ د لحف مذکور دې او هم دغه شان امام ترمذی رحمه الله په دې باندې ترجمه باب الصلوة فی لحف النساء ترلې دي، او مطلب دا دې چه د زنانو هغه کپړه کومه چه سړی هم استعمالولې شی، په داسې کپړه کښې سړو له مونځ نه دی کول پکار،

د ممانعت وجه

د دې دوه وجې کیدې شی لکه چه په کوکب الدری کښې دی، (۱) یو دا چه د زنانو په مزاج کښې د طهارت او نجاست په مسئله کښې احتیاط نه وی لهذا سړو له د هغوی له کپړو کښې احتیاط کول پکار دی، دویم وجه دا چه په هر ملبوس کښې د لباس بوټی وی نو په داسې صورت کښې د زانه خادر وغیره اغوستلو سره مونځ کولو کښې د شغل بال ویره ده چه خیال به د هغې طرف ته لاړ شی.

زمصرش بوټی پیراهن شنیدی

چرا در چاه کنعانش نه دیدی

خو دا حکم صرف استحبابی دې ددې په جواز کښې هیڅ تردد نشته، هم په دې وجه

۱: سنن الترمذی للجمعة ۶۷ (۶۰۰)، سنن النسائي للزينة ۶۱ (۵۳۸)، وأعادته للمؤلف برقم: ۶۴۵، (تحفة الأشراف: ۱۶۲۲۱ و ۱۷۵۸۹ و ۱۹۲۹۶)، ویاتی هذا الحديث عند المؤلف برقم (۶۴۵) (صحيح)

مصنف رحمہ اللہ وړاندې تلو سره دویم باب د رخصت تړلې دي.

[۳۶۸] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَائِشَةَ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يُصَلِّي فِي مَلَأَجِنَا"، قَالَ حَمَّادٌ: وَسَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ أَبِي صَدْقَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ مُحَمَّدَ بْنَ أَهْنَةَ، فَلَمْ يُخْبَرْ، وَقَالَ: سَمِعْتُهُ مِنْ زَمَانٍ وَلَا أُدْرِي مِنْ سَمِعْتُهُ، وَلَا أُدْرِي أَسَمِعْتُهُ مِنْ ثَبْتٍ أَوْ لَا فَسَلُّوا عَنْهُ.

ترجمه: د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دي بیشکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم وو چې مونږ نه کولو په ملاحفو زمونږ کښې وئیلې دي حماد: ما اوریدلی دی د ابن ابی صدقه نه هغه وئیلې دي ما تپوس وکړو د محمد نه د دغې حدیث نو ماته نه بیان نه کړو، او ویې وئیل: ما اوریدلی دی د یوې زمانې نه، او زه نه پوهېږم چې د چانه مې اوریدلی دي، او زه نه پوهېږم چې ما د ثبت نه اوریدلی او که نه، تپوس وکړی د هغې په باره کښې د بل چانه

تشریح سند:

قوله: ﴿ قَالَ حَمَّادٌ وَسَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ أَبِي صَدْقَةَ الْخ ﴾ دا حماد، حماد بن زید او د سند په راویانو کښې دي هغوی چه پورته کوم سند بیان کړو هغه داسې دي ﴿ عَنْ هِشَامٍ عَنْ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ عَائِشَةَ ﴾ حال دا چه د ابن سیرین رضی اللہ عنہ د عائشې رضی اللہ عنہا نه سماع ثابت نه ده

دا خو د خپل بیان کړې شوی روایت منقطع کیدل بیانوی هغوی وائی ما د سعید بن ابی صدقه نه واوریدل هغوی به وئیل چه ما د محمد بن سیرین نه ددې حدیث په باره کښې تپوس کړې وو، خو هغوی ماته زما په سوال باندې حدیث بیان نه کړو او عذر ئې ښکاره کړو چه ما دا حدیث ډیره زمانه مخکښې اوریدلې وو خو اوس مې په ذهن کښې نشته چه د چانه مې اوریدلې وو او د چانه مې چه اوریدلې دي هغه ثقه هم دي او که نه!

واضح دي وی چه په دي سند کښې انقطاع د حماد بن زید د طریق په اعتبار سره ده او ددې نه مخکښې سند کوم چه په غیر د طریق د حماد نه دي هغه ددې انقطاع نه سالم او محفوظ دي په هغې کښې د محمد بن سیرین او عائشې رضی اللہ عنہا ترمینځه د عبدالله بن شقیق واسطه موجود ده کوم چه ثقه راوی دي، لهذا سند ثانی یعنی د حماد بن زید د طریق انقطاع د سند اول په حق کښې موثر او قادح نه ده هغه په خپل ځانې محفوظ دي ځکه چه ظاهره ده چه محمد بن سیرین باندې د سماع حدیث څه موده پس نسیان راغلو په شروع کښې هغوی ته دا سند محفوظ وو نو کوم راوی چه دا سند متصلا ذکر کړې دي بغیر د انقطاع نه نو د هغه روایت د شروع د زمانې شو لهذا د هغه قول به حجت وی په هغه سړی باندې کوم چه د هغوی نه روایت کوی په هغوی باندې د نسیان راتلو نه پس یعنی من حفظ عنه به حجت وی په من روی عنه بعد النسیان باندې (كذا في المنهل) او حضرت په بذل کښې د سند ثانی د لاندې کوم چه منقطع دي لیکلې دي ﴿ فلا يثبت هذا الحديث بهذا السند ﴾ او سند اول کوم چه سالم دي د انقطاع نه هغې سره حضرت هیڅ تعرض نه دي فرمائيلې.

باب في الرخصة في ذلك

باب دې په بيان درخصت كې په ديكنې كې

[۳۶۹] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ بْنِ سَفْيَانَ، حَدَّثَنَا سَفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيِّ، سَمِعَهُ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، يُحَدِّثُهُ، عَنْ مَيْمُونَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى وَعَلَيْهِ مِرْطٌ وَعَلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ مِنْهُ وَهِيَ حَاطِضٌ وَهُوَ يُصَلِّي وَهُوَ عَلَيْهِ.

ترجمه: عبد الله بن شداد حديث بيانوي د ميموني نه، بيشكه نبي ﷺ مونغ وکړو او په هغه باندې لوپته وه او په بعضو بيبيانو د هغه باندې د هغې نه څه حصه وه او هغه حائضه وه، او هغه مونغ کولو او هغه ورباندې وو.

تشریح: قوله: (قوله وَعَلَيْهِ مِرْطٌ وَعَلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ مِنْهُ) يعني رسول الله ﷺ مونغ کولو په خوا کښې ورسره يو زوجه محترمه موجود وه، او په رسول الله ﷺ باندې څادر وو د هغې څه حصه د هغوی په ښځه باندې دپاسه وه.

په دې حديث کښې په يو څادر کښې د سړي او ښځې اشتراک په حالت د مانځه کښې خو ثابت شو ددې تصريح نشته چه هغه څادر خپله د هغوی وو يا که د هغوی د ښځې خو د ترجمې د ثبوت دپاره دا اشتراک کافي دې، خو ددې نه پس چه د عائشې رضی الله عنها کوم حديث راروان دې د هغې مضمون هم دا دې په هغې کښې ددې خبرې تصريح ده چه هغه څادر د عائشې رضی الله عنها وو.

[۳۷۰] (۲) حَدَّثَنَا عَلَمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاجِ، حَدَّثَنَا طَلْحَةُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِاللَّيْلِ وَأَنَا إِلَى جَنْبِهِ وَأَنَا حَاطِضٌ وَعَلَى مِرْطٍ لِي وَعَلَيْهِ بَعْضُهُ."

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روايت دې، هغې ويلي دي: وو رسول الله ﷺ چې مونغ نې کولو دښې او زه د هغه په خوا کښې ومه، اوزه حائضه وم او په ما باندې لوپته وه زما او بعضې حصه نې په هغه وه.

تشریح: قوله: په دې حديث سره په يو څادر کښې د سړي او ښځې اشتراک په حالت د مانځه کښې خو ثابت شو ددې تصريح نشته چه هغه څادر خپله د رسول الله ﷺ وو يا د هغوی د زوجې وو خو د ترجمې د ثبوت دپاره دا اشتراک کافي دې، خو ددې نه پس چه د عائشې رضی الله عنها کوم حديث راروان دې د هغې مضمون هم دا دې او په هغې کښې ددې خبرې تصريح ده چه هغه څادر د عائشې رضی الله عنها وو.

۱: سنن ابن ماجه/الطهارة ۱۳۱ (۶۵۳)، (تحفة الأشراف: ۱۸۰۶۳)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الحيض ۳۰ (۳۳۳)، صحيح مسلم/الصلاة ۵۲ (۵۱۹)، مسند احمد (۲۰۴/۶) (صحيح)

۲: صحيح مسلم/الصلاة ۵۲ (۵۱۴)، سنن النسائي/القبلة ۱۷ (۲۶۹)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۱۳۱ (۶۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۰۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۰۴/۶) (صحيح)

بَابُ الْمَنِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبَ

باب دې په بيان کي چي جامي ته ورسېږي

[۳۷۱] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّهُ كَانَ عِنْدَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَاحْتَلَمَ، فَأَبْصَرَتْهُ حَارِيَةُ لِعَائِشَةَ وَهُوَ يَقِيلُ أَثَرَ الْجَنَابَةِ مِنْ ثَوْبِهِ أَوْ يَقِيلُ ثَوْبَهُ، فَأَخْبَرَتْ عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: "لَقَدْ رَأَيْتَنِي وَأَنَا أَفْرَكُهُ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ الْأَعْمَشُ، كَمَا رَوَاهُ الْحَكَمُ.

ترجمه: د همام بن الحارث نه روایت دي، بیشکه هغه وو د عائشې رضی اللہ عنہا سره او محتلم شو، نو ولیدلو یوې وینزې د عائشې او هغه وینخلو اثر د جنابت د خپلې جامې نه، او یایې وینخله خپله جامه، نو خبرې ورکړو عائشې ته، هغې وویل: ما لیدلی وو خپل خان ما به گروله دا د جامې د رسول الله ﷺ نه.

مضمون حدیث :

قوله: « قوله عَنْ هَمَّامِ بْنِ الْحَارِثِ أَنَّهُ كَانَ عِنْدَ عَائِشَةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - فَاحْتَلَمَ الْخ » همام بن الحارث رضی اللہ عنہ یو ځل د عائشې رضی اللہ عنہا کره میلمه شو هغه ته په شپه کښې احتلام اوشو، چه سحر پاسیدو نو د کپړې نه ئې اثر د نجاست وینخلو، د عائشې رضی اللہ عنہا یوې وینخې په وینخلو باندې اولیدو هغه لاره او عائشې رضی اللہ عنہا ته ئې ذکر اوکړو، دا روایت په ترمذی کښې هم دي او ددې نه معلومېږي چه دا څادر د عائشې رضی اللہ عنہا وو او کله چه هغه وینخې هغې ته د میلمه د وینخلو ذکر اوکړو نو هغې او فرمائیل « لم افسد علينا ثوبنا » یعنی هسې ئې زموږ کپړه خرابه کړه څه ضرورت وو د وینخلو مطلب دا وو چه د اوچیدلو نه پس به هسې هم گړولې شوې وې.

[۳۷۲] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كُنْتُ أَفْرِكُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيُصَلِّي فِيهِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَآفَقَهُ مُغِيرَةُ وَأَبُو مَعْشَرٍ وَوَأَصِلَ.

ترجمه: د عائشې نه روایت دي هغې ویلې دي: وم زه چې توپل مې مني د جامې د رسول الله ﷺ نه نو هغه به مونږ کولو په هغې کښې.

د طرق حدیث د اختلاف تشریح او تحقیق :

تشریح: قوله: « قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَآفَقَهُ مُغِيرَةُ وَأَبُو مَعْشَرٍ وَوَأَصِلَ » حدیث الباب مصنف ﷺ په دوه طرقو سره ذکر کړې دي په اول سند کښې د ابراهیم نه نقل کونکې حکم وو او په دویم سند کښې حماد بن ابی سلیمان، خو په دواړو سندونو کښې فرق دا دي چه د حکم په روایت کښې دا وه چه ابراهیم روایت کوی د همام نه، او د حماد د روایت نه معلومېږي چه ابراهیم روایت کوی د اسود نه، هم ددې په باره کښې مصنف ﷺ فرمائی چه بعض راویان د حماد

۱: صحيح مسلم للطهارة ۳۲ (۲۸۸)، سنن الترمذي للطهارة ۸۵ (۱۱۶)، سنن النسائي للطهارة ۱۸۸ (۲۹۸)، سنن ابن ماجه للطهارة ۸۲ (۵۳۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۷۶)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۶۷/۱، ۱۲۵، ۱۳۵، ۲۱۳، ۲۳۹، ۲۶۳، ۲۸۰) (صحيح)
 ۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۹۳۷)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۶/۱، ۱۲۵، ۱۳۲، ۲۱۳) (صحيح)

موافقت او متابعت کوي، او هغوی هم دا درې پورته ذکر شوي کسان دي او اعمش د حکم موافقت کړې دي نو گویا د حماد موافقت متابعت کونکې يو جماعت شو او د حکم متابعت کونکې صرف اعمش شو، په بذل کښې لیکلې دي چه دا سند په دواړو طریقو باندې صحیح او ثابت دي ځکه چه دا ټول راویان حفاظ او ثقات دي کوم چه په اضطراب باندې نه شي محمول کيدې پس د طحاوی په روایت کښې دي ﴿عن ابراهيم عن الاسود وهمام﴾ او هم دا خبره صاحب منهل هم لیکلې ده، خوزه وائم چه د مصنف رحمه الله په کلام کښې ددې خبرې اشاره ده چه هغوی د حکم د روایت په مقابله کښې د حماد روایت ته کيدې شي چه ترجیح ورکوي، ځکه چه هغوی د حماد متابعت کونکي درې بیان کړل او د حکم په متابعت کښې ئې صرف يو ذکر کړو.

په دې سلسله کښې د امام ترمذی رحمه الله راټي:

او امام ترمذی رحمه الله ددې برعکس کار کړې دي هغوی د اعمش (۱) روایت ته ترجیح ورکړې ده د منصور د متابعت د وجې نه.

تفصیه: حدیث الباب په دې ټولو طرقو سره د کومو چه امام ابوداؤد حواله ورکړې ده په صحیح مسلم کښې موجود دي خو په هغې کښې د ضیف محتلم تعین نشته هم دغه شان د ترمذی روایت هم مبهم دي د ابوداؤد په روایت کښې تعین دي چه هغه همام بن الحارث وو، خو امام مسلم رحمه الله ددې حدیث د ذکر کولو نه پس يو بل حدیث ذکر کړې دي چه د هغې مضمون دا دي چه عبدالله بن شهاب الخولانی وائی چه زه يو ځل د عائشې رضی الله عنها کره میلمه اوم ﴿فاحتلمت فی ثوبی﴾، امام نووی رحمه الله دي ته تعرض نه دي کړې، زمونږ حضرت په بذل کښې لیکلې دي چه دا دواړه قصې بیلې بیلې دي يو د همام بن الحارث او يو د عبدالله بن شهاب الخولانی، دا دي تعارض اوننگړکې شي.

۱، اصل کښې صورت حال دا دي چه امام ترمذی رحمه الله ددې حدیث اولاتخریج په طریق د اعمش سره کړې دي او بیا ئې وړاندې تلو سره فرمانيږي دي وهکذا روي عن منصور عن ابراهيم عن همام مثل رواية الاعمش ته او ددې دواړو د روایت په مقابله کښې هغوی صرف د ابومعشر د روایت حواله ورکړې ده او فرماني وروي ابومعشر هذا الحديث عن ابراهيم عن الاسود او د ابومعشر ئې څوک هم متابعت نه دي ذکر کړې، لهذا د امام ترمذی رحمه الله د علم په اعتبار سره ابومعشر په خپل روایت کښې متفرد شو هم په دې وجه هغوی د ابومعشر روایت ته مرجوح او د هغې مقابل د اعمش روایت ته راجح ونيږي دي، پس فرماني وحدیث الاعمش اصح لهذا د امام ترمذی رحمه الله د ترجیح د پورته صورت حال په اعتبار سره زمونږ په خیال کښې صحیح ده خو شارحین د ترمذی په دې باندې نقد کوي چه امام ترمذی رحمه الله حدیث الاعمش ته څنگه اصح اوو نیلو، خو زمونږ د پورته تقریر نه دا خبره واضعیري چه په امام ترمذی رحمه الله باندې نقد صحیح نه دي اگر چه دا خبره فی نفسه په خپل ځانې باندې منقح ده چه په دې دواړو کښې د هر يو متابعت په صحیح مسلم او ابوداؤد وغیره کښې موجود دي چه د هغې مقتضی دا ده چه دواړو طریقو ته صحیح اوو نیلي شي، کما تقدم عن البذل.

زه دخپلې دې راټي نه رجوع کوم بلکه نقد صحیح دي د امام ترمذی د طرف نه دا عذر پیش کول چه هغه دخپل علم په اعتبار سره فرماني، مانع عن النقد نه دي، ځکه چه هر عالم کوم څه وائی دخپل علم په اعتبار سره ئې وائی گنی نو بیا به د تنقید باب مغلق شي. فقط ۱۴۱۸هـ

[۳۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ ۖ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ بْنُ حَسَابٍ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمٌ يَعْنِي ابْنَ أَخْضَرَ، الْمَعْنَى وَالْإِخْبَارُ فِي حَدِيثِ سُلَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ بْنُ مِزَانَ، سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ، تَقُولُ: "إِنَّهَا كَانَتْ تَغْسِلُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: ثُمَّ أَرَى فِيهِ بَقْعَةً أَوْ بَقْعًا".

ترجمه: عائشې رضی اللہ عنہا ویلی دي: بیشکه هغه وه چې وینخل به نې منی د جامې د رسول الله ﷺ نه. هغې ویلی دي: بیا به ما لیدل په هغې کښې ټاکی او یا ټاکی. تشریح: قوله: (سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقُولُ إِنَّهَا كَانَتْ تَغْسِلُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) یعنی سیده عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی چه ما به د رسول الله ﷺ د کپړې نه منی وینخله، او په هغه کپړه کښې به مې یو یا دوه د وینخلو نخښې لیدلې، ظاهره ده چه کله د یوې کپړې څه حصه وینخلې شی نو کوم ځانې چه وینخلې شوې دي هغه ځانې به محسوسېږي ترڅو چه اوچه شوې نه وی اوس که نې کپړه د یو ځانې نه وینخلې وی نو صرف یو نخښه به نې ښکاره کیږي او که د ډیرو ځایونو نه نې وینخلې وی نو ډیرې نخښې به نې محسوسېږي، هغوی هم دا بیانوی چه (ثُمَّ أَرَى فِيهِ بَقْعَةً أَوْ بَقْعًا)

د منی په طهارت او نجاست کښې د فریقینو دلائل:

خان پوهه کړه چه په دې حدیث او ترجمه الباب کښې د یوې مسئلې اختلافی بحث دي یعنی د منی د طهارت او د نجاست اصل مسئله مخکښې تیره شوه خو په دلائلو باندې کلام تراوسه پورې نه دي شوې، کوم حضرات چه د نجاست د منی قائل دي هغوی د غسل د روایاتو نه استدلال کوي او کوم چه د طهارت قائل دي هغوی د روایاتو فرک نه استدلال کوي، ځکه چه د ثوب منی په باره کښې د غسل او فرک دواړه قسم روایات په کثرت سره راغلي دي هم په دې وجه حضرات محدثین د باب غسل المنی او د باب فرک المنی بیل بیل بابونه قائموي لکه چه په نسائی وغیره کښې دا ابواب دي، قائلین د طهارت په دې دواړه قسم روایتونو کښې تطبیق داسې کوي چه د غسل روایات په استحباب او تنظیف باندې محمول دي او د فرک په بیان جواز باندې، او د قائلین نجاست د غسل روایات په منی رطب او د فرک روایات په یابس باندې محمول کوي، ځکه چه د هغوی په نزد د طهارت ثوب دپاره د منی ازاله ضروری ده، که تر وی نو په ذریعه د غسل او که اوچه وی نو په طریقه د فرک، ځکه چه د رسول الله ﷺ نه د هغوی په عمر مبارک کښې یو ځل هم نه دي ثابت چه هغوی د منی سره بغیر د هغې د غسل یا د فرک نه مونځ کړې وی که منی پاکه وي نو کم از کم یو ځل خو به رسول الله ﷺ د بیان جواز دپاره داسې کړې وي، باقی د شوافعو د روایاتو فرک نه استدلال صحیح نه دي ځکه چه فرک هم د تطهیر یو طریقه ده

۱: صحیح البخاري/الوضوء ۶۴ (۲۲۹)، ۶۵ (۲۳۲)، صحیح مسلم/الطهارة ۳۲ (۲۸۹)، سنن الترمذي/الطهارة ۸۶ (۱۱۷)، سنن النسائي/الطهارة ۱۸۷ (۲۹۶)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۸۱ (۵۳۱)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۳۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۲/۶، ۲۳۵) (صحیح)

لکه چه په روایت کنسې راځي « اذا وطئ احدکم بعله الاذی فان التراب له طهور » (١) څنگه
 چه په دې حدیث کنسې د وطی اذی نه پس حصول طهارت بالتراب نه په طهارت د اذی
 باندې استدلال صحیح نه دې هم دغه شان د روایات فرک نه په طهارت د منی باندې
 استدلال صحیح نه دې ځکه چه په دواړو ځایونو کنسې غسل نشته یو ځانې کنسې فرک دې
 او بل ځانې کنسې په زمکه پورې رابنګل دی.

ابوالفضل ابن حجر او ابو جعفر طحاوی رحمهما الله:

امام طحاوی رحمهما الله په شرح معانی الآثار کنسې د غسل او فرک روایاتو ته یو بل سره داسې
 تطبیق ورکړې دې، هغه دا چه د غسل روایات په ثياب صلوٰة باندې محمول دی او د فرک
 ثياب په نوم باندې، په دې باندې حافظ ابن حجر رحمهما الله په امام طحاوی رحمهما الله باندې زوردار نقد
 کړې دې چه ثوب صلوٰة هم په فرک او روایات صحیحه سره ثابت دې، خو ددې جواب دا دې
 چه ماشاء الله حافظ ابن حجر رحمهما الله ډیر مصروف او مشغول سړې وو هغوی ته د امام
 طحاوی رحمهما الله د طویل او عریض پوره کلام لوستلو موقع غالباً نه وه ملاؤ شوې، د امام
 طحاوی رحمهما الله عادت دې چه هغوی خپل مقصد او مدعی په تدریج سره ثابتوی، ډیر کرته
 کلام کولو کولو سره ډیر لرې اوځی او د باب په آخر کنسې د هغوی د راتې استقرار
 معلومیږي، په دې وجه د هغوی د کلام د ابتداء نه بعض وخت ګټونکو ته دهوکه راشی پس
 په « باب مباشرة الحائض » کنسې هم حافظ رحمهما الله هم دغه دهوکه خوړلې ده هغوی په دغه باب
 کنسې د امام طحاوی رحمهما الله اول کلام لیدلو سره دا اوګنړله چه په دې مسئله کنسې امام
 طحاوی رحمهما الله د امام محمد رحمهما الله قول ته ترجیح ورکوی حال دا چه داسې نه ده د امام
 طحاوی رحمهما الله د آخری کلام نه معلومیږي چه هغوی د امام صاحب قول ته ترجیح ورکړې ده
 لکه چه مونږ سره په باب مباشرة الحائض کنسې ددې تفصیل تیر شوې دې، هم دغه شان په
 مسئله الباب کنسې امام طحاوی رحمهما الله اولاً د ثياب صلوٰة او د ثياب نوم ترمینځه فرق ذکر
 کړې دې، بیا ئې وړاندې تلو سره خپله خبره پرانستلې ده چه د بعض روایاتو نه په ثياب
 صلوٰة کنسې هم فرک ثابت دې.

د امام طحاوی رحمهما الله د راتې ماحصل:

د امام طحاوی رحمهما الله د کلام خلاصه دا ده چه هغوی فرمائی د قائلین طهارت منی د روایات
 فرک نه استدلال صحیح نه دې اولاً خو په دې وجه چه په روایات صحیحه شهیره کنسې د
 فرک ثبوت په ثياب صلوٰة کنسې نشته، په ثياب نوم کنسې دې او په حالت د نوم کنسې ناپاک
 کپړه اغوستل جائز دی بیا وړاندې تلو سره فرمائی چه که اومنلې شی چه د فرک ثبوت په
 ثياب صلوٰة کنسې هم دې او فی الواقع په بعض روایاتو کنسې دې هم، نو بیا به مونږ وایو
 چه د فرک منی نه په طهارت د منی باندې استدلال صحیح نه دې ځکه چه فرک هم د ازالة
 نجاست یو طریقه ده لکه چه « اذا وطئ احدکم بعله الاذی الحديث » نه په طهارت اذی
 باندې استدلال نه شی کیدې، هم دغه شان د فرک منی نه په طهارت د منی باندې استدلال

(١) ددې حدیث تشریح په باب الرجل يطأ الأذى بعله کنسې راوړانه ده.

نه شی کیدې پس حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ د امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ صرف اول کلام اولیدلو او آخر کلام ته نه دې لیدلې چه حافظ صاحب د امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ د کلام هغه جزء خو واخستلو کوم چه د هغوی په نزد قابل نقد وو او کوم جزء چه رافع د نقد وو هغه ته پریخودلو، په اصل کښې خبره هم هغه صحیح ښکاره کیږي کومه چه مونږ پورته اوونیلله چه د امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ خو عادت دې د کلام خورولو او په تدریج سره منزل مقصود ته د رسیدلو او حافظ صاحب د هغوی صرف اول کلام گوري.

دویمه خبره دا ده چه د ثياب صلوۃ او ثياب منام کوم فرق چه امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ بیان کړې دې هغه بعض مالکیانو مثلاً ابن بطل مالکی او قاضی ابوبکر بن العربی هم اختیار کړې دې لکه چه په الفیض السمانی کښې مونږ نقل کړې دې لهذا امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ په دې رائي کښې متفرد نه شو.

بَابُ بَوْلِ الصَّبِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبَ

باب دې په بیان د بولود ماشوم کي چې جامې ته ورسېږي

کومه مسئله چه مصنف رحمۃ اللہ علیہ ددې ترجمې نه ثابتول غواړي یعنی د صبی رضیع او د جاریة رضیعه د بول په طریق د تطهیر فرق، هغه مختلف فیه دې مذاهب ائمه :

(د ماشوم هلک او جینی د متیازو په تطهیر کښې فرق)

پس شوافع او حنابلہ د ظاهر احادیث د وجې نه فرمائي چه په بول صبی کښې نضح یعنی رش الماء کافی دې او د احنافو او د مالکیانو په قول مشهور کښې په دواړو کښې هیڅ فرق نشته غسل ضروری دې، دریم مذهب دلتہ د امام اوزاعی دې هغوی فرمائي په دواړو کښې نضح کافی ده، ولکن لا دلیل علیه، وهذا الاختلاف مالم يطعم فاذا طعم فالغسل متعین عند الكل، هم دغه شان خپله بول صبی او صبیہ دواړه د ائمه اربعه په نزد نجس دی، داؤد ظاهري او ابو ثور وغیره بعض علماء د بول صبی د طهارت قائل دی، او بعض شارحینو چه په دې کښې د امام شافعی او امام مالک کوم اختلاف نقل کړې دې د هغوی په نزد بول صبی طاهر دې دا نقل غلط دې امام نووی او علامه زرقانی ددې تصریح کړې ده.

احنافو او مالکیان کوم چه د عدم الفرق قائل دی هغوی وائي چه په دې حدیث کښې د لفظ نضح نه مراد غسل او صب الماء دې د نضح معنی د صب الماء راځي پس په یو روایت کښې دی کوم چه امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ په شرح معانی الآثار کښې ذکر کړې دې «انی لاعرف مدینة ينضح البحر بناحيتها» په دې حدیث کښې د نضح نه مراد بهیدل دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائي چه زه یو داسې ښهر پیژنم چه د هغې په یو طرف کښې دریاب بهیږي، وئیلې شوې دی چه دا اشاره ده د قسطنطنیه طرف ته، هم دغه شان د مذي په باره کښې هم لفظ د نضح راغلې دې حال دا چه عند الجمهور د هغې غسل ضروری دې هم دغه شان د دم استحاضه په باره کښې لفظ د نضح مذکور دې کوم چه اوس نزدې دوه درې بابونه مخکښې تیر شو «ولتنضح ما لم تر» حال دا چه د دم حیض غسل بالاتفاق ضروری دې، بله

دا چه په صحيح مسلم كښې د بول غلام د تطهير په سلسله كښې څلور قسمه الفاظ راغلې دي، النضح، الرش، الصب، اتباع الماء، په ټولو رواياتو باندې به عمل هله او كړې شي چه كله غسل او موندلې شي.

بول صبي او بول صبية كښې وجه د فرق :

اوس دلته يو سوال پيدا كيږي هغه دا چه هر كله په دواړو كښې غسل ضروري دې او د نضح نه هم مراد غسل دې نو بيا په احاديثو كښې هر يو د بيل بيل فرق سره ولې بيان كړې شوي دي ددې څه وجه ده؟ احناف شارحينو ددې دوه مصلحتونه ليكلي دي، ملا علي قاري رحمته الله ليكي چه د زنانو په مزاج كښې رطوبت او برودت غالب وي چه د هغې په وجه باندې بول صبية غليظ او منتن زياتې وي لهذا ددې ازالې دپاره د مبالغة في الغسل اجازت دې په خلاف د صبي نه چه د هغه د مزاج د حرارت د وجې نه د هغه بول رقيق زائد وي او په هغې كښې نه دومره بوټي وي لهذا د هغې د ازالې دپاره غسل خفيف كافې دې، او امام طحاوي رحمته الله وجه د فرق دا ليكلي ده چه د زانانه د بولو مخرج چونكه فراخه دې په دې وجه د هغې امتيازې چه په كومه كپړه باندې هم غورځيږي نو منتشر كيدو سره به غورځيږي، لهذا ضرورت دې ددې خبرې چه په ښه طريقې سره تتبع كولو باندې په اهتمام سره پاك كړې شي ځكه چه په بول جاريه كښې غسل استعمال كړې شوي دي او په بول غلام كښې لفظ نضح، دريمه وجه هغه ده كومه چه د ابن ماجه په روايت كښې ده د امام شافعي رحمته الله نه د هغوی شاگرد رشيد ابو اليمان المصري ددې فرق حكمت او تپوسلو نو هغوی ارشاد او فرمائيلو وجه ددې دا ده چه بول جاريه پيدا شوي دي د لحم او دم نه او بول د غلام د ماء او طين نه لهذا د دواړو د امتيازو د صفت او خاصيت د فرق د وجې نه په حكم كښې هم فرق شو، ددې نه پس امام صاحب د شاگرد نه تپوس او كړو فهمت؟ شاگرد عرض او كړو ما فهمت... امام صاحب رحمته الله او فرمائيل خبره دا ده چه د آدم عليه السلام تخليق د خاورې نه شوي دي او د حوا عليها السلام تخليق د آدم عليه السلام د پختي نه شوي دي، لهذا د بول غلام تخليق د ماء او طين نه او د بول انثي د لحم او دم نه شوي دي.

[٣٧٤] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَرْثُودٍ، عَنْ أَمْرِ قَيْسٍ بَنِي مُنْصَرٍ، "أَنَّهَا أَتَتْ بِأَبْنٍ لَهَا صَغِيرًا لَمْ يَأْكُلِ الطَّعَامَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَجْلَسَهُ رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَمْرَةٍ فَقَالَ عَلَى ثَوْبِهِ، قَدْ عَاجِمَاءَ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ".

ترجمه: د ام قيس بنت محصن نه روايت دې، بيشكه هغې راوستلو يو ماشوم د هغې سره چې خوراك ئې نه كولو رسول الله صلی الله علیه و آله ته، نو هغه كينولو رسول الله صلی الله علیه و آله په خپله غېږ كښې نو امتيازې ئې وكړې په جامه د هغه، نو راويي غوښتلې اوبه نو چتر كاو ئې كړې او ويي نه وينځلو.

(١): صحيح البخاري للوضوء ٥٩ (٢٢٣)، والطب ١٠ (٥٦٩٣)، صحيح مسلم للطهارة ٣١ (٢٨٧)، سنن الترمذي للطهارة ٥٤ (٧١)، سنن النسائي للطهارة ١٨٩ (٣٠٣)، سنن ابن ماجه للطهارة ٧٧ (٥٢٤)، (تحفة الأشراف: ١٨٣٤٢)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للطهارة ٣٠ (١١٠)، مسند احمد (٣٥٥/٦، ٣٥٦)، سنن الدارمي للطهارة ٦٢ (٧٦٧) (صحيح)

تشریح: قوله: (قوله عَنْ أُمِّ قَيْسٍ بِنْتِ مَخْصَنٍ أَنَّهَا أَتَتْ أَبَانَ لَهَا صَغِيرَ الْخ) په دې کښې دا ده چه د ام قيس بنت محصن رضي الله عنه ولد صغير د رسول الله ﷺ په جامو باندې متيازې اوکړې او د هغې نه په وړاندې روايت کښې راځي چه حسين بن علي رضي الله عنه د هغوی په غير کښې متيازې اوکړې او د هغې نه په وړاندې روايت کښې د راوی د شک سره راځي چه حسن يا حسين په دې دواړو کښې يو کس د هغوی په سينه مبارکه باندې متيازې اوکړې، د حديث شارحينو ليکلي دي د پنځو ماشومانو د رسول الله ﷺ په غير کښې متيازې کرل ثابت دی، حسن، حسين، عبدالله بن الزبير، ابن ام قيس، سليمان بن هشام او وئيلي شوي دي چه صحيح سليمان بن هاشم رضي الله عنه

قد بال في حجر النبي اطفال :: حسن حسين ابن الزبير بالوا
و كذا سليمان بن هشام :: وابن ام قيس جاء في الختام

(د احنافو په مسلک باندې اشکال)

قوله: (قَدْ عَا بِمَاءٍ فَنَضَحَهُ وَلَمْ يَغْسِلْهُ) په دې حديث کښې د غسل نفی ده، لهذا معلومه شوه چه په احاديث الباب کښې د نضح نه مراد رش دې صب الماء يا غسل مراد نه دي، لهذا د احنافو تاويل صحيح نه دي، جواب دا دي چه ددې لفظ (ولم يغسله) په ثبوت کښې کلام دي چه د زهری د طرف نه مدرج دي، دويم جواب دا دي چه د مسلم په يو روايت کښې دی (ولم يغسله غسلا) او مفعول مطلق د تاکيد دپاره هم راځي لهذا په روايت کښې د نفس غسل نفی اونشوه بلکه د غسل موکد او د مبالغ فيه نفی ده.

(د امام طحاوی د طرفه عقلی دليل)

امام طحاوی رحمه الله فرمائي د نظر عقل تقاضه هم دا ده چه په دواړو کښې فرق نه دی کيدل پکار، په دې وجه په دې باندې د ټولو اتفاق دي چه د اکل طعام نه پس د غلام او جارية د دواړو متيازې يو شان دی پس د قياس تقاضه دا ده چه ددې نه مخکښې هم يو شان کيدل پکار دی.

[٣٧٥] (حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مَسْرُودٍ، وَالرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ أَبُو تَوْبَةَ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكِ، عَنْ قَابُوسَ، عَنْ لَبَابَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، قَالَتْ: كَانَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي حَجْرٍ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَالَ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: الْبَسْ ثَوْبًا وَأَعْطِنِي إِزَارَكَ حَتَّى أَغْسِلَهُ، قَالَ: "إِنَّمَا يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْأُنْثَى، وَيَنْضَحُ مِنْ بَوْلِ الذَّكَرِ".

ترجمه: د لبابة بنت الحارث نه روايت دي هغې ويلي دي. وو حسن بن علي رضي الله عنه په غير د رسول الله ﷺ کښې، نو متيازې ئې وکړې په هغه باندې، نو ما وويل: بله جامه واغونده او راکړه ماته ستا دا لنگ چې زه ئې وينځم، هغه وويل: بيشکه وينځلی به شی د بولو د جينئ نه او چنرکاو کولی به شی د بولو د هلك نه.

١: سنن ابن ماجه للطهارة ٧٧ (٥٢٢)، (تحفة الأشراف: ١٨٠٥٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٣٩/١) (حسن صحيح)

[۳۷۶] (۱) حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، وَعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْعَنْبَرِيُّ الْمَعْلِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا فَيْلُ بْنُ عُلَيْفَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو السَّمْعَاءِ، قَالَ: كُنْتُ أَغْدِمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَغْتَسِلَ قَالَ: وَلَيْسَ قَفَاكَ، فَأَوْلِيهِ قَفَايَ فَأَسْتَرُهُ بِهِ، فَأَتَى بِحَسَنِ، أَوْ حُسَيْنَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَبَالَ عَلَى صَدْرِهِ، فَحُفَّتْ أَعْيُنُهُ، فَقَالَ: "يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْحَارِيَةِ، وَيُرْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْغَلَامِ"، قَالَ عَبَّاسُ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهُوَ أَبُو الزَّعْرَاءِ، قَالَ هَارُونُ بْنُ تَمِيمٍ عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: الْأَبْوَالُ كُلُّهَا سَوَاءٌ.

ترجمه: ابو السمع ويلي دي: وم زه چي خدمت مي كولو د نبی ﷺ، وو هغه كله چي به ني اراده وكړه چي غسل وكړي نو وبه ني وئيل: راوگرخوه ماته خپل خټ. نو ما به ورته خټ واړولو ما به پټ كړو په هغې، پس راوړي شو حسن او حسين ^{عليهما السلام} نو مټيازي ني وكړي په سپنه د هغه، زه راغلم چي ويې وينخم نو هغه وويل: وينخلي به شي د مټيازو د جينني نه، او اوبه به شيندلي شي په مټيازو د هلك. وئيلي دي عباس: مونږ ته حديث بيان كړې دې يحيى بن الوليد. وئيلي دي ابوداود: او هغه ابو الزعراء دې، وئيلي دي هارون بن تميم د حسن نه، هغه وايي: مټيازي ټولي برابرې دي.

[۳۷۷] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي حَرْبٍ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "يُغْسَلُ مِنْ بَوْلِ الْحَارِيَةِ، وَيَنْضَعُ مِنْ بَوْلِ الْغَلَامِ مَا لَمْ يَطْعَمْ".

ترجمه: د علي ^{عليه السلام} نه روايت دې هغه وايي: وينخلي به شي د مټيازو د جينني نه او پوځنه به كولي شي د مټيازو د هلك نه تركومه ني چي خوراك نه وي شروع كړي.

[۳۷۸] (۳) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي حَرْبٍ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ، فَذَكَرَ مَغْنَاءَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ مَا لَمْ يَطْعَمْ زَادَ، قَالَ قَتَادَةُ: هَذَا مَا لَمْ يَطْعَمْهُ الطَّعَامَ، فَإِذَا أَطْعِمَا غُسِلَا جَمِيعًا.

ترجمه: د علي بن ابی طالب ^{عليه السلام} نه روايت دې، بيشكه نبی ﷺ فرمائيلي دي: نو ذكر ني كړه پشان د هغې، الا ذكر ني نه كړه (ما لم يطعم) وئيلي دي قتادة: دا هله چي نه خوري طعام، كله چي خوراك كوي نو دواړه به وينخلي شي.

[۳۷۹] (۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو بْنُ أَبِي الْحَجَّاجِ أَبُو مَعْنَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهَا أَبْعَثَتْ أَمْرَسَلَةً تُصَبُّ الْمَاءَ عَلَى بَوْلِ الْغَلَامِ مَا لَمْ يَطْعَمْ، فَإِذَا أَطْعِمَ غُسِّلَتْهُ، وَكَانَتْ تُغِيلُ بَوْلَ الْحَارِيَةِ.

ترجمه: حسن بصری د خپلي مور نه روايت كوي چي هغې ام سلمه وليده: چي اوبه ني اړولي په مټيازو د هلك تركومه ني چي خوراك نه كوي، كله چي خوراك كوي نو وينخلو به يې، او وه چي وينخلي به ني مټيازي د جينني (په دواړو صورتونو كښي).

(۱): سنن النسائي للطهارة ۱۹۰ (۳۰۵)، سنن ابن ماجه للطهارة ۷۷ (۵۲۶)، ۱۱۳ (۶۱۳) (تحفة الأشراف: ۱۲۰۵۱) (صحیح)
(۲): سنن الترمذي للصلاة ۳۱۳ (۶۱۰)، سنن ابن ماجه للطهارة ۷۷ (۵۲۵)، (تحفة الأشراف: ۱۰۱۳۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۹۷/۱)، (صحیح)

(۳): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۰۱۳۱) (صحیح)

(۴): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۲۵۶) (صحیح)

بَابُ الْأَرْضِ يُصِيبُهَا الْبَوْلُ

باب دی په بیان د زمکې چې بولي ورته ورسپړي

په دې باب سره مصنف رحمته الله علیه د ناپاکې زمکې د پاکولو طریقه بیانوی.

د تطهیر ارض د طرقو تفصیل سره د علماء کرامو د اختلاف نه :

د احنافو په نزد د زمکې د پاکولو درې طریقې دي، اول جفاف، یعنی ناپاکه زمکه په اوچیدو سره خپله پاکيږي، خو په جفاف سره طهارت کامله نه حاصلیږي یعنی طاهر کیږي خو مطهر نه وی هم په دې وجه په داسې زمکه باندې مونږ خو کولې شي خو تیمم ترې نه نه شي کولې، طریق ثانی صب الماء چه په زمکه باندې اوبه بهیولو سره هغه پاکه شي خو هر قسمه زمکه په صب الماء سره نه پاکيږي په دې کسبې تفصیل دې کوم چه به وړاندې راشي، طریق ثالث د زمکې د پاکولو حفر دې چه زمکه په کنستلو او د ناپاکې خاورې په منتقل کولو سره پاکيږي.

د زمکې په صب الماء سره د پاکیدلو تفصیل دا دې چه زمکه به د دوه حالو نه خالی نه وی، رخوة او صلبة، که رخوة وی نو په اوبه بهیولو سره پاکيږي په وجه د تسفل ماء چه د زمکې د رخوة او نرم کیدو د وجې نه په اوبو سره نجاست ختمیږي چه په هغې سره به د هغې پورته حصه پاکه شي، تسفل ماء دلته په منزله د عصر دې، چه څنگه د ناپاکې کپړې د پاکولو په وخت نچور کول ضروری دی هم دغه شان دلته تسفل دې کوم چه پخپله کیږي، او که هغه ناپاکه زمکه رخوه نه وی بلکه صلبه او بنجر وی نو بیا ددې دوه صورتونه دي، منحدرة یعنی لوړه ژوره او مستویة یعنی برابره قسم اول په صب الماء سره پاکيږي او د قسم ثانی د تطهیر دپاره حفر او نقل تراب ضروری دې داسې زمکه به په صب الماء سره نه پاکيږي ځکه چه په داسې زمکه باندې د اوبو بهیدل گران دی هغه نجاست به هم هلته ولاړ وی یا به کم از کم پوره نه زائل کیږي دا تفصیل هم دغه شان علامه عینی رحمته الله علیه په شرح د بخاری کسبې لیکلې دې، او صاحب د بحر الرائق د زمکې یو بل قسم هم لیکلې دې یعنی مجصصه پوح فرش کوم چه د چونې وغیره نه جوړ وی، ددې تطهیر طریقه هغوی دا لیکلې ده چه په دې باندې اوبه واچوئ او دا اومړئ او په کپړه سره ئې اوچه کړئ تردې چه د نجاست اثر زائل شي او د جمهور علماء کرامو په نزد هر قسم زمکه بغیر د څه تفصیل نه په صب الماء سره پاکيږي د هغوی په نزد په یوه زمکه کسبې هم د حفر حاجت نشته او د احنافو په نزد د بعضو زمکو حفر ضروری دې، هم دغه شان جمهور په جفاف سره هم د طهارت د حصول قائل نه دی، او په حدیث الباب کسبې صب الماء مذکور دې ددې نه استدلال کوی، بلکه امام نووی رحمته الله علیه دا هم لیکلې دی چه دا حدیث په امام ابوحنیفه رحمته الله علیه باندې حجت دې او د هغوی خلاف دې ځکه چه د هغوی په نزد حفر ضروری دې خو دا د امام صاحب نه یو روایت دې حکاه العینی فی شرح البخاری قول مختار نه دې، اصح دا ده چه په دې کسبې زمونږ په نزد هغه تفصیل دې کوم چه پورته ذکر شو، پس عینی په شروع کسبې دا تفصیل په قال اصحابنا سره ذکر کړې دې.

د سنن په روایاتو سره د حفر ثبوت :

د دې نه پس خان پوهه کړه چه د بول اعرابی والا قصه کښې د صحیحین په حدیث کښې د زمکې د پاکولو دپاره صرف د صب الماء ذکر دې، د صحیحین نه علاوه د سنن ابوداؤد په روایت کښې کوم چه هم ددې باب په بل حدیث کښې دې، د حفر هم ذکر موجود دې، هم دغه شان طحاوی او دارقطنی کښې هم په بعض روایاتو کښې د حفر ذکر دې، په دې روایاتو کښې بعض مرسل دی او بعض مسند ددې روایاتو په بعض راویانو باندې کلام هم دې، په احنافو باندې شوافع الزام لگوي چه هغوی د صحیحین قوی حدیث پرېږدي او په دې ضعیف حدیث باندې عمل کوي، زمونږ د طرف نه علامه عینی رحمته الله علیه وغیره جواب کړې دې چه مونږ د صحیحین روایت کله ترک کړې دې، د زمکې په بعض حصو کښې د صحیحین په روایت باندې عمل کوو او په بعض کښې د سنن په روایت باندې، تاسو صرف د صب الماء روایت اخستلې دې او د حفر روایت مو ترک کړې دې، بگويا تاسو د اعمال البعض او د احوال البعض مرتکب شوي.

خو دلته یو اشکال پاتې کیږي چه د سنن په دې روایاتو کښې کوم چه احناف اختیاروي صب الماء او حفر الارض دواړه خیزونه کښې جمع دی نو بیا زمونږ په نزد ددې دواړو خیزونو جمع کول ضروری کیدل پکار دی خو ددې جواب دا کیدي شی چه دې اعرابی چونکه بول قائما کړې وو نو د اصل متیازو خاڼې خو حفر کړې شو خو رشاش البول کوم چه به ظاهره ده لرې رسیدلې وی اوس ظاهره ده چه د ټول خاڼې کنستل گران وو په دې وجه ددې مواضع په اعتبار سره صب الماء هم اختیار کړې شو، افاد هذا التوجيه مولانا محمد يوسف رحمته الله علیه فی امانی الاحبار.

[۲۸۰] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ، وَابْنُ عَبْدِ، فِي آخِرِينَ وَهَذَا لَفْظُ ابْنِ عَبْدِ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ أَعْرَابِيًّا دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ فَقَالَ، قَالَ ابْنُ عَبْدِ: رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي وَمُحَمَّدًا، وَلَا تَرْحَمْ مَعَنَا أَحَدًا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَقَدْ تَحَجَّجْتَ وَاسْتَعَا، ثُمَّ لَمْ يَلْبَثْ أَنْ بَالَ فِي ثَائِيَةِ الْمَسْجِدِ فَأَسْرَعَ النَّاسُ إِلَيْهِ، فَتَهَا هُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: "إِنَّمَا بَعْثُهُ مُبْتَلِينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعْتَبِرِينَ، صَبُّوا عَلَيْهِ سَجَلًا مِنْ مَاءٍ، أَوْ قَالَ: ذُؤَبًا مِنْ مَاءٍ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه روایت دې، چې یو باندې چی راغی مسجد ته او رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ناست وو نو مونږ ته وکړو. وئیلی دی ابن عبده: دوه رکعاته، بیا ئې وویل: ای الله رحم وکړی په ما باندې او په محمد باندې او رحم مه کوه په هېڅ کس زمونږ سره چې کوم دي، نو نبی صلی الله علیه و آله وسلم وویل: یقینا تا راتنگ کړو فراخه رحمت د الله تعالی، بیا وخت تېر نه شو چې متیازی ئې وکړی په یو طرف د مسجد کښې نو خلقو جلتي وکړه د هغه طرف ته، نبی صلی الله علیه و آله وسلم هغوی منع کړل او ویې وئیل: بیشکه تاسو لېږلی شوی ئې اسانی کونکي، او نه ئې یاستی لېږلی شوی

۱: سنن الترمذی للطهارة ۱۱۲ (۱۴۷)، سنن النسائي للطهارة ۴۵ (۵۶)، سنن ابن ماجه للطهارة ۷۸ (۵۲۹)، (تحفة الأشراف: ۱۳۱۳۹)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للوضوء ۵۸ (۲۲۰)، صحيح مسلم للطهارة (۲۷۴، ۲۷۵)، مسند احمد (۵۰۳، ۲۳۷۲) (صحيح)

سختی کونکي، واپوئ په دې باندې یوه بوکه د اوبو او یایې وویل (ذُنُوبًا مِنْ مَّاءٍ).
تشریح: قوله: (قوله عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ أَغْرَابِيًا دَخَلَ الْمَسْجِدَ) د اعرابی اطلاق په ساکن البادية
 یعنی باندې، د آبادی نه په لرې اوسیدونکي باندې کیږي کوم چه ښهر ته د څه ضرورت د
 وجې نه راځي او ددې ترجمه په (باندې) کلی وال سره هم کولې شي.

د اعرابی په تعیین کښې اقوال:

د دې اعرابی په تعیین او تسمیه کښې اقوال مختلف دي، الاقرع بن حابس، عیینة بن
 حصن، ذوالخویرة الیمانی یا التمیمی دا درې اقوال شو کوم چه عام طور سره شراح
 حدیث لیکي، خو علامه دمنتي په حاشیه د ترمذی نفع قوة المغتدی کښې لیکي چه په
 ذوالخویرة سره ددې تعیین گران دې ځکه چه هغه سړي راس الخوارج شوي دي او ښکاره
 خبره ده چه د یو جماعت سردار داسې جاهل او کم عقل نه شي کیدي.

قوله: (لَقَدْ تَخَجَّرْتَ وَاسِعًا) د الله بنده تا خود الله پاک وسیع رحمت راتنگ کړو د هغه
 رحمت خو ډیر وسیع دي، هغه دا دعاء چه یا الله ما او محمد ﷺ نه علاوه په چا باندې هم
 رحم مه کوه په ظاهر کښې ددې دپاره کړې وه چه که الله پاک خپل رحمت عام کړي نو د هر
 یو په حصه کښې به لږ لږ راځي په دې وجه هغه اووې چه خپل ټول رحمت صرف په مونږ
 دواړو باندې تقسیم کړه.

قوله: (قوله وَقَالَ « إِنَّمَا بُعِثْتُ مُسَرِّينَ وَلَمْ تُبْعَثُوا مُعَسِّرِينَ ») صحابه کرامو ﷺ چه کله هغوی
 سره د هغه په بولو کولو باندې د سختی اراده او کړه نو په دې باندې رسول الله ﷺ
 او فرمايیل چه د یسر معامله کوئ نه د عسر، دلته دا سوال واردیږي چه صحابه کرام چرته
 مبعوث شوي دي، مبعوث خو رسول الله ﷺ وو، جواب دا دي چه صحابه کرام ﷺ اگر چه
 مبعوث نه وو خو نائب مبعوث او حق نیابت ادا کونکي خو دی پس هم په دې حیثیت سره
 هغوی ته مبعوث ونيلې شوي دي یا دې دا تاویل او کړې شي چه دا صحابه کرام ﷺ چا چه
 دې اعرابی سره د سختی معامله کړې وه دا به یو سریة او دسته وه کومه چه به رسول
 الله ﷺ یو علاقې ته لیږلې وی او اهل سریة به هم هغه وخت واپس شوي وی، او د رسول
 الله ﷺ عادت شریفه وو چه یو سریة به ئې روانوله نو هغوی ته به ئې هدایت فرمایلو
 یسروا ولا تعسروا) نو دلته هغوی ته مبعوث هم په دې معنی ونيلې شوي دي یعنی د بعث نه
 مراد بعث الی الدنیا نه دي بلکه الی ناحیه و جانب دي کوم چه د سرايا دپاره وی.

[٣٨١] (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ يَعْنِي ابْنَ حَازِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الْمَلِكِ يَعْنِي ابْنَ
 عُثْمَرَ يُحَدِّثُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْقِلٍ بْنِ مَقْرِنٍ، قَالَ: صَلَّى أَغْرَابِيٌّ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ،
 قَالَ فِيهِ: وَقَالَ: يَعْنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، خُذُوا مَا بَالٍ عَلَيْهِ مِنَ التُّرَابِ فَالْقُوهُ وَأَهْرِقُوا عَلَى مَكَانِهِ مَاءً،
 قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهُوَ مُرْسَلٌ، ابْنُ مَعْقِلٍ لَمْ يُذَكِّرْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: د عبد الله بن معقل بن مقرن نه روایت دي هغه ونيلی دي: مونږ وکړو یو اعرابی د

نبی ﷺ سره، په دې قصې سره، هغه ونیلي دي په هغې کښې او وویل نبی ﷺ: واخلى هغه خاوره چې متیازی پرې کړې دي ویې غورخوئ، او د هغې په ځانې باندې اوبه واړوئ. ونیلي دي ابوداود: اودا روایت مرسل دابن معقل دي نبی ﷺ نه دي موندلي.

باب فی ظهور الأرض إذا بیست

باب دې په بیان د صفایې د ځمکه کې کله چې اوچه شي

[٣٨٢] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، حَدَّثَنِي حَمْرَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: "كُنْتُ أَيْتُ فِي الْمَسْجِدِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُنْتُ قَتِي شَابًا غَزَبًا، وَكَانَتْ الْكِلَابُ تَبُولُ وَتُقِيلُ وَتُذِيرُ فِي الْمَسْجِدِ، فَلَمْ يَكُنُوا يَرْشُونَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ".

ترجمه: ویلي ابن عمر: وم زه چې شپه مې تېروله په زمانه د رسول الله ﷺ کښې په مسجد کښې، او وم زه کلک ځوان بې واده، او وو سپي چې متیازی ئې کولی او تلل راتلل به په جمات کښې، نه وو هغوی چې شیندل به ئې څه شی په هغې. تشریح: دا باب سراسر د مذهب حنفيه تائید او د جمهورو خلاف دي.

قوله: (٢) قَالَ ابْنُ عُمَرَ كُنْتُ أَيْتُ فِي الْمَسْجِدِ الخ ﴿سیدنا عبدالله بن عمرؓ فرمائی زه په په ځوانی کښې د واده نه مخکښې چه کله زه مجرد اوم په مسجد کښې به مې شپه تیروله، (١) او چونکه په هغه زمانه کښې د مسجد د بندولو دستور نه وو په دې وجه به کله کله سپي مسجد ته راغلل او په هغې کښې به ئې متیازی هم اوکړې او د هغې نه روستو به مسجد د ورځې نه وینځلي کیدو، د ابن عمرؓ دا حدیث په صحیح بخاری کښې هم دې خو په هغې کښې لفظ د (بول) نشته، حافظ وائی چه دا حدیث په سند د بخاری سره په غیر بخاری کښې هم دې او په هغې کښې لفظ د تبول هم موجود دي، مصنف ﷺ په ترجمه الباب او د هغې په حدیث سره د طهارة الارض بالجفاف مسئله ثابت کړې ده لکه چه د احنافو مذهب دي.

(سوال) اوس که یو سړې اوای چه زمکه په جفاف سره پاکيږي نو بول اعرابي فی المسجد والا قصه کومه چه په باب سابق کښې تیره شوه، د اوبو د بهیولو څه ضرورت وو؟ جواب دا دي چه دا یو فضول شان اعتراض دي چه هر کله د تطهیر الارض دواړه طریقه دي نو بیا په هغې دواړو کښې د یو په اختیارولو کښې څه اعتراض دي، دویم خبره دا ده چه په جفاف سره زمکه خو پاکيږي خو د رائهه کریهه ازاله او ښه طریقي سره نظافت خو په اوبو باندې کیدې شي، یو خبره بله هم ده چه هغه واقعه د ورځې وه کیدې شي د مانځه وخت نزدې وو په دې وجه تعجیلا د اوبو په ذریعه پاک کړې شوې وی او د بول کلاب قصه د شپې ده دلته په وخت کښې گنجائش ښکاره دي.

(١) صحیح البخاری/الوضوء ٣٣ (١٧٤)، تعلیقاً (تحفة الأشراف: ٦٧٠٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٧١/٢) (صحیح)

(٢) که دا واقعه کومه چه بیانولې شي د خوب والا قصې نه ځکښې وی چه د هغې ذکر وړاندې راروان دي نو دا شپه تیرول په اودو دي، او که د خوب نه روستو قصه بیانوی نو بیا دا شپه تیرول په وځه باندې وی

د امام خطابی رحمۃ اللہ علیہ تاویل او دهغې رد :

امام خطابی رحمۃ اللہ علیہ د حدیث الباب توجیه دا کړې ده چه دلته درې افعال مذکور دي (تبول، تقبل، تدبر) د فی المسجد تعلق د اخیرین سره دې د تبول سره نه دې، بول خو به هغوی خارج مسجد کول خو د هغوی اقبال او ادبار به کله کله په مسجد باندې کیدلو، ددې جواب دا دې چه سپو ته په مسجد کښې اقبال او ادبار مانع نه وی نو د بول نه څه څیز مانع کیدې شی، او بله دا چه په دې معنی کښې غلطی په یو بل اعتبار سره هم دهغه دا چه هر کله د (فی المسجد) تعلق د (تبول) سره پاتې نه شو نو مطلب دا شو چه په هغه زمانه کښې به سپو متیازې کولې، په دې کښې د هغه زمانې څه تخصیص دې هغه اوس هم کوی، علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی صحیح دا ده چه د ظرف تعلق د افعال ثلاثه سره دې، که بول ددې نه مستثنی اومنلې شی او صرف د اقبال او ادبار سره ددې تعلق باقی اومنلې شی نو بیا په دې صورت کښې د رش څه ضرورت وو د کوم چه نفی کولې شی، بیا خود (فلم یرشون شینا من ذلک) جمله بې معنی شوه.

احنافو سره د طهارة الارض بالجفاف په سلسله کښې یو حدیث بل هم دې (زکوة الارض یسها)، صاحب هدایة خو دې ته مرفوع وئیلې دې، خو د هغې مخرج علامه زیلعی لیکي چه دا حدیث مرفوعا ثابت نه دې بلکه په مصنف ابن ابی شیبة کښې د محمد بن علی او محمد بن الحنفیة نه خپله د هغوی خپل قول مروی دې، او بعضو دا هم لیکلې دی چه دا د عائشې رضی اللہ تعالیٰ عنہا نه موقوفا مروی دې.

فانده : په حدیث الباب کښې د ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما په مسجد کښې شپه تیروول مذکور دی هم ددې سره متعلق د بخاری په یو روایت کښې دی ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما فرمائی چه په شروع کښې به مایه مسجد کښې شپه تیروله، یو شپه مایه خوب کښې اولیدل چه گویا دوه ملانکو زه جنهم ته بوتلم (فاذا هی مطوية کطی البثر) ما اوکتل چه دهغې نه چاپیر داسې دیوال اوچت کړې شوې وو لکه د کوهی څلورو وارو طرفونو ته چه وی، ما په هغې کښې دننه څه داسې خلق هم اولیدل کوم چه ما پیژندل، زه ډیر اویریدم او (اعوذ بالله من النار) وئیل مې شروع کړل په دې کښې یو ملانک راته ښکاره شو هغه ماته اووې ویریرېده م، ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما فرمائی ما د خپل خوب دا قصه خپلې خور حفصه رضی اللہ تعالیٰ عنہا ته بیان کړه، حفصه رضی اللہ تعالیٰ عنہا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته دهغې ذکر اوکړو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دخوب اوریدلو نه پس او فرمائیل (نعم الرجل عبدالله لوکان یصلی من اللیل) بیا وړاندې راوی وائی چه ددې واقعې نه پس به ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما په مسجد کښې د اوده کیدو په ځانې ټوله شپه په ویخه باندې تیروله، الا قلیلا.

.....

باب في الأذى يُصيب الذليل

باب دې په بيان د كندكي كې چې لمن ته ورسېږي

يعني كه په تلو كښې د كرتې په لمن يا په لنگ پورې د لارې ناپاكي اولگي نو ددې څه حكم دي؟

[۳۸۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أُمِّهِ لَيْلَى ابْنَةِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، أَنَّهَا سَأَلَتْ أُمَّ سَلَمَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنِّي امْرَأَةٌ أَطِيلُ ذَيْلِي وَأَمْشِي فِي الْمَكَانِ الْقَذِيرِ، فَقَالَتْ أُمَّ سَلَمَةَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يُطَهَّرُ مَا بَعْدَهُ".

ترجمه: د ام ولده د ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف نه (حميره) روايت دي، بيشكه هغې تپوس وكړو د ام سلمه نه چې بي بي د نبی ﷺ ده هغې وويل: زه يوه ښځه يم چې اوږده لوپټه مې ده، او گرځم په گنده ځاني كښې، نو وويل ام سلمه وويل رسول الله ﷺ: پاكوي هغې لره هغه څه چې د دېنه وروسته دي.

تشرېح: قوله: (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ - قوله عَنْ أُمِّ وَلَدٍ (۲) لِبِرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّهَا سَأَلَتْ أُمَّ سَلَمَةَ)

د ابراهيم بن عبد الرحمن د ام ولده نوم حميده ده هغې د ام سلمه نه تپوس او كړو فَقَالَتْ إِنِّي امْرَأَةٌ أَطِيلُ ذَيْلِي وَأَمْشِي فِي الْمَكَانِ الْقَذِيرِ هغه وائې چې زما عادت دې چې كله زه د كور نه اوځم نو خپله كپړه اوږدوم (يعني د تغطيه قدمين دپاره) او په كومه لاره باندې چې ځم په هغې كښې گندگي هم وي، اوس هغه كپړه كومه چې زورېنده وي په نجاست پورې لگېږي.

قوله: (قوله فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ) د سياق روايت نه په ظاهره داسې معلومېږي لكه چې ام سلمه رضي الله عنها ته ددې جواب د مخكښې نه معلوم وو د رسول الله ﷺ حديث د هغې په علم كښې وو په دې وجه د سوال كونكي په سوال باندې هغې فورا حكم بيان كړو بلكه د رسول الله ﷺ هغه حديث ئې بيان كړو كوم چې د هغې په علم كښې وو چې مسئله او دليل د مسئلې دواړه يو ځاني يو ځاني معلوم شي. (منهل)

حديث الباب بالاتفاق تاويل ته محتاج دي:

ځان پوهه كړه چې كه كپړه په تر نجاست سره ناپاكي شي نو د هغې د تطهير دپاره بالاتفاق غسل ضروري دي علامه توربشي رحمه الله په دې باندې د علماء كرامو اجماع نقل كړې ده او په دې حديث كښې رسول الله ﷺ فرمائي (يُطَهَّرُ مَا بَعْدَهُ) يعني د زمكې په ناپاكي حصه باندې د تيريدلو نه پس چې كله د زمكې په پاكي حصه باندې تيرېږي نو كوم نجاست وغيره

۱: سنن الترمذي للطهارة ۱۰۹ (۱۴۳)، سنن ابن ماجه للطهارة ۷۹ (۵۳۱)، (تحفة الأشراف: ۱۸۲۹۶)، وقد أخرج: موطا امام مالك للطهارة ۴ (۱۶)، سنن الدارمي للطهارة ۶۳ (۷۶۹) (صحيح)

۲: وهكذا في رواية مالك في الموطاء وفي رواية الترمذي عن ام ولد لعبد الرحمن بن عوف وقال الترمذي وروى عبادة بن الصامت بهذا الطريق عن ام ولد ليهود بن عبد الرحمن وهو وهم وانما هو عن ام ولد لابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف

چه په کپړه باندې لگيدلې وى هغه به ددې پاکې خاورې په مېرولو سره زائل شى او کپړه به ئې پاکه شى په ظاهر کښې دا حديث د علماء گرامود اجماع خلاف دې په دې وجه ددې تاويل دا کولې شى چه په حديث کښې لفظ قدر سره نجاست مراد نه دې بلکه طين شارع د لارې ختې او چقرې وغيره، يا کرکړن خيز لارې، بلغم وغيره مراد دى او په دې صورت کښې هغه جامه په اصل کښې ناپاکه شوې نه ده ځکه چه طين شارع معاف دې او په حديث کښې د (يظهريه) نه مراد بنظفه دې او که دا په نجاست باندې محمول کړې شى نو ددې نه به نجاست يابسه مراد کولې شى نه رطبه، چه دا حديث د اجماع خلاف نه شى، او که څوک په تر نجاست مراد کولو باندې اصرار اوکړى نو وئيلې به شى چه دا حديث ضعيف دې ځکه چه ددې په سند کښې ام ولد راويه مجهوله ده.

[۳۸۴] (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، قَالَا: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عِيسَى، عَنْ مُوسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَمْرَأَةٍ مِنْ بَنِي الْأَشْهَلِ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ لَنَا طَرِيقًا إِلَى الْمَسْجِدِ مُنْتَنَةً، فَكَيْفَ نَفْعَلُ إِذَا مَطَرْنَا؟ قَالَ: "أَلَيْسَ بَعْدَهَا طَرِيقٌ هِيَ أَطْيَبُ مِنْهَا؟" قَالَتْ: قُلْتُ: بَلَى، قَالَ: فَهَذِهِ هِيَ.

ترجمه: د موسى بن عبد الله بن يزيد نه روايت دې، هغه روايت کوى د يوې ښځې د بنى عبد الاشهل نه، هغې ويلې دي: ما عرض اوکړو: اې د الله رسول! بيشکه زمونږ لاره مسجد ته گنده ده مونږ به څنگه چل کوو کله چې په مونږ باران اوشى؟ هغه وفرمائيل: ايا نشته وروسته د هغې نه لار چې هغه ښه پاکه وى د دېنه؟ هغه وايي: ما وويل: ولې نشته، هغه وفرمائيل: پس دا د هغې په بدله کښې شوه.

تشرېح: قوله: (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ - قوله عَنْ أَمْرَأَةٍ مِنْ بَنِي الْأَشْهَلِ الخ) دا امرأه مجهوله ده خو صحابيه ده لهذا هيڅ باک نشته، هغه فرمائى چه ما رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه د کور نه تر لارې پورې زمونږ لاره گنده ده خصوصاً کله چه باران وى نو نور هم مشکل پېښېږي چه د لارې گندگى وغيره په لمن پورې اينځلى په دې باندې رسول الله ﷺ ارشاد او فرمائيلو کوم ئې چه په تير حديث د ام سلمه ؓ کښې فرمائيلې وو، لهذا دلته هم ددې تاويل حاجت دې کوم چه په اول حديث کښې وو، خو په حديث د ام سلمه ؓ او ددې امرأه اشهليه په حديث کښې فرق دې هغه دا چه په اول حديث کښې خو دا تاويل چلېدې شو چه د نجاست نه مراد نجاست يابسه دې خو دلته به دا تاويل نه چلېږي ځکه چه په دې کښې د باران هم ذکر دې، لهذا دويم تاويل متعين دې.

واضح دې وى چه ددې قسم يو حديث په باب الرجل يطاء الاذى برجله د لاندې هم تير شوې دې، (كُنَّا لَا نَتَوَضَّاءُ مِنْ مَوَاطِي) په دواړو کښې فرق دې چه د تير باب تعلق د بدن يعنې رجل سره وو او د زير بحث باب تعلق د ثوب سره دې.

۱: سنن ابن ماجه/الطهارة ۷۹ (۵۳۳)، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۸۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۳۵/۸) (صحيح)

باب في الأذى يُصيب النعل

باب دې په بيان د گندگي كې چې رسېږي پيزار ته

مصنف رحمه الله په دې باب كښې دا بيانوي لكه چه په حديث الباب كښې دى چه كه خف يا نعل ته په تلو كښې د لارې نجاست اولگى سرې په هغې باندې تيريدلو سره لار شى نو بيا روستو زمكه كومه چه پاكه ده په هغې باندې د رانسكلو د وجې نه به هغه نعل پاك شى، په حديث كښې د نعل او خف ذكر دې خو فقهاء كرامو ددې دواړو په حكم كښې هر هغه څيز داخل كړي دې كوم چه صيقل يعنى صيقل شده او صفا وي په هغې كښې مسامات نه وي، لكه مرآة (آئينه)، توره او ظفر (نوك) وغيره.

[۲۸۵] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْوَيْثِرِ. ۲ وَحَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ، أَخْبَرَنِي أَبِي ۳ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ، عَنْ الْأَوْزَاعِيِّ الْمَعْنَى، قَالَ: أَثْبُتُ أَنَّ سَعِيدَ بْنَ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيَّ حَدَّثَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا وَطِئَ أَحَدُكُمْ بِنَعْلِهِ الْأَذَى، فَإِنَّ التُّرَابَ لَهُ طَهُورٌ».

ترجمه: د اوزاعی نه روایت دې په هم دغه معنی، هغه وویل: خبر راكړی شوی دى ماته بیشكه سعيد بن ابی سعيد المقبري حديث بيان كړې دې، د خپل پلار نه، او هغه د ابو هريره نه، بیشكه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلی دي: كله چې پيمال كړی يو كس ستاسو نه په خپل پيزار باندې گندگي، بیشكه خاوره د هغې پاكونكى ده.

د حديث توضيح او د مذاهب ائمه تفصيل:

قوله: (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِذَا وَطِئَ أَحَدُكُمْ بِنَعْلِهِ الْأَذَى فَإِنَّ التُّرَابَ لَهُ طَهُورٌ» په دې كښې اختلاف دې چه د اذى نه څه مراد دې؟ په دې كښې درې اقوال دي،

اول قول: ابو ثور، اسحق بن راهويه، اوزاعی، ظاهرية امام احمد فى رواية او د امام شافعى رحمه الله په قول قديم كښې ددې نه مطلق نجاست مراد كوى كه يابسه وي او كه راطبه وي په هر صورت كښې خف او نعل په دلک سره پاكیږي د غسل حاجت نشته او د ظاهر الفاظ حديث نه هم ددې تائید كيږي، ابن قدامه رحمه الله د امام احمد رحمه الله هم دې قول ته ترجیح ورکړې ده،

دويم قول: په دې كښې د امام مالك رحمه الله دې هغوى فرماني د اذى نه شى مستقذر يعنى كركژن څيز يا نجاست يابسه مراد دې، نجاست رطبه په دې كښې داخل نه دې، تر نجاست كه خف يا نعل ته اولگى نو د هغې غسل ضرورى دې صرف په دلک سره به طهارت نه حاصلیږي، د امام احمد رحمه الله دويم روايت (۲) او د امام شافعى رحمه الله قول جديد هم دا دې، په

(۱): تقریبه ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۳۹) (صحیح)

(۲) د امام احمد دریم روایت لكه چه په معنی كښې دې دا دې چه خف يا نعل باندې كه بول و براز اولگى نو بيا خو غسل ضرورى دې كه ددې دواړو نه علاوه پرې بل څه ناپاك څيز اولگى نو بيا په دې كښې دلک كافى دې

کتب شافعيه کښې غسل ضروري ليکلې شوې دې،
 دريم قول په دې کښې د احنافو دې چه ددې نه نجاست يابسه او هم دغه شان نجاست رطبه
 متجسده يعنې ذی جرم مراد ده رطبه غير متجسده په دې کښې داخل نه ده نجاست متجسده
 ته مرثيه هم وائی يعنې چه د اوچيدو نه پس هم په نظر راځي لکه براز، او غير مرثيه لکه بول
 چه هغه د اوچيدو نه پس په نظر نه راځي بيا په احنافو کښې او امام صاحب رحمه الله او امام
 ابويوسف رحمه الله تر مينځه اختلاف دې، د امام صاحب رحمه الله په نزد به په دې قسم نجاست سره پس
 د جفاف نه په مړلو سره پاکی حاصلېږي قبل الجفاف نه ځکه چه د نجاست د اوچيدو نه
 مخکښې به په مړلو سره نور هم تلويث راځي او د امام ابويوسف رحمه الله په نزد د جفاف قيد
 نشته، قبل الجفاف هم په دلک سره پاکی حاصلېږي، په درمختار کښې د ابوداؤد د حديث
 الباب د اطلاق او عموم د وجې نه د امام ابويوسف رحمه الله قول ته ترجيح ورکړې شوې ده، لهذا
 دا حديث د امام مالک او امام شافعي د قول جديد کوم چه د هغوی په نزد معتبر دې په
 ظاهره د هغې خلاف شو دا حضرات ددې تاويل دا کوي چه په حديث کښې د اذی نه مراد شی
 مستقذر دې يعنې کرکړن څيز، او يا زيات نه زيات نجاست يابسه.

د پورته تفصيل نه معلومه شوه چه په دې مسئله کښې زيات وسعت د ظاهريه او حنابله په
 قول راجح کښې دې او د مالکيانو او شوافعو په نزد په دې کښې تنگسيا ده، د هغوی په
 نزد نجاست رطبه مطلقا په دې کښې داخله نه ده ددې غسل ضروري دې او د احنافو په
 مسلک کښې اعتدال دې د هغوی په نزد د نجاست رطبه يو قسم يعنې متجسده په دې
 کښې داخل دې دويم قسم يعنې غير متجسده په کښې داخل نه دې.

دسند وضاحت (عن الاوزاعي المعنى) دلته درې سندونه جمع شو په اول کښې د
 مصنف رحمه الله استاذ امام احمد بن حنبل رحمه الله دې ددې نه پس په تحويل اول کښې عباس بن
 الوليد او په تحويل ثاني کښې محمود بن خالد، او بيا ددې درې واړو استاذ کوم چه په
 سند کښې ذکر دې هغه ابوالمغيرة وليد بن مزيد، عمر بن عبد الواحد دا درې واړه روايت
 کوي د امام اوزاعي رحمه الله نه، لهذا امام اوزاعي ملتقى الاسانيد شو، اود (المعنى) مطلب
 دا دې چه ددې درې دواړو د روايت مضمون يو دې او الفاظ مختلف دي، وړاندې اوزاعي
 فرمائي (البت ان سعيد بن ابی سعيد المقبري) يعنې اوزاعي براه راست د سعيد نه نه
 روايت کوي بلکه بالواسطه، او هغه واسطه کيدې شی چه محمد بن عجلان وی لکه چه د
 وړاندې سند نه معلومېږي.

[۳۸۶] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ يُعْنِي الصَّنْعَانِيَّ، عَنْ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ ابْنِ عَجْلَانَ،
 عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَعْنَاهُ، قَالَ: إِذَا وَطِئَ الْأَذَى
 بِخَفِيَّتِهِ، فَظُهُرُهُمَا الثَّرَابُ.

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۳۹) (صحیح)

ترجمه: ابو هريره رضي الله عنه د نبی صلی الله علیه و آله نه روایت کوي په معنی د هغې سره، هغه وئیلی دي: کله چې پیمال کړی گندگی په خپلو موزو نو پاکونکی د هغې خاوره ده.

[۳۸۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ عَابِدٍ، حَدَّثَنِي يَحْيَى ابْنُ خَمَزَةَ، عَنْ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ، أَخْبَرَنِي أَيْضًا سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَعْنَاهُ.

ترجمه: دعائشي رضي الله عنه نه روایت، هغه روایت کوي د رسول الله صلی الله علیه و آله نه په معنی د هغې سره.

تشریح د سند:

قوله: ﴿حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ - قوله عن الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ أَخْبَرَنِي أَيْضًا سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ﴾ د دې سند په شرح کښې درې اقوال دي، اول دا چه، قال، اخبرني کښې د قال ضمير ابعد يعنى اوزاعی ته راجع دي، مطلب دا دي چه اوزاعی فرمائي په دې حديث کښې زما دوه شيوخ دي، يو محمد بن الوليد، دويم سعيد بن ابي سعيد، څنگه چه ددې حديث خبر ماته محمد بن الوليد راکړو هم دغه شان سعيد بن ابي سعيد هم راکړو، بيا دا دواړه روایت کوي د ﴿عن القعقاع بن حكيم﴾ دويم قول دا دي چه د قال ضمير اقرب يعنى محمد بن الوليد ته راجع دي او د ايضا تعلق د ﴿عن القعقاع﴾ سره دي په دې صورت کښې به مطلب دا وي چه محمد بن الوليد وائي چه ددې حديث خبر راکړو ماته سعيد بن ابي سعيد د قعقاع نه هم، او د هم مطلب دا دي چه ددې نه مخکښې سند کښې محمد بن الوليد چه کله دا حديث د سعيد بن ابي سعيد نه روایت کړې وو نو هلته د سعيد استاذ د هغوی پلار وو، اول سند داسې وو ﴿عن سعيد بن ابي سعيد عن ابيه﴾ او په دې دويم سند کښې د سعيد استاذ قعقاع بن حكيم دي، دريم قول د ادې محمد بن الوليد وائي چه ددې حديث خبر ما ته د قعقاع بن حكيم نه سعيد بن ابوسعيد هم راکړې دي، او د هم مطلب دا دي چه د سعيد نه علاوه بل استاذ هم ماته دا حديث د قعقاع نه روایت کړې دي، حاصل دا چه محمد بن الوليد ته دا حديث د قعقاع نه د دوه استاذانو په واسطه رارسيدلې دي، سعيد او غير سعيد.

(يوبل قول): حضرت ناظم رحمه الله ددې يوه بله څلورمه معنی هم ليکلې ده هغه داچه د قال ضمير اقرب يعنى محمد بن الوليد طرف ته راجع دي خو د ايضا تعلق په اخبرني کښې چه کومه ياء د متکلم ده هغې سره دي، او مطلب دا دي چه محمد بن الوليد وائي چه سعيد بن ابي سعيد دا حديث څرنگه چه زما نه علاوه د نورو شاگردانو نه بيان کړې دغسې ئې زمانه هم بيان کړې دي، خودا معنی صرف يو عقلی احتمال دي ځکه چه په دې وئيلو کښې څه خاص فائده نشته، اود حضرت ناظم صاحب نورالله مرقدہ مقصد هم غالباً د تشحيذ اذهان دپاره بيانول دي.

باب الإِعَادَةِ مِنَ النِّجَاسَةِ تَكُونُ فِي الثَّوْبِ

باب دې په بيان د اعاده د مانځه كښنې د وجې د نجاست نه چې په جامه كې وي

د صحة الصلوة دپاره د طهارة عن النجاسة په شرط كيدو كښنې اختلاف:

يعنى كه يوسرى ته د مانځه د فارغ كيدو نه پس معلومه شى چه د هغه په جامه باندي نجاست دې نو آيا د هغه دپاره د مانځه اعاده ضرورى ده؟ دا مسئله زمونږ په نزد په باب فرض الوضوء كښنې تيره شوې ده چه د طهارة الثوب عن النجاسة شرط صحة صلوة كيدل د جمهور علماء كرامو او ائمة ثلاثة مذهب دې، د مالكيانو په نزد دلته شرط نه دې د هغوى په نزد دوه روايتونه دي يو دوجوب او دويم د سنيت، او د امام شافعى رحمته الله قول قديم هم عدم اشتراط دې يعنى اختلاف به په دې صورت كښنې هم جارى وي كوم چه په دې ترجمه الباب او حديث كښنې مذكور دې، پس ابن رسلان ليكي چه په دې صورت كښنې د امام مالك او امام شافعى په قول قديم كښنې به مونځ صحيح شى د اعادي حاجت نشته، او د امام ابوحنيفه، امام احمد او امام شافعى رحمته الله په قول جديد كښنې به مونځ باطل شى، هم دا د جمهور علماء سلف و خلف مذهب دې.

حضرت په بذل كښنې ددې ترجمې په مطلب كښنې يو بل احتمال هم ليكلي دې خو زما په نزد هم دا مطلب اصح دې كوم چه پورته اوليكلي شو.

[۳۸۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ قَارِسٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا أُمُّ يُونُسَ بِنْتُ شَدَادٍ، قَالَتْ: حَدَّثَنِي حَمَاتِي أُمُّ مُحَمَّدٍ الْعَامِرِيَّةُ، أَنَّهَا سَأَلَتْ عَائِشَةَ عَنْ دَمِ الْحَيْضِ يُصِيبُ الثَّوْبَ، فَقَالَتْ: "كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْنَا شِعَارُنَا وَقَدْ أَلْقَيْنَا قَوْفَهُ كِسَاءً، فَلَمَّا أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ الْكِسَاءَ فَلَبِسَهُ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الْغَدَاةَ ثُمَّ جَلَسَ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذِهِ لُغْمَةٌ مِنْ دَمٍ، فَقَبِضْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مَا يَلِيهَا فَبَعَثَ بِهَا إِلَى مَعْرُورَةَ فِي يَدِ الْغَلَامِ، فَقَالَ: اغْسِلِي هَذِهِ وَأَجْفِيهَا ثُمَّ أَرْسِلِي بِهَا إِلَيَّ، فَدَعَوْتُ بِقَصْعَتِي فَغَسَلْتُهَا ثُمَّ أَجَفَفْتُهَا فَأَحْرَقْتُهَا إِلَيْهِ، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنِصْفِ النَّهَارِ وَهِيَ عَلَيْهِ".

ترجمه: ام يونس بنت شداد واثي ام جحدر العامرية تپوس وکړو د عائشي نه په باره د ويني د حيض كښنې چې ورسېږي جامې ته، نو هغې وويل: وم زه د رسول الله صلی الله علیه و آله سره او په مونږ باندي خادر زمونږ وو، او په تحقيق سره اچولي وو مونږ دپاسه د هغې نه جامه، هرکله چې صبح کړو رسول الله صلی الله علیه و آله راوايې خسته هغه جامه وايي غوښتله، بيا ووتلو مونځ ئې وکړو د صبح، بيا کيनाستلو نو وويل يو سري: اي د الله رسوله دا يو ټاکی دی د ويني، نو راوښلولو رسول الله صلی الله علیه و آله په هغه ځاني باندي چې دېته نژدې وو، نو هغه ئې راوښلولو ماته چې غوټه شوی وو په لاس د هلك كښنې، هغه وفرمائيل: دا وينځه او وچ ئې کړه بيا ئې ماته راوښړه. نو ما راوغوښتله خپله کاسه هغه مې وينځلو بيا مې وچ کړو، پس ومې لېږلو هغه ته، نو

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۵۰/۸) (ضعيف)

راغلو رسول الله ﷺ په نیمایې د ورځ کښې او هغه شری (پیر خادر) په هغه باندې وه. تشریح: قوله: «قوله يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْهُ لُفْعَةٌ مِنْ دَمٍ» د مضمون د حدیث خلاصه دا ده چه یو ځل رسول الله ﷺ د صبا مونځ کولو نه پس ناست وو، او حال دا چه د هغوی په خادر باندې د دم حیض څه اثر وو، په حاضرین مجلس کښې یو سړی د رسول الله ﷺ دې طرف ته توجه راواړوله نو په دې باندې رسول الله ﷺ هغه خادر کوز کړو او په کومه حصه چه د وینې اثر وو هغه ئې بیله کړه او د یو هلک په ذریعه ئې کور ته اولیږله او وې فرمائیل چه دا دی وینځی او د اوچیدلو نه پس ئې راوړه، عائشې رضی الله عنها هغه حصه وینځلو سره اوچه کړه او خادر ئې واپس رسول الله ﷺ ته راولیږلو.

تاویل حدیث علی مسلک الجمهور:

په دې حدیث کښې د اعاده صلوٰة ذکر نشته چه رسول الله ﷺ دې هغه مونځ دوباره کړې وی، د امام مالک او د امام شافعی د قوله القديم خو دا موافق دې او د جمهور علماء کرامو خلاف دې د هغوی د طرف نه به ددې جواب دا وی چه کیدې شی هغه دم قلیل یعنی مقدار معفو وی او د هغې وینځل به صرف د تنظیف دپاره وو، یا به بیا داسې وئیلې شی چه عدم ذکر عدم ته مستلزم نه دې کیدې شی رسول الله ﷺ اعاده کړې وی، والله تعالى اعلم او د خلع نعلین والا حدیث کوم چه وړاندې په باب الصلوٰة فی النعل کښې راوان دې په هغې کښې هم دا مسئله او اشکال موندلې کیږی خو هلته جمهور دا جواب ورکولې شی چه هلته چه په حدیث کښې کوم لفظ د قدر مذکور دې د هغې نه شی مستقذر یعنی کرکړن څیز مراد دې شی نجس مراد نه دې.

باب البصاق يُصِيبُ الثَّوْبَ

باب: په بیان د لارو کي چي جامې ته ورسیږي (نوددې څه حکم دې؟)

یعنی که په یو جامه باندې لارې (بلغم، خراشکې) اولگي نو د هغې د وجې نه د هغه کپړې د پاکولو ضرورت شته یا نه؟ علامه عینی او ابن حزم رحمهم الله په طهارت د بزاق باندې د علماء کرامو اجماع نقل کړې ده سوا د سلمان فارسی رضی الله عنه او ابراهیم نخعی رضی الله عنه چه د دوی دواړو نه نجاست بزاق منقول دې یعنی لعاب دهن تر څو چه په خوله کښې دی پاک دی او بعد الخروج عن الفم نجس دی، لهذا د جمهورو په نزد د کپړې د پاکولو حاجت نشته او ددې دواړو په نزد شته، دا اختلاف زموږ په نزد «باب الرجل يبتاك بسواك غيره» کښې تیر شوی دې.

[۳۸۹] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ أَخْبَرَنَا ثَابِتُ الْبُنَانِيُّ عَنْ أَبِي نَعْرَةَ قَالَ بَرَّقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ثَوْبِهِ وَحَكَ بَعْضُهُ بَبْغِضٍ.

۱: تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ۶۱۸، ۱۹۴۹۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/ الصلاة ۳۳ (۴۰۵)، ۳۹ (۴۱۷)، سنن النسائي/ الطهارة ۱۹۳ (۳۰۹)، سنن ابن ماجه/ الصلاة ۶۱ (۱۰۲۴) (صحيح)

ترجمه: د ابو نضرة نه روایت دې هغه وئیلی دي: لارې تو کرې رسول الله ﷺ په خپله جامه کښې، او وېې سولولو بعضې د هغې د بعضی سره.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ - قَوْلَهُ بَرَقَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فِي ثَوْبِهِ الْخ) دا واقعہ د حالت صلوٰۃ ده لکه چه د ابونعیم په روایت کښې ددې تصریح ده مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ ته د توخی وغیره د وجې نه د تهوکللو ضرورت راغلو، په ظاهره به هلته د لاندې تهوکللو موقع نه وه په دې وجه هغوی په خپله کپړه کښې اوکړو، (وَحَكُّ بَغْضَةٍ بِبَغْضٍ) او بیا ئې دا جامه او مړله چه دا تهوک په کپړه کښې جذب شی په یو بل حدیث کښې رسول الله ﷺ دا طریقہ قولا هم ارشاد فرمائیلې ده چه که په مانځه کښې چاته د لارو د تهوکللو ضرورت راشی نو هغه داسې هم کولې شی دا قسم روایات به په ابواب المساجد کښې راځی.

دا حدیث مرسل دې ځکه چه دلته صحابی مذکور نه دې بلکه دا خبره د رسول الله ﷺ نه ابونضرة رضی الله عنه روایت کوی چه تابعی دې د هغوی نوم په بذل کښې منذر بن مالک بن قطعه لیکلې شوې دې.

[۳۹۰] (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ مُمَيِّدٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِهِ .

ترجمه: انس رضی الله عنه روایت کوی د نبی ﷺ نه په مثل د هغې.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ - قَوْلَهُ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِمِثْلِهِ) اول روایت چونکه مرسل وو په دې وجه مصنف ﷺ ددې روایت مرسله د تقویت دپاره دا روایت مسنده ذکر او فرمائیلو، دا حدیث د انس رضی الله عنه هم په دې سند سره په بخاری کښې هم مذکور دې.

حسن اختتام :

دا د کتاب الطهارة آخری حدیث دې ددې راوی سیدنا انس بن مالک رضی الله عنه دې، مشهور صحابی خادم رسول الله ﷺ، که الله پاک زمونږ شمیر هم په خادمان حدیث نبوی کښې او فرمائی نو د هغه د رحمت نه څه بعیده ده اللهم امین.

وهذا اخر كتاب الطهارة وبه قد تم الجزء الاول من الدر المنضود على سنن ابی داؤد،

اللهم اجعله خالصا لوجهك الكريم، والحمد لله اولا واطرا

والصلوة والسلام على نبيه سرمدنا ودايما.

۵ / شعبان المعظم ۱۴۱۳ هجري يوم الجمعة المباركة

۱: (تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۶۱۸) (صحیح)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة على سيد المرسلين محمد

واله واصحابه اجمعين اللهم اني احمدك واستعينك

کتاب الصلاة

کتاب دی په بیان د مانځه کې

باب فرض الصلاة

باب دی په بیان د فرضیت د مانځه کې

طهارت کوم چه د مانځه په اهم شرطونو کښې دې د هغې د بیان د فارغ کیدو نه پس ددې ځانې نه مصنف مشروط کوم چه مقصود دې هغه بیان فرمائی ددې مقام مناسب خو بحثونه دی چه د هغې په شروع کښې پیژندل مناسب دی.

البحث الاول

د صلاة لغوی معنی کړې شوې دې چه ددې اصل معنی د دعا ده، « قال تعالى وصل عليهم ای ادع لهم » او په حدیث کښې دی « وان كان صائما فليصل » یعنی که یو سړې روژه دار وی (او څوک هغه ته دعوت ورکړي) نو هغه له پکار دی چه د داعی کور ته تلو سره دعا کولو نه پس واپس راشی ددې نه پس عبادت مشهوره نوم کیځودلې شو په دې مناسبت سره چه هغه په دعا مشتمل وی (۲) او وئیلې شوې دی چه لفظ د صلاة مشترک دې دعا تعظیم، رحمت او برکت ترمینځه یعنی د صلاة دا ټولې معنی راځی، او بعض وئیلې دی چه ددې اصل معنی د تعظیم ده او عبادت مخصوصه لره ځکه ورته وئیلې شی چه په دې کښې د الله رب العالمین تعظیم دې.

البحث الثاني

د لفظ صلوة ماخذ اشتقاق، په دې کښې څو اقوال دی، (۱) وئیلې شوې دی چه دا مشتق دې د « صلة » نه ځکه چه مونځ بنده لره د الله پاک او د هغه په رحمت سره تړی او نزدې کوی په اصل کې کښې دا لفظ « وصلة » وو، اول په دې کښې قلب مکانی شوې یعنی « وصلة » صلوه کړو، بیا قاعده اعلال یعنی واو متحرک ماقبل مفتوح موندلې کیدو د وجې نه واو په الف سره بدل کړې شو نو صلوة شو، او دا په واو سره په دې وجه لیکلې شی چه ددې د اصل طرف ته اشاره اوشی، (۲) او وئیلې شوې دی چه دا صلا نه اخستلې شوې دې چه د هغې معنی ده « العظم الذي عليه الايتان » یعنی د کوناتو نه پورته هډوکې، د مونځ په حالت کښې چونکه تحرک صلوین کیږی په دې وجه دې ته صلوة وئیلې شی، (۳) او وئیلې شوې دی چه دا ماخوذ دې د مصلی نه، د اسونو په میدان کښې چه کوم اس په دویمه درجه کښې وی هغې ته مصلی وئیلې شی او کوم چه د ټولو نه وړاندې وی هغه ته مجلی وئیلې شی او کوم چه په دریمه درجه کښې وی هغه ته مسلې وئیلې شی، چونکه په ارکان اسلام کښې د شهادتین نه روستو دویمه درجه د مانځه ده په دې وجه دې ته صلاة او وئیلې شو، (۴) څلورم

قول دا دې چه دا اخستلې شوې دې د «صليت المود على النار» نه، دا هغه وخت وئيلې شي چه كله د لرگي كور والې د اور په ذريعه برابر كړې شي، د مونځ په ذريعه هم چونكه د انسان باطني كور والې لرې كيږي په دې وجه دې ته صلاة وئيلې شي خو په دې اخري قول باندې امام نووي رحمه الله دا اعتراض كړې دې چه په صلاة كښې لام كلمه واو دې او په «صليت» كښې ياء ده، فكيف يصح الاشتقاق، د اشتقاق دپاره حروف اصليه كښې اشتراك ضروري دې، خو علماء كرامو دې اعتراض ته غلط وئيلې دې چه په ټولو حروف اصليه كښې اشتراك صرف په اشتقاق صغير كښې شرط دې، په اشتقاق كبير كښې شرط نه دې، د اشتقاق خو قسمونه دي كوم چه په ابتدائي كتاب مراح الارواح كښې او انتهائي په بيضاوي شريف كښې اوكتلې شي.

البحث الثالث

ابتداء د مشروعيت صلاة په دې باندې خو د ټولو اتفاق دې چه ددې مشروعيت د هجرت نه مخكښې د معراج په شپه باندې شوې وو پس امام بخاري باب قائم كړې دې "باب كيف فرضت الصلاة في الاسراء" د ليلة الاسراء په كال او تاريخ دواړو كښې اختلاف دې، اولنې د كال اختلاف واورئ.

(د اسري تاريخ)

امام نووي رحمه الله په شرح د مسلم كښې په دې سلسله كښې درې اقوال ذكر كړې دي.

۱: د نبوت نه پنځلس مياشتې پس، ۲: د نبوت نه پنځه كاله پس،

۳: د هجرت نه يو كال مخكښې،

او حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباري كښې په دې سلسله كښې د لسو نه زيات اقوال ليكلي دي، د ټولو نه اول هغه د هجرت نه يو كال مخكښې قول ذكر كړې دې او فرمائي چه هم ددې قائل دې ابن سعد وغيره، او هم په دې باندې جزم كړې دې امام نووي او ابن حزم خو تردې فرمائيلې دي چه په دې باندې د علماء كرامو اجماع ده، حافظ فرمائي چه اجماع نقل كول صحيح نه دي، ځكه چه په دې كښې ډير زيات اختلاف دې او د لسو نه زيات اقوال دي، بيا حافظ هغه اقوال ذكر كړې دي چه په هغې كښې يو د هجرت نه درې كاله مخكښې او يو د هجرت نه پنځه كاله مخكښې، لهذا په دې باندې اجماع نقل كول صحيح نه دي خو د اكثر ورتو وئيلې كيډې شي پس علامه قسطلاني رحمه الله هم دا د هجرت نه يو كال مخكښې والا قول اكثر و علماء كرامو ته منسوب كړې دې ددې نه علاوه علامه قسطلاني دوه اقوال نور ليكلي دي د هجرت نه يو كال او پنځه مياشتې مخكښې، او دويم د هجرت نه يو كال او درې مياشتې مخكښې. (يعني يا اولس مياشتې مخكښې او يا پنځلس)

كوم علماء كرام چه فرمائي چه ليلة الاسراء د هجرت نه يو كال مخكښې نه ده بلكه درې يا پنځه كاله مخكښې شوې ده هغوي ددې وجه دا بيانوي چه روايت دې چه سيده خديجه رضي الله عنها د مونځ د فرضيت نه پس در رسول الله ﷺ سره مونځ كړې دې اود مشهور قول په بنياد د سيده خديجه رضي الله عنها وفات پنځه يا درې كاله مخكښې شوې دې نو دا د هغې مونځ د رسول الله ﷺ

سره هم هغه وخت صحیح کیدی شی چه کله ليله الاسراء لره د هجرت نه خو کاله مخکښې او منلې شی، خو حافظ فرمائی چه په دې کښې هم روایات مختلف دی چه خدیجه رضی الله عنها د مریخ د فرضیت نه پس د رسول الله صلی الله علیه و آله سره مونځ کړې دې یا نه، که او منلې شی چه کړې نې دې نو کیدی شی چه د صلاة خمسہ د فرضیت نه مخکښې چه کوم دوه مونځونه (چه د هغې ذکر په وړاندې بحث کښې راروان دې) به رسول الله صلی الله علیه و آله کول هم هغه مراد وی. په میاشت او تاریخ کښې دا اختلاف دې ۲۷ ربیع الآخر ۲۷ رجب او د میاشتي په سلسله کښې شوال او په رمضان المبارک کښې هم وئیلې شوې دې، امام نووی رحمته الله علیه ۲۷ رجب ته راجح وئیلې دی او هم دا مشهور دې د عوامو ترمینځه، ددې نه علاوه په تاریخ کښې نور هم ډیر اقوال دی، ۷، ۱۳ او ۱۷، هم دغه شان په ورځ کښې هم اختلاف دې، ليله الجمعة، ليله السبت، ليله يوم الاثنين، ددې دریم قول په بنیاد د رسول الله صلی الله علیه و آله د ولادت ورځ، يوم بعثو يوم معراج، يوم بعثت او يوم وفات ټول متفق کیږي. کذا قبل.

البحث الرابع

آیا د صلوات خمسہ د فرضیت نه مخکښې یو مونځ فرض وو؟ وئیلې شوې دی چه او! دوه مونځونه وو، صلوٰة قبل طلوع الشمس او صلوٰة قبل غروبها یعنی سحر او مازیگر. بیا وئیلې شوې دی چه دا دواړه مونځونه به رسول الله صلی الله علیه و آله فرضا کول او وئیلې شوې دی چه نفلا او یو قول دا دې چه په شروع کښې هیڅ مونځ نه وو سوا د صلوٰة اللیل نه چه د هغې فرضیت په سورة مزمل کښې ذکر شوې دې چه د هغې حکم صرف د یو کال پورې باقی پاتې شو د هغې نه روستو د امت په حق کښې ددې فرضیت بالاتفاق منسوخ شو سوا د عبیده سلمانی نه چه د هغه د تهجد وجوب منقول دې «ولو قدر حلبة شاة» البته د رسول الله صلی الله علیه و آله په حق کښې اختلاف دې یو جماعت وائی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په حق کښې هم دا حکم منسوخ شو، بله ډله وایی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله په حق کښې منسوخ نه وو، د هر دواړو ډلو استدلال د «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ» نه دې، یوې ډلې «نافلة» لره په مشهوره معنی یعنی نفل باندې محمول کړې دې، او دویمې ډلې په لغوی معنی یعنی «فريضة زائدة لك»

البحث الخامس

د امامت جبرائیل عليه السلام واقعه د ليله الاسراء په صبا د ماسپڅین په وخت پېښه شوې وه او نزول جبرائیل عليه السلام د زوال نه روستو شوې وو د فرضیت صلاۃ نه پس د ټولو نه اول دا مونځ ادا کړې شوې دې هم په دې وجه دې ته صلاۃ الاولى وئیلې شی او په یو ضعیف روایت کښې دی چه نزول جبرائیل عليه السلام د صبا په وخت شوې وو چه کله هغه رسول الله صلی الله علیه و آله په خوب بیا وځپلې نو هغه ئې را بیدار نه کړو، واپس لاړو دا روایت صحیح نه دې، غالباً یو راوی به په ليله التعریس او ليله الاسراء کښې اشتباه راغلې ده، هم دغه شان د نسائی د یو روایت نه معلومیږي چه د امامت جبرائیل عليه السلام ابتداء د صلاۃ فجر نه شوې ده دا هم شاذ او خلاف مشهور دې.

البحث السادس

د مجموع صلوات خمسہ فرضيت ددي امت په خصائصو کښې دې، د ماسخوتن نه علاوه باقي څلور مونځونه په امم سابقه کښې متفرق طور موندلې شوي وو او صلاة العشاء صرف ددي امت سره خاص دې، پس حضرت په بذل کښې د طحاوی روایت من حديث عائشة نقل کړې دې چه د سيدنا ادم عليه السلام توبه چه کله د سحر په وخت قبوله شوه نو هغه دوه رکعت او کړل په دې باندې د سحر مونځ مشروع شو، او حضرت اسحاق يا اسماعيل عليهما السلام (په اختلاف د دواړو روايتونو) فديه د ماسپخين په وخت راغلې وه چه په دې باندې هغه څلور رکعتونه د شکرانې په طور کړي وو هغه وخت د ماسپخين مونځ شروع شو، او سيدنا عزيز عليه السلام د اوږد خوب نه سل کاله پس د مازيگر په وخت رابيدار کړې شو په دې باندې هغه څلور رکعتونه ادا کړل د هغه وخت نه د مازيگر مونځ شروع شو، اود سيدنا داود عليه السلام خطاء د مغرب په وخت معاف شوه نو هغه د څلور رکعتونو کولو په نيت باندې اودريدلو خو د سخت غم او ستړي والي د وجې نه په دريم رکعات کيनाستلو او څلورم رکعت ئې اونکړې شو د هغه وخت نه درې رکعتونه مشروع شو او د ماسخوتن مونځ د ټولو نه مخکښي زمونږ نبي ﷺ او د هغه امت کړې دې.

البحث السابع

د مونځ فرضيت د کتاب، سنت او اجماع نه ثابت دې ﴿قال الله تعالى : وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خُنْفَاءً وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾ (الابۃ) هم دغه شان ﴿بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَالْحَجُّ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ﴾ (متفق عليه) او ددي نه علاوه بيشماره آيتونه او احاديث دي کوم سرې چه د فرضيت صلاة منکر وي د هغه په کفر باندې د علماء کرامو اتفاق دې او څوک چه ئې د فرضيت د قائل کيدو سره سره صرف عملا پرېږدي نو د جمهور علماء چه په هغوی کښې امام مالک رحمه الله او امام شافعي رحمه الله هم دي مسلک دا دې چه هغه فاسق دې او د هغه سزا قتل دې، حدا لا کفرا، او د امام ابوحنيفه رحمه الله په نزد د هغه سزا تعزير او هميشه قيد کول دي تردې چه توبه او کړي، او د يو جماعت رائي دا ده چه د مونځ پرېخودنکي کافر دې د امام احمد رحمه الله نه هم يو روايت داسې دې او هم دا رائي ده د عبدالله بن مبارک او اسحاق بن راهويه، بل روايت د امام احمد په شان د جمهورو دې، د جمهورو دليل آيت کریمه ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾ دې.

شوافعو وغيره د تارک الصلاة په قتل باندې استدلال د ﴿امرت ان اقاتل الناس حتى يشهدوا ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله ويقوموا الصلاة ويؤتوا الزكاة﴾ الحديث (متفق عليه) نه کړې دې، او د احنافو استدلال د ﴿لَا يَجِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ إِلَّا يَأْخُذَ ثَلَاثٌ﴾ (رواه ابوداود) نه دې او د شوافعو د دليل هغوی دا جواب کوي چه تاسو چه کوم حديث پيش کړې دې په هغې کښې د قتال حکم دې او په قتال او قتل کښې فرق دې،

قتال نوم دې د محاربه بین الجانبین، لهذا مطلب دا شو چه که تارکین صلاة سره د ترک صلاة د وجې نه قتال ته خبره اورسیرې نو ددې اجازت شته لکه څنگه چه صدیق اکبر رضی الله عنه د مانعین زکاة سره قتال کړې وو، پس د احنافو مسلک هم دا دې چه د تارک فرض سره قتال او کړې شی چه کله د هغه طرف نه محاربه بیا موندلې شی.

البحث الثامن

اهمیت د صلاة، د مونخ د اهمیت دپاره خو اول دا تیر شوې بحث هم کافی دې چه د علماء اهل سنت والجماعت کښې د یوې دلې رائي دا ده چه تارک الصلاة کافر دی او د مونخ نه علاوه د بل یو څیز په ترک کښې هم د هغوی دا رائي نه ده، هم دغه شان په ترمذی شریف کتاب الایمان باب ما جاء فی ترک الصلاة د لاندې دی: «عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ الْقُعَيْلِيُّ قَالَ كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَرَوْنَ شَيْئًا مِنَ الْأَعْمَالِ تَرَكُهُ كُفْرٌ غَيْرَ الصَّلَاةِ» او هم دغه شان په ابوداود شریف کتاب الخراج کښې یو حدیث راروان دې کوم چه د سیدنا جابر رضی الله عنه نه نقل شوې دې هغه فرمائی چه د ثقیف وفد چه کله د اسلام قبلولو دپاره د رسول الله صلی الله علیه و آله په خدمت کښې حاضر شو نو د اسلام د بیعت په وخت هغوی څو شرطونه لگولې وو «أَنْ لَا يُخْشَرُوا وَلَا يُغَشَّرُوا وَلَا يُجَبُّوا» اول شرط دا چه د هغوی نه په جهاد کښې د تلو مطالبه اونه کړې شی، دویمه دا چه زکوة او عشر ترې وصول نه کړې شی. دریمه دا چه هغوی به رکوع دپاره نه ښکته کیرې یعنی مونخ به نه کوی. نو په دې باندې نبی کریم صلی الله علیه و آله ارشاد او فرماتیلو: «لَكُمْ أَنْ لَا تُخْشَرُوا وَلَا تُغَشَّرُوا» یعنی د جهاد او عشر په باره کښې ستاسو شرط منلې شی خو د دریم شرط په باره کښې ئې او فرمائیل «وَلَا خَيْرَ فِي دِينٍ لَيْسَ فِيهِ رُكُوعٌ» چه دا شرط منظور نه دې ځکه چه هغه اسلام به څه وی چه په هغې کښې رکوع نه وی او انسان مونخ اونکړی، هم دغه شان په موطاء امام مالک کښې دی چه په کومه شپه یعنی د سحر په مونخ کښې په عمر رضی الله عنه باندې حمله او کړې شوه او په هغه باندې بیهوشی راغله نو د رابیداریدو نه پس ورته د مونخ دپاره اوونیلې شو نو عمر رضی الله عنه د هغه ویونکی تائید اوکړو او وې فرمائیل: «نعم ولا حظ في الاسلام لمن ترك الصلاة» او ضرور هم په دې حال کښې مونخ کوو، د هغه سړی په اسلام کښې هیڅ حصه نشته کوم چه مونخ نه کوی، پس هغه هم په دې حالت کښې مونخ کړې دې او حال دا چه وینه بهیدله، رضی الله عنه.

[۳۹۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَهْلٍ، عَنْ أَبِي سَهْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ، يَقُولُ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ ثَابِرِ الرَّأْسِ يُتِمُّهُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا، فَإِذَا هُوَ يُسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ، قَالَ: هَلْ عَلَى غَيْرِ هُنَّ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَطُوعٌ، قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صِيَامَ شَهْرِ رَمَضَانَ، قَالَ: هَلْ عَلَى غَيْرِهِ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَطُوعٌ، قَالَ: وَذَكَرَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّدَقَةَ، قَالَ:

۱. صحيح البخاري للإيمان ۳۴ (۴۶)، والصوم ۱ (۱۸۹۱)، والشهادات ۲۶ (۳۶۷۸)، والحيث ۳ (۶۹۵۶)، صحيح مسلم للإيمان ۲ (۱۱)، سنن النسائي للصلاة ۴ (۴۵۹)، والصوم ۱ (۲۰۹۲)، الإيمان ۲۳ (۵۰۳۱)، (تحفة الأشراف: ۵۰۰۹)، وقد أخرج: موطأ امام مالك / قصر الصلاة ۲۵ (۹۴)، مسند احمد (۱۶۲/۱)، سنن الدارمي للصلاة ۲۰۸ (۱۶۹۱) (صحيح)

فَهَلْ عَلَيَّ غَيْرَهَا؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَطَّوَعُ، فَأَذْبَرَ الرَّجُلُ وَهُوَ يَقُولُ: وَاللَّهِ لَا أَزِيدُ عَلَى هَذَا وَلَا أَنْقُصُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَفَلَمْ يَرَأَ أَنَّ صَدَقَ."

ترجمه: طلحه بن عبید الله ویلی دی: راغي یو سړی رسول الله ﷺ ته د اهل د نجد نه، بیر سر والا، چې اوریدی شو گوڼر گوڼر د اواز د هغه، او نه پوهیده سړې په هغه څه چې هغه وئیل: تردې چې نژدې شو، بیا معلومه شوه چه هغه تپوس کوه د اسلام متعلق، نو وویل رسول الله ﷺ: پنځه مونځونه دې په ورځ او شپه کښې، هغه وویل: ایا شته دی په ما باندې بغیر د دېنه؟ و فرمائیل هغه: نه، مگر دا چې ته نفل کوي، او ذکر کړه ورته رسول الله ﷺ روژه د میاشت د رمضان هغه وویل: ایا شته دی په ما باندې غیر د دېنه؟ نه، مگر دا چې ته نفل کوي، هغه وویل: او ذکر کړه ورته رسول الله ﷺ صدقه، هغه وویل: ایا شته دی په ما باندې غیر د دېنه؟ هغه ورته و فرمائیل: نه، مگر دا چې ته نفل کوي، روان شو سړی او هغه وئیل: قسم په الله زه به نه زیاتوم په دې باندې او نه به کمی کوم، نو وویل رسول الله ﷺ: کامیاب شو که رشتیایې ویلی وي.

تشریح: قوله: ﴿حدثنا عبدالله بن مسلمة..... يقول جاء رجل...﴾ د دې حدیث راوی طلحه بن عبید الله ﷺ دې کوم چه مشهور صحابی او د عشره مبشره نه دې په جنگ جمل ۳۶ هجری کښې شهید شود مروان په غشی سره.

د دې رجل په باره کښې د اکثر و شارحینو رائي دا ده چه دا د ضمام بن ثعلبه کوم چه د قبيله بنو سعد بن بکر و افد و و لکه چه په صحیحین کښې په یو روایت کښې د هغه د نوم تصریح ده او مونږ سره دلته په ابوداود کښې په ابواب المساجد کښې د (باب المشرک یدخل المسجد)، لاندې هم راروان دی په هغې کښې د ضمام بن ثعلبه تصریح ده، په بذل او په منهل دواړو کښې هم دا لیکلې شوې دی خو په او جز کښې په دې باندې تفصیلی کلام کړې دې او لیکلې شوې دی چه د علامه قرطبی رائي ددې خلاف ده هغه فرمائی چه په کوم روایت کښې د ضمام بن ثعلبه تصریح ده هغه روایت او قصه بله ده، د دواړو روایتونو په سیاق او سواتو کښې کوم چه راتلونکی سړی کړې و و فرق دې، امام مسلم دا دواړه روایتونه په خپل صحیح کښې یو بل ته نژدې ذکر کړې دی، نو اوس چونکه په یو روایت کښې د رجل د نوم تصریح وه په دې وجه دیو شارحینو دا خیال او کړو چه په دې کښې هم د رجل مصداق هم هغه دې او دواړو قصو لره یو گنرلو سره ئې د رجل مصداق ضمام منلې دې حالانکه داسې نه وه، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د قرطبی د رائي تائید فرمائیلې دې لهذا دا بل څوک سړې دې چه د هغه نوم معلوم نه دې.

قوله: ﴿من اهل نجد﴾ نجد وئیلې شی اوچتې زمکې ته او دا نوم دې د بلاد عرب د هغه حصې کومه چه د حجاز او د عراق تر مینځه ده ﴿یسمع دوی صوته﴾ یعنی د هغه په خدمت کښې یو باندې راغلو چه د هغه ویسته گډوډ و و او د چا د اواز چه گنگوسی راتلل او په خبره ئې څوک نه پوهیدل چه څه وائی، (دوی) هغه اواز دې چه کوم اوریدلې شی خو په مفهوم ئې څوک نه پوهیږی د هغه په خبرو باندې څوک پوهیدل ولې نه ددې وجه شارحینو

لیکلې دی چه هغه نزدې راتلو نه مخکښې تپوس شروع کړې وو نو د لرې والی د وجې نه ئې په خبرو باندې څوک نه پوهیدل، او چه کله نزدې راغلو نو معلومه شوه چه څه تپوس کوی دلته د حضرت شیخ د والد صاحب رانې بله ده هغه دا چه کله یو د معمولی شان واله سرې د یو لوڼې سرې په خدمت کښې د څه خبرې دپاره نو کومه خبره چه کول وی هغه په ژبې سره په قلاړه قلاړه ادا کوی او هغه ځان سره یادوی ددې دپاره راځی چه کومه خبره هلته کول غواړی هغه صحیح او کړې شی، هم دغه شان دا باندې چی هم د رسول الله ﷺ په خدمت کښې راروان وو کومې کومې خبرې چه هغه د رسول الله ﷺ نه تپوسلې هغه ئې ځان سره یادولې، هم دا مراد دې د (ذوئ صَوْت) نه په کوم چه صحابه کرام پوهه نه شو.

قوله: (يسال عن الاسلام) د اسلام نه مراد شرائع د اسلام دی او قرینه په دې باندې د رسول الله ﷺ جواب دې، ځکه چه په جواب کښې حقیقت اسلام یعنی شهادتین مذکور نه دی، یا به دا وئیلې شی چه سوال د حقیقت اسلام نه دې خو د شهادتین ذکر ئې په دې وجه ترک کړو چه سائل په هغې سره دمخکښې نه متصف وو، یادا راوی اختصارا نه وی ذکر کړې والله اعلم

قوله: (خمس صلوات الخ) په دې حدیث کښې وتر نه دې ذکر شوې، شافعیه وغیره ته د استدلال موقع ملاؤ شوه چه وتر واجب نه دی زمونږ د طرف نه دا جواب کیدلې شی چه کیدې شی تردې وخته پورې د وتر وجوب نه وو شوې، یا به دا وئیلې شی چه وتر تابع د ماسخوتن د مانځه دی په دې وجه هغه مستقلا ذکر نه کړې شو او د صلاة عید په باره کښې به دا وئیلې شی چه دلته فرائض یومیه مذکور دی او صلاة عید د واجبات سنویه نه دې یعنی هغه کلیزې مونځ دې نه روزانه.

تطوعات په شروع کولو سره واجب کیدل او په دې کښې اختلاف دې

قوله: (الا ان تطوع) دلته یوه مشهوره اختلافی مسئله ده هغه دا چه د نفل شروع کولو نه پس د احنافو او مالکیانو په نزد واجب وی د هغې پوره کول ضروری دی که پوره ئې نه کړی نو قضاء ئې واجب ده، د احنافو په نزد دلته مطلقا او د مالکیانو په نزد په دې صورت کښې چه کله هغه بغیر د عذر نه مات کړی او د شافعیه او حنابله په نزد د نفل مونځ حکم کوم چه د شروع کولو نه مخکښې دې هم هغه ئې روستو دې او اتمام ئې واجب نه دې، دا حدیث زمونږ دلیل دې ځکه چه اصل په استثناء کښې اتصال دې او مستثنی متصل هغه ده کوم چه د ماقبل د جنس نه وی، او دلته په ماقبل کښې د واجبات او فرائضو ذکر دې لهذا معلومه شوه چه نفل د شروع کولو نه پس واجب کیږی، شوافع او حنابله د خپل مسلک په وجه باندې دا استثناء منقطع منی، استثناء منقطع د ماقبل د جنس نه نه وی، لهذا مطلب دا شو چه د صلوات خمس نه علاوه چه کوم مونځ هم او کړې شی هغه به واجب نه وی بلکه مستحب به وی، ماقبل کښې د فرض ذکر وو او دلته د مستحب په دې وجه دا استثناء منقطع شوه، زمونږ علماء کرامو وئیلې دی چه اصل په استثناء کښې اتصال دې لهذا هم هغه مراد کیدل پکار دی خو د شوافعو د طرف نه دا وئیلې کیدې شی چه استثناء په اتصال باندې څنگه محمول کیدې شی او حال دا چه رسول الله ﷺ د صلوات خمس نه علاوه

باندې د تطوع اطلاق فرمائی په دې وجه هغه فرمائی «الا ان تطوع» معلومه شوه چه باقی ټوله مونځونه تطوع دي، زمونږ د طرف نه ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه استثناء متصل ده او د «الا ان تطوع» مطلب دا دې چه «الا ان تشرع في التطوع»، نو د تطوع نه مراد په حديث کښې شروع في التطوع دې، لهذا دا نه شی وئيلې کيدې چه د صلوات خمسہ نه علاوه باقی ټول مونځونه تطوع دي په حديث کښې هغې ته تطوع وئيلې شوې دې، فلا اشکال، د احنافو او د مالکيانو د مسلک تائيد د آيت کریمه «لا تبطلوا اعمالکم» نه هم کيږي ځکه چه نفل لره د شروع کولو نه پس که پوره نه کړې شی نو يقينا په هغې کښې ابطال عمل دې چه د هغې نه احتراز ضروري دي، لهذا اتمام واجب شو.

په نفل مونځ کښې اختيار ابتداء او د شروع کولو په اعتبار سره دې چه د هغې د شروع کولو او نه شروع کولو انسان ته اختيار دې، د شروع کولو نه پس يعنی انتهاء اختيار نشته، هم دا اختلاف په صوم تطوع کښې هم دې خو واضحه دې وی چه نفل حج د شروع کولو نه پس بالاتفاق واجب کيږي، دلته شوافع زمونږ سره دي. «وذكر له رسول الله صلى الله عليه وسلم الصدقة الخ» راوی ته چونکه د روايت اصل الفاظ ياد نه وو په دې وجه ئې داسې اووې... احتياطي ئې تعبير بدل کړو «قال: لا الا ان تطوع» په ظاهر کښې معلوم کيږي چه کليزې زکاة کوم چه د مال نه ورکولې شی بس هم هغه واجب دې حال دا چه صدقة الفطر او نفقة العيال هم واجب ده، جواب دا دې چه په دې حديث کښې ذکر د حقوق ماليه اصلیه دې يعنی کوم حق چه براه راست بغير د واسطې د بل څيز نه د مال سره متعلق وی، پس هغه صرف زکاة دې او صدقة الفطر د مال د حقوق اصلیه نه نه دې بلکه ددې سبب وجوب لکه چه تاسو به په اصول فقه کښې لوستلې وی «رأس يمونه (١) ويلي عليه» په دې وجه صرف يو نصاب والا سړی ته صدقة الفطر د خپل ذات نه علاوه د ټول عيال د طرف نه ورکول وی، ځکه چه په رؤس کښې تعدد دې گيڼې مال يعنی نصاب خو يو دې، د څو کسانو د طرف نه ئې ورکول ولې واجب دی. علی هذا نفقة العيال چه ددې وجوب هم په انسان باندې د عدد رؤوس په توسط سره شوې دې، لهذا دا حقوق او واجبات براه راست يعنی بغير د واسطې د مال سره متعلق نه دي.

فانده: په دې حديث کښې د ارکان اسلام د لاندې حج نه دې ذکر کړې شوې په دې کښې څو احتمالات کيدې شی چه تردې وخته پورې حج نه وی فرض شوې يا دا چه فرض شوې خو وی خو د سائل مقصود دا سوال وو چه په ما باندې کوم احکامات فرض دي او هغه سړې به د هغوی نه نه وی چه په چا باندې حج فرض دې په دې وجه رسول الله ﷺ دا بيان او نه فرمائيلو او دا هم وئيلې کيدې شی په طريقه د احتمال عقلي چه کيدې شی د حج فرض کيدل سائل ته د مخکښې نه معلوم وی په دې وجه د هغې د ذکر حاجت رانغلو.

(١) يعنی ذات مکلف.

يو مشهور اشكال او د هغې جواب

﴿ والله لا ازيد على هذا ولا انقص ﴾ دلته يو سوال دې هغه دا چه هغه سړی قسم کولو سره اوونيل چه زه به په دې باندې زيادت نه کوم او نه به کمې کوم. ﴿ لا انقص ﴾ ونييل خو صحيح دی خو ﴿ لا ازيد ﴾ وائی چه زه به په دې فرضو باندې زيادت نه کوم. گویا په ترک نوافل باندې قسم خوری اوبياهم رسول الله ﷺ دهغه په باره کښې فرمائی ﴿ افلح ان صدق ﴾ نو ددې جواب دا دې چه دا سړی د خپل قوم سفير وو نو مراد د هغه دا دې چه ﴿ لا ازيد في الابلاغ ﴾ چه زه به د رسول الله ﷺ په خبره رسولو کښې نه کمې کوم او نه زيادت. په عمل کښې د کمې او زيادت نفی مراد نه ده، يا د زيادت نفی من حيث الاعتقاد والفرضيت ده، يعنی په پنځو مونځونو باندې به د فرض کيدو په حيثيت سره زيادت نه کوم، مثلاً د پنځو مونځونو په ځانې باندې شپږ فرض او گنډم يا د څلورو رکعتو په ځانې پنځه او کرم داسې به نه کوم، دا خبرې شارحينو کړې دي، او زه په جواب کښې وائم چه د نقصان او زيادت تعلق د شئ محدود معين سره وی او محدود او معين صرف فرائض دي، تطوعات خو محدود نه دی د هغې تعداد خو متعين نه دې په هغې کښې د کسی او زيادت نه کولو څه مطلب. حاصل دا چه ددې نفی تعلق صرف د فرائضو سره دې، د تطوعات سره ددې تعلق نشته، لهذا د نوافلو د نه کولو د اعرابی په کلام کښې بالکل ذکر نشته. فلا اشكال اصلا.

(تطبيق بين الروايتين): ﴿ افلح ان صدق ﴾ په دې روايت کښې رسول الله ﷺ د هغه فلاح د هغه د صدق سره مقيد کړې ده او په يو بل روايت کښې دی ﴿ من سره ان ينظر الى رجل من اهل الجنة فلي نظر الى هذا ﴾ يعنی رسول الله ﷺ او فرماييل چه که څوک جنتی انسان لره ليدل غواړی نو هغه ته دې اوگوری، دلته رسول الله ﷺ دا حکم د هغه د صدق سره نه دې معلق کړې ددې څه وجه ده؟ ددې مختلف جوابات ورکړې شوي دي. ۱: د هغه په موجودگي کښې رسول الله ﷺ مصلحة او تعليقا او فرمائيل ددې دپاره چه په هغه کښې تکبر پيدا نه شی او بيا ئې روستو د هغه د مجلس نه د تلو نه پس بغير د تعليق نه او بالجزم د هغه د جنتی کيدو زيرې ورکړو، او دا هم ونيلي شوي دي چه په شروع کښې رسول الله ﷺ ته د هغه د نيت د صداقت علم نه وو په دې وجه ئې دا خبره مقيد کړه او روستو ورته د هغه د صدق نيت خبر او شو نو بيا ئې بغير د تعليق نه بيان او کړو. يو جواب دا هم ورکړې شوي دي چه يوځانې کښې د جنتی کيدو ذکر دې او يوځانې کښې د فلاح موندلو، جنتی کيدل زياته خاص خبره نه ده ځکه چه هر مسلمان جنتی دې او فلاح ددې نه او چته درجه ده په دې وجه ئې هغه د صدق سره معلق کړه ځکه چه فلاح د اوچتې درجې کاميابي ته ونيلي شې چه په هغې کښې هر قسم امن او وعافيت وی.

[٢٩٢] (١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرِ الْمَدَنِيِّ، عَنْ أَبِي سَهْلٍ نَافِعِ بْنِ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ، بِإِسْنَادِهِ يَهْدِي الْحَدِيثَ، قَالَ: أَفْلَحَ وَأَبِيهِ إِنْ صَدَقَ، دَخَلَ الْجَنَّةَ وَأَبِيهِ إِنْ صَدَقَ

ترجمه: نافع بن مالک دا حديث په همدې معنی په خپل اسناد سره ذکر کړی دی، هغه وفرمائیل: کامیاب شو زما دې قسم وی د هغه په پلار که رشتیایي ویلی وی نو جنت ته داخل شو، او زما دې قسم وی د هغه په پلار که رشتیایي ویلی وي

تشریح: قوله: ﴿ اقلح وایه ان صدق ﴾ دا د باب دویم حدیث دې په اولنی حدیث کښې د ابو سهیل نه روایت کونکې مالک وو او په دې کښې اسماعیل بن جعفر دې، په دې کښې د ﴿ وایه ﴾ زیادت دې کوم چه په اولنی روایت کښې نشته

(اشکال): په دې کښې دا دی چه رسول الله ﷺ د هغه په پلار قسم او کړو حال دا چه په پلارانو باندې د قسم کولو نه حدیث کښې منع راغلې ده "لا تحلفوا بابائکم"

(اول جواب) جواب دا دې چه ممکنه ده دا واقعه د نهی نه مخکښې وی، او دا هم وئیلې شوې دی چه دلته مضاف محذوف دې یعنی ﴿ ورب ایه ﴾

(دویم جواب) او دا هم وئیلې شوې دی چه ممکنه ده چه کراهت صرف د امت په حق کښې وی د شارح رحمه الله دپاره نه وی،

(دریم جواب) او دا هم وئیلې شوې دی چه دا لفظ ﴿ وایه ﴾ نه دې بلکه ﴿ والله ﴾ وو خو په اصل کښې په لیکلو کښې غلطی اوشوه که هم ددې لفظ دواړه څوکې پورته کړې شی او نقطې حذف کړې شی نو ﴿ والله ﴾ به ترې جوړ شی.

باب فی المواقیت باب دې په بیان د وقتونو کې د مونځونو د وختونو بیان

مواقیت د میقات جمع ده لکه د میزان جمع موازین، د میقات معنی ده معین وخت کوم چه د یو کار دپاره مقرر کړې شی او د هغې اطلاق په مکان معین باندې هم کیږي کوم چه د څه کار دپاره تجویز کړې شی هم په دې وجه وئیلې شی چه د میقات دوه قسمونه دی، میقات زمانی، میقات مکانی، په کتاب الحج کښې د احرام په بیان کښې چه د کوم مواقیت ذکر راځي هغه میقات مکانی دی یعنی هغه مخصوص ځایونه کوم چه د احرام ترلو دپاره معین کړې شوې دی، او په کتاب الصلاة کښې د مواقیت نه میقات زمانی مراد دې، هسې خود مونځ دپاره میقات مکانی هم دی خود هغې نه په مواقیت سره تعبیر نه شی کولې بلکه مساجد سره، پس منصف د مواقیت د بیان نه چه فارغ شی نو بیا به ابواب المساجد بیانوی یعنی د میقات زمانی نه فارغ کیدو سره به میقات مکانی بیانوی.

مصنف د کتاب الصلاة په شروع کښې د اعرابی حدیث ذکر کړو چه په هغې کښې د صلوات خمسہ فرضیت مذکور دې، نو گویا اولاً مصنف د مونځ فرضیت ثابت کړو د هغې نه روستو اوس د مونځ وختونه بیانول غواړي ځکه چه د مونځ اوقات د مونځ سبب وجوب دې، د ماسپنځین د مانځه وخت د ماسپنځین د مونځ د وجوب سبب دې او د مازیگر د مونځ وخت د صلاة عصر د وجوب سبب دې او هم دغه شان چه په کوم سړی باندې د کوم

مونځ وخت راشي هغه مونځ په هغه باندې په دې وجه واجب نه دې لکه چه وئيلي شوې دي چه په بعض ملکونو کښې د ماسخوتن مونځ وخت نه شي موندلې هلته د غروب او طلوع ترمنځه دومره فاصله نشته چه د ماسخوتن وخت راشي په دې وجه د هغه ځاني د خلقو په حق کښې به د ماسخوتن مونځ فرض نه وي، د مسبب دپاره د سبب تحقق ضروري دې، غرض دا چه د مونځونو وختونه د هغوی دپاره اسباب دي هم دا خبره مصنف دلته په شروع کښې بيان فرمائيلي ده.

فائدة امام بخاري رحمه الله او امام نسائي رحمه الله د کتاب الصلاة په شروع کښې د حديث اعرابي په ځاني حديث الاسراء يعني حديث المعراج ذکر فرمائيلي دي، ځکه چه د مونځ فرضيت په معراج کښې شوې دې او په حديث د معراج کښې د مونځ د فرضيت هم تصريح ده، د امام ابوداود عادت شريفه په دې سنن کښې مختصر مختصر احاديث راوړي دي اوږده اوږده احاديث چه په هغې کښې واقعات او قصي ذکر شوې دي هغه په خپل سنن کښې نه ذکر کوي بس خالص او مضبوط احاديث احکام اخلي.

په دې باب کښې مصنف مطلق د اوقات صلاة روايات ذکر فرمائيلي دي چه د هغې تعلق د ټولو مونځونو سره دې او ددې نه روستو بيا وړاندې ټلو سره د هر مونځ د وخت دپاره جدا جدا بابونه هم قائم کړي دي.

بيا پوهه شي چه مصنف په دې باب کښې هغه احاديث ذکر کړي دي اولاً حديث امامت جبرائيل عليه السلام د هغې نه روستو يو بل حديث کوم سوال چه د سائل په جواب کښې دې، هغه دا چه يو سړي د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضر شو او د مونځ وختونه ئې د هغه نه وپرسول په دې باندې رسول الله صلى الله عليه وسلم او فرمائيل چه ته د دوه ورځو پورې ما سره په مدينه منوره کښې ايسار شه، او بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم هر يو مونځ د ورځې په اول وخت کښې او په دويمه ورځ هر يو مونځ د هغې په اخر وخت کښې او کړ ددې دپاره چه د وخت اول او اخر معلوم شي، لکه چه د جبرائيل عليه السلام په امامت کښې هم دغه شان اوشو چه سيدنا جبرائيل عليه السلام هغه ته د ليلة الاسراء په صبا باندې هر يو مونځ په خپل اول وخت کښې او په دويمه ورځ باندې هر يو مونځ لره په اخر وخت کښې ښودلې وو، زما عادت دې چه د ټولو مونځونو وختونه سره د علماء کرامو د اختلاف نه ددې باب په شروع کښې بيانوم ددې دپاره چه په راتلونکو احاديثو کښې بصيرت حاصل شي.

د مامور به دوه قسمونه

ځان پوهه کړئ چه د مامور به اولاً دوه قسمونه دي لکه چه تاسو په اصول فقه کښې لوستلي دي، يو هغه چرته چه وخت ددې مامور به دپاره معيار وي، او يو هغه چرته چه وخت ظرف وي، د وخت د معيار کيدو مطلب دا دې چه ټول وخت د مامور به په ادا کولو کښې خرچ کول ضروري دي لکه د روژې وخت، د روژې چه کوم وخت معين دې د هغې په پوره وخت کښې موندلې کيدل ضروري دي، او د وخت طرف ته د کيدو مطلب دا دې چه هغه وخت پوره د مامور به په ادا کولو کښې خرچ کول ضروري نه دي بلکه د مامور به د ادا

کولو نه پس وخت بچ شی لکه اوقات صلاة، مثلاً د ماسپڅین ټول وخت د ماسپڅین په مونځ کېنې خرچ کول ضروري نه دی.

د هر یو مونځ دوه وختونه دي یو اولنې او بل اخر، یعنی د وخت ابتداء او د وخت انتهاء لهذا تا سودمونځونود اوقاتو ابتداء او انتهاء او په هغې کېنې د علماء کرامو اختلاف واورئ.

د صلوات خمسسه د وختونو تفصیل سره د علماء کرامو د اختلاف نه

د ماسپڅین د وخت ابتداء په اتفاق د فقهاء کرامو د زوال نه کېږي، البته د بعض صحابه کرامو نه په دې کېنې اختلاف منقول دي او د هغوی په نزد د زوال نه مخکېنې شروع کېږي البته په جمعه کېنې د امام احمد او اسحاق بن راهویه اختلاف دي ددې دواړو په نزد د جمعي مونځ قبل الزوال جائز دي او د ماسپڅین په ابتدائي وخت کېنې د انمه کرامو اختلاف دي، د جمهور علماء او صاحبین په نزد د یو مثل پورې دي، هم دا یو روایت د امام صاحب نه هم دي او د امام صاحب نه ظاهر الروایه دا دي چه د ماسپڅین اخر وخت د مثلین پورې دي، امام مالک او یو طائفه په نزد د یو مثل نه پس د څلورو رکعاتو په اندازه وخت مشترک دي په دې کېنې ماسپڅین هم کولی شی ادا او مازیگر هم، بعض شوافع او داود ظاهري د یو مثل نه پس د فاصلي قائل دي یعنی د یو مثل نه پس لږ شان وخت داسې دي کوم چه نه د ماسپڅین وخت دي او نه د مازیگر، بلکه د مازیگر د وخت ابتداء د یو مثل نه پس لږې شان وقفې نه کېږي خو جمهور علماء کرام نه د اشتراک قائل دي نه فصل، او د مازیگر په اول وخت کېنې هم هغه اختلاف دي کوم چه د ماسپڅین په اخری وخت کېنې دي یعنی جمهور علماء او صاحبین په نزد ددې ابتداء د یو مثل نه کېږي او د امام صاحب په نزد د مثلین نه روستو، او اخری وخت مازیگر عند الائمة الاربعة والجمهور تر غروب پورې، او ابو سعیدی اصطحزی په نزد الی مثلین، د مثلین نه پس د هغوی په نزد وخت د قضاء دي، او د بعض په نزد د مازیگر اخری وخت د نمر د زیری پورې دي، او د ماښام د وخت شروع بالاجماع د غروب شفق نه کېږي، په انتهاء کېنې اختلاف دي د احنافو او حنابله په نزد الی غروب الشفق دي. او هم دا یو روایت د امام مالک نه هم دي، او بل روایت ددې دواړو نه دا دي چه "ليس لها الا وقت واحد بقدر الطهارة وثلاث ركعات او خمس ركعات" او د ماسخوتن د مونځ ابتداء بالاجماع د غروب شفق نه وي، په انتهاء کېنې اختلاف دي د احنافو او حنابله په نزد تر د فجر د طلوع پورې او د امام شافعي رحمته الله او مالک نه مختلف روایتونه دي، الی ثلث الليل، الی نصف الليل، خو اصح قول ددې دواړو دا دي چه الی ثلث الليل وخت اختیار او استحباب دي او ددې نه روستو د طلوع فجر پورې د جواز وخت او د ابو سعید اصطحزی من الشافعية په نزد الی نصف الليل، او د سحر د مونځ ابتداء بالاتفاق د فجر ثانی یعنی د سحر راختلو د طلوع نه ده او په انتهاء وخت کېنې اختلاف دي، د احنافو په نزد الی طلوع الشمس، او د جمهورو په نزد الی الاسفار د اختیار وخت دي او الی طلوع الشمس د جواز وخت او د ابو سعید اصطحزی (من الشافعية) په نزد الی بین الاسفار دي، یعنی چه هر کله ښه رنډا اولگي، په دې باندې د هغوی په نزد د فجر وخت ختم شی، دا

پورته ذکر شوې اختلاف علماء فی الاوقات، حضرت شیخ په اوجز کښې او حضرت سهارنپوری په بذل کښې او خپله ما په الفيض السماني کښې هم دغه شان لیکلې دي. په دې کښې زیات اهم او مشهور اختلاف په اخر وخت او اول وخت د مازیگر کښې دي یعنې مثل واحد او د مثلین اختلاف، او دویم اهم اختلاف په اخر وخت د مغرب کښې دي، د شوافع او مالکیانو په یو قول کښې «لیس لها الا وقت واحد»... ددې ټولو اختلافاتو دلالت ان شاء الله د راروان احادیثو د لاندې راځي.

[۳۹۳] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ فُلَانٍ بْنُ أَبِي رَيْعَةَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هُوَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ عِيَّاشٍ بْنُ أَبِي رَيْعَةَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ ثَائِفِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ ابْنِ عِيَّاشٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمْنِي جُبَيْرٌ عَلَى السَّلَامِ عِنْدَ الْبَيْتِ مَرَّتَيْنِ، فَصَلَّى بِي الظُّهْرَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ وَكَانَتْ قَدَرُ الشِّرَاكِ، وَصَلَّى بِي الْعَصْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَهُ، وَصَلَّى بِي الْغُرُوبَ حِينَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ، وَصَلَّى بِي الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، وَصَلَّى بِي الْفَجْرَ حِينَ حَرَّمَ الطَّعَامَ وَالشَّرَابَ عَلَى الصَّائِمِ، فَلَمَّا كَانَ الْغَدُ صَلَّى بِي الظُّهْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَهُ، وَصَلَّى بِي الْعَصْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَهُ، وَصَلَّى بِي الْغُرُوبَ حِينَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ، وَصَلَّى بِي الْعِشَاءَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، وَصَلَّى بِي الْفَجْرَ فَاسْفَرْنَا ثُمَّ التَقْنَا إِلَى، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، هَذَا وَقْتُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِكَ، وَالْوَقْتُ مَا بَيْنَ هَذَيْنِ الْوَقَّتَيْنِ."

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دي هغه وئیلی دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله ویلی دي امامت وکړو ماته جبریل علیه السلام د بیت الله په خوا کښې دوه ځل، مونځ ئې وکړو ماته د ماسپڅین کله چې نمر زوال وکړو او وو په اندازه د تسمي، او مونځ ئې وکړو ماته د مازیگر کله چې شو سوری د هغه په مثل د هغه، او مونځ ئې راکړو ماته یعنې د ماښام کله چې روژه ماتوی روژه دار، او مونځ ئې وکړو ماته د ماسخوتن کله چې شفق پټ شو، او مونځ ئې وکړو ماته د صباخ کله چې حرام شو طعام او خکاګ په روژه دار، کله چې بله ورځ شوه (صباله) مونځ ئې وکړو ماته د ماسپڅین کله چې شو سوری د هغه په مثل د هغه، او مونځ ئې وکړو ماته د مازیگر کله چې شو سوری د هغه دوه هغومره، او مونځ ئې وکړو ماته د ماښام کله چې روژه ماتوی روژه دار، او مونځ ئې وکړو ماته د ماسخوتن تر دریمې حصې د شپې پورې، او مونځ ئې وکړو ماته د صباخ نو ښه ئې رنړا کړه، بیا ئې وکتل ماته او ویې وئیل: ای محمد! دا وخت د انبیاءو دی مخکې ستانه، او وخت په مابین ددې دواړو وختونو کښې دی.

د حدیث امامت جبرائیل علیه السلام شرح

قوله: «عن ابن عباس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم امنی جبریل» دا د امامت جبرائیل علیه السلام والا حدیث دي چه د هغې ذکر مونږ سره پورته راغلې دي دا حدیث په صحیحین کښې هم دي خو په هغې کښې د وخت تفصیل نه دي ذکر شوې بلکه صرف داسې دي، «فصلی ثم فصلی ثم فصلی ثم فصلی خمس صلوات» په خلاف د ابوداود وغیره سنن کتابونو چه په دې کښې د وختونو تفصیل هم موجود دي، دا د امامت جبرائیل علیه السلام قصه په مکه مکرمه کښې راپېښه شوه یا د معراج د شپې نه پس په راتلونکې ورځ کښې،

په دې کښې د مونځ ابتداء د ماسپڅين نه او کړې شوه هم په دې وجه باندې ماسپڅين ته الصلاة الاولى وئيلې شي، ددې واقعي نه د مونځ اهميت ښکاره کيږي چه د مونځونو اوقات او د ادا کولو طريقه عملي طور بيانولو دپاره الله پاک ددې مقصد دپاره جبرائيل عليه السلام د اسمان نه راوليږلو، پس جبرائيل عليه السلام په مسجد حرام کښې د کعبې د دروازې مخې ته رسول الله ﷺ او نورو خلکو ته مونځ ورکړو او چونکه د مونځونو په وختونو کښې گنجائش او وسعت دې په دې وجه دا د امامت عمل دوه ورځې او کړې شو ددې دپاره چه هر يو مونځ په اوله ورځ اول وخت کښې او په دويمه ورځ په اخر وخت کښې کولو سره د مونځ اول وخت او اخر وخت او خودلي شي.

اشكال: دلته يو مشهور اشكال دې هغه دا چه د صلوات خمسة فرضيت د بنی ادم په حق کښې دې د ملائکو په حق کښې نه دې، لهذا په دې امامت کښې حضرت جبرائيل عليه السلام منتفل او رسول الله ﷺ او صحابه کرام مفترض شو، صلاة المفترض خلف المتفل د شوافعو او حنابلة په نزد جائز دې، د احنافو او مالکيانو په نزد جائز نه دې او هم دا يو روايت د امام احمد رحمه الله نه هم دې، ددې دوه جوابونه دي يو دا چه د جبرائيل عليه السلام امامت حقيقه نه وو امام په اصل کښې رسول الله ﷺ وو او جبرائيل عليه السلام مخامخ د معلم په شان موجود وو چه په اشارو ره ئې هغه پوهه کولو، بل جواب ئې دا دې چه اگر که د صلوات خمسة ملائکه مکلف نه دي خو هغه وخت چونکه جبرائيل عليه السلام ددې په تعليم مامور من الله تعالی وو په دې وجه فی الوقت دا مونځونه د هغه په حق کښې هم فرض شوې وو، او يو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه چونکه لا تر اوسه پورې د مونځ د تفصيلاتو پوره علم نه وو راغلې په دې وجه باندې هغه د رسول الله ﷺ په حق کښې هم فرض نه وو، او په دې جواب سره يو بل سوال هم حل کيږي چه د صلوات خمسة فرضيت خو د شپې نه شوې وو، نو بيا رسول الله ﷺ د سحر مونځ ولې ادا نه کړو.

قوله: « فصلی بی الظهر حين زالت الشمس وكانت قدر الشراک » يعنی په اوله ورځ ئې د ماسپڅين مونځ ورکړو د نمر د زائل کيدو نه فورا پس، « وكانت قدر الشراک » (۱) مطلب دا دې چه ظل اصلي د هر يو څيز کوم چه په نصف النهار کښې وي چه کله په هغې کښې شرقی طرف ته اضافه کيدل شروع شي نو بيا د ماسپڅين د وخت ابتداء وي، اگر که هغه اضافه د شراک په اندازه وي، شراک (د پيزار تسمه) نه مراد مقدار قليل دې.

خان پوهه کړه چه د نصف النهار نه مخکښې د هر يو څيز سورې د مغرب طرف ته وي او عين د نصف نهار په وخت د قدمونو برابر وي او د نمر د اسمان د مينځ نه د لرې کيدو په وخت کوم ته چه زوال وئيلې شي په ظل اصلي کښې د مشرق په طرف اضافه شروع کيږي هم په دې ظل اصلي کښې اضافې سره د ماسپڅين د وخت ابتداء کيږي اگر که هغه اضافه

(۱) المراد به نفس الزيادة علي الظل الاصلي من غير تقييد بقدر الشراک وهذا اذا كان الظل الاصلي موجودا اذ ذاك هناك اي بمكة، ولو فرض انه لم يكن الظل الاصلي بمكة لمحتد معني الحديث ظهور الظل بعد ان لم يكن فظهور الظل هو علامة الزوال وعلي التقدير الاول الزيادة في الظل الاصلي هو علامة الزوال، افاده في الكوكب الدرّي

په هر خومره قليل مقدار کنبې وی، دا دې هم واضحه وی چه په بعض ملکونو کنبې (کالحجاز علی قول) د نصف النهار په وخت سورې کوم ته چه ظل اصلی وئیلې شی هغه نه شی موندلې، په داسې ملکونو کنبې د ماسپخین د وخت ابتداء د نصف النهار په وخت د نصف النهار نه پس ظهور الظل الی جانب الشرق سره کیږی، او چرته چه ظل اصلی موندلې شی هلته د زوال او د ماسپخین د وخت تحقق په ظل اصلی کنبې د اضافې نه معلومیږی ﴿وصلی بی العصر حین کان ظله مثله﴾ یعنی په اوله ورځ د مازیگر مونځ په یو مثل باندې اوکړو دا د صاحبین او جمهورو دلیل دې اخر وخت ظهر او اول وخت عصر باره کنبې د امام صاحب نه هم دا یو روایت دې، کما تقدم، حضرت گنگوهی رحمته الله علیه په تقریر ترمذی (الکوکب الدری) کنبې هم دې قول ته من حیث الدلیل ترجیح ورکړې ده، او د امام صاحب دلیل په باب فی وقت صلاة الظهر کنبې راروان دې. حین غاب الشفق، د ائمه ثلاثه او صاحبین په نزد د شفق نه احمر مراد دې، او د امام صاحب په نزد شفق ابیض چه د هغې تحقق د احمر نه پس وی په دې کنبې مشهور اختلاف دې ﴿فلما کان الغد صلی بی الظهر حین کان ظله مثله﴾ یعنی د دویمې ورځې د ماسپخین مونځ په یو مثل باندې اوکړو، ددې نه مالکیانو په اشتراک باندې استدلال کړې دې چه د یو مثل نه پس د څلورو رکعتونو په اندازه وخت مشترک دې لکه چه د اوقاتو په بیان کنبې تیر شو ځکه چه هم په دې حدیث کنبې ددې نه مخکنبې مذکور دې چه اوله ورځ د مازیگر مونځ په یو مثل باندې ورکړو او دلته دا وائی چه په دویمه ورځ باندې ئې د ماسپخین مونځ ئې په یو مثل باندې ورکړو، اوس ظاهره ده چه ددې نه د وخت اشتراک فهم ته راځی د جمهورو د طرف نه ددې جواب دا دې چه اولنې ځانې مراد دې چه د مازیگر مونځ ئې په یو مثل باندې کول شروع کړو او دلته مراد دا دې چه په دویمه ورځ باندې په یو مثل باندې د ماسپخین کول شروع کړو او دلته مراد دا دې چه په دویمه ورځ باندې په یو مثل باندې د ماسپخین مونځ کولو نه پس فارغه شو، یو ځانې کنبې شروع کول مراد دی او بل ځانې کنبې فراغ فلا اشتراک. د جمهورو دلیل په عدم اشتراک کنبې حدیث د مسلم دې کوم چه په دې کتاب کنبې هم وړاندې راروان دې، وقت الظهر ما لم یحضر العصر معلومه شوه چه د مازیگر وخت راتلو باندې د ماسپخین وخت باقی نه پاتې کیږی.

قوله: «وصلی بی المغرب حین افطر الصائم» دا د شوافعو او مالکیانو د یو قول دلیل دې چه د ماښام دپاره بس یو وخت دې هم هغه ابتداء او هم هغه انتهاء یا پنځه رکعتونو په اندازه په دې وجه چه په حدیث کنبې دی چه هغه د ماشام مونځ دواړه ورځې په یو وخت کنبې ادا او فرمائیلو.

د ماښام په وخت کنبې د شوافعو د مذهب تحقیق او تفصیل

امام نووی رحمته الله علیه فرمائی چه د شوافعو په نزد مشهور قول هم دا ده ﴿ان المغرب لیس لها الا وقت واحد﴾ هغه فرمائی خو د محققین شافعیه په نزد بل قول راجح دې چه د ماشام وخت د شفق د غروب کیدو پورې دې، لحدیث عبدالله بن عمرو بن العاص (عن مسلم وابی داود) وقت صلاة المغرب ما لم یسقط فوالشفق، او د حدیث امامت جبرائیل رحمته الله علیه هغوی درې جوابونه ورکړی دی:

- ۱: هغه حدیث محمول دې په وخت د اختیار او استحباب باندې.
- ۲: حدیث د امامت جبرائیل علیه السلام مقدم دې، د مکې مکرمې واقعده او دا نور احادیث چه د هغې نه د ماشام په وخت کښې امتداد معلومېږي دا روستو دی یعنی د مدینې او عمل په مؤخر باندې کيږي نه په مقدم باندې.
- ۳: د وخت د امتداد والا روایات سند اصح دی د حدیث امامت جبرائیل علیه السلام نه.
- قوله: «فقال يا محمد» سیدنا جبرائیل علیه السلام د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم نوم واخستلو کوم چه د «لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا» خلاف دي جواب دا دې چه ممکنه ده ملائک ددې حکم مخاطب نه وی، یا به داسې وی چه ددې آیت کریمه نزول به ددې واقعي نه روستو شوې وی او یو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه د محمد صلی الله علیه و آله وسلم نه علم مراد نه دې بلکه معنی وصفی مراد ده لکنه خلاف الظاهر.
- قوله: «هذا وقت الانبياء من قبلک» د «هذا» اشاره د عشاء نه علاوه د باقی مونځونو طرف ته ده ځکه چه د ماسخوتن مونځ ددې امت سره خاص دې او باقی څلور مونځونه په تیرو انبیاء کرامو کښې متفرق طور موندلې شوې دی نه یوځانې.
- پس د صلاة الفجر شروع د ادم علیه السلام نه شوې ده چه کله د سحر په وخت باندې د هغه توبه قبوله شوه نو هغه دوه رکعت د شکرانې په طور ادا کړل او سیدنا اسماعیل علیه السلام یا اسحاق علیه السلام علی اختلاف القولین فدیة کومه چه د جنت نه راوړلې شوې وه د ماسپڅین په وخت باندې ورکړې شوه د هغې په شکریه کښې هغه څلور رکعتونه ادا کړل هم ددې نه د ماسپڅین مونځ مشروع شو او سیدنا عزیر علیه السلام د اوږد خوب نه سل کاله پس د مازیگر په وخت بیدار کړې شو هغه وخت هغه څلور رکعتونه اوکړل هم ددې نه د ماسپڅین مونځ مشروع شوه او د سیدنا داود علیه السلام معافی د ماښام په وخت قبوله شوې وه پس هغه د څلورو رکعتونو دپاره اودریدو خو د غم او خفگان په وجه باندې ئې څلورم رکعت اونکړې شو، په دې باندې د ماښام درې رکعتونه مشروع شو، او د ماسخوتن مونځ د ټولو نه مخکښې زمونږ نبی محمد صلی الله علیه و آله وسلم اوکړو، دا د یو روایت مضمون دې کوم چه حضرت په بذل کښې د امام طحاوی رحمته الله علیه په حوالې سره نقل فرمائیلې دې.
- قوله: والوقت ما بین هذین الوقتین "چونکه د هر یو مونځ دوه وختونه دی یو اول او بل اخر، ددې دوه وختونو کیدل ددې دوه ورځو د امامت د عمل نه ثابت شو، پس د بعض وخت ثبوت د عمل نه او د بعض د قول نه شوې دې.

[۳۹۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الرَّادِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ اللَّيْثِيِّ، أَنَّ ابْنَ شَهَابٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ كَانَ قَاعِدًا عَلَى الْمِنْبَرِ فَأَخْرَجَ الْعَصْرَ شَيْئًا، فَقَالَ لَهُ عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ: أَمَا إِنَّ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَدْ أَخْبَرَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِوَقْتِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: أَعْلَمُ مَا تَقُولُ، فَقَالَ عُرْوَةُ، سَمِعْتُ بِشِيرَ بْنَ أَبِي

۱: م/المساجد ۳۱ (۶۱۰)، سنن النسائي/المواقيت ۱ (۴۹۵)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۱ (۶۶۸)، (تحفة الأشراف: ۹۹۷)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/المواقيت ۱ (۵۲۱)، ویده الخلق ۶ (۳۲۲۱)، والمغازي ۱۲ (۴۰۰۷)، موطا امام مالك/لوقوت الصلاة ۱ (۱)، مسند احمد (۱۲۰/۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۳ (۱۲۲۳) (حسن)

مَسْعُودٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "نَزَلَ جِبْرِيلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَنِي بِوَقْتِ الصَّلَاةِ، فَصَلَّيْتُ مَعَهُ ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ ثُمَّ صَلَّيْتُ مَعَهُ، يَخْتَبُ بِأَصَابِعِهِ خَمْسَ صَلَوَاتٍ، فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى الظُّهْرَ حِينَ تَزُولُ الشَّمْسُ وَرُبَّمَا آخَرَهَا حِينَ يَشْتَدُّ الْحَرُّ، وَرَأَيْتُهُ يُصَلِّيُ الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ بَيَاضًا قَبْلَ أَنْ تَدْخُلَهَا الصُّفْرَةُ، فَيَنْصَرِفُ الرَّجُلُ مِنَ الصَّلَاةِ فَيَأْتِي ذَا الْحَلِيفَةِ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ وَيُصَلِّيُ الْمَغْرِبَ حِينَ تَنْقُطُ الشَّمْسُ، وَيُصَلِّيُ الْعِشَاءَ حِينَ يَسُودُ الْأَفَقُ، وَرُبَّمَا آخَرَهَا حَتَّى يَجْتَمِعَ النَّاسُ، وَصَلَّى الصُّبْحَ مَرَّةً بِغُلَسٍ ثُمَّ صَلَّى مَرَّةً أُخْرَى فَأَسْفَرِيهَا، ثُمَّ كَانَتْ صَلَاتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ التَّغْلِيصِ حَتَّى مَاتَ، وَلَمْ يَبْعُدْ إِلَى أَنْ يَنْفِرَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عَنِ الزَّهْرِيِّ مَعْمَرٌ، وَمَالِكٌ، وَأَبْنُ عُيَيْنَةَ، وَشُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، وَاللِّثْبِيُّ بْنُ سَعْدٍ، وَغَيْرُهُمْ، لَمْ يَذْكُرُوا الْوَقْتَ الَّذِي صَلَّى فِيهِ وَلَمْ يَقْتَرِعُوا، وَكَذَلِكَ أَبْصَارُ وَاهٍ هَاشِمُ بْنُ عُرْوَةَ، وَحَبِيبُ بْنُ أَبِي مَرْزُوقٍ، عَنْ عُرْوَةَ، نَحْوُ رِوَايَةِ مَعْمَرٍ وَأَصْحَابِهِ، إِلَّا أَنَّ حَبِيبًا لَمْ يَذْكُرْ بِشِيرًا، وَرَوَى وَهْبُ بْنُ كَيْسَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَتِ الْمَغْرِبِ، قَالَ: ثُمَّ جَاءَهُ لِلْمَغْرِبِ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ يَعْنِي مِنَ الْغَدِ وَقْتًا وَاحِدًا، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَى عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: ثُمَّ صَلَّى بِِ الْمَغْرِبِ يَعْنِي مِنَ الْغَدِ وَقْتًا وَاحِدًا، وَكَذَلِكَ رَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ مِنْ حَدِيثِ حَسَّانَ بْنِ عَطِيَّةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: ابن شهاب خبر ورکری دی هغه ته، عمر بن عبد العزيز ناست و و په منبر باندې نوروسته ئې کړو مازیگر څه، نو هغه ته عروه بن الزبیر وویل: آیا تاته معلومه نه ده چه جبریل علیه السلام خودلې دی محمد ﷺ ته وخت د مانځه، نو عمر بن عبد العزيز وویل: ته چه دا څه وائي سوچ پرې او کړه، عروه وویل ما اوریدلی دی د بشیر بن ابی مسعود نه هغه وئیل ما اوریدلی دی د ابو مسعود الانصاری نه هغه وئیل: ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه وئیل راغی جبریل علیه السلام نوزه ئې خبر کړم په وختونو د مانځه باندې نو ما مونځ وکړو د هغه سره، بیا ما مونځ وکړو د هغه سره، بیا ما مونځ وکړو د هغه سره، بیا ما مونځ وکړو د هغه سره، شمارل ئې په خپلو گوتو باندې پنځه مونځونه، نو ما ولیدلو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې وکړو د ماسپڅین کله چې زوال وکړو نمر، او کله به ئې وروسته کړو کله چې به گرمې سخته شوه، او ما لیدلو چې مونځ ئې کولو د مازیگر او نمر اوچت وو صفا مخکې د داخلیدو د زېروالی نه، نو انصراف به کولو سړی د مانځه نه تللو به ذو الحلیفه ته مخکې د ډوډیدو د نمر نه، او مونځ به ئې کولو د ماښام کله چې به ډوب شو نمر، او مونځ به ئې کولو د ماسخوتن کله چې به تورې شوې کنارې، او کله به ئې وروسته کړو تردې چې راجمع شی خلق، او مونځ ئې اوکړو یو ځل په په تیاره کښې، بیا ئې مونځ وکړو بل ځل نو رنرایی کړه په هغې، بیا وو مونځ د هغه وروسته د دغې نه په تیاره کښې دې تردې چې وفات شو، او واپس نه شو چې رنرا کړي وئیلی دی ابوداؤد روایت کړی دی ددې حدیث د زهری نه معمر او او مالک او ابن عیینة او شعيب بن ابی حمزة او لیث بن سعد، او غیر د دوی نه هم روایت کړې دې لیکن دوی ټولو (په خپل روایت کښې) ددغه وخت ذکر نه دی کړې، دهغه وخت چې مونځ ئې کړی دی په هغې کښې او نه هغوی دهغې تفسیر کړې دې. او همدارنگه روایت کړی دی هشام بن عروه او حبیب بن ابی مرزوق د عروه نه پشان د روایت د معمر او د ملگرو د هغه مگر حبیب نه دی ذکر کړی بشیر، او

روایت کړی دی وهب بن کيسان د جابر نه او هغه د نبی ﷺ نه هغه وفرمائیل: چه جبرئیل علیه السلام په دویمه ورځ د ماښام په وخت د نمر د ویدو نه پس راغی یعنی په دواړه ورځ په یو وخت راغی، ابوداؤد وائی چه ابوهریره هم دغسې د نبی ﷺ نه نقل کړی دی چه نبی ﷺ وفرمائیل: په دویمه ورځ بیا مونځ وکړو ماته جبرائیل علیه السلام د ماښام، یعنی د صبا ورځې نه په یو وخت کښې، او همدارنگه روایت شوی دې د عبد الله بن عمرو بن العاص د حدیث د حسان بن عطیه نه او هغه د عمرو بن شعیب نه او هغه د خپل پلار نه او هغه د خپل نیکه نه او هغه د نبی ﷺ نه نقل کوی.

مضمون د حدیث

قوله: (حدثنا محمد بن سلمة المرادی... ان عمر بن عبدالعزيز كان قاعدا على المنبر فاخر العصر شيئا) مضمون د حدیث دا دې چه یو ځل حضرت عمر بن عبد العزيز په منبر باندې ناست وو، ظاهره خبره ده چه په منبر باندې کیناستل د خلقو خطاب یا یا بل څه خاص کار د وجې نه وی هم په دې وجه باندې یوه ورځ اتفاقا د هغه نه د مازیگر په مونځ کښې تاخیر اوشو، دا روایت د حدیث په نورو کتابونو صحیحین وغیره کښې هم موجود دې خو په هغې کښې په منبر باندې د ناستې تصریح موجود نه ده، د ابوداؤد دې روایت نه د تاخیر د وجې طرف ته اشاره ملاویږی، گینې شارحینو د خپل خیال مطابق وجوه د تاخیر مختلف لیکلې دی، مثلا دا چه هغه د جواز تاخیر قائل وو لکه چه د امام نووی رحمه الله په شرح مسلم کښې دی، باقی دا خبره متعین ده چه دا تاخیر زیات نه وو معمولی شان وو لکه چه په روایت کښې د لفظ (شيئا) نه معلومیږی، هم دغه شان په بعض روایاتو کښې د (یوما) لفظ دې لکه چه په بخاری کښې دی چه په هغې کښې اشاره ده دې طرف ته چه د هغه عادت د تاخیر نه وو بلکه یوه ورځ د څه وجې نه داسې شوې وو، اگر چه د هغه د خاندان خلق یعنی بنو امیه د تاخیر صلاة عادت وو^۱ لکه چه د شروح حدیث وغیره نه معلومیږی تردې چه د حجاج او د هغه امیر ولید بن عبد الملك په باره کښې منقول دی چه هغوی خو به مونځونه هم قضاء کول. (كما في الفيض السمانی)

(په اعلم کښې درې احتمالات):

قوله: (فقال له: عروة بن الزبير الخ) حضرت عروه بن زبير رحمه الله مشهور تابعی او د عائشې رضي الله عنها خورنې وو هغه د عمر بن عبد العزيز رحمه الله په دې تاخیر باندې نکیر او فرمائیلو او وې فرمائیل چه تاسو ته معلومه نه ده چه سیدنا جبرائیل علیه السلام د رسول الله ﷺ امامت کولو سره هغه ته د مونځونو وختونه ډیر په اهتمام سره تعلیم فرمائیلې وو، د امامت ذکر اگر چه د ابوداؤد په دې روایت کښې نشته خو په مسلم شریف او موطاء امام مالک کښې ذکر دې.

^۱ واضح ده دې وی چه عمر بن عبد العزيز رحمه الله د اموی خاندان داسې اوچت او بختور شخصیت وو کوم چه د اخلاق حمیده او اعمال حسنه په وجه باندې په پوره خاندان کښې ممتاز وو د هغوی زهد او تقوی او بزرگی مشهوره ده د قرن اول مجدد دې، د ابوداؤد په یو روایت کښې کوم چه به وړاندې راشی سیدنا انس رضي الله عنه فرمائی چه ما د چا مونځ هم د رسول الله ﷺ د مونځ سره زیات مشابه نه دې لیدلې ددې خوان د مونځ نه،

قوله: (فقال له عمر : اعلم ما تقول) په دې کښې دوه احتماله دي، اول د (اعلم) امر حاضر د اعلم نه او دویم د (اعلم) صیغه امر د اعلام نه، دریم احتمال دا دې چه (اعلم) صیغه د واحد متکلم، خو دا احتمال غیر ظاهر دې، ظاهره هم دا ده چه دا د امر صیغه ده د علم نه یا د اعلام نه که علم وی نو مطلب به دا وی چه ښه په سوچ سره وایه چه څه وائي، ددې وجه دا ده چه عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه ته په اصل کښې د امامت جبرائیل والا حدیث په ظاهره کښې د مخکښې نه علم نه وو بلکه د هغه په ذهن کښې د جبرائیل عليه السلام د امام جوړیدو په ظاهره کښې اشکال وو چه مفضل د افضل امام جوړ شوی نو دا د رسول الله صلی الله علیه و آله د شان خلاف ده په دې وجه هغه حضرت عرو رضی الله عنه ته او فرمائیل چه ښه د سوچ نه پس خبره کوه څه وائي، او که دا د اعلام نه ده نو د اعلام معنی ده د نشاندهی او مراد ددې نه د هغوی دا ده چه ددې خبرې تاسو سند بیان کړئ، پس بیا عروه ددې سند بیان کړو لکه چه په متن کښې مذکور دی (خمس صلوات) دا په ترکیب کښې مفعول دې د (صلیت) یا د (بحسب) دپاره، یعنی شمار ئې کولو رسول الله صلی الله علیه و آله په خپلو گوتو باندې پنځو مونځونو لره.

قوله: (فرایت رسول الله صلی الله علیه وسلم الخ) په ماقبل کښې مجملا د پنځو مونځونو ذکر وو بغیر د اوقاتو د تعیین نه چه کوم مونځ ئې کوم وخت کښې او کړو اوس ددې ځانې نه صحابی د وختونو تفصیل بیانوی، مونځ په شروع کښې بیان کړې وه چه امامت جبرائیل والا حدیث په صحیحین کښې هم دې خو هلته د وختونو تفصیل نه دې ذکر شوی، د وختونو تفصیل د سنن په روایت کښې دې لکه چه دلته په ابوداود کښې مذکور دی کوم چه راوی (فرایت) سره بیانوی. (یصلی العصر والشمس مرتفعة بیضاء الخ) په دې به نور کلام ان شاء الله په باب وقت العصر کښې راشی. (ثم کانت صلاته بعد ذلك التغلیس) په دې باندې به هم کلام ان شاء الله په باب فی وقت الصبح کښې راشی، تغلیس اولی دې چه د هغې ائمه ثلاثه قائل دی یا رنرائی کول کوم چه د احنافو په نزد ده.

قوله: (قال ابوداود : روی هذا الحديث عن الزهري الخ) پورته په سند کښې د ابن شهاب شاگرد او د هغوی نه روایت کولو والا اسامه بن زید دې د هغوی په روایت کښې د وختونو تفصیل موندلې شی، دلته مصنف رحمه الله فرمائی چه د اسامه نه علاوه د زهري نور شاگردان معمر او مالک او سفیان بن عیینه وغیره چه کله ئې دا د زهري نه نقل کړو نو هغه حضراتو په خپل روایت کښې د وختونو تفصیل نه دې ذکر شوی، گویا اکثر حضرات نه دی ذکر کړی بس صرف اسامه کړې دی، لهذا په دې حدیث کښې د وختونو ذکر ثبوت سندا ضعیف شو په ظاهره هم په دې وجه باندې دا حدیث امام بخاری او مسلم په صحیحین کښې نه دې اخستلي.

د قول ابوداود تشریح

قوله: (قال ابوداود : روی وهب بن کيسان) د ابوداود رحمه الله په دې قول باندې د پوهیدو دپاره اول په غور نه واورئ، امام ابوداود رحمه الله په دې باب کښې دوه احادیث ذکر کړې دي، یو حدیث جبرائیل عليه السلام کوم چه اوس ذکر کړې شو او دویم د سائل د سوال والا کوم چه اوس

په (حدثنا) سره شروع کيږي چه په هغې کښې دا دی چه یو صحابی د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او هغه د رسول الله ﷺ نه د مونځونو وختونه او تپوسل نور رسول الله ﷺ هغه ته د بیان په ځانې هغه ځان سره د دوه ورځو پورې په مدینه کښې د اوسیدو حکم او کړو چه دلته ایساریدو سره او گوره چه زه کوم مونځ کوم وخت کوم، پس رسول الله ﷺ په اوله ورځ باندې هر یو مونځ په اول وخت کښې او په دویمه ورځ باندې ټي هر مونځ په اخری وخت کښې ادا کړو یعنی هم دا صورت کوم چه د جبرائیل ﷺ په امامت کښې شوې وو خو فرق په دې دواړو روایتونو کښې دا دې چه د امامت جبرائیل ﷺ په حدیث کښې په ټولو طرقو کښې دی چه د ماښام مونځ دواړه ورځې په یو وخت کښې او کړې شو یعنی د غروب شمس نه فوراً پس، او د سائل د سوال والا حدیث کښې روایات مختلف دی په اکثر کښې د وخت تعدد مذکور دې چه په اوله ورځ باندې هغه د ماښام مونځ د غروب نه فوراً پس او کړو او په دویمه ورځ په اخر وخت کښې او بعض طرق کښې د وخت اتحاد مذکور دې یعنی دواړه ورځې په یو وخت کښې او کړو، امام بیهقی فرمائی چه دا په ذهن کښې ساتل پکار دی چه دا دواړه احادیث جدا جدا دی یو حدیث د امامت جبرائیل ﷺ او دویم د سائل د سوال والا دا دواړه یو گڼرلو سره په اضطراب او احتمال باندې محمول نه کړې شی.

قوله: (وروی وهب بن کيسان عن جابر) دې سره مصنف هم دا فرمائی چه دا حدیث امامت جبرائیل ﷺ څنگه چه د ابو مسعود انصاری رضی الله عنه نه روایت شوې دې او په دې ټولو کښې د مغرب په وخت کښې اتحاد مذکور دې.

تنبيه: د مصنف رحمته الله علیه د کلام د سیاق نه په ظاهره معلومیږي چه د عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه حدیث هم د امامت جبرائیل ﷺ په سلسله کښې دې خو د بیهقی د روایت نه معلومیږي کوم چه حضرت په بذل کښې ذکر کړې دې چه د هغوی حدیث د سوال سائل والا حدیث دې نه د امامت جبرائیل ﷺ والا، فتامل.

[۳۹۵] (حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا بَذْرُبُنْ عُمَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي مُوسَى، عَنْ أَبِي مُوسَى، "أَنَّ سَابِلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يَرِدْ عَلَيْهِ شَيْئًا حَتَّى أَمْرًا بِلَا، فَأَقَامَ الْفَجْرَ حِينَ انْشَقَّ الْفَجْرُ فَصَلَّى حِينَ كَانَ الرَّجُلُ لَا يَعْرِفُ وَجْهَ صَاحِبِهِ، وَأَنَّ الرَّجُلَ لَا يَعْرِفُ مَنْ إِلَى جَنْبِهِ، ثُمَّ أَمْرًا بِلَا فَأَقَامَ الظُّهْرَ حِينَ زَالَتْ الشَّمْسُ، حَتَّى قَالَ الْقَائِلُ: انْتَصَفَ النَّهَارُ وَهُوَ أَعْلَمُ، ثُمَّ أَمْرًا بِلَا فَأَقَامَ الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ بَيضاءَ مَرْتَفَعَةً، وَأَمْرًا بِلَا فَأَقَامَ الْمَغْرِبَ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ، وَأَمْرًا بِلَا فَأَقَامَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْقَدِ صَلَّى الْفَجْرَ وَالْعَصْرَ، فَقُلْنَا: أَطْلَعَتِ الشَّمْسُ؟ فَأَقَامَ الظُّهْرَ فِي وَقْتِ الْعَصْرِ الَّذِي كَانَ قَبْلَهُ، وَصَلَّى الْعَصْرَ وَقَدْ أَصْفَرَتِ الشَّمْسُ، أَوْ قَالَ أَمْسَى، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ قَبْلَ أَنْ يَغِيبَ الشَّفَقُ، وَصَلَّى الْعِشَاءَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، ثُمَّ قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ؟ الْوَقْتُ فِيمَا بَيْنَ هَذَيْنِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى سُلَيْمَانُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي الْمَغْرِبِ بِهَذَا هَذَا، قَالَ: ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ، قَالَ بَعْضُهُمْ: إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِلَى شَطْرِهِ، وَكَذَلِكَ رَوَى ابْنُ بَرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۱: صحيح مسلم للمصاحد ۳۱ (۶۱۳)، سنن النسائي للموليت ۱۵ (۵۲۲)، (تحفة الأشراف: ۹۱۳۷)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۱ (۱۵۲)، سنن ابن ماجه للصلاة ۱ (۶۶۷)، مسند احمد (۲۴۹/۵) (صحيح)

ترجمه: د ابو موسی نه روایت دي، يو سائل تپوس وکړو د نبی ﷺ نه هغه ته ئې هېڅ جواب ور نه کړو تردې چې امريې وکړو بلال ته نو اقامت ئې وکړو د سحر مونځ لپاره کله چې صبا وشليدو، مونځ ئې وکړو په هغه وخت کښې چې نه به پېژندلو سړی مخ د ملگری خپل، او يا سړی نه پېژندلو هغه څوک چې د ده اړخ ته وو، بيا ئې امر وکړو بلال ته نو اقامت ئې وکړو د ماسپڅين لپاره کله چې زوال وکړو نمر، تردې چې وئيل به يو ويونکي ورځ نېمه شوه او هغه پوهيده، بيا ئې امر وکړو بلال ته اقامت ئې وکړو د مازيگر لپاره او نمر سپين اوچت وو، او امريې وکړو بلال ته اقامت ئې وکړو د ماښام لپاره کله چې ډوب شو نمر، او امريې وکړو بلال ته اقامت ئې وکړو د ماسخوتن لپاره کله چې ډوب شو شفق، کله چې صبا ورځ شوه مونځ ئې وکړو د سحر او لارلو، نو مونځ وويل ايا نمر ختلی دی، بيا ئې اقامت وکړو د ماسپڅين لپاره په وخت د دمازيگر هغې کښې چې وو مخکې د ډېنه، او مونځ ئې وکړو د مازيگر او يقينا نمر زیر شوی وو، او يايي وويل چې بېگانه شو، او مونځ ئې وکړو د ماښام مخکې د ډوبيدو د نمر نه، او مونځ ئې وکړو د ماسخوتن تر دريمې حصې د شپې پورې، بيا ئې وويل: چېرته دی سائل د وخت د مونځونو نه، وخت په ماښام ددې دواړو کښې دی. وئيلي دي ابو داود: روایت کړی دی سليمان بن موسی د عطاء نه او هغه د جابر نه او هغه د نبی ﷺ نه په ماښام کښې په پشان د دي، هغه وئيلي دي: بيا ئې مونځ وکړو د ماسخوتن. وئيلي دي بعضو د دوی نه: تر دريمې حصې د شپې پورې، او وئيلي دي بعضو: تر يوې حصې د شپې پورې، او همدارنگه روایت کړی دی ابن بريده د خپل پلار نه او هغه د نبی ﷺ نه.

شرح السنه

قوله: حدثنا مسدد... ان سائلا سال النبي صلى الله عليه وسلم... دا د باب دويم حديث دي كوم چه د سائل د سوال سره متعلق دي چه د هغې ذکر مونځ سره پورته راغلي دي.

شرح حديث

قوله: (حتى قال: القائل انتصف النهار وهو اعلم) مطلب دا دي چه اوله ورځ رسول الله ﷺ د ماسپڅين مونځ د وال نه فورا پس بالکل په اول وخت کښې ادا کړې وو په داسې وخت کښې او بعض خلقو سره ددې شبهه هم پيدا شوه چه معلومه نه ده د نصف النهار او زوال وخت شويان نه، (وهو اعلم) کښې دوه احتمالات دي يو دا چه ددې نه مراد رسول الله ﷺ دي او مطلب دا دي چه بعض خلقو ته خو بيشک تردد وو په زوال کښې چه شوې دي يا نه خو رسول الله ﷺ ته ښه معلومه وه، چه زوال او شو، بل احتمال په دي کښې دا دي چه ضمير وي د قائل طرف ته راجع وي نو په دي صورت کښې به ئې مطلب دا وي چه بعض ويونکو به وئيل د تعجب په طور چه د ماسپڅين وخت شوې دي يا نه خو هغه ويونکي ته معلومه وه چه د مونځ وخت شوې دي، خو د هغه دا وينا چه وخت شوې هم دي يا نه د اظهار تعجيل دپاره وو چه اوگورئ څومره زړ ئې کوی، هم دغه شان دي واضحه وي چه مسئله دا ده چه ترڅو پورې انسان ته د مونځ د وخت کيدو يقين نه وي شوې نو د هغه وخته پورې مونځ شروع کول جائز نه دی، او دلته بعض خلقو ته گويا يو قسم شک وو، خواصل امام

کوم چه ذمه دار وو یعنی رسول الله ﷺ ته د وخت راتلو یقین وو، لهذا هیڅ اشکال نشته مقتدیان د امام تابع وی (فاقام الظهر فی وقت العصر الذی کان قبله) یعنی په دویمه ورځ باندې رسول الله ﷺ د ماسپڅین مونځ هغه وخت ورکړو چه په کوم وخت کښې ئې د مازیگر مونځ کړې وو دا قسم الفاظ مخکښې هم راغلې دی، او دا چه ددې نه مالکیانو په اشتراک وخت باندې استدلال کړې دې او ددې جواب هم هلته تیر شوې دې چه یوځانې کښې شروع کول مراد دی او یوځانې کښې فراغت.

د مصنف رحمه الله د کلام تشریح

قوله: (قال ابوداود: روی سلیمان بن موسی عن عطاء عن جابر الخ) پورته چه د ابو موسی اشعری رحمه الله کوم روایت تیر شوې دې په هغې کښې د ماښام په وخت کښې اختلاف ذکر شوې وو، یعنی دا چه په اوله ورځ باندې رسول الله ﷺ هغه لره اول وخت او په دویمه ورځ ئې په اخر وخت کښې او کړو، مصنف فرمائی چه څنگه په دې روایت کښې د وخت تعدد مذکور وو هم دغه شان د جابر رحمه الله هغه روایت چه د هغې راوی عطاء بن ابی رباح دې په دې کښې هم داسې ده یعنی تعدد دې د نحو هذا هم دا مطلب دې.

تنبیه: د سیدنا جابر رحمه الله روایت تعلیقا د مصنف په کلام کښې ددې نه تقریبا اته لس کرښې مخکښې هم تیرې شوې دی په دې کښې د جابر رحمه الله نه روایت کونکې وهب بن کیسان وو هغه روایت د روایت عطاء عن جابر خلاف دې ځکه چه په دې کښې د اختلاف په ځانې د وخت اتحاد ذکر شوې دې نو حاصل دا شو چه د جابر رحمه الله نه روایت کونکې دوه دی یو عطاء او دویم وهب بن کیسان، عطاء د هغوی سره د وخت اختلاف ذکر کړې دې او وهب اتحاد وقت، خو د جابر رحمه الله تیر روایت د امامت جبرائیل علیه السلام په قصه کښې وو او د جابر رحمه الله دا روایت د سائل د سوال والا روایت سره متعلق دې لکه چه د بیهقی په روایت کښې ددې تصریح ده کوم چه حضرت په بذل کښې ذکر کړې دې دا مقام لږ نازک او تحقیق طلب وو کوم چه الحمد لله اوشو (وکذلك روی ابن بريدة الخ) یعنی اختلاف فی وقت العصر.

[۳۹۶] (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، سَمِعَ أَبَا أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: "وَقْتُ الظُّهْرِ مَالِمُ تَغْفِرُ الْعَصْرُ، وَوَقْتُ الْعَصْرِ مَالِمُ تَصْفُرُ الشَّمْسُ، وَوَقْتُ الْمَغْرِبِ مَالِمُ يَنْقُطُ قُورُ الشَّفَقِ، وَوَقْتُ الْعِشَاءِ إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ، وَوَقْتُ صَلَاةِ الْفَجْرِ مَالِمُ تَطْلُعِ الشَّمْسُ".

ترجمه: عبد الله بن عمرو د نبی ﷺ نه روایت کوی بیسکه هغه وئیلی دې وخت د ماسپڅین تر هغې پورې دی چې مازیگر نه وی حاضر شوی، او وخت د مازیگر تر کومه چې نمر نه وي زېر شوی، او وخت د ماښام تر کومه چې سوروالی د شفق نه وی ساقط شوی، او وخت د ماسخوتن تر نیمې شپې پورې دی، او وخت د ماښامه د صبا تر کومه چې نمر نه وی ختلی.

۱: صحیح مسلم المساجد ۳۱ (۶۱۲)، سنن النسائي للمواقیت ۱۴ (۵۲۳)، (تحفة الأشراف: ۸۹۴۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۱۰، ۲۱۳، ۲۲۳) (صحیح)

تشریح: قوله: حدثنا عبيد الله بن معاذ.... وقت الظهر ما لم تحضر العصر... معلومه شوه چه د ماسپخین او مازیگر په وخت په څه جزء کښې اشراک نشته چه د هغې مالکیان قائل دی او نه په مینځ کښې فصل دې چه د هغې بعض شوافع قائل دی، فهذا دلیل الجمهور "ووقت المغرب ما لم يسقط فور الشفق" او د مغرب وخت هغه وخته پورې باقی وی چه ترڅو د شفق چمک باقی وی، د شفق په مصداق کښې اختلاف مخکښې تیر شوې دې ﴿ووقت العشاء الى نصف الليل﴾ د دې نه مراد د اختیار او استحباب وخت دې او د شوافعو او مالکیانو په روایت کښې د ماسخوتن وخت نصف لیل پورې دې، کما تقدم، او د ابو سعید اصطخری مذهب هم دا دې.

باب فِي وَقْتِ صَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَيْفَ كَانَ يُصَلِّيَهَا

باب دې په بیان د مونځونو د وقت د نبی صلی الله علیه وسلم کې او هغه به څنګه مونځ کولو

د مونځ په وخت چونکه یوه ابتداء ده او بله انتهاء، په دې وجه مقصود دا بیانول دی چه نبی کریم ﷺ به د وخت په اجزاؤ (حصو) کښې په کوم جزء (حصه) کښې مونځ کولو، دهغوی معمول بیانول مقصود دی.

[۳۹۷] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو وَهُوَ ابْنُ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: سَأَلْنَا جَابِرًا عَنْ وَقْتِ صَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "كَانَ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِهَا جَارِقَةً وَالْعَصْرَ وَالشَّمْسُ حَيَّةً، وَالْمَغْرِبَ إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وَالْعِشَاءَ إِذَا أَكْثَرَتِ النَّاسُ عَجَلًا، وَإِذَا أَقْلَوُا آخِرًا، وَالصُّبْحَ بَغْلَسًا".

توجهه: د محمد بن عمرو نه روایت دې چې هغه څوی د حسن بن علی بن ابی طالب دی، هغه وئیلې دي: مونځ تپوس وکړو د جابر نه د وخت د مانځه د نبی ﷺ هغه وویل: وو هغه چې مونځ ئې کولو د ماسپخین په غرمه، او د مازیگر مونځ به ئې کولو او نمر به تازه وو، او د مابنام مونځ به ئې کولو کله چې به نمر دوب شو، او د ماسخوتن مونځ به ئې کولو کله چې به خلک زیات وو تلوار به ئې کولو، او چې کله به کم وو نو تاخیر به ئې کولو، او د سحر مونځ به ئې کولو په تیاره کښې.

تشریح: قوله: "حدثنا مسلم بن ابراهيم..... كان يصلي الظهر بالهاجرة" رسول الله ﷺ به د ماسپخین مونځ په غرمه یعنی اول وخت کښې کولو دا خو به یا محمول کولې شی په زمانه د شتاء باندې یا په بیان د جواز باندې چه کله به رسول الله ﷺ داسې هم کول او یا هغه منسوخ او منلې شی، وجه ددې توجیهاتو دا ده ددې دپاره چه دا حدیث د حدیث الابراہ خلاف نه شی، هسې د شوافعو په نزد د ماسپخین مونځ په اول وخت کښې کول اولی دی ددې تفصیل به ان شاء الله په باب وقت الظهر کښې راشی. والعصر والشمس حية... رسول الله ﷺ به د مازیگر مونځ په داسې وخت کښې کولو چه د نمر رنراګانې یعنی گرمی به تیزه وه، او یا د حیات شمس نه مراد صفاء رنگ دې، ﴿والصبح بغلس﴾ غلس وئیلې شی د اخرې

(۱): صحيح البخاري/المواقيت ۱۸ (۵۶۰)، ۲۱ (۵۶۵)، صحيح مسلم/المساجد ۴۰ (۶۶)، سنن النسائي/المواقيت ۱۷ (۵۲۸)، (تحفة الأشراف: ۲۶۴)، وقد أخرجه: مستند احمد (۳۶۹/۲)، سنن الدارمي/الصلاة ۲ (۱۲۲۲) (صحیح)

شپې تیرې ته چه په هغې کښې د سحر د رنړا گډون وی ددې مستقل بحث اختلاف وغیره به په باب وقت الصبح کښې راشی.

[۳۹۸] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي الْمِنْهَالِ، عَنْ أَبِي بَرْزَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الظُّهْرَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ، وَيُصَلِّي الْعَصْرَ وَإِنْ أَحَدُنَا لَيْدُ هَبٍ إِلَى أَقْصَى الْمَدِينَةِ وَيَرْجِعُ وَالشَّمْسُ حَيَّةٌ، وَلَيْسَتْ الْمَغْرِبُ، وَكَانَ لَا يَبَالِي تَأْخِيرَ الْعِشَاءِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ، قَالَ: ثُمَّ قَالَ: إِلَى شَطْرِ اللَّيْلِ، قَالَ: وَكَانَ يَكْرَهُ النَّوْمَ قَبْلَهَا، وَالْحَدِيثَ بَعْدَهَا، وَكَانَ يُصَلِّي الصُّبْحَ وَمَا يَعْرِفُ أَحَدُنَا جَلِيسَهُ الَّذِي كَانَ يَعْرِفُهُ، وَكَانَ يَقْرَأُ فِيهَا مِنَ السِّتِينَ إِلَى الْمِائَةِ".

توجه: د ابو برزه نه نه روایت دې هغه وایي: وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو د ماسپڅین کله چې به نمر زوال وکړو، او مونځ ئې کولو د مازیگر او بیشکه یو زمونږ نه به تلو هغه لر خوا د مدینې ته، او بېرته به واپس شو او نمر به تازه وو، صفا او تیز او ماښام رانه هېر شو، او وو چې پروا به ئې نه کوله په تاخیر د ماسخوتن باندې تر دریمې حصې د شپې پورې. هغه وویل: بیا ئې وفرمائیل: تر یوې حصې د شپې پورې، هغه وفرمائیل: او وو چې بدیې گنړلو خوب مخکې د ماسخوتن نه او خبرې وروسته د هغې نه، او وو چې مونځ ئې کولو د صبا او نه به پیژندلو یو زمونږ نه خپل هغه ملگری چې ده به پیژندلو، او وو چې لوستل به ئې په هغې کښې د شپیتو آیتونو نه تر سلو پورې.

شرح حدیث

تشریح: قوله: حدثنا حفص بن عمر.... عن أبي برزة... دا ابو برزه اسلمی ؓ دې چه نوم ئې نضله بن عبید دې.

قوله: ﴿ويصلي العصر وان احدا﴾ یعنی رسول الله ﷺ به د مازیگر مونځ په داسې وخت کښې کولو چه سړی به د رسول الله ﷺ سره مونځ کولو نه پس خپل کور ته کوم چه د مدینې په لری طرف کښې یعنی د ابادئ په اخر کښې هلته لاړو او بیا واپس کیدو سره دوباره د مسجد طرف ته راشی په داسې حال کښې چه د نمر گرمی او تیزی باقی وی، د ابوداؤد په دې حدیث کښې تلل او راتلل دواړه ذکر شوې دی چه انسان خپل کور ته تلو سره واپس هم راشی او بیا هم په رنړا کښې تیزی باقی وی دا روایت د بخاری شریف د روایت خلاف دې ځکه چه په هغې کښې صرف تلل ذکر دی د واپسې ذکر نشته، مونږ سره چه دلته په امامت جبرائیل ؑ کښې کوم روایت تیر شوې دې په هغې کښې هم صرف تلل ذکر دی د واپسې ذکر نشته چه دهغې الفاظ دادی: "فينصرف الرجل من الصلاة فيأتي ذا الحليفة قبل غروب الشمس" لهذا د ابوداؤد په دې روایت کښې به تاویل کولې شی هغه دا چه ﴿ويرجع﴾ تفسیر دې د ﴿يذهب﴾ چه د تلو نه مراد کور طرف ته واپسې ده تلل او راتلل دواړه مراد نه دی، یا

^۱: صحيح البخاري/المواقيت ۱۱ (۵۴۱)، ۱۳ (۵۴۷)، ۲۳ (۵۶۸)، ۲۸ (۵۹۸)، صحيح مسلم/المساجد ۴۰ (۶۴۷)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۱ (۱۶۸)، سنن النسائي/المواقيت ۱ (۴۹۶)، ۱۶ (۵۲۶)، ۲۰ (۵۳۱)، الافتاح ۴۲ (۹۴۹)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۳ (۶۷۴)، ۱۲ (۷۰۱)، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۰۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۴۲۱، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵)، سنن الدارمي/الصلاة ۶۶ (۱۳۳۸)، ويأتي في الأدب ۴۸۹۴ (صحيح)

به يرجع حال او منلي شي. اي يذهب راجعا الى المدينة.

نوم قبل العشاء او حديث بعد العشاء تفصيل

قوله: «وكان يكره النوم قبلها» امام ترمذی فرمائی چه د اکثر اهل علم په نزد نوم قبل العشاء مکروه دي او د بعض په نزد په دي کښي رخصت دي او بعض علماء کرامو صرف په رمضان کښي اجازت ورکړې دي، ابن سيد الناس فرمائی چه بعض حضرات په دي کښي متشدد دي لکه عمر، ابن عمر، ابن عباس او هم دا اختيار کړې دي امام مالک، او بعض په دي کښي گنجائش پريخودلې دي لکه سيدنا علي عليه السلام او سيدنا ابو موسی اشعري عليه السلام او هم دا مذهب دي د کوفيانو، او امام طحاوی وغيره بعض علماء کرامو د جواز نوم دپاره شرط لگولي دي چه که د بيدارولو دپاره څوک متعين کړي نو بيا جائز دي، امام نووي رحمته الله عليه د امام مالک رحمته الله عليه او شوافعو دواړو مسلک د کراهت ليکلي دي. والحديث بعدها يعني د ماسخوتن نه روستو خبرې کول به رسول الله عليه السلام مکروه گنرلي، امام نووي رحمته الله عليه د علماء کرامو د خبرو کولو بعد العشاء په کراهت باندې اتفاق نقل کړې دي مگر دا چه په امر خير کښي وي، د امام سعيد بن المسيب نه نقل دی «لان انما عن العشاء احب الى من اللغو بعدها» چه زه د ماسخوتن د مونځ کولو نه بغير اوده شم د هغي نه زه دا غوره گنم چه د ماسخوتن د مونځ نه روستو فضول خبرې او کړم، سيدنا عمر رضي الله عنه به په سمر بعد العشاء باندې خلق وهل او فرمائيل به ئي: اسرا اول الليل ونوما اخره... چه د شپي په شروع کښي خبرې کوئ نو ددي نتيجه په دا شي چه د شپي په اخر کښي به اوده پاتې شئ او تهجد به درنه فوت شي.

خو واضحه دي وي چه علماء کرامو دا کراهت مقيد کړې دي د بيکاره او فضول خبرو پورې، مفيده خبره چه په هغي کښي څه ديني مصلحت وي يا علمي مذاکره وغيره وي هغه په دي کښي داخله نه ده، امام ترمذی په سمر بعد العشاء کښي د علماء کرامو اختلاف نقل کړې دي او دا ئي هم فرمائيلي دي چه د اکثر احاديثو نه رخصت معلومېږي، او هغه ددي سلسلي يو حديث مرفوع هم نقل کړې دي «لا سمر الا لمصل او مسافر» يعني کوم سړي د نفلونو کولو دپاره ويخ وي هغه له که خوب ورشي نو د خپل ملگري سره خبرې کولې شي هم دغه شان مسافر د سفر په حالت کښي د قطع مسافت د سهولت دپاره خبره کولې شي، هم دغه شان په يو روايت کښي مصلی او مسافر سره د عروس هم اضافه ده چه د خپلي ناوې سره د هغه د زړه د خوشحالولو دپاره د سمر بعد العشاء اجازت دي هم دغه شان د رسول الله عليه السلام او صديق اکبر دواړو سمر بعد العشاء رواياتو کښي موجود دي، امام بخاري رحمته الله عليه هم باب السمر في العلم... ترجمه قائم کړې ده، غرض دا چه د منع روايات به غير مفيد او غير ضروري خبرې سره مقيد کول وي.

قوله: «وكان يصلي الصبح وما يعرف احدنا-جليسه الخ» دلته نسخې مختلف دي په بعض نسخو کښي «وما يعرف» دي د حرف نفی سره او په بعض کښي «ويعرف» دي او هم هغه

نسخه زیاته صحیح ده چه په هغې کښې حرف نفی نشته ځکه چه هغه د بخاری او مسلم د روایت سره موافق ده، بهر حال مطلب دا دی چه رسول الله ﷺ به د سحر مونځ په داسې وخت کښې کولو چه انسان خپلې خواته سرې او پیژنی، او د ما نافیة کیدو په صورت کښې ظاهره ده چه په دې کښې به د معرفت نفی وی چه او نه پیژنی، نسخه صحیحه مسلک احناف ته زیاته نزدې ده کوم چه په سحر کښې د اسفار قائل دی، او البته د زنانو په باره کښې راځی «ما يعرفن من الغلس» چه په هغې باندې به کلام مونږ سره ان شاء الله وړاندې راشی، او که دلته نسخه «ما يعرف» هم صحیح اومنلې شی نو په دواړو نسخو کښې به د تطبیق شکل دا وی چه عدم معرفت به د مونځ شروع کولو په وخت باندې محمول کولې شی او د معرفت روایت به د مونځ نه په فارغ کیدو باندې.

باب فی وقتِ صَلَاةِ الظُّهْرِ باب دې په بیان د وقت د ماسپڅین کي

د ماسپڅین د مونځ وخت

د یخنی په زمانه کښې د ماسپڅین په مونځ کښې تعجیل بالاتفاق اولی او افضل دې او په گرمی کښې د جمهور علماء ثلاث چه په هغوی کښې احناف هم دی په نزد تاخیر اولی دې، امام شافعی په دې کښې د جمهورو سره نه دې د هغه په نزد په گرمی کښې استحباب تاخیر د خو شرطونو سره مقید دې. ۱: اول دا چه شدت حرارت وی. ۲: حرارة البلد، ۳: د جماعت مونځ وی د منفرد دپاره نه. ۴: د لرې نه راتلل یعنی مسجد په فاصله باندې وی د هغې دپاره اوږد مزل کول پکار وی مسجد نزدې نه وی د هغه په نزد په دې څلورو شرطونو کښې یو هم مفقود وی نو بیا تاخیر اولی نه ده.

د امام ترمذی په مسلک شافعی باندې نقد

امام ترمذی مسلکاً شافعی دی په هیڅ مسئله کښې ئې د هغوی خلاف خبره نه ده کړې خو دلته امام شافعی رحمه الله د هغوی په شرطونو باندې هغوی په جامع ترمذی کښې اعتراض کړې دې چه دا شرطونه خلاف حدیث دی.

[۳۹۹] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَمُسَدَّدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ عَبَّادٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْحَارِثِ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "كُنْتُ أَصِلِي الظُّهْرَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخَذَ قَبْضَةً مِنَ الْحَصَى لِيَتَبَرَّدَ فِي كَفِّي أَضْعَافًا جَمْعَتَيْنِ أَسْجُدُ عَلَيْهَا لِشِدَّةِ الْحَرِّ."

ترجمه: د جابر بن عبد الله نه روایت دې هغه ونیلی دي وم زه چې مونځ د ماسپڅین مې کولو د رسول الله ﷺ سره نو مابه راخستلو یو موتی د کانرو دې لپاره چې یخ شی زما په ورغوی کښې مابه کیخودل د خپل تندي لپاره چې سجده وکړم په هغې د وجې د شدت د گرمی نه.

۱: وقد تفرد به أبو داود: (تحفة الأشراف: ۲۲۵۲)، وقد أخرجه: سنن النسائي للتطبيق ۳۳ (۱۰۸۰)، مسند احمد (۳/۳۲۷) (حسن)

تشریح: قوله: حدثنا احمد بن حنبل.... كنت اصلي الظهر... فاخذ قبضة من الحصى الخ... سيدنا جابر رضي الله عنه فرمائی چه کله په ما د رسول الله صلی الله علیه و آله سره ماسپڅین مونځ کولو نو په موتی کښې به مې کانړی پتول ددې دپاره چه هغه یخ وی او بیا چه به کله سجده ته تلم نو په هغه باندې به سجده کولو دپاره هغې لره د سجده په ځانې باندې کیخودلو د زمکې د گرمی نه د بچ کیدو دپاره، امام خطابی رحمته الله علیه فرمائی چه ددې حدیث نه خو مسئلې معلومې شوې یو دا چه **« اخذ قبضة من الحصى »** عمل قلیل دې کوم چه مفسد صلاة نه دي، دا معلومه شوه چه مصلی دپاره په ثوب ملبوس باندې سجده کول جائز نه دی ځکه چه که جائز وه نو بیا ددې تکلف یعنی تبرید حصی ضرورت نه وې، خان پوهه کړه چه په ثوب متصل باندې سجده کول د شافعیه په نزد ناجائز او مفسد صلاة دې د احنافو په نزد جائز دې زیات نه زیات مکروه دي، نو خطابی رحمته الله علیه ددې حدیث نه خپل مسلک ثابتول غواړی، زمونږ د طرف نه جواب دا دي چه د روایاتو نه سجود علی ثوب المصلی ثابت دي، خو شوافع د هغه روایاتو تاویل دا کوی چه ددې ثوب نه ثوب متصل او ملبوس مراد نه دي بلکه ثوب منفصل مراد دي، مونږ وایو چه دا خلاف ظاهر دي، صحابه کرامو سره دومره کپړې چرته وې د اغوستلو دپاره جدا د خورولو دپاره جدا، **« او لکلکم ثوبان »** حدیث یاد کړئ.

[۱۰۰] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ سَعْدِ بْنِ طَارِقٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مُذَرِّجٍ، عَنْ الْأَسْوَدِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ، قَالَ: "كَانَتْ قُدْرُ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّيْفِ ثَلَاثَةَ أَقْدَامٍ إِلَى خُمْسَةِ أَقْدَامٍ، وَفِي الشِّتَاءِ خُمْسَةُ أَقْدَامٍ إِلَى سَبْعَةِ أَقْدَامٍ".

ترجمه: عبد الله بن مسعود ویلی دي: وه اندازه د مونځ د رسول الله صلی الله علیه و آله په اوړی کښې د درې قدمونو نه واخله تر پنځه قدمونو پورې، او په ژمي کښې د پنځه قدمونو نه واخله تر اوه قدمونو پورې.

شرح حدیث

قوله: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ،..... وَفِي الشِّتَاءِ خُمْسَةُ أَقْدَامٍ إِلَى سَبْعَةِ أَقْدَامٍ". مقصود په دې حدیث سره د ماسپڅین د مونځ وخت بیانول دی، په اوله زمانه کښې ددې زمانې گهری او گینتې خونه وې د وختونو حساب او د هغې معرفت او تعیین په طلوع او غروب او سوری او نمر سره کولې شو، پس په دې حدیث کښې دې صحابی هم د ماسپڅین د مونځ وخت لره د سوری په مقدار سره خودلی کړې دي او هغه دا چه رسول الله صلی الله علیه و آله او اهل صیف «د گرمی شروع» کښې د ماسپڅین مونځ هغه وخت ادا کولو چه کله به سوري د درې قدمو په اندازه وو او د گرمی په سختی کښې به نې په تاخیر سره کولو یعنی کله چه به سوري د پنځو قدمونو په اندازه وو، دا خبره ښکاره ده چه دومره تاخیر کپړی نو هومره به سوري اوږد پری.

بیا خان پوهه کړئ چه د ظل دوه قسمونه دي، ظل اصلی او ظل زائد، عین د نصف النهار

په وخت باندې چه کوم سوري وي هغې ته ظل اصلی وئيلې شي او د زوال شمس نه روستو چه کوم سوري زياتيدل شروع شي هغې ته ظل زائد وئيلې شي، په اصل کښې د تعجيل او تاخير مدار هم په دې ظل زائد باندې دې د هغې زائد کيدل په تاخير باندې دلالت کوي او کم کيدل په تعجيل باندې، خو په دې روايت کښې چه کوم ظل ذکر شوې دې هغه مطلقا دې په هغې کښې زائد ياد اصلی قيد نشته، بلکه مجموعی ظل مراد دې.

لهذا دا به کتلې شي چه په دې حديث کښې چه د سوري کوم مقدار مذکور دې په دې کښې ظل اصلی خومره دې او ظل زائد خومره، بيا به د تعجيل او تاخير صحيح معلومات اوشي، لهذا وړاندې واورئ.

د امام خطابی او د سبکی د رأي اختلاف

په دې کښې د علماء کرام اختلاف دې، د امام خطابی رأي دا ده چه په حجاز مقدس کښې د گرمي زمانه کښې ظل اصلی درې قدمو ته نژدې وي لهذا معلومه شوه چه په اول صيف کښې به رسول الله ﷺ مونځ په اول وخت کښې کولو، او بيا روستو به ئې د سختې گرمي په زمانه کښې ددوه قدمه تاخير فرمائيلوسره کل په پنځو قدمونو باندې کولو لاجل الابرا. او ددې بالمقابل تقی الدين سبکی فرمائي لکه چه شارح ابن رسلان د هغه نه نقل کړې دي چه په حجاز کښې د گرمي په زمانه کښې د نصف النهار په وخت باندې ظل اصلی مطلقا نه وي، لهذا د هغه ددې قول په وجه باندې د رسول الله ﷺ د درې قدمونو په اندازه سوري باندې مونځ کول دا د تاخير او ابراد دپاره وو او بيا چه به کله ظل اصلی د دوه قدمونو په اندازه شونو هغه وخت به ئې د پنځو قدمونو په اندازه د ماسپخين مونځ کولو، يعنی ظل زائد به هغه وخت هم درې قدمه وو حاصل دا چه د سبکی په نزد رسول الله ﷺ د ماسپخين مونځ مطلقا په اول صيف و آخر صيف کښې په درې قدمه سوري باندې کړې دې او درې قدمه سوري تقريبا نصف مثل وي (ځکه چه مشهوره ده چه د انسان قد د هغه د اووه قدمونو په اندازه وي) لهذا ددې مطلب دا شو چه په گرمي کښې به رسول الله ﷺ د ماسپخين تقريبا نيم وخت تيرولو سره مونځ کولو (ځکه چه مشهور ده چه د انسان قد د هغه د اووه قدمونو برابر وي) لهذا مطلب دا شو چه که په گرمي کښې به رسول الله ﷺ د گرمي تقريبا نيم وخت تيريدو نه پس مونځ کولو (ځکه چه د جمهورو په نزد د ماسپخين وخت په يو مثل باندې راتلو سره ختمیږي) او د خطابی د رأيي تقاضه کومه چه مونځ پورته بيان کړې ده دا ده چه د گرمي په شروع زمانه کښې به هغه د ماسپخين مونځ په اول وخت کښې کولو بغير د ابراد نه او بيا به ئې وړاندې تلو سره د گرمي په سخته زمانه کښې صرف د دوه قدمونو د سوري په مقدار تاخير کولو، ددې شارحينو دا اختلاف په دې خبره باندې مبنی دې..... چه په هغوی کښې د يو په نزد په حجاز کښې د گرمي په موسم کښې ظل اصلی د نصف النهار په وخت درې قدمه ته نژدې وي او د دويم شارح په نزد بالکل نه وي وهذا غايه التحقيق والتوضيح، لهذا المقام والله ولی المرام ويده حسن الختام. دا چه څه بيان کړې شو د حديث د جزء اول سره متعلق دی يعنی د ماسپخين مونځ د گرمي په زمانه کښې، او د

حدیث جزء ثانی کوم چه د شتاء سره متعلق دې او په هغې کښې د شارحینو هیڅ اختلاف نشته، په حجاز مقدس کښې په اول شتاء کښې ظل اصلی په پنځه قدمونو او بیا وړاندې تلو سره اووه قدمه کیږي، په دې وجه د رسول الله ﷺ ماسپڅین د یخنی په زمانه کښې مطلقاً په اول وخت کښې شو او مسئله هم دا ده چه د یخنی په زمانه کښې ماسپڅین بالاتفاق په اول وخت کښې کول اولی دی.

[۴۰۱] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّبَالِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: أَبُو الْحَسَنِ هُوَ مَهْجَرٌ، قَالَ: سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ وَهْبٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ، يَقُولُ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرَادَ الْمُؤَذِّنُ أَنْ يُؤَذِّنَ الظُّهْرَ، فَقَالَ: أُرِيدُ، ثُمَّ أَرَادَ أَنْ يُؤَذِّنَ، فَقَالَ: أُرِيدُ، مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا حَتَّى رَأَيْنَا فِيَّ التَّلَوَّلَ، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ قَبْلِ جَهَنَّمَ، فَإِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ فَأَبْرِدُوا بِالصَّلَاةِ".

ترجمه: ابو ذر رضی الله عنہ ویلی دی: وو مونږ د رسول الله ﷺ سره وو، نو اراده وکړه مؤذن چې اذان وکړي د ماسپڅین، نو ویې وئیل یخ والی وکړه، بیا ئې اراده وکړه چې اذان وکړي نو ویې یخ والی وکړه، دوه ځل او یا درې ځل، تردې چې مونږ ولیدلو سوری د غونډو (وړو غرونو)، بیا ئې وویل: بیشکه شدت گرمی د براس د جهنم نه دی، کله چې گرمي سخته شی نو یخ والی کوئ په مانځه.

تشریح: قوله: «فأراد المؤذن ان يؤذن الظهر فقال: ابرد الخ» دا د سفر واقعده سیدنا بلال رضی الله عنہ د ماسپڅین دپاره د اذان اراده اوکړه نو رسول الله ﷺ د ابراد حکم اوکړو چه اوس ایسار شه د گرمی تیزی کمیدو ته پریږده، دلته دا سوال دې چه بلال خو د اذان اراده کړې وه نو رسول الله ﷺ ورته د ابراد حکم وفرمائیلو چه اوس ایسار شه د گرمی تیزی کمیدو ته پریږده، دلته دا سوال دې چه بلال خو د اذان اراده کړې وه او ابراد یعنی د شدت حرارت نه بچ کیدل د مونځ په اعتبار سره دې نه د اذان، بیا د اذان نه منع ولې اوکړې شوه په دې باندې حافظ لیکی چه اصل کښې د علماء کرامو په دې کښې اختلاف دې چه اذان د وخت دپاره وی یا د مونځ دپاره، او ددې حدیث نه تائید کیږي د هغه چا چه وائی چه د مونځ دپاره دې، کرمانی وائی چه نه اذان خو د وخت دپاره وی خو چونکه په هغه زمانه کښې د حضرات صحابه کرامو عادت دا وو چه د اذان د اوریدو نه پس به ئې جماعت ته حاضریدو کښې وخت نه لگولو په دې وجه په اذان کښې رسول الله ﷺ د ابراد حکم ورکړو «مرتين او ثلاثاً» سیدنا بلال رضی الله عنہ لساعت پس دوباره د اذان ورکولو اراده وفرمائیله بیا هغه هم دا وفرمائیل، بیا وړاندې د راوی شک دې چه په دریم ځل باندې هم هغه باندې د ابراد فرمائیلو موقع راغله یا نه.

قوله: «حتى رأينا في التلؤل» تلؤل جمع د تل ده ددې اطلاق په ډیرکئ باندې کیږي نو مطلب دا شو چه بیا سیدنا بلال رضی الله عنہ دومره تاخیر اوکړو چه مونږ خلقو ته د ډیرکو سوری په نظر راغلل، ډیرکئ منبطح او منبسط خیز وی یعنی خور او اوږد، او د داسې خیز سوری په

۱: صحیح البخاري/المواقیت ۹ (۵۳۵)، صحیح مسلم/المساجد ۳۲ (۶۱۶)، سنن الترمذي/الصلاة ۶ (۱۵۸)، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۱۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۵۵/۵، ۱۶۲، ۱۷۶) (صحیح)

زموږ باندې زر نه پريوځي لکه چه مشاهده ده بلکه ډير روستو وي او د بخاري په يو روايت کښې خو راځي (حتى ساوي الظل التلول) چه د ډيرکو سوري خپله د ډيرکو برابر شو، ددې نه خو ډير زيات تاخير معلومېږي، کوم چه به يقينا مثلين ته اورسيږي لکه چه د امام ابو حنيفه رحمه الله مذهب دې او د جمهورو په نزد خو په يو مثل باندې د ماسپخين وخت ختمېږي، لهذا دا روايت د ماسپخين په وخت کښې د امام صاحب دليل شو.

د شوافعو د طرف نه د حديث الباب توجيهاات

هم په دې وجه حضرات شوافع ددې په تاويل کښې فکر مند دي خصوصا د روايت بخاري په لفظ کښې، پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د مساوات مطلب دا نه دې چه د ډيرکو سوري په مقدار کښې د هغې برابر شو يعنې مساوات في المقدار مراد نه دې بلکه مساوات في التحقق والظهور مراد دې يعنې څنگه چه ډيرکي موجود وي هم دغه شان د هغې سوري هم موندلي کيدو او بل تاويل حافظ دا کړې دې چه دا دې په جمع بين الصلاتين باندې محمول کړې شي ځکه چه دا د سفر واقعه ده، لهذا د رسول الله ﷺ قصد ماسپخين لره په مازيگر کښې کول وو، انتهى کلام الحافظ او گوري حافظ صاحب څه فرمائي! هم په دې وجه خو مونږ وئيلي وو چه دا د امام صاحب دليل دې گڼي ددې تاويل څه حاجت وو.

د ماسپخين وخت الی مثلين په باره کښې د امام ابو حنيفه دلائل

امام صاحب سره نور هم بعض دلائل دي مثلاً هم دا حديث الابرار ځکه چه ابرار د يو مثل نه روستو حاصلېږي خصوصا په عربو کښې (كما في تقرير شيخ الهند) او هم دغه شان هغه مشهور حديث کوم چه د مشكاة په اخر کښې باب ثواب هذه الامة د لاندې مذکور دې چه ددې امت مثال د قلت عمل او کثرت اجر په باره کښې د يهود او نصاري په مقابله کښې داسې دې لکه چه يو سړې د کار کولو دپاره مزدور طلب کړي بعض مزدوران کار کوي د سحر نه تر ماسپخين پورې او بعض د ماسپخين نه تر مازيگر پورې او د دواړو دپاره اجرت يو يو دينار تجويز کړي او بعض مزدوران د مازيگر نه تر مابنام پورې راوبلي او د هغوی دپاره اجرت دوه دوه ديناره تجويز کړي نو په دې سره هغه دواړه ډلي د مالک نه خفه شوې چه دا څه خبره ده چه زمونږ د دواړو عمل زيات او اجرت کم او د دريمې ډلي عمل کم او اجرت زائد، ددې نه روستو رسول الله ﷺ او فرمايل چه د اولو دواړو ډلو مثال يهود او نصاري دي او د دريمې ډلي مثال امت محمديه دې، ددې حديث نه استدلال په دې طريقه دې چه د عمل کمې او د اجرت زيات هل کيدې شي چه کله د مازيگر وخت د مثلين نه اومنلې شي او که د يو مثل نه اومنلې شي نو بيا نه دې، ددې جواب بعض د جمهورو د طرف نه دا ورکړې دې چه د مازيگر د وخت شروع که د يو مثل نه اومنلې شي نو بيا هم د مازيگر وخت د ماسپخين نه کم دې.

اگر چه معمولی شان فرق وي جواب دا دې چه دا هيڅ نه دی، دا حديث د امثالو د قبيلې نه دې مثالونه ډير واضح او ښکاره وي داسې باريک فرق په هغې کښې نه چلېږي. (فان شدة

الحر من فیح جهنم) د گرمی شدت حرارت د جهنم د وسعت او د هغې د انتشار د وجې نه دې دا حدیث بعض علماء کرامو په مجاز تشبیه باندې محمول کړې دې یعنی په دې خان پوهه کړئ چه د گرمی په موسم کښې چه کوم د گرمی شدت وی هغه د جهنم د حرارت په شان دې خو ظاهره دا ده چه دا کلام په خپل حقیقت باندې محمول دې، کما قال الحافظ وغيره من الشراح، ځکه چه په یو روایت کښې تصریح ده: اشتكت النار الى ربها فاذن لها بنفسين... د دې نه معلومه شوه چه جهنم چه کله بهر ساه اخلی نو دا گرمی د هغې نه پیدا کیږي، او گویا چه کله دننه ساه اخلی نو په دنیا کښې د حرارت په ځانې یخنی پیدا کیږي یا دې دا اوونیلې شی چه د جهنم یوه طبقه زمهریر هم ده چه په هغې کښې سخته یخنی ده، د هغه طبی د ساه په وجه باندې په دنیا کښې یخنی کیږي، هکذا قالوا.

یو اشکال او د هغې جواب

خو دلته یو سوال دا دې چه که د گرمی د موسم گرمی د جهنم د اثر نه ده نو په یو وخت کښې ټول عالم ته محیط کیدل پکار دی دا څه دی چه په یوه زمانه کښې په یو اقلیم کښې گرمی ده او په څه کښې یخنی، جواب دا دې چه هر یو څیز اول خپل مرکز ته رسیږي، بیا د هغه ځانې نه بل ځانې ته رسیږي نو په دنیا کښې د حرارت مرکز نمر دې لهذا د جهنم حرارت چه کله د دنیا طرف ته راځي نو هغه نمر خپل ځان ته راکاږي او نمر چونکه په زمانه واحد کښې بعض مکاناتو ته نژدې او د بعض نه لرې وی نو ددې نمر د قرب او بعد د وجې نه داسې وی چه چرته گرمی وی او چرته نه وی. (اذا اشتد الحر فابردوا عن الصلاة) کوم خلق چه مطلقا د ابراد قائل نه دې هغوی د حدیث الابرا د تاویل کوی چه برد النهار وئیلې شی اول النهار ته، لهذا د ابردوا معنی دا شوه چه برد الوقت یعنی په اول وخت کښې مونځ کوي، خو چونکه په حدیث کښې (اذا اشتد الحر) موجود دې بیا دا تاویل څنگه کیدي شی او هم دغه شان د بلال رضی الله عنه قصه کومه چه پورته تیره شوې ده د هغې نه صفا معلومیږي چه د ابراد نه مراد تاخیر دې.

[۴۰۲] (حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ خَالِدٍ بْنُ مَوْهَبٍ الْمَدَنِيُّ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ الثَّقَفِيُّ، أَنَّ اللَّيْثَ حَدَّثَهُمْ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا اشْتَدَّ الْحَرُّ، فَأَبْرِدُوا عَنِ الصَّلَاةِ"، قَالَ ابْنُ مَوْهَبٍ: بِالصَّلَاةِ فَإِنَّ شِدَّةَ الْحَرِّ مِنْ فَيَحِ جَهَنَّمَ.

ترجمه: د ابو هريره رضی الله عنه روایت دې، بیشکه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلی دي: کله چې سخته شی گرمي نو یخوالی کوي د مانځه نه. وئیلی دی ابن موهب: په مانځه سره، ځکه شدت د گرمی دا د جهنم براس دی.

۱: صحیح البخاري للموقلین ۹ (۵۳۶)، صحیح مسلم للمساجد ۳۲ (۶۱۵)، سنن الترمذي للصلاة ۵ (۱۵۷)، سنن النسائي للموقلین ۴ (۵۰۱)، سنن ابن ماجه للصلاة ۴ (۶۷۸)، (تحفة الأشراف: ۱۳۲۲۶، ۱۵۲۳۷)، وقد أخرجه: موطا امام مالك لوقوت الصلاة ۷ (۲۹، ۲۸)، مسند احمد (۲۲۹/۲، ۲۳۸، ۲۵۶، ۲۶۶، ۳۴۸، ۳۷۷، ۳۹۳، ۴۰۰، ۴۱۱)، سنن الفرمي للصلاة ۱۴ (۱۲۴۳)، الرقاق ۱۱۹ (۲۸۸۷) (صحیح)

[۴۰۳] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ يَمَالِكِ بْنِ حَرْبٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، "أَنَّ بِلَالًا كَانَ يُؤَذِّنُ الظُّهْرَ إِذَا دَحَضَتِ الشَّمْسُ".

ترجمه: د جابر بن سمرة نه روایت دی بیشکه بلال به اذان کولو د ماسپخین لپاره کله چي به نمر واوریدو.

تشریح: قوله: «أَنَّ بِلَالًا كَانَ يُؤَذِّنُ الظُّهْرَ إِذَا دَحَضَتِ الشَّمْسُ» د «دحض» معنی زلق او خوئیدلو ده مراد دلته د نمر د اسمان د مینځ نه منتقل کیدل او زائل کیدل دی، مطلب دا شو چه هغه به د زوال نه روستو فورا اذان کولو او د مسلم په روایت کښې دی «کان النبی صلی الله علیه وسلم یصلی الظهر اذا دحضت الشمس» امام نووی رحمته الله فرمائی چه ددې نه معلومه شوه چه د ماسپخین په مونځ کښې تقدیم او تعجیل مستحب دي، وبه قال الشافعی والجمهور... زه وایم چه په دې مسئله کښې د جمهورو او امام شافعی رحمته الله اختلاف دي نو بیا ئې د جمهور طرف ته نسبت څنگه او کړو ځکه چه جمهور په یخنی کښې د تعجیل او په گرمی کښې د تاخیر قائل دی او د امام شافعی رحمته الله په نزد په گرمی کښې هم تعجیل دي الا بشرائط، لهذا د جمهورو د طرف نه به توجیه دا وی، یا خوبه دا وئیلې شی چه دوام مراد نه دي بلکه احياناً لبيان الجواز یا داسې او وئیلې شی چه ممکنه ده چه دا د امر بالابراد نه مخکښې واقعه وی، یا په زمن شتاء باندې محمول کړې شی، او علامه عینی ددې جواب دا ورکړې دي چه کوم سرې ماسپخین د ابراد سره کوی په هغې باندې هم دا خبره صادق کیږي چه هغه د زوال شمس نه روستو مونځ او کړو، د عینی مراد دا دي چه دا دي په علی الفور باندې محمول نه کړې شی بلکه بعد الفصل د چه د حدیث الابرا د خلاف نه شی.

بَابُ فِي وَقْتِ صَلَاةِ الْعَصْرِ باب دې په بیان د مانځه د مازیجر کښې

د مازیجر د مانځه وخت

د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد په عصر کښې تعجیل اولی دي او د احنافو په

نزد تاخیر (قاله ابن العربي فی شرح الترمذی)

[۴۰۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ بَيَضَاءُ مُرْتَفِعَةً حَيَّةً، وَيَذْهَبُ الدَّاهِبُ إِلَى الْعَوَالِي وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةً".

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت دي، بیشکه هغه ورته خبر ورکړی دی، چه رسول الله

۱: تقد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۱۴۹)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمساجد ۲۳ (۱۱۸)، سنن ابن ماجه للصلاة ۳ (۱۷۳)، مسند احمد (۱۰۷۵) (حسن صحيح)

۲: صحيح مسلم للمساجد ۲۴ (۱۲۱)، سنن النسائي للمواقيت ۷ (۵۰۸)، سنن ابن ماجه للصلاة ۵ (۱۸۲)، (تحفة الأشراف: ۱۵۲۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للمواقيت ۱۳ (۵۵۰)، والاعتصام ۱۶ (۷۳۲۹)، موطا امام مالك لوقوت الصلاة (۱۱) ۱، مسند احمد (۲۲۳/۳)، سنن الدارمي للصلاة ۱۵ (۱۲۴۴) (صحيح)

ﷺ به مونځ کولو د مازیګر او نمر به سپین وو اوچت او تازه وو. او تللو به تلونګی باندو ته او نمر به اوچت وو

د جمهور و د حدیث نه په تعجیل عصر باندې استدلال او د احنافو د طرف نه جواب

قوله: (حدثنا قتیبہ بن سعید.... ویذهب الذاهب الی العوالی والشمس مرتفعة) یعنی په عوالی مدینه کښې اوسیدونکی صحابه کرامو به چه د رسول الله ﷺ د مازیګر مونځ اوکړو او کورونو ته به واپس شو نو هلته د رسیدو نه پس به هم نمر اوچت ولاړ وو او ددې نه په وړاندې روایت کښې راځی چه امام زهري رحمه الله فرمائی چه عوالی د مدینې نه په دوه یا درې میله فاصله باندې واقع دې، په ظاهره کښې ئې مطلب دا دې چه بعض عوالی د مدینې نه دوه یا درې میله فاصله باندې دی او بعض په څلور میله فاصله باندې، لکه چه په بخاری کښې په یو روایت کښې ددې تصریح ده او حافظ د بعض روایاتو په وجه باندې لیکي چه ابعده العوالی په شپږ میله فاصله باندې دی خو ددې روایت په ثبوت کښې د حافظ تردد دې ځکه چه د بخاری د روایت خلاف دی، او په مدونه کښې خو د امام مالک نه روایت دې چه ابعده العوالی د درې میلو په فاصله باندې دی، او د بعض روایاتو نه دا هم معلومیږي چه زیات نه زیاته فاصله اته میله ده. (کما فی البذل) اوس د بخاری روایت که مخې ته کیځودلې شی نو د څلورو میلو نه زیاته فاصله نشته نو مطلب دا شو چه رسول الله ﷺ سره به د مازیګر مونځ کونکي خپل کور ته په څلور میله فاصله کښې اورسیدل او بیا به هم د نمر گرمی، اوچت والي باقی وو ددې نه دا حضرات یعنی جمهور په تعجیل د عصر باندې استدلال کوي او دا د مازیګر وخت د یو مثل نه شروع کیږي، زمونږ د طرف نه ددې جواب په لامع کښې د حضرت گنګوهي رحمه الله د طرف نه نقل کړې شوې دې چه ددې حدیث نه وخت په تعیین باندې استدلال صحیح نه دې ځکه چه خلق په خپل چال او رفتار کښې مختلف وي، بعض سریع السیر او بعض بطئ السیر هم دغه شان د عوالی مقدار هم د بعد په اعتبار سره مختلف دې، بعض عوالی په دوه میلو باندې دی او بعض په درې او بعض څلور نو په دې صورت کښې څه استدلال کیدې شی، حضرت شیخ په حاشیه د لامع کښې فرمائی چه زما والد صاحب به فرمائیل چه هغه د خپلې طالب علمي په زمانه کښې چه کله هغه په نظام الدین کښې وو نو روزانه دوه وخته مونځ کولو نه پس به د هغه ځانې نه مدرسه حسین بخش دهلی ته تلو راتلو او هلته به ئې پیدل تګ راتګ وو هغه فرمائی چه زه به د نظام الدین نه مدرسه حسین بخش ته په نیمه یا پاؤ کم گهنټه کښې رارسیدم حال دا چه ددې دواړو ځایونو ترمنځه فاصله تقریبا درې نیم میله ده معلومه شوه چه سریع السیر انسان چه د عوالی فاصله تقریبا په گهنټه کښې برابر کړه نو که د مازیګر مونځ د دوه مثلو نه پس اوکړی شی او بیا په دې باندې مزید نیمه گهنټه تیره شی نو په ظاهره ارتفاع شمس بیا موندلې شی هم دا خبره په حدیث کښې مذکور ده، کم از کم دومره خو وئیلې کیدې شی چه ددې حدیث مفید تعجیل کیدل متیقن نه دی هم دا خبره امام ابوبکر جصاص رازی هم احکام القرآن کښې لیکلې دې پس حضرت شیخ په اوجز صفحه ۱۵ کښې لیکي وقال الرزای

في الاحكام لا يمكن الوقوف منه على مقدار معلوم من الوقت لانه على المسافة والسرعة في المشي.

[۴۰۵] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: وَالْعَوَالِي عَلَى مِيلَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةٍ، قَالَ: وَأَحْسَبُهُ قَالَ: أَوْ أَرْبَعَةً.

ترجمه: زهری ویلی دی: عوالی په اندازه د دوه یا درې میلونو باندې، هغه وئیلی دی ددی حدیث راوی معمر وائی زه گمان کوم چه اوئی وئیل: اَوْ أَرْبَعَةً (یا څلور).

[۴۰۶] (۲) حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ خَيْثَمَةَ، قَالَ: حَيَاتُهَا أَنْ تَجِدَ حَرَّهَا.

ترجمه: د خيثمة نه روايت دي هغه وئیلی دي: د ژوند د هغې نه مطلب دا دي چې ته بيا مومي گرمي د هغې.

[۴۰۷] (۳) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ عُرْوَةُ: وَلَقَدْ حَدَّثَنِي عَائِشَةُ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ فِي حُجْرَتِهَا قَبْلَ أَنْ تَظْهَرَ".

ترجمه: حدیث بیان کړې دي عائشی بيشکه رسول الله ﷺ وو چې مونږ ټي کولو د مازيگر او نمر به د هغې په حجره کښې (په زمکه) وو، مخکې د اوږيدو نه (په ديوالونو باندې).

د حدیث شرح او طریق استدلال

قوله: (كان يصلي العصر والشمس في حجرتها قبل ان تظهر) سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله ﷺ به د مازيگر مونږ کولو په داسې وخت کښې چه رنړا به د هغوی د حجرې په انگړ کښې موجود وه مخکښې ددې نه چه رنړا ديوالونو ته اوخيژي، (تظهر) د ظهور نه دي چه د هغې معنی دلته صعود او علو ده، کما فی قوله تعالى (ومعارج عليها يظهرون) دا حدیث متفق عليه دي... او په ظاهره کښې په تعجيل عصر باندې دلالت کوي او دا چه د مازيگر وخت د يو مثل نه شروع کيږي ځکه خو رنړا په حجره کښې دننه وه گيښې د تاخير په صورت کښې کولو سره به رنړا په کمره کښې دننه څنگه وه، امام طحاوی رحمه الله په دې باندې فرمائی چه ددې حدیث نه په تعجيل باندې استدلال صحيح نه دي ځکه چه د حجرې ديوالونه واره او چت لاندې وو او د کوم کور ديوالونه واره واره او بنکته وی په هغې کښې خو د نمر رنړا تر ماښامه پورې وی، او د ديوالونو د اوچتيدو په صورت کښې د رنړا د کور په انگړ کښې کيدل يقينا تعجيل لره مقتضى دي او دلته داسې نه وه، الحاصل دا چه ددې حدیث نه په تعجيل باندې استدلال د ديوالونو په اوچت والي باندې موقوف دي او داسې ده نه، او هم دا خبره صاحب بدائع هم فرمائيږي ده کما فی الاوجز. په دې باندې جمهورو وئيلي دي چه صرف د ديوالونو بنکته کيدل د تاخير دپاره کافی نه دی چه ترڅو پورې ددې

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۹۳۷۸) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۶۱۸) (صحيح)

۳: صحيح البخاري بالمواقيت ۱ (۵۲۲)، ۱۳ (۵۴۴)، والخمس ۴ (۳۱۰۳)، صحيح مسلم بالمساجد ۳۱ (۶۱۲)، (تحفة الأشراف: ۱۶۵۹۶)، وقد أخرجه: سنن الترمذي الصلاة ۶ (۱۰۹)، سنن النسائي بالمواقيت ۷ (۵۰۶)، سنن ابن ماجه الصلاة ۵ (۶۸۳)، موطا امام مالك لوقوت الصلاة ۱ (۲) (صحيح)

سره بل خیز بیا نه موندلې شی یعنی اتساع صحن (د انگنې فراخه کیدل) او هغه دلته مفقود دې لکه چه دیوالونه لوړ نه وو هم دغه شان د حجرې انگنې وسیع هم نه وو، فحیند لا دلالة فیه علی التأخیر.

خان پوهه کړې چه حضرت شیخ په اوجز کښې لیکي چه دا ټول قیل او قال خو په هغه صورت کښې دې چه په حدیث کښې د رنړا نه مراد هغه رنړا واخستلې شی کومه چه د چمتونو دپاسه راروانه وی او که ددې نه مراد هغه رنړا واخستلې شی، کومه چه د حجره شریفه د دروازې نه داخلېږي ځکه چه باب حجره غربی وه (۱) نو بیا ددې ټول بحث حاجت پاتې نه شو او په دې صورت کښې د حدیث دلالت په ځانې د تعجیل په تأخیر باندې اظهر وی.

[۴۰۸] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ أَبِي الْوَزِيرِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْيَمَامِيُّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ شَيْبَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ شَيْبَانَ، قَالَ: "قَدِمْنَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ، فَكَانَ يُؤَخِّرُ الْعَصْرَ مَا دَامَتِ الشَّمْسُ بَيَضَاءَ نَقِيَّةً."

ترجمه: د علی بن شیبان نه روایت هغه وئیلی دی، مونږ راغلو رسول الله ﷺ ته مدینې ته نو هغه وو چې وروسته کولو به ئې مازیگر ترهغې پورې چې نمر به سپین وو صفا.

تشریح: قوله: (عن علی بن شیبان.... فكان يؤخر العصر ما دامت الشمس بيضاء نقية) د علی بن شیبان دا حدیث د تأخیر عصر په باره کښې صریح دې د احنافو سره نور هم دلائل دی کوم چه په کتب فقهیه او شروح حدیث کښې ذکر شوې دی، حضرت هم په بذل کښې دې ځانې لیکلې دی حضرت شیخ په خپلو تصنیفاتو کښې لیکلې دی او په درس کښې به ئې هم فرمائیل چه د احنافو اول نظر په قران کریم باندې وی او د اختلاف روایات په وخت هغه روایت لره اخلی، کوم چه اوفق بالقران وی او د تأخیر عصر روایات اوفق بالقران دی (وَسَبَّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا) حضرت به فرمائیل چه ددې آیت کریمه مقتضی فی الفجر والعصر دې لکه چه د احنافو مسلک دې، امام محمد رحمته الله په موطاء کښې فرمائی چه د بعض ائمه کرامو نه منقول دی (انما سمي العصر عصرا لانها تعصر وتؤخر) صاحب منهل د حدیث الباب جواب د جمهورو د طرف نه په التعلیق المسجد (حاشیه موطاء محمد) نه دا نقل کړې دې چه دا حدیث ضعیف دې ځکه چه ددې راوی یزید بن عبد الرحمن دی کوم چه مجهول دی.

۱، واضحه دې وی چه د اهل مدینه قبله د جنوب په طرف ده او د عائشې رضی الله عنها حجره مشرقی طرف ته او مسجد نبوی په مغرب طرف کښې دې، په دغه طرف د حجرې دروازه ده، نوکله چه د حجرې دروازه کهلا وی نو د مسجد د طرفه به په حجره شریفه کښې نمر داخلېږي.

۲، تهرده ابو داؤد، (تحفة الأشراف: ۱۰۰۱۹) (ضعیف)

بَابُ فِي الصَّلَاةِ الْوُسْطَى

باب د صلاة وسطی بیان

[۴۰۹] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكْرِيَّا بْنُ أَبِي زَاهِدَةَ، وَيَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَيْبٍ، عَنْ عُبَيْدَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ: "حَسُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوُسْطَى صَلَاةِ الْعَصْرِ، مَلَأَ اللَّهُ بَيْوتَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا".

ترجمه: د علي رضی اللہ عنہ روایت دی، چه رسول الله ﷺ وویل په ورځ د خندق دې کافرانو منع کړل مونږ لره د مانځه درمیانه نه چې د مازیگر مونځ دی، الله دې ډک کړی د دوی کورونه او قبرونه د اور نه.

تشریح: قوله: «حدثنا عثمان بن ابی شیبة الخ» د بذل المجهود په نسخه کښې دې ځانې کښې باب نشته بلکه په دې کښې دا حدیث د باب سابق د لاندې دې، «عن عبدة عن علی» دا عبیده بفتح العین دې ددې نه مراد عبیده سلمانی دې، سلمان د یوې قبیلې نوم دې دا د سیدنا علی رضی اللہ عنہ او سیدنا ابن مسعود رضی اللہ عنہ د مشهور اصحابو نه دی.

«قال يوم الخندق: حسونا عن صلاة الوسطى صلاة العصر» غزوه خندق په ذی قعدة ۵ هجری کښې پېښه شوې وه او د امام بخاری رائي دا ده چه په شوال ۴ هجری کښې، چونکه په دې غزوه کښې د مدینې نه گیر چاپیره خندق کنستلې شوې وو ځکه دې ته غزوه خندق وئیلې شی او غزوه احزاب هم دې ته وئیلې شی، ځکه چه د مشرکانو ډیر قبائل چه په هغې کښې د مدینې یهود هم شامل شوې وو په مدینه باندې راختلې وو، د مشرکانو تعداد لس زره او د مسلمانانو تعداد درې زره لیکلې شوې دې ددې باوجود مسلمانانو ته الحمد لله هېڅ نقصان او نه رسیدو، انتهائی تیزه هوا راغله چه هغې د خوراک کتوئ او په نغرو کښې چه کوم اور بلیدو هغه ټول منتشر کړل او ددې نه علاوه نور څیزونه هم اوموندلې شو چه هغې نه مشرکین پریشانې کیدو سره او تختیدل، په دې حدیث کښې رسول الله ﷺ فرمائی چه مشرکانو مونږ د صلاة وسطی یعنی صلاة عصر کولو نه منع کړو، (تردې چه هغه قضاء شو).

«ملأ الله بيوتهم وقبورهم نارا» الله پاک دې د هغوی کورونه د اور نه ډک کړی، اول د احياء په اعتبار سره او دویم د اموات په اعتبار سره،

د صلاة وسطی مصداق

د دې حدیث نه معلومیږي چه د صلاة وسطی مصداق صلاة عصر دې، مسئله مختلف فیه ده په دې کښې تقریبا شل اقوال دی په بذل کښې د علامه عینی رضی اللہ عنہ په حوالې سره مذکور دی خوزیات معروف په هغې کښې درې دی کوم چه امام ترمذی رضی اللہ عنہ ذکر کړې دې. ۱: ددې مصداق صلاة العصر دې هم دا د احنافو او حنابله مشهور قول دې هم دې ته امام نووی رضی اللہ عنہ

۱: صحیح البخاری/الجهاد ۹۸ (۲۹۳۱)، والمغازي ۲۹ (۴۱۱۱)، وتفسير البقرة (۴۵۳۳)، والدعوات ۵۸ (۶۳۹۶)، صحیح مسلم/المساجد ۳۵ (۶۲۶)، ۳۶ (۶۲۷)، سنن الترمذی/تفسير البقرة ۴۲ (۲۹۸۴)، سنن النسائي/الصلاة ۱۴ (۴۷۴)، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۳۲)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/الصلاة ۶ (۶۸۴)، مسند احمد (۸۱/۱) ۸۲، ۱۱۳، ۱۲۲، ۱۲۶، ۱۳۵، ۱۳۷، ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، سنن الدارمي/الصلاة ۲۸ (۱۲۸۶) (صحیح)

او حافظ ابن حجر رحمته الله راجح وئيلې دې، امام ترمذی رحمته الله فرماني وهو قول اکثر العلماء، په ترمذی کښې د سيدنا سمره بن جندب او سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما دواړو نه مرفوعاً هم دا نقل دی. ۲: ددې مصداق صلاة الفجر دې هم ددې قائل دې ابن عباس او ابن عمر او هم دا منقول دی د امام شافعی او امام مالک نه.

۳: ددې مصداق صلاة ظهر دې دا د زيد بن ثابت او عائشې رضي الله عنها نه منقول دی، وروايت عن الامام الاعظم، د علماء کرامو په دې کښې هم اختلاف دې چه وسطی وسط په سکون د سين سره په معنی د درميان نه ماخوځ دې يا وسط په فتحې د سين سره په معنی د فضيلت.

په غزوه خندق کښې د فوت شوي مونځونو تعداد

د ابوداود ددې حديث نه معلومېږي چه په غزوه خندق کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله يو مونځ يعنی د مازيگر مونځ فوت شو د صحيحين د روايت نه هم دا ثابت دې خو ترمذی او نسائی وغيره د سنن په روايت کښې دواړه قسم دی په بعض کښې صرف د مازيگر د فوت کيدو ذکر دې او په بعض کښې د څلورو مونځونو ماسپڅين، مازيگر، مانبام، ماسخوتن، دا ټول مونځونه د ماسخوتن په وخت کښې اوکړې شو د ماسخوتن مونځ هم ځکه چه د معمول نه موخر شوې وو په دې وجه راوی دې ته هم قضاء اووې، دا په ظاهره کښې تعارض دې د يو او څلورو ددې تطبيق په دوه طريقو سره کړې شوې دې، بعض ترجيح طرف ته مائل شوې دی لکه ابن العربي، هغه د صحيحين روايت ته ترجيح ورکولو سره وئيلې دی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله صرف د مازيگر مونځ قضاء شوې وو، او د سنن رواياتو ته هغوی ضعيف او منقطع وئيلې دی او بعض جمع بين الروايتين اختيار کړې دې او هم دا رأي د حضرت گنگوهی په کوکب کښې ده چه دواړه روايتونه صحيح دی چه يوه ورځ داسې اوشوه چه صرف يو مونځ فوت شو او يوه ورځ څلور مونځونه ځکه چه په غزوه خندق کښې مقابله د ډيرو ورځو پورې شوې وه بعض څليرشت ورځې ليکلې دي.

(سوال) يو سوال دلته دا دې چه رسول الله صلی الله علیه و آله په دې موقع باندې صلاة الخوف ولې اونکړو چه د مونځونو قضاء کيدو ته خبره نه وې رسيدلې. ددې دوه جوابونه ورکړې شوې دي.

(اول جواب) اول دا چه تردې وخته پورې صلاة الخوف نه وو مشروع شوې ځکه چه د صلاة الخوف مشروعيت په يوم عسفان کښې شوې دې (کما هو مصرح في رواية ابي داود او غزوه عسفان د خندق نه روستو ده،

(دويم جواب) او بل جواب دا دې چه د صلاة الخوف د کولو قدرت ئې هم اونشو د دشمن د غلبې د وجې نه چه کفار د هر طرف نه تاؤ شوې وو.

[۴۱۰] (حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِي يُونُسَ مَوْلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهُ قَالَ: "أَمَرْتُنِي عَائِشَةَ أَنْ أَكْتُبَ لَهَا مَصْحَفًا، وَقَالَتْ: إِذَا بَلَغْتَ هَذِهِ الْآيَةَ فَأَذِّنِي حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ۲۳۸، فَلَمَّا بَلَغْتُهَا أَذَنْتُهَا، فَأَمَلْتُ عَلَى: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَصَلَاةَ الْعَصْرِ وَقَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ". ثُمَّ قَالَتْ عَائِشَةُ: سَمِعْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

ترجمه: د ابو یونس نه چې د عائشې رضی اللہ عنہا مولى دی روایت دی، هغه وئیلې دې: امر وکړو ماته عائشې چې زه ولیکم د هغې لپاره مصحف او وېي وئیل کله چې ورسېږي دې ایت ته نو ماته خبر راکړه (حافظوا على الصلوات و الصلاة الوسطى) کله چې زه ورسیدم هغې ته نو خبر مې کړه، نو وېي لوسته په ما (حافظوا على الصلوات و الصلاة الوسطى و صلاة العصر و قوموا لله قانتين)، حفاظت کوئ د مونځونو او د مونځ درمیانه او د مازیگر مونځ، او ودرېږئ الله ته عاجزی کونکي، بیا وویل هغې: ما هم داسې اوریدلی دی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه

تشریح: قوله: (حدثنا القعنبي....) فاملت على حافظوا على الصلوات و الصلاة الوسطى و صلاة العصر (املت) په تشدید د لام سره هم کیدې شی داملال نه او سکون د لام سره هم کیدې شی، د املاء نه مضمون د حدیث دا دې چې ابو یونس کوم چه د عائشې رضی اللہ عنہا غلام وو هغه وائی چه ماته عائشې رضی اللہ عنہا حکم او کړو چه ما د هغه دپاره یو مصحف شریف نقل کړو او دا ئې او فرمائیل چه کله په لیکلو لیکلو په دې آیت باندې راوړسېږي: (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) نو ماته خبر او کړه نو عائشې رضی اللہ عنہا او فرمائیل چه داسې اولیکه څنگه چه پورته په روایت کښې تیر شو چه په هغې کښې د صلاة وسطی نه پس د صلاة العصر اضافه ده، او هغوی دا هم او فرمائیل چه ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه دا آیت داسې واوړیدلو، د عائشې رضی اللہ عنہا په دې قرأت کښې دوه احتمالات دی یو دا چه دا عطف د مغایرت دپاره وی بل احتمال دا دې چه د تفسیر دپاره وی، د عائشې رضی اللہ عنہا مسلک مخکښې تیر شو چه د هغوی په نزد د صلاة وسطی مصداق ظهر دې ددې تقاضه خو هم دا ده چه دا عطف د مغایرت دپاره او منلې شی، دلته دویمه خبره ده چه عائشې رضی اللہ عنہا چه کومه اضافه او کړه چه دا هغې د قرأت په طور کړې دې نو دا به بالاتفاق قرأت شاذه وی، ممکنه ده په شروع کښې دا قرأت وی چه د هغې د نسخ علم عائشې رضی اللہ عنہا ته اونشو، او دا هم ممکنه ده چه هغه دا اضافه په طور د تفسیر کړې وی او هغې دا لفظ د تفسیر په طور بیان او فرمائیلو، بعض صحابه الفاظ تفسیریه په مصحف کښې د لیکلو د جواز قائل وو کیدی شی دا هم په دې کښې وی

[۴۱۱] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي حَكِيمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الزُّبَيْرَ بْنَ عَرُوةَ حَدِّثَ، عَنْ عَرُوةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِهَا جَارَةً، وَلَمْ يَكُنْ يُصَلِّي صَلَاةَ أَشَدَّ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا، فَتَزَلَّتْ:

۱: صحيح مسلم/المساجد ۳۶ (۶۲۹)، سنن الترمذي/تفسير البقرة (۲۹۸۲)، سنن النسائي/الصلاة ۱۴ (۷۳)، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۰۹)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/صلاة الجمعة ۷ (۲۵)، مسند احمد (۷۳/۶) (صحيح)
 ۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۷۳۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۳/۵)، موطا امام مالك/صلاة الجمعة ۷ (۲۷ موقولا) (صحيح)

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ سُوْرَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ۲۳۸، وَقَالَ: إِنَّ قَبْلَهَا صَلَاتَيْنِ وَبَعْدَهَا صَلَاتَيْنِ.

ترجمه: د زید بن ثابت نه روایت دې هغه وئیلی دي: و و رسول الله ﷺ چې مونږ ته کولو د ماسپڅین په گرمۍ کښې، او نه و و چې مونږ ته کولو داسې مونږ چې سخت و و په ملگر د رسول الله ﷺ باندې د دېنه، نو نازل شو (حافظوا علی الصلوات.....) حفاظت کوئ د ټولو مونږونو او د مونږ درمیانو. او هغه وویل: د دېنه مخکې دوه مونږونه دي (ماسخوتن او سحر) او وروسته ترېنه دوه مونږونه دي مازیگر او ماښام.

تشریح: قوله: (حدثنا محمد بن المثنی.... عن زید بن ثابت الخ) سیدنا زید بن ثابت رضی الله عنه فرمائی چې رسول الله ﷺ به ماسپڅین د غرمې په وخت او سختې گرمۍ په وخت کښې کولو، هم په دې وجه یو مونږ هم ددې نه زیات سخت نه و و، په دې مونږ به هغوی ډیر مشقت اوچتولو په دې باندې دا آیت کریمه (حافظوا علی الصلوات) نازل شو، د زید بن ثابت ددې حدیث نه معلومه شوه چې د صلاة وسطی مصداق ماسپڅین دي.

(وقال: ان قبلها صلاتين وبعدها صلاتين) د حدیث دا تکرر موقوف هم کیدې شی او مرفوع هم، یعنی د (قال) ضمیر کیدې شی چې د رسول الله ﷺ طرف راجع وی، کیدې شی چې د صحابی طرف ته راجع وی، د ظهر د صلاة وسطی کیدو وجه تسمیه بیانوی هغه دا چې دا درمیانو مونږ دې دوه ددې نه مخکښې دي او دوه ترې وروستو، خو په دې باندې اشکال دي چې دا خبره خو په هر مونږ باندې صادق راځي چې کوم مونږ هم واخلئ نو دوه مونږونه به دهغې نه مخکښې وی او دوه به دهغې نه پس وی، ځکه چې ټول پنځه مونږونه دي، جواب دا دي چې د هغه مراد دا دي چې بعض مونږونه د شپې دي او بعض نهاری دي د ماسپڅین په مونږ باندې دا خبره صادق راځي چې ددې نه مخکښې یو مونږ لیلی دي او یو نهاری او هم دغه شان یو دهغې نه وروستو لیلی دي او یو نهاری دا خبره په بل مونږ باندې صادق نه راځي.

بَابُ مَنْ أَدْرَكَ رُكْعَةً مِنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أَدْرَكَهَا

باب چا چې د مونږ یو رکعت بیا موندلو نو هغه ټکویا پوره مونږ بیا موندلو

د بذل المجهود په نسخه کښې دلته دا باب نشته بلکه په هغې کښې دا ټول احادیث د باب سابق یعنی د باب فی وخت صلاة العصر د لاندې راوړلي شوي دي.

[۴۱۲] (حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْعَصْرِ رُكْعَةً قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ، وَمَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْفَجْرِ رُكْعَةً قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ".

ترجمه: ابو هريره رضی الله عنه وویل: چې رسول الله ﷺ فرمائیلي دي: چا چې د مازیگر نه یو رکعت

۱: صحیح مسلم للمساجد ۳۰ (۶۰۸)، سنن النسائي للمواقيت ۱۰ (۵۱۵)، ۲۸ (۵۵۱)، (تحفة الأشراف: ۱۳۵۷۶)، وقد أخرجه: صحیح البخاري للمواقيت ۲۸ (۵۷۹)، سنن الترمذي للصلاة ۲۵ (۱۸۶)، سنن النسائي ۱۱/ (۵۱۶، ۵۱۷)، سنن ابن ماجه للصلاة ۱۱ (۱۱۲۲)، موطا امام مالك لوقوت الصلاة ۱ (۵)، مسند احمد (۲/ ۲۵۴، ۲۶۰، ۲۸۲، ۳۴۸، ۳۹۹، ۴۶۲، ۴۷۴)، سنن الدارمي للصلاة ۲۲ (۱۲۵۸) (صحیح)

هم بيا موندلو مخکي د ډوييدو د نمر نه نو بيشکه هغه بيا موندلو د مازيگر مونځ، او چا چې بيا موندلو د سحر نه يو رکعت مخکي د ختلو د نمر نه نو هغه د سحر مونځ بيا موندلو.

ه احافو نوي نوي او ه احافو د سلك تحقيق

قوله: (حدثنا الحسن بن ربيع... من ادرك من العصر ركعة قبل ان تغرب الشمس الخ) دا حديث متفق عليه دي بلکه په ټولو صحاح سته کښې شته ددې حديث په ظاهره کښې مقتضي دا ده چه که د مازيگر په مونځ کښې نمر پريوځي او هم دغه شان د سحر د مونځ دوران کښې نمر راوخيږي نو دواړه مونځونه صحيح کيدل پکار دي، پس د جمهور او انمه ثلاثه مذهب هم دا دي، احناف د مازيگر په مانځه کښې خو ددې قائل دي چه هغه به خو صحيح شي خو د سحر د مونځ په باره کښې وائي چه هغه به صحيح نه وي په دې وجه جمهور په احنافو باندي د عمل ببعض الحديث الزام لگوي چه تاسو په بعض حديث باندي عمل کوئ او بعض ترک کوئ، احناف ددې جواب دا کوي چه دا الزام په مونځ باندي هغه وخت صحيح کيدې شي چه هر کله د حديث مفهوم زمونږ په نزد هم هغه وي کوم چه ستاسو په نزد دي، زمونږ په نزد د حديث هغه مفهوم نه دي "واذ ليس فليس" د جمهورو په نزد خو د ادراک نه مراد ادراک من حيث الفعل دي يعنې مونځ کول مراد دي، او مونږ وايو چه د ادراک نه مراد ادراک من حيث الوقت والوجوب دي يعنې چا چه د يو رکعت په اندازه د مازيگر يا سحر وخت بيا موندلو هغه وجوب صلاة بيا موندلو د هغه په ذمه باندي دا دواړه مونځونه واجب شو، چه کله صبي په داسې وخت کښې بالغ شي يا کافر په داسې وخت کښې اسلام قبول کړي يا حائض په داسې وخت کښې د حيض نه فارغ کيدو سره طاهره شي چه د يو رکعت په اندازه وخت باقی وي نو په دې ټولو باندي به مونځ واجب وي په خپل خپل وخت کښې دې هغه ادا کړي، د احنافو د طرف نه دا توجيه مشهوره ده کومه چه امام طحاوي رحمه الله اختيار کړې ده (۱).

(اعتراض): که څوک د احنافو نه تپوس او کړي چه اخر تاسو دا معنی ولې اخلي حديث لره د هغې په متبادر معنی باندي ولې نه محمول کوئ.

(جواب): ددې يو جواب خو دا دي چه دا حديث په خپل متبادر او ظاهري معنی باندي د چا په نزد هم محمول نه دي ځکه چه د حديث د ظاهر تقاضه دا ده چه کوم سړی د سحر يا مازيگر د مونځ يو رکعت او کړو او په مينځ کښې نمر راوختلو يا غروب شو نو بس هغه مونځ بيا موندلو وړاندي ئې د باقی رکعتونو کولو ضرورت نشته، لهذا حديث بالاجماع مؤول شو په دې وجه مونږ د حديث هغه معنی واخستله کومه چه پورته ذکر شوه چه دا حديث د حديث النهي عن الصلاة عند الطلوع خلاف نه شي او که مونږ هم هغه معنی واخلو

(۱) او په کوم روايت کښې چه فقد ادرك الصلاة په ثاني فلينم صلاة وارد دي لکه چه د بخاري په يو روايت کښې دي يعنې داسې سړی لره پکار دي چه هغه خپل مونځ پوره کړي نو دا روايت د احنافو د توجيه خلاف دي ددې جواب دا دي چه ددې نه مراد (فلينمها علي وجه التمام) يعنې روستو دي خپل مونځ پوره ادا کړي او که هم دا مراد وي چه هم هغه وخت دي پوره کړي نو بيا به مونږ دا وايو چه دا حديث د احاديث منع عن الصلاة عند الطلوع خلاف دي په محرم او مبيح کښې چه کله تعارض راشي نو محرم ته ترجيح وي.

کومه چه تاسو اخستلې ده نو په دې صورت کښې به واقعی عمل ببعض الحديث وی، پس ددې جواب زمونږ د طرف نه اهل اصولو دا ورکړې دې چه قاعده دا ده چه د آیات قرانیه د تعارض په وخت حدیث طرف ته او د احادیثو د تعارض په وخت قیاس طرف ته رجوع کولې شی اوس چونکه دا حدیث، د حدیث النهی عن الصلاة خلاف دې نو په دې وجه به مونږ قیاس طرف ته رجوع کوو او د قیاس تقاضه دا ده چه د مازیگر مونځ خو دې صحیح شی او د سحر دې صحیح نه شی نو مونږ په قیاس عمل اوکړو، او قیاس دا دې چه د مونځ سبب د وخت وجوب دې خو وخت پوره نه دې بلکه جزء متصل بالتحريمه، او بله دا چه د قاعدې خبره ده چه څنگه سبب وی هم هغه شان دې مسبب وی، که سبب کامل دې نو مسبب به هم علی وجه الکمال ادا کول ضروری وی، او که سبب ناقص وی نو مسبب به هم ناقص واجب وی، اوس مونږ گورو چه د مازیگر د مونځ څه وخت خو کامل دې او څه ناقص، اخر وخت یعنی وخت اصفرار ناقص دې نو کوم سرې چه مازیگر لره د هغې په اخری وخت کښې شروع کړی ظاهره ده چه دلته سبب وجوب ناقص بیا موندلې شو لهذا په هغه سرې باندي مامور به ناقص واجب شو نو په داسې صورت کښې به په اداء ناقص سره بری الذمه شی ددې په مقابله کښې د فجر وخت کامل دې هلته چه کوم سرې د سحر مونځ په اخر وخت کښې شروع کړو نو کوم وخت چه متصل بالتحريمه دې هغه کامل دې لهذا مامور به د هغه په ذمه کامل واجب شو او گویا هغه په خپل ځان باندي د ادا کامل التزام اوکړو حال دا چه په مینځ کښې د طلوع شمس د وجې نه په مامور به کښې نقصان پیدا شو، لهذا دا سرې به ددې اداء ناقص په ذریعه بری الذمه نه وی.

د احنافو په توجیه باندي خپله د هغوی د قامدې د مخالفت اشکال

دلته دا اشکال پیدا کیږی چه د احنافو په اصولو کښې دا خبره ده چه نهی فساد منهی عنه لره مستلزم نه ده، النهی عن الافعال الشرعية يقتضى تقریرها، لهذا صلاة عند الطلوع چه په کوم باندي نهی راغلې ده هغه ستاسو په نزد فاسد کیدل نه دی پکار، خو په پورته ذکر شوی تقریر او تعبیر کښې دا شبه نه عائد کیږی ځکه چه مونږ دې مونځ ته فاسد نه وایو بلکه ناقص یا فاسد من حیث الفرض لا مطلقاً، پس امام صاحب فرمائی چه د هغه فرض مونځ نه ادا کیږی نفل مونځ کیدې شی او هم دا رائي د امام ابو یوسف رحمته الله ده، البته د امام محمد رحمته الله په نزد مونځ فاسد کیږی کما فی معارف السنن عن البدائع ومبسوط السرخسی، هم دغه شان په ایام منهیة کښې روژه اگر چه زمونږ ددې اصول پیش نظر صحیح کیږی خو که د مطلق نذر روژه په ایام منهیة کښې نیسی نو د هغې نه به نه بری کیږی، او که د ایام منهیة سره ئې نذر متعلق وی نو په دې صورت کښې به ئې نذر پوره شی غرض ادا د مامور به د التزام مطابق مکلف کیدل پکار دی.

په پورته ذکر شوی جواب باندي جمهورو دا وئیلې دی چه په حدیث الباب او حدیث النهی عن الصلاة کښې تعارض دې داسې نه ده، حدیث النهی عن الصلاة په نوافل باندي محمول دې او دا حدیث په ادراک فرض باندي، فلا تعارض بین الحديثین، د ددې جواب حضرت

سهارنپوری په بذل کښي د علامه عینی نه دا نقل کړې دې چې د لیلة التعریس واقعہ چه په هغې کښي د رسول الله ﷺ فرض مونځ قضاء شوې وو په دې موقع باندې رسول الله ﷺ فرض مونځ هم په مکروه وخت کښي نه دې کړې بلکه د هغه ځاني نه تیریدو باندې ئې د ارتفاع شمس نه روستو ئې کړې وو، په روایت کښي راځي «حتی اذا تعالت الشمس الخ» او په یو روایت کښي دې «حتی استقلت الشمس» معلومه شوه چه فرض مونځ هم په اوقات منهیة کښي کول ممنوع دی، جمهور وائی چه د هغه ځاني نه منتقل کیدو سره وړاندې د مونځ کولو وجه دا نه ده کومه چه تاسو بیان کړه بلکه ددې علت هغه دې د کوم تصریح چه په حدیث مرفوع کښي ده «ان هذا واد حضر فيه الشيطان» جواب دا دې چه په دواړو علتونو کښي تضاد څه دې د یو فعل متعدد مصالح کیدې شی د یو ذکر د نبی ﷺ په کلام کښي دې او د یو ذکر د صحابی په کلام کښي.

دا ټول تقریر حضرت سهارنپوری په بذل المجهود کښي د علامه عینی د کلام نه نقل کړې دې او په دې باندې حضرت هیخ اشکال نه دې ظاهر کړې البته حضرت گنگوہی په الکوکب الدری کښي د احنافو توجیہات نه دی قبول کړی خو د هغې په حاشیه کښي حضرت شیخ د فقهاء احنافو خبرې ته خپل میلان ظاهر فرمائیلي دي، اصل کښي زمونږ فقهاء کرامو تقبل الله مساعیهم د نظر، عقل او قیاس په مدد سره ددې احادیث مختلفه ترمینځه توجیه او تطبیق فرمائیلو سره د عمل بالحدیث محتاط شکل راویستلې دې نه دا چه د قیاس په مقابلہ کښي ئې یو حدیث ترک کړې دی زمونږ په مسلک کښي د احتیاط کیدل د مذهب جمهور په نسبت ظاهر دې، دلته یوه خبره پاتې شوه چه په حدیث کښي دی چه «من ادرك رکعة» نو که چاته د یو رکعت نه کم ملاؤ شی نو د هغه څه حکم دې، نو دا مسئله مختلف فیه ده احناف فرمائی چه ددې نه مراد بعض صلاة دې د پوره رکعت قید نشته، پس که د تکبیر تحریمه په اندازه وخت بیا مومی نو هم معتبر دې په ذمه به ئې واجب شی، د امام شافعی رحمه الله په دې کښي دوه اقوال دي یو دا چه ما دون الركعة معتبر نه دې او هم ددې قائل دې امام مالک، او د امام شافعی رحمه الله اصح قول د احنافو په شان دې، گویا دا قید د مالکیانو په نزد احترازی دې او د او د احنافو او شوافعو په نزد د مثال په طور.

[۴۱۳] (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ بَعْدَ الظُّهْرِ فَقَامَ يُصَلِّي الْعَصْرَ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ ذَكَرْنَا تَعْجِيلَ الصَّلَاةِ أَوْ ذَكَرَهَا، فَقَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "تِلْكَ صَلَاةُ الْمُنَافِقِينَ، تِلْكَ صَلَاةُ الْمُنَافِقِينَ، تِلْكَ صَلَاةُ الْمُنَافِقِينَ، يَجْلِسُ أَحَدُهُمْ حَتَّى إِذَا أَصْفَرَتِ الشَّمْسُ فَكَانَتْ بَيْنَ قَرْنَيْ شَيْطَانٍ، أَوْ عَلَى قَرْنَيْ الشَّيْطَانِ، فَأَمَّا فَنَقَرُ أَرْبَعًا يَذْكُرُ اللَّهُ فِيهَا الْأَقِيلَةَ".

توجه: د علاء بن عبد الرحمن نه روایت دې بیشکه هغه وویل مونږ داخل شو په انس بن مالک باندې وروسته د ماسپڅین نه، نو پاڅیدلو مونځ ئې کولو د مازیگر، هر کله چي فارغ شو د مانځه نه، ما ذکر وکړو د تلوار د مونځ او یا هغه پخپله ذکر وکړو، هغه وویل:

(۱) صحیح مسلم للمساجد ۳۴ (۶۲۲)، سنن الترمذی للصلاة ۶ (۱۶۰)، سنن النسائي للمواقيت ۸ (۵۱۲)، تحفة الأشراف: (۱۱۲۲)، وقد أخرجه: موطأ امام مالك للقرآن ۱۰ (۴۶)، مسند احمد (۱۰۲/۳، ۱۰۳، ۱۴۹، ۱۸۵، ۲۴۷) (صحیح)

ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه وئیل: دا د منافقانو مونځ دی، دا د منافقانو مونځ دی، دا د منافقانو مونځ دی، کښې یو کس په تاسو کښې تردې چې زېړ شی نمر نو شی په مینځ د خکرو د شیطان کښې، او یا په خکرو د شیطان باندې نو پاڅې ووهی څلور ټونګې نه یادوی په کښې الله مګر لږ.

د هديت شرح

قوله: حدثنا القعني دخلنا على انس بن مالك... علاء بن عبد الرحمن فرمائی چه مونږ د سيدنا انس بن مالك ﷺ په خدمت کښې د هغه کور ته لاړو، دا د بصرې واقعه ده چرته چه انس ﷺ مقيم وو، دا حديث په مسلم کښې هم دې اوپه هغې دا هم دی (وداره بجنب المسجد) چه د هغه کور مسجد ته نزدې وو (بعد الظهر فقام يصلي العصر الخ) يعنی مونږ د ماسپڅين مونځ کولو سره د هغوی په خدمت کښې حاضر شو نو زمونږ د رسيدو نه لږ ساعت پس هغه د مازيګر د مونځ کولو دپاره اودريدلو، د مسلم په يو روايت کښې دی چه مونږ د ماسپڅين مونځ په مسجد کښې د عمر بن عبد العزيز ﷺ سره کولو نه پس د سيدنا انس ﷺ په خدمت کښې حاضر شو هغه زمونږ نه تپوس اوکړو چه ايا تاسو د مازيګر مونځ کړې دې مونږ عرض اوکړو چه مونږ اوس د ماسپڅين مونځ اوکړو يعنی مازيګر مو لا نه دې کړې نو هغه او فرمائيل راځئ چه د مازيګر مونځ اوکړو پس مونږ د هغه سره د مازيګر مونځ اوکړو.

قوله: (فلما فرغ من صلاته ذكرنا تعجيل الصلاة او ذكرها) يعنی د مونځ د فارغ کيدو نه پس مونږ د هغه نه تپوس اوکړو يا بغير د تپوس نه راته هغه بيان اوکړو (راوی ته په دې کښې شک دې) د مازيګر مونځ دومره زر د کولو په باره کښې (سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم الخ) يعنی رسول الله ﷺ فرمائيږې دی چه دا چه د مازيګر مونځ ناوخته کولې شی دا د منافقانو مونځ دې، منافقانو خلقو دا مونځ دومره روستو کړې وی قصد اتي ناوخته کوی (ځکه چه د منافقت په وجه باندې د ثواب عقیده خو نشته) تردې چه چه کله نمر زيرې شی او مکروه وخت شروع شی نو بيا ئې کوی.

په هديت کښې دوه بېځونه

د دې حديث نه دوه خبرې معلومې شوې يو د عمر بن عبد العزيز د ماسپڅين مونځ لره ناوخته کول او دويم د انس ﷺ د مسجد په ځانې په خپل کور کښې د مازيګر مونځ ادا کول، شارحينو ليکلې دی چه په شروع کښې عمر بن عبد العزيز ﷺ به هم ناوخته مونځ کولو لکه چه د هغه زمانې امراء چه د بنو اميه نه وو عادت دا وو خو بيا روستو عمر بن عبد العزيز ﷺ ته چه کله سنت طريقه معلومه شوه نو تقديم ئې شروع کړو، هم دغه شان ئې ليکلې دی چه دا واقعه د هغوی د دور خلافت نه ده بلکه ددې وخت دا دې چه کله هغه د وليد د طرف نه د مدينې منورې نائب امير او گورنر وو او دا په دې وجه چه انس ﷺ د هغه د خلافت زمانه نه ده موندلې بلکه سيدنا انس ﷺ د هغه د خلافت نه اته لس کاله مخکښې فوت شوې وو او د خلافت په زمانه کښې خو د هغه حال اثابت الی الله او عبادت کښې

اهتمام او مشغوله کیدل مشهور او معروف دی او دویمه خبره یعنی د انس رضی الله عنه په کور کښې مونځ کول ددې وجه په ظاهره کښې دا ده چه رسول الله صلی الله علیه و آله بعض صحابه کرامو ته... ارشاد وفرمائیلله چه که ستاسو د زمانې امراء په مونځ کښې تاخیر کول شروع کړل او مستحب وخت تیریدلو سره کوی نو تاسو داسې کوی چه خپل مونځ خانله په مستحب وخت کښې او کړئ او روستو که درته په مسجد کښې د مونځ کولو موقع راشی نو هغه هم او کړئ، بل مونځ به نفل شی لکه چه دا قسم روایات وړاندې مستقل باب «اذا اخر الامام الصلاة عن الوقت» د لاندې راروان دې.

د دې حدیث مناسبت د ترجمه الباب سره بذل المجهود والا نسخي «باب وقت صلاة العصر» سره بالکل ظاهر دې او د دویمې نسخې په اعتبار سره هیڅ مناسبت نشته لهذا د بذل والا نسخه ښه ده.

شرح حدیث

قوله: «فكانت بين قرني شيطان» تردې چه كله نمر د شيطان د دوه ښكرو ترمينځه دوه ښكرونه یعنی د هغه د سر دواړو جانبينو ترمينځه وی، دا جمله یا خو په خپل حقیقت باندې محمول ده چه شيطان غروب شمس ته نزدې د نمر وړاندې اودریږی ځکه چه هغه وخت د نمر عبادت کونکی د نمر عبادت کوی نو په داسې کولو سره شيطان خپلو کشرانو ته وائی چه او گورئ زما عبادت شروع دې او دویم قول دا دې چه ددې نه معنی مجازی مراد ده، د شيطان نمر ته د نزدې رسیدو نه مراد عروج او ترقی ده او د شيطان عروج او ترقی په دې وخت کښې دا په دې وجه ده چه ډیر خلق په دې وخت کښې د شيطان د مرضی مطابق غیر الله یعنی د نمر عبادت کوی.

قوله: «قام فقر اربعا» یعنی منافق انسان غروب شمس ته نزدې د مونځ نیت ترلو سره اودریږی او زر زر څلور تونگې په زمکه باندې اووهی ددې نه مراد د هغه څلور سجدي دی په هر رکعت کښې دوه سجدي، خو چونکه د هغه سجدي ډیر په سرعت او تندئ سره وی نو په دې وجه دوه سجدي یوځانې کیدو سره د یوې سجدي برابر نه دی هم په دې وجه ئې څلورو اووي.

[۱۱۴] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الَّذِي تَفَوُّتَهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ، فَكَأَنَّمَا تَرَاهُ لَهْلَهً وَمَالَهُ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ: أَيْرَ، وَاجْتَلَفَ عَلَى أَبِي يُونُسَ فِيهِ، وَقَالَ الزُّهْرِيُّ: عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: وَتَرَى.

ترجمه: د ابن عمر نه روایت دې، چه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلی دي هغه کس چې دمازیگر مونځ ترېنه فوت شو گویا هلاک شو اهل او مال د ده ونیلی دی ابوداؤد او ونیلی دی عبید الله بن عمر (اوتر) هلاک ئې کړو او اختلاف شوی دی په ایوب کښې، او زهری د سالم نه او

(۱) صحیح البخاری المواقیت ۱۴ (۵۵۲)، صحیح مسلم للمساجد ۳۵ (۶۲۶)، سنن النسائي للصلاة ۱۷ (۴۷۹)، (تحفة الأشراف: ۸۳۴۵)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۱۶ (۱۷۵)، سنن ابن ماجه للصلاة ۶ (۶۸۵)، موطا امام مالك لوقوت الصلاة ۵ (۲۱)، مسند احمد (۸۲، ۱۳، ۲۷، ۴۸، ۶۴، ۷۶، ۷۷، ۱۰۲، ۱۳۴، ۱۴۵، ۱۴۷)، سنن الدارمي للصلاة ۲۷ (۱۳۶۷) (صحیح)

هغه د خپل پلار نه او هغه د نبی ﷺ نه، و تر نقل فرمائیلی دي: (وتر).

تشریح: قوله: ﴿ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ ... الَّذِي تَفَوَّهَ صَلَاةَ الْعَصْرِ فَكَانَ مَا وَتَرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ ... ﴾ (اهله وماله) په رفع او نصب دواړو سره لوستلې شوې دي، رفع د نائب فاعل کیدو په بناء او نصب مفعول ثاني کیدو باندې او په دې صورت کښې به نائب فاعل د وتر ضمير مستتر وی کوم چه راجع دې الذي طرف ته یعنی د مازیگر مونځ فوت کیدل داسې نقصان او خساره گنړل پکار دی لکه د مال او اولاد هلاکیدل.

قوله: ﴿ قَالَ ابوداود : وَقَالَ عبيد الله بن عمر: أَيْزَ عبيد الله د نافع شاگرد دې په پورته سند کښې د هغه شاگرد مالک راغلې وو نو مطلب دا شو چه د نافع نه مالک د روایت لفظ (وتر) او عبيد الله ترې (وتر) نقل کړې دي (واختلف على ايوب فيه) ايوب هم د نافع شاگرد دې او د اختلاف على ايوب مطلب دا دې چه د ايوب اصحاب او د ايوب د شاگردانو نه په روایت کولو کښې مختلف دی بعض د هغوی نه (وتر) او بعض ترې (وتر) نقل کړې دي په اصل کښې دا لفظ (وتر) دې خو واو کله په همزه سره بدل کړې شی لکه په وجوه کښې اجوه او (وقت) کښې (اقت)، (وذلك ان ترى ما على الارض الخ) په حديث کښې د صلاة عصر د فوت کیدو مطلب بيانوی او د امام اوزاعي رائي دا ده چه ددې نه مراد د مستحب وخت فوت کیدل دی چه هغه تيرولو سره په مکروه وخت کښې اوکړې شی، ددې په تفسير کښې دوه قوله نور دی، د مطلق وخت فوت کیدل او مونځ لره قضاء کول يا د جماعت فوت کیدل.

[۴۱۵] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، قَالَ: قَالَ أَبُو عُمَرَ وَيَعْنِي الْأَوْزَاعِيَّ: وَذَلِكَ أَنْ تَرَى مَا عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الشَّمْسِ صَفَرًا.

ترجمه: وئیلی دی ابو عمر یعنی اوزاعي: چه د مازیگر د فوت کیدو مطلب دادې چه په زمکه باندې کوم نمر دې هغه تاته زیر په نظر راشی.

باب فِي وَقْتِ الْمَغْرِبِ

باب دې په بیان د وقت د ماښام کې

[۴۱۶] (٢) حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ شَيْبٍ، حَدَّثَنَا عَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "كُنَّا نُصَلِّي الْمَغْرِبَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ نَرْمِ، فَيَرَى أَحَدُنَا مَوْضِعَ نَبْلِهِ".

ترجمه: د انس بن مالک نه روایت دې هغه وئیلی دي. وو مونږ چې مونځ به مو کولو د ماښام د نبی ﷺ سره، بیا به مونږ وېشتل کول نو لیدلو به کس زمونږ نه ځاني د غشی خپل.

شرح حديث

قوله: ﴿ حَدَّثَنَا داود بن شيب... كُنَّا نُصَلِّي الْمَغْرِبَ ... فَيَرَى أَحَدُنَا مَوْضِعَ نَبْلِهِ ﴾ یعنی مونږ به د

(١) تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۹۶۵) (ضعيف)

(٢) تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۳۷۴) وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۳۷۰) (صحيح)

هغه سره د ماښام مونځ په داسې وخت کښې کولو مونځ کولو سره چه کله کور طرف ته واپس شو نو په لاره کښې د مشق په طور باندې نخښه ترلو دپاره غشی ورولو دپاره راتلل نو هغه وخته پورې دومره رنرا باقی وه چه غشی چرته پریوتلې دې هغه کتلو سره اوچت کړی، په مغرب کښې بالاتفاق تعجیل اولی دې.

[۴۱۷] (۱) حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَيْسَى، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْمَغْرِبَ سَاعَةً تُغْرِبُ الشَّمْسُ إِذَا غَابَ حَاجِبُهَا".

ترجمه: د سلمه بن الاكوع نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو نبي ﷺ چې مونځ ئې کولو د ماښام په کوم ساعت کښې چې به ډوب شو نمر، کله چې به ډوب طرف د هغې تشریح: قوله: (اذا غاب حاجبها) رسول الله ﷺ د ماښام مونځ دهغې وخت کښې کولو چه کله د نمر پورته سر او غاړه (کومه چه د کتونکو طرف ته وی) د نظرونو نه غائب شوه، حاصل دا چه کله د نمر سترگه پوره غائبه شی نو بیا به رسول الله ﷺ مونځ کولو یعنی د کامل غروب نه پس دا نه ده چه د نمر د غروب په وخت به ئې کولو.

[۴۱۸] (۲) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مَرْثَدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: لَمَّا قَدِمَ عَلَيْنَا أَبُو أَيُّوبَ غَازِيًا وَعُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ يَوْمَئِذٍ عَلَى مِصْرَ فَأَخَّرَ الْمَغْرِبَ، فَقَامَ إِلَيْهِ أَبُو أَيُّوبَ، فَقَالَ لَهُ: مَا هَذِهِ الصَّلَاةُ يَا عُقْبَةُ؟ قَالَ: أَمَا سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولَ: "لَا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ، أَوْ قَالَ: عَلَى الْفِطْرَةِ مَا لَمْ يُؤَخَّرُوا الْمَغْرِبَ إِلَى أَنْ تَشْتَبِكَ النُّجُومُ".

ترجمه: د مرثد بن عبد الله نه روایت دې هغه وئیلی دي: هر کله چې راغې مونځ ته ابو ایوب غازی او عقبه بن عامر په دغه وخت د مصر حاکم وو، نو وروسته ئې کړو مونځ د ماښام، نو ورپاڅیدلو ابو ایوب، نو وې وئیل هغه ته دا کوم مونځ دی ای عقبه؟ هغه وویل مونځ مشغوله شوی وو، هغه وویل: ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه، هغه به وئیل: همیشه به وی زما امت په خیر باندې، او یایې وویل: په فطرت، تر کومه چې ئې نه وی وروسته کړی ماښام تردې چې گنډ شی ستوري.

تشریح: قوله: (حدثنا عبیدالله بن عمر) ... مضمون حدیث دا دې چه مرثد بن عبد الله المصري فرمائی چه کله ابو ایوب انصاری په مصر کښې غازیانه او فاتحانه داخل شو، او دا د هغه وخت خبره ده چه کله د مصر امیر او گورنر سیدنا امیر معاویه رضی الله عنه د طرف نه عقبه بن عامر رضی الله عنه وو، یوه ورځ داسې اوشو چه امیر د ماښام مونځ ناوخته اوکړو نو ابو ایوب انصاری رضی الله عنه په ولاړه باندې د تاخیر اشکال اوکړو هغه د څه مشغولتیا عذر پیش کړو نو په دې باندې ابو ایوب انصاری رضی الله عنه دا حدیث واورولو چه رسول الله ﷺ به فرمائیل چه زما امت به په خیر باندې قائم پاتې وی چه ترڅو پورې د ماښام په مونځ کښې تاخیر نه کوی. الی ان تشتبك النجوم.... تردې چه کله د پر قیدونکو ستورو هجوم شی.

۱: صحیح البخاری/المواقیت ۱۸ (۵۶۱)، صحیح مسلم/المساجد ۲۸ (۶۳۶)، سنن الترمذی/الصلاة ۸ (۱۶۴)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۷ (۶۸۸)، (تحفة الأشراف: ۴۵۳۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۴/۴)، دي/الصلاة ۱۶ (۱۲۴۵) (صحیح)
۲: تقدیه ابو داؤد، (تحفة الأشراف: ۳۴۸۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۷/۴) (حسن صحیح)

د ماښام په مستحب وخت کښ د اهل سنت او اهل تشیع اختلاف سره د دلائلو نه
 د ماښام په مانځه کښې بالاتفاق تعجیل مستحب دې البته بعض تابعین د تاخیر قائل وو
 لکه عطاء، طاؤس، وهب بن منبه او شیعہ گان خو دا وائی چه د ماښام وخت نه داخلېږي چه
 ترڅو پورې اشتباک نجوم نه وي، پورته ذکر شوې حدیث د هغوی د تردید دپاره کافی دی
 ددې بعض تابعین استدلال د ابو بصره غفاری رضی الله عنه د حدیث نه دې چه د هغې په اخر کښې دی
 ﴿ولا صلاة بعد العصر حتى يطلع الشاهد والشاهد النجم﴾ دا روایت په نسائی شریف کښې دی
 تردې چه امام نسائی په دې باندې تاخیر المغرب باب ترلې دې، علامه عینی رحمته الله به وئیل چه
 امام طحاوی رحمته الله ددې جواب دا ورکړې دې چه دا حدیث د هغه احادیث شهیره کثیره متواتره
 خلاف دې چه په هغې کښې راغلې دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله به د ماښام مونځ د نمر پریوتلو نه
 پس کولو او د بنده په ذهن کښې ددې حدیث جواب دا دې چه ﴿حتى يطلع الشاهد﴾ کښې
 طلوع شاهد نه مراد دخول لیل دې ځکه چه شپه محل نجوم دې او د دخول لیل تحقق شرعاً
 غروب سره کیږي پس طلوع نجم کنایه شوه د غروب شمس نه، والله تعالی اعلم بالصواب.

باب فی وقتِ العشاءِ الآخرة

باب دې په بیان د ماسخوتن کي

د ماسخوتن د صفت اخره راوړلو وجه :

د ماسخوتن صفت اخره لکه چه د ترجمة الباب په دواړو احادیثو کښې دی د راوړلو وجه دا
 ده چه بعض اعراب به ماسخوتن ته عتمه او ماښام ته عشاء وئیلو چه په هغې باندې
 احادیثو کښې نهی هم راغلې ده لکه چه په بخاری شریف کښې دی او امام بخاری د دواړو
 په سلسله کښې قائم کړې دی چه مغرب ته عشاء او عشاء ته عتمه او نه وئیلې شی نو
 چونکه په مغرب باندې د عشاء اطلاق به بعض خلقو کولو په دې وجه عشاء ته عشاء اخره
 وئیلو ضرورت راغلو ددې دپاره چه هغه د مغرب نه ممتاز شي.

د اصمعی رانې دا ده چه عشاء ته عشاء اخره وئیل مکروه دی ځکه چه دامشعر دې
 دې خبرې لره چه مغرب عشاء اول دې حالانکه په حدیث کښې مغرب ته د عشاء وئیلو
 ممانعت راغلې دې خو په حدیث کښې د عشاء صفت اخره راوړلې شوې دې یا خو د اعراب
 د اطلاق په اعتبار سره، یا داسې او وئیلې شی چه ممانعت ددې نه دې چه همیشه عشاء ته
 عتمه او مغرب ته عشاء وئیلې شی، ځانې په ځانې ورکولو کښې هیڅ باک نشته (غلبه
 اعراب نه نه پکار) هم په لحاظ سره د عشاء صفت اخره راوړلې شوې دې.

[۴۱۹] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ النَّعْمَانَ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: أَنَا أَعْلَمُ النَّاسِ بِوَقْتِ هَذِهِ الصَّلَاةِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ، "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّيهِمَا لِقُطُوبِ الْقَمَرِ لِثَالِثَةٍ."

(١) : سنن الترمذي/الصلاة ٩ (١٦٥)، سنن النسائي للمواقيت ١٨ (٥٢٩)، (تحفة الأشراف: ١١٦١٤)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٢٧٠/٤، ٢٧٤)، سنن الدارمي/الصلاة ١٨ (١٢٤٧) (صحيح)

ترجمه: د نعمان بن بشیر رضی اللہ عنہ نه روایت دې هغه وئیلی دي: زه پوهه د خلقو نه یم په وخت ددې مونځ باندې، مونځ د ماسخوتن وروستنې، و و رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چې کوه به ئې دې لره په وخت د پرېوتو د سپوږمۍ د دریمې شپې کښې.

تشریح: قوله: حدثنا مسدد.... انا اعلم الناس بوقت هذه الصلاة... ابن رسلان په دې باندې لیکي: وفيه ثناء الرجل على نفسه لمصلحة قبول رواية وانتشار العلم به... یعنی که یو سړې د روایت حدیث په وخت باندې په خپل حق کښې څه تعریفی کلمه په دې مصلحت سره اوایي ددې دپاره چه سامعین د هغه روایت لره په توجه سره واورې او قبول کړی نو ددې اجازت دې ځکه چه په دې خپل صفت کښې خپل څه ذاتی مصلحت او نفسانی غرض نه دې د خلقو فائدې ته کتلې شی، په بدل کښې ئې د ملا علی قاری نه نقل کړې دی چه ممکنه د هغه دا وینا د اکابر صحابه کرامو د وفات نه پس وی کوم چه د راوی حدیث نعمان بن بشیر رضی اللہ عنہ نه په علم کښې زیات وو په دې باندې حضرت لیکي او دا هم ممکنه ده چه دا اووئیلی شی چه هغوی دا خبره په دې لحاظ سره فرمائیلې وی چه د ماسخوتن وخت لره د خاص علامت سره د هغوی په نزد بل چاته پته نشته.

شرح حدیث

قوله: (يصلوها لسقوط القمر لثالثة) د سقوط نه مراد غائب کیدل او د ثالثه نه مراد ليله ثالثه دې یعنی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به د ماسخوتن مونځ همیشه په داسې وخت کښې کولو په کوم وخت چه د میاشتي په دریم تاریخ باندې سپوږمۍ د نظر نه غائب کیږي په دې باندې شیخ ابن حجر مکی شافعی شارح مشکاة لیکي چه په دریم تاریخ باندې سپوږمۍ عام طور د شفق اخمر سره غائبیږي نو معلومه شوه چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم معمول د ماسخوتن مونځ لره په اول وخت کښې د کولو وولکه چه دا مذهب د امام شافعی دې.

د وقت مذکور فی الحديث تعین کښې د ابن حجر مکی او ملا علی قاری اختلاف

خو ملا علی قاری حنفی فرمائی چه د شیخ ابن حجر دا خبره خلاف تحقیق ده ځکه چه سپوږمۍ پریوتل د شفق سره سره په دویمه شپه باندې وی نه په دریمه شپه کښې او دا امر شاهد دې چه څوک غواړي هغه دې تجربه اوکړي، د ملا علی قاری رحمته الله علیه د کلام حاصل دا شو چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د ماسخوتن مونځ د غروب شفق نه پس نه کولو بلکه د هغې نه به ئې کافی روستو کولو، د غروب شفق په وخت خو سپوږمۍ په دویمه شپه کښې غائبیږي نه په دریمه شپه کښې، او دا یقینی خبره ده چه په دریمه شپه کښې ددې نه کافی وخت پس غائب کیږي، او زموږ حضرت شیخ جمع بین القولین داسې فرمائیلې ده چه دا ممکن ده دا اختلاف د هغوی دواړو د رائې اختلاف په روایت باندې مبنی شو د یو کم دیرش د روایت کیدو په صورت کښې داسې وې څنگه چه ابن حجر فرمائی او د دیرش په روایت کښې هغه وی څنگه چه ملا علی قاری وائی، ماته د حضرت دا خبره ډیره خوښه شوه کښې دا اشکال به وې چه دا حضرات شارحین حدیث په امر مشاهد کښې هم مختلف کیږي.

[۴۲۰] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: مَكُنَّا ذَاتَ لَيْلَةٍ نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَصَلَاةِ الْعِشَاءِ، فَخَرَجَ إِلَيْنَا جَيْنٌ ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ أَوْ بَعْدَهُ، فَلَا نَذَرِي أَشْيَءَ شَغَلَهُ أَمْرٌ غَيْرَ ذَلِكَ، فَقَالَ جَيْنٌ خَرَجَ: "أَنْتُمْ تَنْتَظِرُونَ هَذِهِ الصَّلَاةَ؟ لَوْلَا أَنْ تَشْغَلَ عَلَى أَمَتِي لَصَلَّيْتُ بِكُمْ هَذِهِ السَّاعَةَ، ثُمَّ أَمَرَ الْمُؤَذِّنَ فَأَقَامَ الصَّلَاةَ".

ترجمه: د عبد الله بن عمر رضي الله عنه نه روایت دي، هغه وئيلي دي: مونږ په خپل ځاني باندې وو یوه شپه چې انتظار مو کولو د رسول الله صلی الله علیه و سلم د ماسخوتن د مانځه لپاره نو راووتلو مونږ ته په هغه وخت کښې چې دریمه حصه د شپې تلې وه او د هغې نه وروسته، مونږ نه پوهیدلو چې کوم شی مشغوله کړی دی او یا غیر د دېنه بل څه وو، نو هغه وویل کله چې راووتلو: ایا تاسو انتظار کوئ ددې مونځ، که چرې نه درنیده زما په امت نو ما به مونځ کولو دوی ته په هم دې وخت کښې، بیا ئې امر وکړو مؤذن ته نو اقامت د مانځه ئې وکړو.

[۴۲۱] (۲) حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ الْحَمَصِيُّ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا حَرِيزٌ، عَنْ رَاشِدِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ السَّكُونِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ، يَقُولُ: ارْتَقَبْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْعَتَمَةِ فَأَخْرَجَ حَتَّى طَنَّ الطَّانُ أَنَّهُ لَيْسَ بِخَارِجٍ، وَالْقَابِلُ مِنَّا، يَقُولُ: صَلَّى، فَإِنَّا لَكَذَلِكَ، حَتَّى خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا لَهُ كَمَا قَالُوا، فَقَالَ لَهُمْ: "أَعْتَمُوا بِهَذِهِ الصَّلَاةِ، فَإِنَّكُمْ قَدْ فُضِّلْتُمْ بِهَا عَلَى سَائِرِ الْأُمَمِ، وَلَمْ تُصَلِّهَا أُمَّةٌ قَبْلَكُمْ".

ترجمه: د عاصم بن حميد السكوني نه روایت دي بيشكه هغه اوریدلی دی د معاذ بن جبل نه چې هغه وئيل: مونږ انتظار وکړو د نبی صلی الله علیه و سلم په مونځ د ماسخوتن کښې تردې چې گمان وکړو گمان کونکی چې هغه نه دی راوتونکی، او یو ویونکې مونږ نه وئيل چه مونځ ئې کړې دي، مونږ هم دغسې وو چې نبی صلی الله علیه و سلم راووتلو، پس دوی وویل هغه ته لکه څنگه چې دوی وئيل: نو هغه وویل دوی ته: وروسته والی کوئ په دې مونځ، بيشكه تاسو ته فضيلت درکړی شوی دی په ټولو امتونو باندې، او نه دی کړی دا مونځ هېڅ امت مخکې ستاسو نه.

مضمون هديت

قوله: (حدثنا عمرو بن عثمان الخ) د حديث مضمون دا دي چه سيدنا معاذ رضي الله عنه فرمائي چه مونږ خلق په مسجد کښې کيښاستلو، د ماسخوتن د مونځ دپاره مو د رسول الله صلی الله علیه و سلم انتظار کولو په رسول الله صلی الله علیه و سلم باندې ناوخته شو، د بعض حاضرینو دا خیال وو چه کیدې شی رسول الله صلی الله علیه و سلم به تشریف نه راوړی، چا به وئيل چه کیدې شی رسول الله صلی الله علیه و سلم مونځ کړې وی الغرض مونږ په دې تردد کښې وو، لږ ساعت پس رسول الله صلی الله علیه و سلم تشریف راوړلو صحابه کرامو د هغه نه ددې تاخیر تپوس اوکړو او خپل خیالات ئې ورته ظاهر کړل، په دې باندې رسول الله صلی الله علیه و سلم او فرمائیل چه دا مونځ تاسو ناوخته کوئ ځکه چه دا مونځ صرف ستاسو خصوصیت دي بل یو امت ته هم دا فریضه نه ورکړې شوې، مطلب دا چه دا مونځ صرف ستاسو دپاره د الله پاک ورکړه ده د هغې په اهتمام کښې چه څومره مشقت برداشت کړې

۱: • تخریج: صحیح مسلم للمساجد ۳۹ (۶۳۹)، سنن النسائي للمواقیت ۲۰ (۵۳۸)، (تحفة الأشراف: ۷۶۴۹)، وقد أخرجه: صحیح البخاري/مواقیت الصلاة ۲۴ (۵۷۱)، مسند احمد (۲۸۷/۲، ۱۲۶، ۹۵) (صحیح) ۲: • تفرده له ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۳۱۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۳۷/۵) (صحیح)

شی هغه کول پکار دی، او هم په دې اهتمام کښې دا هم داخل ده چه هغه په افضل وخت کښې او کړې شی ددې نه معلومېږي چه په ماسخوتن کښې تاخیر افضل دې.

[۴۲۲] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِي نُضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، قَالَ: صَلَّيْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعَتَمَةِ، فَلَمْ يَخْرُجْ حَتَّى مَضَى نَحْوُ مِنْ شَطْرِ اللَّيْلِ، فَقَالَ: خُذُوا مَقَاعِدَكُمْ، فَأَخَذْنَا مَقَاعِدَنَا، فَقَالَ: "إِنَّ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا وَأَخَذُوا مَضَاجِعَهُمْ، وَإِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا فِي صَلَاةٍ مَا أَنْتُمْ تَنْتَظِرُونَ الصَّلَاةَ، وَلَوْلَا ضَعْفُ الضَّعِيفِ وَسَقَمُ السَّقِيمِ لَأَخْرَجْتُ هَذِهِ الصَّلَاةَ إِلَى شَطْرِ اللَّيْلِ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضی الله عنه نه روایت دې، هغه وئیلی دي: مونږ د مونځ اراده او کړه د رسول الله صلی الله علیه و آله سره مونځ د ماسخوتن نو راونه وتلو تردې چې تیره شوه څه حصه د شپې، هغه وفرمائیل: کښې په خپلو ځایونو، نو مونږ کیناستلو په خپلو ځایونو، هغه وویل: بیشکه خلکو مونځ کړی دی، او نیولی ئې دې ځایونه د پریوتلو، او تاسو همیشه په مانځه کښې ئې تر کومه چې تاسو انتظار کوئ د مانځه، او که چېرته نه وی کمزورتیا د کمزوری او مرض د مریض مابه وروسته کړی وی دا مونځ تر نیمې حصې د شپې پورې.

شرح حدیث

قوله: (حدثنا مسدد..... فقال: ان الناس قد صلوا واخذوا مضاجعهم) صحابه کرام چونکه د مونځ په انتظار کښې د ډیر حده پورې ناست وو ځکه رسول الله صلی الله علیه و آله د هغوی د فعل تحسین او د انتظار کونکو همت افزائی فرمائی چه او گورئ د الله پاک په تاسو باندې انعام دې هم د هغه په توفیق سره تاسو دلته ناست انتظار کوئ گڼې نورو خلکو خو خپل مونځونه کړي دي او اوده شوي دي، د هغه خلکو نه څوک مراد دی یا خو معذور قسم خلق یا زنانه او ماشومان، یا دواړه، یا ممکنه ده چه د نورو مسجدونو والا خلق مراد وی چه هغوی خپل خپل مونځونه کولو نه فارغ شو، هغوی په اول وخت کښې جماعت اوکړو ځکه چه مدینه منوره کښې د مسجد نبوی نه علاوه به نور مسجدونه هم وی ځکه د هغه ځانې والا مراد کیدې شی، والله تعالی اعلم.

تاخیر عشاء او د هغې په تقدیم کښې د اختلاف علما، حاصل

د احادیث الباب نه د تاخیر عشاء فضیلت معلومېږي لکه چه د احنافو مسلک دې او د شوافعو قول مشهور افضلیت تعجیل دې د هغه حضراتو وینا دا ده چه د رسول الله صلی الله علیه و آله غالب حال او معمول اکثری تعجیل عشاء وو او تاخیر رسول الله صلی الله علیه و آله احیانا کړې دې د څه عذر او مصلحت د وجې نه، او مونږ دا وایو چه د رسول الله صلی الله علیه و آله احادیث قولیه او ارشادات د تاخیر عشاء په فضیلت کښې واضح او صریح دی... او که دا خبره اومنلې شی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله معمول د تعجیل وو نو بیا ددې وجه د مقتدیانو د حال رعایت دې چه هغه د خیر زمانه وه خلق به په اول وخت کښې جمع کیدل په دې وجه به په تاخیر کښې هغوی ته مشقت وو.

(۱) سنن النسائي/المواقيت ۲۰ (۵۳۹)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۸ (۶۹۳)، (تحفة الأشراف: ۴۳۱۴)، وقد أخرج: مسند أحمد (۵/۳) (صحيح)

باب في وقت الصبح

باب دې په بيان د وقت د صبا کي

د جمهور علماء او ائمه ثلاث په نزد د سحر په مانځه کښې تعجيل او هغې لره په غلس کښې کول اولی دی، امام ابوحنيفه رحمه الله او د هغوی اصحاب او سفیان ثوری په نزد تاخير او رنرا کښې کول اولی دی، د امام طحاوی رائي دا ده چه او اخر غلس کښې د مونځ ابتداء کیدو سره په رنرا کښې انتها کیدل پکار دی چه په دواړه قسم روايتونو باندې عمل اوشی او هم دا اختيار کړې وی حافظ ابن قيم رحمه الله.
مصنف په دې باب کښې دوه احاديث راوړې دی، اول حديث په ظاهره د جمهورو موافقت کښې دې او نور د احنافو.

[۴۲۳] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: "إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُصَلِّيَ الصُّبْحَ، فَيَنْصَرِفَ النِّسَاءَ مُتَلَفِعَاتٍ بِمِرْوَاهِنَ مَا يُعَرَفَنَّ مِنَ الْغُلَسِ".

ترجمه: ام المومنين سيده عائشه رضي الله عنها فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله به د سحر مونځ کولو نو زنانه به په خپلو خادرونو کښې پټې وې نو د تیرې په وجه به پیژندلې کیدل.
تشریح: قوله: (حدثنا القعنبي... فينصرف النساء متلفعات بمرواهن) دا لفظ په دوه قسمه باندې روايت دې (متلفعات، د تلفف) نه او (متلفعات، د تلفع) نه چه کوم ماخوذ دې، د لفاع نه مروط، د مرط جمع ده د خادر په معنی کښې.
يعنی رسول الله صلی الله علیه و آله به د سحر مونځ په داسې وخت کښې کولو چه کله به زنانه د مونځ نه فارغې شوې یا د خپلو کورونو طرف ته واپس کیدلې (د انصراف دا دواړه تفسیرونه کولې شی) په دې حال کښې به هغوی په خادرونو کښې پټې وې د تیرې د وجې نه به نه پیژندلې کیږی، تلفف او تلفع لره اکثر شارحینو یوه معنی لیکلې ده او بعض شارحینو د موطاء په دواړو کښې فرق لیکلې دې هغه دا چه تلفع بغیر د سر د پټولو نه نه کیږی تلفف په سر پټولو او ښکاره کولو دواړو سره کیدې شی

د حديث په شرح کښې د شارحینو د رأي اختلاف

د شارحینو په دې کښې اختلاف دې چه (ما يعرفن) کښې د عدم معرفة نه څه مراد دې. (۲)

(۱) صحيح البخاري / الصلاة ۱۳ (۳۷۲)، المواقيت ۲۷ (۵۷۸)، والأذان ۱۶۳ (۸۶۷)، ۱۶۵ (۸۷۲)، صحيح مسلم / المساجد ۴۰ (۶۴۵)، سنن الترمذي / الصلاة ۲ (۱۵۳)، سنن ابن ماجه / الصلاة ۲ (۶۶۹)، سنن النسائي / المواقيت ۲۴ (۵۴۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۳۱)، وقد أخرجه: موطا امام مالك / لوفوت الصلاة ۱ (۴)، مسند احمد (۳۳/۶، ۳۶، ۱۷۹، ۲۴۸، ۲۵۹)، سنن الدارمي / الصلاة ۲۰ (۱۲۵۲) (صحيح)

(۲) قلت وقد تقدم ويصلي الصبح ويعرف احدنا جليسه ولما عدم معرفة الرجال النساء كما في هذا الحديث فلاجل بعدهن عن الرجال في المسجد ولا مدخل للتلفف في عدم المعرفة بل هو بيان الواقع والا فالتلفف مانع عن المعرفة مطلقا ولو كان الوقت وقت الاسفار كما لا يخفي، فالسبب لعدم المعرفة هو وجود شيء من الظلمة مع بعدهن عن الرجال، ولما الرجال فكان يعرف بعضهم بعضا فلا يتوهم التعارض بين الحديثين، هذا ما عندي، والله تعالى اعلم

د اکثر حضراتو رائي دا ده چه د معرفه اعيان نفی مقصود ده يعنی دا نه معلوميری چه دا کومه زنانه ده مثلاً زينب يا خديجه، او د امام نووی رحمہ اللہ رائي دا ده چه ددې نه مراد دا دې چه نه معلوميری چه کوم تصوير او جثه ده د چا ده د سړی ده يا د زنانه ده، گویا نفی د معرفه جنس په اعتبار سره ده، حافظ وغيره شارحینو ددې تردید کړې دې ځکه چه د معرفت تعلق د اعيان سره وی او که مراد هغه وي کوم چه نووی فرمائيلې دی نو په روايت کښې به د معرفت په ځانې لفظ د علم اختيارولې شی يعنی «ما يعلمن» (امام نووی رحمہ اللہ د خپل قول وجه دا بيان کړې ده چه د معرفت اعيان تحقق خو په ورځ کښې هم مشکل دې. د زنانو په څادرو کښې د ملفوف او مستور کيدو د وجې نه نو بيا په دې کښې غلس لره څه دخل شو خو ددې جواب نور حضرات دا ورکوی چه دا خبره نه چه معرفت عين به په ورځ کښې هم نه وی ځکه چه د زنانه د چال يو خاص هيئت وی چه په هغې سره هغه پيژندلې شی اگر چه په څادر کښې پټه وی، او د علامه باجی رائي لکه چه حافظ په فتح الباری کښې ليکلې دی چه د «ما يعرفن من الغلس» تقاضه دا ده چه هغه زنانه مسافرات الوجوه وی (ښکاره مخ) نه متنقيات ځکه چه د نقاب والا زنانه خو د ورځې هم نه شی پيژندلې، نو بيا په دې کښې غلس لره څه دخل شو، حافظ فرمائی چه دا هم هغه د امام نووی والا خبره شوه.

د جمهور د حديث نه په تعجيل فجر باندي استدلال او د احنافو د طرف نه د

هغې جواب

د دې حديث نه جمهورو په تعجيل فجر باندي استدلال کوی، زمونږ د طرف نه دا جواب کړې شوې دې چه د غلس نه د مسجد غلس مراد دې يعنی د مسجد په دننه حصه کښې به تياره وه ځکه چه د مسجد جهت ښکته وو په اصل کښې هغه د يو دالان په شکل وو، لکه چه د مسجد د جهت په باره کښې په رواياتو کښې راځی چه «انما هو عريش» او د انصراف نساء نه مراد انصراف الی البیت نه دې (د کورونو طرف ته تلل) بلکه د مونځ نه فارغ کيدل مراد دی، غرض دا چه په دې حديث کښې چه څه بيان شوې دی هغه د مسجد د داخل سره متعلق دی، د مسجد د انګړ او د مسجد نه بهر حال نه شی بيانولې

په دوه احاديثو کښ تعارض

ځکه چه د صحيحين په روايت کښې راځی او په ابوداود کښې هم تير شوې دی «وما يعرف احدنا جليسه» چه رسول الله ﷺ به د سحر مونځ په داسې وخت کښې ادا کولو چه انسان خپل خواته سړې او پيژنی، خواته انسان هله پيژندلې شی چه کله په اسفار کښې او کړې شی، اوس پاتې شوه دا خبره چه په دې حديث کښې خو د معرفت نفی ده «ما يعرفن من الغلس» پس ددې جواب دا دې چه په مسجد کښې زنانه د سړو سر څنگه کيनाستلې هغوی خو به د سړو نه په فاصله باندي وي نو هلته نه پيژندل د لرې والی د وجې نه وو په خلاف د

۱) ځکه چه د معرفت استعمال په جزئيات او د علم په کلیات کښې کيږی

سړی چه سړی به یو بل لره د نزدې کیدو د وجې نه نه پیژندلو، زما په نزد د علامه باجی راثي زیاته صحیح ده اگر چه حافظ هغه رد کړې ده چه هغه زنانه به سافرات الوجوه وې، او مخکښې د موطاء د بعض شارحینو نه نقل شو چه د تلف د مفهوم دپاره د سر پتول ضروری نه دی او که ضروری هم وی لکه چه په مجمع البحار کښې دی (متلفعات ای مغطیات الرؤس والاجساد) نو صرف د سر پتول ددې په مفهوم کښې داخل ده نه د مخ پتول، د کلام خلاصه دا شوه چه سړو به سړی پیژندل خو سړو به زنانه په دې وجه نه پیژندلې چه هغه ښې جلیس نه وو بلکه په فاصله باندې وو، او رڼا هم ښه طریقی سره نه وه راغلې چه انسان خپل جلیس لره او پیژنی، هذا ما ظهر لی فی وجه الجمع بین الحديثین والله الموفق.

د احنافو دلیل او د شوافعو د طرف نه د دې تاویل

[۴۲۴] (حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ ابْنِ عُجْلَانَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ غُمَيْرٍ بْنِ قَتَادَةَ بْنِ النُّعْمَانِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَصْبَحُوا بِالصُّبْرِ، فَإِنَّهُ أَكْظَمُ لَأَجْرِكُمْ، أَوْ أَكْظَمُ لِلْأَجْرِ".

ترجمه: د رافع بن خديج نه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله ﷺ تاسو په رڼا کښې وکړئ د صبا مونځ ځکه هغه ډېر اوچتونکی دی ستاسو اجر ونو لره، او ډیر اوچتونکی دی د اجر.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ... أَصْبَحُوا بِالصُّبْرِ فَإِنَّهُ أَكْظَمُ لَأَجْرِكُمْ) دا د رافع بن خديج روایت دې کوم چه په مختلف الفاظو سره روایت دې، د نسائي په روایت کښې دی (أَسْفَرُوا بِالْفَجْرِ) او په ترمذی کښې (أَسْفَرُوا بِالْفَجْرِ فَإِنَّهُ أَكْظَمُ لِلْأَجْرِ) او د نسائي په یو حدیث کښې دی (ما أَسْفَرْتُمْ بِالصُّبْرِ فَإِنَّهُ أَكْظَمُ لِلْأَجْرِ) په یو روایت کښې دی (أَسْفَرُوا بِالصُّبْرِ فَكَلِمَا أَسْفَرْتُمْ فَهُوَ أَكْظَمُ لِلْأَجْرِ) هم دغه شان د احنافو په دلائلو کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه متفق علیه حدیث (ما رایت النبی صلی الله علیه وسلم صلی صلاة لغير میقاتها الا صلابین) او ددې په اخر کښې دی (وصلی الفجر قبل میقاتها) په مزدلفه کښې د سحر په مانځه کښې تغلیس بالا جماع مستحب دې، سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې ته صلاة قبل الوقت وائی چه د هغې نه صفا معلومېږي چه د حج د زماني نه علاوه د رسول الله ﷺ معمول د تغلیس نه وو، او که تسلیم هم کړې شی چه د رسول الله ﷺ عمل تغلیس باندې نو بیا روایات قولیه په اسفار باندې دال دی او په قول او فعل کښې د تعارض په وخت قول ته ترجیح وی او ددې نه غوره توجیه دا ده چه کومه اختیار کړې ده امام طحاوی او حافظ ابن القيم رحمهما الله، هغه دا چه د غلس روایات په ابتداء صلاة باندې محمول دی او د اسفار روایات په اختتام صلاة باندې محمول دی لکه چه د رسول الله ﷺ او صحابه کرامو شان دا وو د سحر په مونځ کښې قراة طویله ډیر په اطمینان سره، خو شوافع وغیره د اسفار او

۱: سنن الترمذی/الصلاة ۳ (۱۵۴)، سنن النسائي/المواقيت ۲۶ (۵۵۰)، سنن ابن ماجه/الصلاة ۲ (۱۷۲)، تحفة الأشراف (۳۵۸۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۴۶۰، ۱۴۰/۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۱ (۱۲۵۳) (حسن صحيح)

اصباح د روایت یو جواب دا ورکوی چه ممکنه ده بعض صحابه کرام د اول وخت د فضیلت حاصلولو دپاره په شوق کښې د صبا راختلو نه مخکښې کوی، ځکه چه رسول الله ﷺ او فرمائیل: «اصبحوا بالصبح» چه دومره تندې مه کوئ پریردئ چه صبا شی، دا تاویل د هغوی مشهور دې او زمونږ د طرف نه په دې باندې اشکال هم مشهور دې هغه دا چه قبل الوقت خو مونږ صحیح نه دې په دې کښې نه اجر قلیل دې او نه کثیر او په دې حدیث کښې قلت اجر او کثرت اجر لره بیانولې شی، هم دغه شان جمهورو هم یو تاویل کړې دې چه د اسفار روایات په لیالی مقمره (چه په کومو شپو کښې سپوږمئ رنډا کوی) باندې محمول دې یعنی چه په کومو تاریخونو کښې سپوږمئ د سحره پورې روښانه وی چه په دې تاریخونو کښې د احتیاط ضرورت دې په ښه طریقې سره پریردئ چه صبا شی داسې نه چه د رنډا په اشتباه کښې د وخت نه مخکښې مونږ او کړې شی.

باب فی المَحَافِظَةِ عَلٰی وَقْتِ الصَّلَاةِ باب دې په بیان د خیال ساتلوکې په وقت د مونځونو

د صلوات خمسة د وختونو تفصیل عند الاثمة الاربعة

په صلوات خمسة کښې د هر یو دپاره جدا جدا باب قائمولو نه پس مصنف رحمه الله داسې جامع باب قائم کړې دې چه د هغې تعلق د ټولو مونځونو سره دې محافظت یعنی نگرانی، یا خو د مونځ سنن او مستحبات او خشوع او خضوع په اعتبار سره مراد دې یا اوقات مستحبه په اعتبار سره چه ټولو مونځونو لره د هغې په اوقات مستحبه کښې د کولو اهتمام کول پکار دی، مناسب معلومیږی چه د صلاة خمسة اوقات مستحبه سره د اختلاف ائمه بیان کړې شی.

خان پوهه کړئ چه ائمه اربعه په مغرب کښې ددې د تعجیل په استحباب باندې متفق دی او په دې کښې د ائمه کرامو هیڅ اختلاف نشته البته په نورو مونځونو کښې اختلاف دې، په سحر او مازیگر کښې جمهور علماء او ائمه ثلاثه د تعجیل قائل دی، او امام ابوحنیفه رحمه الله د دواړو د تاخیر، او په صلاة ظهر کښې د یخنئ په زمانه کښې د هغې په تعجیل باندې او په زمانه د گرمئ تاخیر باندې د ائمه اربعه اتفاق دې سوا د امام شافعی نه چه د هغه په نزد د ماسپڅین تاخیر مقید دې د څلورو شرطونو سره چه د هغې ذکر مخکښې شوې دې، پاتې شو صلاة عشاء نو د هغې په باره کښې اقوال مختلف دی کوم چه مونږ په باب صلاة العشاء کښې ذکر کړې دی او هم دغه شان «لولا ان اشق علی امتی لامرهم بالسواک وبتاخير العشاء» د حدیث د لاندې هم، حاصل دا چه د احنافو په دې کښې دوه اقوال دی: ۱. یو دا چه مطلقا تاخیر اولی دې، ۲. د یخنئ په زمانه کښې شپې اوږدې وی په هغې کښې تاخیر او د گرمئ په زمانه کښې تعجیل، د امام شافعی رحمه الله یو قول د تاخیر عشاء د استحباب دې او مشهور قول د هغوی د اولویة تعجیل دې، د امام مالک هم په دې کښې دواړه اقوال دی... او یو قول د مالکیانو دې چه ددې مدار د خلقو په اجتماع باندې دې که خلق وختی جمع شی نو تعجیل اولی دې گڼی تاخیر، او ابن رسلان د امام احمد رحمه الله نه نقل

کړې دې چه هغه او فرماييل: اول الاوقات اعجب الى الا في اثنين صلاة العشاء وصلاة الظهر) د دې نه معلومه شوه چه د امام احمد په نزد هم په عشاء او ظهر کښې تاخير اولی دې او په باقی کښې تعجيل، هم دغه شان امام ترمذی رحمه الله د امام احمد رحمه الله مسلک د تاخير عشاء لیکلي دي.

د جمعي په مستحب وخت کښ د علماء کرامو اختلاف

اوس پاتې شوه مسئله د صلاة جمعه نو په دې سلسله کښې امام بخاری رحمه الله باب قائم کړې دې «اذا اشتد الحر يوم الجمعة» په دې باندې د بخاری شارحین لیکي چه د امام بخاری رحمه الله میلان د جمعي په باره کښې د ماسپڅین پشان په ابراد کښې مشروعیت طرف ته دې چه څنگه د گرمۍ په زمانه کښې د ماسپڅین تاخير اولی دې هم دغه شان د جمعي هم، حضرت شیخ په حاشیه د لامع کښې د جمهور ائمه ثلاثه شوافع، مالکیانو او حنابلہ مسلک د هغوی د کتابونو نه عدم ابراد نقل کړې دې ځکه چه د جمعي په باره کښې په احادیثو کښې د تبکیر حکم راغلي دي او ددې دپاره به خلق په اول وخت کښې راجمع کیدل اوس که په دې کښې تاخير او کړې شی نو خلقو ته به گرانه شی لهذا جمعه به په ماسپڅین باندې نه شی قیاس کولی، او د احنافو مذهب په در مختار کښې خو دا لیکلي دي چه جمعه د ماسپڅین په شان ده د اصل وخت او مستحب دواړو په اعتبار سره په گرمۍ او یخنۍ دواړو کښې، ځکه چه جمعه د ماسپڅین بدل او د هغې نائب دي، خو د علامه شامی تحقیق ددې خلاف دي چه په جمعه کښې مطلقا تقدیم اولی دي. کما هو مسلک الجمهور.

[۴۲۵] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ الْوَاسِطِيُّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ هَارُونَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّنَائِمِ، قَالَ: زَعَمَ أَبُو مُحَمَّدٍ أَنَّ الْوُتْرَ وَاجِبٌ، فَقَالَ عِبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ: كَذَبَ أَبُو مُحَمَّدٍ، أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "خَمْسُ صَلَوَاتٍ افْتَرَضَهُنَّ اللَّهُ تَعَالَى، مَنْ أَحْسَنَ وَضُوعَهُنَّ وَصَلَاهُنَّ يُوقْتِهِنَّ وَأَتَمَّرُكُوْعُهُنَّ وَخُشُوعُهُنَّ كَانَ لَهُ عَلَى اللَّهِ عَهْدٌ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ، وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلَيْسَ لَهُ عَلَى اللَّهِ عَهْدٌ، إِنْ شَاءَ غُفِرَ لَهُ وَإِنْ شَاءَ عَذِبَهُ".

ترجمه: د عبد الله بن الصنابحي نه روایت دي هغه وئيلي دي: چې گمان کړی دی ابو محمد چې وتر واجب دي، نو وويل عبادة بن الصامت: چه د ابو محمد خیال غلط دي، زه گواهی کوم چې ما اوریدلی دی د رسول الله صلی الله علیه و آله نه چې هغه وئیل: پنځه موندخونه دی چې فرض کړی دی الله تعالی، چا چې ښه وکړو اودس د هغې او وبي کړل په خپل وخت کښې او پوره ئې کړه رکوع او خشوع د هغې، وی ده لره په الله باندې ذمه واری چې بخښنه وکړې ده ته، او چا چې ونه کړه نو نشته دده لپاره په الله باندې ذمه واری، که چرې خوښه ئې شوه بخښنه به ورته وکړی او که چیرې خوښه ئې شوه نو عذاب به ورته ورکړي.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۱۰۱)، وقد أخرجه: سنن النسائي/ الصلاة ۶ (۴۶۲)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۹۸ (۱۴۰۱)، مسند احمد (۳۱۷/۵) (صحيح)

تحقیق صناعی

قوله: حدثنا محمد بن حرب..... عند عبدالله بن الصناحی.... دلته په بعض نسخو کښې په بذل کښې هم عن عبدالله بن الصناحی دي، د عبدالله او الصناحی ترمنځه لفظ بن دا بالکل غلط دي او په صحیح نسخو کښې عن عبدالله الصناحی دي.

خان پوهه کړی چې د عبدالله الصناحی په باره کښې د حضرات محدثینو دوه جماعتونه دي یو جماعت چې په هغې کښې امام بخاری دده استاد علی بن مدینی دي او د هغه رائي دا ده چې صحیح ابو عبدالله الصناحی دي کوم چې کښت دي د عبدالرحمن بن عسیله او هغه تابعی دي کوم چې د رسول الله ﷺ په زمانه کښې موجود وو، د رسول الله ﷺ په خدمت کښې د حاضرې په ارادې سره د خپل وطن نه روان شو خو لا په لاره کښې وو چې رسول الله ﷺ وفات شو، او عبدالله صناحی لکه چې دلته په متن کښې دی د امام بخاری ﷺ وغیره په نزد د راوی وهم دي د هغه په نزد ددې نوم صحابی وجود نشته او ددې حضراتو گمان دي چې دا وهم امام مالک ﷺ ته لگیدلي دي هغوی اولاً په موطاء کښې د هغه نوم داسې ذکر کړې دي او بیا هم دغه شان غلط رانقل شو، او دویم جماعت چې په هغوی کښې ابن السکن، امام ترمذی او حافظ ابن حجر وغیره حضرات دي هغوی وائي چې عبدالله الصناحی صحیح دي او دا صحابی دي (په یو قول) او ابو عبدالله الصناحی راوی جدا دي کوم چې تابعی دي چې د هغه نوم عبدالرحمن بن عسیله دي امام ترمذی ﷺ دا خپله رائي د جامع ترمذی بالکل په شروع کښې په اوله صفحه باندې بیان کړې ده، حضرت په بذل کښې د تهذیب التهذیب نه نقل کړې دي چې امام ترمذی ﷺ فرمائي چې ما ددې راوی په باره کښې د امام بخاری ﷺ نه تپوس او کړو نو هغه او فرمائیل چې «وهم فيه مالک والصحيح ابو عبدالله» د دي نه معلومه شوه چې په دي مسئله کښې امام ترمذی د امام بخاری د رائي سره اتفاق نه لري، وله نظائر... امام ترمذی په جامع ترمذی کښې د یو دریم صناعی هم اعتراف کړې دي خو هغه فی الواقع صناعی نه دي بلکه د هغه نوم صناع بن الاعر احمسی دي هغه ته صناعی وئیل غلط دي، نو د ترمذی شریف هم دا مقام حل شو، فالحمد لله.

د وجوب وتر دلیل

قوله: «رغم ابو محمد ان الوتر واجب» ابو محمد یو صحابی دي چې د هغه د نوم په تعیین کښې اختلاف دي په بذل کښې د هغه خو نومونه ذکر کړي دي، قیل مسعود بن اوس وقیل قیس بن عامر وقیل سعد بن اوس، د حدیث مضمون دا دي چې یو خل ابو محمد ﷺ صحابی او فرمائیل «الوتر واجب» نو په دي باندې سیدنا عبادة بن الصامت ﷺ او فرمائیل «کذب ابو محمد» چې ابو محمد غلط وائي ځکه چې ما د رسول الله ﷺ نه اوریدلي دي چې پنځه مونځونه کوم چې الله پاک فرض کړي دي څوک چې د هغې دپاره اودس کوی او دا مونځونه په خپل وخت کښې په کامل طریقې سره کوی نو د الله پاک د داسې سړي سره عهد یعنی کلکه وعده ده چې د هغه مغفرت به کوی او څوک چې داسې اونکړی نو د هغه دپاره به هیڅ

وعده نه غواړي، مغفرت به ئې او فرمائي او که او غواړي نو عذاب به ورکړي دا خو تاسو ته معلومه ده چه په وجوب وتر کښې اختلاف دې، امام صاحب دې ته واجب او جمهور او صاحبين ورته سنت وائي، د ابو محمد قول د امام صاحب موافق دې، او سيدنا عبادۀ ﷺ چه د وجوب نفی کړې ده نو هغه د څه صريح حديث په وجه نه بلکه په خپل اجتهاد سره ځکه چه هغه د رسول الله ﷺ نه اوریدلې وو چه مونځونه پنځه فرض دی نو هغه ددې نه د وتر په نه واجب کیدو باندې استدلال کوي، دا استدلال صحيح چرته شو په واجب او فرض کښې خو د زمکې او اسمان فرق دې، فرض مونځونه د امام صاحب په نزد هم پنځه دی او ددې باوجود هغه وتر واجب مني، حضرت شيخ د بذل په حاشیه باندې ليکلې دی چه محمد بن نصر (مشهور محدث) په خپل کتاب قيام الليل کښې يوه واقعه نقل کړې ده چه يو سړی د امام صاحب خدمت کښې حاضر شو او د هغه نه ئې تپوس او کړو چه فرض مونځونه څومره دی نو هغه جواب ورکړو چه پنځه دی، سائل ترې تپوس او کړو چه وتر څه حکم لري؟ هغه ورته او فرماييل چه «هي فريضة» هغه بيا سوال او کړو چه فرض مونځونه څومره دی؟ امام صاحب ورته هم هغه جواب ورکړو چه پنځه دی، هغه بيا سوال او کړو چه وتر څه حکم لري؟ نو هغه ورته او فرماييل «فريضة» هغه حيران شو او په دريم ځل ئې تپوس او کړو چه فرض مونځونه څو دی؟ امام صاحب هم هغه جواب ورکړو هغه سړی په دې غصه شو او واپس لاړو «انت لا تحسن الحساب» چه تاسو ته خود دوه او دوه څلورو حساب هم نه درځي، د امام صاحب مراد په فريضة سره واجب وو، په فرض او واجب کښې فرق ظاهر دې کوم باندې چه سائل پوهه نه شو هم په دې وجه ئې بار بار تپوس کولو هم دا خبره سيدنا عبادۀ ﷺ ته پيښه شوې وه چه هغه هم د فرض او واجب تر مينځه فرق اونکړو، او ابو محمد ﷺ چه دا خبره کړې وه چه «الوتر واجب» نو دا قول د صحابي غير مدرک بالرائي مسئله کښې د کيدو د وجي نه په حکم کښې مرفوع دې او د سيدنا عبادۀ ﷺ خبره د هغه په اجتهاد بناء وه، فالحمد لله على صحة مذهب ابی حنيفة.

(د) (کذب ابو محمد) په الفاظو باندې اشکال

دلته دا اشکال راځي چه عبادۀ «کذب ابو محمد» څنگه اووې دا کذب خو په عام خبرو کښې هم حرام دې پاتې لا دا چه په دين کښې او وئيلې شي نو اشکال دا دې چه يو صحابي د بل صحابي په باره کښې دومره سخته خبره څنگه اوکړه؟

(جواب) جواب دا دې چه کذب په دوه قسمه دې يو عمدا او يو بغير عمد، اصل کذب خو هغه دې کوم چه عمدا وي او هغه دلته مراد نه دې کذب بغير عمد چه د هغې مشهور تعبير خطاء دې دلته هغه مراد دې او د عربو په محاوره کښې داسې ډير کيږي چه کذب د خطاء په معنى کښې استعمالوي. يقال کذب سمى وكذب بصرى، يعنى زما نه په کتلو او اوریدلو کښې غلطى اوشوه. قال الله تعالى (ما کذب الفؤاد ما راي)

[۴۲۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخَزَاعِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ غَنَامٍ، عَنْ بَعْضِ أُمَّهَاتِهِ، عَنْ أُمِّ قُرُوءَةَ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ الْأَعْمَالَ أَفْضَلَ؟ قَالَ: "الصَّلَاةُ فِي أَوَّلِ وَقْتِهَا"، قَالَ الْخَزَاعِيُّ فِي حَدِيثِهِ: عَنْ عَمَةٍ لَهُ يُقَالُ لَهَا: أُمُّ قُرُوءَةَ، قَدْ بَايَعَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سَمِعَ.

ترجمه: د ام فروه نه روایت دې هغې ویلی دي: تپوس وشو د رسول الله ﷺ نه کوم په اعمالو کښې افضل دی؟ هغه وویل: مونږ کول په اولنی وخت کښې، وئیلی دی خزاعی په خپل حدیث کښې: د خپلې عمې (ترور) نه چې وئیل کیده هغې ته ام فروه یقیناً هغې بیعت کړې وو د رسول الله ﷺ سره، بېشکه پیغمبر ﷺ نه تپوس شوی وو. (یعنی د (سَمِعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) په ځانې (أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سَمِعَ) دې

تشریح: قوله: (عن القاسم بن غنام عن بعض امهاته عن ام فروة) دا بعض امهات مجهوله ده هیڅ پته نه لگي چه څوک ده او دا ام فروه د قاسم عمه (ترور) ده، وئیلی شوې دی چه دا ام فروه انصاریه ده او وئیلی شوې دی چه دا بنت ابی قحافه ده د ابوبکر صدیق خور.

قوله: (قال الخزاعي في حديثه عن عمه يقال لها ام فروة) الخ... د مصنف دوه استاذان دی، محمد بن عبدالله او عبدالله بن مسلمه، مصنف ددې دواړو سندونو اختلاف بیانوی، پورته چه کوم د سند الفاظ راغلي دی هغه د عبدالله بن مسلمه دې او دا الفاظ د دویم استاذ دی.

په سند حدیث کښې اختلاف

ددې کلام په شرح کښې دوه احتمالات دی.

۱: په سند کښې صرف د لفظ عمه اضافه بیانول دی چه د خزاعی په سند کښې د ام فروه صفت عمه کیدل ذکر کړې شوې دی هم دغه شان یو بل صفت هم (قد بايعة النبي صلى الله عليه وسلم) د ام فروه دا دوه صفتونه عبدالله بن مسلمه نه دی ذکر کړي.

۲: احتمال ثانی دا دې چه د خزاعی په روایت کښې د قاسم بن غنام نه پس (عن بعض امهاته) مذکور نه دې بلکه قاسم براه راست د ام فروه نه روایت کوی په دواړو سندونو کښې د واسطې د ذکر او د واسطې د عدم ذکر فرق دې.

ددې حدیث دریم سند بل دې کوم چه په مسند احمد کښې دې هغه داسې دې (عن القاسم بن غنام عن جدته الدنيا عن ام فروة) یعنی د قاسم او ام فروه ترمینځه واسطه په ځانې د (عن بعض امهاته) ... (عن جدته الدنيا) اوس درې سندونه داسې شو.

۱: (عن القاسم بن غنام عن بعض امهاته عن ام فروه،

۲: عن القاسم بن غنام عن ام فروه،

۳: عن القاسم بن غنام عن جدته الدنيا عن ام فروة)

۱: سنن الترمذی/ الصلاة ۱۳ (۱۷۰)، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۴۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۷۵/۸، ۳۷۶، ۴۴۰) (صحیح)

د وقت اول فضیلت او په هغې باندې کلام

قوله: (ای الاعمال افضل قال الصلاة فی اول وقتها) د رسول الله ﷺ نه د افضل اعمال په باره کښې تپوس او شو چه کوم یو دې نور رسول الله ﷺ ارشاد او فرمائیلو چه فرض مونځ لره په اول وخت کښې ادا کول، ددې حدیث نه جمهور خصوصا شوافعو په خپل مسلک باندې استدلال کړې دې چه تقریبا ټولو مونځونو لره په اول وخت کښې کول اولی دی د مونځونو په مستحب وختونو کښې اختلاف مخکښې تیر شو، د احنافو د طرف نه ددې جواب دا دې چه د اول وخت نه مراد د جواز اول وخت نه دې بلکه د استحباب اول وخت دې یعنی د کوم مونځ چه کوم وخت مستحب دې هغه مونځ هم هغه وخت کول او یا دا اووئیلې شی چه دا عام مخصوص عنه البعض دې لهذا د کومو مونځونو په تاخیر کښې چه ترغیب راغلې دې هغه ددې نه مستثنی دی هم دغه شان شوافعو د ابن عمر حدیث کوم چه امام ترمذی په باب ما جاء فی الوقت الاول من الفضل کښې ذکر کړې دې نه استدلال کړې دې «الوقت الاول من الصلاة رضوان الله والوقت الاخر عفو الله» د دې حدیث نه معلومیږی چه په مونځ کښې تاخیر سراسر تقصیر دې خو دا حدیث بالاتفاق ضعیف دې ددې په سند کښې یو راوی دې یعقوب بن الولید د چا چه امام احمد او نورو حفاظ حدیث تکذیب کړې دې، امام بیهقی رحمه الله فرمائی چه دا حدیث د ټولو طرق په اعتبار سره ضعیف دې.

د افضل الاعمال مصداق او په هغې کښ د علماء کرامو اختلاف

په حدیث الباب کښې فرمائیلې شوې دی چه مونځ په خپل اول مستحب وخت کښې کول افضل عمل دې پس د علماء کرامو په دې باندې اتفاق دې چه فرض مونځونه د هغې په وختونو کښې ادا کول په ټولو اعمالو کښې افضل دی، بیا ددې نه روستو د جمهورو رائي دا ده چه په علم دین کښې اشتغال افضل دې، د اشتغال بالنوافل نه. (خو په دې کښې اختلاف دې چه اشتغال بالعلم او جهاد کښې کوم یو افضل دې د جمهورو رائي دا ده چه په علم کښې مشغول کیدل افضل دی د جهاد نه او امام احمد رحمه الله فرمائی چه جهاد افضل دې خو اختلاف په نفل جهاد کښې دې او فرض جهاد بالاتفاق د اشتغال علم نه افضل دې، په افضل الاعمال کښې اختلاف او په هغې باندې بحث حضرت شیخ په لامع الدراری جلد ثانی او د کتاب الجهاد په شروع کښې لیکلې دې هم دغه شان په هغې کښې لیکلې شوې دی چه هغه احادیث کوم چه په فضیلت د علم کښې راغلې دې اکثر دی د هغې نه کوم چه راغلې دی د جهاد په فضیلت کښې.

هم دغه شان دې واضحه وی چه چونکه په بعض احادیثو کښې ایمان ته افضل الاعمال وئیلې شوې دې په دې وجه علماء کرامو لیکلې دی چه په دې احادیثو کښې د اعمال نه مراد اعمال بدنیه دی، په اعمال قلبیه کښې د ټولو نه افضل ایمان او اعمال بدنیه کښې صلاة دې.

[۴۲۷] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ إسماعيل بن أبي خالد، حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَمَارَةَ بْنِ رُفَيْهَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَأَلَهُ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ، فَقَالَ أَخْبِرْنِي مَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "لَا يَلْبِغُ النَّارَ رَجُلٌ صَلَّى قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ أَنْ تَقْرُبَ، قَالَ: أَلَيْتَ سَمِعْتَهُ مِنْهُ؟ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، قَالَ: نَعَمْ، كُلُّ ذَلِكَ، يَقُولُ: سَمِعْتُهُ أَذْنَايَ وَوَعَاةَ قَلْبِي، فَقَالَ الرَّجُلُ: وَأَنَا سَمِعْتُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ ذَلِكَ".

ترجمه: حديث بيان کړې دې ابو بکر بن عماره بن رؤيه د خپل پلار نه، هغه ونيلى دي: تپوس وکړو د هغه نه يو سړى د بصرى والو نه هغه وويل خبر راکړه ماته په هغه څه چې تا اوريدلى د رسول الله ﷺ نه، هغه وويل: ما اوريدلى دى د رسول الله ﷺ نه چې هغه ونيلى نه به داخلېږي اور ته هغه سړى چې مونځ وکړي مخکې د ختلو د نمر نه او مخکې د پريوتلو د نمر نه، هغه وويل: ايا تا دا خبره د نبى ﷺ نه اوريدلى ده؟ درې ځل (نې دا جمله او ونيله)، هغه وويل: او، هر ځل به نې ونيلى اوريدل کړى دى زما غوږونو او ساتلى دى هغې لره زما زړه، نو وويل او ما اوريدلى دى د نبى ﷺ نه چې ونيلى نې دغه

[۴۲۸] (۲) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِي حَرْبٍ بْنِ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ فَضَالَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَ فِيمَا عَلَّمَنِي "وَحَافِظٌ عَلَى الصَّلَاةِ الْخَمْسِ، قَالَ: قُلْتُ: إِنَّ هَذِهِ سَاعَاتٌ لِي فِيهَا أَشْغَالٌ، فَمُرْنِي بِأَمْرٍ جَامِعٍ إِذَا أَنَا فَعَلْتُهُ أَجَزَّ أَعْنِي، فَقَالَ: حَافِظٌ عَلَى الْعَصْرِ بَيْنَ وَمَا كَأَنْتَ مِنْ لَغَتِنَا، فَقُلْتُ: وَمَا الْعَصْرَانِ؟ فَقَالَ: صَلَاةٌ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَصَلَاةٌ قَبْلَ غُرُوبِهَا".

ترجمه: عبد الله بن فضالة د خپل پلار نه روايت کوى هغه ونيلى دي: نبوده کړې ده ماته رسول الله ﷺ، پس وو په هغې کښې چې ماته نې نبوده کړې ده او حفاظت کوه د پنځو مونځونو. هغه وايي ما وويل: دې وختونو کښې زما په دې کښې کارونه دې ماته امر وکړه په يو جامع کار باندې کله چې زه هغه وکړم پوره کېږي زمانه، هغه وفرمائيل: حافظت د دوه عصرونو. دا زمونږ په لغت کښې نه وو، نو وويل: عصرون څه شي دى؟ نبى ﷺ او فرمائيل: (دا دوه مونځونه دى) ي، مونځ کول مخکې د ختلو د نمر نه او بل مونځ کول مخکې د دوبيدو د نمر نه.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ... وَحَافِظٌ عَلَى الصَّلَاةِ الْخَمْسِ قَالَ: قُلْتُ: إِنَّ هَذِهِ سَاعَاتٌ لِي فِيهَا أَشْغَالٌ الْخ) د حديث مضمون دا دې چې فضاله ليشي ﷺ فرمائى چې کله زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې (په ظاهره په اسلام باندې د بيعت کولو دپاره) حاضر شوم نو ماته نې د احکام دين تعليم راکړو، او هم دغه شان نې راته د صلوات خمس د حفاظت حکم او فرمائيلو يعنى ټولو مونځونو لره د هغې په وخت کښې کول، هغه په دې باندې عرض اوکړو چې يا رسول الله ﷺ دا چې د مونځونو کوم وختونه دى زما نه فارغ نه دى بلکه په دې کښې زه ډير زيات کارونه کوم، لهذا ماته يو داسې عمل اوښايى کوم چې زما دپاره کافي

۱: صحيح مسلم للمصاحد ۳۷ (۶۳۴)، سنن النسائي للصلوة ۱۳ (۱۷۲)، ۲۱ (۱۸۸)، (تحفة الأشراف: ۱۰۳۷۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۷۴، ۲۶۱) (صحيح)

۲: تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۰۴۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۴۴/۴) (صحيح)

شی په دې باندې رسول الله ﷺ او فرمائیل (حافظ علی العصرین) هغه وانی چه زه د عصرین په معنی نه پوهیدم په دې وجه ما تپوس او کړو چه د عصرین نه څه مراد دې نو رسول الله ﷺ او فرمائیل چه د سحر مونځ او د مازیگر مونځ یعنی ته ددې دواړو مونځونو اهتمام کوه.

په حدیث باندې اشکال او د هغې تاویل

په دې حدیث باندې قوی اشکال دې ځکه چه ددې نه په ظاهره کښې معلومیږي چه د هغه سړی دپاره صرف دوه مونځونه کول کافی دی، ددې علماء کرامو په دوه قسمه تاویل کړې دي، بیهقی فرماني چه رسول الله ﷺ هغه صحابی ته فرمائیلي وو چه صلوات خمسہ لره د هغې د اوقات مستحبہ رعایت کولو سره کوه، هغه چه کله عذر پیش کړو چه زما دا اوقات خالی نه دی نو روستو ورته رسول الله ﷺ او فرمائیل چه ښه کم از کم دوه مونځونو لره په خاص وخت کښې کوئ باقی مونځونو لره چه کله وخت ملاؤ شی وې کړه او دا مطلب نه دې چه صرف دوه مونځونه کول کافی دی، او دویم تاویل ددې حدیث دا دې کوم چه علامه سیوطی رحمه الله اختیاری کړې دې چه دا د رسول الله ﷺ د خصوصیاتو نه ده دا خبره چه هغه د کوم امتی په حق کښې غواړي د هغه په فرائضو کښې تخفیف کولې شی، هم په دې وجه امام سیوطی رحمه الله دا حدیث په خپل مشهور تالیف الخصائص الکبری کښې راوړې دې هغه په دې سلسله کښې د مسند احمد صریح روایت ذکر کړې دې چه په هغې کښې دا دی چه یو سړی د رسول الله ﷺ په لاس باندې اسلام قبول کړو، په دې شرط باندې چه د دوه مونځونو نه علاوه به نور مونځونه نه کوي، نبی ﷺ د هغه دا شرط قبول کړو. والله تعالی اعلم

باقی دا ظاهره ده چه ددې حدیث نه د سحر او مازیگر د مونځ ډیر اهمیت معلومیږي، هم دغه شان د بخاری په یو روایت کښې دی (من صلی البردین دخل الجنة) د بردین نه مراد هم دا دوه مونځونه دي.

[۱۲۹] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَلِيٍّ الْحَنْفِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمُجِيدِ، حَدَّثَنَا عَمْرَانُ الْقَطَّانُ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، وَأَبَانُ، كِلَاهُمَا عَنْ خَلِيدِ الْعَصْرِيِّ، عَنْ أَمْرِ الدَّرْدَاءِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَمْسٌ مَنْ جَاءَ بِهِنَّ مَعَ إِيْمَانٍ دَخَلَ الْجَنَّةَ: مَنْ حَافَظَ عَلَى الصَّلَاةِ الْخَمْسِ عَلَى وَضُوئِهَا وَرُكُوعِهَا وَسُجُودِهَا وَمَوَاقِعَتِهَا، وَصَامَ رَمَضَانَ، وَحَجَّ الْبَيْتَ إِنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا، وَأَعْطَى الزَّكَاةَ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهُ، وَأَدَّى الْأَمَانَةَ"، قَالُوا: يَا أَبَا الدَّرْدَاءِ، وَمَا أَدَاءُ الْأَمَانَةِ؟ قَالَ: الْفُلْ مِنَ الْجَنَابَةِ.

ترجمه: د ابو الدرداء رحمه الله نه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله ﷺ پنځه شیان دې چا چې راتلل وکړل په هغې باندې د ایمان او یقین سره داخل به شی جنت ته، چا چې حفاظت وکړو د پنځو مونځونو په اودس د دوی او په رکوع د دوی او په سجدي ددې او په وختونو د دې، او روژه ئې ونهوله د رمضان، او حج ئې وکړو د بیت الله که چېرې طاقت ئې وی هغې ته د لارې، او زکات ئې ورکړو چې خوشحاله وو په هغې باندې د هغه

نفس، او ادا ئی کړو امانت. خلقو تپوس او کړو: ای ابو الدرداء! څه شی دی ادا کول د امانت، هغه وویل: غسل کول د جنابت نه.

[۴۳۰] (۱) حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ شَرِيحٍ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةٌ، عَنْ ضَبْرَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلَيْكٍ الْأَلْهَانِيِّ، أَخْبَرَنِي ابْنُ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: قَالَ سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ: إِنَّ أَبَا قَتَادَةَ بْنَ رِبْعَةَ أَخْبَرَهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: إِنِّي فَرَضْتُ عَلَى أُمَّتِكَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ وَعَهَدْتُ عِنْدِي عَهْدًا اللَّهُ مَنْ جَاءَ مُحَافِظٌ عَلَيْهِمْ يَوْفِيهِمْ أَذْخَلْتُهُ الْجَنَّةَ وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهِمْ فَلَا عَهْدَ لَهُ عِنْدِي".

ترجمه: سعيد بن المسيب وټیلي دی، چې ابو قتاده بن ربعی خبر راکړی دی، هغه وایي، وټیلي دی رسول الله ﷺ، وټیلي دی الله تعالی: بیشکه ما فرض کړی دی ستا په امت باندې پنځه مونځونه او ما وعده کړې ده د ځان سره یوه وعده بیشکه څوک چې راغې ماته چې حفاظت ئې کوه په دې باندې د وخت د دې زه به هغه جنت ته داخلوم، او چا چې حفاظت ونه کړو د هغې نو هغه کس لره وعده نشته زما سره.

باب إِذَا أَخَّرَ الْإِمَامُ الصَّلَاةَ عَنِ الْوَقْتِ

باب دی کله چې وروسته کړی امام مونځ د وقت نه (نوڅه کول پکار دی؟)

د ترجمه الباب تشریح:

یعنی که امام مونځ لره د مستحب وخت د تیریدو نه پس په تاخیر سره کوی نو خلقو لره څه کلو پکار دی، په حدیث کښې دا بیان کړې شوی دی چه په داسې صورت کښې انسان له پکار دی چه خپل مونځ جدا او مستحب وخت کښې اوکړی او د هغې نه روستو که په مسجد باندې ورتیر شی نو د امام د مخالفت نه د بچ کیدو دپاره دې په مسجد کښې هم په جماعت سره مونځ اوکړی، دا دویم مونځ به نقل شی غرض دا چه په امام باندې دې نکیر او د هغه مخالفت دې نه کوی، اصل کښې مونځ ورکول منصب دې د امام المسلمین یا د هغه چا چه هغه ئې متعین کړی، هم دغه شان په اسلامی ملکونو کښې د مسجدونو انتظام د حکومت د طرف نه وی نو د هم دغه شان صورت دپاره په حدیث کښې دا حکم فرمایلي شوي دي، او په ائمه کرامو باندې د اعتراض نه منع کړې شوي ده ددې دپاره چه ملکی نظام صحیح قائم پاتې شی او فتنه جوړه نه شی او که صورت حال دا وی چه د مسجدونو انتظام د امام مقرر کول وغیره اهل محله په خپل اختیار سره کوی لکه چه نن صبا زمونږ په زمانه کښې کیږي نو بیا ظاهره ده چه د هغه دپاره دا حکم نه دي.

[۴۳۱] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا مَعْمَدُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي عُمَرَ بْنِ أَبِي حَمْزٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا أَبَا ذَرٍّ، كَيْفَ أَنْتَ إِذَا كَانَتْ عَلَيْكَ أَمْرًا يَمِيتُونَ الصَّلَاةَ؟ أَوْ قَالَ: يُؤَخِّرُونَ الصَّلَاةَ. قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَمَا تَأْمُرُنِي؟ قَالَ: صَلِّ الصَّلَاةَ لَوْ قَتَلَتْهَا فَرَأَى أَدْرَكْتُهَا مَعَهُمْ فَصَلَّيْهَا، فَإِنَّهَا لَكَ نَافِلَةٌ".

(۱) سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۹۴ (۱۴۰۳)، (تحفة الأشراف: ۱۲۰۸۲) (صحیح)

(۲) صحیح مسلم/ المساجد ۴۱ (۶۴۸)، سنن الترمذي/ الصلاة ۱۵ (۱۷۶)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۵۰ (۱۲۵۶)، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۵۰)، وقد أخرجه: سنن النسائي/ الصلاة ۲ (۷۸۰)، ۵۵ (۸۶۰)، مسند احمد (۱۶۹، ۱۷۵)، سنن الدارمي/ الصلاة ۲۵ (۱۲۶۴) (صحیح)

ترجمه: ابو ذر رضي الله عنه ويلي دى، چې ويلي دې ماته رسول الله صلى الله عليه وسلم: اي ابو ذر! ستا به څنگه حال كله وي كله چې په تا باندې داسې حاکمان مسلط شي چې وژني به مونځ لره؟ او يا هغه وفرمائيل: وروسته کوی به مونځ؟ نو ما وويل: اي د الله رسوله! په څه شي باندې حکم کوی ماته، هغه وفرمائيل: مونځ کوه په خپل وخت که تا بيا موندلو د هغوی سره نو هغه هم کوه بيشکه هغه ستا لپاره نفل دى.

تشریح: قوله: «حدثنا مسدد... يا اباذر كيف انت اذا كانت عليك امراء يمتنون الصلاة الخ» رسول الله صلى الله عليه وسلم ابو ذر رضي الله عنه ته هم هغه خبره ارشاد فرمائي کومه چه پورته په ترجمه الباب کښې ذکر ده چه که په تاسو باندې داسې اميران مسلط او مقرر شي، نو تاسو به په دې صورت کښې څه کوئ.

شرح حديث

قوله: «يمتنون الصلاة» په ظاهره کښې ئې معنی د قضاء کولو ده خو امام نووي رحمه الله ليکي چه ددې نه مراد قضاء کولو نه دى بلکه په غير مستحب وخت کښې کول مراد دى، هغه دا هم فرمايلي دي چه د امراء نه د مونځ قضاء کول منقول نه دى خو حافظ ابن حجر او علامه عيني فرمائي چه د امارة الصلاة ظاهري معنی مونځ قضاء کول دى او د بنو اميه د اميرانو نه د مونځ قضاء کول بلکه ترک کول ثابت دى لکه حجاج بن يوسف او د هغه امير وليد بن عبد الملك به مونځ قضاء کولو. (کذا فى الفیض السمانى)

قوله: «قلت يا رسول الله فما تأمرني» سيدنا ابو ذر رضي الله عنه عرض او کړو چه زه به په داسې وخت کښې څه کوم، رسول الله صلى الله عليه وسلم دې باره کښې هغه ته هدايت او فرمائيلو خو واضحه دې وي چه ابو ذر غفاري رضي الله عنه داسې زمانې ته نه دې پاتې شوې هغه د سيدنا عثمان رضي الله عنه په دور خلافت ۳۲هـ کښې وفات شوې دى، ددې قسم اميرانو دور پورې هغه ژوندې نه دې پاتې شوې ددې نه معلومه شوه چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته دا معلومه وه چه په راتلونکې زمانه کښې به دا قسم اميران پيدا کيږي خو د صحيح وخت تعيين د هغه په علم کښې نه وو، هم دغه شان په احاديث الفتن کښې ډير څيزونه داسې ذکر شوې دي چه په هغې کښې رسول الله صلى الله عليه وسلم پيشن گوښي کړې ده، خو د صحيح وخت تعيين رسول الله صلى الله عليه وسلم هم نه دې کړې ځکه چه د غيبيو علم رسول الله صلى الله عليه وسلم ته نه وو، د کومو څيزونو علم چه الله پاک هغه ته ورکړې وو هغه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په علم کښې راغلل او د کومو څيزونو خبر چه نه وو ورکړې شوې د هغې نه بې خبره پاتې شو.

قوله: «فانها لك نافلة» يعنى دا دويم مونځ کوم چه تا په جماعت سره کړې دې دا به ستا دپاره نفل وي، دلته څو بحثونه او مسائل دي چه په هغې باندې ځان پوهه کول ضروري دى.

۵ حديث متعلق مسائل فقهية

البحث الاول:

د اعادة الصلاة روايات څنگه چه مصنف دلته بيان کړى دى ددې په شان روايات وړاندې په ابواب الامامة والجماعة کښې هم راروان دى، دا تکرار ولې دې؟ جواب دا دې چه د اعاده

صلاة نوعيت په دواړو ځايونو كښې مختلف دي وړاندې چې د اعادي كوم روايات راروان دي د هغې نوعيت دا دي چې يو سړي په دې خيال باندې چې په مسجد كښې مونځ شوې دي په خپل كور او خپل منزل كښې منفردا مونځ او كړي، خوروستو چې كله مسجد ته لاړو نو معلومه شوه چې لا مونځ نه دي شوې، لهذا په دې دواړه قسم رواياتو او ابواب كښې تكرار نشته.

البحث الثاني :

اعاده به د ټولو مونځونو كولې شي يا د بعض نو دا مسئله مختلف في ه ده، د امام شافعي رحمته الله عليه او احمد رحمته الله عليه په نزد به د ټولو مونځونو اعاده كولې شي البته امام احمد رحمته الله عليه فرمائي چې د ماښام په مونځ كښې دي د يو ركعت اضافه او كړې شي او د امام مالك رحمته الله عليه په نزد د ماښام نه علاوه د باقي څلورو واړو مونځونو اعاده كولې شي او د احنافو په نزد اصولا اعاده صرف د دوه مونځونو ده ماسپڅين او ماسخوتن ځكه چې دا دويم مونځ به نفل وي او نفل مونځ د سحر او مازيگر نه پس مكروه دي او د ماښام د مونځ اعاده په دې وجه نشته چې نفل مونځ ثلاثي نه وي بلكه ثنائي وي يا رباعي وي، د يو ركعت اضافه چې او كړې شي نو د امام مخالفت لازميرې، لهذا د هغوي په نزد صرف د دوه مونځونو اعاده پاتې شوه.

البحث الثالث :

په دې دواړو مونځونو كښې به كوم يو مونځ فرض وي او كوم نفل، د ائمه ثلاث چې په هغوي كښې احناف هم دي اولنې مونځ فرض او دويم به نفل وي. وعند المالكية احدهما لا على التعيين والتعيين، مفوض الى الله.

هم دغه شان رائي د بعض شوافعو ده چې كوم يو مونځ زيات غوره او كامل وي هغه فرض دي او دويم نفل «الفرض اكملهما» او د امام اوزاعي رائي د جمهور د مسلك برعكس ده، اول مونځ نفل دي او دويم فرض، او د شعبي مسلك عجيبه دي چې دواړه به فرض شمارلې شي.

په دې مسئله كښې د جمهور دليل حديث الباب دي «فانها لك نافلة» هم دغه شان ددي نه په وړاندې روايت كښې راځي «واجعل صلاتك معهم سبعة» چې په جماعت سره چې دي كوم مونځ كړې دي هغه نفل او منه او د امام اوزاعي دليل په ابواب الجماعة كښې چې كوم روايت راروان دي هلته يو روايت دي «تكن لك نافلة وهذه مكتوبة» په دې روايت كښې روستو مونځ ته فرض ونيلې شي، امام نووي رحمته الله عليه او بيهقي رحمته الله عليه ددې جواب دا كړې دي «هذه رواية شاذة مخالفة للثقات» او يا به دا ونيلې شي چې «هذه» اشاره په ځاني د اقرب د ابعدي يعني صلاة اول طرف ته ده.

حديث الباب په ظاهره ځينې د احنافو خلاف دي

د دې نه پس په دې باندې ځان پوهه كړه چې په احاديث الباب كښې مطلقا د اعاده صلاة حكم دي او د احنافو په نزد صرف د دوه مونځونو اعاده كيدي شي كما سبق... لهذا دا روايت د احنافو خلاف دي، جواب ۱: دا كيدي شي چې دا روايات په نهی عن الصلاة في الاوقات المكروهة نه مخكښې وي، جواب ۲: د نفلو ممانعت په هغه اوقاتو كښې هله دي

چه هر کله مونځ کول په خپل اختیار سره وی او دلته چه کوم دویم مونځ نفل کوی شی هغه مصلحه او ضروره دې والضرورات تبيح المحضورات. (قاله علی القاری رحمه الله) الحمد لله متعلقه مباحث پوره شو.

[۴۳۲] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ ابِرَاهِيمَ دُحَيْمُ الدَّمَشَقِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، حَدَّثَنِي حَسَّانُ يَعْنِي ابْنَ عَطِيَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ، قَالَ: قَدِمَ عَلَيْنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ الْيَمَنِيُّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَنَا، قَالَ: فَتَجَمَعْتُ تَكْبِيرَةً مَعَ الْفَجْرِ رَجُلٌ أَجَشُّ الصَّوْتِ، قَالَ: فَالْقَيْتُ عَلَيْهِ مِحْبَتِي، فَمَا فَارَقْتُهُ حَتَّى دَفَنْتُهُ بِالشَّامِ مَيِّتًا، ثُمَّ نَظَرْتُ إِلَى أَفْقِهِ النَّاسِ بَعْدَهُ، فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ فَلَزِمْتُهُ حَتَّى مَاتَ، فَقَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَيْفَ بِكُمْ إِذَا أَتَتْ عَلَيْكُمْ أَمْرَاءُ يُصَلُّونَ الصَّلَاةَ لِغَيْرِ مِيقَاتِهَا؟ قُلْتُ: فَمَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَفْعَلَ؟ قَالَ: صَلِّ الصَّلَاةَ لِغَيْرِ مِيقَاتِهَا، وَاجْعَلْ صَلَاتَكَ مَعَهُمْ سُبْحَةً".

ترجمه: عمرو بن ميمون الأودي رضي الله عنه وائی، چې راغې مونږ ته معاذ بن جبل چې دا قاصد د رسول الله ﷺ وو، هغه وائی: ما واوریده تکبیر دهغه په مونځ د سحر کښې، دا یو سړی وو سخت اواز والا، هغه وایې: ما وغورځولو په هغه باندې خپل محبت زه ترېنه جدا نه شوم ترڅو چې مې هغه دفن کړو په شام کښې، بیا ما وکتل ډېر د خلقو ته وروسته د هغه نه نو زه راغلم ابن مسعود ته د هغه سره وم تردې چې مړ شو، نو ماته وویل رسول الله ﷺ: ستاسو به څنگه حال وی کله چې راشی په تاسو باندې داسې حاکمان چې مونځ به کوی بغیر د خپلو وختونو نه. ما وویل: ماته څه حکم کوئ که زه هغوی بیاموندلم ای د الله رسوله! هغه وفرمائیل: مونځ کوه په خپل وخت کښې او وگنړه خپل مونځ د هغوی سره نفلي.

مضمون حدیث

نوله: حدثنا عبدالرحمن بن ابراهيم... قدم علينا معاذ بن جبل الخ... مضمون حدیث دا دې چه عمرو بن ميمون فرمائی چه معاذ بن جبل رضي الله عنه زمونږ خواته یمن ته تشریف راوړلو، د رسول الله ﷺ محبوب سیدنا معاذ رضي الله عنه چه کله د سحر په وخت باندې یمن ته داخلیدو نو لږ په اوچت اواز باندې الله اکبر وئیلو سره داخل شو د هغه دا اواز ما په خپلو غوږونو باندې واوریدو، د سیدنا معاذ رضي الله عنه آواز ډیر تیز وو، هم په دې خپل اواز سره هغه الله اکبر اووې، ددې تکبیر په اواز اوریدلو سره په ما باندې داسې اثر اوښو چه زما په زړه کښې د هغه محبت واقع شو او زه په هغه باندې مثین شوم او همیشه د هغه په صحبت کښې پاتې شوم او د هغه نه کله هم جدا نه شوم تردې چه هغه ما په خپلو لاسونو سره په ملک شام کښې دفن کړو، بیا ما سوچ اوکړو چه دې خو لاړو اوس د یو بل فقیه صحابی صحبت اختیارول بکار دی چه باقی ژوند د هغه سره تیر کړې شی نو ما د صحبت دپاره د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه انتخاب اوکړو او زه هغه سره اوم تردې چه هغه هم وفات شو. رضی الله تعالی عنه.

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۹۸۷)، وقد أخرجه: صحيح مسلم / المساجد ۵ (۵۳۱)، سنن النسائي / الإملاء ۲ (۷۸۰)، سنن ابن ماجه / الإملاء الصلاة ۱۵۰ (۱۲۵۵)، مستند احمد (۱/۳۷۷، ۴۵۵، ۴۵۹) (حسن صحيح)

[۴۳۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ بْنِ أَغَيْنَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ أَبِي الْمُثَنَّى، عَنْ ابْنِ أُخْتِ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، ۳ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّمَلِيِّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ أَبِي الْمُثَنَّى الْجَنْصِيِّ، عَنْ أَبِي أُبَيٍّ ابْنِ امْرِأَةٍ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّهَا سَتَكُونُ عَلَيْكُمْ بَعْدِي أُمَرَاءُ تَشْغَلُهُمْ أَشْيَاءٌ عَنِ الصَّلَاةِ لَوْ قُتِلَتْ حَتَّى يَذْهَبَ وَقْتُهَا، فَصَلُّوا الصَّلَاةَ لَوْ قُتِلَتْ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَصَلَّى مَعَهُمْ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِنْ شِئْتَ، وَقَالَ سُفْيَانٌ: إِنْ أَذْرَكْتُمَا مَعَهُمْ أَصَلَّى مَعَهُمْ؟ قَالَ: نَعَمْ، إِنْ شِئْتَ."

ترجمه: د عبادۀ بن الصامت رضی اللہ عنہ نه روایت دې هغه وئیلی دی، چې وئیلی دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: شان دادی چې وې به په تاسو باندې امیران زمانه وروسته، مشغوله کوی به دوی لره څه شیان د مانځه نه په خپل وخت کښې تردې چې وخت نې لار شي، نو تاسو مونځ کوی په خپل وخت کښې. پس وویل یو سړي: اې د الله رسول! ایا زه مونځ کوم د هغوی سره؟ هغه وفرمائیل: آو، که چرې ستا خوښه وي. او وئیلی دی سفیان: که چرې ما هغه وموندلو د هغوی سره ایا زه وکړم د هغوی سره؟ هغه وویل: آو که چرې ستا خوښه وي.

۳: (حدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ... عَنْ ابْنِ أُخْتِ عِبَادَةَ...) دا غلط دې صحیح هغه دې کوم چه وړاندې راروان دې. عن ابن امرأة عبادة.

[۴۳۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو هَاشِمٍ يَعْنِي الزَّعْفَرَانِيَّ، حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ قَبِيصَةَ بِنِ وَقَاصٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَكُونُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءٌ مِنْ بَعْدِي يُؤَخِّرُونَ الصَّلَاةَ فَبِئْسَ لَكُمْ وَهْيَ عَلَيْهِمْ فَصَلُّوا مَعَهُمْ مَا صَلُّوا الْقَبِيلَةَ."

ترجمه: د قبيصة بن وقاص نه روایت دې هغه وئیلی دی چې وئیلی دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: وې به په تاسو باندې حاکمان زمانه وروسته چې وروسته کوی به مونځ، دغه به ستاسو لپاره (خیر او برکت) وي، او دغه به په هغوی باندې وبال وي، مونځ کوی د دوی سره ترڅو چې دوی مونځ کوی قبلې ته.

تشریح: قوله: (حدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ... فَبِئْسَ لَكُمْ وَهْيَ عَلَيْهِمْ فَصَلُّوا مَعَهُمْ مَا صَلُّوا الْقَبِيلَةَ) یعنی کوم امیران چه په تاخیر سره مونځ کوی نو ستا پکښې هیڅ نقصان نشته بلکه ستا دپاره خو د هغوی سره کول غوره دی (ځکه چه زمونږ د طرف نه تاته هدایت هم دا دې) وهی عليهم او دا د تاخیر والا مونځ د هغوی په حق کښې نقصانی دې، ځکه چه د هغوی دا تاخیر په خپل اختیار او غفلت سره دې.

قوله: (فصلوا معهم ما صلوا القبلة) یعنی تاسو د هغه تابعداري کوی د هغوی سره مونځ کوی د هغوی خلاف د بغاوت جهندی مه پورته کوی ترڅو پورې چه دا امیران د مسلمانانو د قبلې طرف ته مونځ کوی یعنی ترڅو پورې چه په هغوی کښې د اسلام علامات بیا موندلې شي او د دائره اسلام نه خارج نه شي.

۱: سنن ابن ماجه/الصلوة ۱۵۱ (۱۲۵۷)، (تحفة الأشراف: ۵۰۹۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۲۹، ۳۱۵/۵) (صحیح)

۲: تقریبه ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۰۷۰) (صحیح)

بَابُ فِي مَنْ نَامَ عَنِ الصَّلَاةِ، أَوْ نَسِيَهَا

باب دې په بیان دهغه چا کي چې اوده شي د مونځ وخت کښ او یا ترېنه هیر شي (نوڅه به کوي)
یعنی د مونځ په وخت کښې اوده پاتې شي یا مونځ ترې په خپل وخت کښې کول
هیر شي. نو په دې صورت کښې څه حکم دې په نسیان یا نوم سره مونځ ساقط کیږي یا نه؟

د واقعه ليله التعريس په نعهه کښ د علماء کرامو اختلاف

په دې باب کښې مصنف رحمه الله د ليله التعريس واقعه د متعدد صحابه کرامو په روایاتو او مختلف طرق سره په تفصیل سره ذکر فرمائيلې ده، د حضرات محدثین ترمینځه په دې کښې اختلاف دې چه دا واقعه صرف یو ځل پښه شوې ده یا ډیر کرته، اصیلې یو محدث دې د هغه رائي دا ده چه په دې کښې تعدد نشته صرف یو ځل پښه شوې ده په داسې حال کښې چه رسول الله ﷺ د غزوه حنین نه واپس کیدو، او اکثر محدثین چه په هغوی کښې قاضی عیاض، حافظ ابن حجر او علامه سیوطی رحمهم الله وغیره د تعدد قائل دی، د ابن العربی رائي دا ده چه دا واقعه درې کرته پښه شوې ده، ظاهراً د احادیثو نه هم تعدد فهم کیږي ځکه چه د بعض روایاتو نه معلومیږي چه دا واقعه د غزوه خیبر په سفر کښې راپښه شوې وه او په بعض کښې د حدیبیه ذکر دې او په بعض طریق کښې د تبوک او په بعض کښې د حنین، او دا ټول روایات په هم دې کتاب سنن ابی داود کښې راروان دی، هم دغه شان په بعض روایاتو کښې دی چه اول بیداریدونکي ابوبکر صدیق رضی الله عنه وو او په بعض کښې رسول الله ﷺ وو او په بعض کښې دی چه ذو مخبر صحابی وو، لهذا په واقعه کښې د تعدد تسلیم کولو نه بغیر جمع بین الروایات گرانه ده.

[۴۳۵] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِبٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حِينَ قُتِلَ مِنْ غَزْوَةِ خَيْبَرَ فَسَارَ لَيْلَةً حَتَّى إِذَا أَدْرَكْنَا الْكُرَى عَرَسَ، وَقَالَ لِبَلَالٍ: اكْلًا لَنَا اللَّيْلَ، قَالَ: فَعَلَيْتَ بَلَاً لَا عَيْنَاءَ وَهُوَ مُسْتَنِدٌ إِلَى رَاحِلَتِهِ، فَلَمْ يَسْتَقِطْ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا بَلَالٌ وَلَا أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِهِ حَتَّى إِذَا فَرَّقَتْهُمُ الشَّمْسُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْهُمْ اسْتَيْقَظُوا، فَفَزِعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا بَلَالُ، فَقَالَ: أَخَذَ بِنَفْسِي الَّذِي أَخَذَ بِنَفْسِكَ، يَا أَبَا أُنَاسٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَافْتَادُوا رِوَا حِلْمَهُمْ شَيْئاً، ثُمَّ تَوَضَّأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَمَرَ بَلَالاً فَأَقَامَ لَهُمُ الصَّلَاةَ وَصَلَّى بِهِمُ الصُّبْحَ، فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ، قَالَ: مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيَصِلْهَا إِذَا ذَكَرَهَا، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى، قَالَ: أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلَّذِي كَرَى"، قَالَ يُونُسُ: وَكَانَ ابْنُ شِهَابٍ يَقْرَأُهَا كَذَلِكَ، قَالَ أَحْمَدُ: قَالَ عَنَبَسَ يَعْنِي عَنْ يُونُسَ، فِي هَذَا الْحَدِيثِ: لِيَذْكَرَ، قَالَ أَحْمَدُ: الْكُرَى النَّعَاسُ.

ترجمه: د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دې، بیشکه رسول الله ﷺ کله چې واپس شو د غزا د خیبر نه نو مزل ئې وکړو د شپې تردې چې راگېر کړلو مونږ لره خوب نو هلته ئې پړاو واچولو، او ویې وئیل بلال ته: څوکیدارې کوه زمونږ، هغه وایي: غالبې شوې په بلال باندې سترگې د هغه، او هغه تکیه لگوله خپلې اوبښې ته، رابیدار نه شو نښې ﷺ او نه

۱: صحیح مسلم للمصاحد ۵۵ (۶۸۰)، سنن ابن ماجه للصلاة ۱۰ (۶۹۷)، (تحفة الأشراف: ۱۳۳۶)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للتفسير ۲۰ (۳۱۶۳)، سنن النسائي للمواقيت ۵۳ (۶۱۹، ۶۲۰)، موطن الحام مالك لوقوت الصلاة ۲۵ (۶۱) (صحیح)

بلال او نه یو کس د ملگرو ده غه تردې چې ولگیدو په دوی باندې نمر، نو ورسول الله ﷺ اولنی کس د دوی نه چې رابیداری کښې، نو ویریدو رسول الله ﷺ هغه وویل: ای بلال! نو هغه وویل: اخستی و و زما نفس هغه څه چې ستا نفس ئې اخستی و و زما پلار او مور دې د تانه قربان شی ای د الله رسوله! نو هغوی لرې کړلې خپلې سورلئ لگ شان، بیا اودس وکړو نبی ﷺ او امر ئې وکړو بلال ته د اقامت او د سحر مونځ ئې وکړو د وی ته، هر کله ئې چې مونځ پوره کړو، هغه وویل: د چانه چې مونځ هېر شی نو هغه دې وکړی کله چې ورته یاد شي، بیشکه الله تعالی ویلی دي: (اقم الصلاة لذكري) قائم کړه مونځ په وخت د یاداشت زما کښې. وئیلی دی یونس: او و و ابن شهاب چې کولو به ئې همدغه رنگه (لذکری). وئیلی دی احمد: وئیلی دی عنبسة یعنی د یونس په دې حدیث کښې (لذکری) وئیلی دی احمد: کړی نعاس خوب ته وائی

تشریح: قوله: (حدثنا احمد بن صالح... حتى اذا ادركنا الكرى) او (ادركنا) د جمع متکلم صیغه ده ده بلکه د واحد مذكر صیغه ده او نا ضمیر منصوب متصل دې لکه (حدثنا واخبرنا) او (الکری) په ترکیب کښې فاعل دې د (کری) تفسیر وړاندې خپله په کتاب کښې (نعاس) راروان دې یعنی کله چه مونځ ته خوب راتلو (عرس) تعریس وئیلې شی د مسافر په تلو تلو کښې د شپې په اخری حصه کښې د ارام دپاره نزول کول یعنی په یو منزل باندې پراؤ اچول، چه د مونځ د وخت نه مخکښې لږ ساعت ارام او کړی او بیا په نشاط سره مونځ ادا کړې شی هم ددې نوم تعریس دې (وقال لبلال: اكلا لنا الليل) د رسول الله ﷺ معمول و و چه کله به هغه په سفر کښې یو ځانې کښې تعریس کولو نو د سفر په ملگرو کښې به ئې یو ویخ پاتې کیدو باندې مامور کړو ددې دپاره چه هغه ویخ پاتې کیدو سره د پوره قافلې حفاظت او نگرانی او کړی او په صبا کیدو باندې د مونځ دپاره نور خلق بیدار کړی، وړاندې دلته په روایت کښې دی چه سیدنا بلال رضی الله عنه چونکه د بیدار اوسیدو ذمه داری اخستلې وه نو هغه داسې او کړل چه خپله سورلی ئې کینوله او په هغې باندې تکیه لگولو سره د مشرق طرف ته خپل رخ کولو سره کیناستلو ددې دپاره چه د صبا رنډا کومه چه د مشرق په طرف کښې ښکاره کیږی هغه د سترگو په وړاندې وی، خو داسې اوشو چه اتفاقی هغه هم اوده شو تردې چه صبا راختلو سره د مونځ وخت ختم شو او نمر راوختلو او په دې روایت کښې دا دی چه د ټولو نه اول رسول الله ﷺ بیدار شو او رسول الله ﷺ بلال رضی الله عنه ته اواز کولو سره اوفرمائیل بلال! صرف دومره ئې اوفرمائیل، مطلب ظاهر و و چه دا تا څه او کړل، په دې باندې هغه عرض او کړو چه یا رسول الله! زما مور او پلار دې په تا باندې قربان وی زه هم هغه ذات اوده کړم چا چه تاسو اوده کړی وی، او د بخاری په روایت کښې دا هم دی چه رسول الله ﷺ په صریح الفاظو باندې د بلال رضی الله عنه عذر قبول کړو (ان الله قبض ارواحکم حيث شاء وردها علیکم حين شاء) په دې باندې بنده ته د محمود او ایاز قصه ریا دیږی د گران قیمت والا جوهر د ماتولو کوم چه ایاز د بادشاه سلامت په حکم باندې فوراً مات کړې و و او بیا هغوی تپوس او کړو چه دا تا څه کړې دی نو په دې باندې د آداب شاهي مناسب فوری

عرض او کړو چه زما نه قصور اوشو معافی غواړم، دا واقعه خلق اگر چه د اياز په مناقبو کښې شمار کوی خو د بلال رضي الله عنه په طرز عمل کښې چه کوم صداقت او صفائی ده هغه په دې کښې چرته ده کما لا يخفی، هم دا هغه واقعه ده کومه چه د ليلة التعريس په نوم باندې مشهوره ده چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ او پوره قافلې نه د سحر مونځ قضاء شوې وو. **«وامر بلالا فاقام لهم الصلاة»** په دې موقع باندې رسول الله ﷺ د سحر مونځ په جماعت سره ادا او فرمائيلو د اذان او اقامت په باره کښې روايات مختلف دی په بعض کښې د دواړو ذکر دې لکه چه وړاندې به په روايت کښې راشی او په بعض کښې صرف اقامت لکه چه په دې حديث کښې بله مسئله هم مختلف فیه ده.

د قضاء مونځ په جماعت او اذان او اقامت کښې اختلاف

د احنافو او حنابله په نزد د قضاء شوې مونځونو دپاره اذان او اقامت دواړه مشروع دی او د امام شافعي رحمه الله قول قدیم هم دا دی او هم دا د هغه د اصحابو په نزد راجح ده او د هغوی قول جدید دا دی چه د فائته دپاره صرف اقامت دې، اذان نشته، او هم دا مذهب دې د امام مالک، هم دغه شان ددې واقعي نه معلومه شوه چه قضاء مونځ دپاره جماعت مسنون دې لکه چه د جمهورو او ائمه اربعة مذهب دې په دې کښې د لیث بن سعد اختلاف دې، هغوی ددې قائل نه دی، امام بخاری د قضاء مونځ دپاره د جماعت مستقل باب ترلې دې او په هغې کښې ئې هم دا حديث ذکر فرمائيلې دې. **«من نسی صلاة فليصلها اذا ذكرها فان الله تعالى قال: اقم الصلاة للذكرى»** یعنی د کوم سړی نه چه مونځ هیر شو نو هغه له پکار دی چه کوم وخت ورته مونځ رایاد شی هم هغه وخت دې هغه او کړی ځکه چه الله پاک فرمائيلې دی چه مونځ قائم کړئ د هغې د رایادیدو په وخت.

دلته دوه قرائتونه دی یو **«للاذکرى»** په یاء متکلم سره او دویم **«للاذکرى»**، ذکرى په اصل کښې مصدر دې او الف لام په دې کښې د مضاف الیه په عوض کښې دې او لام په معنی د وخت دې، لهذا د **«للاذکرى»** معنی **«وقت ذکر الصلاة»** شوه چه کوم وخت مونځ رایاد شی، دلته په روايت کښې هم دا دویم قرات منقول دې، او هم په دې سره تقریب (۱) هم تام کیدې شی، اولنې قرات دلته نه منطبق کیږی لکه چه ظاهر دې.

د حديث متعلق مسائل فقهیه او اختلاف د علماء کرامو

په دې حديث کښې څو مسئلې دی چه په هغې کښې بعض اوس تیرې شوې او بعض باقی دی. ۱: قضاء الصلاة فى الاوقات المنهية... د ائمه ثلاثه په نزد جائز دې او د احنافو په نزد په دې کښې تفصیل دې چه دا اوقات منهیه په دوه قسمه دی یو هغه چه په هغې کښې مطلقاً مونځ کول جائز نه دی نه قضاء او نه نفل هغه درې دی، طلوع، غروب، د استواء وخت او دوه وختونه داسې دی چه په هغې کښې نوافل منع او قضاء مونځ جائز دې، یعنی پس د مازیگر او پس د سحر نه. ۲: دویمه مسئله ترتیب بین الوقتية والقائه دې پس د ائمه ثلاثه

۱، د دلیل په دعوی باندې انطباق

په نزد دا ترتیب واجب دې چه اول دې قضاء مونځ او کړې شی د هغې نه روستو وختیه، د امام شافعی او اهل ظواهر په دې کښې اختلاف دې د هغوی په نزد دا ترتیب واجب نه دې خو د جمهورو په نزد دا ترتیب په کثرت فوائت سره ساقط کیږي او د کثرت په مصداق کښې اختلاف دې، د بعض علماء کرامو په نزد حد قلت د خلورو مونځونو پورې دې که پنځه شی نو هغه کثیر دی او د احنافو مسلک دا دې چه پنځو پورې قلیل دی ددې نه زیات کثیر دی، دغه شان په دې کښې هم اختلاف دې چه د وخت په تنگ والی سره ترتیب ساقط کیږي یا نه، د اکثرو په نزد ساقط کیږي او د مالکیانو په نزد نه البته د نسیان په وجه باندې د ټولو په نزد ساقط کیږي، جمهور علماء کوم چه د ترتیب د وجوب قائل دی هغه په دلیل کښې پیش کوی چه رسول الله ﷺ په غزوہ خندق کښې خلور مونځونه فوت شوي دی نو رسول الله ﷺ هغه په ترتیب سره ادا فرمائیلې وو، هم دغه شان په یوه بله موقع باندې رسول الله ﷺ او فرمائیل (صلوا کما رایتونی اصلی) ۳: دلته یوه مسئله بله ده هغه دا چه حدیث الباب خو دا دې (من نسی صلاة) خو که څوک قصدا مونځ لره په خپل وخت کښې اونکړی نو په دې صورت کښې هم قضاء واجب ده یا نه، جمهور علماء اریعه وائی چه په دې صورت کښې قضاء په طریق اولی واجب ده، هرکله چه نسیان (هیره) سره مونځ نه ساقطیږي چه دا په اکثرو مسائلو کښې شرعی عذر گرځولې شوې دې نو بیا عمداً د ترک په صورت کښې خو هیڅ عذر هم نشته په دې کښې به قضاء ولې واجب نه وی او دا وجوب به په طریق د دلالت النص وی نه په طریق د قیاس، د اهل ظواهر په دې کښې اختلاف دې او د شیخ ابن تیمیه میلان هم دې طرف ته دې هغه فرمائی چه په حدیث کښې د نسیان قید دې لهذا د عمداً ترک په صورت کښې به قضاء واجب نه وی گویا عمداً ترک کول داسې سخت جرم دې چه د هغې تلافی ممکن نه ده، په منهل کښې لیکي چه بعض صحابه کرام هم ددې قائل وو لکه عمر، عبد الله بن عمر، سعد بن ابی وقاص، ابن مسعود، سلمان فارسی رضی الله عنهم.

[۴۳۶] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، فِي هَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَحَوَّلُوا عَنْ مَكَانِكُمْ الَّذِي أَصَابَتْكُمْ فِيهِ الْغَفْلَةُ، قَالَ: فَأَمَرَ بِلَالًا، فَأَذَّنَ وَأَقَامَ وَصَلَّى، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ مَالِكٌ، وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَعْمَرٍ، وَأَبْنِ إِسْحَاقَ، لَمْ يَذْكُرْ أَحَدٌ مِنْهُمْ الْأَذَانَ فِي حَدِيثِ الزُّهْرِيِّ هَذَا وَلَمْ يَسْنِدْهُ مِنْهُمْ أَحَدٌ، إِلَّا الْأَوْزَاعِيُّ، وَأَبَانُ الْعَطَارُ، عَنْ مَعْمَرٍ.

ترجمه: د ابو هريره رضی الله عنه روایت دې په دې حدیث کښې هغه وئیلی دي: ویلی دې رسول الله ﷺ: تاسو لگ واورئ د خپل ځانې هغې نه چې رسیدلی وو تاسو ته په هغې کښې غفلت. هغه وایی: چې امریې وکړو بلال ته اذان ئې وکړو او اقامت ئې وکړو او مونځ ئې وکړو. وئیلی دی ابوداود: روایت کړی دی مالک بن عیینة او اوزاعی او عبد الرزاق د معمر نه او د ابن اسحاق نه، نه دی ذکر کړی هېڅ کس د دوی نه اذان په حدیث د زهری کښې چې دا دې، او مسند روایت نه دې کړې د دوی نه هېچا مگر اوزاعی او ابان العطار د معمر نه.

(۱): تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۳۳۰۲) (صحیح)

تشریح: قوله: «حدثنا موسى بن اسماعيل... تحولوا عن مكانكم الذي اصابكم فيه الغفلة» يعنى رسول الله ﷺ او فرماييل چه ددې ميدان نه اوځي چه په کوم کښې تاسو ته غفلت رسيدلې دې او د مسلم شريف په يو روايت کښې دې «فان هذا منزل حضروا فيه الشيطان» چه دې منزل کښې مونږ ته شيطان راغلو.

د دې ميدان نه د تحويل او انتقال سبب

جمهور علماء کرام دا وائي چه ددې وادي نه د منتقل کيدو وجه دا وه کومه چه په دې حديث کښې مذکور ده او هغه وجه نه وه کومه چه احناف بيانوي چه د طلوع شمس په وخت باندې قضاء مونځ کول جائز نه دی په دې وجه رسول الله ﷺ وړاندې لاړو، خو مونږ دا وايو چه د يو فعل مختلف مصلحتونه کيدې شي ددې سلسلې د رواياتو الفاظو ته کتل پکار دی، پس په بعض رواياتو کښې دې «فلما ارتفعت الشمس وابيضت قام فصلى» (رواه البخاري) او په يو روايت کښې دې «كما فى البيهقي» «فامر بلالا فاذن وصلى ركعتين ثم انتظر حتى استعلت الشمس ثم امره فاقام فصلى بهم» اوس تاسو په دې الفاظو باندې غور او کړئ چه کومه خبره مونږ کوو هغه ده يا نه، دا مضمون مونږ د «من ادرك ركعة من الفجر فقد ادرك الصبح» د حديث د لاندې بيان کړې دې «قال فامر بلالا فاذن واقام» په دې روايت کښې اذان او اقامت دواړه مذکور دی لکه چه د احنافو او حنبله مذهب دې او ددې نه په مخکښې روايت کښې صرف د اقامت ذکر وو.

شرح السنه

«قال ابوداود رواه مالك الخ» مصنف هم ددې اذان او اقامت اختلاف بيانوي چه د زهرى اکثرو شاگردانو په دې روايت کښې د زهرى نه صرف اقامت ذکر کړې دې، لکه مالک، سفيان بن عيينه، اوزاعى، معمر، ابن اسحاق، لهذا راجح په دې روايت کښې د اذان عدم ذکر دې.

واضحه دې وی چه پورته کوم د زهرى روايت تير شوي دي چه په هغې کښې اذان او اقامت دواړه ذکر شوي دي په هغې کښې د زهرى نه روايت کونکې معمر دې او د معمر نوم مصنف د هغه خلقو سره هم ذکر کړې دې چه د هغوى په روايت کښې د اذان ذکر نشته ددې جواب دا دې چه د معمر روايتونه دوه دي يو کښې د هغه شاگرد ابان دې او په دويم کښې عبدالرزاق، د ابان روايت کوم چه د معمر نه دې په هغې کښې ذکر د اذان شته او د عبدالرزاق په روايت کښې د اذان ذکر نشته هم په دې وجه مصنف ﷺ فرماني عبدالرزاق عن معمر، بنه خان پوهه کړه.

«ولم يسنده منهم احد الخ» د دې ځانې نه بل اختلاف بيانوي هغه دا چه بعض راويان دا حديث مرسلًا بغير د ابوهريره ﷺ د ذکر نه او بعض مسندا د ابوهريره ﷺ د ذکر سره بيانوي او په مسندا روايت کونکو کښې يو معمر دې چه د هغه روايت پورته په متن کښې تير شو، دويم اوزاعى دې.

راغلي دې، چه د هغې الفاظ دا وو « عدل رسول الله صلى الله عليه وسلم وعدلت معه » د دې وضاحت مونږ هلته کړې دې.

شرح حديث

چه د هغې حاصل دا دې چه په اوله زمانه کښې په اوبسانو باندې د ناستو مسافرو چه کومې قافلې وې هغوی به په قطار کښې روانې وې که یو سړی ته به په هغوی کښې د استنجا و غیره ضرورت راپیښ شو نو هغه به د خپل ضرورت د پوره کولو دپاره د قطار او لائن نه بهر راوتلو، نور قافلې والا به هم هغه شان روان وو بیا به هغه سړی د خپل ضرورت نه چه فارغ شو نو یا خو به کوشش کولو سره وړاندې تلو سره په هم هغه قافله کښې شامل شو یا که څه ملگری شاته راروان وو نو د هغوی انتظار کولو سره به هم هغوی سره یوځای شو، پس وړاندې په روایت کښې دې « قال: انظر فقلت: هذا راكب هذان راكبان الخ » یعنی رسول الله ﷺ ابو قتاده رضی الله عنه ته وفرمائیل چه او گورئ د شاته نه څه ملگری راروان دی یا نه نو هغوی ورته په غور سره او کتل، نو هغوی لره د لرې نه په راتلو سره لیدو باندې یو سور په نظر راغلو هغه اووې یا رسول الله ﷺ یو ملگری راروان دې بیا یو بل په نظر راغلو نو وې وئیل چه اوس راتلونکی دوه شو دغه شان په کیدو کیدو باندې ټول اووه کسان شو، په بذل کښې ددې کلام تشریح داسې کړې ده خو ابن رسلان بل شان کړې ده.^(۱)

الغرض رسول الله ﷺ هم هغه ځای کښې د پراؤ اچولو اراده اوکړه او وې فرمائیل چه د مونځ خیال ساتئ هسې نه اوده پاتې شو « فضرب علی اذانهم الخ » دا لفظ کنایه ده د خوب نه یعنی هغوی ټول د مانځه په وخت کښې اوده پاتې شو لفظی ترجمه خو ئې دا ده چه د هغوی په غوږونو باندې پرده واچولې شوه چه هغې سره هغوی غوږونو آوازونه نه اوریدل او دا کیفیت د انسان په خوب کښې وی چه د د چا آواز نه اوری هم دغه شان په قران کریم کښې هم دی « فضرينا علی اذانهم فی الکهف سنين عددا »، « فصلوا رکعتی الفجر » د دې نه معلومه شوه چه د سحر د سنتو قضاء شته، پس د امام محمد او شوافعو وغیره په نزد قضاء مطلقا ده او د شیخین (ابو حنیفه او ابویوسف) په نزد د سحر د سنتو قضاء مستقلا نه ده بلکه تبعاً للفرض ده، په منهل کښې دی چه د امام مالک په نزد خو قضاء نشته خو د علماء مالکیه په نزد قضاء شته.

قوله: « انه لا تفریط فی النوم اما التفریط فی البقرة » د مونځ د قضاء کیدو په بنیاد صحابه کرامو افسوس کولو او خپل مینځ کښې ئې اووې چه مونږ نه د مونځ په باره کښې ډیر تقصیر او کوتاهی اوشوه، په هغې باندې رسول الله ﷺ ددې حضراتو د تسلی دپاره ارشاد وفرمائیلو.

^(۱) شارح ابن رسلان ددې کلام شرح دمسلم د تفصیلی روایت په لحاظ سره داسې نه ده کړې بلکه هغوی ددې معنی داسې بیان کړې ده چه حضور پاک (ص) چونکه په سورلی باندې سور روان وو، نو هغوی (ص) ته خوب راغې چه ددې په وجه هغوی په سورلی باندې په ناسته یو طرف ته کوږ شو، لکه چه غورځیږي او دهغوی (ص) خادم ابو قتاده چه دهغوی (ص) سره وو هغه وفرمائیل چه ما هغوی په خپله ځنگل بند کړو چه په دې سره هغوی (ص) په سورلی باندې نیغ شو.

چه د خوب په حالت کښې تفریط نشته، تفریط د بیدارۍ په حالت کښې وی چه سره د انسان د بیداریدو مונخ قضاء کړی او البته د اسباب نوم په اعتبار سره تفریط فی النوم کیدې شی مثلاً یو سړې د مונخ وخت ته نزدې سملاستو سره اراده اوده شی او د یو بیدارونکي هم بندوبست نه کوی په دې صورت کښې یقیناً د هغه د طرف نه تفریط بیا موندلې شو هم دغه شان یو سړی ته خپل عادت معلوم دې چه بغیر د بل د بیدارولو نه هغه د مונخ په وخت نه شی پاسیدې نو هغه له پکار دی چه د خپل بیداریدو انتظام اوکړی گڼي دا به د هغه د طرف نه تفریط وی، ښه خان پوهه کړی.

د حدیث تشریح او تاویل

﴿ومن الغد للوقت﴾ د دې جملې دوه مطلبونه کیدې شی یو هغه کوم چه من حیث الاصول صحیح دې او دویم هغه کوم چه غلط دې صحیح مطلب دا دې چه که یوه ورځ انسان نه په مונخ کښې هیڅ اوشی یا اوده شی نو چه کوم وخت ورته رایاد شی هغه دې فوراً اوکړی خو داسې دې نه وی چه صبا د بیا دپاره هم داسې مונخ قضاء کړی بلکه په وړاندې ورځ به هغه مונخ لره په وخت باندې کوی، گویا مطلب دا دې چه هره ورځ مונخ قضاء کول نه دی پکار که یوه ورځ اتفاقی قضاء شو نو هیڅ خبره نه ده، او بل مطلب کوم چه غلط دې هغه دا دې چه نن کوم مונخ د قضاء کیدو د وجې نه بې وخته کړې شوې دې په صبا له دا هم په دغه وخت کښې اوکړی، ددې مطلب تائید د وړاندې روایت نه کیږی چه د هغې الفاظ داسې دی ﴿فلیقض معها مثلاً﴾ خو دا روایت ثانیه وهم دې ددې په سند کښې یو راوی دې خالد بن سمیر د هغه نه دا وهم صادر شوې دې هم په دې وجه باندې امام بخاری باب ترلې دې باب من نسی صلاة فلیصل اذا ذکر ولا یعید الا تلك الصلاة... امام بخاری رحمه الله په دې ترجمه الباب کښې تصریح فرمائیلې ده چه د مונخ اعاده به نه شی کولې، د بخاری شارحین لیکي چه د امام بخاری رحمه الله غرض د ابوداود ددې روایت د رد طرف ته اشاره ده چه په هغې کښې د اعاده صلاة امر دې بلکه د نسائی په یو حدیث کښې د عمران بن حصین په روایت دا دی چه بعض صحابه کرامو د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو: الا نقضیها لوقتها من الغد. چه ایا دا مונخ صبا له دوباره په دې وخت کښې اونکړو، د بخاری شارحین لیکي چه د امام بخاری غرض د ابوداود دې روایت طرف ته اشاره ده چه په هغې کښې د مונخ د اعادې امر دې بلکه د نسائی په یو حدیث کښې د عمران بن حصین په روایت باندې دا دی چه بعض صحابه کرامو د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو ﴿الا نقضیها لوقتها من الغد﴾ چه ایا دا مונخ دوباره صبا هم په دې وخت کښې اونکړو په دې باندې رسول الله ﷺ وفرمائیل: ﴿لا، ینهاکم الله عن الرها ویاخذ منکم﴾ نه! الله پاک دې د سود نه خو بندگان منع کوی او ستاسو نه دې سود اخلی، هم دغه شان د ابوداود په روایت کښې وړاندې راځی ﴿فلیصلها اذا ذکرها لا کفارة لها الا ذلك﴾ د دې ټولو نه دا خبره معلومه شوه چه اول مطلب ئې صحیح دې، امام خطابی رحمه الله ددې جملې نه پریشانه کیدو سره دا

فرمايلي وو چه كيدې شي د اعادي حكم د استحباب په طور وي خو دا هم صحيح نه ده اول خو په دې وجه چه نور روايات ددې خلاف دي، دويم په دې وجه چه په اهل علم كښې څوك هم د اعادي د استحباب قائل نه دي.

[۴۳۸] (۱) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ نَعْرِ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ شَيْبَانَ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ سَمِيرٍ، قَالَ: قَدِمَ عَلَيْنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَبَاحٍ الْأَنْصَارِيُّ مِنَ الْمَدِينَةِ وَكَانَتْ الْأَنْصَارُ تُفْقِهِ، لَحَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيُّ قَارِئُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَيْشَ الْأَمْرَاءِ بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: فَلَمْ نُوقِظْنَا إِلَّا الشَّمْسُ طَالِعَةً، فَقُمْنَا وَهَلِينْ لِمَصْلَاتِنَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَوَيْدَا رَوَيْدَا، حَتَّى إِذَا تَعَالَتِ الشَّمْسُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يَرْكَعُ رُكْعَتَيِ الْغُفْرِ فَلْيَرْكَعْهُمَا، فَقَامَ مَنْ كَانَ يَرْكَعُهُمَا وَمَنْ لَمْ يَكُنْ يَرْكَعُهُمَا فَرَكَعْهُمَا، ثُمَّ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُنَادَى بِالصَّلَاةِ فَتَوَدَّى بِهَا، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِنَا، فَلَمَّا انْعَرَفَ قَالَ: أَلَا إِنَّا نَحْمَدُ اللَّهَ أَلَا لَمْ نَكُنْ فِي شَيْءٍ مِنْ أُمُورِ الدُّنْيَا يَشْغَلُنَا عَنْ صَلَاتِنَا، وَلَكِنْ أَرَوَّاحُنَا كَانَتْ يَدُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَرْسَلَهَا إِلَى شَاءَ فَمَنْ أَدْرَكَ مِنْكُمْ صَلَاةَ الْغَدَاةِ مِنْ غَدٍ صَاحِبًا فَلْيَقْضِ مَعَهَا مِثْلَهَا.

ترجمه: د خالد بن سمير نه روايت دې هغه وئيلي دي: راغي مونږ ته عبدا لله بن رباح الانصاري د مديني نه چې نسبت د هغه به ئې كولو فقيه ته، نو هغه حديث بيان كړو مونږ ته ويې وئيل: حديث بيان كړې دې ماته ابو قتاده الانصاري شهسوار د رسول الله ﷺ، هغه وايي: ولېرلو رسول الله ﷺ لښكر د مسلمانانو بيا ئې دغه قصه بيان كړه، هغه وايي: مونږ راويخ نه كړو مگر نمر چې ختلي وو، مونږ پاڅيدلو ويريدونكي د وجې د مانځه زمونږ نه، نو وويل نبي ﷺ: صبر وكړئ صبر وكړئ. تردې چې نمر اوچت شو رسول الله ﷺ وويل: څوك چې د تاسو نه دوه ركعاته د صبا كوي نو ودې كړي. نو پاڅيدل هغه څوك چې هغه ئې كول او هغه څوك چې نه وو چې دا يې كړي وي نو ويې كړل، بيا امر وكړو رسول الله ﷺ چې اذان وكړي شي نو اذان وشو د هغې دپاره، نو پاڅيدلو رسول الله ﷺ مونږ ئې راكړو مونږ ته، هر كله چې فارغ شو ويې وئيل: خبر شئ يقينا مونږ د الله شكر ادا كوو چې مونږ نه وو په څه شي كښې د كارونو د دنيا نه چې مونږ ئې مشغوله كړي وو د مونږ زمونږ نه، زمونږ روحونه خو د الله په لاس كښې وو راويي لېږل كله ئې چې خوبه شوه، چا چې ومونده ستاسو نه مونږ د صبا په خپل وخت كښې نو هغه دې قضائي مونږ راوړي د هغې سره پشان د هغې.

تشرېح: قوله: (حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ نَعْرِ... بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَيْشَ الْأَمْرَاءِ بِهَذِهِ الْقِصَّةِ) اي حدث الراوى بهذه القصة... چه راوى دا پورته ذكر شوې قصه بيان كړه.

د جيش الامراء مصداق

خان پوهه كړئ چه د جيش الامراء اطلاق په غزوه موته باندې كيږي كوم چه يو مشهور جنگ دې، په اصل كښې دا يوه سريه وه چه په هغې كښې رسول الله ﷺ شريك نه وو، رسول الله ﷺ ددې سريه امير زيد بن حارثه ﷺ مقرر كړو (ان اصيب زيد فجعفر وان اصيب

جعفر وان اصيب جعفر لعبدالله بن رواحه) که زید بن حارثه شهید شو نو بیا به امیر جعفر بن ابی طالب وی او که هغه هم شهید شی نو بیا به امیر عبدالله بن رواحه رضوان الله علیهم اجمعین وی، پس هم دغه شان اوشو چه پرله پسې دا درې واړه حضرات شهیدان شو او روستو په مشورې سره صحابه کرامو خالد بن الولید لره امیر جوړ کړو، الغرض جیس الامراء د غزوه موته نوم دې چه په هغې کښې رسول الله ﷺ بالاتفاق نه وو شریک شوې او دلته چه په حدیث کښې کومه واقعه بیانېږي هغه د لیلة التعریس واقعه ده چه په هغې کښې رسول الله ﷺ شریک وو نو اوس د بعض شارحینو رائي دا ده چه دا لفظ دلته د راوی وهم دې او بعض ددې توجیه دا کړې ده چه ددې نه مراد غزوه خیبر دې او غزوه خیبر ته جیش الامراء په دې وجه وئیلې شوې دې چه په غزوه خیبر کښې یوه ورځ داسې اوشو چه رسول الله ﷺ د څه عذر د وجي نه په قتال کښې شریک نه شو نو په اوله ورځ د رسول الله ﷺ نیابت ابوبکر صدیق رضی الله عنه کړې وو او جهنده هم د هغه په لاس کښې وه او د هغه نه روستو عمر رضی الله عنه او بیا رسول الله ﷺ او فرمائیل چه صبا له به زه دا جهنده هغه سړی ته ورکوم کوم چه د الله او رسول ﷺ سره محبت کوی او الله او رسول ﷺ د هغه سره محبت کوی، پس رسول الله ﷺ په بله ورځ جهنده سیدنا علی رضی الله عنه ته ورکړه، حاصل دا دې چه په دې مناسبت سره غزوه خیبر ته هم جیش الامراء وئیلې شی.

(من کان منکم یرکع رکعتی الفجر فلیرکعهما) چه څوک په تاسو کښې د سحر سنت په سفر کښې کوی نو هغه ته پکار دی چه د سحر سنت اوکړی، د رسول الله ﷺ په دې ارشاد باندې ټول خلق د سنت کولو دپاره اودریدل چا چه به کول هغوی هم او چا چه به نه کول هغوی هم.

[۴۳۹] (١) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، فِي هَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: قَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَبَضَ أَرْوَاحَهُمْ حَيْثُ شَاءَ، وَرَدَّهَا حَيْثُ شَاءَ، ثُمَّ فَأَذِنَ بِالصَّلَاةِ. فَقَامُوا فَتَطَهَّرُوا حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ، قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِالنَّاسِ.

ترجمه: د ابو قتاده نه روایت دې په دې حدیث کښې هغه وئیلې دی، هغه وفرمائیل: بیشکه الله قبض کړی دی روحونه ستاسو څنگه ئې چې خوښه وه او راوئې لېږل څنگه ئې چې خوښه وه، پاخېږه اذان وکړه د مانځه دپاره. نو ټول پاڅیدل اودسونه ئې وکړل، تردې چې نمر راوچت شو پاڅیدلو نبی ﷺ مونځ ئې ورکړو خلکو ته.

[۴۴۰] (٢) حَدَّثَنَا هَنَادٌ، حَدَّثَنَا عَبَّادٌ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَعْنَاهُ، قَالَ: فَتَوَضَّأُوا حِينَ ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ فَصَلُّوا بِهِمْ.

ترجمه: عبد الله بن ابی قتاده د خپل پلار نه روایت کوي، هغه د نبی ﷺ نه په معنی د هغې سره، هغه وئیلې دي: اودس ئې وکړو کله چې اوچت شو نمر نو مونځ ئې ورکړو دوی ته.

(١) صحيح البخاري/مواقيت الصلاة ٣٥ (٥٩٥)، سنن النسائي للإمامة ٤٧ (٨٤٧)، (تحفة الأشراف: ١٢٠٩٦) (صحیح)

(٢) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٢٠٩٦) (صحیح)

[۴۴۱] (۱) حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ الْعَنْبَرِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ وَهُوَ الْعَطَّيَالِيُّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ الْمُغِيرَةِ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَبَاحٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَيْسَ فِي النَّوْمِ تَقْرِيطٌ، إِنَّمَا التَّقْرِيطُ فِي الْبَقْعَةِ أَنْ تُوَخَّرَ صَلَاةٌ حَتَّى يَدْخُلَ وَقْتُ أُخْرَى".

ترجمه: د ابو قتاده نه روایت دی هغه وایي، ویلی دی رسول الله ﷺ: نشته په خوب کښې کمی بیشکه کمی په ویخوالی کښې دی چې ته وروسته کړی مونځ تردې چې د بل مونځ وخت داخل شي.

[۴۴۲] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا، لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ".

ترجمه: د انس بن مالک نه روایت دی، بیشکه نبی ﷺ ویلی دي: چا چې هېر کړو مونځ نو ودې کړی هغه کله چې ورته یاد شي، نشته کفارې هغې لره مگر هم دغه.

[۴۴۳] (۳) حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةٍ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي مَسِيرِهِ فَنَامُوا عَنْ صَلَاةِ الْفَجْرِ، فَاسْتَقْبَلُوا بِحِجْرِ الشَّمْسِ، فَأَرْتَقُوا قَلِيلًا حَتَّى اسْتَقَلَّتِ الشَّمْسُ ثُمَّ أَمَرُوا بِأَذَانٍ فَصَلَّى رُكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَقَامَ ثُمَّ صَلَّى الْفَجْرَ.

ترجمه: د عمران بن حصین نه روایت دی، چې رسول الله ﷺ په سفر کښې وو په لاره د تلو د هغه کښې نو دوه شول د مونځ د صبا نه، نو راپاڅیدل په گرمۍ د نمر باندې، ددې نه پس هغوی لږ لږې لارل تردې چې نمر ښه پورته شو، بیا ئې امر وکړو مؤذن ته اذان ئې ورکړو نو مونځ ئې وکړو دوه رکعاته مخکې د صبا نه، بیا ئې اقامت وکړو، بیا ئې مونځ د سحر ورکړو.

[۴۴۴] (۴) حَدَّثَنَا عَبَّاسُ الْعَنْبَرِيُّ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَبِيبٍ، وَهَذَا الْفُطَّيْنِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ حَدَّثَهُمْ، عَنْ حَبِيبَةَ بْنِ مُرَيْحٍ، عَنْ عَبَّاسِ بْنِ يَعْنَى الْقَتْبَانِيِّ، أَنَّ كَلِيبَ بْنَ صُبَيْرٍ حَدَّثَهُمْ، أَنَّ الزُّبَرَاقَانَ حَدَّثَهُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أُمَيَّةَ الضَّمِيرِيِّ، قَالَ: "كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ فَنَامَ عَنِ الصُّبْحِ، حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ فَاسْتَقْبَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: تَأَمَّرُوا عَنْ هَذَا الْمَكَانِ، قَالَ: ثُمَّ أَمَرَ بِبِلَالٍ فَأَذَّنَ ثُمَّ تَوَضَّأُوا وَصَلَّوْا رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ، ثُمَّ أَمَرَ بِبِلَالٍ فَأَقَامَ الصَّلَاةَ فَصَلَّى بِهِمْ صَلَاةَ الصُّبْحِ".

ترجمه: د عمرو بن أمية الضمير نه روایت دی هغه ویلی دي: وو مونځ د رسول الله ﷺ سره په بعضو سفرونو د هغه کښې وو نو هغه اوډه شو په سحر تردې چې نمر راوختلو، نو راپیدار شو رسول الله ﷺ ویي ویلي: روان شئ ددې ځانې نه. بیا ئې امر وکړو بلال ته اذان

۱: سنن الترمذي للصلاة ۱۶ (۱۷۷)، سنن النسائي للمواقيت ۵۳ (۶۱۸)، (تحفة الأشراف: ۱۲۰۸۵) (صحيح)

۲: صحيح مسلم للمساجد ۵۵ (۶۸۴)، سنن الترمذي للصلاة ۱۷ (۱۷۸)، سنن النسائي للمواقيت ۵۱ (۶۱۴)، سنن ابن ماجه للصلاة ۱۰ (۶۹۶)، (تحفة الأشراف: ۱۴۳۰)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للمواقيت ۳۷ (۵۹۷)، مسند احمد (۱۰۰/۳، ۲۶۶، ۲۶۹، ۲۸۲)، سنن الدارمي للصلاة ۲۶ (۱۲۶۵) (صحيح)

۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۸۱۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للتييم ۶ (۳۴۴)، صحيح مسلم للمساجد ۵۵ (۶۸۲) (كلاهما من غير طريق الحسن)، مسند احمد (۴۳۱/۴، ۴۴۱، ۴۴۴) (صحيح)

۴: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۷۰۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۹، ۹۱/۴) (صحيح)

نې وکړو، بیا اودس وکړو خلکو او مونځ نې وکړو دوه رکعاته د سحر (سنت) بیا نې امر وکړو بلال ته نو اقامت نې وکړو د مانځه لپاره نو مونځ نې ورکړو دوی ته د سحر.

[۴۴۵] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَسَنِ، حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا حَرِيزٌ ۚ وَحَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ أَبِي الْوَيْزِ، حَدَّثَنَا مُبَشِّرُ بْنُ الْعَلِيِّ، حَدَّثَنَا حَرِيزُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ عُمَانَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ ذِي مَخْبَرٍ الْحَبَشِيِّ وَكَانَ يَخْدُمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي هَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَتَوَضَّأَ يَعْنَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَضُوءًا لَمْ يَلْتَ مِنْهُ التُّرَابَ، ثُمَّ أَمَرَ بِلَالًا فَأَذَّنَ، ثُمَّ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَكِعَ رُكْعَتَيْنِ غَيْرَ عَجَلٍ، ثُمَّ قَالَ لِبِلَالٍ: أَقِمِ الصَّلَاةَ. ثُمَّ صَلَّى الْفَرَضَ وَهُوَ غَيْرُ عَجَلٍ، قَالَ: عَنْ حُجَّاجٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ذُو مَخْبَرٍ جُلَّ مِنْ الْحَبَشَةِ، وَقَالَ عُبَيْدُ بْنُ يَزِيدَ بْنِ صَالِحٍ.

ترجمه: د ذی مخبر الحبشی نه روایت دې، او وو چې د نبی ﷺ خدمت نې کولو، په دې روایت کښې، هغه وایې: اودس وکړو یعنی نبی ﷺ چې خلط شوې نه وې د هغې سره خاوره، بیا نې امر وکړو بلال ته نو اذان نې وکړو، بیا پاڅیدلو نبی ﷺ نو وېې کړل دوه رکعاته بغیر د توندی نه، بیا نې وویل بلال ته: اقامت وکړه د مونځ دپاره، بیا نې وکړل فرض او هغه په تلوار نه وو. وئیلی دی هغه د حجاج نه او هغه د یزید بن صالح نه، چه حدیث بیان کړې دې ماته ذو مخبر چې یو سړی دی د حبشې، او وئیلی دی عبید: چه یزید بن صالح دې.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَسَنِ... فتَوَضَّأَ يَعْنَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَضُوءًا لَمْ يَلْتَ مِنْهُ التُّرَابَ) یعنی رسول الله ﷺ داسې مختصر اودس او فرمائیلو چه په هغې کښې اوبه ډیرې کمې استعمال کړې شوې په داسې طریقه چه په کوم ځانې باندې کیناستلو سره نې اودس کړې وو د هغه ځانې خاوره هم په ښه طریقه لونده نه شوه، دا ماخوذ دې د (لثی بلثی) په مثل د (خشی یخشی) نه چه د هغې معنی لوندیدل دی، دا لفظ داسې هم لوستلې شوې دې، د (لم یلت) د ثاء په ځانې تاء سره چه د هغې معنی ده (لم یخلط) دا ماخوذ دې د (لت السوق بالماء) نه یعنی ستوان په اوبو کښې گډول په دې صورت به ترجمه دا وی، داسې اودس چه په هغې سره خاورې د اوبو سره گډې نه شوې یعنی هغه ځانې خټه نه شو، وړاندې په روایت کښې د اذان او اقامت دواړو ذکر دې، دغه شان دا چه رسول الله ﷺ د سحر سنت ډیر په اطمینان سره او کړل غور عجل.

(یزید بن صالح) ددې حدیث په سند کښې یو راوی راغلې دې یزید بن صالح، په دې نوم کښې اختلاف دې بعض ورته ابن صالح وائی او بعض یزید بن صالح او بعض یزید صلیح او بعض یزید بن صبیح او بعض یزید بن صبح، په بذل کښې لیکلې دی چه امام بخاری رحمه الله فرمائی چه صحیح په دې کښې ابن صلیح دې، هم دغه شان لیکلې دی چه دا راوی مجهول دې.

(۱) تفرده به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۵۴۸)، وقد أخرجه: (۹۰/۱) (صحیح)

[۴۱۶] حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنْ حَرِيزِ بْنِ يَعْنَى ابْنِ عُثْمَانَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ ذِي جَنْبَرِ بْنِ أَبِي النَّجَاشِيِّ، فِي هَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَأَذَنَ وَهُوَ غَيْرُ عَمَلٍ.

ترجمه: د ذی مخبر نه روایت دی چې دا د نجاشی وراره وو، په دې خبر کښې، هغه وئیلی دي: اذان ئې وکړو او هغه په تلوار باندې نه وو.

[۴۱۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ جَامِعِ بْنِ شَدَّادٍ، سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عُلْفَةَ، سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ، قَالَ: أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَنَ الْحَدِيثِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ يَكْلُونَا، فَقَالَ بِلَالٌ: أَنَا، فَتَأْمُوا حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، فَاسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: افْعَلُوا كَمَا كُنْتُمْ تَفْعَلُونَ، قَالَ: فَفَعَلْنَا، قَالَ: فَكَذَلِكَ فَافْعَلُوا لَيْنَ نَأْمَ أَوْ لَيْسَ."

ترجمه: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نه روایت دی هغه وئیلی دي: مونږ راغلو رسول الله صلی الله علیه و آله سره په زمانه د حدیبیه کښې، نو وویل رسول الله صلی الله علیه و آله: څوک به څوکیدارې او کړې زمونږ وویل بلال: زه، اوده شول دوی تردې چې نمر راوختلو را بیدار شو نبی صلی الله علیه و آله، هغه وویل: وکړئ لکه څرنگه چې به تاسو کول. هغه وایي: یعنی «دمعمول مطابق خپل مونږ او کړې» نو مونږ وکړل، هغه وفرمائیل: پس همداسې کوئ د هغه چا لپاره چې (په تاسو کښې څوک) اوده شی او یا ترېنه هېر شی.

تشریح: قوله: «حدثنا محمد بن المثنى... من يكلونا فقال بلال: أنا» دا مخکښې هم ذکر شوې دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله په لیلة التعریس کښې فرمائیلې وو چې څوک به زمونږ نگرانی کوی نو په دې باندې سیدنا بلال رضي الله عنه او فرمائیل «انا» د بعض مشائخو نه مونږ په دې کښې د عبرت یوه خبره اوریدلې ده هغه دا چې بلال رضي الله عنه په دې موقع باندې «انا» وئیلو سره ډمه دارۍ قبوله کړه او «ان شاء الله» وغیره ئې هم او نه وئیل، پس بیا هم هغه شان اوشوه چې څه کیدل وو، هم دغه شان واقع په بخاری کښې د سیدنا سلیمان عليه السلام نه هم نقل ده چې هغه یو ځل او فرمائیل چې نن شپه به زه خپلو ټولو بیبیانو سره صحبت کوم او بیا به ددې صحبت نه د هرې یوې نه یو یو مجاهد پیدا کیږي، په دې موقع باندې هم هغه نه ان شاء الله هیر شو سره د فرشتې د توجه پیدا کولو، په روایت کښې راځي چې ددې شپې د صحبت نه یو ماشوم هم پیدا نه شو صرف د یوې نه پیدا شو هغه هم ناقص وو، د حضرت گنګوهی په تقریر کښې دی چې هغه یو ماشوم هم کیدې شی چې په دې وجه باندې پیدا شوې وی چې د ان شاء الله وئیلو اراده به ئې کړې وی گینې دا به هم نه وې، والله تعالی اعلم.

دا باب الحمد لله پوره شو کوم چې کافی اوږد وو چې په هغې کښې مصنف د ډیرو صحابه کرامو نه ډیر روایات په لیلة التعریس کښې ذکر فرمائیلې وو غالباً د مصنف رجحان په لیلة التعریس کښې د تعدد طرف ته دي، هم دغه شان د مصنف ددې واقعي سره اهتمام او اعتناء معلومېږي گینې د مصنف عادت د تکثیر دروایاتو نه دي.

^۱: تفرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۵۴۸) (شاذ)

^۲: سنن النسائي للمواقف ۵۴ (۶۲۵)، (تحفة الأشراف: ۹۳۷۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۸۷۱، ۳۹۱، ۴۶۴) (صحیح)

واقعه ليلة التعريس او تعليم فعلى

دلته يو ځيز قابل تنبيه دې کوم چه زمونږ حضرت شيخ هم په اهتمام سره بيان فرمائيلې دې هغه دا چه د رسول الله ﷺ بعثت د تعليم قولې او تعليم فعلى يعنى عمل مشق (نمونه پيش کولو) دواړو دپاره وو، دا د مونځ د قضاء کيدو واقعه تکوينى طور سره په دې وجه راپيښه شوه چه د قضاء مونځ کولو طريقه هم د رسول الله ﷺ په ذريعه عملى طور په مشاهده کښې راشي، پس ددې نه معلومه شوه چه د اداء په شان د قضاء مونځ دپاره هم جماعت مشروع دې هم دغه شان د سحر د سنتو قضاء.... او د قضاء مونځ دپاره د اذان او اقامت مسئله وغيره، رسول الله ﷺ خپله فرماني «اننى لا انسى ولكن انسى لاسن» (موطا) چه زه هيروم نه بلکه زما نه هيرولې شى ددې دپاره چه امت ته د نسيان د احکاماتو علم او شى، پس سهو فى الصلاة رسول الله ﷺ ته څو کرته پيښه شوې ده، هم دغه شان دا واقعه د ليلة التعريس هم د اکثرو په نزد دوه درې کرته پيښه شوې ده گڼې د رسول الله ﷺ شان خو ډير اعلى او ارفع دې، د هغه د غلامانو د غلامانو حال دا منقول دې چه په هغوى کښې بعض د څلوښتو کالو پورې د ماسخوتن په اودس د سحر مونځ ادا کړې دې لکه چه د امام صاحب متعلق مشهوره ده او د بعض حضراتو په باره کښې د پنځوس کالو پورې د ماسخوتن په اودس باندې د سحر مونځ کړې دې په دې تعليم فعلى کښې چه کوم کارونه د منصب نبوت خلاف نه وو هغه خپله رسول الله ﷺ ته راپيښ شو مثلا مونځ قضاء کيدل، په مونځ کښې سهو راپيښيدل او د کور په حالاتو کښې د ازواج مطهراتو سره د بعض ناخوښه امورو پيښيدل لکه ترک کلام او هم دغه شان د طلاق واقع کيدل وغيره او کوم امور چه د منصب نبوت خلاف وو د رسول الله ﷺ نه د هغې صادر کيدل د نبوت د شان خلاف وه نو په داسې امورو کښې د تعليم د تکميل دپاره الله پاک د رسول الله ﷺ د صحابه کرامو انتخاب او فرمائيلو، صحابه کرامو په خوشحالي باندې خپل خان ددې خدمت دپاره پيش کړو، اگر که په دې کښې سورة د هغوى ذلت ولې نه وى، پس د بعض صحابه کرامو سره د زنا او حد زنا وغيره واقعات راپيښ شو او په دې طريقه باندې ددې مسائلو تکميل او شو دا حضرات په دې واقعاتو کښې هم کامياب دى.

حبا للذكرک فليعلمنى اللوم^۱

اجد الملامة فى هواک للذلة

باب فى بناء المساجد

باب دې په بيان د جوړولو د جماعتو لومړي

په بعض نسخو کښې ددې په ځانې "تفريع ابواب المساجد" د تفريع لفظ مصنف اکثر استعمالوى د تفريع معنى ده تجزيه او تفصيل کوم چه د فرع نه مشتق دې په معنى د څانگې، د ابواب المواقيت نه روستو اوس ددې ځانې نه منصف ابواب المساجد شروع کوى، د ابواب د ماقبل سره مناسبت ظاهر دې هغه دا چه اوس پورې بيان کيدو د مونځ د

^۱ شاعر خپل معشوق ته خطاب کولو سره واني چه ما خلق ستا په محبت باندې ملامته کوى ماته په دې ملامته کښې خوند ملاوړې ځکه چه ملامته کونکي په وخت د ملامتي د محبوب نوم بار بار اخلي

وختونو ددې ځانې نه د مونځ ځایونه بیانوي د مسجد لغوی معنی موضع السجود دی او په عرف کښې د هغه ځانې نوم دې کوم چه د عبادت دپاره مخصوص وی.

[۴۴۸] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ بْنِ سَفْيَانَ، أَخْبَرَنَا سَفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ سَفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ أَبِي قَزَازَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا أَمَرْتُ بِتَشْيِيدِ الْمَسَاجِدِ"، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَتَزْخَرَفَنَّهَا كَمَا زَخَرَفَتْ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى.

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې، هغه وایي، وئيلي دی رسول الله صلی الله علیه و آله: ماته حکم نه دی شوی داوچتولو د جماتونو باندې. وئيلي دی ابن عباس: تاسو به ئې ښانسته کوئ لکه څنگه چې ئې ښانسته کوی یهود او نصاری.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ ... عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْأَصَمِ) دا د ام المومنین سیده میمونه رضی الله عنها خورنې دې، دې روایت کوی د ابن عباس رضی الله عنه نه، اتفاق ته گوره چه هغه هم د میمونې رضی الله عنها خورنې دې میمونه ددې دواړو (د مور د طرف نه) ترور ده (ما امرت بتشيد المساجد) د تشيد دوه معنی دی رفع البناء و تطويله یعنی د کور ابادی اوچتول او دویمه معنی ددې تجصيص البناء ده، شيد په معنی د حص (چونه) نه اخستلې شوې دې یعنی ابادی په چونې سره پخول، د الله پاک قول (وقصر مشيد) په تفسیر کښې هم دا دوه قولونه دي، ابن رسلان فرمائی چه مشهور په دې حدیث کښې اوله معنی ده کما قال النووی وغیره، رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی چه ماته د الله پاک د طرف نه ددې خبرې حکم نه دې کړې شوې چه زه د مسجد ابادی او چته جوړه کړم ځکه چه دا اسراف دې خو واضحه دې وی چه عدم امر عدم جواز لره مستلزم نه دې، لهذا په نیک نیتی سره مثلا د مسجد د تعظیم په نیت سره که اوچت کړې شی نو یقینا جائز به وی، قال ابن عباس لتزخرفنھا کما زخرفت اليهود والنصارى... د دې جملې قائل ابن عباس رضی الله عنه دې په دې وجه دا جمله موقوف شوه خو دا داسې موقوف ده چه حکما مرفوع ده ځکه چه دا مضمون د اخبار الغیب د قبیل نه دې کوم چه منصب دې د صاحب رسالت، زخرفه ماخوذ دې د زخرف نه، د زخرف اصل معنی د ذهب ده لهذا د زخرفه معنی شوه د سرو زرو اوبه ورکول، روستو ددې لفظ استعمال مطلق د تزیین په معنی کښې شروع شو یعنی څنگه چه یهودو او نصاری خپلې عبادت ځانې ډولې کړې وې هم دغه شان به دا امت هم خپل مسجدونه ډولې کوی، علماء کرامو لیکلې دی چه اول من زخرف المساجد ولید بن عبدالمک بن مروان. خو د هغه زمانې صحابه کرامو په دې باندې سکوت کړې دې لاجل خوف الفتنة.

د تزیین مساجد حکم

شرح حدیث حافظ ابن حجر رحمته الله وغیره لیکلې دی چه د جمهورو په نزد تزیین المساجد بدعت او مکروه دې او د احنافو په نزد په دې کښې رخصت دې هغوی دې ته جائز وئيلي دی چه هر کله تعظما للمسجد وی نه د فخر او مباهاة په طور، د احنافو مسلک په در

مختار کښې دا ليکلې دې چه په تنقيش مساجد کښې هيڅ باک نشته، سوا د مسجد د محراب نه چه د هغې تنقيش مکروه دې، ځکه چه ددې د مخامخ کيدو د وجې نه د مونځ په خشوع کښې فرق راځي، هم دغه شان هغه وړاندې ليکي اگر که نفس تنقيش جائز دې خو تکلف بدقائيق النقوش مکروه دې خصوصا په جدار قبله کښې چونکه يو قول دا دې چه د مسجد په جهت کښې جائز دې علامه شامي ليکي چه تنقيش د احنافو په نزد صرف جائز او د لباس به په درجه کښې دې نه پرې ثواب شته او نه مستحب دې په دې وجه تصديق بالمال اولی دې د مسجد په تزيين کښې د مال خرچ کولو نه، هم دغه شان جواز هم په هغه صورت کښې دې چه کله انسان خپل ذاتی مال خرچ کړي د وقف مال نه داسې کول حرام دی، البته احکام مسجد بالجص (پوخ جوړول) بيشکه جائز دی، ابن المنير چه مشهور شارح حديث دې د هغه رائي هم د جواز تنقيش ده هغه فرمائي چونکه د خلقو عادت چه کله د خپلو کورونو د ډولۍ کولو وی نو مناسب ده چه مسجدونه هم ډولۍ اوساتلې شي هغې لره د بي حرمتی نه د بچ کولو دپاره، پس سيدنا عثمان رضي الله عنه د خپل خلافت په زمانه کښې مسجد نبوی د نوی سر نه تعمير کړې وو لکه چه وړاندې به په کتاب کښې راشي او په صحيحين کښې هم موجود دی هغه دغه عمارت د چوني په ذريعه پوخ جوړ کړې وو او د رسول الله صلى الله عليه وسلم او شيخين په زمانه کښې د هغې ابادی د کچه ښختو او د کجهورو د پانړو وه، صحابه کرامو چه کله د هغه په دې تغيراتو باندې اعتراض او کړو نو هغه ورته په جواب کښې مرفوع حديث پيش کړو: **من بنى لله مسجدا بنى الله له مثله بيتا فى الجنة** خو عثمان رضي الله عنه چه کومه اضافه کړې وه نو هغه د احکام بناء د قبيل نه وه تزيين پکښې مقصود بالذات نه وو، شارحينو ليکلې دی چه هغه نقشين کانړی چه د هغې ستنې جوړې کړې شوې وې هغه هغوی ته هم هغه شان جوړې شوې د بعض ولاياتو نه ملاؤ شوې وې خپله ئې هغوی تنقيش نه وو کړې.

فائدة: ددې حديث چه کومه حصه په ابن عباس رضي الله عنه باندې موقوف ده هغه امام بخاری رحمته الله عليه هم تعليقا ذکر کړې ده اگر چه اصل حديث هغه نه دې اخستلې چه د هغې وجه حافظ ابن حجر رحمته الله عليه دا ليکلې ده چه ددې حديث په سند کښې اضطراب دې بعض راويانو دا موصولا او بعض مرسلا ذکر کړې دې، هم دغه شان ځان پوهه کړه چه **«لنخرننها»** د لام په فتحې سره دې او دا لام القسم دې گویا ابن عباس قسم خوری چه تاسو به ضرور داسې کوئ په دې کښې د علامه طيبي شارح مشکاة وهم پيدا شوې دې چه هغه دا لام لام جاره گنرلې دې او دا جمله ئې د ماقبل سره متعلق منلې ده او دا ټول هغه يو حديث گنرلې دې او د حديث مطلب ئې دا بيان کړو چه هغه فرمائي چه ماته د مسجدونو د اوچتولو حکم نه دې کړې شوې چه تاسو ددې په ذريعه هغه ډولۍ او مزين کړئ.

[۴۴۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخُزَاعِيُّ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قَلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، وَقَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَتَبَاهَى النَّاسُ فِي الْمَسَاجِدِ".

۱: سنن النسائي/المساجد ۲ (۶۹۰)، سنن ابن ماجه/المساجد ۲ (۷۳۹)، (تحفة الأشراف: ۹۵۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۴/۳، ۱۷۵، ۲۳۰) (صحيح)

ترجمه: د انس رضی الله عنه نه روایت دې، بیشکه نبی صلی الله علیه و آله وویل. قیامت به نه قائمېږي تردې چې فخر وکړي خلق په جماتونو کښې.

تشریح: قوله: ﴿ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ... وَفَقَادَةُ عَنْ أَنَسٍ ﴾ د قتاده عطف په ابو قلابه باندې دې یعنی ایوب دا حدیث د ابو قلابه او قتاده دواړو نه روایت کوي او بیا دوی دواړه روایت کوي د انس رضی الله عنه نه ﴿ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَتَبَاهَى النَّاسُ فِي الْمَسَاجِدِ ﴾ یعنی د قیامت نه مخکښې ددې خبرې موجود کیدل ضروري دی چه خلق به په خپلو خپلو مسجدونو فخر کوي چه زمونږ مسجد د فلانی قوم د مسجد نه اوچت او ښه دې، ددې حدیث متبادر معنی هم دا ده، ددې یو بل مطلب هم کیدې شی چه خلق به په مسجدونو کښې کیناستلو سره د فخر مجلسونه قائموي حال دا چه مسجدونه ددې دپاره نه دی چه په هغې کښې کیناستلو سره د فخر او ریاء خبرې اوکړې شی.

[۴۵۰] (١) حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ الْمُرَجِيِّ، حَدَّثَنَا أَبُو هَمَّامٍ الدَّلَالُ مُحَمَّدُ بْنُ مُعْتَبٍ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عِيَّاضٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ أَنْ يَجْعَلَ مَسْجِدَ الطَّائِفِ حَيْثُ كَانَ طَوَاعِيَّتُهُمْ".

ترجمه: د عثمان بن ابی العاص نه روایت دې، چه نبی صلی الله علیه و آله امر وکړو هغه ته، چې جوړ کړي مسجد د طائف چرته چې به مشرکانو خپل بتان ایښودل.

تشریح: قوله: ﴿ حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ الْمُرَجِيِّ ... إِنْ يَجْعَلُ مَسْجِدَ الطَّائِفِ حَيْثُ كَانَ طَوَاعِيَّتُهُمْ ﴾ سیدنا عثمان بن ابی العاص رضی الله عنه کوم چه د رسول الله صلی الله علیه و آله د طرف نه د طائف عامل او حاکم وو هغه ته رسول الله صلی الله علیه و آله حکم اوکړو چه هغه ځانې کښې مسجد جوړ کړي چرته چه مخکښې د کفارو بتان پراته وو یعنی بت خانه ختمه کړي او د هغې په ځانې باندې مسجد تعمیر کړي چه په کوم ځانې کښې به د غیر الله بندگي کولې شوه هلته اوس د معبود حقیقی بندگي اوکړې شی او د کفر د اثارو خاتمه او د هغوی سپکاوي اوشی، د طاغوت اطلاق په شیطان او بت دواړو باندې کیږي.

[۴۵۱] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ قَارِسٍ، وَمُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، وَهُوَ أَمْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْصَارٍ، حَدَّثَنَا نَافِعٌ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرِوَ أَخْبَرَهُ "أَنَّ الْمَسْجِدَ كَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَبْنِيًّا بِاللَّيْلِ وَالْجَرِيدِ، قَالَ مُجَاهِدٌ: وَغُمْدَةٌ مِنْ خَشَبِ الْأُطْلُ، فَلَمْ يَزِدْ فِيهِ أَبُو بَكْرٍ شَيْئًا، وَزَادَ فِيهِ عُمَرُ: وَبَنَاهُ عَلَى بَنَائِهِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِاللَّيْلِ وَالْجَرِيدِ وَأَعَادَ غُمْدَةً، قَالَ مُجَاهِدٌ: غُمْدَةٌ خَشَبٌ، وَغَيْرَةُ عُثْمَانَ فَزَادَ فِيهِ زِيَادَةً كَثِيرَةً: وَيَبْقَى حِدَارَةٌ بِالْحِجَارَةِ الْمَنْقُوشَةِ وَالْقَصَّةِ وَجَعَلَ غُمْدَةً مِنْ حِجَارَةٍ مَنْقُوشَةٍ وَسَقَفَهُ بِالسَّاجِ، قَالَ مُجَاهِدٌ: وَسَقَفَهُ السَّاجُ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: نَعْنَهُ الْخَمْسُ.

ترجمه: عبد الله بن عمر خبر ورکړي دی نافع ته، چې بیشکه جماتونه په زمانه د رسول الله صلی الله علیه و آله کښې وو جوړ شوي او په خختو او پتو د قجورو نه. وئیلی دی مجاهد وائی: او ستني

(١) سنن ابن ماجه للمساجد والجماعات ٣ (٧٤٣)، (تحفة الأشراف: ٩٧٦٩) (ضموف)

(٢) صحيح البخاري للأصالة ٦٢ (٤٤٦)، (تحفة الأشراف: ٧٨٨٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٣٠/٢) (صحيح)

د هغې د لرگو د قجورو نه وې. زیادت نه دی ابو بکر رضی الله عنه په دې هېڅ شی، او زیادت کړې دی په هغې کښې عمر او جوړیې کړو هغه شان چې جوړ وو په زمانه د رسول الله صلی الله علیه و آله کښې په څښتو او د قجورو د ښاخونونه، او دهغې ستنې ئې هم د نوی لرگو نه جوړې کړې، وئیلی دی مجاهد: **عُمْدَةُ خَشْبًا** (ستنې د هغې لرگی وو). او تغییر ورکړو ورته عثمان زیادت ئې وکړو په هغې ډیر زیات، او جوړ ئې کړل دیوال نه د هغې په کانرو سره چې نقشدار وو او د چونې نه، او جوړی ئې کړی ستنې د هغې د کانرو نه چې نقشدار دی او چت د هغې په ساج لرگی. وئیلی دی مجاهد: او چت دهغه ساج وو. وئیلی دی ابوداؤد: **قَصَّةُ الْجَصِّ** (قصه چونې ته وائی). **تشریح: قوله:** (حدثنا محمد بن يحيى بن فارس.... ان المسجد كان على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم مبنيًا باللبن والجريد...) یعنی مسجد نبوی د رسول الله صلی الله علیه و آله په زمانه کښې د کچه ښختو نه جوړ کړې شوې وو او د هغې جهت د کهجورو د څانگو نه، لکه څنگه چه زمونږ په علاقه کښې د الانونه او چوپالونه جوړولې شی. او د هغې ستنې د کهجورو تنې وې؟ لفظ **(عمد)** بفتحین او **(عمد)** بضمین دواړه قسم نقل دې چه جمع ده **(عمود)** ده په معنی د ستن، **(فلم يزد فيه ابوبكر شيئا)** یعنی د صدیق اکبر رضی الله عنه په زمانه کښې چه کله د مسجد آبادی زړه شوه نو هغه بغیر د څه ترمیم او زیادت نه د مخکښې په شان سامان سره ددې دوباره تعمیر اوکړو او سیدنا عمر رضی الله عنه چه په خپله زمانه کښې جوړ کړو نو هغه ئې هم په هغه شان سامان سره، خو هغه د مسجد په رقبه کښې تعمیر او توسیع هم او فرمائیله.

قوله: وقال مجاهد: عمده خشبا: د مصنف په سند کښې دوه استاذان دی محمد بن یحیی او مجاهد، د دواړو په الفاظو کښې فرق بیانوی، فرق یا خو دا دې چه یو استاذ ئې لفظ **(عمد)** لره بضمین ذکر کړې دې او دویم په بفتحین، او کیدې شی مراد دا وی چه یو استاذ لفظ **(خشبا)** وئیلی وی او دویم نه، حضرت سهارنپوری رحمته الله علیه په بذل کښې لیکلې دی چه سیدنا عمر رضی الله عنه په مسجد کښې اضافه د قبلي طرف ته کړې وه او په منهل کښې لیکلې دی چه هغه زیادت د مسجد په طول او عرض کښې کړې وو، او بیا صاحب منهل په دې باندې تفصیلی کلام کړې دې **(وغيره عثمان)** سیدنا عثمان رضی الله عنه نه صرف دا چه په مسجد کښې توسیع اوکړه بلکه مسجد ئې پوخ تعمیر کړو او په پخو ښختو سره او د هغې جهت ئې هم بدل کړو د کهجورو د څانگو په ځانې ئې د هغې تختې د ساگون د لرگی نه جوړې کړې، ساگون یو مشهوره اونه ده کومه چه په هندوستان کښې کیږی ډیر اوږد او پیر وی چه د هغې پانړې هم ډیر لوڼې لوڼې وی.

(وسقفه یا الساج) دا لفظ مجرور او مزید دواړه کیدې شی **(سقفه، سقفه)** یو استاذ **(بالساج)** وئیلی دې په باء جاره سره او دویم بغیر د حرف جار نه، د عثمان رضی الله عنه ددې آبادی ذکر د باب په اولنی حدیث کښې تیر شوی دې.

[۴۵۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ شَيْبَانَ، عَنْ فِرَاسٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّ مَسْجِدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ سَوَارِيهِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ جُدُوعِ النَّخْلِ، أَعْلَاهُ مُظَلَّلٌ بِجَرِيدِ النَّخْلِ، ثُمَّ انْهَارَتْ فَبُخِرَتْ فِي خِلَافَةِ أَبِي بَكْرٍ فَبَنَاهَا بِجُدُوعِ النَّخْلِ وَجَرِيدِ النَّخْلِ، ثُمَّ انْهَارَتْ فَبُخِرَتْ فِي خِلَافَةِ عُثْمَانَ فَبَنَاهَا بِالْأَجْرِ، فَلَمْ تَزَلْ ثَابِتَةً حَتَّى الْآنَ".

ترجمه: د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روايت دي، بيشكه مسجد د نبی صلی اللہ علیہ وسلم وي ستي د هغي په زمانه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کښي د تنو د قجورو نه وي، د بړه نه پټ شوی وو په پټو د قجورو باندې، بيا دا زور شو په خلافت د ابوبکر کښي نو هغه ئي جوړ کړو په تنو د قجورو باندې او په پټو د قجورو، بيا دا زور شو په خلافت د عثمان کښي نو جوړه ئي کړه په خښتو نو هميشه پاتي ده تر اوسه په همدغه حالت يعنې د حديث تر وخته پورې.

تشریح: قوله: (حدثنا محمد بن حاتم.... ثم انها لبخرت في خلافة عثمان فبناها بالاجر) «اجر» پخه ښخته د «بن» په مقابله کښي، ددې روايت نه معلومېږي چه د مسجد نبوی ستونز لره سيدنا عثمان رضی اللہ عنہ د پخو ښختو نه جوړ کړې وو، او ددې نه مخکښي تير شو، «بالحجارة المنقوشة» خو دا روايت د اولني حديث په مقابله کښي ضعيف دي ددې په سند کښي عطيه بن سعد العوفي دي کوم چه ضعيف دي، او يا دي دا اوويلي شي چه بعض ستي د ښختو او بعض د حجاره منقوشه نه جوړ کړي شوي وو.

[۴۵۳] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ فَنَزَلَ فِي عُلُوِّ الْمَدِينَةِ فِي حَيٍّ يُقَالُ لَهُمْ: بَنُو عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ، فَأَقَامَ فِيهِمْ أَرْبَعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ فَجَاءُوا مُتَقَلِّدِينَ سَيُوفَهُمْ، فَقَالَ أَنَسٌ: فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَأَبُو بَكْرٍ رَدْفُهُ، وَمَلَأَ بَنِي النَّجَّارِ حَوْلَهُ حَتَّى لَقِيَ بِغَنَاءِ أَبِي أَيُّوبَ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي حَيْثُ أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ وَيُصَلِّي فِي مَرَابِضِ الْغَنَمِ، وَإِنَّهُ أَمَرَ بَيْنَاءَ الْمَسْجِدِ، فَأَرْسَلَ إِلَى بَنِي النَّجَّارِ، فَقَالَ: يَا بَنِي النَّجَّارِ، لَأَمِنُونِي بِحَابِلِكُمْ هَذَا، فَقَالُوا: وَاللَّهِ لَا نَطْلُبُ ثَمَنَهُ إِلَّا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ أَنَسٌ: وَكَانَ فِيهِ مَا أَقُولُ لَكُمْ كَانَتْ فِيهِ قُبُورُ الْمُشْرِكِينَ وَكَانَتْ فِيهِ حِرْبٌ وَكَانَ فِيهِ نَخْلٌ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُورِ الْمُشْرِكِينَ فَنُفِثَتْ، وَبِالنَّخْلِ فُقِعَ، فَصَلُّوا النَّخْلَ قِبْلَةَ الْمَسْجِدِ وَجَعَلُوا أَعْضَادَتَهُ جِهَارَةً، وَجَعَلُوا يَنْقُلُونَ الصَّخْرَ وَهُمْ يَزْجِرُونَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهُمْ وَهُوَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْأَجْزَةِ، فَأَنْصَرِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روايت دي هغه ويلي دي: راغي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مديني ته نو پراويي واچولو په اوچت ځاني د مدينه کښي په يو کلي کښي چې ورته ويلي شي بنو عمرو بن عوف، نو مقيم شو هلته کښي څوارلس شپي، بيا ئي استادې ولېږلو بنو النجار ته نو راغلل چې خپلې تورې ئي راويستلې وي، نو وايي انس: گويا کښي زه گورم رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۳۳۵) (ضعيف)

۲: صحيح البخاري للصلاة ۴۸ (۴۲۸)، وفضائل المدينة ۱ (۱۸۶۸)، وفضائل الأنصار ۴۶ (۳۹۰۶)، صحيح مسلم للمساجد ۱ (۵۲۴)، سنن النسائي للمساجد ۱۲ (۷۰۳)، سنن ابن ماجه للمساجد ۳ (۷۴۲)، (تحفة الأشراف: ۱۶۹۱)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۱۴۲ (۳۵۰)، مسند احمد (۱۱۸۳، ۱۲۳، ۲۱۲، ۲۴۴) (صحيح)

ته د هغه په اوبښه باندې، او ابوبکر ورپسې وو، او مشران د بنی النجار گیر چاپیر د هغه نه وو، تردې چې غولې د ابو یوب ته راغی، او وو رسول الله ﷺ چې مونږ ته کولو په کوم ځای کېږي چې به د مونږ وخت شو، تردې چې مونږ به ټي کولو د چیلو په شپول (بار) کېږي، او هغه امر وکړو په جوړولو د جمات، نو ویې لېږلو بنی النجار ته ویې وئیل: ای بنی النجار! راخرڅ کړئ په ما باندې خپل دا باغ، هغوی وویل: قسم په الله مونږ نه طلب کوو ستانه قیمت ددې مگر دا مونږ پرېږدو د الله دپاره، وئیلی دی انس: او په هغې کېږي چې کوم څه وو زه ټي تاسو ته وایم، وو په هغې کېږي قبرونه د مشرکانو، او وو په هغې کېږي خراب او کنډر ځایونه، او وې په هغې کېږي وونې د کجورو، نو امر وکړو رسول الله ﷺ د قبرونو د مشرکانو، نو هغه راویستل شو، او د کنډراتو او ویرانو ځایونو چې هوار کړي شو، او د کجورو وونو چې پرې کړې شوې، په قطار کېږي ټي کیخودل لرگی د کجورو قبلې د جمات قبلې طرف دیوال ته، او جوړې ټي کړې دواړه درشلې د هغې دکانرو نه، او شروع شول چې نقل کول ټي کانري، او هغوی به اشعار وئیل او نبي ﷺ هم د هغوی سره وو، او هغه به وئیل: (اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ، فَانصُرِ الْأَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَةَ) ای الله نشته دی خیر مگر خیر د آخرت مدد وکړی د انصارو او د مهاجرینو.

شرح حدیث

قوله: حدثنا مسدد.... فنزل في علو المدينة.... په علو کېږي د عین ضمه او کسره دواړه جائز دی علوم المدينة ته عاليه هم وئیلې شی چې د هغې جمع عوالی راځي او دا د مدینې منورې هغه حصه ده کومه چې د نجد (لوړې) طرف ته ده او د مدینې هغه حصه کومه چې د تهامه د طرف نه چې کوم طرف ته مکه ده هغې ته سافله وئیلې شی، دلته د علو المدينة نه مراد قباء ده کومه چې د عوالی مدینه نه ده، دا د مدینې منورې نه تقریبا درې میلو په فاصله باندې یوه آبادی ده چې په هغې کېږي د انصارو بعض خاندانونه اباد وو د ټولو نه ممتاز د عمرو بن عوف خاندان وو د رسول الله ﷺ نزول په قباء کېږي هم د هغوی په نزد شوې وو په اتم تاریخ یا په دولسم بناء بر اختلاف قولین، رسول الله ﷺ مدینې ته د داخلیدو دپاره اوچته لاره اختیار کړه، ددې نه علماء کرامو د رسول الله ﷺ او د هغه د دین د اوچت والی نیک فال نیولې دې چې رسول الله ﷺ او د هغه دین به اوچت وی، پس هم دغه شان اوشوه، فالحمد لله على ذلك.

(فاقام فيهم اربع عشرة يوما) په قباء کېږي د هغه د قیام په موده کېږي روایات مختلف دی، د بخاری شریف په یو روایت کېږي څوارلس ورځې او په یو کېږي څلیرشت ورځې ذکر شوې دی او دریم قول صرف د څلور ورځې قیام دې ددې تفصیل به ان شاء الله په باب الجمعة فی القرى په بحث کېږي راشی.

په روايت كښي اختصار

قوله: ﴿ثم ارسل الى بنى النجار﴾ دلته په روايت كښي اختصار دې چه رسول الله ﷺ خو ورځي په قباء كښي قيام فرمائيلو نه پس د جمعي په ورځ باندې د هغه ځاني نه روان شو د مدينې په لاره كښي د بنو سالم محله راځي هلته رسيدو سره د جمعي وخت شو په دې وجه رسول الله ﷺ په مسجد د بنو سالم كښي جمعه ادا كړه، دا په اسلام كښي د جمعي د ټولو نه اولني مونځ وو كوم چه د بنو سالم په مسجد كښي رسول الله ﷺ كړې وو، د مونځ نه فارغ كيدو سره رسول الله ﷺ په اوبڼه باندې سور شو او صديق اكبر رضی اللہ عنہ ئي په ځان پسې په خپله سورلي باندې كينولو، د هجرت په وخت باندې رسول الله ﷺ او صديق اكبر په جدا جدا سورلي باندې وو، غالبا دلته رسول الله ﷺ مصلحتا په خلقو باندې د صديق اكبر اوچت شان ظاهرولو دپاره په خپله سورلي باندې هغه ځان پسې رديف كړو، ددې ځاني نه په روانيدو باندې رسول الله ﷺ خپل يو قاصد بنو نجار ته كوم چه د رسول الله ﷺ ماما خيل وو (ځكه چه د عبدالمطلب مور سلمى هم د هغوى نه وه) ته اوليرل چه د رسول الله ﷺ اراده هم د هغوى خوا كښي د قيام وه، پس هغوى د رسول الله ﷺ د استقبال دپاره وسله راخستلي حاضر شو او د هغه نه بنى او گس، او وړاندې روستو روان وو، د هر سړي خواهش او درخواست د رسول الله ﷺ نه دا وو چه د رسول الله ﷺ قيام د هغوى سره وي، رسول الله ﷺ به هغوى ته دعا كوله او فرمائيل به ئي چه دا اوبڼه د الله پاك د طرف نه مامور ده چه چرته كيناستله هم هلته به زما قيام وي، بالاخر د رسول الله ﷺ اوبڼه په محله د بنو نجار كښي رسيدو سره خپله په هغه مقام باندې اودريده چرته چه اوس مسجد نبوي دې، د سيرت په كتابونو كښي دې چه رسول الله ﷺ د اوبڼې نه كوز نه شولر ساعت پس ناقه خپله پاسيده او د ابو ايوب انصاري رضی اللہ عنہ په دروازه باندې كومه چه مخامخ وه هلته كيناستله هغه وخت رسول الله ﷺ د اوبڼې نه كوز شو او ابو ايوب انصاري رضی اللہ عنہ د رسول الله ﷺ سامان اوچت كړو او كور ته ئي يوړلو، د رسول الله ﷺ طبعي ميلان هم دا وو چه رسول الله ﷺ په څه طريقه په بنو نجار كښي كوز شي كوم چه د عبدالمطلب ماما خيل يعنى د رسول الله ﷺ د نيكه ماما خيل دى، الله پاك د رسول الله ﷺ دا خواهش داسې معجزانه طور پوره او فرمائيلو چه پخپله ناقه هم هلته تلو سره ايسار شوه ددې دپاره چه نور حضرات كوم چه د رسول الله ﷺ د قيام خواهش مند وو په هغې كښي دې د چا دا تاثر نه وي چه مړنې لره پريخودلو سره ئي فلاني ته ترجيح وركړه.

قوله: ﴿وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى الخ﴾ د مسجد نبوي د ابادي نه مخكښي به چه كوم ځاني كښي د مونځ وخت راغلو نو رسول الله ﷺ به په (غير مسجد) كښي كولو، چونكه چرته خواوشا مسجد موجود نه وو په دې وجه رسول الله ﷺ د مسجد د جوړولو او د هغې دپاره د ځاني د اخستلو اراده او فرمائيله چه د هغې ذكر وړاندې په روايت كښي راوړان دې، پس د رسول الله ﷺ اوبڼه چه په كوم ځاني كښي ناسته وه هغه د بنو نجار د

دوه یتیمانو^(۱) (مربد) یعنی د کهجورو د اوچولو ځاني وو لکه چه په بعض روایاتو کښې دی او د ابوداود په روایت کښې هغې ته حانظ وئیلې شی یعنی باغ ممکنه ده هغه باغ وی او بیا د هغې د ورانیدو نه پس هغه مربد جوړ کړې شوې وی، یا بعض حصه باغ وی او بعض حصه مربد، غرض دا چه رسول الله ﷺ د هغې د زمکې د اخستلو خبرې اترې اوکړې هغه خلقو عرض اوکړو مونږ بغیر د عوض نه هغه له ورکول غواړو، خو رسول الله ﷺ ددې دپاره تیار نه شو بلکه رسول الله ﷺ هغه په ثمن باندې واخستلو، په یو روایت کښې دی چه د ثمن مقدار لس دیناره ورکړې شوو ظاهره ده چه د اخستلو معامله به دې یتیمانو سره د هغوی د ولی په واسطې سره شوې وی، وړاندې په روایت کښې دی چه په دې زمکه کښې د بعض مشرکانو قبرونه وو کوم چه ویستلي شو.

د مشرکینو قبرونه وړانول

ددې نه معلومه شوه چه د قبور مشرکین نبش جائز دی، امام بخاری رحمه الله هم په دې وجه باندې په دې حدیث باندې (هل ينش قبور المشركين) باب قائم کړې دې او امام ابوداود هم د کتاب الخراج په بالکل اخر کښې یو باب ترلې دې باب نبش القبور العادية چه په هغې کښې د ابو رغال قبر او د هغه د نبش واقعه ذکر کړې دې، شامی کښې هم ددې مسئلې تصریح ده چه د قبور مشرکین نبش بلا کراهت جائز دې، (وکانت فيه حرب) حرب په وزن د (کلم) کوم چه جمع د (حربة) په وزن د (کلمه) دې، په معنی د غار، غرض دا چه د مشرکانو قبرونه خو ویستلي شو او کوم چه په هغه زمکه کښې غارونه وغیره وو هغه په خاوره باندې هوار کړې شو او کوم چه هلته د کهجورو اونې وې هغه د مسجد دجوړولو په کار کښې استعمال کړې شو.

قوله: (فصفف النخل قبله المسجد) یعنی په مسجد کښې د قبلي طرف ته د کهجورو تنې د ستنو په طور قائم کړې او د مسجد د دروازې په دواړو طرفونو کښې د درشل په طور کانډی اودرولې شو (وهم يرتجون) چه کله صحابه کرامو د مسجد د تعمیر دپاره کانډی اوچتولو سره راوړل نو په ذوق او شوق کښې ئې دا اشعار وئیل (اللهم لا خير الا خير الاخرة) الخ. رجز د شعریو قسم دې، او وئیلې شوې دی چه دا باقاعده شعر نه وی بلکه هغه د کلام موزون یو قسم دې لکه چه ترانه وی.

[۴۵۴] (١) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي التَّيَّاحِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانَ مَوْضِعُ الْمَسْجِدِ حَاطًا لِبَنِي الْأَنْجَارِ فِيهِ حَرْثٌ وَنَخْلٌ وَقُبُورُ الْمُشْرِكِينَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ثَامِنُونِي بِهِ، فَقَالُوا: لَا نَبْغِي بِهِ ثَمَنًا، فَقَطَعَهُ النَّخْلُ وَسَوَّى الْحَرْثَ وَنَبَشَ قُبُورَ الْمُشْرِكِينَ، وَسَاقِ الْحَدِيثَ، وَقَالَ: فَأَغْفِرْ مَكَانَ قَاتِلِهِ، قَالَ مُوسَى: وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بِخَبْرِهِ، وَكَانَ عَبْدُ الْوَارِثِ يَقُولُ: حَرْبٌ، وَزَعَمَ عَبْدُ الْوَارِثِ أَنَّهُ

(۱) چه د هغوی نومونه د یو روایت مطابق سهل او سهیل وو کوم چه د سعد بن زراره په تربیت کښې وو، هسې ددې دواړو په تعیین کښې د علماء رجال اختلاف دې کوم چه ابن الاثیر جزری وغیره ذکر کړې دې، (هامش بدل)

(۲) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۶۹۱) (صحیح)

أَفَادَ حَمَادٌ هَذَا الْحَدِيثَ.

ترجمه: د انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه وئیلی دی: وو خائي د جمات یو باغ د بنی النجار په هغی کښې فصل وو او قجورې وي، او قبرونه د مشرکانو، نو وویل رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا خرڅ کړئ په ما باندې. هغوی وویل: مونږ نه غواړو په دې باندې پیسې، قطع ئې کړې اونې، او هوارېې کړو فصل، او ویې سپړل قبرونه د مشرکانو، او حدیث بیان کړو. او ویې وئیل: (فَاغْفِرْ) په خائي د (فَانصُرْ)، وئیلی دی موسی: او بیاني پوره حدیث بیان کړې دې مونږ ته عبد الوارث پشان د هغې، او وو عبد الوارث چې وئیل به یې: خِرَث، او گمان کړی دی عبد الوارث، چې هغه بیان کړی دی دا حدیث صرف د حماد نه.

تشریح: قوله: (حدثنا موسى بن اسماعيل... وساق الحديث) د (ساق) ضمیر حماد بن سلمه طرف ته راجع دی چه د ابو التیاح شاگرد دی، ددې نه په مخکښې سند کښې د هغه شاگرد عبد الوارث وو او دا خبره د یاد ساتلو ده چه کله په سند کښې داسې عبارت راشی نو ضمیر به هغه سړی طرف ته راجع وی چه کوم نوې راوی په هغه دویم سند کښې راشی او دلته حماد بن سلمه دی، د حماد په روایت کښې (فانصر الانصار) په خائي (فاغفر الانصار) دی، هم دغه شان په دې دویم روایت کښې په خائي د لفظ حرب حرث دی (پټی).

شرح السند

قوله: (وزعم عبد الوارث انه افاد حمادا هذا الحديث) : دې جملې تشریح دا ده چه په دې دویم سند کښې حماد براه راست روایت کوی د ابو التیاح نه او په اول سند کښې د ابو التیاح نه روایت کونکې عبد الوارث وو چه د هغې نه دا خبره ثابتېږي چه عبد الوارث او حماد زمانه حاصل کړې وو لهذا حماد د عبد الوارث شاگرد شو نه ملگري، خوروستو داسې اوشوه چه حماد ترقي کولو سره حدیث د خپل استاد الاستاد یعنی ابو التیاح نه حاصل کړو په دې وجه حماد دا حدیث براه راست د ابو التیاح نه روایت کول شروع کړل هم ددې ترقي نوم علو سند دی.

بَابُ اتِّخَاذِ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّوْرِ

باب دي په بیان د جوړولو د جماتونو کې په کورونو کې

[۴۵۵] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَاهِدَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَاءَ الْمَسَاجِدِ فِي الدُّوْرِ وَأَنْ تَنْطَلَفَ وَتُطَيَّبَ".

ترجمه: د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دی هغې ویلی دی امر کړی دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په جوړولو د جماتونو باندې په کورونو کښې، او چې پاک کړی شی او خوشبو کړی شي.

تشریح: قوله: (حدثنا محمد بن العلاء.... امر رسول الله صلى الله عليه وسلم ببناء المساجد في الدور) دور، د دار جمع ده چه د هغې معنی د بیت او منزل هم راځی او د محلي او قبیلې

(١): سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ٩ (٧٥٩)، (تحفة الأشراف: ١٦٨٩١)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الجمعة ٦٤ (٥٩٤)، مسند احمد (١٢/٥، ٢٧١) (صحيح)

هم، ظاهره دا ده چه دلته دويمه معنی مراد ده، یعنی په هر هر محله کښې مسجدونه جوړول پکار دی ځکه چه که داسې نه وی نو د یوې محلې والا به د بلې محلې والا مسجد ته د مونځ کولو دپاره ځی او د فاصلې د وجې نه به د جماعت د فوت کیدو خطر وی، لهذا د ضرورت موافق په هره هره محله کښې مسجدونه پکار دی او که په حدیث کښې د دار نه مخکښې معنی مراد کړې شی نو مطلب به دا وی چه په هر یو کور کښې یو مخصوص ځانې د مونځ دپاره هم کیدل پکار دی، مثلاً یوه چبوتره یا چوکئ، انسان چه څنگه په کور کښې د خپل ضرورت نور څیزونه تعمیر کوی، غسل خانه، باورچی خانه وغیره، نو د مونځ دپاره ئې هم یو ځانې مخصوص کیدل پکار دی کوم چه د مونځ کولو دپاره صفا ستهره اوساتلې شی، خو په دې صورت کښې به د مسجد نه مسجد شرعی مراد نه وی په خلاف د اول صورت چه په هغې کښې مسجد شرعی مراد دی.

د صحیفه سمره اول هدیث

[۴۵۶] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ سَفْيَانَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَعْنَى ابْنُ حَسَّانَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سَعْدٍ بْنُ سَمُرَةَ، حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ سُلَيْمَانَ بْنِ سَمُرَةَ، عَنْ أَبِيهِ سَمُرَةَ، أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى ابْنِهِ، «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُنَا بِالْمَسَاجِدِ أَنْ نُصْنَعَهَا فِي دِيَارِنَا وَنُصَلِّحَ صُنْعَهَا وَنُظَرِّهَا».

ترجمه: خبيب بن سليمان د خپل پلار سليمان نه روايت کوي، او هغه ئې د خپل پلار سمره نه کوي، چه هغه وليکل خپل ځوی ته: اما بعد: بيشکه رسول الله ﷺ وو چې امريې کولو مونږ ته په جماتونو باندې چې مونږ ئې جوړ کړو په خپلو کورونو کښې، او د هغې صنعت اصلاح وکړو، او پاک ئې کړو.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دَاوُدَ... انه كتب الى ابنه اما بعد) دا حدیث خبيب د خپل پلار سليمان نه او سليمان د خپل پلار سمره بن جندب صحابی نه روايت کوی په دې کتاب کښې هم په دې سند سره او هم په دې طرز باندې ټول شپږ احاديث شو او په مسند بزار کښې داسې تقريبا سل احاديث دی، په اصل کښې دا یوه صحیفه ده، د صحیفه سمره په نوم سره چه په هغې کښې هغه ډیر احاديث راجمع کولو سره خپلو ځامنو ته لیږلې وو، ددې ټول احاديث په یو سند سره نقل دی هم په دې وجه هغه سند د صحیفې په شروع کښې اولیکلې شو د صحیفه په شروع کښې د سند سره لفظ د (اما بعد) هم دې، اوس چه مصنف ددې صحیفې نه یو حدیث اخلی نو په شروع کښې چه کوم سند دې هغه اخلی هم پهدې وجه باندې هر ځانې کښې ددې صحیفې په حدیث کښې لفظ د (اما بعد) ملاویږی، دا خبره په مقدمة الکتاب کښې هم راغله د کتابت حدیث په بحث کښې، خو دا دې هم واضحه وی چه د محدثینو په نزد دا سند ضعیف شمارلې شی ځکه چه ددې د سند راویان ټول مجهول او غیر معروف دی، په بذل کښې لیکي: قال ابن القطان ما من هؤلاء من يعرف حاله.

(۱): تفرد به أبو داود، مسند احمد (۱۷/۵)، (تحفة الأشراف: ۶۱۱۶) (صحیح)

باب في السَّجَرِ فِي الْمَسَاجِدِ

باب دې په بيان د ډېوو كې په جماتونو كې

په مسجدونو كښې د يوه بلول، ابن رسلان چه د ابوداود شارح دې ليكي: «واول من اسرج في المساجد تميم الداري»

[٤٥٧] (١) حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا مِسْكِينٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي سُوْدَةَ، عَنْ مَيْمُونَةَ مَوْلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَفْتِنَا فِي بَيْتِ الْمُقَدِّسِ، فَقَالَ: "اَتُّوهُ فَصَلُّوا فِيهِ، وَكَانَتْ الْبِلَادُ إِذْ ذَاكَ حَرْبًا، فَإِنْ لَمْ تَأْتُوهُ وَتَصَلُّوا فِيهِ، فَأَبْعَثُوا بِرَبِّتِ يَسْرَجَ فِي قَنَادِيلِهِ".

ترجمه: د ميموني نه روايت دې، دا د نبی ﷺ آزاده كړې وينځه وه، هغې ويلې دي: اي د الله رسول! فتوى راکړه مونږ ته په باره د بيت المقدس كښې، هغه وفرمائيل: ورشئ هغې ته او مونځ وكړئ په هغې كښې. او وو ښارونه په هغه وخت كښې چه جنگونه به پكښې كيدل، كه تاسو ورته لار نه شوى او مونځ پكې نشئ كولى، نو ولېږئ ورته تيل چې بلولى شى د هغې په ډېوو كښې.

تشریح: قوله: «قالت: يا رسول الله افتنا في بيت المقدس» يوې زنانه د هغه نه دا سوال اوکړو چه د بيت المقدس په باره كښې مونږ د حكم شرعى نه خبر كړئ، يعنى دا چه هلته مونږ سفر كولو سره تلې شو او په هغې كښې مونځ وغيره كولى شو يا نه نو رسول الله ﷺ او فرمائيل چه او! هلته ته تلې شې او په هغې كښې مونځ كولى شې وړاندې راوى وائى «وكانت البلاد اذ ذاك حربا» يعنى تر هغه وخته پورې د اهل اسلام او اهل شام تر مينځه جنگونه كيدل، ملك شام چرته چه بيت المقدس دې مسلمانانو نه وو فتح كړې د يو مسلمان هلته تلل گران وو هم په دې وجه رسول الله ﷺ او فرمائيل «فان لم تأتوه وتصلوا فيه» كه تاسو هلته تلې نه شئ نو داسې او كړئ چه په څه ذريعې سره هلته د زيتون تيل اوليږئ كوم چه د بيت المقدس د يوې او تاخچې روښانه كړى. د دې حديث نه په مسجد كښې د يوې د بلولو مشروعيت ثابتېږي، (جمواتونو ته تيل لېږل): هم دغه شان ددې نه په مسجدونو كښې د تيلو د لېږلو اصليت هم ثابت شو لكه چه عام طور سره زنانه مسجدونو ته تيل لېږي، معلومه شوه چه دا بې اصله خبره نه ده.

باب في حصي المسجد

باب دې په بيان د كاكلو د مسجد كې

قوله: «حصي» جمع ده د «حصاة»، «الاحجار الصغار» (كاني، مطلب دا دې چه په مسجد كښې كاني غوړولې شى په دې كښې هيڅ باك نشته لكه چه د حديث الباب نه معلومېږي.

[٤٥٨] (٢) حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ مَكْمُورٍ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ سُلَيْمٍ الْبَاهِلِيُّ، عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ، سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ عَنِ الْحَصَى الَّذِي فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: "مُطَرْنَاذَاتُ لَيْلَةٍ فَأَصْبَحَتِ الْأَرْضُ مُبْتَلَةً فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَأْتِي بِالْحَصَى فِي ثَوْبِهِ

(١): سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ١٩٦ (١٤٥٧)، (تحفة الأشراف: ١٨٠٨٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٦٣/٦) (ضعيف)

(٢): تفرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ٨٥٩٤) (ضعيف)

فَيَسْطُلُهُ خَتَمَهُ، فَلَمَّا أَقْبَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةَ قَالَ: مَا أَحْسَنَ هَذَا".

ترجمه: ابو الوليد وايي ما تپوس وکړو د ابن عمر نه په باره دگيتو کښې هغه چې په مسجد کښې خواره کړی شوی وو؟ هغه وفرمائيل: باران وشو په مونږ باندې يوه شپه نو ځمکه لمده شوه، نو شروع شو سړی چې راوړل به ئې کانږی په خپله جامه کښې، نو خورول به ئې خپل لاندې، هرکله چې رسول الله ﷺ مونږ پوره کړو ويي ونييل: دا څومره ښه دی.

تشریح: قوله: (سالت ابن عمر عن الحصى الذي في المسجد) د مسجد نبوی په انگړ کښې کانږی خواره شوی وو، د درو او صفونو څو هغه وخت دستور نه وو ددې په باره کښې یو تابعی د ابن عمر رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه دا چه په مسجد نبوی کښې کانږی خواره دی دا د کله نه خواره دی او ددې څه وجه وه نو هغه ورته جواب ورکړو چه د یو ځل خبره ده چه په مدینه منوره کښې د شپې باران اوشو د مسجد ټول انگړ په اوبو باندې لوند شو نو خلقو داسې اوکړل چه په خپلو لمنو کښې ئې کانږی راوړل او هر سړی د خپل مونږ کولو په ځانې کښې هغه خواره کړل او په هغې کښې ئې مونږ اوکړل ددې دپاره چه کپړې ئې لوندې نه شی، رسول الله ﷺ د مونږ نه په فارغ کیدو باندې چه کله هغه کانږی اولیدل نو وې فرمائيل (ما احسن هذا) چه تاسو څه ښه کار اوکړو، غرض دا چه د هغه وخت نه دا کانږی خواره کړې شوې دی، زه وائم چه په ۱۳۹۳ هـ کښې چه کله مونږ د حج دپاره حاضر شو نو تر هغه وخته پورې دا د کانږو سلسله قائمه وه په مسجد حرام کښې هم او په مسجد نبوی کښې هم خو په پوره انگړ کښې نه بلکه د هغې په بعضو حصو کښې، گویا دا قدیم یادگار راروان وو، خو څو کلونه پس چه کله مونږ بیا حاضر شو نو مونږ اوکتل چه د هغه ځانې نه هغه کانږی اوچت کړې شوې وو او د هغې په ځانې پوخ فرش خور کړې شوې وو، وجه د هغې دا بیان کړې شوه چه زنانو چه به کله د ځان سره ماشومان په غیږ کښې حرم ته بوتلل نو د ماشومانو نجاست او متیازې وغیره به هغوی په دغه کانږو کښې پټولو په دې وجه د هغه ځانې منتظمینو دغه سلسله ختمه کړه. انا الله وانا اليه راجعون فالی الله المشتكى. د رسول الله ﷺ د زمانې یوه نڅښه ختمه شوه.

[۴۵۹] (حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكَيْعٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، قَالَ: كَانَ يُقَالُ "إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا أَخْرَجَ الْحَصَى مِنَ الْمَسْجِدِ يَنَاشِدُهُ".

ترجمه: د ابو صالح نه روایت دې هغه ونيلی دي: دا به ونييل کیده، سړی چې کله اوباسي کانږی د جمات نه ن سوال ورته کوي.

تشریح: قوله: (ان الرجل اذا اخرج الحصى من المسجد يناديه) که یو سړی د مسجد نه کانږی اوباسی یعنی هغه بهر غورځوی یا ئې اوچتولو سره بهر راوړی نو هغه کانږی ورته سوال کوی چه د الله خاطر اوکړه ته ما دې ځانې نه مه اوباسه، د کانږی دا سوال کول په دې وجه دی چه مسجد پاک او صفا ځانې دې په دې وجه د هغه ځانې نه وتل نه غواړی، ځکه چه

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۸۳۷) (صحیح)

مسجد د رحمت، برکت او عبادت خائي دې خلق په هغې باندي مونځ کوي او د بهر تلو نه پس به هغه ددې ټولو څيزونو نه محروم شي، هم دغه شان دا د کانړو سوال کول کيدې شي په لسان قال او حقيقه وي چه د هغې د کيفيت نه مونځ خبر نه يو، پس د جمهورو سلفورانې د جمادات او حيوانات د تسبيح په باره کښې هم دا ده چه د هغې ذکر په دې آيت کریمه کښې دې «وان من شي الا يسبح بحمده» او دا هم احتمال دې چه دا سوال د حال په ژبې سره وي گويا د کانړو موجوده حالت په مسجد کښې د پريوتلو ددې خبرې مقتضى دې چه هغه دا غواړي چه هغه په کوهي کښې پريخودلې شي اگر چه په ژبې سره هغه هيڅ او نه وئيلي شي، دلته په روايت کښې دې «کان يقال» يعنى صحابه کرامو به خپل مينځ کښې وئيل چه کله يو سړې کانړې د مسجد نه اوباسي نو هغه داسې وائي خو ظاهره خبره دا ده چه صحابه کرام دا خبره په قياس سره خو نه شي کولې هغوى به د رسول الله ﷺ نه اوريدلې وي لهذا دا حديث په مرفوع حکم کښې دې ددې نه وړاندې چه کوم حديث دې په هغې کښې هم د حديث د مرفوع کيدو ذکر دې اگر چه په تردد سره دې.

[۴۶۰] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ أَبُو بَكْرٍ يَعْنِي الصَّاعَانِي، حَدَّثَنَا أَبُو بَدْرٍ شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، حَدَّثَنَا أَبُو حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ أَبُو بَدْرٍ: أَرَأَيْتَ قَدَرَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ الْحَصَاةَ لَتَنَاشِدُ الَّذِي يُخْرِجُهَا مِنَ الْمَسْجِدِ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې، ابو بدر ويلى دي: زما گمان دى چې بيشكه هغه مرفوع بيلانكړى دى د نبى ﷺ نه هغه وويل: بيشكه كانړى سوال كوى هغه كس ته چې اوباسى هغې لره د مسجد نه.

باب فى گنيس المسجد

باب دې په بيان د جارو كولو د مسجد كې

يعنى په مسجد كښې جارو وهل مكنسه اله كنس يعنى جارو

[۴۶۱] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ الْخَزَّازُ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَجِيدِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ الْمُطَّلِبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَنْطَلٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "عَرَضْتُ عَلَى أَجُورَ أَمَتِي حَتَّى الْقَدَاةَ يُخْرِجُهَا الرَّجُلُ مِنَ الْمَسْجِدِ، وَعَرَضْتُ عَلَى ذُنُوبِ أَمَتِي فَلَمْ أَرَدْ تَبَأَ أَعْظَمَ مِنْ سُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ أَوْ تَبَأَ رَجُلٌ لَمْ تَبِهَا".

ترجمه: انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دي وئيلي دى رسول الله ﷺ: پيش كړى شو ماته اجرونه د امت زما، تردې چې د غورخول شوى شي په جمات كښې چې اوباسى هغې لره سړى د جمات نه، او پيش كړى شو ماته گناهونه د امت زما، ما ونه ليدله گناه چې ډيره غټه ده د يو سورت د قرآن نه او يا ايت چې ياد كړى وي هغه سړى بيا ئې هېر كړى وي.

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۸۳۷) (ضعيف)

(٢): سنن الترمذي لمصائل القرآن ۱۹ (۲۹۱۶)، (تحفة الأشراف: ۱۵۹۲) (ضعيف)

تشریح: قوله: «عرضت على اجور امتي حتى القذاة» اي اجور اعمال امتي... د مضاف په حذف سره او د مسلم په روايت کښې دې «عرضت على اعمال امتي» اوس په دواړو کښې هيڅ منافات نشته څنگه چه اجرونه پيش کيدلی شي هم دغه شان اعمال هم.

شرح حديث

او د عرض نه مراد يا خو علمي احاطه ده چه دا څيزونه د رسول الله ﷺ په علم کښې راوستلې شو، او دا په حقيقت باندې هم محمول کيدې شي په داسې طريقه چه دا اعمال حسنه په ښه صورت کښې پيش کړې شو او اعمال سيئه په گنده صورت کښې لکه چه د اعمالو په وزن کښې هم يو قول دا دې اوس پاتې شوه دا خبره چه دا عرض کله شوې دې، کيدې شي چه په ليلة المعراج کښې داسې شوې وي يا په بله يوه موقع باندې، والله تعالى اعلم

«حتى القذاة» قذاة هغه خشاک او خځلې (بخری) ته وئيلې شي کوم چه په سترگو يا د خکلو په يو څيز کښې پريوځي کوم چه ډير معمولی وي، په دې کښې ډيره مبالغه ده مسجدونو لره په صفا کولو کښې، چه کله په دومره لږ څيز کښې ثواب دې نو ددې نه زائد کښې به په طريق اولی وي.

قوله: «فلم ار ذنبا اعظم من سورة من القرآن الخ» يعنی په ما باندې زما د امت گناهونه هم پيش کړې شو نو ما ددې نه لويه گناه بله او نه لیده چه يو سړی د قران کریم يو سورت يا آيت ياد کړې وي او بيا ترې هغه هير شوې وي.

بعض اشكال او د هغې جواب

اشكال (۱): دلته دا شبه کيږي چه په دويم حديث کښې اعظم الذنوب شرک بالله منلې شوې دې، پس وارد دې چه د رسول الله ﷺ نه تپوس او کړې شو، اي الذنوب اعظم عند الله تعالى... نو هغه او فرماييل «ان تجعل لله ندا وهو خلقك» د دې مختلف جوابات ورکړې شوې دي، يو دا چه په دې حديث کښې د ټولو گناهونو نه لوڼې گناهونه مراد نه دي بلکه د صغائرو په نسبت يعنی په صغيره گناهونو کښې د ټولو نه لوڼې دې، يا دا او وئيلې چه مراد دا دې چه نسيان په علم باندې مرتب کيدو والا گناهونو کښې د ټولو نه لويه گناه د ټولو نه لويه گناه د قران کریم هيرول دي، يو بل اشکال دا دې چه نسيان خو په شريعت کښې معاف دې نو بيا په دې باندې مواخذه ولې؟ جواب دا دې چه دوه څيزونه دي يو هيريډل او بل هيرول، دلته دويم مراد دې، او مطلب د «ثم نسيها» دا دې چه «ثم ترکها حتى نسيها» او يو جواب دا هم ورکړې شوې دې چه د نسيان نه مراد عدم الايمان بها دې لکه چه ددې آيت کریمه په تفسير کښې وئيلې شوې دي «کذلك اتک اياتنا فنسيها»

نسیان د قرآن هریم حکم

بیا خان پوهه کړه چه په دې کښې د فقهاء کرامو اختلاف دې چه نسیان د آیت څنگه دې، (۱) په منهل کښې لیکلې دی چه د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد حرام او کبیره گناه ده، البته د امام مالک په نزد ما تصح به الصلاة نه زائد یادول مستحب دی ابتداء هم او دواما هم، لهذا ددې هیروول د هغه په نزد صرف مکروه دې.

باب فی اعتزال النساء فی المساجد عن الرجال

باب دې په بیان د اعتزال د ښځو کښې په جماتونو کښې د سرو نه

د رسول الله ﷺ په زمانه کښې چونکه زنانو په مسجد کښې د سرو سره مונځ کولو، په دې وجه ددې متعلق دا باب دې چه زنانو له پکار دی چه د هغوی د سرو سره اختلاط رانشی.

[۴۶۲] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، وَأَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَوْ تَرَكْنَا هَذَا الْبَابَ لِلنِّسَاءِ"، قَالَ نَافِعٌ: فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ ابْنُ عُمَرَ حَتَّى مَاتَ، وَقَالَ غَيْرُ عَبْدِ الْوَارِثِ: قَالَ عُمَرُ: وَهُوَ أَصَحُّ.

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې هغه وئیلی دي: وئیلی دی رسول الله ﷺ: که چرې دا دروازه مونږ ښځو ته پرېخوده نو بهتره ده. وئیلی دی نافع: نو ابن عمر د هغې نه داخل نه شو تر مرگه پورې، او وئیلی دی (نورو راویانو) بغیر د عبد الوارث نه: چه وئیلی دی عمر (یعنی ابن عمر نه بلکه عمر وئیلی دی)، او دا ډیر صحیح دی.

تشریح: قوله: «لو تركنا هذا الباب للنساء» رسول الله ﷺ د مسجد نبوی د یوې دروازې طرف ته اشاره کولو سره او فرمائیل چه دا دروازه که مونږ د زنانو دپاره پرېږدو نو څه به ښه وی یعنی په دې دروازې سره مسجد ته راتلل صرف د زنانو دپاره شی سړی خپل تلل راتلل په بله دروازه باندې اوساتی، دې وخت کښې خو په مسجد نبوی کښې څو بابونه دی تقریبا اووه اته به وی، خو ددې حدیث نه معلومېږي چه هغه وخت کم از کم دوه دروازې وې، په منهل کښې لیکلې دی چه د کومې دروازې طرف ته په دې حدیث کښې اشاره ده دا هغه دروازه ده کومه چه د تحویل قبله نه روستو شمالی طرف ته چرته چه بیت المقدس دې پرانستلې شوې وه. ځکه چه اول خو هغه طرف ته قبله وه، اوس چونکه قبله د مکې طرف ته شوه کومه چه د مدینې نه د جنوب په طرف کښې ده نو ددې جانب مقابل په شمال کښې دروازه پرانستلې شوې وه.

(قال نافع الخ) نافع رضی الله عنه د ابن عمر رضی الله عنهما شاگرد فرمائی چه ددې حدیث د اوریدولو نه پس

۱، د کتاب الصلوة په آخر کښې یو بل باب راروان دې: باب التشديد في من حفظ القرآن ثم نسيه، اودهغې لاندې مصنف رحمه الله دا مرفوع حدیث ذکر کړې دې: ما من امری یقرأ القرآن ثم ينساه الا لقي الله يوم القيامة اجزم، په دې باندې حضرت شیخ رحمه الله لیکلې دی چه د شوافعو په نزد د نسیان (هیرولو) نه مراد دادې چه دا په غیب یعنی حفظ باندې نه شی وئیلی اود احنافو په نزد مراد دادې چه دومره نې هیر کړی چه په گټلو نې هم نه شی وئیلی، والله تعالی اعلم.

۲، تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۸)، ویاتي هذا الحديث عند المؤلف برقم (۵۷۱) (صحیح)

ابن عمر تر مرگه پورې کله هم په هغه دروازه باندې مسجد ته نه دي داخل شوې، د ابن عمر رضي الله عنه په باره کښې مشهوره ده چه هغه شديد الاتباع بالسنة وو، ددي نه په طور د مفهوم مخالف دا ذهن ته راځي چه د ابن عمر رضي الله عنه نه علاوه به نور خلق په دغه دروازه داخليدل نو اول خو دا ضروري نه ده، تخصيص ذکرې تخصيص حکم لره مستلزم نه دي او که دا اومنو نو کيدې شي چه نور صحابه کرام د مونځ د وختونو نه علاوه په نورو اوقاتو کښې په هغه دروازه باندې داخل شوې وي او دا هم وئيلي کيدې شي چه چونکه د ابن عمر رضي الله عنه نه علاوه نورو صحابه کرامو د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه په دي سلسله کښې د منع عن الدخول څه صريح ممانعت نه وو اوريدلې په دي وجه به هغوی داخليدل.

﴿وقال غير عبدالوارث: قال عمر: وهو اصح﴾ په دي حديث کښې چه کوم د راويانو اختلاف دي، مصنف هغه بيانوي.

د مصنف رأي او په هغې باندې نقد

هغه دا چه په دي حديث کښې د ايوب دوه شاگردان دي يو عبدالوارث کوم چه په اول سند کښې دي دويم اسماعيل کوم چه په دويم سند کښې راروان دي، اول الذکر دي حديث ته مرفوع وئيلي دي او مؤخر الذکر دي حديث ته موقوف وئيلي دي، مصنف فرمائي چه ددي حديث په عمر باندې موقوف کيدل زيات صحيح دي په نسبت د مرفوع کيدو، ددي نه روستو مصنف هغه نور روايات ذکر کړي دي کوم چه موقوف دي د هغې نه روستو ئي بيا يو بل روايت ذکر کړو: ﴿ان عمر بن الخطاب كان ينهى الخ﴾ د مصنف غرض ددي دوه روايتونو په ذکر کولو سره وقف لره په رفع باندې ترجيح ورکول دي، خو په دي کښې اشکال دي ځکه چه د اسماعيل روايت منقطع دي، د نافع سماع د عمر نه ثابت نه ده، هم دغه شان د عمر د منع کولو نه دا نه لازمېږي چه رسول الله صلى الله عليه وسلم ددي نه منع فرمائيلې وي، هم دغه شان عبدالوارث کوم چه دا روايت مرفوعاً نقل کوي هغه ثقه دي ددي سند هم متصل دي، فکيف ترجيح الوقف. (من البذل)

[۴۶۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ بْنِ أَغِيْنٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، بِمَعْنَاهُ، وَهُوَ أَصَحُّ.

ترجمه: د حضرت نافع رضي الله عنه نه روايت دي چه حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه وئيلي دي په شان د هغه حديث، او هم دا ډېر صحيح دي.

[۴۶۴] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا بَكْرٌ يَعْنِي ابْنَ مُضَرَ، عَنْ عُمَرَوِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ نَافِعٍ، "أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ يَنْهَى أَنْ يَدْخُلَ مِنْ بَابِ النِّسَاءِ".

ترجمه: د نافع نه روايت دي، بيشکه عمر بن الخطاب وو چي منع به ئي کوله د داخليدو نه د دروازي د ښځو نه.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۸) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۸) (صحيح)

بَابُ فِيمَا يَقُولُهُ الرَّجُلُ عِنْدَ دُخُولِهِ الْمَسْجِدَ

باب دې په هغه چې سړی چه وایي په وخت د ننوتلو کي جمات ته

[۴۶۵] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ الدِّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَدِيٍّ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ سَعِيدٍ بْنِ سُوَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا حَمِيدٍ، أَوْ أَبَا اسِيدَ الْأَنْصَارِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ فَلْيَسَلِّمْ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ لِيَقُلْ: اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ، فَإِذَا خَرَجَ فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ".

ترجمه: د عبد الملك بن سعيد بن سويد نه روایت دې هغه وایي چې ما اوریدلی دی د ابو حمید نه او یا د ابو اسید الانصاری نه، هغه به وئیل: وئیلی دی رسول الله ﷺ کله چې داخلېږی یو کس ستاسو نه جمات ته نو سلام دې کوی په نبی ﷺ، بیا دې وایي: (اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ، فَإِذَا خَرَجَ فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ) ای الله کولاو کړی ماته دروازی د رحمت ستا، کله چې اوځی نو وایي دي: ای الله زه سوال کوم ستانه د فضل ستا. تشریح: قوله: (سمعت ابا حمید او ابا اسید) هم دغه شان په شک سره د مسلم په روایت کښې دی، په ظاهره دا شک خپله عبد الملك ته د ځان متعلق دې چه ما په دې دواړو کښې د یو نه دا حدیث واوریدلو، او د ابن ماجه په یو روایت کښې صرف (عن ابی حمید) او په یو روایت کښې د دواړو نه روایت دې (عن ابی حمید و ابی اسید یقولان) (منهل) دا ابو حمید الساعدي مشهور صحابی دې د هغوی په نوم کښې اختلاف او د ابو اسید نوم مالک بن ربیع دې، ابو اسید بضم الهمزة مصغرا دې دا هم ساعدي دې، ملا علی قاری رحمته الله لیکي وویل بفتح الهمزة، احقر وائی چه (ابو اسید بفتح الهمزة) بل صحابی دې (ابو اسید بن ثابت الانصاری) چه د هغه نوم عبدالله دې او یو بل راوی دې عطاء بن اسید دا هم بفتح الهمزة دې. (كذا في الفيض السائي)

(اذا دخل احدكم المسجد الخ) چه کله انسان مسجد ته داخل شی نو اول دې په رسول الله ﷺ باندې سلام اولیږی او بیا دې دا دعا اوکړی (اللهم افتح لی ابواب رحمتک)، ابن السنی په روایت د انس رضی الله عنه نقل کړې دی چه رسول الله ﷺ چه به کله مسجد ته داخلیدو نو وئیل به ئې چه (بسم الله اللهم صل علی محمد) هم دغه شان چه به کله مسجد ته داخلیدو نو وئیل به ئې (قال بسم الله اللهم صل علی محمد) هم دغه شان چه به کله د مسجد نه بهر راوتلو نو داسې به ئې وئیل، د مسند احمد او ابن ماجه یو حدیث چه د فاطمه الزهرا رضی الله عنها نه روایت دې چه کله به رسول الله ﷺ مسجد ته داخلیدو نو (بسم الله والسلام علی رسول الله اللهم اغفر لی ذنوبی وافتح لی ابواب رحمتک) به ئې وئیل، او هم دغه شان به ئې د مسجد نه بهر راوتلو باندې هم دغه شان وئیل او په ځانې د (ابواب رحمتک) به ئې (ابواب فضلك)

۱: صحيح مسلم للمسافرين ۱۰ (۷۱۳)، سنن النسائي للمساجد ۳۶ (۷۳۰)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۹۶)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ۱۳ (۷۷۲)، مسند احمد (۵/ ۴۲۵) سنن الدارمي للصلاة ۱۱۵ (۱۴۳۴)، والاستاذان ۵۶ (۷۷۲) (صحيح)

وئیل، هم دغه شان د ابن ماجه په یو روایت کښې دی چه د مسجد نه د بهر راوتلو په وخت باندي په رسول الله ﷺ باندي د سلام لیږلو نه روستو دي دا اولولی ﴿اللهم اعصمني من الشيطان الرجيم﴾

فانده : د دي رواياتو نه معلومه شوه چه خپله به رسول الله ﷺ هم په خپل خان باندي سلام لیږلو ددي په پاره کښې شارحینو خو دلته څه نه دی لیکلی، په ظاهره ددي دوه وجې کيدي شي. ۱: رسول الله ﷺ به د امت د تعلیم دپاره داسې کول. ۲: خپله نبی باندي هم په خپل نبوت او رسالت باندي ایمان راوړل واجب دي بلکه د ټولو نه مخکښې نو هم هغه ددي خبرې مکلف وی چه هغه په خپل نبوت باندي ایمان راوړی او په دي باندي یقین اوساتي، علی هذا القياس، نور څیزونه هم په دي کښې راغلل د خپل مقام رسالت تعظیم او تکریم او صلاة او سلام لیږل وغیره او دا په دي وجه باندي چه رسول کښې وصف نبوت او رسالت نه علاوه یو حیثیت بشر او د ابن ادم کیدو دي، نو نبی ددي خپل دویم حیثیت په لحاظ سره د خپل ذات سره هغه معامله کوی کوم چه امتی لره د خپل نبی سره کول پکار دی.

[٤٦٦] (١) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَسْرٍ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ حَيَّوَةَ بْنِ شَرِيحٍ، قَالَ: لَقِيتُ عُقْبَةَ بْنَ مُسْلِمٍ، فَقُلْتُ لَهُ: بَلَّغْنِي أَنْكَ حَدَّثْتَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَنَّهُ كَانَ إِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، قَالَ: أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ وَيُوجِّهُ الْكَرِيمِ وَسُلْطَانِهِ الْقَدِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ"، قَالَ: أَقْطُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: فَإِذَا قَالَ ذَلِكَ، قَالَ الشَّيْطَانُ: حَفِظَ مِنِّي سَائِرَ يَوْمِهِ.

ترجمه: د عبد الله بن عمرو بن العاص روایت کوی د نبی ﷺ نه، بیسکه هغه به چي کله داخلیدو مسجد ته وئیل به یې: پناه نېسم په الله لوی باندي، او په مخ د هغه، عزمنند، او په بادشاهي د هغه چي مخکښ ده، د شیطان رتلی شوی نه. هغه وویل: ایا بس؟ ما وویل: او، هغه وویل: کله چي ووايي دا، وایي شیطان چي وساتلی شو زمانه ټوله ورځ.

تشریح: قوله: ﴿فقلت له: بلغني أنك حدثت الخ﴾ حیوة بن شريح فرمائي چه ما عقبه بن مسلم ته اووي چه ماته دا خبره رارسیدلې ده چه تاسو عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه ته یو حدیث مرفوع بیانوي هغه دا چه د رسول الله ﷺ معمول وو چه کله به مسجد کښې داخلیدو سره دا دعا کوله (کوم چه په کتاب کښې مذکور ده)، نو هغه ددي تصدیق اوکړو، خو هغه ورسره دا هم او فرمائیل چه ایا تاته بس هم دا حدیث در رسیدلې دي؟ ما اووي او: په دي باندي هغه او فرمائیل چه نه! په دي کښې وړاندي نور هم څه دی هغه دا چه ﴿فاذا قال: ذلك قال الشيطان الخ﴾ یعنی کله چه یو سرې مسجد ته داخلیدو سره ذکر شوي دعا او وائی نو شیطان وائی چه دا سرې د پوره ورځ دپاره زمانه محفوظ شو.

د ادعيه ماثوره اهتمام

سبحان الله څه ښه دعا ده، لهذا دا دعا مسجد کښې د داخلیدو په وخت ضرور وئیل پکار دی بلکه د ټولو ادعيه ماثوره د هغې د معاني او فوائد د استحضار سره همیشه د یاد

(١): تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ٨٨٩٠) (صحیح)

ساتلو او وئیلو اهتمام کول پکار دی.

باب مَا جَاءَ فِي الصَّلَاةِ عِنْدَ دُخُولِ الْمَسْجِدِ

باب دې په بیان د مونځ (تحية المسجد) کې په وخت د ننوتلو کې جماعت ته

[۴۶۷] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّدِّي، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ، فَلْيُعَلِّمْ سَجْدَتَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَجْلِسَ".

ترجمه: د ابو قتاده رضي الله عنه نه روایت دې بیشکه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلی دي: کله چې داخل شی یو کس ستاسو نه مسجد ته نو ودې کړی دوه رکعاته مخکې د کیناستلو نه. تشریح: قوله: إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ: په دې باب او حدیث سره مصنف تحية المسجد ثابت کړی دی په دې حدیث کښې پنځه مباحث دي.

د حدیث متعلق مباحث خپسه

- ۱: د تحية المسجد حکم، ۲: تحية المسجد د کوم سړي دپاره دی، ۳: په مسجد کښې د داخلیدو نه پس تحية المسجد کولو نه مخکښې که کښی نو ددې جلوس نه تحية المسجد فوت کیږي یا نه. ۴: ایا دا مونځ به په اوقات مکروه کښې هم کولې شی یا نه؟ ۵: د کومو علماء کرامو په نزد چه تنفل برکعة جائز دي نو ایا د هغوی په نزد به یو رکعت تحية المسجد ادا کیږي یا نه؟

اول بحث:

تحية المسجد د جمهورو په نزد مستحب دي او د اهل ظواهر په نزد واجب دي خو ابن حزم په دې کښې د جمهورو سره دي، هغه د سنتیت قائل دي، اهل ظاهر د امر د صیغې نه استدلال کوي او جمهور د حدیث د اعرابی «هل علی غیرهن؟ قال لا الا ان تطوع» وغیره احادیثو نه استدلال کړې دي، هم دغه شان په طحاوی کښې یو روایت دي، عبد الله بن بسر صحابی نه چه یو ځل د جمعی په ورځ باندي یو سړي مسجد ته داخل شو او د خلقو په ستونو باندي اوریدلو سره وړاندي لاړو نو په دې باندي رسول الله صلی الله علیه و آله هغه ته وفرمائیل: «اجلس فقد اذیت» حال دا چه هغه لا تر اوسه پورې تحية المسجد نه وو کړی.

بحث ثانی:

امام مالک رضي الله عنه فرمائی چه د تحية المسجد حکم د هغه سړي دپاره دي کوم چه مسجد ته داخل شی د ناستې په قصد باندي، او د کوم سړي اراده چه د کیناستلو نه وی بلکه صرف

(۱): صحيح البخاري/ الصلاة ۶۰ (۴۴۴)، والتهجد ۲۵ (۱۱۶۳)، صحيح مسلم/ المسافرين ۱۱ (۷۱۴)، سنن الترمذي/ الصلاة ۱۱۹ (۳۱۶)، سنن النسائي/ المساجد ۳۷ (۷۳۱)، سنن ابن ماجه/ إقبية الصلاة ۵۷ (۱۰۱۳)، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۲۳)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/ قصر الصلاة ۱۸ (۵۷)، مسند احمد (۲۹۶، ۲۹۷، ۳۰۳)، سنن الدارمي/ الصلاة ۱۱۴ (۱۴۳۳) (صحيح)

تیریدل ئې مقصود وی نو د هغه دپاره نشته، په ظاهره کښې هغه دا قید د جلوس لفظ حدیث (قبل ان یجلس) نه مستنبط کړې دې، او د جمهور علماء ائمه ثلاث په نزد د تحية المسجد حکم د هر هغه سړی دپاره دې که مسجد ته د کیناستلو په ارادې سره داخل شوې وی یا هم داسې وی.

بحث ثالث :

د حنابلہ په نزد جلوس طویل سره فوت کیرې په قصیر سره نه، که عمدا وی او د شوافعو په نزد په جلوس طویل سره، هم دغه شان په جلوس قصیر سره هم که عمدا وی او د احنافو او مالکیانو په نزد مطلقاً نه فوت کیرې د کیناستلو نه روستو ئې هم کولې شی.

بحث رابع :

د امام شافعی رحمہ اللہ په نزد اوقات مکروه او غیر مکروهه ټولو کښې به کولی شی د باقی ائمه ثلاث په نزد صرف په اوقات غیر مکروهه کښې، لهذا چه کوم سړې مسجد ته په اوقات منہیه کښې داخل شی نو د هغه دپاره... د تحية المسجد بدل د الله پاک ذکر دې.

بحث خامس :

د امام شافعی او احمد په نزد اگر چه تفل برکعة جائز دې خو د هغه په اصل قول کښې تحية المسجد برکعة کافی نه دې، ځکه چه په حدیث کښې د رکعتین قید ذکر دې.

فانده : د تحية المسجد د حکم نه مسجد حرام مستثنی دې ځکه چه د هغه مسجد تحية مونځ نه دې بلکه طواف دې لکه چه فقهاء کرامو ددې خبرې تصریح کړې ده مگر دا چه د یو سړی اراده داخلیدو سره فورا د طواف نه وی بلکه د کیناستلو وی نو هغه له پکار دی چه د کیناستلو نه مخکښې دوه رکعتونه اوکړی.

[۴۶۸] (حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرِو بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي زُرَيْقٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِخَبْرِهِ، زَادَ: ثُمَّ لِيَقْعُدَ بَعْدَ إِنْ شَاءَ، أَوْ لِيَذْهَبَ لِمَا حَاجَتْهُ.

ترجمه : د ابو قتادة نه روایت دې، هغه روایت کوی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه پشان د هم هغه حدیث، پشه دی کښې زیادت کړې دی (باقی ص ۱۵۵) بیادې کښې وروسته که چېرې ئې خوښه وی ا ویا دې لار شې خپل ضرورت دپاره.

تشریح : قوله: (زاد : ثم لیقعده بعد ان شاء) دا حدیث هم د ابو قتاده رضی اللہ عنہ دې خو د دویم طریق نه مخکښې طریق کښې عامر بن عبد الله نه روایت کونکې مالک وو او په دې کښې د هغه نه روایت کونکې ابو عمیس دې، د (زاد) ضمیر هم د هغه طرف ته راجع دې، په دې روایت کښې زیادت دې چه د تحية المسجد د کولو نه پس که ئې زړه غواړی نو کښې دې یا چه د کوم کار دپاره راغلې دې د هغې دپاره دې لار شی، ددې نه په ظاهره کښې د مالکې مذهب تردید کیرې کوم چه دا وائی چه تحية المسجد د هغه سړی دپاره دې کوم چه مسجد.

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۲۳) (صحیح)

ته د کیناستلو دپاره راغلی وی.

باب فی فضل القعود فی المسجد

باب دې په بیان د فضیلت د کیناستلو کې په مسجد کې

دا باب د قعود فی المسجد د فضیلت په بیان کښې دې، امام بخاری رحمه الله هم دلته دا باب ترلې دې خو هغه په دې کښې یو قید لگولې دې، من جلس فی المسجد ينتظر الصلاة... فرق دا شو چه د مصنف په رانې کښې د قعود فی المسجد فضیلت مطلقا دې او د امام بخاری د ترجمې نه معلومېږي چه دا فضیلت هغه وخت دې چه کله دا کیناستل د مونځ د انتظار یا د بل یو عبادت دپاره وی، خو مصنف په دې باب کښې دوه روایات ذکر کړې دي، پس د باب د اولنی حدیث نه د مطلق جلوس فی المسجد فضیلت معلوم شو خو په دې کښې یو بل قید دې هغه دا چه ترڅو پورې په هغه ځانې کښې ناست وی چرته چه نې فرض مونځ کړې دې، او د دویم او دریم حدیث نه د هغه جلوس فضیلت معلومېږي کوم چه د انتظار صلاة دپاره وی.

[۴۶۹] (حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمَلَائِكَةُ تُصَلِّي عَلَى أَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِي مُصَلَاةِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ، مَا لَمْ يُحَدِّثْ أَوْ يَقُمْ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روایت دې بیشکه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلی دي: ملائکې دعاګانې غواړي د یو کس ستاسو لپاره تر کومه چې هغه خپل د مانځه په ځانې کښې وي تر کومه چې نې خبرې نه وي کړي او یا پاڅیدلی نه وي: ای الله ته بخښنه وکړی هغه ته، او ای الله ته ورباندې رحم وکړي.

تشریح: قوله: (ما لم يحدث او يقوم) یعنی ملائک د داسې سړی دپاره استغفار هغه وخت کوي چه ترڅو پورې هغه په اودس کښې وي هغه ته بې اودسی نه وي رسیدلې او ترڅو پورې چه هغه د خپل مجلس نه پاسیدلې نه وي، (۱) معلومه شوه چه په اودس ماتیدلو سره د ملائکو دعاء منقطع کیږي.

(۱): صحيح البخاري/الوضوء ۳۴ (۱۷۶)، والصلاة ۶۱ (۴۴۵)، ۸۷ (۴۷۷)، والأذان ۳۰ (۶۴۷)، ۳۶ (۶۵۹)، والبيوع ۴۹ (۲۰۱۳)، ويده الخلق ۷ (۳۲۲۹)، سنن النسائي/المساجد ۴۰ (۷۳۴)، (تحفة الأشراف: ۱۳۸۱۶)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المساجد ۴۹ (۶۴۹)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۲۹ (۳۳۰)، سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ۱۹ (۷۹۹)، موطا امام مالك/قصر الصلاة ۱۸ (۵۱)، مسند احمد (۲۶۷۲، ۲۸۹، ۳۱۲، ۳۹۴، ۴۱۵، ۴۲۱، ۴۸۶، ۵۰۲) (صحيح)

(۲) دغه شان د بخاری په یو روایت کښې د مادام فی مجلسه، قید دې، حضرت گنګوهی رضي الله عنه فرماني څنگه چه په لامع کښې دی ښکاره داده چه ټول مسجد په حکم د مجلس کښې دې خاص هغه ځای چرته نې چه مونځ کړې دې نه دې مراد، د لامع په حاشیه کښې حضرت شیخ رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله نه هم دا نقل کړی دی ځکه چه په یو روایت کښې مطلقا د منتظر صلوۍ باره کښې راغلی دی چه دا په حکم د مونځ کښې دې، لا يزال فی الصلوۍ ما انتظر الصلوۍ، او په حدیث کښې منتظر د صلوۍ د مونځ کونکي په حکم کښې گرځولې شوې دې نو دغه شان دا هم ونیولی شی چه د فی مجلسه نه مراد مطلق موضع د صلوۍ دې.

اشكال او جواب

دلته دا اشكال دې چې د ملائكو په استغفار كښې د منتظر صلاة څه تخصيص دې حال دا چې په قرآن كريم كښې د ملائك حمله العرش په باره كښې دې چې ﴿وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾ چې د هغې نه معلومېږي چې ملائك د ټولو مومنانو دپاره استغفار كوي، ابن رسلان ددې جواب دا كړې دې چې د حمله العرش دعا كومه چې د ټولو مومنانو دپاره عام وي هغه صرف استغفار دې او د منتظر صلاة دپاره استغفار او دعا د رحمت دواړه دي لكه چې په حديث كښې ددې تصريح ده: ﴿اللهم اغفر له اللهم ارحمه﴾ او په مغفرت او رحمت كښې فرق دې، مغفرت صرف د گناهونو د معافۍ نوم دې او رحمت د مزید لطف او احسان.

[۴۷۰] (١) حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَزَالُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَتِ الصَّلَاةُ تُحِبُّهُ، لَا يَمْنَعُهُ أَنْ يَنْقَلِبَ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا الصَّلَاةُ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه رسول الله ﷺ ويلي دي: هميشه وي يو كس ستاسو نه په مانځه كښې تر كومه چې هغه مانځه بند كړي وي، نه وي منع كړي هغه لره چې واپس شي خپل اهل ته مگر مونځ.

[۴۷۱] (٢) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا يَزَالُ الْعَبْدُ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَ فِي مُصَلَّاهُ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ، تَقُولُ الْمَلَائِكَةُ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارحمه، حَتَّى يَنْصَرِفَ أَوْ يُحَدِّثَ، فَقِيلَ: مَا يُحَدِّثُ؟ قَالَ: يَفْسُو أَوْ يَضْرِبُ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه رسول الله ﷺ ويلي دي: هميشه وي بنده په مانځه كښې تر كومه چې د خپل مونځ ځانې كښې وي او د مونځ انتظار كوي، وايي ملائكي: يا الله ته ورته بخښنه وكړي، اى الله ته ورباندې رحم وكړي، تر دې چې لار شي او يا بې اودسه شي، وويل شو بې اودسې څه شي دي؟ هغه وفرمائيل: چې فسكن يا تېز واچوي.

تشرېح: قوله: ﴿فَقِيلَ مَا يُحَدِّثُ الْخ﴾ د ابو هريره رضي الله عنه نه چا تپوس او كړو چې په حديث كښې د ﴿يُحَدِّثُ﴾ نه څه مراد دې نو هغه وفرمائيل چې د هوا خارج كيدل، او ريح كوم چې بغير د اواز نه وي او ضراط كوم چې د اواز سره وي، راوى د ﴿يُحَدِّثُ﴾ معنى په دې وجه او تپوسله چې د احداث يوه بله معنى احداث فى الدين يعنى بدعت هم راځي.

د اخراج ریح فی المسجد حکم

خان پوهه كړه چې د حديث د ظاهر نه معلومېږي چې اخراج ریح فی المسجد جائز دې، پس امام بخاري رحمه الله په دې حديث باندې "الحدث فى المسجد" باب قائم كړې دې، امام نووى رحمه الله فرماني چې داسې كول حرام خو نه دي خو مكروه دي، علامه دردير مالكي هم دې ته

١: صحيح البخاري الاذان ٣٦ (٦٥٩)، صحيح مسلم المساجد ٤٩ (٦٤٩)، (تحفة الأشراف: ١٣٨٠٧) (صحيح)

٢: صحيح مسلم المساجد ٤٩ (٦٤٩)، (تحفة الأشراف: ١٤٦٥١)، مسند احمد (٤١٥/٢، ٥٢٨) (صحيح)

ممنوع وئيلې دې خو ابن العربي مالکي ورته جائز وئيلې دې او په البحر الرائق کښې دا دې چه زمونږ د مشائخو ددې په کراحت کښې اختلاف دې او علامه شامي ليکلې دې چه يو قول په دې کښې دا دې چه مطلقا جائز دې او اصح دا ده چه د حاجت په وخت جائز دې گڼي مکروه.

جلوس المحدث في المسجد

دا خبره خو د حدث في المسجد وه، او بل خيز دې دلته د جلوس المحدث في المسجد، پس ملا علي قاري رحمته الله عليه فرمائي چه دا د حديث نه معلومېږي چه حدث اصغر د جلوس في المسجد د جواز نه مانع نه دې هغه وائي چه بعض علماء کرامو ددې په جواز باندې اجماع نقل کړې ده خو د اجماع نقل صحيح نه دې ځکه چه د سعيد بن المسيب او حسن بصري مذهب دا دې چه جلوس في المسجد د محدث دپاره جائز نه دې صرف مرور کولي شي

[۴۷۲] (()) حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي الْعَاتِكَةِ الْأَزْدِيُّ، عَنْ عُمَيْرِ بْنِ هَانِيٍّ الْعَلَنِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ أَتَى الْمَسْجِدَ لَيْشٍ فَهُوَ حَظُّهُ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلې دې، وئيلې دې رسول الله صلى الله عليه وسلم څوک چې مسجد ته په څه نيت سره راغې نو هم دا دهغه حصه ده.

تشرېح: قوله: (حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ... من اتى المسجد لئشٍ فهو حظه) يعنى کوم سړې چه مسجد ته د کوم غرض دپاره راځي هم هغه خيز به د هغه په حصه کښې راځي اوس که هغه راتلل مسجد ته د څه ديني غرض دپاره وي نو هغه ته به ثواب ملاوېږي او که د څه دنيوي غرض دپاره وي نو ثواب به ئې هم نه وي.

تنبیه: دا خيال دې اونکړې شي چه په دې حديث او مخکښې روايت کښې تعارض دې، د اولني حديث نه مطلقا د کيناستلو فضيلت معلومېږي او په دې کښې دا دې چه څوک په کوم نيت سره مسجد ته لاړ شي هغه ته به هم هغه ملاوېږي ځکه چه د مخکښې حديث تعلق د هغه سړي د جلوس سره دې کوم چه مسجد ته د مونځ دپاره راغلې وو او بيا هم هلته کيناستلو او دا حديث عام دې که دهغه مسجد ته راتلل په هر څه نيت سره وي، زه وائم چه په ظاهره کښې داسې معلومېږي چه کوم سړې مسجد ته د يو دنيوي غرض دپاره لاړ شي، د خپل څه ذاتي کار دپاره نو د هغه دپاره ثواب نشته او کوم سړې چه مسجد ته د مونځ يا د بل څه عبادت په غرض باندې لاړ شي نو ترڅو پورې چه په مسجد کښې وي اگر که پوره وخت ئې په عبادت کښې تير نه شي هغه ته به ددې ثواب ملاوېږي، والله تعالى اعلم بالصواب.

باب في گراهية إنشاء الضالة في المسجد

باب دې په بيان د کراهيت د اعلان کولو لپاره د ورک شوي شي په مسجد کې

ضاله ورک شوي خيز، او مشهوره دا ده چه دا خاص دې د حيوان سره او غير حيوان ته (لقط) او (ضائع) وئيلې شي، انشاء کوم چه د باب افعال مصدر دې ددې معنی ده د

ورک شوی څیز تعریف کول یعنی دا اعلان کول چه که د چایو څیز ورک شو نو زموږ نه دې معلوم کړی، او په مجرد کښې «نشد ینشد نشدا ونشدا» د دې معنی ده ورک شوی څیز لږه لټول او طلب کول، او بعض وائی چه د ثلاثی مجرد نه دې ددې معنی تعریف او طلب دواړه دی په خلاف د انشاد چه ددې معنی صرف د تعریف ده چونکه د ورک شوی څیز تعریف یا طلب په اوچت اواز سره کیږي کوم چه د مسجد د احترام خلاف دې په دې وجه په حدیث کښې ددې ممانعت راغلې دې تردې چه امام مالک او د بعض علماء کرام په نزد په مسجد کښې د تعلیم او تعلم دپاره هم اواز اوچتول مکروه دی خو امام ابوحنیفه رحمته الله علیه دې ته جائز وئیلی دی.

[۴۷۳] (۱) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْجُمَيْي، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا حَبِوَةُ يَعْنِي ابْنَ شَرِيحٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْأَسْوَدِ يَعْنِي مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ تَوْقَلٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مَوْلَى شَدَّادٍ، أَنَّهُ سَمِعَهُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ سَمِعَ رَجُلًا يَنْشُدُ ضَالَّةً فِي الْمَسْجِدِ فَلْيَقُلْ: لَا أَذَاهَا لِلَّهِ إِلَيْكَ، فَإِنَّ الْمَسَاجِدَ لَمْ تُبْنَ لِهَذَا".

ترجمه: ابو هريره رضي الله عنه به ويل، چې ما اوريدلى د رسول الله صلی الله علیه و آله نه هغه به فرمايل: چا چې واوريدل د سړي نه چې اعلان ئې کولو د ورک شى په مسجد کښې نو ودې وايي: الله دې پيدا نه کړي تاته ځکه جماتونه نه دې جوړ شوى ددې دپاره.

تشریح: قوله: «لا اذاه الله اليك» په دې جمله کښې دوه احتمالات مشهور دي. ۱: دا چه دا يوه جمله ده او مطلب دا دې چه الله پاک دې تاته ستا څيز درنکړی. ۲: دا دوه جملې دي او د حرف «لا» مدخول محذوف دې يعنی «لا تنشد» او دويم جمله «اذاه الله اليك» يعنی اول ئې هغه په مسجد کښې د اواز اوچتولو نه منع کړو بيا ئې د هغه دپاره دعا اوکړه چه الله پاک دې ستا څيز تاته درکړی.

«فان المساجد لم تبن لهذا» يا خو دا هم ددې مقولې نه ده چه دا ټوله خبره دې هغه ته اوکړی او دا د حکم مذکور علت دې، دا مطلب نه دې چه دا دې هم ورسره وائی.

بَابُ فِي گَرَاهِيَةِ الْبُزَاقِ فِي الْمَسْجِدِ

باب دې په بيان د گراهيت د لاړو غورځولو کې په مسجد کې

بزاقي او بصاق او بساق درې واړه قسمه دي يعنی ماء الفم (لارې) د خولې نه بهر راتلو نه پس او چه ترڅو پورې هغه په خولې کښې دننه وي نو هغې ته «ريق» وئيلې شى، دا ابواب المساجد روان دي نو په دې ابوابو کښې مصنف د مسجد اداب او احکام بيانوى بعض د هغې نه دا دی کوم چه په دې باب کښې ذکر شوې دی.

۱: صحيح مسلم المساجد ۱۸ (۵۶۸)، سنن ابن ماجه المساجد والجماعات ۱۱ (۷۶۷)، (تحفة الأشراف: ۱۵۴۱۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۴۹/۲)، سنن الدارمي الصلاة ۱۱۸ (۱۴۴۱) (صحيح)

[۴۷۴] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، وَشُعْبَةُ، وَأَبَانٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "التَّغْلُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهُ أَنْ تُؤَارِيَهُ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دې بیشکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ویلی دي لارې غورخول په مسجد کښې گناه ده او کفاره ئې داده چې هغه خښه کړی شي.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ... التَّغْلُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ وَكَفَّارَتُهُ أَنْ تُؤَارِيَهُ) یعنی په مسجد کښې تهوکل خطاء ده لهذا داسې نه دی کول پکار خو که او کړی نو د هغې کفاره پوره کول دا دی چه په خپو سره ئې په خاور کښې پټ کړی، ددې حدیث نه په ظاهره کښې معلومېږي چه تغل فی المسجد مطلقا خطاء ده هم دا رائي د امام نووی رحمته الله علیه ده.

د حدیث په شرح د امام نووی رحمته الله علیه او د قاضی عیاض رحمته الله علیه سخت اختلاف

په دې کښې د امام نووی رحمته الله علیه او قاضی عیاض رحمته الله علیه مشهور اختلاف دې، قاضی صاحب دا فرمائی چه تغل فی المسجد هغه وخت خطاء ده چه کله ئې هغه دفن کړې نه وی او که د دفن کولو په ارادې سره په مسجد کښې او تهوکی نو بیا جائز ده، امام نووی رحمته الله علیه د مسلم په شرح کښې ددې رائي سخت تردید کړې دې چه دا رائي بالکل باطله ده، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه ددې اختلاف توضیح داسې کړې دې چه دلته دوه احادیث ذکر شوي دي (التَّغْلُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ) او دویم حدیث (لِيَصُقَ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمِهِ) یعنی کوم سړې چه مونځ کوي او د توخی د وجې نه ئې بلغم خولې ته راشي نو هغه له پکار دی چه نه خو دې نسی طرف ته تهوکی او نه مخامخ، بلکه کس طرف یا د قدم د لاندې، دا دویم حدیث په ظاهره کښې عام دې برابره خبره ده که هغه په مسجد کښې مونځ کوي یا د مسجد نه خارج، لهذا په حدیثین کښې تعارض شو، د رفع تعارض شکل امام نووی رحمته الله علیه دا اختیار کړو چه د منع حدیث دې د هغه په عموم باندې اوساتلو، او د جواز والا حدیث ئې خاص کړو ددې صورت سره چه کله د مسجد نه خارج مونځ کوي او قاضی عیاض ددې برعکس کړې دی چه د جواز روایت ئې په خپل عموم باندې کیخودلې دې، او د جواز والا حدیث ئې په خپل عموم باندې ساتلې دې برابره خبره ده که مونځ په مسجد کښې کوي یا د مسجد نه بهر او د منع روایت ئې خاص کړې دې د هغه سړی سره کوم چه په مسجد کښې تهوکللو سره دې هغه دفن نه کړی هسې د حافظ میلان د قاضی عیاض رائي طرف ته دې ځکه چه هغه ددې قسم دیرو روایاتو حواله کړې ده چه د هغې نه د قاضی عیاض د رائي تائید کیږي او معلومېږي چه تغل فی المسجد هم په هغه وخت کښې خطاء ده چه کله هغه دفن نه کړی. زه وایم چه د باب د دریم حدیث نه هم د قاضی عیاض تائید کیږي (من دخل هذا المسجد الخ) یعنی کوم سړې چه مسجد ته داخل شو او په هغې کښې د ضرورت د وجې نه لارې او تهوکی نو

(۱): حدیث مسلم بن ابراهیم عن هشام وأبان تفرد به أبو داود، تحفة (۱۱۳۷، ۱۳۸۳)، و حدیث مسلم بن ابراهیم عن شعبة، صحيح البخاري/ الصلاة ۳۷ (۴۱۵)، صحيح مسلم/ المساجد ۱۳ (۵۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۱)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/ الجمعة ۴۹ (۵۷۲)، سنن النسائي/ المساجد ۳۰ (۷۲۴)، مسند احمد (۱۷۳/۳، ۲۳۲، ۲۷۴، ۲۷۷)، سنن الدارمي/ الصلاة ۱۱۶ (۱۴۳۵) (صحيح)

هغه له پکار دی چه په خاوره کښې ئې دفن کړی او که هلته د دفن څه شکل نه وی نو د خپلې کپړې په یو گټ کښې دې او تهوکی او هغه دې اومړې ددې دپاره چه کپړه ئې جذب کړی.

[۴۷۵] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْبَزَاقُ فِي الْمَسْجِدِ خَطِيئَةٌ، وَكَفَّارَتُهَا دَفْنُهَا".

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دهغه وئیلی دی وئیلی دی رسول الله صلی الله علیه و آله لارې په جمات کښې گناه ده او کفار د هغې خښول دي

[۴۷۶] (٢) حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ يَعْنِي ابْنَ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْخُاعَةُ فِي الْمَسْجِدِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دي هغه وئیلی دي: فرمائیلی دی رسول الله صلی الله علیه و آله: خراشکی (دخولې یا پوزې نه) په جمات کښې تهوکل (گناه ده). بیا ئې ذکر کړو حدیث پشان دهغې.

[۴۷۷] (٣) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو مَوْدُودٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي حَزْرَةَ الْأَسْلَمِيِّ، سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ دَخَلَ هَذَا الْمَسْجِدَ فَبَزَقَ فِيهِ أَوْ تَغَمَّرَ، فَلْيَغْفِرْ فَلْيَدْفِنْهُ، فَإِنْ لَمْ يَقْعَلْ، فَلْيَبْرِزْ فِي تَوْبِهِ ثُمَّ لِيُغْرَبْ بِهِ".

ترجمه: ابو هريره رضی الله عنه به وئیل: فرمائیلی دي رسول الله صلی الله علیه و آله: څوک چې دې مسجد ته داخل شو او لارې ئې پکې واچولې، او یایې پکې بلغم واچوله نو کنده دې وباسي او هغه دې ښخ کړي، که داسې نه کوی نو لارې دې واچوی په جامه کښې بیادې بهر اوباسي.

[۴۷۸] (٤) حَدَّثَنَا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رَبِيعٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُحَارِبِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا قَامَ الرَّجُلُ إِلَى الصَّلَاةِ، أَوْ إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ، فَلَا يَبْرِزْ أَمَامَهُ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلَكِنْ عَنْ تَلْقَاءِ يَسَارِهِ إِنْ كَانَ قَارِعًا أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ الْيُسْرَى ثُمَّ لِيَقْلَبْ بِهِ".

ترجمه: طارق بن عبد الله المحاربي وئیلی دي: فرمائیلی دی رسول الله صلی الله علیه و آله کله چې ودرېږی سړی مانځه ته، او یا کله چې مونځ کوی یو کس ستاسو نه، نو لارې دې نه توکې خپلې مخې ته، او نه ښی طرف ته، لکن گس طرف ته، که چرې فارغ وو او یا لاندې د گسې خپې نه، بیا دې ومړی په هغې سره

١: صحيح مسلم للمساجد ٣٧ (٥٥٢)، سنن الترمذي للجمعة ٤٩ (٥٧٢)، سنن النسائي للمساجد ٣٠ (٧٢٤)، (تحفة الأشراف: ١٤٢٨) (صحيح)

٢: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٢١١)، وقد أخرجه: مسند أحمد (١٠٩/٣، ٢٠٩، ٢٣٤) (صحيح)

٣: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٥٩٥)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للصلاة ٣٤ (٤٠٨ و ٤٠٩)، ٣٥ (٤١٠) و ٤١١، صحيح مسلم للمساجد ١٣ (٥٤٨)، سنن النسائي للمساجد ٣٢ (٧٢٦)، سنن ابن ماجه للمساجد والجماعات ١٠ (٧٢٤)، مسند أحمد (٢٦٠/٢، ٣٢٤، ٤٧١، ٥٣٢)، سنن الدارمي للصلاة ١١٦ (١٤٣٨) (حسن صحيح)

٤: سنن الترمذي للجمعة ٤٩ (٥٧١)، سنن النسائي للمساجد ٣٣ (٧٢٧)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ٦١ (١٠٢١)، (تحفة الأشراف: ٤٩٨٧)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٣٩٦٦) (صحيح)

تشریح: قوله: «حدثنا هناد بن السرى... فلا يترك امامه ولا عن يمينه الخ» يعنى په مانځه كښې كه د تھوكلو ضرورت راشي نو نه دې وړاندې لارې تھوكى چه دې طرف ته قبله ده او نه دې ښې طرف ته تھوكى ځكه چه دا طرف يمين محترم دې او اگس طرف ته دې وتھوكى كه دې طرف ته څوك مونځ كونكي نه وي.

په جانب يمين او جانب يسار كښې د فرق وجه

دلته دا سوال راځي چه گس طرف ته د تھوكلو اجازت ولې دې حال دا چه دې طرف ته هم فرشته ده ددې يو جواب خو دا دې چه د ښې طرف ممانعت د فرشتې د وجې نه ده بلكه د هغه ښې طرف فې نفسه اشرف دې او بعض ددې جواب د اوركړې دې چه ملك اليمين كاتب حسنات دې او ملك اليسار كاتب سيئات دې او كاتب حسنات امير وى په كاتب سيئات باندې، پس په يو روايت كښې دى چه كله انسان گناه كوى نو ملك اليمين ملك اليسار لره د لږ ساعت دپاره د هغې د كتابت نه منع كړى چه كيدي شي هغه سرې د خپل معصيت نه رجوع او كړى، او بعض شارحينو دا وجه بيان كړې ده چه مونځ حسنه دې د ښې طرف والا فرشته كاتب حسنات ده هغه په داسې وخت كښې د مونځ طرف ته متوجه كيږي او د كاتب سيئات د عمل دا وخت نه دې هغه به يو طرف ته ناست وى لهذا په گس طرف ته تھوكلو كښې هيڅ باك نشته، او ددې نه غوره جواب هغه دې كوم چه د طبراني د روايت نه معلومېږي چه كله انسان مونځ كوى نو د هغه ښې طرف ته يوه فرشته او درېږي او گس طرف ته ئې قرين يعنى شيطان، ددې نه معلومه شوه چه د ښې طرف ممانعت د كاتب حسنات د وجې نه ده بلكه ددې نه علاوه يوه بله فرشته هغه وخت ښې طرف ته وى او د هغې په مقابله كښې گس طرف ته شيطان.

قوله: «ثم ليقل به» دلته «ليقل» د «ليفعل» په معنى كښې دې، رسول الله ﷺ په اشارې سره پوهه كړو چه بيا دې داسې او كړى يعنى هغه دې په خاوره كښې دفن كړى، عرب خلق قول په مختلفو معنى كښې استعمالوى، «قال بيده قال برجله»، يعنى په لاس سره ئې اونيولو او په خپو سره روان شو وغيره وغيره.

[٤٧٩] (١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "بَيَّنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَخْطُبُ يَوْمًا إِذْ رَأَى نُفَامَةً فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَتَغَيَّبَ عَلَى النَّاسِ لَمْ يَحْكَمْ، قَالَ: وَأَخْبِيَهُ قَالَ: قَدْ عَايَنَ عَفْرَانَ فَلَطَعَهُ بِهِ، وَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَبِلَ وَجْهَ أَحَدٍ كُمْ إِذَا صَلَّى، فَلَا يَبْزُقِي بَيْنَ يَدَيْهِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ إِسْمَاعِيلُ، وَعَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، وَمَالِكُ، وَعَبِيدُ اللَّهِ، وَمُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، ثُمَّ حَمَّادٌ، إِلَّا أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرُوا الزَّعْفَرَانَ، وَرَوَاهُ مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، وَأَبُو ثَالِبٍ، وَالزَّعْفَرَانُ فِيهِ، وَذَكَرَ يَحْيَى بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ الْخَلْقِ.

١: صحيح البخاري/ الصلاة ٣٣ (٤٠٦)، والأذان ٩٤ (٧٥٣)، والعمل في الصلاة ٢ (١٢١٣)، والأدب ٧٥ (٦١١١)، صحيح مسلم/ المساجد ١٣ (٥٤٧)، (تحفة الأشراف: ٧٥١٨) وقد أخرجه: سنن النسائي/ المساجد ٣٠ (٧٢٤)، سنن ابن ماجه/ المساجد والجماعات ١٠ (٧٢٤)، موطا امام مالك/ القبله ٣ (٤)، مسند احمد (٣٢/٢، ٦٦، ٨٣، ٩٦) سنن الدارمي/ الصلاة ١١٦ (١٤٣٧) (صحيح)

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنہ نه روایت دي هغه وئیلی دی چې یو ځل رسول الله ﷺ خطبه ورکوله ویې لیدله خنږه په مسجد کښې نو غصه شو خلكو ته، بیا ئې وسولوله، هغه وایی: زه گمان کوم چې هغه وویل: راویې غوختل زعفران هغه پرې وسولولو، او ویې وئیل: بیشکه الله مخاخ د مخ ستاسو د یو کس ته وی کله چې مونځ کوی نو لارې دي نه توکي مخي خپلي ته. وئیلی دی ابوداود: روایت کړی دی اسماعیل او عبد الوارث د ایوب نه، او ذکر کړی ئې دی زعفران په هغې کښې، او ذکر کړی دی یحیی بن سلیم د عبید الله نه او هغه د نافع نه د خلق خوشبوئی.

[۴۸۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَبِيبٍ بْنُ عَرَبِيِّ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ الْحَارِثِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ عِيَّاضِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُحِبُّ الْعَرَّاجِينَ، وَلَا يَزَالُ فِي يَدَيْهِ مِنْهَا فَدْخُلَ الْمَسْجِدَ فَرَأَى نُحَامَةً فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ فَحَكَّهَا ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ مُغْضَبًا، فَقَالَ: "أَيُّكُمْ أَحَدُكُمْ أَنْ يَبْصُقَ فِي وَجْهِهِ، إِنْ أَحَدُكُمْ إِذَا اسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَأَمَّا يَسْتَقْبِلُ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَالْمَلَكُ عَنْ يَمِينِهِ، فَلَا يَتَقَلُّ عَنْ يَمِينِهِ وَلَا فِي قِبْلَتِهِ وَلْيَبْصُقْ عَنْ يَسَارِهِ أَوْ تَحْتَ قَدَمَيْهِ فَإِنْ عَجَلَ بِهِ أَمْرٌ فَلْيَقُلْ هَكَذَا، وَوَصَفَ لَنَا ابْنُ عَجْلَانَ ذَلِكَ: أَنْ يَتَقَلُّ فِي ثَوْبِهِ ثُمَّ يَرُدُّ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ."

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضی الله عنہ نه روایت دي، بیشکه نبی ﷺ وو چې خوښ ئې وو عراجین (د قجورې څانگې پورې لرگي) همیشه وو ده غه له لاس کښې د هغې نه، نو داخل شو مسجد ته نو ویې لیدله خنږه په طرف د مسجد کښې نو ویې وسولوله، بیا مخامخ شو خلکو ته په غصه، وی فرمائیل: ایا خوشالوی یو کس ستاسو دا چې توکړی خپلي مخي ته؟ بیشکه یو کس ستاسو نه کله چې مخ کړی قبلې ته بیشکه هغه مخ کوی خپل رب ته او فرشته د هغه ښې طرف ته وي، نو نه دي توکي ښې طرف ته، او نه قبلې ته، ودي توکي گس طرف ته، او یا لاندې د خپې نه، که چیرې په تلوار کړی وو ده څه کار نو داسې دي وکړي او صفت بیان کړو مونږ ته ابن عجلان د دغی چې توکړی په خپله جامه باندې، بیا او مړی دیو بل سره.

مضمون حدیث

قوله: حدثنا يحيى بن حبيب.... ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يحب العراجين الخ... د حديث مضمون دا دي چې رسول الله ﷺ په خپل لاس مبارک کښې د اونې څانگه چوکه ساتل خوښول، چې کله به ئې چرته تشریف اوړلو نو په لاس کښې به ئې چوکه وه، یو ځل رسول الله ﷺ مسجد ته داخل شو نو مخامخ د قبلې په دیوال باندې هغه بلغم لگیدلې اولیدو نو رسول الله ﷺ هغه په همسا باندې ختمه کړه او بیا د غصې په حالت کښې خلكو ته متوجه شو. وړاندې د حديث مضمون واضح دي (فان عجل به امر) یعنی که چاته ناخپه د تهوكلو ضرورت راشی نو د خپلې کپړې په په گوټ باندې دي هغه اوتهوکی او بیا دي هغه اومړی

(۱): تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۴۲۷۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/ الصلاة ۳۴ (۴۰۸، ۴۰۹)، ۳۵ (۴۱۰، ۴۱۱)، ۳۶ (۴۱۳)، صحيح مسلم/ المساجد ۱۳ (۵۵۰)، سنن النسائي/ المساجد ۳۲ (۷۲۶)، سنن ابن ماجه/ المساجد ۱۰ (۷۶۱)، مسند احمد (۶۷۳، ۲۴، ۵۸، ۸۸، ۹۳) (حسن صحيح)

ددې دپاره چه جذب شي.

دا حديث د بلغم په پاكوالي باندې دلالت كوي لكه چه د جمهور علما، كرامو مسلک دې البته ابراهيم نخعی د بلغم د نجاست قائل دي. (ابن رسلان)

[۴۸۵] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ الْفَضْلِ السَّجِسْتَانِيُّ، وَهَشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، وَسَلَمَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّمَشْقِيُّ، بِهَذَا الْحَدِيثِ وَهَذَا الْفَرْقُ بِحَبِيبِ بْنِ الْفَضْلِ السَّجِسْتَانِيِّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ مُجَاهِدٍ أَبُو حَزْرَةَ، عَنْ عِبَادَةَ بْنِ الْوَلِيدِ بْنِ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، أَتَيْنَا جَابِرَ ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ وَهُوَ فِي مَسْجِدِهِ، فَقَالَ: أَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَسْجِدِنَا هَذَا وَفِي يَدِهِ عُرْجُونُ ابْنِ طَابٍ، فَتَنَظَّرَ أَرَى فِي قِبْلَةِ الْمَسْجِدِ نَخَامَةً فَأَقْبَلَ عَلَيْهَا فَحَتَّهَا بِالْعُرْجُونِ، ثُمَّ قَالَ: "أَيْكُمْ يُحِبُّ أَنْ يُعْرَضَ اللَّهُ عَنْهُ بِوَجْهِهِ؟" ثُمَّ قَالَ: "إِنْ أَحَدَكُمْ إِذَا قَامَ يُصَلِّي فَإِنَّ اللَّهَ قَبْلَ وَجْهِهِ، فَلَا يَبْصُقَنَّ قَبْلَ وَجْهِهِ وَلَا عَنْ يَمِينِهِ، وَلْيَبْزُقْ عَنْ يَسَارِهِ تَحْتَ رِجْلِهِ الْيُسْرَى، فَإِنْ عَجَلَتْ بِهِ بَادِرَةٌ فَلْيَقْلُ بِثَوْبِهِ هَكَذَا، وَوَضَعَهُ عَلَى فِيهِ، ثُمَّ دَلَّكَهُ، ثُمَّ قَالَ: أَرُونِي غَيْرًا، فَقَامَ فَنُتِيَ مِنَ الْحَيِّ يَشْتَدُّ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِخُلُوقٍ فِي رَاحَتِهِ، فَأَخَذَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلَهُ عَلَى رَأْسِ الْعُرْجُونِ ثُمَّ لَطَخَ بِهِ عَلَى أَثَرِ النِّخَامَةِ"، قَالَ جَابِرٌ: فَمِنْ هُنَاكَ جَعَلْتُمُ الْخُلُوقَ فِي مَسَاجِدِكُمْ.

ترجمه: د عبادۀ بن الوليد بن عبادۀ بن الصامت نه روايت دې هغه وايي: مونږ راغلو جابر ابن عبد الله ته، او هغه په خپل مسجد کښي وو، هغه وويل راغي مونږ ته رسول الله ﷺ زمونږ په دې مسجد کښي، او په لاس د هغه کښي څانگه وه د ابن طاب (د کجورې يوقسم) نه، نو وني کتل، نو ويي ليدل په قبلي د مسجد کښي خنږه نو مخامخ شو هغې ته، هغه وگرولو په څانگه د کجورې، بيا ئي وويل: کوم يو د تاسو نه خوښوي چې الله اعراض وکړي د هغه نه په خپل مخ باندې، بيا ئي وويل: بيشکه يو کس ستاسو نه کله چې ودريرې چې مونږ وکړي بيشکه الله مخامخ د هغه مخ ته وي، نو لارې دي نه توکي مخامخ د مخ خپل ته، او نه ښي طرف ته، بلکه لارې دي توکړي چپ طرف ته د چپي خپي لاندې، که چرې تلوار وکړو په ده باندې څه تلوار گونکي نو ودې کړي په جامه خپله باندې داسې. او هغه کيخوده په خپله خوله بيا ئي ومېرله، بيا ئي وفرمائيل: ماته وښائي خوشبويي، نو پاڅيدلو يو ځوان د کلي نه چې منډي ئي وهلي خپل اهل ته نو راږي وره خوشبويي په ورغوي کي، نو هغه واخسته رسول الله ﷺ، ويي چوله په سر د څانگه بيا ئي ورباندې ولړلو هغه اثر د خنږې، وئيلي دي جابر: ددې وجې نه تاسو گرځوي خوشبويي په جماتونو خپلو کښي

تشریح: قوله: حدثنا يحيى بن الفضل... وفي يده عرجون ابن طاب (عباده وائي چه يو ځل مونږ د جابر ﷺ په خدمت کښي حاضر شو په داسې حال کښي چه هغه په خپل مسجد کښي وو، ددې نه مراد مسجد د بنو سلمه دې چه هغې ته مسجد بنی حرام هم وئيلي شي (کما في وفاء الوفاء) نو هغه او فرمائيل چه يو ځل رسول الله ﷺ زمونږ مسجد ته تشريف راوړلو هغه وخت د هغه په لاس مبارک کښي د ابن طاب يو همسا وه، ابن طاب د کهجورو د يو خاص قسم نوم دې، په اصل کښي په مدينه کښي يو سړي وو چه د هغه طرف ته دا کهجوره منسوب ده، وړاندې د حديث مضمون واضح دې او بيا د حديث په اخر کښي دي (ثم قال:

ارونی عبیرا) یعنی رسول الله ﷺ ددې همسا په ذریعه دا بلغم اول صفا کړو او وې فرمائیل چه که چا سره عبیر وی نو هغه راوړئ، د عبیر تفسیر په زعفران سره کولې شی او بعض لیکي چه دا یو مرکب خوشبوئی ده چه په هغې کښې زعفران هم وی د عبیر ذکر د گلستان په یو شعر کښې هم شته.

بدو غمتم که مځکی یا عبیری که از بولای دلاو زری تو مستم

په دې باندې یو ځوان انصاری په منده منده باندې کور ته لاړو او په خپل تلی باندې خلوق کوم چه د یوې خوشبوئی نوم دې راوړل نبي ﷺ هغه خوشبوئی د خپلې همسا په سر باندې پورې کړه او هغه ئې د بلغم په ځانې باندې رابښکله.

قال جابر: فیمن هناک جعلتم الخلق فی مساجدکم... یعنی تاسو خلق چه په خپلو مسجدونو کښې کومه خوشبوئی وغیره لگوئ (که لوړې کول وی یا شیندل وی) ددې اصل هم دا د رسول الله ﷺ عمل دې، زه وائم چه امام نسائی په دې باندې مستقل باب ترلې دې (باب تخلیق المساجد) او امام ترمذی (تطیب المساجد)

اسطوانه مخلقه

د مسجد نبوی په ستنو کښې یوه ستن "الاسطوانه المخلقة" په نوم سره مشهوره ده په ظاهره کښې په دې باندې خاص طور سره خوشبوئی لگولې شی، د مسجد نبوی بعض ستنې داسې دی کومې چه په یو خاص وصف او نوم سره نامداره دی بلکه د هغې نوم ډیر خوشخطه لیکلې شوې دې چه د هغې تفصیل په وفاء الوفاء کښې هم دې، الحمد لله مونږ هم ددې اساطین مبارکه زیارت کړې دې.

تنبیه: په دې احادیثو کښې دا دی چه رسول الله ﷺ په خپلې همسا باندې خوشبوئی اولگوله او د نسائی په روایت کښې دې (فقامت امرأة) چه یوه زنانه اودریده او هغې دا خوشبوئی اولگوله، د ابن ماجه په روایت کښې هم دغه شان دی، اوس یا خوبه دا د واقعاتو په تعدد باندې محمول کولې شی او یا دې داسې اووئیلې شی چه د امام ابوداود په روایت کښې د رسول الله ﷺ طرف ته نسبت مجازی دې د امر کیدو په حیثیت سره (القبض السمانی)

[۴۸۱] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو، عَنْ يَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ الْجَدَامِي، عَنْ صَالِحِ بْنِ خَبَّانٍ، عَنْ أَبِي سَهْلَةَ السَّابِ بْنِ خَلَادٍ، قَالَ أَخْبَدُ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنَّ رَجُلًا مَرَّ قَوْمًا فَبَصَقَ فِي الْقُبْلَةِ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْظُرُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِينٌ فَرَعٌ لَا يُصَلِّي لَكُمْ، فَأَرَادَ بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ يُصَلِّيَ هُمْ فَسَعَوْهُ وَأَخْبَرُوهُ بِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: نَعَمْ، وَحَبِثْتُ أَنَّهُ، قَالَ: إِنَّكَ أَذَيْتَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ."

ترجمه: د ابو سهله السائب بن خلاد نه روایت دې، بیشکه یو سړی امامت وکړو قوم ته، نو لاړې ئې توکړې قبلې ته، او رسول الله ﷺ ورته کتل، نو وویل رسول الله ﷺ کله چې فارغ

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۳۷۸۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۷۱) (حسن)

شو: دا دې مونځ نه کوی تاسو ته، نو اراده ئې وکړه د دېنه وروسته چې مونځ وکړی دوی ته نو هغوی منع کړو او خبرې کړو په قول د رسول الله ﷺ، نو ذکر ئې کړه دغه رسول الله ﷺ ته، نو هغه وویل: او زه گمان کوم چې هغه وویل: بیشکه تا ضرر ورسوه الله او د هغه رسول ته.

تشریح: قوله: ﴿حدثنا احمد بن صالح... انک اذیت الله ورسوله﴾ کوم سړی چه د مونځ ورکولو په وخت د قبلي طرف ته لارې تهو کلي وې نو د هغه په باره کښې رسول الله ﷺ او فرمائیل یقینا تا الله او د هغه رسول ﷺ ته تکلیف ورکړو، دا ډیر لوڼې وعید دې د قبلي طرف ته په تهو کلو کښې خاص کړ د مونځ په حالت کښې.

اشکال او جواب

دلته یو اشکال دا راځی چه په قران کریم کښې الله او رسول ﷺ ته اذیت ورکونکو ته ملعون فی الدنيا والاخره وئیلې شوې دی، او دا سړی مسلمان بلکه صحابی وو، جواب دا دې چه د قران کریم والا وعید دلته صادق نه راځی ځکه چه په قران کریم کښې د ایذاء نه ایذاء بالقصد مراد ده او دلته په حدیث کښې ایذاء خطاء او جهلا مراد ده او دا هم امکان دې چه دا سړی منافق وی بیا خو هیڅ اشکال نشته. (بذل)

[۴۸۲] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا سَعِيدُ الْجَرِيرِيُّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَصَلِّي، فَبَزَقَ تَحْتَ قَدَمِهِ الْيَسْرَى".

ترجمه: د ابو العلاء نه روایت دې، هغه د خپل پلار نه روایت کوی په معنی د هغې سره، هغه زیادت کړې دی: بیا ئې ومړلو په خپل پیزار.

تشریح: قوله: ﴿حدثنا موسى بن اسماعيل... وهو يصلي فبزق تحت قدمه اليسرى﴾ د امام نووی رحمه الله د رائي تقاضه دا ده چه ممکنه ده دا واقعه د مسجد نه غیر وی او د قاضی عیاض رائي ته کتلو سره د تخصیص حاجت نشته.

[۴۸۳] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدِ الْجَرِيرِيِّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، بِمَعْنَاهُ، زَادَ: ثُمَّ ذَلِكَ بِنَعْلِهِ.

ترجمه: د ابو العلاء نه روایت دې، هغه د خپل پلار نه روایت کوی په معنی د هغې سره، هغه زیادت کړې دی: بیا ئې ومړلو په خپل پیزار.

[۴۸۴] (۳) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا الْقَرْمُ بْنُ قُضَالَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: رَأَيْتُ وَائِلَةَ بْنَ الْأَسْقَعِ فِي مَسْجِدٍ دِمَشْقَ بَصَقَ عَلَى الْبُورِيِّ، ثُمَّ مَسَحَهُ بِرِجْلِهِ، فَقِيلَ لَهُ: لِمَ فَعَلْتَ هَذَا؟ قَالَ: "لَأَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ".

۱: صحيح مسلم للمساجد ۱۳ (۵۵۴)، (تحفة الأشراف: ۵۳۴۸)، وقد أخرجه: منن النسائي للمساجد ۳۴ (۷۲۸)، مسند احمد (۲۶، ۲۵/۴) (صحيح)

۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۳۴۸) (صحيح)

۳: تفرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۵۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۹۰/۳) (ضعيف)

ترجمه: د ابو سعيد رضي الله عنه نه روايت دې هغه ونيلى دي: ما وليدلو واثله بن الاسقع رضي الله عنه د دمشق په مسجد كښې لارې ئې توكرې په پوزې بيا ئې مسح كړې په خپه باندې، هغه ته وويل شول: داسې دى ولې وكړل؟ هغه وويل: بيشكه ما ليدلى وو رسول الله ﷺ چې داسې ئې كړى وو.

تشرېح: قوله: (عن ابي سعيد قال: رايته واثله بن الاسقع) ابو سعيد فرماني چه ما واثله رضي الله عنه اوليدو د دمشق په مسجد كښې په مونځ كولو باندې چه اول ئې په درن باندې لارې اوتهوكلې او بيا ئې په خپې سره پاكي كړې، هغه ته اوونيلې شو چه دا تاسو څه او كړل نو هغه جواب وركړو چه ما د رسول الله ﷺ په داسې كولو باندې ليدلې دي، دا حديث ضعيف دې ځكه چه په دې كښې فرج بن فضاله ضعيف دې او د هغه استاد ابو سعيد مجهول دې لهذا د مسجد په صف باندې باندې تهوكل جائز نه دى، للحديث الصحيح... الغل في المسجد خطيئة وكفارتها دفنها... د دفن تحقق په كچه زمكه باندې كيدي شي په فرش يا صف باندې تهوكلو سره به هغې كښې مزيد تلويث لازميږي لهذا دا حديث قابل عمل نه دي

باب مَا جَاءَ فِي الْمُشْرِكِ يَدْخُلُ الْمَسْجِدَ

باب دې په بيان دهغې كې چې راغلي دي په باره د مشرك كې چې تنوخي مسجد ته د مشرك داخليدل مسجد ته مختلف في ه دي.

په مسئله مترجم بها كښ د ائمه كرامو مذاهب

صحيح دا ده چه دخول مشرك في المسجد د احنافو په نزد مطلقا جائز دي برابره خبره ده كه كافر حربى وى يا ذمى او كتابى، او ددې بالمقابل د امام مالك رحمه الله په نزد مطلقا ناجائز دى او د امام شافعى رحمه الله په نزد مسجد حرام ته ناجائز او نورو مسجدونو ته جائز دى او امام احمد رحمه الله هم ورته د امام شافعى په شان مسجد حرام ته داخليدل خو ناجائز او دهغې نه علاوه مسجدونو ته داخليدلو كښې د هغه دوه روايتونه دي: ۱. عدم الجواز مطلقا ۲. الجواز باذن الامام، ددې مسئلې تفصيل په امانى الاحبار (ص ۱۹ ج ۱) كښې ذكر شوې دي، زمونږ د فقهاء كرامو د عبارتونو نه معلوميږي چه جواز دخول صرف د ذمى دپاره دي، په كوكب كښې هم دغه شان ليكلې دى، شامى په باب الجزية كښې د علامه سرخسى رحمه الله نه نقل كړې دى چه د احنافو په نزد جواز دخول كښې كتابى او حربى برابر دى او په امانى الاحبار كښې هم داسې دى او د احنافو د طرف نه آيت كريمه (انما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام) جواب دا دي چه ددې نه مراد لاجل الحج دي، كما فى الكوكب.

[۴۸۶] (١) حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ حَمَّادٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدِ الْقَيْسِيِّ، عَنْ شَرِيكِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي ثَمَرٍ، أَنَّهُ

۱: صحيح البخاري/العلم ۶ (۶۳)، سنن النسائي/الصيام ۱ (۲۰۹۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۹۴ (۱۴۰۲)، (تحفة الأشراف: ۹۰۷)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الإيمان ۳ (۱۰)، سنن الترمذي/الزكاة ۲ (۶۱۹)، مسند احمد (۱۴۳/۳، ۱۹۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۴۰ (۱۴۷۰) (صحيح)

سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ فَأَنَاخَهُ فِي الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ، ثُمَّ قَالَ: "أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ؟" وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَّكِئٌ بَيْنَ ظَهْرَانِيهِمَا، فَقُلْنَا لَهُ: هَذَا الْأَبْيَضُ الْمُتَّكِئُ، فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ أَجَبْتُكَ، فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ: يَا مُحَمَّدُ، إِنِّي سَأُبَلِّغُكَ وَسَاقِي الْحَدِيثِ."

ترجمه: د شریک بن عبد الله نه روایت دې بیسکه هغه اوریدلی دی د انس بن مالک رضی الله عنه چې وئیل یې: راغې شو یو سړی په اوښ باندې نو هغه ئې چو کړو په مسجد کښې، بیا ئې وتړلو، بیا ئې وویل: کوم یو په تاسو کښې محمد دی؟ او رسول الله ﷺ تکیه کړې په مینځ د دوی کښې، مونږ وئیل: دا سپین تکیه کونکی، هغه ته سړی وویل: ای د عبد المطلب خویه، نو وویل ورته نبی ﷺ ستا خبره مې واوړیدله، نو هغه سړی وویل: ای محمد! زه تپوس کوم ستانه، بیا راوی پوره حدیث بیان کړو.

تشریح: قوله: ﴿حدثنا عيسى بن حماد... دخل رجل على جمل فأناخه في المسجد﴾ د دې رجل نه مراد ضمام بن ثعلبه دې، لکه چه په وړاندې روایت کښې ددې تصریح ده او دې د بنو سعد بن بکر د طرف نه د قاصد په شکل راغلي وو د هغه قدوم په ۹ هجری کښې شوې وو، په دې روایت کښې دې ﴿فأناخه في المسجد﴾ خو مراد ترې عند باب المسجد دې لکه چه د ابن عباس رضی الله عنه په روایت کښې راروان دی په بعض نورو روایاتو کښې هم ددې تصریح ده.

د ابن بطل مالکی د حدیث نه استدلال

لهذا ابن بطل مالکی د مالکیانو د مسلک په وجه باندې د حدیث د ظاهر نه چه کوم استدلال کړې دې چه د ماکول اللحم حیواناتو اېوال او ارواث پاک دی ځکه چه اوښ ترڅو پورې په مسجد کښې وی نو د هغه هلته د امتیازو وغیره احتمال یقینی دې او رسول الله ﷺ مسجد ته د اوښ داخلولو نه منع نه ده فرمائيلي، دا استدلال صحیح نه دې.

قوله: ﴿ثم قال ايكم محمد﴾ په روایاتو کښې راځي چه په شروع کښې به رسول الله ﷺ د صحابه کرامو په مجلس کښې یوځانې بغیر د فرق (او امتیاز) نه کیناستلو چه د هغې د وجې نه به نوی راتلونکی سړی د هغه متعلق تپوس کولو، روستو صحابه کرامو د رسول الله ﷺ په خدمت کښې عرض اوکړو چه که اجازت وی نو مونږ به ستاسو دپاره په مجلس کښې لوړ ځانې جوړ کړو ددې دپاره چه راتلونکو ته د تپوس ضرورت رانشی، رسول الله ﷺ ددې اجازت ورکړو، د ابوداود وغیره په روایت کښې به راشی ﴿فبینا له دکانا﴾ چه مونږ د هغه دپاره یو لوړ ځانې جوړ کړو چه په هغې باندې به رسول الله ﷺ د مجلس په وخت کښې کیناستلو.

قوله: ﴿فقلنا له هذا الابيض المتكى﴾ دا چه تکیه وهلې سپین سړی ناست دې، ضمام بن ثعلبه ته چه کله معلومه شوه چه محمد ﷺ دا دې نو هغه ورته دې شو او عرض ئې اوکړو ﴿یا ابن عبدالمطلب﴾ نو په دې باندې رسول الله ﷺ او فرمائيل.

د دې کلام تشریح

﴿قد اجبتك﴾ (۱) په اصل كښې چه كله يو سړې د چا سره خطاب يا خبره كول غواړي نو د عرب خلقو عادت دې هغه وخت وائي چه ﴿نعم﴾ چه د هغې مطلب دا وي چه او! وايه څه وئيل غواړې، خو دلته رسول الله ﷺ د عام طريقې خلاف د ﴿نعم﴾ په ځانې ﴿قد اجبتك﴾ او فرمائيل، شارحين ليكي چه دلته ددې اسلوب په بدلولو كښې د ناخوښۍ طرف ته اشاره ده ځكه چه ددې لفظ ترجمه دا ده چه او! اورم څه وئيل غواړې، او ناخوښۍ په دې وجه وه چه څنگه رسول الله ﷺ ته خطاب كول د هغه د شان مناسب وو هغه اعرابي داسې نه وو كړې، پس اول خو په شروع كښې هغه د رسول الله ﷺ نوم واخستلو، دويم رسول الله ﷺ ئې د هغه كافر نيکه عبدالمطلب طرف ته منسوب كړو، (قاله الخطابي) خو په دې باندې اشكال دې چه رسول الله ﷺ خو د غزوه حنين په يوه موقع باندې خپله خپل انتساب د عبدالمطلب طرف ته كړې وو ﴿انا النبی لا كذب انا ابن عبدالمطلب﴾ د دې جواب دا وركړې شوې دې چه هغه انتساب ضرورة وو او د هغه مقام مناسب وو ځكه چه د هغې مخاطب كفار او مشركين وو، چا چه د عبدالمطلب سيادت او وجاهت منلو، په دې وجه رسول الله ﷺ او فرمائيل چه زه د هغه سړې څوئې يم كوم چه تاسو هم پيژنئ.

دا حديث په بخاري او مسلم كښې تفصيلا ذكر دې چه په هغې كښې دا دی چه هغه سړې رسول الله ﷺ ته عرض او كړو چه اي محمد ﷺ زه ستا نه څو تپوسونه كول غواړم، او ښه په شد مد به ئې كوم لهذا په ما باندې مه خفه كيږه، په دې باندې هغه او فرمائيل ﴿سل عما بدالك﴾ څه چه ستا زړه غواړي تپوس او كړه، هغه د ټولو نه اول د رسول الله ﷺ د رسالت په باره كښې تپوس او كړو ﴿الله ارسلك الى الناس كلهم﴾ په دې باندې رسول الله ﷺ او فرمائيل ﴿اللهم نعم﴾ او ددې نه روستو ئې بيا د صلوات خمسة په باره كښې تپوس او كړو چه ايا الله پاک تاته په شپه او ورځ كښې د پنځو مونځونو كولو حكم كړې دې، په دې باندې هم رسول الله ﷺ او فرمائيل ﴿اللهم نعم﴾ او بيا ددې نه روستو د زكاة او روزې په باره كښې هم دغه شان تپوس او كړو، او دغه شان سوال او جواب اوشو او بيا په اخر كښې هغه اووې ﴿امت بما جئت به﴾ د حديث د ترجمه الباب سره مطابقت ظاهر دې چه دلته دخول د مشرك في المسجد موندلې شوې دې.

په يو حديث باندې د مصنف او امام بخاري ﷺ دوه مختلف ترجمې

امام بخاري په دې حديث باندې په كتاب العلم كښې يوه بله ترجمه قائم كړې ده ﴿بالعرض على

(۱) دلته دا سوال واردېږي چه رسول الله ﷺ خو لاتر اوسه پورې د هغه اعرابي سره هيڅ قسم خبرې نه دي كړې نو بيا به ﴿قد اجبتك﴾ وئيل څنگه صحيح وي؟ ددې يوه توجيه دا كړې شوې ده چه د اجابت نه مراد دلته سماع ده يعنې ان شاء سماع چه او! زه ستا خبره اورم تپوس او كړه څه تپوس كوي، بله توجيه دا كړې شوې ده چه رسول الله ﷺ لا د هغه سره څه كلام نه وو كړې خو په مجلس كښې حاضر صحابه كرامو د هغه ددې خبرې جواب وركړو او هغه ته ئې وئيلې وو چه رسول الله ﷺ دا دې، لهذا د صحابه كرامو جواب وركول گویا د رسول الله ﷺ جواب وركول دي.

المحدث) هغه دا چه د حديث د حاصلولو يوه طريقه دا ده چه شاگرد په خپل استاذ باندې پيش كړي لكه څنگه چه دلته په رسول الله ﷺ باندې څو مضامين د سوال په صورت پيش كړل، رسول الله ﷺ د هغه تصديق او اقرار او فرمائيلو، بيا هغه مضامين هغه اعرابي خپل قوم ته واورول، په دې باندې اعرابي شاگرد او رسول الله ﷺ محدث او استاذ شو، د امام بخاري د ترجمې مقتضى دا ده چه سائل په وخت د سوال كافر نه وي بلكه مسلمان وي ځكه چه ظاهره ده په روايت حديث كښې عرض صرف د مسلمان معتبر كيدې شى نه د كافر عرض د دې نه معلومه شوه چه د امام بخاري او امام ابوداود رائي د هغه سړى په باره كښې مختلف دي، حاصل ددې اختلاف رائي دا دي چه د امام بخاري په نزد «امت بما جئت به» كښې اخبار عن الماضى دي چه ما د مخكښي نه ايمان راوړې دي، او د امام ابوداود په نزد دا اخبار نه دي بلكه په دې سره مقصود انشاء ايمان دي چه زه اوس ايمان راوړم او دا هم ممكنه ده چه داسې او ويلي شى چه ددې جملې مطلب د امام ابوداود د نزد هم هغه وي كوم چه د امام بخاري په نزد دي، خود امام ابوداود د استدلال ددې حديث نه په دخول مشرك فى المسجد باندې دې اعتبار سره دي چه ظاهره ده چه صحابه كرامو ته د هغه سړى اسلام راوړل معلوم نه وو او بيا هم هغوى لره مسجد ته د داخليدو نه منع نه كړو او نه ئې ترې د اسلام په باره كښې څه استفسار او كړو او رسول الله ﷺ هم د صحابه كرامو په دې طرز عمل باندې سكوت او فرمائيلو چه ددې نه معلومه شوه چه دخول مشرك فى المسجد جائز دي.

[۴۸۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي سَلَمَةُ بْنُ كَهَيْلٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ نُوَيْعٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَعَثَ بَنُو سَعْدٍ بَنُ بَكْرِ ضَمَامَ بْنَ ثَعْلَبَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَدِمَ عَلَيْهِ فَأَنَاءَ بِعِيْرَةٍ عَلَى بَابِ الْمَسْجِدِ ثُمَّ عَقَلَهُ ثُمَّ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، قَالَ: فَقَالَ: أَيَكُمُ ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، قَالَ: يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَسَأَقُ الْحَدِيثَ.

ترجمه: د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روايت دي، هغه ويلي دي: ولېرلو بنو سعد بن بكر ضمام بن ثعلبة رسول الله ﷺ ته، نو ورغى هغه ته چوپي كړه خپله اوښه په دروازه د مسجد كښې، بيا ئې وتړله، بيا مسجد ته داخل شو، نو ذكر ئې كړو پشان د هغې، هغه ويلي دي: چې هغه وويل: كوم يو په تاسو كښې د عبد المطلب خوى دى؟ وويل رسول الله ﷺ: زه د عبد المطلب خوى يم. هغه وويل: اي د عبد المطلب خويه. او بياني بيان كړو پوره حديث.

[۴۸۸] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ قَارِسٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، حَدَّثَنَا رَجُلٌ مِنْ مَزِينَةَ وَمَعْنُ عِنْدَ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَوَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "الْيَهُودُ أَتَوْا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ فِي أَصْحَابِهِ، فَقَالُوا: يَا أَبَا الْقَاسِمِ، فِي رَجُلٍ وَأَمْرًاؤَ زَيْنًا مِنْهُمْ".

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۶۳۵۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۲۵۰، ۲۶۴، ۲۶۵) (حسن)
 ۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۴۹۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۷۹) ويأتي هذا الحديث في الأقضية برقم (۳۶۲۵، ۳۶۲۴)، وفي الحدود برقم (۴۴۵۰، ۴۴۵۱) (ضعيف)

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: يهود نبی عليه السلام ته راغلل او هغه ناست وو په مسجد کښې د خپلو ملګرو سره، هغوی وویل: ای ابو القاسم! په باره د یو سړی او ښځه کښې چې دواړو زنا کړې وه د دوی نه (یعنی مونږ دې باره کښې راغلی یو نوڅه حکم دې؟)

تشریح: قوله: (حدثنا محمد بن يحيى بن فارس الخ) د ضمام بن ثعلبه رضي الله عنه حدیث لره په دوه طریق سره د ذکر کولو نه پس اوس مصنف په دې باب کښې دا دویم حدیث راوړی، دا حدیث به په کتاب الحدود کښې مفصلاً راشی چه په هغې کښې د یو یهودی او یوې یهودنې د زنا قصه ذکر شوې ده دې خلقو به د زنا حکم په شریعت محمدیه کښې د معلوم کولو دپاره د رسول الله صلي الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضر شوې وو په داسې حال کښې چه رسول الله صلي الله عليه وسلم ناست وو ددې نه معلومه شوه چه د غیر مسلم دخول مسجد ته جائز دې او د کافر حربی حکم د حدیث اول نه معلوم شو.

باب فی المواضع التي لا تجوز فيها الصلاة

باب دې په بیان دهغه ځایونکې چې مونږ پکې جائز نه دی

د ترجمه الباب په عبارت کښې اختصار دې او مراد دا دې «فی المواضع التي تجوز والتي لا تجوز فيها الصلاة» لهذا اوس د باب حدیث اول د ترجمه الباب سره مطابق شو.

[۴۸۹] (حدثنا عثمان بن أبي شيبة، حدثنا جرير، عن الأعمش، عن مجاهد، عن عبيد بن عمير، عن أبي ذر، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "جعلت لي الأرض طهوراً ومسجداً".

ترجمه: د ابو ذر رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي، وئیلی دي رسول الله صلي الله عليه وسلم: گرځول شوې ده زما لپاره ځمکه پاکونکې او جمات.

تشریح: قوله: (حدثنا عثمان بن أبي شيبة الخ) قوله جعلت لي الأرض مسجداً وطهوراً دا حدیث مشهور دې چه په اکثر صحاح سته او په صحیحین کښې موجود دې خو مصنف دا مختصر کړې دې، اصل روایت داسې دې «أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُغَطَّنْ أَحَدٌ قَبْلِي نُصِرْتُ بِالرُّغْبِ مَبِيرَةً شَهْرٌ وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا وَأَجِلْتُ لِيَ الْفَنَاءُ وَلَمْ تَحِلْ لِأَخِي قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّقَاعَةَ وَكَانَ النَّبِيُّ يُنْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَيُنْعَثُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً» د دې حدیث نه معلومیږي چه د امت محمدیه په حق کښې ټوله زمکه مسجد او د مونږ کولو ځای دې، په خلاف د تیرو امتونو چه د هغوی دپاره مونږ کول جائز نه وو سوا د خپلو عبادت ځانو نه، کنیسه او بیعه، خو دلته اشکال دا دې چه د سیدنا عیسی عليه السلام په باره کښې راځی چه هغه به په زمکه کښې سیاحت کولو «کان یسیح فی الارض ویصلی حیث ادرکته الصلاة» او چرته چه به د مونږ وخت راغلو هم هلته به ئې مونږ کولو، ددې جواب حافظ ابن حجر او علامه عینی دا ورکړې دي چه دا خصوصیت د تیمم په اعتبار سره دې چه خاوره پاکه کړې شوه، د صلاة په اعتبار سره نه دې، یا داسې اویا چه خصوصیت ددې دواړو من حیث المجموع دې لا من حیث کل فرد،

۱: تلمذ به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۶۹) وقد أخرجه: مسند احمد (۵/۱۴۷، ۱۴۸، ۲۵۶) (صحیح)

او يا دې دا اووئيلې شى چه خصوصيت خو د هر يو دې خو د امم په لحاظ سره نه د انبياء کرام په اعتبار سره.

[۴۹۰] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ هُبَيْعَةَ وَيَحْيَى بْنُ أَزْهَرَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعْدٍ الْمُرَادِيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ الْغَفَارِيِّ، أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَرَّ بِبَابِلَ وَهُوَ يَسِيرُ لِحَاجَةِ الْمُؤَذِّنِ بِصَلَاةِ الْعَصْرِ، فَلَمَّا بَرَزَ مِنْهَا أَمَرَ الْمُؤَذِّنَ فَأَقَامَ الصَّلَاةَ، فَلَمَّا قَرَعَ، قَالَ: "إِنَّ حَبِيبِي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَانِي أَنْ أَصْلِيَ فِي الْمَقْبَرَةِ وَنَهَانِي أَنْ أَصْلِيَ فِي أَرْضِ بَابِلَ فَإِنَّهَا مَلْعُونَةٌ".

ترجمه: د ابو صالح الغفاري نه روایت دې بیشکه علی عليه السلام تیر شو بابل ښهر ته نزدی او هغه روان وو، نو راغې ورته مؤذن چې اذان ئې کولو د مانځه د مازیگر دپاره، هرکله چې تیر شو د هغې نه امر یې وکړو مؤذن ته نو اقامت ئې د مونځ وکړو، هرکله چې فارغ شو ویې وئیل: بیشکه زما حبیب عليه السلام زه منع کړی یم چې زه مونځ وکړم په مقبره کښې، او زه ئې منع کړی یم چې مونځ وکړم په ځمکه د بابل کښې ځکه چه هغه ملعونه ده.

[۴۹۱] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَزْهَرَ، وَابْنُ هُبَيْعَةَ، عَنْ الْحَجَّاجِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ الْغَفَارِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، بِمَعْنَى سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: فَلَمَّا خَرَجَ مَكَانَ فَلَمَّا بَرَزَ.

ترجمه: ابو صالح الغفاري روایت کوی د علی نه، په معنی د سلیمان بن داود سره، هغه وئیلی دي: فَلَمَّا خَرَجَ په ځانې د فَلَمَّا بَرَزَ باندې.

شرح حدیث

تشریح: قوله: حدثنا سليمان بن داود... ان عليا رضي الله عنه مر ببابل وهو يسير... يعني سيدنا علي عليه السلام په خپل يو سفر کښې په بابل ښهر باندې ورتير شو، ابن رسلان ليکلي دي چه: لعله في مسيرة الى البصرة. يعني د سيدنا علي عليه السلام چه کوم سفر د مدينې منورې نه د عراق طرف ته شوې وو (۳)، ځکه چه دا هم هغه د بابل ښهر دې چه د هغې ذکر په قران کریم کښې دې چه د کوم ځانې جادوگر مشهور دی، دا د عراق يو مشهور ښهر دې.

سيدنا علي عليه السلام هلته مونځ ادا او فرمائيلو او چه کله په دې ښهر باندې ورتير شونو بيا ئې مونځ ادا کړو او بيا ئې ددې وجه بيان کړه (ان حبيبي صلى الله عليه وسلم نهاني الخ) چه زه خپل محبوب منع کړې یم په ارض بابل کښې د مونځ کولو نه ځکه چه دا زمکه ملعونه ده، دې زمکې ته ملعونه په ظاهره کښې په دې وجه وئيلې شوې دی چه په دې کښې خسف واقع شوې وو په نمرود بن کنعان باندې کوم چه د خپلې زمانې مشهور بادشاه وو د ابراهيم عليه السلام په زمانه کښې، هغه په دې ښهر کښې يو ډير اوچت محل جوړ کړې وو ددې دپاره چه په هغې باندې د اسمان والو سره قتال اوکړی، ددې واقعي ذکر مفسرينو د (قد

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۳۲۸) (ضعيف)

(۲): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۰۳۲۸) (ضعيف)

(۳) ځکه چه هغه خپله دار الخلافه د مدينې منورې په ځانې عراق جوړه کړې وه لکه چه معاويه عليه السلام نام او باقي خلفاء راشدینو مدينې لره.

مکر اللّٰه من قبلهم فاتى الله بنیانهم من القواعد) د لاندې کړې دي. (منهل)

ما استفاد من الحديث

د دې حديث نه په ظاهره کښې معلومېږي چه په ارض بابل کښې مونځ کول ممنوع دي. امام خطابی فرمائي چه دا د چا مذهب هم نه دي او ددې حديث په سند کښې مقال دي او صحيح حديث ددې معارض دي يعنی د باب اولي حديث، او يا دي داسې او ونيلې شي چه دا نهی د سيدنا علي عليه السلام سره خاص ده لکه چه د (نهانی) متکلم د صيغې نه معلومېږي.

[۴۹۲] (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَقَالَ مُوسَى فِي حَدِيثِهِ فِيمَا يَحْسَبُ عَمْرُو: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدٌ، إِلَّا الْحَمَامُ وَالْمَقْبَرَةُ".

ترجمه: د ابو سعيد نه روايت دي هغه ويلي، چې فرمائيلى دي رسول الله ﷺ: او ونيلى دي موسى په خپل حديث کښې چې عمرو ئې گمان کوي، بيشکه نبی ﷺ ويلي دي: ځمکه ټوله مسجد دي مگر حمام او مقبرة نه.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ... الارض كلها مسجد الا الحمام والمقبرة) صلاة في الحمام يعنى في المفصل عن الجمهور ومنهم الائمة الثلاثة... جائز مع الكراهت دي او وجه د کراهت کونه محلا للنجاسة والشيطان دي، او د امام احمد او ظاهريه په نزد بالکل جائز نه دي، غالبا په دي وجه چه د هغوی په نزد نهی فساد منهي عنه لره مقتضى دي، او صلاة في المقبرة هم مختلف فيه دي، د ظاهريه او حنابلة په نزد دا هم مطلقا جائز نه دي، او د امام شافعي رحمته الله په نزد د مقبره منبوشه فرق دي يعنی چه په کومه مقبره کښې قبرونه گډوډ او منتشر وي، د عظام موتی وغيره گندگی خوره وي نو په هغې کښې خو نا جائز دي او د کومې مقبرې قبرونه چه برابر وي په هغې کښې مونځ جائز مع الكراهت دي او د امام مالک په نزد په هره مقبرې کښې مونځ جائز دي په دي شرط چه طهارة المكان وي او د احنافو په نزد د مقبره په هغه حصه کښې کومه چه د مونځ دپاره تياره کړې شوې وي کښې بغيرد کراهت نه جائز دي گڼي مکروه دي.

هغه مواضع چه په هغې کښې مونځ کول منع دي

د حمام او مقبرې نه علاوه هم بعض مواضع داسې دي چه په هغې کښې د مونځ کولو نه په حديث کښې ممانعت راغلې دي، پس د ترمذي او ابن ماجه په حديث کښې د ابن عمر رضي الله عنهما په روايت سره داسې دي چه رسول الله ﷺ په اووه ځايونو کښې د مونځ کولو نه منع فرمائيلى دي (في المزبلة) د دې ذکر پورته شوې دي، (وقارة الطريق) يعنی د لارې په مينځ (وفي الحمام) د دې حکم تير شو، (ومعاطن الابل) د دې باب وړاندې مستقل راروان دي، (وفوق ظهر بيت الله)، د امام احمد په نزد د بيت الله په جهت باندې مونځ

۱: سنن الترمذي الصلاة ۱۲۰ (۳۱۷)، سنن ابن ماجه والمساجد والجماعات ۴ (۷۴۵)، (تحفة الأشراف: ۱۴۰۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۸۲/۳، ۹۶) (صحيح)

صحيح نه دي، او د احنافو په نزد اگر چه صحيح دي خو د ادب خلاف دي او د امام شافعي رحمه الله په نزد په يو شرط سره جائز دي هغه دا چه د بيت الله خه اندازه يعنى يو ليشت د مصلی مخې ته وي او كه بالكل ښكاره جهت وي نو په دي صورت كښې صحيح نه دي، خكه چه په دي صورت كښې به دا «صلاة على البيت» وي، نه الى البيت، او د احنافو په نزد دا قيد نشته خكه چه د بيت الله حقيقت د هغې عمارت او ابادي نه ده بلكه هغه مخصوص فضاء ده كومه چه د زمكې نه تر اسمان پورې ده، او په مزبله او مجزره كښې د اختلاف خه تصريح ملاؤ نه شوه، په ظاهره كښې د مزبله او مجزره هغه حصه كومه كښې چه مونځ كوي كه نجس نه ده نو مونځ به د قرب نجاست په وجه باندي جائز مع الكراهت وي او كه خائي ناپاك كوي نو صحيح به نه وي هم دغه شان داخل بيت الله كښې د مونځ صحت مختلف فيهِ دي، د احنافو او شوافعو په نزد مطلقا صحيح دي، د امام مالك او احمد په نزد فرض صحيح نه دي نفل صحيح دي خكه چه د رسول الله ﷺ نه په بيت الله كښې دننه صرف نفل مونځ كول ثابت دي او د قياس تقاضه هم دا ده چه صحيح نه وي خكه چه په بيت الله كښې دننه د مونځ كولو په صورت كښې د كعبې د بعض حصې استديار لازميږي او د ابن جرير طبري په نزد په بيت الله كښې دننه مطلقا يو مونځ هم صحيح نه دي. والله تعالى اعلم.

باب التَّمْيِزِ عَنِ الصَّلَاةِ، فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ

باب دي په بيان د منع كې د مانځه نه په خاي د چوكيدو د اوبانو كې

[۴۹۳] (حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: "سَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّلَاةِ فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ، فَقَالَ: لَا تَصَلُّوا فِي مَبَارِكِ الْإِبِلِ، فَإِنَّهَا مِنَ الشَّيَاطِينِ، وَسَبَّلَ عَنِ الصَّلَاةِ فِي مَرَايِضِ الْغَنَمِ، فَقَالَ: صَلُّوا فِيهَا فَإِنَّهَا بَرَكَةٌ".

ترجمه: د براء بن عازب رضی الله عنه نه روایت دي، هغه وئيلي دي چې تپوس وشو د رسول الله ﷺ نه په باره د مانځه كښې په خائي د چوكيدو د اوبانو كې؟ هغه وفرمائيل: تاسو مونځ مه كوئ په خائي د چوكيدو د اوبانو كښې خكه دا د شيطانو نه دي، او سوال ترېنه وشو د مانځه په باره كښې په شپول د گدو كې؟ هغه وفرمائيل: مونځ كوئ په هغې كښې بيشكه دا برکت دي.

تفريح: مبارك جمع د ميرك ده په وزن د جعفر د اوبانو غوجل چه په هغې كښې هغوی تړلې شوې وي، صلاة في مبارك الابل د ائمه كرامو په نزد مختلف فيهِ د، د احنافو او شوافعو په نزد صحيح دي او د ظاهريه او حنابله په نزد صحيح نه دي، د امام مالك نه دوه روايتونه دي. ۱. الاعادة في الوقت، ۲. الاعادة مطلقا، هم دغه شان چه كوم حضرات د مونځ د فساد قائل دي د هغوی په نزد فساد په هر حال كښې دي كه محل طاهر ولې نه وي، په دي باب كښې مصنف چه كوم حديث راوړي دي هغه بعينه هم په دي سند او متن سره په باب مذکور

(۱): انظر حديث رقم: ۱۸۸۰، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۳، ۱۷۸۶) (صحيح)

کښې سره د شرح تير شوې دي.

باب متى يؤمر الغلام بالصلاة

باب دی، کله به حکم کولی شي هلک ته په مانځه باندې

ماشوم يعنی نابالغ هلک، په لغه کښې ددې اطلاق په څه څه باندې کيږي، دا

مختلف فيه دي. (۱)

[۴۹۴] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى يَغْنِي ابْنُ الطَّبَّاعِ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ الرَّبِيعِ بْنِ سَبْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مُرُوا الصَّبِيَّ بِالصَّلَاةِ إِذَا بَلَغَ سَبْعَ سِنِينَ، وَإِذَا بَلَغَ عَشْرَ سِنِينَ فَأُضْرِبُوهَ عَلَيْهَا".

توجه: عبد الملك بن الربيع بن سبرة د خپل پلار نه روایت کوي او هغه د خپل نیکه نه، هغه وئیلی دي: چې فرمائیلي دي نبي ﷺ امر کوي ماشوم ته په مانځه باندې کله چې ورسېږي او هه کلونو ته، او کله چې ورسېږي لسو ته نو ویې وهی په هغې باندې

تشریح: قوله: حدثنا محمد بن عيسى... مروا الصبي بالصلاة اذا بلغ سبع سنين... يعنى د ماشوم اولياء پلار، نیکه او وصی وغيره له پکار دي چه کله ماشوم د اووه کالو شی نو که هغه هلک وی یا جینئ وی نو هغوی ته دي د مونځ کولو حکم کوي، هم دغه شان د مونځ کولو طریقه د هغې ارکان او واجبات وغيره دي هغه ته بنائی، فقهاء کرامو لیکلي دي چه په دي تعليم صلاة کښې که د اجرت د ورکولو ضرورت راشي نو هغه دي د صبی د مال نه ورکړې شي که هغه سره مال وی، گڼې د پلار د مال نه او هغه سره هم نه وی نو د ماشوم د مورد مال نه.

اووم کال د تمییز دي عام طور سره د اووه کالو ماشوم ممیز شی، هغه ته د بنی او گس وغيره تمیز راشي هم په دي وجه د اووه کالو قید دي او که بالفرض ممیز نه وی نو بیا نه، ځکه چه د غیر ممیز ماشوم مونځ صحیح نه دی.

ابا صبي شرعا مامور بالصلاة دي یا نه؟

صبي نابالغ ته د مونځ حکم د تخلق او اعتیاد دپاره دي چه د فرض کیدو نه مخکښې هغه د مونځ سره عادت شی چه کوم کار څومره اهم وی د هغې هومره مخکښې تیاري کولې شي، مور د جینئ د جهیز دپاره تیاري کلونو مخکښې شروع کوي، ماشوم بچي فطرة ته ډیر نژدې وی او بیا د عمر د زیاتیدو سره د نفس اماره عمل دخل شروع کيږي بیا د زیاتیدو نه پس د هغه په قابو کښې راتلل گران شی، وړاندې په حدیث کښې دي ﴿واذا بلغ عشر سنين فاضربوه عليها﴾ چه کله ماشوم د لسو کلونو شی یا نې لسم کال روان شی (فيه قولان) او هغه مونځ نه کوي نو هغه به وهلې شي، خو د ضرب نه ضرب غیر مبرح دي يعنی غیر شدید مراد

۱، غلام هلک، ددې اطلاق د فطام نه واخله تر د اووه کاله عمر پورې ماشوم باندې کيږي، او دویم قول ددې چه دا د ولادت نه تر بلوغ پورې، او یو قول دا دي چه ﴿حد التجاء﴾ پورې يعنی چه ترڅو پورې نې گټره راختلي نه وی.

۲: سنن الترمذي للصلاة ۱۸۲ (۴۰۷)، سنن الدارمي للصلاة ۱۴۱ (۱۴۷۱)، (تحفة الأشراف: ۳۸۱۰)، وقد أخرج: مسند

أحمد (۴۰۴/۳) (حسن صحيح)

دې، شارحين ليکي چې د لسو کالو ماشوم قریب البلوغ وی او دغه شان په هغه کښې د ضرب تحمل هم پیدا شی په دې وجه د ضرب حکم ورکړې شوې دې، هم دغه شان دې واضح وی چې په دې حدیث کښې د امر بالصلاة مخاطب د صبی اولیاء دی خو صبی نه دې ځکه چې هغه غیر مکلف دې، لحدیث: **رَفَعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ الْمَجْنُونِ الْمَغْلُوبِ عَلَى عَقْلِهِ حَتَّى يُبْقَى وَعَنِ النَّالِمِ حَتَّى يَسْتَنْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَخْتَلِمَ** (رواه ابو داود و احمد) د اکثر علماء کرامو رائي داده چې اولیاء ته دا امر په طریقه د وجوب دې، و قبل للندب، په دې حدیث کښې امر بالصلاة امر مذکور دې او اهل اصول لیکلي دي **(الامر بالامر بالشئ ليس امرا بذلك الشئ)** (۱) یعنی یو سړی ته د امر کولو حکم کول دا براه راست هغه سړی ته حکم نه دې یعنی د جمهورو رائي ده لهذا **(مرو الصبي بالصلاة)** نه د صبی مامور من الشارع کیدل نه لازميږي بلکه هغه مامور من الولی دې، صاحب منهل لیکي چې په دې کښې د مالکیانو اختلاف دې هغوی وائي چې **(الامر بالامر بالشئ امر بذلك الشئ)** لهذا د هغوی په نزد ماشوم د شارع د طرف نه مامور بالصلاة شو خو استحباباً نه چې وجوباً.

د حدیث الباب نه د شوافعو په خپل مسلک باندې استدلال

خان پوهه کړئ چې امام خطابی کوم چې مسلکاً شافعی دې هغه د **(واذا بلغ عشر سنين فاضربوه بها)** نه په دې باندې استدلال کړې دې چې که صبی د بلوغ نه روستو مونږ پرېږدی نو هغه ته به ددې نه زیاته سزا ورکولې شی او د ضرب نه زیاته سزا د قتل نه سوا څه کیدي شی، پس د علماء ثلاثه مذهب هم دا دې، او امام ابو حنیفه **عليه السلام** فرمائي چې د ترک صلاة سزا ضرب او حبس دې قتل نه جاز نه دې، او د امام صاحب دلیل **(لا يحل دم امرئ مسلم الا باحدى ثلاث)** (الحدیث) په دې حدیث کښې د مسلمان د قتل جواز په دې څیزونو کښې منحصر کړې شوې دې. ۱: قصاص، ۲: د محسن زنا کول، ۳: ارتداد.

هم دغه شان د هغوی دا وینا چې د ضرب نه روستو د قتل درجه ده صحیح نه ده، خپله د ضرب مختلف درجات دي، ضرب مبرح او غیر مبرح، هم دغه شان ضرب مع الحبس وبدون الحبس وغیره، هم دغه شان چې کوم ضرب قبل البلوغ وی هغه به تادیبا وی او کوم ضرب چې بعد البلوغ وی، هغه به زجرا او تعزیرا وی کوم چې د مخکښې نه اشد دې لهذا د خطابی وغیره استدلال صحیح نه دې. (۲)

[۴۹۵] (۲) حَدَّثَنَا مُؤَمِّلُ بْنُ هِشَامٍ يُعْنِي الشُّكْرِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ سَوَّارِ بْنِ حَزْمَةَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهُوَ سَوَّارُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو حَزْمَةَ الْمُزَنِيُّ الصَّدِيقِيُّ، عَنْ عُمَرُو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مُرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالصَّلَاةِ وَهُمْ أَبْنَاءُ سَبْعِ سِنِينَ، وَانْهَرُوا عَنْهُمْ عَلَيْهَا وَهُمْ أَبْنَاءُ عَشْرِ سِنِينَ، وَفَرِّقُوا بَيْنَهُمْ فِي الْمَضَاجِعِ."

(۱) یعنی که یو سړی ته اوونیلې شی چې فلانی ته ددې خبرې امر او کره نو په دې صورت کښې دا فلان به د اول سړی د طرف نه مامور نه وی بلکه د مامور د طرف نه به مامور وی، لهذا دا صبی دې د والدینو د طرف نه مامور وی نه د شارع **عليه السلام** د طرف نه،
(۲) د مونږ پرېخودونکي حکم د کتاب الصلوة په شروع کښې هم تیر شوې دې.
(۳) تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۸۷۱۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۷/۲) (حسن صحيح)

ترجمه: د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده نه روايت دې هغه وايي، وئيلي دی رسول الله ﷺ امر وکړئ تاسو خپل اولاد ته په مانځه باندې چې دوی د اوه کلونو وي، او وهل ورته ورکړئ په دې باندې چې دوی د لسو کلونو وي، او جداوالی راولئ د دوی په مینځ کښې په ځانې د اوده کیدو کښې.

تشریح: قوله: «و فرقوا بینهم فی المضاجع» یعنی کله چه رور او خور د لسو کالو شی نو بیا دې په یو ځانې کښې بغیر د عورت د ستر نه نه اوده کیږي چه بدن ئې د بدن سره نه مس کیږي که هر یو په جدا کپړه کښې مستور وی نو دا د تفریق دپاره فی الجمله کافی ده اگر چه د یو څادر د لاندې وی، خو اولی دا ده چه د لسو کالو نه پس د هر یو کت او بستره جدا جدا وی ځکه چه د لسو کالو عمر مظنه شهوت دې، په بذل کښې د مجمع البحار نه هم دا نقل کړې شوې دی او ابن رسلان «و فرقوا بینهم» د لاندې لیکي «ای بین الفلماں فالغلام والجارية بالطریق الاولى» یعنی که دوه روڼه وی نو بیا هم تفریق کول پکار دی او که رور او خور وی نو بیا به هم تفریق په طریق اولی وی او دا شرح هغه وخت ده چه کله د «فرقوا» عطف په «واضربوهم» باندې اومنلې شی، او دا هم احتمال دې چه د «فرقوا» عطف په «مروا اولادکم» باندې وی نو په دې صورت کښې به د عطف تقاضه دا وی چه دا د تفریق المضاجع حکم د اوه کالو په عمر کښې وی، خو په در مختار وغیره کښې د لسو کالو قول اختیار کړې شوې دې.

[۴۹۶] (۱) حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، حَدَّثَنِي دَاوُدُ بْنُ سَوَّارٍ الْمَزْنِيُّ، بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، وَزَادَ: وَإِذَا زَوْجٌ أَحَدَكُمْ خَادِمَهُ عَبْدًا أَوْ أَمِيرَةً، فَلَا يَنْظُرُ إِلَى مَا دُونِ السَّرَّةِ وَفَوْقَ الرُّكْبَةِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَمَّ وَكِيعٌ فِي اسْمِهِ، وَرَوَى عَنْهُ أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ هَذَا الْحَدِيثَ، فَقَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَمْزَةَ سَوَّارُ الصِّيرْفِيُّ.

ترجمه: داود بن سوار المزني حديث بيان کړې دې په په اسناد هغې سره او معنی د هغې سره، او زیات کړی ئې دي: کله چې په نکاح ورکړی یو کس ستاسو نه وینځه خپله خپل غلام او یا اجیر ته، نو نه دې گوري لاندې د نامه نه او بره د زنگون نه. وئيلي دی ابوداود: وهم کړی دی وکیع په نوم د هغه «داؤد بن مسوار» کښې، او روايت کړې دې د هغه نه ابوداود الطيالسي ددې حديث، هغه وئيلي دي: حديث بيان کړی مونږ ته ابو حمزة سوار الصيرفي.

تشریح: قوله: «و اذا زوج احدکم خادمه عبده الخ» د خادم نه مراد جاريه ده یعنی کله چه مولى د خپلې يوې وينزې واده اوکړی اگر چه هغه ئې د خپل غلام سره ولې نه وی کړې یا د خپل ملازم او مزدور سره، نو د مولى دپاره جائز نه دی چه د هغه وينزې د ستر طرف ته نظر اوکړی، ددې نه معلومه شوه چه د ستر نه علاوه باقى حصې ته کتلي شی او مسئله هم دا ده خو بغیر د شهوت نه، شهوت سره کتل غیر ستر ته هم جائز نه دی ځکه چه اوس هغه وينزه د واده نه پس په مولى باندې حرامه شوه.

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۸۷۱۷) (حسن).

[۴۹۷] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنِي مُعَاذُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خُبَيْبٍ الْجُهَنِيُّ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَيْهِ، فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ: مَتَى يُصَلِّي الْعَبْسِيُّ؟ فَقَالَتْ: كَانَ رَجُلٌ مِنَّا يَذْكُرُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ سِئِلَ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: "إِذَا عَرَفَ يَمِينَهُ مِنْ شِمَالِهِ، فَمَرَوْهُ بِالصَّلَاةِ".

ترجمه: حدیث بیان کرے دی معاذ بن عبد اللہ بن خبیب الجہنی، ہفہ وئیلی دی: مونر ورغلو ہفہ (خبیب جہنی) تہ، وویل ہفہ خپلی نبخی تہ چہ کلہ بہ مونخ کوی ماشوم؟ ہفہ وویل: وو سری زمونر نہ چہ بیان کوی د رسول اللہ ﷺ نہ بیشکہ ہفہ نہ تیوس و شود دغی پہ بارہ کنبی، نو ہفہ وویل: کلہ چہ ئی وپیژندلو بنی لاس د چپ لاس نہ نو امر ورتہ وکری پہ مانخہ باندی.

تخریج: قولہ: ﴿اذا عرف يمينه من شماله الخ﴾ یعنی کلہ چہ ہفہ ماشوم داسی عمر تہ اورسیری چہ ہفہ پہ بنی او گس کنبی فرق کولی شی نو بیا خو ہفہ تہ د مونخ کولو حکم کول پکار دی، او دا معرفت او تمیز چونکہ عموما پہ اووہ کالو کنبی راخی، پہ دی وجہ پہ تیر حدیث کنبی اووہ کالہ اووئیلی شو.

بَابُ بَدْءِ الْأَذَانِ

باب دی پہ بیان د شروع د اذان کی

اوس ددی خانی نہ مستقل مضمون شروع کیڑی پہ بخاری او نسائی کنبی داسی دی کتاب الاذان او د ہفہ نہ روستو باب بدء الاذان.

دلته خو بحثونہ دی چہ د ہفہ پہ شروع کنبی بیانول ډیر مفید دی. ۱: المناسبة بما قبله، ۲: الاذان لغة وشرعا، ۳: متى شرع الاذان، ۴: كيفية المشروعية وما يرد عليه من الایراد والجواب، ۵: حکم الاذان واختلاف العلماء فيه، ۶: حکمة الاذان.

مباحث متعلقہ بالاذان

بحث اول:

چہ کلہ مصنف د مواقیت الصلاة او مساجد د بیان نہ فارغ شو نو اوس د جماعت او اذان بیان شروع کوی، د جماعت د مونخ دپارہ چونکہ د خلقو د اجتماع ضرورت دی پہ دی وجہ مصنف د ابواب الجماعة نہ مخکنبی ابواب الاذان بیانوی، خکہ چہ اذان د خلقو د جمع کولو ذریعہ دہ.

بحث ثانی:

د دی لغوی معنی د اعلان او اطلاع دہ ﴿قال الله تعالى: واذان من الله ورسوله﴾ پہ اصل کنبی دا د ﴿اذن﴾ بفتحین نہ مشتق دی چہ د ہفہ معنی استماع دہ او شرعا اذان وئیلی شی ﴿الاعلام بوقت الصلاة بالفاظ مخصوصة﴾ یعنی د وخت صلاة پہ مخصوص الفاظ سرہ اطلاع ورکول.

بحث ثالث :

د بعض غير صحاح د رواياتو نه معلومېږي چه د اذان مشروعيت د فرضيت صلاة سره په ليلة الاسراء كښې شوې دي، حافظ ابن حجر رحمته الله فرمائي چه دا روايات صحيح نه دي، د صحاح د رواياتو نه دا ثابت ده چه رسول الله ﷺ به په مکه مكرمه كښې اذان باندې د اذان او اقامت نه ادا كولو تردې چه كله هغه مدينې منورې ته هجرت او كړو نو د هجرت په اول كال خو ئې مسجد نبوي تعمير كړو د هغې نه روستو ئې د اذان په سلسله كښې مشوره اوشوه او په اول كال د هجرت او وئيلې شوې دي چه په دويم كال باندې اذان مشروع شو.

خلورم بحث :

خان پوهه كړه چه د اذان د مشروعيت په باره كښې دوه احاديث دي. ۱: حديث د ابن عمر كوم چه متفق عليه دي او په بخاري او مسلم دواړو كښې دي. ۲: د عبدالله بن زيد د خوب والا حديث چه د هغې تخريج اصحاب السنن امام ابوداود او ترمذي وغيره كړې دي، امام ترمذي په باب بدء الاذان كښې دا دواړه احاديث ذكر كړې دي، امام ابوداود صرف دا حديث ذكر كړې دي، حافظ ابن حجر فرمائي چه د عبدالله بن زيد د حديث تخريج امام بخاري نه دي كړي، لانه لم يكن على شرطه.

[۹۸] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ مُوسَى الْخَثَلِيُّ، وَزِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، وَحَدِيثُ عَبَّادِ أُمِّ، قَالَا: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، قَالَ زِيَادٌ، أَخْبَرَنَا أَبُو بَشِيرٍ، عَنْ أَبِي عَمِيرٍ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ عُمُومَةٍ لَهُ مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَ: "اهْتَمَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلصَّلَاةِ كَيْفَ يَجْمَعُ النَّاسَ لَهَا، فَقِيلَ لَهُ: انْصَبْ رَأْيَةَ عِنْدَ حُضُورِ الصَّلَاةِ فَإِذَا رَأَوْهَا أَذَّنَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، فَلَمْ يُعْجِبْهُ ذَلِكَ، قَالَ: فَذَكَرَ لَهُ الْقَنُعُ يَعْنِي الشُّبُورَ، وَقَالَ زِيَادٌ: شَبَّورُ الْيَهُودِ فَلَمْ يُعْجِبْهُ ذَلِكَ، وَقَالَ: هُوَ مِنْ أَمْرِ الْيَهُودِ، قَالَ: فَذَكَرَ لَهُ النَّاقُوسُ، فَقَالَ: هُوَ مِنْ أَمْرِ النَّصَارَى، فَأَنْصَرَفَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَهُوَ مَهْمُومٌ بِمَنْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرَى الْأَذَانَ فِي مَنَامِهِ، قَالَ: فَقَدَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَبِيتُ نَابِئًا يَقْطَعُ إِذَا نَأَى آتَ فَأَرَانِي الْأَذَانَ، قَالَ: وَكَانَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَدْ رَأَاهُ قَبْلَ ذَلِكَ فَكَلَّمَهُ عَشْرِينَ يَوْمًا، قَالَ: ثُمَّ أَخْبَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ: مَا مَنَعَكَ أَنْ تُخْبِرَنِي؟ فَقَالَ: سَقَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ فَأَسْتَحْيَيْتُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا بِلَالُ، قُمْ فَانْظُرْ مَا يَأْمُرُكَ بِهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ فَأَفْعَلَهُ، قَالَ: فَأَذَّنَ بِلَالٌ، قَالَ أَبُو بَشِيرٍ: فَأَخْبَرَنِي أَبُو عَمِيرٍ، أَنَّ الْأَنْصَارَ تَزْعُمُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ لَوْلَا أَنَّهُ كَانَ يَوْمَئِذٍ مَرِيضًا لَجَعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُؤَذِّنًا."

ترجمه: د ابو عمير بن انس نه روايت دي، هغه روايت كوي د خپل تره نه، هغه وئيلې دي: فكرمند شو نبي ﷺ د مانځه په باره كښې چې خلك څنگه راجمع كړي هغې ته، نو وويل شو هغه ته: يوه جنده ودر وه په وخت د حاضريدلو د مونځ كښې، كله چې ئې خلك وويني خبر به ور كوي بعضي د دوي نه بعضو ته، نو دا خبره ئې خوښه نه شوه، هغه وايي: ذكر كړي شو هغه ته ښكر، او وئيلې دي زياد: ښكر د يهودو. نو دا يې هم خوښ نه شو، او ويي وئيل: دا د كارونو د يهودو نه دي. هغه وايي: ذكر كړي شو هغه ته ناقوس هغه وفرمائيل: دا د كارونو د نصاراو نه دي، نو لارلو عبد الله بن زيد بن عبد ربه او هغه فكرمند وو د وجې د

۱: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۰۴) (حسن)

فکر مندئ د رسول الله ﷺ نه، بیشکه زه په مابین د خوب او ویخوالی کښې وم، چې راغې ماته یو راتلونکی نو ماته ئې اذان وښودلو، هغه وایې: او وو عمر بن الخطاب رضی الله عنه لیدلی وو هغه خوب لره مخکې د دهنه نو هغه پټ وساتلو شل ورځې، هغه وایې: بیا ئې رسول الله صلی الله علیه و آله خبر کړو، نو هغه ورته وفرمائیل: ته څه شی منع کړی وی چې ما خبر کړې، هغه وویل: مخکې شو زمانه عبد الله بن زید، نو ما حیا وکړه، نو وویل رسول الله ﷺ: ای بلال! پاڅېږه او گوره، په هغه شی چې تاته امر کوی عبد الله بن زید هغه وکړه، هغه وایې: اذان وکړو بلال، وئیلی دی ابو بشر: خبر را کړی دی ماته عمیر: بیشکه انصار گمان کوی چې عبد الله بن زید که مریض نه وی په دغه ورځ نور رسول الله ﷺ به مؤذن جوړ کړی وو.

د عبدالله بن زید د حدیث مضمون

د دې نه پس ځان پوهه کړه چه د عبدالله بن زید د حدیث مضمون کوم چه مصنف د باب په شروع کښې بیان کړې دې، هغه فرمائی چه رسول الله ﷺ سره خلقو لره د مونځ دپاره د راجمع کولو فکر پید شو چه هغوی څنگه راجمع کړې شی بعض صحابه کرامو مشوره ورکړه د جهنډې د اودرولو چه د مونځ وخت شی نو یوه جهنډه دې اودرولې شی چه خلق هغې ته کتلو سره یو بل ته خبر ورکړی او بعض هغه ته د شبور (۱) مشوره ورکړه کوم چه د ښکر په شکل یو څیز وی چه د هغې په ذریعې سره اواز اوچتولې شی، او بعض ورته د ناقوس مشوره ورکړه کوم چه یو خاص قسم لرگي وی یو وړوکې وی او بل لوڼې وی، لوڼې ته ناقوس (تلی) او وړوکي ته وبلیل (د لرگي سټک) وئیلې شی چه یو بل لره راواچولې شی نو د هغې نه اواز پیدا کیږی، رسول الله ﷺ دا دواړه مشورې رد کړې، د یهودو او نصاری د مشابعت د وجې نه.

قوله: «فانصرف عبدالله بن زید بن عبد ربه وهو مهمم الخ» دا مجلس هم دغه شان بغیر د فیصلې نه برخاست شو او په اهل مجلس کښې د ټولې زیات فکر مند عبدالله بن زید پاسیدو «فاری الاذان فی منامه» الله پاک هغه ته ددې اهتمام او فکر په وجه باندې دا دولت نصیب کړو چه په خو کښې هغه ته اذان اوښودلې شو چه د هغې خبر هغه رسول الله ﷺ ته ورکړه په دې باندې هغه د اذان د مشروعیت فیصله اوکړه او بلال رضی الله عنه ته ئې حکم اوکړو «یا بلال قم فانظر ما یامرک به عبدالله بن زید».

او حدیث د ابن عمر رضی الله عنهما کوم چه په بخاری شریف کښې دې د هغې مضمون دا دې چه د اذان د مشروعیت نه مخکښې به رسول الله ﷺ د صحابه کرامو سره مشوره کوله نو بعض ورته د ناقوس مشوره ورکړه او بعض ورته د قرن یهود، دا مشوره روانه وه چه سیدنا عمر رضی الله عنه په مجلس کښې اووې «اولا تبعثون رجلا ینادی بالصلاة فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم یا بلال قم فناد بالصلاة».

(۱) د حضرت شیخ په تقریر کښې دی چه شبور د یهودیانو په باجو کښې یوه باجه ده د هغې صورت داسې وی لکه چه په چمیارانو کښې د واده ښادې په موقع باندې یو اوږد عنق باجه استعمالولې شی کوم ته چه بیگل وئیلې شی (۱۲)

د اذان د مشروعیت په باره کښې د بخاری او د سنن

په حدیث کښې تعارض او د هغې جواب

دا حدیث په ظاهره کښې د اول حدیث خلاف دې ځکه چې ددې نه معلومیږي چې د اذان مشروعیت د سیدنا عمر رضی الله عنه په رائي باندې شوې وو اوس په دې دواړو احادیثو کښې تعارض پیدا شو، امام نووی رحمته الله علیه د مسلم په شرح کښې د قاضی عیاض نه دا تاویل نقل کړې دې چې د عمر رضی الله عنه په کلام کښې د نداء مصداق اذا معهود نه دې بلکه مطلق نداء بالصلاة مراد دې. «الصلاة جامعة» وغیره الفاظ کوم چې د اذان د مشروعیت نه مخکښې وئیلې شو، دویم جواب دا هم ورکړې شوې دې کوم چې حافظ په فتح الباری کښې او علامه سندھی په حاشیه د نسائی کښې نقل کړې دې چې داسې اووئیلې شې چې د ابن عمر رضی الله عنه په حدیث کښې حذف او اختصار واقع شوې دې چې د هغې په وجه باندې د مقصود په فهم کیدو کښې خلل واقع شو او هغه اختصار په دې کښې داسې اوشو چې کوم وخت دا مجلس بغیر د څه فیصلې نه برخاست شو نو د هغې نه روستو عبدالله بن زید خوب اولیدو او بیا ئې د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم په خدمت کښې خپل خوب بیان کړو چې په هغې باندې عمر رضی الله عنه اوفرمائیل: اولا تبعثون رجلا ینادی بالصلاة. په دې صورت کښې به د عمر رضی الله عنه د کلام نه نداء معهود مراد وی.

غریبه

امام ترمذی رحمته الله علیه چې کله په حدیث د ابن عمر رضی الله عنه باندې د صحت حکم اولگولو نو په دې باندې قاضی ابوبکر بن العربی د ترمذی په شرح کښې اشکال اوکړو "وعجب لای عیسی کیف حکم علیه بالصحة الخ" په امام ترمذی تعجب دې چې هغه په دې حدیث باندې څنگه د صحت حکم لگولې دې او حال دا چې دا د عبدالله بن زید د مشهور حدیث خلاف دې، په دې باندې شیخ احمد شاکر د ترمذی په حاشیه باندې لیکي: "ولعل القاضی نسی ان الحدیث فی الصحیحین" یعنی ایا د ابن العربی په ذهن کښې دا خبره نشته چې دا حدیث صرف په ترمذی کښې نه دې بلکه دا خو متفق علیه حدیث دې، الغرض د ابن عربی رائي دا ده چې حدیث د ابن عمر صحیح نه دې، په ظاهره احمد شاکر صحیح وئیلې دی چې د ابن العربی په ذهن کښې به دا نه وه چې دا حدیث په بخاری کښې هم شته گینې هغه به داسې جرأت نه کولې. والله تعالی اعلم

د اذان په مشروعیت باندې یو مشهور اشکال او جواب

خان پوهه کړه چې د اذان د مشروعیت په دې کیفیت باندې اشکال دې چې د غیر نبی خوب حجت نه دې نو بیا پرې دلته د یو حکم شرعی بنیاد څنگه کیخودلې شو؟ ددې مشهور جواب دا دې چې ممکنه ده ددې خوب سره وحی مقارن شوې وی، پس په مصنف د عبدالرزاق او د مراسیل ابی داود په یو روایت کښې دی چې سیدنا عمر رضی الله عنه چې کله په خوب کښې اذان اولیدو نو هغه ددې خبر رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ته ورکړه «فوجد الوحی قد ورد

بدلک) نو عمر رضی الله عنه ته معلومه شوه چه په دې سلسله کښې په رسول الله ﷺ باندې وحی نازل شوې ده، او زه ددې جواب دا ورکوم چه په سنن ابی داود او ترمذی کښې دا دی چه رسول الله ﷺ د عبدالله بن زید په خوب اوریدلو سره وفرمائیل چه **«انها لولها حق»** چه ستا دا خوب حق دې، او د هغې نه پس رسول الله ﷺ په بلال رضی الله عنه باندې اذان اوکړو، لهذا اوس هغه خوب د نبی د تصدیق د وجې نه حجت شرعیه جوړ شو، اوس ددې حیثیت صرف د یو خوب پاتې نه شو، اوس وړاندې په دې کښې دوه احتماله کیدې شی دا تصدیق به رسول الله ﷺ په خپل اجتهاد سره کړې وی ځکه چه رسول الله ﷺ ته د جمهور علماء کرامو په نزد د اجتهاد حق وو، او دا هم ممکنه ده چه دا تصدیق ئې د وحی په ذریعه کړې وی.

رؤیا عمر بن الخطاب

هم دغه شان دې دا هم واضحه وی چه د اذان په باره کښې چه څنگه خوب عبدالله بن زید اولیدو هم دغه شان څنگه چه په وړاندې روایت کښې راځی، سیدنا عمر رضی الله عنه هم لیدلې وو بلکه هغه د عبدالله بن زید نه شل ورځې مخکښې لیدلې وو خو هغه ددې ذکر رسول الله ﷺ ته نه وو کړې بیا چه څو ورځې پس د عبدالله بن زید په خوب باندې رسول الله ﷺ سیدنا بلال رضی الله عنه باندې اذان اوکړو او د هغې اواز عمر رضی الله عنه ته اورسیدو نو په دې باندې هغه ته خپل زړو خوب رایا د شو او په منډه منډه د رسول الله ﷺ خدمت کښې حاضر شو او خپل خوب ئې هم رسول الله ﷺ ته ذکر کړو خو رسول الله ﷺ د اذان د مشروعیت فیصله د عبدالله بن زید په خوب باندې کړې وه.

د حدیث د شروح نه معلومېږی چه ددې دواړو صحابه کرامو نه علاوه نورو بعض صحابه کرامو هم د اذان په باره کښې خوب لیدلې دې، پس د طبرانی په یو روایت کښې د ابوبکر صدیق رضی الله عنه د خوب ذکر دې او امام غزالی رحمه الله لیکلې دی چه په دې سلسله کښې د لسو نه زیات صحابه کرامو خوب لیدلې دې، خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی **«لم یثبت شی من ذلك الا ما جاء من قصة عمر»**

په خوب باندې د فیصلې یو بل مثال

دلته یو سوال دا هم کیدې شی چه ایا د اذان نه علاوه هم یو څیز داسې شته چه د هغې فیصله رسول الله ﷺ په خوب باندې کړې وی؟ نو جواب دا دې چه ددې یو بل مثال زمونږ په ذهن کښې شته، په نسائی شریف ج ۱ ص ۱۹۸ کښې د زید بن ثابت رضی الله عنه یو روایت دې چه رسول الله ﷺ ددې خبرې حکم فرمائیلې وو چه د فرض مونځ نه پس درې دیرش کرته سبحان الله، درې دیرش کرته الحمد لله او څلور دیرش کرته الله اکبر لولئ، نو یو انصاری صحابی په خوب کښې اولیدل چه یو ویونکې ورته وائی چه ایا تاته رسول الله ﷺ ددې مذکوره ورد د ونیلو حکم کړې دې نو هغه اووې چه او! نو ویونکې ورته اووې چه د درې کلماتو په ځانې څلور لوله او په دې کښې تهلیل **«لا اله الا الله»** هم شامل کړه او ددې اذکارو عدد ئې د درې دیرش په ځانې پنځویشت کرته کړه نو هغه صحابی سحر د رسول الله ﷺ په خدمت کښې د خپل خوب تذکره اوکړه په دې باندې رسول الله ﷺ وفرمائیل

﴿اجعلوها كذلک﴾ چه هم دغه شان کوه.

بحث خامس :

اذان د جمهور او ائمه ثلاثه او هم دغه شان د احنافو په قول باندې راجحه دا ده چه سنت مؤكده دې، د احنافو په نزد دويم قول د وجوب دې، بله دا چه فقهاء كرامو ليكلې دې چه اذان اگر چه سنت مؤكده دې واجب نه دې خو د شعائر اسلام نه دې لهذا كه د يو علاقې خلق ددې په ترك باندې اتفاق او كړې نو امام به ورسره قتال كوي، او د داود ظاهري، اوزاعي او عطاء رحمة الله عليهم په نزد فرض دې، عطاء ددې هم قائل دې چه كه يو سړې بغير د اذان نه مونځ او كړې نو په هغه باندې ئې اعاده واجب ده، دغه شان اذان د احنافو او حنابله په نزد د منفرد دپاره مستحب دې او د شوافعو او مالكيانو په نزد هم قول راجح كښې او په دې كښې يو قول دا دې ﴿ لا يستحب لانه لاستدعاء الجماعة، وقيل يستحب لمن يرجو حضورا لجماعة والا فلا ﴾.

بحث سادس :

امام نووي رحمته الله فرمائي چه علماء كرامو د اذان په حكمت كښې څلور څيزونه ذكر كړي دي :
 ۱: په دې كښې د شعائر اسلام او كلمة التوحيد اظهار دې. ۲: د دخول وخت صلاة اطلاع، ۳: د مكان صلاة ښودنه، ۴: د مونځ باجماعت دپاره دعوت، هم دغه شان علماء كرامو ليكلې دي چه اذان د خپل اختصار او قلت الفاظ باوجود امهات مسائل د دين په اهم بنيادي مسائلو باندې مشتمل وو.

قوله: ﴿حدثنا عباد بن موسى الخ...﴾ د دې حديث په ډيرو اجزاء باندې كلام پورته په ابتدائي مباحثو په ضمن كښې راغلې دې. ﴿فقال يا رسول الله اني لبين نائم ويقظان﴾ عبدالله بن زيد خپل خوب بيان فرمائي چه يا رسول الله ﷺ زه د خوب او بيدارۍ تر مينځه حالت كښې اوم، شارحين ليكي چه ددې نه مراد نوم خفيف دې چه تردې وخته پورې ماته ډير خوب نه وو راغلې، او حضرت شيخ په اوجز كښې ليكي چه زما په نزد زيات غوره هغه خبره ده كومه چه علامه سيوطي اختيار كړې ده ﴿وهي الحالة التي تعثرى ارباب الاحوال، والصحابة رؤس ارباب الاحوال﴾ يعني ددې نه هغه حالت مراد دې كوم چه ارباب باطن او اهل كشوف ته پيښيرې يعني دا خوب نه وو بلكه د بيدارۍ د حالت مكاشفه وه.

قوله: ﴿اذ اتاني ات فاراني الاذان﴾ د دې خوب تفصيل د راروان باب په رومبي حديث كښې راروان دې ﴿فكتمه عشرين يوما﴾ يعني د عبدالله بن زيد نه اول قسم خوب سيدنا عمر رضي الله عنه هم ليدلې دې ددې ذكر مونږ سره مخكښې تير شوې دې ﴿فاستحييت﴾ په ظاهره كښې عمر رضي الله عنه ته چه كله خپل خوب رايايد شو نو فوراً ئې رسول الله ﷺ ته بيان نه كړو ځكه چه په مجلس كښې د عبدالله بن زيد په خوب باندې خبره روانه وه، عمر رضي الله عنه ته هغه وخت خپل خوب بيانولو سره شرم ورغلو په دې وجه هغوی ددې ذكر رسول الله ﷺ ته روستو او كړو.

د ټولو نه اول د اذان ورهولو سعادت

قوله: «يا بلال قم» د مشروعيت اذان اعزاز اگر چه د عبدالله بن زيد سره دې نو د ټولو نه مخکښې د اذان ورکولو سعادت د سيدنا بلال رضي الله عنه په حصه کښې راغلو ځکه چه هغه ددې نه مخکښې په مکه مکرمه کښې د اسلام قبلولو په سزا کښې په گرمه شپه باندې د کانړود بوجه د لاندې د احد احد اوازونه اوچت کړي وو.

قوله: «لولا الله كان يومئذ مريضا الخ» عبدالله بن زيد د انصارو نه دې، د انصارو خواهش وو چه څنگه د اذان د مشروعيت سعادت زمونږ د قبيلې يو فرد ته حاصل شوې وو هم دغه شان د اذان کولو فضيلت هم هغوی ته حاصل شې، خو الله پاک ته داسې منظوره نه وه په دې وجه انصار ددې دپاره عذر بيانوي هغه دا چه عبدالله بن زيد دواړه مريض وو د ضعف د وجې نه، اواز نه شې اوچتولې په دې وجه رسول الله صلی الله علیه و آله اذان په بلال حبشي رضي الله عنه باندې ورکړو ځکه چه د هغه اواز اوچت وو پس وړاندې په روايت کښې دې چه «فانه اندی صوتا منك»

دلته په دې روايت کښې خو دومره ده چه وړاندې «باب الرجل يؤذن ويقيم اخر» کښې ددې روايت تکمله راروانه ده، هغه دا چه رسول الله صلی الله علیه و آله سيدنا بلال رضي الله عنه ته د اذان ورکولو حکم اوکړو نو په دې باندې عبدالله بن زيد رسول الله صلی الله علیه و آله ته عرض اوکړو چه اذان ما کتلې وو، ما دا غوښتل چه د اذان ورکولو عمل هم زما نه اخستلې شوې وې په دې باندې رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائيل «فاقم انت» چه هم ته اقامت کوه.

باب كَيْفَ الْأَذَانُ

باب دی کیفیت د اذان کي

د دې باب نه د مصنف مقصود د اذان الفاظ او په هغې کښې چه کوم د روایاتو اختلاف دې هغه بيانول دی.

د کلمات اذان تعداد کښې اختلاف

خان پوهه کړه چه د اذان په کلماتو کښې دوه ځايه اختلاف دې، يو د اذان په شروع کښې د تکبير متعلق چه هغه څو کرته دې، دويم د شهادتين په باره کښې چه په دې کښې ترجيع شته يا نه، په اوله مسئله کښې صرف د امام مالک اختلاف دې د هغه په نزد د اذان په شروع کښې الله اکبر صرف دوه کرته دې او د باقي ائمه ثلاثه په نزد څلور کرته، او په مسئله ثانيه يعنی ترجيع کښې دوه امامان يو طرف ته دی او دوه بل طرف ته، شوافع او مالکيان د ترجيع قائل دی، احناف او حنابله نه دی، د احنافو او حنابله په نزد د اذان کلمات پنځلس دی او د شوافعو په نزد نولس دی او د مالکيانو په نزد اولس دی، شوافع او مالکيان اگر چه دواړه ډلې د ترجيع قائل دی خو د مالکيانو په نزد چونکه په شروع کښې تکبير صرف دوه کرته دې په دې وجه د هغوی په نزد د اذان کلمات اولس دی.

هم دغه شان خان پوهه کړه چه د اقامت باب اگر چه وړاندې مستقلا راروان دې خو په احاديث الباب کښې چونکه د اذان سره اقامت هم مذکور دې په دې وجه په اقامت کښې چه د ائمه کرامو کوم اختلاف دې هغه هم که دلته معلوم شې نو غوره ده، په دلائلو باندې کلام خو به هلته راشي، دلته صرف دومره خان پوهه کول پکار دی چه جمهور ائمه ثلاث د

اقامت د افراد قائل دی چه کلمات اقامه یو یو خل او وئیلی شی، او احناف د جفت اقامت قائل دی، د هغوی په نزد د اذان په شان اقامت هم شفعا شفعا دي.

[۴۹۹] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَنْصُورٍ الطُّوسِيُّ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّمِيمِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: "لَمَّا أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالنَّاقُوسِ لِيُضْرَبَ بِهِ لِلنَّاسِ لِجَمْعِ الصَّلَاةِ، طَافَ بِي وَأَنَا نَائِمٌ رَجُلٌ يُحْبِلُ نَاقُوسًا فِي يَدِهِ، فَقُلْتُ: يَا عَبْدَ اللَّهِ، أَتَبْعُ النَّاقُوسَ؟ قَالَ: وَمَا تَصْنَعُ بِهِ؟ فَقُلْتُ: نَدْعُو بِهِ إِلَى الصَّلَاةِ، قَالَ: أَفَلَا أَدُلُّكَ عَلَى مَا هُوَ خَيْرٌ مِنْ ذَلِكَ؟ فَقُلْتُ لَهُ: بَلَى، قَالَ: فَقَالَ: تَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ، حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ، حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: ثُمَّ اسْتَأْخَرَنِي غَيْرَ بَعِيدٍ، ثُمَّ قَالَ: وَتَقُولُ إِذَا أَقَمْتَ الصَّلَاةَ: اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ، حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا رَأَيْتُ، فَقَالَ: إِنَّمَا لَرُفُيَا حَقٌّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَقُمْتُ مَعَ بِلَالٍ فَالْتَمَسْتُ عَلَيْهِ مَا رَأَيْتُ فَلْيُؤْذِنْ بِهِ فَإِنَّهُ أُنْدَى صَوْتًا مِنْكَ، فَقُمْتُ مَعَ بِلَالٍ فَجَعَلْتُ أَلْقِيهِ عَلَيْهِ وَيُؤْذِنُ بِهِ، قَالَ: فَسَمِعَ ذَلِكَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَهُوَ فِي بَيْتِهِ فَخَرَجَ يَخْرُجُ رِدَاءَةً، وَيَقُولُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَقَدْ رَأَيْتُ مِثْلَ مَا رَأَيْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَيَلْبِسُ الْحَمْدَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَكَذَا بِوَايَةِ الزَّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، وَقَالَ فِيهِ ابْنُ إِسْحَاقَ: عَنْ الزَّهْرِيِّ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، وَقَالَ مَعْمَرٌ، وَيُونُسُ: عَنْ الزَّهْرِيِّ فِيهِ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، لَمْ يَتْنَبَأَ.

ترجمه: حدیث بیان کړې دې عبد الله بن زید، هغه وئیلی دي: هر کله چې امر وکړو رسول الله ﷺ په ناقوس چې جوړ کړی شي، او وهلی کېږي لپاره د جمع کولو خلقو د مانځه دپاره، یو سړی طواف وکړو په ما (یعنې راغی ماته) او زه اوده وم، او د هغه په لاس کېښي ناقوس وو، ما ورته وویل: ای د الله بنده دا ناقوس خرخوي؟ هغه وویل: په هغې باندې څه کوي؟ ما ورته وویل: خلک راغواړو په هغې سره مانځه ته، هغه وویل: ایا زه تاته د دېنه غوره شی ونه ښایم؟ ما وویل: ولې نه، هغه وایي: چې هغه راته وویل: چې ته ووايه! الله اکبر الله اکبر، الله اکبر الله اکبر، اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان محمدا رسول الله، اشهد ان محمدا رسول الله، حي على الصلاة، حي على الفلاح، حي على الفلاح، الله اکبر الله اکبر، لا اله الا الله. هر کله چې سحر شو راغلم رسول الله ﷺ ته، نو هغه ته خبر ورکړو په هغه څه چې ما لیدلی وو، هغه وفرمائیل: بیشکه دا حق خوب دی ان شاء الله، پاڅېره د بلال سره وښايه هغه ته څه چې دې لیدلی دي، نو هغه دې اذان کوی په هغې سره، بیشکه هغه ستانه په اواز کېښي اوچت دی. زه پاڅیدم د بلال سره ما ښودلې هغې ته، او هغه اذان کولو په هغې سره، هغه وایي: عمر دغه واوریدې او هغه په خپل کور کېښي وو راځکلويي خپل خادر، او وئیل یې: قسم په هغه ذات چې ته ئې رالېږلی ئې ای د الله رسوله! بیشکه ما لیدلی دی په خوب

(۱) سنن الترمذي/الصلاة ۲۵ (۱۸۹)، سنن ابن ماجه/الأذان ۱ (۷۰۶)، (تحفة الأشراف: ۵۳۰۹)، مسند احمد (۴۲/۴)، سنن

الدارمي/الصلاة ۳ (۱۲۲۴) (صحیح)

کښې پشان د هغې چې هغه لیدلی دی، نو وویل رسول الله ﷺ: د الله حمد دی. وئیلی دی ابو داؤد: دارنگه دی روایت دې د زهری د سعید بن المسیب نه او هغه د عبد الله بن زید نه، او هغه وئیلی دي: په دې کښې اسحاق روایت کوی د زهری نه داسې: الله اکبر الله اکبر، او وئیلی دی معمر او یونس د زهری نه په هغې کښې: الله اکبر الله اکبر او تشنیه ئې نه کړل
تشریح: قوله: (حدثنا محمد بن منصور... حدثني أبي عبد الله بن زيد)... دلته د راوی عبد الله بن زید خوئی محمد دې هغه د خپل پلار عبد الله بن زید نه روایت کوی، لهذا د «ابی» نه مراد (والدی) دې، دا کنیت نه دې بلکه دا یاء د متکلم ده په ترکیب کښې مبدل منه ده او وړاندې عبد الله بن زید بدل واقع شوې دې، یعنی بیان او کړو ماته زما والد صاحب عبد الله بن زید.

شرح حدیث

(لما امر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالناقوس الخ) ظاهره دا ده چه لفظ (امر) صیغه د مجهول ده، او مطلب دا دې چه کله رسول الله ﷺ ته د ناقوس مشوره ورکړې شوه او دا احتمال هم دې چه لفظ په صیغه د معروف وی خو په دې باندې به اشکال دا وی چه رسول الله ﷺ د ناقوس جوړولو حکم چرته ورکړې وو، وئیلی به شی چه مراد د امر نه اراده د امر ده، کیدې شی چه رسول الله ﷺ د ناقوس اراده فرمائیلې وی، په دې بناء چه نصاری د یهودو په نسبت باندې مسلمانانو ته زیات نزدې دی: (قال الله تعالى: وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُم مَّوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى)

د احادیث الباب تجزیه او په هغې کلام

په دې باب کښې مصنف اولاد عبد الله بن زید رضی الله عنه حدیث په دوه طریقو سره راوړې دې، دواړه طریقې د ترجیع نه خالی دی بلکه د عبد الله بن زید د حدیث ټولې طریقې د ترجیع نه خالی دی، خو د هغه د حدیث په دې طریق کښې افراد اقامت ذکر شوې دې کوم چه د احنافو خلاف دي، دویم دا چه مصنف حدیث د ابو مخذوره رضی الله عنه په ډیرو طرقو سره ذکر کړې دي، چه په هغې کښې د ترجیع ثبوت دې لکه چه د شوافعو او مالکیانو مسلک دې خو په دې حدیث کښې د افراد اقامت په ځانې تشنیه اقامت دې لکه چه د احناف مسلک دې.

د عبد الله بن زید روایات د اقامت په باره کښې

هم دغه شان ځان پوهه کړه چه د عبد الله بن زید حدیث د اقامت په باره کښې مختلف دې د هغې په بعض طرق کښې افراد اقامت دې لکه چه د باب په اول حدیث کښې دی، او بعض طرق ئې په تشنیه اقامت باندې دلالت کوی لکه چه د دې باب په حدیث نمبر ۸ کښې د ابن ابی لیلی په روایت کښې راځی (احیلت الصلاة ثلاثة احوال) پس په دې روایت کښې دی (فقام على المسجد فاذن ثم قعد قعدة ثم قام فقال مثلها) په دې روایت کښې اقامت د اذان په شان شمار کړې شوې دې او اذان بالاتفاق تشنیه دې، حاصل دا چه په دې سلسله کښې اصل عبد الله بن زید دې د هغه په یو روایت کښې هم ترجیع نشته، البته د اقامت په باره کښې د هغه روایات دواړه قسمه دی، د اقامت په باره کښې به دلائلو باندې کلام په وړاندې باب

کښې راځي، دلته د اذان متعلق خبره کيږي.

په اذان کښې د ترجیع بحث

زمونږ علماء کرامو لیکلې دي چه د ملک منزل من السماء په اذان کښې هم ترجیع نشته، هم دغه شان د سعد قرط مؤذن د مسجد قباء په اذان کښې هم ترجیع نشته، او د ټولو نه لویه خبره دا چه د سید المؤذنین سیدنا بلال رضی الله عنه په اذان کښې هم ترجیع نشته^۱، شوافع حضرات د ابو مخذوره رضی الله عنه د حدیث نه استدلال کوي چه د هغې تقریبا په ټولو طرق کښې ترجیع موجود دي، دې باره کښې زموږ صاحب هدایه فرماني چه «وما رواه کان تعلیما فقط ترجیعا» د دې وضاحت وړاندې د حدیث ابو مخذوره رضی الله عنه د لاندې راوړان دي، هغه حضرات د ابو مخذوره رضی الله عنه د حدیث نه ترجیع ثابتوي، پس امام نووی رحمته الله علیه فرماني چه حدیث د ابو مخذوره رضی الله عنه د عبدالله بن زید د حدیث نه متاخر دي ځکه چه د ابو مخذوره رضی الله عنه د اذان قصه د هجرت په اتم کال باندې پیښه شوې ده او د عبدالله بن زید حدیث ابتداء د امر دي ددې جواب حضرت په بذل المجهود کښې دا ورکړې دي چه چا د امام احمد بن حنبل رحمته الله علیه نه هم دا سوال او کړو چه ایا حدیث د ابو مخذوره رضی الله عنه د عبدالله بن زید رضی الله عنه د حدیث نه متاخر نه دي؟ هغه ورته سمدستی جواب ورکړو چه: ایس قد رجع رسول الله صلی الله علیه وسلم الی المدینه فاقر بلالا علی اذان عبدالله بن زید؟ یعنی اگر چه دا صحیح ده چه د ابو مخذوره رضی الله عنه حدیث د عبدالله بن زید د حدیث نه مؤخر دي خو دا سوچ خو او کړئ چه د ابو مخذوره رضی الله عنه د اذان واقعه نه پس ایا رسول الله صلی الله علیه وسلم د خپل سفر نه په واپس کیدو باندې مدینې ته واپس شوې نه وو، او هلته تلو سره ئې بیا هم هغه د بلال رضی الله عنه اذان کوم چه د عبدالله بن زید د اذان مطابق وو هغه ئې برقرار او نه ساتلو، نو بیا اوبساین کړئ چه کوم اذان موخر شو.

د شیخ ابن الهمام داني

او شیخ ابن الهمام د حدیث ابو مخذوره رضی الله عنه یو بل جواب کړې دي چه د طبرانی په یو روایت کښې د ابو مخذوره رضی الله عنه په حدیث کښې ترجیع نشته، لهذا حدیث د ابو مخذوره رضی الله عنه مضطرب شو په خلاف د حدیث د عبدالله بن زید چه د هغې په یو طریق کښې هم ترجیع نشته. قوله: «قال ابوداود: هكذا رواية الزهري الخ» مصنف فرماني چه د عبدالله بن زید د حدیث دوه طریق دي ۱: یو محمد بن ابراهیم عن محمد بن عبدالله بن زید (کما تقدم)، او ۲: دویم طریق زهري عن سعيد بن المسيب وقال: فيه ابن اسحاق عن الزهري الخ... مصنف د محمد بن ابراهیم او د زهري په روایت کښې چه کوم فرق دي هغه بیانوي.

^۱ په دې باندې وئیلې شوې دي چه د طبرانی په یو روایت کښې د بلال رضی الله عنه په روایت کښې ترجیع موجود ده، زموږ د طرف نه دا جواب ورکړې شوې دي چه د طبرانی په روایاتو کښې حدیث ابو مخذوره رضی الله عنه هم د ترجیع نه خالی دي، ما هو جوابکم فهو جوابنا.

ابتداء په اذان كې د تكبير په عدد كې اختلاف دي

هغه دا چه د محمد بن ابراهيم په روايت كښې تربيع تكبير دي (د اذان په شروع كښې الله اكبر څلور كړته دي) او د زهري په روايت كښې د هغه شاگردان مختلف دي ابن اسحاق د زهري نه څلور كړته الله اكبر او معمر او يونس د هغه نه الله اكبر صرف دوه كړته نقل كړې دي، زه وائم چه دغه شان په حديث د ابو محذوره رضي الله عنه كښې هم روايات مختلف دي د هغې په بعض طرق كښې تكبير څلور كړته دي او په بعض كښې دوه كړته، او پورته ذكر شوې دي چه مالكيان د دوه كړتو قائل دي. (لم يثبأ) معمر او يونس د زهري نه لفظ د الله اكبر په تشبيه سره نه دي ذكر كړې بلكه په افراد سره، دلته دا اشكال دي چه معمر او يونس خو الله اكبر دوه كړته ذكر كړې دي بيا د تشبيه نفی څنگه صحيح شوه، جواب دا دي چه دوه كړته الله اكبر يوځاني كيدو سره يو شمارلې كيږي، ځكه چه په يو ساه باندې دوه كړته وئيلې شي.

[۵۰۰] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مُحَذَّوْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلَيَّ سَنَةُ الْأَذَانِ، قَالَ: فَسَعَمَ مَقْدَمَ رَأْسِي، وَقَالَ: "تَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، تَرْفَعُ بِهَا صَوْتَكَ، ثُمَّ تَقُولُ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، تُخْفِضُ بِهَا صَوْتَكَ، ثُمَّ تَرْفَعُ صَوْتَكَ بِالشَّهَادَةِ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، فَإِنْ كَانَ صَلَاةُ الصُّبْحِ، قُلْتَ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ."

ترجمه: د ابو محذوره نه روايت دي هغه وئيلي دي، ما وويل اي د الله رسوله! مونږ ته سنت اذان راوښايه؟ هغه وايي: مسح ئې كړو مخكې حصه د سر زما، او ويي وئيل: ته به داسي وايي: الله اكبر الله اكبر، الله اكبر الله اكبر، ته به اوچتوي په دي باندې خپل اواز، اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان محمد رسول الله، اشهد ان محمد رسول الله، ته به خكته كوي اواز خپل، بيا به اوچتوي خپل اواز په شهادت باندې، اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان محمد رسول الله، اشهد ان محمد رسول الله، حي على الصلاة، حي على الفلاح، حي على الفلاح، الله اكبر الله اكبر، لا اله الا الله. كه چرې د سحر اذان وو ته به داسي وي: الصلاة خير من النوم، الصلاة خير من النوم، الله اكبر الله اكبر، لا اله الا الله.

تشرېح: قوله: (حدثنا مسدد... عن ابيه عن جده) د (ابيه) نه مراد عبد الملك بن ابي محذوره دي، او د جد نه مراد ابو محذوره رضي الله عنه دي، دا د باب دويم حديث دي د ابو محذوره والا چه په هغې كښې ترجيع ده، مصنف دا مختصرا ذكر كړې دي.

(۱) صحيح مسلم للصلاة ۳ (۳۷۹)، سنن الترمذي للصلاة ۲۶ (۱۹۱)، سنن النسائي للأذان ۳ (۶۳۰)، ۴ (۶۳۱)، سنن ابن ماجه للأذان ۲ (۷۰۹)، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۶۹)، مسند احمد (۴۰۸/۳، ۴۰۹)، سنن الدلاوي للصلاة ۷ (۱۲۳۲) (صحيح)

د اذان ابو محذوره واقع

تفصيلي روايت په نسائي شريف كښې دې هغه دې اوكتلې شي، هم دغه شان د دارقطني په يو روايت كښې هم تفصيل دې كوم چه حضرت په بذل كښې ذكر كړې دې، چه د هغې مضمون دا دې، ابو محذوره رضي الله عنه فرماني چه كله رسول الله ﷺ د فتح مکه نه روستو حنين ته روان شو نو مونږ لس خوانان هلکان د اهل مکه نه په هغه پسي شاته روان شو هغه فرماني چه زمونږ ملاقات رسول الله ﷺ او د هغه ملگرو سره په لاره كښې هغه وخت او شو چه كله هغوی د حنين نه واپس كيدل، چه د هغې صورت داسې جوړ شو چه په لاره كښې په يوځانې كښې د رسول الله ﷺ مؤذن اذان وركړو چه د هغې اواز مونږ د لرې نه واوريدلو تر دې وخته پورې چونكه مونږ د اسلام نه اعراض كولو، په دې وجه مونږ ټولو هلکانو هم د هغه مؤذن د اذان نقل شروع كړو (د توقو په طور) زمونږ د اذان اواز رسول الله ﷺ ته اورسيدو رسول الله ﷺ په مونږ پسي څه كسان راوليږل چه مونږ اونيسي، نو مونږ د هغه په خدمت كښې حاضر كړې شو، هغه رانه تپوس او كړو چه په تاسو كښې هغه هلك څوك دې د چا اواز چه ما اوريدلې وو او د هغه اواز د ټولو نه زيات اوچت وو، نو زما ملگرو ورته زما په باره كښې اشاره او كړه او د هغوی اشاره كول صحيح وو، رسول الله ﷺ زما ټول ملگري خو پريخودل او زه ئې ايسار كړم او ماته ئې او فرمايل چه اوس زما په وړاندې اذان او كړه، دغه وخت كښې زما په نزد د هغه نه څوك هم مكروه او مبغوض نه وو، زه د هغه مخكښې اودرېدم او اذان كول مې شروع كړل، د كلمات اذان القاء خپله رسول الله ﷺ په ما باندې كوله په دې روايت كښې بيا دا دې چه رسول الله ﷺ د شهادتين القاء په هغه باندې مكرر او كړه.

د امام طحاوي رحمه الله رائي

امام طحاوي رحمه الله فرماني چه كيدې شي ابو محذوره رضي الله عنه چه كله شهادتين ته رسيدلې وې نو هغه ئې كما حقه په شد او مد سره نه وې ونيلې په دې وجه به پرې رسول الله ﷺ مكرر كړې وې. زه واثم چه ددې وجه ظاهره ده چه يا خو ئې تر دې وخته پورې اسلام نه وو قبول كړې لكه چه د روايات د ظاهري الفاظو نه معلومېږي، (۱) يا كېم از كم اسلام د هغوی په زړونو كښې راسخ نه وو، په حديث د ابو محذوره رضي الله عنه باندې كلام د وړاندې باب په اول حديث كښې تير شوې دې.

د سحر په اذان هېڅ د الصلاة خير من النوم متعلق كلام

قوله: (فان كان صلاة الصبح قلت : الصلاة خير من النوم) د دې نه معلومه شوه چه د سحر په اذان كښې ددې لفظ زيادت مرفوعا ثابت دې، اتمه ثلثه چه په هغې كښې احناف هم دې د

(۱) خو د بعض روايتونو نه معلومېږي چه رسول الله ﷺ ابو محذوره رضي الله عنه ته په اذان كښې اول شهادتين لږ په قلاړه اواز باندې د ونيلو خپله فرمايلې وو او بيا دوباره په اوچت اواز سره، ددې توجيه هم دا ده چه په شروع كښې ورته رسول الله ﷺ شهادتين لږه سرا د لوستلو حكم او فرمايلو او د ايمان او توحيد طرف ته راوستلو دپاره ئې په دويم ځل جهرا د اذان په نيت سره،

هغوی په نزد د سحر په اذان کښې ددې زیادت مستحب دې او د امام شافعی رحمہ اللہ قول قدیم هم دا دې او هم هغه د هغوی په نزد مفتی به دې، او د هغه په قول جدید کښې غیر مستحب دې بعض علماء کرامو لکه ابن قدامه حنبلی او شیخ ابن حجر مکی په دې کښې د احنافو اختلاف هم لیکلې دې چه د هغوی په نزد هم دا غیر مستحب دې خو دا صحیح نه دې. ملاعلی قاری رحمہ اللہ ددې په رد کښې فرمائی «لأن ذلك نشاء من قلة الاطلاع على مذہبنا» دا پورته ذکر شو چه ددې جملې ثبوت مرفوعا دې، او د موطاء امام مالک د روایت نه معلومیری چه مرفوعا نه دې بلکه د عمر رضی اللہ عنہ د زمانې نه دې، پس امام مالک رحمہ اللہ په موطاء کښې بلاغا روایت کړې دی، چه یو خل د عمر رضی اللہ عنہ مؤذن هغه ته د سحر د مونځ د خبر دپاره لاړو «فوجدہ نائمًا فقال الصلاة خیر من النوم فامرہ عمر یجعلها فی نداء الصبح» حضرت شیخ په اوجز کښې فرمائی چه په دې کښې اشکال دا دې چه ددې کلمې د سحر په اذان کښې کیدل د روایت مرفوعه نه ثابت دی، لہذا دا وئیل خو گران دی چه عمر رضی اللہ عنہ ته به ددې علم نه وی خکه چه علماء کرامو ددې توجیہ دا کړې ده چه د عمر رضی اللہ عنہ مراد دا دې چه ددې کلمې محل صرف د سحر اذان دې نه د امیر په دروازه وئیل، گویا هغوی په دې خبره باندي نکیر او فرمائیلو چه د امیر په دروازه باندي تلو سره دا او وئیلې شی او وې فرمائیل چه دا صرف د سحر په اذان کښې وایه، او شاه ولی الله صاحب رحمہ اللہ د موطاء په شرح مصفی کښې لیکي چه کیدې شی د عمر رضی اللہ عنہ مؤذن دا د سحر په اذان کښې وئیل ترک کړې وی، او روستو ئې وئیلو په دې باندي سیدنا عمر رضی اللہ عنہ هغه ته او فرمائیل چه دا د اذان په وخت کښې وایه. (القبض السانی)

[۵۰۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، وَعَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُثْمَانُ بْنُ السَّائِبِ، أَخْبَرَنِي أَبِي، وَأُمُّ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي مُخَذُّمَةَ، عَنْ أَبِي مُخَذُّمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَ هَذَا الْخَبَرِ، وَفِيهِ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ فِي الْأَوَّلِي مِنَ الصَّبْرِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَحَدِيثٌ مُسَدَّدٌ آتَيْنِ، قَالَ فِيهِ: قَالَ: وَعَلَيْنِي الْإِقَامَةُ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: وَإِذَا أَقَمْتَ الصَّلَاةَ، فَقُلْهَا مَرَّتَيْنِ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، أَسْمِعْتُ؟ قَالَ: فَكَانَ أَبُو مُخَذُّمَةَ لَا يَجْزُئُ صَبْرَهُ وَلَا يَفْرُقُهَا، لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ عَلَيْهِ.

ابو مخذورة رضی اللہ عنہ روایت کوی د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه په شان ددې خبر، او په هغې کښې دا هم دی الصلاة خیر من النوم (دوه خل) په اولنې کښې د سحر (یعنی په اذان کې) وئیلی دی ابوداود فرمائی: او حدیث د مسدد ډیر واضح دی، هغه وئیلی دی په هغې کې هغه وایی او ویی بنودلو ماته اقامت دوه دوه خل: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، او وئیلی دی عبد الرزاق: او کله چې ته اقامت کوی نو وایه دوه خل: قد قامت الصلاة قد قامت الصلاة، ایا تا واوریدل؟ هغه وایی: وو ابو مخذورة نه به ئې کت کول ویښته د تندي خپل، او نه به ئې

پکې لاره کوله، ځکه چه نبی ﷺ په هغې مسح کړې وه.

قوله: (حدثنا الحسن بن علي... في الاولى من الصبح) او په بعض نسخو کښې دې (في الاول) یعنی (الصلاة خير من النوم) دې د سحر په اذان اول اووئیلې شی، اذان ته د اقامت په اعتبار سره اذان اول اووئیلې شو نو گویا اقامت اذان ثاني دې.

قوله: (قال ابوداود: وحديث مسدد ابن) دا حدیث د حسن بن علی دې او د حدیث مسدد نه مراد ددې نه مخکښې حدیث دې، حدیث د مسدد د حدیث حسن بن علی نه د اذان د الفاظو په اعتبار سره زیات واضح دې. په هغې کښې د اذان ټول الفاظ بالتفصیل مذکور دی اگر چه په حدیث د مسدد کښې یو کمې دې هغه دا چه په هغې کښې اقامت نه دې ذکر شوې په خلاف د حدیث حسن بن علی چه په هغې کښې د اقامت اضافه ده کومه چه مصنف وړاندې بیانوي (قال فيه وعلمني الاقامة مرتين) د اقامت ذکر صرف د حسن بن علی په روایت کښې دې.

قوله: (قال ابوداود: وقال عبدالرزاق...) په دې حدیث کښې د ابن جریج نه روایت کونکي دوه کسان دی، ابو عاصم او عبدالرزاق، مصنف ددې دواړو فرق بیانول غواړي، هغه دا چه د ابو عاصم بیان کړې شوي اقامت کښې لفظ (قد قامت الصلاة) نشته، په خلاف د عبدالرزاق چه د هغه په روایت کښې دا لفظ مذکور دې. (اسمعت) دا په دوه طریقو سره لوستلې شوې دې، د مجرد نه به په دې صورت کښې همزه د استفهام دپاره وی چه رسول الله ﷺ د ابو مخذوره رضی الله عنه نه تپوس کوي، یا یو استاذ د خپل شاگرد نه چه تا د روایت الفاظ واوریدل؟ او دا هم امکان دې چه دا د اسماع نه وی نو په دې صورت کښې به همزه وصلی وی او مطلب به دا وی چه کله تا د اقامت کلمات اووئیل نو تا جماعت ته واورول، او د اقامت حق دې ادا کړو، او دا ممکنه ده چه دا مطلب ئې وی چه د اقامت الفاظ دومره په زور سره اووئیلې شی چه هغه حاضرین واورې زیات په زور سره نه.

خان پوهه کړه چه د حدیث ابو مخذوره رضی الله عنه د اقامت کلمات دوه دوه دی لکه چه د احنافو مسلک دې، نو دا که په حدیث د ترجیع کښې د شوافعو دلیل دې نو په اقامت کښې د احنافو دلیل دې، د اقامت په سلسله کښې کلام به ان شاء الله د هغې په باب کښې راشی.

[۵۰۲] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ، وَسَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، وَحُجَّاجٌ، وَالْمَعْنَى وَاحِدٌ، قَالُوا: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا عَامِرُ الْأَحْوَلُ، حَدَّثَنِي مَكْحُولٌ، أَنَّ ابْنَ مُخَبَّرٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَا مُخَذُّوْرَةَ حَدَّثَهُ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَّمَهُ الْأَذَانَ تِسْعَ عَشْرَةَ كَلِمَةً وَالْإِقَامَةَ سَبْعَ عَشْرَةَ كَلِمَةً، الْأَذَانُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ، حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ، حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ"، كَذَا فِي كِتَابِهِ فِي حَدِيثِ أَبِي مُخَذُّوْرَةَ.

۱: انظر حديث رقم: ۵۰۰، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۶۹) (حسن صحيح)

ترجمه: ابو محذوره حديث بيان كړې دې، بيشكه نبي ﷺ هغه ته اذان ښودلی دی نولس ۱۹ کلمې، او اقامت ئې ورته اولس ۱۷ کلمې ښودلی دی، اذان دادی: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، او اقامت دادی: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَتَّى عَلَى الصَّلَاةِ حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. همداسې د هغه په کتاب کښې دې په حديث د ابو محذوره کښې.

تشریح: قوله: «حدثنا الحسن بن علي... ان ابن محيرز حدثه ان ابا محذوره حدثه» د ابن محيرز نوم عبدالله دې، حديث د ابو محذوره د هغه نه کله عبدالله بن محيرز روايت کوی لکه چه دلتې دی او کله د هغه خوښي عبدالملک بن ابی محذوره روايت کوی لکه چه وړاندې به راشی، عبدالله بن محيرز ئې هم د خوښي په شان دې ځکه چه هغه يتيم وو او د ابو محذوره ﷺ په تربيت کښې پاتې شوې دې، دا خبره په دې وجه بيانولې شی چه دا به مو وړاندې په کار راځی.

قوله: «كذا في كتابه في حديث ابی محذوره» د «کتابه» ضمير د همام راوی طرف ته راجع دې، په سند کښې د همام ډير شاگردان تير شوې دی، عفان او سعيد او حجاج، دا ټول خلق دا وائی چه څنگه دا حديث مونږ ته همام د خپل حفظ نه بيان کړو هم دغه شان د هغه په کتاب کښې هم موجود دی، ددې خبرې ضرورت په دې وجه راپېښ شو چه د همام توثيق او تضعيف کښې د علماء کرامو اختلاف دې، بعض ورته ثقه وائی او بعض غير ثقه، او بعض وائی چه هغه سئ الحفظ دې او کوم روايت چه د خپلې حافظې نه بيان کړی نو هغه ضعيف دې او که د کتاب نه ئې بيان کړی نو صحيح دې، په دې وجه د همام شاگردانو دا خبره واضحه کړه چه څنگه هغه دا حديث مونږ ته حفظا بيان کړې وو هم هغه شان د هغه په کتاب کښې هم موجود وو، په دې حديث د ابو محذوره ﷺ چه په کوم باندې کلام شروع دې، د اذان په شروع کښې تکبير څلور کرته دې او وړاندې بعض روايات داسې راروان دی چه په هغې کښې تکبير صرف دوه کرته دې.

[۵۰۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مُحَذَّوْرَةَ يَعْنِي عَبْدَ الْعَزِيزِ، عَنْ ابْنِ مُحَيْرِزٍ، عَنْ أَبِي مُحَذَّوْرَةَ، قَالَ: أَلْقَى عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ التَّأْذِينَ هُوَ بِنَفْسِهِ، فَقَالَ: "قُلْ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، قَالَ: ثُمَّ أَرَجَعُ قَدَمًا مِنْ صَوْتِكَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ".

اذان د ابن جريج باندې، د عبد العزيز بن عبد الملك نه، او پشان د معنی د هغې وئیلی دی ابوداود: او په حدیث د مالک بن دینار کښې، هغه وایی: ما تپوس وکړو د ابو محذوره نه، ما وویل حدیث بیان کړه ماته د اذان د ستا د پلار، چې د رسول الله ﷺ نه ئې نقل کوي، هغه ذکر کړل، ویې وئیل: الله اکبر الله اکبر، بس، او همدارنگه حدیث د جعفر بن سلیمان دی د ابن ابی محذوره نه، او هغه د خپل تره نه او هغه د نیکه نه، مگر هغه دا ویلی دي: چې ته به بیا واپس شی او اواز به اوچت کړي، الله اکبر، الله اکبر.

تشریح: قوله: (حدثنا محمد بن داود الاسكندرانی... يقول الله اكبر الله اكبر) په دې کښې تکبیر صرف دوه کرته دي، فقال: الله اكبر الله اكبر قط... دا (قط) د سکون طاء سره دي، په دې روایت کښې هم تکبیر صرف دوه کرته دي. (عن ابی محذوره عن عمه عن جده)

شرح السنه

د سند دا تکره موجب اشکال دي ځکه چې په دې کښې دا دی چې د ابو محذوره رضی الله عنه روایت کوی د خپل تره نه، د ابو محذوره رضی الله عنه د ځوئی نوم عبد الملك دي او د هغه د حقیقی تره نوم انیس دي کوم چې د ابو محذوره رضی الله عنه رور دي، د هغه اسلام ثابت نه دي (قتل يوم بدر كافرا)، هم دغه شان وړاندې (عن جده) راروان دي، یعنی (عم عبد الملك وجد عبد الملك) نه روایت کوی او جد عبد الملك یعنی د ابو محذوره رضی الله عنه پلار چې د هغه نوم معیر دي د هغه هم اسلام ثابت نه دي هم په دې وجه د سند توجیه کړې شوې ده هغه دا چې د ابن ابی محذوره نه مراد ابن ابن ابی محذوره دي یعنی د ابو محذوره پلار چې د هغه نوم معیر دي د هغه هم اسلام ثابت نه دي هم په دې وجه د سند توجیه کړې شوې ده هغه دا چې د ابن ابی محذوره نه مراد ابن ابن ابی محذوره نسي چې د هغه نوم عبد العزيز بن عبد الملك دي او د (عمه) نه مراد عبد العزيز مجازی تره دي، یعنی عبد الله بن محیریز لکه چې مخکښې تیر شو چې هغه د ابو محذوره په منزله د ځوئی دي، حاصل دا چې عبد العزيز بن عبد الملك روایت کوی د خپل تره عبد الله بن محیریز نه او عبد الله بن محیریز روایت کوی، یعنی ابو محذوره.

او یا دا او وئیلی شی چې ابن ابی محذوره نه مراد ابن ابن ابی محذوره دي یعنی ابراهیم بن اسماعیل بن عبد الملك بن ابی محذوره (چې د هغې ذکر پورته په سند کښې راغلي ده) او هغه روایت کوی د خپل تره عبد العزيز نه او عبد العزيز د خپل نیکه ابو محذوره نه.

[۵۰۶] (حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَرْزُوقٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْزُوقٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُنْثَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْزُوقٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: أُحْبِلُ الصَّلَاةَ ثَلَاثَةَ أَهْوَالٍ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا أَهْمَابُنَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَقَدْ أُعْجِبَنِي أَنْ تَكُونَ صَلَاةَ الْمُسْلِمِينَ، أَوْ قَالَ: الْمُؤْمِنِينَ وَاحِدَةً، حَتَّى لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَبْثُرَ رِجَالًا فِي الدُّوَرِ يَتَذَوَّنَ النَّاسُ بِحَبِيبِ الصَّلَاةِ، وَحَتَّى هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَّ رِجَالًا يَقُومُونَ عَلَى الْأَطْمَارِ يَتَذَوَّنُونَ الْمُسْلِمِينَ بِحَبِيبِ الصَّلَاةِ حَتَّى نَقُصُوا أَوْ كَادُوا أَنْ يَنْقُصُوا، قَالَ: فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي لَمَّا رَجَعْتُ لِمَا رَأَيْتُ مِنْ اهْتِمَامِكَ، رَأَيْتُ رَجُلًا كَانَ عَلَيْهِ ثَوْبَانِ أَخْضَرَيْنِ

فَقَامَ عَلَى الْمَسْجِدِ فَأَذَّنَ لَمْ قَعْدَ قَعْدَةً لَمْ قَامَ، فَقَالَ مِثْلَهَا، إِلَّا أَنَّهُ يَقُولُ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، وَلَوْلَا أَنْ يَقُولَ النَّاسُ، قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: أَنْ تَقُولُوا، لَقُلْتُ: إِنِّي كُنْتُ يَقْطَعَانِ غَيْرَ نَابِهٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَقَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: لَقَدْ أَرَاكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَيْرًا، وَلَمْ يَقُلْ عَمْرُو: لَقَدْ أَرَاكَ اللَّهُ خَيْرًا، فَمُرِّبَلَا فُلَيْوُذُنْ، قَالَ: فَقَالَ عَمْرُو: أَمَا إِنِّي قَدْ رَأَيْتُ مِثْلَ الَّذِي رَأَى وَلَكِنِّي لَمَّا سَبَقْتُ اسْتَحْيَيْتُ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، قَالَ: وَكَانَ الرَّجُلُ إِذَا جَاءَ يُسْأَلُ فَيُخْبِرُ بِمَا سَبَقَ مِنْ صَلَاتِهِ وَإِنَّمَا قَامُوا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: قَالَ عَمْرُو: وَحَدَّثَنِي بِهَا حُصَيْنٌ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى حَتَّى جَاءَ مُعَاذٌ، قَالَ شُعْبَةُ: وَقَدْ سَمِعْتُهَا مِنْ حُصَيْنٍ، فَقَالَ: لَا أَرَاهُ عَلَى حَالٍ إِلَى قَوْلِهِ كَذَلِكَ فَافْعَلُوا، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: لَمْ رَجَعْتُ إِلَى حَدِيثِ عَمْرُو بْنِ مَرْزُوقٍ، قَالَ: فَجَاءَ مُعَاذٌ فَأَشَارُوا إِلَيْهِ، قَالَ شُعْبَةُ: وَهَذِهِ سَمِعْتُهَا مِنْ حُصَيْنٍ، قَالَ: فَقَالَ مُعَاذٌ: لَا أَرَاهُ عَلَى حَالٍ إِلَّا كُنْتُ عَلَيْهَا. قَالَ: فَقَالَ: إِنَّ مُعَاذًا قَدْ سَنَّ لَكُمْ سُنَّةً كَذَلِكَ فَافْعَلُوا، قَالَ: وَحَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ أَمَرَهُمْ بِصِيَامٍ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، ثُمَّ أَنْزَلَ رَمَضَانَ، وَكَانُوا قَوْمًا لَمْ يَتَعَوَّدُوا الصِّيَامَ وَكَانَ الصِّيَامُ عَلَيْهِمْ شَدِيدًا، فَكَانَ مَنْ لَمْ يَصُمْ أَطْعَمَ مَسْكِينًا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ سُوْرَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ١٨٥، فَكَانَتْ الرُّخْصَةُ لِلْمَرِيضِ وَالْمُسَافِرِ فَأَمَرُوا بِالصِّيَامِ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، قَالَ: وَكَانَ الرَّجُلُ إِذَا أَفْطَرَ فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يَأْكُلَ لَمْ يَأْكُلْ حَتَّى يُصْبِحَ، قَالَ: فَجَاءَ عَمْرُو بْنُ الْخَطَّابِ فَأَرَادَ امْرَأَتَهُ، فَقَالَتْ: إِنِّي قَدْ نَمْتُ، فَظَنُّوا أَنَّهُمَا تَعْتَلِفَانِهَا، فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَرَادَ الطَّعَامَ، فَقَالُوا: حَتَّى نَسْخَنَ لَكَ شَيْئًا، فَنَامَ، فَلَمَّا أَصْبَحُوا أَنْزَلَتْ عَلَيْهِ هَذِهِ الْآيَةُ: أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ سُوْرَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ١٨٥.

ترجمہ: عمرو بن مرة وایبی: ما اوریدلی دی د ابن ابی لیلی نه، هغه وئیلی دی: بدل کړې شوی دی په مانځه کښې درې تبدیلی، هغه وایبی: او حدیث بیان کړې دې اصحابو زموږ، بیشکه رسول الله ﷺ ویلی دی: په تعجب کښې اچولی دی مالره دې خبرې چې شی مونځ د مسلمانانو په جماعت سره، تردې چې ما قصد وکړو چې خواره کړم سړی په کورونو کښې چې اواز وکړی خلقو ته په وخت د مانځه، او تردې چې ما قصد وکړو چې امر وکړم څه سړو ته چې ودرېږي په اوچتو ځایونو چې اواز وکړی هغوی مسلمانانو ته په وخت د مانځه، تردې چې هغوی ناقوس ووهلو او یا نزدې وو چې ناقوس ووهي چه په دې کښ راغې یو سړی د انصارو نه، هغه وویل: ای د الله رسول! بیشکه زه چې کله واپس شوم، د وجې د اهتمام ستا نه ما ولیدو یو سړی گویا چې په هغه باندې دوه شني جامې دي، ودریدو د جمات سره اذان ئې وکړو، بیا کیناستلو لږ شانتته، بیا پاڅیدلو پس ویی وئیله په مثل د هغې، مگر هغه دا وویل: قد قامت الصلاة، او که چرې نه وی دا خبره چې راته وبه وایي خلق دروغجن، (وئیلی دی ابن المثنی أن تقولوا: یعنی چه تاسو به راته دروغجن او وایي) نو ما به ویلی وی بیشکه زه بیدار وم اوده نه وم، پس وویل رسول الله ﷺ: بیشکه وښودلو تاته الله عز وجل ښه خوب. او نه دې ویلی عمرو: (لقد اراک الله خیرًا). نو امر وکړه بلال ته هغه دې اذان وکړي. هغه وایي: پس وویل عمر: هر چې زه یم ما لیدلی دی پشان د هغې چې ده لیدلی دی، لکن زه چې کله مسبوق شوم نو حیاء مې وکړه، هغه وایي: او حدیث بیان کړې دې ملگرو زموږ: هغه وایي: او وو سړی کله چې به راغې تپوس به ئې کولو نو خبرولی به شو په هغې سره چې د ده نه به تیر شوی وو د مانځه د هغه نه، او دوی به ولاړ وو د رسول الله ﷺ څوک ولاړ څوک په رکوع کښې او څوک ناست او څوک مونځ کونکی د

رسول الله ﷺ سره. وئیلی دی ابن المثنی. وئیلی دی عمرو. او بیان کړې دی ماته په دې سره حصین د ابن ابی لیلی نه تردې چې راغې معاذ، وئیلی دی شعبه: یقینا ما اوریدلی دی هغې لره د حصین نه، پس هغه وویل: زه گمان نه کوم په هغه په یو حال باندې، ترد قول د هغه پورې چې همداسې کوي. وئیلی دی ابوداود: بیا ما رجوع وکړه حدیث د عمرو بن مرزوق ته، هغه وایي: راغې معاذ، نو هغوی اشاره وکړه هغه ته، وئیلی دی شعبه: او دا مې اوریدلې ده د حصین نه، هغه وایي: پس وویل معاذ: زه چه په کوم حال کښې تاسو اووینم هم هغه به کوم (یعنی راتلو سره به په مونځ کښې شریکېږم)، هغه وایي: چې هغه وویل: بیشکه معاذ جوړه ئې کړه تاسو لره یوه طریقه همداسې کوي. هغه وایي: او حدیث بیان کړې دې مونږ اصحابو زموږ بیشکه رسول الله ﷺ چې هر کله مدینې ته راغې امرېې وکړو دوی ته په روژه باندې د دریو ورځو، بیا نازل شو رمضان، او وو دوی یو قوم چې د روژې سره عادت نه وو، او وه روژه په دوی باندې سخته پس وو هغه څوک چې روژه به ئې نه نېوله نو طعام د یو مسکین به ئې ورکولو نو نازل شو دا ایت (فمن شهد منکم الشهر فلیصمه) چا چې میاشت د روژې ولیده نو روژه دې ونیسي. نو رخصت د مریض او مسافر لپاره شو، نو امر ورته وشو په روژه نیولو. هغه وایي: او حدیث بیان کړې دې مونږ ته ملگرو زموږ: هغوی وایي: او وو به سړی کله چې به ئې روژه ماتی وکړو او اوده به شو مخکې د خوراک نه نو خوراک به ئې نه کولو تر صبا پورې، هغه وایي: راغې عمر بن الخطاب اراه ئې د خپلې ښځې لره، هغې ورته وویل: بیشکه زه اوده شوې وم نو گمان ئې وکړو چې هغه ورته بهانه کوی نو کوروالی ئې وکړو د هغې سره. پس راغې یو سړی د انصارو نه اراده ئې د طعام وه، هغوی ورته وویل: صبر وکړه چې گرم کړو ستا لپاره څه شی، نو هغه اوده شو، هرکله چې دوی صبا کړو نو نازل شو په هغه باندې دا ایت (احل لکم لیلۃ الصیام الرفث الی نساءکم) حلال کړی شو ستاسو لپاره په شپه د روژه کښې کوروالی ستاسو د بیبیانو سره.

تشریح: قوله: (حدثنا عمرو بن مرزوق) د ابو محذوره رضی الله عنه د روایاتو سلسله ختمه شوه، اوس مصنف حدیث ثالث عبدالرحمن بن ابی لیلی حدیث بیانوی چه د هغې په شروع کښې (احلت الصلاة ثلاثة احوال) کوم چه هغه د ډیرو صحابه کرامو نه بغیر د نوم د تصریح نه روایت کوی، پس هغه فرمائی (وحدثنا اصحابنا ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الخ) د اصحابنا مراد صحابه کرام دی ځکه چه د طحاوی او ترمذی په روایت کښې اصحابنا په ځانې اصحاب محمد دې، لهذا دا حدیث مسند شو نه مرسل،^(۱) او اکه اصحابنا نه د ابن

^۱ په اصل کښې دا حدیث په تشیبه الاقامة کښې د احنافو دلیل دې ځکه چه په دې کښې یو لفظ راروان دې (ثم قعد قعدة ثم قال فقال مثلها) په دې کښې اقامت ته د اذان سره تشبیه ورکړې شوې ده، لهذا ځنګه چه د اذان په کلماتو کښې تکرار دې هم دغه شان په اقامت کښې هم اوشو، جمهور وائی چه دا حدیث مرسل دې ددې جواب پورته راغلي دي چه د اصحاب نه مراد صحابه دی هغه دویم اشکال دا کړې دې چه دا حدیث منقطع دې، جواب دا دې چه وړاندې انقطاع ده نو صرف په بعض طرق کښې (وهو رواية ابن ابي ليلى عن عبد الله بن زيد او عند معاذ بن جبل (کما سواتي قریباً) ولما رواية ابن ابي ليلى عن اصحاب محمد کما في رواية الطحاوي والترمذي وغيرهما لا انقطاع فان عبد الرحمن بن ابي ليلى اندرك مقه وعشرين صحابيا)

ابی لیلی اصحاب مراد وی نو بیشکه دا حدیث به مرسل وی ځکه چه دا خپله تابعی دې او ظاهره ده چه د هغه ملگری به هم تابعی وی.

احیلت الصلاة ثلاثة احوال

اوس تاسو ددې حدیث په مفهوم باندې ځان پوهه کړئ، ابن ابی لیلی فرمائی چه په مانځه کښې درې تغیرات پیدا شو او د هغې نه په وړاندې روایت کښې دا هم راځی « واحیلت الصیام ثلاثة احوال » یعنی درې قسم تغیرات په صیام کښې اوشو، د مونځ اوله حصه تغیر مشروعیت اذان او اقامت دې، چه په شرع کښې مونځ بغیر د اذان او اقامت نه کیدلو او بیا د صحابه کرامو مشوره او د عبدالله بن زید رضی الله عنه د خوب نه روستو د مونځ دپاره اذان او اقامت مشروع شو، بل تغیر وړاندې راروان دې د صلاة مسبق په باره کښې « ولولا ان يقول الناس الخ » عبدالله بن زید فرمائی چه که ماته د خلقو د اعتراضاتو او گڼگسو ویره نه وی نو ما به وئیل چه ما په خوب کښې اذان نه دې لیدلې بلکه فی الواقع د بیدارۍ په حالت کښې مې لیدلې دې، تاسو ته به یاد وی چه ددې نه په وړاندې روایتونو کښې به راتلل « انی لین نائم ویقظان » په دې باندې کلام هلته تیر شو.

د مونځ دویم تغیر

قوله: « وحدثنا اصحابنا » د دې ځانې د مونځ تغیر بیانوی هغه دا چه په ابتداء کښې د مسبق د مونځ پوره کولو طریق هغه نه ده، جواب دې بلکه دا وه چه کوم سړې به مسجد ته رسیدلې وی نو هغه مدرکین په اشاره سره داسې بیانوی چه یو رکعت شویا دوه، نو ددې د معلومیدو نه پس هغه هغه دا کول د په امام پسې نیت ترلو سره اول زر زر خپل فوت شوې رکعت کولو وی چه کله هغه پوره شونو بیا به ئې باقی مونځ د امام سره د هغه موافق کولو، په دې صورت کښې به د ټولو مونځ د مدرک او مسبق په یوځانې پوره کیدو. خو په شروع کښې په د جماعت کیفیت دا وو چه په یو وخت کښې څوک په قیام کښې دې څوک په رکوع کښې دې او څوک په سجود کښې، او څوک د امام سره د هغه موافق کونکی والا، هم دا خبره راوی کوی. « من بین قائم وراکع وقاعد ومصل مع رسول الله صلى الله عليه وسلم »

قوله: « حتی جاء معاذ » غرض دا چه د مسبق د مونځ کیفیت داسې روان وو کوم چه پورته ذکر شو، د یوې ورځې خبره ده چه معاذ رضی الله عنه اتفاقاً مسبق شو، چه کله هغه مسجد ته داخل شونو مونځ کونکو د مخکښې په شان هغه هم په اشارې سره پوهه کړو خو هغه او فرمائیل « لا اراه علی حال الا کنت علیها » چه زه امام په کوم حال باندې بیا مومم هم په هغې باندې به یم یعنی خپل فوت شوې رکعت به اول نه کوم، پس هغه په جماعت کښې شریکیدو سره د امام سره د هغه موافق مونځ اوکړو او د امام د فارغ کیدو نه پس ئې خپل باقی مونځ پوره کړو او سلام ئې واپړولو، ظاهره ده چه سیدنا معاذ رضی الله عنه داسې کار په خپل اجتهاد سره اوکړو چه د هغې رسول الله صلی الله علیه وسلم تصویب او فرمائیلو او وی فرمائیل: « ان معاذ قد سن لکم سنة کذلک فافعلوا » یعنی معاذ رضی الله عنه ستاسو دپاره ښه طریقه راویستلې ده لهدا هم دغه شان کوی.

شرح المسند

قوله: « قال ابن المثنی قال عمرو : وحدثنی بها حصین عن ابن ابی یعلی » ... مصنف ذکر شوی حدیث په دوه سندونو سره روایت کوی په اول سند کښې د هغه استاذ عمرو بن مرزوق دې او په دویم سند کښې کوم چه د جاء تحویل نه شروع شوی دې، استاذ ابن المثنی دې او عمرو بن مره د دواړو سندونو مشترک راوی دې، په « قال ابن المثنی » سره مصنف چه کوم د راویانو اختلاف بیانوی چه ددې تعلق زما په نزد تغیر ثانی کوم چه د صلاة مسبوق سره متعلق دې ددې سره،^(۱) اختلاف مصنف دا بیان کړې دې چه د ابن المثنی په روایت کښې دی چه عمرو بن مره وائی چه څنگه دا روایت ما براه راست د ابن ابی لیلی نه اوریدلې دې هم دغه شان په واسطه د حصین بن ابی لیلی نه مې هم اوریدلې دې، په بذل کښې ددې عبارت هم دا مطلب لیکلې دې، او دا هم احتمال دې چه د عمرو بن مره مراد دا وی چه ددې حدیث اوله حصه یعنی تغیر اول خو ما د ابن ابی لیلی نه براه راست اوریدلې دې (لکه چه پورته په سند کښې ذکر شو) او د حدیث دویمه حصه ما د هغه نه په واسطه د حصین اوریدلې دې (حتی جاء معاذ) د دې تعلق د ماقبل عبارت « کان الرجل اذا جاء یسال » سره دې

قوله: « قال شعبه : وقد سمعتها من حصین » پورته په سند کښې اوگورئ تاسو ته به معلومه شی چه شعبه شاگرد دې د عمرو بن مره، نو دلته شعبه دا وائی چه د شروع حصه خو ما د عمرو بن مره نه اوریدلې وه، او دا دویمه حصه په حدیث کښې ما چه څنگه د عمرو بن مره نه اوریدلې وه هم دغه شان مې د عمرو بن مره د استاذ نه هم واوریده، ددې عبارت په مطلب کښې هم دوه احتمالات جاری کیږی کوم چه مخکښې بیان کړې شوی دی، یعنی دا چه دا حصه ما صرف د حسین نه واوریده او د عمرو بن مره نه نه. والله تعالی اعلم.

قوله: « ثم رجعت الی حدیث عمرو بن مرزوق » په اصل کښې مصنف د شروع نه خپل استاذ عمرو بن مرزوق د حدیث الفاظ رانقل کوی، په مینځ کښې په طور د جمله معترضه د ابن المثنی په روایت کښې چه کوم د راویانو اختلاف وو هغه ئې بیان کړې وو په دې وجه مصنف فرمائی چه اوس زه د خپل استاذ عمرو بن مرزوق د روایت الفاظ نقل کوم.

قوله: « قال شعبه : وهذه سمعتها من حصین » د « هذه » اشاره د جمله سابقه « فاشار الیه »

^(۱) ولې بعضی التفاریز هکذا، قوله قال ابن المثنی قال عمرو الخ... زما په نزد ددې ځانې نه مصنف وایي چه کوم د طرق اختلاف بیان کړې دې د هغې تعلق د پوره حدیث سره نه دې بلکه صرف د تغیر ثانی سره دې کوم چه د صلاة مسبوق په باره کښې دې د هغې سره دې، پس د ابن المثنی د بیان مطابق دا حدیث عمرو بن مره څنگه چه د ابن ابی لیلی نه روایت کوی هم دغه شان په واسطه د حسین هم د ابن ابی لیلی نه روایت کوی، وړاندې تلو سره شعبه هم داسې وائی چه دا حدیث ما چه څنگه عمرو بن مره نه اوریدلې دې هم دغه شان مې د خپل شیخ الشیخ حصین نه هم اوریدلې دې او احتمال هم دا دې چه مطلب دا وی چه عمرو وائی چه دا روایت ما صرف د حصین نه واوریدلوو د ابن ابی لیلی نه نه، وهکذا قال شعبه والله اعلم واختار فی البذل المعنی الاوله عمرو بن مرزوق د طرق دا اختلاف نه دې بیان کړې صرف د یوې جملې په باره کښې ئې د شعبه قول نقل کړې دې چه دا ما د عمرو بن مره نه نه دې اوریدلې صرف د حصین نه مې اوریدلې دې

طرف ته ده، شعبه فرمائی چه دا جمله ما صرف د حصین نه اوریدلې ده د خپل دویم استاذ عمرو بن مروه نه نه، ددې کتاب دا مقام د مشکل خایونونه دې کوم چه الحمد لله حل شو، خبره دا ده چه په دې کتاب کښې چه مصنف د راویانو کوم اختلاف بیانوی چه د هغې په شروع کښې کله (قال ابوداود) لیکي او کله نه، دا مواقع او د هغې حل په دې کتاب کښې خاص اهمیت لري، کوم چه نن صبا د طالبانو او مدرسينو ترمینځه (قال ابوداود) په عنوان سره مشهور دي، هغوی وائی چه په دې کتاب کښې په (قال ابوداود) باندې خان پوهه کول ډیر ضروري دي.

قوله: (وحدثنا اصحابنا الخ) د دې ځانې نه راوی د روژې متعلق تغیرات ثلاثه بیانوی، حال دا چه د مونځ لا یو تغیر باقی دي، ددې نه معلومه شوه چه په دې روایت کښې اختصار دي، هغه دریم تغیر په وړاندې روایت کښې راوان دي.

د صوم تغیرات ثلاثه

د صوم تغیرات ثلاثه دا دي: ۱. چه کله مدینې ته تشریف راوړلو نو هغه وخت په هره میاشت کښې درې روژې او صوم عاشوراء فرض شوه (د صوم عاشوراء ذکر په وړاندې روایت کښې راوان دي) خو ورځې پس په دې حکم کښې تغیر او تبدیلی واقع شوه او د رمضان نزول او شو یعنی صیام رمضان مشروع شو نو اولنې دا تغیر واقع شو چه هر میاشت د درې روژو په ځانې په کال کښې د رمضان ډیرش روژې فرض شوې خو په دې طریقه چه په روژه باندې د قدرت باوجود هر سړی ته اختیار دي که هغه روژه نیسي یا د هغې په ځانې فذیه ادا کړي، خو ورځې پس په دې حکم کښې هم تغیر واقع شو او آیت کریمه (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) نازل شو او د (فيه) حکم صرف مریض او مسافر دپاره باقی پاتې شو او د مستطیع دپاره صوم متعین شو، دا دویم تغیر شو، یعنی په رخصت افطار کښې د تعمیم نه پس تخصیص، بیا دریم تغیر دا او شو چه په شروع کښې دا حکم وو چه صائم به د افطار کولونه پس د اوده کیدو نه مخکښې مخکښې خوراک، ځکاګ او جماع کولې شي او که سترګې نې ورغلې او اوده شو نو د هغې نه پس که بیدار شو نو خوراک ځکاګ او جماع ناجائز وه، ډیره زمانه داسې وه خو بیا په دې کښې تغیر پیدا شو داسې چه، یو ځل عمره عليه السلام د شپې په وخت کښې د خپلې بی بی سره د صحبت اراده او فرمائیلکه هغې اووې چه زه خو اوده شوې اوم، د عمره عليه السلام خیال راغلو چه هسې بهانه جوړوی ځکه چه د هغې عادت دا قسم وو په دې وجه هغه ورسره صحبت او کړو.

بله واقعه دا راپېښه شوه چه یو انصاری صحابی چه د هغه نوم صرمه بن قیس رضی الله عنه دي کوم چه زمیندار قسم سړې وو هغه به د رمضان په میاشت کښې خو ټوله ورځ په پټی کښې وو، د روژې په حالت کښې به نې د محنت او مشقت کار کولو او ماښام کښې چه کله کور ته راغلو، او د روژې د ماتولو وخت شو نو هغوی د کور د خلقو نه خوراک طلب کړو (فقالوا حتی نسخن لک شینا) د کور خلقو ورته اووې چه لږ ایسار شی ستاسو دپاره دودئ گرمو، په دومره وخت کښې چه هغه خوراک گرمیدو په دې کښې د هغه سترګې ورغلې،

د کور خلقو چه کله خوراک گرم کړو او هغه ئې راوړلو نو وې کتل چه د هغه سترگې ورغلې دي، اوس خوراک نه شی کولې، د خوار د ضعف د وجې نه بد حال شو نو ددې دوه واقعاتو نه روستو دا آيت کریمه نازل شو ﴿ أَجَلَ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ ﴾ او هم ددې په اخر کښې دې ﴿ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ﴾ او ددې آيت کریمه په نزول سره سابقه حکم منسوخ شو او د رمضان په شپو کښې مطلقاً د خوراک خکاګ او جماع اجازت اوشو، دا د روژې دریم تغیر شو.

[۵۰۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، عَنْ أَبِي دَاوُدَ، ح وَحَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ الْمُهَاجِرِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ الْمُسْعُودِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَةَ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: أَحْبَبْتُ الصَّلَاةَ ثَلَاثَةً أَحْوَالٍ، وَأَحْبَبْتُ الصَّيَامَ ثَلَاثَةً أَحْوَالٍ، وَسَأَقُ نَعْرَ الْحَدِيثِ بِطَوِيلِهِ، وَأَقْتَصُّ ابْنُ الْمُثَنَّى مِنْهُ قِصَّةَ صَلَاتِهِمْ نَحْوَيْنِ الْمَقْدِسِ قَطْ، قَالَ: الْحَالُ الثَّلَاثُ "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَصَلَّى يَغْنِي نَحْوَيْنِ الْمَقْدِسِ ثَلَاثَةً عَشَرَ شَهْرًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى هَذِهِ الْآيَةَ: قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ۱۴۴، فَوَجَّهَهُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى الْكَعْبَةِ، وَتَمَّ حَدِيثُهُ، وَسَمَّى نَعْرَ صَاحِبِ الرُّؤْيَا، قَالَ: فَجَاءَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَقَالَ فِيهِ: فَاسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ، قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، حَمْرٌ عَلَى الصَّلَاةِ مَرَّتَيْنِ، حَتَّى عَلَى الْفَلَاحِ مَرَّتَيْنِ، اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، ثُمَّ أَهْمَلَ هُنَيْئَةً ثُمَّ قَامَ، فَقَالَ مِثْلَهَا، إِلَّا أَنَّهُ، قَالَ: زَادَ بَعْدَ مَا قَالَ حَمْرٌ عَلَى الْفَلَاحِ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَقَدْ بَلَغَ، قَدْ بَلَغَ بِلَالٌ، وَقَالَ فِي الصَّوْمِ: قَالَ: فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَصُومُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ وَيَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِلَى قَوْلِهِ طَعَامُ مَسْكِينٍ سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ۱۸۳-۱۸۴، فَكَانَ مَنْ شَاءَ أَنْ يَصُومَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَنْ يُفْطِرَ يُفْطِرْ كُلَّ يَوْمٍ مَسْكِينًا أَجْزَاءَ ذَلِكَ وَهَذَا حَوْلُ: فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ إِلَى أَيَّامٍ أُخَرَ سُورَةُ الْبَقَرَةِ آيَةُ ۱۸۵، فَكُتِبَتِ الصِّيَامُ عَلَى مَنْ شَهِدَ الشَّهْرَ، وَعَلَى الْمُسَافِرِ أَنْ يَقْضِيَ، وَكُتِبَتِ الطَّعَامُ لِلشَّيْخِ الْكَبِيرِ وَالْعَجُوزِ اللَّذَيْنِ لَا يَسْتَطِيعَانِ الصَّوْمَ، وَجَاءَ صِرْمَةٌ وَقَدْ عَمِلَ يَوْمَهُ، وَسَأَقُ الْحَدِيثَ.

ترجمه: د معاذ بن جبل نه روايت دې، هغه وئيلي دی تغیر ورکړی شوی دی مونځ ته درې تغیرات، او تغیر ورکړی شوی دی روژې ته درې تغیرات، او بیان کړی دی نصر حدیث لره ټول، او لرې کړې ده ابن المثنی د هغې نه قصه د مونځ د مونځ د دوی په طرف د بیت المقدس بس، هغه وايي: دریم حال دادی چې بيشکه رسول الله ﷺ راغي مديني ته نو مونځ ئې وکړو (يعني طرف د بيت المقدس ته)، ديارلس مياشتې، نو نازل کړو الله تعالی دا ایت (بیشکه وینو مونځ اوړیدل رااوړیدل د مخ ستا طرف د اسمان ته، خامخا مونځ به اړوو تالره داسې قبلې ته چې ته خوښوی هغې لره، نو واروه مخ خپل طرف د مسجد حرام ته، او په کوم خاني کښې چې تاسو ئې نو واروئ مخونه خپل، نو مخامخ کړو هغه لره الله قبلې ته، او پوره شو حدیث د هغه. او مسمی کړو نصر بن مهاجر خاوند د خوب، هغه وئيلي دي: راغي عبد الله بن زید چې دا یو سړی دی د انصارو نه، او هغه وئيلي دی په هغې کښې: مخ

نې كړو قبلې ته، ويى وئيل: الله اكبر الله اكبر، الله اكبر الله اكبر، اشهد ان لا اله الا الله اشهد ان لا اله الا الله، اشهد ان محمدا رسول الله اشهد ان محمدا رسول الله، حي على الصلاة دوه ځل، حي على الفلاح دوه ځل، الله اكبر الله اكبر لا اله الا الله. بيا نې صبر وكړو لك شانتته، بيا پاڅيدلو ويى وئيل په مثل د هغې، مگر هغه دا هم وويل: زيات نې كړو پس د هغې نه چې هغه وويل: حي على الفلاح، قد قامت الصلاة، قد قامت الصلاة، هغه وئيلې دي: چې وويل رسول الله ﷺ ددې تلقين وكړه بلال ته، نو اذان وكړو په هغې سره بلال، او ويلې نې دى په روژه كښې: هغه وويل: بيشكه رسول الله ﷺ وو چې روژه نې نيوله درې ورځې د هرې مياشت نه او روژه نې نيوله د عاشوراء، نو نازل كړو الله تعالى (فرض شوې ده په تاسو باندې روژه لكه څرنگه چې فرض شوې وه په هغو خلقو چې ستاسو نه مخكې وو). دى قول د الله پورې (طعام مسكين) پس د چا چې خوښه وي روژه دې ونيسي، او د چا چې خوښه وي روژه افطار دى كوى او طعام دى وركوى هره ورځ يو مسكين ته نو كافى ده هغه لره دا، پس د يو تغير وو، نو نازل كړو الله تعالى (مياشت د رمضان هغه ده چې نازل شوى دى په هغې كښې قرآن) تر (ايام اخر) پورې، نو لازم شوه روژه په هغه چا چې حاضر وي مياشت د روژې ته، او په مسافر باندې قضايې ده، او ثابت شو طعام د شيخ كبير او بودى هغه چې طاقت نه لري دواړه د روژې (يعنى فديه به وركوى). او راغې صرمة ﷺ چې كاريې كړې وو ټوله ورځ. او بيان نې كړو حديث (تر آخره پورې).

تشرېح: قوله: (حدثنا محمد بن المثنى... عن ابن ابي ليلى عن معاذ بن جبل) تر اوسه پورې په سندونو كښې راروان دى چې ابن ابي ليلى فرمائى (حدثنا اصحابنا) چه د هغې نه مراد صحابه كرام وو لكه چه مخكښې تير شو او دا روايت متعين د يو صحابى معاذ بن جبل رضه نه دې خو د محدثينو په نزد ابن ابي ليلى د معاذ نه د سماع نه ثابتيدو په وجه باندې روايت منقطع دې.

قوله: (الحال الثالث ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قدم المدينة ف صلى على نحو بيت المقدس ثلاثة عشر شهرا) د مونځ په تغيرات ثلثه كښې كوم چه تغير ثالث په تير روايت كښې پاتې شوې وو، هغه دا دې.

د مونځ دريم تغير

رسول الله ﷺ چه كله هجرت كولو سره مدينې منورې ته تشرېف يوړلو نو تر ديارلسو مياشتو پورې نې د بيت المقدس طرف ته مونځ كولو خو د هغه خواهش وو چه د هغه قبله هم هغه وي كومه چه د هغه د نيکه ابراهيم رضه وه لكه چه په دې آيت كښې ددې ذكر دې (قد نرى قلبك وجهك فى السماء) (الاية) پس د هغه د خواهش مطابق د ذكر شوې حديث نه پس د قبلې تحويل اوشو او وې فرمائيل (فول وجهك شطر المسجد الحرام) وئيلې شوې دى چه تحويل قبله اول نسخ وقع فى شريعة.

د تحویل قبله متعلق دوه بحثونه

خان پوهه کړه چه دلته دوه بحثونه دي، بحث اول، تحویل قبله د هجرت نه څومره موده پس په دې کښې روايات مختلف دي، د بخاري په روايت کښې «سنة عشر شهرا» او «سبعة عشر شهرا» مذکور دي، او د ابو عوانه په روايت کښې شپاړس مياشتې دي او په مسند احمد کښې اولس مياشتې دي، او په ابن ماجه کښې، اتلس مياشتې دي او د ابوداود په دې روايت کښې ديارلس مياشتې دي ددې نه علاوه هم روايات دي، د رسول الله ﷺ قدوم مبارک مدينې منورې ته بالاتفاق د ربيع الاول په مياشت کښې اوشو او تحویل قبله د صحيح او مشهور قول په بناء باندې په رجب ۲ هجري کښې اوشو، اوس که ابتداء او انتهاء دواړه مستقل شمار کړې شي نو اولس مياشتې جوړيږي او که دواړه يوځانې کولو سره يو کړې شي نو شپاړس مياشتې جوړيږي، په ظاهره کښې هم ددې پيش نظر د بخاري په روايت کښې شپاړس يا اولس مياشتې راغلي دي.

بحث ثاني: نبی کریم ﷺ د هجرت نه مخکښي په مکه مکرمه کښې کوم طرف ته استقبال فرمائيلو د بيت الله طرف ته يا د بيت المقدس طرف ته نو په دې کښې درې اقوال دي.

۱: په مکه کښې نبی کریم ﷺ په مونځ کښې د بيت الله استقبال کولو تر دې چه هغه هجرت اوفرمائيلو.

۲: هغه په مکه مکرمه کښې په شروع کښې دکعبې استقبال فرمائيلو او بيا دمکې په قيام کښې «قبل الهجرة» د استقبال بيت المقدس مامور شو.

۳: هغه به په مکه مکرمه کښې د بيت المقدس استقبال کولو خو په داسې طريقه چه بيت الله ښې هم مخې ته وي، علی القولين الاولين د قبلي په باره کښې تعدد نسخ منل وي لکه چه مشهور دي، او په قول ثالث باندې به په نسخ قبله کښې تعدد نه وي، څه احکامات داسې دي چه په هغې کښې تعدد نسخ شوې دي، او هغه څلور دي چه د هغې تعيين په باب الوضوء مما مست النار کښې تیر شوې دي.

باب فی الإقامة

باب دې په بيان د اقامت حکي

اقامت د فقهاء په اصطلاح کښې د هغه الفاظ مخصوصه نوم دي، کوم چه د اعلام حاضرین دپاره ونيلي شي.

[۵۰۸] (١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ يَمَّانِ بْنِ عَطِيَّةٍ، وَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، جَمِيعًا عَنْ أَبِي يُوْبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: "أَمَرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَيُؤْتِيَ الْإِقَامَةَ"، زَادَ حَمَّادٌ فِي حَدِيثِهِ: إِلَّا الْإِقَامَةَ.

١: صحيح البخاري/الأذان ١ (٦٠٣)، ٢ (٦٠٥)، ٣ (٦٠٦)، صحيح مسلم/الصلاة ٢ (٣٧٨)، سنن الترمذي/الصلاة ٢٧ (١٩٣)، سنن النسائي/الأذان ٢ (٦٢٨)، سنن ابن ماجه/الأذان ٦ (٧٣٠)، (تحفة الأشراف: ٩٤٣)، مسند احمد (١٠٣/٣)، سنن الدارمي/الصلاة ٦ (١٢٣٠، ١٢٣١) (صحيح) (١٨٩).

ترجمه: د انس رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه وئیلی دی: امر وشو بلال ته چې جفت کړی اذان او وتر کړی اقامت. زیادت کړی دی حماد په خپل حدیث کښې لفظ **د الاقامة**.

تشریح: **قوله:** **(حدثنا سليمان بن حرب... جميعا عن ايوب)** مصنف دوه سندونه ذکر کړي دي، اولنې سند په سماک باندې پاتې شو او دویم په وهیب باندې او دا دواړه روایت کوي، د ایوب سختیانی نه، ایوب ملتقى السندیڼ دي، د ابو قلابه نوم عبدالله بن زید دي.

قوله: **(امر بلال ان يشفع الاذان ويوتر الاقامة)** یعنی بلال رضی اللہ عنہ په دې خبره باندې مامور وو چه کلمات اذان شفعا او اثنی او کلمات اقامة مفرد یعنی یو یو ځل او اثنی.

قوله: **(زاد حماد في حديثه: الا الاقامة)** د دې لفظ زیادت د سماک په روایت کښې دي د وهیب په روایت کښې نشته ددې نه روستو تاسو په دې ځان پوهه کړئ چه مونږ سره دا مخکښې تیر شو چه ائمه ثلاثه په اقامة کښې د ایتار قائل دي او احناف د تشنیه.

د ائمه اربعه په نزد د کلمات اقامت تعداد

د احنافو په نزد د اقامت کلمات اولس دي او د اذان کلمات د هغوی په نزد پنځلس دي د لفظ **(قد قامت الصلاة)** د وجې نه، دوه اضافی شو او امام شافعی او احمد په نزد ددې ټول کلمات یولس دي، تکبیر په شروع او اخر دواړو ځایونو کښې دوه کرته دي هم دغه شان لفظ **(قد قامت الصلاة)** دوه کرته او باقی ټول کلمات یو یو ځل دي، او د امام مالک په نزد کلمات اقامت لس دي د هغوی په نزد لفظ **(قد قامت الصلاة)** هم یو ځل دي، هغه وائی چه په روایت کښې **(الا الاقامة)** د ایوب سختیانی د طرف نه مدرج دي.

حدیث الباب د جمهور دلیل دي

دا پورته حدیث متفق علیه دي او په دې لحاظ سره ډیر قوی دي او په افراد اقامة کښې د جمهورو مستدل دي... علامه شوکانی فرمائی چه د افراد اقامت احادیث اگر چه زیات صحیح دي په دې وجه چه هغه په صحیحین کښې دي خو احادیث تشنیه په یو زیادت باندې مشتمل دي لهذا د هغې طرف ته مصیر او رجوع لازم ده. (کذا فی البذل)

د حدیث الباب خلاف نور روایات

د دې نه روستو تاسو په دې ځان پوهه کړئ چه د اقامت بلال په باره کښې روایات حدیثیه مختلف دي، په صحیحین کښې خو ایتار راغلي دي خو د احادیثو په نورو کتابونو کښې د هغه په اقامت کښې هم تشنیه ثابت ده، پس حاکم او بیهقی (فی الخلافات) او طحاوی د سوید بن غفله نه روایت کړي دي چه **(ان بلالا يثنى الاذان ويثنى الاقامة)** خو حاکم په دې کښې د انقطاع دعوی کړي ده په دې باندې حافظ فرمائی چه د طحاوی په روایت کښې د سماع تصریح ده، سوید بن غفله وائی **(سمعت بلالا)** لهذا د انقطاع اشکال مرتفع شو هم دغه شان د طبرانی په یو روایت کښې وارد دی، اگر چه ضعیف دي **(عن بلال انه كان يجعل الاذان والاقامة مثنى مثنى)** اوس چه کوم صورت حال دي چه ددې روایاتو نه د اقامة بلال

مثنی کیدل معلومیري نو بیا به د « امر بلال ان یوتر الاقامة » تاویل کولې شی ددې دپاره چه په روایاتو کښې تعارض رانشی.

د حدیث الباب تاویل

د احنافو د طرف نه یو تاویل دا کولې شی لکه چه په شامی کښې دی چه د ایتار نه مراد ایتار الصوت دې یعنی دوه کلمات په یوه ساه باندې ادا کول او د هغې په حدر سره لوستل، په خلاف د اذان چه په هغې کښې ترسیل دې په قلاړه قلاړه باندې هر کلمې لره مستقل ساه کښې ادا کول، او حضرت شیخ به ددې حدیث داسې تاویل کولو چه زما په نزد ددې تعلق د هر یو اذان سره نه دې بلکه صرف د سحر د اذان سره دې، د رسول الله ﷺ په زمانه کښې به د سحر اذان دوه کرته کیدلو، یو د شپې په اخر کښې د تهجد دپاره او دویم د صبح صادق نه پس د مونځ دپاره، یو ځل به بلال کولو او یو ځل ابن ام مکتوم نو په دې حدیث کښې اووئیلې شو چه اذان خو دې شفعا اووئیلې شی خو اقامت صرف یو کرت، د کلمات اقامت ایتار مراد نه دې.

په تشیه اقامت کښې د احنافو مزید دلائل

هم دغه شان د احنافو دلیل د عبدالله بن زید رضی الله عنه حدیث دې ځکه چه د هغې د بعض طرق نه د اقامت مثنی کیدل معلومیري، (۱) جمهورو په دې باندې دا اعتراض کړې دې چه د عبدالله بن زید حدیث منقطع دې، جواب دا دې چه انقطاع ددې په بعض طرق کښې ده په نولو کښې نه، په دې باندې تنبیه مونږ سره مخکښې هم تیره شوې ده. هم دغه شان امام ترمذی دا په دواړو طرقو سره ذکر کړې دې او طریق متصل ته ئې اصح وئیلې دې، (۲) او دویم دلیل د سويد بن غفله رضی الله عنه حدیث دې « ان بلالا کان یثنی الاذان ویثنی الاقامة » دا حدیث هم مونږ سره وړاندې تیر شو، هم دغه شان حدیث د ابو محذوره رضی الله عنه پس ابن حجر لیکي حدیث ابی محذوره فی تشیه الاقامة مشهور.

په بذل المجهود کښې حافظ ابن القیم رحمه الله نقل کړې دی حاصل د اختلاف دا دې چه امام شافعی رحمه الله اذان ابو محذوره او اقامت بلال اختیار کړې دې او امام ابوحنیفه رحمه الله ددې برعکس یعنی اذان بلال او اقامت ابو محذوره رضی الله عنه لره خو زه وایم چه مونږ ته دا خبره تسلیم نه ده چه احنافو د بلال رضی الله عنه اذان واخستلو او اقامت بلال ئې واخستلو، بلکه مونږ وایو چه احنافو د بلال اذان او اقامت دواړه اخستلې دی لکه چه اوس مونږ پورته دا ثابته کړه، او دا حدیث الباب مؤول دې، مولانا عبدالحق صاحب فرمائی: قال النخعی اول من نقص الاقامة معاوية وقيل بنو امية. یعنی دا د امراء بنو امیه حرکت دې چه هغوی اقامت ناقص

(۱) لیکن صحیح داهم دې چه دهغوی د حدیث په بعضې طرق کښې افراد د اقامت دې.

(۲) هغوی اول د روایت تحریج په طریقه د منقطع کړې دې: عن عبد الرحمن بن ابی لیلی عن عبدالله بن زید قال کان اذان رسول الله (ص) شفعا شفعا فی الاذان والاقامة، بیا ورپسې د اختلاف طرق لاندې فرمائی: وقال شعبه عن عمرو بن مرة عن عبد الرحمن بن ابی لیلی قال حملنا اصحاب رسول الله (ص) ان عبدالله بن زید رای الاذان فی المنام، وهذا اصح من حدیث ابن ابی لیلی، وعبد الرحمن بن ابی لیلی لم یسمع من عبدالله بن زید،

کړو او د هغې کلمات به ئې پوره نه وئيل.

[۵۰۹] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ خَالِدِ بْنِ الْحَذَاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي أَلَيْسَ، مِثْلَ حَدِيثِ وَهْبٍ، قَالَ إِسْمَاعِيلُ: لَمَّا دُلْتُ بِهِ أَيُّوبَ، فَقَالَ: (إِلَّا الْإِقَامَةَ).

ترجمه: د انس رضي الله عنه نه روایت دې پشان د حدیث د وهیب، وئیلی دی اسماعیل: ما د دې بیان وکړو ایوب ته، هغه وویل: (الا الاقامة) مگر اقامت نه.

تشریح: قوله: (حدثنا حميد بن مسعدة... قال اسماعيل فحدثت به ايوب فقال: الا الاقامة) په اول سند کښې د ابو قلابه نه روایت کونکې ایوب وو او په دې کښې د هغه نه روایت کونکې خالد حذاء دې، اسماعیل فرمائی چې دا حدیث ماته په شروع کښې د خالد نه رارسیدلې وو بیا دا حدیث د هغه عدیل ایوب ته واورولو نو هغه په دې حدیث کښې د (الاقامة) اضافه او کړه.

د امام مالک رحمته الله عليه په نزد په لفظ د (قد قامت الصلاة) کښې هم افراد دې لکه چه تیر شو، هغه فرمائی چې د دې استثناء سره ایوب متفرددې لهذا د دې حدیث په ثبوت کښې تردد دې.

[۵۱۰] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يُحَدِّثُ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي عُمَرَ، قَالَ: "إِنَّمَا كَانَ الْأَذَانُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، وَالْإِقَامَةُ مَرَّةً مَرَّةً، غَيْرَ أَنَّهُ، يَقُولُ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، فَإِذَا سَمِعْنَا الْإِقَامَةَ تَوْضَأْنَا ثُمَّ خَرَجْنَا إِلَى الصَّلَاةِ"، قَالَ شُعْبَةُ: لَمْ أَسْمَعْ مِنْ أَبِي جَعْفَرٍ غَيْرَ هَذَا الْحَدِيثِ.

ترجمه: د ابن عمر نه روایت دې هغه وئیلی دي: بیشکه وو اذان په زمانه د رسول الله صلی الله علیه و آله دوه دوه ځله، او اقامت یو یو ځل، مگر هغه به وئیل: قد قامت الصلاة قد قامت الصلاة کله چې به مونږ اقامت واوریدلو اودس به مو وکړو، بیا به ووتلو مونږ ته. وئیلی دی شعبه: ما د ابو جعفر نه نه دی اوریدلی غیر د دې حدیث نه.

تشریح: قوله: (حدثنا محمد بن بشار... سمعت ابا جعفر يحدث عن مسلم) د ابو جعفر نوم محمد بن ابراهیم بن مسلم دې د هغه ثقافت د علماء کرامو تر مینځه مختلفه دې دا حدیث هغه د خپل پلار مسلم نه روایت کوی (فاذا سمعنا الاقامة توضعنا ثم خرجنا الى الصلاة) دا روایت د ابن عمر رضي الله عنه دې چه په دې کښې هغه فرمائی چې کله زمونږ په غوږ کښې د اقامت اواز پریوتلو نو مونږ به زر پاسیدو او اودس به مو اوکړو او د مونږ دپاره به لاړو.

د حدیث توجیه

دلته دا شک راځی چې کله د جماعت په اودریدو سره اودس کولې شی که مسبوق نه وی نو کم از کم تکبیر اولی به خو فوت شی (۳) او دا ویونکې صحابی دې چه مونږ به داسې کول،

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۹۴۳) (صحیح)

(۲): سنن النسائي الأذان ۲ (۶۲۹)، ۲۸ (۶۶۹)، (تحفة الأشراف: ۷۴۵۵)، مسند احمد (۸۷/۲) (حسن)

(۳): زمونږ حضرت شیخ به د رفع یدین په بحث کښې فرمائیل چې د شوافعو په دې سلسله کښې استهانی معروف او مشهور مستدل د ابن عمر حدیث دې او د احنافو دلیل د عدم رفع د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حدیث دې کوم چه په کبار صحابه کرامو کښې دې او د رسول الله صلی الله علیه و آله د ارشاد.....

په دې باندې شارح ابن رسلان فرمائی یعنی فی بعض الاوقات او بعض الصحابة یعنی دا مطلب نه دې چه ټولو صحابه کرامو به دومره ناوخته کولو بلکه په هغوی کښې بعض، هم دغه شان احیانا (کله کله) نه داتما، د ابن رسلان په دې کلام سره په شبهه کښې کې راغلو، او زما په ذهن کښې دا خبره راځی چه ددې کلام قائل ابن عمر رضی الله عنهما دې کوم چه د عمر په اعتبار سره په صغار صحابه کرامو دې، د غزوہ خندق والا کال د هغه د بلوغ کال دې او ظاهره ده چه د هجرت په شروع کښې به د هغه عمر یولس دولس کاله وو، هم دغه شان د هغه نور ملگری کوم چه به د هغوی همزولی وی د هغوی په باره کښې دا خبره کولې شی، او د حضرت گنگوهی رضی الله عنه په تقریر کښې یو بل تاویل کړې شوې دې هغه دا چه «فاذا سمعنا الاقامة» د دې شرط جزاء خو «توضانا» نه ده بلکه «خرجنا الى الصلاة» دې او په مینځ کښې خو «توضانا» جمله حالیه ده او د عبارت تقدیر داسې دې «فاذا سمعنا الاقامة» وقد توضانا خرجنا الى الصلاة» یعنی کله چه به مونږ د اقامت اواز اوریدو او حال دا چه مخکښې به مو اودس کړې وو نو فوری به د مانځه دپاره لاړو او حضرت د بذل په حاشیه کښې لیکلې دی چه مولانا عبدالحی صاحب په سعایه کښې د ابوداود روایت نقل کړې دې خو د هغه الفاظ د «توضانا» په ځانې «توخينا ای تهینانا» دی یعنی کله چه به مونږ د اقامت اواز واوریدو نو د مانځه دپاره به فوراً تیار شو.

[۵۱۱] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ قَارِسٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ يَعْنِي الْعُقَيْدِيَّ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُؤَذِّنِ مَسْجِدِ الْعَرِيَّانِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْمُثَنَّى مُؤَذِّنَ مَسْجِدِ الْأَكْبَرِ يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عَمْرٍو، وَسَأَلَ الْحَدِيثَ.

ترجمه: مونږ ته حدیث بیان کړې دې شعبه د ابو جعفر نه چې مؤذن د مسجد العریان دې هغه وئیلی دي: ما اوریدلی دی د ابو المثنی نه مؤذن د مسجد اکبر هغه به وئیل: ما اوریدلی دی د ابن عمر نه، او بیان ئې کړو هم دا حدیث.

تشریح: قوله: «حدثنا محمد بن يحيى... عن أبي جعفر مؤذن مسجد العريان» دا هم هغه ابو جعفر دې کوم چه په وړاندې سند کښې راغلې وو دلته د هغه یو صفت زائد موجود دې «مؤذن مسجد العريان» او په بعض کتب حدیث (طحاوی) کښې داسې دی «عن أبي جعفر الفراء» خو بعض علماء کرام فرمائی چه ابو جعفر الفراء جدا راوی دې او ابو جعفر مؤذن د مسجد العریان جدا راوی دې. والله اعلم

په بذل کښې لیکلې دی چه مسجد عریان کیدې شی چه د کوفې مسجد وی او ابن رسلان فرمائی چه کیدې شی دا مسجد په بصره کښې وی ځکه چه ابو جعفر راوی بصری

له مبارک «لیني منكم اولوا الاحلام والنهي» مصداق دې، ظاهره ده چه هغه به په وړاندې صف کښې وی او ابن عمر رضی الله عنهما د خان په باره کښې خپله فرمایي چه زه او زما ملگری به د اقامت اواز اوریدلو سره د اودس دپاره پاسیدو اوس ظاهره ده چه هغه به په مونځ کښې په روستو صفونو کښې وی نو د رسول الله صلی الله علیه وسلم د مانځه د کیفیت په باره کښې به وړاندې صف والا ډیر خبر وی یا روستو صف والا؟
(انظر ما قبله، تحفة الأشراف: ۷۴۵۵) (حسن)

دې، هم دغه شان ابن رسلان فرمائی «العربان ضد الكاسی» یعنی برېښه... بس ددې نه وړاندې هغه هیڅ نه دی لیکلی، غالباً ددې ترجمه دا شوه، مسجد الفقراء والمساكين، لکه چه زمونږ په عرف کښې هم غریب بنده ته اوږې او په تن برېښه وائی.

تنبيه: په نسائی کښې «باب التوب فی اذان الفجر» کښې یو عبارت دې، ولس بابی جعفر الفراء، په دې باندې په «الفيض السمانی» کښې لږ شان کلام دې څوک چه کتل غواړی هلته دې اوگوری د مقام د مناسبت د وجې نه پرې مونږ تنبيه کړې ده.

«مؤذن مسجد الاکبر» لیکلې دی چه په کوفه کښې یو مسجد دې.

بَابُ فِي الرَّجُلِ يُؤَذِّنُ وَيُقِيمُ آخِرُ

باب دې په بیان د سړي کي چې اذان وکړي او اقامت بل وکړي

اذان یو او کړی او بل اقامت دا مسئله اختلافی ده، د امام شافعی او امام احمد په نزد داسې کول مکروه دی، د امام مالک رحمه الله په نزد مطلقاً مباح دی او د احنافو په نزد بغیر د کراهت نه جائز ده په دې شرط چه مؤذن په دې باندې راضی وی، گینې مکروه دې.

[۵۱۲] (١) حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: "أَرَادَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْأَذَانِ أَشْيَاءَ لَمْ يَصْنَعْ مِنْهَا شَيْئًا، قَالَ: فَأَرَى عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ الْأَذَانَ فِي الْمَنَامِ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: أَلْقِهِ عَلَى بِلَالٍ، فَأَلْقَاهُ عَلَيْهِ، فَأَذَّنَ بِلَالٌ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: أَنَا رَأَيْتُهُ وَأَنَا كُنْتُ أُرِيدُهُ، قَالَ: فَأَقِمِ أَنْتَ."

ترجمه: د عبد الله بن زيد نه روایت دې هغه وئیلی دی، اراده وکړه نبي ﷺ په خبرولو د خلقو کښې د څه شيانو (مثلاً ناقوس وغیره)، هیڅ شی نې هم ونه کړل د هغې نه، هغه وئیلی دې: وښودلی شو عبد الله بن زيد ته اذان په خوب کښې نو راغې نبي ﷺ ته خبرې ورته وکړو، هغه وویل: دا وښایه بلال ته، ویی ښودلی هغه ته نو اذان وکړو بلال، نو وئیل عبد الله چه ما لیدلې وو هغه (خوب دا اذان) نو زه غواړم چې اذان وکړم. نبي ﷺ وفرمائیل: پس ته اقامت وکړه.

د سند تحقیق

قوله: «حدثنا عثمان بن أبي شيبة قوله عن محمد بن عبد الله عن عمه عبد الله بن زيد»
دا محمد، د عبد الله بن زيد بن عبد ربه رحمه الله خوښې دې، لهذا په سند کښې په ځانې د «عن عمه» (عن ابيه) کیدل پکار وو^(۱)، لکه چه ظاهره ده. لهذا دا د یو راوی وهم دې او ددې نه په وړاندې سند کښې داسې دی «سمعت عبد الله بن محمد قال كان جدی عبد الله بن زيد» د دې نه معلومېږي چه راوی محمد بن عبد الله نه دې بلکه د هغه خوښې عبد الله بن محمد دې یعنی د عبد الله بن زيد نمسې.

(۱): تفرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۳۱۰)، مسند احمد (۴/۴۲) (ضعیف)

(۲): دا زمونږ د سند په اعتبار سره دې گینې د حافظ تحقیق وړاندې راروان دې چه دلته من جده کیدل پکار وو) ۱۲ منه

د حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ په تحقیق کښي هم دا خبره صحیح ده، د باب ددې اولنی حدیث مضمون واضح دي، ددې حدیث نه معلومیږي چه اقامت غیر مؤذن کولې شی.

[۵۱۳] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ الْقَوَارِيرِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو شَيْخٌ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُحَمَّدٍ، قَالَ: كَانَ جَدِّي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ يُحَدِّثُ بِهَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَأَقَامَ جَدِّي.

ترجمه: عبد الله بن محمد ویلي دي: وونیکه زما عبد الله بن زید چې بیانولویي دا حدیث، هغه ونیلي دي: اقامت وکړو نیکه زما.

[۵۱۴] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ غَانِمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ يَعْني الْأَقْرَبِيَّ، أَنَّهُ سَمِعَ زِيَادَ بْنَ الْحَارِثِ الصَّدَائِيَّ، قَالَ: "لَمَّا كَانَ أَوَّلُ أَذَانِ الْعَصْرِ، أَمَرَنِي يَعْني النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذَنْتُ، فَبَعَثْتُ أَقُولُ: أَقِيمُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَبَعَثَ يَنْظُرُنِي إِلَى تَاجِيَةِ الْمَشْرِقِ إِلَى الْفَجْرِ، فَيَقُولُ: لَا حَتَّى إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ، نَزَلَ فَبَدَأَ ثُمَّ انْعَرَفَ إِلَيَّ وَقَدْ تَلَا حَقَّ أَصْحَابِهِ يَعْني قَتَوْضًا، فَأَرَادَ بَلَّالٌ أَنْ يَقِيمَ، فَقَالَ لَهُ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ أَخَا صَدَاءَ هُوَ أَذَنْ، وَمَنْ أَذَنْ فَهُوَ يَقِيمُ، قَالَ: فَأَقَمْتُ."

ترجمه: زياد بن الصدائي ویلي دي: هرکله چې وخت شو داوونی اذان د سحر امر وکړو ماته نبي صلی اللہ علیہ وسلم ما اذان وکړو، نو مابه وئیل: زه اقامت وکړم ای د الله رسوله! هغه به کتل طرف د مشرق ته د صبا رنرا ته، هغه به وئیل: نه، تردې چې صبا به راوختلو، د سورلئ نه به راڅکته شو صحراء ته به (قضاء حاجت دپاره) لاړو، بیا به راغلو ماته، یقینا ملگری (صحابه) به راغلی وو (یعنی نبي صلی اللہ علیہ وسلم اودس اوکړو) نو اراده وکړه بلال چې اقامت وکړی نو نبي صلی اللہ علیہ وسلم ورته وویل: بیشکه صدائي رور اذان کړې دي او چا چې اذان وکړو هغه به اقامت هم کوي. هغه وایي: پس ما اقامت وکړو.

تشریح: قوله: (حدثنا عبدالله بن مسلمة) د حدیث مضمون دا دي، زياد بن الحارث صدائي فرمائي (کوم چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په یو سفر کښي وو) چه کله د سحر د اذان اولنې وخت شو نو ماته ئې د اذان کولو دپاره او فرمائیل پس ما اذان اوکړو او رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته مې عرض اوکړو چه اقامت به هم زه کوم، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم روان وو او د اسمان مشرقی غاړو ته ئې کتل او ماته ئې فرمائیل چه لا اوس نه تردې چه صبا ښه روښانه شی نو هغه د سورلئ نه راگوز شو او د استنجاء دپاره ئې تشریف یوړلو په دې کښي د هغه د سفر ټول ملگری هم راجمع شو کوم چه لږ شاته پاتې شوې وو، اوس چه کله جماعت اودریدلو نو بلال رضی اللہ عنہ د اقامت د کولو اراده اوکړه په دې باندې ئې هغوی ته او فرمائیل (ان اخا صداء هو اذن ومن اذن فهو یقیم) چه رجل صدائي اذان کړې دي، لهذا هم هغه به اقامت کوی، زياد بن الحارث چونکه صدائي دي ځکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه ته (اخو الصداء) او فرمائیل یعنی قبيله صداء والا سرې، پس اقامت هم هغه اوکړو.

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۳۶۵۳) (ضعيف)

۲: سنن الترمذي للعلاء ۳۲ (۱۹۹)، سنن ابن ماجه للأذنان ۳ (۷۱۷)، (تحفة الأشراف: ۳۶۵۳)، مسند احمد (۱۶۹/۴)

(ضعيف)

د احنافو د طرف نه د حديث توجیه

د دې حديث نه شوافع او حنابله استدلال کوي چه د بل سړي اقامت کول مکروه دي، زمونږ د طرف نه جواب دا دي چه د «تاذي» په شکل کښې د کراهت قائل مونږ هم يو او دلته هم دغه شکل وو، بله دا چه دا حديث ضعيف دي «کما قال الترمذی فی جامعه» ځکه چه ددې په سند کښې عبدالرحمن بن زياد الافريقي دي کوم چه د اکثر محدثينو په نزد ضعيف دي، خو که دا اوونيلې شي چه دا حديث د مالکيانو خلاف دي ځکه چه هغوی مطلقاً د اباحت قائل دي، بل دليل د احنافو دا دي، روايت دي چه ډير کرته به عبدالله بن ام مکتوم رضي الله عنه اذان کولو او بلال رضي الله عنه به اقامت کولو او کله به ددې برعکس معامله وه چه بلال رضي الله عنه به اذان کولو او ابن ام مکتوم رضي الله عنه به اقامت.

باب رفع الصوت بالأذان

باب دي په بيان داوچتولو د اواز سره په اذان کښ

[۵۱۵] (حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غَمْرٍاءُ التَّمَرِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عُمَانَ، عَنْ أَبِي يَحْيَى، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمُؤَذِّنُ يُغْفَرُ لَهُ مَدَى صَوْتِهِ وَيُشْهَدُ لَهُ كُلُّ رَطْبٍ وَيَأْبَسٍ، وَشَاهِدُ الصَّلَاةِ يَكْتَسِبُ لَهُ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ صَلَاةً وَيُكَفَّرُ عَنْهُ مَا بَيْنَهُمَا".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دي، هغه روايت کوي د نبی ﷺ نه هغه ونيلى دي مؤذن ته بنسبه کېږي تر کوم ځانې چې ئې اواز رسېږي، او گواهي کوي د هغه لپاره هر لوند او وچ څيز، او ليکلي شي لپاره د حاضریدونکي مانځه ته د پنځه ويشت مونځونو ثواب، او کفارې کېږي د هغه نه هغه چې د دواړو په مينځ کښې دي.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غَمْرٍاءُ التَّمَرِيُّ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عُمَانَ، عَنْ أَبِي يَحْيَى، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْمُؤَذِّنُ يُغْفَرُ لَهُ مَدَى صَوْتِهِ وَيُشْهَدُ لَهُ كُلُّ رَطْبٍ وَيَأْبَسٍ، وَشَاهِدُ الصَّلَاةِ يَكْتَسِبُ لَهُ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ صَلَاةً وَيُكَفَّرُ عَنْهُ مَا بَيْنَهُمَا".

شرح حديث

قوله: (قال: المؤذن يغفر له مدى صوته) د اذان اواز چه چرته رسيږي هم د هغې برابر مؤذن ته بخښنه کولې شي لهذا هغه لره خپل اواز زيات نه زيات اوچتول پکار دي ددې دپاره چه د هغې برابر هغه ته بخښنه اوشي، د هغې برابر مغفرت نه مراد مغفرت تامه دي په طريقه د مبالغه فرمائي، بل مطلب ئې دا ليکلې دي چه که د مؤذن معاصي اجسام فرض کړې شي او ددې نه دا ټول ځانې د زمکې ډک شي چه د کوم ځانې پورې د هغه اواز څي نو هغوی ټول هغه ته معاف کولې شي، د کوم ځانې پورې چه د اذان اواز څي د زمکې په هغه حصه باندي چه مؤذن کوم گناهونه کړې وي هغه ټول به معاف کولې شي، د اذان اواز چه چرته رسيږي په هغه حصه کښې چه څومره خلق اباد دي د مؤذن په شفاعت باندي به هغوی ټولو ته

۱: سنن النسائي الأذان ١٤ (٦٤٦)، سنن ابن ماجه الأذان ٥ (٧٢٤)، (تحفة الأشراف: ١٥٤٦٦)، مسند احمد (٤٢٩/٢)، (٤٥٨) (صحيح)

بخښنه کولې شي، «بغفر» په معنی د «يستغفر» دې، د مؤذن اواز چه چرته رسيږي د هغه ځانې پورې چه څومره څيزونه دي هغه ټول د مؤذن دپاره استغفار (د مغفرت دعا) کوي «ويشهد له کل رطب ويابس» د کوم ځانې پورې چه د اذان اواز رسيږي د زمکې په هغه حصه کښې چه څومره هم جسم نامي جن وانس او اشجار او جمادات دي، هغه ټول به د هغه په حق کښې د قيامت په ورځ باندې گواهي ورکوي يعنی د هغه د ايمان يا د هغه ددې عمل خير، او دا گواهي په خپل حقيقت باندې محمول کيدې شي چه الله پاک هغه ټولو څيزونو ته گويائي ورکړي، او په مجاز باندې هم، دواړه اقوال مشهور دي يو صورت کښې گواهي په ژبه او په دويم صورت کښې به بلسان حال وي. بلسان قال (۱) په دې وجه چه الله پاک په دې خبره باندې قادر دې چه په دې ټولو څيزونو کښې حيات او د نطق قدرت پيدا کړي او بلسان حال داسې چه علماء کرامو ليکلې دي چه ټول کائنات او موجودات بلسان حال د خپل خالق د جلال او علو شان سره ناطق دي. «وشاهد الصلاة يكتب له» د جماعت په مونځ کښې د حاضریدونکي دپاره د پنځويشت مونځونو ثواب ليکلې شي او د دوه مونځونو ترمينځه گناهونه معاف کولې شي.

[۵۱۶] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا نُودِيَ بِالصَّلَاةِ أَذْبَرَ الشَّيْطَانُ وَلَهُ ضُرَاطٌ حَتَّى لَا يَسْمَعَ التَّأْذِينَ، فَإِذَا قُضِيَ النَّدَاءُ أَقْبَلَ حَتَّى إِذَا نُوبَ بِالصَّلَاةِ أَذْبَرَ، حَتَّى إِذَا قُضِيَ التَّوْبُ أَقْبَلَ حَتَّى يَخْطُرَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَنَفْسِهِ، وَيَقُولُ: أَذْكَرُ كَذَا أَذْكَرُ كَذَا إِمَامًا يَكُنْ يَذْكُرُ حَتَّى يَضِلَّ الرَّجُلُ أَنْ يَذْكُرَ كَمَا صَلَّى".

ترجمه: د ابو هريرة رضی الله عنه روايت دې بيشكه رسول الله ﷺ ويلي دي: كله چې اذان وشي مانځه لپاره تختی شیطان او د هغه تېزونه اچوي چې اذان وانه وري، كله چې اذان پوره شي نو راشي تردې چې كله اقامت كېږي د مانځه لپاره نو بيا لار شي، تردې چې اقامت ختم شي نو راشي تردې چې حائل شي په مابين د سړي او د نفس د هغه كښې او وايي: ياد كړه فلانی شي ياد كړه فلانی شي هغه شيان چې ده ته ياد نه وو، تردې چې سړي پوهه نه شي چې څومره مونځ نې وكړو.

تشریح: قوله: «حدثنا القعنبي... اذا نودی بالصلاة اذبر الشيطان وله ضراط» چه كله ان كولي شي (كوم چه د مونځ دپاره اعلان دي) نو د هغه ځانې نه شیطان تختی او تیزونه اچوي ددې دپاره چه د اذان اواز وانوري، او يا دا مطلب دې چه دومره لرې او تختی چرته چه د اذان اواز نه رسيږي.

۱، صاحب منهل ليكي صحيح دا ده چه بيشكه جمادات، نباتات او حيوانات دپاره علم او ادرا هم دغه شان تسبيح او تقدیس ثابت دي، كما يعلم من قوله تعالى «وان منها لما يهبط من خشية الله» وقوا «وان من شيء يسبح بحمده»، قال النووي: وهذا ملحق بآهل السنة ويدل عليه قضية كلام الذئب والبقر وغيرهما.
 ۲، صحيح البخاري/الأذان ۴ (۶۰۸)، سنن النسائي/الأذان ۳۰ (۶۷۱)، (تحفة الأشراف: ۱۳۸۱۸)، موطا امام مالك/الأذان ۱ (۳۹۹)، مستد احمد (۳۱۲/۲، ۴۶۰، ۵۲۲)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ۸ (۳۸۹)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۷۵ (۳۹۹)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۳۵ (۱۲۱۷)، ويأتي برقم (۱۰۳۰) (صحيح)

د حديث شرح

د دې حديث په شرح كښې دوه اقوال دي. ۱: په حقيقت باندې محمول دي، ۲: شرط به فلان د قبيل نه دي يعنې كله چه څوك په چا پورې توقې كوي نو هغه وخت عرب خلق وائي (شرط به فلان) چه هغه به فلانې سړې پورې توقې او كړې په دې صورت كښې به (شرط) په خپل حقيقت باندې محمول نه وي بلكه ددې نه مراد به استهزاء وي چه په اذان پورې توقې كول دي، او كه په حقيقت باندې محمول شي نو هم صحيح ده، ځكه چه شيطان جسم دې خوراك ځكاك هم كوي، په حقيقت باندې د محمول كيدو په صورت كښې احتمال دي چه هغه داسې قصد كوي چه د اذان اواز وانوري كه د اذان په وخت باندې د تنگ تكور څه اواز شروع شي نو ظاهره ده چه د اذان اواز به نه اوري او دا هم احتمال دي چه بغير د قصد نه داسې اوشي د منډو وهلو د وجې نه.

قوله: (فاذا قضى النداء اقبل) د اذان په پوره كيدو باندې بيا راشي او چه كله تشويب كولې شي نو بيا تختي د هغې په پوره كيدو باندې بيا راشي او په مونځ كونكو كښې وسوسي اچوي، او كله كله مختلف خبرې هغوى ته په مانځه كښې وريادوي.

يو انكال او جواب

دلته يو مشهور طالب علمانه سوال دي چه شيطان د اذان نه خو دومره ويرېږي او تختي او مونځ كوم چه اصل مقصود دي چه په هغې كښې د قران كريم تلاوت وي د هغې نه ولې په ويرې سره نه تختي؟ ددې جواب مونږ د استاذانو نه اوريدلې دي چه دا د تاثير بالخاصه د قبيل نه دي، الله پاك په څيزونو كښې اثار او خواص كيخودلي دي د هر يو څيز يو تاثير وي، الله پاك په اذان كښې دا تاثير پيدا كړې دي چه ددې نه شيطان ويرېږي، هم په دې وجه باندې علماء كرامو ليكلي دي چه په كوم كور كښې د جناتو اثر وي هلته دي په كثرت سره اذان او كړې شي ددې دپاره چه هغوى او تختي، الحاصل دا تاثير بالخاصه دي، لهذا ددې نه دي په قران كريم باندې د اذان د افضليت شبهه اونكړې شي، او ددې يوه وجه دا هم كيدې شي چه د مؤذن په باره كښې دا راغلې دي چه كوم څيز هم د هغه اواز اوري هغه به د قيامت په ورځ باندې د مؤذن په حق كښې گواهي وركوي او ظاهره خبره ده چه شيطان گواه جوړيدل نه غواړي په دې وجه هغه داسې كوي.

باب مَا يَجِبُ عَلَى الْمُؤَذِّنِ مِنْ تَعَاهُدِ الْوَقْتِ

باب دې په بيان د هغې ځكې چې لازم دي په مؤذن باندې د خيال ساتلو د وقت

تعاهد يعنې اهتمام او نگراني او د هغې خيال ساتل

[۵۱۷] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ لُصْلُبٍ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْإِمَامُ مُضَامٍ وَالْمُؤَذِّنُ مُؤَمَّنٌ، اللَّهُمَّ ارْشِدِ الْأَيُّمَ وَاعْفِرِ لِلْمُؤَذِّنِينَ".

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۴۲۹)، مسند احمد (۲۳۲/۲، ۳۸۲، ۴۱۹، ۵۲۴)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/المصلا ۳۹ (۲۰۷) (صحيح)

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه ونيلى دى چې ونيلى دى رسول الله صلى الله وسلم امام ضامن دى او مؤذن امانتدار دى، اى الله ته هدايت وكړى امامانو ته او بخښنه وكړى مؤذنينو ته.

تشرېح: قوله: (الامام ضامن والمؤذن مؤتمن) يعنى امام د خپلو مقتديانو د مونځ د صحت او فساد ذمه دار دې، هغه د مقتديانو مونځ راتينگ كړې دې د مقتديانو مونځ د هغه د مونځ تابع دې، ملا على قارى رحمه الله فرمائى چه ضمان دلته د غرامت او تاوان په معنى كښي نه دې بلكه ددې نه مراد صرف حفظ او رعايت دې او بعض شارحينو ليكلي دي چه امام متكفل وي د مقتديانو د مونځونو د امورو، پس د هغوى د طرف نه د قرأت متحمل وي (دا د هغه خلقو په نزد دې كوم چه د قرأت خلف الامام قائل نه دى) خصوصاً د مسبوق په حق كښي، هم دغه شان سنن او مستحبات او عدد ركعات.

قوله: (اللهم ارشد الائمة واغفر للمؤذنين) د مسجدونو امامانو او مؤذنينو ته رسول الله صلى الله عليه وسلم دعا كوي، د ائمه كرامو دپاره ئې دا دعا كړې ده چه هغوى ته د رشد وهدايت اعلى مقام ورکړه، او د مؤذنينو دپاره ئې د بخښني او مغفرت دعا فرمائيلې ده، د ائمه كرامو په حق كښي دعا د هغوى د شان موافق رشد او هدايت او فرمائيله او د مؤذنينو په حق كښي د هغوى مناسب يعنى د هغوى د خطايانو معافى، ځكه چه مؤذن اوچت ځانې ته ختلو سره اذان وركوي، كيدي شي چه بې محله د هغه نظر پريوځي يا ددې په شان بل څه قسم كمې او كوتاهي ترې اوشي.

د امامت او اذان مرتبه

د دې نه معلومه شوه چه امامت افضل دى د اذان نه لكه چه د احنافو او شوافعو د يو جماعت مسلك دې، (۱) امام شافعى رحمه الله په كتاب الام كښي تصريح فرمائيلې ده، د اذان د فضليت، او ابن قدامه ليكي چه د امام احمد رحمه الله نه په دې كښي دوه روايتونه دي، او ونيلى شوې دي چه دواړه برابر دي او يو قول دا دې چه كه انسان ته په خپل ځان باندي د حقوق امامت د ادا كولو اعتماد وي نو د هغوى په حق كښي امامت افضل دې گيني اذان، دلته دا اشكال راځي چه د خليفه ثاني سيدنا عمر رضي الله عنه نه نقل دى (لولا الخلافة لأذنت) كه دا د خلافت ذمه دارى په ما نه وې نو ما به اذان كولو، ددې جواب دا وركړې شوې دې چه د هغوى مراد دا دې چه (لأذنت اى مع الامامة)، او دا مطلب نه دې چه امامت به مې پريخودلې وې او اذان به مې كولو. (طحاوى).

(۱) ځكه چه د امام ذمه دارى زياتې او اوچتې دي هغه د مونځ د بعضي اركانو متكفل وي په خلاف د مؤذن، چه هغه صرف د مونځ د وختونو متكفل وي او بله داچه امام د رسول الله (ص) خليفه دى او مؤذن خليفه دبلال دې، خو شارح ابن رسلان ددې حديث نه د اذان په فضليت باندي استدلال كړې دى او ونيلى ئې دى چه امين افضل وي د ضمين نه، ليكن ددې جواب دادې چه دا قاعده كليده نه ده بلكه كتلي به شي چه دا ضمين د كوم قسم كارونو ضامن دې كه هغه څيزونه اهم وي لكه څنگه چه دلته په امامت كښي، نو بيا به هم دا افضل وي.

[۵۱۸] () حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ كُمَيْلٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: ثُبُتُ عَنْ أَبِي صَالِحٍ، قَالَ: وَلَا أَرَانِي إِلَّا قَدْ سَمِعْتُهُ مِنْهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مِثْلُهُ.

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې هغه وايي چې ويلي دي رسول الله صلى الله عليه وسلم، پشان دهغه حديث.

باب الأذان فوق المنارة

باب دې په بيان د اذان کي دپاسه د مناري نه

مناره او منار هغه اوچتي ابادي ته ويلي شي چه کوم په مسجد کښي د اذان دپاره جوړولې شي، په اصل کښي دا منوره وو يعنې موضع النور يعنې د رنځا ځاني او دا رنځا به د مسافرو دپاره په لوړو ځايونو باندې کولې شوه دې ته ميدنه هم ويلي شي.
د ترجمه الباب غرض دا دې چه اذان په اوچت ځاني باندې کيدل پکار دي، د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه کښي په مسجد کښي دا مينار متعارف نه وو، په دې باب کښي مصنف يو حديث ذکر کړې دې، د حديث مضمون دا دې چه يوه صحابي (نامعلوم الاسم) فرماني چه د مسجد نبوي نه چه چاپيره کوم کورونه وو په هغې کښي زما کور د ټولو نه اوچت وو په دې وجه به بلال رضي الله عنه د سحر اذان د هغې په جهت باندې ادا کولو.

[۵۱۹] () حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ امْرَأَةٍ مِنْ بَنِي النُّجَارِ، قَالَتْ: "كَانَ يَتِي مِنْ أَطْوَلِ بَيْتِ حَوْلِ الْمَسْجِدِ وَكَانَ بِلَالٌ يُؤْذِنُ عَلَيْهِ الْفَجْرَ، فَيَأْتِي بِسَحَرٍ فَيَجْلِسُ عَلَى الْبَيْتِ يَنْظُرُ إِلَى الْفَجْرِ، فَإِذَا رَأَتْ تَمَطَّى، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَسْتَعِينُكَ عَلَى قُرَيْشٍ أَنْ يَقِيمُوا دِينَكَ، قَالَتْ: ثُمَّ يُؤْذِنُ"، قَالَتْ: وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُه كَانَ تَرْكُهَا لَيْلَةً وَاحِدَةً تَعْنِي هَذِهِ الْكَلِمَاتِ.

ترجمه: عروه بن الزبير روايت کوي د يوې ښځې د بنو النجار نه هغې ويلي دي: وو کور زما د اوچتو کورونو نه کوم چې گرد چاپير د جمات نه وو، او وو بلال چې اذان به ئې کولو په هغې باندې د سحر، راتلو به سحر کي ناستلو به په کور (چت) باندې، کتل به ئې صبا ته، کله چې به ئې وليدلو صبا صادق، نو ستوماني به ئې ويستله، بيا هغه وفرمايل: اي الله زه ستا حمد و ايم او ستا نه مدد غواړم په قريشو چې قائم کړي ستا دين هغې وويل: بيا به ئې اذان وکړو، هغې وويل: قسم په الله ماته پته نشته چې هغه دا يوه شپه هم پريخودي وي، مطلب ئې دا کلمات دي.

د بلال رضي الله عنه اهتمام کول

د مخکښي نه به ئې ځان هلته رسولو او د صبح صادق په انتظار کښي به ناست وو چه کله به د سحر رنځا ښکاره شوه نو بيا به اودريدو او ستوماني به ئې ويستله او بيا به ئې د اذان نه مخکښي دا کلمات لوستل (اللهم اني احمدک واستعينک على قريش الخ) د هغې نه روستوبه ئې بيا اذان کولو، هغه په قسم سره وائي چه بلال رضي الله عنه کله هم دا کلمات د اذان نه مخکښي نه دي ترک کړي، دا څيز قابل عبرت دې ددې نه دې اندازه اولگولې شي چه د هغه دا عمل د

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۴۲۹) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۷۸) (حسن)

اذان په کوم درد او فکر سره وو، همیشه د اذان نه مخکښې د قریشو دپاره چه د رسول الله ﷺ قبيله ده د هدايت دعا کول چه هغوی په څه طريقې ددې دين دپاره اودريږي. د ديري مودې نه زما دا معمول دې چه د سبق د شروع کولو نه مخکښې د بلال رضی الله عنه والا کلمات «اللهم انی احمدک واستعینک علی الدرس» لولم.

باب فی المؤذن یتدیر فی اذانه باب دی بیان د مؤذن کي چې تاویري په اذان کي

په اذان کښې د «حیعتین» په وخت کښې کوم چه کوم ښی او گس طرف ته مؤذن تاویري هغه بیانوی، په دې کښې هم مصنف رحمه الله یو حدیث ذکر کړې دې. چه د هغې مضمون دا دې:

[۵۲۰] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، جَمِيعًا عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جَحِيفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ وَهُوَ فِي قُبَّةِ حُمْرَاءَ مِنْ أَدِيمٍ، فَخَرَجَ بِلَالٌ فَأَذَّنَ، فَكُنْتُ أَتَّبِعُهُ فَمَهَاهُنَا وَهَاهُنَا، قَالَ: ثُمَّ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ حُلَّةٌ حُمْرَاءُ بَرُودٌ يَمَانِيَّةٌ قَطْرِي، وَقَالَ مُوسَى: قَالَ: رَأَيْتُ بِلَالًا خَرَجَ إِلَى الْأَبْطَحِ فَأَذَّنَ، فَلَمَّا بَلَغَ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، لَوِيَ عُنْقُهُ يَمِينًا وَشِمَالًا وَلَمْ يَسْتَدِرْ، ثُمَّ دَخَلَ فَأَخْرَجَ الْعَنْزَةَ"، وَسَاقَ حَدِيثَهُ.

ترجمه: عون بن ابی جحيفة د خپل پلار نه روایت کوي، هغه وئیلی دي: زه راغلم ښی ﷺ ته په مکه کښې او هغه په چینه سره کښې د څرمې نه، راووتلو بلال نو اذان ئې وکړو او وم زه چې ورپسې وم د هغه خوله پسې دې طرف ته او هغه طرف ته، هغه وایي: بیا راووتلو رسول الله ﷺ او په هغه باندې جوړه وه سره، خادرونه یمنی قطري. او وئیلی دی موسی: وایي هغه: ما ولیدلو بلال چې راووتلو ابطخ ته نو اذان ئې وکړو هرکله چې ورسیدو حی علی الصلاة او حی علی الفلاح ته نو تاو ئې کړو خت خپل ښی او چپ طرف ته، او ټول تاو نه شو، بیا داخل شو خیمې ته راویي وېستله عنزة او بیان کړو راوی آخر پورې حدیث.

د حدیث مضمون

ابو جحيفه رحمه الله فرماني چه زه د رسول الله ﷺ په خدمت کښې مکې ته حاضر شوم نو هغه دغه وخت د څرمې په یوه سره خیمه کښې ناست وو «د سفر واقعه ده» د خیمې نه سیدنا بلال رضی الله عنه بهر راوتلو او راغلو اذان ئې وکړو نو ما د هغه مخ ته کتل دې طرف ته او هغه طرف ته یعنی چه کله به ئې په حیعتین کښې ښی او گس طرف ته مخ تاو هلو نو ما د هغه دې عمل ته کتل او خپله مې هم د هغه په تابعداري کښې داسې کول، بیا رسول الله ﷺ خپله هم د خیمې نه بهر تشریف راوړلو دې وخت کښې د هغه په بدن مبارک باندې سره کړښو والا یمنی جوړه وه، د مقام قطر.

«ثم دخل فاخرج العنزة» بیا سیدنا بلال رضی الله عنه د خیمې نه یوه وړه نیزه راوړله د سترې قائمولو دپاره، د حدیث الباب نه معلومه شوه چه «حی علی الصلاة» او «حی علی الفلاح»

(۱) صحیح مسلم الصلاة ۴۷ (۵۰۳)، سنن الترمذي الصلاة ۳۰ (۱۹۷)، سنن النسائي للأذان ۱۳ (۶۴۴)، والزيعة ۱۲۳ (۵۳۸۰)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۰۶، ۱۱۸۱۷)، مسند احمد (۳۰۸/۴)، سنن الدارمي الصلاة ۸ (۱۲۳۴)، وقد أخرجه صحيح البخاري للأذان ۱۵ (۶۳۴)، سنن ابن ماجه للأذان ۳ (۷۱۱) (صحيح)

په وخت باندې ښی او گس طرف ته التفات کول پکار دی.
د نفس التفات خو ټول قائل دی سوا د ابن سیرین چه هغه دې ته مکروه وائی، خو
اختلاف په استدار کښي دې یعنی بالکل تاویدل.

د استدار په سلسله کښي روایاتو کښي اختلاف

اصل کښي په دې سلسله کښي روایات مختلف دی په بعض کښي اثبات دي او په
بعض کښي نفی، اوس یا خو دې دا او وئیلې شي چه د اثبات روایات صرف په تحویل راس
باندې محمول دي او د نفی په استدار بجمیع البدن باندې، او یوه بله توجیه دا هم ده چه د
اثبات روایات دې محمول کړې شي په عند الضرورت باندې او د نفی روایات محمول کړې
شي په عند عدم الحاجة باندې، یعنی که بغیر د سینې تاوولو نه کار اوشي او مقصود
حاصل شي نو بیا خو به هلته د سینې تاوولو حاجت نه وي ځکه چه د هغې کهرکي به مؤذن
ته نزدې وي او اواز به د بهر طرف ته اورسیري، او که مناره وسیع وي نو په دې صورت
کښي به چونکه ددې کهرکي په فاصله باندې وي په دې وجه به هلته د گرځیدو ضرورت
راپښیري ددې دپاره چه اواز ئې بهر لار شي فقهاء کرامو ئې هم دا تفصیل لیکلې دي
بیا ځان پوهه کړه چه په دې حدیث کښي دی ﴿لوی عنقه يمينا وشمالا﴾

د تحویل په کیفیت کښي اقوال

امام نووي رحمه الله لیکي چه د تحویل په کیفیت کښي درې اقوال دي: ۱: اول دا چه ﴿حي على
الصلاة﴾ سره دې مخ ښی طرف ته واړوی او دوه کرته دې هغه وائی، ثانيا دې خپل مخ گس
طرف ته واړوی او دوه کرته دې ﴿حي على الفلاح﴾ وائی. ۲: اول دې یو ځل ﴿حي على
الصلاة﴾ ښی طرف ته وئیلو سره مخ د قبلې طرف ته واړوی او بیا دې په دویم ځل باندې
داسې اوکړي، په دویم ځل دې گس طرف ته مخ واړوی او ﴿حي على الفلاح﴾ دې وائی بیا
دې مخ د قبلې طرف ته راوولی او دوباره دې هم دغه شان اوکړي. ۳: اول دې خپل مخ ښی
طرف ته واړوی او یو ځل دې دا کلمه وائی او بیا دې گس طرف ته واړوی او هم دا کلمات
دې بیا وائی، چه د دواړو طرفونو په حصې کښي دا دواړه کلمات راشي، هم دغه شان امام
نووي رحمه الله لیکلې دي چه زمونږ په نزد اوله طریقه اصح ده، او زه وایم چه د احنافو په نزد
دویمه طریقه مختار ده.

بَابُ مَا جَاءَ فِي الدُّعَاءِ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ

باب دې په هغې کښي چې راغلي دي په دعاء کښي په مینځ د اذان او اقامت کښي

[۵۲۱] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ زَيْدِ الْعَمِيِّ، عَنْ أَبِي إِيَّاسٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يُرَدُّ الدُّعَاءُ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ".

۱: سنن الترمذي الصلاة ۴۴ (۲۱۲)، الدعوات ۱۲۹ (۳۵۹۴، ۳۵۹۵)، سنن النسائي اليوم الليلة (۶۸، ۶۹، ۷۰)، تحفة
الأشراف: (۱۵۹۴)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۱۹/۳) (صحيح)

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې هغه ويلي دي، چې ويلي دي رسول الله ﷺ نه رد کيږي دعاء په مينځ د اذان او اقامت کښي.

تفريح: د اذان او اقامت تر مينځه وخت ډير مبارک او د قبوليت دې په هغې کښي دعا نه رد کيږي لکه چه په حديث کښي راغلي دي. « لا يرد الدعاء بين الاذان والاقامة » د دې په مطلب کښي بذل کښي دوه احتمالات ليکلي دي.

۱: د اذان دوران کښي دعا نه رد کيږي يعنې د اذان د شروع نه د اذان ختميدو پورې او هم دغه شان د اقامت دوران.

۲: د اذان د شروع کيدو نه تر د اقامت د انتها پورې په دې پوره وخت کښي دعا نه رد کيږي،
۳: دريم مطلب ئې دا هم کيدې شي چه د اذان د ختميدو نه پس تر د اقامت د شروع کولو پورې چه کوم درمياني وخت دې په هغې کښي دعا نه رد کيږي، د اول احتمال تائيد د هغه روايت نه کيږي کوم چه علامه زرقاني د ديلمي نه نقل کړې دې چه د هغې الفاظ دا دي «وحيث يؤذن المؤذن حتى يسكت»

بَابُ مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْمُؤَذِّنَ

باب دې په بيان د هغې کي چې ويلي شي کله چې واورې مؤذن (اذان)

[۵۲۲] () حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا سَمِعْتُمُ النِّدَاءَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ الْمُؤَذِّنُ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضي الله عنه نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ ويلي دي کله چې تاسو اذان واورئ نو (ووايي تاسو) پشان د هغې چې مؤذن ئې وايي.

تفريح: قوله: « اذا سمعتم النداء فقولوا مثل ما يقول المؤذن » په دې حديث کښي د اذان د اجابت حکم کړې شوي دي (۱).

د اجابت اذان حکم

د اجابت دوه قسمونه دي، اجابة بالقول اجابة بالاقدام، اجابة بالقول د جمهورو علماء کرامو په نزد مستحب دې او د مشايخ حنفيه په دې کښي دوه قوله دي څنگه چه په شامي کښي دي، وجوب او استحباب خو راجح عدم وجوب دې ځکه چه متون ددې د ذکر نه خالي دي، وقيل الواجب الاجابة بالاقدام.. بلکه زه وائم چه د اجابت بالاقدام واجب کيدل خو ظاهر دي، البته اجابت بالقول د اهل ظواهر په نزد واجب دې او امام طحاوی رحمه الله هم د بعض ملفو نه ددې وجوب نقل کړې دې.

۱: صحيح البخاري/الاذان ۷ (۶۱۱)، صحيح مسلم/الصلاة ۷ (۳۸۳)، سنن الترمذي/الصلاة ۴۰ (۲۰۸)، سنن النسائي/الاذان ۳۳ (۶۷۴)، سنن ابن ماجه/الاذان ۴ (۷۲۰)، (تحفة الأشراف: ۴۱۵۰)، موطا امام مالك/الصلاة ۱ (۲)، مسند احمد (۶۳، ۵۳، ۷۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۰ (۱۲۳۷) (صحيح).

۲: ابن رسلان ليکي چه د ظاهر الحديث نه معلومېږي چه اجابة اذان موقوف دې په سماع باندې لهذا که يو سري مؤذن د لرې نه اويني او د هغه اواز نه ووري، د لري والي د وجې نه يا د کنړيدو د وجې نه نو په هغه باندې د اذان اجابت نشته.

جمهور علماء کرامو په عدم وجوب باندې د مسلم روایت پیش کړې دې چې رسول الله ﷺ د یو مؤذن اذان واوریږدو چې کله هغه «الله اکبر» اووې نو وې فرمائیل «علی الفطرة» او چې کله شهادتین ته اورسیدو نو وې فرمائیل «خرج من النار» او په روایت کښې د اجابة اذان ذکر نشته ددې نه معلومه شوه چې اجابة اذان واجب نه دې.

د دې نه پس خان پوهه کړه چې په دې روایت کښې خو «مثل ما يقول المؤذن» دې چې د هغې نه معلومېږي چې «حی علی الصلاة» او «حی علی الفلاح» هم دغه شان اووئیلې شی او په بعض روایاتو کښې ددې تصریح هم ده. خو ددې باب په اخری حدیث کښې ددې خبرې تصریح ده چې د «حیلة» په وخت کښې «حوقله» یعنی «لا حول ولا قوة الا بالله» اوئیلې شی او د مسلم په یو روایت کښې هم ددې تصریح ده او هم دا د جمهورو په نزد مختار قول دې، ددې وجه دا ده چې په حیلة کښې اگر چې دا لفظ اووئیلې شی نو د استهزاء شبهه به وی او زموږ د بعض مشانخورانې دا ده چې دواړه جمع کول اولی دی ددې دپاره چې په دواړو قسم روایتونو باندې عمل اوشی او «حی علی الصلاة والفلاح» کښې دې خپل نفس ته د خطاب نیت اوکړی.

د اذان خطبه اجابت

دلته یوه خبره پاتې شوه او هغه دا چې د اذان خطبه هم اجابت مستحب دې یا نه، په در مختار کښې لیکلې شوې دی چې «لا یجیب» او علامه شامی لیکي «یجیب بقلبه عند الامام وبعد الفراغ عند محمد ولا یرد مطلقا عند ابی یوسف، وهو الصحيح».

[۵۲۳] (()) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ ابْنِ هِيعَةَ، وَحَيَّوَةَ، وَسَعِيدِ بْنِ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُلَيْمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا سَمِعْتُمُ الْمُؤَذِّنَ فَقُولُوا مِثْلَ مَا يَقُولُ، ثُمَّ صَلُّوا عَلَيَّ، فَإِنَّهُ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ صَلَاةً، صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ بِهَا عَشْرًا، ثُمَّ سَلُوا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لِي الْوَسِيلَةَ، فَإِنَّهَا مَنْزِلَةٌ فِي الْجَنَّةِ لَا تَنْبَغِي إِلَّا لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ تَعَالَى، وَأَرْجُو أَنْ أَكُونَ أَنَا هُوَ، فَمَنْ سَأَلَ اللَّهَ لِي الْوَسِيلَةَ، حَلَّتْ عَلَيْهِ الشَّقَاةُ".

ترجمه: د عبد الله بن عمرو بن العاص نه روایت دې، بیشکه هغه اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه چې هغه وئیل: کله چې واوری تاسو مؤذن لره نو وایی تاسو پشان د هغې چې مؤذن ئې وائی، بیا درود وایی په ما باندې، بیشکه هغه څوک چې درود وایی په ما باندې نو رحمت لېږي الله په هغه باندې لس ځل، بیا سوال وکړئ د الله عز و جل نه زما لپاره د وسیلې، بیشکه دا یوه منزله ده په جنت کښې چې مناسب نه ده مگر د یو بنده لپاره د الله د بندگانو نه، او زما امید دی چې هغه به زه یم، چا چې زما لپاره سوال د وسیلې وکړو نو زما شفاعت ورته واجب شو.

تشریح: قوله: «صلوا علی فانه من صلی علی صلاة صلی الله علیه بها عسرا» دا حدیث د

۱: صحیح مسلم/الصلاة ۷ (۳۸۴)، سنن الترمذی/المناقب ۱ (۳۶۱۴)، سنن النسائی/الاذان ۳۷ (۶۷۹)، (تحفة الأشراف: ۸۷۱)، مسند احمد (۱۶۷/۲) (صحیح)

مخکښې نه زيات جامع دې په دې کښې د اجابت اذان نه علاوه د اذان نه روستو صلاة او سلام او د دعای وسيله تلقين هم ذکر دې. (۱)

(اشکال) په دې روايت کښې دې چه رسول الله ﷺ او فرماښل چه څوک په ما باندې يو ځل درود وائي نو الله پاک په هغه باندې لس کرته رحمت کوي، اشکال دا دې چه په دې کښې د صلاة څه خصوصيت دې دتولونيکو دپاره هم داقاعده ده (من جاء بالحسنة فله عشر امثالها)

(جواب) د دې جواب ابن العربي دا ورکړې دې چه اشکال په هغه صورت کښې وو چه که په حديث کښې دا وو چه يو ځل درود ليرلو والا ته د لس درود ليرلو ثواب ملاويږي، بلکه په حديث کښې دې چه يو ځل صلاة ليرلو باندې الله پاک لس صلوات نازلوي، د الله پاک خو يو صلاة د بنده د صلاة نه بدرجها افضل او اکمل دې پاتې لا لس درود.

او حافظ عراقی رحمه الله دا جواب کړې دې چه د الله پاک د طرف نه لس صلوات نه علاوه د لسو درجاتو او چتيدل او د لس گناهونو معاف کيدل دې نه علاوه دی، لکه چه په بعض رواياتو کښې راغلي دي.

د وسيلې تفسير

قوله: «فانها منزلة في الجنة» په دې حديث کښې د وسيلې تفسير کړې شوې دې چه هغه د جنت يوه خاص درجه ده کوم چه د ټولو درجاتو نه اعلى دې، او وئيلې شوې دې چه د وسيلې نه مراد شفاعت کبري د کوم چه به د قيامت په ورځ باندې رسول الله ﷺ ته حاصل وي، او يو قول دا دې چه «اعلى عليين» کښې دوه قبي دې په يو کښې به رسول الله ﷺ استوگنه اختياروي او په بل کښې به ابراهيم عليه السلام.

قوله: «وارجو ان اكون الا هو» دا خبره رسول الله ﷺ يا خو هغه وخت او فرماښله چه ترڅو رسول الله ﷺ ته دې باره کښې وحى نه وه نازل شوې چه دا هم د هغه حق دې، او کيدې شى چه د وحى نه روستو ئې فرماښلې وي تواضعا، «قوله حلت عليه الشفاعة» شارحينو ليکلي دي چه «حلت» په معنى د «وجبت» دې، او «على» د لام په معنى دې «اي وجبت له» لکه چه د طحاوي په روايت کښې دې، يا داسې او وئيلې شى چه دا «حلت» د حلول نه دې چه د هغې معنى د نزول ده يعنى په هغه باندې زما شفاعت نازلېږي او واقع کيږي.

(۱) ابن رسلان فرماني چه ددې نه معلومه شوه چه افراد الصلاة عن السلام جائز دي يعنى صرف صلاة بغير د سلام نه، خو امام نووي رحمه الله په کتاب الاذکار کښې ليکلي دي چه دا مکروه ده، زه واثم چه امام مسلم هم د مسلم په خطبه کښې صرف صلاة بغير د سلام نه ذکر فرماښلې دې په دې باندې هم امام نووي رحمه الله په شرح د مسلم کښې اعتراض کړې دې خو نورو حضراتو د امام نووي رحمه الله په قول رد کړې دې چه د جمهورو په نزد دا کار بغير د کراهت نه جائز دې.

(۲) وفي بعض التقارير هكذا، د حلت معنى حلال نه ده ځکه چه حرام کله وو، چه اوس حلال شو خو زه واثم چه حلال په خپله معنى کښې هم اخستلې شى هغه په داسې طريقه چه ددې معنى استحقاق ده، چه شفاعت خو به مونږ کوو خو تاسو په خپل ځان کښې استحقاق پيدا کړئ، نمک حرامى مه کوئ او ددې معنى تائيد د هغه رواياتو نه کيدې شى چه په هغې کښې په ترک صلاة باندې وعيدونه راغلي دي او داسې سړي ته بخيل وئيلې شوي دي.

[۵۲۴] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ السَّرْحِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ حُجَيْبٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ يَعْنِي الْحَبْلِيَّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَجُلًا، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ الْمُؤَذِّنِينَ يَفْضُلُونَنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "قُلْ كَمَا يَقُولُونَ، فَإِذَا انْتَهَيْتَ قَسْلُ نُعْطَهُ".

ترجمه: د عبد الله بن عمرو نه روایت دی بیشکه یو سری وویل: ای د الله رسول! بیشکه مؤذنین غوره کبری په مونږ، نو وویل رسول الله ﷺ: ته وایه څنگه چې هغوی وائی، کله چې ته فارغ شی نو سوال کوه ته درکول کبری به.

تشریح: قوله: ﴿قُلْ كَمَا يَقُولُونَ﴾ د دې حدیث نه د اجابت اذان ډیر فضیلت معلومیری او دا چه د اجابت اذان په وجه باندې انسان تقریباً د اذان ثواب حاصلوی، او د اذان کولو ثواب ظاهر دی چه ډیر لوټی دی لهذا د اجابة اذان اهتمام پکار دی، والله الموفق.

[۵۲۵] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ الْحَكِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ قَالَ حِينَ يَتِمُّهُ الْمُؤَذِّنُ: وَأَنَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، رَضِيتُ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا، غُفِرَ لَهُ".

ترجمه: د سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه نه روایت دی، هغه روایت کوی د رسو الله ﷺ نه هغه فرمائیلى دي: هغه څوک چې ووايي کله چې واورى مؤذن لره: او زه هم گواهی کوم چې نشته مستحق د عبادت مگر الله دی یواځې شریک نه لري، او زه گواهی کوم چې محمد ﷺ د الله بنده او رسول دی، زه راضی یم په الله باندې د حیثیته د رب او په محمد باندې د حیثیته د رسول او په اسلام باندې د حیثیته د دین نه. نو هغه ته به بخښنه وشي.

تشریح: قوله: ﴿مَنْ قَالَ: حِينَ يَتِمُّهُ الْمُؤَذِّنُ وَأَنَا أَشْهَدُ الْخ﴾ د دې حدیث شرح کښې دوه اقوال دی. یو دا چه څه دلته مذکور دی دا به د اذان په ختمیدو باندې ونیلى شی، او دویم قول دا دی چه د اذان ترمینځه چه کله مؤذن شهادتین ته اورسیری نو بیا دې دا اووايي په بذل کښې ئې احتمال ثانی اختیار کړې دې او نور شارحینو دواړه اقوال لیکلو سره قول اول ته ترجیح ورکړې ده ځکه چه په مینځ کښې ونیل مراد وی نو د اذان د بعض کلماتو په اجابت کښې به خلل واقع شی.

[۵۲۶] (۳) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا سَمِعَ الْمُؤَذِّنَ يَتَشَهُدُ، قَالَ: وَأَنَا وَأَنَا.

ترجمه: د عائشې رضی الله عنه نه روایت دی بیشکه رسول الله ﷺ وو کله چې به ئې د مؤذن اولږ واوریدو نو تشهد به ئې ویلو، هغه به ونیل: او زه هم، او زه هم په دې گواه یم.

۱: (تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۸۵۴)، مسند احمد (۱۷۲/۲) (حسن صحيح)

۲: صحيح مسلم/ الصلاة ۷ (۳۸۶)، سنن الترمذي/ الصلاة ۴۲ (۲۱۰)، سنن النسائي/ الأذان ۲۸ (۶۸۰)، سنن ابن

ماجه/ الأذان ۴ (۷۲۱)، (تحفة الأشراف: ۳۸۷۷)، مسند احمد (۱۸۱/۱) (صحيح)

۳: (تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۲۲) (صحيح)

شرح حدیث

قوله: «قال: وانا وانا» د اولنی «انا» تعلق د اول تشهد یعنی «اشهد ان لا اله الا الله» سره دې او د دویم «انا» تعلق د «محمد رسول الله» سره دې، د عبارت تقدیر به داسې وی «انت تشهد ان لا اله الا الله وانا اشهد ان لا اله الا الله، انت تشهد ان محمد رسول الله وانا اشهد ان محمد رسول الله» غرض دا چه د «انا» خبر محذوف دې دا خو په هغه صورت کښې دې چه کله په حدیث کښې د «یتشهد» نه شهادتین مراد وی او که د «یتشهد» نه مراد «یؤذن» وی نو دا هم محتمل دې او په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه په پوره اذان کښې د اول نه اخر پورې د مؤذن په جواب کښې «وانا» ئی فرمائیل، چه کله هغه «الله اکبر» اووې نو رسول الله ﷺ او فرمائیل یعنی «وانا اقول الله اکبر وهكذا الى اخر الاذان»

په اشکال او د هغې جواب

د دې نه پس خان پوهه کړې چه دلته دا سوال راځی چه د حدیث د ظاهر نه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ صرف په لفظ د «انا» باندې اکتفاء او فرمائیل، پوره کلمات ئې په ژبې سره ادا نه کړل، خو دا صورت د «قولوا مثل ما يقول» خلاف دې نو اوس یا خو به دا وئیلې شی چه دا واقعه «قولوا مثل ما يقول المؤذن» نه مخکښې ده یا دا او وئیلې شی چه په «قولوا مثل ما يقول» کښې امر د وجوب دپاره نه دې او یا دا او وئیلې شی چه کیدې شی چه رسول الله ﷺ خو پوره کلمه ادا کړې وی یعنی «وانا اقول الله اکبر وانا اقول اشهد ان لا اله الا الله الى اخر الاذان»، خو راوی پوره نه دې نقل کړې خو دې احتمال ته شارحینو بعید وئیلې دې، ددې ټولو د لیکلو نه روستو د بخاری شریف یو روایت په کتاب الجمعة کښې د نظر نه تیر شو کوم چه د سیدنا معاویه بن ابی سفیان رضی الله عنه نه نقل دې چه د هغې نه دا خبره صراحة معلومېږی چه رسول الله ﷺ د شهادتین په جواب کښې خو صرف «وانا» او فرمائیل او په باقی کلماتو کښې ئې پوره الفاظ په ژبې سره ادا کړل.

[۵۲۷] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَهْزٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسَافٍ، عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قَالَ الْمُؤَذِّنُ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، فَقَالَ أَحَدُكُمْ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، فَإِذَا قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، قَالَ: أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، قَالَ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، قَالَ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مِنْ قَلْبِهِ، دَخَلَ الْجَنَّةَ."

١، پس ابن حبان په دې حدیث باندې باب قائم کړې دې باب لباحه الاقتصار للمرأ عند سماعه الاذان علي قوله وانا وانا

٢، صحيح مسلم الصلاة ٧ (٣٨٥)، سنن النسائي اليوم والليلة (٤٠)، (تحفة الأشراف: ١٠٤٧٥) (صحيح)

ترجمه: د عمر بن الخطاب رضي الله عنه نه روايت دي، بيشكه رسول الله ﷺ ويلي دي: كله چې ووايي مؤذن: الله اكبر الله اكبر، نو او دى وايي يو كس ستاسو نه: الله اكبر الله اكبر، كله چې هغه ووايي: اشهد ان لا اله الا الله، هغه دې ووايي: اشهد ان لا اله الا الله، كله چې هغه ووايي: اشهد ان محمدا رسول الله، هغه دې ووايي: اشهد ان محمدا رسول الله، بيا هغه ووايي: حي على الصلاة، نو هغه دې وايي: لا حول ولا قوة الا بالله، بيا دې ووايي: حي على الفلاح، هغه ووايي: لا حول ولا قوة الا بالله، بيا هغه ووايي: الله اكبر الله اكبر، هغه دې هم ووايي: الله اكبر الله اكبر، بيا چه هغه ووايي: لا اله الا الله، هغه دې هم ووايي: لا اله الا الله، د زړه نه نو داخل به شي جنت ته.

تشریح: قوله: ﴿قوله دخل الجنة﴾ معلومه شوه چه د اجابة اذان جزاء جنت دي.

بَاب مَا يَقُولُ إِذَا سَمِعَ الْإِقَامَةَ

باب دی، په بیان دهغې کي چې وايي به يې چې كله اقامت واورې

[۵۲۸] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْعَتَكِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ، حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ، عَنْ شُهْرَبِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، أَوْ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، "أَنَّ بِلَالًا أَخَذَ فِي الْإِقَامَةِ، فَلَمَّا أَنْ قَالَ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَقَامَهَا اللَّهُ وَأَدَامَهَا"، وَقَالَ فِي سَائِرِ الْإِقَامَةِ كَتَبْتُ حَدِيثَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي الْأَذَانِ.

ترجمه: د ابو امامه نه روايت دي او د بعضو اصحابو د نبی ﷺ نه، بيشكه بلال شروع کړو اقامت، هرکله نې چې وي وويل قد قامت الصلاة وويل نبی ﷺ: (اقامها الله وادامها) الله دې قائم او دائم کړي، او هغه وويل: په ټول اقامت کښې پشان د حديث د عمر رضي الله عنه په اذان کښې تشریح: د حديث الباب نه اجابت اقامة مستفاد کيږي او دا چه ﴿قد قامت الصلاة﴾ کښې ددې په ځانې ﴿اقامها الله وادامها﴾ او ټيلي شي، ملا علی قاري رحمته الله ليکي چه ﴿واجعلني من صالحى اهلها﴾ زيادت هم په دې کښې مشهور دي.

اجابات اقامت کښې اختلاف

صاحب منهل ليکي چه د حکايت اقامت شوافع او حنابلة قائل دي او مالکيان د اجابت اقامت قائل نه دي، خو دا حديث د هغوی خلاف دي اگر چه حديث ضعيف دي د محمد بن ثابت د وجې نه کوم چه ضعيف دي او د شهر بن حوشب د وجې نه چه د هغه عدالت مختلف فيهِ دي، خو په فضائل اعمال کښې په ضعيف باندې عمل کيږي زه وایم چه د احنافو په نزد هم په دې کښې دوه اقوال دي پس په در مختار کښې ليکلې دي ﴿وبجيب الاقامة كالاذان وقيل لا﴾ او که د اقامت جواب نه ورکوي نو بيا به څه کوي؟ په شامی کښې ليکلې دي ﴿ولا باس ان يشغل بالدعاء﴾

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۸۸) (ضعيف)

باب مَا جَاءَ فِي الدُّعَاءِ عِنْدَ الْأَذَانِ

باب دې په بيان دهغي کښې چې راغلي دي په دعاء کښې په وخت د اذان کښې

[۵۲۹] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ، حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ قَالَ حِينَ يَتِمُّ الدُّعَاءَ: اللَّهُمَّ رَبِّ هَذِهِ الدُّعْوَةُ التَّامَّةُ وَالصَّلَاةُ الْقَائِمَةُ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ وَابْعَثْهُ مَقَامًا مُحَمَّدًا الَّذِي وَعَدْتَهُ، إِلَّا حَلَّتْ لَهُ الشَّفَاعَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ".

توجه: د جابر بن عبد الله نه روایت دې هغه وئیلی دی، چې وئیلی دی رسول الله ﷺ: هغه څوک چې ووايي کله چې اذان واورې: (ای الله رب ددې پوره دعوت، او د مونځ قائمیدونکي، ورکړی محمد ته وسیله او فضیلت، او اورسوي هغه مقام محمود ته هغه چې تا ورسره وعده کړې ده، مگر واجبیږي هغه لپاره شفاعت په ورځ د قیامت کښې.

تشریح: د اذان نه روستو دعا مشهوره ده لکه چه په کتاب کښې مذکور دی، د دعا الفاظ کوم چه په حدیث الباب کښې منقول دی بعینه هم دغه شان په بخاری کښې هم دی او په دې کښې هم «والدرجة الرفیعة» نشته، حافظ ابن حجر په تلخیص الحبیر او علامه سخاوی په مقاصد حسنه کښې لیکلي دي چه دا زیادت ثابت نه دی، خو د ابن السنی د عمل الیوم واللیله چه مونږ سره کومه مطبوعه نسخه ده په هغې کښې دا زیادت موجود دي، (٢) په سنن نسائی کښې دا زیادت نه دي موندلې شوې حال دا چه سند د دواړو یو دي. (الفیض السانی)

فانده: مولانا یوسف بنوری رحمته الله علیه په معارف السنن کښې لیکلي دي چه حضرت شاه ولی الله صاحب په حجة الله البالغة کښې دا زیادت ذکر کړې دي وهو مثبت فی النقل، هغه لیکي چه په نورو روایاتو کښې ددر قسم مضمون موندلې شی هم دغه شان هغه لیکي چه ددې دعا په اخر کښې د الفاظو شرح په بذل کښې ذکر ده، د دعا ابتداء «اللهم رب هذه الدعوة التامة» نه ده چه د هغې نه معلومیږي چه اذان ډیر لوڼې دعوت او تبلیغ دي، او په دې کښې څه شک دي.

باب مَا يَقُولُ عِنْدَ أَذَانِ الْمَغْرِبِ

باب دې په بيان دهغي چې وایي به یې په وخت د اذان د ماښام کښې

[۵۳۰] (٢) حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِهَابٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْوَلِيدِ الْعَدَنِيُّ، حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ مَعْنٍ، حَدَّثَنَا السَّعْدِيُّ، عَنْ أَبِي كَثِيرٍ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: "عَلَّمَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَقُولَ عِنْدَ أَذَانِ الْمَغْرِبِ: اللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا أَقْبَالُ لَيْلِكَ وَإِذَا بَارَأْتَ نَهَارَكَ وَأَصَوَاتُ دُعَايِكَ فَأَغْفِرْ لِي".

(١): صحيح البخاري للأذان ٨ (٦١٤)، تفسير الإسراء ١١ (٤٧١٩)، سنن الترمذي للصلاة ٤٣ (٢١١)، سنن النسائي للأذان ٣٨ (٦٨١)، سنن ابن ماجه للأذان ٤ (٧٢٢)، (تحفة الأشراف: ٣٠٤٦)، مسند احمد (٣٥٤/٣) (صحيح)

(٢) وليست هذه الزيادة في النسخة التي حققها وعلق عليها عبد الرحمن الكوثر نجل الشيخ مولانا محمد عاشق الهادي البرني، ويستفاد من تعليقه أن هذه الزيادة ليست في النسخة الهندية، نعم توجد في النسخة الحيدرية (بادية)

(٣): سنن الترمذي للدعوات ١٢٧ (٣٥٨٩)، (تحفة الأشراف: ١٨٢٤٦) (ضعيف)

ترجمه: د ام سلمه نه روایت دې هغې ویلی دي: ماته رسول الله ﷺ راوښوده چې زه وایم په وخت د اذان د مابښام کښې (ای الله بیشکه دا مخامخ کیدل د شپې ستا دې، او تلل د ورځ ستا دې، او اوازونه د داعیانو ستا دې، ماته بخښنه وکړي.

تشریح: خاص د مابښام د اذان په وخت دعا په حدیث الباب کښې ذکر ده، ملا علی قاری رحمته الله علیه لیکي چه دا دعا د سحر د اذان په وخت منقول نه ده خو هم په دې باندې قیاس کولو سره وئیلې کیدې شی چه هر کله د مابښام د اذان په وخت ﴿اللهم هذا اقبال لیلک وادبار نهارک﴾ وئیلی شی نو ددې بالمقابل د سحر د اذان په وخت دې دا او وئیلی شی: ﴿اللهم هذا اقبال لیلک وادبار نهارک الی اخره﴾ خو د شیخ ابن حجر مکی رانې دا نه ده هغه وائی چه د امور توقیفی دی په دې کښې قیاس نه چلیږي، خو ملا علی قاری دا خبره رد کړې ده.

باب أَخْذُ الْأَجْرِ عَلَى التَّأْذِينِ

باب دې په بیان د اخستلو د اجرت کي په اذان باندې

[۵۳۱] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا سَعِيدُ الْجَرِيرِيُّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عُمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ، قَالَ: قُلْتُ: وَقَالَ مُوسَى فِي مَوْضِعٍ آخَرَ: إِنَّ عُمَانَ بْنَ أَبِي الْعَاصِ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اجْعَلْنِي إِمَامَ قَوْمِي، قَالَ: "أَنْتَ إِمَامُهُمْ وَاقْتَدِ بِأَضْعَفِهِمْ وَأَخْذُ مُؤَذِّنًا لَا يَأْخُذُ عَلَى أَذَانِهِ أَجْرًا".

ترجمه: وئیلی دی موسی بیشکه عثمان بن ابی العاص وئیلی دی، ای د الله رسوله! ما وگرځوه امام د خپل قوم، هغه وایي: ته د هغوی امام شوی خیال ساته د کمزورو د هغوی، ونیسه مؤذن او نه دې اخلي مزدوری په خپل اذان.

تشریح: قوله: ﴿ان عثمان بن ابی العاص قال یا رسول الله﴾ دا عثمان بن ابی العاص طائفی دې د وفد ثقیف سره په یکم هجری کښې د هغه ﷺ په خدمت کښې حاضر شوې وو، د ده روایت په ابواب المساجد کښې د ټولو نه وړاندې باب کښې تیر شوې دې چه په هغې کښې دی ﴿امرہ ان يجعل مسجد الطائف حيث كان طواغيتهم﴾ هغه رسول الله ﷺ د طائف عامل جوړ کړې وو هغه رسول الله ﷺ ته درخواست کړې وو چه ما د خپل قوم امام جوړ کړئ نو رسول الله ﷺ ورته وفرمائیل ﴿انت امامهم﴾ او صحیح ده، ما ته د هغوی امام جوړ کړې، د هغه د قوم مصداق اهل طائف دی.

د خپل ځان دپاره د امامت او تولیت طلب

په دې حدیث کښې د هغه صحابی د طرف نه د امامت طلب موندلې شوې دې چونکه هغه د خپل قوم د حال نه زیات خبر وو په ظاهره باندې هغوی خپل تولیت او امامت کښې د هغوی خیر او مصلحت گنډلې وی، په دې وجه ئې د رسول الله ﷺ نه دا څیز طلب کړو، ابن رسلان لیکي چه ددې نه معلومه شوه چه امامت طلب کول او طلب باندې هغه ته ورکول دا مناسب ده او طلب کولو والا واقعی د هغې اهل وی، زما په ذهن کښې یوه بله خبره هم ده چه هغه د

(۱) سنن النسائي الأذان ۳۲ (۶۷۳)، سنن ابن ماجه الأذان ۳ (۹۸۷)، (تحفة الأشراف: ۹۷۷۰)، مسند احمد (۲۱۷/۴)، وقد أخرج: صحيح مسلم الصلاة ۳۷ (۴۶۸)، سنن الترمذي الصلاة ۴۱ (۲۰۹) (صحيح)

سر نه د عهدي په طلب کولو کښې مخکښې شوې نه دې بلکه څنگه چه هغه د رسول الله ﷺ نه خپل قوم ته د مونځ ورکولو اجازت طلب کړو او هغه ورته بغير د څه وخت اړولو نه اجازت ورکړو د خصوصيت مقام د وجې نه گڼې حقيقت دا دې چه رسول الله ﷺ به د عهدي طلب کول نه خوښول او نه به ئې چاته په طلب باندې څه عهده ورکوله (واقده باضعفهم) يعنى په مونځ کونکو کښې چه څوک زيات ضعيف او کمزورې وى د هغوى د اقتداء لحاظ سره مونځ ورکوه، لهذا نه خو دې ډير اوږد مونځ ورکړې شى او نه دې ډير مختصر، او نه په تيزۍ سره، ځکه چه کمزورې انسان په رکوع او سجده کښې وخت اخلى هغوى ته په زيات اختصار او جلتۍ کښې هم وخت لگى، او دويم مطلب ددې خبرې دا هم کيدې شى چه اگر چه ته مونځ ستا د قوم امام جوړ کړې ئې خو ددې باوجود په خپلو مقتديانو کښې د بوداگانو او مشرانو د تعظيم او تکریم خيال ساته او په هغوى پسې شاته څه او په هغوى باندې پيش قدمۍ مه کوه، په يو روايت کښې راځي چه الله پاک د سپين گيرى مسلمان نه حياء کوى، هم دغه شان په يو روايت کښې دى چه (ان من اجل الله اکرام ذى الشية المسلم) چه د بودا سړى تعظيم گويا د الله تعظيم دې، د (اضعف) په تفسير کښې دوه اقوال دى، د قوت بدنیه په اعتبار سره ضعيف او کمزورې او دويم تفسير ئې دې (اکثرهم خشوعاً وتذلاً لله تعالى).

قوله: (واتخذ مؤذنا لا ياخذ على اذانه اجرا) د حديث دا حصه د ترجمه الباب سره متعلق ده.

په استيجار على الطاعات کښې د علماء کرامو اختلاف

مسئله مختلف فيه ده هسې طاعة مجرده مثلاً د قران کریم په تلاوت باندې اجرت اخستل خو د چا په نزد هم جائز نه دى^(۱) البته د ضرورت په څيزونو کښې اختلاف دې، د امام مالک په نزد په اذان، اقامت او تعليم القران وغيره امور دينيه باندې اجرت اخستل جائز دى، د شوافعو اصح قول هم دا دې او د احنافو او حنابله په نزد جائز نه دې، خو متاخرين احنافو ضرورة استيجار على الطاعات جائز کړې دې، په کوکب الدرې کښې ليکي چه په تراويح کښې د قران کریم په قرأت باندې اجرت اخستل جائز نه دى، هم دغه شان ايصال ثواب للميت باندې د ختم قران اجرت هم جائز نه دې، ځکه چه طاعات باندې اخذ اجرت لره متاخرينو د ديني ضرورت او مصلحت په بناء جائز کړې دې او دلته هيڅ ضرورت او مجبوري نشته ځکه چه په تراويح کښې ختم قران هيڅ ضروري نه دې، غير حافظ هم بغير د اجرت نه تراويح ورکولې شى او په عرف الشذى کښې ليکي چه په فتاوى قاضى خان کښې دى چه په زړه زمانه کښې په اسلامى حکومت او علماء کرامو کښې د مؤذنينو دپاره د بيت المال نه وظائف مقرر وو په خلاف ددې زمانې، لهذا په اذان وغيره باندې اجرت جائز دې او په دې کښې د مذهب نه خروج هم نشته په خلاف د صاحب هدايه

^(۱) په دې کښې زمونږ د بعض فقهاء کرامو نه خطائى شوې ده چه هغوى په تلاوت مجرد او تعليم قران کښې فرق نه دې کړې هم دا وجه ده چه روستو علماء کرامو ته په دې باندې د تنبيه ضرورت راغلو. بنظر شرح عقود رسم المفتي (۱۲)

چه د هغه د كلام نه معلوميری چه په جواز باندې كلام د مذهب نه خروج دي، صاحب عرف الشذی فرمائی چه زیاته قابل اعتماد خبره د قاضیخان ده، ددې نه پس خان پوهه کړه چه په دې مسئله کښې د حدیث الباب نه د احنافو تائید کیږي، هم دغه شان د احنافو استدلال د هغه روایت نه دي کوم چه په ابوداود کښې په کتاب الاجارة باب کسب المعلم د لاندې راځي، عبادة بن الصامت رضي الله عنه بعض اهل الصفة ته د قران کریم تعلیم ورکړو هغوی هغه ته په دې باندې یو غشي او لینده ورکول او غوښتل، عباده ددې اجازت د رسول الله صلی الله علیه و آله نه او غوښتلو، رسول الله صلی الله علیه و آله ورته او فرمائیل چه که د اور لینده په غاړه کښې اچول غواړي نو هغه قبول کړه،^(۱) د دې په مقابل کښې شوافعو د ابو سعید خدری رضي الله عنه د واقعي نه استدلال کړې دي، هغه دا چه هغه یو ځل په یو لړم خوړلی باندې سورة فاتحه درې کرته لوستلو سره دم کړه چه په هغې سره هغه روغ شو نو هغه د هغه خلقو نه ددې معقول اجرت واخستلو دیرش بیزې، دا قصه هم په ابوداود کتاب الاجارة کښې موجود ده. خو دا استدلال صحیح نه دي ځکه چه دا خو د دم او علاج او دوايی د قبیل نه دی نه د تعلیم د قبیل نه، او د اخذ الاجر علی الرقية مونږ هم قائل یو هم په دې وجه باندې امام ابوداود په دې باندې باب قائم کړې دي، باب اجر الطیب، هم دغه شان په عرف الشذی کښې لیکي چه ختم قران او ختم بخاری که د خپل څه دنیوی غرض دپاره وی نو بیا خو پرې اجرت اخستل جائز دی البته که ختم د دین د امورو دپاره وی لکه ایصال ثواب وغیره نو بیا اجرت اخستل جائز نه دی.

باب فی الأذان قبل دخول الوقت

باب دې په بیان د اذان کولو کې مخکې د داخلیدو وقت نه

اذان چونکه د مانځه د وخت د خبر ورکولو نوم دي په دې وجه قبل دخول وخت جائز کیدل نه دی پکار او مسئله هم دا ده.

په مسئله الباب کښې مذاهب الله

پس د علماء کرامو په دې باندې اتفاق دي چه د سحر نه علاوه په یو وخت کښې هم اذان قبل الوقت جائز نه دي، البته په صلاة فجر کښې اختلاف دي، د امام ابوحنیفه او محمد رائي خو په دې کښې هم دا ده چه دا ناجائز دي، البته د ائمه ثلاثه او ابویوسف په نزد د سحر اذان د صبا راختلو نه مخکښې د شپې په آخری شپږمه حصه کښې ورکول جائز دی.

[۵۳۲] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَدَاوُدُ بْنُ شَيْبَةَ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّ بِلَالًا أَذَّنَ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْجِعَ فَيَنَادِيَ: أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ، زَادَ مُوسَى: فَرَجَعَ فَنَادَى: أَلَا إِنَّ الْعَبْدَ قَدْ نَامَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا الْحَدِيثُ لَمْ يَرْوَهُ عَنْ

(۱) د حدیث الفاظ دا دي: ان كنت تحب ان تطوق طوقا من النار فاقبلها)

(۲) ابن العربي د مالکیانو د طرف نه ددې حدیث نه استدلال کړې دي: ما ترک بعد نفقة نسائي ومؤة عاملي فهو صدقة

(۳) تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۷) (صحیح)

أَيُّوبَ الْأَحْمَادُ بْنُ سَلَمَةَ.

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دي، بيشكه بلال رضي الله عنه اذان وکړو مخکې د ختلو د صبا نه، نو نبی ﷺ ورته امر وکړو چې واپس شی او اذان وکړي: بيشكه بنده اوده شوی وو، بيشكه بنده اوده شوی وو. زیادت کړی دی مسلم: واپس شو هغه او اواز ئې وکړو: خبردار بيشكه بنده اوده شوی وو. وثیلی دی ابوداؤد: او دا حدیث نه دی روایت کړی د ایوب نه مگر حماد بن سلمه.

تشریح: قوله: «عن ابن عمر ان بلالا اذن قبل طلوع الفجر الخ» یعنی بلال رضي الله عنه یو ځل د صبا راختلو نه مخکې اذان ورکړو نو رسول الله ﷺ هغه ته حکم اوکړو چه واپس شه او اعلان اوکړه «الا ان العبد قد نام» د نوم نه مراد دلته غفلت او خطاء ده چه زمانه غلطی اوشوه او اذان مې د صبا راختلو نه مخکې اوکړو، یا دې نوم په خپل حقیقت باندې محمول کړې شی چه زمانه بې وخته سترگې ورغلې وې، په بیداریدو باندې په دې سوچ چه چرته ناوخته شوې نه وی د وخت نه مخکې مې اذان اوکړو، دا حدیث د احنافو واضح دلیل دي.

په حدیث الباب باندې د محدثینو نقد

خو محدثین حضرات دا روایت صحیح نه منی چه په هغوی کښې امام احمد، ابو حاتم رازی، امام بخاری، علی بن المدینی، امام ترمذی او خپله مصنف شامل دی، ددې حضراتو نقد په دې حدیث باندې دا دي کوم چه مصنف بیان کړې دي. «قال ابوداؤد: وهذا الحديث لم يروه عن ايوب الا حماد بن سلمة» د نقد حاصل دا دي چه دا حدیث مرفوعا ثابت نه دي بلکه موقوف دي یعنی دا واقعه د رسول الله ﷺ د زمانې نه ده بلکه د عمر رضي الله عنه د زمانې ده چه د هغه یو مؤذن وو چه د هغه نوم مسروح وو یا مسعود وو چه هغه یو ځل د وخت نه مخکې د سحر اذان اوکړو نو په دې باندې ورته عمر رضي الله عنه فرمائیلي وو چه لاړ شه او اعلان اوکړه «الا ان العبد قد نام» پس دا واقعه هم دغه شان مصنف ددې باب په دویم حدیث کښې بیان کړې ده او فرمائی «وهذا اصح من ذاك»

امام ترمذی رحمته الله په جامع ترمذی کښې لیکلې دي چه په صحیح حدیث کښې راغلې دي «ان بلالا يؤذن بليل فكلوا واشربوا حتى يؤذن ابن ام مكتوم» دا حدیث متفق علیه دي په دې کښې دا خبره بیان کړې شوې ده چه بلال رضي الله عنه د شپې په اخر کښې د صبا راختلو نه مخکې اذان کوی، روژه دار دي د هغه په اذان باندې خوراک خکاګ نه بندوی چه ترڅو ابن ام مکتوم بل اذان نه وی کړې او چه کله هغه اذان اوکړی نو په هغې باندې خوراک خکاګ پرېږدی، په دې صحیح حدیث کښې رسول الله ﷺ خپله فرمائی چه بلال د شپې اذان کوی، نو بیا د ابن عمر رضي الله عنهما روایت څنگه صحیح کیدی شی.

د احنافو د طرف نه د دې نقد جواب

زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دي چه بلال او ابن ام مکتوم به په نمبر نمبر باندې اذان کولو یعنی کله به د تهجد دپاره اذان بلال کولو، او دویم اذان به ابن ام مکتوم او کله ددې برعکس

چه د تهجد دپاره به ابن ام مکتوم او د سحر دپاره به اذان بلال کولو کوم چه د صبا راختلو نه پس پکار وو خو هغه د غلطی د وجې نه د صبا راختلو نه مخکښې اوکړو په دې وجه اعلان ته ضرورت راغلو لهذا په دواړو احادیثو کښې هیڅ تعارض پاتې نه شو او خبره بالکل صفا او واضحه شوه. فالحمد لله علی ذلک. د دې نه علاوه ددې دوه جوابونه نور دی. ۱: دا خو صحیح ده چه د رسول الله ﷺ په اخر زمانه کښې به د سحر په وخت دوه اذانونه کیدل خو دا د هیڅ صحیح حدیث نه ثابت نه دی چه د هجرت د ابتداء نه تر اخره پورې به همیشه هم داسې کیدل، ممکنه ده چه په شروع کښې یو اذان کیدلو د صبا راختلو نه روستو او یوه ورځ په غلطی سره هغه د وخت نه مخکښې اذان اوکړو چه په هغې باندې تنبیه اوکړې شوه. ۲: ممکنه ده چه بلال رضی الله عنه د مقرر وخت نه ډیر مخکښې اذان کړې وی په دې وجه تنبیه اوکړې شوه، که دا توجیهات اونکړې شی بلکه هم دا اووئیلې شی چه دا واقعه د عمر رضی الله عنه د زمانې ده او د رسول الله ﷺ په زمانه کښې به اذان قبل الوقت کیدلو نو دا اشکال به راشی چه هر کله عمر رضی الله عنه ته دا معلومه وه چه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې به همیشه قبل الوقت اذان کیدلو نو بیا پرې هغه دوباره اذان ولې اوکړو دا ئې غیر معتبر ولې کړو، لهذا خیر هم په دې کښې دې چه دا واقعه مرفوع اومنلې شی ددې توجیه دې اوکړې شی. والله اعلم

د جمهور و استدلال ده

د دې نه روستو په دې باندې ځان پوهه کړئ چه جمهور علماء کرام کوم چه د وخت نه مخکښې د اذان د جواز قائل دی هغه پورته ذکر شوې حدیث «ان بلالا يؤذن بلیل» نه استدلال کوی چه اوگورئ سیدنا بلال رضی الله عنه د سحر راختلو نه مخکښې اذان کولو، زمونږ علماء کرامو ئې جواب کړې دې چه دا خو غور اوکړئ چه هغه اولنې اذان به د څه دپاره کیدلو یا د سحر د مونځ دپاره به کیدلو یا د بل څه غرض دپاره ددې تصریح خپله په روایاتو کښې موجود ده «لیوقظ نائمکم ویرد قائمکم» یعنی دا اولنې اذان به په دې وجه کیدلو چه کوم خلق د اول نه بیدار دی او تهجد کوی هغوی لږ شان ارام اوکړی او څوک چه تر اوسه پورې اوده وو هغوی بیداریدو سره څو رکعتونه تهجد اوکړی، بیا دا وئیل څنگه صحیح کیدې شی چه د سحر اذان د وخت نه مخکښې جائز دې ځکه چه اول خو دا خبره ددې تصریح خلاف ده، دویم په دې وجه که اومنلې شی چه دا به د سحر د مانځه دپاره کیدلو نو کله به په هغې باندې اکتفاء کولې شوه، اخر دا څه خبره ده چه همیشه به د صبا راختلو نه پس دویم اذان کیدلو، معلومه شوه چه هغه اول اذان به نه د سحر د مونځ دپاره کیدلو او نه د هغه دپاره کافی وو.

[۵۳۳] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو بَنْ مَنصُورٌ، حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رَوَاحٍ، أَخْبَرَنَا نَافِعٌ، عَنْ مُؤَدِّنَ لِعُمَرَ يَقَالُ لَهُ: مَسْرُوعٌ، أَذِنَ قَبْلَ الصُّبْحِ فَأَمَرَهُ عُمَرُ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَقَدْ رَوَاهُ حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ أَوْ غَيْرِهِ، أَنَّ مُؤَدِّنًا لِعُمَرَ يَقَالُ لَهُ: مَسْرُوعٌ أَوْ غَيْرُهُ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ، وَرَوَاهُ الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ لِعُمَرَ مُؤَدِّنٌ يَقَالُ لَهُ: مَسْعُودٌ، وَذَكَرَ نَحْوَهُ. وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ ذَلِكَ

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۷) (صحیح)

ترجمه: خبر را کړی دی مونږ ته نافع د مؤذن د عمر نه چې وئیل کیده ورته مسروح، اذان ئې وکړو مخکې د صبا نه نو عمر ورته امر وکړو، بیانی د مخکښې حدیث پشان ذکر کړو. وئیلی دی ابوداود: په تحقیق سره نقل کړی دی دې لره حماد بن زید د عبید الله بن عمر نه او هغه د نافع نه او یا د بل چانه، د عمر رضی الله عنه مؤذن چې مسروح وو یا بل څوک وو. وئیلی دی ابوداود: نقل کړی دی دې لره درآوردی د عبید الله نه او هغه د نافع نه او هغه د ابن عمر نه، هغه وائی چه د عمر یو مؤذن وو چه دهغه نوم مسعود وو، بیا ئې دهغې په شان بیان کړو او دا دهغې نه زیات صحیح دي.

تشریح: قوله: « لا تؤذن حتى یستین لك الفجر الخ » دا حدیث هم د احنافو دلیل دي په دې کښې دا دی چه رسول الله صلی الله علیه و آله بلال رضی الله عنه ته فرمائی چه د سحر اذان هغه وخته پورې مه کوه چه ترڅو پورې صبا ښه روښانه نه شی او هغه خپل دواړه لاسونه عرضا خواره کړل یعنی ترڅو پورې چه د سحر رنډا د آسمان په غاړو باندې عرضا ظاهر شی تر هغه وخته پورې دې د سحر اذان اونکړې شی، د صبا راختلو علامت دا دي چه هغه په افق کښې عرضا وی او خورپړی او د صبح کاذب ظهور په آسمان کښې طولا وی او بیا لږ ساعت پس هغه رنډا غائبه شی، د ابوداود په بعض نسخو کښې یو زیادت دي. « قال ابوداود: شداد لم یدرک بلالا » مصنف په دې حدیث باندې نقد فرمائی چه دا منقطع دي، شداد کوم چه د سند راوی دي د هغه سماع د بلال نه ثابت نه ده، ابن رسلان د دې حدیث په باره کښې وائی چه زمونږ اصحابو دا په اقامت باندې محمول کړې دي، عجیبه خبره دا ده چه اذان په اقامت باندې محمول کوی، په بدل المجهود کښې حضرت د مصنف ابن ابی شیبه نه د عائشې رضی الله عنها حدیث نقل کړې دي « ما کانوا یؤذنون حتى یتفجر الفجر » دا حدیث مرسل یا منقطع نه دي بلکه مسند او صحیح دي.

باب الأذان للأعمى

باب دې په بیان د اذان کي لپاره دړوند

په اذان اعمی کښې د احنافو درې اقوال دی، جائز دي بغیر د کراهت نه صرح به الشامي، مکروه دي ذکر فی المحيط، خلاف اولی دي ذکره صاحب البدائع، او د امام شافعی مذهب کما قال النووي دا دي چه که د اعمی سره بصیر وی کوم چه د هغه رهنمائی او کړی نو بیا مکروه نه دي لکه چه د ابن ام مکتوم سره به بلال وو گیني مکروه دي، په منهل کښې د ابن عبد البر مالکی نه هم هغه نقل کړې دي، کوم چه امام نووی رحمته الله فرمائی.

[۵۲۵] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَالِمٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، وَسَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، "أَنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ كَانَ مُؤَذِّنًا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ أَعْمَى".

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دی: بیشکه ابن ام مکتوم د رسول الله صلی الله علیه و آله مؤذن وو او هغه دړوند وو.

تشریح: ابن ام مکتوم کوم چه د مسجد نبوی مؤذن وو د هغوی په نوم کښې اختلاف دې، (قيل عبدالله، قيل عمرو) او ابن ام مکتوم دهغه مور ده چه د هغې نوم عاتکه دې، دا د مهاجرین اولین نه وو، چا چا چه د رسول الله ﷺ نه مخکښې مدینې ته هجرت کړې وو، په روایاتو کښې راځي چه رسول الله ﷺ د غزواتو د سفر په وخت هغه دیارلس کړته د خپل ځان نه روستو د مونځونو نائب جوړ کړې دې او هم دا هغه صحابی دې چه د چا په باره کښې (عبس وتولی) آیتونه نازل شوې دي. رضی الله تعالی عنه.

باب الْخُرُوجِ مِنَ الْمَسْجِدِ بَعْدَ الْأَذَانِ

باب دې په بیان د وتلو کي د جمات نه وروسته د اذان نه

[۵۳۶] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ أَبِي الشَّعَثَاءِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ أَبِي هُرَيْرَةَ فِي الْمَسْجِدِ فَخَرَجَ رَجُلٌ حِينَ أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ لِلْعَصْرِ، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: "أَمَّا هَذَا فَقَدْ عَصَى أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د ابو الشعثاء نه روایت دې، هغه وئيلي دي: وو مونږ د ابوهريره رضی الله عنه په مسجد کښې نو ووتلو یو سړی کله چي اذان وکړو مؤذن د مازیگر، نو وویل ابوهریره: هر چي دا سړی دی بیشکه نافرمانی ئې وکړه د ابو القاسم رضی الله عنه.

تشریح: قوله: (کنا مع ابی هریره فی المسجد فخرج رجل حین اذن المؤذن للعصر) یعنی یو سړی کوم چه د مخکښې نه په مسجد کښې وو د اذان د شروع کیدو نه پس د مسجد نه بهر لاړو نو په دې باندې ابوهریره رضی الله عنه او فرمائیل چه دې سړی د رسول الله ﷺ نافرمانی اوکړه، لفظ (اما) د تفصیل دپاره راځي، د تفصیل دپاره کم از کم دوه څیزونه کیدل پکار دي او دلته په عبارت کښې صرف یوه خبره ذکر شوې ده لهذا ددې مقابل به محذوف منلې شی یعنی (اما من ثبت فی المسجد فقد اطاع ابا القاسم) او ددې مقابل جزء ثانی په روایت کښې مذکور دې، د ابن ماجه وغیره په بعض روایتونو کښې د اذان نه روستو د مسجد نه وتونکو ته منافقان وئيلي شوي دي خو په هغه روایت کښې ددې خبرې تصریح ده چه هغه بغیر د څه حاجت نه وتلې وی او بیا ئې د واپسئ هم څه اراده نه وی، هم دغه شان فقهاء کرامو نور هم بعض څیزونه مستثنی کړي دي، مثلاً هغه سړي په بل مسجد کښې امامت یا اذان یا د جماعت د نظم ذمه دار وی د هغه دپاره خروج جائز دي.

په مسئله الباب کښې د اختلاف تفصیل

د دې تفصیل نه پس یو بل تفصیل باندې ځان پوهه کړئ کوم چه د ائمه کرامو ترمینځه اختلافی دې، هغه دا چه خارج من المسجد بعد الاذان په درې قسمه دي. ۱: (من لم یصل) چا چه تراوسه پورې مونځ نه دې کړې. ۲: (من صلی منفرداً) چا چه مونځ منفرداً کړې دې،

(۱): صحيح مسلم/المساجد ۴۵ (۶۵۵)، سنن الترمذي/الصلاة ۳۶ (۲۰۴)، سنن النسائي/الأذان ۴۰ (۶۸۵)، سنن ابن ماجه/الأذان ۷ (۷۳۳)، (تحفة الأشراف: ۱۳۴۷۷)، مستد احمد (۲/۴۱۰، ۴۱۶، ۴۱۷، ۵۰۶، ۵۳۷)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۲ (۱۲۴۱) (صحیح)

۳: من صلى بجماعة هغه سرې چا چه باجماعت مونځ کړې وي، اوس د هر يو حکم واورئ، د احنافو په نزد دا ممانعت صرف د اول قسم دپاره دې، د «قسمين اخيرين» دپاره نه دې، البته که د سرې په مسجد کښې د موجود کيدو په وخت اقامت صلاة هم شروع شي نو بيا به د مونځ کولو نه پس هم د مسجد نه خروج کول مکروه وي، خو صرف په ماسپڅين او ماسخوتن کښې ځکه چه ددې دوه مونځونو نه روستو نفل مونځ کول جائز دی او په باقی درې مونځونو کښې نه، په سحر او مازیگر کښې په دې وجه نه چه په دې دوه وختونو کښې نفل کول مکروه دی او په ماينام کښې په دې وجه نه چه د نفلو درې رکعتونه نه وي. دا مذهب خو شو د احنافو، او د شوافعو او مالکيانو په نزد د کراهه خروج حکم قسم اول او ثاني دواړو دپاره دې او د امام احمد رحمه الله په نزد دا حکم اول د ثاني او ثالث درې واړو دپاره دې، بل اختلاف دلته دا دې چه د اعاده په شکل کښې د شوافعو او حنابله په نزد اعاده به د ټولو مونځونو وي، البته امام احمد رحمه الله فرمائی چه په ماينام کښې دې د يو رکعت اضافه اوکړی او د امام مالک رحمه الله په نزد اعاده د ماينام نه علاوه د باقی څلورو مونځونو ده.

د اعاده صلاة متعلق متعدد ابواب او تراجم

هم دغه شان د اعاده صلاة مسئله يو بل نوع په ابواب المواقيت کښې په باب «باب اذا اخر الامام الصلاة عن الوقت» د لاندې هم تير شوي دې هم دغه شان وړاندې هم راروان دې «باب من صلى في منزله ثم ادرك الجماعة» لهذا ددې مسئلې متعلق به څه کلام هلته هم راشي هغه درې واړه مواقع هم په ذهن کښې ساتل پکار دی او د هر ځانې د مسئلې نوعيت هم.

د حديث الباب محمل د احنافو په نزد

د پورته ذکر شوي مذاهب ائمه په وجه به دا ونيلې شي چه حديث الباب د احنافو په نزد «چونکه ددې تعلق د مازیگر سره دې، به په هغه سرې باندې محمول کولې شي چا چه مونځ نه وي کړې، او د نورو ائمه کرامو په نزد عام دې يعنی اگر مونځ نه کړې وي، ځکه چه حديث په ظاهره مطلق دې، او احناف دا وائی چه حديث لره په مطلق منلو کښې په دې حديث او په احاديث النهي عن الصلاة بعد العصر کښې تعارض راځي په دې وجه دا مقيد منل ضروری دی او که دا مطلق او منلې شي نو بيا به د حديث جواب دا وي چه قاعده دا ده چه کله په محرم او مبيح کښې تعارض راشي نو محرم ته به ترجيح وي.

باب فِي الْمُؤَذِّنِ يَنْتَظِرُ الْإِمَامَ

باب دې په بيان د مؤذن کي چي انتظار کوي د امام

[۵۳۷] (حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ يَمَالِكَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: "كَانَ بِلَالٌ يُؤَذِّنُ ثُمَّ يُنْهَلُ، فَإِذَا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ خَرَجَ، أَقَامَ الصَّلَاةَ".

۱: سنن الترمذي للصلاة ۳۴ (۲۰۲)، (تحفة الأشراف: ۲۱۳۷)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للمساجد ۲۹ (۶۰۶)، مستند احمد (۷۸، ۷۷۵، ۹۵، ۱۰۴، ۱۰۵) (صحيح)

ترجمه: د جابر بن سمره نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو بلال چې اذان به ئې کولو، بیا به ئې انتظار کولو، کله چې به ئې نبی ﷺ ولیدلو چې راووتلونو اقامت به ئې وکړو دمانځه دپاره. **تشریح:** امام ترمذی ددې مقصد دپاره داسې ترجمه قائم کړې ده، باب ما جاء ان الامام احمى بالاقامة. او ددې د لاندې هغه حدیث هم هغه ذکر کړې دې کوم چې امام ابوداود دلته راوړې دې، مطلب دا دې چې مؤذن لره د اذان کولو خو پوره اختیار دې چې کله وخت راشي نو اوډې کړي خو په اقامت کښې به هغه د امام انتظار کوي، چې کله امام د مونځ کولو دپاره مسجد ته داخل شي نو بیا هغه لره اقامت کول پکار دی، پس په حدیث الباب کښې دی چې بلال رضی الله عنه به د اذان کولو نه روستو ایساریدو بیا چې به ئې کله رسول الله ﷺ اولیدو چې هغه مسجد ته تشریف راوړی نو بیا به ئې اقامت کولو، مسئله اجماعی ده د چا هم په کښې اختلاف نشته، امام ترمذی رحمه الله فرمائی: قال بعض اهل العلم ان المؤذن املك بالاذان والامام املك بالاقامة. چې په اذان کولو کښې خو مؤذن ته اختیار دې او د اقامت مدار په امام باندې دې، د ترمذی په شرح کښې لیکي چې دا د یو حدیث مرفوع الفاظ دی چې د هغې راوی ابوهریره رضی الله عنه دې دا ابن عدی په خپل کتاب کښې روایت کړې دې. کذا فی بلوغ الرام للحافظ.

باب فی التثویب

باب دې په بیان د تثویب کې (اواز کول د مانځه دپاره)

(لغوی تحقیق): د تثویب په ماخذ اشتقاق کښې دوه قوله دی، وئیلی شوې دی چې دا د ثوب نه مشتق دې چې د هغې اصل دا دې چې کله یو فریاد کونکې سرې چغې وهی او فریاد کوی نو هغه خپله کپړه اوچتوی او خوزوی ئې لکه چې جهنده خوزولي شی ددې دپاره چې خلق د هغه طرف ته متوجه شی، بل قول دا دې چې دا د «ثاب یثوب» نه ماخوذ دې چې د هغې معنی ده رجوع کول په تثویب کښې هم چونکه رجوع الی الاعلان وی په دې وجه دې ته تثویب وئیلی شی.

د تثویب معانی

د شریعت په عرف کښې د تثویب اطلاق په درې معانی باندې کیږي، ۱: اقامت، لکه چې اوس نزدې په حدیث کښې تیر شو چې په هغې کښې د «ضراط الشيطان» ذکر دې حتی اذا ثوب بالصلاة ادر. ۲: د سحر په اذان کښې «الصلاة خير من النوم» وئیل، ۳: د اذان او اقامت ترمینځه خلق مونځ طرف ته دوباره متوجه کول که د قول په ذریعه وی لکه: «حي على الصلاة، حي على الصلاة» وغیره الفاظ، یا د فعل په ذریعه لکه «تتحج» یا دروازه ټکول، او د مصنف مراد په ترجمه الباب کښې دا دریمه معنی ده.

[۵۳۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو يَحْيَى الْقَتَاتُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ، فَثَوَّبَ رَجُلٌ فِي الظُّهْرِ أَوْ الْعَصْرِ، قَالَ: "أَخْرِجْنَا فَإِنَّ هَذِهِ بَدْعَةٌ".

۱: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۷۳۹۵) (حسن)

ترجمه: د مجاهد نه روایت دې هغه وئیلې دي: وم زه د ابن عمر سره نو تشویب وکړو پو سړی د ماسپڅین او یا د مازیگر دپاره دراوی شک دی، ابن عمر وویل: اوکاره مونږ یقینا دا خو بدعت دی.

تشریح: قوله: «عن مجاهد قال: كنت مع ابن عمر فتوب رجل الخ» ابن عمر رضی الله عنهما یو مسجد ته د مونځ دپاره لاړو د ماسپڅین یا د مازیگر وخت وو، په مسجد کښې کیناستلو یو سړی تشویب اوکړو نو د ابن عمر رضی الله عنهما نه برداشت او نه شو او هغه خپل شاگرد مجاهد ته اووې چه ما دې مسجد نه بوځه دلته بدعت کیږي، ما بوځه ئې په دې وجه اووې چه هغه په اخری عمر کښې نابینا شوې وو.

د تشویب په حکم کښې د علماء کرامو اختلاف

د تشویب بالمعنی الثالث جمهور علماء کرام قائل نه دی هغوی دا بدعت منی، پس امام ترمذی رحمته الله علیه فرمائی «هذا هو التوب الذي كرهه اهل العلم واحذثه (الناس) بعد النبي صلى الله عليه وسلم» او احناف ددې قائل دی خو صرف د سحر په مونځ کښې (قاله محمد في الجامع الصغير) او په هدایه کښې لیکلې دی چه متقدمین احناف خو دا خاص کوی د سحر د مونځ سره ځکه چه هغه د نوم او غفلت وخت دې خو متاخرینو په باقی مونځونو کښې هم ددې اجازت ورکړې دي، لظهور التکاسل فی الامور الدينية... البته په متقدمینو کښې د امام ابویوسف رحمته الله علیه راځي دا ده چه تشویب د فجر په مونځ کښې خو علی العموم عوام او خواص د ټولو دپاره او په باقی مونځونو کښې هغوی ددې اجازت ورکړې دي صرف د خواص دپاره لکه امیران او قضاة او مفتیان کرام ځکه چه دا حضرات په امور مسلمین کښې مشغول وی. (زیلعی شرح الكنز)

دا اختلاف او تفصیل متعلق وو په تشویب بالمعنی الثالث پورې، او تشویب بالمعنی الاول او والثانی تشویب قدیم ته وئیلې شی او دواړه خو ټول منی، البته تشویب بالمعنی الثانی کښې لږ شان اختلاف دې هغه دا چه جمهور علماء ائمه ثلاث نو ددې د استحباب قائل دی او د امام شافعی قول قدیم هم دا دي او هم دا خبره د هغوی په نزد مفتی به ده او قول جدید کښې هغه ددې نه انکار کړې دي.

بَابُ فِي الصَّلَاةِ تَقَامُ وَلَمْ يَأْتِ الْإِمَامُ يَنْتَفِرُونَ عَنْ قُعُودًا

باب دې په بیان د مانځه کې چې ودرولی شي او امام نه وي راغلی خلقي انتظار کوي په ناسته

یعنی که د مونځ دپاره اقامت شروع شی او حال دا وی چه امام لا مسجد ته نه وي رارسیدلې نو مقتدیانو لره پکار دی چه نه اودرېږي بلکه د امام انتظار دې په ناسته باندې اوکړی، دا مسئله اجماعی دې خو دلته دا اشکال دې چه د اقامت خو قاعده دا ده چه هغه دې صرف د امام په راتلو باندې اوکړې شی لکه چه د تیر باب په حدیث جابر کښې تیر شوې دی، لهذا دا ترجمه الباب د هغې خلاف شو، جواب دا دي چه مصنف دا ترجمه د ظاهر الفاظ حدیث مطابق ترلې ده ځکه چه په حدیث الباب کښې هم دغه شان دي لهذا

اصل اشکال په حدیث باندې شو چه د هغې جواب اوس راروان دې

[۵۳۹] (حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبَانُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا أَقِمْتَ الصَّلَاةَ، فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَكَذَا رَوَاهُ أَيُّوبُ، وَحُجَّاجُ الصَّوَّافِ، عَنْ يَحْيَى، وَهَشَامُ الدَّسْتَوَائِي، قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ يَحْيَى، رَوَاهُ مُعَاوِيَةُ بْنُ سَلَامٍ، وَعَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى، وَقَالَ فِيهِ: حَتَّى تَرَوْنِي وَعَلَيْكُمْ السَّكِينَةُ.

ترجمه: عبد الله بن ابی قتاده د خپل پلار نه روایت کوی او هغه د نبی ﷺ نه، هغه وفرمائیل: کله چې اقامت وشي د مانځه لپاره نو مه پاڅئ تردې چې ما وینئ. وثیلی دی ابوداؤد: داسې روایت کړی دی ایوب او حجاج الصواف د یحیی او هشام الدستوائی نه، هغه وایی: ولیکل ماته یحیی، او روایت کړی دی ددې معاویه بن سلام او علی بن المبارک د یحیی نه، او هغوی دواړو ویلی دي تردې چې ما وینئ او لازم دی په تاسو باندې اطمینان.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ... إِذَا أَقِمْتَ الصَّلَاةَ فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي) د حدیث مطلب واضح دې دا حدیث هم دغه شان په بخاری شریف کښې هم دې، دلته اشکال هم هغه دې کوم چه پورته مذکور شو.

دفع تعارض بين الحديثين

د دې اشکال جواب علماء کرامو دا ورکړې دې چه د سیدنا بلال رضی الله عنه نظر به په حجره شریفه باندې وو، هغه به په غور سره رسول الله ﷺ ته کتل او چه کله به هغوی اولیدو چه رسول الله ﷺ مسجد ته د راتلو دپاره د خپل ځانې نه را روان شو نو سیدنا بلال رضی الله عنه به فوراً اقامت شروع کړو حال دا چه تر اوسه پورې به ټول د مسجد خلقو رسول الله ﷺ نه وو لیدلې، نو د هغه خلقو په باره کښې رسول الله ﷺ فرمائی چه کله تاسو خلق مسجد ته راورسیرئ نو هغه وخته پورې مه اودریرئ. فارتفع التعارض من البين.

ترجمة الباب او د حدیث تشریح وغیره خو اوشوه خو دلته اوس یوه مسئله بله باقی ده بلکه دوه، اول دا چه مقتدیان به مونځ ته کله اودریرئ، د اقامت په شروع کښې یا د پوره کیدو نه وروستو، او بله مسئله دا ده (متی یکبر الامام للحرمة؟) دواړه مسئلې مختلفه دي.

متی یکبر الامام للحرمة؟

په اوله مسئله کښې تفصیل دا دې چه د امام شافعی او امام ابویوسف رائي دا ده چه (يقومون بعد الفراغ من الإقامة) د امام مالک او اکثر علماء کرامو رائي دا ده چه مقتدیانو لره د اقامت په شروع کښې اودریدل پکار دی (نن صبا زمونږ عمل هم په دې دې، او د امام احمد رضی الله عنه په نزدیک (قد قامت الصلاة) باندې اودریدل پکار دی او د امام ابوحنیفه او امام محمد په نزد (حي على الصلاة) باندې، او دا ټول تفصیل په هغه صورت کښې دې

۱: صحيح البخاري/الأذان ۲۲ (۶۳۷)، ۲۳ (۶۳۸)، والجمعة ۱۸ (۹۰۹)، صحيح مسلم/المساجد ۲۹ (۶۰۴)، سنن الترمذي/الصلاة ۲۹۸ (۵۹۲)، سنن النسائي/الأذان ۴۲ (۶۸۸)، والإمامة ۱۲ (۷۹۱)، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۰۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۰۴/۵، ۳۰۷، ۳۰۸)، سنن الدارمي/الصلاة ۴۷ (۱۲۹۶) (صحيح)

چه کله امام د مخکښې نه په مسجد کښې وی او که بالفرض هغه وخته پورې امام مسجد ته نه وی رارسیدلي نو بیا ددې حکم په ترجمه الباب کښې راغلي دي.

منی پکېر الامام للصلاة؟

او په مسئله ثانیه کښې اختلاف دا دي چه جمهور علماء ائمه ثلاث او د امام ابویوسف رحمته الله په نزد امام له پکار دی چه هغه مونځ د اقامت په پوره کیدو باندې شروع کړي او د امام ابوحنیفه او امام محمد په نزد «قد قامت الصلاة» باندې مونځ شروع کول پکار دي، دا اختلاف حضرت سهارنپوری په بذل کښې او امام نووی په شرح د مسلم کښې لیکلي دي: «قال ابوداود: هكذا رواه ايوب الخ» پورته په سند کښې د يحيى نه روايت کونکې ابان دي هغه دا حديث لره د يحيى نه په طريقه د عنعنه روايت کوي، مصنف فرمائي چه ايوب او حجاج هم د يحيى نه داسې روايت کړي دي او د يحيى يو دريم شاگرد هشام دستواني دي هغه دا د يحيى نه داسې نه روايت کوي بلکه په طريق د کتابت، پس هغه «كتب الي يحيى»، او روايت په طريق د کتابت ظاهرا مقتضى دا ده چه «انه لم يسمعه منه»، هم دغه شان خان پوهه کړه چه د هشام دستواني لفظ مرفوع دي بناء په مبتدا کيدو باندې او جمله «قال كتب الي يحيى» د دي خبر دي.

[٥٤٠] حَدَّثَنَا اِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عِيْسَى، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ يَحْيَى، بِاسْنَادِهِ مِثْلَهُ، قَالَ: حَتَّى تَرَوْنِي قَدْ خَرَجْتُ، قَالَ ابُو دَاوُدَ: لَمْ يَذْكُرْ قَدْ خَرَجْتُ إِلَّا مَعْمَرٌ، وَرَوَاهُ ابْنُ عِيْنَةَ، عَنْ مَعْمَرٍ، لَمْ يَنْقُلْ فِيهِ: قَدْ خَرَجْتُ.

ترجمه: د يحيى نه روايت دي د مخکښې حديث د سند پشان، هغه وئيلي دي: تردې چې ما وينئ چې زه راووتلم وئيلي دي ابوداود: نه دی ذکر کړی لفظ د (قَدْ خَرَجْتُ) مگر معمر، او نقل کړی دی ابن عيينه د معمر نه هغه پکې هم (قَدْ خَرَجْتُ) نه دی ذکر کړی.

[٥٤١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، قَالَ: قَالَ أَبُو عَمْرٍو: رَوَى حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ رُشَيْدٍ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، وَهَذَا الْقَطْعُ، عَنْ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، "أَنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ تُقَامُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَأْخُذُ النَّاسُ مَقَامَهُمْ قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دي بيشكه مونځ به ودرولی شو د رسول الله صلی الله علیه و آله لپاره (يعنی تکبير به اوشو)، نو د رسول الله صلی الله علیه و آله د راتلو په وخت به خلقو خپل ځايونه نيول مخکې د دينه چې ځاني اونيسي (کښي) رسول الله صلی الله علیه و آله.

شرح السنه

قوله: «حدثنا محمود بن خالد الخ» دا سند خو تشریح ته محتاج دي مصنف دوه سندونه بيان کړل، يو د حاء تحويل نه مخکښي يو ددي نه روستو، په سند اول کښې د مصنف استاذ محمود بن خالد دي او سند ثاني کښې داؤد بن رشيد، او د دوی دواړو استاذ وليد بن مسلم دي او د وليد استاذ اوزاعي دي چه د هغه کښت ابو عمرو دي، دلته دا سوال دي

١: نظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٢١٠٦) (صحیح)

٢: نظر حديث رقم: ٢٣٥، (تحفة الأشراف: ١٥٢٠٠) (صحیح)

چه په دې سند کښې حاء د تحویل ته څه حاجت دي د مصنف دوه استاذان دي، محمود او داؤد، دا دواړه روایت کوي د ولید نه او ولید روایت کوي د اوزاعي نه، لهذا سند به نې داسې بیان کړې وي «حدثنا محمود بن خالد وداؤد بن رشيد قالا حدثنا الوليد عن الاوزاعي» جواب دا دي چه د تحویل وجه فرق تعبیر دي د مصنف مخکښې استاذ محمود بن خالد دا د اوزاعي نه تعبیر کړې دي، هم دغه شان يو «قال عمرو» اووي او بل «عن الاوزاعي». مصنف بعض وخت صرف د تعبیر د فرق د وجې نه حاء د تحویل راوړې، دا د غایت اهتمام خبره ده، زمونږ ددې تشریح نه دا هم معلومه شوه چه دلته په سند کښې ملقی السندین ولید بن مسلم دي.

قوله: «ان الصلاة كانت تقام لرسول الله صلى الله عليه وسلم فيأخذ الناس مقامهم الخ» د دې حديث نه مستفاد كيږي چه تسوية الصفوف د اقامت په وخت كيدل پكار دي، چه كوم وخت اقامت شروع شو هغه وخت ټول خلق پاسي او صفونه برابر كړي. «قبل ان يأخذ النبي صلى الله عليه وسلم» مخکښې ددې نه چه رسول الله ﷺ د خپل مونځ كولو ځانې ته اورسي، په ظاهره كښې هغه په خپل مقام باندې روستو ځكه رارسيدلي وو چه هغه به په تعديل صفوف كښې مشغول وو، پس په رواياتو كښې راځي چه رسول الله ﷺ به خلق د اوگونو نه نيول او وړاندې روستو به نې صف برابرولو، هذا ما عندي والله تعالى اعلم. او يا دي دا اوويلې شي چه اقامت خو به د رسول الله ﷺ مسجد كښې قدم كيخودلو سره شروع كيدو او هم هغه وخت به ټول مقتديان اودريدل او په خپل خپل ځانې به برابر شو، رسول الله ﷺ ته به خپل ځانې ته رسيدو كښې وخت لكيدو.

[۵۴۲] (١) حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، عَنْ حُمَيْدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ثَابِتَ الْبَنَانِيَّ عَنِ الرَّجُلِ يَتَكَلَّمُ بَعْدَ مَا تُقَامُ الصَّلَاةُ، فَحَدَّثَنِي، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "أَقِمَّتِ الصَّلَاةُ، فَقَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُلَّ فَهَبَهُ بَعْدَ مَا أَقِمَّتِ الصَّلَاةُ".

ترجمه: د حميد ﷺ نه روايت دي هغه ويلي دي: ما تپوس وكړو د ثابت البناني نه په باره د يو سړي كښې چې خبرې كوي پس د اقامت نه نو ماته نې حديث بيان كړو د انس ﷺ نه، هغه ويلي دي: ودرولي شو مونځ نو راغې رسول الله ﷺ ته يو سړي د هغه سره حصار شو وروسته د اقامت نه.

تشریح: قوله: «سالت ثابت البناني عن الرجل يتكلم بعد ما تقام الصلاة الخ» د سوال حاصل دا دي چه د اقامت او تكبير تحریمه ترمینځه د فصل گنجائش شته يا نه په دې باندې ثابت بناني يوه واقعه بيان كړې ده چه يو ځل په داسې حال كښې چه اقامت شوې وو يو سړي د رسول الله ﷺ په وړاندې اودريدو او د يو مسئلې په باره كښې نې ورسره ډير ساعته پورې خبرې كولې.

(١): صحيح البخاري/الأذان ٢٧، (٦٤٢)، ٢٨، (٦٤٣)، والاستاذان ٤٨ (٦٢٩٢)، (تحفة الأشراف: ٣٩٥)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/المحيط ٣٣ (٣٧٦)، سنن النسائي/الإمامة ١٣ (٧٩٢)، مسند احمد (١٠١/٣، ١١٤، ١٨٢) (صحيح)

د اقامت او تکبیر تحریمه ترمینځه فصل

مسئله دا ده چه د اقامت صلاة او مونځ شروع کولو ترمینځه بغیر د حاجت او ضرورت نه فصل مکروه دي که ضرورت وی نو جائز ده هم دا مذهب د احنافو دي او هم دا د جمهورو، بعض شوافع شارحینو وئیلې دي چه دا حدیث د احنافو خلاف دي د هغوی په نزد دلته د اقامت نه فوراً پس مونځ شروع کول واجب دی خو په بذل کښې لیکلې دي چه دا زمونږ د بعض فقهاء کرامو قول دي، قول راجح نه دي، لهذا حدیث زمونږ خلاف نه دي، باقی دا صحیح ده لکه چه مخکښې تیر شو چه د طرفینو رائي دا ده چه په «قد قامت الصلاة» باندې امام لره مونځ شروع کول پکار دی او جمهور دا وائی چه د دومره تندې ضرورت نشته، بلکه بعد الفراغ عن الاقامة.

[۵۴۳] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ سُوَيْدٍ بْنُ مَجْجُوفٍ السَّدُوسِيُّ، حَدَّثَنَا عَوْنُ بْنُ كَهْمَسٍ، عَنْ أَبِيهِ كَهْمَسٍ، قَالَ: قُمْنَا إِلَى الصَّلَاةِ بِمَنَى وَالْإِمَامُ لَمْ يَخْرُجْ فَقَعَدَ بَعْضُنَا، فَقَالَ لِي شَيْخٌ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ: مَا يَقْعِدُكَ؟ قُلْتُ: ابْنُ بَرِيدَةَ، قَالَ: هَذَا السُّمُودُ؟ فَقَالَ لِي الشَّيْخُ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْسَجَةَ، عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: كُنَّا نَقُومُ فِي الصُّفُوفِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَوِيلًا قَبْلَ أَنْ يُكَبِّرَ، قَالَ: وَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الَّذِينَ يَلُونَ الصُّفُوفَ الْأُولَى، وَمَا مِنْ خُطْوَةٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ خُطْوَةٍ يَمْشِيهَا يَصِلُ بِهَا صَافًا".

ترجمه: د کهمس نه روایت دي هغه وئیلې دي چې مونږ ودریدلو مانځه په مني کښې او امام نه وو راوتلی نو کیناستل بعضی زمونږ نه، نو وویل ماته یو شیخ د کوفې: ته څه شی کینولي؟ ما وویل: ابن بریده، هغه وویل دا سمود دی (انتظار لپاره د راوتلو د امام وویل ماته هغه شیخ: حدیث بیان کړې دي ماته عبد الرحمن بن عوسجة د براء بن عازب نه هغه وئیلې دي: وو مونږ چې ودریدلو به په صفونو کښې په زمانه د رسول الله ﷺ کښې ډیر مخکې د تکبیر نه، هغه وایی: چې هغه وفرمائیل: بیشکه الله او د هغه ملائک رحمتونه لېږي په هغه کسانو چې نژدې وی اولنو صفونو ته، او نه دی هېڅ یو قدم چې الله ته ډیر خوښ دی د دېنه چې سړی ټپې ږدي او صفت ته پرې ځان رسوي.

شرح حدیث

قوله: قُمْنَا إِلَى الصَّلَاةِ بِمَنَى وَالْإِمَامُ لَمْ يَخْرُجْ فَقَعَدَ بَعْضُنَا... د حدیث مضمون دا دي چه کهمس وائی چه یو ځل مونږ مسجد مني ته د مونځ دپاره لاړو نو مونږ هلته د مونځ دپاره اودریدو حال دا چه امام صاحب لا مسجد ته نه وو راغلې نو چه کله مونږ اولیدل چه لا امام صاحب نه دي راغلې نو مونږ په ځانې ددې چه په ولاړه د هغه انتظار اوکړو کیناستو «کهمس» وائی چه ماته د اهل کوفه یو شیخ اووې چه ته ولي کیناستلې، ما ورته اووئیل چه ابن بریده نه ماته دا خبره رارسیدلې ده چه د امام انتظار په ولاړه باندې کول سمود دي، د سمود معنی ده سینه راویستلو سره اودریدل، روایت دي چه یو ځل د علی رضی الله عنه په زمانه کښې خلکو په مسجد کښې د هغه انتظار کولو سره اودریدل، چه کله علی رضی الله عنه تشریف

راورلو نو هغه خلقو لره په ولاړ لیدو باندې اوفرمائیل «مالی اراکم سامدین» د کهمس خبره اوریدلو سره د اهل کوفه شیخ د هغه رد کولو سره یو حدیث واورولو چه د هغې مضمون دا دی:

سیدنا براء بن عازب رضی الله عنه فرمائی چه بعض وخت به مونږ د رسول الله ﷺ په زمانه کښې د ډیر وخته پورې په صفونو کښې ولاړ وو د امام د تکبیر تحریمه په انتظار کښې، د شیخ اهل کوفه دا خبره فضول شان ده ددې نه د کهمس د قول تردید بالکل نه کیږي ځکه چه دلته خو خبره په دې باندې ده چه د امام د خروج نه مخکښې دې د هغه انتظار په ناسته باندې اوکړې شی، او شیخ کوفی چه کوم حدیث بیان کړې دې په هغې کښې اگر چه تر ډیر ساعته پورې د اودریدو ذکر دې خو د خروج الامام نه مخکښې نه پس د خروج نه، لکه چه د کلام د سیاق نه معلومیږي.

[۵۴۴] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: "أَقَامَتِ الصَّلَاةُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَجَى فِي جَانِبِ الْمَسْجِدِ، فَمَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ حَتَّى تَأْمَرَ الْقَوْمُ".

ترجمه: د انس رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: قائم کړی شو مونږ او رسول الله ﷺ د چاسره خبرې کولې په طرف د مسجد کښې، مانځه ته ونه دریدو تردې چې قوم اوده شو. تشریح: قوله: «اقامت الصلاة ورسول الله صلى الله عليه وسلم نجى فى جانب المسجد فما قام الى الصلاة» یعنى یو ځل چه کله د مونږ دپاره اقامت شوې وو هغه د مسجد په یو اړخ کښې د یو صاحب سره د ډیر ساعته پورې پتې خبرې کولې تردې چه بعض خلقو ته خوب هم ورغلو، معلومه شوه چه د اقامت او تحریمه ترمینځه د څه خاص ضرورت د وجې نه خصوصاً چه کله څه دینى ضرورت وی فصل کولې شي، خو دا خبره جدا ده چه که فصل زائد وی نو مسئله دا ده چه د اقامت اعاده پکار ده.

[۵۴۵] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْجَوْهَرِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي جُرَيْجٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ سَالِمِ أَبِي النَّضْرِ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَنَ تَقَامُ الصَّلَاةُ فِي الْمَسْجِدِ، إِذَا رَأَاهُمْ قَلِيلًا جَلَسَ لَمْ يُصَلِّ، وَإِذَا رَأَاهُمْ جَمَاعَةً صَلَّى".

ترجمه: د سالم ابو النصر نه روایت دې هغه وئیلی دي: ورسول الله ﷺ کله چې به مونږ ودرولی شو او هغوی به لگ وو نو کیناستلو به مونږ به ئې نه شروع کولو، او چې کله به ئې ولیدل راجمع شوی نو مونږ به ئې شروع وکړو. تشریح: قوله: «إذا رآهم قليلا جلس» یعنى د اقامت د کیدو نه روستو به که رسول الله ﷺ دا محسوس کړه چه لا ټول مونږ کونکي نه دی رارسیدلی نو لږ ساعت کیناستلو سره به ئې د هغوی انتظار کولو، معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ د زمانې مونږ د تندې مونږ نه وو لکه چه زمونږ حضرت شیخ به فرمائیل.

(١): صحيح البخاري الأذان ٢٧ (٦٤٢)، صحيح مسلم الحيض ٣٣ (٣٧٦)، (تحفة الأشراف: ١٠٣٥) (صحيح)

(٢): تفرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٣٣٤، ١٨٦٦٨) (ضعيف)

تکثیر جماعت مطلوب دی

بلکه مونخ کونکو ته به کتلی شو، معلومه شوه چه تکثیر جماعت مطلوب دي
احناف چه دسحر په مونخ کښي د اسفار قائل دي ددي يوه وجه دا هم ده چه په غلس کښي
تقليل جماعت دي.

[٥٤٦] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، أَخْبَرَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الزُّرْقِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مِثْلَ ذَلِكَ.

ترجمه: د علي رضی الله عنه نه روایت دي په مثل د هغې.

باب فِي التَّشْدِيدِ فِي تَرْكِ الْجَمَاعَةِ

باب دي په بيان د سختي کي په پريخودولو جمعې باندي

د جماعت په سلسله کښي بعض روايات خو داسي دي چه د هغې ددي په ظاهره
کښي وجوب مستفاد کيږي او بعض داسي دي کوم چه صرف ددي په فضيلت باندي دلالت
کوي او د هغې نه په ظاهره کښي عدم وجوب معلوميږي، هم په دي اعتبار سره مصنف د
جماعت په باره کښي دوه بابونه قائم کړي دي، په اول باب کښي ئې د اول نوع روايات
راوړي دي، او په دويم باب کښي ئې دويم قسم روايات.

د جماعت په حکم کښي د علماء کرامو مذاهب

د جماعت په حکم کښي د علماء کرامو مختلف مذاهب دي، د امام احمد رحمه الله په
نزد فرض عين دي او هم دا مذهب دي د عطاء او اوزاعي، او د ظاهريه په نزد د فرض کيدو
سره سره د صحت صلاة دپاره شرط هم دي، او د جمهور علماء ثلاثه په نزد سنت مؤکده دي
او د بعض شوافعو او مالکيانو، او په احنافو کښي د امام طحاوي او امام کرخي په نزد
فرض کفايه دي، امام نووي رحمه الله هم دا فرمائي «المختار انها فرض كفاية» او د بعض فقهاء
کرامو رائي دا ده چه د پوره شهر په اعتبار سره فرض على الكفاية دي او د هريو مسجد په
اعتبار سره سنت او د هريو سري په لحاظ سره مستحب.

[٥٤٧] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زَاهِدًا، حَدَّثَنَا السَّاهِبُ بْنُ حَبِيشٍ، عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ
الْيَعْمُرِيِّ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَامِنْ ثَلَاثَةٍ فِي قَرْيَةٍ وَلَا بَدْوٍ وَلَا
تَقَامُ فِيهِمُ الصَّلَاةُ إِلَّا قَدْ اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ، فَعَلَيْكَ بِالْجَمَاعَةِ، فَإِنَّمَا يَأْكُلُ الذِّلْبُ الْقَاصِيَةَ"، قَالَ زَاهِدًا:
قَالَ السَّاهِبُ: يَعْنِي بِالْجَمَاعَةِ: الصَّلَاةُ فِي الْجَمَاعَةِ.

ترجمه: د ابو الدرداء رضی الله عنه روایت دي، هغه وئيلي دي: ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه
چې هغه به وئيل: نشته دی درې کسان په کلی کښي او نه په باندو کښي، او نه قائمېږي په
دوی کښي مونخ مگر مسلط کېږي په دوی باندي شیطان، لازم دی په تا باندي جمع کول،
بیشکه شرمخ هغه چیلن خورې کومه چې خائله وي. وئيلي دی زائده: وئيلي دی سائب: چې

١: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٠٣٤، ١٨٦٨) (ضعيف)

٢: سنن النسائي للإمامة ٤٨ (٨٤٨)، مستند احمد (١٩٦٥، ٤٤٧٦)، (تحفة الأشراف: ١٠٩٦٧) (حسن)

مراد ئې په جماعت سره مونځ کول دي د جمعې سره.

تشریح: قوله: «ما من ثلاثة في قرية ولا بدو الخ» که په يو کلي او څنگل کښې درې کسان موجود دي او هغه په جماعت سره مونځ نه ادا کوي نو په هغوی باندې د شيطان غلبه وي، وړاندې په روايت کښې دي چه جماعت لازم او نيسې ځکه چه ليوه هغه بيزه خوري، کومه چه د خپل کنډک او شپونکي نه لرې وي. «قال السائب: يعني بالجماعة الصلاة في الجماعة» سائب کوم چه د حديث راوي دي هغه فرمائي چه په حديث کښې د جماعت نه مراد د جماعت مونځ دي، دا تفسير په دې وجه چه بعض وخت د جماعت نه جماعت اهل حق په اعتبار د عقائدو مراد وي کوم چه په عقائدو کښې متفق وي، سائب وائي چه دلته په حديث کښې هغه مراد نه دي.

[۵۴۸] (١) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَّ بِالصَّلَاةِ فَتَقَامَ، ثُمَّ أَمُرَّ رَجُلًا فَيُصَلِّيَ بِالنَّاسِ، ثُمَّ أَنْطَلِقَ مَعِيَ بِرِجَالٍ مَعَهُمْ حُزْمٌ مِّنْ حَطَبٍ إِلَى قَوْمٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلَاةَ، فَأَحْرِقَ عَلَيْهِمْ نَارًا بِالنَّارِ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دي هغه ويلي دي، ويلي دي رسول الله ﷺ يقينا ما قصد وکړو چې امر وکړم په مونځ باندې او هغه ودرولي شي، بيا امر وکړم يو سړي ته چې مونځ وکړي خلقو ته، بيا بوخم د ځان سره سړي او د هغوی سره گېډي وي د لرگو هغه قوم ته چې مانځه ته نه حاضرېږي، چې وسوزوم د هغوی کورونه په اور باندې

تشریح: قوله: «لقد هممت ان امر بالصلاة فتقام الخ» فرمائي چه زه کله اراده کوم ددې خبرې چه د مونځ کولو حکم ورکړم يعنی خلقو ته او ايم چه تاسو په مسجد کښې مونځ کوئ او بيا د څو کسانو سره لرگي يوسم او د هغه خلقو کورونو ته اورسيرم کوم چه د مونځ دپاره مسجد ته نه راځي او بيا هغوی سره د اهل و عيال اوسيزم، دا د ترک جماعت په باره کښې سخت وعيد دي.

د حديث نه د جماعت په فرضيت باندې استدلال او د هغې جواب

د دې نه بعض علماء گرامو د جماعت په فرضيت باندې استدلال کړي دي چه دومره لوڼې وعيد صرف د ترک سنت په وجه باندې نه شي کيدې، او بعض علماء گرامو دا په منافقانو باندې محمول کړي دي ځکه چه وړاندې په حديث کښې راځي چه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې به د جماعت د مونځ نه څوک هم روستو نه پاتي کيدو سوا د هغه سړي نه چه هغه به منافق وو او منافقت ئې ښکاره وي، بلکه د هغه زمانې د خلقو عام حال دا وو چه که يو سړي به د څه مرض وغيره د وجې نه مسجد ته په تلو باندې قادر نه و نو د دوه کسانو په اوږو باندې ئې لاس اچولو او مسجد ته به ئې ځان رسولو، خو د بعض رواياتو نه

١: سنن ابن ماجه/المساجد ١٧ (٧٩١)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ١ (٣)، (تحفة الأشراف: ١٢٥٢٧)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ٢٩ (٦٤٤)، ٣٤ (٦٥٧)، والخصومات ٥ (٢٤٢٠)، والأحكام ٥٢ (٧٢٢٤)، صحيح مسلم/المساجد ٤٢ (٦٥١)، سنن الترمذي/الصلاة ٤٨ (٢١٧)، سنن النسائي/الإمامة ٤٩ (٨٤٩)، مسند احمد (٢/٢٤٤، ٣٧٦، ٤٨٩، ٥٣١)، سنن الدارمي/الصلاة ٥٤ (١٣١٠) (صحيح)

معلومیږي چې دا وعید د منافقانو سره خاص نه دي، ځکه چې په دې روایت کښې دې چې دهغه خلقو کورونه اوسیزم، کوم چې په کورونو کښې مونځ کوي، ظاهره ده چې منافق په کور کښې کله مونځ کوي هغوی که مونځ کولې نو په مسجد کښې به ئې کړې وې د خلقو د ښودنې دپاره، او یو جواب دا ورکړې شوې دي چې دا د زجر او توبیخ د قبیل نه دي په دې سره ویږول مقصود دی د کلام حقیقت مراد نه دي، او بعض وائی چې خپله دا حدیث په دې خبره باندې دلالت کوي چې جماعت واجب نه دي ځکه چې که د جماعت مونځ واجب وي نو د جماعت په پریځودلو باندې به د خلقو کورونو ته ولې تلو، خو دا خبره صحیح نه ده ځکه چې د احکاماتو تبلیغ او د هغې تکمیل د رسول الله ﷺ منصبی فرض وو او هم دغه شان به د هغه دا ورتلل د جماعت د معاملاتو د تکمیل دپاره وو، هسې هم هغه اراده داسې کړې ده چې څو کسان د ځان سره بوځي نو هر کله چې خلق ورسره وي نو بیا هغوی سره جماعت کولې شي، یو جواب دا هم کړې شوې دي چې هغه خو صرف اراده ظاهر کړې ده په هغې باندې عمل خو ئې نه دي کړې خو دا خبره کمزورې ده ځکه چې رسول الله ﷺ صرف د هغه کار اراده کولې شي چې په هغې باندې عمل کول هم جائز وي.

د دې نه پس ځان پوهه کړې چې شارحینو لیکلي دي چې د دوه کسانو نه علاوه د یو مسلمان د مال او سامان سیزل جائز نه دی بلکه ددې په عدم جواز باندې اتفاق دي خو د دوو په باره کښې اختلاف دي، یو هغه کوم چې په دې حدیث کښې ذکر دي یعنی مستخلف عن الجماعة، دویم هغه چې د هغه ذکر په کتاب الجهاد کښې د مغانم د لاندې راځي یعنی غال (په مال غنیمت کښې غلول کونکي) خو د جمهورو په نزد په دې کښې هم تحریق متاع جائز نه دي البته امام احمد د تحریق متاع غال قائل دي، زه وائم چې د متخلف عن الجماعة په باره کښې د تحریق متاع د جواز قائل څوک دي؟ دا زما په علم کښې نشته.

[۵۴۹] حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو الْمَلِيعِ، حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنِي الْأَصَمُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَّ فِتْنَتِي فَيَجْمَعُوا حَزْمًا مِنْ حَطَبٍ، ثُمَّ آتِي قَوْمًا يَصْلُونَ فِي بُيُوتِهِمْ لَيْسَتْ بِهِمْ عِلَّةٌ فَأَحْرِقُهَا عَلَيْهِمْ"، قُلْتُ لِيَزِيدُ بْنُ الْأَصَمِّ: يَا أَبَا عَوْفٍ، الْجُمُعَةُ عَنِّي أَوْ غَيْرَهَا، قَالَ: هَمَمْتُ أَذْنَأِي إِنْ لَمْ أَكُنْ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ بِأَثَرَةٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا ذَكَرْتُ جُمُعَةً وَلَا غَيْرَهَا.

ترجمه: ابو هريره رضي الله عنه به ونيل: چې ونيلى دى رسول الله ﷺ: بيشكه ما قصد وكړو چې امر وكړم خپلو ځوانانو ته چې راجمع كړي گيډى د لرگو، بيا راشم داسې قوم ته چې مونځ كوي په كورونو كښې چې څه علت ورته نه وي او كورونه ئې وسوزوم، ما وويل: يزيد بن الاصم ته: اي ابو عوف! جمعه ئې مراد وه او كه عام جماعت؟ هغه وويل: كانه ده دې شي زما غوږونه كه ما نه وي اوريدلى د ابو هريره نه چې نقل كړى ئې دى د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه، هغه نه جمعه ذكر كړې ده او نه غير د جمعي نه.

تشریح: قوله: (يا ابا عوف الجمعة عنى او غيرها) دا وعید شدید اوریدلو سره شاگرد د استاد نه تپوس او کړو چې ایا د جمعي مونځ مراد دي؟ په دې باندې ورته استاذ اووې چې ﴿جمعا

اذنای الخ) چه زما غوړونه دې کانړه شی که ما په دې حدیث کښې د مطلق مونځ ذکر نه وی اوریدلې یعنی ما د مطلق مونځ په باره کښې دا حدیث اوریدلې دې زما استاذ د جمعي وغيره هیڅ تخصیص نه دې کړې، زه وایم خو د مسلم شریف په یو روایت کښې د جمعي قید دې چه د هغې الفاظ دا دی: «انه قال لقوم يتخلفون عن الجمعة» امام نووی رحمته الله ددې په شرح کښې لیکي چه په بعض روایاتو کښې د ماسخوتن د مونځ ذکر دې او په بعض کښې د جمعي د مونځ او په بعض روایاتو کښې مطلق صلاة راغلې دې هغه فرمانی: وکله صحیح لا منافاة بین ذلك.

[۵۰۰] حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبَّادٍ الْأَزْدِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ الْمَسْعُودِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْأَقْمَرِ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: "حَافِظُوا عَلَى هَؤُلَاءِ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ حَيْثُ يَنَادِي بِهِنَّ، فَإِنَّهُنَّ مِنْ سُنَنِ الْهُدَى، وَإِنَّ اللَّهَ شَرَعَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُنَنَ الْهُدَى، وَلَقَدْ رَأَيْنَا وَمَا يَخْلَفُ عَنْهَا إِلَّا مُنَافِقٌ بَيْنَ النِّفَاقِ، وَلَقَدْ رَأَيْنَا إِنْ الرَّجُلَ لِيَهْدَى بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ حَتَّى يَقَامَ فِي الصَّفِّ، وَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَلَهُ مَسْجِدٌ فِي بَيْتِهِ، وَلَوْ صَلَّيْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ وَتَرَكْتُمْ مَسَاجِدَكُمْ تَرَكْتُمْ سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَوْ تَرَكْتُمْ سُنَّةَ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَكُفَرْتُمْ."

توجهه: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلې دي: تاسو حفاظت کوئ د دې مونځونو پنځو، کوم ځانې کښې چې ددې لپاره اذان کېږي، ځکه دا د سنتو د هدايت نه دي، او الله تعالی مشروع کړی دی د خپل نبي لپاره سنت د هدايت، او مونځ به لیدل چې نه به وروسته کیدلو ددې نه مگر ښکاره منافق، او مونځ به لیدل چې بیشکه یوسړی به راځکلی شو په مینځ د دوه سړو کښې تردې چې په مانځه کښې به ودرولی شو، او تاسو نه یو کس هم داسې نشته مگر د هغه مسجد ته وی په کور کښې، که چرې تاسو مونځ شروع کړو په خپلو کورونو کښې او جماتونه مو پریځودل نو تاسو د نبي سنت پریځودل، او که تاسو د نبي سنت پریځودل نو کافر به شئ.

تشریح: قوله: «حافظوا على هؤلاء الصلوات الخمس حيث ينادي بهن» یعنی دا پنځه مونځونه په اهتمام سره هغه ځانې کښې کوئ چرته چه ددې دپاره اذان کولې شی او ظاهره ده چه اذان په مسجد کښې ورکولې شی چه د مسجد جماعت ته خاص اهمیت حاصل دې، وړاندې روایت کښې دی چه د جماعت مونځ د سنن هدی نه دې،

(سنن هدی او سنن زوائد)

د سنن دوه قسمونه دی، سنن هدی، سنن زوائد، چه د کومو څیزونو صدور د هغه صلی الله علیه و آله نه د عادت په طور وی هغې ته سنن زوائد وئیلې شی، او کوم کار چه رسول الله صلی الله علیه و آله د عبادت په طور او کرل هغې ته سنن هدی وئیلې شی، هغې ته سنن هدی په دې وجه وئیلې شی چه ددې ترک ضلالت او گمراهی ده په خلاف د اول قسم.

۱: صحیح مسلم/المساجد ۴۴ (۶۵۴) بلفظ: «ضلتم»، سنن النسائي/الإمامة ۵۰ (۸۵۰)، (تحفة الأشراف: ۹۵۰۲)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ۱۴ (۷۸۱)، مسند احمد (۱/۳۸۲، ۴۱۴) (صحیح)

قوله: ﴿ولو تركتم سنة ليكم صلى الله عليه وسلم لكفرتم﴾ دا فرماني چه كه تاسو مونځونه د مسجد په ځاني په كورونو كښې كوي نو د سنتو تارك به جوړ شئ او چه كله د سنتو تارك جوړ شئ نو كافر به شئ.

حديث تاويل ته محتاج دي

يا خو داسې اووئيلى شى چه د كفر نه مراد مطلق ضلالت او گمراهي ده، لكه چه د مسلم په روايت كښې دى ﴿لضللتكم﴾ او كه د كفر نه مراد كفر واخستلى شى نو مراد به دا وي چه د ترك سنت په وبال كښې په قلاړه قلاړه نور سنتونه به هم پاتې كيږي او بيا ددې په نحوست سره واجبات او فرائض پاتې كيږي، او بيا وړاندې خطره ددې ده چه چرته بالكلية د اسلام نه بهر نه شى، حاصل ددې تاويل دا دي چه د كفر نه كفر بالفعل مراد نه دي بلكه بالقوة هم هغه كوم ته چه مفضى الى الكفر نه هم تعبير كولى شى، د صوفياء مقوله مشهوره ده ﴿من تهاون بالاداب عوقب بحرمان السنن ومن تهاون بالسنن عوقب بحرمان الواجبات ومن تهاون بالواجبات عوقب بحرمان الفرائض ومن تهاون بالفرائض﴾ د دې نه وړاندې څه دى؟ هغه ظاهر ده كوم چه په حديث كښې مذكور دى.

[۵۵۱] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ أَبِي جَنَابٍ، عَنْ مَعْرَاءِ الْعَبْدِيِّ، عَنْ عَبْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ سَمِعَ الْمُنَادِيَ فَلَمْ يَمْنَعْهُ مِنْ اتِّبَاعِهِ عَذْرًا، قَالُوا: وَمَا الْعَذْرُ؟ قَالَ: خَوْفٌ أَوْ مَرَضٌ، لَمْ تُقْبَلْ مِنْهُ الصَّلَاةُ الَّتِي صَلَّى"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى عَنْ مَعْرَاءِ أَبُو اسْحَاقَ.

ترجمه: د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روايت دي هغه وئيلي دي، وئيلي دي رسول الله ﷺ چې واوريدلو اذان كونكى لره منع نه كړو هغه لره عذر. هغوى وويل: عذر څه شى دي؟ هغه وفرمائيل: ويره او مرض، نو قبول به نه كړى شى د هغه نه مونځ هغه مونځ چې دي كړى دي. وئيلي دي ابو داود: روايت كړى دي د معراء نه ابو اسحاق.

[۵۵۲] (۲) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ مِهْدَلَةَ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، عَنْ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي رَجُلٌ ضَرِيرٌ الْبَصَرِ، شَاسِعُ الدَّارِ، وَلِي قَائِدٌ لَا يَلَا بُنْيَ، فَهَلْ لِي رُخْصَةٌ أَنْ أَصِلَ فِي بَيْتِي؟ قَالَ: هَلْ تَسْمَعُ الْبِدَاءَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: لَا أَحَدُ لَكَ رُخْصَةٌ."

ترجمه: د ابن ام مكتوم رضی اللہ عنہ نه روايت دي، بيشكه هغه تپوس وكړو د نبى ﷺ نه، هغه وويل: اي د الله رسوله! بيشكه زه يو سړى يم پوند كور مي لري دي، او زما راهنما شته خو زما سره مناسب نه دي، نو ايا شته دي مالره رخصت چې زه مونځ وكړم په كور كي؟ هغه ورته وفرمائيل: ايا ته اذان اوري؟ هغه ﷺ وويل: آو، هغه وويل: زه نه بيا موځم تالره رخصت.

تشریح: قوله: ﴿عن ابن ام مكتوم انه سأل النبي صلى الله عليه وسلم الخ﴾ ابن ام مكتوم رضی اللہ عنہ د رسول الله ﷺ په خدمت كښې عرض او كړو چه زه نابينا يم او كور مي د مسجد نه په فاصله باندي دي او كوم چه زما قائد دي (لاس نيولو والا) هغه زما پوره پوره موافقت نه كوي، نو

(۱): سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ۱۷ (۷۹۳)، (تحفة الأشراف: ۵۵۶۰) (صحيح)

(۲): سنن ابن ماجه/المساجد والجماعات ۱۷ (۷۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱۰۷۸۸)، (وكد أخرجه: سنن النسائي/الإمامة ۵۰ (۸۵۱)، مسند احمد (۴۲۳/۳) (حسن صحيح)

ايا زما دپاره ددې خبرې رخصت او اجازت شته چه زه مونځ په خپل کور کښې او کړم، په دې باندې رسول الله ﷺ او فرماښل چه ايا ته د اذان اواز اورې نو هغه عرض او کړو چه او جی رسول الله ﷺ او فرماښل بيا ستا دپاره هيڅ گنجائش نشته.

د اعمی دپاره د ترک جماعت اجازت

دلته یو اشکال دې او هغه دا چه عمی (روند والې) شرعا عذر دې کما فی قوله تعالی ﴿لیس علی الاعمی حرج﴾ نو رسول الله ﷺ هغه ته اجازت ولې ورنکړو، حال دا چه یو بل صحابی چه د هغه نوم عتبان بن مالک دې هغه هم رسول الله ﷺ ته هم دا قسم عذرونه بیان کړې وو او په کور کښې نې ترې د مونځ کولو اجازت طلب کړې وو او هغه ته رسول الله ﷺ اجازت ورکړې وو چه د هغه قصه په مسلم (ص ۲۳۳) کښې مذکور ده ددې ډیر جوابونه ورکړې شوې دي. ۱: دا واقعه د آیت عذر د نزول نه مخکښې ده.

۲: واقعه حال لا عموم لها د قبیل نه ده یعنی دا هم دې صحابی سره مخصوص ده.

۳: د رسول الله ﷺ مراد په نفی رخصت سره نفی جواز نه دې بلکه مقصود د احراز افضلیت نفی ده، یعنی د هغه صحابی مقصود دا وو چه د خپلو عذرونو په وجه باندې د مسجد جماعت ترک کړم نو چونکه دا ترک کول د عذر په وجه باندې وو نو ایا په دې صورت کښې به بغیر د جماعت نه د جماعت فضیلت حاصلیږي یا نه، رسول الله ﷺ ورته انکار او فرمایلو، دا اخری جواب امام نووی رحمه الله د مسلم په شرح کښې اختیار کړې دې.

هم دغه شان پوهه شه چه جماعت که فرض او منلې شی کما عند الحنابلة او که سنت مؤکده کما عند الجمهور د دې ترک بغیر د عذر نه د چا په نزد جائز نه دې، په اول قول باندې په ترک معصیت لازمیږي کوم چه به د عذر د وجې نه ساقط شی او علی القول الثاني د عذر د وجې نه به کراهت ساقط شی، خو د جماعت فضیلت او د هغې ثواب به ورته بهر حال نه حاصلیږي، نقله ابن رسلان عن النووی.

خپله ابن رسلان دا لیکي چه که یو سړې همیشه په جماعت سره د مونځ کولو عادی وی او بیا د څه عذر د وجې نه او نه کړی شی نو هغه وخت هغه ته د جماعت ثواب حاصلیدل پکار دی. والله اعلم

الاعذار المسقطه للجماعة

هم دغه شان خان پوهه کړئ چه فقهاء کرامو دا عذرونه کوم چه مسقط جماعت دی شمار کړې دي (۱) یو د هغې نه روند هم دې، په بذل کښې لیکي چه که د اعمی دپاره څوک قائد نه وی نو دا به بالاتفاق عذر وی، او که د هغه دپاره قائد وی نو په دې صورت کښې د امام صاحب او صاحبینو اختلاف دې، د امام صاحب په نزد په دې صورت کښې به هم عذر وی او د صاحبین په نزد نه دې.

(۱) علامه شامی شل عذرونه شمار کړې دي او هغه ټول نې په نظم کښې جمع کړې دي او حضرت شیخ دا نظم په حاشیه د لامع کښې نقل کړې دي

[۵۵۳] (۱) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ زَيْدٍ بْنُ أَبِي الزَّرْقَاءَ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَائِشٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، قَالَ: "يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ الْمَدِينَةَ كَثِيرَةُ الْهُوَامِ وَالسِّبَاعِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَمَعُّ حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ: هَلَا"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَا رَوَاهُ الْقَاسِمُ الْجَرْمِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، لَيْسَ فِي حَدِيثِهِ: حَيَّ هَلَا.

ترجمه: د ابن ام مکتوم نه روایت دی هغه وویل: ای د الله رسوله! بیشکه مدینه د ډیرو حشراتو ماتونکو ځناورو والا ده، وفرمائیل نبی ﷺ: ته اوری حی علی الصلاة حی علی الفلاح؟ نو رازه په جلتی سره. وئیلی دی ابوداود: او همداسې روایت کړی دی قاسم الجریمی د سفیان نه د هغه په حدیث کښې (حی هلا) الفاظ نشته دی.

باب فِي فَضْلِ صَلَاةِ الْجَمَاعَةِ

باب دی په بیان د فضیلت د جمعی په مونځ کې

[۵۵۴] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي بَنِي كَعْبٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الصَّبْرِ، فَقَالَ: "أَشَاهِدُ فُلَانًا؟" قَالُوا: لَا، قَالَ: "أَشَاهِدُ فُلَانًا؟" قَالُوا: لَا، قَالَ: "إِنَّ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ أَثْقَلُ الصَّلَوَاتِ عَلَى الْمُنَافِقِينَ، وَلَوْ تَعْلَمُونَ مَا فِيهِمَا لَأَتَيْنَاهُمَا وَلَوْ حَبَوَا عَلَى الرُّكْبِ، وَإِنَّ الصَّفَّ الْأَوَّلَ عَلَى مِثْلِ صَفِّ الْمَلَائِكَةِ، وَلَوْ عَلِمْتُمْ مَا فَضِيلَتُهُ لَأَبْتَدَرْتُمُوهُ، وَإِنَّ صَلَاةَ الرَّجُلِ مَعَ الرَّجُلِ أَزْكَى مِنْ صَلَاتِهِ وَحْدَهُ، وَصَلَاتُهُ مَعَ الرَّجُلَيْنِ أَزْكَى مِنْ صَلَاتِهِ مَعَ الرَّجُلِ، وَمَا كَثُرَ قَبُولُ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى."

ترجمه: د ابی بن کعب رضی الله عنه نه روایت دی، هغه وئیلی دی: مونځ وکړو مونځ ته رسول الله ﷺ یوه ورځ د سحر، نو هغه وویل: ایا فلانکی حاضر دی، هغوی وویل: نه، بیا هغه وویل: ایا فلانی حاضر دی، هغوی وویل: نه، هغه وفرمائیل: بیشکه دا دواړه مونځونه ډېر درانه مونځونه دی په منافقانو، او که چیرې پوهیدئ تاسو په هغه څه چې په دې کښې دې نو تاسو به راتلل کړی وی دېته اگر که په ځاپورو وی، او بیشکه اولنی صف پشان د صف د ملانکو دی که چېرې تاسو ته پته وه د هغې د فضیلت نو تاسو به مخکېوالی کړی وی هغې ته، او بیشکه مونځ د سړی د سړی سره دا ډیر پاکیزه دی د مونځ د هغه نه یواځې، او مونځ د هغه د دوه سړو سره ډیر پاکیزه دی د مونځ د هغه نه د یو سړی سره، او هغه مونځ چې کسان پکې زیات وی الله ته ډیر غوره دی.

تشریح: قوله: ﴿ان هاتین الصلاتین﴾ واقعہ خو د سحر د مونځ ده خو رسول الله ﷺ د تشبیه صیغه استعمال اوفرمائیل، اوس په دې کښې دوه احتمال دی، یو دا چې ددې نه مراد د سحر او ماسخوتن مونځ دې، ځکه چې دا دواړه وختونه داسې دی کوم چې د خوب او غفلت دی، یو د خوب د ابتداء په وخت او یو د انتهاء نوم، او یا دا اووئیلې شی چې د صلاتین نه مراد د سحر د مونځ دوه رکعتونه دی، یا صلاة فجر او سنت فجر مراد دې، اول احتمال زیات ظاهر دې بلکه د صحیحین په یو روایت کښې د ماسخوتن او د سحر تصریح ده. ﴿ولو تعلمون ما فیهما﴾ د کلام د سیاق تقاضه دا ده چې د خطاب په ځانې د غائب په صیغه

۱: سنن النسائي/الإمامة ۵۰ (۸۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱۰۷۸۷) (صحیح)

۲: سنن النسائي/الإمامة ۱۵ (۸۴۴)، ق الصلاة ۱۷ (۷۹۰)، (تحفة الأشراف: ۳۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۷/۵، ۱۴۱) (حسن)

(يعلمون) سره وی، اوس یا خودې دا اووئیلې شی چه منافقان خو مراد دی، خکه چه کلام هم د هغوی په باره کښې دې، مومنین او مخاطبین لره شاملولو دپاره د خطاب صیغه راوړله، او یا دا اووئیلې شی چه په دې عدول عن الغیة الی الخطاب کښې دې طرف ته اشاره ده چه د منافقانو نه ددې خیز توقع کمه ده.

(ولو حوا) د ماشومانو په شان په خړپوسو باندې تلل، یا په کناتو تولیدل لکه چه بعض وخت ماشوم داسې ځی، خو دلته دا دویمه معنی مراد نه ده خکه چه وړاندې په حدیث کښې د (على الركب) قید دې. (وان الصف الاول على مثل صف الملائكة) د صف اول مرتبه او فضیلت بیانولې شی چه هغه د ملائکو د صف په شان دې لکه چه د ملائکو صف په اسمان کښې اوچتې مرتبې والا دې د قرب رحمان د وجې نه، هم دغه شان د انسانانو د مونځ اولنې صف دې، د امام د قرب په اعتبار سره (وان صلاة الرجل مع الرجل اذكى من صلاته وحده) (ازکی) یعنی اکثر ثوابا دا د زکاة نه ماخوځ دې په معنی د کثرت او زیادت، یعنی د یواځې مونځ کولو نه د هغه مونځ ثواب ډیر زیات دې کوم چه صرف یو سړی لره شاملولو سره اوکړې شی، او یو سره د کولو په مقابله کښې دوه سړو سره د کولو ثواب ددې نه زائد دې. وهکذا.

غرض دا دې چه تعداد څومره زیاتیرې هومره به افضلیت او ثواب زیات وی.

په کثرت جماعت باندې د فضیلت زیادت

د جمهورو علماء کرامو رائي دا ده چه د جماعت په کثرت باندې ثواب زیاتیرې، خو علامه شعرانی په دې کښې د مالکیانو اختلاف لیکلې دې د هغوی په نزد د منفرد د مونځ په مقابله کښې چه د جماعت د مونځ کوم ثواب راغلې دې هغه به ورته په هر حال کښې ملاویرې، د جماعت کثرة او قلت ته په دې کښې هیڅ دخل نشته خکه چه په حدیث کښې مطلق راغلې دی (صلاة الرجل في الجماعة تعدل خمسا وعشرين) اوس که هغه جماعت کثیر وی یا قلیل وی، ابن رسلان د هغوی د طرف نه هم دا لیکلې دی، خو حضرت شیخ په حاشیه د بذل کښې لیکي چه په دې مسئله کښې د مالکیانو اختلاف کوم چه شارحینو لیکلې دې دا ماته د هغوی په کتابونو کښې ملاؤ نه شو، بلکه د مالکیانو په کتابونو کښې تصریح ده د کثرت جماعت په افضلیت باندې.

[۵۵۵] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي سَهْلٍ يَغْنِي عَنْ عُثْمَانَ بْنِ حَكِيمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي عُمَرَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ فِي جَمَاعَةٍ، كَانَ كَقِيَامِ نِصْفِ لَيْلَةٍ، وَمَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ وَالْفَجْرَ فِي جَمَاعَةٍ، كَانَ كَقِيَامِ لَيْلَةٍ".

ترجمه: د عثمان بن عفان رضي الله عنه روایت دې هغه ویلي، چې فرمائیلي دی رسول الله ﷺ چا چې د ماسخوتن مونځ په د جمعې سره وکړه داسې دی لکه قیام د نیمې شپې، او چا چې

(۱) صحیح مسلم / المساجد ۴۶ (۶۵۶)، سنن الترمذی / الصلاة ۵۱ (۲۲۱)، تحفة الأشراف: ۹۸۲۳، وقد أخرجه: موطا امام مالك / صلاة الجماعة ۲ (۷)، مسند احمد (۶۸، ۵۸/۱) (صحیح)

مونځ وکړو د ماسخوتن او د سحر په جمع باندې داسې دې لکه قیام د تولې شپې.
تشریح: قوله: ﴿ومن صلى العشاء والفجر في جماعة كان كقيام ليلة﴾ هم دا لفظ د ترمذی په روایت کښې دې، یعنی کوم انسان چه د ماسخوتن مونځ په جماعت سره او کړی نو هغه ته د نیمې شپې د قیام او عبادت ثواب ملاوېږي، او څوک چه د ماسخوتن او سحر دواړو مونځونه په جماعت سره او کړی نو هغه ته د پوره شپې د قیام ثواب ملاوېږي په دې صورت کښې د دواړو مونځونو ثواب برابر شو، او د مسلم شریف د روایت الفاظ ددې نه لږ شان مختلف دی، په هغې کښې داسې دې چه ﴿من صلى العشاء في جماعة كان كقيام نصف ليلة ومن صلى الفجر في جماعة كان كقيام ليلة﴾

شرح حدیث کښې دوه اقوال

په دې کښې په جمله ثانیه کښې صرف فجر مذکور دې چه په هغې کښې دوه احتماله دي چه د ماسخوتن او سحر دواړو مجموعه مراد وی، دویم دا چه ددې نه صرف د سحر مونځ مراد وی، په دې دویم صورت کښې د فجر د مونځ ثواب د ماسخوتن د مونځ په مقابله کښې دوچند کیږي، خو د ابوداود او ترمذی د روایت نه د اول احتمال تائید کیږي لهذا هم دا احتمال به راجح وی بلکه متعین، خو د امام ابن خزیمه رحمه الله رائي ددې په خلاف ده (هغه دویم احتمال اختیار کړې دې په دې وجه هغه د فجر دپاره مستقل ترجمه قائم کړې ده.

باب مَا جَاءَ فِي فَضْلِ الْمَشْيِ إِلَى الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د فضیلت د پیدل تلونکي مانځه ته

[۵۵۶] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ أَبِي ذُلَيْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَرْثَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "الْأَبْعَدُ فَلَا بُعْدَ مِنَ الْمَسْجِدِ، أَكْثَرُ أَجْرًا".

ترجمه: ابو هريرة رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه روایت کوي، هغه فرمائیلي دي: ډېر لرې بیا ورپسې لرې د جماعت نه ډېر اوچت دی په اعتبار د اجر سره.

تشریح: قوله: ﴿الابعد فالابعد من المسجد اعظم اجرا﴾ یعنی د کوم سړی کور چه د مسجد نه څومره لرې وی، دومره به ئې ثواب زائد وی، ځکه چه وړاندې په حدیث کښې دی، مسجد ته تلونکی دپاره په هر قدم باندې یوه درجه اوچتېږي او یوه خطا ئې معاف کیږي، او یو بل روایت کوم چه په مسلم او ترمذی وغیره کښې دې چه په هغې کښې دا دی ﴿الا ادلكم على ما يمحو الله به الخطايا ويرفع به الدرجات﴾ او په دې کښې دی چه ﴿وكثرة الخطاء الى المساجد﴾ د دې دواړو احادیثو نه د مشی الی الصلاة فضیلت معلومېږي لکه چه مصنف ترجمه قائم کړې ده هم دغه شان یو بل حدیث مشهور دې چه یو ځل قبيله بنو سلمه کوم چه د مدینې په اطرافو کښې اوسیدل د هغه ځانې نه منتقل کیدو سره د مسجد نبوی په قرب

(۱) او د حضرت شیخ په حاشیه د بذل کښې دې چه ددې بالمقابل ابن عبدالبر بسنده عن عثمان دا مرفوع روایت نقل کړې دې: ﴿صلاة العشاء في جماعة تعدل قيام ليلة وصلاة الفجر في جماعة تعدل قيام نصف ليلة﴾ (ابن رسلان)
(۲) تخریج: سنن ابن ماجه للمساجد والجماعات ۱۵ (۷۸۲)، (تحفة الأشراف ۱۳۵۹۷)، وقد أخرجه: حم (۲/۴۵۱، ۴۵۲) (صحيح)

کښې د سکونت اختيارولو اراده او کړه نو هغه ﷺ او فرمائيل «الا تحسبون اثارکم» (۱) دا لفظ خو د بخاری دې او د مسلم الفاظ دا دی «دیارکم تکتب اثارکم» یعنی رسول الله ﷺ د منتقل کیدو نه منع کړل او مصلحت نې دا بیان او فرمائیلو چه د لرې راتلو په صورت کښې هغه فضیلت دې کوم چه د نزدې اوسیدو په صورت کښې نه دې حاصل، یعنی کثرة اقدام.

ایا مسجد ته نزدې کور افضل دي یا لرې؟

خو ددې نه دا نه لازمیږي چه د مسجد نه لرې کور دې افضل وی د نزدې نه، ځکه چه دا دواړه څیزونه جدا جدا دی، په هر یو قدم باندې نیکی ملاویدل بيله خبره ده او د کور مسجد ته نزدې کیدل دا د هغه مکان دپاره موجب شرف دې پس په یو روایت کښې دی «شؤم الدار بعده عن المسجد» او هم دغه شان په جمع الفوائد کښې د مسند احمد یو روایت مرفوعه نقل دې «فضل الدار القریبة من المسجد علی الدار الشاسعة کفضل الغازی علی القاعد» اگر چه دا حدیث ضعیف دې، حافظ ابن حجر د بنو سلمه والا حدیث د لاندې لیکي چه ددې نه د «سکني بقرب المسجد» استحباب معلومیږي خو که بل یو مصلحت یا عارض وی نو بیا جدا خبره ده، لکه چه د بنو سلمه په منتقل کیدو کښې دا مصلحت وو چه اطراف مدینه د آبادی نه خالی نه شی او د مدینې حفاظت او کړې شی هم په دې وجه باندې رسول الله ﷺ هغوی ته د مسجد خواته د راتلو مشوره ورنکړه، صحیح او تحقیقی خبره خو دا ده چه بعض علماء لکه ابن العمامد وغیره محدثینو ددې احادیثو په وجه باندې دا وئیلې دی چه داربعیده افضل دي د دارقریبه نه.

[۵۵۷] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّقِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، أَنَّ أَبَا عُمَانَ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي بَنِ كَعْبٍ، قَالَ: "كَانَ رَجُلٌ لَا أَعْلَمُ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ مِمَّنْ يُصَلِّي الْقِبْلَةَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ أَبْعَدَ مَنْزَلًا مِنَ الْمَسْجِدِ مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ وَكَانَ لَا تُحِطُهُ صَلَاةٌ فِي الْمَسْجِدِ، فَقُلْتُ: لَوْ اشْتَرَيْتُ جِمَارًا تَرَكَبُهُ فِي الرَّمْضَاءِ وَالظُّلْمَةِ، فَقَالَ: مَا أَحَبُّ أَنْ مَنَزَلِي إِلَى جَنْبِ الْمَسْجِدِ، فَتَمِي الْحَدِيثُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ عَنْ قَوْلِهِ ذَلِكَ، فَقَالَ: أَرَدْتُ بِأَرْسُولِ اللَّهِ أَنْ يُكْتُبَ لِي أَقْبَالِي إِلَى الْمَسْجِدِ وَدُجُوعِي إِلَى أَهْلِي إِذَا رَجَعْتُ، فَقَالَ: أَعْطَاكَ اللَّهُ ذَلِكَ كُلَّهُ، أَنْطَاكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مَا اخْتَبَيْتَ كُلَّهُ أَجْمَعُ."

ترجمه: د ابی بن کعب رضی الله عنه روایت دې هغه وئیلې دي وو یو سری د خلقو نه چي د مدینې والا ووما ته پته نشته چي په مونځ کونکو کښې د هغه نه د چا کور لرې وی د مسجد نه، او وو چي نه فوت کیده د هغه نه مونځ د جماعت، نو ما وویل که چېرته دې خر واخلی سورلي پرې کوی په گرمی کښې او په تیاره کښې، نو هغه سری وویل زه نه خوښوم چي زما کور دې د مسجد خواته شي، نو رسول الله ﷺ ته دا خبره ورسیده، نو تپوس نې وکړو د هغه سری نه د قول د هغه، هغه وویل زما اراده دا وه ای د الله رسوله چي ولیکل شی زما لپاره زما راتلل مسجد ته او زما تلل خپل اهل ته، هغه ﷺ و فرمائیل الله دې درکړی تالره ټول

(۱) امام بخاری په دې باندې باب ترلې دې احتساب الاثار

(۲) صحیح مسلم / المساجد ۴۹ (۶۶۳)، سنن ابن ماجه / المساجد والجماعات ۱۶ (۷۸۳)، (تحفة الأشراف: ۶۴)، وقد

أخرج: سنن الدارمی / الصلاة ۶۰ (۱۳۲۱) (صحیح)

هغه چې ته ئې اجر حسابوي.

تشریح: قوله: «عن ابی بن کعب قال: کان رجل لا اعلم احدا من الناس... ابعد منزلا من المسجد من ذلك الرجل الخ» د حدیث مضمون دا دې چې سیدنا ابی بن کعب رضی الله عنه فرمائی چې په اهل مدینه کښې یو داسې سړې وو چې د هغه کور د مسجد نبوی نه په څومره فاصله باندې وو زما په علم کښې د چا کور هم دومره لرې وو، هغه به د خپل کور نه روزانه مسجد ته پیدل راتلو خو د هغې باوجود به د هغه نه یو جماعت هم نه فوت کیدلو (زه د هغه په حال خفه شوم) نو ما هغه ته اړوې چې که ته یو خر واخلي چې په هغې باندې سوړیدو سره د خپل کور نه مسجد ته ځي راځي نو هغه زما خبره اوریدو سره اووې: «ما احب ان منزلی الی جنب المسجد» چې زما دا خبره خوښه نه ده چې زما کور د مسجد برابر دې، د هغه صحابی خو مطلب دا وو چې زما هم دا خوښه ده چې زه د مونځ دپاره د لرې نه راشم، خو ظاهره الفاظ د هغه موهم وو چې هغه د مسجد نبوی قرب نه غواړي. «فمنی الحدیث الی رسول الله صلی الله علیه وسلم» پس د هغه دا خبره رسول الله صلی الله علیه وسلم ته اورسیده په دې باندې هغه صحابی لره راغوښتلو سره تپوس اوکړو چې ته دا خبره څنگه اوکړه په دې باندې هغه عرض اوکړو «اردت یا رسول الله صلی الله علیه وسلم ان یکتب لی اقبالی الی المسجد ورجوعی الی اهلی» یا رسول الله صلی الله علیه وسلم زه غواړم چې زما دا قدمونه د مسجد پورې او بیا په واپسې باندې د مسجد نه تر کوره پورې اولیکلې شی، په دې باندې رسول الله صلی الله علیه وسلم ډیر خوشحاله شو او وې فرمائیل: الله پاک دې تاته ستا د نیت او امید موافق پوره پوره اجر او ثواب درکړي.

په حدیث الباب کښې یو نوی خبره

د هغه صحابی د کلام نه معلومیږي چې د هغه ذهن بلکه په نیت کښې دا وه چې هغوی ته مسجد ته د تلو او د هغه ځانې نه د کور طرف ته واپس کیدو دواړو ثواب په هر قدم باندې ملاؤ شی، هغه صلی الله علیه وسلم د هغوی دپاره دعا او فرمائیل چې الله پاک دې تاته ستا د نیت مطابق پوره پوره اجر درکړي لهذا د هغه صحابی په حق کښې خو دا متعین دې چې ان شاء الله هغوی ته مسجد ته د تلو راتلو، د دواړو ثواب به ورته ملاویږي، خو ددې سلسلې د احادیث نه صراحة صرف مسجد ته د تلو ثواب معلومیږي د واپسې نه، البته د غازی په باره کښې راځي «قفلة کفزة».

د بخاری د ترجمة الباب توجیه

حضرت شیخ یوه خاص خبره او فرمائیل هغه دا چې امام بخاری رحمه الله هم د خپل ترجمة الباب نه د ابوداؤد دې حدیث طرف ته اشاره او فرمائیل هغه په داسې طور چې امام بخاری رحمه الله یو ترجمه قائم کړه «باب من خرج الی المسجد وراح» حال دا چې ددې باب د لاندې هغه حدیث راوړې دې په دې کښې لفظ «خرج» نشته بلکه داسې ده «من غدا الی المسجد او راح» خو دلته دا سوال پیدا کیږي چې امام بخاری رحمه الله د ترجمة الباب لفظ ولې بدلوي، په دې باندې حافظ فرمائی چې امام بخاری اشاره اوکړه ددې خبرې طرف ته چې په حدیث کښې

لفظ «غدا» نه مراد مطلق ذهاب او خروج دي، په سحر کښې تلل مراد نه دی، او د «راح» نه مراد رجوع ده، لهذا د امام بخاري په ترجمه کښې مسجد طرف ته تلل او د مسجد نه واپسي دواړه مراد دي.

په دې باندې حضرت شيخ او فرماښل چې گویا د امام بخاري رحمه الله د ترجمه الباب نه د ابوداود دې حديث د ابی بن کعب رضي الله عنه طرف ته اشاره کړې ده چې په هغې کښې تلل او راتلل دواړه مذکور دي. والله تعالى اعلم

[۵۵۸] حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ، حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ الْقَاسِمِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ مُتَطَهِّرًا إِلَى صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ فَأَجْرُهُ كَأَجْرِ الْحَاجِّ الْمُحْرَمِ، وَمَنْ خَرَجَ إِلَى تَسْبِيحِ الضُّحَى لَا يَنْصِبُهُ إِلَّا إِيَّاهُ فَأَجْرُهُ كَأَجْرِ الْمُعْتَمِرِ، وَصَلَاةٌ عَلَى أَثَرِ صَلَاةٍ لَا لَفْوَيْنَهُمَا كِتَابٌ فِي عِلِّيْنِ".

ترجمه: د ابو امامة رضي الله عنه نه روایت دې بیشکه رسول الله صلی الله علیه و آله ویلي دي: څوک چې ووتلو د خپل کور نه په حالت د اودس کښې فرض مونځ ته د هغه اجر پشان د اجر د محرم حاجي دی، او هغه څوک چې ووتلو نفلو د څانګه ته نه وی سترې کړی هغه لره مګر هم دې، نو د هغه اجر پشان د اجر د عمرې والا دی، او مونځ کول وروسته د بل مونځ نه چې په مینځ کښې ئې لغوه اوبې هوده کار نه وی کړی نو دا لیکلې شی په علیین کښې.

تشریح: قوله: «من خرج من بيته متطهرا الى صلاة مكتوبة فاجره كاجر الحاج المحرم» کوم سړې چې د خپل کور نه اودس کولو سره د فرض مونځ دپاره مسجد ته لاړ شی نو ددې ثواب د هغه سړي ثواب برابر دې کوم چې د کور نه احرام ترلو سره د حج دپاره لاړو، احرام د صحت حج دپاره هم دغه شان شرط دې لکه چې طهارت د مونځ دپاره شرط دې، د تقابل تقاضه دا ده چې د محرم نه مراد محرم من دویرة اهله وی.

فکر جا استفاد من الحديث

د دې حديث نه دوه خبرې معلومې شوې، یو دا چې د کور نه اودس کولو سره د مونځ دپاره تلل د فضیلت سبب دې، بله خبره دا معلومه شوه چې تقدیم الاحرام افضل دې په میقات باندې احرام ترلو سره، دا دویمه مسئله مختلفه ده، دظاهریه په نزد تقدیم الاحرام علی المواقیات بالکل جائز نه دې، او د ائمه اربعه په نزد جائز دې، خو په فضیلت کښې اختلاف دې، د احنافو او شوافعو په نزد تقدیم افضل دې او د مالکیانو او حنابلو په نزد د میقات نه احرام ترلو دا فعل تسهیلا للامة وو، هسې د امام شافعی په دې کښې دوه قوله دی خو په ترجیح کښې اختلاف دې، رافعی د تقدیم قول ته ترجیح ورکړې ده، او امام نووی د عدم تقدیم قول ته، وړاندې په حدیث کښې د صلاة الضحی فضیلت ذکر شوې دې او دا چې د هغې ثواب د عمرې برابر دې، صلاة الضحی زیات نه زیات سنت دې لهذا دا وئیلې کیدې شی چې په دې حدیث کښې اشاره ده د عمرې د سنت کیدو طرف ته، مسئله

۱: «تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۹۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۶۳/۵، ۲۶۴) (حسن).

اختلافی ده، د امام شافعی او امام احمد په نزد عمره واجب ده او د امام مالک په نزد سنت، د احنافو په دې کښې دوه قوله دی وجوب او سنتیت.

قوله: ﴿وَصَلَاةٌ عَلَىٰ اِثْرِ صَلَاةٍ لَا لَغْوَيْنَهُمَا كِتَابٌ فِي عَلِيَيْنِ﴾ د یو مونځ نه روستو بل مونځ داسې کول چه د دواړو ترمینځه څه لغو حرکت قول یا فعل نه وی، د الله پاک په نزد مقبول دې په علیین کښې لیکلې شی.

شرح حدیث

د علیین نه مراد د نیکو اعمالو دفتر دې چه په هغې کښې د ابرار او صالحینو اعمال لیکلې شی، د صاحب منهل د کلام نه معلومیږي چه مکتوب فی علیین کیدل د بل مونځ په پاره کښې وئیلې شی یعنی د کوم مونځ په پاره کښې چه دوه صفات او موندلې شی، اول دا چه هغه علی اثر الصلاة وی، دویم دا چه په مینځ کښې ئې څه لغو کار نه وی، خوزه وائم چه دا د دواړو مونځونو په پاره کښې وئیلې شی، چه کوم سرې دوه مونځونه په داسې طریقه او کړې چه د هغې ترمینځه څه لغو حرکت اونکړې نو دا دواړه مونځونه د الله پاک په نزد مقبول دی.

د دې نه معلومه شوه چه د عمل صالح نه روستو او د هغې نه هم مخکښې لغو حرکت او معصیت نه احتراز ددې عمل صالح په حق کښې باعث قبول او موجب حفاظت دي.

[۵۵۹] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي جَمَاعَةٍ تَزِيدُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي بَيْتِهِ، وَصَلَاتِهِ فِي سُوْقِهِ ثَمَسًا وَعَشْرِينَ دَرَجَةً، وَذَلِكَ بِأَنَّهُ إِذَا تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ وَأَتَى الْمَسْجِدَ لَا يَرِيدُ إِلَّا الصَّلَاةَ وَلَا يَنْهَزُهُ إِلَّا الصَّلَاةَ، لَمْ يَخْطُ خَطْوَةً إِلَّا رَفَعَهُ بِهَا دَرَجَةً وَحُطَّ عَنْهُ بِهَا خَطِيئَةٌ حَتَّى يَدْخُلَ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا دَخَلَ الْمَسْجِدَ كَانَ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَتْ الصَّلَاةُ فِي تَحِيَّاتِهِ، وَالْمَلَائِكَةُ يُصَلُّونَ عَلَى أَحَدِكُمْ مَا دَامَ فِي مَجْلِسِهِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ، وَيَقُولُونَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ، اللَّهُمَّ تَبَّ عَلَيْهِ، مَا لَمْ يُؤْذِ فِيهِ أَوْ يُخْذِ فِيهِ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دی، چې فرمائیلى دی رسول الله صلی الله علیه و آله د سرې مونځ د جمعې سره زیاتېږي د هغه په مونځ باندې چې په کور کښې وی او په بازار کښې وی په پنځه وېشت درجو، او دا ځکه چې بیشکه یو کس ستاسو نه کله چې اودس وکړي او ښائسته اودس وکړي او مسجد ته راشي اراده ئې نه وی مگر مونځ، او نه وی رااوچت کړي ده لره مگر مونځ، نه اخلی یو قدم مگر اوچتوی ده لره په هغې یوه درجه او لری کوی د هغه نه یوه گناه، تردې چې مسجد ته داخل شی کله چې مسجد ته داخل شی نو د ا په مانځه کښې حساب دی، ترکومه چې مانځه دا بند کړي وي، او ملائکی د رحمت دعاگانې کوی یو کس ستاسو ته تر کومه چې په هغه مجلس کښې وی په کوم کی ئې چې

۱: صحیح مسلم/المساجد ۴۹ (۶۴۹)، سنن الترمذي/الصلاة ۴۷ (۳۳۰)، سنن النسائي/الإمامة ۴۲ (۸۳۹)، سنن ابن ماجه/المساجد ۱۶ (۷۸۶)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ۱ (۱، ۲)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۰۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ۸۷ (۴۷۷)، مسند احمد (۲/۲۵۲، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۷۳، ۳۲۸، ۳۹۶، ۴۵۴، ۴۷۳، ۴۷۵، ۴۸۵، ۴۸۶، ۵۲۰، ۵۲۵، ۵۲۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۵۶ (۱۳۱۲، ۱۳۱۳) (صحيح)

مونځ کړی دی، او وایي: ای الله ته ورته بخښنه وکړي، ای الله ته ورباندې رحم وکړي، ای الله ته ئې توبه قبوله کړه، ترکومه چې ئې چاته ضرر نه وی رسولی او یا ئې اودس نه وی مات شوی.

تشریح: قوله: (صلاة الرجل في جماعة تزيد) (علي صلته في بيته وصلاته في سوقه) په دې حدیث کښې د جماعت د مونځ فضیلت بیان کړې شوې دې د منفرد په مونځ باندې، چه کوم مونځ په کور یا بازار کښې اوکړی شی، د جماعت په مونځ کښې ددې نه پنځویشته چنده ثواب لری، د صلاة فی السوق په تفسیر کښې اختلاف دې، د اکثر شارحینو رائي دا ده چه ددې نه هغه مونځ مراد دې کوم چه په بازار کښې منفردا اوکړی شی، او ابن التین کوم چه په مشهور شارحینو کښې دې هغه وائی چه ددې نه د بازار د جماعت والا مونځ مراد دې (لان السوق ماوی الشياطين كما جاء في الحديث)، خو امام نووی رحمه الله دا خبره رد کړې ده.

فانده: د جماعت فضیلت د مسجد سره خاص دې یا عام (ولو صلى في بيته؟) حضرت شیخ په حاشیه د بذل کښې لیکلې دی چه په کبیری شرح منیه کښې دی چه که فرض مونځ جماعت سره په کور کښې اوکړی نو د جماعت ثواب خوبه حاصل شی خو د مسجد فضیلت حاصل نه شو، او در مختار او طحطاوی علی المراقی کښې دی چه جماعت سنت مؤکده دې او وړاندې تلو سره لیکي. (فی مسجد او فی غیره) (چه د هغې نه په ظاهره معلومه شوه چه د مسجد نه خارج جماعت کولو سره سنت ادا کیږي) خو د حافظ ابن حجر میلان په فتح الباری کښې دې طرف ته دې چه تضعیف مذکور فی الحديث د مسجد سره خاص دې. (وذلك بان احکم اذا توجها فاحسن الوضوء واتى المسجد الخ) یعنی دا ثواب مذکور په دې وجه ملاویرې چه کله په تاسو کښې یو سرې اودس اوکړی او په ښه طریقه اودس کوی او د اودس کولو نه پس بیا مسجد ته اوریږي حال دا چه د هغه اراده د مونځ نه علاوه نوره هیڅ نه وی (ولا ينهز الا الصلاة) او هغه ئې صرف د مونځ دپاره اودرولې وو نو داسې سرې چه کوم قدم هم اوچتوی مسجد طرف ته نو ددې په ذریعه د هغه یوه درجه اوچتولې شی او یوه خطاء معاف کولې شی.

شرح حدیث ښه دوه اقوال

خان پوهه کړئ چه په دې حدیث کښې د جماعت د مونځ په باره کښې دوه څیزونه مذکور دی، په شروع حدیث کښې یعنی پنځویشته درجې ثواب ملاویدل، او په اخر حدیث کښې یعنی په هر قدم باندې ئې درجه اوچتیرې او د خطاء معاف کیدل، د بخاری بعض شارحین چه په هغوی کښې علامه کرمانی هم دې او هم دغه شان حضرت گنگوهی هم د هغوی رائي دا ده چه دا چه په اخر حدیث کښې قیدونه ذکر کړې شوې دی، د کور نه اودس کولو سره

۱، په بعض روایاتو کښې لفظ د تعدل دې چه د هغې معنی برابر ده او په بعض کښې تزيد او تضاعف راغلې دې، بعض شارحینو ټول په یوه معنی باندې محمول کړې دې او بعض د تضاعف معنی دا لیکلې ده چه د جماعت د مونځ ثواب پنځویشته کړته پورې (المضاعف) یعنی دوچند کیږي نو په دې صورت کښې د یو مونځ ثواب درې کړوړه او پنځه دیرش لاکه څلور پنځوس زره څلور سوه او دوه دیرش کیږي.

وتل وغيره ودي تعلق د هغه ثواب سره دي كوم چه د حديث په اخر كښې ذكر شوي دي او هغه ثواب كوم چه په اول حديث كښې ذكر شوي دي هغه مطلق دي ددي قيدونو ددي سره هيڅ تعلق نشته، لهذا ددي حضراتو په نزد «وذلك بان» كښې حرف باء د الصاق دپاره ده سببيه نه ده، او ددي بالمقابل د بعض شارحينو رائي دا ده چه دا باء سببيه ده او ددي تعلق د ماقبل سره دي او مطلب دا دي چه په اول حديث كښې چه كوم ثواب ذكر شوي دي هغه ددي قيدونو سره مقيد دي لهذا كه دا قيود بيا موندلې شي نو بيا خو به تضعيف مذكور حاصل وي گيڼې نه، زما په خيال اول قول زيات صحيح دي او ددي قيدونو تعلق صرف د هغه ثواب سره دي كوم چه د حديث په اخر كښې ذكر كړې شوي دي ځكه چه اكثر په احاديثو كښې پنځويشت چنده ثواب سره دا قيدونه نه دي ذكر شوي.

د جماعت د ثواب په باره كښې د رواياتو اختلاف

د دي نه پس خان پوهه كړه چه د جماعت د ثواب په باره كښې روايات په دوه قسمه دي، اكثر په رواياتو كښې «بخمس وعشرين درجة» مذكور دي او حديث د ابن عمر كوم چه بخاري روايت كړې دي په هغې كښې «بسع وعشرين درجة» ذكر شوي دي، جمع بين الروايتين مختلف طور كړې شوي ده. ١: ذكر القليل لا ينفي الكثير... يا داسې اواين چه مفهوم العدد غير معتبر. ٢: چونكه د الله پاك انعام او فضل په دي امت باندې زيات دي په دي وجه رسول الله ﷺ ته په شروع كښې د پنځويشت درجاتو علم ور كړې شو نو رسول الله ﷺ د هغې خبر ور كړو، او روستو ورته د اويشتو درجاتو علم اوشو نو امت ته ئې د هغې خبر ور كړو. ٣: دا په اجر كښې د كمې او زيادات اختلاف د مونځ كونكو يا د هغوي د مونځ د احوالو په اختلاف باندې محمول دي يعنې د بعض مصلين په حق كښې پنځويشت او د بعض په حق كښې اويشت درجي ثواب دي د خشوع او خضوع د كمې او زيادات د وجې نه، يا د مونځونو د اختلاف د وجې نه، يعنې په بعض مونځونو كښې لكه مازيگر، سحر يا ماسخوتن او په سحر يا جهري مونځونو كښې اويشت درجي ثواب دي او په باقي كښې پنځويشت درجي دي، دا درې جوابونه امام نووي رحمه الله ذكر فرمايلي دي او حافظ ابن حجر تقريبا لس وجوه جمع بيان كړي دي يو د هغې نه دا دي چه دا اختلاف د مسجد د قرب او بعد په اعتبار سره دي، يا د مسجد او خارج مسجد د وجې نه، او يا به دا فرق محمول كولي شي منتظر صلاة او غير منتظر صلاة باندې، يا مسبوق او مدرك باندې، يا كثرت جماعت او قلت جماعت باندې، او راجع د حفاظو په نزد دا ده چه دا فرق دي محمول كړې شي په جهريه او سريه باندې.

[٥٦٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الصَّلَاةُ فِي جَمَاعَةٍ تُعَدُّ خَمْسًا وَعِشْرِينَ صَلَاةً، فَإِذَا صَلَّاهَا فِي فَلَاةٍ فَأَتَمَّرْكَوَعَهَا وَتَجَوَّدَهَا بَلَّغَتْ خَمْسِينَ صَلَاةً"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ فِي هَذَا الْحَدِيثِ:

١: سنن ابن ماجه/المساجد ١٦ (٧٨٨)، مسند احمد (٥٥/٣) (كلهم إلى قوله: «خمسًا وعشرين صلاة»)، (تحفة الأشراف: ٤١٥٧)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ٣٠ (٦٤٦) (صحيح)

صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي الْفَلَاةِ تُضَاعَفُ عَلَى صَلَاتِهِ فِي الْجَمَاعَةِ، وَسَاقُ الْحَدِيثِ.

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضی اللہ عنہ نه روایت دي، هغه وئيلي دي، چې فرمايلى دي رسول الله ﷺ: د جمعې مونځ برابرېږي د خاندله پنځه ويشت مونځونو سره، کله چې وکړي هغې لره په دشته کښې پوره نې کره رکوع او سجده د هغې نو هغه رسېږي پنځوسو مونځونو ته. وئيلي دي ابوداود: وئيلي دي عبد الواحد بن زياد په دې حديث کښې: مونځ د سړي په دشته کښې دوچند کېږي د هغه په مونځ باندې د جمعې سره. او بيان نې کړو حديث. **تشرېح:** قوله: (فَإِذَا صَلَّاهَا فِي فَلَائَةٍ فَأَتَمَّ رُكُوعَهَا وَسُجُودَهَا بَلَفَتْ خَمْسِينَ صَلَاةً) د حديث مضمون دا دې چې د جماعت يو مونځ د پنځوس مونځونو برابر دې.

مضمون حديث

او څوک چې مونځ په ځنگل کښې اوکړي په ښه طريقې سره رکوع او سجده کولو سره نو د هغه مونځ د پنځوس مونځونو برابر دې، په دې جزء ثاني يعنې اختلاف في الفلاة کښې دواړه احتمالات دي، منفردا کوي يا جماعه، بعض شارحين دې طرف ته تلې دي او بعض هغه طرف ته، د حضرت سهارنپوري ميلان د منفردا کولو طرف ته دې، چې کوم سړي په ځنگل کښې چې د خوف او دهشت ځانې وي يواځې د مونځ فريضې لره د اتمام رکوع وسجود په اهتمام سره اوکړي نو هغه ته به د پنځوس مونځونو ثواب ملاويږي، گويا د ځنگل دا مونځ د جماعت د مونځ نه هم زيات شو. (قال ابوداود: صلاة الرجل في الفلاة تضاعف على صلاته في الجماعة) په دې کښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چې د صلاة في فلاة نه مراد منفردا کول دي، د تقابل تقاضه هم دا ده.

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْمَشْيِ إِلَى الصَّلَاةِ فِي الظُّلَمِ^(۱)

باب دې په بيان د تلو کي مانځه ته په تياره کي

[۵۶۱] (١) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ الْحَدَّادُ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ أَبُو سُلَيْمَانَ الْكَحَّالُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُوَيْسٍ، عَنْ بُرَيْدَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "بَشِّرِ الْمُتَأَبِّينَ فِي الظُّلَمِ إِلَى السَّاجِدِ بِالنُّورِ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ".

ترجمه: بريدة رضی اللہ عنہ د نبی ﷺ نه روایت کوي هغه وئيلي دي: زيري ورکړه تلونکو ته په تياره کښې مسجد ته په پوره نور سره په ورځ د قيامت کښې. **تشرېح:** (الدر المنضود کښې او بعض درسي نسخو کښې دلته د باب دا عنوان موجود نه دې بلکه دا حديث په باب سابق کښې ذکر کړې شوې دې ابو عمار عبد المالك) **قوله:** (بشر المتأبين في الظلم الخ) په تيرو کښې د مسجد طرف ته په کثرت سره تلونکو ته د قيامت په ورځ باندې د کامل نور زيري ورکړه، د اعمالو بدله د الله پاک د طرف نه د

^(۱) په بعضو نسخو کښې دلته د باب عنوان نشته او په دې باب کښې موجوده حديث نې ماقبل باب کښې ذکر کړې دي، ليکن د بيروت په نسخه کښې دلته باب موجود دې په دې وجه اوليکلي شو. ^(۲) سنن الترمذي للصلاة ۵۳ (۲۲۳)، (تحفة الأشراف: ۱۹۴۶) (صحيح)

هغه اعمالو مناسب وي، پس په تياره کښې د مسجدونو طرف ته د تلونکو بدله په رڼا سره ورکړې شوه.

باب مَا جَاءَ فِي الْهَدْيِ فِي الْمَشْيِ إِلَى الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د هغې کچې چې راغلي دي په ارام سره تلو کچې مانځه ته

مسجد طرف ته د مونځ دپاره تلل چونکه عبادت دې په دې وجه هغه هم په يو خاص انداز سره کيدل پکار دي په سکون او وقار سره، په هغې کښې يو داسې هيئت اختيارول کوم چه په غفلت او بې توجه کيدو باندې دلالت او کړې مناسب نه ده مثلاً مانځه ته د تلو په وخت تشبيک کول، د يو لاس گوتې د بل لاس په گوتو کښې ننباسل، دا يو فضول او لغو حرکت دي، هم په دې وجه ترې حديث کښې منع کړې شوې ده.

[۵۶۲] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأُبَارِيُّ، أَنَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ عَمْرٍو حَدَّثَهُمْ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ قَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، حَدَّثَنِي أَبُو ثَمَامَةَ الْخَنَاطُ، أَنَّ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ أَذْرَكَهُ وَهُوَ يُرِيدُ الْمَسْجِدَ، أَذْرَكَ أَحَدَهُمَا صَاحِبَهُ، قَالَ: فَوَجَدَنِي وَأَنَا مُشَبَّكٌ يَدَيَّ فَنَهَانِي عَنْ ذَلِكَ، وَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَأَحْسَنَ وَضُوءَهُ، ثُمَّ خَرَجَ عَامِدًا إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا يَشْكُنْ يَدَيْهِ فَإِنَّهُ فِي صَلَاةٍ".

ترجمه: حديث بيان کړې دې مونځ ته ثمامه الخنط بيشکه کعب بن عجرة بيا موندلو هغه لره او هغه روان وو مسجد ته، بيا موندلو يو د دواړو ملگری خپل، هغه وايي: زه ئې بيا موندلم چې خپل د لاسونو گوتې يو بل کښې سره ورکړې وې، نو زه ئې منع کړم د دغې نه، او ويی وئيل: بيشکه رسول الله ﷺ ویلی دي: کله چې اودس کوی يو ستاسو نه بناسته اودس وکړی بيا اوځی قصد کونکی مسجد ته نو تشبيک دې نه کوی د لاسونو خپلو، بيشکه دا د مانځه په حالت کښې دې.

د تشبيک په حکم کښې اختلاف

قوله: (ثم خرج عامدا الى المسجد فلا يشكن يديه) د تشبيک په حکم کښې اختلاف دي، د بعض صحابه او تابعين لکه ابن عمر رضي الله عنهما او سالم رضي الله عنه په نزد مطلقاً جائز دي تردې چه د مونځ په حالت کښې هم، او د امام مالک او ابراهيم نخعی په نزد کراهت خاص دي د مونځ د حالت سره، او د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد کراهت د صلاة سره مختص نه دي، بلکه د (من يمشي الى الصلاة) او منتظر الصلاة ټولو په حق کښې مکروه دي، البته د کراهت درجات متفاوت دي، خاص د صلاة په حالت کښې به کراهت شديد وي، او کوم سرې چه په مسجد کښې ناست منتظر صلاة دي د هغه په حق کښې به کراهت ددې نه کم وي، او څوک چه د مونځ دپاره مسجد ته روان دي د هغه په حق کښې به کراهت نور هم کم وي. اول خو تشبيک فعل عبث دي او مونځ کونکی لره د فعل عبث نه ځان ساتل پکار دي، دويم دا چه علماء کرامو دا هم ليکلي دي چه دا د تشبيک کيفيت اختلاف او مناقشه لره مشعر دي.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۹)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۱۶۷ (۳۸۶)، مسند احمد (۲۴۱/۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۲۱ (۱۴۴۴) (صحيح)

[۵۶۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُعَاذٍ بْنُ عَبَّادٍ الْعَنَبِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ مَعْبُدِ بْنِ هُرْمُزٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: حَضَرَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ الْمَوْتَ، فَقَالَ: إِنِّي مُحَذِّثُكُمْ حَدِيثًا مَا أَحَدُكُمْ مِمَّنْ إِلَّا اخْتِسَابًا، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُكُمْ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ لَمْ يَرْفَعْ قَدَمَهُ الْيُمْنَى، إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ حَسَنَةً، وَلَمْ يَضَعْ قَدَمَهُ الْيُسْرَى، إِلَّا حَطَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهُ سَيِّئَةً، فَلْيَقْرَبْ أَحَدُكُمْ أَوْلِييْبَعْدَ، فَإِنِ اتَى الْمَسْجِدَ فَصَلَّى فِي جَمَاعَةٍ غُفِرَ لَهُ، فَإِنِ اتَى الْمَسْجِدَ وَقَدْ صَلَّوْا بَعْضًا وَبَقِيَ بَعْضٌ صَلَّى مَا أَدْرَكَ وَأَتَمَّ مَا بَقِيَ كَانَ كَذَلِكَ، فَإِنِ اتَى الْمَسْجِدَ وَقَدْ صَلَّوْا فَأَتَمَّ الصَّلَاةَ كَانَ كَذَلِكَ".

ترجمه: د سعيد بن المسیب نه روایت دی هغه وئیلی دی چې راغې مرګ یو سړی ته د انصارو نه، هغه وویل زه تاسو ته بیانوم یو حدیث، تاسو ته ئې نه بیانوم مګر د وجې د ثواب حسابولو نه، ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل کله چې اودس وکړی یو ستاسو نه بنائسته اودس وکړي، بیا اوڅی مانځه ته نه اوچتوی خپله ښې خپه مګر لیکي ورله الله پاک یوه نیکي، او نه ږدي چپه خپه مګر کموی الله عز وجل د هغه یوه گناه، نو که نزدې وی یو کس ستاسو نه او یا لرې وی، که چرې راشی جمات ته مونځ وکړی د جمعی سره نو بخښنه وشي هغه ته، که چرې راشی جمات ته او خلقو بعضی مونځ کړی وی او بعضې پاتې وی نو کوم ئې چې گیر کړو هغه وکړی او پوره کړی باقی، نو همدغسې به وي، که چرې جمات ته راغې او خلقو مونځ کړې وو نو پوره ئې کړو مونځ نو همدغسې به وي (یعنی بخښنه به ئې اوشی).

تشریح: قوله: ﴿فليقرب احذكم او ليعد﴾ یا خو د قدمونو په باره کښې وئیلې شی چه تاسو ته اختیار دي، که نزدې نزدې یو ږدي یا لرې لرې، ظاهره ده چه د نزدې نزدې کیخودلو په صورت کښې به قدمونه واړه وی او په تعداد کښې به زیات وی، او د لرې کیخودلو په صورت کښې به د هغې په تعداد کښې کمې راځي چه هغې سره به په ثواب کښې هم نقصان وی نو گویا د تقریب اقدام ترغیب ورکول مقصود دی تخیر مقصود نه دي، او دویم مطلب ددې حدیث دا هم کیدی شی چه اشاره ده دار قریبه او دار بعیده طرف ته، که غواړې نو دا اختیار کړه یا هغه، د دار قریبه او بعیده د افضلیت بحث اوس نزدې تیر شوې دي.

قوله: ﴿فان اتى المسجد وقد صلوا الخ﴾ د حدیث حاصل دا دي چه کوم سړی د کور نه په اهتمام سره په اودس کښې اوڅی نو په هر ښې قدم باندې یوه نیکي او کس قدم باندې د یوې گناه معافی کولې شی، بیا که مسجد ته رسیدو سره جماعت سره مونځ ادا کړی نو ددې مغفرت کولې شی او که پوره مونځ ورته په جماعت سره ملاؤ نه شو بلکه مسبوق شو یا ئې ټول بغیر د جماعت نه اوکړو نو بیا به هم ورته اجر ملاویری، په ظاهره دا په هغه صورت کښې ده کومه چه په حدیث کښې مذکور ده چه انسان د کور نه په اهتمام سره په اودس کښې اوڅی او اراده ئې صرف د مونځ وی او اتفاقی مونځ شوې وی. والله تعالی اعلم چه هر کله په حدیث کښې راغلل چه په دې صورت کښې ورته الله پاک د جماعت ثواب ورکوی نو بیا په دې کښې تامل او شک نه دي پکار، علامه سندی هم د نسائی په

(۱): تفرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۵۸۳) (صحیح)

حاشيه باندې دا خبره ليكلې ده او دا چه خوك ددې خلاف وائی هغه معتبر نه ده، وړاندې په مستقل باب كښې دا مضمون راوان دې.

باب فيمن خرج يريد الصلاة فسبق بها

باب دې په بيان دهغه چا كې چې اراده لري د مونځ او دهغه څه حصه فوت شوه

[۵۶۴] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي ابْنَ طَلْحَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَوْفِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ وُضُوئَهُ ثُمَّ رَاحَ فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا، أَعْطَاهُ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ مِثْلَ أَجْرِ مَنْ صَلَّاهَا وَحَفَرَهَا لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أَجْرِ هُمْ شَيْئًا".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې هغه ويلى، چې فرمايلى دى رسول الله صلی الله علیه و آله: چا چې اودس وكړو او بناسته اودس ئې وكړو، بيا لاړلو بيا ئې موندل خلك چې مونځ ئې كړى دى وربه كړى ورته الله تعالى پشان د اجر د هغه چا چې مونځ ته حاضر شوى دى او نه به كموى دا كار د دوى د اجر نه هېڅ شى.

باب ما جاء في خروج النساء إلى المسجد

باب دې په بيان د تلود ښځو كې مسجد ته

[۵۶۵] (٢) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ، وَلَكِنْ لِيُخْرَجْنَ وَهْنُ تَغْلَاتٍ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه رسول الله صلی الله علیه و آله ويلى دي: تاسو مه منع كړئ ښځگانې د الله د جماتونو د الله نه، لكڼ ودې وځې او دوى دې پټې وى په پرونو كښې. تشرېح: قوله: ﴿ولكن ليخرجن وهن تغلات﴾ يعنى زنانه مسجد ته د مونځ دپاره تلې شى خو هغوى له پكار دى چه په داسې حال كښې لاړې شى چه هغوى ساده حالت كښې وى ډول او زينت كښې دې نه ځي، د رسول الله صلی الله علیه و آله په زمانه كښې زنانه د مانځه دپاره مسجد ته تلې د رسول الله صلی الله علیه و آله د طرف نه اجازت وو، خو هغه د خير زمانه وه روستو فقهاء كرامو دا د څو قيودو سره مقيد كړې دې. ۱: بشرط عدم الاختلاط بين الرجال والنساء، ۲: عدم التزين، ۳: عدم التطيب ۴: عدم خوف الفتنة (نوى). خپله سيده عائشه رضي الله عنها فرمائى لكه چه وړاندې په متن كښې راځي چه كه رسول الله صلی الله علیه و آله د زنانو موجوده حالت ليدلې وې نو هغوى به ئې د مسجد نه منع كړې وې.

په مسئله الباب كښې د ائمه هرامو مذاهب

بهرحال د ائمه ثلاثه په نزد اوس مسئله دا ده چه د هغوى په نزد خروج د عجائز (بودى زنانه) سره خاص دې د ځوانې په حق كښې مكروه دې او د حنابله په نزد اعتبار خائست او بدرنگ والى لره دې. پس د هغوى په نزد د جميله خروج د مونځ دپاره مكروه او د غير

١: سنن النسائي للإمامة ۵۲ (۸۵۶)، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۸۰/۲) (صحيح)

٢: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۰۱۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۳۸/۲، ۴۷۵)، سنن الدارمي للصلاة ۵۷ (۱۳۱۵) (حسن صحيح)

جمله دپاره جائز دي، بيا د عجز دپاره جواز د صاحبين په نزد خو په ټولو مونځونو كښې دي، او د امام صاحب په نزد صرف د ورځې په مونځونو ماسپڅين او مازيگر كښې دي او په صلوات ليله كښې د عجز دپاره هم اجازت نشته.

[۵۶۶] (١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ".

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دي هغه وئيلي دي، چې فرمائيلي دي رسول الله ﷺ: تاسو مه منع كوي بندگاني د الله د جماتونو د الله نه.

[۵۶۷] (٢) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ، حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَ كُمُ الْمَسَاجِدَ وَيَوْمَهُنَّ غَيْرَهُنَّ".

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دي هغه وايي، چې فرمائيلي دي رسول الله ﷺ: تاسو مه منع كوي خپلې زنانې د جماتونو نه، او كورونه د دوي ډير غوره دي دوي لره (چه په خپلو كورونو كښې مونځ او كړي).

[۵۶۸] (٣) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، وَأَبُو مَعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الَّذِنَا لِلنِّسَاءِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِاللَّيْلِ، فَقَالَ ابْنُ لَه: وَاللَّهِ لَا نَأْذُنُ هُنَّ فَيُخَذُّنَهُ دَغْلًا، وَاللَّهِ لَا نَأْذُنُ هُنَّ، قَالَ: فَسَبَّهَ وَغَضِبَ، وَقَالَ: أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الَذِّنَا هُنَّ، وَتَقُولُ: لَا نَأْذُنُ هُنَّ".

ترجمه: عبد الله بن عمر رضي الله عنهما وئيلي دي، چې رسول الله ﷺ ويلي دي: اجازت وكړئ بسڅو ته جماتونو ته دښپې. نو وويل يو څو هغه ته: قسم په الله مونږ به اجازت نه وركوو دوي ته، دوي به جوړه كړې دا بهانه، قسم په الله مونږ به اجازت نه كوو هغوي ته، هغه وايي: بدي ردي ئې ورته او وئيلي او غصه شو، او ويي وئيل: زه وايم چې وئيلي دي رسول الله ﷺ: چې اجازت ورته وكړئ، او ته وايي چې اجازت ورته نه كوو.

تشرېح: قوله: (فقال ابن له) د هغه نوم بلال دي يا واقد، لكه چه د مسلم شريف په روايت كښې دي (فَيُخَذُّنَهُ دَغْلًا) هغه به دا د فساد ذريعه جوړوي، د څوئې په كلام كښې چونكه صوره د حديث معارضه بيا موندلې شوه په دي وجه ابن عمر رضي الله عنهما د هغوي نه دومره ناراضه شو، د مسند احمد په روايت كښې دي (فَمَا كَلِمَةُ عَبْدِ اللَّهِ حَتَّى مَاتَ) دغل هغه گوري اونې ته وئيلي سي چه په هغې كښې غل ډاكو پټ كيني.

١: تقدريه أبو داود، (تحفة الأشراف: ٨٥٨٢)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الجمعة ١٦٦ (٩٠٠)، والنكاح ١١٦ (٥٢٣٨)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٠ (٤٤٢)، سنن النسائي/المساجد ١٥ (٧٠٥)، سنن ابن ماجه/المقلمة ٢ (١٦)، موطا امام مالك/القبلة ٦ (١٢)، مسند احمد (١٦٢، ٣٦، ٤٣، ٣٩، ٩٠، ١٢٧، ١٤٠، ١٤٣، ١٤٥، ١٥١)، سنن الدارمي/الصلاة ٥٧ (١٣١٤) (صحيح).

٢: تقدريه أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦٦٨١)، وقد أخرجه: مسند احمد (٧٧٢) (صحيح).

٣: صحيح البخاري/الجمعة ١٣ (٨٩٩)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٠ (٤٤٢)، سنن الترمذي/الصلاة ٤٨ (٥٧٠)، (تحفة الأشراف: ٧٣٨٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٧٢، ٤٣، ٤٩، ٩٨، ١٢٧، ١٤٣، ١٤٥) (صحيح).

باب التَّشْدِيدِ فِي ذَلِكَ

باب دې په بیان د تشدید (سختی کولو) په دغې حکمې

[۵۶۹] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: "لَوْ أَدْرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْدَثَ الْبَنَاءُ لَمَنْعَهُنَّ الْمَسْجِدَ كَمَا مَنَعَهُ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ"، قَالَ يَحْيَى: فَقُلْتُ لِعُمَرَ: أَمِنَعَهُ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَتْ: نَعَمْ.

ترجمه: عائشې چې د نبی ﷺ بی بی ده هغې ویلي دي: که چېرې موندلی وی رسول الله ﷺ هغه چې جوړ کړی دی بنځو نو دوی به یې د مسجد نه منع کړې وې لکه څنگه چې بنځې د بنی اسرائیلو منع کړې شوې وې. ویلي دي یحیی: ما وویل عمره ته: آیا منع کړې شوې وې بنځې د بنی اسرائیلو لره؟ هغې وویل: او.

[۵۷۰] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، أَنَّ عُمَرَو بْنَ عَاصِمٍ حَدَّثَهُمْ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَيَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُوَرِّقٍ، عَنْ أَبِي الْأَحْرَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي مَجْرَمَتِهَا، وَصَلَاتُهَا فِي مَجْدَعِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا".

ترجمه: عبد الله بن مسعود رضی الله عنه روایت کوی د نبی ﷺ نه هغه فرمایلی دي: مونږ د بنځې په کوټه کښې ډېر غوره دی د مونږ د هغې نه په حجره د هغې کښې، او مونږ د هغې په هغه پټ ځانې د هغې کښې ډېر غوره دی د مونږ د هغې نه په کوټه د هغې کښې. تشریح: (په الدر المنضود کښې او په بعض درسی نسخو کښې دلته د باب دا عنوان موجود نه دي بلکه دا احادیث په باب سابق کښې ذکر کړې شوې دي. ابو عمار عبدالمالک) قوله: (صلاة المرأة في بيتها افضل الخ) د زنانه مونږ کول د کمرې په گوټ کښې غوره دی د کمرې په انگرې کښې د کولو نه، او وړه کوټه کښې لوستل غوره دی په لویه کوټه کښې د کولو نه، مخدع په لویه کمره کښې دننه چه کومه مختصر شان کمره وی چه په هغې کښې د کور قیمتی څیزونه رډی.

[۵۷۱] (۳) حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَوْ تَرَكْنَا هَذَا الْبَابَ لِلنِّسَاءِ"، قَالَ نَافِعٌ: فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ ابْنُ عُمَرَ حَتَّى مَاتَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ: وَهَذَا أَصَحُّ.

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنه روایت دې هغه وایی چې ویلي دي رسول الله ﷺ: ښه به وو که چېرې مونږ دا دروازه بنځو لپاره پرېخوډې وی. ویلي دي نافع: ابن عمر داخل نه شو د هغې نه تردې چې مړ شو. ویلي دي ابوداود: نقل کړی دی دې لره اسماعیل بن ابراهیم د ایوب او هغه د نافع نه، هغه ویلي دي: وویل عمر: او هم دا صحیح ده.

۱: صحيح البخاري/الأذان ۱۶۳ (۸۶۹)، صحيح مسلم/الصلاة ۳۰ (۴۴۵)، (تحفة الأشراف: ۱۷۹۳۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/القبلة ۶ (۱۵)، مسند احمد (۹۱/۶، ۹۱۳، ۲۳۵، ۲۳۲) (صحيح)
 ۲: سنن الترمذي/الرضاع ۱۸ (۱۷۳) (بعضه)، (تحفة الأشراف: ۹۵۲۹) (صحيح)
 ۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۷۵۸۸) (صحيح)

باب السَّغَى إِلَى الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د کوشش کې مانعه نه

[۵۷۲] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ، وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِذَا أَقْبَمْتَ الصَّلَاةَ فَلَا تَأْتِهَا تَسْعُونَ وَأَتَوْهَا تَمْشُونَ وَعَلَيْكُمْ السَّكِينَةُ، فَمَا أَذْرَكُكُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَذَا قَالَ الزُّبَيْدِيُّ، وَابْنُ أَبِي ذَلْبٍ، وَابْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، وَمَعْمَرٌ، وَشُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ: "وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا، وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: عَنْ الزُّهْرِيِّ، وَحَدَّثَهُ، فَأَقْضُوا، وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو: عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَجَعْفَرُ بْنُ رَبِيعَةَ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، فَأَتِمُّوا، وَابْنُ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو قَتَادَةَ، وَأَنَسُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كُلُّهُمْ، قَالُوا: فَأَتِمُّوا.

توجهه: بیشکه ابوهریره رضی اللہ عنہ وئیلی دی، چې ما اوریدلی دی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه، هغه به وئیل: کله چې ودرېږی مونځ تاسو په جلتی سره مه راځی، تاسو راشی چې تاسو عادی روان ئی، او په تاسو باندي اطمینان لازم دی کوم مونځ چې موبیا موندلو هغه وکړی او کوم مونځ چې درنه فوت شو نو هغه پوره کړی، وئیلی دی ابوداود: همداسې وئیلی دی زبیدی او ابن ابی ذنب او ابراهیم بن سعد او معمر او شعیب بن ابی حمزة د زهری نه، او هغه چې فوت شو د تاسو نه نو هغه پوره کړی، او وئیلی دی ابن عیینة یواځی د زهری نه (فاقضوا) پوره کړی، او وئیلی دی محمد بن عمرو د ابو سلمة نه او هغه د ابو هریره او جعفر بن ربیعة نه، او هغوی د اعرج نه او هغه د ابو هریره نه (فاتموا) پوره کړی، او ابن مسعود د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه، او ابو قتادة او انس د نبی صلی اللہ علیہ وسلم نه ټولو وئیلی دی (فاتموا) پوره کړی. تشریح: قوله: «إِذَا أَقْبَمْتَ الصَّلَاةَ فَلَا تَأْتِهَا تَسْعُونَ الْخ» چه کله مونځ او درېږی نو تاسو د هغې طرف ته منډې مه وهی، بلکه سکون او وقار سره راځی، ددې وجه په دویم حدیث کښې بیان شوې ده چه د مونځ طرف ته تلونکې د مانځه په حکم کښې دې، لهذا منډه وهل فضول دی، او هم دغه شان د مسجد د احترام هم خلاف دی، په دې حدیث کښې د سعی ممانعت دې، د سعی معنی د عمل او کوشش هم راځی. «فاسعوا الی ذکر الله وذروا البیع، وان لم یس للانسان الا ما سعی» دا معنی دلته نه ده مراد، د سعی معنی د منډې وهلو هم راځی «وجاء رجل من اقصى المدينة یسعی» هم ددې نفی دلته مقصود ده، که جماعت او دریدلو نو څه به کوی په دې کښې درې اقوال دی کوم چه امام ترمذی بیان کړې دې. ۱. په قلاړه منډه پکار دی خو دا قول د حدیث خلاف دې ۲. یسر المشی، تیز رفتار دې ځی د وقار رعایت کولو سره. ۳. بغیر د اسراع نه دې په اطمینان سره په خپل عام چال ځی، په دې کښې راجع دویم قول دې چه په هغې کښې د جانبین رعایت دې.

(۱) صحیح مسلم/المساجد ۲۸ (۶۰۲)، (تحفة الأشراف: ۱۳۳۷۱، ۱۵۲۲۳)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الجمعة ۱۸ (۹۰۸)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۳۲ (۳۲۷)، سنن ابن ماجه/المساجد ۱۴ (۷۷۵)، موطا امام مالك/الصلاة (۴)، مسند احمد (۲۷۰/۲، ۲۸۲، ۳۱۸، ۳۸۷، ۴۲۷، ۴۵۲، ۴۶۰، ۴۷۳، ۴۸۹، ۵۲۹، ۵۳۲، ۵۳۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۵۹ (۱۳۱۹) (حسن صحيح)

(فما ادرکتکم فصلوا وما فاتکم فاتموا) خومره مونخ چه د امام سره ملاؤ شی هغه د امام سره اوکړه او چه کومه حصه د مونخ فوت شی هغه روستو پوره کړی.
(قال ابوداود کذا قال الزبیدی الخ) د زهری نه روایت کونکې ډیر دی اکثره (فاتموا) ونیلې دي او ابن عیینه (فافضوا) ونیلې دي، دا خو په ظاهره صرف لفظی اختلاف دي خو فی الواقع یو اهم فقهی اختلاف په دي باندې متفرع دي.

مسبوق امام سره اول مونخ رالاندې کوی که اخر

هغه دا چه مسبوق چه کوم مونخ د امام سره کوی هغه د هغه اول مونخ دي یا اخری، یعنی د امام خو ظاهر دي اخر صلاة دي اوس دده د تابع کیدو په حیثیت سره د مسبوق هم اخری مونخ دي یا د هغه اول صلاة دي.

د امام شافعی او امام احمد په نزد دا د هغه اول مونخ دي، د امام ابوحنیفه او امام ابویوسف په نزد اخر مونخ دي، د اختلاف ثمره به دا وی چه که د امام سره په خلورو کښې دوه رکعتونه ملاؤ شوې دي نو د امام شافعی او احمد په نزد دا سرې د امام د فارغ کیدو نه پس چه کوم دوه رکعتونه کوی په هغې کښې به صرف سورة فاتحه لولی ځکه چه د هغه دا شفعه اخیره ده چه په هغې کښې سورت نه شی ضم کولې، او د شیخین (ابوحنیفه و ابویوسف) په نزد به په دي دواړو رکعتونو کښې قرأت کامله یعنی فاتحه سره سورت ضم کوی ځکه چه دا د هغه شفعه اولی ده.

د امام شافعی رحمته الله علیه استدلال د (فاتموا) نه دي، د اتمام تعلق د ما بقی سره وی یا داسې اوایه چه د خیز اتمام د هغې په اخر کښې وی، معلومه شوه چه ددې سرې د مونخ اخری حصه پاتې شوه، او د شیخینو استدلال د (فافضوا) نه دي د قضاء تعلق د (ما سبق وما مضى) سره دي، معلومه شوه چه د هغه د مونخ د شروع حصه پاتې شوې ده، اخری حصه مونخ خو هغه د امام سره اوکړو د امام د فارغ کیدو نه پس اوس به هغه د خپلې شروع مونخ کوی، او په شفعه اولی کښې قرأت مکمل کیږی، دریم قول دلته د امام مالک او امام محمد دي، هغه فرمائی چه په افعالو کښې به اتمام وی او په قرأت کښې قضاء، اوس ددې دپاره یو مثال داسې پکار دي چه په هغې کښې درې واړه مذاهب مخې ته راشی هغه دا دي چه د یو سرې ته د امام سره صرف یو رکعت ملاؤ شو، اوس دا سرې د امام د فارغ کیدو نه پس، د شوافعو او حنابلو په نزد یو رکعت کولو نه پس د تشهد دپاره قعده کوی او صرف هم په دي رکعت کښې به قرأت پوره کوی د هغه سرې اولنې شفعه پوره شوه، اوس دا سرې به په باقی دوه رکعتونو کښې صرف فاتحه لولی، او د شیخین په نزد به دا سرې مسلسل دوه رکعتونه کولو نه پس کینی او په دواړو کښې به قرأت کامله کوی، او د امام مالک او امام محمد رحمته الله علیه په نزد د اتمام والو پشان به یو رکعت کولو نه پس کینی چه په هغې کښې به قرأت پوره کیږی او د هغې نه په روستو رکعت کښې به هم قرأت کامله کوی څنگه چه د شیخینو په نزد کوی.

زمونږ عمل هم په دي قول باندې دي مفتی به قول هم دا دي، دا اختلاف مذاهب په

بذل المجهود کښې د علامه عینی په حوالې سره هم دغه شان ذکر کړې شوې دی، خو ابن قدامه چه په مغنی کښې کوم مذاهب ذکر کړې دی هغه ددې نه لږ شان مختلف دی. (افاده الشيخ فی الاوجز)

[۵۷۳] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "اتَّبُوا الصَّلَاةَ وَعَلَيْكُمْ السَّكِينَةُ فَصَلُّوا مَا أَدْرَكْتُمْ وَأَقْضُوا مَا سَبَقَكُمْ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَا قَالَ ابْنُ سِيرِينَ: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَلِیَقُضَ، وَكَذَا قَالَ أَبُو رَافِعٍ: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَبُو ذَرٍّ رَوَى عَنْهُ، فَأَتَمُّوا وَأَقْضُوا، وَاخْتَلَفَ عَنْهُ.

ترجمه: ابو هريرة رضی اللہ عنہ روایت کوی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه هغه فرمائیلى دي: راشئ مانخه ته په داسې حال کښې چې تاسو ته وقار وي، نو وکړئ هغه مو چې بیاموندلو او پوره کړئ هغه چې درنه تېر شوی دی. وثیلی دی ابوداؤد: او همداسې روایت کړې دې ابن سیرین د ابو هريرة نه (و لیقض) او همدارنگه وثیلی دی ابو رافع: روایت دې د ابو هريرة نه، او د ابوذر نه (فأتموا، وأقضوا) دواړه نقل دی او اختلاف شوې دې دهغه نه (یعنی د ابوذر دطرفه په دې لفظ کښې اختلاف شوې دې).

باب فی الجمع فی المسجد مرتین

باب دې په بیان د جمع کي په مسجد کي دوه ځل

دا باب د تکرار جماعت فی المسجد په باره کښې دې.

په جماعت ثانیه فی المسجد کښې اختلاف علماء

مسئله مختلف فیه ده، د امام احمد او اسحاق بن راهویه په نزد جائز دې، د جمهور علماء او ائمه ثلاثه باقیه په نزد مکروه دې. (ذکره انشعرائی فی المیزان ومثله فی العینی) امام ترمذی هم، د امام احمد او امام اسحاق د جواز مذهب او د امام شافعی او امام مالک مسلک د عدم تکرار جماعت لیکلې دې خو دا کراهت د محلي په مسجد کښې دې چه په هغې کښې امام او مؤذن مقرر وی په مسجد شارع کښې بالاتفاق جائز دې، هم دغه شان زمونږ بعض فقهاء کرامو لیکلې دی چه کراهه په هغه صورت کښې دې چه کله باقاعده اذان او اقامت سره جماعت ثانیه اوکړې شی او بغیر د اذان او اقامت نه جائز دې خو صحیح او مفتی به قول زمونږ په نزد دلته مطلقا کراهت دې، د حضرت اقدس گنگوهری رحمته اللہ علیہ په دې مسئله باندې یو مستقل تالیف دې په فارسی کښې، القطوف الدانية فی تحقیق الجماعة الثانية. د هغې بعض اهل حدیثو رد هم لیکلې دې.

[۵۷۴] (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا وَهْبٌ، عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَسَدِيِّ، عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبْعَدَ جُلَايَصِي وَحْدَهُ، فَقَالَ: "الْأَرْجُلُ يَتَصَدَّقُ عَلَى هَذَا فَيَصَلِّي مَعَهُ".

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۹۵۸)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲/۳۸۲، ۳۸۶) (صحیح)

(۲): سنن الترمذی/ الصلاة ۵۰ (۲۲۰)، (تحفة الأشراف: ۴۲۵۶)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۳/۶۴، ۸۵)، سنن الدارمی/ الصلاة ۹۸ (۱۴۰۸) (صحیح)

ترجمه: د ابو سعید الخدری رضی الله عنه نه روایت دي، بیشکه رسول الله ﷺ ولیدلو یو سړی چې مونځ ئې کولو یواځې، نو هغه وفرمائیل: ایا نشته یو سړی چې صدقه وکړی په ده باندې، چې مونځ وکړی د هغه سره.

تشریح: قوله: «عن ابی سعید الخدری ان رسول الله صلی الله علیه وسلم الخ» یو سړې رسول الله ﷺ اولیدو چه هغه په مسجد کنبې یواځې مونځ کولو، جماعت شوې وو، نو رسول الله ﷺ وفرمائیل چه په تاسو کنبې څوک داسې شته چه په دې سړی باندې صدقه اوکړی یعنی د هغه په ثواب کنبې اضافه اوکړی؟ د ترمذی په روایت کنبې دی چه «فقام رجل فصلی معه» او په مصنف ابن ابی شیبه کنبې دی چه هغه سړې چا چه د هغه سره مونځ کړې وو ابوبکر صدیق رضی الله عنه وو.

د حدیث الباب نه استدلال او د هغې جواب

د مجوزینو استدلال ددې حدیث نه دي، زموږ د طرف نه دا جواب ورکړې شوې دي چه په دې کنبې جماعت ثانیه د فرض مونځ والا چرته موندلې شوې دي په دې کنبې فرض مونځ کونکې خو صرف یو سړې دي، دویم سړې متنفذ دي ددې نه علاوه دویمه خبره دا ده چه د احادیثو په ذخیره کنبې د جماعت ثانیه په سلسله کنبې صرف دا یوه واقعه ملاوېږي، حال دا چه په دې کنبې عموم بلوی ده، مسجد نبوی مرکزی مسجد وو هلته راتلونکي په کثرت سره راتلل، سړایا او لښکري به د خپلو سفرونو نه واپس راتلي، که جماعت ثانیه جائز یا مستحب وي نو یقینا ډیر په کثرت سره به دي ته ضرورت راتلو او دلته صرف یو روایت دي هغه هم داسې چه په دعوی باندې منطبق کیږي نه، بله دا چه که د جماعت ثانیه دروازه پرانستلې شي نو یقینا دا به د تقلیل جماعت باعث وي، او جماعت کوم چه د شعائر اسلام نه دي چه په هغې کنبې د مسلمانانو اجتماع مقصود ده هغه به فوت شي، خلق به په مونځ کنبې سستی کول شروع کړي، په خپلو خپلو کارونو کنبې به اولگي ځکه چه په ذهن کنبې په ئې دا وی چه خپل جماعت به خائله اوکړي.

د رسول الله ﷺ نه جماعت ثانیه د مسجد نه خارج ثابت دي، روایت مشهور دي په بذل المجهود کنبې مذکور دي (۱) په دې باندې اهل حدیث اشکالات کوي کوم چه د جولاد جالي نه هم زیات کمزوری دي په تحفة الاخوذی شرح ترمذی کنبې ذکر دي.

باب فِيمَنْ صَلَّى فِي مَنْزِلِهِ ثُمَّ أَذْرَكَ الْجَمَاعَةَ يُصَلِّي مَعَهُمْ

باب دي په بیان د هغه چا کي چې مونځ وکړي په کور کي بیا مونځي جمع او مونځ وکړي د هغوی سره که یو سړې په کور کنبې منفردا مونځ اوکړي بیا ورته مسجد ته تلو سره معلومه شي چه لا مونځ نه دي شوې نو داسې سړی لره لکه چه په حدیث الباب کنبې دی دوباره مونځ په جماعت سره کول پکار دي.

(۱) هغه دا چه یو ځل رسول الله ﷺ د یو قوم خپل مینځ کنبې د مصالحت دپاره تشریف یوړلو چه کله واپس راغلو نو وي کتل چه په مسجد کنبې مونځ شوې دي «فرجع الي منزله لجمع اهل وصلي»

د اعاده صلاة روایات او باب مخکښې هم تیر شوې دي، متعلقه مسائل هلته تیر شوې دي، په پورته ذکر شوې صورت کښې د شافعيه او حنابله په نزد د پنځو وارو مونځونو اعاده شته،^(۱) د مالکيانو په نزد «الا المغرب» او د احنافو په نزد صرف د ماسپڅين او ماسخوتن دواړو مونځونو اعاده کيدې شي.

(د حديث الباب نه جوابات)

دا حديث په ظاهره کښې د احناف خلاف دې ددې ډير جوابونه کړې شوې دي.

۱: احاديث النهي عن النفل بعد العصر والفجر اقوى.

۲: مقدمة على الاباحة،

۳: محمول على ما قبل النهي،

۴: په بعض کتب حديث کښې لکه په مسند ابی حنيفه او کتاب الاثار لمحمد نه معلومېږي چه دا واقعه د سحر د مونځ نه ده بلکه د ماسپڅين د مونځ ده،

۵: پنځم جواب دا دې چه رسول الله ﷺ د هغه دواړو کسانو نه تپوس او کړو چه تاسو دواړه مونځ کښې ولي شامل نه شوي نو هغوی ورته جواب ورکړو چه مونځ مونځ کړې وو، د هغوی ددې جواب نه په ظاهره کښې معلومېږي چه د مونځ کولو نه پس بيا د هغې اعاده مطلقا نشته، حال دا چه مسئله دا نه ده بلکه په مونځونو کښې اعاده بالاتفاق مستحب ده په دې وجه هغه او فرماييل چه داسې خو نه ده چه يو ځل د مونځ کولو نه پس بيا اعاده بالکل شته نه بلکه اعاده شته، يعنې د قاعدې او ضابطې مطابق، او د قاعدې تقاضه دا ده چه د اوقات نهې نه علاوه کښې دې اعاده وي چه يو ځل د مونځ کولو نه پس بيا اعاده نشته بلکه اعاده شته، يعنې د قاعدې او ضابطې مطابق، او د قاعدې تقاضه دا ده چه د اوقات نهې نه علاوه کښې اعاده پکار ده په اوقات نهې کښې اعاده نه ده پکار (افاده في الكوكب) او شپږم جواب دا دې چه د دارقطني په روايت کښې تصريح ده د فجر او مغرب د عدم اعادي او هم په دې حکم کښې دې مازيگر هم، والله تعالى اعلم.

[۵۷۵] (١) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ غَلَامٌ شَابٌّ، فَلَمَّا صَلَّى إِذَا رَجُلَانِ لَمْ يُصَلِّيَا فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ، قَدْ عَابَ بَيْنَهُمَا لِحْيَتَهُمَا تَرَعَدَا فَرَأَيْتُهُمَا، فَقَالَ: "مَا مَنَعَكُمَا أَنْ تُصَلِّيَا مَعَنَا؟" قَالَا: قَدْ صَلَّيْنَا فِي رِحَالِنَا، فَقَالَ: لَا تَفْعَلُوا إِذَا صَلَّي أَحَدُكُمْ فِي رَحْلِهِ لَمْ أَذَرَ إِلَّا مَامَوْ لَمْ يُصَلِّ فَلْيُصَلِّ مَعَهُ، فَإِنَّهَا لَهُ نَافِلَةٌ.

(۱) مشهوره خو هم دا ده خو په الشرح الكبير (للحنابلة) کښې داسې دي چه که يو سړی مونځ کړې وي که منفردا وي يا جماعت سره او د هغه په موجودگي کښې په مسجد کښې اقامت شروع شي نو د داسې سړي دپاره اعاده مستحب ده بغير د مغرب نه وفي المغرب روايتان احدهما يستحب ويشفعها بالرابعة، والثانية لا. او که هغه د اقامة صلاة په وخت د مسجد نه خارج وي نو په دې صورت کښې دې هغه په اوقات نهې کښې مسجد ته نه داخلېږي او اغير اوقات نهې کښې مونځ کول مستحب دي.

(۲) سنن الترمذي/الصلاة ۴۹ (۲۱۹)، سنن النسائي/الإمامة ۵۴ (۸۵۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۲۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۶۰/۴، ۱۶۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۹۷ (۱۴۰۷) (صحيح)

ترجمه: جابر بن يزيد بن الاسود د خپل پلار نه روايت کوي، بيشکه هغه مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره او هغه هلک وو ځوان، هر کله چې ئې مونځ وکړو نو دوه سړي وو په گوټ د جمات کښې چې مونځ ئې نه وو کړي، نو هغه دواړه ئې راوغوښتل ريږدل اړخونه د هغوی، هغه ورته وفرمائيل: تاسو څه شی منع کړئ چې مونځ وکړئ مونږ سره؟ دواړو وويل: مونږ په کورونو خپلو کښې مونځ کړي وو، هغه ورته وفرمائيل: داسې مه کوئ، کله چې يو کس د ستاسو نه مونځ وکړي په کور خپل بيا امام ته راشي په داسې حال کښې چه امام مونځ نه وي کړې، نو مونځ دی وکړي د هغه سره بيشکه دا به د هغه نفل شي.

[۵۷۶] (حَدَّثَنَا ابْنُ مَعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعَصِيْرَ بِيَمَانِي، بِمَعْنَاهُ.

ترجمه: د جابر بن يزيد نه روايت دي هغه روايت کوي د خپل پلار نه، هغه وايي: ما مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره د صبح په مني کښې، په معنی د هغه حديث سره.

[۵۷۷] (حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ صَفْصَعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: "جِئْتُ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ فُجِئْتُ وَلَمْ أُدْخَلْ مَعَهُمْ فِي الصَّلَاةِ، قَالَ: فَأَنْصَرَفَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَأَى يَزِيدَ جَالِسًا، فَقَالَ: أَلَمْ تُسَلِّمْ يَا يَزِيدُ؟ قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَدْ أَسَلَّمْتُ، قَالَ: فَمَا مَنَعَكَ أَنْ تَدْخُلَ مَعَ النَّاسِ فِي صَلَاتِهِمْ؟ قَالَ: إِنِّي كُنْتُ قَدْ صَلَّيْتُ فِي مَنْزِلِي، وَأَنَا أَحْسَبُ أَنْ قَدْ صَلَّيْتُمْ، فَقَالَ: إِذَا جِئْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَوَجَدْتَ النَّاسَ فَصَلِّ مَعَهُمْ، وَإِنْ كُنْتُ قَدْ صَلَّيْتُ تَكُنْ لَكَ نَافِلَةٌ وَهَذِهِ مَكْتُوبَةٌ".

ترجمه: د يزيد بن عامر نه روايت دي هغه ويلي دي: زه راغلم او نبي ﷺ په مانځه کښې وو نو زه کيناستلم او د هغوی سره مانځه کښې شريک نه شوم، هغه وايي: راغي مونږ ته رسول الله ﷺ ويی ليدلو يزيد ناست، هغه وويل: ايا تا اسلام نه دی راوړی ای يزيد! هغه وويل: ولي نه ای د الله رسوله ما اسلام راوړی دی، هغه وفرمائيل: ته څه شی منع کړی چې د خلقو سره مانځه کښې شريک شي؟ هغه وويل: بيشکه ما مونځ کړی وو په خپل کور کښې او زما دا گمان وو چې تاسو به مونځ کړی وي، هغه وفرمائيل: کله چې ته راشي مانځه ته او تا وموندل خلق نو مونځ وکړه د هغوی سره، او که چرې تا مونځ کړی وو نو شي به هغه نفل او دا به فرض شي.

تشریح: قوله: «تكن لك نافلة وهذه مكتوبة» دا د امام اوزاعي دليل دي چه اولنې مونځ به نفل شمارلې شي او دويم فرض، ددې جواب مونږ سره په تير باب کښې تير شوي دي (ابواب المواقيت کښې).

قوله: «فلذلك له سهم جمع» يعنی ددې سړی دپاره د دواړو مونځونو مجموعه ثواب دي (يو د فرض او بل د نفل) او يو قول ددې په شرح (۲) کښې دا دي چه د جمع نه مراد جیش او

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۲۲) (صحيح)

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۳۱) (ضعيف)

(۳): دلته د بذل المجهود په عبارت کښې تحريف شوي دي، صحيح عبارت داسې دي «وقيل اراد بالجمع الجيش اي كسهم الجيش من الغنمة»

لښکر دې ای له سهم کسهم الجیش، یعنی ډیر لوښي سهم د غنیمت ورته حاصل شو.

[۵۷۸] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِبٍ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَرُو، عَنْ بُكَيْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عَفِيفَ بْنَ عُمَرَوِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، يَقُولُ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي أَسَدِ بْنِ خُزَيْمَةَ، أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيَّ، فَقَالَ: يُصَلِّي أَحَدُنَا فِي مَنْزِلِهِ الصَّلَاةَ ثُمَّ يَأْتِي الْمَسْجِدَ وَتَقَامُ الصَّلَاةُ، فَأَصَلِي مَعَهُمْ فَأَجِدُ فِي نَفْسِي مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا، فَقَالَ أَبُو أَيُّوبَ: سَأَلْنَا عَنْ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "ذَلِكَ لَهُ سَكْمٌ جَمْعٌ".

ترجمه: یو سړی د ابو ایوب الانصاری نه تپوس وکړو، ویی وئیل: یو کس زمونږ نه مونځ وکړی په خپل کور کښې بیا راشی جمات ته او مونځ ودرولی شی نو زه مونځ وکړم د هغوی سره، زه وینم په خپل نفس کښې د ډېنه څه شی، نو وویل ابو ایوب: مونږ تپوس کړی وو د دغې په باره کښې د رسول الله ﷺ نه، هغه وفرمائیل: دا د هغه لپاره حصه د جمعی ده (یعنی دوباره په مونځ کښې شریکیدل هم ثواب دې).

بَابُ إِذَا صَلَّيْتَ ثُمَّ أَذْرَكَ جَمَاعَةً أُعِيدُ

باب دی، کله چې مونځ د جمع سره وکړي بیا بله جمع ومومي ایا واپس به یې کوي

[۵۷۹] حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ، عَنْ عُمَرَوِ بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، يَعْنِي مَوْلَى مَيْمُونَةَ، قَالَ: أَتَيْتُ ابْنَ عُمَرَ عَلَى الْبَلَاطِ وَهُمْ يُصَلُّونَ، فَقُلْتُ: أَلَا تُصَلِّي مَعَهُمْ؟ قَالَ: قَدْ صَلَّيْتُ، إِلَى سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "لَا تُصَلُّوا صَلَاةً فِي يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ".

ترجمه: سليمان بن يسار چې مولى د ميمونې دى هغه وايي: زه راغلم ابن عمر ته په بلاط کښې او هغوی مونځ کولو، نو ما وویل: ایا تا د هغوی سره مونځ نه کوي، هغه وفرمائیل: بیشکه ما مونځ کړی دی، ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه چې هغه به وئیل: تاسو مونځ مه کوئ یو مونځ په یوه ورځ کښې دوه ځل.

تشریح: ښه: لَا تُصَلُّوا صَلَاةً فِي يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ: دا حدیث د تیرشوی باب د روایاتو خلاف دې چه په هغې کښې د مونځ دوباره کولو ذکر دې.

په ترجمه الباب کښ د مصنف فرض

مصنف د ترجمه الباب په ذریعه جمع بین الروایتین فرمائیلې دی هغه دا چه باب سابق والا روایات د هغه سړی په حق کښې دی چا چه اولاً مونځ منفرداً کړې وی، او کوم سړی چه په جماعت سره مونځ کړې وی اوس هغه لره دوباره مونځ کول نه دی پکار (فاندفع التعارض من البین) دا تطبیق د جمهورو د مسلک مطابق خو دې خو د امام احمد د مسلک خلاف دې ځکه چه د هغه مسلک مخکښې تیر شو چه کوم سړی مونځ کړې وی اگر چه په جماعت سره وی او د هغه په وړاندې په مسجد کښې مونځ کیږی نو د هغې اعاده مستحب ده.

لهذا د امام احمد رحمه الله په نزد به د ددې حدیث مطلب دا وی چه په یو ورځ کښې دې یو مونځ دوه کرته د فرض په نیت سره اونکړې شی، لهذا د دفع تعارض شکل د جمهورو په

۱: (تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۵۰۱)، وقد أخرجه: موطا امام مالك بصلاة الجماعة ۳ (۱۱) (ضعيف)

۲: (سنن النسائي للإمامة ۵۶ (۸۶۱)، (تحفة الأشراف: ۷۰۹۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹/۲، ۴۱) (حسن صحيح)

نزد جدا دې او د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ په نزد جدا دې.

باب فی جماع الإمامة وفضلها

باب دې په بیان د ابواب امامت کې او د هغې په فضیلت کې

(د جماع لغوی تحقیق)

«جماع» په وزن د کتاب او په وزن د رمان دواړه صحیح دی، جماع په معنی د جامع، د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ عادت شریفه دې چه هغه په مؤطاء کښې لفظ جامع سره باب تری، جامع الصلاة، جامع البیوع، نو گویا د جماع الامامة مطلب دا شو، د امامت د احکامو او مسائلو متعلق د ابوابو مجموعه یعنی ددې ځانې نه ابواب الامامة شروع کیږی او د امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ طرز دا دې چه هغه کله د ابواب سره ترجمه قائموی، ابواب التهجده، ابواب المساجد هغه لفظ ابواب جمع لره د کتاب په معنی کښې استعمالوی ځکه چه کتاب هم په دیرو بابونو باندې مشتمل وی، د امام ابوداؤد رحمۃ اللہ علیہ عادت د لفظ تفریع د استعمال هم دې تفریع افتتاح الصلاة، تفریع په معنی د تجزیه او تفصیل فروع په معنی د جزئیات او مسائل، د فقهاء کرامو تعبیر دې، او یا په دې ځان پوهه کړی چه د هریو مصنف په ذهن کښې د ابواب او مضامین یو خاص ترتیب وی چه د هغې په لحاظ وئیلې کیدې شی چه راتلونکې ابواب په تیرو شوو ابوابو باندې متفرع کیږی هم په دې وجه باندې مصنف کله کله د باب په شروع کښې لفظ تفریع راوړی.

[۵۸۰] (١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْمَهْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَزْمَلَةَ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْهَمْدَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ أَمَرَ النَّاسَ فَأَصَابَ الْوَقْتَ فَلَهُ وَلَهُمْ، وَمَنِ انْقَصَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعَلَيْهِ وَلَا عَلَيْهِمْ".

ترجمه: عقبه بن عامر وایي ما اوریدلی دی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه هغه به وئیل: چا چې امامت وکړو خلقو ته او ورسیدو وخت ته نو د هغه ثواب هم دې او د قوم فائده هم ده، او چا چې نقصان وکړو په دې کښې د څه شی نو په هغه باندې گناه ده نه په قوم باندې
تشریح: قوله: «من ام الناس فاصاب الوقت الخ» څوک چه د خلقو امامت کوی او په صحیح وخت باندې هغوی ته مونځ ورکړی نو دا د هغه په حق کښې هم بهتره ده او د مقتدیانو په حق کښې هم، او څوک چه ددې خلاف کوی بې وخته مونځ کوی نو په دې کښې د مقتدیانو هیڅ نقصان نشته ددې وبال هم په هغه امام باندې دې.

(١) سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ٤٧ (٩٨٣)، (تحفة الأشراف: ٩٩١٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٥/٤، ١٥٤، ١٥٦) (حسن صحيح)

باب فی گراهیه التدافی علی الإمامة

باب دی په گراهیت د غورخولو د امامت کي د خان نه

[۵۸۱] (۱) حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبَّادٍ الْأَزْدِيُّ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ، حَدَّثَنِي طَلْحَةُ بْنُ عَرَابٍ، عَنْ عَقِيلَةَ امْرَأَةٍ مِنْ بَنِي قَزَازَةَ مَوْلَاةٍ لَهُمْ، عَنْ سَلَامَةَ بِنْتِ الْحَرِّ أَخْتِ خُرْشَةَ بْنِ الْحَرِّ الْفَزَارِيِّ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ: أَنْ يَتَدَافِعَ أَهْلُ الْمَسْجِدِ لَا يَجِدُونَ إِمَامًا يَصْلِي بِهِمْ".

ترجمه: خور د خرشة بن الحر الفزاری وئیلی دی، چې ما ازیدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل: بیشکه د نینو د قیامت نه دا خبره چې دیکه کوی به اهل د مسجد امامت لره، نه به پیاموخی امام چې دوی ته مونخ وکړي.

تشریح: قوله: (ان من اشراط الساعة الخ) د قیامت د علاماتو نه دا ده چه خلق به امامت د خانه لرې کوی، هر یو به د مونخ ورکولو نه خان ساتی، د جهالت د غلبې د وجې نه، یا داسې ترجمه او کړی چه دیکه به ورکوی یو سرې بل ته د مسجد یا محراب طرف ته ددې دپاره چه هغه بل مونخ ورکړي، دا دواړه مطلبونه خو نزدې نزدې دی یو دریم مطلب دا هم کیدې شی چه خلق به خپل مینخ کنبې د اختلافاتو په وجه باندې امام د امامت نه لرې کوی یو به وائی مونږ ورپسې مونخ نه کوو، بل به وائی مونږ ورپسې مونخ نه کوو، خپل مینخ کنبې د اختلاف د وجې نه.

باب مَنْ أَحَقُّ بِالْإِمَامَةِ

باب دی چې څوک دېر حقدار د امامت دی

د امامت اوصاف:

د امامت دپاره چه د کومو صفاتو ضرورت دي هغه ډیر دي. قرأت، علم، ورع او تقوی، عمر (کبير السن کیدل) قدم فی الهجرة (قدیم الهجرة کیدل) په دې ټولو کنبې زیاته ترجیح قرأت او علم ته ده، لهذا ددې دواړو صفتونو والا ته به په نورو صفاتو والا باندې ترجیح ورکولې شی، خو خپله په دې دواړو کنبې چاته ترجیح ده؟ دا مسئله مختلف فیه ده، د جمهورو په نزد ترجیح علم ته ده په قرأت باندې، او د امام احمد او ابویوسف په نزد ددې برعکس ده، د هغوی په نزد قاری په عالم باندې مقدم دي.

[۵۸۲] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّلَيْسِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أَخْبَرَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ رَجَاءٍ، سَمِعْتُ أَوْسَ بْنَ مَعْمَرٍ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَوْمَ الْقَوْمِ أَقْرَأُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ وَأَقْدَمُهُمْ قِرَاءَةً، فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً فَلْيُؤْمَرْهُمْ هَجْرَةً، فَإِنْ كَانُوا فِي الْهَجْرَةِ سَوَاءً فَلْيُؤْمَرْهُمْ أَكْبَرَهُمْ سِنًا، وَلَا يُؤْمَرْ الرَّجُلُ فِي بَيْتِهِ وَلَا فِي سُلْطَانِهِ وَلَا يُجْلَسَ عَلَى تَكْرِمَتِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ"، قَالَ شُعْبَةُ: فَقُلْتُ لِإِسْمَاعِيلَ: مَا تَكْرِمَتُهُ؟ قَالَ: فِرَاشُهُ.

(۱): سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۸ (۹۸۲)، (تحفة الأشراف: ۱۵۸۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۸۱/۸) (ضعيف)

(۲): صحيح مسلم للمساجد ۵۳ (۶۷۳)، سنن الترمذي للصلاة ۶۲ (۲۳۵)، سنن النسائي للإمامة ۳، (۷۸۱)، ۶ (۷۸۴)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۶ (۹۸۰)، (تحفة الأشراف: ۹۹۷۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۸/۴، ۱۲۱، ۱۲۲) (صحيح)

ترجمه: د ابو مسعود البدری نه روایت دې هغه وئیلی دی، چې وئیلی دی رسول الله ﷺ امامت به کوی د قوم د پرېنه لوستونکی د الله د کتاب، او مخکې د دوی نه په قرأت کښې، که چرې وو دوی په قرأت کښې برابر نو امامت دې وکړی د دوی هغه کس چې مخکې دی په هجرت کښې، که چرې وو دی په هجرت کښې برابر، نو امامت دې وکړی د دوی مشر دوی نه په عمر کښې، او امامت دې نه کوي سړی په کور د هغه کښې او نه په بادشاهۍ د هغه کښې، اونه به کښې په ځانې دعزت د هغه مگر په اجازت دهغه سره. شعبه وائی ما اسماعیل نه تپوس او کړوچه تکرمة «دعزت ځانې» نه څه مراد دی؟ نو هغوی او وئیل دهغه بستره. تشریح: قوله: «يَوْمَ الْقَوْمِ اقْرؤْهُمْ لِكُتَابِ اللَّهِ» دا د امام احمد او ابویوسف دلیل دي.

د جمهورو دلیل او په هغې باندې اشکال او جواب:

د جمهورو دلیل د امامت ابی بکر قصه ده چه هغه اعلم الصحابة وو، هم دا وجه ده چه ابو سعید خدری رضي الله عنه په يوه موقع باندې فرماتلې وو لکه چه په بخاری کښې دی «وكان ابوبکر اعلمنا» که تقدیم اقراء ته وو نو هغه ابی بن کعب وو، او د حدیث الباب جواب جمهور دا ورکوی چه د هغه زمانې اقراء به اعلم وو ځکه چه هغه حضراتو به قرآن کریم تفقه او د فهم معنی سره لوستلو اوس چه به هر څومره لوښې حافظ او قاری وی هومره به لوښې عالم وی، او دلیل عقلی دا دي چه قرأت صرف یو رکن صلاة دي او د علم طرف ته ټول ارکان صلاة محتاج دي.

دلته دوه اشکالات دي، اول دا چه ممکنه ده تقدیم ابی بکر په دي حیثیت سره نه وی چه هغه اعلم وو (۱) بلکه د یو خاص مصلحت د وجې نه یعنی اشاره ده استخلاف طرفته (چه زما نه روستو دي هغه خلیفه جوړ کړې شی) بل اشکال دا دي چه که د هغه زمانې «اقراء» به «اعلم» وو نو بیا ئې وړاندې په حدیث کښې د «اقراء» مقابل «اعلم» ولې جوړ کړې دي «فان كانوا في القراءة سواء فاعلمهم بالسنة» د دي جواب حضرت گنګوهی دا ورکړې دي کما في الحل المفهم چه دلته د اقراء مقابل مطلق اعلم نه دي بلکه اعلم بالسنة نو گویا اقراء ته خو علم بالقرآن حاصل دي او ددي په مقابل کښې ئې په حدیث کښې اعلم بالسنة ذکر کړو، الحاصل په حدیث کښې مطلقا په اعلم او اقراء کښې تقابل نه دي ظاهر کړې شوې، نو اوس ترتیب دا شو چه د اعلم بالقرآن نه روستو درجه ده د اعلم بالسنة، دریم اشکال د جمهورو په مسلک باندې دا کړې شوې دي چه که دا اومنلې شی چه د هغه زمانې اقراء به اعلم وو نو لازم به شی چه ابی بن کعب دي اعلم وی ځکه چه هغه اقراء وو ددي جواب دا کیدی شی چه د جمهورو مراد دا دي چه بالعموم په هغه زمانه کښې اقراء اعلم وو، که د یو نیم په هغې کښې استثناء اوشی نو هیڅ باک نشته، ځکه چه مهشوره ده «ما من عام الا قلده خص منه البعض». (دویم جواب ددي دا کیدی شی چه د اقراء دوه مطلبونه دي: ۱. اکثرهم

۱. ددي جواب دا کیدی شی چه په دواړو مصلحتونو کښې څه منافات دي، د مونځ امام هم هغه وی کوم چه خلیفه وی او کیدی شی چه استخلاف هم په دي وجه وی چه هم هغه اعلم وو. والله اعلم

حفظاً، یعنی چاته چه د قران کریم زیات مقدار یاد وی مثلاً یو ته صرف پنځه پارې یادې دی هغه صرف پنځه لوستلې دی او بل لس پارې لوستلې دی او ددې پارو حافظ دې. ۲: بل مطلب ئې دا دې چه "اتقنهم حفظاً" یعنی چاته چه ښه یاد وی پس دلته په حدیث الباب کښې اوله معنی مراد ده او د ابی بن کعب په باره کښې چه راځی چه هغه اقراء وو، هلته دویمه معنی مراد ده، د اول معنی په لحاظ سره هغه اقراء نه وو ځکه چه ابوبکر او ډیر صحابه کرام ظاهره ده چه د پوره قران کریم حافظان وو په دې کښې د ابی بن کعب هیڅ تخصیص نشته، هذا ما عندي والله اعلم)

تکمله :

بعض حضرات داسې دی چه هغوی ته علی الاطلاق ترجیح حاصله ده که هغه اعلم یا اقراء وی یا نه وی هو الاول السلطان ثم نأیه ثم القاضي ثم صاحب البيت، ثم الاعلم ثم الاقراء. هم دغه شان خان پوهه کړې چه د باب په اول حدیث کښې اختصار واقع شوې دې په دې کښې د «اقراء» نه روستو «اقدامهم هجرة» ذکر کړې شوې دې حال دا چه د «اقراء» نه روستو «اعلم بالسنة» کیدل پکار وو لکه چه په بل حدیث کښې را روان دی.

[۵۸۳] (١) حَدَّثَنَا ابْنُ مَعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ فِيهِ وَلَا يُؤْمَرُ الرَّجُلُ الرَّجُلُ فِي سُلْطَانِهِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَكَذَا قَالَ يَحْيَى الْقَطَّانُ، عَنْ شُعْبَةَ، أَقْدَمَهُمْ قِرَاءَةً.

ترجمه: حدیث بیان کړې دې مونږ ته شعبه په دې حدیث سره هغه وئیلی دي: او امامت دې نه کوی سړی سړی ته د هغه په بادشاهۍ کښې. وئیلی دی ابوداود: او همدارنگه وئیلی دی يحيى القطان، روایت کوی د شعبه نه «اقدامهم قراة».

[۵۸۴] (٢) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ رَجَاءٍ، عَنْ أَوْسِ بْنِ هَاشِمٍ الْخَضْرَمِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَإِنْ كَانُوا فِي الْقِرَاءَةِ سَوَاءً فَأَعْلَمُهُمُ بِالسُّنَّةِ، فَإِنْ كَانُوا فِي السُّنَّةِ سَوَاءً فَأَقْدَمُهُمْ هِجْرَةً، وَلَمْ يَقُلْ: فَأَقْدَمُهُمْ قِرَاءَةً، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ حُجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: وَلَا تَقْعُدْ عَلَى تَكْرِمَةِ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِهِ.

ترجمه: اوس بن ضمیع الحضرمی وئیلی دی، ما اوریدلی دی د ابو مسعود نه هغه روایت کوی د نبی ﷺ نه ددې حدیث، هغه وویل: که چرې وو دوی برابر په قرأت کښې نو بیا به اعلم بالسنة امامت کوي، که چرې په سنتو کښې برابر وو نو بیا به اقدم فی الهجرة وي. او هغه ونه وئیل: چې مخکې وی په قرأت کښې. وئیلی دی ابوداود: نقل کړی دی هغې لره حجاج بن ارطاة د اسماعیل نه هغه وئیلی دي: او مه کینه په ځانې د عزت د هېچا مگر په اذن د هغه.

تشریح: قوله: «ولا يؤمر الرجل في بيته ولا في سلطانه ولا يجلس على تكريمه الا باذنه» د چا کور ته تلو سره میلمه له پکار دی چه د صاحب خانه امام دې جوړ نه شی هم دغه شان دې د چا په

١: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٩٩٧٦) (صحیح)

٢: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٩٩٧٦) (صحیح)

محل سلطنت او حکومت کښې یعنی د محلي د امير په موجودگي کښې بل چاته د امامت حق نه رسيږي، او نه د چا کور ته تلو سره صدر مقام او د هغه په مسند باندې کيناستل پکار دی، الا باډنه د دې استثناء تعلق د اکثر شارحينو په نزد د تمام سره دې او د اسحاق بن راهويه په نزد اول ددې نه مستثنی دې، یعنی « لا يؤم الرجل فی بيته » سره ددې تعلق نشته، د اسحاق په نزد د يو ميله دپاره د صاحب خانه د اجازت نه پس هم جائز نه دی. (کذا قال الترمذی فی جامعه)

[۵۸۵] (١) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: كُنَّا بِحَاضِرِ يَمْرُوتَ النَّاسِ إِذَا اتَّوَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانُوا إِذَا رَجَعُوا مَرَوَيْنَا فَأَخْبَرُونَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كَذَا وَكَذَا، وَكُنْتُ غَلَامًا حَافِظًا فَحَفِظْتُ مِنْ ذَلِكَ قَرَأْنَا كَثِيرًا، فَأُتِلَقَ أَبِي وَافِدًا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نَفَرٍ مِنْ قَوْمِهِ فَعَلِمَهُمُ الصَّلَاةَ، فَقَالَ: "يَوْمَكُمْ أَفَرُّوْكُمْ"، وَكُنْتُ أَفْرَاهِمُ لِمَا كُنْتُ أَحْفَظُ، فَقَدَّمُونِي فَكُنْتُ أَوْمَهُمْ وَعَلَى بُرْدَةٍ لِي صَغِيرَةٌ صَفْرَاءُ فَكُنْتُ إِذَا سَجَدْتُ تَكَشَّفَتْ عَنِّي، فَقَالَتْ امْرَأَةٌ مِنَ النِّسَاءِ: وَارِوَا عَنَّا عَوْرَةَ قَارِيكُمْ، فَاشْتَرَوُا لِي قِمِيصًا عُمَانِيًّا فَمَارَحْتُ بِشَيْءٍ بَعْدَ الْإِسْلَامِ فَرَحِي بِهِ، فَكُنْتُ أَوْمَهُمْ وَأَنَا ابْنُ سَبْعِ سِنِينَ أَوْ ثَمَانٍ سِنِينَ.

ترجمه: د عمرو بن سلمه نه روايت دې هغه وايي: وو مونږ په حاضر کښې چې تېریدل به په مونږ باندې خلک کله چې به راتللل نبی ﷺ ته، نو وو چې کله به واپس کیدل نو تېریدل به په مونږ، مونږ ته به ئې خبر را کولو چې رسول الله ﷺ داسې داسې وویل، او زه هلک وم حافظ، ما یاد کړی وو د قرآن ډېره حصه، لارلو زما پلار د وفد په شکل رسول الله ﷺ ته سره د څه نفرو د خپل قوم نه، نو ویې بنودلو هغوی ته مونځ، نو هغه وفرمائیل: امامت دې وکړی ستاسو ډېر قاری ستاسو نه. او وم زه ډېر قاری په دوی کښې ددې وجې نه چې ما یادولو، نو زه ئې مخکې کړم نو وم زه چې ما امتی کوله دوی ته او په ما باندې زما یو څادر وو ورکوتی زېر، وم زه چې کله به مې سجده وکړه هغه به لرې شو مانه، نو ووئیله یوې زنانه د زانوانه پټ کړئ زمونږ نه عورت د قاری ستاسو، هغوی واخستو زما لپاره یو قميص عماني، زه نه یم خوشحاله شوی په هېڅ شی باندې وروسته د اسلام نه پشان د خوشحالی زما په دې باندې، او ما به امامتی کوله د دوی او زه د اوه کالو یا د اتو کالو وم.

تشریح: قوله: «عن عمرو بن سلمة قال: کنا بحاضر» دا سلمه بکسر اللام دې.

امامت صبی او په هغې کښ اختلاف

په دې حدیث کښې د امامت صبی فی الفرض مسئله ذکر شوې ده، کوم چه د امام شافعی په نزد جائز دې، د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد جائز نه دې ځکه چه صبی متنفل دې او او صلاة المفترض خلف المتنفل جائز نه دې، ځکه چه په حدیث کښې «الامام ضامن»، یعنی د امام مونځ په اعتبار صحت او فساد متضمن وی د مقتدی مونځ لره، او ظاهره ده چه څیز خپل مادون لره متضمن کیدې شی ما فوق لره متضمن نه شی کیدې، لهذا فرض مونځ خو

(١): صحيح البخاري للمغازي ٥٣ (٤٣٠٢)، سنن النسائي للأذان ٨ (٦٣٧)، والقبلة ١٦ (٧٦٨)، والإمامة ١١ (٧٩٠)، (تحفة

الأشراف: ٤٥٦٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤٧٥/٣، ٢٩٧/٥، ٧١) (صحيح)

نفل ته متمضن کيدې شی خو ددې برعکس نه شی کيدې (۱)

(د حديث الباب جواب)

او ددې حديث جواب دا دې چې دې خلقو داسې په خپل اجتهاد سره کړې دي او ظاهره دا ده چې ددې خبر هم رسول الله ﷺ ته نه دې شوې، ځکه چې رسول الله ﷺ خو دا فرمايلي وو چې «يؤمکم افروکم» او خطاب ئې حاضرینو ته وو کوم چې رجال بالغين وو، هغوی داسې او کړل چې په په پوره خاندان کښې چې د هغوی کوم «افراء» وو هغه ئې واخستلو اگر چې هغه صبی ولې نه وو، او د اکابر صحابه کرامو نه هم ددې خلاف منقول دي «فعن ابن عباس لا يؤم الغلام حتى يحتلم وعن ابن مسعود لا يؤم الغلام الذي لا تجب عليه الحدود» رواها الاثرم فی سننه. کذا فی البذل. بله خبره دا ده چې په دې حديث کښې دا دی چې عمرو بن سلمه چې به کوم خادر کښې مونځ ورکولو هغه «موصلة» (پیوندونه والا) وو.

(فيهما فتق) یعنی هغه شلیدلي وو چې د هغې په وجه باندې به ئې کوناتي ښکاره شو، نو ایا د کشف عورت سره مونځ جائز کيدې شی؟ ظاهره دا ده چې دا هم د هغوی په اجتهاد باندې بناء ده، په مغنی کښې لیکلې دی چې «کان احمد يضعف هذا الحديث وفي البذل قال الخطابي كان الحسن يضعف حديث عمرو بن سلمة» امام ابوداود هم ددې په سند کښې د راویانو اختلاف او اضطراب بیان کړې دي، عن عمرو بن سلمة نه پس بغض راویانو د عن ابيه اضافه کړې ده او بعض نه ده کړې «واروا عنا عورة قارنکم» چې د قاری صاحب او امام صاحب عورت خو زموږ نه پټ کړئ.

[۵۸۶] (۱) حَدَّثَنَا النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، بِهَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: فَكُنْتُ أُوْمِّمُهُمْ فِي بُرْدَةٍ مُوصَلَةٍ فِيهَا فَتَقٌ، فَكُنْتُ إِذَا سَجَدْتُ خَرَجَتْ اسْتِ.

ترجمه: د عمرو بن سلمه نه نقل دي دا حديث، هغه وايي: زه وم چې امامت مي کولو د دوی په يو خادر کښې چې جوخت وو په هغې کښې سوري وو، کله چې به ما سجده وکړه نو وبه وتلو کوناتي زما (خلقو ته به ښکاره شو).

[۵۸۷] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ وَسْعَانَ بْنِ حَبِيبٍ الْجَزَمِيِّ، حَدَّثَنَا عَمْرِو بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُمْ وَقَفُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا أَرَادُوا أَنْ يَنْعَرِفُوا، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، "مَنْ يَأْمُنُ؟" قَالَ: أَكْثَرُكُمْ جَمْعًا لِلْقُرْآنِ، أَوْ أَخَذًا لِلْقُرْآنِ، قَالَ: فَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنَ الْقَوْمِ جَمَعَ مَا جَمَعْتُهُ، قَالَ: فَقَدَّمُونِي وَأَنَا غُلَامٌ وَعَلَيَّ ثَمَلَةٌ لِي فَمَا سَجَدْتُ فَجَمَعَا مِنْ جَزْمٍ إِلَّا كُنْتُ إِمَامَهُمْ، وَكُنْتُ أَصْلَى عَلَى جَنَابِزِهِمْ إِلَى يَوْمِي هَذَا، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ وَسْعَانَ بْنِ حَبِيبٍ الْجَزَمِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: لَمَّا وَقَفْتُ قَوْمِي إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمْ يَقُلْ: عَنْ أَبِيهِ.

(۱) دلته دا سوال کيدې شی چې څنگه خيز خپل ما فوق لره متضمن نه شی کيدې هم دغه شان مساوی لره هم متضمن نه شی کيدې لکه دوه برابر گلاسونه په يو بل کښې نه شی راتلي، لهذا د مفترض په اقتداء کښې د مفترض اقتداء هم صحيح کيدل نه دی پکار، جواب دا دې چې دا شکل ترې د اجماع علماء د وجې نه مستثنی دي.

(۲) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۵) (صحيح)

(۳) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۵) (صحيح)

ترجمه: عمرو بن سلمه د خپل پلار نه روايت کوي بيشکه دوی په وفد کښي لارل رسول الله ﷺ ته، هرکله چې دوی اراده د واپس وکړه هغوی وويل اي د الله رسوله! څوک به امامت کوي مونږ ته، هغه وفرمائيل: په تاسو کښي ډېر جمع کونکي قرآن لره او يا اخستونکي قرآن لره. هغه وايي: په قوم کښي هېڅوک نه وو چې جمع کړي شي وو څومره چې ما جمع کړي وو، هغه وايي: زه شي مخکي کړم او زه هلک وم او ما خادر نه لنگ وهلې وو، ما نه دي کتلې کوم ټولگي د قبيله جرم نه، مگر زه به د هغوی امام وم، او ما به مونږ کولو د هغوی په جنازو باندې تر نن ورځ پورې ونيلى دي ابوداود: او نقل کړي دي هغې لره يزيد بن هارون د مسعر نه بن حبيب الجرمي نه او هغه د عمرو بن سلمه نه هغه ونيلى دي هرکله چې زما قوم لارل رسول الله ﷺ ته، هغه عن ابيه نه دي ويلي

[۵۸۸] (۱) حَدَّثَنَا الْقُعْنُبِيُّ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، ۳ وَحَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ خَالِدٍ الْجَنْبِيُّ الْمَعْنَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مُثَنَّى، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا قَدِمَ الْمُهَاجِرُونَ الْأَوَّلُونَ نَزَلُوا الْعَصْبَةَ قَبْلَ مَقْدِمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "فَكَانَ يُؤْتِمُهُمْ سَالِمٌ مَوْلَى أَبِي حُدَيْفَةَ وَكَانَ أَكْثَرُهُمْ قُرْآنًا"، زَادَ الْهَيْثَمُ: وَفِيهِمْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ.

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنهما نه روايت دي بيشکه هغه ونيلى دي هرکله چې راغلل اولي مهاجرين هغوی اباد شول په عصبه کښي، مخکي د راتلو د نبي ﷺ نه، نو امامت به کولو هغوی ته سالم چې مولى د ابو حذيفه دي، او وو هغه ډېر زيات په اعتبار د قرآن سره زيات کړي دي هيشم: او په هغوی کښي عمر بن الخطاب او ابو سلمه بن عبد الاسد هم وو ترويج: قوله: (عن ابن عمر انه قال: لما قدم المهاجرون الاولون الخ) عصبه قباء ته نژدې د يو ځانې نوم دي، په دې حديث کښي يو صحابي چه د هغه نوم سالم بن معقل دي کوم چه د قراء صحابه گرامو نه وو د هغوی په باره کښي دا دي چه هغه په مقام عصبه کښي چه کوم مهاجرين مقيم شوي وو چه په هغوی کښي عمر رضی الله عنهما هم وو هغوی ته به شي مونږ ورکولو، په ظاهره کښي به شي په دې وجه باندې امامت کولو چه په هغوی ټولو کښي هغه اقرا ښه لوستونکي د قرآن وو، لهذا دا حديث د امام احمد او ابويوسف دليل شو چه اقراء ته به اعلم باندې ترجيح ده، د جمهورو د طرف نه ددې جواب دا کيدې شي چه زمونږ استدلال د فعل رسول ﷺ نه دي (يعنى تقديم ابى بكر) او دا فعل دي د بعض صحابه گرامو، ادا هم ممکنه ده چه عمر رضی الله عنهما د څه عذر د وجي نه مونږ نه وى ورکړې والله اعلم

[۵۸۹] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، ۳ وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا مُسْلِمَةُ بْنُ مُجَيْبٍ، الْمَعْنَى وَاحِدٌ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهُ أَوْلِيَا جِبِلِّهِ: "إِذَا

۱: صحيح البخاري للأذان ۵۴ (۶۹۲)، (تحفة الأشراف: ۷۸۰۰، ۸۰۰۷) (صحيح)

۲: صحيح البخاري للأذان ۱۷ (۶۲۸)، ۳۵ (۶۵۸)، ۴۹ (۶۸۵)، ۱۴۰ (۸۱۹)، والجهاد ۴۲ (۲۸۴۸)، والأدب ۲۷ (۶۰۰۸)، وأخبار الأحاد ۱ (۷۲۴۶)، صحيح مسلم للمساجد ۵۳ (۶۷۴)، سنن الترمذي للصلاة ۳۷ (۲۰۵)، سنن النسائي للأذان ۷ (۶۳۵)، ۸ (۶۳۶)، ۲۹ (۶۷۰)، والإمامة ۴ (۷۸۲)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۶ (۹۷۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۲)، وقلة أخرجه: مسند احمد (۴۳۷۳، ۵۳/۵)، سنن الترمذي للصلاة ۴۲ (۱۲۸۸) (صحيح)

حَضَرَتِ الصَّلَاةُ، فَأَذَانًا ثُمَّ أَقِيمَا ثُمَّ لِيُؤْمَكُمَا أَكْبَرَ كَمَا سَنَّا" وَفِي حَدِيثِ مَسْلَمَةَ، قَالَ: وَكُنَّا يَوْمَئِذٍ مُتَقَارِبِينَ فِي الْعِلْمِ، وَقَالَ فِي حَدِيثِ إِسْمَاعِيلَ: قَالَ خَالِدٌ: قُلْتُ لِأَبِي قِلَابَةَ: فَأَيْنَ الْقُرْآنُ؟ قَالَ: إِنَّهُمَا كَانَا مُتَقَارِبِينَ.

ترجمه: د مالک بن الحویرث رضی اللہ عنہ نه روایت دی، بیشکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم وویل هغه ته: او یا د هغه ملگری ته: کله چې دمونځ وخت شی نو اذان وکړئ او بیا اقامت وکړئ، بیا دې امامت وکړی ستاسو دواړو نه مشر په تاسو کښې. او په حدیث د مسلمة کښې دي: هغه وایی: او وو مونږ په دغه وخت کښې دواړه برابر په علم کښې، او هغه وئیلی دی په حدیث اسماعیل کښې: وئیلی دی خالد: ما وویل ابو قلابه ته: قرآن څه شو؟ هغه وویل: هغه دواړه (قرآن باندې پوهیدلو کښې) نزدې وو (یعنی برابر وو).

تشریح: قوله: (اذا حضرت الصلاة فاذنا) رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مالک بن الحویرث رضی اللہ عنہ او د هغوی د سفر ملگرو ته چه کله هغوی د مدینې نه رخصت کیدل او فرمائیل څو ورځې د قیام او تعلیم د حصول نه پس چه د هغې قصه په بخاری شریف کښې ده، چه په لاره کښې په جماعت سره مونځونه کولو سره تلل، باقاعده اذان او اقامت سره، د تشنیه صیغه دلته د تخییر دپاره ده چه په تاسو دواړو کښې چه څوک غواړی هغه دې اذان اوکړی او اقامت، البته امامت دې په تاسو کښې هغه څوک اوکړی چه مشر وی.

د حدیث الباب نه د بعضی علماء استدلال

ابو الحسن بن القصار ددې نه استدلال کړې دې په دې خبره باندې چه په سفر کښې که دوه کسان وی نو دواړه دې اذان اوکړی، دا د هغه شاذ قول دې، د مسلک جمهور او قیاس خلاف دې، هغوی د حدیث د ظاهر په وجه باندې داسې وئیلی دي، جمهورو د تشنیه د صیغې یوه توجیه دا کړې ده چه مراد دا دې چه یو دې اذان اوکړی، او دویم دې د هغه اجابت اوکړی، بله دا چه بعضی وخت داسې کیږی چه عرب خلق تشنیه او جمع وئیلو سره واحد مراد اخلی لکه په دې دوه مثالونو کښې.

قوله: (یا حرسی اضربا عنقه) قاضی جلاد ته وائی چه ددې مجرم ست اووه او د تشنیه صیغه استعمالوی هم دغه شان وئیلی شی (فلان قتله بنو تمیم) د قتل نسبت پوره قبیلې طرفته اوکړې شو حالانکه قاتل صرف یو سړې دې.

قوله: (فاین القرآن) یعنی نبی صلی اللہ علیہ وسلم د امامت دپاره د تقدیم اکبر حکم فرمائیلې دې، د تقدیم اقراء حکم ئې ولې نه دې فرمائیلې، جواب دا ورکړې شوې دې چه هغوی دواړه په حفظ قرآن کښې برابر وو.

[۵۹۰] (حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عِيْسَى الْحَنْفِيُّ، حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لِيُؤْذِنَ لَكُمْ خِيَارُكُمْ، وَلِيُؤْمَكُمْ قَرَاؤُكُمْ".

ترجمه: د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه وئیلی دي چې فرمائیلی دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اذان دې وکړی ستاسو لپاره غوره په تاسو کښې، او امامت دې وکړې تاسو ته قاریان ستاسو.

۱: سنن ابن ماجه ۵ (۷۳۶)، (تحفة الأشراف: ۶۰۳۹) (ضعیف)

باب إِمَامَةِ النِّسَاءِ

باب دې په بیان د امامت د زنانو کي

د زنانو مستقل خپل جدا جماعت سره مونځ کول.

په مسئله الباب کښې مذاهب النجیه

دا د شوافعو او حنابلو په نزد مستحب دې، د احنافو او مالکیانو په نزد مکروه دې. قاله الشعرانی فی المیزان. او په مغنی کښې لیکلې دی چه د امام احمد رحمه الله نه په دې کښې دوه روایتونه دی، استحباب او عدم استحباب، او زمونږ د بعض فقهاء کرامو د کلام نه معلومېږي چه که زنانه بهر وتلو سره جماعت کوی نو بیا خو دې مکروه او که په کور کښې جماعت کوی نو جائز دې.

د بعض روایاتو نه د زنانو جماعت ثابت دې ابن الهمام د مستدرک او کتاب الآثار لمحمد نه هغه روایات نقل کړي دي، زمونږ فقهاء کرامو هغه منسوخ منلې دي کما فی البدائع، وغیره ابن الهمام په نسخ باندې اوږد کلام کړې دې او نسخ خو ئې اول منلې نه ده او فرمائی که نسخ او منلې شی نو نسخ د سنیه کراحت تحریمیه لره مقتضی نه ده بلکه عدم استحباب او خلاف اولی لره، اوس پاتې شوه دا چه ناسخ څه دې، ناسخ هغه مشهور حدیث دې چه د هغې تخریج ابوداؤد او ابن خزیمه کړې دې. «صلاة المرأة فی بیتها افضل من صلاحها فی حجرتها وصلاحها فی مخدعها افضل من صلاحها فی بیتها» ظاهره ده چه مخدع ډیر مختصر خاني وی او د جماعت دپاره وسیع خاني پکار دې.

[۵۹۱] (()) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ بْنُ الْجَرَّاحِ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُمَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي جَدِّي، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَلَّادٍ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ أُمِّ وَرْقَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نَوْفَلٍ الْأَنْصَارِيَّةِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا غَزَا بَدْرًا، قَالَتْ: قُلْتُ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الذَّنْ لِي فِي الْغَزَا وَمَعَكَ أَمْرٌ مِنْ مَرْضَاكُمْ، لَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَرْزُقَنِي شَهَادَةً، قَالَ: "قَرِي فِي بَيْتِكَ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَرْزُقُكَ الشَّهَادَةَ، قَالَ: فَكَأَنْتُ تُسَمِّي الشَّهَادَةَ، قَالَ: وَكَأَنْتُ قَدْ قَرَأْتَ الْقُرْآنَ، فَاسْتَأَذَنْتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَتَّخِذِي دَارَهَا مَوْءِدًا، فَأَذِنَ لَهَا، قَالَ: وَكَأَنْتُ قَدْ دَبَّرْتُ غُلَامًا لَهَا وَجَارِيَةً، فَقَامَا إِلَيْهَا بِاللَّيْلِ فَقَعَا هَا بِقَوْلِيهَا هَا حَتَّى مَاتَتْ وَذَهَبَا، فَأَصْبَحَ عُمَرُ فَقَامَ فِي النَّاسِ، فَقَالَ: مَنْ كَانَ عِنْدَهُ مِنْ هَذَيْنِ عَلِمَ أَوْ مِنْ رَأَاهُمَا فَلْيَقُلْنِي بِهِمَا، فَأَمَرَهُمَا فَصَلَّيَا فَكَانَا أَوَّلَ مَصْلُوبٍ بِالْمَدِينَةِ.

ترجمه: د ام ورقه بنت عبد الله بن نوفل الانصارية نه روایت دې، بیشکه نبی صلی الله علیه و آله چې هر کله د بدر غزا وکړه، هغه وایي: ما وویل هغه ته: ای د الله رسوله! ماته اجازت وکړه په غزا کولو کښې ستا سره زه به علاج کوم د مریضانو ستاسو، کیدی شی چې الله ماته شهادت رانصیب کړي، هغه وفرمائیل: کینه په خپل کور کښې بیشکه الله پاک به تاته شهادت درکړي. هغه وایي: نو هغه وه چې مسمی کولی به شوه په شهیدی سره، هغه وایي: او وه هغه چې قرآن ئې حفظ کړې وو نو اجازت ئې طلب کړو د رسول الله صلی الله علیه و آله نه چې ونېسی په خپل کور کښې مؤذن، نو اجازت ئې ورته وکړو، هغه وایي: او وه هغه چې مدبر کړی ئې وو

یو غلام چې د هغې وو او یوه وېنزه، نو هغوی دواړو د شپې هغه په یوه کنبه کښې بنده کړه، تردې چې مړه شوه او دواړه وتختیدل، نو سحر له عمر په خلقو کښې پاڅیدو او ویې وئیل: د چاسره چې د هغو دواړو په باره کښې معلومات وی او یا چا لیدلی وی نو دواړه دې راوړی، نو امر ئې وکړو په سولن کولو د دواړو باندې، نو شول دواړه اولنې په دار شوی په مدینه کښې.

د حدیث مضمون

تشریح: قوله: (عن ام ورقة بنت عبدالله بن نوفل الخ) ام ورقه بنت نوفل د رسول الله ﷺ نه هغه وخت چه کله هغه جنگ بدر ته تشریف اوړلو درخواست اوکړو چه ما هم د خان سره بوځه ددې دپاره چه زه هلته د مریضانو خیال اوساتم او د زخمیانو پټی کوم کیدې شی چه الله پاک ماته هم د شهادت درجه رانصیب کړی، رسول الله ﷺ هغې ته او فرمائیل چه ته په خپل کور کښې اوسیره، ممکنه ده چه الله پاک به تاته په خپل کور کښې شهادت درنصیب کړی، دا د قران کریم حافظه هم وه په دې وجه هغې رسول الله ﷺ ته درخواست اوکړو چه زه دا غواړم چه په کور کښې د زنانو د جماعت امامت اوکړم او د مؤذن د ساتلو اجازت ئې هم اوغوښتلو، رسول الله ﷺ هغې ته ددې اجازت ورکړو، وړاندې په روایت کښې راوی وائی چه ما د هغې مؤذن لیدلې دې چه هغه یو بوډا سړې وو، هم دغه شان په روایت کښې دی چه د هغه زنانه یو غلام او یوه وینزه وه هغې دا دواړه مدبر جوړ کړې وو (مدبر د مولی د مرګ په انتظار وی)، هغوی دواړو دا حرکت اوکړو چه یوه شپه هغوی دواړه د هغې په مرئ غلې شو چه په هغې سره هغه وفات شوه، دا د عمر رضی الله عنه د زمانې خبره ده نو هغه په معلومولو باندې دواړه په صولن کړل. ددې حدیث او د بعض نور قسم روایاتو نه شوافعو د جماعت النساء په استحباب باندې استدلال کړې دي، ددې بحث د باب په شروع کښې تیر شوې دي.

تکمله:

خان پوهه کړه چه د شوافعو وغیره اختلاف په امامة النساء للنساء کښې دي، او امامة النساء للرجال په اتفاق د ائمه اربعه جائز نه دي، لحدیث اخروهن من حیث اخرهن الله... اخرجه ابن ماجة من حدیث جابر مرفوعا وروی عن ابن مسعود موقوفا. البته د بعض علماء کرامو لکه مزنی، ابوشور، طبری او داؤد ظاهری په نزد امامة النساء للرجال جائز دي. (ابن رسلان، ابن قدامة، منهل)

[۵۹۲] (حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ حَمَّادٍ الْهَضْرَمِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ الْوَلِيدِ بْنِ جُمَيْعٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ أُمِّ وَرَقَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، وَالْأَوَّلُ أَثَرٌ، قَالَ: وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزُورُهَا فِي بَيْتِهَا، وَجَعَلَ لَهَا مُؤَذِّنًا يُؤَدِّنُ لَهَا وَأَمْرَهَا أَنْ تَوَافَّ أَهْلَ دَارِهَا، قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: فَأَنَا رَأَيْتُ مُؤَذِّنَهَا شَيْخًا كَبِيرًا.)

ترجمه: د ام ورقه نه روایت دي ددې حدیث، او اولنې ډېر پوره دی، هغه وئیلې دي: او وو رسول الله ﷺ چې د هغې ملاقات به ئې کولو د هغې په کور کښې او گرځولی ئې وو د هغې لپاره مؤذن چې اذان به ئې کولو د هغې دپاره، او امر ئې ورته کړی وو چې امامت کوه د خپل کور والا. وئیلې دی عبد الرحمن: ما لیدلی وو مؤذن د هغې چې وو ډیر بوډا.

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۸۳۶) (حسن)

باب الرَّجُلُ يَوْمَ الْقَوْمِ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ

باب دې په بيان د سړي كې چې امامت د يو قوم كوي او هغوی هغه بد كښي

[۵۹۳] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ غَانِمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ عَبْدِ الْمَعْرِفِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ يَقُولُ: "ثَلَاثَةٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْهُمْ صَلَاةً: مَنْ تَقَدَّمَ قَوْمًا وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ، وَرَجُلٌ أَتَى الصَّلَاةَ دُبَارًا وَالِدِيَّ بَارَأْنُ يَأْتِيهَا بَعْدَ أَنْ تَقُوتَهُ، وَرَجُلٌ اعْتَبَدَ مُحَرَّرَةً".

ترجمه: د عبد الله بن عمرو نه روایت دې، بېشكه رسول الله ﷺ وو چې وئيل به يې: درې كسان دي چې الله د هغوی مونځ نه قبلوي، څوك چې يو قوم ته مخكې شو او هغوی ده لره بد گڼرونكې وو، او هغه سړی چې مونځ كوی په حالت د دبار كښې او دبار دادی چې دايې وكړی وروسته د فوت كيدو نه، او بل سړی دی چې د ازاد شده نه غلام جوړوي.

د حديث شرح

په حديث الباب كښې دی چه د درې كسانو مونځ قبول نه دې هغه درې سړی دا دی: ۱: يو هغه سړی كوم چه د خلقو امامت كوی حال دا چه هغوی ئې امامت نه خوښوي. ۲: هغه سړی چه مونځ ډیر ناوخته كوی تردې چه هغه قضاء كړی يا جماعت فوت كړی. ۳: كوم سړی چه د ازاد نه غلام جوړ كړی يعنی يو مسافر ازاد سړی راوښی او هغه ته اوائی چه ته زما اخستلې شوې غلام ئې، يا مطلب دا دې چه خپل غلام لره د ازادولو نه پس د هغه نه هم دغه شان خدمت اخلی څنگه چه ئې مخكښې اخستلو، يعنی په زبردستې باندې، يا دا چه غلام لره ازادولو سره د هغه ازادول پټ كړی او خدمت وغيره ترې اخلی.

(وهم له كارهون) د لاندې شارحينو ليكلې دی چه د ديندارو خلقو د كراهت په اعتبار سره، د دنيا دارو كراهت معتبر نه دې، بله دا چه اكثریت ته به كتلې شی چه د اكثر خلقو خيال څه دې، د يو دوه كسانو ناخوښی لره به هم اعتبار نه وی.

باب إِمَامَةِ الْبِرِّ وَالْفَاجِرِ

باب دې په بيان د امامت د نيك او د فاجر كې

د فاسق د امامت مسئله

د فاسق د امامت مسئله مختلف فيهِ ده، د فاسق دوه قسمونه دی من حيث الاعتقاد لکه مبتدع الداعي الى بدعة او فاسق من حيث الافعال، د امام مالك رحمه الله په نزد مطلقا د دواړو قسمو امامت فاسد دې (۱)، مونځ به صحيح نه وی او د امام احمد رحمه الله په نزد د اول قسم

(۱) سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۴۳ (۹۷۰)، (تحفة الأشراف: ۸۹۰۳) (ضعيف)

(۲) پس د امام مالك رحمه الله په حالاتو كښې ليكلې دی چه په شروع كښې خو به هغه مسجد نبوی ته د فرض مونځونو دپاره تشریف اورلو او په مسجد كښې به كيناستلو هم، په جنازو كښې به ئې شرکت هم كولو، بيا ئې په قنار قناره مسجد ته راتلل بالكل پريخودل، د پنځويشتو كالو پورې ئې په مسجد كښې مونځ اونكړو، حضرت شيخ په مقدمه د اوجز كښې ليكي چه په ظاهره كښې د امام مالك مسلک دا وو چه صلاة خلف الفاسق صحيح نه دې ممكنه ده چه د مسجد مونځ ئې په دې قسم خبرو باندې پريخودلي وی.

امامت خو فاسد دي او په قسم ثاني کښي د هغوی دوه روايتونه دي يو د جواز او بل د عدم جواز، او د احنافو او شوافعو په نزد دواړه صحيح دي مع الکراهة (حاشیه لامع ص ۱۶۹) او علامه شعرانی ليکلي دي چه د امام مالک رحمه الله مذهب او د امام احمد مشهور قول دا دي چه د فاسق فسق که په تاويل سره وي نو بيا خو د مونځ اعاده فی الوقت ضروري ده يعنی بعد الوقت د اعاده کولو حاجت نشته او که هغه فاسق بلا تاويل دي نو اعاده مطلقا واجب ده.

[۵۹۴] (١) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الصَّلَاةُ الْمَكْتُوبَةُ وَاجِبَةٌ خَلْفَ كُلِّ مُسْلِمٍ رَأَاكَ أَوْ فَاجِرًا وَإِنْ عَمِلَ الْكِبَائِرَ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دي هغه ويلي چي فرمايلي دي رسول الله صلی الله علیه و آله فرض مونځ لازم دي وروسته د هر مسلمان نه نيك وي او كا فاجر وي، اگر كه مرتكب د كبائرو وي.

د فاسق د امامت مسئله

خو خان پوهه كړه چه حديث الباب بجمیع طرقة ضعیف دي، كما قال الحافظ ابن حجر، او ددي حديث بالمقابل يو بل حديث دي (لا يؤمنكم ذو جرنة في دينه) خو دا حديث ضعیف دي. په سبل السلام (شرح بلوغ المرام) كښي ليكلي دي چه كله په احاديثو كښي تعارض پيدا شو نو مونږ به اصل طرف ته رجوع كوو او اصل دا دي چه من صحت صلاة صحت امامة.

باب إِمَامَةِ الْأَعْمَى

باب دي په بيان د امامت دروند كي

[۵۹۵] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَنْبَرِيُّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، حَدَّثَنَا عِمْرَانُ الْقَطَّانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَخْلَفَ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يَوْمَ النَّاسِ وَهُوَ أَعْمَى".

ترجمه: د انس رضي الله عنه نه روايت دي بيشكه نبي صلی الله علیه و آله خليفه ئي جوړ كړو ابن ام مكتوم چي امامت ئي كولو خلقو ته او هغه وروند وو.

تشریح: قوله: (ان النبي صلى الله عليه وسلم استخلف ابن ام مكتوم) ونيلي شوي دي چه هغه ئي دوه كړته خپل نائب جوړ كړي دي په ټولو امورو كښي او ونيلي شوي دي چه صرف په امامت صلاة كښي، او يو قول دا دي چه هغه ئي ديارلس كړته خپل نائب جوړ كړي دي يعنی كله چه به ئي غزواتو ته تشریف اورلو.

په مسئله الباب كښي مذاهب ائمه

د شوافعو په نزد اعمنی او بصیر په دي مسئله كښي برابر دي ځكه چه په اعمنی كښي كه دا وصف دي چه هغه په مبصرات كښي نه مشغوليږي نو په بصیر كښي دویم صفت دي چه هغه نجاست ته كتلو سره د هغې نه په ښه طريقي سره بچ كيدلي شي، او د جمهور علماء او ائمه ثلاثه په نزد د بصیر امامت افضل دي د امامت اعمنی نه ځكه چه بصیر اقدر دي د اجتناب

١: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۶۱۹) (ضعیف)

٢: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۳۲۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹۲/۳) (حسن صحيح)

عن النجاسة نه او په استقبال قبله باندې، ملا علی قاری لیکي چه امامت اعمی زمونږ په نزد هغه وخت مکروه دي چه کله داسې بصیر موجود وی کوم چه په علم کښې د اعمی نه زیات یا د هغه برابر وی، ګینې نه، ددې ټولو خبرو په خلاف د ابو اسحاق مروزی او امام غزالی په نزد دروند امامت افضل دي د بصیر د امامت نه ځکه چه د اعمی مونږ اقرب الی الخشوع دي په نسبت د بصیر چه هغه په مبصرات کښې مشغول کړی. (کذا فی البذل والمنهل)

باب إِمَامَةِ الزَّائِرِ

باب دي په بیان د امامت د ملاقات کونکې کې

[۵۹۶] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، عَنْ بُدَيْلٍ، حَدَّثَنِي أَبُو عَظِيَّةَ مَوْلَى مِنَّا، قَالَ: كَانَ مَالِكُ بْنُ حُوَيْرِثٍ يَأْتِينَا إِلَى مُصَلَّاتِنَا هَذَا فَأَقَامَتِ الصَّلَاةَ، فَقُلْنَا لَهُ: تَقْدِمُ فَصَلِّ، فَقَالَ لَنَا: قَدْ مَوَّارَجَلَا مِنْكُمْ يُصَلِّي بِكُمْ، وَسَاحَدْتُكُمْ لَمْ لَا أَصَلِّي بِكُمْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ زَارَ قَوْمًا فَلَا يُؤْمِنُهُمْ وَلِيُؤْمِنَهُمْ رَجُلٌ مِنْهُمْ".

ترجمه: حدیث بیان کړې دي ابو عطیة، چې مولى دی زمونږ نه، هغه وئیلی دي: وو مالک بن حویرث راتللو به زمونږ دي مصلى ته، نو قائم شو مونږ نو مونږ وویل هغه ته: ته مخکې شه او مونږ ورکړه، هغه وویل مونږ ته: مخکې کړئ یو سړی ستاسو نه چې مونږ درته درکړي، او زه به تاسو ته حدیث بیان کړم چې زه تاسو ته ولې مونږ نه کوم، ما اوریدلی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل: چا چې ملاقات وکړو د یو قوم نو د هغوی امامت دي نه کوي، او امامت دي وکړی یو سړی د هغوی نه

هغه حضرات چاته چه مطلقا تقدم حاصل دي

په دي مسئله کښې اسحاق بن راهویه متشدد دي د هغه په نزد د میلکه امامت کوروالو (یعنی صاحب البيت) ته جائز نه دي اگر چه هغه اجازت ورکړی دا مخکښ تیر شو چه بعض کسان داسې دی چه هغوی ته حق تقدم حاصل دي اگر چه اعلم او اقراء نه هم وی، یو د هغوی نه صاحب البيت هم دي.

باب الإمام يقوم مكاناً أرفع من مكان القوم

باب دی، چې امام ودرېږي په اوچت ځای کې د ځای د قوم نه

په مسئله الباب هڅې د ائمه کرامو مذاهب

د امام ارتفاع په مقتدی باندې د ائمه اربعه په نزد مکروه ده، البته د مسئلې په قیود او تفصیلاتو کښې اختلاف دي، د حنابلې په نزد مطلقا مکروه دي او د شوافعو او مالکیانو په نزد که ارتفاع ضرورة وی نو جائز دي، مثلاً د تعلیم د ضرورت په وجه باندې، لکه چه د صحیحین په روایاتو کښې دی چه یو ځل هغه په منبر باندې اودریدو سره خلقو ته مونږ ورکړو، قیام او رکوع ئې په منبر باندې اوکړه او د سجدو دپاره به لاندې راگزیدو (ثم

۱: سنن الترمذی للصلاة ۱۴۸ (۳۵۶)، سنن النسائي للإمامة ۹ (۷۸۸)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۶)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴۳۷۳)، (صحيح)

قال انما فعلت هذا لقاتلوا بهي ولتعلموا صلاتي ﴿ حنبله وائی چه دا ارتفاع صرف یو درجه د منبر په اندازه وه او په ارتفاع یسیر کښې هیڅ باک نشته، مزید اختلاف په دې کښې دا دې چه مالکیان وائی چه که امام یا مقتدی په لوړ ځانې باندې د تکبر د وجې نه اودریږی نو فاسد به شی.

د احنافو په نزد کراهت هغه وخت دې چه کله صرف امام یا صرف مقتدی په اوچت ځانې باندې ولاړ وی او که د امام سره بعض مقتدیان هم وی نو بیا کراهت مرتفع کیږی، هم دغه شان په قدر ارتفاع کښې هم زموږ په نزد شو احوال دی، د ابویوسف په نزد بقدر اقامة الرجل، وعند الطحاوی ما زاد علی القامة، بقدر ذراع، ما يقع به الامتياز وهو الراجح. او که ددې برعکس وی یعنی مقتدی اوچت ولاړ وی او امام په لاندې ځانې کښې نو د احنافو او شوافعو په نزد دا هم مکروه دی او د حنبله او مالکیانو په نزد مکروه نه دی. (کذا فی المنهل)

[۵۹۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَنَانٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ الْفَرَاتِ أَبُو مَسْعُودٍ الرَّازِيُّ الْمَعْفِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَعْلَى، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ هَمَامٍ، أَنَّ حُذَيْفَةَ أَمَرَ النَّاسَ بِالْمَدَائِنِ عَلَى دُكَّانٍ، فَأَخَذَ أَبُو مَسْعُودٍ بِقَبِيضِهِ فَجَبَذَهُ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ، قَالَ: "أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَنْهَوْنَ عَنْ ذَلِكَ؟"، قَالَ: بَلَى، قَدْ ذَكَرْتُ حِينَ مَدَدْتَنِي.

ترجمه: د همام نه روایت دې چې حذیفه امامت وکړو په مدائن کښې بره په دکان، نو ابو مسعود دهغه قمیص ونېولو او راڅکلو ئې، هرکله چې د مانځه نه فارغ شو هغه وویل: آیا تاته پته نشته چې دوی به منع کوله ددې نه؟ هغه وفرمائیل: ولې نه، بیشکه ماته یاد شو کله چې تازه راڅکلم.

تشریح: قوله: ﴿ان حذیفه ام بالمداين على دكان الخ﴾ د مدائن نه مدائن کسری مراد دې کوم چه په بغداد کښې دې کوم چه د اکاسره (د کسری جمع) دار الحکومت وو، د جمع په صیغې سره ئې نوم په دې وجه کیخودلې شوې دې چه هغه ډیر لوئې ښهر وو، د دکان نه اوچت ځانې مراد دې.

د باب په دوه احادیثو کښې تعارض

د حدیث مضمون واضح دې او د هغې نه وړاندې روایت داسې دې چه عمار امامت اوکړو او سیدنا حذیفه رضی الله عنه جبذ اوکړو، اوس یا خو دې په تعدد واقعه باندې محمول کړې شی، او یا به دا وئیلې شی چه راتلونکې حدیث ضعیف دې په هغې کښې یو راوی مجهول دې.

[۵۹۸] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا حُجَّاجٌ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو خَالِدٍ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيِّ، حَدَّثَنِي رَجُلٌ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ بِالْمَدَائِنِ فَأَقَامَتِ الصَّلَاةَ، فَتَقَدَّمَ عَمَّارٌ وَقَامَ عَلَى دُكَّانٍ يُصَلِّي وَالنَّاسُ اسْتَقْبَلُوا مِنْهُ، فَتَقَدَّمَ حُذَيْفَةُ فَأَخَذَ عَلَى بَدَنِهِ فَاتَّبَعَهُ عَمَّارٌ حَتَّى أَنْزَلَهُ حُذَيْفَةُ، فَلَمَّا فَرَغَ عَمَّارٌ مِنْ صَلَاتِهِ، قَالَ لَهُ حُذَيْفَةُ: أَلَمْ تَسْمَعْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِذَا أَمَرَ الرَّجُلُ الْقَوْمَ فَلَا يَقُمْ فِي مَكَانٍ أَرْقَهُ مِنْ مَقَامِهِمْ"، أَوْ نَحْوَ ذَلِكَ، قَالَ عَمَّارٌ: لِيَذَلِكَ اتَّبَعْتُكَ حِينَ أَخَذْتَ عَلَى بَدَنِي.

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۳۸۸) (صحیح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۳۹۶) (حسن)

ترجیه: عدی بن ثابت انصاری وائی چه ماته یو سری بیان کړل چه هغه د عمار بن یاسر رضی الله عنه سره په مدائن کښې وو چه د مونځ دپاره اقامت اوشو نو عمار مخکښې شو اوپه یوه دبه (موره اوچت ځانې) باندې اودریدو مونځ ئې ورکړو، اوخلق دهغه نه لاندې وو، په دې لیدلو سره حذیفه رضی الله عنه ورمخکښې شو او د عمار بن یاسر دواړه لاسونه ئې اونیول او شاته (روسته) ئې راوستلو، عمار بن یاسر هم راشاته شو تردې چه حذیفه هغه لاندې راکوز کړو، کله چه عمار دخپل مونځ نه فارغ شو نو حذیفه هغه ته اووئیل: آیا تا د رسول الله صلی الله علیه و آله نه دا فرمان نه دې آوریډلې چه کله یوکس د یو قوم امامت کوی نو دهغوی نه دې اوچت ځانې کښې نه اودریږی؟ عمار رضی الله عنه اووئیل: هم په دې وجه خو چه کله تا زما لاس اونیولو نوزه هم تا سره رالاندې شوم.

بَابُ إِمَامَةٍ مَنْ يُصَلِّي بِقَوْمٍ وَقَدْ صَلَّى تِلْكَ الصَّلَاةَ

باب دې په بیان د امامت دهغه چا کي چې هغه مونځ یو قوم ته ورکړي چې هغه یې کړي وي

[۵۹۹] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حُمَرٍ بْنُ مَيْسَرَةَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مِقْسَمٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، "أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ كَانَ يُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ ثُمَّ يَأْتِي قَوْمَهُ فَيُصَلِّي بِهِنَّ تِلْكَ الصَّلَاةَ".

ترجیه: د جابر بن عبد الله نه روایت دې، بیشکه معاذ بن جبل مونځ وکړو د رسول الله سره د ماسخوتن بیا به راتلو خپل قوم ته نو کولو به ئې هغوی ته همدغه مونځ.

[۶۰۰] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سُهَيْبَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، يَقُولُ: "إِنَّ مُعَاذًا كَانَ يُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُؤَمُّ قَوْمَهُ".

ترجیه: جابر بن عبد الله به وئیل: بیشکه معاذ وو چې مونځ به ئې کولو د رسول الله سره، بیا به واپس تلو او امامت به ئې کولو خپل قوم ته.

د صلاة المفترض خلف المتنفل بحث

د داود ظاهري او امام شافعي رحمهما الله په نزد صلاة المفترض خلف المتنفل جائز دې، هم دا یو روایت د امام احمد دې، او د احنافو، مالکیانو او حنابلہ په مشهور قول کښې دا جائز نه دی، هم دغه شان صلاة الظهر خلف من یصلی العصر وعکسه، په دې کښې هم دا اختلاف دې، د شوافع په نزد جائز دې او د ائمه ثلاثه په نزد جائز نه دې، او دریمه مسئله دا ده «صلاة المتنفل خلف المفترض» دا د جمهور علماء کرامو په نزد جائز دې د مالکیانو په نزد دا هم جائز نه دې (کذا فی الفیض السمانی ص ۲۷۴ ج ۱)

جمهور د حدیث الباب یعنی دقصة صلاة معاذ نه کوم چه په صحیحین کښې هم مذکور دې جواب دا ورکوی چه ددې نه استدلال صحیح نه دې، ممکنه ده چه هغه په رسول

۱: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۹۱)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للأذان ۶۰ (۷۰۰)، والأدب ۷۴ (۶۱۰۶)، صحيح مسلم للصلاة ۳۶ (۴۶۵)، سنن النسائي للإمامة ۳۹ (۸۳۲)، ۴۱ (۸۳۶)، والافتاح ۶۳ (۹۸۵)، ۷۰ (۹۹۸)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۸ (۹۸۶)، مسند احمد (۳/ ۲۹۹، ۳۰۸، ۳۶۹)، سنن الدارمي للصلاة ۶۵ (۱۳۳۳)، ويأتي برقم: (۷۹۰) (حسن صحيح) ۱: صحيح مسلم للصلاة ۳۶ (۴۶۵)، سنن النسائي للإمامة ۴۱ (۸۳۶)، (تحفة الأشراف: ۲۵۳۳) (صحيح)

الله ﷺ پسي د نفلو نيت کولو. اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال.

د شوافعو د حديث نه استدلال او د جمهورو د طرف نه جواب

شوافع وائي چه مصنف عبدالرزاق، طحاوي، دارقطني په روايت کښې په طريق د ابن جريج عن عمرو بن دينار تصريح ده. (وهي له تطوع ولهم فريضة) امام طحاوي رحمه الله فرمائي چه دا واقعه د معاذ، سفیان بن عیینہ ډیره په احسن طریقي سره روايت کړې ده په هغې کښې خو دا زیادت نشته کوم چه ابن جريج روايت کوي، پس ظاهره دا ده چه دا لفظ مدرج دې د ابن جريج د طرف نه او يا کيدې شي چه د هغوی د شيخ د طرف نه يا زیات نه زیات دا وئيلې کيدې شي چه واقعی دا خبره به معاذ رحمه الله کړې وي، نو بيا هم دا زیادت موقوف پاتې شو، مرفوعاً ددې ثبوت نشته، برابره خبره ده که هغه د خپل طرف نه کول، اوس که رسول الله ﷺ ددې تقرير فرمائيلې وې نو بيا هم صحيح وه او دلته صورت حال ددې برعکس دې يعنی رسول الله ﷺ ته چه کله علم او شو چه هغه خپل ځانې کښې هم مونځ ورکوي او اوږد مونځ ورکوي نو په دې باندې ئې او فرمائيل (يا معاذ اما ان تصلي معي واما ان تخفف عن قومك) يا خو ما سره مونځ کوه يا بل صورت دا دې چه خپل قوم ته مونځ ورکوه خو خفيف او مختصر، په دې حديث کښې گویا نبی ﷺ په دواړو ځایونو کښې د مونځ کولو نه منع کړو. فکيف الاستدلال.

د حافظ ابن حجر تاويل

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې جواب دا کړې دې چه د رسول الله ﷺ مراد دا نه دې چه صرف په يو ځانې کښې مونځ کوه بلکه په اصل کښې د تطويل صلاة نه منع کول دی او مطلب دا دې چه يا خو صرف ما سره کوه (ای ان لم تخفف عن قومك) (که مختصر مونځ نه شي ورکولې) واما ان تخفف عن قومك ای وتصلی معي (او که مختصر مونځ ورکولې شي خپل قوم ته نو بيا ئې ما سره هم کولې شي، علامه عینی د حافظ صاحب د اشکالاتو جوابات ورکړې دي دا ټوله مناظره حضرت په بذل المجهود کښې ذکر فرمائيلې ده، د حافظ دا وينا چه (ان لم تخفف عن قومك) صحيح نه ده ځکه چه ددې څه مطلب دې چه که ته تخفيف نه شي کولې، د نه شي کولې څه معنی؟ ایا هغه په تخفيف باندې قادر نه وو، او بيا د ائمه په مقتديانو تخفيف کول خو مامور به من الشارع دې په هغې کښې تعلیق څنگه صحيح دې.

د جمهورو مزید دلائل

د احنافو بلکه جمهورو سره نور هم دلائل دی، مثلاً د صلاة الخوف مشروعیت چه که صلاة المفترض خلف المتنفل جائز وې نو بيا د صلاة الخوف د طریقي جاری کولو څه حاجت وو په کوم امام پسي چه خلق مونځ کول غواړي هغه دې يو جماعت ته پوره مونځ يو ځل ورکړي او په دویم ځل دې دویم جماعت ته ورکړي، هم دغه شان حديث مرفوع (انما جعل الامام ليؤتم به، لا تختلفوا على المتكم) او د نيت د اختلاف نه نور اختلاف څه کيدې

شی، شوافع وانی چه د ائتمام او اقتداء تعلق د ظاهری اقتداء سره دی چه په ظاهر کښې د هغه سره اوسه، ﴿اذا رکع فارکعوا، اذا سجد فاسجدوا﴾ وغیره وغیره د نیتونو اتحاد او اتفاق په دې کښې داخل نه دې.

﴿ان معاذاً بن جبل کان یصلی مع رسول الله صلی الله علیه وسلم العشاء﴾ د سیدنا معاذ دا قصه د صحیحین د روایت مطابق د ماسخوتن د مونخ ده، دلته په ابوداود کښې هم ماسخوتن دې.

د معاذ رضی الله عنه په قصه کښې د ماسخوتن او مابنام تعارض

خو وړاندې تلو سره په ابواب القرات کښې په یو روایت کښې په ځانې د ماسخوتن د مابنام لفظ راغلې دې هم دغه شان د نسائی په روایت کښې هم ماسخوتن او په یو کښې مابنام مذکور دې، د حضرت گنگوهری او حضرت سهارنپوری رائي دا ده چه په تعدد واقعه باندې محمول کول صحیح نه دی ځکه چه د سیدنا معاذ رضی الله عنه په شان جلیل القدر صحابی نه دا بعیده ده چه یو ځل د تنبیه کولو نه پس بیا هم داسې او کړې او بیا ورته دوباره د تنبیه ضرورت راشی، لهذا ماسخوتن صحیح دې لکه چه مشهور دی، خو د حافظ میلان د تعدد واقعه طرف ته دې ځکه چه د رجل معتزل په نوم کښې هم روایات مختلف دی درې نومونه په روایاتو کښې راځی، حرام بن ملحان، حزم بن ابی کعب، سلیم، ددې نه د تعداد تائید کیږی، په تعدد باندې چه کوم اشکال راځی ددې جواب علامه سندی د نسائی په حاشیه کښې دا ورکړې دې چه داسې اووئیلې شی چه په اول ځل واقعه پېښه شوه نو د هغې شکایت تر اوسه پورې رسول الله صلی الله علیه وسلم ته نه وو رسیدلې چه بیا په دویم ځل باندې بل مونخ کښې هم داسې صورت راپېښ شو نو د دواړو واقعاتو شکایت هغه ته یوځانې اورسیدو چه په هغې باندې رسول الله صلی الله علیه وسلم معاذ رضی الله عنه را طلب کړو او هغه ته ئې تنبیه او کړه. والله تعالی اعلم

باب الإمام یُصلی من قعود

باب دې په بیان د امام کي چې مونخ ورکوی په ناسته

لفظ ﴿من﴾ زائد دې او په بعض نسخو کښې دی ﴿باب اذا صلی الامام قاعدا﴾ امام که د عذر د وجې نه مونخ په ناسته ورکوی نو مقتدی به ئې څنگه کوی.

په مسئله الباب کښې مذاهب ائمه

مسئله مختلف فیه ده، جمهور علماء کرام فرمائی چه مقتدیان به ئې قائما کوی چه د هغوی هیڅ عذر نشته، د امام احمد او اسحاق بن راهویه په نزد به مقتدیان هم په ناسته مونخ کوی، په دې قعود کښې به هغوی د امام موافقت کوی او د امام مالک مسلک دا دې چه د قاعدا مونخ ورکونکی امامت جائز نه دې غیر معذور دې د هغه اقتداء قائما هم نه کوی، او په احنافو کښې د امام محمد مسلک هم دا دې لهذا په دې مسئله کښې درې اقوال شو، یو د جمهورو، بل د امام احمد وغیره، او دریم د امام مالک او محمد او د امام مالک دلیل دا دې چه هغه او فرمائیل ﴿لا یوم احد بعدی جالسا﴾ خو دا حدیث مرسل دې کوم چه جمهور په تنزیه باندې محمول کوی، او د امام احمد دلیل حدیث الباب دې چه د هغې جواب زمونږ د طرف نه وړاندې راځی.

[۶۰۱] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكِبَ فَرَسًا فَصَرَغَ عَنْهُ فَجَحَشَ شِقَّةَ الْإِيْمَنِ، فَصَلَّى صَلَاةً مِنَ الصَّلَوَاتِ وَهُوَ قَاعِدٌ وَصَلَّيْنَا وَرَاءَهُ فَعُودًا، فَلَمَّا انْعَرَفَ، قَالَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا صَلَّى قَابِلًا فَصَلُّوا قِيَامًا، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا، وَإِذَا رَفَعَ فَارْفَعُوا، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا أَجْمَعُونَ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دی، بیشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سور شو په اس نو وغورخیده د هغې نه نو زخمی شو بنې اړخ د هغه، نو هغه ورکړو یو مونځ د مونځونو نه په ناسته، او مونځ وکړو مونځ وروسته د هغه نه په ناسته، هرکله چې فارغ شو، نو ویې وویل: بیشکه گرځولی شوی دی امام چې هغه پسې اقتدای وشي، کله چې هغه مونځ کوی په ولاړه نو مونځ کوی په ولاړه، او چې کله رکوع کوي نو تاسو هم رکوع کوی، او چې کله اوچت شي نو تاسو هم اوچت شئ، او چې کله هغه وایي سمع الله لمن حمده نو تاسو وایي ربنا ولك الحمد، او چې کله هغه مونځ کوي په ناسته نو تاسو ټول په ناسته مونځ کوی. تخریج: قوله: «عن انس بن مالک ان رسول الله صلى الله عليه وسلم ركب فرسا فصرع عنه فجحش شقه الايمن» یعنی یو ځل رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په اس باندې سور وو د هغې نه راپریوتلو نو هغې سره ټپې بنې طرف متاثر شو.

په دې روایت کښې «شقه الايمن» مذکور دې، او په یو روایت کښې «فجحش ساقه او کشفه» او په یو روایت کښې «فانفكت قدمه» دې، حافظ فرمائی «لا منافاة بينهما لاحتمال وقوع الامرین» یعنی بنې طرف ټپې هم متاثر شو او په قدم مبارک کښې ټپې درد هم پیدا شو، دا واقعه په ذی الحجه ۵ هجری کښې پیښه شوې وه په دې موقعه باندې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ډیر مونځونه په ناسته ورکړل او صحابه کرامو ته ټپې هم خپل ځان سره جالسا د مونځ کولو حکم اوکړو.

په مسئله الباب کښې د جمهورو دایل

هم دا حدیث د حنابلہ مستدل دې ددې جواب تاسو په مشکاة المصابیح کښې لوستلې دې، صاحب مشکاة د بعض علماء کرامو نه ددې جواب دا نقل کړې دې چه دا حدیث منسوخ دې او دا واقعه د شروع شروع ده او د مرض الوفات واقعه چه په هغې کښې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ناسته باندې مونځ ورکړو او صحابه کرامو په هغه پسې په ولاړه مونځ اوکړو هغه ددې دپاره ناسخ دې.

«وانما یؤخذ بالآخر من فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم» او حنابلہ د مرض الوفات یو جواب خو دا کوی چه په دې روایت کښې سخت اختلاف دې په دې خبره کښې چه په دې قصه کښې امام څوک دې ابوبکر رضی اللہ عنہ یا خپله رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، لهذا ددې نه استدلال صحیح

۱: صحیح البخاری/الصلاة ۱۸ (۳۷۸)، والأذان ۵۱ (۶۸۹)، ۸۲ (۷۳۲)، ۱۲۸ (۸۰۵)، وتفسير الصلاة ۱۷ (۱۱۱۴)، صحیح مسلم/الصلاة ۱۹ (۴۱۱)، سنن النسائي/امامة ۱۶ (۷۹۵)، ۴۰ (۸۳۳)، والتطبيق ۲۲ (۱۰۶۲)، (تحفة الأشراف: ۱۵۲۹)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلاة ۱۵۵ (۳۶۱)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۴۴ (۱۲۳۸)، موطا امام مالك/صلاة الجماعة ۵ (۱۶)، مسند احمد (۱۱۰/۳، ۱۶۲)، سنن الدارمي/الصلاة ۴۴ (۱۲۹۱) (صحیح)

نه دې، بل جواب هغوی دا ورکړې دې چه ددې مسئلې دوه صورتونه دي، يو دا چه امام د عذر د وجې نه په شروع کښې مونځ په ناسته باندې ورکړی، په دې صورت کښې حکم خو دا دې چه مقتدی دې هم په ناسته باندې اوکړی، بل صورت دا دې چه امام د مونځ ابتدا خو اوکړی په ولاړه باندې خوروستو د څه عذر د وجې نه هغه په ناسته باندې اوکړې شی، نو په دې صورت کښې مقتدی لره ناسته نه ده پکار لکه چه په مرض الوفات کښې شوې دي چه په شروع کښې امام صدیق اکبر عليه السلام وو چا چه په ولاړه باندې مونځ ورکولو، روستو رسول الله ﷺ مسجد ته تشریف راوړلو چه په هغې باندې صدیق اکبر عليه السلام شاته شو او رسول الله ﷺ د هغه په ځانې امام شو نو گویا داسې اوگنړی چه امام ته په مینځ کښې عذر راپېښ شو، لهذا ددې نه معلومه شوه په مینځ کښې د څه عذر راپېښیدو حکم جدا دې، ددې په جواب کښې جمهور دا وئیلې شی چه دا خو تاسو د حدیث توجیه خالص د خپل مسلک مطابق اوکړه، د حدیث رخ مو خپل طرف ته کړو.

امام ترمذی رحمته الله علیه په دې مسئله کښې دوه بابونه جدا جدا قائم کړې دي، يو د مذهب حنابله د اثبات دپاره څنگه چه مصنف قائم فرمائيلې دي، دویم باب د جمهورو د مسلک ثابتولو دپاره قائم کړې دي او په هغې کښې د مرض الوفات والا مونځ قصه په مختلف روایاتو سره ذکر کړې ده خو امام ابوداؤد نه خو د جمهورو د مسلک دپاره باب قائم کړې دي او نه ئې مستقل باب قائم کړې او نه ئې د جمهورو دلیل ذکر کړې دي، امام خطابی ددې کتاب په شرح معالم السنن کښې په دې باندې د تعجب اظهار کړې دي، چه دلته مصنف د خپل عادت خلاف صرف د يوې ډلې دلیل ذکر فرمائيلې دي او د جمهور دلیل ته ئې تعرض نه دې کړې، حال دا چه دا کتاب په امهات سنن کښې دې او ډیر جامع کتاب دي، معلومه نه ده چه مصنف ته څه ذهول او شو؟ والله تعالی اعلم

فانده اولی: زمونږ د شیخ راڼي لکه چه د کتاب په مقدمه کښې هم تیر شوې دي چه امام ابوداؤد حنبلی دي، د حنابله دلایل نسبة زیات بیانوی، مصنف چه دلته کوم طرز اختیار کړې دي د هغې نه د حضرت شیخ د راڼي تائید کیږي.

[۶۰۲] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، وَوَكَيْعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ أَبِي سَفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَسًا بِالْمَدِينَةِ فَعَرَعَهُ عَلَى جِدْمٍ مُخَلَّةٍ فَأَلْفَكْتُ قَدَمَهُ، فَأَتَيْنَاهُ نَعُودَةً فَوَجَدْنَاهُ فِي مَشْرَبَةٍ لِعَائِشَةَ يُسَبِّحُ جَالِسًا، قَالَ: فَقُمْنَا خَلْفَهُ فَسَكَتَ عَنَّا، ثُمَّ أَتَيْنَاهُ مَرَّةً أُخْرَى نَعُودَةً، فَصَلَّى الْمَكْتُوبَةَ جَالِسًا، فَقُمْنَا خَلْفَهُ فَأَشَارَ إِلَيْنَا فَقَعَدْنَا، قَالَ: فَلَمَّا قَضَى الصَّلَاةَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى الْإِمَامُ جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا، وَإِذَا صَلَّى الْإِمَامُ قَائِمًا فَصَلُّوا قِيَامًا، وَلَا تَفْعَلُوا كَمَا يَفْعَلُ أَهْلُ قَارِسَ بِعُظَمَائِهِمَا".

ترجمه: د جابر رضی الله عنه نه روایت دي هغه وئیلې دي سور شو رسول الله ﷺ په اس باندې په مدینه کښې، نو هغه ئې وغورځولو په تنه د کجورې نو خپه ئې وخته، مونږ راغلو د هغه عیادت مو کولو، مونږ هغه ولیدلو په بالاخانه د عائشې کښې چې نفل ئې کول په

۱: سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۴۴ (۱۲۴۰)، الطب ۱۱ (۳۴۸۵)، (تحفة الأشراف: ۲۳۱۰)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للصلاة ۱۹ (۴۱۱)، سنن النسائي/ الإفتاح ۲۰۷ (۱۲۰۱)، مسند احمد (۳۴۴/۳) (صحيح)

ناسته، هغه وايي: نو مونږ ودریدو وروسته د هغه نه نو هغه چپ شو زمونږ نه، بیا راغلو مونږ هغه ته بل ځل، مونږ د هغه بیمار پرسي کوله، فرض مونږ ټي وکړو په ناسته، نو مونږ ودریدو وروسته د هغه نه نو اشاره ټي وکړه مونږ ته، نو مونږ کیناستلو، هغه وايي: هر کله چې ټي مونږ پوره کړو هغه وفرمائیل: کله چې امام په ناسته مونږ کوی نو تاسو هم په ناسته مونږ کوئ، او کله چې امام په ولاړه مونږ کوی نو تاسو هم په ولاړه مونږ کوئ، تاسو داسې مه کوئ لکه څنگه چې د فارس والا کوی د خپلو سردارانو سره (چه دهغوی سرداران ناست وی او نور خلق ټي ولاړ وی).

فائدة ثانية: (واذا صلى جالسا فصلوا جلوسا) کښې تاویل دا کړې شوې دې چه دا مطلب نه دې چه کله امام په ناسته باندې مونږ کوی نو تاسو هم په ناسته باندې ټول مونږ کوئ، بلکه مطلب دا دې چه (اذا جلس فاجلسوا) چه کله امام د تشهد دپاره کښې نو تاسو هم کښې، کما قال اذا کبر فکبروا واذا رکع فارکعوا، خو دا جواب بس هم دغه شان دې چه د مفصل روایاتو خلاف دې خو د بعض روایاتو د الفاظو نه ددې جملې څه نه څه تائید هم کیږي، په دې وجه فرمائی (ولا تفعلوا کما یفعل اهل فارس بعظمتها) لهذا کیدی شي چه بعض صحابه کرام د تشهد په حالت کښې د کیناستلو په ځانې ادبا او تعظیما اودریدلې وی، په دې باندې رسول الله ﷺ منع کړل چه داسې زما دپاره مه اودریرئ څنگه چه اهل فارس د خپلو مشرانو تعظیم کښې اودریري.

[۶۰۳] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَمُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ الْمَعْنِي، عَنْ وَهْبٍ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّرَ بِهِ، فَإِذَا كَبَّرَ فَكَبِّرُوا وَلَا تُكَبِّرُوا حَتَّى يُكَبِّرَ، وَإِذَا رَكَعَ فَارْكَعُوا وَلَا تَرْكَعُوا حَتَّى يَرْكَعَ، وَإِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، قَالَ مُسْلِمٌ: وَلَكَ الْحَمْدُ، وَإِذَا سَجَدَ فَاسْجُدُوا وَلَا تَسْجُدُوا حَتَّى يَسْجُدَ، وَإِذَا صَلَّى قَائِمًا فَقَائِدًا فَصَلُّوا قُعُودًا أَجْمَعُونَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، أَفْهَنِي بَعْضُ أَصْحَابِنَا، عَنْ سُلَيْمَانَ.

ترجمه: د ابو هريرة رضی الله عنه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله ﷺ: بیشکه گرځولی شوی دی امام چې اقتداء وشي د هغه پسي، کله چې هغه تکبیر ووايي نو تاسو هم تکبیر کوئ، او تاسو تکبیر مه کوئ ترڅو چې هغه تکبیر وکړي، او کله چې هغه رکوع وکړي نو تاسو هم رکوع وکړئ، او رکوع مه کوی تردې چې هغه رکوع وکړي، او کله چې سمع الله لمن حمده ووايي نو تاسو وايي اللهم ربنا لك الحمد. وئیلی دی مسلم: و لك الحمد. او چې کله سجده وکړي نو تاسو هم سجده وکړئ، او سجده مه کوئ ترڅو چې هغه سجده وکړي، او کله چې مونږ کوی په ولاړه نو تاسو هم مونږ کوئ په ولاړه، او کله چې هغه مونږ کوی په ناسته نو مونږ وکړئ تاسو ټول په ناسته. وئیلی دی ابوداود: اللهم ربنا لك الحمد زه پوهه کړی يم بعضو ملگرو زمونږ د سليمان نه.

(۱) تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ۱۲۸۸۲)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للصلاة ۲۰ (۴۱۷)، سنن النسائي للإفتاح ۳۰ (۹۲۰)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۳ (۸۴۶)، ۱۴۴ (۱۲۳۸)، مسند احمد (۳۷۷۲، ۴۲۰) (صحيح)

[۶۰۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ آدَمَ الْبَيْهَقِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، عَنْ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، بِهَذَا الْخَبَرِ، زَادَ: وَإِذَا قُرَأَ فَانصِتُوا، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذِهِ الزِّيَادَةُ وَإِذَا قُرَأَ فَانصِتُوا، لَيْسَتْ بِمَحْفُوظَةٍ الْوَهْمُ عِنْدَنَا مِنْ أَبِي خَالِدٍ.

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي، هغه روايت كوي د نبي صلى الله عليه وسلم نه هغه فرمايلى دي: بيشكه گرځولى شوى دى امام چې هغه پسې اقتداء وشي. په دې حديث كښې، هغه زيادت كړې دي: او چې كله قرأت لولي نو چپ شئ. وئيلي دي ابوداود: او دا زيادت (و ادا قرء فانصتوا) دا محفوظ نه دى او دا زيادت زمونږ په نزد د ابو خالد نه دى.

تشریح: قوله: «زاد واذا قرء فانصتوا قال ابوداود: وهذه الزيادة... ليست بمحفوظة» د زاد ضمير په بذل او منهل كښې د ابو خالد طرف ته راجع كړې شوې دې كوم چه د ابن عجلان شاگرد دې، او د مصنف د كلام نه هم دا معلومېږي، خو په عون المعبود كښې د «زاد» فاعل زيد بن اسلم ليكلي دي، په ظاهره كښې ددې وجه دا ده چه دلته په سند كښې د زيد بن اسلم مقابل خو موجود دې يعنى مصعب بن محمد لكه چه پورته په سند كښې دى، دا دواړه يعنى مصعب او زيد بن اسلم د ابو صالح شاگردان دي، او د ابو خالد مقابل دلته په سند كښې موجود نه دې، خو په ظاهره وجه هم هغه ده كوم چه په بذل او منهل كښې ده. والله تعالى اعلم

واذا قرء فانصتوا په ثبوت كښې بحث

د دې نه پس خان پوهه كړئ چه ددې كتاب شارح حافظ منذرى د امام ابوداود تنقيد نه دې تسليم كړې، او دا ئې وئيلي دي چه ابو خالد الاحمر چه د هغه نوم سليمان بن حيان دې دا د صحيحين راوى دې شيخين د هغه د روايت تخريج كړې دې، بالكل ثقه راوى دې او د ثقه زيادت معتبر وي اگر چه هغه متفرد وي، او دلته خو تفرد هم نشته بلكه محمد بن سعيد انصارى د ابو خالد متابعت كړې دې لكه چه په نسائي (ص ۱۴۶) كښې روايت موجود دې لهذا دا زيادت صحيح او ثابت دې.

خان پوهه كړئ چه «واذا قرء فانصتوا» په دې كتاب كښې وړاندې په باب الشهد كښې هم راروان دې، خو هغه حديث د ابو موسى اشعري رضي الله عنه دې او دلته چه كوم حديث دې هغه د ابو هريره رضي الله عنه دې، هلته هم مصنف په دې لفظ باندې كلام كړې دې او دې ته ئې غير محفوظ وئيلي دي او فرمائي: «لم يجرى به الا سليمان التيمي»

امام مسلم رضي الله عنه په صحيح مسلم كښې د ابو موسى اشعري رضي الله عنه حديث چه په هغې كښې دا زيادت موجود دې تخريج كړې دې، د امام مسلم يو شاگرد هم په دې لفظ باندې د تردد اظهار وكړو او هغه تردد هم دا كيدې شو چه په دې زيادت سره سليمان تيمي متفرد دې نو په دې باندې امام مسلم رضي الله عنه او فرمايل: «اتريد احفظ من سليمان» يعنى كه سليمان تيمي په دې سره متفرد دې نو په دې كښې څه حرج دې هغه خو ډير ثقه او حافظ حديث

۱: سنن النسائي/الافتاح ۲۰(۹۲۲)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۳(۸۴۶)، (تحفة الأشراف: ۱۲۳۱۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۲۰/۲) (صحيح)

دی، ددی نه روستو هم دی سائل د امام مسلم نه تهوس اوکرو چه دا الفاظ په حدیث ابوهریره رضی الله عنه کښې هم دی نو ایا هغه هم ستا په نزد صحیح دی، هغه او فرمائیل چه او صحیح دی، سائل ورته اووې بیا تاسو په کتاب کښې د هغې تخریج ولې نه دی کړې نو هغه او فرمائیل **(لېس کل شی عند صحیح وضعت ههنا، والما وضعت ههنا ما اجمعوا علیه)** چه دا ضروری نه ده چه کوم حدیث زما په نزد صحیح وی هغه دی زه دلته ذکر کړم، زه په دی خپل صحیح کښې هغه احادیث راوړم چه د هغې په صحت باندې د مشانخو اجماع شوې وی، دا ټول عبارت په صحیح مسلم کښې په متن کښې موجود دی، ددی نه معلومه شوه چه د ابو موسی اشعری رضی الله عنه حدیث چه په هغې کښې دا زیادت موجود دی هغه په قول د امام مسلم بالا جماع صحیح دی. (خو دا په ذهن کښې ساتئ چه د امام مسلم مراد په اجماع سره د څو مخصوص مشانخو اجماع ده، حضرت سهارنبوری رحمته الله علیه په بذل المجهود کښې **(واذا قراء فانصتوا)** د ډیرو صحابه کرامو د روایاتو نه د کتابونو د حوالې سره په یو درخن طرق سره ثابت کړې دي او په اخر کښې دی چه په دی طرق کښې بعض صحیح او بعض ضعیف دی، که دا ټول طرق هم ضعیف وی نو په تعدد سره به ئې انجبار شوې وي، پاتې لا دا چه بعض طرق پکښې صحیح هم دی، دا ټول بحث او مضمون د قرأت خلف الامام متعلق دی کوم چه قابل حفظ دی، هلته به مو په کار راشی، دلته به بحث په حدیث الباب کښې د کیدو د وجې نه بی محل او د وخت نه مخکښې اوشو.

[۶۰۵] **(حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِهِ وَهُوَ جَالِسٌ، فَصَلَّى وَرَأَاهُ قَوْمٌ قِيَامًا فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ أَنْ اجْلِسُوا، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: "إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا رَكْعَةً فَارْكَعُوا، وَإِذَا رَكْعَةً فَارْقَعُوا، وَإِذَا صَلَّى جَالِسًا فَصَلُّوا جُلُوسًا".**

ترجمه: عائشه دا بی بی د رسول الله صلی الله علیه و آله ده هغې ویلی دي: مونځ وکړو رسول الله صلی الله علیه و آله په خپل کور کښې او هغه ناست وو، مونځ وکړو وروسته د هغه نه یو قوم په ولاړه، نو اشاره ئې ورته وکړه چې کینن، هرکله چې فارغ شو هغه وویل: بیشکه گر خولی شوی دی امام چې اقتداء وشي په هغه پسې کله چې هغه رکوع کوی نو تاسو هم رکوع کوئ، او کله چې هغه سر اوچت کړی نو تاسو هم سر اوچت کړئ، او کله چې هغه مونځ کوې په ناسته نو تاسو هم په ناسته مونځ کوئ.

[۶۰۶] **(حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَزَيْدُ بْنُ حَالِدٍ بْنُ مَوْهَبٍ الْمَعْلِيُّ، أَنَّ اللَّيْثَ حَدَّثَهُمْ، عَنْ أَبِي الزَّيْنَبِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: اشْتَكَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّمَا وَرَأَاهُ وَهُوَ قَاعِدٌ وَأَبُو بَكْرٍ يَكْتُمُ لِسْمَهُ النَّاسَ تَكْبِيرَةً، ثُمَّ سَأَلَ الْحَدِيثَ.**

۱: صحیح البخاری/الأذان ۵۱ (۶۸۸)، وتقصیر الصلاة ۱۷ (۱۱۱۳)، ۲۰ (۱۱۱۹)، (تحفة الأشراف: ۱۷۱۵۶)، ولقد أخرجه: صحیح مسلم/الصلاة ۱۹ (۴۱۲)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۴۴ (۱۲۳۷)، موطا امام مالك/ صلاة الجماعة ۵ (۱۷)، مسند أحمد (۱۶۹، ۱۱۴/۸) (صحیح)
۲: صحیح مسلم/الصلاة ۱۹ (۲۱۳)، سنن النسائي/الافتتاح ۲۰۷ (۱۲۰۱)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۴۵ (۱۲۴۰)، (تحفة الأشراف: ۲۹۰۷)، ولقد أخرجه: مسند أحمد (۳۳۴/۳) (صحیح)

ترجمه: د جابر رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه وئیلی دی: چه کله بیمار شو نبی صلی اللہ علیہ وسلم نو مونږ مونږ وکړو وروسته د هغه نه او هغه ناست وو او ابوبکر تکبیر ویلو چې خلقو ته واوروی تکبیر د هغه، بیانی بیان کړو پوره حدیث.

[۶۰۷] (حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَنَا زَيْدُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ الْحَبَابِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ صَالِحٍ، حَدَّثَنِي حُصَيْنٌ مِنْ وَلَدِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ، عَنْ أُسَيْدِ بْنِ حُضَيْرٍ، أَنَّهُ كَانَ يَوْمَهُمْ، قَالَ: فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُهُ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ إِمَامَنَا مَرِيضٌ، فَقَالَ: "إِذَا صَلَّيْتَ قَاعِدًا فَصَلِّوا قُعُودًا"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا الْحَدِيثُ لَيْسَ بِمُتَّصِلٍ.

ترجمه: د أسید بن حضیر نه روایت دی، بیشکه هغه امامت کولو هغوی ته، هغه وایی: راغي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چې بیمار پرسې ئې کوله د هغه، نو هغوی وویل: ای د الله رسول! بیشکه زموږ امام مریض دی، هغه وفرمائیل: کله چې هغه مونږ کوی په ناسته نو تاسو هم په ناسته مونږ کوی. وئیلی دی ابوداؤد: دا حدیث متصل نه دی.

بَابُ الرَّجُلَيْنِ يَوْمَ أَحَدُهُمَا صَاحِبُهُ كَيْفَ يَقُومَانِ

باب دی په بیان د دوه سړو کې چې یو یو کې امامت د بل کوي نو څنګه به ودرېږي

[۶۰۸] (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَى أَمِّ حَرَامٍ فَأَتَتْهُ بِسَمْنٍ وَتَمْرٍ، فَقَالَ: رُدُّوْهُمَا فِيَّ وَعَايَاهُ وَهَذَا فِي سِقَائِهِ فَإِنِّي صَائِمٌ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى بَيْنَا رُكْعَتَيْنِ تَطَوُّعًا، فَقَامَتْ أُمُّ سَلِيمٍ، وَأَمَّ حَرَامٌ خَلْفَنَا، قَالَ ثَابِتٌ: وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ: أَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ عَلَى بَسَاطٍ".

ترجمه: د انس رضی اللہ عنہ نه روایت دی، بیشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم راغي ام حرام ته هغوی ورته کجورې او غورې راوړل، هغه وفرمائیل: واپس کړئ دا په خپل لوبښې کښې او دا په خپل سقاء (لوبښې) کښې بیشکه زه روژه یم. بیا پاڅیدلو مونږ ئې وکړو مونږ ته دوه رکعاته نفل، ودریدلې ام سلیم او ام حرام وروسته زموږ نه، وئیلی دی ثابت: ماته علم نشته مګر ددې خبرې چې هغه وئیلی دی: زه ئې ودرولم خپل ښې طرف ته په فرش باندې.

تشریح: قوله: (ان رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل على ام حرام) د ام حرام رضی اللہ عنہا د سیدنا صلی اللہ علیہ وسلم خاله ده یعنی د ام سلیم رضی اللہ عنہا خور ده، په قباء کښې اوسیدله، په رویاتو کښې راځي چه کله به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قباء تشریف اوړلو نو هلته به هم وربښکاره کیدو، هلته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خوراک کول، قیلوله کول، تغلیه الرأس (۲) (په سر کښې سپرې کتل) وغیره هر څه ثابت دی، اوس دلته سوال دا دی چه دا په څه وجه باندې وو.

د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او ام حرام رضی اللہ عنہا ترمینځه د محرمیت بحث

نو بعض علماء کرامو خو د محرمیت دعوی کړې ده، پس امام نووی رحمته الله علیه فرمائي: ﴿اتفقوا

(۱): تقریبه ابو داؤد (تحفة الأشراف: ۱۵۲) (صحیح)

(۲): تقریبه ابو داؤد، (تحفة الأشراف: ۳۷۵)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ۷۸ (۷۲۷)، صحيح مسلم/المساجد ۴۸ (۱۴۹۹)، سنن النسائي/الإمامة ۲۰ (۸۰۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۴۵ (۹۷۵)، مسند احمد (۳/۱۶۰، ۱۸۴، ۲۰۴، ۲۳۹، ۲۴۸، ۲۴۲) (صحیح)

(۳): كما سيأتي في كتاب الجهاد باب في ركوب البحر في الغزو، من حديث انس كان رسول الله (ص) اذا ذهب الي قباء يدخل علي ام حرام بنت ملحان فدخل عليها يومًا فاطمته وجلست تغلي رأسه.

علی انہا کانت محرما لہ صلی اللہ علیہ وسلم واختلفوا فی کیفیۃ ذلک ﴿ نو بعض وائی چہ دا ئی رضاعی ترور وہ، بعض وائی چہ د ہغہ رضاعی مور وہ، او بعض ئی نسبتی تعلق ہم قائم کړې دې. قال ابن رسلان وکانت احدی حالاتہ من الرضاعۃ، قال ابن وہب وقال غیرہ بل خالۃ لایہ او لجدہ ﴾ او ددې پہ مقابلہ کښې علامہ دمیاطی پہ مبالغی سرہ رد کړې دې د ہغہ خلقو څوک چہ د محرمیت د تعلق قائل دی، ابن العربی رحمہ اللہ فرمائی چہ کوم علماء د محرمیت تعلق نہ منی هغوی وائی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم معصوم وو ﴿ یملک اربہ عن زوجته فکیف عن غیرہا ﴾ یعنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ خپل نفس باندې پوره پوره قابو لرلو، لہذا دا یعنی د اجنبیہ سرہ د خلوت جواز د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ خاص دې، اگر چہ قاضی عیاض ددې قائل نہ دې ﴿ الخصوصیات لا تثبت بالاحتمالات ﴾ خو د حافظ ابن حجر رحمہ اللہ رائی ہم دا دہ چہ دا د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خصوصیت دې.

قوله: ﴿ ردو هذا فی وعائہ و هذا فی سقائہ ﴾ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل چہ کھجورې خو پہ تھیلئ کښې واچوئ او پہ تھیلئ کښې چہ کوم غوړی یا کچ دی هغہ د کجھورو پہ لوبښ کښې واړوئ، پہ ظاہرہ کښې د لوبښ د بدلولو مصلحت دا دې چہ کھجورې پہ بند څیز کښې کیخودلې شی ځکه چہ پہ هوا سرہ هغې کښې چینجې پیدا کیږی، او دا ہم احتمال دې چہ هغوی دواړہ څیزونہ لرلو راویستلو سرہ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مخې تہ کیخودلې وی، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او فرمائیل د راویستلو ضرورت نشته بلکہ هر یو خپل لوبښ تہ واپس کړئ ځکه چہ زما روژہ دہ.

قوله: ﴿ ثم قام فصلی بنا رکعتین ﴾ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ام حرام پہ کور کښې مونځ او کړو چہ د هغې پہ کور کښې رزق او خیر او برکت پیدا شی، ځکه چہ مونځ رزق لږہ راکارې بلکہ بعض علماء کرامو لیکلې دی چہ مونځ د هر یو منزل تحیہ دہ.

پہ تنفل بالجماعت کښې اختلاف د علماء کرامو

پہ دې حدیث کښې د تنفل بالجماعت ثبوت دې، کوم چہ د امام شافعی او امام احمد پہ نزد مطلقا جائز دې، او د امام مالک رحمہ اللہ پہ نزد د مختصر شان جماعت پہ غیر مشهور ځانې کښې جائز دې او ہم دغه شان د احنافو پہ نزد ہم خو صرف د دوه مقتدیانو سرہ او کہ د امام نہ علاوه درې کسان وی نو پہ دې کښې زمونږ پہ نزد دوه قوله دی، او کہ د امام نہ علاوه څلور وی نو بغیر د خلاف نہ مکروه دې (الفیض السانی ص ۲۶۸)

پہ مسئلۃ الباب کښې اختلاف د علماء کرامو

قوله: ﴿ اقامنی عن یمنہ ﴾ د دې نہ معلومہ شوه چہ کہ مقتدی یو وی نو هغہ بہ د امام ښی طرف تہ اودریږی، د ائمہ اربعہ مذهب ہم دا دې، خو کہ گس طرف تہ اودریږی نو ہم د ائمہ ثلاثہ پہ نزد جائز دہ، پہ خلاف د امام احمد چہ د هغہ پہ نزد بہ گس طرف تہ کیدو سرہ مونځ فاسد کیږی، او د ابراہیم نخعی رائی دا دہ چہ کہ مقتدی یو وی نو پہ امام پسې دې شاتہ اودریږی، کہ رکوع تہ تلو پورې بل څوک شامل شو خو صحیح دہ گینې وړاندې د امام سرہ

یوخاني شی او هغه سره دې برابر اودریږي، دریم مذهب دلته د سعید بن المسیب دې چه یو مقتدی لره خلف الامام اودریدل پکار دی. (نقله الشعرانی فی المیزان)

[۶۰۹] (۱) حَدَّثَنَا حَلْفُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُخْتَارِ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي نُجَيْمٍ، عَنْ أَنَسٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ أَمْرًا مِنْهُمْ، فَعَمَلَهُ عَنْ يَمِينِهِ وَالْمَرْأَةُ خَلْفَ ذَلِكَ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی الله عنه نه روایت دې، بیسکه رسول الله صلی الله علیه و آله: امامت وکړو انس ته او یوې ښځې ته د دوی نه، نو هغه ټپي وگرځولو خپل ښي طرف ته او ښځه ټپي وروسته د هغه نه کړه. تشریح: قوله: (فعمله عن يمينه والمرأة خلف ذلك) د دې حدیث نه معلومه شوه چه د زنانه مقام په صف کښې شاته دې اگر چه هغه یواځې ولې نه وی، مسئله متفق علیه ده، خو اختلاف په دې کښې دې چه که زنانه د سړي برابر یا د هغه نه وړاندې اودریږي نو څه حکم دې، د جمهورو په نزد به ټپي مونځ فاسد نه وی او د احنافو په نزد د قیاس حکم خو هم دا دې خو د هغوی په نزد استحسانا د سړي مونځ فاسد ټپي، په دې شرط چه امام د زنانه د امامت نیت کړې وی او که هغه نیت نه وی کړې نو د سړي مونځ صحیح او د زنانه مونځ به فاسد شی، دې مسئلې ته مسئله المحاذاة وئیلې شی په دې کښې د جمهورو او احنافو اختلاف مشهور دې.

په مسئله المحاذات کښې د احنافو په دلیل باندې هلام

د احنافو تائید د حدیث الباب نه هم کیږي چه رسول الله صلی الله علیه و آله ام سلیم لره سره د یواځې کیدو نه شاته اودروله حال دا چه افراد خلف الصف د اکثر و علماء کرامو په نزد مکروه دې، او د امام احمد په نزد مفسد صلاة دې، دویم دلیل د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث موقوف دې، کوم چه د غیر مدرک بالرائي کیدو د وجې نه مرفوع دې (اخروه من حيث اخرهن الله رواه الطبرانی، قال ابن دقيق العيد انه حديث صحيح قاله القاري في النقاية) (كذا في البذل) معلومه شوه چه د سړي مقام تقدم دې او د زنانه مقام تاخر، که سړي خپل ځان سره برابر زنانه ته د مونځ دپاره ځاني ورکړي نو ددې معنی دا شوه چه هغه خپل مقام ترک کړو، او خپل مقام لره ترک کول ډیره لویه او بنیادی غلطی ده معمولی خیز نه دې، په دې وجه به د سړي مونځ فاسد شی، حافظ ابن حجر رحمه الله د احنافو په مسلک باندې د تعجب اظهار کړې دې چه دا داسې کمزوري خبره ده چه د هغې د جواب هم حاجت نشته خو وړاندې فرمائی چه د سړي مقام تقدم علی المرأة دې خو ددې په خلاف کولو سره دا څنگه ضروری ده چه د هغه مونځ دې فاسد شی، هغه وائی چه گوره په ثوب مغصوب کښې مونځ کول ممنوع دی د هغې کوزول واجب دی خو که یو سړي هم په هغې کښې مونځ او کړي نو بالاتفاق ټپي مونځ صحیح کیږي زیات نه زیات به مکروه وی دلته هم داسې کیدل پکار دی.

(۱) صحیح مسلم للماجد ۴۸ (۶۶۰)، سنن النسائي للإمامة ۲۰ (۸۰۴)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۴ (۹۷۵)، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/ ۱۹۴، ۲۵۸، ۲۶۱) (صحیح)

د حافظ ابن حجر د هلام رد

خو د حافظ دا قیاس مع الفارق دې ځکه چه مونږ پورته اوونیل چه ترک د مقام یو بنیادی او اساسی غلطی ده لهذا د هغې حکم هم د هغې مطابق مناسب او سخت کیدل پکار دی کما لا یخفی، علامه عینی رحمته الله فرمائی چه که دې قائل (ابن حجر) د احنافو د مقال ادراک کړې وې نو هغه به دا نه و نیل کوم چه هغه اووې، په دې کبني ټي قصور د خپل فهم دې، او حضرت سهارنبوری رحمته الله فرمائی چه حافظ د ثوب مغصوب والا مثال خو پیش کړو، او دا مثال ټي ولې پیش نه کړو چه گوره د امام مقام خو تقدم علی المقتدی دې، اوس که امام خپله شاته شی او مقتدی د خان نه مخکبني کړی نو مونږ به ټي فاسد وی یا نه؟

[۶۱۰] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "بُتُّ فِي بَيْتِ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ اللَّيْلِ فَأُطْلِقَ الْقِرْبَةَ فَتَوَضَّأْتُ أَوْكَا الْقِرْبَةِ ثُمَّ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ، فَقُمْتُ فَتَوَضَّأْتُ كَمَا تَوَضَّأْتُ جُمْتُ، فَقُمْتُ عَنْ يَسَارَةٍ فَأَخَذَنِي بِيَمِينِهِ فَأَدَارَنِي مِنْ وَرَائِهِ فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ فَصَلَّيْتُ مَعَهُ".

ترجمه: د ابن عباس رحمته الله نه روایت دې، هغه وئیلی دي: زه ویده شوم په کور د خالي زما کبني چې ميمونه ده: نو ودریدو رسول الله صلی الله علیه و سلم دشیپي نو کولایي کړه مشکبه نو اودس ټي وکړو، بیا ټي بنده کړه مشکبه، بیا ودریدو مانځه ته، نو زه پاخیدم اودس مې وکړو څنگه چې هغه اودس کړی وو، بیا زه راغلم د هغه شاته ودریدم، زه ټي په بڼي لاس ونهولم نور اواویي کړم د وروستو نه ویي درولم خپل بڼي خواته، نو ما مونږ وکړه د هغه سره.

[۶۱۱] (۲) حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بَشِيرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: فَأَخَذَ بِرَأْسِي أَوْيْدُؤَابَتِي فَأَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ.

ترجمه: د ابن عباس رحمته الله روایت دې، په دې قصه کبني هغه وایی: ویي نیولو سر زما او یا ټي دا وونیل: وېسته زما، زه ټي ودرولم خپل بڼي طرف ته.

بَابُ إِذَا كَانُوا ثَلَاثَةً كَيْفَ يَقُومُونَ

باب دې په بیان د دې کسې چې درې کسان وې نو څنگه به ودرېږي

[۶۱۲] (۳) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، "أَنَّ جَدَّتَهُ

(۱): صحيح مسلم للمسافرين ۲۶ (۷۶۳)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۴ (۹۷۳)، (تحفة الأشراف: ۵۹۰۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/العلم ۴۱ (۱۱۷)، والأذان ۵۷ (۶۹۷)، ۵۹ (۶۹۹)، ۷۹ (۷۲۸)، واللباس ۷۱ (۵۹۱۹)، سنن النسائي/الفصل ۲۹ (۴۴۳)، الإمامة ۲۲ (۸۰۷)، وقيام الليل ۹ (۱۶۲۱)، مسند احمد (۲۱۵/۱)، ۲۵۸، ۲۵۲، ۲۸۷، ۳۴۱، ۳۴۷، ۳۵۴، ۳۵۷، ۳۶۰، ۳۶۵، سنن الدارمي/الصلاة ۴۳ (۱۲۹۰) (صحيح)

(۲): صحيح البخاري/اللباس ۷۱ (۵۹۱۹)، (تحفة الأشراف: ۵۴۵۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۱۵/۱)، ۲۸۷ (صحيح)

(۳): صحيح البخاري/الصلاة ۲۰ (۳۸۰)، والأذان ۷۸ (۷۲۷)، ۱۶۱ (۸۶۰)، ۱۶۴ (۸۷۱)، ۱۶۷ (۸۷۴)، صحيح مسلم/المساجد ۴۸ (۶۵۸)، سنن الترمذي/الصلاة ۵۹ (۲۳۴)، سنن النسائي/المساجد ۴۳ (۷۳۸)، والإمامة ۱۹ (۸۰۲)، ۶۲ (۸۷۰)، (تحفة الأشراف: ۱۹۷)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/تقصر الصلاة ۳۱ (۳۱)، مسند احمد (۱۳۱/۳)، ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۶۴، سنن الدارمي/الصلاة ۶۱ (۱۳۲۴)، (صحيح)

مَلِيكَةً دَعَتْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَطْعَامَ صَنْعَتِهِ فَأَكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ: قَوْمُوا فَلَا صَلَیْ لَكُمْ، قَالَ أَنَسُ: فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا قَدْ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لَبَسَ فَنَضَحْتُهُ بِمَاءٍ، فَقَامَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَفَّقْتُ أَنَا وَالْيَتِيمُ وَرَأَاهُ وَالْعَجُوزُ مِنْ وَرَائِنَا فَصَلَّى لَنَا رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَعْرَفَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: د انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دی، بیشکه نیا د هغه ملیکی دعوت ورکړی وو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته د دودئ لپاره چې هغې تیاره کړې وه نو خوراک ئې وکړو د هغې نه، بیا ئې وویل: پاخېرئ چې زه تاسو ته مونځ وکړم. وئیلی دی انس: نو زه پاخېدم زمونږ یو پور وو چې تور شوې وو د وجې د ډیر وخت نه استعمالولو نه، نو هغه چترکاو کړو په اوبو سره، نو ودریدو په هغې باندې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او صف جوړ کړو ما او زما رور یتیم وروسته د هغه نه، او بودئ وروسته زمونږ نه وه، نو مونځ ئې وکړو مونږ ته دوه رکعاته، بیا لاړلو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم.

که یو امام او دوه مقتدیان وی نو د جمهورو په نزد د هغوی مقام خلف الامام دی، او د عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ په نزد به بنی او گس طرف ته اودریږی، د امام ابویوسف رحمہ اللہ نه هم دا نقل دی، د جمهورو دلیل حدیث الباب دی چې په هغې کښې انس او یتیم په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم پسې شاته اودریدل او ام سلیم په هغوی پسې شاته.

شرح السند او د ضمیر د مرجع تحقیق

(ان جدته ملیکه) ... د (جدته) په ضمیر کښې شارحینو دوه احتماله لیکلي دي، یا خو دا ضمیر د اقرب طرف ته راجع دی یعنی انس بن مالک یا د ابعد طرف ته یعنی اسحاق بن عبدالله کوم چې دا حدیث د سیدنا انس رضی اللہ عنہ نه روایت کوی، په اصل کښې دې کښې اختلاف دی چې ملیکه ام سلیم یعنی د سیدنا انس رضی اللہ عنہ د مور نوم دی که د ام سلیم د مور نوم دی، یعنی د انس رضی اللہ عنہ د نیا، ابن عبدالبر او امام نووی وغیره اول قول اختیار کړې دي او ابن سعد او ابن منده دویم قول لري.

هم دغه شان دا هم پیژندل ضروری دی چې اسحاق بن عبدالله کوم چې په سند کښې مذکور دی هغه د انس رضی اللہ عنہ وراره دی، ځکه چې عبدالله بن ابی طلحه د انس رضی اللہ عنہ اخیافی (په مور کښې شریک) رور دی، لهدا انس د اسحاق تره شو، پس که ملیکه د ام سلیم (د انس د مور) نوم دی نو بیا خو به دا ضمیر ضرور د اسحاق طرف ته راجع وی ځکه چې د تره مور د وراره نیا وی او که دویم قول اختیار کړې شی چې ملیکه د ام سلیم د مور نوم دی نو په دې صورت کښې به ضمیر د اقرب یعنی انس رضی اللہ عنہ طرف ته راجع وی. او د جدته نه مراد به د هغه د مور د طرف نه نیا وی نه د پلار د طرف نه، دا چې مونږ وئیلی وو چې اسحاق د انس د اخیافی رور خو ئې دي ددې وضاحت دا دی چې د انس رضی اللہ عنہ مور ام سلیم مخکښې د انس رضی اللہ عنہ د پلار مالک په نکاح کښې وه د هغه د وفات کیدو نه پس هغې سره ابو طلحه نکاح اوکړه چې د هغې نه عبدالله بن ابی طلحه پیدا شو، لهدا عبدالله بن ابی طلحه د انس رضی اللہ عنہ اخیافی رور شو.

قوله: (فَقُمْتُ إِلَى حَصِيرٍ لَنَا قَدْ اسْوَدَّ مِنْ طُولِ مَا لَبَسَ فَنَضَحْتُهُ بِمَاءٍ) یعنی داسې درئ چې د ډیر استعمال د وجې نه توره شوې وه، انس رضی اللہ عنہ فرمائی چې ما په هغې باندې اوبه واړولې چې د

هغې نه دوره او خیرې لرې شی او یا دا چه هغه نرمه شی او یا په دې وجه چه په طهارت کښې به نې شک وو، او هغه شک ختم شی، عام شارحینو اول او دویم احتمال اختیار کړې دې او قاضی عیاض مالکی احتمال ثالث لره.

د بعض مسائل ناته بالحديث بیان

اصل کښې د مالکیانو مذهب دا دې چه د کوم خیز نجاست مشکوک وی د هغې د پاکوالی دپاره نضح کافی ده او قاضی عیاض چونکه مالکی دې په دې وجه هغه دا اختیار کړې دې، دا اختلافی مسئله مشهوره ده کیدې شی چه په کتاب الطهارة کښې چرته تیره شوې ده. (۱)

دویمه مسئله

دلته په حدیث کښې لفظ لبس لره د افتراش په معنی کښې اخستلې دې، په دې سره مالکیانو یوې بلې مسئلې باندې استدلال کړې دې چه که یو سړې د عدم لبس قسم اوخوری او بیا هغه هغې کپړې لره خورولو سره په هغې باندې کینی نو هغه به حانث شی، جمهور ددې قائل دی چه د قسم مدار په عرف باندې دې او په عرف کښې د لبس استعمال په افتراش باندې نه کیږی، او دلته چه په حدیث کښې چه لبس په افتراش باندې محمول کړې شوې دې نو هغه د قرینې د وجې نه. (قاله ابن رسلان)

مسئله ثالثه افتراش حریر للرجال

خان پوهه کړه چه دلته یوه بله اختلافی مسئله ده هغه دا چه د جمهورو په نزد د رجال په حق کښې چه څنگه لبس حریر جائز نه دې هم دغه شان افتراش حریر هم جائز نه دې، په دې کښې د امام ابوحنیفه رحمه الله اختلاف دې، د هغوی په نزد د سړی دپاره افتراش حریر جائز دې ځکه چه په حدیث کښې د لبس ممانعت دې د افتراش نه، حافظ ابن حجر رحمه الله په دې حدیث سره د امام صاحب د مذهب تردید کړې دې ځکه چه په حدیث کښې لبس لره د افتراش په ځانې باندې استعمال کړې شوې دې، علامه عینی رحمه الله ددې جواب دا ورکړې دې چه په دې حدیث کښې لبس دې «لبس الثوب» والا لبس نه دې مراد بلکه دا ماخوذ دې د عربو د قول «لبس امرأة» چه د هغې معنی ده د تمتع، یعنی تمتع بها زمانا، لهذا دلته حدیث کښې لبس په معنی د تمتع دې او د اغوستلو په معنی کښې نه دې، لهذ ددې حدیث نه د امام صاحب د قول په خلاف استدلال صحیح نه دې. (عمدة القاری شرح بخاری)

شرح حدیث

قوله: «وصفت انا واليتم ورائه والعجوز من ورائنا» انس رضي الله عنه فرمائی چه زه او یو ماشوم په رسول الله صلی الله علیه وسلم پسې شاته اودریدو او ملیکه په مونږ پسې شاته، د یتیم اطلاق په نابالغ ماشوم باندې کیږی که هغه ممیز وی یا غیر ممیز. خو دلته ترې ماشوم مراد دې ځکه چه دغیر ممیز مونږ صحیح نه دې، شارحینو ددې ماشوم نوم ضمیره بن ابی ضمیره لیکلې دې

(۱) د ثوب مصلی د تطهیر متعلق په یو باب کښې ولتضح مالم ترد لا تدي تیره شوې ده.

او د ابو ضمیره نوم سعد دې، په دې وجه باندې په بعض شروح حدیث کښې د دې یتیم نوم ضمیره بن سعد لیکلې شوې دې، د ضمیره د پلار سعد شمیر اهل رجال د رسول الله ﷺ په غلامانو کښې کړې دې، او ملا علی قاری رحمه الله جدا یوه خبره لیکلې ده چې یتیم د انس د ورور نوم دې. والله تعالی اعلم

د دې حدیث نه د انس رضی الله عنه د کور د خلقو زهد او قناعت معلومېږي ځکه خو ئې رسول الله ﷺ باندې په زړې درې باندې د مونځ امامت او کړو.

﴿فصلی لنا رکعتین لم انصرف﴾ په دې واقعه کښې رسول الله ﷺ خوراک اول او کړو او د مونځ دوه رکعتونه ئې روستو کړې دی، او د عتبان بن مالک چې کومه مشهوره قصه ده په صحیح مسلم وغیره کښې هلته په ترتیب کښې د دې برعکس ده چې د هغې وجه په ظاهره کښې دا ده چې هلته د رسول الله ﷺ مقصود د هغوی کور ته په تلو سره مونځ کول وو او دلته هغه د خوراک د دعوت دپاره تشریف راوړلو.

[۶۱۳] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ هَارُونَ بْنِ عَنَتَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: اسْتَأْذَنَ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ وَقَدْ كُنَّا أَطْلُنَا الْقُعُودَ عَلَى بَابِهِ، فَخَرَجَتِ الْجَارِيَةُ فَاسْتَأْذَنَتْ لَهَا قَازِنٌ لَهَا، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى بَيْنِي وَبَيْنَهُ، ثُمَّ قَالَ: "هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَ".

ترجمه: عبد الرحمن بن الاسود روايت کوي د خپل پلار نه، هغه ونيلى دي: اجازت وغوښتلو علقمه او اسود د عبد الله نه، او وو مونځ چې اوږد انتظار مو کړی وو د هغه په دروازه کښې، نور اووتله وپنږه نو طلب د اجازت ئې وکړو د هغو دواړو لپاره نو اجازت ئې وکړو دواړو ته، بيا پاڅيدلو مونځ ئې وکړو زما د هغه په مينځ کښې، بيا ئې وويل: داسې ما ليدلى وو رسول الله ﷺ چې کړی ئې وو.

تشریح: قوله: ﴿استأذن علقمه والاسود﴾ (۱) علی عبدالله وقد كنا اطلنا القعود علی بابه فخرجت الجارية ﴿علقمه او اسود کوم چې د عبدالله بن مسعود مشهور شاگردان دی هغوی وائی چې یو ځل مونځ د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په دروازه باندې اجازت طلب کړو چې هلته مونځ د ډیر ساعت پورې ناست وو، ډیر ساعت پس د دننه نه یوه وینزه راغله او هغې مونځ په دروازه باندې ناست اولیدو نو هغه لاره او د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه ئې اجازت طلب کړو، په اجازت ملاویدو باندې مونځ دننه داخل شو هغه مونځ خپل ښی او ګس طرف ته اودرولو او مونځ ئې راکړو او بیا ئې افرمائیل چې ما رسول الله ﷺ هم په دې طریقه باندې مونځ کونکې لیدلې دې.

په مسئله الباب کښې د جمهورو دلیل

دا روایت د جمهورو خلاف دې، د جمهورو استدلال د تیر شوی روایت ﴿وصفت انا

(۱) سنن النسائي بالمساجد ۲۷ (۷۲۰)، والإمامة ۱۸ (۸۰۰)، والتطبيق ۱ (۱۰۳۰)، (تحفة الأشراف: ۹۱۷۳)، وقد أخرجه صحيح مسلم بالمساجد ۵ (۱۱۹۱)، مسند احمد (۱/ ۴۲۴، ۴۵۱، ۴۵۵، ۴۵۹) (صحيح)

(۲) دلته متکلم چونکه اسود دې په دې وجه حق خبره دا ده چې داسې ئې ونيلى وې: استأذنت انا وعلقمه خو هغه د خپل ځان نه په غائب سره تعبیر او کړو

والنبي) والا حديث نه دې او دا حديث موقوف دې او دا چه دلته كوم روايت مذكور دې
 (هكذا رايه رسول الله صلى الله عليه وسلم) (چه هغه سره دا حديث مرفوع كيږي) دا زيادت
 په اكثر رواياتو كښي موجود نه دې او كه دا زيادت اومنلې شي نو دا به وئيلې شي چه
 ممكنه ده د خاتې د تنگ والي د وجې نه به داسې كړې شوې وي، او خپله د ابن مسعود رضي الله عنه
 د فعل په باره كښي هم ابن سيرين هم دا توجيه كړې ده.

باب الإِمَامِ يُتَحَرَّفُ بَعْدَ التَّسْلِيمِ

باب دې په بيان د انحراف (تاويدو) د امام كې پس د سلام نه

د مصنف قائم كړي ترجمو كښي فرق

هم ددې قسم يو باب د ابواب الجمعة نه لږ شان مخكښي راروان دې، (كيف
 الانصراف من الصلاة) د دواړو مضمون او مفهوم په ظاهره كښي يو دې لهذا دا تكرر شو
 خو في الواقع تكرر نه دې، ځكه چه دلته د انحراف نه مراد تحول الى القوم دې يعنې د امام
 د خپل مونځ نه فارغ كيدو نه پس د قبلې د طرف نه مخ اړولو سره كيनाستل، وړاندې چه
 كوم باب راروان دې هلته د انصراف نه مراد انصراف الى البيت يا انصراف الى موضع
 الحاجة دې يعنې د مونځ نه فارغ كيدو نه پس د مصلې نه پاسيدل، لهذا د دواړو بابونو
 مفهوم مختلف شو.

[۶۱۴] (حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، حَدَّثَنِي يَعْلَى بْنُ عَظَاءٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ الْأَسْوَدِ
 عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَ إِذَا انْصَرَفَ انْحَرَفَ".

ترجمه: جابر بن يزيد بن الاسود روايت كوي د خپل پلار نه، هغه وئيلې دي: ما مونځ وكړو
 وروسته د رسول الله ﷺ نه وو چې كله به فارغ شونو تاو به شو د خپل حالت نه.
 تشریح: قوله: (صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم فكان اذا انصرف انحرف) يعنې
 رسول الله ﷺ چه به كله سلام و اړولو نو د هغه عادت مبارك دا وو چه په خپله مصلې
 باندې به ئې رخ بدل كړو او ښي يا گس طرف ته مخ كولو سره به كيनाستلو خو اكثر به ئې
 انحراف ښي طرف ته وو او كله گس طرف ته هم، هم په دې وجه لكه وړاندې حديث كښي
 راځي چه صحابه كرامو به په صف كښي ښي طرف ته او دريدل خوښول ددې دپاره چه د مع
 مبارك زيارت او كړي.

په حديث باندې من حيث الفقه هلام

اوس دا چه د فقهاء كرامو راځي په دې كښي څه ده؟ بعض شارحينو د جمهورو
 مسلك دا ليكلي دي چه د هغوي په نزد انحراف الى اليمين او د احنافو په نزد الى اليسار
 اولي دې خو صحيح دا ده چه احناف دا وائي چه د يو طرف التزام دې نه كوي كله دې ښي
 طرف ته او كله دې گس طرف اختيار كړي.

۱: سنن الترمذي للصلاة ۵۱ (۲۱۹)، الإلمة ۵۴ (۸۵۷)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۲۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۷۵/۵)،
 (۲۷۹) (صحيح)

(د انحراف بعضي حکمتونه)

په دې انحراف کېښي څه حکمت دې، د شارحينو د کلام نه معلومېږي چه يو حکمت په دې کېښي «ازالة الاشتباه في حق الجاني» دې چه که د مونځ نه فارغ کيدو نه پس هم امام د مقتديانو په شان قبلي طرف ته مخ کولو سره ناست وي نو نوي راتلونکو ته دا اشتباه کيدې شي چه مونځ لا ختم شوې نه دې او خلق په قعده کېښي دي، او بل حکمت په دې کېښي الاحتراز عن الاستدبار القوم دې، د خلقو طرف ته شا کولو نه خان ساتل، دلته يو سوال دا دې چه امام لره د مونځ کولو نه پس په خپل ځاني کېښي کيناستل پکار دي يا نه؟ نو فقهاء کرامو ليکلي دي خصوصا صاحب بدائع چه د گومو مونځونو نه روستو سنت دي د هغې نه پس دې امام نه کيني ددې دپاره چه په سنتو کېښي تاخير رانشي او په باقي مونځونو کېښي اختيار دې. (۱)

دا کلام خو ددې باب سره متعلق دې او هغه باب کوم چه وړاندې راروان دې «كيف الانصراف من الصلاة» يعنې د مصلې نه پاسيدو سره به امام چرته څي ښي طرف ته يا گس طرف ته، نو ددې جواب دا دې چه دا د موضع حاجت تابع دې چه چرته د هغه حاجت ترلې شوې وي او په کوم کېښي چه هغه خپل سهولت گنړي هغه طرف ته دې لار شي، مثلاً د امام منزل يا د هغه حجره که ښي طرف ته وي نو ښي طرف ته دې لار شي او که گس طرف ته وي نو هغه طرف ته دې لار شي، او يو صورت دا هم کيدې شي چه تحول الى القوم کوم چه په دې باب کېښي مذکور دې هغه هم د موضع حاجت تابع او منلې شي چه که د امام حجره ښي طرف ته وي نو ښي طرف ته دې مخ کولو سره کيني او که د امام حجره گس طرف ته وي نو هغه طرف ته رخ کولو سره کيني ددې دپاره چه د پاسيدو په وخت گرځيدلو ته ضرورت رانشي، حضرت شيخ په حاشيه د لامع کېښي هم دغه شان ليکلي دي.

[۶۱۵] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزَّيْتَرِيُّ، حَدَّثَنَا مَعْرٌ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ الْبَرَاءِ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: "كُنَّا إِذَا صَلَّيْنَا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْبَبْنَا أَنْ نَكُونَ عَنْ يَمِينِهِ، فَيَقْبُلُ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

توجه: د براء بن عازب رضي الله عنه نه روايت دې هغه ونيلى دي: وو مونځ چې كله به مو مونځ کولو وروسته د رسول الله صلی الله علیه و آله نه نو دا به مو خوښوله چې د هغه ښي طرف ته ودرېږو، ځکه چې مونځ ته به ئې مخ راوړلو.

۱، هم دا وجه ده چه تاسو گوري چه عام طور ائمه د مازيگر او د سحر د مونځ نه روستو په خپله مصلې باندې کيناستلو سره تسبيح فاطمه وغيره لولي، خو دا په ذهن کېښي ساتئ چه تسبيح فاطمه صرف ددې دوه مونځونو سره خاص نه دې بلکه د ټولو مونځونو نه پس ئې د لوستلو ترغيث راغلي دي لهذا په باقي مونځونو کېښي د سنتو نه روستو لوستل پکار دي.

۲: صحيح مسلم للمسافرین ۸ (۷۰۹)، سنن النسائي للإمامة ۲۴ (۸۳۳)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۵۵ (۱۰۰۶)، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۹)، وقد أخرجه: (۲۹۰/۴، ۳۰۴) (صحيح)

باب الإمام يتطوع في مكانه

باب دې په بيان د امام كې چې نفل كوي په خپل ځای

[۶۱۶] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ الرَّيْمِيُّ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ الْقُرَشِيُّ، حَدَّثَنَا عَطَاءُ الْخُرَاسَانِيُّ، عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يُصَلِّي الْإِمَامُ فِي الْمَوْضِعِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ حَتَّى يَتَحَوَّلَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: عَطَاءُ الْخُرَاسَانِيُّ لَمْ يُذَكِّرْ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ.

ترجمه: د مغیره بن شعبه نه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله ﷺ: مونځ دې نه کوی امام په هغه ځای کې چې مونځ ئې کړی وی په هغې تردې چې بل طرف ته واوړي. وئیلی دی ابوداود: عطاء الخراسانی مغیره بن شعبه نه دی موندلی (دا حدیث منقطع دې).
تشریح: قوله: ﴿ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : لَا يُصَلِّي الْإِمَامُ فِي الْمَوْضِعِ الَّذِي صَلَّى فِيهِ حَتَّى يَتَحَوَّلَ ﴾ د دې حدیث نه معلومه شوه چه امام لره د فرض په محل کې سنت یا نفل نه دی کول پکار، علی هذا القیاس په دې کې مقتدی هم دې، پس په ابواب التّشهد کې یو باب راروان دې: باب فی الرجل يتطوع فی مكانه الذي صلى فيه المكتوبة... او په دې کې مصنف د ابوهریره رضی الله عنه حدیث مرفوع ﴿ ايعجز احدكم ان يتقدم او يتاخر الخ ﴾ ذکر کړې دې په دې حدیث کې د امام قید نشته بلکه عام دې، په دې وجه د جمهورو په نزد دا حکم هم عام دې لکه چه په عینی شرح بخاری کې دی، هم دغه شان په دې کې دی چه د ابن عمر رضی الله عنهما په نزد کراهت صرف د امام دپاره دې د غیر امام په حق کې د هغوی په نزد هیڅ باک نشته، او په بذل المجهود کې د بدائع نه د امام په حق کې خو کراهت لیکلې شوې دې او د مقتدی په حق کې هغه فرمائی چه په دې کې زمونږ د مشائخو اختلاف دې بعض وائی چه د هغه په حق کې هیڅ حرج نشته، د امام د خپل ځای نه لرې کیدل د اشتباه د ازالې دپاره کافی دی، او د امام محمد نه منقول دی چه د قوم په حق کې هم دا مستحب ده چه هغه صفونو لره ماتولو سره متفرق شی ددې دپاره چه اشتباه کلی طور سره د لرې کتونکي په حق کې هم مرتفع شی.

واضح دې وی چه شارحینو ددې انتقال مکانی حکمت د ازاله اشتباه نه علاوه استکثار شهود هم لیکلې دې.

باب الإمام يحدث بعد ما يرفع رأسه من آخر الركعة

باب دې په بيان د امام كې چې بې اودسه شي پس د اوچتولو د سر نه د اخري ركعت نه

په بعض نسخو کې دلته د من آخر الركعة اضافه هم ده، یعنی امام د اخري ركعت د كولو نه پس كه بې اودسه شي نو ددې څه حكم دې؟ مونځ به صحيح وی یا نه؟ په ترجمه الباب کې خو اگر چه د اخري ركعت د سجود ذکر دې خو مراد دا دې چه د اخري ركعت سجود او د هغې نه روستو قعده نه فارغ شوې وی لکه چه په حدیث الباب کې ذکر دی.

(۱) سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۲۰۳ (۱۴۲۸)، (تحفة الأشراف: ۱۱۵۱۷) (صحيح)

[۶۱۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ رَافِعٍ، وَبَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قَضَى الْإِمَامُ الصَّلَاةَ وَقَعَدَ فَأَحَدٌ قَبْلَ أَنْ يَتَكَلَّمَ، فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ، وَمَنْ كَانَ عَظْفُهُ مِنْ أَمْرِ الصَّلَاةِ".

ترجمه: د عبد الله بن عمرو نه روایت دي، بيشكه رسول الله ﷺ ویلی دي: كله چي پوره کړی امام مونځ او کیناستلو نو بي اودسه شو مخکي د خبرو کولو نه، یعنی د سلام نه مخکښي بي اودسه شو نو د هغه مونځ پوره شو، او د هغه چا هم چي د امام نه وروسته دي چي مونځونه ئي پوره کړي وي (او دچا مونځ چه نه وي پوره بلکه څه حصه مونځ ورته پاتي وي دهغوی مونځ به فاسد شی).

په حديث الباب کښ د احنافو دليل

قوله: «اذا قضى الامام الصلاة وقعد فاحدث قبل ان يتكلم فقد تمت صلاته» ددې حديث نه معلومېږي چه د مونځ په ارکانو کښي اخري رکن قعده قدر التشهد دي، لهذا معلومه شوه چه سلام فرض نه دي، مسئله مختلف فيه ده، د كتب الطهارة په شروع کښي د مفتاح الصلاة الطهور وتحريمها التكبير وتحليلها التسليم د لاندې تير شوې دي، د ائمه ثلاث په نزد فرض دي او د احنافو په نزد نه دي، لهذا دا حديث د احنافو دليل شو، جمهور ددې جواب دا ورکوي چه دا حديث ضعيف دي د عبد الرحمن بن زياد افريقي د وجي نه، جواب دا دي چه د عبد الرحمن ضعف مختلف فيه دي، دير ائمه کرامو دهغې توثيق کړې دي، په دلائلو باندې کلام د پورته ذکر شوې حديث د لاندې هم تير شوې دي.

د قعده اخير په حکم کښ اختلاف

دا اختلاف خو د سلام په باره کښي دي او قعده اخيره کښي هم لږ شان اختلاف دي، هغه دا چه عند الجمهور ومنهم الحنفية والشافعية والحنابلة فرض ده او د مالکيانو په نزد فرض نه ده، كما في الانوار الساطعه.

بَابُ فِي تَحْرِيمِ الصَّلَاةِ وَتَحْلِيلِهَا

باب د مونځ د تحريم او تحليل متعلق

[۶۱۸] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ ابْنِ عَقِيلٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنَفِيَّةِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مِفْتَاحُ الصَّلَاةِ الطُّهُورُ وَتَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ".

ترجمه: د علي بن رافيع نه روایت دي هغه وئيلي دي چي فرماييلي دي رسول الله ﷺ: چا بي د مونځ پاکوالي دي، او تحريم دهغې تکبير دي، او حلالونکي دهغې سلام دي.

^۱: سنن الترمذي للصلاة ۱۸۸ (۴۰۸)، (تحفة الأشراف: ۸۶۱۰) (ضعيف)

^۲: سنن الترمذي للطهارة ۳ (۳)، سنن ابن ماجه للطهارة ۳ (۲۷۵)، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۶۵)، وقد أخرجه: مسند احمد

(۱۲۳/۱)، سنن الدارمي للطهارة ۲۱ (۷۱۳) (حسن صحيح)

تشریح: په دې باندې تفصیلي کلام په باب فرض الوضوء د لاندې تیر شوي دې

باب مَا يُؤْمَرُ بِهِ الْمَأْمُورُ مِنَ اتِّبَاعِ الْإِمَامِ

باب دې په بیان دهغې ککې چې امر کولی شي په هغې سره مقتدي ته د تابعدارۍ د امام نه

په دې باب کښې مصنف دوه قسمه روایات ذکر کړي دي پس په اول حدیث کښې د تقدیم علی الامام ممانعت دي او په باقی روایاتو کښې د تاخیر عن الامام ثبوت دي. د تقدم علی الامام په ممنوع کیدو کښې خو هیڅ اختلاف نشته (خو تاخر عن الامام مسئله مختلف فيه او تفصیل طلب ده اول تاسو د تقدم په باره کښې د علماء کرامو مذاهب او گورۍ.

تقدم علی الامام کښې اختلاف الائمة

پس ځان پوهه کړئ چه دلته درې څیزونه دي، تحریمه، سلام، بقیه ارکان رکوع او سجود وغیره، یعنی تحریمه کښې تقدم علی الامام باتفاق ائمه اربعه مفسد صلاة دي، او په ثانی یعنی سلام کښې تقدم علی الامام صرف د ائمه ثلاثه په نزد مفسد دي، د احنافو په نزد نه دي بلکه مکروه دي او قسم ثالث یعنی بقیه ارکان، پس په دې کښې تقدم علی الامام د ائمه اربعه په نزد مفسد نه دي مکروه دي، البته د اهل ظواهر په نزد او هم دا یو روایت د امام احمد رحمته الله هم دي چه مفسد دي.

متابعة امام علی وجه المقارنة بکار دي یا په طریق د معاقبة

او بله مسئله یعنی تاخر عن الامام کوم چه د باب په دویم حدیث کښې مذکور دي په دې کښې اختلاف دي، امام شافعی او امام احمد خو د متابعة علی وجه المعاقبة قائل دي په ټولو ارکانو کښې ددې بالمقابل د امام ابوحنیفه رحمته الله په نزد متابعة علی وجه المقارنة افضل دي په ټولو ارکانو کښې تردې چه په تحریمه کښې هم، خو په تحریمه کښې د صاحبینو اختلاف دي په بدائع کښې لیکلې دي چه د امام ابو یوسف رحمته الله نه په مقارنه فی التحریمه کښې دوه روایتونه دي، فی رواية يجوز وفي رواية لا يجوز، او د امام محمد په نزد اگر چه جائز دي خو مع الاساءة د تحریمه نه علاوه په باقی افعالو کښې صاحبین فرمائي په دې کښې دوه قوله دي کما فی الشامي، بعض فقهاء کرامو لیکلې دي چه په دې کښې د امام صاحب سره دي چه مقارنت افضل دي او بعض وائي چه هغوی په دې کښې د جمهورو سره دي یعنی تاخر اولی دي، پاتې شو مسلک د امام مالک پس د هغوی په نزد په تحریمه او تسلیمه کښې خو تاخر عن الامام متعین دي او په باقی ارکان کښې د هغوی دوه قوله دي، اولوية مقارنة او اولوية تاخر.

١، التقدم علي الامام في التحريمه مبطل عند الائمة الاربعة، واما التقدم في السلام فعند الجمهور مبطل كالتقدم في التحريمه وعندنا حرام غير مبطل، والتقدم في بقية الاركان حرام غير مبطل عند الائمة الاربعة. نعم في رواية لاحمد مبطل، واما المقارنة في التحريمه فمستحب عند الامام ومفسد عند الائمة الثلاثة وكذا في رواية عند صاحبين وقيل خللاهما مع الامام ابي حنيفة في الفضيلة لا في الجواز واما المقارنة في السلام فمبطل عند المالكية، ومكرهه عند الشافعية والحنابلة، وكذا هي مكروهه عند الجمهور في بقية الاركان (من امتي الاحبار ولا مع الدراري).

په مقارنه مع الامام کښې مذاهب اربعه

ددې نه پس پوهه شی چه جمهور علماء ائمه ثلاثه په تحریمه کښې خو د تأخر د وجوب قائل دی تردې چه مقارنه فی التحریمة ددوی په نزد مفسد د صلاة دې او په تسلیم کښې مقارنه د امام شافعی رحمه الله او احمد رحمه الله په نزد خو صرف مکروه دې او د امام مالک رحمه الله په نزد په دې کښې هم مفسد دې، لکه چه په لامع الدراری کښې د مختصر خلیل نه نقل کړی دی او د تحریمه او تسلیمه نه علاوه په نورو ارکانو کښې د امام شافعی رحمه الله او احمد رحمه الله په نزد مقارنه خلاف اولی ده، او د امام مالک رحمه الله په دې کښې دوه روایتونه دی کما فی اماتی الاحبار (ص ۲۸۵ ج ۳) عن القاضي عیاض، اول دا چه مقارنه اولی ده کما عند الحنفیة، او د مقارنه مطلب دادې چه کله امام رکوع ته تلل شروع کړی نو ددې نه پس فوراً مقتدی هم شروع کړی، او دویم قول د امام مالک رحمه الله دادې چه تأخر اولی دې (کما عند الشافعیة والحنابلة) یعنی کله چه امام سجدي ته اورسیرې مقتدی دې تلل شروع کړی لکه څنگه چه د باب په دویم حدیث یعنی حدیث البراء کښې دی. (دا احادیث د ډیر تتبع تلاش نه پس اولیکلي شو، (من الامانی والاوجز واللامع)

دلائل فریقین

دا حضرات د حرف فاء نه استدلال کوی چه په حدیث کښې دی ﴿اذا رکع فارکعوا واذا سجد فاسجدوا﴾ او فاء د تعقیب دپاره راځی، زمونږ علماء کرامو ددې جواب کړې دې (کما فی فیض الباری) چه فاء تعقیب بلا مهلت دپاره ده لهذا د مقتدی شروع فی الركوع د امام د شروع فی الركوع نه پس د تعقیب دپاره کافی ده او د امام صاحب مراد هم د مقارنت نه هم دادې چه د امام په شروع کولو سره دې مقتدی فوراً شروع کړی. خو زه دا واثم چه په کومو روایاتو کښې حرف فاء ده د هغې جواب خو به اوشی خو د براء په حدیث کښې خو تصریح ده ددې خبرې چه ترڅو پورې رسول الله صلی الله علیه و آله سجدي ته نه وورسیدلي تر هغه وخته پورې به مونږ رکوع ته تلل نه شروع کول.

د حضرت گنگوهي لویه

د دې جواب ماته د حضرت گنگوهي رحمه الله په تقریر ترمذی الکوکب الدرې کښې ملاؤ شو هغه دا چه اصل ضابطه د امام د تابعداري خو هغه ده کومه چه په متعدد روایات قولیه کښې راغلې ده ﴿اذا رکع فارکعوا واذا سجد فاسجدوا﴾ او دا چه د براء په حدیث کښې مذکور ده تأخر عن الامام دا صورت د یو عارض د وجې نه راپېښ شوي دې هغه دا چه په اخر زمانه کښې چه کله د حضور صلی الله علیه و آله په حرکت او انتقال کښې سست والې راغلو او هغه سرعت پاتې نه شو کوم چه مخکښي وو او بعض خوانان صحابه کرام د خپلې تیزی او سرعت په وجه باندې قومه او سجده کښې د امام نه مخکښي رسیدل (یا د رسیدو خطر شوه) نو په دې باندې هغه تنبیه او فرمائیله، ددې تنبیه نه پس دا خلق اویریدل او زیات احتیاط نې شروع کړو او چه ترڅو پورې به امام سجدي ته نه وو تلې نو تر هغه وخته پورې به په قومه کښې

وو، دا دې ددې معاقبة وجه، د رسول الله ﷺ د طرف نه دا حکم نه وو، والله تعالى اعلم بالصواب. په فتح الملهم کښې هم اجمالا هم ددې توجیه طرف ته اشاره ده چه دا په زمانه د ضعف باندې محمول دي.

[۶۱۹] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ عُجْلَانَ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ ابْنِ مُحَيْرِيزٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تُبَادِرُونِي بِرُكُوعٍ وَلَا بِسُجُودٍ، فَإِنَّهُمَا أَسْفَقُكُمْ بِهِ إِذَا رُكِعْتُ تُذِرُكُمْ نِيَّيْهِ إِذَا رُكِعْتُ إِيَّيْ قَدْ بَدَأْتُ".

ترجمه: د معاوية بن ابی سفیان نه روایت دې هغه وئیلی دی، چې فرمائیلی دی رسول الله ﷺ: تاسو مه مخکې کېږئ زمانه په رکوع سره، او نه په سجده سره، بیشکه زه چې تاسو نه خومره هم مخکې شم کله چې زه رکوع کوم نو ما موندلی شی په هغې کښې کله چې زه سر اوچتوم، بیشکه زه غټ شوی یم.

تشریح: قوله: «انی قد بدنت» دا په تشدید او تخفیف دواړو سره لوستلې شوې دي، د تشدید په صورت کښې ددې معنی د بوداتوب ده چه اوس زه بودا شوی یم او د تخفیف په صورت «بدن، ییدن، بدنا» د باب نصر نه، او «بدن ییدن بدانة» د باب کرم نه چه د هغې معنی د سمن او کثرت لحم دي.

هل السمن من اوصافه ﷺ

خو اکثر علماء کرامو تشدید له ترجیح ورکړې ده ځکه چه سمن (خوب والې) د رسول الله ﷺ د صفاتو نه نه دي، خو یو روایت په ابوداود کښې وړاندې راروان دي، باب الرجل يعتمد في الصلاة على عصا... چه د هغې نه صفا معلومېږي اعرابی ص ۳۱۹ چه د رسول الله ﷺ بدن مبارک په اخر کښې خوب شوې وو، خو ددې جواب دا کیدی شی چه په بوداتوب کښې بدن کښې سستی پیدا شی چه په هغې کښې غوښه خوره شی په خلاف د خوانئ چه په دې زمانه کښې غوښه یو بل پورې پیوست او متماسک وی نو ممکنه ده چه راوی هم په دې وجه باندې داسې وئیلی وی.

[۶۲۰] (۲) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ الْخَطْمِيَّ يَخْطُبُ النَّاسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْبَرَاءُ وَهُوَ غَيْرُكَذُوبٍ، "أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا رَفَعُوا رُكُوعَهُمْ مِنْ الرَّكُوعِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامُوا قِيَامًا، فَإِذَا رَأَوْهُ قَدْ سَجَدَ سَجَدًا".

ترجمه: د ابو اسحاق نه روایت دې هغه وايي ما اوریدلی دی د عبد الله بن يزيد الخطمي نه، چې خطبه ئې ویله، هغه وویل: حدیث بیان کړې دي مونږ ته براء او هغه درغزن نه دی، دوی وو کله چې به ئې خپل سرونه اوچت کړل د رکوع نه د رسول الله ﷺ سره نو وبه دریدل په اودریدلو سره، کله چې به هغوی ولیدلو چې سجده ئې وکړه نو دوی به هم سجده وکړه.

۱: سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۴۱ (۹۶۳)، (تحفة الأشراف: ۱۱۴۲۶)، وقد أخرجه: حم (۹۲/۴، ۹۸)، سنن الدارمي/ الطهارة ۷۲ (۷۸۲) (حسن صحيح)

۲: صحيح البخاري/ الأذان ۵۲ (۶۹۰)، ۹۱ (۷۴۷)، ۱۳۳ (۸۱۱)، صحيح مسلم/ الصلاة ۳۹ (۷۷۱)، سنن الترمذي/ الصلاة ۹۳ (۲۸۱)، سنن النسائي/ الإمامة ۳۸ (۸۳۰)، مستد احمد (۲۹۲/۴، ۳۰۰، ۳۰۴)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۲) (صحيح)

آیا صحابه هکرام توثیق نه محتاج وو؟

قوله: «حدثنا البراء وهو غير كدوب» دا لفظ د شارحین حدیث په نزد محل غور او توجیه ته محتاج جوړ شوی دی ځکه چې «الصحابة كلهم عدول يحتاجون الى التوثيق» ځکه چې ټول علماء رجال په کتب اسماء رجال کښي د یو صحابی په ترجمه کښي هم «وهو ثقة» کله هم نه لیکي، او غیر صحابی که هر څومره لوښي محدث او فقیه وی هغوی لره محتاج توثیق گنړي چې څه کلام کول غواړي هغه کوی په دې وجه د امام یحیی بن معین رائي خو دا ده چې د «هو» ضمیر مرجع خو براء رضی الله عنه نه دی بلکه د هغه نه لاندې راوی یعنی عبدالله بن یزید دی، خو په دې باندې دا اشکال دی چې عبدالله بن یزید خو خپله صحابی دی، ددې جواب دا دی چې عبدالله بن یزید داسې مشهور صحابی دی، د صغار صحابه کرامو نه دی بلکه بعض خو د هغه صحبت نه تسلیموی خپله یحیی بن معین په هغوی کښي دی، او د اکثر شارحینو رائي دا ده چې ضمیر د براء طرف ته راجع دی خو د راوی مقصود په دې سره د براء تعدیل او توثیق نه دی بلکه مقصود تقویه حدیث دی چې او گوره حدیث بالکل صحیح دی او دا هم داسې ده لکه چې بعض وخت ابوهریره رضی الله عنه فرمائي «سمعت خليل الصادق المصدق صلى الله عليه وسلم» ځکه چې ظاهره ده چې دلته راوی د رسول الله صلی الله علیه وسلم تصدیق نه کوی بلکه دا د حدیث تقویت دی، زما په ذهن کښي یوه بله خبره هم ده هغه دا کیدې شی چې په دې کښي تعریض مقصود دی په بعض مخاطبینو باندې، یعنی کیدې شی چې د بعض سامعینو عمل د حدیث په مضمون باندې نه وی او هغوی ددې خلاف د مخکښي نه کوی په دې وجه دا وئیلی شی چې «وهو غير كدوب»، گوري براء دروغ خو نه وائی.

[۶۲۱] حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، وَهَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ الْمَعْلِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَنَانَ بْنِ ثَعْلَبٍ، قَالَ: زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا الْكُوفِيُّونَ أَنَانَ وَغَيْرُهُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: "كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَا يَخْتَوِ أَحَدٌ مِنَّا ظَهْرَهُ حَتَّى يَرَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضُمُّ".

ترجمه: د براء رضی الله عنه نه روایت دی، هغه وئیلی دی: وو مونږ چې مونږ مو کولو د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره، نه به کړوله هېچا زموږ نه شا خپله تردې چې نبی صلی الله علیه وسلم به ئې ولیدلو چې رکوع ئې وکړه.

[۶۲۲] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو اسْمَاعِيلَ يَحْيَى الْفَزَارِيُّ، عَنْ أَبِي اسْمَاعِيلَ، عَنْ مَحَارِبِ بْنِ دُكَّانٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ يَزِيدَ، يَقُولُ عَلَى الْبَيْتِ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ، "أَنَّهُمْ كَانُوا يُصَلُّونَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا رَكَعُوا رَكَعُوا، وَإِذَا قَامَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، لَمْ تَزَلْ قِيَامًا حَتَّى يَرَوْهُ قَدْ وَضَعَ جِهَتَهُ بِالْأَرْضِ لَمْ يَتَّبِعُوهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: محارب بن دثار وئیلی دی، ما اوریدلی دی د عبد الله بن یزید نه هغه به وئیل په منبر، حدیث بیان کړې دی ماته براء: چې هغوی به مونږ کولو د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره کله چې به هغه رکوع وکړه نو دوی به هم رکوع وکړه، او چې کله به ئې سمع الله لمن حمده ووئيله نو

۱: صحیح مسلم الصلاة ۳۹ (۷۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۴) (صحیح)

۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۳) (صحیح)

مونږ به ولاړ وو، تردې چې هغوی به ولیدلو چې تندي ئې په ځمکه کښې کیخوده، بیا به د نبی ﷺ پسې شول.

بَابُ التَّشْدِيدِ فِي مَنْ يَرْفَعُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَوْ يَضَعُ قَبْلَهُ

باب دې په بیان د تشدید کې د هغه چا لپاره چې اوچتېږي

مخکې د امام نه او ځمکه کېږي مخکې د امام نه

[۶۲۳] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَمَّا يَخْشَى أَوْ لَا يَخْشَى أَحَدُكُمْ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ وَالْإِمَامُ سَاجِدٌ أَنْ يَحُولَ اللَّهُ رَأْسَهُ رَأْسَ حِمَارٍ أَوْ صُورَتَهُ صُورَةَ حِمَارٍ".

ترجمه: د ابو هريرة رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دی، چې فرمائیلى دی رسول الله ﷺ: ایا نه وېرېږي یو کس ستاسو نه کله چې اوچت کړی خپل سر او امام په سجده کښې وی چې وبه گرځوی الله سر د هغه سر د خره، او شکل د هغه، شکل د خره.

تشریح: قوله: «أما يخشى أو لا يخشى أحدكم إذا رفع رأسه والإمام ساجد الخ» په دې حدیث کښې په تقدم علی الإمام باندې سخت وعید دې او دا چه داسې سړی لره د خپل صورت او شکل د مسخ کولو نه ویره کول پکار دی. ان يحول الله رأسه رأس حمار.

شرح حدیث

شارحینو په دې کښې دوه احتماله لیکلي دي، یا ددې نه مسخ حسی مراد ده، د شکل او صورت په قبیح شکل او صورت کښې بدلیل، یا مسخ معنوی لکه چه حمار په بلاد کښې مشهور دې، خو ظاهره دا ده چه دا په خپل ظاهر باندې محمول دې ځکه چه د ابن حبان په روایت کښې د راس حمار په ځانې راس کلب دې، بله دا چه که مقصود تشبیه وې د حمار سره نو لفظ مستقبل به نه استعمالیدلې بلکه داسې به وئیلی شو فراسه راس حمار، ځکه چه د حماقت او بلاد کار خو هغه فی الحال کوی نه دا چه راروان وخت کښې به ئې کوی، که پوهیدې چه په دې رکوع او سجده کښې د مخکښې کیدو څه فائده؟ او حال دا چه سلام به د امام سره اړوی نو په مینځ کښې تندي ته څه حاجت دې؟

ولوع المسخ فی هذه الامة

او په دې امت کښې د مسخ وقوع د بعض احادیثو نه صراحة ثابته ده (ذكر الحديث في البدل) هم دغه شان د ابوداود په یو روایت کښې دی چه زما په امت کښې چه کوم خلق مکذبین بالقدر وی (قدریه) په هغوی کښې به خسف او مسخ واقع کیږي، خو د مشکاة د بعض شارحینو د کلام نه معلومېږي چه په دې امت کښې به مسخ نه واقع کیږي، نو اول خو دا د یو روایت نه هم ثابته نه ده، او که اومنلې شی نو د عموم مسخ نفی کیدلې شی چه

(۱) صحيح البخاري بالأذان ۵۳ (۶۹۱)، صحيح مسلم للصلاة ۲۵ (۴۲۷)، (تحفة الأشراف: ۱۴۳۸۰)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۲۹۲ (۵۸۲)، سنن النسائي للإمامة ۳۸ (۸۲۹)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۱ (۹۶۱)، مسند احمد (۲/۲۶، ۲۷۱، ۲۷۵، ۴۵۴، ۴۵۶، ۴۶۹، ۴۷۲، ۵۰۴)، سنن الدلاوي للصلاة ۷۲ (۱۳۵۵) (صحيح)

بالعموم به مسخ نه وی، د خاص خاص جماعتونو په باره کښې خو د مسخ ثبوت په احادیثو کښې موجود دي.

رفع قبل الامام کښې مذاهب ائمه

خان پوهه کړه چه رفع قبل الامام حرام ده خو د جمهورو په نزد به مونځ صحيح شی او ظاهريه وائی چه مونځ به فاسد شی او هم دا یو روایت د امام احمد نه دي او عبدالله بن عمر هم ددي قائل دي. (بذل)

بَابُ فِيمَنْ يَنْصَرِفُ قَبْلَ الْإِمَامِ

باب دي په بيان د هغه چا کي چي واپس کيږي مخکي د امام نه

[۶۲۴] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ يُعْقِلَ الْمُرْهَبِيُّ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ الْمُخْتَارِ بْنِ قُلْفُلٍ، عَنْ أَنَسٍ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَضَّهُمْ عَلَى الصَّلَاةِ وَنَهَاهُمْ أَنْ يَنْصَرِفُوا قَبْلَ انْصِرَافِهِ مِنَ الصَّلَاةِ".

ترجمه: د انس رضي الله عنه نه روایت دي، بیشکه نبی صلی الله علیه و آله تېزي ورکړه دوی ته په مونځ، او منع ئي کړل د تلو نه مخکي د تلو د هغه نه (د نبی صلی الله علیه و آله ته).

تشریح: قوله: «ونهاهم ان ينصرفوا قبل انصرافه من الصلاة» په دي کښې ډير احتمالات دي، د امام د سلام نه مخکښي دي مقتدي سلام نه اړوي، يا د انصراف نه مراد انصراف عن المسجد دي چه مقتدي دي د امام نه مخکښي د مسجد نه بهر نه ځي. «لئلا يختلط الرجال بالنساء» په دي سلسله کښې به يو مستقل باب وړاندي راشي د ابواب الجمعة نه مخکښي «باب انصراف النساء قبل الرجال من الصلاة» ويمن ان يكون المراد النهي عن قيام المسبوق قبل سلام الامام.

بَابُ جَمَاعٍ أَتَوَابِ مَا يُصَلِّي فِيهِ

باب دي په بيان د بابونو د هغه جامو کي چي مونځ پکښې کولی شي

دا لوتي استیشن راغلو، ددي ځاني نه نور قسم بابونه شروع کيږي، په لفظ جماع کښې دوه لغتونه دي، په کسري د جيم او په تخفيف د ميم سره په وزن د کتاب، او په ضم د جيم او تشديد سره په وزن د رمان، دا د جامع يا مجموع په معنی کښې دي يعنی د ثوب مصلی سره متعلق د ابوابو مجموعه، يا د ثواب مصلی سره متعلق يو جامع باب.

د مونځ دپاره د ستر حکم او په هغې کښې د علماء کرامو اختلاف

خان پوهه کړی چه د جمهورو په نزد او د ائمه ثلاثه په نزد د عورت پتول د صحت صلاة دپاره شرط دي، «قال تعالى: يا بني ادم خلوا زينتكم عند كل مسجد» د زينت نه مرد ما يستر العورة دي او د مسجد نه مراد صلاة دي يعنی د هر يو مونځ په وخت باندي خپل لباس اختيار کړی بغير د لباس او ستر عورت نه مونځ مه کوئ، په دي کښې د مالکيانو اختلاف دي دوه اقوال پکښې دي، الاول ستر العورة شرط عند القدرة والذكر، که قدرت نه وی يا ئي

۱: تقرر به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۸۱)، وقد أخرجنا صحيح مسلم للصلاة ۲۵ (۴۲۷)، سنن النسائي للسهر ۱۰۲ (۱۳۶۸)، مسند أحمد (۱۰۲/۳، ۱۲۶، ۱۵۴، ۲۴۰)، سنن الدارمي للصلاة ۷۲ (۱۳۵۶) (صحيح)

خیال نه وی نو معاف دې، دویم قول د هغوی دا دې چه اگر چه د ستر پتول فی نفسه فرض دی خو د مونخ د صحت دپاره شرط نه دی، لهذا ددې په ترک سره به گناهگار وی او مونخ به صحیح شی، خو قول مختار د متاخرین مالکیانو په نزد د ستر عورت شرط کیدل دی د جمهور د مذهب مطابق. (رحمة الامة)

په مسئله کنبی د جمهورو او مالکیانو دلیل

ابن قدامه په مغنی کنبی د مالکیانو د طرف نه دلیل دا لیکلې دې چه د ستر عورت واجب کیدل د مونخ سره خاص نه دی بلکه په هر حال کنبی دی، لهذا د صحت صلاة دپاره به شرط نه وی، لکه په قبضه کړې شوی کور کنبی کول چه د هغی نه خان ساتل د صحت صلاة دپاره شرط نه دې ځکه چه د غصب نه بچ کیدل په هر حال کنبی ضروری دی د صلاة سره خاص نه دی او د جمهورو دلیل هغوی «لا یقبل الله صلاة حائض الا بخمار» او د سلمه بن الاکوع حدیث کوم چه په کتاب کنبی راروان دې «وَأَزْزَرَتْ وَلَوْ بِشَوَّكَةٍ» ذکر کړې دې.

په حد العورت کنبی د علماؤ اختلاف

د دې مقام مناسب یوه مسئله بله بیانول ضروری دی او هغه دا چه د عورت حد د کوم چه پتول ضروری دی هغه څه دې، پس امام بخاری رحمه الله هم دلته د ثوب مصلی ابواب ذکر کړې دی هلته یو باب "باب ما یستر من العورة" هم ذکر کړې دې.

پس خان پوهه کړی چه د ظاهریه په نزد د عورة مصداق صرف سوئین دې یعنی قبل او دبر د باقی بدن ستر ضروری نه دې، هم دا یو روایت د امام احمد دې کما فی المغنی (ج ۱ ص ۵۷۸) او د ائمه ثلاثه په نزد د سړی د عورت حد ما بین السرة والركبة دې، او د احنافو په نزد من السرة الى الركبة په داسې طریقچه چه «سرة» د عورة د حد نه خارج او رکبه په دې کنبی داخله ده، په خلاف د ائمه ثلاثه چه د هغوی په نزد رکبه هم د حد عورت نه خارج ده، شیخ المشانخ حضرت شاه ولی الله صاحب د بخاری په تراجم کنبی د امام مالک مذهب تقریباً د اهل ظواهر په شان لیکلې دې او دا چه فخذین د هغوی په نزد په حد عورت کنبی داخل نه دی، خو دا د هغه یو قول دې.

اوس پاتې شوه مسئله د زنانه چه د هغی حد څه دې، پس پوهه شه چه د جمهورو په نزد په «امة» او «حرة» کنبی فرق دې، د وینزې عورت د سړی په شان دې او د سړی حکم وړاندې تیر شو، الا الظاهرية وهم لا یفرقون فی ذلک بین الحرة والامة. او د ازادې زنانه عورت پوره بدن دې البته د بعض اندامونو استثناء شته لکه مخ او دواړه لاسونه، د اول استثناء خو د ائمه اربعه په نزد متفق علیه ده او د کفین استثناء د احنافو او شوافعو او مالکیانو ترمینځه ده، د حنبله په دې کنبی دوه روایتونه دی په یو کنبی استثناء ده او په یو کنبی نشته. کما فی المغنی.

د زنانو په قدیمین کنبی اختلاف

او د قدیمین استثناء د ائمه ثلاثه په نزد نشته، د هغوی په نزد قدیمین د عورت په حد کنبی

داخل دی، د احنافو په دې کښې دوه روایتونه دی خو په هدایه او در مختار کښې عورت نه کیدل اصح منلې شوې دی، (۱) او دریم روایت هغه دې کوم چه په شامی کښې دې چه قدمین عورت دې د مانځه نه بهر، نه په مانځه کښې.

منشاء د اختلاف

په اصل کښې دا اختلاف مېنی دې د آیت کریمه (ولا یبدین زینتهن الا ما ظهر منها) په تفسیر باندې، په آیت کښې د زینت نه مراد مواضع د زینت دی، بیا د زینت په مواضع ظاهره کښې اختلاف دې بعضو وجه (مخ) او کفین (دواړه ورغوی یعنی لاسونه) گرځولی دی، چه کحل (رانجه) د مخ زینت دې او خاتم (گوتمه) د کف زینت دې، او بعضو په دې کښې قدمین هم داخل کړی دی ځکه چه په خپو کښې هم گوتمه اچولې شی چه هغې ته فتحنه (پازیب) وائی، نو گویا د زینت ظاهره مصداق درې څیزونه شو، کحل (رانجه)، خاتم (گتمه) او فتحنه (پازیب)، او مراد ددې ځایونه دی.

یوه بله اختلافی مسئله

دلته یوه مسئله بله ده او هغه دا چه د امام شافعی رحمته الله علیه په نزد د عورت انکشاف په مانځه کښې مطلقا مفسد صلاة دې او د احنافو او حنابله په نزد انکشاف یسیر معاف دې کما فی المنی، او د یسیر مصداق زمونږ فقهاء کرامو ما دون ربع العضو لیکلې دې لهذا د اندام څلورمه حصه مکمل ښکاره کیدو سره به مفسد وی.

[۶۲۵] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَّلَ عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُولَئِكَ كُمْ تَوْبَانِ؟

ترجمه: د ابو هريرة رضی الله عنه نه روایت دې، بیشکه د رسول الله صلی الله علیه و آله نه تپوس وشو په باره د مونځ کولو کښې په یوه جامه کښې، نو وویل نبی صلی الله علیه و آله: ایا په تاسو کښې د هر سړی دوه جامې دي.

تشریح: قوله: (اوکلکم توبان) رسول الله صلی الله علیه و آله د صلاة فی ثواب واحد په باره کښې سوال کړې شوې دې چه په هغې باندې رسول الله صلی الله علیه و آله او فرمائیل: ایا په تاسو کښې هر یو سره دوه دوه کپړې دي، مطلب دا دې چه په ثواب واحد کښې مونځ جائز دې.

صلاة فی ثوب احد په اتفاق د ائمه اربعه جائز دې، بعض صحابه کرام لکه د ابن مسعود نه ددې ممانعت منقول دې، پس د مصنف عبدالرزق په روایت کښې دی چه یو ځل د ابی بن کعب رضی الله عنه او ابن مسعود رضی الله عنه په دې مسئله کښې اختلاف پیدا شو، سیدنا ابی رضی الله عنه فرمائیل چه (لا باس به) او ابن مسعود رضی الله عنه فرمائیل چه (انما کان ذلک اذا کان الناس لا یجدون ثیابا فاما اذا وجدوها فالصلاة فی ثوبین)، سیدنا عمر رضی الله عنه هلته ناست وو هغه او فرمائیل

(۱) حضرت شیخ په بذل کښې لیکي: قلت ويظهر من هاتش الهداية عكس فتأمل

(۲) صحيح البخاري للصلاة ۴ (۲۵۸)، صحيح مسلم للصلاة ۵۲ (۵۱۵)، سنن النسائي لاقبله ۱۴ (۷۶۴)، (تحفة الأشراف: ۱۳۲۳۱)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۶۹ (۱۰۴۷)، موطا امام مالك لصلاة الجماعة ۹ (۳۰)، مسند احمد (۲/۲۳۹، ۲۳۸، ۲۴۵، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۱)، سنن الدارمي للصلاة ۹۹ (۱۴۱۰) (صحيح)

﴿الصواب ما قال ابی لا ما قال ابن مسعود﴾ (منهل) هم دغه شان د ابن مسعود رضی اللہ عنہ نه نقل دی چه په ثوب واحد کښې مونځ نه دی کول پکار ﴿وان کان اوسع من السماء﴾ (هامش کوکب) خو په دې باندې اجماع ده چه صلاة فی ثوبین افضل دې او د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ثوب واحد کښې مونځ کول کله خوبه د کپړې نه کیدو د وجې نه وو او کله به نې باوجود د کیدو نه د بیان جواز دپاره، اصل په دې کښې دا دې چه مونځ په معتاد او مناسب جامه او هیئت کښې کول پکار دی، چه په کومه جامه او هیئت کښې چه انسان د لویو خلقو سره ملاویدل او مجامع کښې شرکت نه خوښوی داسې هیئت په مونځ کښې هم اختیارول پکار نه دی، پس فقهاء کرامو ثياب بذله (په خیرنو او گډو وډو) کښې مونځ کولو ته مکروه وئیلی دی.

[۶۲۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سَفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَصِلُ أَحَدُكُمْ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ لَيْسَ عَلَى مَنْكِبَيْهِ مِنْهُ شَيْءٌ".

ترجمه: د ابو هريرة رضی اللہ عنہ نه روایت دې، هغه وئیلی دی، فرمائیلی دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: مونځ دې نه کوی یو کس ستاسو نه په یوه جامه کښې چې نه وی د هغه په اوږو باندې د هغې نه څه شی.

تشریح: قوله: ﴿لا یصل احدکم فی الثوب الواحد لیس علی منکبیه منه شیء﴾ د دې نه معلومه شوه چه انسان که په ثوب واحد کښې مونځ اوکړی نو هغه دې داسې استعمالوی چه د بدن پورته حصه هم پټه وی د لنگ په شان دې په بدن پورې دې نه تری، دا هم هغه معتاد او مناسب هیئت والا خبره ده کومه چه مونځ پورته بیان کړې ده خو دا هم هغه وخت ده چه کله په دې کپړه کښې ددې گنجائش وی، او که هغه زیات وړوکي وی نو بیا یقینا د بدن په مینځ کښې به هغه ترلې شی.

مذاهب ائمه

د جمهور علماء کرامو په نزد دا نهی د تنزیه دپاره ده وعند احمد ﴿للتحریم﴾، یو قول د هغوی دا دې چه په دې صورت کښې به مونځ صحیح نه وی، بل قول د هغوی دا دې چه مونځ خو به صحیح شی، خو گناهکار به وی.

[۶۲۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، وَحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، الْبَغْفِيُّ عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِي عُبَيْدٍ اللَّهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فِي ثَوْبٍ، فَلْيُخَالِفْ بَطْرَقَيْهِ عَلَى عَاتِقَيْهِ".

ترجمه: د ابو هريرة رضی اللہ عنہ نه روایت دې، هغه وئیلی دی، فرمائیلی دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: کله چې مونځ کوی یو کس ستاسو نه په یوه جامه کښې تاو دې کړی دواړه طرفونه د هغې په غاړه کښې.

۱: صحیح مسلم الصلاة ۵۲ (۵۱۶)، سنن النسائي للقبلة ۱۸ (۷۷۰)، (تحفة الأشراف: ۱۳۶۷۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري الصلاة ۵ (۳۵۹)، مسند احمد (۲/۲۴۳)، سنن الدارمي الصلاة ۹۹ (۱۴۱۱) (صحيح)
 ۲: صحيح البخاري الصلاة ۵ (۳۶۰)، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۵۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۵۵، ۲۶۶، ۲۷۰، ۵۲۰) (صحيح)

[۶۲۸] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ مُدَحِغًا مَخَالِفًا بَيْنَ طَرَفَيْهِ عَلَى مَنْكِبَيْهِ".

ترجمه: د عمرو بن سلمه رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه وئیلی دی ما ولیدلو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چي مونځ ئې کولو په یوه جامه کښې مشتمل په هغه او تاو کړیې وو دواړه طرفونه د هغې په اوږو خپلو باندې.

[۶۲۹] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا مَلَاذِمُ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْحَنْفِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بَدْرٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ طَلْقٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَدِمْنَا عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: "يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا تَرَى فِي الصَّلَاةِ فِي الثَّوْبِ الْوَاحِدِ؟" قَالَ: فَأُطْلِقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِزَارَةَ طَارِقٍ بِهِ رِدَاءَةٌ فَاشْتَمَلَ بِرِجْلَيْهِ، ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى بِثَانِيِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا أَنْ قَضَى الصَّلَاةَ قَالَ: أَوَلَكُم مَجْدُ ثَوْبَيْنِ؟"

ترجمه: قيس بن طلق د خپل پلار نه روایت کوي، هغه وئیلی دی، مونږ راغلو نبي صلی اللہ علیہ وسلم ته نو راغي یو سړی ویي وئیل: ای د الله نبي! ستا څه خیال دی د مونځ کولو باره کښې په یوه جامه کښې، هغه وایي: ایله کړو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خپل لنگ جوړه ئې کړو د خپل خادر سره، نو هغه راواچولې په ځان، بیا پاڅیدلو مونځ وکړو مونږ ته نبي صلی اللہ علیہ وسلم، هرکله چې ئې مونځ پوره کړو هغه وویل: ایا هر یو په تاسو کښې بیا موڅي دوه جامي؟ (یعنی هر چا سره دوه جامي کیدل ضروري نه دی نو بیا په یوه جامه کښې به مونځ ولي صحیح نه وی).

بَابُ الرَّجُلِ يَعْقِدُ الثَّوْبَ فِي قَفَاةٍ ثُمَّ يُصَلِّي

باب دې په بیان د سړي کي چې ترې جامه په خپل څټ کي او بیا مونځ کوي

[۶۳۰] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: "لَقَدْ رَأَيْتُ الرِّجَالَ عَاقِدِي أَرْجُلِهِمْ فِي أَعْنَاقِهِمْ مِنْ ضَيْقِ الْأَزْرِ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ كَأَمْثَالِ الصَّبْيَانِ، فَقَالَ قَابِلٌ: يَا مَعْشَرَ النِّسَاءِ، لَا تَرْفَعْنَ رُغُوسَكُمْ حَتَّى يَرْفَعَ الرِّجَالُ".

ترجمه: د سهل بن سعد نه روایت دی هغه وئیلی دي: بیشکه ما لیدلی وو سړی چې ترلې ئې وو خپل لنگونه په څټونو کښې د وجي د تنگوالي نه وروسته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه په مانځه کښې پشان د ماشومانو، نو وویل یو ویونکي: ای ټولگی د ښځو تاسو خپل سرونه مه اوچتوئ تردې چې سړی ئې اوچت کړي.

د ثوب واحد اقسام ثلاثه او د هر یو د استعمال طریقه

ځان پوهه کړه چه ثوب واحد چه په هغې کښې انسان مونځ کوی د هغې درې قسمونه دی، ضیق، وسیع، اوسع، که ضیق دې نو په حدیث کښې د هغې طریق استعمال اترار دې یعنی

(۱) صحیح مسلم للصلاة ۵۲ (۵۱۷)، سنن الترمذي للصلاة ۱۴۲ (۳۳۹)، (تحفة الأشراف: ۱۰۶۸۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للصلاة ۴ (۳۵۵)، سنن النسائي للقبلة ۱۴ (۷۶۵)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۶۹ (۱۰۴۹)، موطا امام مالك للصلاة الجماعة ۹ (۲۹)، مسند احمد (۲۷، ۲۶/۴) (صحيح)

(۲) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۰۲۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۲/۴) (صحيح)

(۳) صحيح البخاري للصلاة ۶ (۳۶۲)، والأذان ۱۳۶ (۸۱۴)، والعمل في الصلاة ۱۴ (۱۲۱۵)، صحيح مسلم للصلاة ۲۹ (۴۴۱)، سنن النسائي للقبلة ۱۶ (۷۶۷)، (تحفة الأشراف: ۴۶۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۳۱/۵) (صحيح)

لنگ اود پا جامې په شان دا د بدن په مینځ کښې ترل پکار دی، او که وسیع دې نو په ځانې د مینځ کښې ترلو نه ست ته نزدې راوستلو سره غوټه ورکول لکه چه په دې ترجمه کښې ذکر شوې دی، او د قسم ثالث یعنی اوسع حکم دا دې چه دا دې استعمال کړې شی په مخالفة بین الطرفين سره لکه چه په حدیث کښې ذکر شوې دی، یعنی ددې کپړې ښې پلو دې په گس طرف باندې او گس پلو دې په ښې اوگه باندې واچولې شی، مخالفة بین الطرفين هم په هغه ځادر کښې کیدې شی کوم چه زیات وسیع وی، او کوم چه کم وسیع وی په هغې کښې به غوټه لگوی، په ست باندې، او د زیات وړوکوالی په صورت کښې به د بدن په وسط کښې ترلې شی، د مصنف په تراجم ابواب او ددې سلسلې د احادیثو نه هم دا تفصیل مستفاد کیږي.

بَابُ الرَّجُلِ يُصَلِّي فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ بَعْضُهُ عَلَى غَيْرِهِ

باب دې په بیان دسري کي چې مونځ کوي په يوه جامه کي بعضي حصه يې په بل پرته وي

[۶۳۱] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ بَعْضُهُ عَلَى .

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دې هغې ویلی دي بیشکه نبی صلی الله علیه وسلم مونځ وکړو په يوه جامه کښې او بعضي حصه په ما پرته وه.

تشریح: په دې باب کښې مصنف چه کوم حدیث ذکر کړې دې هغه باب الصلاة فی شعر النساء کښې تیر شوې دې.

بَابُ فِي الرَّجُلِ يُصَلِّي فِي قَمِيصٍ وَاحِدٍ

باب دې په بیان دسري کي چې مونځ کوي په يو قميص کي

[۶۳۲] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ يَحْيَى ابْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي رَجُلٌ أَصِيدُ، أَفَأَصَلِّي فِي الْقَمِيصِ الْوَاحِدِ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَأَزْرَرَةً وَلَوْ بِشَوْكَةٍ .

ترجمه: د سلمه بن الاكوع نه روایت دې هغه ویلی دي ما تپوس وکړو ای د الله رسوله: زه ښکار کونکی سړی یم، آیا زه مونځ وکړم په يو قميص کي؟ هغه وفرمائیل آو، او ویي تره اگر که په غنه باندې وي.

تشریح: په ثوب واحد کښې د مونځ کولو دوه صورتونه دي، یا خو به هغه کپړه د ځادر د قسم نه وی، یا د قميص په شکل کښې، دا دویم صورت دلته بیانولي شی.

شرح حدیث

قوله: (يا رسول الله صلى الله عليه وسلم اني رجل اصيد فاصلي في القميص الواحد) سلمه بن الاكوع رضي الله عنه رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه زه اکثر د ښکار دپاره خم راو د ښکاری دپاره

(۱) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۷۱)، وقد أخرجه: صحيح مسلم للصلاة ۵۱ (۵۱۴)، سنن النسائي للقبلة ۱۷ (۷۶۹)، سنن ابن ماجه للطهارة ۱۳۱ (۶۵۲)، مسند احمد (۲۰۴/۶) (صحيح)

(۲) سنن النسائي للقبلة ۱۵ (۷۶۶)، (تحفة الأشراف: ۴۵۳۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۹/۴، ۵۴) (حسن)

د خادر او لنگ سنبهالول د مندو د وجې نه گران وي، نو ايا په يو قميص کښې مونځ اوکړم (قميص چونکه سنبهالولو ته ضرورت نه وي په دې وجه په دې کښې سهولت دې خصوصا د ښکار کونکي دپاره، په دې باندې رسول الله ﷺ او فرماييل: «نعم وازروه ولو بشوكة» چه او کوه! خو د هغه قميص گريوان تره اگر که په ازغی سره ولې نه وي، ځکه چه گريوان که پرانستلې وو نو په رکوع کښې يا په بل څه حالت کښې په خپل عورت باندې د نظر پريوتلو امکان دې «وازر» د امر صيغه ده د زرد يزد د باب نصر نه وئيلې شي ترلو ته چه د هغې جمع ازرار راځي، په حديث کښې لفظ د «اصيد» مذكور دې په ظاهره کښې دا د واحد متکلم صيغه ده په وزن د «ايح» او وئيلې شوې دي چه لفظ «اصيد» دې په وزن د «احمر»، چه د هغې معنی ده هغه سرې چه د هغه په ست کښې څه تکليف وي چه د هغې په وجه باندې هغې ته حرکت ورکول او التفات کول گران وي.

لو وقع نظر المصلي على عورته

په دې حديث کښې د گريوان د ترلو حکم ورکړې شوې دې ددې وجه دا بيان کړې شوې ده چه په عورت باندې نظر پريوځي دا مسئله مختلف في ه ده. د امام شافعي او احمد په نزد د مصلي نظر په خپل ستر باندې پريوتلو سره مونځ فاسد کيږي او د مالکيانو په دې کښې اختلاف دې، زمونږ په نزد هم دې کښې دوه اقوال دي خو راجح عدم فساد دې (من هاشم البذل) د دې حديث نه ابن قدامه د صحة صلاة دپاره د ستر عورت په شرط کيدو باندې استدلال کړې دي. کما تقدم

[۶۳۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ بْنُ بَزِيْعٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي حَزْمٍ الْعَامِرِيِّ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَذَا قَالَ، وَالصَّوَابُ: أَبُو حَزْمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَمَّا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فِي قُبَيْصٍ لَيْسَ عَلَيْهِ رِدَاءٌ، فَلَمَّا انْعَرَفَ، قَالَ: "إِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي قُبَيْصٍ".

ترجمه: د ابو حزم نه روايت دې، وئيلی دی ابوداود: دارنگه ویلی دي: او صحیح ابو حزم دی، هغه روايت کوی د محمد بن عبد الرحمن بن ابی بکر نه او هغه ئې د خپل پلار نه کوي، هغه وايي: امامت وکړو مونږ ته جابر بن عبد الله په يو قميص کښې چې نه وو په هغه باندې خادر، هرکله چې فارغ شو هغه وویل: ما لیدلی وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو په يو قميص کښې.

بَابُ إِذَا كَانَ الثَّوْبُ ضَيِّقًا يَتَزَرَّيْهِ

باب دی، کله چې جامه تنگه وي نو لنگه دې ترپښه ووهي

د ثوب ضيق حکم زمونږ په کلام کښې مخکښې تیر شو، او دا چه ثواب واحد چه په هغې کښې مونځ کولې شي د هغې درې قسمونه دي تفصيل مخکښې تیر شو.

۱: (تقرده به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۷۹)، وقد أخرجه: وقد ورد بلفظ: «ثوب واحد» عند: صحيح البخاري للصلاة ۲ (۳۵۳)، صحيح مسلم للصلاة ۵۲ (۵۱۸)، مسند احمد (۲۹۲/۳، ۲۹۶) (ضعيف)

[۶۲۴] حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، وَيَحْيَى بْنُ الْفَضْلِ السَّجِسْتَانِيُّ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّمَشْقِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَاتِمٌ يَعْنِي ابْنَ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ مُجَاهِدٍ أَبُو حَزْرَةَ، عَنْ عِبَادَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍاءَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: أَتَيْنَا جَابِرًا يَعْنِي ابْنَ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "بِئْسَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةٍ، فَقَامَ يُصَلِّي وَكَانَتْ عَلَيَّ بُرْدَةٌ ذَهَبَتْ أَخَالَفُ بَيْنَ طَرَفَيْهَا فَلَمْ تَبْلُغْ لِي، وَكَانَتْ هَذَا ذَا ذِبْ فَتَكْسَتْهَا ثُمَّ خَالَفْتُ بَيْنَ طَرَفَيْهَا ثُمَّ تَوَاقَصْتُ عَلَيْهَا لَا تَسْقُطُ، ثُمَّ جِئْتُ حَتَّى قُمْتُ عَنْ يَسَارِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخَذَ بِيَدِي فَأَذَانَنِي حَتَّى أَقَامَنِي عَنْ يَمِينِهِ، لِحَاءُ ابْنِ صَخْرٍ حَتَّى قَامَ عَنْ يَسَارِهِ فَأَخَذَ بِيَدَيَّ جَمِيعًا حَتَّى أَقَامَنَا خَلْفَهُ، قَالَ: وَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمُقُنِي وَأَنَا لَا أَشْعُرُ، ثُمَّ قَطَعْتُ بِهِ فَأَشَارَ إِلَيَّ أَنْ أَتَزَرَّجَهَا، فَلَمَّا قَرَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَا جَابِرُ، قَالَ: قُلْتُ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِذَا كَانَ وَاسِعًا فَخَالَفْ بَيْنَ طَرَفَيْهِ، وَإِذَا كَانَ ضَيِّقًا فَأَشْدُدْهُ عَلَى حِفْظِكَ."

ترجمه: عبادہ بن الصامت وایہی جی مونہ راغلو جابر بن عبد اللہ تہ، ہغہ وٹیلی دی، زہ لارم د نبی ﷺ سرہ پہ یوہ غزا کنبی، نو پاخیدلو جی مونخ نی کولو، او پہ ما باندی یو خادر وو زہ شروع شوم جی راتاوول می دوارہ طرفونہ د ہغی نو ہغہ ونہ رسیدل ماتہ، او د ہغی خونہی وو ما ہغہ جامہ نسکورہ کرہ بیا می دوارہ طرفونہ د ہغی راتاو کرل، بیا ورکورہ شوم پہ ہغی جی ونہ غورخبری، بیا راغلم تردی جی ودریدم گس طرف د رسول اللہ ﷺ تہ، نو ویی نہولو زما لاس او راتاو بی کریم تردی جی زہ نی ودرولم نبی طرف تہ، راغی ابن صخر تردی جی د ہغہ چپ طرف تہ ودریدو نو مونہ بی و نہولو پہ دوارو لاسونو باندی، تردی جی مونہ نی شاتہ ودرولو، ہغہ وایہی: او شروع شو رسول اللہ ﷺ جی کتل نی ماتہ او زہ نہ پوہیدم، بیا پوہہ شوم، اشارہ نی وکرہ ماتہ جی زہ لنگ ووہم، ہرکلہ جی فارغ شو رسول اللہ ﷺ ہغہ وویل: ای جابر! ما وویل: حاضریم ای د اللہ رسولہ! ہغہ وفرمائیل: کلہ جی کولو وې نو تاو کرہ دوارہ طرفونہ د ہغی، او جی کلہ تنگ وې نو ویی ترہ پہ خپل دودہی باندی.

مضمون حدیث

قولہ: ﴿قال اتينا جابرا يعني ابن عبد الله قال: سرت معي النبي صلى الله عليه وسلم في غزوة الخ﴾ د دې غزوہ نہ مراد غزوہ بواط دہ لکہ چہ د مسلم پہ روایت کنبی تصریح دہ، سیدنا جابر رضی اللہ عنہ د رسول اللہ ﷺ د بعض سفرونو ذکر کوی، حدیث دیر اوږد دې کوم چہ د مسلم شریف د جلد ثانی پہ اخر کنبی دې مصنف د ہغی دلته یوہ تکرہ ذکر کړې دہ چہ د ہغی مضمون دا دې، رسول اللہ ﷺ مونخ کولو ما سوچ اوکړو چہ زہ ہم ورپسی شاتہ نیت اوترم، ما سرہ صرف یو خادر وو چہ د ہغی اغوستلو سرہ بہ ما مونخ کولو ما ہغہ د مخالفت بین الطرفين سرہ اغوستل اوغوبنتل خو ہغہ وانغوستلې شو، پہ ہغہ خادر کنبی یو طرف تہ د جال پہ شان حصہ وہ ہغہ اړخ نی لاندې طرف تہ وو پہ دې وجہ ما ہغہ خادر تاؤ کړو چہ ہغہ لاندې طرف نی پورته راشی او ہغہ جالی دارہ حصہ پورته طرف تہ شی او د ہغی پہ وجہ باندې ماتہ د خادر پہ سنبھالی کنبی څہ مدد ملاؤ شی، پس ما ہغہ خادر د مخکښی پہ شان د

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۶۰)، وقد أخرجه: صحيح مسلم / المسالرين ۲۶ (۱۷۸۸)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۴۴ (۹۷۳)، مسند احمد (۳۵۱/۳) (صحيح)

مخالفة بين الطرفين سره واچولو او هغه جال ښه پورته راغلي وو او د هغې په ذريعه ما د هغه خادر سرونه د خپلې زني لاندې کړل ددې دپاره چه هغه خادر پرې نه اوځي، بيا مي هم په دې حالت کښې په رسول الله ﷺ پسې شاته نيت اوتړلو، رسول الله ﷺ زما لاس اونيولو او زه ئې د گس نه ښې طرف ته راواړولم، لږ ساعت پس زما ملگري (چه د هغه نوم جبار بن صخر دې لکه چه د مسلم په روايت کښې دي) هغه هم راغلو او په رسول الله ﷺ پسې ئې شاته نيت اوتړلو، رسول الله ﷺ مونږ دواړه په خپلو لاسونو مبارکو سره شاته ديکه کړو، او رسول الله ﷺ ماته په مونځ کښې مسلسل کتل خو زه د هغه په اشاره باندې متوجه نه شم، لږ ساعت پس زه پوهه شوم چه هغه ماته په اشارې سره څه حکم کوي، او هغه اشاره دا وه چه چونکه دا خادر وړوکي دې او په دې کښې د مخالفة بين الطرفين گنجائش نشته لهذا دا د خپل بدن په مينځ باندې اوتړه، او بيا د مونځ نه فارغ کيدو باندې ئې هم دا خبره په ژبې سره ارشاد وفرمائيله.

باب الإسْبَالِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د اسبال کې (پرتو کد کښتو نه لاندې) په مانځه کې

د اسبال لغوی معنی پرده وغیره سسته پریخودل دی، او دلته مراد دا دې چه قميص یا ازار د گیتو نه لاندې کول کوم چه د سرو دپاره ممنوع دي.
د اسبال ازار حکم

علماء کرامو لیکلي دي چه که دا د خيلا، د وجي نه وی نو بيا حرام دي او که هم داسې د بي توجه کيدو یا غفلت د وجي نه وی نو بيا مکروه دي، او که د څه عذر او مجبوري د وجي نه وی نو بيا مکروه هم نه دي، لکه چه د صديق اکبر رضي الله عنه په باره کښې راځي چه هغه رسول الله ﷺ ته عرض اوکړو چه زما لنگ لاندې کيږي نو هغه ورته اوفرمائيل چه ستا دا فعل د خيلا، د وجي نه نه دي، په لامع کښې چرته لیکلي دي چه ابوبکر صديق رضي الله عنه د بدن نه مانده وو او خيته ئې دننه وه په دې وجه به د هغه لنگ پخپله لاندې شو، او ددې بالمقابل د علي رضي الله عنه بدن دروند او د هغه خيته بهر راوتلي وه په دې وجه به ئې لنگ ښکته کيدو، بهر حال په داسې شکل کښې هيڅ کراهت نشته

[۱۳۸] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَنَانُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَيْنَمَا رَجُلٌ يُصَلِّيُ مُسْبِلًا إِزَارَهُ إِذْ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اذهَبْ فَتَوَضَّأْ، فَذَهَبَ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ جَاءَ، ثُمَّ قَالَ: اذهَبْ فَتَوَضَّأْ، فَذَهَبَ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ جَاءَ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ: مَا لَكَ أَمَرْتُهُ أَنْ يَتَوَضَّأَ ثُمَّ سَكَتَ عَنْهُ؟ فَقَالَ: إِنَّهُ كَانَ يُصَلِّيُ وَهُوَ مُسْبِلٌ إِزَارَهُ، وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَا يَقْبَلُ صَلَاةَ رَجُلٍ مُسْبِلٍ إِزَارَهُ."

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دي، هغه ويلي دي: يو سړی وو چې مونځ ئې کولو لنگ ئې خکته وو، وويل هغه ته رسول الله ﷺ: لاره شه اودس وکړه. لاړلو اودس ئې وکړو، بيا راغلو، لاره شه اودس وکړه. لاړلو اودس ئې وکړو بيا راغلو، نو يو سړی ورته وويل: اي د

الله رسول! څه دې تالره چې امر دې ورته وکړو په اودس، بيا چوپ شولو د هغه نه، ويې فرمائيل: ده مونځ کولو او لنگ نې خکته وو او بيشکه الله تعالى نه قبلوي مونځ د سړي چې لنگ نې خکته وي.

مضمون حديث

قوله: ﴿بينما رجل يصلي مسبلا ازاره الخ﴾ يو سړی د اسبال ازار سره مونځ کولو، رسول الله ﷺ ورته او فرمائيل چه لار شه اودس اوکړه، هغه لارو او اودس نې اوکړو، رسول الله ﷺ ورته دوباره حکم اوکړو چه لار شه او دوباره اودس اوکړه، هغه دوباره اودس اوکړو، يو سړي عرض اوکړو چه تاسو هغه ته د اودس کولو حکم ولي اوکړو؟ هغه ددې وجه دا بيان او فرمائيله چه د اسبال ازار په حالت کښي الله پاک ته د انسان مونځ نه قبليري. اسبال ازار چونکه بعض وخت د تکبر په بناء باندې وي کومه چه يو باطني گندگي ده ځکه رسول الله ﷺ هغه ته د طهارة الظاهر حکم او فرمائيلو ددې دپاره چه د هغې په اثر سره طهارت باطن حاصل شي ځکه چه الله پاک د ظاهر او باطن ترمينځه يو خاص قسم جوړ ساتلي دي، او دوباره به نې هغه ته د اودس کولو حکم په دې وجه ورکړې وي چه په اول خل به مقصود ښه طريقي سره نه وي حاصل شوي.

[۶۳۷] (۱) حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَخْزَمٍ، حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ أَبِي عَوَّانَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عُمَانَ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "مَنْ أَسْبَلَ إِزَارَهُ فِي صَلَاتِهِ خِلَاءً، فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي حِلٍّ وَلَا حَرَامٍ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَا جَمَاعَةٌ، عَنْ عَاصِمٍ، مَوْقُوفًا عَلَى ابْنِ مَسْعُودٍ، مِنْهُمْ حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَحَمَادُ بْنُ زَيْدٍ، وَأَبُو الْأَحْوَصِ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ.

ترجمه: د ابن مسعود رضي الله عنه نه روايت دي، هغه وئيلي دي، ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئيل: چا چې خکته کړو خپل لنگ په مانځه خپل کښي د وجي د کبر نه نو نه دی د الله د طرف نه په حل او حرمت کښي. وئيل دی ابوداود: روايت کړی دی ددې يو جماعت د عاصم نه په موقوفيت ددې سره په ابن مسعود باندې، بعضي د دوی نه حماد بن سلمه دی او حماد بن زيد دی او ابو الاحوص دی، او ابو معاوية دی.

تشریح: قوله: ﴿فليس من الله في حل ولا حرام﴾ يعني کوم سړي چه په مونځ کښي (د تکبر د وجي نه) اسبال ازار کوی د هغه حال دا دي کوم چه په حديث کښي مذکور دي.

شرح حديث

د جملي په مطلب کښي د شارحينو مختلف اقوال دي.

۱: دا ماخوځ دي د عربو د قول ﴿فلان لا ينفع للحلال ولا للحرام﴾ يعني فلاني سړي ناکاره او بيکاره دي د خلقو په نزد د هغه هيڅ عزت نشته او نه د هغه يو فعل قابل اعتبار دي،

۲: او يائي دا مطلب دي چه دا سړي نه خو يو جائز او حلال کار کوی او نه د الله پاک په نزد د هغه څه احترام دي،

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۹۳۷۹) (صحیح)

۳: يانې دا مطلب دې چې د هغه سرې دپاره نه جنت حلال دې او نه جهنم حرام،
 ۴: او يا دا مطلب دې چې دا سرې د الله پاک په نزد داسې دې چې هغه ته نه د حلال خبر او پرواه شته او نه د حرام.

باب من قال يتزبه اذا كان ضيقا

باب خوکه چه والی چه کپړه وړه وی نو د ننگ په شان تېرل پکار دی

په يو قسم بابونو کښې دفع تکرار

دا باب په ظاهره مکرر دې هم ددې په شان باب مخکښې تیر شو، حضرت په بذل کښې ددې جواب دا لیکلې دې چې په تیر شوی حدیث کښې (فاشده علی حقوق) لفظ راغلي دي، صریح لفظ اتزار هلته نه وو اگر چه معنی د دواړو یوه ده نو گویا مصنف د الفاظ حدیث اتباع او رعایت کښې داسې کړې دی، خو صاحب منهل ددې سره هیڅ تعرض نه دې کړې، یو جواب دا کیدې شی چې په حدیث الباب کښې دا مذکور دی چې که انسان سره یوه کپړه وی نو د هغې نه اتزار کول پکار دی، په حدیث کښې د ثوب واحد په حق کښې مطلقا د اتزار وئیلی شوې دی حال دا چې دا حکم په هغه صورت کښې دې چې کله هغه کپړه وړه او تنگه وی، په دې وجه مصنف د حدیث د مقید کولو دپاره په هغې باندې دا ترجمه قائم کړې ده نو گویا دا ترجمه شارحه شوه، (۱) د بخاری شریف هم په بعض تراجم کښې په بعض صورتونو کښې هم دا توجیه کولې شی چې دا ترجمه شارحه ده.

[۶۳۵] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَوْ قَالَ: قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "إِذَا كَانَ لِأَحَدِكُمْ ثَوْبَانِ فَلْيُصِلْ فِيهِمَا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ فَلْيَتَزَبَّهُ وَلَا يَشْتَمِلِ اشْتِمَالِ الْيَهُودِ".

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنه نه روایت دې، هغه وئیلی دی، چې فرمائیلی دی رسول الله ﷺ: یا هغه وویل: چې وئیلی دی عمر رضی الله عنه: کله چې وې یو ستاسو لپاره دوه جامې نو مونځ دې کوی په هغې کښې که چرې نه وې مگر یوه جامه نو لنگ دې ووهي، او اشتمال دې نه کوی پشان د اشتمال د یهودو.

د اشتمال اليهود والصماء تفسیر

قوله: (ولا يشتمل اليهود) او د یهودو په شان دې خادر نه راټولوی، اشتمال یهود دا دې چې خادر داسې په خپل بدن باندې راټول کړی د پورته نه لاندې چې د لاسونو بهر راوتل ئې گران شی، په دې کښې د تشبه بالیهود نه علاوه د ضرر رسیدو ویره هم ده، که غورځیږی نو خپل ځان به څنگه بچ کوی، دغه شان به ئې د ضرری حیوان نه بچ کیدل هم

۱: په دې توجیه باندې دا اشکال کیدې شی چې که د مصنف مقصود شرح حدیث وی نو هغه حدیث به ئې هم د تیر باب د لاندې راوړې وې هغې سره به هم د شرح حدیث فائده حاصله شوې وه، اللهم (الا ان يقال) چې د اهتمام په قصد ئې ددې دپاره مستقل باب تړلې دې.
 ۲: ترمذی په ابو داود (تحفة الأشراف: ۷۵۸۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۸۲) (صحیح)

گران وی خکه چه دواړه لاسونه خو ئې دننه دي، او هم دا تفصيل د اشتعال الصماء هم کړې شوې دي، د بخاری شریف په یو روایت کښې دي ﴿ نهی رسول الله صلی الله علیه وسلم عن اشتعال الصماء ﴾ په اصل کښې دا د ﴿ الصخرة الصماء ﴾ نه اخستلې شوې دي، هغه مضبوط کانړې چه په هغې کښې منفذ او سورې نه وي، او بعض علماء کرامو د اشتعال الصماء تفسیر دا کړې دي چه یوه کپړه دي داسې واچوی چه د هغې د راټولولو نه پس د هغې یو سر اوچت کړی او په اوږه دي واچوی، په دې صورت کښې د کشف عورت احتمال دي.

[۶۳۶] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ قَارِيسٍ الدَّهْلِيُّ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو ثُمَيْلَةَ يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، حَدَّثَنَا أَبُو الْمُنَيْبِ عُبَيْدُ اللَّهِ الْعَتَكِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرِيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُصَلِّيَ فِي لِحَافٍ لَا يَتَوَشَّعُ بِهِ وَالْآخَرُ أَنْ تُصَلِّيَ فِي سَرَاوِيلٍ وَلَيْسَ عَلَيْكَ رِدَاءٌ".

ترجمه: عبد الله بن بریده روایت کوی د خپل پلار نه، هغه وئیلی دي: منع کړې ده رسول الله ﷺ چې مونځ وکړی په لِحاف کښې او ځان نه پټوي په هغې، او بل دا چې ته مونځ وکړی په پرتوگ کښې او په تا باندې خادر نه وې.

بَابُ فِي كَمْ تُصَلِّي الْمَرْأَةُ

باب دی، په خوجامو کې به ښځه مونځ کوي

[۶۳۹] (۲) حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ بْنِ قَنْفَذٍ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّهَا سَأَلَتْ أُمَّ سَلَمَةَ: مَاذَا تُصَلِّي فِيهِ الْمَرْأَةُ مِنَ الثِّيَابِ؟ فَقَالَتْ: "تُصَلِّي فِي الْخِمَارِ وَالذِّرَعِ السَّابِغِ الَّذِي يُغَيَّبُ ظُهُورَ قَدَمَيْهَا".

ترجمه: محمد بن زید بن قنفذ روایت کوي د خپلې مور نه، بیسکه هغې تپوس وکړو د ام سلمه نه، هغه خو جامې دي چې ښځه پکې مونځ کوي، هغې وویل: مونځ به کوي په لوبڼه کښې او په قميص اوږد کښې هغه چې د خپو شاگانې پټوي.

تشریح: د جمهورو په نزد د زنانه دپاره د مونځ په جامو کښې د دوه کپړو کیدل واجب دی، خمار او قميص (۱) لکه چه په حدیث الباب کښې دی، خمار د سر پټولو او قميص د باقی بدن پټولو دپاره، خو جمهور دا وائی چه مقصود د ټول بدن ستر دي فلو حصل یتوب واحد وسیع جاز. هم دا د ائمه اربعه مذهب دي، وقیل لا بد من ثلاث، وقیل لا بد من اربع، خمار، قميص، ازار، ملحفه، اخري دواړه اقوال د عطاء او ابن سيرین نه نقل دي، ابن قدامه لیکي چه د زنانو دپاره مستحب (د شافعي او احمد په نزد) دا ده چه په درې کپړو کښې مونځ اوکړی، خمار، درع، جلباب یعنی خادر په قميص باندې دپاسه اچولو دپاره.

﴿ والذرع السابغ الذي يغيب ظهور قدميها ﴾ د دې حدیث نه معلومه شوه چه د زنانه قدمین د عورت په حد کښې داخل دی لکه چه د ائمه ثلاثه مذهب دي.

(۱) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۹۸۷) (حسن)

(۲) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۸۲۹۱)، وقد أخرجه: موطأ امام مالك، صلاة الجماعة ۱۰ (۳۶) (ضعيف موقوف)

(۳) د قميص نه اوږده کړته مراد ده لاندې پورې (عربي کړته).

د قدیمین په عوره کیدو باندې استدلال او د احنافو د طرف نه د دې جواب

خو د احنافو د اصح قول خلاف دې، جواب دا دې چې دا حدیث ضعیف دې ددې په سند کښې احمد راوی دې د هغه په باره کښې امام ذهبی فرمائی «لا تعرف»، هم دغه شان ددې حدیث په سند کښې اضطراب دې کوم چې مصنف خپله وړاندې بیان کړې دې، او دا چې اکثر راویانو دا حدیث د ام سلمه رضی الله عنها نه موقوفاً او بعض مرفوعاً روایت کړې دې لهذا په حدیث کښې ضعف پیدا شو.

[۶۴۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُثْمَرَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ يَغْنِي ابْنُ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، أُمِّهَا سَأَلَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَتُصَلِّي الْمَرْأَةُ فِي دِرْعٍ وَخِمَارٍ لَيْسَ عَلَيْهَا إِزَارٌ؟" قَالَ: إِذَا كَانَ الدَّرْعُ سَابِغًا يَغْطِي ظُهُورَ قَدَمَيْهَا"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، وَيَكْرُبُ بْنُ مِزْرٍ، وَحَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، وَاسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، وَابْنُ أَبِي ذَثْبٍ، وَابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، لَمْ يَذْكُرْ أَحَدٌ مِنْهُمْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَرَّوْا بِهِ عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

ترجمه: د ام سلمه رضی الله عنها نه روایت دې، بیشکه هغې تپوس وکړو د رسول الله صلی الله علیه و آله نه، آیا ښځه به مونځ کوي په قميص او لوپته کښې چې لنگ ورسره نه وي؟ هغه وفرمائیل: کله چې وي قميص اوږد پټوي شاگانې د قدمونو. وئیلی دی ابوداود: روایت کړی دی ددې حدیث مالک بن انس او بکر بن مضر او حفص بن غیاث او اسماعیل بن جعفر، او وهب بن ابی ذئب، او ابن اسحاق د محمد بن زید نه، او هغه د خپلې مور نه، او هغې د ام سلمه نه، یو هم نبی صلی الله علیه و آله نه دی ذکر کړی، دوی دا حدیث موقوف کړې دې په ام سلمه باندې.

بَابُ الْمَرْأَةِ تُصَلِّي بِغَيْرِ خِمَارٍ

باب دی چې ښځه مونځ کوي بغیر د خادر نه

[۶۴۱] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ صَفِيَّةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: "لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاةَ حَائِضٍ إِلَّا بِخِمَارٍ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دې، هغه روایت کوي د نبی صلی الله علیه و آله نه، بیشکه هغه وئیلی دي: نه قبلوی الله تعالی مونځ د حائضې (بالغې) مگر د خادر سره. وئیلی دی ابوداود: نقل کړی دی دې لره سعید یعنی ابن ابی عروبه د قتاده نه او هغه د حسن نه او هغه د نبی صلی الله علیه و آله نه.

[۶۴۲] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ، أَنَّ عَائِشَةَ نَزَلَتْ عَلَى صَفِيَّةَ أُمِّ طَلْحَةَ الطَّلْحَاتِ فَرَأَتْ بَنَاتِ لَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ وَفِي حُجْرَتِهِ جَارِيَةٌ فَأَلْقَى لِي حَقْوَةً، وَقَالَ لِي: "شَقِيهِ بِشَقَّتَيْنِ"، فَأَعْطَانِي هَذِهِ نِصْفًا وَالْفَتَاةُ الَّتِي عِنْدَ أُمِّ سَلَمَةَ نِصْفًا، فَأَلْقَى لَهَا أَرَاهَا إِلَّا قَدْ حَاضَتْ، وَأَوْ لَا أَرَاهَا إِلَّا قَدْ حَاضَتْ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَذَلِكَ رَوَاهُ هِشَامٌ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ.

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۸۲۹۱) (ضعيف)

۲: سنن الترمذي الصلاة ۱۶۰ (۳۷۷)، سنن ابن ماجه للطهارة ۱۳۲ (۶۵۵)، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۴۶)، وقد أخرجه: مسند

احمد (۱۵۰/۸، ۲۱۸، ۲۵۹) (صحيح)

۳: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۵۸۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۹۶۶، ۲۳۸) (ضعيف)

ترجمه: د محمد بن سيرين نه روايت دي بيشكه عائشه راغله صفية ته چي مور د طلحة الطلحات ده نو ويي ليدلي لورگاني د هغي، نو هغي وويل: بيشكه رسول الله ﷺ راغي او زما په كوته كښي يوه جيني وه، نو راويي غورخولو ماته خپل لنگ او ويي وئيل ماته: دا دوه ځاني كړه نيم دي له وركړه او نيم هغه جنئ له وركړه چي د ام سلمه سره ده، بيشكه زه نه وينم هغه مگر دا چي بالغه ده، او يا زه نه وينم هغوی دواړو لره مگر چي بالغې دي. وئيلي دي ابوداود: همدا سي روايت كړي دي هشام هم د ابن سيرين نه.

(د زنانه بغير د سر پټولو نه د مونځ حكم)

د ازادي زنانه مونځ بغير د خمار نه يعني بغير د سر پټولو نه بالاتفاق فاسد دي، خو په دي كښي اختلاف دي چه كه مقدار يسيير ښكاره شي نو بيا به څه حكم وي؟ نو دا مخكښي تير شو چه د امام شافعي رحمه الله په نزد به په داسي صورت كښي مونځ فاسد نه وي، پس امام ترمذي رحمه الله د حديث الباب د لاندې فرمائي: «والعمل عليه عند اهل العلم ان المرأة اذا ادركت فصلت وشی من شعرها مكشوف لا تجوز صلاحها وهو قول الشافعي» او د احنافو او حنابله په نزد مقدار يسيير (ما دون الربع) معاف دي.

(د طلحة الطلحات... وجه تسميه)

(ان عائشة نزلت على صفية ام طلحة الطلحات) دا د صفيه صفت دي يعني هغه صفيه كومه چه د طلحة الطلحات مور ده، د طلحة الطلحات نه مراد طلحه بن عبد الله بن خلف دي، هغي ته طلحة الطلحات ولي وئيلي شي؟ ددي لقب كيدو په وجه كښي مختلف اقوال دي، يو قول هغه دي كوم چه د اصمعي نه منقول دي چه طلحه نومي څو رجال دي كوم چه په جود او سخاوت كښي معروف دي، او د هر يو جدا لقب دي هغه دا دي، طلحه بن عبيد الله التيمي، د هغه لقب الفياض دي، طلحه بن عمر بن عبيد الله، دا په طلحه الجواد سره معروف دي، طلحه بن عبد الله بن عوف الزهري دا په طلحة الندي سره معروف دي، طلحه بن الحسن بن علي هغه ته طلحة الخير وئيلي شي. او پنځم دا دي چه څه دلته مذكور دي هغوی ته طلحة الطلحات وئيلي شي ځكه دا په هغوی ټولو كښي زيات سخي وو، او يوه بله وجه ددي دا بيان كړي شوي ده چه د هغه په نيكو نو كښي د ډيرو نومونه طلحه وو.

(فراة بنات لها فقالت: الخ) مضمون حديث دا دي چه يو ځل عائشه رضي الله عنها د صفيه رضي الله عنها كره لاره (هلته ني د هغي جينكي سرتور سر اوليدي)، نو په دي ورته عائشي رضي الله عنها د رسول الله ﷺ د زمانې يوه قصه بيان كړه هغه دا چه يو ځل رسول الله ﷺ زما حجرې ته تشريف راوړلو هلته هغه يوه وينزه اوليده چه د هغي سر ښكاره وو نو رسول الله ﷺ د عائشي رضي الله عنها طرف ته يو لنگ وركړ او وي فرمائيل دا دوه ټكړې كړه او يو ترې دي وينزي ته وركړه او يو هغه وينزي ته اوليزه كومه چه د ام سلمه رضي الله عنها كره اوسيرې ځكه چه زما اندازه دا ده چه دا دواړه د بلوغ حد ته رسيدلي دي لهذا اوس هغوی لره سر پټول پكار دي.

صلاة الامة مع كشف الرأس

خان پوهه كړه چه مسئله دا ده، د وينزي ستر تور سر مونځ كول جائز دي د هغي په حق كښي

د سر پټول واجب نه دی، په مغنی کښې لیکلې دی « لا نعلم احدا خالف فی هذا الا الحسن »
د جمهورو دلیل هغوی دا لیکلې دې چې یو ځل عمر رضی الله عنه یوه وینزه لوپټه په سره اولیده، نو
وې فرمائیل « اکشفی راسک ولا تشبهی بالحرائر » او دلته چې رسول الله صلی الله علیه و آله د ستر د پټولو
او فرمائیل نو کیدې شی چې هغه جینۍ حره وی یا د احتیاط او تعلم ادب دپاره ښې داسې
کړې وی.
د وینزې او ازادې زنانه د عورت حد سره د اختلاف نه مخکښې په تفصیل سره تیر شو.

بَابُ مَا جَاءَ فِي السَّدْلِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د سدل کې په مانځه کې

د سدل په تفسیر کښې اقوال

دلته دوه څیزونه دی، د سدل تفسیر او بل د هغې حکم، ددې ډیر تفسیرونه کړې شوي دي،
ارسال الثوب وجره خيلاء، یعنی قميص او ازار لره زیات اوږدول چې هغې ته اسبال هم وئیلې
شی چې د هغې باب وړاندې تیر شوي دي، او یو تفسیر دا کړې شوي دي کوم چې په اشتمال
اليهود کښې تیر شوي دي چې څادر داسې اچول چې دواړه لاسونه هم پکښې بند شي، او
معروف تفسیر ددې دا دي چې د څادر یا رومال مینځ په سر یا په اوږو باندې واچولې شی
او بیا هغه هم داسې پرېږدي بغیر د ضم طرفین نه (یعنی هغه نه تاوهی) (۱)، علامه
سیوطي رحمته الله علیه هم دې تفسیر ته راجح وئیلې دي، صاحب هدایه، صاحب مغنی او امام بیهقي
هم دا معنی اختیار کړې ده.

(د سدل حکم)

دا د جمهورو په نزد مکروه دي، د امام ابوحنیفه او امام احمد په نزد خو صرف په مونځ
کښې منع دي کما فی البدل عن الخطابی والبدائع وکذا فی الشامی، او د امام شافعي رحمته الله علیه په نزد
مطلقا صلاۃ او خارج از صلاۃ، او د امام مالک رحمته الله علیه په نزد په دې کښې مطلقا کراهت نشته
لکه چې ابن العربی دا نقل کړې دي، هم دا مذهب دي د عطاء او حسن او ابن سیرین وغیره،
ابن رسلان فرمائی چې د امام احمد په نزد کراهت هغه وخت دي چې کله د مونځ کونکي په
بدن باندې صرف یوه کپړه وي، او که یو سرې په قميص باندې سدل او کړي « فلا بأس به »
او نور حضرات دا وائی چې سدل که په قميص وغیره باندې دي نو بیا خو کراهت د تشبه
باليهود د وجې نه دي او که بغیر د قميص نه وي نو لاحتمال کشف العورة.

(۱) مظاهر: کښې لیکلې دي چې سدل دا دي چې کپړه په سر یا په اوږو باندې واچوي او دواړه
طرفین د هغې زورېند وی یعنی د خان نه ښې راتاؤ نه کړي، پس دا منع دي مطلق ځکه چې دا د تکبر
شان دي او په مونځ کښې ډیر بد دي او عرب به د پټکۍ په پلو سره ترکو چې په هغې سره به ښې خوله
پټه شوه، ددې نه ښې هم منع فرمائیلې ده ځکه چې په دې سره قرأت په ښه طریقي سره نه شي ادا
کیدي او سجده نه پوره کیږي، او څوک چې اسوېلي او کړي یا اگرمي او کړي او د هغه د خولې نه
بدبوئی راځي نو هغه لره په مانځه کښې د خولې پټول مستحب دي په لاس سره.

[۶۴۳] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَابْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى، عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ذَكْوَانَ، عَنِ سُلَيْمَانَ الْأَحْوَلِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ إِبْرَاهِيمُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ السَّدْلِ فِي الصَّلَاةِ، وَأَنْ يُعْطَى الرَّجُلُ قَاهُ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ عِيسَى، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ السَّدْلِ فِي الصَّلَاةِ.

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه رسول الله صلی الله علیه و آله منع کړې ده د سدل نه په مانځه کښي «سدل دېته وايي چې جامه په سر واچوي او طرفونه يې لاندې اويزان وي او د دېنه چې سړي خپله خوله پټه کړي. ونيلى دي ابو داود: نقل کړی دی دې حديث لره عطاء نه او هغه د ابو هريره نه، بيشکه نبی صلی الله علیه و آله منع کړې ده د سدل نه په مانځه کښي.

د سدل په حکم کښي اختلاف

قوله: ﴿نهى عن السدل في الصلاة وان يعطى الرجل قاه﴾ د مونځ په حالت کښي د خلي پټول مکروه دی، يعنى ددې حديث په بناء باندې او ځکه چه هغه د قرأت او اذکار نه مانع دې، هم دغه شان په دې کښي تشبه بالمجوس دې ﴿فانهم يتلمثون في عبادتهم النار﴾ يهود د اتش پرستې په وخت په خپله خوله باندې کپړه تړي، لهذا د يخني په زمانه کښي دې په کمبل يا خادر د اچولو په وخت باندې خپله خوله نه پټوي، هم دغه شان دې د سر په رومال يا پټکي سره هم نه کوي، ددې خيال ساتل پکار دی.

[۶۴۴] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى بْنِ الْعَطَاءِ، حَدَّثَنَا حُجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: "أَكْثَرُ مَا رَأَيْتُ عَطَاءً يُصَلِّي سَادِلًا"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا يُضْعِفُ ذَلِكَ الْحَدِيثَ.

ترجمه: د ابن جريج نه روايت دې هغه ونيلى دي: اکثر چې ما عطاء ليدلى دی نو مونځ به يې کولو په حالت د سدل کښي. ونيلى دي ابو داود: او دا ضعيف کوی هغه حديث. تشریح: قوله: ﴿عن ابن جريج قال: اکثر ما رايت عطاء يصلي سادلا﴾ دا مخکښي تير شو چه عطاء د هغه علماء کرامو نه دې چه د هغه په نزد سدل مکروه نه دې. ﴿قال ابو داود: رواه عسل عن عطاء الخ﴾ په حديث سابق يعنى د باب د اول حديث دا دويم طريق دې، مصنف هم دا بيانول غواړي چه ددې حديث يو سند دا هم دې خو اول سند ددې دويم نه غوره دې ځکه چه عسل ضعيف راوی دې.

اشکال او جواب

دلته دا اشکال دې چه عطاء د حديث الباب راوی دې چه په دې کښي د سدل في الصلاة ممانعت دې نو هغه ددې حديث خلاف ولي کوی، نو ددې جواب دا کيدې شی چه د هغوی په نزد د سدل کراهت د ثوب واحد په صورت کښي وی، او که سدل په قميص يا ازار باندې وی نو بيا به کراهت نه وی، لکه چه د امام احمد رضي الله عنه په نزد دی، لهذا کيدې شی چه هغه

^۱: (تقرده به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۱۷۸)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/ الصلاة ۱۶۱ (۳۷۸)، مسند احمد (۲/ ۲۹۵، ۳۴۵)، سنن الدارمي/ الصلاة ۱۰۴ (۱۴۱۹) (حسن)
^۲: (تقرده به ابو داود (صحيح)

سدل په قميص يا ازار باندې کوي، او امام بيهقي ددې توجيه دا کړې ده « وکانه نسي الحديث او حمله على ان ذلك انما لا يجوز للخلاء وکان لا يفعله خلاء » يعنى يا خود هغه نه دا حديث هيرشو او يا دهغه په نزد د حديث محمل هغه سدل دې کوم چه د تکبر د وجې نه وي.

باب الصلاة في شعر النساء

باب دې په بيان د مونځ کي په جامود بنځو کي

[۶۴۵] () حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَشْعَثُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُصَلِّي فِي شَعْرِنَا أَوْ لِحْفِنَا"، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: شَكََّ أَبِي.

ترجمه: د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دې هغې ویلي دي: و و رسول الله ﷺ چې مونځ ئې نه کولو زمونږ په جامو کښې او نه زمونږ په لحفو کښې. وئيلي دي عبید الله شک کړی دی زما پلار.

باب الرجل يصلي عاقصا شعره

باب دې په بيان د سړي کي چې مونځ کوي او وېخته يې غوټه کړې وي

د عقص معنى دا ده چه انسان خپل ويښته په ځانې د ارسال شاته هغه او تړي څنگه چه ئې زنانه تړي.

د کراهت عقص علت مع اختلاف علماء

دا د جمهور علماء ثلاثه په نزد مطلقا مکروه دې او د امام مالک په نزد کراهت په هغه صورت کښې دې چه کوم عقص د مونځ نه مخکښې د مونځ په نيت سره او کړي، او که د مخکښې نه وي نو بيا خو هيڅ باک نشته، خو دا کراهت فی حق الرجال دې د زنانو په حق کښې نشته ځکه چه د هغوی ويښته واجب الستر دی، او د سړو په حق کښې کراهت په دې وجه دې چه په دې صورت کښې ويښته د سجدې نه محروم کول دي، که د انسان د سجدې سره د هغه ويښته هم په زمکه واقع شي نو څه ښه ده! په مصنف ابن ابی شيبه کښې د عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ اثر نقل دې چه کله انسان سجده کوي نو د هغه ويښته هم سجده کوي، او د هر ويښته په بدله کښې ورته اجر ملاويږي. (منهل) هم دغه شان په کتاب الطهارة کښې حديث تير شوي دې « کنا لا نتوضاء من موطى ولا نكف شعرا ولا ثوبا » او وړاندې به هم يو حديث راشي « امرت ان اسجد على سبعة ارباب لا اكف شعرا ولا ثوبا » عند الجمهور په عقص کښې صرف کراهت دې او د حسن بصری نه په دې کښې د مونځ اعاده منقول ده.

[۶۴۶] () حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنِي عُمَرَانُ بْنُ مُوسَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ رَأَى أَبَا رَافِعٍ مَوْلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَهُوَ يُصَلِّي قَائِمًا وَقَدْ غَرَزَ ضَفْرَةً فِي قَفَاةٍ، فَحَلَمَهَا أَبُو رَافِعٍ، فَالْتَفَتَ حَسَنٌ إِلَيْهِ مُغَضِّبًا، فَقَالَ أَبُو رَافِعٍ: "أَقْبَلْ"

۱: انظر حديث رقم: ۳۶۷، (تحفة الأشراف: ۱۶۲۲۱، ۱۷۵۸۹، ۱۹۲۹۶) (صحيح)

۲: سنن الترمذي الصلاة ۱۷۰ (۳۸۴)، (تحفة الأشراف: ۱۲۰۳۰)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۶۷ (۱۰۴۲)،

مسند احمد (۸/۳۹۱)، سنن الدارمي الصلاة ۱۰۵ (۱۴۲۰) (حسن)

عَلَى صَلَاتِكَ وَلَا تَغْضَبْ، فَأَيُّ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: ذَلِكَ كِفْلُ الشَّيْطَانِ، يَعْنِي: مَقْعَدُ الشَّيْطَانِ يَعْنِي: مَغْرَزُ ضَفْرِهِ.

ترجمه: د سعيد بن ابی سعيد المقبري نه روايت دې هغه حديث بيانوي د خپل پلار نه، بيشكه هغه ليدلى وو ابو رافع چې مولى د نبى ﷺ دى، تېر شو په حسن بن على رضی الله عنه باندې او هغه مونځ كولو چې ولاړ وو، او په تحقيق سره هغه خښه كړې وه كمځنى په خپل خټ كښې نو ابو رافع هغه كهلاو كړه، نو حسن ورته په غصه وكتل نو وويل ابو رافع: توجه دې مانځه ته كړه او مه غصه كيږه بيشكه ما اوريدلى دى د رسول الله ﷺ نه هغه به ونيول: دغه د شيطان حصه ده. يعنى ځانې د كيناستو د شيطان دى. مطلب ئې ځانې د ښخولو د كمځنى دى.

تشریح: قوله: «وقد غرز ضفره» «ضفر» په مضميتين سره د ويښتو كمښى، د ضفيرة جمع، يا دا ضفر بالفتح مصدر دې د مضفور په معنى كښې گوند لكيدلى شوى ويښته، يعنى د خپلو ويښتو كمښى ئې گوند كړې وې په خپل ست باندې.

شرح حديث

قوله: «يقول ذلك كفل الشيطان» د «ذلك» اشاره د «غرز الشعر» طرف ته ده، يعنى دا د ويښتو جمع كول د سر نه شاته د شيطان حصه ده، يعنى د شيطان د كيناستلو ځانې «مقعد الشيطان» د كفل تفسير دې او وړاندې «مغرز ضفره» دا د ذلك د اسم اشاره تفسير دې، د مغرز د ښخولو ځانې يعنى هغه ځانې كوم چه د شيطان د كيناستلو دې دا جوړه د هغه كرسى ده.

[٦٤٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّ بَكِيرًا، حَدَّثَهُ أَنَّ كُرَيْبًا مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَأَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْحَارِثِ يُصَلِّي وَرَأَسُهُ مَغْقُوضٌ مِنْ وَرَائِهِ، فَقَامَ مَوْرَاءَهُ فَيَجْعَلُ يَحُلُّهُ وَأَقْرَبَهُ الْآخَرَ، فَلَمَّا انْصَرَفَ أَقْبَلَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَا لَكَ وَرَأْسِي؟ قَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّمَا مِثْلُ هَذَا مِثْلُ الَّذِي يُصَلِّي وَهُوَ مَكْتُوفٌ».

ترجمه: بيشكه عبد الله بن عباس وليدو عبد الله بن الحارث چې مونځ ئې كولو او سريې ترلې وو د شا اړخ نه، نو عبدالله بن عباس ودریدو وروسته د هغه او شروع شو چې كولاوولو يې كمښى دهغه، او هغه بل (عبدالله بن حارث) ورته چپ ولاړ وو، هركله چې فارغ شو راغې ابن عباس ته، هغه وويل: څه دى تالره او زما سر لره، هغه ورته وويل: ما اوريدلى دى د رسول الله ﷺ نه چې هغه به ونيول: بيشكه ددې مثال داسې دى لكه د چا لاسونه چې وروستو سره ترلې شوى وې.

تشریح: قوله: «انما مثل هذا مثل الذي يصلي وهو مكتوف» مكتوف هغه سريې چه د هغه د واړه لاسونه شاته ترلې شوې وى كوم سريې چه په دې حالت كښې مونځ كوى نو ظاهره ده چه د

١: صحيح مسلم الصلاة ٤٤ (٤٩٢)، سنن النسائي للتطبيق ٥٧ (١١١٥)، (تحفة الأشراف: ٦٣٣٩)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٠٤/١)، سنن الدارمي الصلاة ١٠٥ (١٤٢١) (صحيح)

هغه لاسونه سجده اونکړې شی، هم دغه شان چه کوم سړې د وینستو جوړه تړلو سره مونځ کوی د هغه وینسته به هم سجده اونکړې شی، تشبیه په دې لحاظ سره ده.

بَابُ الصَّلَاةِ فِي النَّعْلِ

باب دې په بیان د مانځه ککې په پیزار ککې

[۶۴۸] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادٍ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ ابْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي يَوْمَ الْفَتْحِ وَوَضَعَ نَعْلَيْهِ عَنْ يَسَارِهِ".

ترجمه: د عبد الله بن السائب نه روایت دې، هغه وئیلی دی، ما لیدلی وو نبي ﷺ چې مونځ ئې کولو په ورځ د فتح مکه او کیخودلی ئې وو خپل پیزار خپل چپ طرف ته.

د صلاة فی النعل په باره کښې روایات او په هغې کښې د فقهاء کرامو رائي

په دې باب کښې مصنف روایات قولیه او فعلیه دواړه قسم ذکر کړی دی، پس د باب په اخری حدیث کښې « یصلی حافیا ومتعلا » او د باب په یو حدیث کښې دی « خالفوا اليهود فانهم لا یصلون فی نعالهم ولا خفافهم » اکثر علماء کرامو دا امر په رخصت اباحت باندې محمول کړې دې او ددې تائید د مرسل عبد الرحمن بن ابی لیلی نه کیږی کوم چه په مصنف ابن ابی شیبه کښې دی چه د هغې الفاظ دا دی « قال من شاء ان یصلی فی نعلیه فلیصل فیهما ومن شاء ان یخلع فلیخلع » د دې نه معلومه شوه چه صلاة فی النعل کښې امر د اباحت دپاره دې، امام نووی او قاضی عیاض وغیره حضراتو دا په اباحت باندې محمول کړې دې، خو کیدې شی چه کوم سړې د مخالفت اهل کتاب په نیت سره د حدیث په وجه باندې په نعلین کښې مونځ اوکړی نو په دې نیت به ورته فضیلت ملاؤ شی پس په در مختار کښې دی « (وصلاته فیهما افضل) ... علامه شامی لیکي : ای فی النعل والنخف الطاهرین افضل مخالفة لليهود. وړاندې بیا هغه ددې نور تفصیل لیکلي دې او یو قول د صلاة فی النعل په باره کښې د سوء ادب هم لیکلي دې، او حضرت سهارنپوری رحمته الله په بذل کښې لیکلي دی چه د صلاة فی النعل امر په حدیث کښې د مخالفت یهود په وجه باندې دې او مونځ په هندوستان کښې نصاری وینو چه په پیزار کښې مونځ کوی (د بذل د تالیف په وخت په هند کښې د نصاری حکومت وو، لهذا د مخالفت تقاضه دا ده چه دلته دې پیزار ویستلو سره مونځ اوکړې شی، په منهل کښې ئې د « خالفوا اليهود » د لاندې لیکلي دی چه یهودو به صلاة فی النعال د تعظیم صلاة منافی گنړلو، دویم دا چه هغوی به داسې د موسی عليه السلام په اتباع کښې کول حیث قیل له « فاخلع نعلیک انک بالواد المقدس طوی » لهذا رسول الله ﷺ خپل امت د تشبه بالیهود نه منع کړو.

(۱) سنن النسائي ۷۶ (۱۰۰۸)، والقبلة ۲۵ (۷۷۷)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۲۰۵ (۱۴۳۱)، (تحفة الأشراف: ۵۳۱۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۱۱۱) (صحيح)

[۶۱۹] (حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، وَأَبُو عَاصِمٍ، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبَادٍ بْنَ جَعْفَرٍ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُسْتَبِيبِ الْعَابِدِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: "صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ بِمَكَّةَ فَاسْتَفْتَحَ سُورَةَ الْمُؤْمِنِينَ، حَتَّى إِذَا جَاءَ ذِكْرُ مُوسَى، وَهَارُونَ، أَوْ ذِكْرُ مُوسَى، وَعِيسَى، ابْنُ عَبَادٍ يَشْكُ أَوْ اخْتَلَفُوا، أَخَذَتْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَعْلَةً فَحَدَفَ فَرَكَمَ"، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ السَّائِبِ حَاضِرٌ لَذَلِكَ.

ترجمه: د عبد الله بن السائب نه روایت دي، هغه وئيلي دي: مونځ وکړو مونږ ته رسول الله ﷺ په مکه کښي نو شروع ئې کړو سورة المؤمنون تردې چې ذکر د موسی او هارون ته ورسیدو، او یا ذکر د موسی، او عیسی ته یعنی محمد بن عباد شک کوی او یا اختلاف کوي (د عباد شیوخ د نبی ﷺ نه په روایت کولو کښي)، نو ونيولو توخي رسول الله ﷺ لره، نو قرأت ئې بس کړو نو رکوع ئې وکړه. او عبد الله بن السائب حاضر وو دېته.

مطابقة الحديث للترجمة

قوله: (حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الخ) په دې حديث کښي د صلاة في النعل نفي او اثبات هېڅ ذکر نشته لهذا د حديث د ترجمة الباب سره هېڅ مطابقت رانغلو، جواب دا دي چه دا حديث او د باب اولني حديث دواړه يو دي، راوی اختصار کړې دي، لهذا په اول حديث کښي ذکر راتلل کافي دي.

قوله: (ابن عباد يشك او اختلفوا) ابن جريج فرمائي چه د روایت په الفاظو کښي شک يا خو زما استاذ محمد بن عباد ته شوې دي، د ابن عباد چه کوم گڼي شمير استاذان ذکر دي دا اختلاف د هغوی د طرف نه دي، بعض (جاء ذکر موسى وهارون) وئيلي دي او بعض (ذكر موسى وعيسى).

[۶۵۰] (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي نَعَامَةَ السَّعْدِيِّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، قَالَ: "بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِأَصْحَابِهِ إِذْ خَلَعَ نَعْلَيْهِ فَوَضَعَهُمَا عَنْ يَأْرِهِ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ الْقَوْمُ الْقَوَامَ نَعْلَاهُمَا، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ، قَالَ: مَا حَمَلَكُمَا عَلَى الْقَاءِ نَعَالِكُمَا؟ قَالُوا: رَأَيْنَاكَ الْغَيْثَ نَعْلَيْكَ فَالْقَيْنَا نَعَالَنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَتَانِي فَأَخْبَرَنِي أَنَّ فِيهِمَا قَدْرًا، أَوْ قَالَ: أَذَى، وَقَالَ: إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمَا إِلَى الْمَسْجِدِ فَلْيَنْظُرْ، فَإِنْ رَأَى فِي نَعْلَيْهِ قَدْرًا أَوْ أَذَى فَلْيَمْسَحْهُ وَلْيُصَلِّ فِيهِمَا".

ترجمه: د ابو سعيد الخدری نه روایت دي هغه وئيلي دي، رسول الله ﷺ مونځ کولو خپلو صحابو ته، ويستل هغه دواړه پيزار خپل کيخو دي هغه خپل چپ طرف ته، کله چې دا کار قوم وليدلو نو خپل پيزار ئې ويستلو، هرکله چې رسول الله ﷺ مونځ پوره کړو، هغه وفرمائيل: تاسو باندې څه شی باعث شو په ويستلو د پيزار ستاسو. هغوی وويل: مونږ ته

۱: صحيح البخاري للأذان ۱۰۶ (۷۷۴ تعليقاً)، صحيح مسلم للصلاة ۳۵ (۴۵۵)، سنن النسائي للافتتاح ۷۶ (۱۰۰۸)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۵ (۸۲۰)، (تحفة الأشراف: ۵۳۱۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۱۱/۳) (صحيح)
 ۲: تقدم به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۳۶۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۹۲، ۲۰۳)، سنن الترمذي للصلاة ۱۰۳ (۱۶۱۸)، (صحيح)

وليدی چې تا ويستل پيزار خپل، نو مونږ خپل پيزار ويستل، نو وويل رسول الله ﷺ بيشکه جبريل عليه السلام راغي ماته نو زه ئې خبر کړم چې په دې کښې گندگي ده. او يايي وويل چې دې کښې اذی ده. هغه وفرمائيل: کله چې راشی يو کس ستاسو نه مسجد ته نو ودي گوري: که چرې وويني هغه په خپل پيزار کښې گندگي نو هغه دې اومړی او مونږ دې وکړې په هغې دواړو کښې.

تشریح: قوله: (ان جبريل عليه السلام اتاني فاخبرني ان فيهما قذرا) د «قذرا» په تفسير کښې دوه احتمال دي، يا خو ددې نه نجاست مراد دې يا مستقذر خيز يعنی د کوم نه چه طبيعت کرکه کوی لکه لارې او بلغم وغيره.

الكلام على الحديث من حيث الفقه

د مالکيانو د مسلک په رنړا کښې خو هيڅ اشکال نشته چه د هغوی په نزد طهارة عن النجاسة الحسية شرط صلاة نه دي^(۱) او هم دا قول قديم دي د امام شافعي رحمه الله او د هغوی قول جديد او د جمهور علماء سلفا و خلفا په نزد د نجاست نه طهارة د مانځه د صحت دپاره شرط دي، ابن رسلان فرمائي چه د جمهورو د طرف نه ددې دوه جوابونه دي، يو دا چه د قذر نه مراد غير نجاست دي يعنی شی مستقذر او بل جواب دا چه نجاست قليله کوم چه معفو عنه دي، هغه مراد دي، د کتاب الطهارة په اخير کښې هم دا مسئله تيره شوې ده او صاحب منهل دا ليکلي دي چه د حنابلة قول اشهر دا دي چه که مونږ کونکي د مونږ ترمينځه په خپله کپړه باندې د نجاست علم راشی بيا هغه ددې د معلوميدو نه پس فورا په عمل قليل سره زائل کړی نو مونږ به صحيح شی. والا بطلت

[۶۵۱] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ يَعْنَى ابْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبُو أَنَسٍ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا، قَالَ: فِيهَا غَبْثٌ، قَالَ: فِي الْمَوْضِعَيْنِ غَبْثًا.

ترجمه: حديث بيان کړې دي قتادة، هغه وايي ماته حديث بيان کړې دي بکر بن عبد الله د نبی ﷺ نه په دې سره، هغه وايي: په دې دواړو کښې غبث دي. ويي وئيل په دواړو ځايونو کښې: غبث.

[۶۵۲] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْفَزَارِيُّ، عَنْ هِلَالِ بْنِ مَيْمُونٍ الرَّمْلِيِّ، عَنْ يَعْلَى بْنِ شَدَّادٍ بْنِ أَوْسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "عَالِفُوا الْيَهُودَ فَإِنَّهُمْ لَا يَصْلُونَ فِي نِعَالِهِمْ وَلَا خِفَائِهِمْ".

ترجمه: يعلى بن شداد بن اوس د خپل پلار نه روايت کوي، هغه وئيلي دي، وئيلي دي رسول الله ﷺ مخالفت وکړی د يهوديانو بېشک هغوی مونږ نه کوی په خپلو پيزارونو کښې او نه په موزو کښې.

(۱) وفي رحمة الامة، والاصح عند المالكية ان صلي عالماً بها اي بالنجاسة لا تصح وان جاهلاً او ناسياً صحت، والرواية الاخرى عندهم لصحة مطلقاً واخرى عدم الصحة مطلقاً مثل الجمهور.

(۲) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۴۳۶۲) (صحيح)

(۳) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۸۳۰) (صحيح)

[۶۵۳] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي حَافِيًا وَمُنْتَعِلًا".

ترجمه: عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده روايت كوي هغه وئيلي دي ما وليدلو رسول الله ﷺ چي مونځ نه كولو سره د پيزار نه او بغير د پيزار نه.

بَابُ الْمُصَلِّي إِذَا خَلَعَ نَعْلَيْهِ أَيْنَ يَضَعُهُمَا

باب دی مونځ کونکی چي کله پيزار او کاږي نو کوم ځای کې به يې ږدي

[۶۵۴] (۲) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ رُسْتَمٍ أَبُو عَامِرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ مَاهُكٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلَا يَضَعُ نَعْلَيْهِ عَنْ يَمِينِهِ وَلَا عَنْ يَسَارِهِ فَتَكُونَ عَنْ يَمِينٍ غَيْرِهِ، إِلَّا أَنْ لَا يَكُونَ عَنْ يَسَارِهِ أَحَدًا، وَلِيَضَعَهُمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه روايت دي بيشكه رسول الله ﷺ ويلي دي: کله چي مونځ کوي يو کس ستاسو نه نو نه دي ږدي خپل پيزار بني طرف ته او نه چپ طرف ته نو شي به بني طرف دبل چاته، مگر د اچي چپ طرف ته شي بل څوک نه وي، ږدي دي په مابين د خپو کښي. تريح: قوله: «وليضعهما بين رجليه» د «بين الرجلين» نه مراد يا خو هغه خاص فرجه ده کومه چه د قدمين ترمينځه وي يا د هغه نه وړاندي کونډو ته مخامخ (کذا في البذل) او په منهل کښي دي «والمراد بضعهما امام القدمين فيكونان بين الساقين حال الجلوس والسجود، ويحتمل ان المراد ان يجعلهما تحت صدره وقبل مكان سجوده، د دي نه په وړاندي حديث کښي تير شوي دي چه بني طرف ته دي نه ږدي ځکه چه جهت يمين محترم او قابل تعظيم دي او دا شي نه دي فرمايلي چه شاته دي اوساتي ځکه چه د وړاندي صف والا خلف، د شاته صف والا قدام به اوشي که شاته څوک مونځ کوي، يا به د احتمال سرقه د ويرې نه خشوع فوت شي. (کذا في البذل عن القاري)

وضع نعليه قدام المصلي

علي هذا القياس مخامخ طرف ته د ږدلو هم په حديث کښي ذکر نشته او دلته شارحينو هم د دي سره څه تعرض نه دي کړي، البته په بذل المجهود کښي د کتاب اللباس د يو حديث د لاندي ليکلي دي.

«من السنة اذا جلس الرجل ان يخلع نعليه ويضعهما بجانبه فان جهة اليمين والقبلة يتنزهان عن النعل لما بطرا عليه غالبا من النجاسة»

[۶۵۵] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابُ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةٌ، وَشُعَيْبُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلَعَلَّ نَعْلَيْهِ فَلَا يُدْزِمُهُمَا أَحَدًا، لِيَجْعَلَهُمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ، أَوْ لِيُصَلِّي فِيهِمَا".

(۱): سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۶۶ (۱۰۳۸)، (تحفة الأشراف: ۸۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۷۴/۲) (حسن صحيح)

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۸۵۵) (حسن صحيح)

(۳): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۳۳۱) (صحيح)

ترجمه: ابو هريره رضی اللہ عنہ روایت کوی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نه هغه فرمائیلى دي: کله چي مونخ کوی یو کس ستاسو نه او وهستل خپل پيزار نو ضرر دي نه ورکوی په هغې باندي گاونډي ته، ږدي دي مابين د دواړو خپو کښي، او يا دي پکي مونخ وکړي.

بَابُ الصَّلَاةِ عَلَى الْخُمْرَةِ

باب دي په بيان د مانعه کي په مصلی باندي

[۶۵۶] (۱) حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا غَالِدٌ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَدَّادٍ، حَدَّثَنِي مَيْمُونَةُ بِنْتُ الْحَارِثِ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأَنَا جَذَاءَةٌ وَأَنَا حَابِضٌ وَرُبَّمَا أَصَابَنِي تَوْبُهُ إِذَا سَجَدَ وَكَانَ يُصَلِّي عَلَى الْخُمْرَةِ".

ترجمه: حديث بيان کړي دي ميمونی هغې ویلي دي: و رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چي مونخ به ئي کولو او زه به برابر د هغه وم او زه به حائضه وم، او کله به ماته د هغه جامه هم راوړسیده، او وو چي مونخ ئي کولو په مصلی باندي.

تفريح: قوله: (خمره) هغه وړې بورئ ته وئيلي شی چه په هغې باندي انسان لاس کيخودلو سره صرف سجده او کړې شی او حصير ددي نه لږ لوټي وی چه په هغې باندي یو سړي مونخ او کړې شی، چه د هغې باب به وړاندي راشي، د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه په خمره او حصير باندي مونخ کول ثابت دی او هم دغه شان د خرمني په مصلی باندي هم چه د هغې ذکر په حديث الباب کښي هم شته، د جمهور علماء کرامو هم دا مذهب دي.

بغیر د حائل نه په زمکه باندي سجده او په هغې کښي اختلاف

په دي کښي شک نشته بغیر د واسطې نه په زمکه باندي سجده کول بغیر د حائل نه افضل دی، پس منقول دی چه د عمر بن عبد العزيز رضی اللہ عنہ دپاره به خاوره راوړلې شوه هغه به هغه په درئ دپاسه کيخودله او په هغې باندي به ئي سجده کوله، علماء کرامو ليکلي دي چه هغه به په ظاهره کښي د ډيرې خشوع او تواضع د وجې نه کول نه دا چه هغه به دا ضروري گنرل بلکه زمونږ فقهاء کرام خو فرمائي چه ما ینبت من الارض هم د زمکي په حکم کښي دي، خو د جمهور علماء کرامو په نزد بالواسطه په زمکه باندي سجده کولو کښي هيڅ کراحت نشته برابره خبره ده که هغه خيز د نباتات د قسم نه نه وی په هغې باندي سجده کول مکروه دی پس د مالکيانو نه هم داسي منقول دی (۲)، لکه چه په مدونه کښي دی، او د بعض علماء کرامو رائي دا ده لکه سعيد بن المسيب او ابن سيرين او عروه بن الزبير چه د زمکي نه په

(۱) صحيح البخاري/الحيض ۳۰ (۳۳۳)، والصلاة ۱۹ (۳۷۹)، ۲۱ (۳۸۱)، صحيح مسلم/المساجد ۴۸ (۵۱۳)، سنن النسائي/المساجد ۴۴ (۷۳۹)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ۴۰ (۹۵۸)، (تحفة الأشراف: ۱۸۰۶۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۳۰/۶، ۳۳۵، ۳۳۶)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۰۱ (۱۴۱۳) (صحيح)

(۲) وفي الشرح الكبير ص ۲۵۲: كره سجود علي ثوب او بساط لم يعد لفرش مسجد لا علي حصير لا رفاية فيها وترك السجود علي الحصير احسن ۱۲۵ منه، معلومه شوه چه په مسجد کښي مصلی خورولو سره مونخ کول د مالکيانو په نزد مکروه دی او په معمولی شان بوریه باندي مونخ کولو کښي هيڅ باک نشته، ډير قیحتی پوزکي (دری) دي نه وی. منه ۱۲)

علاوه باندې سجده کول مطلقا مکروه دي او شيعه گان خو دا وائی چه په غير د زمکي نه سجده جائز نه ده.

باب الصَّلَاةِ عَلَى الْحَصِيرِ

باب دي په بيان د مونځ ککي په پور باندې

د خمره او حصير فرق په اول باب کښي تير شوې دي دا دواړه د جنس الارض او نباتات د قبيل نه دي لهذا په دوه مستقل ترجمه قائم کولو کښي هيڅ خاص فائده په نظر نه راځي.

د ترجمة الباب غرض

حضرت شيخ يوه خبره ليکلي ده هغه دا چه کيدې شي په دي ترجمي سره غرض د مصنف ابن ابی شيبه روايت طرف ته اشاره وي او په هغې باندې رد وي، پس په هغې کښي دي چه د عائشي رضي الله عنها نه تپوس او کړې شو چه ايا رسول الله ﷺ به پوزکي باندې مونځ کولو او حال دا چه د الله پاک ارشاد دي **﴿ وجعلنا جهنم للكافرين حصيرا ﴾** نو په دي باندې هغه او فرمايل **﴿ لا ما كان يصلي عليها ﴾** د دي دواړو ترجمو د غرض په سلسله کښي دا هم ونيلي کيدې شي چه په بعض رواياتو کښي په خاورو باندې د سجدي کولو حکم راغلي دي پس د مسند احمد په روايت کښي دي چه رسول الله ﷺ او فرمايل **﴿ ترب وجهك يا رباح ﴾** چه په خاوره باندې سجده کوه، چه د دي نه په ظاهره معلومېږي چه په غير د تراب نه سجده جائز نه ده، خو حافظ عراقی فرمائي چه په دي سره د هغه غرض سجود على التراب نه دي، **﴿ بل الغرض منه تمكين الجبهة من الارض ﴾** يعنی خپل تندي په زمکه باندې ښه طريقي سره ږده، ممکنه ده چه هغه افلح اوليدو چه هغه خپل تندي لره په ښه طريقي سره نه ږدي په دي وجه ئي هغه ته داسي او فرمايل.

د جامع ترمذي ترجمة الباب

امام ترمذي رحمته الله عليه په دي سلسله کښي يوه دريمه ترجمه هم قائم فرمايلي ده، باب ما جاء في الصلاة البسط... بسط د بساط جمع ده کوم چه د خادر او قالين په معنی کښي دي کوم چه د جنس الارض يعنی از قسم نباتات نه دي په خلاف د خمره او حصير، په دي ترجمه کښي البته خاص فائده دا ده چه د تيرو مذاهبو د کتلو نه دا معلومېږي چه بعض علماء کرامو د جنس الارض او د غير جنس الارض فرق کړې دي او د شيعه گانو په نزد خو ارض يا د جنس الارض نه علاوه په يو څيز باندې هم سجده جائز نه ده.

[٦٥٧] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ "يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي رَجُلٌ ضَعُفٌ وَكَانَ ضَعْفًا لَا أُسْتَعِيلُ أَنْ أَصْلِيَ مَعَكَ، وَصَنَعْتُ لَهُ طَعَامًا وَدَعَاةً إِلَى بَيْتِهِ فَصَلَّى، حَتَّى أَرَاكَ كَيْفَ تُصَلِّي فَأَقْتَدِي بِكَ، فَنَضَحُوا لَهُ طَرَفَ حَصِيرٍ كَانَ لَهُمْ فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ"، قَالَ فُلَانُ بْنُ الْجَارُودِ، لِأَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَكَانَ يُصَلِّي الضُّحَى؟ قَالَ: لَمْ أَرَهُ صَلَّى إِلَّا يَوْمَئِذٍ.

(١) صحيح البخاري للأذان ٤١ (٦٧٠)، (تحفة الأشراف: ٢٣٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٣٠/٣، ١٣١، ١٨٤، ٢٩١) (صحيح)

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې، هغه وئيلي دي، چې اوونيلي يوسړي د انصارو نه، اې د الله رسوله! بيشکه زه سړي يم غټ او خپل غټ والي په وجه زه نشم کولی چې تاسره مونځ وکړم، او ډوډي ئې ورله تياره کړه او خپل کور ته ئې راوغوښتلو، نو ورته ئې اوونيل چې مونځ وکړه چې زه دې وينم چې ته څنگه مونځ کوي زه به اقتداء وکړم تا پسې نو هغوی چنرکاو کړو يو طرف د پور د هغه لپاره چې دا وو د هغوی، نو مونځ ئې وکړو دوه رکعاته. وويل فلان بن الجارود انس بن مالک ته: ايا هغه به د څانبت مونځ کولو؟ هغه وويل: ما نه دې ليدلی رسول الله ﷺ مگر په دغه ورځ.

مضمون حديث

قوله: ﴿ قال رجل من الانصار : يا رسول الله! اني رجل ضخم ﴾ د حديث مضمون دا دې چې يو انصاري سړي هغه ته عرض اوکړو چې زما بدن دروند دې مسجد ته بار بار تلل راتل زما دپاره گران دی زه دا غواړم چې ته زما کور ته تشریف راوړې او هلته زما په کور کښې يوځانې کښې مونځ اوکړې او زه به تا په ښه طريقې سره وينم چې څنگه مونځ کوي، او بس بيا د هغې نه پس د مسجد په ځانې به هم هلته مونځ کوم او هغه د هغه ﷺ دپاره خوراک هم تيار کړو پس هغه د هغوی درخواست قبول کړو او يوه ورځ د چاشت په وخت کښې ئې د هغه کور ته تشریف راوړلو او هلته تلو سره ئې مونځ اوکړو.

په دې حديث کښې هغه صحابي رسول الله ﷺ ته په مسجد کښې د مونځ کولو شرکت عذر د خپل بدن ضخامت بيان کړو، په دې باندې ابن رسلان ليکي چې ددې حديث نه معلومه شوه چې د ترک جماعت په عذرونو کښې سمن مفرط هم دې او ابن حبان په دې حديث باندې هم دا ترجمه قائم کړې ده.

د رجل ضخم مصداق

د دې نه پس خان پوهه کړې چې په مسلم شريف کښې هم ددې قسم يوه واقعه د عتبېان بن مالک انصاري رضي الله عنه هم مذکور ده، حافظ فرمائي چې کيدې شي دا واقعه هم دهغه وي او ددې رجل ضخم نه مراد هم هغه وي خو ددې تصريح ماته چرته ملاؤ نه شوه بلکه د ابن ماجه د روايت نه معلومېږي چې دا سړي د انس رضي الله عنه په ترونو کښې وو او عتبېان، د انس تره نه دې، البته مجازا ورته تره وئيلي کيدې شي د قبيلې د يو والي د وجې نه.

﴿ قال فلان بن الجارود ﴾ په بذل کښې ليکلي دي چې کيدې شي چې دا عبدالحميد بن المنذري بن الجارود وي.

[۱۵۸] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى بْنُ سَعِيدٍ الدَّارِمِيُّ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَزُورُ أُمَّسْلِمَ فَيَذْكُرُهُ الصَّلَاةَ أَحْيَانًا فَيُصَلِّي عَلَى سَاطِئِنَا وَهُوَ حَصِيرٌ نَضْحُهُ بِالْمَاءِ.

(۱) تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ۱۳۳۰)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الصلاة ۲۰ (۳۸۰)، والأذان ۷۸ (۷۲۷)، ۱۶۱ (۸۶۰)، ۱۶۴ (۸۷۱)، ۱۶۷ (۸۷۴)، صحيح مسلم/المساجد ۴۸ (۵۱۳)، سنن الترمذي/الصلاة ۵۹ (۳۳۱)، سنن النسائي/المساجد ۴۳ (۷۳۸)، والإمامة ۱۹ (۸۰۲)، ۶۲ (۸۷۰)، موطأ امام مالك/الصلاة ۹ (۳۱)، مسند احمد (۱۳۱/۳، ۱۴۵، ۱۴۹، ۱۶۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۶۱ (۱۳۲۴) (صحيح)

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت بيشکه نبی ﷺ وو چې ملاقات به نې کولو د ام سليم نو کله به پرې د مانځه وخت راغې نو مونځ به نې کولو په يو فرش زمونږ باندې او هغه پور وو چې مونږ چنر کاو کوه په اوبو سره

[۶۵۹] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ، وَعُمَرَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، بِمَعْنَى الْإِسْنَادِ وَالْحَدِيثِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزَّيْدِيُّ، عَنْ يُونُسَ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِي عَوْنٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى الْحَصِيرِ وَالْفُرْوَةِ الْمَذْبُوعَةِ".

ترجمه: د مغیره بن شعبه نه روایت دي هغه وئیلی دی، وو رسول الله ﷺ چې مونځ به نې کولو په پور باندې او په خرمن رنگ شوې باندې.

تشریح: قوله: (يُصَلِّي عَلَى الْحَصِيرِ وَالْفُرْوَةِ الْمَذْبُوعَةِ) رنگ کړې شوې خرمن یعنی د خرمنې مصلی

بَابُ الرَّجُلِ يَسْجُدُ عَلَى ثَوْبِهِ

باب دي په بیان د سړي کي چې سجده کوي په خپله جامه

[۶۶۰] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا بِشْرِ بْنُ أَبِي الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا غَالِبُ الْقَطَّانُ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "كَتَبْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي شِدَّةِ الْحَرِّ، فَإِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ أَحَدُنَا أَنْ يُمْكِنَ وَجْهَهُ مِنَ الْأَرْضِ بَسَطَ ثَوْبَهُ فَسَجَدَ عَلَيْهِ".

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه نه روایت دي، هغه وئیلی دی، وو مونږ چې مونځ به مو کولو د رسول الله ﷺ سره په سخته گرمي کښې، کله چې به طاقت نه لرلو يو کس زمونږ نه چې خپل مخ په ځمکې کيږي نو خوره به ئې کړه خپله جامه په هغې به ئې سجده وکړه.

تشریح: قوله: (بَسَطَ ثَوْبَهُ فَسَجَدَ عَلَيْهِ) دا مخکښې هم تیر شوې دی چه د رسول الله ﷺ په زمانه کښې په مسجد نبوی کښې پوزې (درې)، وغیره د څه فرش خورولو دستور نه وو بلکه په ټول مسجد کښې کانړی خواره وو چه د هغې قصه هم په ابواب المساجد کښې تیر شوې دي، په دې حدیث کښې صحابی فرماني چه د سختې گرمي په زمانه کښې چه به کله مونږ د رسول الله ﷺ سره مونځ کولو نو چه کله به ورته د گرمي د وجې نه په زمکه باندې تندي بدل گران شو نو مونځ کونکي به په سجده کښې خپل خادر خور کړو او په هغې به ئې سجده اوکړه.

په حدیث کښې یوه اختلافی مسئله

د شوافعو په نزد چونکه د مصلی په خپل ثوب ملبوس باندې سجده کول جائز نه دی په دې وجه هغه دا حدیث په ثوب منفصل باندې محمول کړې دي، احناف بلکه جمهورو (٣)، ته ددې د مقید کولو حاجت نشته د هغوی په نزد دا په ثوب متصل باندې هم جائز دي، بلکه ظاهره

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۵۰۹)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۵۴/۱) (ضعيف)

(٢): صحيح البخاري/ الصلاة ۲۳ (۳۸۵)، والمواقيت ۱۱ (۵۴۲)، والعمل في الصلاة ۹ (۱۲۰۸)، صحيح مسلم/ المساجد ۳۳

(۱۶۲۰)، سنن الترمذي/ الجمعة ۵۸ (۵۸۴)، سنن النسائي/ الكبرى التطبيق ۵۷ (۷۰۳)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۶۴

(۱۰۳۳)، (تحفة الأشراف: ۲۵۰)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۰۰/۳)، سنن الدارمي/ الصلاة ۸۲ (۱۳۷۶) (صحيح)

(٣): أبو حنيفة، مالک او أحمد (في رواية) ابن رسلان

دا ده (۱) چه په حدیث کښې هم دا ثوب متصل مراد دې او مطلب دا دې چه سجده ته د تلو په وخت خپل خادر یا د قمیص لمن خورولو سره په هغې باندې سجده کوله مستقل کپړه خورول مراد نه دی د هغه خلقو سره دومره وسعت چرته وو. (او لکلکم ثوبان) د دې دپاره شاهد عدل دي.

تفریع أبواب الصفوف

د صف جوړولو ابواب (احکام او مسائل)

باب تَسْوِيَةِ الصُّفُوفِ

باب دې په بیان د برابرولو د صفونو کې

په بعض نسخو کښې عبارت داسې دې (تفریع ابواب الصفوف)، د (تسوية الصفوف) په باره کښې علامه عینی لیکي: (هو اعتدال القائمين وسد الخلل) یعنی نیغ او برابر او دریدل بغير د تقدم او تاخر نه او د صف په مینځ کښې فراخی نه پریخودل بلکه یوځانې او دریدل د (تسوية الصفوف) حکم سره د ائمه کرامو د اختلاف نه وړاندې په یو حدیث کښې را روان دی.

[۶۶۱] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، قَالَ: سَأَلْتُ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشَ عَنْ حَدِيثِ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ فِي الصُّفُوفِ الْمُقَدَّمَةِ، فَقَدْ تَنَا، عَنْ السَّيِّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ طَرْفَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَلَا تَصُفُّونَ كَمَا تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ عَزَّ وَجَلَّ؟ قُلْنَا: وَكَيْفَ تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ؟ قَالَ: يُتِمُّونَ الصُّفُوفَ الْمُقَدَّمَةَ وَيَتَرَأَّضُونَ فِي الصَّفِّ".

ترجمه: جابر بن سمرة و نیلی دی، چې فرمائیلى دى رسول الله ﷺ: ایا تاسو صف نه جوړوئ لکه څنگه چې ملائکى صف جوړوى په نزد د رب جل و عز، مونږ وویل: ملائکى څنگه صف جوړوى په نزد د رب؟ هغه وفرمائيل: دوى پوره کوى اولنى صفونه او جوختېرى په صف کښې.

تشریح: قوله: (الا تصفون كما تصف الملائكة عند ربهم) دا (عند ربهم) څنگه دې الله پاک د دې په حقیقت باندې پوهیږي ځکه چه الله پاک د مکان نه منزله دې او یا په حذف د مضاف دې ای عند عرض ربهم یا عند عبادة ربهم، هم دغه شان د دې نه معلومه شوه چه فرشتې هم صف جوړولو سره عبادت کوى بلکه دا خود قران کریم نه هم ثابته ده (والصافات صفا) په دې حدیث کښې دی چه ملائک اولنى صفونه پوره کولو سره بیا روستو: صف جوړوى، هم دغه شان په صف کښې یوځانې او دريږي و نیلی شی (رص البناء اذا الصق بعضه ببعض) یعنی څنگه چه د دیوال په رده خپژولو کښې ښختي یو بل پسې جختي کیخودلې شی

(۱) لان المتبادر من الاضافة الثوب المتصل بالمصلي ويؤيده ما رواه ابن لمي شيعة عن عكرمة عن ابن عباس ان النبي صلى الله عليه وسلم صلى في ثوب واحد يتقي بفضوله حر الارض ويردها. منهل

(۲) صحيح مسلم الصلاة ۲۷ (۴۳۰)، سنن النسائي للإمامة ۲۸ (۸۱۷)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۵۰ (۹۹۲)، (تحفة الأشراف: ۲۱۲۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۰۶، ۱۰۱/۵) (صحيح)

[۶۶۲] (حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ الْجَدَلِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ: أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ، فَقَالَ: "أَقِمُوا صُفُوفَكُمْ ثَلَاثًا، وَاللَّهِ لَتَقِيمَنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لَيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ"، قَالَ: فَرَأَيْتُ الرَّجُلَ يَلْزُقُ مِنْكِبِهِ بِمَنْكِبِ صَاحِبِهِ وَرُكْبَتَهُ بِرُكْبَةِ صَاحِبِهِ وَكَعْبَهُ بِكَعْبِهِ.

ترجمه: ابو القاسم الجدلی وایي ما اوریدلی دی د نعمان بن بشیر نه هغه به وئیل: رسول الله ﷺ خلقو ته مخامخ شو او وپی وئیل: نیغ کری خپل صفونه. درې خل، قسم په الله خامخا به تاسو برابر وئ صفونه خپل او یا به مخالفت واچوی الله ستاسو په زړونو کښي. هغه وایي: ما به لیده سړی لره چې جوختوله به ئې اوږده خپله اوږی د خپل ملگری سره، او زنگون خپل د زنگون د ملگری خپل سره او گیتي خپله د گیتي د هغه سره.

شرح حدیث

قوله: (والله لتقيمَنَّ صفوفكم او ليخالفن الله بين قلوبكم) د مخالفت بين القلوب معنى خو ظاهره ده خپل مينځ کښي اختلاف او نزاع.

او ددې وجه دا ده چه الله پاک د ظاهر او باطن ترمينځه يو خاص مناسبت او ربط کيخودلې دې چه هغې سره د يو اثر په بل باندې پريوځي نو هر کله چه د صفونو په ظاهر کښي کوږوالي وي نو د هغې په وجه باندې باطن هم کوږيږي يعنى په زړونو کښي نفرت او دشمنى، علماء کرامو ليکلې دي، الظاهر عنوان الباطن، چه ظاهري حالت د باطنى حالت خبر ورکوي، وړاندې په روايت کښي د (بين قلوبكم) په ځاني (بين وجوهكم) راروان دې او هم دا د صحيحين په روايت کښي دي، بيا په دې کښي د شارحينو دوه قوله دي، چه د وجوه نه مراد صفات دي نو بيا خو به دا دواړه احاديث تقريبا يو شان معنى والا شى او بل قول دا دې چه د وجوه نه ظاهري شکل او صورت مراد دې، په دې صورت کښي به دا وعيد شى د مسخ لکه د رفع راس الامام په باره کښي اول وعيد تير شوې دې، او مطلب به دا وي چه مخ شاته طرف ته اړول، چه د وړاندې په ځاني شاته طرف ته اوگرځولي شى. والعباد بالله تعالى منه.

شرح حدیث او د غیر مقلدينو د طريقې تړونه

قوله: (ورکبته برکبة صاحبه وکعبه بکعبه) دلته ئې په کعب کښي (بکعب صاحبه) نه دي فرمائيلي لکه چه پورته ئې او فرمائيل (بمنکب صاحبه ورکبته برکبة صاحبه) لهذا دا چه کومه د غير مقلدينو طريقه ده چه هر مونځ کونکي کعب د بل مونځ کونکي د کعب سره يوځاني کوي، ددې حديث خلاف ده، خو عام طور سره د شراح حديث د کلام نه معلومېږي چه د (کعبه بکعبه) نه مراد هم دا دې يعنى (بکعب صاحبه) او د بخاري په يو روايت غير مرفوعه کښي ه دغه شان دي (قال النعمان بن بشير رايت الرجل منا يلزق كعبه بکعب صاحبه) بهرحال که د کعب نه مراد هم کعب وي نو بيا به ددې نه مراد حقيقت الصاق نه وي ځکه چه حقيقي الصاق بغير د تکلف نه نه شى کيدې او په دې سره به داسې هيئت پيدا شى کوم چه د مونځ

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۱۶) (صحیح)

د هيئت خلاف دې لهذا ددې نه قرب او محاذات مراد دې. کذا فی لامع الدراری)
 قوله: (قال الحافظ المراد بذلك المبالغة في تعديل الصف وسد خلله) زه وائم چه خپلي گيتي
 لره د ملگری د گيتي سره يوځاني کولو په صورت کښي سد خلل نشته ځکه چه په دې
 صورت کښي اگر چه خواته خالي ځاني خو ختم شي خو د مصلی په خپلو خپو کښي به د
 فرجي اضافه اوشي نو بيا سد خلل چرته شو کوم چه مقصود دې بلکه دا خو به ايځاع خلل
 وي. والله الموفق

[۶۶۳] (حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ يَمَّاكِ بْنِ حَرْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّنَا فِي الصُّفُوفِ كَمَا يَقُومُ الْقَدْحُ، حَتَّى إِذَا ظَنَّ أَنْ قَدْ أَخَذَنَا ذَلِكَ عَنْهُ وَقَفِينَا أَقْبَلَ ذَاتَ يَوْمٍ يَوْجِيهَ إِذَا رَجُلٌ مُنْتَبِذٌ بِصَدْرِهِ، فَقَالَ: "لَتُسَوِّنَنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لَيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وَجْهِكُمْ".

ترجمه: سماک بن حرب وايي چي ما اوریدلی دی د نعمان بن بشیر نه هغه به وئیل: وو نبی
 ﷺ چي مونږ به ئې برابرولو په صفونو کښي لکه څرنگه چي برابرولي شي غشي، تردې
 چي کله هغه گمان وکړو چي مونږ دا خبره زده کړه د هغه نه، او مونږ پوهه شو نو رامخامخ
 شو یوه ورځ ناڅاپه یو سړی وو چي وېستونکی وو سيني خپلي لره، هغه وفرمائیل برابر
 کړئ خپل صفونه او یا به مخالفت واچوي الله ستاسو په مینځ کښي.

تشریح: قوله: (يسوينا في الصفوف كما يقوم القدح) (قدح) بفتحين په معنی د پیاله نه دې
 مراد دا په کسري د قاف او د دال په سکون سره دې د عشي دسته لکه چه د چاقو دسته
 وي، هغه ډیر برابر او هوار تراشلي شي، مطلب ظاهر دې چه څنگه هغه برابرولي شي هم
 دغه شان به رسول الله ﷺ صفونه برابرول.

د حدیث مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ مونږ ته د صفونو د برابرولو تر ډیرې مودې
 پورې تعلیم او تلقین راکولو، تردې چه کله هغه پوهه شو چه اوس مونږ په دې باندې عمل
 شروع کړو نو بیا رسول الله ﷺ ددې متعلق هدایت پریځودلو په دې خیال چه ضرورت
 پاتې نه شو خو ددې نه روستو بیا هغه یوه ورځ اولیدل چه د یو سړی سینه په صف کښي
 وړاندې راوتلي ده نو بیا رسول الله ﷺ هغه وعید بیان کړو کوم چه وړاندې په حدیث کښي
 ذکر شوي دي.

[۶۶۴] (حَدَّثَنَا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، وَأَبُو عَاصِمٍ بْنُ جَوَابِسَ الْحَنْفِيُّ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ طَلْحَةَ
 الْيَاسَمِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْسَجَةَ، عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَقَلَّلُ
 الصَّفَّ مِنْ تَاجِيَةِ إِلَى تَاجِيَةٍ يَمْسَحُ صُدُورَنَا وَمَنَاكِبَنَا، وَيَقُولُ: لَا تَخْتَلِفُوا فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ، وَكَانَ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ
 وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى الصُّفُوفِ الْأُولَى".

ترجمه: د براء بن عازب رضی الله عنه روایت دې هغه وئیلی دی، وو رسول الله ﷺ د صف مینځ

۱: صحيح مسلم الصلاة ۲۸ (۴۳۶)، سنن الترمذي الصلاة ۵۵ (۲۲۷)، سنن النسائي الإمامة ۲۵ (۸۱۱)، سنن ابن ماجه لأئمة الصلاة ۵۰ (۹۹۲)، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۲۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۶، ۲۷۷) (صحيح)
 ۲: سنن النسائي الأذان ۱۴ (۶۴۷)، والإمامة ۲۵ (۸۱۲)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۶)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لأئمة الصلاة ۵۱ (۹۹۳)، مسند احمد (۴/۲۸۴، ۲۸۵، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۴)، دي الصلاة ۴۹ (۱۲۹۹) (صحيح)

کښي به ننوتلو د يو طرف نه بل طرف ته، برابرولي به ئي سيني او اوږې زمونږ او وئيل به يې: تاسو اختلاف مه کوئ مختلف به شي ستاسو زړونه، او وو چې وئيل به يې: بيشکه الله او د هغه ملائک رحمتونه لېږي په اولني صف والا باندې.

تشریح: قوله: ﴿يتخلل الصف من ناحية الى ناحية﴾ يعنی رسول الله ﷺ به د صفونو د برابرولو دپاره هغې کښي داخل شو او ښي او گس طرف نه به ئي د خلقو اوږې او سينه برابروله او وړاندې روستو کولو سره به ئي صفونه برابرول او په ژبي سره به ئي دا فرمائيل: ﴿لا تختلفوا فتختلف قلوبكم﴾... يصلون على الصفوف الاول... اول په ضمي د الف او فتحي د واو سره د ﴿اول﴾ جمع ده، يعنی الله او د هغه ملائک درود لېږي، په وړاندې صف والو باندې، په لفظ جمع راوړلو سره اشاره ده، الاول فالاول طرف ته، گويا اول صف ته فضيلت حاصل دې په ثاني باندې، او ثاني ته په ثالث باندې، وهكذا.

د صف اول په مصداق کښ احوال

خان پوهه کړه چه د صف اول په مصداق کښي د علماء کرامو اختلاف دې، امام بخاری ددې دپاره مستقل ترجمه قائم کړې ده. "باب الصف الاول" د دې په مصداق کښي درې اقوال دي.

۱: اول صف هغه دې کوم چه د امام سره متصل وي مطلقا برابره خبره ده که هغه صف کامل وي يا ناقص لکه د مقصوده اول صف.

۲: امام ته نژدې والا هغه صف کوم چه کامل وي، لهذا چه کوم صف په امام پسې شاته مقصوده کښي وي ددې قول په بناء به هغه صف اول نه وي د ناقص کيدو د وجي نه بلکه د مقصوده نه بهر کوم رومي اولني صف وي هغه به ددې مصداق وي.

۳: او دريم قول دا دې ﴿من سبق الى الصلاة ولو صلى اخر الصفوف﴾ يعنی کوم سړي چه اول مسجد ته لاړ شي برابره خبره ده که مونږ په هر يو صف کښي اوکړي هم هغه د صف اول مصداق دې.

امام نووي رحمه الله فرمائي چه قول اول صحيح او مختار دې، والقولان اخيران غلط. او په شامي کښي د قول اول ليکلو نه پس قول ثاني ليکلو سره فرمائي: وبه اخذ الفقيه ابو الليث توسعه على الامة كيلا تفوتهم الفضيلة. اه

[٦٦٥] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَعَاذٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ، عَنْ يَمَالِكٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّي صُفُوفَنَا إِذَا قُمْنَا لِلصَّلَاةِ، فَإِذَا اسْتَوَيْنَا كَبَّرَ".

ترجمه: د سماک نه روايت دې، هغه وئيلي ما اوريدلي دي د نعمان بن بشير نه، هغه وئيلي دي: وو رسول الله ﷺ چې برابرولو به ئي مونږ کله چې به مونږ ودريدلو مانځه ته کله چې به مونږ برابر شو نو تکبير به ئي وويلو.

(١) انظر حديث رقم: ٦٦٣، (تحفة الأشراف: ١١٦٢٠) (صحيح)

تشریح: قوله: «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسوي صفوفنا اذا قمنا للصلاة» يعني رسول الله ﷺ به زمونږ صفونه هغه وخت برابرول چه کله به مونږ د مونځ دپاره اودريدلو.

تسوية صفوف هغه وخت کيدل پکار دی؟

په دې باندې ابن رسلان شافعي ليکي چه قيام الى الصلاة د اقامت نه پس وي لهذا تسوية الصفوف به په طريق اولي د اقامت نه روستو وي (۱) او هم دا مشهوره خبره ده او زمونږ بعض اصحاب دې طرف ته تلې دي چه تسوية صفوف د اقامت په اواخر کښې کيدل پکار دی ددې دپاره چه د اقامت د پوره کيدو سره سره مونځ شروع شي، وهو خلاف النص، او دا مسئله چه مقتدي به د مونځ دپاره کله اوديريږي هغه زمونږ په نزد سره د ائمه کرامو د اختلاف په باب في الصلاة تقام ولم يات الامام الخ د لاندې تير شوې دې. «فاذا استويانا كبر» امام ترمذي رحمه الله فرمائي چه د عمر رضي الله عنه په باره کښې دي چه هغه يو سړي د صفونو د برابرولو دپاره مقرر کړې وو او مونځ به ئې تر هغه وخته پورې نه شروع کولو چه ترڅو پورې به هغه سړي خبر نه ورکولو چه صفونه برابر شو، هم دغه شان هغه ليکي چه هم دغه شان د علي او عثمان رضي الله عنهما اجمعين نه روايت دي چه دې دواړو حضراتو به هم ددې اهتمام فرمائيلو او په ژبې سره به ئې هم فرمائيل چه «استووا»، تسوية صفوف کوم وخت پکار دی په دې باندې تفصيلي کلام په الحل النهم ص ۱۳۷ کښې موجود دي هلته دي اوکتلي شي، په هغې کښې ليکلي دي چه امام محمد په موطاء کښې فرمائي چه کله مؤذن «حي على الفلاح» ته اورسيږي نو ټول خلق دې اوديريږي او صف بندي او تسوية الصفوف دې اوکړي. وهو قول ابي حنيفة.

قوله: وسدوا الخلل: خلل په معنی د فرجه سره، ددې جمع خلال ده پشان د جبل او جبال.

[۶۶۶] (۲) حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ. وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، وَحَدِيثُ ابْنِ وَهْبٍ أَثَرٌ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الزَّاهِرِيَّةِ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ قُتَيْبَةُ: عَنْ أَبِي الزَّاهِرِيَّةِ، عَنْ أَبِي شَجْرَةَ، لَمَّا يَذْكُرُ ابْنَ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَقِيمُوا الصُّفُوفَ وَحَادُوا بَيْنَ الْمَنَاقِبِ وَسَدُّوا الْخُلُلَ وَلِينُوا بِأَيْدِي إِخْوَانِكُمْ، لَمَّا يَنْقُلُ عِيسَى: بِأَيْدِي إِخْوَانِكُمْ، وَلَا تَذَرُوا فُرْجَاتِ الشَّيْطَانِ، وَمَنْ وَصَلَ صَفًّا وَصَلَهُ اللَّهُ وَمَنْ قَطَعَ صَفًّا قَطَعَهُ اللَّهُ» قَالَ أَبُو دَاوُدَ: أَبُو شَجْرَةَ كَثِيرِ بْنِ مُرَّةَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَمَعْنَى وَلِينُوا بِأَيْدِي إِخْوَانِكُمْ: إِذَا جَاءَ رَجُلٌ إِلَى الصَّفِّ فَذَهَبَ يَدْخُلُ فِيهِ فَيَنْبَغِي أَنْ يُدِينَ لَهُ كُلَّ رَجُلٍ مَنَكِبِهِ حَتَّى يَدْخُلَ فِي الصَّفِّ.

ترجمه: د ابو شجرة نه روايت دي. نه دي ذکر کړي ابن عمر رضي الله عنه چه بيشکه رسول الله ﷺ ويلى دي: ودروي صفونه او برابرې کړي اوږې او بند کړي خاليگاه او نرم شي په لاسونو د ورونرو خپلو کښې. عيسى ندي ويلى (بايدي اخوانکم) او مه پريږدئ لاري د شيطانانو دپاره، او چا چې پيوست کړو صف الله به ئې پيوست کړي، او چا چې پريکړو صف الله به

(۱) او د احنافو مذهب په دې کښې وړاندې راروان دي

(۲) سنن النسائي ۷ الإمامة ۳۱ (۸۲۰)، (تحفة الأشراف: ۷۳۸۰، ۱۹۲۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۹۷/۲) (صحيح)

نی پری کری. وثیلی دی ابوداود: ابو شجرة کثیر بن مرة دی. وثیلی دی ابوداود: معنی د و
لینوا بایدی اخوانکم داده: چي کله یو سرې راشی او صف ته داخلېږي نو مناسب دې هر سرې
لره چي هر سرې ورته اوږې نرمې کړي تردې چي صف کښې داخل شي.

شرح حدیث

قوله: «الخلل» خلل په معنی د فرجه ددې جمع خلال ده لکه جبل او جبال.
قوله: «ومن وصل صفا وصله الله» کوم چه صف یو ځاني کړی الله پاک به هغه د خپل رحمت
سره یو ځاني کړی، د یو ځاني کولو یو صورت دا دي چه په مینځ کښې که چرته خلل وی نو
هغه ختم کړی یا وړاندې صف ناقص وی په هغې کښې د یو یا دوه سړو گنجائش وی نو
هغه پوره کړی. **«ومن قطع صفا قطعه الله»** د قطع صف یو صورت دا دي چه یو سرې کوم چه
په مانځه کښې شریک نه دي هغه د صف په مینځ کښې ناست وی یا یو سرې په صف کښې
د گنجائش کیدو باوجود په دې کښې د داخلیدو والا منع کړی. (افاده السندی).

[۶۶۷] (١) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "رُصُّوا صُفُوفَكُمْ وَقَارِبُوا بَيْنَهُنَّ وَحَاذُوا بِالْأَعْنَاقِ، قَوْلَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنْ لَأَرَى الشَّيْطَانَ يَدْخُلُ مِنْ خَلَلِ الصَّفِّ كَأَنَّهُا الْحَدَفُ".

ترجمه: د انس بن مالک رضي الله عنه روایت دي، هغه روایت کوی د رسول الله صلی الله علیه و آله نه هغه
فرمائیلی دي: جوخت کړئ خپل صفونه او نزدې والی راوړئ په هغې کښې، او مخامخ کړئ
ختونه، قسم په هغه ذات چي زما نفس د هغه په لاس کښې دی زه وینم شیطان چي ننوځی د
خالیگاه د صف نه گویا چي هغه گډورکی دی.

تشریح: **قوله: «وحاذوا بالأعناق»** او ددې نه مخکښې تیر شو چه **«حاذوا بين المناكب»** یعنی
د مونځ کونکو د اوږو او ستونو تر مینځه محاذات پکار دی چه وړاندې روستونه وی، او
د **«حاذوا بالأعناق»** بل مطلب دا هم کیدې شی چه ټول مونځ کونکی په هوار ځاني باندې
اودریږي او په هغه ځاني کښې لاندې باندې نه وی چه بعض په لوړ ځاني ولاړ وی او بعض
په ښکته **«كانها الحذف»** حذف جمع د **«حذفة»** ده، د حجاز بیزه کومه چه توره او وړه
شان وی، د مشکاة په روایت کښې نی د **«حذف»** تفسیر داسې کړې دي یعنی **«اولاد
الضان من الصغار»**

[۶۶۸] (٢) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّلَالِيُّ، وَسَلَمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "سَوِّوا صُفُوفَكُمْ فَإِنَّ نُسُوبَةَ الصَّفِّ مِنْ تَمَامِ الصَّلَاةِ".

ترجمه: انس رضي الله عنه وثیلی دی، چي رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائیلی دي: برابر کړئ خپل صفونه ځکه

(١): سنن النسائي للإمامة ٢٨ (٨١٦)، (تحفة الأشراف: ١١٣٢)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٢٦٠/٣، ٢٨٣) (صحيح)

(٢): صحيح البخاري للأذان ٧٤ (٧٢٣)، صحيح مسلم للصلاة ٢٨ (٤٣٣)، سنن ابن ماجه/لقامة الصلاة ٥٠ (٩٩٣)، (تحفة الأشراف: ١٢٤٣)، وقد أخرجه: سنن النسائي للإمامة ٢٧ (٨١٢)، مسند أحمد (١٧٧/٣، ١٧٩، ٢٥٤، ٢٧٤، ٢٧٩، ٢٩١)، سنن الدارمي/الصلاة ٤٨ (١٢٩٨) (صحيح)

برابرول د صفونو د پوروالی د مانځه نه دی.

تشریح: قوله: فَإِنْ تَسْوِيَةُ الصَّفِّ مِنْ تَمَامِ الصَّلَاةِ، ای من کمال الصلوة: د مونځ کمال په صفونو برابرولو کښي دي.

د تسوية صفوف حکم

د دې نه معلومه شوه چه تسويه د مستحبات نه دي ځکه چه د يو څيز تماميت عرفا د هغه څيز د حقيقت نه خارج منلي شي او هم دا مذهب دي د جمهور علماء کرامو او د بخاري په يو روايت کښي دي «من اقامة الصلاة» د دې نه ابن حزم استدلال کړې دي چه تسويه فرض ده ځکه چه اقامت صلاة فرض دي، ددې جواب د نورو رواياتو پيش نظر دا کيږي شي چه تسوية الصف د اقامة الصلاة على وجه الكمال د قبيل نه دي نفس اقامة صلاة مراد نه دي.

[۱۶۹] (١) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ ثَابِتٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «صَلَّيْتُ إِلَى حَنْبِ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ يَوْمًا، فَقَالَ: هَلْ تَدْرِي لِمَ صَنَعْتُ هَذَا الْعُودُ؟ فَقُلْتُ: لَا وَاللَّهِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضَعُ يَدَهُ عَلَيْهِ، فَيَقُولُ: "اسْتَوْوَا وَعَدِلُوا صُفُوفَكُمْ".

ترجمه: د محمد بن مسلم بن السائب نه روايت دي چي خاوند مقصوري دي، هغه وئيلي دي: ما مونځ وکړو د انس ^{رضي الله عنه} خوا ته يوه ورځ، هغه وويل: ايا ته پوهېږي دا لرگي ولي کيځودلي دي، ما وويل: نه قسم په الله، هغه وويل: وورسول الله ^{صلى الله عليه وسلم} کيځودلو به ئي خپل لاس په هغي او وئيل به يي: برابر شي او برابر کړئ خپل صفونه.

تشریح: قوله: «هل تدري لم صنع هذا العود» په مسجد نبوي کښي د امام د مونځ ځاني ته نژدې يو لرگي ښخ کړې شوې وو، چه په هغي باندې به رسول الله ^{صلى الله عليه وسلم} لاس کيځودلو يا خو به هغه په ديوال کښي وو د کونتي په شان يا به په زمکه کښي ښخ وو، والله تعالى اعلم، د دې تفصيل په الحل المفهم (۱۱۶) کښي شته، په هغي کښي ليکلي دي چه د حضرت گنگوهي په يو تقرير کښي دي چه دا لرگي د رسول الله ^{صلى الله عليه وسلم} مصلي ته نژدې ښخ کړې شوې وو، رسول الله ^{صلى الله عليه وسلم} به د وعظ په وخت په هغي لاس ږدلو او تکیه به ئي پرې وهله.

[۱۷۰] (٢) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْأَسَدِ، حَدَّثَنَا مُصْعَبُ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ أَخَذَهُ يَمِينُهُ ثُمَّ التَفَتَ، فَقَالَ: اغْتَدِلُوا سَوْوَا صُفُوفَكُمْ، ثُمَّ أَخَذَهُ بِيَسَارِهِ، فَقَالَ: اغْتَدِلُوا سَوْوَا صُفُوفَكُمْ».

ترجمه: د انس ^{رضي الله عنه} نه روايت دي ددې حديث هغه وئيلي دي: بيشکه رسول الله ^{صلى الله عليه وسلم} وواکله چي به ودریدلو مانځه ته هغه به ئي ونيولو په ښي لاس سره بيا به ئي وکتل، وېه ئي وئيل: برابر شي، برابر کړئ خپل صفونه. بيا به ئي هغه ونيول د چپ لاس نه، هغه به وويل: تاسو برابر شي او برابر کړئ تاسو صفونه.

١: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۴۷۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۵۴/۳) (ضعيف)

٢: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۴۷۴) (ضعيف)

[۱۷۱] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ يُعْنِي ابْنَ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَتِمُّوا الصَّغْفَةَ الْمُقَدَّمَةَ الَّتِي يَلِيهِ، فَمَا كَانَ مِنْ نَقْصٍ فَلْيَكُنْ فِي الصَّغْفِ الْمُوَخَّرِ".

ترجمه: د انس بن مالک رضی اللہ عنہ نه روایت دی بیشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ویلی دی پوره کری مخکنی صف، بیا هغه چي ورپسی دی، کوم کمي چي دي هغه دي په وروستني صف کښي شي.

[۱۷۲] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ يَحْيَى بْنُ ثَوْبَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمِّي عُمَارَةُ بْنُ ثَوْبَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خِيَارُكُمْ الْيُنُكَمُ مَنَاقِبَ فِي الصَّلَاةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: جَعْفَرُ بْنُ يَحْيَى مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ.

ترجمه: د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دی، هغه وئيلي دی، فرمائيلى دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: په تاسو کښي غوره هغه دی چي ډېرې نرمې وې اوږې د هغه په مانځه کښي. وئيلي دی ابو داود: جعفر بن يحيى د مکې والا و نه دی.

تشریح: قوله: (خياركم اليكنم مناكب في الصلاة) په تاسو کښي د ټولو نه غوره هغه دي کوم چه په مونځ کښي د اوږو په اعتبار سره نرم وي، ددي نه مراد انقياد او اطاعت دي يعنى صفونه برابرولو والا سرې که څوک د اوږو نه اونيسي او څوک مخکښي روستو کوي نو د هغه په حق کښي نرم شي او ضد اونکري، هم دا معنی ددي مقام مناسب ده، او بل مطلب ئي دا ليکلي دي چه ددي نه مراد خشوع او سکون او طمانيت دي.

بَابُ الصَّغُوفِ بَيْنَ السَّوَارِي

باب دي په بيان د صفونو کي په مينځ د ستونو کي

دلته دوه بحثونه دي اول د صلاة بين الساريتين حکم او په هغي کښي اختلاف د علماء کرامو او دويم د منع کولو حکمت.

صَف بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ هُنَّ د مَذَاهِبِ ائِمَّةِ تَحْقِيقِ

اول بحث: امام ترمذي رحمته اللہ علیہ په ائمه کرامو کښي صرف د امام احمد او اسحاق مسلک دا ليکلي دي چه د هغوی په نزد صف بين الساريتين مکروه دي خو د صف تعلق خو د مقتديانو سره وي او د امام او منفرد دپاره خو صف نه وي نو گویا دا کراهت د هغوی په نزد صرف د مقتديانو په حق کښي شو، او د باقي ائمه کرامو د مذاهبو په باره کښي دا دی چه ابن سید الناس فرمائي: هغه ليکي چه د امام احمد نه علاوه د ائمه ثلاثه په نزد د مقتدي په حق کښي هم جائز دي، او امام نووي رحمته اللہ علیہ د مسلم په شرح (۱۹۷) کښي د شوافعو مسلک د جواز ليکلي دي (۲) خو د امام مالک په باره کښي ئي دا ليکلي دي چه د هغه په دي کښي دواړه قوله دی کراهت او عدم کراهت، خو ابن العربي مالکی د مقتدي په حق

۱: سنن النسائي الإمامة ۳۰ (۸۱۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۲/۳، ۲۱۵، ۲۳۳) (صحيح)

۲: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۵۹۳۶) (صحيح)

۳: په ظاهره کښي خو صحيح هم دا ده ځه چه امام نووي رحمته اللہ علیہ ليکلي دي ځکه چه هغه خپله شافعي دي خو صاحب منهل د شوافعو مسلک کراهت في حق المقتدي ليکلي دي

کښې صرف د کراهت قول نقل کړې دې، زه وایم چونکه د مالکیانو په دې کښې دوه قوله دی. (کما قال النووی) په دې وجه د هغوی دا یو قول ابن العربی او دویم قول ابن سید الناس نقل کړې دې، نو اوس حاصل دا شو چه د مقتدی په حق کښې قیام بین الساریتین د حنابلہ په نزد مکروه او د احنافو او شوافع په نزد غیر مکروه، (۱) او د مالکیانو په نزد دواړه اقوال دی کراهت او عدم کراهت.

حکمت منع

بحث ثانی : د دې منع په حکمت کښې د شارحینو درې اقوال دی، اول دا چه په دې کښې قطع صفوف لازمیږي، دویم قول دا چه دا ما بین الساریتین موضع النعال دې، او دریم قول دا دې چه «انه مصلی الجن من المومنین» چه دا د مسلمانانو جناتو د مونځ کولو ځای دې، خو ابن سید الناس قول اول ته ترجیح ورکړې ده او د قول ثانی په باره کښې لیکي چه «انه محدث» یعنی د ساریتین ترمینځه د پیزار ږدلو رواج د رسول الله ﷺ په زمانه کښې نه وو، دا بدعت او روستو رواج دې لهذا دا علت منل صحیح نه دی.

[۶۷۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ هَانِئٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَذَفَعْنَا إِلَى السَّوَارِي فَتَقَدَّمْنَا وَتَأَخَّرْنَا، فَقَالَ أَنَسٌ: "كُنَّا نَتَّقِي هَذَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: عبد الحمید بن محمود وایي چې ما مونځ وکړو د انس بن مالک سره د جمعی په ورځ، نو مونږ ډېکه کړی شو ستنو ته، نو مخکې او وروسته شو. نو وویل انس: وو مونږ چې ځان به مو بچ کولو د ډېنه په زمانه د رسول الله ﷺ کښې.

شرح حدیث

قوله: «صلیت مع انس بن مالک يوم الجمعة الى السواری فتقدمنا وتأخرنا» ما د انس بن مالک ﷺ سره د جمعی مونځ اوکړو، د ترمذی او د نسائی د روایت نه معلومیږي چه دا مونځ په یو امیر پسې شاته کړې شوې وو، خپله انس ﷺ امام نه وو، پس د هجوم په وجه باندې مونږ ستنو طرف ته واپس کړې شو خو په مونږ کښې بعض په وړاندې صفونو کښې او بعض په شاته صفونو کښې شامل شوي یعنی د قیام بین الساریتین نه د بچ کیدلو دپاره.

(۱) **تنبیه :** عموماً د شارحینو د کلام نه او هم دغه شان د بذل المجهود نه معلومیږي چه د امام او منفرد په حق کښې په جواز باندې اتفاق دې، خو په معارف السنن کښې د احنافو د مسلک په باره کښې ابن عابدین او ابن الهمام نه د امام په حق کښې قیام بین الساریتین مکروه لیکلې شوې دې او د مقتدی په حق کښې هغه لیکي «ولما المقتدي فلم يذكر حكمه في كتبنا» خو په بذل المجهود کښې په حواله د مبسوط للسرخسی د مقتدی په حق کښې د عدم کراهت تصریح نقل ده.

(۲) سنن الترمذی الصلاة ۵۵ (۲۲۹)، سنن النسائی للإمامة ۲۳ (۸۲۲)، (تحفة الأشراف: ۹۸۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۳۱/۳) (صحیح)

د رواياتو تعارض

د دې روايت نه معلومېږي چه دې خلكو د ساريتين ترمينځه مونځ نه دې كړې، حال دا چه د ترمذي او نسائي په روايت كښې ددې خلاف موجود دې، (فصلينا بين السارين) ددې يو جواب خو دا كيدې شي چه كومو بعضو ته ځانې ملاؤ شوې وو هغوى شاته او مخكښې صفونو ته لاړل او چاته چه ځايونه نه وو ملاؤ شوې هغوى د ساريتين ترمينځه مونځ او كړو لهذا دا د راويانو اختصار دې، او يا دې دا په تعدد د واقعه باندې محمول كړې شي او په كوكب كښې ئې ددې جواب دا وركړې دې چه د (تقدما و تاخرنا) نه مراد په وړاندې او روستو صفونو كښې شامليدل نه دى بلكه ددې ستونو ترمينځه مونځ كول مراد دى ځكه چه د مسجد نبوي اساطين مستوى نه وو، په هغې كښې څه كوروالي وو هم په دې وجه باندې د هغوى ترمينځه د مونځ كونكو صف برابر پاتې نه شو، هم دا مراد دې د تقدم او تاخر نه، په دې صورت كښې به د دواړو روايتونو مفهوم متحد شي.

قوله: (فقال انس: كنا نتقى هذا على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم) د دې حديث نه د صلاة بين السارين مطلقا كراهت معلومېږي چه په ائمه كرامو كښې د چا مذهب هم نه دې، خو دلته يو بل روايت دې چه د كوم امام ترمذي رحمه الله حواله وركړې ده (وفى الباب عن قرة بن اياس المزني) دا حديث په ابن ماجه كښې دې چه د هغې الفاظ دا دى (كنا نهى ان نصف بين السوارى على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم ونظرده عنها طردا)

الكلام على دلائل الفريقين

په دې حديث كښې ممانعت د مطلق صلاة نه دې بلكه د صف د قائمولو دې او د صف تعلق د مقتديانو سره وى، لهذا حديث انس كوم چه مطلق دې هغه به ددې حديث سره مقيد كولي شي، لهذا داسې به د مقتدى په حق كښې كراهت ثابت شي، لكه چه د حنابله وغيره مذهب دې، ددې جواب حضرت په بذل كښې دا وركړې دې چه حديث د انس رضي الله عنه صحيح دې، كما قال الترمذي، خو هغه مطلق دې (۱) د مطلق كراهت خو څوك هم قائل نه دى او د كوم روايت نه چه ددې تقييد كولي شي هغه ضعيف دې په دې كښې هارون بن مسلم راوى ضعيف او مجهول دې لهذا په كراهت باندې استدلال تام نه دې، هم دغه شان د صحيحين په روايت كښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم صلاة بين السارين كول په بيت الله شريف كښې ثابت دى او د صحيحين روايت اگر چه د منفرد په حق كښې دې خو غير منفرد به په منفرد باندې قياس كولي شي، حضرت فرمانى چه په مبسوط للسرخسې كښې تصريح ده ددې خبرې چه (اصطفاف بين الاستوائتين) مكروه نه دې، (لانه صف فى حق كل فريق وان لم يكن طويلا)

(۱) په دې باندې زما دا كلام دې چه دا حديث به مطلق به هغه صورت كښې وى چه د (كنا نتقى هذا) اشاره د صلاة الى السارين طرف ته اومنلې شي، او كه ددې مشار اليه (الصف) بين السارين اومنلې شي لكه چه د كلام د سياق تقاضه ده نو بيا به دا حديث مطلق نه وى او د تقييد دپاره به د ابن ماجه د روايت طرف ته هم حاجت نه وى، فتأمل فقه دقيق.

باب مَنْ يُسْتَعَبُّ أَنْ يَلِيَ الْإِمَامَ فِي الصَّفِّ وَكَرَاهِيَّةُ التَّأَخُّرِ

باب دې په بيان د دې چې چاله مستعبد دي چې نزدې وي امام ته په صف کې او كراهيت د وروسته والي

[۶۷۴] (حَدَّثَنَا ابْنُ كَثِيرٍ، أَخْبَرَنِي سَفْيَانُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لِيَلِيَنَّ مِنْكُمْ أُولُو الْأَحْلَامِ وَالنَّهْيِ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ".

ترجمه: د ابو مسعود نه روايت دې هغه ويلي، چې فرماييلي دي رسول الله ﷺ: نزدې دي شي ماته په تاسو كښې خاوند د عقلونو، بيا هغه كسان چې دوى ته نزدې وي، بيا هغه كسان چې دوى ته نزدې وي.

د حديث تشرح:

د ليليني صرفى تحقيق:

قوله: «لِيَلِيَنَّ مِنْكُمْ أُولُو الْأَحْلَامِ وَالنَّهْيِ» دا لفظ د ولى نه دې چه د هغې معنى ده نزدې او په شروع كښې لام، لام امر دې او نون مشدد، او د مسلم په روايت كښې بغير د ياء نه دې «لِيلِيَنَّ» په دې صورت كښې په نون مخفف وى كوم ته چه نون وقايه وئيلي شي او په بعض رواياتو كښې باوجود د ياء نه «لِيلِيَنَّ» ياء ثاني په سكون او تخفيف نون سره دې خودا د قواعدو خلاف په دې وجه دې چه دا لام لام امر دې كوم چه جازم دې او په حالت د جزم كښې د حرف علت سقوط ضرورى دې، ملا على قارى ددې تاويل كړې دې چه دا ياء دلته د اشباع د كسرې د وجې نه ده، يا په اصل كلمه باندې د تنبيه دپاره راوړلې شوې ده. كما فى قراءة انه من يتقى ويصبر.

د الاحلام لغوى تحقيق

قوله: «الاحلام» يا خود «حلم» بالكسر جمع ده، چه د هغې نه مراد عقل او پوهه ده، يا «حلم» بضم الحاء چه د هغې معنى د خوب ده، خو دلته ترې مراد بلوغ دې، په اول صورت كښې به د احلام نه مراد عقلاء وى او په دويم صورت كښې به بلغاء، والنهى د نهية جمع ده په معنى د عقل، يعنى عقلاء په اول صورت كښې به «أُولُو الْأَحْلَامِ وَالنَّهْيِ» د دواړو مصداق يو وى يعنى عقلاء په دې صورت كښې به دا عبارت «وَالْفَى قَوْلَهَا كَذْبًا وَمِينًا» د قبيل نه وى يعنى تغاير فى اللفظ لره د تغاير فى المعنى حكم وركولو سره عطف راوړل، او په دويم صورت كښې به د معنى تكرار وى بلكه د اول نه مراد بلغاء او د ثاني نه مراد عقلاء دى. قوله: «ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ» يعنى بيا چه څوك هغوى ته نزدې وى، د عقل يا بلوغ په اعتبار سره دهغې نه كم درجه وى لكه مراهقين بيا چه څوك هغوى ته نزدې وى لكه صبيان مميزين يا په اعتبار د عقل د هغې نه د كمې درجې وى، او وئيلي شوې دى چه ددې نه مراد «نساء»

۱: صحيح مسلم الصلاة ۲۸ (۴۳۲)، سنن النسائي للإمامة ۲۳ (۸۰۸)، ۲۶ (۸۱۳)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۵ (۹۷۶)، (تحفة الأشراف: ۹۹۹۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲۲/۴)، سنن الدارمي للصلاة ۵۱ (۱۳۰۲) (صحيح)

دی وقیل (خنائی) او د صفونو ترتیب د فقهاء کرامو په نزد داسې دی، صفوف الرجال، ثم الصبيان ثم الخنائی ثم النساء

[۶۷۵] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، وَزَادَ: وَلَا تَخْتَلِفُوا فَاخْتَلَفَ قُلُوبُكُمْ وَإِبَاكُمْ وَهَيْشَاتُ الْأَسْوَاقِ.

ترجمه: د عبد الله نه روایت دي، هغه روایت کوي د نبی ﷺ نه په مثل د هغې، او زیادتې کړې دي. او تاسو اختلاف مه کوئ مختلف به شی ستاسو زړونه، او خان وسانې د چغو د بازارونو نه.

تشریح: قوله: (وایاکم وهیشات الأسواق) د (هیشة) معنی د اواز او چتول او اختلاط دواړه راځي یعنی په مسجدونو کبسي شور مه کوئ لکه چه په بازارونو کبسي وی، یا د ترتیب مذکور خلاف مه کوئ څنگه چه په بازارونو او دکانونو باندې د خلقو تر مینځه څه ترتیب نه وی ټول په یوځای باندې روان وی، دویمه معنی د مقام زیاته مناسب ده ځکه چه په حدیث کبسي ترتیب بیانولې شی.

[۶۷۶] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى مَيَّامِنِ الصُّفُوفِ".

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دي هغې وئيلي دي، چې فرمايلى دي رسول الله ﷺ بيشكه الله او د هغه ملائكه رحمتونه لېږي په بني طرفونو د صفونو باندې.

بَابُ مَقَامِ الصَّبِيَّانِ مِنَ الصَّفِّ

باب دي په بيان د ځای د ماشومانو کي د صف نه

[۶۷۷] (۳) حَدَّثَنَا عَيْسَى بْنُ شاذَانَ، حَدَّثَنَا عِيَّاشُ الرَّقَّامُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا قُرَّةُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا بَدِيلٌ، حَدَّثَنَا شَهْرُ بْنُ حَوْشَبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غُنْمٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو مَالِكٍ الْأَشْعَرِيُّ: أَلَا أَحَدٌ لَكُمْ بِصَلَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: "فَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَصَفَّ الرِّجَالَ وَصَفَّ خَلْفَهُمُ الْغُلَمَانُ ثُمَّ صَلَّى بِهِمْ، فَذَكَرَ صَلَاتَهُ، ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا صَلَاةٌ"، قَالَ عَبْدُ الْأَعْلَى: لَا أَحْسَبُهُ إِلَّا قَالَ: صَلَاةُ أُمِّي.

ترجمه: ابو مالک الاشعري ويلي دي ايا زه بيان نه کړم تاسو ته مونځ د نبی ﷺ، هغه وويل: مونځ ئې ودرولو، او صف ئې کړل سړي او صف ئې کړل وروسته د هغوی نه هلکان، بيا ئې مونځ وکړو هغوی ته، ذکر يې کړو مونځ د هغه بيا ئې وويل: دارنگه مونځ دی. وئيلي دي عبد الاعلی: زه گمان نه کوم مگر دا چې هغه وويل مونځ د امت زما.

(۱): صحيح مسلم / الصلاة ۲۸ (۴۳۲)، سنن الترمذي / الصلاة ۵۴ (۲۲۸)، (تحفة الأشراف: ۹۴۱۵)، وقد أخرجه: مسند احمد

(۱/۴۵۷)، سنن الدارمي / الصلاة ۵۱ (۱۳۰۳) (صحيح)

(۲): سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۵۵ (۱۰۰۵)، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶۷/۸، ۸۹، ۱۶۰)،

(حسن) بلفظ: علي الذين يصلون الصفوف.

(۳): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۴۱/۵، ۳۴۲، ۳۴۴) (ضعيف)

تشریح: د جمهور علماء کرامو او اکثر شوافعو په نزد د صبیان دپاره مستقل صف پکار دی په سرو پسې شاته، د امام مالک او بعض شوافعو په دې کنبې اختلاف دې هغه داسې وائی « یقف کل صبی بین رجلین لیعلموا منهم الصلاة (وکذا فی المیزان للشعرانی) په حدیث الباب کنبې د جمهورو د مسلک تائید دې او صاحب منهل مالکی لیکلې دې چه که صبی یو وی نو د سرو سره دې اودریږی په شاته صف کنبې دې خانله نه اودریږی.»^(۱)

باب صَفِّ النِّسَاءِ وَكَرَاهِيَةِ التَّأَخُّرِ عَنِ الصَّفِّ الْأَوَّلِ

باب دې په بیان د صف درزنانو کې او کراهیت د وروستوالی د اولنی صف نه

[۶۷۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّازُ، حَدَّثَنَا خَالِدٌ، وَاسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَاءَ، عَنْ سُمَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أُولَاهَا وَشَرُّهَا آخِرُهَا وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا وَشَرُّهَا أُولَاهَا".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه رویت دی، هغه وئیلی دی، چې فرمائیلى دی رسول الله ﷺ بهترین صف د سرو اولنی دی او بدترین ئې اخیرنی دی، او غوره د صفونو د بنځو نه اخیرنی دی او بدترین ئې اولنی دی.

تشریح: قوله: «خیر صفوف الرجال اولها وشرها اخرها» ابن العربی فرمائی:

- ۱: دا په دې وجه چه په دې کنبې سبقت الی الخیر دې،
- ۲: دویم په دې وجه چه مقدم مسجد افضل دې د موخر مسجد نه،
- ۳: دریم دا چه په دې کنبې د امام قرب دې. «وخیر صفوف النساء اخرها وشرها اولها» ځکه چه په اول صورت کنبې د سرو سره قرب دې او په دویم صورت کنبې د هغوی نه بعد (لرې والي) دې، هم دغه شان سړی په تقدم مامور دی او زنانه د تاخر او احتجاب.

[۶۷۹] (۲) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ عِكْرَمَةَ بْنِ عَمَارٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَزَالُ قَوْمٌ يَتَأَخَّرُونَ عَنِ الصَّفِّ الْأَوَّلِ حَتَّى يُؤَخَّرَهُمُ اللَّهُ فِي النَّارِ".

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها نه روایت دې، هغې وئیلی دی، چې فرمائیلى دی رسول الله ﷺ هميشه دی یو قوم چې وروسته والی کوی د اول صف نه تردې چې الله ئې وروسته کړی په اور کنبې.

تشریح: قوله: «لا يزال قوم يتأخرون عن الصف الاول حتى يؤخرهم الله في النار» یعنی بعض خلق

۱: او د امام احمد رحمه الله مذهب هغوی دا لیکلې دې چه صبی لره د سرو سره په امام پسې شاته اودریدل نه دی پکار، د عمر رضي الله عنه نه هم روایت دې چه که هغه به یو ماشوم په صف کنبې اولیدو نو هغه به ئې لرې کولو، په ظاهره کنبې به مراد دا وی چه هغه به ئې په وروستو صف کنبې اودرولو.

۲: صحیح مسلم الصلاة ۲۸ (۴۴۰)، سنن الترمذی الصلاة ۵۲ (۲۲۴)، سنن النسائي/الإمامة ۳۲ (۸۲۱)، سنن ابن ماجه/الإمامة الصلاة ۵۲ (۱۰۰۰)، (تحفة الأشراف: ۱۲۶۳۷، ۱۲۵۸۹، ۱۲۵۹۶، ۱۲۷۰۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۴۷)،

۳: سنن الدارمي الصلاة ۵۲ (۱۳۰۴) (صحیح)

۴: تفرده له ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۸۶) (صحیح)

به اول صف نه شاته پاتې كيدو د وجې نه او د هغې د اهتمام د ترك كولو په وجه باندې اخر يعنې د انجام په لحاظ سره جهنم كښې داخل كړې شې، يا به نې الله پاک د جهنم نه وروستو راوباسي.

مطلب دا دې چه هميشه اول صف پريخودل او مسجد ته ناوخته تلل د داسې قبائحو د ارتكاب سبب جوړيدې شې كوم چه مفضی الى النار وى، نه دا چه صرف د صف اول په ترك باندې انسان د اور مستحق كيږي.

[۶۸۰] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْخَزَائِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ، عَنْ أَبِي نَعْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى فِي أَصْحَابِهِ تَأَخُّراً، فَقَالَ لَهُمْ: "تَقْدُمُوا فَأَتُمُّوا بِي، وَلِيَا تَمَّ بِكُمْ مِنْ بَعْدِكُمْ، وَلَا يَزَالُ قَوْمٌ يَتَأَخَّرُونَ حَتَّى يُؤَخِّرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضي الله عنه نه روايت دې، بيشكه رسول الله صلی الله علیه و آله وليده په خپلو ملگرو كښې وروستوالی، نو ويې وئيل هغوی ته: مخكې شئ ما پسې اقتداء وكړئ، او اقتداء دې وكړئ تاسو پسې هغه څوك چې تاسو نه وروسته دي، او هميشه يو قوم وروسته والی كوی تردې چې الله تعالى ئې وروسته كړي.

شرح حديث

قوله: ﴿رَأَى فِي أَصْحَابِهِ تَأَخُّراً﴾: تقدموا فاتموا بي ولياتم بكم من بعدكم (۲) يعنى وړاندې كيدو سره په اول صف كښې د مونځ كولو كوشش كوي ددې دپاره چه زما مونځ ته كتلو سره اتباع او كړې شئ او بيا شاته صف والا تاسو ته كتلو سره ستاسو اتباع او كړې يعنى ستاسو د وجې نه هغه زما تابعداری او كړې شې، او دا مطلب هم كيدي شې چه تاسو په ښه طريقه باندې زما تابعداری كوي ددې دپاره چه وروستو راتلونكى (تابعين) ستاسو تابعداری او كړې (ذكر المعين القارى فى المرقاة) او امام شعبی رحمته الله ددې حديث نه په يوه بله مسئله كښې استدلال كړې دې يعنى د اقتداء بالماموم جواز، چه وړاندې صف والا به د امام د اقتداء نيت كوي او شاته صف والا دې د وړاندې صف والو د اقتداء نيت او كړې، او د علامه عینی رحمته الله رائي دا ده چه هم دې طرف ته د امام بخاری رحمته الله ميلان هم دې، ځكه چه هغه په دې باندې ترجمه قائم كړې ده (باب الرجل ياتم بالامام وياتم الناس بالماموم) خودا ضروري نه ده چه د امام بخاری رحمته الله مراد دې هم دا وى كوم چه شعبی خيال كوي، بلكه د بخاری په نزد هم د حديث محمل هم هغه وى كوم چه جمهورو اختيار كړې دې، د حضرت گنگوهي رائي په لامع كښې هم دا ده.

(۱): صحيح مسلم الصلاة ۲۸ (۴۳۸)، سنن النسائي للإمامة ۱۷ (۷۹۶)، سنن ابن ماجه إقامة الصلاة ۴۵ (۹۷۸)، (تحفة الأشراف: ۴۳۰۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹/۳، ۳۴، ۵۴) (صحيح)

(۲) ملا علي قاري رحمته الله ليكلي دي چه د تاخر نه مراد تاخر عن الصف الاول او تاخر عن العلم دواړه كيدي شې، لملي الاول معناه ليصف العلماء في الصف الاول وليقف من دونهم في الصف الثاني فان الصف الثاني يقتدون بالصف الاول ظاهراً لا حكماً وعلي الثاني المعني ليتعلم كلهم مني احكام الشريعة ويتعلم التابعون منكم وهكذا قرنا بعد قرن

باب مقام الإمام من الصف

باب دې په بيان د خای د ودریدو د امام کې د صف نه

یعنی امام لره په صف کې چېرته او دریدل پکار دی، په نورو الفاظو د امام د قیام د خای د مقتدیانو د صف سره څه نسبت پکار دی، پس د حدیث نه معلومه شوه چې هغه نسبت د تنصیف پکار دي چې امام داسې او درېږي چې د هغه نه شاته د مقتدیانو صف د هغه ښی او گس طرف ته برابر وي لکه چې فرمائی: وسطوا الامام.

[٦٨١] (١) حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُسَافِرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي قُدَيْكٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ بَشِيرٍ، عَنْ خَلَادٍ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّهَا دَخَلَتْ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيُّ فَسَمِعَتْهُ يَقُولُ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "وَيَسْطُوا الْإِمَامَ مَوْسِدًا وَالْخَلَلَ".

ترجمه: حدیث بیان کړې دي ابو هریره، هغه وئیلی دي، چې فرمائی دی رسول الله ﷺ: مینځ کېږي امام او خالیگاه بند کړي.

شرح حدیث

پس فرمائی «وسطوا الامام» یعنی امام په مینځ کې ساتئ، او دا هله کیدې شي چې کله مقتدیان دواړو طرفونو ته برابر وي او په دې صورت کې به دا لفظ «وسط» د سین په سکون سره وي، او بعض وائی چې دا «وسط» بفتح السین دي چې د هغې معنی افضل ده. «وکذلك جعلناکم امة وسطا» وبقال «فلان وسط القوم ای خیرهم» لهذا د حدیث معنی شوه «اجعلوا امامکم خیرکم»، یعنی څوک چې په تاسو کې افضل وي هغه خپل امام او گرځوي، او بعض وائی چې دا حدیث د زنانو په حق کې دي پس د زنانو په امامت کې هم داسې وي چې هغه په مینځ کې او درېږي، هم دغه شان امام ابو یوسف رحمته الله هم په خپل مسلک باندې استدلال کوي چې که مقتدیان دوه وي نو ښی او گس طرف ته دي او درېږي. (من هاشم البذل)

باب الرجل یصلی وحده خلف الصف

باب دې په بيان د سړي کې چې مونځ کوي خالنه وروسته د صف نه

[٦٨٢] (١) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَحَفْصُ بْنُ غَمْرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ غَمْرٍ، عَنْ مَرْثَةَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ غَمْرٍ، عَنْ رَاشِدٍ، عَنْ وَابِصَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَصَلِّي وَحْدَهُ فَأَمَرَهُ أَنْ يُعِيدَ"، قَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ: الصَّلَاةُ.

ترجمه: د وابصة نه روایت دي، بیشکه رسول الله ﷺ وليدلو يو سړی چې مونځ ئې کولو وروسته د صف نه خالنه نو امری ورتو وکړو چې بیاني وکړه. وئیلی دی سليمان بن حرب: مونځ تشریح: قوله: «ان رسول الله صلى الله عليه وسلم رأى رجلا يصلي وحده فامره ان يعيد» انفراد خلف الصف د جمهورو په نزد مکروه دي، او د امام احمد او امام اسحاق بن

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٤٦٠٠) (ضعيف)

(٢): سنن الترمذي للصلاة ٥٨ (٢٣٠)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ٥٤ (١٠٠٤)، (تحفة الأشراف: ١١٧٣٨)، وقد أخرجه: مسند احمد ٢٢٧/٤، ٢٢٨، سنن الدارمي للصلاة ٦١ (١٣٢٣) (صحيح)

راهویه په نزد مفسد صلاة دې، لهذا د جمهورو په نزد به د اعادي حکم په طريقه د استحباب وی او د حنابله په نزد په طريقه د وجوب شو^۱، او د جمهورو مستقل دليل په وړاندې باب کښې راروان دې، دلته سوال دا دې چې اخريواخي سرې به څه کوي؟ جواب دا دې چې يو کس دې راکاږي، د احنافو او شوافعو مذهب هم دا دې ځکه چې د طبراني په يو روايت کښې يو زيادت دې «هلا دخلت في الصف او جررت احدا» لکھنا ضعيفة. مالک او احمد د جر قائل نه دی هم دغه شان مفتي به قول زمونږ په نزد هم دا دې چې جذب دې نه کوي ځکه چې په دې کښې د بد لگيدو او فتنې ويره ده. لقلة العلم بالمسائل.

باب الرَّجُلُ يَرْكَعُ دُونَ الصَّفِّ

باب دې په بيان د سرې کي چې رکوع کوي اخواد صفن نه

[۶۸۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، أَنَّ يَزِيدَ بْنَ زُرَيْعٍ حَدَّثَهُمْ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ زِيَادِ الْأَعْلَمِ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، أَنَّ أَبَا بَكْرَةَ حَدَّثَ أَنَّهُ دَخَلَ الْمَسْجِدَ وَنَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَاكِعٌ، قَالَ: فَرَكَعْتُ دُونَ الصَّفِّ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "زَادَكَ اللَّهُ حِرْصًا وَلَا تَعُدْ".

ترجمه: حديث بيان کړې دې حسن، بيشکه ابابکره حديث بيان کړې دې، بيشکه هغه ننوتلو مسجد ته او د الله نبي ﷺ په رکوع کښې وو، هغه وايي: ما رکوع وکړه اخواد صف نه نو وويل نبي ﷺ: زيات دې کړی الله تعالی تالره حرص او داسي مه کوه.

تشریح: دا باب د ماقبل سره مربوط دې، مسئله او اختلاف په مخکښې باب کښې تیر شو، په دې باب کښې مصنف د ابوبکره رضی الله عنه حديث ذکر کړې دې چې د هغې مضمون دا دې چې یوه ورځ هغه مسجد ته د مونځ دپاره داخل شو او جماعت ولاړ وو او رسول الله ﷺ په رکوع کښې وو نو هغه سوچ او کړو چې که ما صف ته د رسیدو نه پس د مونځ نیت اوترلو نو دا رکعت به رانه لاړ شي په دې وجه هغه صف ته د رسیدو نه مخکښې نیت اوترو او د رکوع په هیئت کښې تلو سره په صف کښې شامل شو، رسول الله ﷺ د مونځ نه د فارغ کیدو نه پس او فرمائیل: «زادک الله حرصا ولا تعد» گویا د هغه د عزم او جذبي تحسین ئې او فرمائیلو چې د نیکی د حاصلولو حرص خو دې مبارک شه خو چونکه دا صورت کوم چې تا اختیار کړې دې دا د قاعدې خلاف دې په دې وجه بیا داسي مه کوه، دا حديث د جمهور دليل دې په پورته ذکر شوې مسئله کښې، ځکه چې دلته هم د تحریمه په وخت انفراد خلف الصف بیا موندلې شو، ابن حبان کوم چې یو مشهور محدث دې هغه په دې مسئله کښې د حنابله سره دې، خو هغه دا خاص صورت د مسئلې نه مستثنی کړې دې هم ددې حديث په وجه باندې.

۱ ابن الهمام هم دا خبره لیکلې ده او زمونږ د بعض فقهاء کرامو په نزد اعاده صلاة ته واجب هم لیکلې ده ځکه چې انفراد خلف الصف مکروه تحریمی دې «واجب عنه صاحب البدائع بوجه اخر حيث قال وامره بالاعادة شاذ ولو صح فحمل علي انه كان بينه وبين الصف ما يمنع الاقتداء وفي الحديث ما يدل علي ذلك لانه قال في ناحية من الارض. اهد هغوی د کلام نه هم معلومیږي چې امر د وجوب دپاره دې»
(صحيح البخاري للأذان ۱۱۴ (۷۸۳)، سنن النسائي للإمامة ۶۳ (۸۷۲)، تحفة الأشراف: ۱۱۶۵۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵/۳۹۷، ۴۲، ۴۵، ۴۶، ۵۰) (صحيح)

[۶۸۴] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا زِيَادُ الْأَعْلَمُ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ أَبَا بَكْرَةَ جَاءَ وَرَسُولُ اللَّهِ رَأَيْتُمْ فَرَكْتُمْ دُونَ الصَّفِّ ثُمَّ مَشَى إِلَى الصَّفِّ، فَلَمَّا وَقَفَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ، قَالَ: أَيُّكُمْ الَّذِي رَكِعَ دُونَ الصَّفِّ ثُمَّ مَشَى إِلَى الصَّفِّ؟ فَقَالَ أَبُو بَكْرَةَ: أَنَا. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "زَادَكَ اللَّهُ جِرْصًا وَلَا تُعَدُّ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: زِيَادُ الْأَعْلَمُ زِيَادُ بْنُ فُلَانَ بْنِ قُرَّةَ وَهُوَ ابْنُ خَالَةِ يُونُسَ بْنِ عَبِيدِ اللَّهِ.

ترجمه: بیشکه ابوبکره راغی او رسول الله ﷺ په رکوع کښي وو، نو هغه رکوع وکړه خوا د صف نه بیا لارلو صف ته، هرکله چې نبي ﷺ مونغ خلاص کړو، نو ويي وويل: کوم يو په تاسو کښي رکوع وکړه خوا د صف نه بیا لارلو صف ته؟ ابوبکره وويل: ما، نو نبي ﷺ وويل: الله دې ستا حرص زيات کړي، بیا داسې مه کوه. ويلي دي ابوداود: زياد الاعلم هغه زياد بن فلان بن قرة دي او هغه خوي د خاله د يونس بن عبید دي.

تشریح: قوله: «ولا تعد» دا لفظ درې طريقو سره لوستلې شوې دي. «لا تعد» صيغة النهي من العود، «لا تعد» د دال په ضمي سره، صيغة النهي من العود يعنى د بيا دپاره داسې په منډه مه راځه، لا تعد صيغة النهي من الاعداء اى لا تعد تلك الصلاة.

فانده: د حديث الباب راوی ابوبکره رضی الله عنه دي چې د هغه نوم نفيح بن الحارث دي، دا طائفې دي، صحابه کرامو چې کله د طائف د قلعه محاصره اوکړه نو هغه ددې قلعه د جهت نه رسن رازورندولو سره په هغې باندې لاندې راغلي وو او په مسلمانانو کښي شامل شوې وو، «بکره» رسن ته وائي هم دا د هغه د کنيت وجه ده.

تفريع أبواب السترة

د ستري باره کښي ابواب (احکام ومسائل)

باب مَا يَسْتُرُ الْمُصَلِّيَّ

باب دې په بيان د هغې کي چې ستړه جوړېږي د مصلي دپاره

د دې ځانې نه ابواب الستره شروع کيږي، د ستري متعلق مصنف ډير ابواب قائم کړي دي، د ستري په باره کښي ډير بابونه او مسائل دي چې د هغې په شروع کښي پيژندل ضروري دي، د حضرت شيخ په تقرير ابوداود السعي المحمود کښي دي چې صاحب د البحر الرائق د ستري متعلق تقريبا اولس بحثونه او مسائل ذکر کړي دي، امام ابوداود د هغې نه څو بيان کړي دي او هم دا خبره حضرت شيخ په اوجز المسالك کښي هم ليکلي ده.

د ستري متعلق لس بحثونه

- ۱: معنى السترة لغة وشرعا، ۲: حكم السترة، ۳: قدرها طولاً، ۴: نفعها لمن، ۵: حريم المصلي، ۶: قدر الفاصلة بين المصلي والسترة، ۷: الحكمة فيها، ۸: السترة بالراحلة، ۹: السترة بالخط، ۱۰: در المار.

(۱) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۵۹) (صحيح)

البحث الاول: معنى السترة لغة وشرعا

السترة فى الاصل "ما يستر به مطلقا ثم غلب على ما ينصب قدام المصلى (طحاوى) يعنى مطلق هغه خيز چه د هغې په ذريعه د دوه خيزونو ترمينځه پرده راشي، او د فقهاء كرامو په عرف كښې هغه خيز ته وئيلې شى كوم چه د مونځ كونكى مخې ته قائم كړې شى د تيريدونكو نه د خپلولت دپاره.

البحث الثانى: حكم السترة

ستره قانمول د انصه اربعه په نزد سنت ده، ابن العربى د امام احمد مذهب د وجوب ستره نقل كړې دې، حضرت شيخ په اوجز كښې ليكي چه دا صحيح نه ده بلكه هغه په دې كښې د جمهورو سره دې.

البحث الثالث: قدرها طولاً

د سترې مقدار په اوږدوالى او پلن والى كم از كم يو ذراع دې، په حديث كښې راځي «مثل مؤخرة الرجل واما عرضا فقليل ينبغى ان يكون فى غلظ اصبع»

البحث الرابع: نفعها لمن

د سترې فائده او نفع: وئيلې شوى دى چه د مونځ كونكى طرف ته راجع ده ددې دپاره چه د مونځ خشوع زائل نه شى، كه ستره ئې قائم نه كړه نو د خلقو د تيريدو د وجې نه به خشوع ضائع شى «وللا يحتاج الى الدرع» يعنى تيريدونكى ته د لرې كولو ضرورت راپېښ نه شى، بل قول دا دې چه د هغې نفع تيريدونكى طرف ته عائد ده ځكه چه اوس به هغه په تيريدو سره گناهگار نه وي خو په دواړو فائدو كښې منافات څه دې، لهذا دا به اووئيلې شى چه په ستره كښې دا دواړه قسم فائدي دي.

البحث الخامس: حریم المصلی

د حریم مصلی مطلب دا دې چه د مونځ كونكى مخې ته هغه حصه چه د هغې تيريدل د ستره نه كيدو په صورت كښې ممنوع دې، د جمهور علماء كرامو په نزد دا د درې ذراع په اندازه دې كوم چه تقريبا د مصلی د محل قیام نه د موضع سجود پورې دې، لهذا دهغې د واره نه به تيريدل ناجائز وي، او د احنافو په نزد په يو روايت كښې په اندازه د دوه صفونو دې او يو روايت په اندازه د درې صفونو دې، دا خو شو په اعتبار د صحراء يعنى ښكاره ميدان كښې، او په مسجد كښې دننه د مونځ كونكى مخې ته تيريدل خو مطلقا جائز نه دى، گويا ټول مسجد حریم مصلی دې كه هغه مسجد وړوكي وي يا لوني وي، او وئيلې شوې دى چه په دواړو كښې فرق دې، په مسجد صغير كښې خو مرور مطلقا ممنوع دې او مسجد كبير د صحراء په حكم كښې دې، يو قول په حریم مصلی كښې بل دې كوم چه شيخ ابن الهمام او صاحب بدائع اختيار كړې دې يعنى "متهى بصر المصلی لو صلى صلاة الخاشعين" يعنى خشوع او خضوع سره د مونځ كولو په صورت كښې بغير د قصد نه د زمكې د كومې حصې پورې چه په نظر راځي هغه حصه حریم مصلی دې، لهذا په دومره حصه كښې نه شى تيريدې.

البحث السادس : قدر الفاصلة بين المصلى والسترة

په دې سلسله کښې وړاندې باب راروان دې، "باب الدنو من السترة" د مصلى او سترې ترمينځه فاصله کم نه کم غوره ده ددې دپاره چه لاره تنگه نه شی او تيريدونکى په تکليف نه شی، بهر حال په دې سلسله کښې دوه احاديث راغلي دي يو هغه کوم چه په دې باب کښې ذکر شوې دې ﴿کان بين مقام النبى صلى الله عليه وسلم وبين القبلة ممر عنز﴾ يعنى د بيزې د تيريدو په اندازه فاصله، چه په کوم ځاى کښې بيزه تيريدې شی، او بل حديث دا دې چه رسول الله ﷺ په کعبه کښې مونځ ادا او فرمائيلو ﴿وبينه وبين القبلة ثلاثة اذرع﴾ يعنى د رسول الله ﷺ او د قبلي د ديوال ترمينځه د درې ذراع فاصله وه او ممر العنز په قدر د يو ذراع وى، په ظاهره دې دواړو کښې تخالف دې چه د هغې دوه جوابونه دي، اول دا چه رومبې روايت په حالت د سجود باندې محمول دې يعنى موضع سجود او د سترې ترمينځه په قدر د يو ذراع فاصله وى، او بل روايت کښې محل قيام او د سترې ترمينځه فاصله مراد ده، دويم جواب ددې هغه دې کوم چه داودى ورکړې دې چه کم از کم فاصله په قدر د ممر شاة دې او زيات نه زيات درې ذراع.

البحث السابع : الحكمة فيها

په ستره قائم کولو کښې حکمت "قيل هي كف البصر عما ورائها وجمع الخاطر بربط الخيال بها" يعنى يو څيز لره د مخامخ کولو نه بغير په ښکاره ميدان کښې په مونځ کولو سره نظر په يو ځاى باندې نه ايساريږي، او چه کله يو خاص نااشنا شان څيز مخامخ وى نو په هغې باندې ايساريږي نو هم په دې وجه باندې ستره قائمولى شی ددې دپاره چه نظر او خيال مجتمع وى، هم دغه شان بل حکمت په دې کښې "اعلام موضع السجود" يعنى حريم مصلى کوم چه موضع السجود دې د هغې په نځښه کول دي چه په هغې کښې څوک تير نه شی.

البحث الثامن : السترة بالراحلة

ابن رسلان ليکي چه د امام شافعى رحمه الله په نزد صلاة الى الدابة مکروه دې او هغه حديث په ضرورت باندې محمول کړې دې او د ضرورت په وخت جائز دې هم دغه شان د مالکيانو په نزد دابه لره ستره جوړول خلاف مستحب دى (صرح به الدسوقي) او د احناف او حنابله په نزد په دې کښې هيڅ باک نشته کما فى الاوجز ددې سلسلې مزيد فوائد په باب الصلاة الى الراحلة کښې راځي.

البحث التاسع : السترة بالخط

د دې باب ددې نه روستو متصلا راروان دې هغه دا چه که د سترې دپاره يو څيز ملاؤ نه شی نو څه به کوى؟ په يو حديث کښې دى کوم چه وړاندې راروان دې چه رسول الله ﷺ او فرمائيل ﴿فليخط خطا﴾ چه خپلې مخې ته دې په زمکه باندې کرښه راکاږي، هم ددې حديث په بناء باندې امام احمد د ستره بالخط قائل دې، اگر چه حديث ضعيف دې او خپله د امام احمد رحمه الله نه نقل دى "حديث الخط ضعيف" خو ددې باوجود ددې قائل دې، امام

مالک د ستره بالخط قائل دې، د امام شافعی په دې کښې دوه اقوال دی، او د احنافو په نزد مشهوره خو هم دا ده چه خط لره اعتبار نشته ځکه چه هغه د لرې نه په نظر نه راځی او د سترې چه کومه فائده ده یعنی اعلام موضع السجود هغه په دې سره نه حاصلیږی خو نور فوائد ترې حاصلیدی شی، کف البصر عما ورائها وغیره، بیا په دې کښې دا اختلاف دې چه که خط رابښکلی شی نو څنگه به وی؟ په دې کښې دوه اقوال دی، عرضا مثل الهلال والمحراب وقيل طولا.

البحث العاشر : درالمار

د مونځ کونکی د هغه مخې ته تیریدونکی لره اودرول د لاس په اشارې سره او بالتسبیح د جمهور علماء کرامو او ائمه ثلاث په نزد مستحب دې او د احنافو مسلک هم په ظاهره کښې هم دا دې لکه چه د هدایه شرح وقایه وغیره کتابونو نه معلومیږی، په موطاء د امام محمد کښې هم دا لیکلې دی ویدراء المار... خو په در مختار کښې لیکلې دی چه درء المار د رخصت درجه ده افضل او عزیمت ترک درء دې او په بدائع کښې لیکلې دی چه بعض مشائخو درء ته رخصت وئیلې دې او عدم درء ته ئې افضل.

ددې نه معلومه شوه چه د در مختار والاقول دبعض مشائخونه منقول دې "تلك عشرة كاملة"

البحث الحادی عشر :

یوه مسئله بله رایاده شوه چه په مسجد حرام کښې د سترې حاجت شته یا نه، پس امام بخاری رحمه الله هم ددې متعلق باب قائم فرمائیلې دې، باب السترة بمكة وغیرها، او امام ابوداؤد دې سره متعلق باب په کتاب الحج کښې قائم کړې دې چه دهغې الفاظ دادی: باب فی مكة، او ددې باب لاندې مصنف د مطلب بن ابی وداعه حدیث ذکر کړې دې چه هغوی نبی صلی الله علیه و آله اولیده چه په مسجد حرام کښې ئې مونځ کولو. « والناس یمرّون بین یدیه لیس بینه و بین الکعبة ستره » امام ابوداؤد رحمه الله چونکه حنبلی دې په دې وجه هغه دا ثابته کړې ده چه په مکه کښې د سترې حاجت نشته، د حنابلره راجح قول هم دا دې، او د جمهور علماء کرامو په نزد په دې مسئله کښې مکه وغیره مکه برابر دی، یو قول د احنافو په نزد دا هم دې چه په مسجد حرام کښې دې د مونځ کونکی مخې ته تیریدونکی منع نه کړې شی، او دا ئې هم لیکلې دی چه چونکه مسجد کبیر د صحراء په حکم کښې دې لهذا په مسجد حرام کښې د موضع سجود نه جدا تیریدلی شی، دا یولس بحثونه شو احد عشر کوکبا.

البحث الثاني عشر

د سترې په مسائلو کښې یوه بله مسئله رایاده شوه چه د هغې دپاره مصنف ډیر وړاندې تلو سره باب قائم کړې دې "باب ستره الامام ستره لمن خلفه" جمهور علماء ثلاث خو هم ددې قائل دې چه کومه ستره د امام دپاره دې هم هغه د قوم دپاره ده د مالکیانو په دې کښې اختلاف دې کوم چه به مونځ هم په دې باب کښې بیانوو، اوس دا دولس مسائل شو. وبعثنا منهم اثني عشر نقیبا.

[۶۸۵] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الْعَدَنِيُّ، حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنْ سِمَاكِ، عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِيهِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدٍ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا جَعَلْتَ بَيْنَ يَدَيْكَ مِثْلَ مُؤَخَّرَةِ الرَّحْلِ فَلَا يَفُوتُكَ مِنْ مَرَبِّينَ يَدَيْكَ".

ترجمه: د طلحه بن عبید الله نه روایت دی هغه وئیلی دی، چې فرمائیلى دی رسول الله ﷺ: کله چې تا کیخوده مخې خپلې ته په شان د لرگي د پالان نو نقصان نشي رسولی تاته هغه خوک چې ستا په مخه کښې تېرېږي.

تشریح: قوله: «إِذَا جَعَلْتَ بَيْنَ يَدَيْكَ مِثْلَ مُؤَخَّرَةِ الرَّحْلِ» په مؤخره کښې درې لغات نور دی «مؤخره، مؤخره، آخره» د کجاوې په شاته حصه کښې یو لرگي راوتلې وی، يستند الیه الراكب چه هغې ته سورتکیه لگوى دا د یو ذراع په اندازه وی او وئیلی شوي دی چه یو ثلث کم یو ذراع.

[۶۸۶] (۲) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ "آخِرَةُ الرَّحْلِ ذِرَاعٌ قَمَا قَوْه".

ترجمه: د عطاء نه روایت دی هغه وئیلی دي: وروستنی (لرگي) د پالان هغه گز دی او یا د گز نه زیات.

[۶۸۷] (۳) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا ابْنُ مُنِيرٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا خَرَجَ يَوْمَ الْعِيدِ أَمْرًا بِالْحَرْبَةِ فَتَوَضَّعَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَيُصَلِّي إِلَيْهَا وَالنَّاسُ وَرَاءَهُ، وَكَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي السَّفَرِ، فَيَنْتَحِذُهَا الْأَمْرَاءُ".

ترجمه: د ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دی، بیشکه رسول الله ﷺ وو کله چې به وتلو په ورځ د اختر نو امر به ئې وکړو په نېزه باندې کیخودلی به شوه د هغه په مخکې نو مونځ به ئې کولو هغې ته، او خلک به د هغه شاته وو، او وو چې کول به ئې دا په سفر کښې د دېنه وجي نه عادت جوړ کړو دې لره امیرانو.

تشریح: عطاء فرمائی چه د پالان شاته لرگي د یو ذراع (لاس) برابر یا د هغې نه لږ شان زیات وی. قوله: «لَمَّا اتَّخَذَهَا الْأَمْرَاءُ» د حدیث مضمون دا دی چه رسول الله ﷺ به کله په یو سفر باندې تلو نو ځان سره به ئې یوه حربه او په وړاندې روایت کښې عنزه راروانه ده، یعنی وړه نیزه به ئې ځان سره ساتله ددې دپاره چه د مونځ په وخت د سترې په کار راشي او ددې نه علاوه ترې نور کارونه هم اخستلي کیدي شو، بیا وړاندې راوی وائی چه چونکه د رسول الله ﷺ معمول د نیزې ځان سره د ساتلو وو، هم په دې وجه وروستو امیرانو هم دا طرز اختیار کړو، هغوی به هم ځان سره په سفر کښې حربه ساتله.

(۱): صحيح مسلم / الصلاة ٤٧ (٤٩٩)، سنن الترمذي / الصلاة ١٣٨ (٣٣٥)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ٣٦ (٩٤٠)، تحفة الأشراف: ٥٠١١) وقد أخرجه: مسند احمد (١٦٢، ١٦١/١) (صحيح)

(۲): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٩٠٦٣) (صحيح)

(۳): صحيح البخاري / الصلاة ٩٠ (٤٩٤)، والعيدين ١٣ (٩٧٢)، ١٤ (٩٧٣)، صحيح مسلم / الصلاة ٤٧ (٥٠١)، تحفة الأشراف (٧٩٤٠)، وقد أخرجه: سنن النسائي / العيدين ٩ (١٥٦٦)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ١٦٤ (١٣٠٥)، مسند احمد (٩٨٧٢، ١٤٥، ١٥١)، سنن الدارمي / الصلاة ١٢٤ (١٤٥٠) (صحيح)

[۶۸۸] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جَحِيفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ بِالْبَطْحَاءِ وَبَيْنَ يَدَيْهِ عِزَّةُ الظُّهْرِ رُكْعَتَيْنِ وَالْعَصْرِ رُكْعَتَيْنِ يَمُرُّ خَلْفَ الْعِزَّةِ الْمَرْأَةُ وَالْحِمَارُ".

ترجمه: ابو جحيفة د خپل پلار نه روايت کوي، بيشکه نبي ﷺ مونځ وکړو په بطحاء کښي او مخي د هغه ته نيزه وه د ماسپڅين دوه رکعاته او د مازيگر دوه رکعاته، تيريدل به اخوا د نهزي نه بنسټه او خر.

باب الْخَطِّ إِذَا الْمَرْجِدُ عَصَا

باب دې په بيان د خط کي کله چي امسا نه وي

د دې سره متعلق کلام په شروع کښي راغلي دي.

[۶۸۹] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفْضِلِ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ، حَدَّثَنِي أَبُو عَمْرٍو بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَرْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ جَدَّهُ حَرْثًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ تِلْقَاءَ وَجْهِهِ شَيْئًا، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيَنْصِبْ عَصَا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ عَصَا فَلْيَخْطُطْ خَطًّا ثُمَّ لَا يَغْرِزْهُ مَا مَرَّ أَمَامَهُ".

ترجمه: د ابو هريرة رضی الله عنه روايت دي، بيشکه رسول الله ﷺ ويلي دي: هرکله چي مونځ کوي يو کس ستاسو نه نوږدي دي مخامخ د مخ خپل ته څه شي، که څه شي پيدا نه کړي نو امسا دي ودروي، او که امسا ورسره نه وه نو خط دي راکاږي، بيا ضرر نشي رسولي هغه ته هغه څه چي د ده مخي ته تيرېږي.

تشریح: قوله: (حدثني ابو عمرو بن محمد بن حريث) د دې حديث په سند کښي دا راوی مجهول دي، او وړاندي په سند کښي ددې په ځاني ابو محمد بن عمرو حريث راروان دي گويا د هغه نوم هم متعين نه دي.

[۶۹۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَحْجَى بْنُ قَارِسٍ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ يَعْنَى ابْنِ الْمَدِينِيِّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ بْنُ عَمْرٍو بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَدِّهِ حَرْثِ بْنِ رَجُلٍ مِنْ بَنِي عُدْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَذَكَرَ حَدِيثَ الْخَطِّ، قَالَ سُفْيَانُ: لَمْ يَجِدْ شَيْئًا تُشَدُّ بِهِ هَذَا الْحَدِيثَ وَلَمْ يَجِدْ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ، قَالَ: قُلْتُ لِسُفْيَانَ: إِنَّهُمْ يَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَتَفَكَّرَ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَ: مَا أَحْفَظُ إِلَّا أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ سُفْيَانُ: قَدِمَ هَاهُنَا رَجُلٌ بَعْدَ مَا مَاتَ إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ فَطَلَبَ هَذَا الشَّيْخَ أَبَا مُحَمَّدٍ حَتَّى وَجَدَهُ فَسَأَلَهُ عَنْهُ فَخَطَّ عَلَيْهِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ، سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ سَأَلَ عَنْ وَصْفِ الْخَطِّ غَيْرَ مَرَّةٍ، فَقَالَ: هَكَذَا عَرَضًا مِثْلَ الْهَلَالِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ، وَسَمِعْتُ مُسَدَّدًا، قَالَ: قَالَ ابْنُ دَاوُدَ: الْخَطُّ بِالطُّوْلِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَسَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ وَصَفَ الْخَطَّ غَيْرَ مَرَّةٍ، فَقَالَ هَكَذَا يَعْنِي بِالْعَرَضِ حُورًا دَوْرًا مِثْلَ الْهَلَالِ، يَعْنِي مَنْعُطًا.

(۱): صحيح البخاري/الوضوء ۴۰ (۱۸۷)، والصلاة ۱۷ (۳۷۶)، ۹۳ (۴۹۵)، ۹۴ (۴۹۹)، والمناقب ۲۳ (۳۵۵۳)، واللباس ۳

(۵۷۸۶)، ۴۲ (۵۸۵۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۱۰)، وقد أخرجه: صحيح مسلم/الصلاة ۴۷ (۲۵۰)، سنن الترمذي/الصلاة ۳۲

(۱۹۷)، سنن النسائي/الطهارة ۱۰۳ (۱۳۷)، والأذان ۱۳ (۶۴۴)، والزينة ۱۲۳ (۳۵۸۰)، سنن ابن ماجه/الأذان ۳ (۷۱۱)، مسند

احمد (۳۰۸/۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۸ (۱۲۳۵)، ۱۲۴ (۱۴۴۹) (صحيح)

(۲): سنن ابن ماجه/لاقامة الصلاة ۳۶ (۹۴۳)، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۴۰)، وقد أخرجه: حم (۲/۲۴۹، ۲۵۴، ۲۶۶) (ضعيف)

(۳): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۴۰) (ضعيف)

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روایت دي، هغه وئيلي دي، ذکر ئې کړو حدیث د خط، وئيلي دي سفيان: مونږ هېڅ دلیل پیدا نه کړو چې دا حدیث ورباندې مضبوط کړو. او نه دی راغلی دا مگر د همدې سند سره، هغه وئيلي دي ما وویل سفيان ته: دوی (محدثین) خو په ده (ابو محمد) کښې اختلاف کوي، نو هغه یو ساعت فکر وکړو، بیا ئې وویل: ماته یاد نه دی مگر ابو محمد بن عمرو، وویل سفيان: دلته یو سړی راغی پس د هغې نه چې اسماعیل بن امیه مړ شوی وو، نو هغه شیخ ابو محمد طلب کړو تردې چې هغه ئې پیدا کړو نو تپوس ئې وکړو د هغه نه د هغې په باره کښې، نو خلط راغی په هغه باندې. وئيلي دي ابوداود: او ما اوریدلی دی د احمد بن حنبل نه چې د هغه نه تپوس وشو د کیفیت د خط خو خل، هغه وویل: داسې په پلنو باندې پشان د نوې سپوږمۍ. وئيلي دي ابوداود: ما اوریدلی دی د مسدد نه هغه وئيلي دي: چې وویل ابن داود: خط به اوږد وي. وئيلي دي ابوداود: ما اوریدلی دی د احمد بن حنبل نه چې کیفیت د خط ئې بیانولو ډیر خل، هغه وویل: داسې یعنی په پلنور گرد راتاو پشان د سپوږمۍ یعنی راکوږ.

تشریح: قوله: «لم نجد شيئا نشد به هذا الحديث» یعنی ددې حدیث بل سند هم نشته چه په هغې سره دا قوی شوې وي.

قوله: «قدم هاهنا رجل بعد ما مات اسماعيل بن امية الخ» سفيان بن عيينه فرمائی چه د اسماعيل بن اميه د وفات نه پس دلته یو سړی راغلو د پورته ذکر شوی راوی ابو عمرو بن محمد د تحقیق او معلومات دپاره، پس د هغه سړی د هغه سره ملاقات او شو هغه سړی د هغه نه ددې حدیث په باره کښې تپوس او کړو نو هغه دا حدیث بیان نه کړې شو، معلومېږي چه هغه ته څه اشتباه پیدا شوې ده، د سفيان د بیان کړې شوې قصې نه معلومېږي چه د ابو عمرو شاگرد یعنی د اسماعيل بن اميه وفات د استاذ په ژوند کښې شوې دي.

[۶۹۱] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، حَدَّثَنَا سَفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: "رَأَيْتُ شَرِيكَاً صَلَّى بِنَا فِي جَنَازَةِ الْعَصْرِ، فَوَضَعَ قَلَنْسُوتهَ بَيْنَ يَدَيْهِ"، يَعْنِي فِي قَرِيضَةِ حَضَرَتِ.

ترجمه: سفيان بن عيينه وايي چې ما شريک وليدلو: مونږ ئې وکړو په جنازه کښې د مازيگر په وخت کښې، نو کيخوده هغه خپله توپي خپلې مخې ته. یعنی په هغه فرضي مونږ کښې چې حاضر شو.

تشریح: قوله: «رأيت شريكا صلى بنا في جنازة العصر فوضع قلنسوته بين يديه» سفيان بن عيينه فرمائی چه ما شريک اوليدو چه هغه يو خل په يوه جنازه کښې د شرکت دپاره تشریف راوړلو نو هغه مونږ ته د مازيگر مونږ راکړو او په دې کښې هغه زمونږ امامت او کړو نو هغه د مونږ نه مخکښې داسې اوکړل چه د سترې دپاره يو خيز نه وو نو د ځان نه ئې وړاندې خپله توپي کيخودله او د هغې نه ئې د سترې کار واخستلو، غالبا لوړه شان توپي به وي، لکه چه زمونږ په ماشوموالي کښې به د ترکي توپي په نوم باندې په بازارونو کښې

لورې غوندې توبې ملاويدي، په دې باندې ابن رسلان شارح ابوداود ليکي چه هم په دې وجه به بعض صوفياء اوږده توبې په سر کوله ددې دپاره چه د ضرورت په وخت ترې د سترې کار هم واخستلې شي.

باب الصلاة إلى الرَّاحِلَةِ

باب دې په بيان د مونځ کې سورلي ته

په دې کښې اختلاف او مذائب ائمه په ابتدائي بحثونو کښې تير شو، څه خبرې پاتې شوې هغه دلته واورئ، د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما په باره کښې روايت دې په مصنف د عبدالرزاق کښې چه هغه به صلاة الى البعير مکروه گنړلو مگر دا چه په هغې باندې رحل (کجاوه) وي، علماء کرامو ليکلي دي چه کيدې شي ددې وجه دا وي چه د اوبښ په شا باندې د کجاوې کيدو په صورت کښې به هغه اقرب الى السكون وي په په نسبت د بريښه کيدو، د امام شافعي رحمه الله مسلک وړاندې تير شوې دې چه هغه د صلاة الى الدابة د کراهت قائل وو، دغه شان ترې دا هم منقول دی چه د زنانه نه دې هم ستره جوړه نه کړې شي، په دې باندې امام نووي رحمه الله فرمائي "اما قوله في المرأة فظاهر انه ربما شغلت ذهنه" خو صلاة الى الدابة خو د صحيحين د روايت نه ثابت دې، هغه فرمائي چه کيدې شي امام شافعي رحمه الله ته دا حديث نه وي رسيدلي او د هغه وصيت دې چه (اذا صح الحديث فهو مذهبي) (منهل) هم دغه شان صاحب منهل په استتار بالحيوان کښې د مالکيانو د مسلک تفصيل ليکلي دي هغه دا چه که حيوان غير ماکول اللحم وي نو د هغه ستره جوړول مکروه دی، او که ماکول اللحم وي نو که هغه مربوط وي نو بيا خو د هغې طرف ته مونځ بغير د کراهت نه جائز دې گڼي مکروه دې.

[۶۹۲] (حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَوَهْبُ بْنُ بَقِيَّةٍ، وَأَبْنُ أَبِي خَلْفٍ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ عُثْمَانُ، حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي عُمَرَ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي إِلَى بَعِيرٍ".

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې، بيشکه نبی صلی الله علیه و آله وو چې مونځ ئې کولو سورلي ته. تشریح: قوله: (كان يصلي الى البعير) او په ترجمه الباب کښې لفظ راحله دې، راحله هغه اوبښي ته ونيلې شي کومه چه د سورلي قابله وي ځکه چه هر يو اوبښ يا اوبښه د سورلي قابله نه وي، راحله هم هغې ته ونيلې شي کومه چه د سورلي قابله وي په خلاف د بعير چه هغه عام دې په سفر کښې که د سورلي قابل وي يا نه وي، هم دغه شان بعير ذکر او انشي دواړو ته شامل دې او په راحله کښې دواړه اقوال دي د بعض په نزد هغه د انشي سره خاص دې او بعض دا هم عام کړې دې. (كذا في المعنى ومجمع البحار)

په دواړو احاديثو کښې دفع تعارض

دلته دا سوال دې چه په حديث کښې په معاطن ابل کښې د مونځ کولو نه منع راغلي ده او صلاة الى الراحله په ظاهره کښې ددې خلاف ده، جواب دا دې چه معاطن خاص هغه ځانې

(۱) صحيح مسلم الصلاة ۴۷ (۵۰۲)، سنن الترمذي للصلاة ۱۴۹ (۳۵۲)، (تحفة الأشراف: ۷۹۰۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للصلاة ۵۰ (۴۳۰)، مسند احمد (۱۰۶۷۲، ۱۲۹)، سنن اللارمي للصلاة ۱۲۶ (۱۴۵۲) (صحيح)

ته وئیلی شی چرته چه اوبسان اوسیری او ترلې کیری او چرته چه بدبوئی او گنډ پروت وی او بعض وائی چه د اصحاب الابل عادت وی چه هغه په معاطن ابل کښې د اوبسانو شاته کیناستلو سره قضاء حاجت کوی، غرض دا چه هغه علت دلته مفقود دې، چه په صفا ستهره ځانې کښې اوبښ کینی او ته د هغه طرف ته مونځ او کړې دې کښې څه بدی ده؟

باب إِذَا صَلَّى إِلَى سَارِيَةٍ أَوْ نَحْوَهَا أَيْنَ يَجْعَلُهَا مِنْهُ

باب دی، کله چې مونځ کوي ستنې ته او په مثل د دېته کوم ځای کې به بدې د خپل ځان نه

[۶۹۳] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ الدَّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ الْوَلِيدُ بْنُ كَامِلٍ، عَنْ الْمُهَلَّبِ بْنِ جُبْرِ الْبَهْرَانِيِّ، عَنْ ضَبَاعَةَ بِنْتِ الْبُقَادِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ أَبِيهَا، قَالَ: "مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي إِلَى عُودٍ وَلَا عُودٍ وَلَا شَجَرَةٍ إِلَّا جَعَلَهُ عَلَى حَاجِبِهِ الْأَيْمَنِ أَوِ الْأَيْسَرِ وَلَا يَصْمُدُ لَهُ صَمْدًا".

ترجمه: د مقدار بن الاسود نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما نه دی لیدلی رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو لرگې ته او نه ستنې ته او نه ونې ته مگر هغه به ئې گرځوله خپل ښې وروځې ته او چپې وروځې ته او مخامخ به ورته نه ودریدو.

تشریح: قوله: په حدیث الباب کښې دی چه رسول الله ﷺ به چه کله یو لرگې، ستن یا اونه ستره جوړولو سره مونځ کولو نو هغه به ئې بالکل خپلې مخې ته نه ږدلو بلکه خپل لږ شان ښې طرف ته یا گس طرف ته به ئې ږدلو ﴿ولا یصمد له صمدا﴾ او د هغې قصد به ئې نه کولو په قصد کولو سره، یعنی هغه به ئې بالکل خپلې مخې ته نه راوستلو ددې دپاره چه دا خیال اونکړې شی چه په عبادت کښې هم ددې قصد کولې شی، او تشبه بعبدۃ الاصنام لازم نه شی.

باب الصَّلَاةِ إِلَى الْمُتَحَدِّثِينَ وَالنِّسَامِ

باب دې په بیان د مانعې کې خبرې کونکو او دود ته

[۶۹۴] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَيُّمَنْ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ حَدَّثَهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرْظِيِّ، قَالَ: قُلْتُ لَهُ يَعْْنِي يَعْنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تَصَلُّوا حَلْفَ النَّابِرِ وَلَا الْمُتَحَدِّثِ".

ترجمه: د محمد بن کعب القرظی نه روایت دې هغه وئیلی دی ما وویل هغه ته: یعنی عمر بن عبد العزيز ته، ماته حدیث بیان کړې دې عبد الله بن عباس، بیشکه نبی ﷺ ویلی دي: تاسو مونځ مه کوئ وروسته د اوده نه او د هغه کس نه چې خبرې کوي.

تشریح: قوله: ﴿نِیام﴾ د ﴿نائم﴾ جمع، صلاة الی النائم په امامانو کښې د امام مالک په نزه مکروه دې، د مجاهد او طاؤس مذهب هم دا دې، ځکه چه کیدې شی د اوده کیدونکې د طرف نه د خوب په حالت کښې د یو داسې خیز صدور اوشی چه په هغې سره د مصلی خیال منتشر شی، هم دغه شان د حدیث الباب نه هغوی دا استدلال کړې دې، خو دا حدیث بالاتفاق ضعیف دې، ددې په سند کښې یو مجهول راوی دې چه د هغه نوم هشام بن زیاد

(١): تغرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۱۵۵۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۶) (ضعیف)

(٢): سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۴۰ (۹۵۹)، (تحفة الأشراف: ۶۴۴۸) (حسن)

دی او هغه متروک دی، د جمهورو دلیل هغه حدیث دی چه په هغې کښې عائشه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله صلی الله علیه و آله به د شپې مونځ کولو « وانا معترضة بينه وبين القبلة اعتراض الجنابة » دویم جزء د ترجمې صلاة الى المتحدث دی، په منهل کښې لیکلې دی چه دا د امام شافعی او امام احمد په نزد مکروه دی او د نورو علماء کرامو په نزد جائز دی، او د اختلاف هغه وخت دی چه کله خشوع نه زائله کیږي ګینې بالاتفاق مکروه دی، په مغنی کښې ئې هم صلاة الى المتحدث ته مکروه وئیلې دی یعنی عند احمد او صلاة الى النائم کښې هغوی د روایت اختلاف ذکر کړې دي.

باب الدُّنُومِ السُّتْرَةِ

باب دې په بیان د نزدې والي کې سترې ته

په دې باندې تفصیلی کلام په شروع کښې تیر شوی دي.

[۶۹۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ بْنِ سُفْيَانَ، أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، وَوَحَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَحَامِدُ بْنُ يَحْيَى، وَأَبْنُ السَّرَرِ، قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ، يَتْلُوهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى سُتْرَةٍ فَلْيَذَرْنِ مِنْهَا لَا يَقْطَعِ الشَّيْطَانُ عَلَيْهِ صَلَاتَهُ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ وَاقِدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَوْ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ بَعْضُهُمْ: عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، وَاخْتَلَفَ فِي إِسْنَادِهِ.

ترجمه: سهل بن ابی حثمة خپل روایت نبی صلی الله علیه و آله ته رسوی هغه وایی: کله چې مونځ کوی یو کس ستاسو نه نو نزدې دې شی هغې ته چې قطع نه کړی په ده باندې شیطان مونځ دده. وئیلی دی ابوداود: روایت کړی دی واقد بن محمد د صفوان نه او هغه د محمد بن سهل نه او هغه د خپل پلار نه او هغه د محمد بن سهل نه او هغه د نبی صلی الله علیه و آله نه، وئیلی دی بعضو د دوی نه د نافع بن جبیر نه، او هغه د سهل بن سعد نه او اختلاف شوی دی په اسناد د هغې کښې.

تشریح: قوله: «عن محمد بن سهل عن أبيه او عن محمد بن سهل عن النبي صلى الله عليه وسلم» په اول صورت کښې به روایت متصل وی ځکه چه دا سهل، سهل بن ابی حثمة دې کوم چه صحابی دی، او په دویم صورت کښې «عن أبيه» نه کیدو په صورت کښې به روایت مرسل وی ځکه چه محمد بن سهل تابعی دی.

[۶۹۶] حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ، وَالنَّفِيلِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ سَهْلِ، قَالَ: "وَكَانَ بَيْنَ مَقَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ مَرَعَانِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: الْخَبَرُ لِلنَّفِيلِيِّ.

ترجمه: د سهل نه روایت دی هغه وئیلی دي او وو په مابین د اودریدلو د نبی صلی الله علیه و آله او قبله کښې ځانې د تیریدلو د چیلې وئیلی دی ابوداود: الْخَبَرُ لِلنَّفِيلِيِّ.

^۱: سنن النسائي للقبلة ۵ (۷۴۹)، (تحفة الأشراف: ۱۶۴۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۴) (صحيح)

^۲: صحيح البخاري للصلاة ۹۱ (۴۹۶)، والاعتصام ۱۵ (۷۳۴)، صحيح مسلم للصلاة ۴۷ (۵۰۸)، (تحفة الأشراف: ۱۷۰۷) (صحيح)

باب مَا يُؤْمَرُ الْمُصَلِّي أَنْ يَذَرَأَعْنَ الْمَمْرِيَيْنِ يَدَيْهِ

باب دې په بیان دهغې حکم چې دیکه کوي یې مونځ کونکي د تیریدو نه خپلې مخې ته دې باره کښې مذاهب ائمه په شروع کښې تیر شوي دي د ظاهريه په نزد درا (دیکه) واجب ده.

[۶۹۷] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا كَانَ أَحَدُكُمْ يُصَلِّي فَلَا يَدْعُ أَحَدًا يَمْرُئَيْنِ يَدَيْهِ وَلْيَذَرَأَهُمَا اسْتَطَاعَ، فَإِنْ أَبِي فَلْيَقَاتِلَهُ فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ".

ترجمه: د ابوسعید الخدری رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: بیشکه رسول الله صلی الله علیه و سلم ويلي دي: کله چې یو تن په تاسو کښې مونځ کوي نو نه دي پرېږدي هېڅ کس چې تېر شي د هغه مخې ته، هغه دې بند کړي څومره چې ثې طاقت وي، که چرې هغه انکار وکړو نو جنگ دې ورسره وکړي بیشکه هغه بیا شیطان دی.

د امام نووي رحمته الله علیه رائي

قوله: (وليدراه ما استطاع فان ابى فليقاتله فانه شيطان) امام نووي رحمته الله علیه ليکي چه زمونږ په نزد دفع المار مندوب دې واجب نه دې وړاندې فرمائي چه ابتداء به ثې دفع کوي باسهل الوجوه او که نه مني نو باشد الوجوه به ثې دفع کوي اگر چه په دې کښې قتل ته خبره ولي او نه رسيږي ځکه چه دا خو گويا د دفع الصائل د قبيل نه دې او چونکه ددې مقاتلې شريعت اجازت ورکړې دې په دې وجه د هلاکت په صورت کښې به پرې ضمان هم نه وي. خان پوهه کړه چه په دې حديث کښې دوه څيزونه مذکور دي درء المار او دويم څيز مقاتله د در المار حکم په ابتدائي مباحث کښې تير شوي دي.

په شرح حديث کښې د شراح حديث او فقهاء کرامو اقوال

او امر ثاني يعنى مقاتله نو بعض شوافع لکه امام نووي رحمته الله علیه دا مقاتله په حقيقت باندې محمول کول سره دې ته جائز وئيلي ده کما سبق، خو قاضى عياض وغيره شراح حديث په دې باندې اجماع نقل کړې ده چه د درء المار دپاره تلل او عمل کثير جائز نه دې ځکه چه دا خو د تيريدونکي نه هم زيات د مونځ په حق کښې سخت او مضر دې او د اقبال على الصلاة د قاعدې خلاف دې او ظاهره ده چه قتال بغير د عمل کثير نه کيدې نه شى په دې وجه دا حديث محتاج دې تاويل ته، پس علامه قرطبي رحمته الله علیه فرمائي چه په حديث کښې د قتال نه مراد مبالغه فى الدفع ده چه که په اشارې وغيره سره منع نه شى نو نوره سختي دې هم اوکړي (مثلا دیکه دې ورکړي) او ابن عبد البر فرمائي چه د رسول الله صلی الله علیه و سلم دا ارشاد په طور د تغليظ دې فى الواقع د قتال اجازت مقصود نه دې، او علامه باجى فرمائي چه د قتال نه

(۱) صحيح مسلم للصلاة ۴۸ (۵۰۵)، سنن النسائي لا قبله ۸ (۷۵۸)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۳۹ (۹۵۴)، (تحفة الأشراف: ۴۱۱۷)، وقد أخرجه: موطا امام مالك لأبصر الصلاة ۱۰ (۳۳)، مسند احمد (۳/ ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۹، ۵۷، ۹۳)، سنن الدارمي للصلاة ۱۲۵ (۱۴۵۱) (صحيح)

مراد لعن دې، قتال لغة او شرعا هم د لعن په معنى كښې راځي قال تعالى ﴿ قَاتِلْهُمْ اللَّهُ اَنِي يُؤْفِكُون ﴾ علامه زيلعي رحمه الله هم دا فرماني چه د قتال نه مراد دلته بد دعا ده. (۱) او علامه شامي رحمه الله فرماني چه دا حديث منسوخ دې دا د هغه وخت خبره ده چه كله عمل كثير په مونغ كښې جائز وو، او يو قول دا دې، مراد دا دې چه د مونغ نه روستو دې ددې خبر واخلې.

(آيا په دې صورت كښې قاتل باندي ضمان شته؟)

بيا بل اختلاف دلته دا دې چه كه چا د هغه سره قتال او كړو او هغه هلاک شو نو په دې صورت كښې به ضمان وي يا به نه وي، حضرت شيخ په اوجز كښې ليكي چه ددې حكم د حنابله په كتابونو كښې ماته ملاؤ نه شو. ﴿ لا ضمان عليه عند الشافعية وعليه الدية عند المالكية ﴾ او د احنافو په نزد د قاعدې مطابق قصاص يا ديت به واجب وي.

قوله: ﴿ فانما هو شيطان ﴾ يعنى سرکش او شرير، عارف بالله ابن ابى جمره په دې باندي فرماني چه ددې نه معلومه شوه چه په حديث كښې د قتال نه مراد مدافعة لطيفه دې نه حقيقت قتال ځكه چه د شيطان سره چه كومه مقابله وي هغه په لاس خپو او وسلي سره نه وي بلكه په استعاذه او تسميه وغيره سره وي. (منهل)

[۶۹۸] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ، عَنْ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَهْضِلْ إِلَى سُرَّةِ وَلْيَذَنْ مِنْهَا ثَمَّ سَاقَ مَغْنَاهُ.

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رحمه الله روايت دي، هغه وائي، وئيلي دي رسول الله ﷺ: كله چې مونغ كوي يو كس ستاسو نه نو مونغ دې كوي ستري ته او نزدې دې شي هغې ته. بيا ئې بيان كړه معنى د هغې حديث چه تير شو.

[۶۹۹] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي سُرَيْجٍ الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، أَخْبَرَنَا مَسْرُوقُ بْنُ مَعْبُدٍ اللَّخْمِيُّ لَقِيْتُهُ بِالْكُوفَةِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عُبَيْدٍ حَاجِبُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: رَأَيْتُ عَطَاءَ بْنَ زَيْدٍ اللَّيْثِيَّ قَابِأً يَصْلِي، فَذَهَبَتْ أُمْرُبَيْنُ يَدَيْهِ فَرَدَّنِي، ثُمَّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ لَا يَحُولَ بَيْنَهُ وَيَبْنَ وَيَنْتَ أَحَدًا فَلْيَفْعَلْ".

ترجمه: حديث بيان كړې دې ابو عبید چې دا حاجب د سلیمان وو، هغه وئيلي دي ما وليدلو عطاء بن زيد الليثی ولاړ په مانځه زه د هغه په مخكې تهریدم نو زه ئې واپس كړم، بيا ئې وويل: ماته حديث بيان كړې دې ابو سعيد الخدری رضی الله عنه، بيشكه رسول الله ﷺ ويلي دي: د چا چې طاقت وي ستاسو نه ددې چې څوك لاړ نه شي د هغه او د قبلې په مينځ كښې نو داسې دي وكړي.

(۱) ددې تائيد د هغه حديث نه كيږي كوم چه يو دوه بابو روستو رارون دي، اللهم لقطع اثره (۱۲)

(۲) انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۷) (حسن صحيح)

(۳) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۹) (حسن صحيح)

[۷۰۰] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ الْبَيْهَقِيِّ، عَنْ حَمِيدٍ يَعْنِي ابْنَ هِلَالٍ، قَالَ قَالَ أَبُو صَالِحٍ: أَحَدُكَ عَمَّا رَأَيْتُ مِنْ أَبِي سَعِيدٍ وَسَمِعْتُهُ مِنْهُ، دَخَلَ أَبُو سَعِيدٍ عَلَى مَرْوَانَ، فَقَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ إِلَى شَيْءٍ يَسْتُرُهُ مِنَ النَّاسِ فَأَرَادَ أَحَدٌ أَنْ يَجْتَازَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَلْيَدْفَعْ فِي نَحْرِهِ، فَإِنْ آتَى فَلْيَقَاتِلْهُ فَإِنَّمَا هُوَ الشَّيْطَانُ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ سُلَيْمَانُ الثَّوْرِيُّ: يَمُرُّ الرَّجُلُ بِتَهْطُرَيْنِ بَدَنِي وَأَنَا أَصْلِي فَأَمْنَعُهُ وَتَمُرُّ الضَّعِيفُ فَلَا أَمْنَعُهُ.

ترجمه: داخل شو ابو سعيد په مروان، هغه وويل ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل: کله چې مونځ کوی یو کس ستاسو نه داسې شی ته چې هغه ئې پټوی د خلقو نه او تیریدلو یو کس د هغه په مخ کښې نو هغه دې ووهی په سینه کښې، که چرې انکاری وکړو نو جنگ دې ورسره وکړی بیشکه هغه شیطان دی.

تشریح: قوله: «عن حمید یعنی ابن هلال قال: قال ابو صالح: حدثك عما رايت من ابی سعید وسمعت منه الخ» ابو صالح، حمید ته اووې چه زه تاته هغه قصه بیانوم کومه ما د ابو سعید خدری رضی الله عنه نه لیدلې ده او هغه حدیث هم تاته بیانوم کوم چه ما د هغه نه اوریدلې دی، گویا دوه څیزونه درته بیانوم یوه خو هغه واقعه کومه چه د یو سړی د ابو سعید خدری رضی الله عنه سره پیښه شوې وه او ابو صالح هغه لیدلې وه، او دویم هغه قولی حدیث کوم چه هغه د ابو سعید خدری رضی الله عنه نه اوریدلې وو، پس وړاندې اول خو هغه واقعه بیانوی، او هغه واقعه دا ده چه یو ځل ابو سعید خدری رضی الله عنه د مروان عدالت ته اورسیدو او هلته تلو سره ئې هغه ته اووې چه ما د رسول الله ﷺ نه دا واوریدل «اذا صلی احدکم الی شیء یستره من الناس فاراد احد ان یجتاز بین یدیه فلیدفع فی نحره الخ» چه کله په تاسو کښې چا ستره قائمه کړې وی او د هغې طرف ته مونځ کوی او بیا یو سړی د هغه او د سترې ترمینځه تیریږی نو هغه دې په سینه کښې اووهی او که هغه بیا هم نه منع کیږی نو په ښه طریقه دې د هغه مقابله اوکړی.

په حدیث الباب کښې اختصار او د هغې تشریح

مصنف رحمه الله چه دلته کوم حدیث ذکر کړې دې په دې کښې اختصار دې، پوره قصه په مسلم شریف کښې مذکور ده او هغه دا ده چه یو ځل ابو سعید خدری رضی الله عنه مونځ کولو نو یو ځوان هلک د هغه مخې ته تیریدل غوښتل نو هغه ورته یو ځل دیکه ورکړه، هغه بیا د تیریدلو اراده اوکړه نو دې ځل ورته هغه د مخکښې نه هم تیزه دیکه ورکړه، په دې باندې هغه ځوان مروان ته شکایت یوړلو، نو په دې کښې ابو سعید خدری رضی الله عنه هم هلته راورسیدو، مروان ترې تپوس اوکړو چه تا د هغه سره داسې معامله ولې اوکړه، په دې باندې ورته هغه دا روایت واورولو (کذا فی البذل) زه وایم چه ددې واقعي څه حصه څو بابونه روستو په ابو داود کښې هم راوړانه ده، مصنف حدیث دوه ټکړې کړو یوه حصه ئې دلته او یوه حصه ئې وړاندې بیان کړه، په صحیحین کښې پوره قصه په یو ځل ذکر ده.

۱: صحیح البخاري/الاصلا ۱۰۰ (۵۰۹)، صحیح مسلم/الاصلا ۴۸ (۵۰۵)، (تحفة الأشراف: ۴۰۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶۲/۳) (صحیح)

باب مَا يَنْهَى عَنْهُ مِنَ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي

باب دی په بیان دهغې کس چې منع کولی شي دهغې نه د تیریدلو نه مخې د مونځ کونکې ته
او د امام بخاری رحمه الله ترجمه ده "باب اثم المار بین یدی المصلی"

[۷۰۱] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ الْجُهَنِيَّ أَرْسَلَهُ إِلَى أَبِي جَهْمٍ نَسَأَهُ مَا ذَا سَمِعَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي، فَقَالَ أَبُو جَهْمٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي مَا ذَا عَلَيْهِ، لَكَانَ أَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ خَيْرَ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ"، قَالَ أَبُو النَّضْرِ: لَا أَذْرِي قَالَ: أَرْبَعِينَ يَوْمًا أَوْ شَهْرًا أَوْ سَنَةً.

ترجمه: زيد بن خالد الجهني بو کس ولېرلو ابو جهيم ته تپوس ئې ترينه کول چې د رسول الله ﷺ نه ئې څه اوریدلی دی په باره د تېریدلو کسې مخې د مونځ کونکې ته، نو ابو جهيم وويل: چې رسول الله ﷺ ويلي دي: که چېری پوهه شي تيريدونکي مخې د مونځ کونکي ته چې څومره گناه ده د ده نو و و به دا چې ودریږي څلويښت غوره به وي ده د دېنه چې تير شي مخې د هغه ته، وئيلي دي ابو النضر: زه نه پوهیږم چې هغه څلويښت ورځې و وئيلي او که میاشتی او که کلونه.

تشریح: قوله: «ارسله الى ابي جهيم» دا هم هغه ابو الجهيم دي چه د هغه روايت په ابواب التيمم کسې تير شوې دي او يو راوی ابو الجهم دي، په دې باندې کلام هم هلته تير شوې دي «لو يعلم المار بين يدي المصلي ما ذا عليه» که د مونځ کونکي مخې ته تيريدونکي ته علم اوشي چه د هغه په تيريدو کسې څومره گناه او اخروي نقصان دي نو هغه به څلويښت کاله اودريدو ته په تيريدو باندې ترجيح ورکړي، په مسند بزار کسې «اربعين حريقا» دي، او د ابن ماجه په روايت کسې «مائة عام» مذکور دي دا دي تعارض او نه گنرلي شي ځکه چه مشهور دي چه مفهوم عدد معتبر نه دي

د مصلی د دره المار حق کله جوړیږي او تیریدونکي اثم په کوم صورت کسې دي
په دې حدیث کسې منع عن المرور مطلقا ذکر شوې ده او په تیر شوی باب کسې د ابو سعید خدری رحمه الله په حدیث کسې د یصلی الی السرة قید دي چه یو سرې ستره قانمولو سره دهغې طرف ته مونځ کوی، ابن رسلان دا مطلق په مقید باندې محمول کړې دي او حضرت هم په بذل المجهود کسې هم دغه شان کړې دي او لیکلي ئې دي چه د سترې نه قانمولو په صورت کسې ئې حق دفع نشته خو په شامی کسې د بحر وغیره نه اطلاق نقل کړې دي چه مصلی تیریدونکي دفع کولی شي که ستره ئې وی یا نه وی خو تیریدونکي د مصلی او سترې تر مینځه تیریدي.
خان پوهه کړه چه دلته دوه څیزونه دی مصلی ته د دفع کولو حق بل د تیریدونکي اثم کیدل،

(۱): صحيح البخاري/ الصلاة ۱۰۱ (۵۱۰)، صحيح مسلم/ الصلاة ۴۸ (۵۰۷)، سنن الترمذي/ الصلاة ۱۳۹ (۳۳۶)، سنن النسائي/ القبلة ۸ (۷۵۷)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۳۷ (۹۴۵)، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۸۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/ قصر الصلاة ۱۰ (۳۴)، مسند احمد (۱۶۹/۴)، سنن الدارمي/ الصلاة ۱۳۰ (۱۴۵۶) (صحيح)

د اول په باره کښې خو د شامی نه نقل دی چه په دې کښې اطلاق دې او د دویم په باره کښې هم په شامی کښې عموم لیکلې دې ﴿ومفاده اثم المار وان لم تکن ستره﴾ خو په دویمه مسئله کښې تفصیل دې لکه چه په شروح حدیث او کتب فقه کښې ذکر دی، خپله علامه شامی په دې کښې څلور صورتونه ذکر کړي دي، چه د هغې خلاصه دا ده چه د ستره نه کیدو په صورت کښې به د گناه مدار په تعدی باندې وی که تعدی د جانبین د طرف نه وی نو دواړه به گناهگار وی او که د یو طرف نه نو صرف هم هغه به گناهگار وی او که د یو طرف نه هم نه وی نو یو به هم گناهگار نه وی، مثلاً سړې بغیر د سترې نه په داسې ځانې کښې مونځ کوی کوم چه د خلقو د تیریدو ځانې دې او د تیریدونکي دپاره بله لاره هم شته نو په دې صورت کښې به دواړه گناهگار وی او که مصلی په محل د مرور کښې ولاړ نه وی خو د تیریدونکي دپاره اتفاقی د تیریدو بله لاره نه وی سوا ددې نه نو په دې صورت کښې به هم هغه گناهگار نه وی.

تفریم أبواب ما یقطع الصلاة وما لا تقطعها

د هغه څیزونو تفصیل، چه کومو سره مونځ ماتیږي او کومو سره نه ماتیږي

بَابُ مَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ

باب: بیان د هغې څیزونو چې مونځ ماتوي

د ابوابو په ترتیب کښې نقطه:

په ظاهره د ابواب السترة سلسله ختمه شوه حال دا چه اوس یو باب وړاندې راروان دې هغه هم د سترې سره متعلق دې لهذا د مصنف دپاره مناسب وه چه د سترې چه کوم یو باب اوس باقی پاتې شوي دې هغه ټي اول ذکر کړي دي، خو د هغې توجیه دا کیدې شی چه موجوده باب هم د سترې سره متعلق دې ځکه چه ددې باب د حدیث مضمون دا دې چه د مصلی مخکښې که ستره قائم نه وی نو په داسې صورت کښې د مرأه، حمار او کلب اسود تیریدلو ته قاطع صلاة وئیلې شوې دې، لهذا معلومه شوه چه مونځ کونکي لره خپلې مخې ته ستره قانمول پکار دی ددې دپاره چه د هغه مونځ د هغه څیزونو په تیریدو سره خراب نه شی.

[۷۰۲] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، رَوَاهُ عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ، وَأَبْنُ كَثِيرٍ الْمَعْنَى، أَنَّ سَلِيمَانَ بْنَ الْمُغِيرَةِ أَخْبَرَهُمْ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ حَفْصُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقْطَعُ صَلَاةَ الرَّجُلِ، وَقَالَ: عَنْ سَلِيمَانَ، قَالَ أَبُو ذَرٍّ: يَقْطَعُ صَلَاةَ الرَّجُلِ إِذَا لَمْ يَكُنْ بَيْنَ يَدَيْهِ قَيْدُ آخِرَةِ الرَّجُلِ الْحِمَارُ وَالْكَلْبُ الْأَسْوَدُ وَالْمَرْأَةُ، فَقُلْتُ: مَا بَالُ الْأَسْوَدِ مِنَ الْأَحْمَرِ مِنَ الْأَصْفَرِ مِنَ الْأَبْيَضِ؟ فَقَالَ: يَا أَبْنُ أَخِي، سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا سَأَلْتَنِي، فَقَالَ: الْكَلْبُ الْأَسْوَدُ شَيْطَانٌ.

ترجمه: د ابو ذر نه روایت دې چې حفص وئیلی دی، هغه وایی چې رسول الله ﷺ وئیلی دي:

(۱): صحيح مسلم/الصلاة ۵۰ (۵۱۰)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۴۱ (۳۳۸)، سنن النسائي/القبلة ۷ (۷۵۱)، سنن ابن ماجه/اقامة الصلاة ۳۸ (۹۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۳۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۹/۵، ۱۵۱، ۱۵۵، ۱۶۰، ۱۶۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۲۸ (۱۴۵۴) (صحيح)

قطع کوی مونخ د سری لره. او هغه وئیلی دی: د سلیمان نه، چې وئیلی دی ابوذر: قطع کوی مونخ د سری لره چې نه وی مخې د هغه ته په اندازه د وروستنی لرگی د پالان، خر او تور سپی او بنځه، نو ما وویل: څه دی حال د تور سپی د سور نه او د زیر نه او د سپین نه. هغه وویل: ای د ورور ځویه ما تپوس وکړو د رسول الله ﷺ نه څنگه چې تا زمانه تپوس وکړو، نو هغه و فرمائیل: تور سپی شیطان دی.

په مسئله الباب کښې مذاهب علماء

د دې نه وروستو پوهه شی چې حسن بصری او ابو الاحوص (د ابن مسعود شاگرد) او د امام احمد او ظاهریه په نزد ددې درې وارو څیزونو مرور مفسد صلاة دې، او بل روایت د امام احمد دا دې چې دا حکم صرف د کلب اسود دې او په زنانه او خر کښې هغوی توقف کړې دې، د اسحاق بن راهویه په نزد هم صرف کلب اسود قاطع صلاة دې، د امام احمد د سری او خر په معامله کښې د توقف وجه دا لیکلې ده چې د حمار په سلسله کښې د ابن عباس رضی الله عنه حدیث ددې خلاف راروان دې چې په هغې کښې مصنف وړاندې مستقل باب قائم کړې دې، هم دغه شان د زنانه په باره کښې هم د عائشې رضی الله عنها حدیث ددې خلاف راروان دې په دې باندې هم مصنف وړاندې مستقل ترجمه قائم کړې ده، جمهور فرمائی چې په دې احادیثو کښې د قطع نه مراد قطع خشوع ده او امام طحاوی رحمه الله ددې په ځانې مسلک نسخ اختیار کړې ده چې د قطع صلاة والا روایات منسوخ دی او ناسخ د ابوسعید خدری رضی الله عنه حدیث دې کوم چې وړاندې په کتاب کښې راروان دې ﴿ لا یقطع الصلاة شی ﴾.

قوله: ﴿الکلب الاسود شیطان﴾ بعض دا په ظاهر باندې محمول کړې دې چې شیطان ډیر کرته د کلب اسود په شکل کښې متشکل کیږي او بعض وائی چې د شیطان استعمال د شریر او سرکش معنی کښې هم اکثر وی او چونکه کلب اسود زیات شری او ضرری وی په دې وجه د هغه نه په شیطان سره تعبیر او کړې شو.

قوله: ﴿والخنزیر والیهودی والمجوسی﴾ د ابوداؤد په بعض نسخو کښې دلته یو زیادت دې چې د هغې خلاصه ده چې امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی چې په دې حدیث کښې د اشیاء ثلاثه نه علاوه نور چې کوم زیات څیزونه مذکور دی، ذکر د خنزیر او یهودی او مجوسی دا د یو راوی وهم دې، او د مصنف خیال دا دې چې هغه ابن ابی سمینه دې چې د هغه نوم محمد بن اسماعیل دې یعنی د مصنف استاذ.

[۷۰۳] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ شُعْبَةَ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ زَيْدٍ يُحَدِّثُ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، رَفَعَهُ شُعْبَةُ قَالَ: "يَقْطَعُ الصَّلَاةَ الْمَرْأَةُ الْخَائِضُ وَالْكَلْبُ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَقَعَهُ سَعِيدٌ، وَهَشَامٌ، وَهَمَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ.

ترجمه: د ابن عباس نه روایت دې هغه وئیلی دی: قطع کوی مونخ لره بنځه بالغه او سپی. وئیلی دی ابوداؤد: موقوف کړی دی دې لره سعید او هشام او هماد د قتاده نه، او هغه د جابر بن زید نه په ابن عباس باندې.

۱: سنن النسائي لا قبله ۷ (۷۵۲)، سنن ابن ماجه لا قبله الصلاة ۳۸ (۹۴۹)، مسند احمد (۱/۴۲۷)، (تحفة الأشراف: ۵۲۷۹) (صحيح)

[۷۰۴] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ الْبَغْرِيُّ، حَدَّثَنَا مُعَاذٌ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عِكْرَمَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَحْسَبُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّيْتَ أَحَدُكُمْ إِلَى غَيْرِ سِتْرَةٍ، فَإِنَّهُ يَقْطَعُ صَلَاتَهُ الْكَلْبُ وَالْخَمَارُ وَالْخَنزِيرُ وَالْيَهُودِيُّ وَالْمَجُوسِيُّ وَالْمَرْأَةُ، وَيُجْزَوُ عَنْهُ إِذَا مَرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ عَلَى قَذْفَةٍ بِحَجَرٍ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: فِي نَفْسِي مِنْ هَذَا الْحَدِيثِ شَيْءٌ وَكُنْتُ أَذْكُرُهُ إِبرَاهِيمَ وَغَيْرَهُ، فَلَمَّا رَأَى أَحَدًا جَاءَهُ بِهِ عَنْ هِشَامٍ وَلَا يَفْرُقُهُ، وَلَمَّا رَأَى أَحَدًا يُحَدِّثُ بِهِ عَنْ هِشَامٍ، وَأَحْسَبُ الْوَهْمَ مِنْ ابْنِ أَبِي سَمِينَةَ يَعْنِي مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ الْبَغْرِيَّ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ وَالْمُنْكَرَ فِيهِ ذِكْرُ الْمَجُوسِيِّ، وَفِيهِ عَلَى قَذْفَةٍ بِحَجَرٍ وَذِكْرُ الْخَنزِيرِ وَفِيهِ نِكَارَةٌ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَلَمَّا أَسْمَعْتُ هَذَا الْحَدِيثَ إِلَّا مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي سَمِينَةَ، وَأَحْسَبُهُ وَهْمًا لِأَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُنَا مِنْ حِفْظِهِ.

ترجمه: د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه وئیلی دی زه گمان کوم چي روایت کوی د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه هغه وئیلی دي: کله چي مونخ کوی یو کس ستاسو نه بغیر د ستری نه بیشکه مونخ د هغه لره قطع کوی سپی او خرا و خنزیر او یهودی او مجوسی او بنسخه، او کافی کپړی د ده نه چي کله تپریږی مخي د ده ته وپشتل د کانړي. وئیلی دی ابوداود: زما په زړه کښي ددې حدیث نه څه شبه شته، ما به مذاکره کوله ددې حدیث د ابراهیم او دهغه نه علاوه بل چاسره هم، خوبل کس مې بیا نه موندلو چه هغه دا حدیث د هشام نه روایت کوی او نه ئي هغه پېژندلو، او ما یو کس هم نه وو لیدلی چي بیان ئي کولو د هشام نه، او زه گمان کوم د وهم د ابن ابی سمینة یعنی محمد بن اسماعیل البصری نه چي دا غلام د بنی هاشمو دی، او منکر په دې کښي ذکر کول د مجوسی دي، او په دې کښي په داندازه د وپشتلو د کانړی دی، او ذکر کول د خنزیر دی، او په دې کښي نکارت دی. وئیلی دی ابوداود: ما نه دی اوریدلی دا حدیث مگر د محمد بن اسماعیل بن ابی سمینة نه، او زما گمان دی چي وهم کړی دی هغه ځکه هغه به حدیث بیانولو مونږ ته د خپل حفظ نه.

﴿علی قذفة بحجر﴾ د کانړی د وپشتلو د فاصلې په قدر، ددې مقدار بعض شارحینو درې ذراع لیکلي دی، د حریم مصلی په باره کښي اختلاف او تفصیل زمونږ په ابتدائی مباحث کښي تیر شوي دي.

[۷۰۵] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ مَوْلَى يَزِيدَ بْنِ نُمَيْرٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: رَأَيْتُ رَجُلًا يَتَّبِعُكَ مُقْعَدًا، فَقَالَ مَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا عَلَى جَمَارٍ وَهُوَ يُصَلِّي، فَقَالَ: "اللَّهُمَّ اقْطَعْ أَثَرَهُ"، فَمَا مَشَيْتُ عَلَيْهَا بَعْدَ.

ترجمه: د یزید بن نمران نه روایت دی هغه وئیلی دي: ما ولیدلو یو سړی چي تبوک کښي چي کینولی شوی وو (د مرض نه) نو هغه وویل زه تېر شوم مخي د نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته او زه سوروم په خر باندې او هغه مونخ کولو، هغه وفرمائیل یا الله ته دده اثر ختم کړي. زه بیا لار نه شوم په هغې باندې وروسته.

تشریح: قوله: ﴿اللهم اقطع أثره﴾ فما مشيت عليها بعد ﴿يزيد بن نمران وائی چه ما په تبوک کښي یو داسې سړي اولیدو کوم چه شل یعنی د تلو نه معذور وو، ما د هغه نه ددې سبب

(۱): تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۶۲۴۵) (ضعیف)

(۲): تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۸۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶۱/۴، ۳۷۷۵) (ضعیف)

او تپو سلو نو هغه راته او وې چه يو ځل رسول الله ﷺ مونځ کولو او زه په څر باندې سور اوم او هم په دې حال کښې د هغه وړاندې تير شوم نو هغه وخت ماته رسول الله ﷺ (په ظاهره باندې مونځ کښې) د او فرمائيل **«اللهم اقطع اثره»** يا الله د هغه د قدم نخښې ختمې کړې، د هغې نه روستو زه په زمکه باندې د تلو قابل پاتې نه شوم، هم دغه شان يو روايت ددې نه روستو راځي خو د دواړو احاديثو سند کښې ضعيف او مجهول راويان دي، په اول حديث کښې د يزید بن نمران مولى مجهول دي، او په دويم سند کښې سعيد او د هغه پلار غزوان.

آيا د رسول الله ﷺ د ځان دپاره انتقام اخستل ثابت دي؟

په دې حديث کښې د يو سړي په غلط حرکت باندې د رسول الله ﷺ د هغه خلاف خيري کول ثابت دي خو دا حديث ضعيف دي، هم دغه شان دا عين ممکن ده چه په دې کښې خپله د هغه سړي خير ملحوظ وو، هم دغه شان وړاندې په ابوداود کتاب الديات کښې يو حديث را روان دي چه په هغې کښې دا دي چه يو سړي چه د هغه نوم محلم بن جثامه ليشي دي، هغه د اسلام په ابتداء کښې يو ناحقه قتل کړې وو، د رسول الله ﷺ په خدمت کښې چه کله دا مقدمه راغله نو په ډک محفل کښې ئې او فرمائيل: **«اللهم لا تغفر لمحلم»**

(د اولياؤ په انتقام اخستلو کښې هم مصلحت وي)

بعض وخت چه صالحين او اولياء د چا نه خپل انتقام اخلي يا څه سخته کلمه او ائي نو په دې کښې هم مصلحت وي، حضرت شيخ په دې باندې يوه قصه بيان کړه (۱) چه يو بزرگ په لاره باندې روان وو ورسره خادمان هم وو په لاره کښې مخامخ يو بهنگي (خاکروب) را روان وو چه هغه سره د نجاست يوه ټوکړئ هم وه، چه کله هغه د هغه بزرگ په خوا کښې تيره شوه نو هغه بد بخت په تلو تلو کښې څه نجاست په هغه بزرگ هم راگزار کړو او په تيزه سره وړاندې لاړه، دې بزرگ خپل يو خادم ته او فرمائيل چه ورشه او دا زر يوه سپيره او وهه، هغه سوچ کښې پريوتلو، په دې کښې هغه زنانه په زمکه باندې راپريوتله او ختمه شوه، دې بزرگ په هغه خپل خادم باندې د عتاب او غصې اظهار او کړو چه دا هم تا وژلي ده، بيا ئې او فرمائيل خبره دا ده چه کله هغې ماته دا ضرر راکړو نو ما او کتل چه د الله پاک غضب په جوش کښې راغلو نو ما سوچ او کړو چه زر ترې زه انتقام واخلم ددې دپاره چه هغه د الله پاک د انتقام نه بچ شي خو تا په وهلو کښې تاخير او کړو په دې وجه د پورته نه انتقام راغلو.

[۷۰۶] (۱) حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ عُبَيْدٍ يَغْنِي الْمَدْحِي، حَدَّثَنَا أَبُو حَيَّوَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ زَادَ، قَالَ: قَطَعَ صَلَاتَنَا قَطَعَ اللَّهُ أَكْرَهُ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ أَبُو مُسَهَّرٍ، عَنْ سَعِيدٍ، قَالَ فِيهِ: قَطَعَ صَلَاتَنَا.

ترجمه: د سعيد رضي الله عنه نه روايت دي په اسناد او معنی د هغه حديث، په دې حديث کښې هغه زيادت کړې دي او ويلي ئې دي الله دې قطع کړي اثر د هغه. ويلي دي ابوداود: او روايت کړي دي ابو مسهر د سعيد نه، ويلي هغه په هغې کښې قطع ئې کړو مونځ زمونږ.

(۱) دا واقعه د حضرت شيخ په مطبوعه ملفوظات کښې هم په صفحه ۲۸ باندې ذکر ده.

(۲) تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۸۱) (ضعيف)

[۷۰۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ الْهَمْدَانِيُّ. رَوَاهُ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ غَزْوَانَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ نَزَلَ بِتَبُوكَ وَهُوَ حَاجِرٌ، فَإِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُقْعَدٍ فَسَأَلَهُ عَنْ أَمْرِهِ، فَقَالَ لَهُ: سَأَحْدِثُكَ حَدِيثًا فَلَا تَحْدِثْ بِهِ مَا يَمْنَعُكَ أَنِّي حَيٌّ، "إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَزَلَ بِتَبُوكَ إِلَى نُخْلَةٍ، فَقَالَ: هَذِهِ قِبْلَتُنَا، ثُمَّ صَلَّى إِلَيْهَا، فَأَقْبَلْتُ وَأَنَا غُلَامٌ أَسَى حَتَّى مَرَرْتُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا، فَقَالَ: قَطَعَمَ صَلَاتُنَا قَطَعَمَ اللَّهُ أَثَرَهُ"، فَمَاقَمْتُ عَلَيْهَا إِلَى يَوْمِي هَذَا.

ترجمه: د سعيد بن غزوان نه روايت دي هغه روايت كوي د خپل پلار نه، بيشكه هغه راغي تبوك ته او هغه حج كونكي وو، ناخاپه هغه وليدو يو سړي چې كينولي شوي وو، نو تپوس ئي وكړو د هغه د كار هغه وويل: زه به تاته يوه خبره بيان كړم دا به خلقو ته نه وايي ترڅو چې زه ژوندي يم، بيشكه رسول الله ﷺ تشریف راوړو تبوك ته يوې كجورې ته هغه وفرمائيل: دا زمونږ ستره ده، بيا ئي مونږ وكړو هغې ته او زه راغلم حال دادي چې زه هلك وم منډې مې وهلې تردې چې زه تېر شوم د هغه او د هغه د سترې په مينځ كېنې، نو هغه وويل: پرې كړو زمونږ مونږ الله دې د هغه اثر پرې كړې. زه پاڅيدلى نه يم په دې باندې د نن ورځې پورې.

باب سُتْرَةُ الْإِمَامِ سِتْرَةٌ مَنِ خَلْفَهُ

باب دی، ستره د امام ستره د هغه چاده چې د امام نه وروسته دي

په دې باندې د ټولو اتفاق دې چې د جماعت په مونږ كېنې د امام دپاره ستره قائلول كافي دي د قوم دپاره د مستقل ستره قائلولو حاجت نشته، خو اختلاف په دې كېنې دې چې ولي؟ ائمه ثلاثه خو فرمائي چې د امام چه كومه ستره ده هم هغه د مقتديانو ستره ده، لكه چه په ترجمه الباب كېنې ذكر دي، او د مالكيانو په دې كېنې دوه اقوال دي يو د جمهورو په مثل او دويم قول كوم چه د هغوی په نزد زيات معتمد دې هغه دا دې چې د امام ستره خو خپله د امام دپاره ده او د قوم ستره امام دې.

په مسئله الباب كېنې اختلاف علماء او د اختلاف ثمره

د ثمره اختلاف د اوریدو نه مخكېنې په يوه خبره باندې خان پوهه كړئ هغه دا چې د شروح حديث نه زه په دې باندې پوهه شوې يم چه هغه مرور ممنوع دې كوم چه براه راست د مصلی او د هغه د سترې ترمينځه وي، او كه د مصلی او د سترې ترمينځه يو څيز حائل وي نو بيا د مصلی مخې ته تيريدل ممنوع نه دي، لهذا د امام مخې ته تيريدل خو به بالاتفاق ممنوع وي ځكه چه د امام او د هغه د سترې ترمينځه يو څيز حائل نه دي، او د اول صف په وړاندې تيريدل به د جمهورو په نزد جائز وي ځكه چه د مصلی او د ستره ترمينځه دلته امام حائل دي، خو د مالكيانو په نزد به جائز نه وي، د هغوی په نزد به د مصلی او ستره ترمينځه تيريدل لازميږي ځكه چه د اول صف ستره خپله امام دې دا ثمره د اختلاف علامه دردير مالكي او صاحب منهل هم ليكلي ده.

او حافظ ابن حجر رحمہ اللہ پہ فتح الباری کنبی او علامہ سندی پہ حاشیہ د بخاری کنبی د ثمرہ اختلاف د لاندی لیکلی دی چه مرور علی الامام خنگه چه د امام په حق کنبی مضر دی هم دغه شان د جمهورو په نزد د مقتدی په حق کنبی به هم مضر وی (۱) خکه چه د دواړو ستره یوه ده، لهذا دا مرور به د هر دواړو په حق کنبی مضر وی، په خلاف د مالکیانو چه د هغوی په نزد مرور علی الامام به صرف د امام په حق کنبی مضر وی.

تنبیه: په عینی شرح بخاری کنبی په بیان تفریع کنبی قلب واقع شوې دي، هغه دا لیکلی دی چه مرور علی الامام په مسلک د جمهورو باندې به صرف د امام په حق کنبی مضر وی او د مالکیانو په نزد به د دواړو په حق کنبی مضر وی.

[۷۰۸] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ الْغَارِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: "هَبَطْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ثَنِيَّةٍ أَذْخَرَ فَخَضَرَتِ الصَّلَاةُ يَغْنِي فَصَلَّى إِلَى جِدَارٍ، فَأَتَخَذَهُ قِبْلَةً وَنَحْنُ خَلْفُهُ، فَجَاءَتْ بِهِمَّةٌ تَمْرَيْنَ يَدِيهِ فَمَازَالَ يَدَارِيهَا حَتَّى لَصِقَ بَطْنُهُ بِالْجِدَارِ وَمَرَّتْ مِنْ وَرَائِهِ"، أَوْ كَمَا قَالَ مُسَدَّدٌ.

ترجمه: عمرو بن شعيب عن ابيه عن جدّه نه روایت دي هغه وئیلی دي: مونږ خکته شو د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره د غونډی د اذخر نه، نو د مانځه وخت راغی. یعنی مونځ ئې وکړو دیوال ته. نو هغه ئې ستره ونېوه او مونږ ترېنه وروسته وو، راغله یوه بهیمه چې تېریدله مخې د هغه ته همیشه وو پیغمبر چې هغه ئې دفع کوله تردې چې پیوسته ئې کره خپته خپله د دیوال سره، او هغه تېره شوه اخوا د دیوال نه. او یا چې خنگه وئیلی دی مسدد.

تشریح: قوله: (هبطنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم من ثنية اذخر) ثنية اذخر د مدینې او مکې تر مینځه د یوځانې نوم دی د مدینې په نسبت مکې ته زیات نزدې دی (فصلی الی جدار) جدار وئیلی شی د پتی نه چاپیره مختصر شان دیوال ته چه کوم ته پناهی وئیلی شی، د حدیث مضمون دا دی چه مونږ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په ثنیة اذخر په لاره باندې تیریدو چه د مونځ وخت شو نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د یو پتی دیوال ته اودریدو سره مونځ ورکړو یعنی هغه دیوال ئې ستره کړو، مونږ په هغه پسې شاته اودریدو نو د یوې بیزي بجې راغلو کوم چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مخې ته تیریدل غوښتل نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه لرې کولو او وړاندې کیدو تردې چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خپته د هغه دیوال سره اولگیده، الغرض رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم هغه خپلې مخې ته تیریدو ته پرینخودلو نو هغه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یا د دیوال نه شاته تیر شو.

[۷۰۹] (۲) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، وَحَفْصُ بْنُ عُمَرَ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَزَّارِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، "أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي، فَقَدَّهَبَ جَدِّي يَمْرَيْنَ يَدَيْهِ فَجَعَلَ يَتَقَبَّهِ".

(۱) په دې تفریع باندې به دا منلې شی چه مرور بین المصلی وسترته مطلقا ممنوع دي اگر چه ددې دواړو تر مینځه یو څیز حائل وی ۱۲ منه،

(۲) تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۸۸۱، ألف)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹۶/۲) (حسن صحيح)

(۳) تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۶۵۴۶)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۳۹ (۹۵۳)، مسند احمد (۲۹۱/۱)،

(۳۴۱) (صحيح)

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دي بيشكه نبي ﷺ وو چې مونځ ئې كولو نو راغي بچي د چيلی چې تيريدلو مخې د هغه ته نو هغه شروع شو چې ځان ئې ترېنه بچ كولو.

مطابقة الحديث للترجمة

د دې حديث نه معلومه شوه چه د امام ستره د قوم ستره ده، قوم ته د جدا سترې حاجت نشته، ځكه چه په دې حديث كښې د امام د سترې خو ذكر دي او د قوم د سترې پكښې هيڅ ذكر او ثبوت نشته، او دويمه خبره دا هم معلومه شوه چه خپله امام د قوم ستره نه ده لكه چه مالكيان فرمائي ځكه چه رسول الله ﷺ هغه بيزه خپله مخې ته په تيريدو پرېنخودله او د هغې پرواه ئې اونكره چه د قوم مخې ته تيره شي، حال دا چه كه امام خپله د قوم ستره وې نو بيا به د صف اول نه د بيزې تيريدل د قوم دپاره مضر وي.

بَابُ مَنْ قَالَ الْمَرْأَةُ لَا تَقْطَعُ الصَّلَاةَ

باب دې په بيان د هغه چا كې چې هغه ويلي دي بنځه مونځ نه قطع كوي

په دې باب كښې مصنف د عائشي رضي الله عنها هغه مشهور حديث ذكر فرمائيلي دي كوم چه په صحيحين كښې هم دي، هغه فرمائي چه زه به په حجره شريفه كښې د رسول الله ﷺ مخې ته ملاسته اوم چه كله به هغه د شپې د تهجدو مونځ كولو، ددې نه معلومه شوه چه د زنانه د مصلې مخې ته سملاستل هم چه قاطع صلاة نه دی حال دا چه په دې كښې د فتنې ويره زياته ده نو د هغې مرور به په طريقه اولي قاطع صلاة نه وي، كوم خلق چه د قطع قائل دی هغوی ددې مختلف جوابات وركوي، يو دا چه دا واقعه حال لا عموم لها د قبيل نه ده گويا دا د رسول الله ﷺ خصوصيت دي، يا دا چه د قطع روايات مطلق دی او د عائشي رضي الله عنها دا حديث مقيد دي په زوجي سره، او بعض د اعتراض او مرور فرق كړې دي چه مخامخ كيدل قاطع نه دی مرور قاطع دي.

[۷۱۰] (١) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِرَاهِيمَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كُنْتُ بَيْنَ يَدَيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، قَالَ شُعْبَةُ: أَحْسَبُهَا قَالَتْ: "أَنَا حَاطِسٌ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ الزُّهْرِيُّ وَعَطَاءٌ وَأَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصٍ، وَهَاشِمُ بْنُ عُرْوَةَ، وَعِرَاقُ بْنُ مَالِكٍ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ حَفْصٍ، وَهَاشِمُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ وَابِرَاهِيمَ، عَنْ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، وَأَبِي الْعَظَمِيِّ، عَنْ مُسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ، وَالْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، وَأَبُو سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، لَمْ يَذْكُرُوا: وَأَنَا حَاطِسٌ.

ترجمه: د عائشي رضي الله عنها نه روايت دي هغې ويلي دي وم زه په ما بين د نبي ﷺ او قبلي د هغه كښې. ونيلى دی شعبة: زه گمان كوم په هغې چې ونيلى دی هغې. او زه حائضه وم. ونيلى دی ابوداود: نقل كړى دی دې لره زهری او عطاء او ابوبكر بن حفص، او هشام بن عروة، او عراق بن مالك او ابو الاسود او تميم بن سلمه ټول روايت كړى دی د عروة نه، هغه د

(١) تفرد به ابوداود، (تحفة الأشراف: ۱۶۳۴۲)، وقد أخرجه: صحيح البخاري للصلاة ۱۹ (۳۸۲)، ۲۱ (۳۸۳)، ۱۰۳ (۵۱۲)، ۱۰۴ (۵۱۳)، والوتر ۳ (۹۹۷)، والعمل في الصلاة ۱۰ (۱۲۰۹)، صحيح مسلم للصلاة ۵۱ (۵۱۲)، والمسافرين ۱۷ (۱۳۵)، سنن النسائي للقبلة ۱۰ (۷۶۰)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۴۰ (۹۵۶)، موطا امام مالك للصلاة الليل ۱ (۲)، سنن الدارمي للصلاة ۱۲۷ (۱۴۵۳)، مسند احمد (۱۷۶، ۹۸، ۹۴/۶) (صحيح) دون قوله: وأنا حائض.

عائشی نه. او ابراهيم روايت کړی دی د اسود نه او هغه د عائشی نه. او ابو الضحی د مسروق نه او هغه د عائشی نه. او قاسم بن محمد او ابو سلمه د عائشی نه نه دی ذکر دا قول: (وَأَنَا خَائِضٌ).

[۷۱۱] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي صَلَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ وَهِيَ مُعْتَزَّةٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ رَاقِدَةً عَلَى الْفِرَاشِ الَّذِي يَرُقْدُ عَلَيْهِ، حَتَّى إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوتِرَ أَيْقَظَهَا فَأَوْتَرَتْ."

ترجمه: د عائشی رضی الله عنہا نه روايت دې بيشكه رسول الله ﷺ وو چې مونځ ئې دشپې او هغه په پلنو اوده وه په مابين د نبی ﷺ او قبله کښې په فرش باندې هغه فرش چې هغه به پرې اوده کيدلو، تردې چې اراده به وکړه هغه د وترو کولو نو عائشه به ئې راويځه کړه نو هغې به هم وتر کول.

[۷۱۲] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ يُحَدِّثُ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: بَشَمَا عَدَلْتُمُونَا بِالْحِمَارِ وَالْكَلْبِ، "لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى وَأَنَا مُعْتَزَّةٌ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ غَمَزَ رَجُلِي فَضَمَمْتُهَا إِلَيَّ ثُمَّ سَجَدْتُ."

ترجمه: د عائشی رضی الله عنہا نه روايت دې هغې ویلي دي: ډیر بد دی هغه شی چې تاسو ورسره مونږ برابر کړی یو د خره او د سپي سره، بيشكه ما ليدلی وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو او زه په پلنو پرته ومه د هغه په مخه کښې چې کله به ئې اراده د سجدې وکړه نو وبه ئې سکونډله خپه زما نو مابه راجوخته کړه ځانته، بيا به ئې سجده وکړه.

تشریح: قوله: ﴿عن عائشة قالت: بشما عدلتمونا بالحمار والكلب﴾ کوم خلق چه مرور مرأه قاطع صلاة منی، عائشه رضی الله عنہا د هغوی نه گيله کوی چه تاسو مونږ د خرو او سپو سره برابر کړو.

[۷۱۳] (۳) حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ النَّضْرِ، حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: "كُنْتُ أَكُونُ نَائِمَةً وَرَجُلَايَ بَيْنَ يَدَيَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ، فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ ضَرَبَ رَجُلِي فَقَبَضْتُهَا فَسَجَدْتُ."

ترجمه: د عائشی رضی الله عنہا نه روايت دې هغې ویلي دي: وم زه چې اوده به وم او زما خپې به د رسول الله ﷺ مخې ته وی او هغه به مونځ کولو دشپې، کله چې به هغه اراده وکړه د سجدې کولو نو زما خپه به ئې ووهله نو مابه راټوله کړه هغه به سجده وکړه.

تشریح: قوله: ﴿ورجلای بین یدی رسول الله صلی الله علیه وسلم﴾ رسول الله ﷺ به چه په حجره شریفه کښې د شپې کوم وخت کښې تهجد کول نو عائشه رضی الله عنہا فرمائی چه هغه وخت زما خپې د رسول الله ﷺ مخکښې د سجدې په ځانې کښې وې، چه کله به رسول الله ﷺ سجدې ته اورسیدو نو زما خپې به ئې زور کړې بيا به ما خپلې خپې راټولې کړې، دلته په

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۹۰۲، ۱۶۳۳) (صحیح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۵۳۷) (صحیح)

۳: صحیح البخاري/الصلاة ۱۹ (۳۸۲)، العمل في الصلاة ۱۰ (۱۲۰۹)، صحیح مسلم/الصلاة ۵۱ (۵۱۲)، سنن النسائي/القبلة ۱۰ (۷۶۰)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۱۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۴۸/۶، ۲۲۵) (صحیح)

ظاهره کنسی د بی ادبی شبهه ده، جواب دا دې چه اول خو حجره شریفه تنگه وه، دویمه دا چه عائشه رضی الله عنہا د رسول الله صلی الله علیہ وسلم زوجه محترمه ده، په زوجین کنسی کمال الفت او محبت او بی تکلفی پکار ده. دا د ادب خلاف نه ده، بله دا چه په هغه زمانه کنسی به د شپې ډیوی روښانه نه وې په حجره کنسی به تیاره وه، پس په بعض روایاتو کنسی خپله عائشه رضی الله عنہا فرمائی «البیوت یومئذ لیس فیها مصابیح» لهذا د بی ادبی هیئت نه شو.

[۷۱۴] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشْرٍ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ يَعْنِي ابْنَ مُحَمَّدٍ وَهَذَا الْقُطَيْبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: "كُنْتُ أَنَا مَوْأَنَا مُعْتَرِضَةً فِي قَبِيلَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيُصَلِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا أَرَادَ أَنْ يُوتِرَ، زَادَ عُثْمَانُ: غَمَزَنِي ثُمَّ اتَّفَقَا، فَقَالَ: تَعْنَى."

ترجمه: تشریح: د عائشې رضی الله عنہا نه روایت دې هغې ویلی دي: زه به اوده کیدم په پلنو په قبله د رسول الله صلی الله علیہ وسلم کنسی، مونځ به کولو رسول الله صلی الله علیہ وسلم او زه به د هغه مخې ته وم کله چې به هغه د وترو کولو اراده وکړه. زیادت کړی دی عثمان او قعنبي: چې زه (عائشه) به ئې وسکونډلم. بیا دواړه سره متفق شوی دی هغه به وویل: غاړې ته شه.

تشریح: قوله: «فقال: تنحی» دا د واحد مونث حاضر امر صیغه ده یعنی یو طرف ته شه، او مطلب دا دې چه یو طرف ته کیدو سره د وتر مونځ او کړه لکه چه په بعض نورو روایاتو کنسی دی چه رسول الله صلی الله علیہ وسلم به د تهجدو د مونځ نه د سلام اړولو نه پس چه کله د وتر اراده فرمائیله نو هغه به ئې هم بیداره کړه چه هغه هم وتر او کړی، په اولنو روایاتو کنسی چه کوم غمز رجل ذکر شوې دې هغه خو د مونځ په حالت کنسی دې او دا د مونځ نه د فارغ کیدو نه پس دی گیني په مونځ کنسی کلام چرته جائز دي.

بَابُ مَنْ قَالَ الْحَبَّارُ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ

باب دې په بیان د هغه چا کي چې هغه ویلي دي چې خر مونځ نه قطع کوي

[۷۱۵] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: جُلْتُ عَلَى حَبَّارٍ، حَوْحَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "أَقْبَلْتُ رَاكِبًا عَلَى أَثَانٍ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ قَدْ نَاهَزْتُ الْإِخْتِلَامَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ بِمَنَى، فَمَرَرْتُ بَيْنَ يَدَيْ بَعْضِ الصَّفِّ فَتَرَكْتُ فَأَرْسَلْتُ الْأَثَانَ تَرْتَمَ وَدَخَلْتُ فِي الصَّفِّ، فَلَمْ يَنْكُرْ ذَلِكَ أَحَدٌ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا الْقُطَيْبُ الْقَعْنَبِيُّ وَهُوَ أَثَرٌ، قَالَ مَالِكٌ: وَأَنَا أَرَى ذَلِكَ وَإِسْعَاءَ إِذَا قَامَتِ الصَّلَاةُ.

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنہما نه روایت دې هغه ویلی دي: زه راغلم په خر باندي، او په بل سند باندي د ابن عباس نه روایت دې هغه ویلی دي: زه راغلم سور په خره باندي او زه په دغه

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۵۴)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۱۸۲/۶) (حسن صحيح)

(۲): صحيح البخاري/العلم ۱۸ (۷۶)، والصلاة ۹۰ (۴۹۳)، والأذان ۱۶۱ (۸۶۱)، وجزاء الصيد ۲۵ (۱۸۵۷)، والمغازي ۷۷ (۴۴۱۲)، صحيح مسلم/الصلاة ۴۷ (۵۰۴)، سنن الترمذي/الصلاة ۱۴۰ (۳۳۷)، سنن النسائي/القبلة ۷ (۷۵۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۳۸ (۹۴۷)، (تحفة الأشراف: ۵۸۳۴)، وقد أخرجه: موطأ لعام مالك/لغرض الصلاة ۱۱ (۳۸)، مسند أحمد (۲۱۹/۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۲۹ (۱۴۵۵) (صحيح)

وخت کښې رسيدلى وم احتلام ته او رسول الله ﷺ خلکو ته مونځ کولو په مني کښې. نو زه تېر شوم مخې د بعضی حصې د صف ته، زه خکته شوم خره مې ايله کړه چې خوراک وکړي او په صف کښې شریک شوم، یو کس هم دا بده ونه گنرله. وئیلی دی ابوداود: دا لفظ د قعنبی دی اودا اتم دی، وئیلی دی مالک: او زه په دې کښې وسعت وینم کله چې مونځ ودرولی شي. **تشریح: قوله: (یصلی بالناس بمنی)** د بخاری په روایت کښې هم دغه شان دی، او د مسلم په یو روایت کښې د **(بمنی)** په ځانې **(بعرفة)** دې، د امام نووی رحمته الله علیه رائي د تعدد واقعده، او حافظ فرمائی چه مخرج د حدیث په اتحاد سره تعدد خلاف اصل دې بلکه دا به وئیلی شي چه دویم روایت شاذ دې.

د حدیث په شرح کښې د امام بخاری او امام بیهقی رائي

د بخاری په یو روایت کښې دلته یو زیادت دې **(الی غیر جدار)** یعنی رسول الله ﷺ په مني کښې مونځ کولو بغیر د څه د یوال او سترې نه، ددې جملې امام بیهقی رحمته الله علیه هم دا مطلب اخستلي دي، پس هغه په دې باندې ترجمه قائم کړې ده **(باب الصلاة الی غیر ستره)** او د امام بخاری ترجمه ددې خلاف ده **(باب ستره الامام لمن خلفه)** لهذا ددې ترجمې په وجه باندې به د حدیث مطلب دا وی چه د جدار نه علاوه د یو بل څیز ستره جوړه کړې شي نو په هغې کښې هیڅ باک نشته.

قوله: (فمررت بین یدی بعض الصف) د دې نه دوه خبرې معلومې شوې اول دا چه د مقتدی په وړاندې تیریدو کښې هیڅ باک نشته، د امام او د هغه د سترې ترمینځه تیریدل مضر دی، دویم دا چه مرور حمار قاطع نه دي. **(قال مالک : وانا اری ذلک واسعا اذا قامت الصلاة)** د دې جملې چه کومه شرح په بذل کښې لیکلې شوې ده یعنی د مرور قاطع صلاة نه کیدل په دې کښې تسامح ده، په دې مطلب کښې **(اذا اقامت الصلاة)** په ظاهره کښې بی جوړه دي او صحیح مطلب ددې دا دي چه د مونځ د شروع کیدو نه پس په صف کښې د شاملیدو دپاره د صفونو نه شاته که څه لاره نه وی نو د صف نه وړاندې تیریدې شي، ددې مطلب تعیین خپله د مؤطاء امام مالک نه کیږي، ابن رسلان او صاحب منهل هم دا مطلب لیکلي دي.

[۷۱۶] () حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ الْحَكَمِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَزَّارِ، عَنْ أَبِي الصَّهْبَاءِ، قَالَ: تَذَاكُرْنَا مَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: "جَلْتُ أَنَا وَغُلَامٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَى حِمَارٍ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، فَتَزَلُّ وَتَزَلُّتُ وَتَرَكْنَا الْحِمَارَ أَمَامَ الصَّفِّ فَمَا بَالَاءُ، وَجَاءَتْ جَارِيتَانِ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَدَخَلَتَا بَيْنَ الصَّفِّ فَمَا بَالِي ذَلِكَ".

ترجمه: د ابو الصهباء نه روایت دي هغه وئیلی دی، مونږ مذاکره کوله د هغه شيانو چې کوم مونځ قطع کوي د ابن عباس په خوا کښې، هغه وويل: زه او یو هلک د بنی عبد المطلب راغلو په خر باندې او رسول الله ﷺ مونځ کولو، نو مونږ دواړه راخکته شو او مونږ خر پریخودلو د صف مخې ته، نو هغه هېڅ پروا ونه کړه، او راغلي دوه جینکي د بنی عبد

۱: سنن النسائي/القبلة ۷ (۷۵۵)، (تحفة الأشراف: ۵۶۸۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۲۳۵) (صحیح)

المطلب نه دواړه په صف کښي ننوتلی نو هغه هېڅ پروا پرې ونه کړه.

[۷۱۷] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَدَاوُدُ بْنُ إِخْرَاقٍ الْغُرَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ يَأْسَنَادُهُ، قَالَ: فَبَاءَتْ جَارِيَتَانِ مِنْ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ اقْتَلَتَا فَأَخَذَهُمَا، قَالَ عُثْمَانُ: فَفَرَّعَ بَيْنَهُمَا، وَقَالَ دَاوُدُ: فَزَرَعَ إِخْدَاهُمَا عَنِ الْأُخْرَى فَمَا بَالِي ذَلِكَ.

ترجمه: د منصور نه روایت دې ددې حدیث په اسناد د هغې سره هغه وویل: نو راغلي دوه جینکي د بنی عبد المطلب نه، نو دواړه ئې ونيولې، وئیلی دی عثمان: دواړه ئې جدا کړي او وئیلی دی داود: لری ئې کړه یوه د بلې نه، نو هغه پروا ونه کړه.

بَابُ مَنْ قَالَ الْكَلْبُ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ

باب دې په بیان دهغه چا کي چې وایي سپی مونږ نه قطع کوي

په شروع کښي مصنف یو حدیث ذکر کړې وو چه په هغې د درې څیزونو قاطع صلاة کیدل مذکور وو، زنانه، خر او سپی، مصنف په دې درې واړو باندې جدا جدا بابونه تړلو سره ددې قاطع نه کیدل ثابت کړل.

[۷۱۸] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبٍ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّي، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي عُمَرَ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "أَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ فِي بَادِيَةِ لَنَا وَمَعَهُ عَبَّاسٌ فَصَلَّى فِي صَحْرَاءَ لَيْسَ بَيْنَ يَدَيْهِ سُرَّةٌ وَجَمَارَةٌ لَنَا وَكَلْبَةٌ تَعْبَثَانِ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَمَا بَالِي ذَلِكَ."

ترجمه: د فضل بن عباس نه روایت دې هغه وئیلی دي: راغي مونږ ته رسول الله ﷺ او مونږ زمونږ په باندې کښي وو او د هغه سره عباس وو. مونږ ئې وکړو په صحراء کښي چې د هغه مخي ته ستره نه وه او زمونږ خره او سپی دواړو لوبې کولې د هغه مخي ته نو هېڅ پروايي ونه کړه په هغې.

بَابُ مَنْ قَالَ لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ

باب دې په بیان دهغه چا کي چې وایي: مونږ لره نه قطع کوي هېڅ شی

په اخره کښي ئې ددې سلسلې یو داسې باب راوړلو کوم چه دې تړلو قسمونو ته عام او جامع دي.

[۷۱۹] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنْ أَبِي الْوَدَّاعِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَقْطَعُ الصَّلَاةَ شَيْءٌ، وَادْرَعُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّهُ هُوَ شَيْطَانٌ."

ترجمه: د ابو سعيد نه روایت دې هغه وئیلی دی، چې فرمائیلی دی رسول الله ﷺ: نه قطع کوي مونږ لره هېڅ شی، لری کړئ (دفع کړئ) څومره چې ستاسو طاقت وی بېشک هغه شیطان دی.

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۶۸۷) (صحيح)

(۲): سنن النسائي بالقبلة ۷ (۷۵۴)، (تحفة الأشراف: ۱۱۰۴۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۱۱/۱، ۲۱۲) (ضعيف)

(۳): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۹۸۹) (ضعيف)

[۷۲۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، حَدَّثَنَا مُجَالِدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الْوَدَّاءِ، قَالَ: مَرَّ شَابٌ مِنْ قُرَيْشٍ بَيْنَ يَدَيَّ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ وَهُوَ يُصَلِّي قَدْ قَعَهُ، ثُمَّ عَادَ قَدْ قَعَهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قَالَ: إِنَّ الصَّلَاةَ لَا يَقْطَعُهَا شَيْءٌ، وَلَكِنْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "ادْرَعُوا مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: إِذَا تَنَازَعَ الْخَبْرَانِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَظَرَ إِلَى مَا عَمِلَ بِهِ أَصْحَابُهُ مِنْ بَعْدِهِ.

ترجمه: د ابو الوداد که روایت دی هغه وئیلی دی: چي تهر شو یو خوان د قريشو نه مخي د ابو سعيد الخدري ته او هغه مونځ کولو نو هغه دفع کړو بيا راغي بيا ئي دفع کړو تر دي څلو پورې، هر کله چي هغه فارغ شو نو ويی وئیل: بيشکه مونځ لره نه قطع کوی هېڅ شی، لکن رسول الله ﷺ ویلی دي: تاسو دفع کوئ څومره چي ستاسو طاقت وی بيشکه هغه شيطان دی. وئیلی دی ابوداود: کله چي تنازع راځي په مابین د دوه خبرينو کښي نو کتل به شی عمل د صحابو ته وروسته د هغه نه.

تشریح: قوله: «مر شاب من قريش بين يدي أبي سعيد الخدري» دا هم هغه حديث دي د کوم چه څه حصه مخکښي په «باب ما يؤمر المصلي ان يدرأ» د لاندې تيره شوې ده، مصنف ددې څه حصه هلته ذکر کړه او څه دلته، پوره روایت په بخاري ص ۷۳ او مسلم ص ۱۹۷ کښي موجود دي. قوله: «قال ابوداود: اذا تنازع الخبران عن رسول الله صلى الله عليه وسلم نظر الى ما عمل به اصحابه» (۱) مصنف دا يوه اصولي خبره بيان کړې ده چه په کومه مسئله کښي احاديث مرفوعه متعارض وي نو هلته اثار صحابه او د هغوی طرز عمل ته کتل پکار دی، حضرت په بذل کښي ليکي چه په عمل صحابه کښي د نظر کولو نه معلوميری چه بعض هغه صحابه کرام کوم چه د قطع صلاة راويان دي لکه ابن عباس، ابن عمر، عائشه، دا حضرات خپله ددې څيزونو په مرور سره د قطع قائل نه دي، پس د بيهقي او طحاوی په يو روایت کښي دی چه د ابن عباس نه مسئله او تپوسلې شوه چه زنانه، څر او سپي قاطع صلاة دي؟ نو هغه جواب ورکړو «اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه» يعنی مونځ يو عمل صالح دي چه فرشتي ئي پورته اسمان ته اوړي ايا دا څيزونه اسمان ته د اوړلو نه مانع کيدې شي؟ هم دغه شان د ابن عمر رضی الله عنه نه هم د عدم قطع صلاة فتوی منقول ده، هم دغه شان د سيدنا عائشه رضی الله عنه نه د زنانه د غير قاطع کيدو روایت موجود دي، وړاندې حضرت فرمائي چه ددې نه علاوه چه د ديرو صحابه گرامو نه د قطع صلاة روايات موجود دي د هغې نه دا نه لازميری چه د هغوی مذهب دي ضرور د قطع صلاة وي بلکه د قطع صلاة نه مراد به د هغوی قطع خشوع وي لکه چه جمهور علماء کرام فرمائي، والله اعلم بالصواب. دي ځاني ته رارسيدو سره د بذل المجهود اولني جلد پوره شو.

اللهم تقبل منا كما تقبلت من عبادك الصالحين واجعله خالصا لوجهك الكريم

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۳۹۸۹) (ضعيف)

(۲): بالکل هم ددې په شان عبارت مصنف په دي کتاب کښي دوه ځايه نور راوړي دي مثلاً په کتاب الحج کښي د صيد محرم روايات مختلفه د لاندې، باب لحم الصيد للمحرم کښي فرمائي: قال ابوداود واذا تنازع الخبران عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ينظر بما اخذ به اصحابه

ابواب تفریع استفتاح الصلاة

د مونځ شروع کولو احکام

د مصنف یو عادت

ما مخکښې دا خبره بیان کړې ده چه مصنف لفظ تفریع په کثرت سره استعمالوی، د هر یو مصنف یو خاص ادا او طرز تعبیر وی.

څنگه چه په لیکلو کښې مضامین مرتب وی هم دغه شان د هر یو مصنف په ذهن کښې د ابواب او مضامین یو خاص ترتیب د مخکښې نه موجود وی چه د هغې مطابق هغه تصنیف لیکي نو د تفریع مطلب دا شو چه د مصنف د ذهني ترتیب په اعتبار سره (بلکه خارجی هم) راتلونکي ابواب په تیرو ابوابو باندې متفرع کیږي او یا داسې او ایښ چه تفریع ماخوځ دي د فرع نه چه د هغې جمع فروع راځي، فروع وئیلې شی مسائل جزئیه ته، وئیلې شی «فرع من هذا الاصل مسائل ای استخراج» نو مطلب دا شو چه د افتتاح الصلاة نه تر د اختتام صلاة پورې د مسائلو استخراج یعنی د احادیث نبویه نه، صرف ددې تخصیص نه بلکه د مصنف مقصد د ټولو ابوابو او کتب نه استخراج وفروع و مسائل دي.

استفتاح صلاة یعنی مونځ شروع کول، ددې ځانې نه د مونځ د داخلي څیزونو بیان شروع کیږي او اوسه پورې د مونځ متعلق د هغه احکاماتو بیان وو کوم چه خارجی دی. اوس ددې ځانې نه مصنف د مونځ مکمل طریقه د شروع نه تر انتها پورې د تکبیر تحریمه نه تر سلام پورې په راتلونکو ابواب کښې بیانول غواړي، د مونځ ددې مکمل کیفیت بیان لره فقهاء کرامو بلکه اکثر محدثین مصنفین هم په باب صفة الصلاة سره تعبیر کوي.

بَابُ رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بیان رفع الیدینو کې په مانځه کې

پورته عنوان یعنی "ابواب تفریع استفتاح الصلاة" دا عنوان د کلی په درجه کښې دي، او دا باب او راتلونکي ابواب ددې کلی جزئیات دی، ښه ځان پوهه کړئ.

د ترجمة الباب فرض

ښه ځان پوهه کړئ چه په ترجمة الباب کښې رفع الیدین مطلقا ذکر کړې شوې دی دا ئې نه ده ظاهر کړې چه کوم رفع الیدین، د ترتیب تقاضه خو دا ده چه مقصود بالبيان صرف رفع الیدین عند التحريمه وی ځکه چه د رفع الیدین نه فارغ کیدو سره مصنف وړاندې د دعاء استفتاح باب قائم کړې دي، خو چونکه ددې باب په احادیثو کښې رفع عند الركوع وغيره هم ذکر ده، په دې وجه مصنف د رفع الیدین ټول مواضع په یو ځانې بیان کړې دي، هم په دې وجه ئې د دعاء استفتاح د باب نه مخکښې د عدم رفع عند الركوع باب قائم کړې دي، ددې نه معلومه شوه چه د مصنف مراد د رفع نه رفع عند التحريمه والركوع وغيره ټول دي.

د رفع اليدين متعلق مباحث ختمه

۱. اوس تاسو د رفع اليدين متعلق احكام او مسائل واورئ كوم چه پنځه دي
۲. مواضع الرفع: په مانځه كښې رفع خو ځايونو كښې نه
۳. كهيبة الرفع: يعنى د رفع يدين طريقه.
۴. وقت الرفع: رفع يدين د تحريمه نه مخكښې پكار دي يا ددې سره.
۵. منتهى الرفع: لاسونه به د كوم ځانې پورې اوچتولې شي
۶. حكم الرفع: د رفع يدين حكمتونه او مصلحتونه

البحت الاول

په مونځ كښې رفع اليدين كوم كوم ځانې كښې كولې شي، الموضع الاول عند التحريمه د دې د سنتيت جمهور علماء كرام قائل دي په شرح مهذب كښې ددې په استحباب باندې د امت اجماع نقل كړې ده خو د ابن حزم په نزد دا رفع فرض ده بغير ددې نه به مونځ صحيح نه وي وهو روايه عن الاوزاعي، خو د امام مالك رحمه الله يو روايت د عدم استحباب دې او علامه باجي د ديرو مالكيانو نه هم عدم استحباب نقل كړې دې خو په كتب مالكيه كښې د استحباب تصريح ده لهذا صحيح هم دا ده، او بعض علماء كرامو د فرقه زيديه نه ددې رفع عدم جواز نقل كړې دې، ويلي شوي دي چه دا نقل صحيح نه دې، الحاصل د ائمه ثلاثه په نزد دا رفع سنت ده او هم دا قول اصح د امام مالك هم دې، او د ابن حزم او اوزاعي په نزد فرض ده، الموضع الثاني، رفع يدين عند الركوع يعنى ركوع ته د تلو په وخت او د هغې نه د پاسيدو په وخت، ددې د سنتيت د صحابه كرامو يو جماعت قائل دي لكه ابن عمر، جابر بن عبدالله، ابوهريره، انس، ابن عباس، عبدالله بن الزبير وغيرهم قاله الترمذي في جامعه، هم دغه شان هغه فرمائي: ومن التابعين الحسن البصري وعطاء وطاوس ومجاهد ونافع وسالم وسعيد بن جبير وغيرهم، او په ائمه كرامو كښې امام شافعي، احمد او اسحاق به راهويه قائل دي.

د دې بالمقابل امام ابوحنيفه، سفيان ثوري، ابراهيم نخعي، ابن ابي ليلى او د صحابه كرامو او د تابعينو يو جماعت ددې رفع د عدم استحباب قائل دي، لكه عبدالله بن مسعود، جابر بن سمرة، براء بن عازب، عبدالله بن عمر رضي الله عنهما (بذل عن العيني) هم دغه شان امام طحاوي رحمه الله د عمر رضي الله عنه عمل هم د ترك رفع ثابت كړې دې، ابن بطال مالكي رحمه الله هم د عمر رضي الله عنه عمل د ترك رفع ثابت كړې دې (حاشية فيض الباري ص ۴۵۷، ج ۲) هم دغه شان امام طحاوي رحمه الله د علي رضي الله عنه عمل هم عدم رفع ثابت كړې دې، مولانا بدر عالم صاحب په دې باندې بحث كولو سره فرمائي چه كه ددې دواړو (عمر او علي) نه رفع ثابت وي نو امام ترمذي به د هغوي نومونه ضرور په قائلين رفع كښې ذكر كړې وي.

د قائلين رفع د لاندې امام ترمذي رحمه الله فرمائي: وبه يقول غير واحد من اهل العلم من اصحاب النبي صلى الله عليه وسلم والتابعين وهو قول سفيان واهل الكوفة. او صاحب بدائع د ابن عباس

څه نه د عشره مبشره عمل هم عدم رفع نقل کړې دي (۱) «خو هغه ددې سند نه دي بیان کړي»

په رفع الیدین کې د امام مالک د مذهب تحقیق

او د امام مالک نه په دې کې دوه روایتونه دي، د ابن القاسم په روایت سره عدم رفع دي او د ابن وهب او اشهب په روایت کې استحباب رفع دي، خو په الشرح الکبیر کې علامه دردير رحمته الله صرف د عند التحريمه د رفع استحباب ذکر کړې دي او د رفع عند الركوع عدم استحباب، دا الشرح الکبیر د مختصر خليل شرح ده او مختصر خليل د فقه مالکيه يو مشهور او معتبر متن دي، هم دغه شان امام نووي رحمته الله په شرح مسلم کې د احنافو د مذهب ليکلو نه پس ليکي: وهو اشهر الروايات عن مالک. هم دغه شان علامه ابن رشد مالکي په بداية المجتهد کې ليکلي دي چې د امام مالک د عمل اهل مدينه په وجه باندې عدم رفع ته ترجيح ورکړې ده، او په مدونه کې خپله د امام مالک نه منقول دي (کافي الفيض الساني ص ۲۸۴) رفع الیدین ضعيف الا في الافتتاح خو د شرح حديث د کتلو نه معلومېږي چې د فريق مقابل کوشش دا دي چې دا ثابت کړي چې د امام مالک په نزد رفع الیدین عند الركوع کې قول راجح د استحباب دي، پس علامه زرقاني فرمائي چې ابن عبدالحکم ونيلي دي چې د امام مالک رحمته الله نه عدم رفع چا هم نه ده نقل کړې سوا د ابن القاسم نه، علامه انور شاه کشميري رحمته الله په نيل الفرقه کې فرمائي چې علامه عيني په مباني الاخبار کې ليکي چې: وروی الشافعي عن مالک انه كان لا يرفع يديه... لهذا ابن القاسم به خپل روایت کې متفرد نه دي بلکه امام شافعي رحمته الله هم ددې راوی دي.

رفع الیدین د احنافو په نزد خلاف اولی دی یا مکروه؟

د دې نه پس خان پوهه کړه چې په دې کې اختلاف دي چې دا رفع الیدین عند الركوع خلاف اولی دی یا مکروه، طحطاوی علی المراقی کې دي ته مکروه ونيلي دي او په یو بل ځای کې په مراقی الفلاح کې هم، او په فیض الباری کې شاه صاحب د کبیری شرح منیه او صاحب بدائع نه هم کراهت نقل کړې دي، او بل قول د احنافو په دې کې دا دي چې دا صرف خلاف اولی دي، امام ابوبکر جصاص رازی هم دا قول اختیار کړې دي لکه چې په فیض الباری کې دي، او هم دا شاه صاحب او حضرت اقدس گنګوهی اختیار کړې دي،

(۱) ددې په خلاف امام بیهقي رحمته الله د حاکم نه نقل کړې دي چې په دې سنت یعنی د رفع الیدین په روایت باندې عشره مبشره متفق دي، او په دې باندې امام بیهقي رحمته الله فرمائي: وهو كما قال. یعنی حاکم چې څه فرمائي دي هم دغه شان ده. علامه زیلعی په نصب الرايه کې د ابن دقيق العيد نه نقل کوي چې د حاکم د عشره مبشره په روایت باندې جزم کول څه غوره خبره نه ده او هغه فرمائي: ولعله لا يصح عن جملة العشرة. یعنی د لسو وارو نه ددې ثبوت مشکل دي، او علامه فیروز آبادی خو حد کړې دي هغه په سفر السعادة کې د رفع الیدین فی المواضع الثلاثة متعلق فرمائي چې د عشره مبشره نه روایت دي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم هم په دې کیفیت باندې د عمر مبارک د اخره پورې مونځ کولو. زمونږ علماء فرمائي چې داسې یو حدیث هم ثابت نه دي پاتې لا دا چې د عشره مبشره روایت وی. (الاحبار ص ۱۹۰، ج ۳، و فیض الباری ص ۲۵۹، ج ۲)

کما فی الکوکب الدری.

الموضع الثالث: رفع الیدین عند السجود، په اتمه اریعه کښې څوک هم ددې د استحباب قائل نه دی، البته د امام احمد یو روایت کوم چه د هغه نه میمونې نقل کړې دي د استحباب دي، هم دغه شان په شوافعو کښې ابن المنذر او ابو علی طبري او بعض اهل حدیث هم د استحباب قائل دي هم دغه شان ابن حزم هم ددې قائل دي بلکه فی کل رفع وخفض.

الموضع الرابع: رفع عند القيام من الركعتين... یعنی د رومبې تشهد نه د پاسیدو په وخت، د امام مالک او امام شافعی په یو قول کښې دا رفع مستحب ده، امام نووی رحمته الله فرمائی او هم دا قول صواب دي، خو حضرت شیخ فرمائی چه اکثر متون شافعیه ددې د ذکر نه خالی دي، هم دغه شان د مالکیانو او حنابلې په متون کښې هم ددې ذکر نشته، لهذا د امام نووی رحمته الله دا فرمائیل چه دلته د رفع الیدین والا قول صحیح دي محل نظر دي، حضرت شیخ په اوجز المسالك کښې فرمائی چه په ظاهره امام نووی داسې مجبورا او کړل د اشکال نه د بچ کیدو دپاره (۱)، هم دغه شان ابن دقیق العید فرمائی چه د امام شافعی رحمته الله د نظر تقاضه دا کیدل پکار دي چه دلته رفع الیدین مستحب شی څنگه چه هغه د رفع عند الركوع وبعد الركوع قائل دي ځکه چه دلیل د ټولو یو دي یعنی حدیث د ابن عمر رضی الله عنهما، چه د هغې په بعض طرق کښې په صحیح بخاری وغیره کښې دا رفع مذکور ده، هم دغه شان هغه فرمائی چه دي ته د امام شافعی رحمته الله مذهب په دي وجه وئیل چه د هغه نه منقول دي (۲) اذا صح الحديث فهو مذهبي (۳) په دي کښې نظر دي، حافظ فرمائی چه په ظاهره کښې د نظر وجه دا ده چه د امام شافعی رحمته الله ددې وصیت د عمل محل هغه صورت دي چه کله دا معلومه شی چه امام شافعی رحمته الله ته به دا روایت نه وی رسیدلې، او هر کله چه دا معلومه شی چه حدیث خو هغه ته رسیدلې وو خو د څه وجې نه هغه قبول نه کړو نو بیا دا صورت ددې وصیت محل نه دي او دلته معامله محتمل ده (مونږ نه شو وئیلې چه امام شافعی رحمته الله ددې زیادت نه خبر شوې وو یا نه)، هم دغه شان دا رفع اختیار کړې ده امام بیهقی، دا رفع ابن خزیمه او امام بخاری وغیره هم، پس امام بخاری په دي باندې په صحیح بخاری کښې مستقل باب ترلې دي باب رفع الیدین اذا قام من الركعتين.

البحث الثاني: (د رفع الیدین کیفیت)

د رفع الیدین په کیفیت کښې څو اقوال دي په منهل کښې ئې څلور صورتونه لیکلې دي:

- ۱: یرفعهما ناشرًا اصابعه مستقبلًا بباطن کفيه القبلة... یعنی لاسونه به پورته اوچت کړي په داسې حالت کښې چه د کفین باطن (د لاس تلې) به ئې د قبلې طرف ته وی، او د گوتو سروند به ئې د آسمان طرف ته وی.
- ۲: دویمه طریقه هم دا ده خو بس دومره فرق دي چه د گوتو سوکې ئې د قبلې طرف ته وی.

(۱) چه هر کله په صحیح بخاری کښې د ابن عمر رضی الله عنهما په روایت کښې دا رفع مذکور ده نو بیا تاسو ددې قائل ولي نه یئ؟

۳: او دریمه طریقه دا ده چه لاسونه داسې اوچت کړی چه بطون کفین ئې د اسمان طرف ته وی او ظهور کفین ئې د زمکې طرفته وی.

۴: او څلورمه طریقه د دریمې برعکس ده یعنی بطون کفین الی الارض او ظهور کفین الی السماء او دا کیفیات علامه عینی هم په شرح بخاری کښې ذکر کړې دی، اولنې کیفیت هغوی د امام طحاوی رحمته الله علیه طرف ته منسوب کړې دې. (القبض السانی ص ۲۸۵)

د رفع الیدین په وخت تفریق اصابع اولی دې یا ضم

اوس دا چه د رفع الیدین په وخت تفریق اصابع اولی دې یا ضم؟ نو په مغنی کښې لیکي چه **« یتحب ضم الاصابع »** (عند احمد) وقال الشافعی السنة التفریق، او د احنافو په نزد په خپل حال پریخودل اولی دی، نه دې بالقصد ضم کوی او نه دې تفریق، البته په رکوع کښې تفریق اولی دې او په سجود کښې ضم، امام ترمذی رحمته الله علیه په دې مسئله باندې مستقل باب تړلې دې: باب فی نشر الاصابع عند التكبير.

البحث الثالث: (رفع الیدین به تکبیر سره متصل وی که منفصل)

رفع الیدین کله کول پکار دی د تکبیر نه مخکښې یا د هغې سره سره؟ د شوافعو او مالکیه و په نزد راجح قول مقارنت دې کما قال الزرقانی، او د حنابلې په نزد هم دغه قول دې روایه واحده، او د فقهاء احنافو په دې کښې اختلاف دې، صاحب بدائع او صاحب محیط مقارنت اختیار کړې دې چه د تکبیر سره سره دې رفع الیدین اوکړی، او په هدایه کښې تقدیم رفع مذکور دې، اول دې رفع الیدین اوکړی او بیا تکبیر، صاحب بحر او در مختار هم دا اختیار کړې دې.

البحث الرابع: (لاسونه کوم ځای پورې اوچتول پکار دی؟)

رفع الیدین د کوم ځای پورې پکار دی، مشهوره دا ده چه د ائمه ثلاثه په نزد حذا المنکبین او د احنافو په نزد حذاء الاذنین، خو د کتب مالکیه نه معلومیږي چه دلته هم حذا الاذنین اولی دې، او د حنابلې مذهب په مغنی کښې تخییر الی المنکبین او الاذنین لیکلې دې، شیخ ابن الهمام فرماني چه دا اختلاف صرف لفظی دې ځکه چه د حذا المنکبین مطلب دا دې چه کفین د منکبین مقابل وی او اطراف اصابع د اذنین مقابل، هم دغه شان ملا علی قاری د امام شافعی نه نقل کړې دی چه کله هغه مصر ته داخل شو نو د هغه نه ددې متعلق تپوس اوشو نو هغه ورته دا پورته ذکر شوي تفصیل بیان او فرمائیلو چه کفین حذاء المنکبین او ابهامین الی شحمة الاذنین او اطراف اصابع الی فروع الاذنین، ځکه چه په یو حدیث کښې الی المنکبین راغلې دې او په یو کښې الی الاذنین او په بعض کښې الی فروع الاذنین. یعنی د غوږونو پورته حصه، لهذا په درې واړو روایاتو کښې تطبیق اوشو، او د زنانه په باره کښې مشهوره ده چه په دې مسئله کښې د زنانه او د سړی د فرق قائل صرف احناف دی، انھا ترفع الی الثدین، خو احناف په دې کښې متفرد نه دی، په اوجز کښې لیکلې دی چه د

امام احمد رحمه الله نه په دې کښې دوه روايتونه دي، «رفع قليلا» او بل روايت دا دې چه د زنانه په حق کښې رفع اليدين مشروع نه دي.

البحث الخامس: په رفع اليدين کښې حکمت څه دي

حضرت شيخ په اوجز کښې لس حکمتونه ذکر کړي دي.

- ۱: نفى الكبرياء عن غير الله تعالى... يعنى د الله اکبر په ذريعه د الله پاک دپاره قولاً لوني والې ثابتولې شي او فعلاً يعنى د لاس په اشارې سره د غير الله نه د لوني والې نفى کولې شي.
- ۲: وقيل اعلام الاصم... کونړ سړې خو به د امام تکبير وانورې خو رفع اليدين ته کتلو سره به پوهه شي چه مونځ شروع شو دا دوه حکمتونه صاحب هدايه بيان کړي دي.
- ۳: قيل اشارة الى طرح الدنيا الواء والاقبال بكلية الى الله تعالى. يعنى په دې سره دنيا لره شاته د گزارلو طرف ته اشاره ده او دا چه زه پوره طريقي سره د الله پاک طرف ته متوجه کيږم.
- ۴: «الاستلام» يعنى د انقياد او تسليم طرف ته اشاره ده چه مونږ ستا خبره منو.
- ۵: «استعظام ما دخل فيه» يعنى رفع اليدين فعل تعظيمي دي او په دې سره مقصود د مونځ د عظمت اظهار دي.

۶: «استعظاما لله تعالى» د الله پاک د عظمت اظهار...

- ۷: رفع الحجاب بين العبد والمعبود والساجد والمسجود... يعنى د رفع حجاب طرف ته اشاره ده چه الله پاک حجابات لرې کولو سره په خپل دربار کښې قرب او حضور نصيب کړي.
- ۸: «الاستقبال بجميع البدن» د ارسال يدين په صورت کښې د لاسونو استقبال نه کيږي نور رفع اليدين په دې وجه کولې شي ددې دپاره چه د باقى بدن سره په لاسونو سره هم استقبال اوشي.

۹: اشارة الى تمام القيام... يعنى د الله پاک په وړاندې پوره بدن سره قيام کول، او يو حکمت دا بيانولې شي چه په مکه کښې به بعض کفار قریش هم په ترخ کښې بتان نيولو سره د مسلمانانو په مانځه کښې اودريدل،

- ۱۰: واصنامهم تحت اباطهم... نو د رفع اليدين حکم ورکړې شو د اسقاط اصنام دپاره.
- اوس پاتې شوه مسئله د دلائل نو په دې معركة الاراء مسئله کښې دلائل دواړو ډلو سره موجود دي او د هريو په مستدللات باندې فردا فردا بحث او کلام هم شته، په صحاح سته کښې مجموعي حيثيت سره دواړه قسم روايات موجود دي، په سنن اربعة کښې دواړه قسم او په صحيحين کښې صرف د رفع روايات موجود دي، اخري عمل د رسول الله ﷺ په دې کښې څه دي رفع يا عدم رفع، صريحا ددې ثبوت مشکل دي، البته په سنن بيهقي کښې د ابن عمر رضي الله عنهما د حديث په بعض طرق کښې دا زيادت دي «فما زالت تلك صلاته حتى لقي الله» چه د هغې نه معلوميري چه په اخري عمر کښې د رسول الله ﷺ فعل رفع اليدين وو، خو بعض محققينو دي زيادت ته غير ثابت ويلي دي چه دا ضعيف بلکه موضوع دي.»

۱: ددې حديث په سند کښې عصمة بن محمد انصاري دي، قال ابو حاتم ليس بالقوي، وقال ۴۶

د احنافو په نزد د رفع اليدين نسخ او د مولانا انور شاه کشميري رائي

خو رفع اليدين په نفس ثبوت کښې د يو حنفی عالم هم تردد نشته بلکه دا حضرات د بقاء رفع او د هغې د دوام انکار کوي يعنی دا منسوخ گنړی، هم دا رائي د امام طحاوی، شيخ ابن الهمام او زمونږ په مشائخو کښې د حضرت گنگوہی، حضرت شيخ الہند، حضرت سهارنپوری، صاحب بذل المجہود وغيرہم ده.

البته مولانا انور شاه کشميري د نسخ قائل نه دې هغه فرمائي رفع او ترک رفع دواړه د رسول الله ﷺ او صحابه کرامو نه په تواتر سره ثابت ده، د رفع اليدين تواتر عملاً او اسناداً دواړو طريقو سره دې او د عدم رفع تواتر عملاً او طبقه دې، (۱) لهذا په دې کښې يو ته هم منسوخ نه شی وئيلي کيدې، هم دغه شان هغه فرمائي چه دا اختلاف صرف د افضليت او اولويت دې، د احنافو په نزد عدم رفع اولی ده او د شوافعو په نزد رفع، د جواز او عدم جواز او کراهت او عدم کراهت اختلاف نه دې، هغه فرمائي چه دا خبره ماته د امام ابوبکر جصاص په کلام کښې ملاؤ شوه، د امام کرخي په شان ائمه د هغه په شاگردانو کښې دی لهذا د هغه مرتبه د شارح منيه او صاحب بدائع نه هم اوچته ده چا چه رفع اليدين ته عند الاحناف مکروه وئيلي دي، شاه صاحب دا هم ليکلې دی چه ددې نه پس زما د طبيعت نه د احاديث ثابتہ فی الرفع بوجه کوز شو. فاسترحت حيث تخلصت رقبتي من الاحاديث الثابتة فی الرفع.

د رفع اليدين په سلسله کښې د حضرت سهارنپوري رائي

حضرت سهارنپوري رحمه الله په بذل المجہود کښې د دواړو ډلو په دلائلو باندې د بحث او تحقيق کولو نه پس فرمائي چه ددې ټولو تفصيلاتو نه معلوميرې چه د رسول الله ﷺ نه رفع اليدين ثابت دی خو د يو حديث نه هم ددې دوام او دا چه رسول الله ﷺ په خپل اخري عمر کښې هم رفع اليدين کړې دی ثابت نه دی، هم دغه شان د هغه نه ترک رفع هم ثابت ده، اوس قائلين رفع خو دا وائي چه چونکه رفع اليدين سنت مؤکده نه وو، په دې وجه به رسول الله ﷺ کله کول او کله به ئې نه کول، د وجوب د ويرې نه، لهذا دا رفع سنت غير مؤکده ده. او مانعين رفع دا وائي چه د رسول الله ﷺ نه رفع او ترک رفع دواړه ثابت دی هم دغه شان د صحابه کرامو نه هم دواړه ثابت دی، اوس کتل دا دی چه د کومو صحابه کرامو نه ترک رفع ثابت ده د هغې څه وجه ده؟ دا خو کيدې نه شی چه رفع اليدين دې ددې حضراتو په علم کښې نه وی راغلې ځکه چه رفع اليدين ډير ښکاره څيز دې، امر مشاهد دې ددې د پټ

۱-..... يحيى كذاب يضع الحديث، وقال العقيلي يحدث بالباطيل عن الثقات وقال الدارقطني متروك. او ددې حديث په بل طريق کښې عبدالرحمن بن قريش الهروري دې، حافظ ذهبی په ميزان الاعتدال کښې هغه ته متهم بوضع الحديث وئيلي دي. (بذل المجہود)
(۱) د تواتر طبقه مطلب دا دې چه په هره زمانه کښې راتلونکي خلقو د خپلې زمانې خلقو ته کتلو سره دا اختيار کړې دي، هم ددې نه په توارث سره هم تعبير کيدې شی، ددې مدار په مشاهده او تعامل باندې دي، په سند او روايت باندې نه.

پاتې كيدو سوال هم نه پيدا كيږي او دا هم نه شو وئيلې چه هغوی به دا سهوا او نسيانا پريخودلې وي ځكه چه بعض صحابه كرام مثلا ابن عمر خو د اتباع رسول ﷺ په معامله كښې دومره حريص او كوشش كونكې وو، او د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په باره كښې خو دا ټول مني چه هغه به رفع اليدين نه كول نو ددې ترك ددې نه علاوه څه وجه كيدې شي چه دې حضراتو به دا منسوخ كړلو.

د حضرت گنگوهي راڼي

او په الكوكب الدري كښې حضرت گنگوهي رضی الله عنه فرمائي چه كوم صحابه كرامو د رسول الله ﷺ نه روستو رفع اليدين كول په ظاهره هغوی د استصحاب حال نه كار اخستلې دې او كوم حضراتو چه ترك رفع كوله د هغوی د عمل بنياد استصحاب حال خو نه شي كيدې ځكه چه د رسول الله ﷺ نه د رفع يدين ثبوت ډير مشهور او معروف وو بلكه د هغوی د علم په وجه باندي د علم زيادت دې چه هغوی ته مزید د يوې خبرې علم وو يعنی دا چه رسول الله ﷺ د رفع اليدين كولو نه پس په اخر كښې دا ترك كړې وو، لهذا مانعين رفع مثبت شو هغوی يو امر زائد لره ثابتوي يعنی ترك رفع او رفع الرفع، او قائلين رفع ددې منكر دي، لهذا هغوی نافي شو، المثبت اولی من النافي. لهذا دا چه مشهوره ده چه قائلين رفع مثبت او تاركين رفع نافي دی صحيح نه ده.

د صاحب امانی الاحبار تبصره

حضرت مولانا محمد يوسف صاحب په امانی الاحبار كښې فرمائي، امام طحاوی په شرح معانی الآثار كښې د عمر بن الخطاب، علي بن ابي طالب، عبدالله بن عمر، عبدالله بن مسعود رضی الله عنهم عمل ترك رفع ثابت كړې دې، هم دغه شان په بيهقي كښې بسند جيد د ابوبكر صديق رضی الله عنه عدم رفع روايت كړې شوې ده (گويا د خلفاء ثلاثه ابوبكر، عمر او علي عمل هم ترك رفع شو) او امام ترمذی رضی الله عنه په باب رفع اليدين كښې د ابن عمر رضی الله عنه د حديث د لاندې فرمائي: وَبِهَذَا يَقُولُ بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْهُمْ ابْنُ عُمَرَ وَجَاهِزُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبُو هُرَيْرَةَ وَأَنَسُ وَابْنُ عَبَّاسٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ وَغَيْرُهُمْ وَمِنَ التَّابِعِينَ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ وَعَطَاءٌ وَطَاوُسٌ وَمُجَاهِدٌ وَنَافِعٌ وَسَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَسَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَغَيْرُهُمْ. او بيا د عدم رفع په سلسله كښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د حديث ذكر كولو نه پس ليكي: وَبِهِ يَقُولُ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَالتَّابِعِينَ. وَهُوَ قَوْلُ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ وَأَهْلِ الْكُوفَةِ. او گوري امام ترمذی د رفع يدين په باره كښې د بعض الصحابه والتابعين لفظ استعمال كړې دې او په عدم رفع كښې د غير واحد لفظ استعمال كړې دې كوم چه سراسر په كثرت باندي دلالت كوي، (او د اهل كوفه طرف ته ئې هم عدم رفع منسوب كړې

۱، صاحب د امانی الاحبار فرمائي او ددې په مقابله كښې امام بخاری جزء رفع اليدين كښې داسې او كړل چه خپل تصنيف كښې ئې د هغه صحابه كرامو شمير كوم چه قائل بالرفع وو دومره اوږد كړو چه ټول كتاب ئې د هغې نه ډك كړو او د عدم رفع د لاندې ئې صرف يو نوم د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ذكر كړو گويا هغه په عدم رفع كښې متفرد دې، بلكه دا چه هغه د كومو صحابه كرامو نومونه..... ۶۱

ده چه د هغې نه جميع اهل كوفه مراد دى، پس ابن عبد البر په كتاب الاستذكار كښې د محمد بن نصر المروزي نه نقل كړې دى چه زمونږ په علم كښې داسې يو ښهر نشته چه د هغې ټول اوسيدونكي ترك رفع كوى سوا د كوفې نه.

د دې نه چه يو طرف ته د اهل كوفه عدم رفع باندې متفق كيدل معلومېږي نو دا هم ترې معلومېږي چه په نورو ښهرونو كښې به هم ترك رفع كيدله خو دا ټول خلق په دې باندې متفق نه وو، او دا دې هم واضحه وى چه دا محمد بن نصر زبردست عالم وو او د مذاهب صحابه و علماء نه ډير زيات خبر وو.

خطيب بغدادى او ابن حبان د هغه په باره كښې ليكي: كان من اعلم الناس باختلاف الصحابة ومن بعدهم فى الاحكام. الغرض د محمد بن نصر شهادت دې چه ټول اهل كوفه په عدم رفع باندې متفق وو او په نورو ښهرونو كښې رفع او عدم رفع دواړه وه.

فائدة: مولانا بدر عالم ميرتهى په حاشيه د فيض البارى كښې ليكي، چه امام ترمذى په قائلين د رفع كښې چه د كومو صحابه كرامو نومونه ذكر كړې دى په هغوى كښې ئې ابن عمر خو ذكر كړو خو د هغه والد عمر بن الخطاب ئې ذكر نه كړو، هم دغه شان ئې على هم ذكر نه كړو، كه د امام ترمذى په نزد د هغوى نه رفع يدين ثابت وې نو بيا دا دواړه د ذكر كولو زيات مستحق وو، د امام طحاوى رحمه الله تحقيق دا دې چه دا دواړه حضراتو به رفع اليدين نه كول او بيهقى وغيره په دې باندې مصر دى چه رفع به ئې كوله، البته د ابوبكر صديق په باره كښې ښه طريقې سره تحقيق اوشو چه هغه به رفع كوله يا ترك رفع د هغه نه دواړه منقول دى.

د كوفه علمى مقام او د اهل كوفه په عدم رفع اليدين باندې اتفاق

د دې سره سره تاسو د كوفې علمى مرتبه او منزلت هم په ذهن كښې اوساتئ كومه چه د على عليه السلام دار الخلافه وه، او امام نووى رحمه الله دې ته دار الفضل والفضلاء سره ياده كړې ده، او صاحب قاموس هغې ته "قبة الاسلام ودار هجرة المسلمين" ليكي، د سيدنا على عليه السلام اكثر فيصلې هم په كوفه كښې صادر شوې دى، حضرت شاه ولي الله صاحب په حجة الله البالغة كښې فرمائى: "كان اغلب قضايه بالكوفة".

كوفې ته د صحابه كرامو راتلل او قيام هم په كثرت سره منقول دې، ابو بشير دولاىي په كتاب الاسماء والكنى كښې ليكي: نزل الكوفة الف وخمسون رجلا من اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم واربعة وعشرون من اهل البدر. او د فن رجال امام ابو الحسن عجلى خو په خپل

له..... په قائلين رفع كښې په سند سره ذكر كړې دى د هغوى اقوال په مواضع رفع كښې مختلف دى، پس د بعض نه صرف په دوه خايونو كښې رفع منقول ده، عند الافتتاح وعند الركوع، او د بعض نه عند الافتتاح وعند الركوع... او بعض عند الافتتاح وعند الركوع وعند الرفع من الركوع او د بعض نه عند السجود او بعض بين السجدين او د بعض نه رفع عند القيام من الركعتين او د بعض نه في كل رفع وخفض على هذا القياس، د كوم غير صحابه او تابعينو چه هغه نومونه ذكر كړې دى د هغوى هم دغه حال دى. امانى الاحبار شرح معاني الآثار كښې مولانا محمد يوسف صاحب هغه ټول روايات ذكر كړې دى.

تاریخ کښې ددې نه هم زیات یو نیم زر لیکلې دی ﴿نزل الکوفة الف وخمس مائة من الصحابة﴾ د فیض الباری محشی د فتح القدير په حواله لیکي چه قرقيسه کومه چه د کوفې یوه قریه (ښاریه) ده هغې ته د شپږ سوه صحابه کرامو راتلل او نزول ثابت دي، چه هر کله د کوفې د یو مختصر شان کلی دا حال دي نو هم ددې نه د پوره ښهر اندازه لگیدلې شی، صاحب د امانی الاحبار لیکي چه خلیفه ثانی سیدنا عمر رضی الله عنه په خپل دور خلافت کښې عبدالله بن مسعود رضی الله عنه خو خاص طور سره په کوفه کښې معلم او وزیر لیږلې وو هم دغه شان ئې عمار بن یاسر هم امیر لیږلې وو، او د طبقات ابن سعد نه معلومیږي چه په کوفه کښې د خلفاء اربعه اصحاب په کثرت سره موجود وو، هسې هم کوفه د عمر رضی الله عنه په زمانه کښې معسکر د اسلامی فوجونو مرکز وو، په کثرت سره به صحابه کرام هلته تلل راتلل او د غزواتو دپاره به تلل.

الغرض اهل کوفه د عدم رفع طریقه حاصله کړې وه، د عمر رضی الله عنه د زمانې نه تر د علی رضی الله عنه د زمانې پورې د هغه صحابه کرامو په واسطې سره کوم چه په کوفه کښې موجود وو (چه د هغوی سربراه عبدالله بن مسعود رضی الله عنه وو) او د هغه صحابه کرامو کوم چه هلته راتلل او په غزواتو کښې وتل د هغوی تعداد په زرگونو دي.

هم دغه شان د اهل مدینه طرز عمل هم ترک رفع وو چه په هغې باندې امام مالک د خپل مسلک بنیاد کیخودلې دي، لکه چه مشهور او معروف دی او ابن رشد وغیره شارحین حدیث ددې تصریح کړې ده او هم دا قول زمونږ امام ابوحنیفه او د هغه اصحابو اختیار کړې دي.

د اهل مکه طرز عمل

مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرماني چه په صحابه کرامو کښې به عبدالله بن زبیر رضی الله عنه رفع یدین کول، د چا چه مستقل قیام په مکه مکرمه کښې وو هم په دې وجه به اهل مکه هم رفع الیدین کول او چونکه د امام شافعی قیام هم په مکه کښې وو نو په دې وجه هغه د خپل مسلک بنیاد د اهل مکه په عمل باندې کیخودلو.

زه وایم چه دا دي هم واضحه وی چه عبدالله بن زبیر رضی الله عنه به صرف په مواضع ثلاثه کښې په رفع یدین باندې اکتفاء نه کوله بلکه رفع عند السجود او رفع عند القيام من الركعتین به ئې هم کوله، پس وړاندې په ابوداود کښې یو روایت راوان دي چه د هغې مضمون دا دي، میمون مکی فرماني چه یو ځل ما عبدالله بن زبیر په مانځه باندې اولیدو نو هغه بار بار رفع یدین کول، عند التحريمه، عند الركوع، عند السجود او عند القيام من الركعتین... هغه فرماني چه ما دا منظر اولیدو نو د عبدالله بن عباس رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شوم او هغه ته مې عرض اوکړو چه ما نن عبدالله بن زبیر په داسې کار کولو باندې اولیدو چه ما پرې ددې نه مخکښې څوک نه دی لیدلی. یعنی هم دا بار بار رفع یدین، نو په دې باندې ابن عباس رضی الله عنه او فرمائیل چه که ته د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم تابعداری کول غواړې نو ته هم داسې مونځ کوه، ددې نه معلومه شوه چه عبدالله بن زبیر او عبدالله بن عباس د رفع عند

السجود هم قائل وو چه د هغې جمهور قائل نه دی، هم دغه شان د میمون مکی د کلام نه معلومېږي چه اهل مکة به هم رفع الیدین نه کول، اگر چه دا احتمال هم شته چه د هغه مراد د مواضع ثلاثه د زائد نفی کول وی خو ابن عباس رضی الله عنه خو دې ته هم سنت وائی، دا دې هم واضحه وی چه د عبدالله بن الزبیر او عبدالله بن عباس نه د مواضع رفع په سلسله کښې روایاتو کښې مزید اختلاف دې، د بعض نه معلومېږي چه هغه به رفع صرف په دوه خایونو کښې کوله عند الافتتاح، وعند رفع الرأس من الركوع، او په بعض کښې په مواضع ثلاثه کښې.

د رواة رفع د تعدد او تکرار بحث (۱)

حضرت سهارنبوی رحمته الله علیه په بذل المجهود کښې فرمائی، امام بیهقی رحمته الله علیه د امام بخاری رحمته الله علیه نه نقل کړې دی چه هغه په جزء رفع الیدین کښې فرمائی چه د اولس صحابه کرامو نه نقل دی چه هغوی به رفع الیدین کول او بیا هغوی بالتفصیل هغه روایات ذکر کړې دی، او علامه شوکانی (اهل حدیث) په نیل الاوطار کښې د رفع الیدین روایات پنځوشت شمار کړې دې خو په داسې طریقه چه صرف د ابو حمید ساعدی رضی الله عنه روایت ئې د یولسو احادیثو قائم مقام گرځولې دې، ځکه چه هغه دا خپل حدیث په خپل مجلس کښې لسو صحابه

(۱) دا خبره په ظاهره کښې بدیهی ده چه د رفع الیدین راویان په نسبت د ترک رفع زیات دی، پس امام ترمذی په باب رفع الیدین کښې د حدیث ابن عمر د تخریج نه روستو فرمائی (وفي الباب عن عمر وعلي ووائل بن حجر ومالك بن الحويرث وأنس وأبي هريرة وأبي حنيفة وأبي أسيد وسهل بن سعد ومحمد بن مسلمة وأبي قتادة وأبي موسى الأشعري وجابر وعمر بن الخطاب) دا ټول څوارلس راویان شو او پنځلسم ابن عمر، او د عدم رفع په سلسله کښې امام ترمذی د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د تخریج نه روستو فرمائی: (وفي الباب عن البراء بن عازب) صرف یو نوم ئې ذکر کړې دې.

مختصر طور ددې دوه حلونه دی، یو هغه کوم چه مولانا انور شاه کشمیری رحمته الله علیه فرمائيلې دې چه د رفع الیدین تواتر عملا او اسنادا دواړو طریقو سره دې او د عدم رفع تواتر عملا او طبقه کوم ته چه تواتر ونيلې شی، یعنی تعامل امت د عمر رضی الله عنه د زمانې نه تردې زمانې پورې تعامل بل جواب هغه دې کوم چه به زمونږ استاد محترم استاذ الاساتذہ حضرت مولانا اسعد الله صاحب د ابوداؤد په سبق کښې د رفع الیدین والاحدیث په شروح کښې بیان فرمائيلې وو هغه دا چه که د یوې خبرې دوه سوه کسان دعوی کوی او یو سړي راشی او د دوه گواهانو په موجودگي کښې د هغوی خلاف گواهی ورکړی نو د هغه دوه سوه کسانو دعوی به ضائع لاړه شی، استاذ موصوف استهانی ذکی ظریف الطبع، یو جید عالم او د خپلې زمانې رئیس المناظرین وو، رفع الله مراتبه، د دې جواب حاصل هم هغه دې کوم چه امام طحاوی او زمونږ مشایخ فرمائی چه رفع الیدین منسوخ دی، فرض کړئ چه د دوه سوه احادیثو نه د رفع الیدین ثبوت دې نو ددې د نسخ دپاره دا ضروری نه ده چه دوه سوه روایات دې راوړلې شی بلکه یو صحیح حدیث چه راشی نو هم ټول منسوخ کولې شی، لکه چه د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم په ژوند کښې هغه ته د مشرکینو د بتانو په کثرت (او د هغوی په تکلیفونو) باندې د صبر تلقین د اویا نه په زیاتو آیتونو کښې کړې شوې دې او بیا د هجرة نه روستو یو آیت نازل شو او د قتال اجازت ورکړې شو، چه هغې سره ټول آیتونه منسوخ شو، او دلته په دې مسئله کښې که دا اومنلې شی چه یو صاف او صریح حدیث د نسخ موجود نه دې نو کم از کم دومره خبره ضرور ده چه مجموعه روایات مخې ته ردولو نه قرائن وادله علی النسخ موندلې شی، مثلاً رفع عند السجود چه په انمه اریعه کښې ددې څوگ هم قائل نه دی حال دا چه د کتب صحاح په روایاتو کښې ددې ثبوت شته، هم دغه شان هغه صحابه کرام چه د هغوی نه د رفع الیدین روایات مرفوعه منقول دی خو د هغوی روستو ددې خلاف عمل کول ددې ترک ثابتوی او ددې نه انکار کول مکابره ده.

کرامو ته پیش کړو چه په هغې باندې لسو وارو سکوت او فرمائیلو یا نې تصدیق کړې وو (علی اختلاف الروایتین) نو گویا د ابو حمید ساعدی رضی الله عنه د حدیث نه علاوه صرف خوارلس روایات دی خوارلس او یولس پنځویشته شو.

زمونږ حضرت سهارنپوری رحمته الله علیه په بذل المجهود کښې په دې ټولو روایاتو باندې فردا فردا کلام کړې دې کوم چه د بذل المجهود تقریبا په دوه صفحاتو باندې راغلې دې، ددې روایاتو نه پنځه روایات ۱: حدیث ابن عمر، ۲: حدیث وائل بن حجر، ۳: حدیث ابوهریره، ۴: حدیث علی، ۵: حدیث مالک بن الحوریه او شپږم حدیث د ابو حمید ساعدی کوم چه په قول د شوکانی یولس احادیث شمارلې شی، دا ټول وړاندې په ابوداود کښې را روان دی، لهذا مونږ به په دې ټولو باندې کلام په خپل خپل ځانې کښې کوو، خو د حضرت د بیان کړې روایاتو جواب خو دا دې باقی ددې نه علاوه چه شوافع کومې اوچتې اوچتې دعوی کوی چه مونږ سره دومره روایات دی، مثلا حافظ ابن حجر رحمته الله علیه په فتح الباری کښې لیکي چه زمونږ شیخ حافظ عراقی فرمائی چه د رواة رفع تعداد زمونږ د لتون او تتبع مطابق پنځوس کسانو ته رسیږي، او هم دغه شان صاحب د سفر السعاده چه لیکلې دی چه د رفع الیدین په ثبوت کښې روایات او اثار څلورو سوو ته رسیدلې دی، نو مونږ د هغه صحابه کرامو د نومونو او روایاتو او د هغې د سندونو نه خبر نه یو چه د هغې په باره کښې څه اووښلې شو.

او مولانا انور شاه کشمیری فرمائی چه د څلورو سوو روایاتو والا خبره خو باطل او بې اصله ده، او د عراقی والا پنځوس صحابه کرامو تتبع مونږ اوکړه نو په هغې کښې بعض خو داسې دی چه د هغوی نه رفع الیدین صرف په افتتاح کښې منقول دی، یعنی په مواضع رفع کښې د هغوی روایات مختلف او مضطرب دی.

او امام بیهقی د رواة رفع تعداد ثلاثین لیکلې دې، او ورسره نې دا اعتراف هم کړې دې چه د اسانید صحیحه نه صرف پنځلس روایات ثابت دی، او ابن عبدالبر په الاستذکار کښې د دیرویشته (۲۳) روایاتو حواله ورکړې ده، شاه صاحب فرمائی که صرف په مواضع ثلاثه کښې د رفع یدین قائل صحابه کرام اوکتلې شی نو تقریبا دولس دی، او که فی کل رفع وحفض هم واخستلې شی نو بیشکه تعداد به ددې نه زیات شی.

پاتې شوه مسئله د احادیث مرفوعه نو هغه د تحقیق نه پس صرف پنځه پاتې کیږي ۱: حدیث ابن عمر، ۲: حدیث علی، ۳: حدیث مالک بن الحوریه، ۴: حدیث وائل بن حجر، ۵: حدیث د ابو حمید ساعدی او ۶: حدیث د جابر، هغه فرمائی چه تقریبا دومره تعداد د احادیثو بل طرف ته (ترک رفع) کښې هم موجود دې، بیا وړاندې حضرت شاه صاحب فرمائی چه زما په نزد ترک رفع که هغه عملا وی یا تصدیقا ددې حضرات صحابه نه ثابت ده، عمر، علی، ابن مسعود، ابوهریره، ابن عمر، براء بن عازب، کعب به عجره رضی الله عنهم. دا حضرات خو د نوم د تصریح او تعیین سره دی، او د دوی نه علاوه هغه ټول صحابه کرام کوم چه په کوفه کښې مقیم وو چه د هغوی تعداد د سوونو نه هم زیات دې

هغوی ټول به هم په دې شمیر کښې اچولې شی، ځکه چه په دې باندې د ټولو اتفاق دې چه ټول اهل کوفه په عدم رفع باندې متفق وو.

د حضرت شاه صاحب بیان کړې یوه نکته

حضرت شاه صاحب یوه خبره بله لیکلې ده چه اصل کښې روایات درې قسمه دی، ناطق بالرفع، ناطق بعدم الرفع او ساکت. اول بیشکه زائد دی د ثانی نه خو قسم ثالث که په قسم ثانی کښې شامل کړې شی نو بیا به معامله برعکس شی او کیدل هم دغه شان پکار دی ځکه چه (السکوت فی محل البیان یفید الحصر)، کوم راویان چه د رسول الله ﷺ د مونځ پوره کیفیت بیانوی، او صرف د افتتاح الصلاة په وخت د رفع الیدین ذکر کوی نو ظاهره ده چه ددې مقتضی به په باقی مواضع کښې عدم رفع منلې شی، ددې ابتدائی مباحث او تمهید نه روستو اوس مونږ په احادیث الباب باندې کلام کوو، د باب د ټولو نه اول حدیث د ابن عمر رضی الله عنهما دې.

[۷۲۱] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَفْتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُعَاذِيَ مِنْكِبَيْهِ، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكُعَ وَبَعْدَ مَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ، وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً: وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ وَكَثُرَ مَا كَانَ يَقُولُ: وَبَعْدَ مَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْنِ السَّجْدَتَيْنِ".

ترجمه: سالم روایت کوی د خپل پلار نه هغه وئیلی دی ما ولیدلو رسول الله ﷺ چې کله به هغه د مونځ شروع کوله لاسونه به ئې اوچت کړل تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره، او چې کله به ئې اراده د رکوع وکړه او پس د سر اوچتولو نه د رکوع نه. او وئیلی دی سفیان یو ځل: او چې کله به ئې سر اوچت کړو او کثربه ئې وئیل: او پس د هغې نه چې سر اوچت کړی د رکوع نه. او لاسونه به ئې نه اوچتول د دواړه سجده مینځ کښې.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَفْتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُعَاذِيَ مِنْكِبَيْهِ، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكُعَ وَبَعْدَ مَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ، وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً: وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ وَكَثُرَ مَا كَانَ يَقُولُ: وَبَعْدَ مَا يَرْفَعُ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْنِ السَّجْدَتَيْنِ".

سلسله کښې د ابن عمر رضی الله عنهما حدیث ذکر کړې دې ددې نه روستو ئې د څلورو پنځو نورو صحابه کرامو روایات هم په دې سلسله کښې ذکر فرمائیلی دی.

د رفع الیدین په باره کښې د صحیحین روایات

خو امام ترمذی رحمه الله د رفع الیدین په باب کښې صرف هم دا د ابن عمر رضی الله عنهما یو حدیث ذکر کړې دې، او امام بخاری د رفع الیدین په سلسله کښې حدیث ابن عمر، حدیث مالک بن الحویرث صرف دوه احادیث بیان کړی دی، او امام مسلم د رفع الیدین په باب کښې صرف هم دا دوه روایات ذکر کړې دی کوم چه امام بخاری ذکر کړې دی، البته هغه د باب وضع الیمنی علی الیسری د لاندې د وائل بن حجر حدیث ذکر کړې دې چه په هغې کښې رفع الیدین

۱: صحیح البخاری/الأذان ۸۳ (۷۳۵)، ۸۴ (۷۳۶)، ۸۵ (۷۳۸)، ۸۶ (۷۳۹)، صحیح مسلم/الصلاة ۹ (۳۹۰)، سنن الترمذی/الصلاة ۷۶ (۲۵۵)، ۷۷ (۲۵۶)، سنن النسائی/الافتتاح ۱ (۸۷۵)، ۸۶ (۱۰۲۶)، والتطبیق ۱۹ (۱۰۵۸)، ۲۱ (۱۰۶۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۵ (۸۵۸)، موطا امام مالک/الصلاة ۴ (۱۶)، مسند احمد (۲/۷، ۱۸، ۴۴، ۴۵، ۴۷، ۶۲، ۱۰۰، ۱۴۷)، سنن الدارمی/الصلاة ۴۱ (۱۲۸۵)، ۷۱ (۱۳۴۷)، (تحفة الأشراف: ۶۸۱۶، ۶۸۴۱) (صحیح)

في المواضع الثلاثة مذکور دی، په صحيحين کښې يو روايت هم داسې نشته چه په هغې کښې رفع عند السجود ذکر وی بلکه د هغې نفی موجود ده، البته په بخاري کښې د ابن عمر رضي الله عنهما حديث په يو طريق کښې رفع عند القيام من الركعتين هم ذکر ده.

الكلام على حديث ابن عمر

د دې حضرات مصنفينو د طرز عمل نه معلومېږي چه د رفع اليدين په سلسله کښې زيات اهم روايت د هغوی په نزد حديث د ابن عمر دې او په دويمه درجه کښې د مالک بن الحويرث حديث (۱) هم په دې وجه د بخاري شيخ علي بن المديني د حديث ابن عمر د ذکر کولو نه پس فرمائي (كما في البذل) چه زما په نزد دا حديث په ټوله دنيا باندې حجت دې چه څوک هم دا واورى نو د هغه دپاره ضروري ده چه په دې باندې عمل او کړي ځکه چه ددې په سند کښې هيڅ کلام او تردد نشته، احناف وائي چه ددې حديث په يو طريق کښې خلورم ځاني کښې هم رفع يدين مذکور دې، په صحيح بخاري کښې يعنى عند القيام من الركعتين... حقيقت دا دې چه په ائمه اربعه کښې څوک هم ددې قائل نه دې لکه چه د هغوی د کتب فقيه نه معلومېږي، هسې په وينا خود حديث شارحين د اعتراض نه د بچ کيدو دپاره وائي چه امام شافعي رحمه الله هم ددې قائل دې کما فعل الامام النووي لکه چه په مباحثه ابتدائيه کښې تفصيل سره تير شوې دى دلته د هغې د اعادي حاجت نشته.

په حديث ابن عمر رضي الله عنهما کښې الاضطراب في مواضع الرفع

د صحيحين نه علاوه د سنن په کتابونو کښې په حديث ابن عمر کښې د مواضع رفع په اعتبار سره سخت ترين اختلاف او اضطراب دې، پس د ابوداود په هغه اولنې روايت کښې کوم چه په طريق د سفیان عن الزهري دې، رفع يدين درې ځايونو کښې راغلې دى، او ددې نه روستو دا حديث په طريق د زيبيدي عن الزهري راروان دې په هغې کښې خو په اولنې رکعت کښې رفع اليدين درې ځايه ذکر دى.

قوله: (عند الافتتاح، قبل الركوع وبعد الركوع) خو په رکعت ثانيه کښې رفع يدين صرف د رکوع نه روستو ذکر شوې دې، د رکوع نه مخکښې نه، هم دغه شان د څو احاديثو نه پس بيا حديث د ابن عمر راروان دې، په طريق د نافع عن ابن عمر، په دې کښې رفع يدين صرف دوه ځايه دې، عند الافتتاح او بعد الركوع او د نافع په يو بل طريق کښې کوم چه وړاندې را روان دې رفع يدين خلور ځايه ذکر شوې دې په هغې کښې رفع عند القيام من الركعتين هم ده، او دا رفع خو د صحيح بخاري په يو طريق کښې هم موجود ده، کما تقدم، هم دغه شان ددې حديث په بعض طرق کښې عند الطبراني رفع عند السجود هم ذکر شوې ده، او د بخاري په روايت کښې ددې نفی ده، لهذا دا حديث من حيث المتن مضطرب دې.

(۱) خو د موجوده دور اهل حديث هم دې حديث ته زيات اهميت ورکونکي په نظر راځي او ددې وجه غالبا دا ده چه په حديث د ابن عمر باندې اشکالات زيات کولې شى، نو هغوی خپل عافيت هم په دې کښې گنري.

الاضطراب من حيث السند

هم دغه شان دا حديث د سند په اعتبار سره هم مضطرب دې ځکه چه ددې حديث دوه طرق دي سالم عن ابن عمر، او دويم طريق نافع عن ابن عمر، سالم دا روايت مرفوعا نقل کوي د باب اولي حديث هم په دې طريق باندې دې، او نافع نې موقوفا نقل کوي، بيا د نافع په شاگردانو کښې هم اختلاف دې بعض دا د نافع نه موقوفا او بعض مرفوعا ذکر کوي، دا حديث د ابن عمر په طريق د نافع هم وړاندې هم ددې باب په اخر کښې راروان دې، بيا د محدثينو په دې کښې اختلاف دې چه په طريق د نافع کښې رفع ته ترجيح ده يا وقف ته، امام ابوداود وقف ته ترجيح ورکوي (کما ياتي في المتن) او امام بخاري رحمه الله رفع ته اصح وائي، الحاصل ددې حديث يو جواب خو دا شو چه دا سند او متنا مضطرب دې

د حديث ابن عمر نسخ او په هغه باندې د شوافع نقد

دويم جواب ددې هغه دې کوم چه امام طحاوی او د هغه تابعدارو اختيار کړې دې چه ابن عمر رضي الله عنه اگر چه د رسول الله ﷺ عمل رفع يدين نقل کړې دې خو خپله د هغه عمل د رسول الله ﷺ نه روستو عدم رفع دې، د راوی عمل چه د مروی (خپل بيان کړی روايت) خلاف دليل نسخ دې، د ابن عمر نه ددې عمل نقل کونکي د هغه خپل شاگرد مجاهد دې، دا د مجاهد اثر امام طحاوی په خپل سند سره ذکر فرمائيلې دې، علامه عيني فرمائي چه ددې سند علی شرط الشيخين دې، هم دغه شان ددې اثر مجاهد تخريج ابن ابی شيبه هم کړې دې هم په دې سند سره، د بعض مصنفين په کلام کښې قول مجاهد داسې منقول دې (بذل المجهود ص ۸) صحبت ابن عمر عشر سنين. مجاهد فرمائي چه زه د ابن عمر سره لس کاله پاتې شوي يم، ما هغه سوا د موضع اول نه په رفع يدين کولو باندې نه دې ليدلې، حقيقت دا دې چه ددې اثر مجاهد نه روستو د ابن عمر د حديث مرفوع کوم چه په رفع يدين کښې دې بالکل ختميرې او دا د مجاهد اثر يعني د ابن عمر حديث موقوف اوس د احنافو يو مستقل دليل شو د حديث ابن مسعود په شان.

د دې حضراتو نقد په دې روايت باندې دا دې چه ددې په سند کښې ابوبکر بن عياش دې (وقد اختلط في اخره) په اخره کښې د هغه حافظه کمزورې شوې وه.

د نقد جواب

جواب دا دې چه ابوبکر بن عياش د صحيحين بلکه د صحاح سته راوی دې، امام مسلم د هغه روايت په مقدمه کښې اخستلې دې او امام بخاري د هغه روايات خو ځايونو کښې اخستلې دي، د اختلاط والا خبرې جواب دا دې چه د (من اختلط في اخره) دپاره اهل اصول دا ضابطه ليکلې ده چه د هغه روايت قبل الاختلاط معتبر دې بعد الاختلاط معتبر نه دې، او دلته دا ظاهره ده چه دا روايت د قبل الاختلاط والا دې ځکه چه دا روايت د هغه نه نقل کونکي احمد بن يونس دې کوم چه د هغه په قدماء اصحاب کښې دې، د ابوبکر بن عياش روايت د احمد بن يونس په طريق سره امام بخاري رحمه الله هم په کتاب

التفسير كنبی اخستلي دي، نو بيا څه اشكال باقي پاتې شو؟
هم دغه شان د مجاهد متابعت كړې دي عبد العزيز بن حكيم لكه چه په موطاء امام
محمد كنبی دي.

د اثر مجاهد معارضه په اثر طاؤس سره

دي حضراتو د ډير غور نه روستو د مجاهد د اثر دا جواب كړې دي چه د مجاهد دويم
شاگرد طاؤس فرمائي چه ما ابن عمر په رفع اليدين كولو باندې ليدلې دي، امام طحاوي
په دي باندې فرمائي چه زه هم ددي روايت نه خبريم او ددي توجيه ډيره اسانه ده او هغه دا
چه ممكنه ده ابن عمر په شروع كنبی رفع اليدين كول قبل تحقيق النسخ عنده. او بيا ټي
روستو رفع اليدين پريخودل، امام طحاوي ^{عليه السلام} فرمائي چه دا توجيه ضروري ده ځكه چه د
صحت نقل باوجود كه ددي قسم تعارض توجيه حضرات محدثين نه كولي نو معلومه نه ده
چه څومره احاديث او روايات به ساقط الاعتبار شوې وي، او ددي اثر طاؤس يو جواب
زمونږ د طرف نه دا وركړې وي دي چه د طاؤس نه ددي اثر نقل كولو والا ابن جريج دي
او هغه اگر چه ثقه دي خو مدلس دي قبيح التدليس كما قال الدارقطني.

او هغه دا روايت د طاؤس نه په صيغه د عن سره روايت كوي او د مدلس عنعنه
معتبر نه ده، د يو منصف دپاره د حديث ابن عمر دا جوابات ډير كافي دي، واخلئ چه كوم
حديث په ټوله دنيا باندې حجت وو هغه صفا شو.

[۷۲۲] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُصَفَّى الْحَمَظِيُّ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةٌ، حَدَّثَنَا الزُّبَيْدِيُّ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ
اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى تَكُونَ حَذْوَمَنْكِبَيْهِ ثُمَّ
كَبَّرَ، وَهَذَا كَذَلِكَ فَبَرَكَمَ، ثُمَّ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْفَعَ صُلْبَهُ رَفَعَهُمَا حَتَّى تَكُونَ حَذْوَمَنْكِبَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ
وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي السُّجُودِ وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ حَتَّى تَنْقُضَ صَلَاتُهُ."

ترجمه: د عبد الله بن عمر ^{عليه السلام} نه روايت دي، هغه ويلي دي: و رسول الله ^ﷺ كله چي به
ودريدلو مانځه ته نو دواړه لاسونه به ټي اوچت كړل برابر د اوږو خپلو، بيا به ټي تكبير
وكړو او هغه دواړه به همدغسې وو، بيا چي به ټي كله اراده وكړه چي ملا اوچته كړي نو
اوچت به ټي كړل دواړه تردې چي شول به برابر د اوږو، بيا به ټي وويل: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ،
(واوريدلو الله د هغه چا چي حمد ټي وويلو د هغه)، او نه به ټي اوچتول دواړه لاسونه په
سجده، او اوچتول به ټي په هر تكبير كنبی چي به ويلو مخكې د ركوع نه، تردې چي پوره
به شو مونږ د هغه.

[۷۲۳] (٢) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ بْنِ مَيْسَرَةَ الْجُمَيْ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ
جُمَادَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ وَائِلِ بْنِ جُمَيْرٍ، قَالَ: كُنْتُ غُلَامًا لَا أَعْقِلُ صَلَاةَ أَبِي، قَالَ: فَحَدَّثَنِي وَائِلُ بْنُ عُلْقَمَةَ، عَنْ

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ٦٨١٦، ٦٩٢٨) (صحيح)

(٢): صحيح مسلم / الصلاة ١٥ (٤٠١)، (تحفة الأشراف: ١١٧٤، ١١٧٨)، وقد أخرجه: منن النسائي / الافتتاح ١١ (٨٩٠)،
الافتتاح ١٣٩ (١١٠٣)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ٣ (٨١٠)، مسند احمد (٣١٧/٤، ٣١٨)، منن الدارمي / الصلاة ٣٥
(١٢١٧)، ٩٢ (١٣٩٧) (وليس عند أحد ذكر رفع اليدين مع الرفع من السجود) (صحيح)

أَبِي وَابِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: "صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَ إِذَا كَبَّرَ رَفَعَ يَدَيْهِ، قَالَ: ثُمَّ أَلْتَفَفْتُ ثُمَّ أَخَذَ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ وَأَدْخَلَ يَدَيْهِ فِي ثَوْبِهِ، قَالَ: فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ أَخْرَجَ يَدَيْهِ ثُمَّ رَفَعَهُمَا، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَ يَدَيْهِ ثُمَّ سَجَدَ وَوَضَعَ وَجْهَهُ بَيْنَ كَفْيَيْهِ، وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ أَبْضَارَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ، قَالَ مُحَمَّدٌ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ، فَقَالَ: هِيَ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَعَلَهُ مَنْ فَعَلَهُ وَتَرَكَهُ مَنْ تَرَكَهُ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ هَمَامٌ عَنْ ابْنِ مُحَازَةَ، لَمْ يَذْكُرْ الرُّفْعَ مَعَ الرُّفْعِ مِنَ السُّجُودِ.

ترجمه: د ابو وایل بن حجر نه روایت دی هغه فرمائیلى دی چې ما مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره وو هغه: چې کله به ئې تکبیر کولو نو دواړه لاسونه به ئې اوچت کړل، هغه وایی: بیا به ئې لاسونه پټ کړل، بیا به ئې چپ لاس په ښي لاس سره ونيولو او داخل به ئې کړو په جامه کېښي، چې کله به ئې اراده وکړه د رکوع نو راوبه ئې وپستل دواړه لاسونه بیا به ئې اوچت کړل، او چې کله به ئې اراده وه چې سر اوچت کړي د رکوع نه دواړه لاسونه به ئې اوچت کړل او کیخودلو به ئې مخ خپل د دواړو ورغوو په مینځ، او چې کله به ئې سر د سجدي نه اوچت کړو همدارنگه به ئې لاسونه اوچت کړل تردې چې فارغ به شو د مانځه نه وئیلی دی محمد: ما دا ذکر کړو حسن بن ابی الحسن ته هغه وویل: دا د رسول الله ﷺ مونځ دی وکړو دې لره چا چې وکړو او پریخودو دې لره چا چې پریخودو. وئیلی دی ابوداود: ددې حدیث روایت همام کړی دی د ابن جحاده نه ذکر کړی ئې نه دی رفع د لاسونه په وخت د رفع د سر کېښي د سجدي نه.

شرح حدیث

قوله: (حدثنا عبيد الله بن عمر بن ميسرة الجشمي الخ) عبد الجبار فرمائی چه زه خو وړوکي او کم عمره اوم د خپل والد صاحب په مونځ باندې ښه طریقي سره نه پوهیدم، زما مشرورور علقمه بن وائل ماته بیان اوکړو، وړاندې د حدیث مضمون واضح دې عن ابی وائل کېښي وائل بدل واقع شوي دې د ابی نه، لفظ ابی مبدل منه دې یعنی زما ورور بیان اوکړو زما د والد وائل بن حجر ﷺ نه، او په سند کېښي چه کوم وائل بن علقمه ذکر دې دا غلط دې، په دې نوم کېښي د یو راوی نه قلب واقع شوې دې، صحیح علقمه بن وائل دې، عبد الجبار او علقمه دواړه خپل مینځ کېښي رونه دی، عبد الجبار کشر او علقمه مشر، هم په دې وجه هغوی وائی چه اگر چه ما خپل پلار په مونځ کولو باندې لیدلې خو دې خوزه هغه وخت ډیر وړوکي اوم ددې قابل نه اوم چه د هغه د مونځ کیفیت بیان کړې شم، په دې وجه هغه د خپل مشرورور علقمه په واسطې سره نقل کوی.

تنبیه: د ابوداود ددې روایت نه معلومیږي چه عبد الجبار د خپل پلار وائل ﷺ په ژوند کېښي موجود وو اگر چه وړوکي وو، هم په دې وجه حافظ ابن حجر ﷺ فرمائی چه ددې نه د محدثینو د یو جماعت رائي غلطه ثابتیږي، لکه یحیی بن معین، ابن حبان، علی بن مدینی او امام بخاری وغیره، ددې حضراتو نه نقل دی چه د عبد الجبار پیدائش د وائل بن حجر ﷺ د وفات نه روستو شوې وو او عبد الجبار د خپل پلار د وفات په وخت باندې د مور په خیمه کېښي د حمل په صورت کېښي وو، خو دې روایت دا ثابته کړه چه دا رائي غلطه

الکلام علی حدیث وائل بن حجر

[۷۲۴] (۱) حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ النَّخَعِيِّ، عَنْ عَبْدِ الْجُبَّارِ بْنِ وَايِلَ، عَنْ أَبِيهِ، "أَنَّ أَبَا بَصْرَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئَ قَامِرًا إِلَى الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى كَانَتْ يَمِينُ يَدَيْهِ وَحَادِي يَابِهَامِيهِ أَذْنِيهِ ثُمَّ كَبَّرَ".

ترجمه: عبد الجبار بن وائل د خپل پلار نه روایت کوي هغه وئيلي دي، بيشکه هغه وليدلو نبي ﷺ کله چې پاڅيدلو مانځه ته نو لاسونه ئې اوچت کړل تردې چې شو هغه دواړه برابر د اوږو او برابري ئې کړي غټې گوټې د غوږونو سره، بيا ئې تکبير وکړو.

[۷۲۵] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ يَعْنِي، ابْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا الْمُسْعُودِيُّ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجُبَّارِ بْنُ وَايِلَ، حَدَّثَنِي أَهْلُ بَيْتِي، عَنْ أَبِي، أَنَّهُ حَدَّثَهُمْ أَنَّهُ "رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ مَعَ التَّكْبِيرَةِ".

ترجمه: عبد الجبار بن وائل وايي چې حديث بيان کړي ماته اهل بيت زما، زما د پلار نه، بيشکه هغه دوی ته حديث بيان کړې دي، چې يقينا هغه رسول الله ﷺ ليدلي دي چې لاسونه ئې اوچت کړل سره د تکبير نه.

[۷۲۶] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كَلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَايِلَ بْنِ خُجْرٍ، قَالَ: قُلْتُ لَا تُظَرِّنْ إِلَى صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يُصَلِّي، قَالَ: "فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ فَكَبَّرَ فَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى حَازَا أَذْنِيهِ، ثُمَّ أَخَذَ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ رَفَعَهَا مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ، فَلَمَّا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَهَا مِثْلَ ذَلِكَ، فَلَمَّا سَجَدَ وَضَعَ رَأْسَهُ بِذَلِكَ الْمَنْزِلِ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ، ثُمَّ جَلَسَ فَأَفْتَرَشَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَوَضَعَ يَدَهُ الْيُسْرَى عَلَى فُجْذِهِ الْيُسْرَى وَحَدَّ مِرْقَعَهُ الْأَيْمَنَ عَلَى فُجْذِهِ الْيُمْنَى وَقَبَضَ بِلَتَيْنِ وَحَلَقَ حَلَقَةً، وَرَأَيْتُهُ يَقُولُ هَكَذَا: وَحَلَقَ بِشْرُ الرَّبِّهَا مَوَالُوسَطَى وَأَشَارَ بِالسَّبَابَةِ".

ترجمه: د وائل بن حجر نه روایت دي هغه وئيلي دي: ما وويل زه به خامخا کورم مانځه د رسول الله ﷺ چې هغه څنگه مونځ کوي، هغه وايي: پاڅيدلو رسول الله ﷺ مخ ئې کړو قبلې ته او تکبير ئې وويلو نو دواړه لاسونه ئې اوچت کړل تردې چې برابري کړل دواړه د غوږونو سره، بيا ئې ونيولو چپ لاس په بني لاس سره، کله ئې چې اراده وکړه د رکوع کولو نو دواړه اوچت کړل پشان د هغي، بيا ئې کيخودل لاسونه په زنگونانو باندې، کله چې ئې سر اوچت کړو د رکوع نه نو دواړه لاسونه ئې اوچت کړل پشان د هغي، هرکله چې ئې سجده

۱) حضرت په بذل کښې ددې حضرات محدثين د طرف نه وکالت کولو سره فرمائيلي دي چه ممکنه ده چه (لا اعقل) معنی (لا احفظ) وي، اي لا احفظ صلاة اي لاتي ولدت بعد موت ايي فكيف يمكن ان اعقل واحفظ صلاة ايي فالاستدلال بهذا الكلام علي انه ولد في حيات ابيه ضعيف) ليکن زه وانم چه لا اعقل د لا احفظ په معنی کښې اخستلو سره کارنه چليږي ځکه چه کنت غلاما به څه کوي ددې نه خو صفا معلومېږي چه دا پيدا شوي وو.

۲) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۶۱) (ضعيف)

۳) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۹۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۱۷۴) (صحيح)

۴) سنن النسائي / الاقتراح ۱۱ (۸۹۰)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۳ (۸۱۰)، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۸۱)، وقد أخرجه:

مسند احمد (۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹) (صحيح) ويأتي هذا الحديث عند المؤلف برقم (۹۵۷)

وکره نو کیخودلو سر خپل په همدغه ځاني په مینځ د لاسونو کښې، بیا کیناستلو خوره شي کره خپله چپه خپه او کیخودلو چپ لاس په ورون چپ باندې، او لری شي کره څنگل د ورون ښي نه، او راغونډی شي کړی دواړه گوتې او حلقه شي جوړه کره. او ما ولیدلو چې هغه به وئیل داسې، او حلقه جوړه کره بشر د ابهامی او وسطی نه او اشاره شي او کره په سبابه سره.

[۷۲۷] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كَلَيْبٍ يَأْتِيهِ بِسَنَادِهِ وَمَعْنَاهُ، قَالَ فِيهِ: ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى ظَهْرِ كَفِّهِ الْيُسْرَى وَالرُّسُفَ وَالسَّاعِدَ: وَقَالَ فِيهِ: ثُمَّ جَلَسْتُ بَعْدَ ذَلِكَ فِي زَمَانٍ فِيهِ بَرْدٌ شَدِيدٌ فَرَأَيْتُ النَّاسَ عَلَيْهِمْ جُلُ الثِّيَابِ تَحْرُكُ أَيْدِيَهُمْ تَحْتَ الثِّيَابِ

ترجمه: د عاصم بن کلب نه روایت دي په اسناد او معنی د هغه سره، هغه وئیلی دی په هغې کي: بیا شي کیخودلو خپل ښي لاس په شا د ورغوی چپ باندې او مروند او بازو باندې، او هغه وئیلی دی په هغې کښې: بیا زه راغلم وروسته د هغې نه په داسې زمانه کښې سخته یخني پکې وه ما ولیدل خلک چې هغوی باندې غټي جامي وي، خوزول به شي لاسونه لاندې د جامو نه.

تشریح: دا د وائل بن حجر رضی الله عنه حدیث دي، علامه شوکانی رحمته الله دا حدیث سنن ثلاثه ابو داود نسائی، ابن ماجه طرف ته منسوب کړې دي، حال دا چه دا روایت په صحیح مسلم کښې هم موجود دي، پس علامه زیلعی ددې نسبت د مسلم طرف ته کړې ده، امام مسلم دا حدیث په (باب وضع اليمنى على اليسرى) کښې راوړې دي.

(د حدیث وائل رضی الله عنه نه جواب)

په دې حدیث باندې زمونږ د طرف نه دا نقد کړې شوې دي چه په دې کښې اختلاف او اضطراب دي، مصنف دا په دوه طریقو سره ذکر کړې دي، په طریق د عبد الجبار او په طریق د عاصم بن کلب عن ابیه، او بیا دا په هر یو طریق کښې ډیر روایات دي، په بعض طرق کښې انقطاع ده او په بعض کښې مجهول راویان هم دي، هم دغه شان ددې په یو طریق کښې رفع عند السجود هم شته، ددې ټولو څیزونو په تفصیل سره حضرت په بذل کښې ذکر فرمائیلې دي، غالباً هم په دې وجوه سره امام بخاری رحمته الله ددې تخریج کړې دي. خو واقعه دا ده چه د مجموع طرق په لحاظ سره دا حدیث صحیح او ثابت دي او د مواضع رفع په اعتبار سره هم په دې کښې زیات اضطراب نشته، په خلاف د حدیث ابن عمر چه په هغې کښې سخت اضطراب دي.

(نور جوابونه)

لهذا د حدیث وائل جواب زمونږ د طرف نه یو خو دا شو چه ددې په بعض طرق کښې رفع عند السجود مذکور ده، او بل جواب دا دي چه زمونږ په نزد دا د حدیث عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په مقابله کښې مرجوح دي، ځکه چه د وائل بن حجر رضی الله عنه راتلل د حضرموت نه مدینې منورې ته صرف یو دوه کرته ثابت دي، امام بخاری رحمته الله د ډیر کوشش نه پس دوه

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۸۱) (صحیح)

کرته ثابت کړې دې، د بهر ملک وو، د بهر اوسیدونکی په طول صحبت سره نه دی مشرف شوی، په خلاف د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه کوم چه د سابقین اولین او کبار بدریانو نه دې په حفاظ صحابه کرامو کښې د هغه شمیر دې، ابن سعد په طبقات کښې من کان یفتی بالمدينة کښې د هغه شمار کړې دې او تر شلو کالو پورې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سفرا او حضرا ملګرې وو، په محدثینو کښې د یو لوڼې جماعت رانې دا ده کومه چه قاضی ابوبکر او ابن عبدالبر وغیره نقل کړې ده چه د صحابی کیدو دپاره اوږد صحبت کیدل ضروری دی او ظاهره ده چه دا خیز وائل بن حجر رضی الله عنه ته حاصل نه وو.

(د ابراهیم نخعی رضی الله عنه قول)

په طحاوی شریف کښې دی چه یو سړی د ابراهیم نخعی په وړاندې د وائل بن حجر رضی الله عنه حدیث پیش کړو نو هغه او فرمائیل چه که وائل رسول الله صلی الله علیه وسلم یو ځل په رفع لیدلې دې نو عبدالله بن مسعود رضی الله عنه پنځوس کرته په عدم رفع باندې لیدلې دې «ان کان وائل راه مرة یفعل ذلک فقد راه عبدالله خمسين مرة لا یفعل ذلک»

(د ابراهیم نخعی رضی الله عنه په قول باندې د شوافعو نقد)

په دې باندې امام بخاری رضی الله عنه وغیره علماء شافعیه یو داسې اشکال کړې دې کوم چه د تعجب باعث دې هغه دا چه د ابراهیم نخعی څه حیثیت دې د وائل بن حجر رضی الله عنه صحابی په مقابل کښې چه د هغه په قول سره د وائل د حدیث مرفوع معارضه او کړې شی؟ جواب ظاهر دې چه د ابراهیم نخعی په قول سره د حدیث مرفوع معارضه نه شی کولې بلکه د وائل بن حجر رضی الله عنه د روایت په مقابل کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه روایت پیش کولې شی، او په دې کښې دوه رانې نشته چه عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په علم او فضل کښې په وائل باندې فائق دې، او دویم جواب هغه کلی جواب دې کوم چه د ټولو احادیث رفع زمونږ د طرف نه ورکولې شی چه د رفع یدین د ثبوت نه زمونږ انکار نشته او نه کیدې شی خبره او بحث د رفع په دوام او بقاء کښې دې، د ابن عمر نه چه د رفع سره سره د عدم رفع کوم روایات منقول او ثابت دی د هغې انکار دیانه ممکن نه دې او بل طرف ته د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه د عدم رفع د روایت سره سره عملا د هغه نه د ترک رفع په ثبوت باندې د ټولو علماء کرامو اتفاق دې.

قوله: «فلما سجد وضع راسه بذلك المنزل من بين يديه» د سجدي کیفیت بیانوی او دا چه په سجده کښې ئې لاسونه چرته وو، پس دا ئې بیان کړه چه په سجده کښې ئې سر د دواړو لاسونو تر مینځه وو چه د هغې نه معلومه شوه چه د سجدي په حالت کښې یدین د اذنین په محاذات کښې پکار دی، چه کوم وخت کښې د رفع یدین په وخت باندې وی. بذلك المنزل هم دا مطلب دې.

قوله: «فوضع يده اليسرى على فخذه اليسرى وحد مرفقه الايمن على فخذه اليمنى» په تشهد کښې کیفیت جلوس بیانوی چه په التحیات باندې کیناستلو نو ګس لاس ئې په ګس پتون

کیخودلو، اوس وړاندې خو دا وئیل پکار وو، او ښې لاس ئې په ښې پتون باندې کیخودلو خو راوی هغه داسې بیانوی څنگه چه وړاندې په عبارت کښې ذکر دی: «وحد مرفقه الایمن الخ»

شرح حدیث

ظاهره دا ده چه دا واو عاطفه دې او حد په تشدید د دال سره فعل ماضی دې، د حد معنی منع او فصل ده، ترجمه به دا وی چه د ښې لاس څنگل ئې د پتون نه جدا اوساتله په داسې حال کښې چه هغه لاس ئې په ښې پتون باندې وو، زه وائم چه کله هم زه په دې خبره باندې پوهه نه شوم چه څنگل لره د پتون نه جدا ساتلو کښې د ښې طرف تخصیص ولې او کړې شو، حال دا چه د گس لاس څنگل هم د پتون نه جدا وی، او یو احتمال ئې ددې لفظ په شرح کښې دا لیکلې دې چه په لفظ او حد کښې واو اصلی دې، او دا فعل ماضی ده د توحید نه، مطلب به په دې صورت کښې هم هغه وی یعنی جدا ساتل، او دریم احتمال دا لیکلې شوې دې چه په «وحد» کښې واو عاطفه دې، او حد فعل ماضی نه دې بلکه اسم دې د غاړې په معنی کښې او د هغې عطف په «یده الیسی» باندې، د عبارت تقدیر به دا وی «ووضع حد مرفقه الایمن علی فخذ الیمنی» لفظ حد به منصوب وی بناء بر مفعولیت کوم چه مضاف کیږي د مابعد طرف ته، ترجمه به دا شی کیخودلو گس لاس لره «فخذ یسی» باندې کیخودلو او د مرفق ایمن په فخذ یمنی باندې، خو د احتمال ثالث په ظاهره صحیح نه دې ځکه چه وضع المرفق علی الفخذ د بل یو روایت نه هم ثابت نه دې او نه د یو فقیه مذهب دې.

[۷۲۸] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كَثِيبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَائِلِ بْنِ جُحَرٍ، قَالَ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِئْنَ افْتَتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ جِئَالِ أَذْنِيهِ، قَالَ: ثُمَّ أَتَيْتُهُمْ فَرَأَيْتُهُمْ يَرْفَعُونَ أَيْدِيَهُمْ إِلَى صُدُورِهِمْ فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ وَعَلَيْهِمْ بَرَانِسٌ وَأَكْبِيَّةٌ".

ترجمه: د وائل بن حجر نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما ولیدلو نبی ﷺ کله چې هغه افتتاح د مانځه وکړه لاسونه ئې اوچت کړل برابر د غوږونو سره، هغه وئیلی دي: بیا زه راغلم دوی ته ما ولیدل چې اوچتول ئې خپل لاسونه سینو پورې په افتتاح د مانځه کښې او هغوی چوغې او کمبلې اغوستې وې.

تشریح: قوله: «ثم أتيتهم فرأيتهم يرفعون أيديهم إلى صدورهم» د دې نه معلومه شوه چه د هغه اول ځل راتلل د گرمۍ په زمانه کښې شوې وو، هغه وخت صحابه کرامو رفع یدین د غوږونو پورې کول، دوباره چه کله راغلل نو هغه وخت صحابه کرامو رفع یدین په څادرو کښې دننه تر سینې پورې کول، خو دا د بعض صحابه کرامو طرز عمل وو، ددې نه وړاندې هم د وائل په روایت کښې راغلل چه رسول الله ﷺ د څادر نه لاس راویستلو سره هله به ئې اوچتولو، لهذا مسنون طریقہ هم هغه ده.

Maktaba Tul Ishaat.com

يَرْفَعُ رَأْسَهُ وَيُنْثِي رِجْلَهُ الْيُسْرَى فَيَقْعُدُ عَلَيْهَا وَيَفْتَحُ أَصَابِعَ رِجْلَيْهِ إِذَا سَجَدَ وَتَسْجُدُ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، وَيَرْفَعُ رَأْسَهُ وَيُنْثِي رِجْلَهُ الْيُسْرَى فَيَقْعُدُ عَلَيْهَا حَتَّى يَرْجِعَ كُلُّ عَظْمٍ إِلَى مَوْضِعِهِ، ثُمَّ يَصْنَعُ فِي الْأُخْرَى مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ إِذَا قَامَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَازِيَ بِهَمَا مَنْكِبَيْهِ كَمَا كَبَّرَ عِنْدَ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، ثُمَّ يَصْنَعُ ذَلِكَ فِي بَقِيَّةِ صَلَاتِهِ حَتَّى إِذَا كَانَتِ السَّجْدَةُ الَّتِي فِيهَا التَّسْلِيمُ أَخْرَجَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَقَعَدَ مُتَوَكِّفًا عَلَى شِقِّهِ الْأَيْسَرِ، قَالُوا: صَدَقْتَ، هَكَذَا كَانَ يُصَلِّي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: محمد بن عمرو بن عطاء وټیلي دی چې ما اوریدلی دی د ابو حمید الساعدي نه چې وو د لسو کسانو سره د صحابو د رسول الله ﷺ سره، بعضی د هغوی نه قتاده وو، وټیلي دی ابو حمید: زه ستاسو نه ډیر پوهه یم په مانځه د رسول الله ﷺ باندې، هغوی وویل: ولي: قسم په الله ته زموږ نه د هغه ډیر تابعدار نه وي، او نه زموږ نه مخکې وی په صحبت د هغه کښې. هغه وویل: همداسې ده، هغوی وویل پېش کړه، هغه وویل: وو رسول الله ﷺ چې کله به پاڅیدلو مانځه ته نو اوچتول به ئې دواړه لاسونه تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره، بیا به ئې تکبیر ویلو تردې چې قراری ونیسی هریو هډوکي په خپل ځاني کښې برابر، بیا به ئې قرأت کولو، بیا به ئې تکبیر کولو نو اوچتول به ئې دواړه لاسونه تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره، بیا به ئې رکوع وکړه او دواړه ورغوی ئې په زنگونانو باندې کیخودل، بیا به معتدل شونه به ئې سر اوچتولو او نه به ئې خکته کولو، بیا به ئې سر اوچت کړو، او وټیل به ئې سمع الله لمن حمده، بیا به ئې لاسونه اوچت کړل تردې چې د اوږو سره به ئې برابر کړل، بیا به ئې ویلو الله اکبر بیا خکته کیدلو ځمکې ته نو لری به ئې ساتل لاسونه د تشو خپلو نه، بیا به ئې سر اوچت کړو او راغونډه به ئې کړه چې خپه نو کیناستلو به په هغې، او کولاوولی به ئې گوتې د خپو چې کله به ئې سجده کوله، او سجده ئې وکړه او وټیل به یې: الله اکبر، او اوچتولو به ئې سر او راغونډوله به ئې خپه چې نو کیناستلو به په هغې، تردې چې واپس به شو هر هډوکي خپل ځاني ته، بیا به ئې کولو په وروستنۍ کښې پشان د هغې، بیا چې به کله هغه پاڅیدلو د دوه رکعاتو نه نو تکبیر به ئې وویل او اوچت به ئې کړل دواړه لاسونه تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره لکه څنګه چې ئې تکبیر ویلو په وخت د افتتاح د مانځه کښې، بیا به ئې کولو دغسې په باقی مونځ کښې تردې چې وو به رکعات هغه چې په هغې کښې به سلام وو، وروسته به ئې کړه خپه چې او کیناستلو په حالت د تورک کښې په چپ طرف. هغوی وویل: تا رشتیا وویل داسې به مونځ کولو رسول الله ﷺ.

د حدیث ابی حمید الساعدي تخریج

نوله: (حدثنا احمد بن حنبل الخ) دا د رفع الیدین د سلسلې د دریم صحابی حدیث دی، دا د سنن اربعه او مسند احمد روایت دی، امام بخاری رحمه الله ددې صرف د شروع حصه ذکر کړې ده او عام طور سره شارحینو ددې نسبت د نسائی طرف ته نه دې کړې، حال دا چه دا حدیث په هغې کښې هم دې امام نسائی هم ددې په ابواب السهو کښې مختصراً تخریج کړې دي، او په دې کښې صرف رفع عند القيام من الركعتين مذکور دي، هم دا هغه حدیث دي کوم چه علامه

شوکانی لس بلکه یولس احادیث شمار کړې دي لکه چه په ابتدائی بحثونو کښې تیر شوې دي، زه په خپل سبق کښې وایم چه گورئ! چه کله مونږ ددې حدیث جواب کوو او په دې باندې کلام کوو نو صرف د یو حدیث به جواب نه کوو بلکه هغه به د یولسو احادیثو جواب وی.

د احنافو د طرف نه د دې حدیث جوابات

په دې حدیث باندې زموږ د طرف نه ډیر نقدونه کړې شوي دي کوم چه حضرت سهارنپوری رحمۃ اللہ علیہ په بذل کښې مختصراً او مولانا محمد یوسف صاحب رحمۃ اللہ علیہ په امانی الاحبار کښې تفصیل سره ذکر فرمائیلي دي، په بذل کښې په دې باندې دوه ځایونو کښې کلام دي یو خو دلته د حدیث د لاندې او یو باب د رفع الیدین د لاندې چرته چه حضرات فریقین په دلائل باندې کلام فرمائیلي دي، هغه نقد دا دی.

۱: ددې حدیث په سند کښې عبدالحمید بن جعفر دې کوم چه ضعیف دي، یحیی بن سعید د هغه تضعیف کړې دي.

۲: په دې حدیث کښې رفع عند القيام من الركعتین مذکور دی چه د هغې جمهور قائل نه دی.

۳: په دې حدیث کښې دې حیثیت سره اختلاف او اضطراب دي چه بعض راویانو په قعه اخیره کښې تورک ذکر کړې دي، او بعض نه دي ذکر کړې، او د هغې په بعض طرق کښې په ځانې د تورک فی الجلسة الاخیره... تورک فی الجلوس بین السجدين مذکور دي.

۴: دا حدیث ابو حمید ساعدی رحمۃ اللہ علیہ د لسو صحابه کرامو په موجودگی کښې بیان فرمائیلي وو، او هم په دې وجه دا حضرات وایی چه دا حدیث د لسو احادیثو قائم مقام دي.

خو دا به د لسو احادیثو قائم مقام هله وی، چه کله دا ټول حضرات ددې تصدیق او کړی، حال دا چه امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چه ددې حدیث په اخیر کښې « قالوا صدقت » صرف د ابو عاصم په روایت کښې دی د هغه نه علاوه چا هم دا جمله نه ده نقل کړې، الغرض ددې صحابه کرامو تصدیق هم کمزوري پاتې شو، نو بیا به دا حدیث د لسو احادیثو قائم مقام څنگه شی؟ زه عرض کوم چه ددې حدیث د سیاق تقاضه هم دا ده چه ددې صحابه کرامو د طرف نه تصدیق نه دی پکار ځکه چه ابو حمید ساعدی رحمۃ اللہ علیہ په خپل مجلس کښې د هغه لس صحابه کرامو په وړاندې په شروع کښې دا خبره فرمائیلي وه بلکه دعوی ئې کړې وه چه زه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د مونځ کیفیت او تفصیل نه څومره خبره یم په تاسو کښې څوک هم دومره واقف نه دي، سامعینو په دې باندې اشکال هم او کړو چه دا څنگه؟ نه ته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په صحبت کښې زموږ نه زیات ئې او نه د هغه په تابعداري کښې، هغه اووې چه ددې باوجود هم هغه خبره ده کومه چه زه کوم، هغوی ورته اووې چه ښه تاسو هغه تفصیل بیان کړئ پس هغه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د مونځ تفصیل من اوله الی اخره بیان کړو، په دې باندې مونږ دا وایو چه د ابو حمید ساعدی رحمۃ اللہ علیہ دعوی د اعلمیت به هم هغه وخت صحیح وی، چه ټول تفصیل سامعینو ته معلوم وی او د نه معلومیدو تقاضه دا ده چه د ټول تفصیل اوریدلو نه پس د حاضرینو د طرف نه تصدیق اونشو، ځکه چه تصدیق بغیر د علم سابق نه نه شی کیدې ځکه چه په حدیث د جبرائیل علیه السلام کښې راځی « فعجبنا یسأله ویصدق » نتیجه دا راوتله چه په دې

حدیث کښې قالوا صدقت نشته، او فی الواقع اکثر روایاتو کښې شته هم نه، کما قاله الطحاوی... نو بیا ددې حدیث نه د استدلال څه نوعیت پاتې شو چه د هغې په اوریدلو باندې ټول خاموش شو،^(۱) پس ددې خویو حدیث کیدل هم گران شو پاتې لا دا چه لس شو.

د حدیث ابو حمید انقطاع

۵: یو بل قوی اشکال ددې حدیث په سند باندې کوم چه امام طحاوی او د هغه متبعینو بیان کړې دې چه په دې کښې انقطاع ده، د محمد بن عمرو بن عطاء او ابو حمید ساعدی ترمینځه، چه د هغې درې قرینې دی.

اول قرینه:

دا چه دا روایت د محمد بن عمرو نه څنگه چه عبدالحمید بن جعفر روایت کوی، کوم چه دلته د ابوداود په سند کښې موجود دې هم دغه شان دا عطف بن خالد هم د محمد بن عمرو نه روایت کوی خو عطف د محمد بن عمرو او ابو حمید ترمینځه د «رجل مبهم» واسطه ذکر کړې ده، «عن محمد بن عمرو بن عطاء عن رجل عن ابی حمید الساعدی»

دویمه قرینه:

دا دې چه وړاندې خپله په کتاب کښې د عیسی بن عبدالله په روایت کښې ددې دواړو ترمینځه دعباس بن سهل واسطه موجود ده. «عن محمد بن عطاء عن عباس بن سهل عن ابی حمید»

درېیمه قرینه:

دا ده چه په دې لس صحابه کرامو کښې یو ابوقتاده رضی الله عنه هم دې حال دا چه محمد بن عمرو د هغه زمانه نه ده موندلې، د هغه وفات د محمد بن عمرو د ولادت نه مخکښې شوې وو، ابو قتاده رضی الله عنه د علی رضی الله عنه په زمانه کښې په ۳۸ هجری کښې وفات شوې دې، سیدنا علی رضی الله عنه په هغه باندې جنازه کړې ده، حافظ ابن حجر په التلخیص الحبیر کښې دا خبره تسلیم کړې ده، او د محمد بن عمرو بن عطاء پیدائش ۴۰ هجری کښې دې چه د هغې مطلب دا شو چه د شاگرد پیدائش د استاذ د وفات نه دوه کاله پس شوې دې بیا هغه د هغه نه روایت څنگه کولې شی ضرور به دا روایت منقطع وی.

دا چه مونږ اووې چه د محمد بن عمرو پیدائش په ۴۰ هجری کښې دې هغه ځکه چه مشهور د علماء الرجال په نزد دا دې چه د هغوی وفات ۱۲۰ هجری کښې د اتیا کالو په عمر، د شپږ شلې نه د اتیا د وضع کولو نه پس څلویښت باقی پاتې کیږی په دې حساب سره په ۴۰ هجری کښې د هغه پیدائش شوې دې یعنی د ابوقتاده د وفات نه دوه کاله پس، دا ټوله جرح امام المحدثین ابو جعفر طحاوی په شرح معانی الآثار کښې بیان فرمائیلې ده.

^(۱) که څوک اوائی چه سکوت دلیل د تسلیم دې او هغوی ته دا تفصیل معلوم وو نو بیا به مونږ ټپوس کوو چه هغه د اعلمیت دعوی چرته لاره او دې خلقو په ابو حمید باندې اعتراض ولې اونکرو چه تاسو خو افرمائیل چه زه اعلم یم خو دا هر څه خو مونږ ته هم معلوم دی.

د حافظ ابن حجر د طرف نه جواب انقطاع او زمونږ د طرف نه د هغې رد
 د دې انقطاع نه د خلاصې شکل حافظ ابن حجر **رحمه الله** په فتح الباري کښې دا اختيار کړې دې
 چه کيدې شي د ابو قتاده د عمر په باره کښې د ۵۴ هجري قول زيات صحيح وي لکه چه
 هغه د واقدی رائي ده، حافظ ابن حجر التلخيص الحبير کښې فرمايلې دي چه قول راجح د
 ابو قتاده **رحمه الله** په وفات کښې ۳۸ هجري ده لکه چه د ابن سعد رائي ده، او بيا وړاندې په
 فتح الباري کښې حافظ ليکي چه کيدې شي چه د محمد بن عمرو چه کومه د عمر موده
 بيانولې شي يعنی اتيا کاله هغه صحيح نه وي بلکه د هغه عمر ددې نه زيات وي، مثلاً
 پنځه اتيا کاله وي نو اوس په شپږ شلې کښې د پنځه اتيا وضع کولو نه پس پنځه ديرش
 باقی پاتې شي نو په دې لحاظ سره به د شاگرد د پيدائش کال ۳۵ هجري وي نه څلويښت،
 هم دغه شان وړاندې ليکي چه دا هم ممکنه ده چه په دې لس صحابه کرامو کښې ابو
 قتاده **رحمه الله** شامل نه وي، او په کوم روايت کښې چه د هغه تسميه راغلې ده هغه غلط وي،
 اوگوري حافظ صاحب دا څه وائي د حمايت هم يو حد وي، ابن عبدالبر او ابن القطان او
 ابن سعد د واقدی شاگردان او خپله د حافظ ابن حجر رائي په التلخيص الحبير کښې د ابو
 قتاده د وفات په باره کښې ۳۸ هجري ده، دويم قول د ۵۴ هجري دې کوم ته چه بيهقي
 ترجيح ورکړې ده، پاتې شوې دوه قرينې نو په هغې کښې عطف بن خالد والا روايت
 جواب حافظ په التلخيص الحبير کښې ورکړې دې چه محمد بن عمرو دوه دي، محمد بن
 عمرو بن عطاء او محمد بن عمرو بن علقمه، عطف بن خالد چه د کوم محمد بن عمرو نه
 روايت کوي هغه محمد بن عمرو بن علقمه دې د هغه په روايت کښې واسطه واقعي موجود
 ده او کوم روايت چه بغير د واسطې نه دې په هغې کښې د محمد بن عمرو بن عطاء دې، دا
 روايت بغير د واسطې نه دې، لهذا دا دواړه سندونه جدا جدا دي په يو کښې هم انقطاع
 نشته، ددې جواب زمونږ د طرف نه دا ورکړې شوې دې چه دا تفريق صحيح نه دې، د
 عطف بن خالد په روايت کښې هم محمد بن عمرو بن عطاء دې لکه چه د طحاوی په روايت
 کښې تصريح ده، او د عيسى بن عبدالله والا روايت جواب حافظ په فتح الباري کښې دا
 کړې دې هغه مزید فی متصل الاسانيد د قبيل نه دې،^(۱) په دې باندې علامه عینی فرمائي
 چه کوم د مزید فی متصل الاسانيد دپاره شرط دا دې چه د اصل راوی سماع ثابته وي د
 خپل مروی عنه نه، او دلته داسې نه ده ځکه چه شعبي کوم چه ددې فن امام دې د چا نفی چه
 نفی ده او اثبات اثبات، هغه فرمايي چه د محمد بن عمرو سماع د ابو قتاده نه ثابت نه ده،
 نو هر کله چه د اصل راوی (محمد بن عمرو) سماع د مروی عنه (ابو قتاده) نه ثابت نه ده نو
 بيا د واسطې والا روايت مزید فی متصل الاسانيد څنگه کيدې شي، والله الموفق وهو
 الهادي الى سواء السبيل.

^(۱) بعض وخت يو سند بغير د واسطې نه متصل وي بيا د يو لفظ د زيادت د وجې نه کوم چه په اصل
 روايت کښې نه وو، په بل روايت کښې دي او هغه زيادت هم دې راوی ته د چا په واسطه رسيدلې
 دي، نو هلته د واسطې اضافه راځي حال دا چه هغه سند فی نفسه بغير د واسطې نه هم متصل وي

تردي ځاني پوري په حديث د ابو حميد ساعدي رحمه الله باندې د اشكال او جواب بحث پوره شو په قول د علامه شوکاني رحمه الله چه دا حديث د لسو احاديثو قائم مقام وو، لهذا دا اعتراضات او جوابات هم په يو حديث باندې نه دي بلکه ستاسو په لس وارو احاديثو باندې دي.

شرح حديث

قوله: « فلا يصب راسه ولا يقنع » د ركوع په حالت كښي به ئي نه خپل سر ښكته كولو او نه به ئي اوچتولو، فقهاء كرامو ليكلي دي چه په ركوع كښي كوناتي، ملا او سر درې واړه برابر كول پكار دي ملا يا سر به نه ډير ښكته كوي او نه به ئي ډير اوچت ساتي.

قوله: « ويفتح اصابع رجليه » دا د فتح نه دې په ځا منقوطة سره چه د هغې معني نرم او مائل كولو ده، يعني د سجدي په حالت كښي د خپو د گوتو رخ واپس كولو سره د قبلي طرف ته راپول. « و يثنى رجله اليسرى فيقعد عليها » يعني په اول ركعت كښي به د سجده ثانيه نه روستو كيनाستلو دې ته جلسه استراحت وئيلي شي، په جلسه استراحت باندې مصنف روستو مستقل ترجمه قائم كړې ده، په باب النبوض في الفرد كښي، په دې باندې به كلام هم هلته راځي. « حتى اذا كانت السجدة التي فيها التسليم اخر رجله اليسرى وقعد متوركا على شقه اليسر » هم ددې نوم تورك دې، افتراش خو دا دې چه گسه خپه خوره كړي او په هغې باندې كښي، او په تورك كښي دا وي چه په گسه خپه باندې د كيनाستلو په ځاني هغه ښي طرف ته اوباسي او كوناتي په زمكه باندې كيخودلي شي.

په هيئة الجلوس في التشهد كښي د علماء اختلاف

په جلوس في التشهد كښي افتراش اولي دې يا تورك، مسئله مختلف في ه ده، د امام ابو حنيفه رحمه الله په نزد مطلقا افتراش دې او د امام مالك رحمه الله په نزد مطلقا تورك. او د امام شافعي او امام احمد په نزد په قعده اولي او آخري كښي فرق دې په قعده اولي كښي افتراش اولي دې او په قعده آخري كښي تورك، (١) كوم مونځونه چه د دوه تشهدو والا دي په هغې كښي خو به داسې وي، او په كوم مونځ كښي چه صرف يو تشهد وي لكه صلاة جمعه او صلاة فجر، په هغې كښي به د امام شافعي په نزد يو تورك وي او د امام احمد په نزد نشته، لهذا د امام شافعي په نزد تورك مطلقا په قعده آخريه كښي وي اگر چه قعده ثانيه نه وي، او د امام احمد رحمه الله په نزد د دويم قيد دې، كه په يو مونځ كښي يوه قعده وي نو په هغې كښي به نه وي.

(١) بعض فقهاء كرامو ليكلي دي چه د امام شافعي رحمه الله په نزد د تورك سبب جلوس دې نو گويا اصل افتراش شو خو چونكه په افتراش كښي لږ شان مشقت وي، ځكه چه مختصر په قعده كښي نور طويل قعده كښي تورك اختيار كړې شوې دې، او د امام احمد په نزد منشاء تورك تمميز بين القعدة الاولى والاخيره دې، ددې دپاره چه مسجد ته روستو راتلونكي ته خپله معلومه شي چه امام په قعده اولي كښي دې يا آخيره كښي او په كومو مونځونو كښي چه صرف يوه قعده ده هلته د تمميز ضرورت نه وي.

دلائل الفرقین

د شوافعو دلیل په دې مسئله کښې د ابو حمید ساعدی رضی اللہ عنہ حدیث دې او د احنافو دپاره دیر احادیث دي، اول د عائشې رضی اللہ عنہا کوم چه په مسلم، ابوداود او مسند احمد کښې روایت دې، بل د وائل بن حجر رضی اللہ عنہ حدیث کوم چه په ابوداود، نسائی او مسند احمد کښې دې، او دریم د رفاعه بن رافع حدیث یعنی حدیث المسی فی الصلاة په دې ټولو احادیثو کښې مطلقاً افتراش مذکور دې هم دا خبره احنافو اختیار کړې ده، «لکن هذا عند نافي الرجال واما المرأة فتقع متوركة» ځکه چه په دې کښې تسترزیات دې کوم چه د زنانه د حال مناسب دې.

[۷۲۱] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي لَيْسَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَلْحَلَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو الْعَامِرِيِّ، قَالَ: كُنْتُ فِي مَجْلِسٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَذَاكَرُوا صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ أَبُو حُمَيْدٍ: فَذَكَرَ بَعْضُ هَذَا الْحَدِيثِ، وَقَالَ: فَإِذَا رَكْعَةً أَمَكَنَّ كَفَّيْهِ مِنْ رُكْبَتَيْهِ وَقَرَّبَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ ثُمَّ هَضَرَ ظَهْرَهُ غَيْرَ مُقْنِعٍ رَأْسَهُ وَلَا صَافِرٍ بَحْدَهُ، وَقَالَ: فَإِذَا أَقْعَدَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ قَعَدَ عَلَى بَطْنِ قَدَمِهِ الْيُسْرَى وَنَصَبَ الْيُمْنَى، فَإِذَا كَانَ فِي الرَّابِعَةِ أَفْضَى يَوْرِكِهِ الْيُسْرَى إِلَى الْأَرْضِ وَأَخْرَجَ قَدَمَيْهِ مِنْ نَاحِيَةٍ وَاحِدَةٍ.

ترجمه: محمد بن عمرو العامري وايي: ومزه په يو مجلس کښې د صحابو د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، نو هغوی مذاکره وکړه د مونځ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، ونیلی دی ابو حمید: ذکر ئې کړو بعضی حصه ددې حدیث، هغه وویل: کله چې به هغه رکوع وکړه مضبوط به ئې کړل خپل وروغوی د زنگونانو سره او کولو به ئې کړې گوټې د لاسونو، بیا به ئې خکته کړه شا خپله چې بره ئې اونه ساتلو سر خپل، او نه ئې مخ اخوا ديخوا وارولو، او هغه وویل: کله چې به کیناستلو په دوه رکعاتو کیناستلو به په خپته د چپې خپې او ودروله به ئې بنې خپه، کله چې به شو په څلورم رکعات کښې نزدې به ئې کړو خپل چپ کوناتی ځمکې ته او وېستلی به ئې دواړه خپې یو طرف ته.

د تورک مختلف شکونه

قوله: «واخرج قدميه من ناحية واحدة» د روایت نه معلومېږي چه د تورک دوه طریقې دي یو دا چه گسه خپه خورولو سره بنې طرف ته وېستلې شي او بنې خپه ولاړه اودرولې شي، د بخاری د ابو حمید ساعدی په حدیث کښې هم دغه شان مذکور دی، او بله طریقه هغه ده کومه چه دلته په حدیث کښې ذکر شوې ده چه بنې خپه دې هم خوره کړې شي، او یوه دریمه طریقه د تورک بله ده کومه چه د مسلم شریف په روایت کښې ذکر شوې ده هغه دا چه بنې خپه دې گس طرف ته د راویستلو په ځانې هغه په بنې پتون او پندوئ په مینځ کښې گیره کړې شي، د تورک په باره کښې مختلف روایات او د هغې متعدد شکونه دیر په تفصیل سره په الحل المفهم کښې بیان کړې شوي دي.

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۷) (صحیح)

[٧٣٢] (١) حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبرَاهِيمَ الْبَصْرِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيِّ، وَيَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَلَعَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ عَطَاءٍ، نَحْوَهُذَا، قَالَ: فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَ يَدَيْهِ غَيْرَ مُفْتَرِشٍ وَلَا قَائِضٍمَا، وَاسْتَقْبَلَ بِأَطْرَافِ أَصَابِعِهِ الْقِبْلَةَ.

ترجمه: د محمد بن عمرو بن عطاء نه روایت دی په مثل ددې هغه وئیلی دی: کله چې به ئې سجده وکړه کيخودل به ئې دواړه لاسونه چې خواره به نه وو او نه به راغونډ وو، او مخامخ به ئې کړی گوتې خپلې قبلې ته.

[٧٣٣] (٢) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا أَبُو بَدْرٍ، حَدَّثَنِي زُهَيْرُ أَبُو خَيْمَةَ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحَرِّ، حَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ عَطَاءٍ أَحَدِ بَنِي مَالِكٍ، عَنْ عَبَّاسٍ، أَوْ عِيَّاشِ بْنِ سَهْلٍ السَّاعِدِيِّ، أَنَّهُ كَانَ فِي مَجْلِسٍ فِيهِ أَبُوهُ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَجْلِسِ أَبُو هُرَيْرَةَ، وَأَبُو مُحَمَّدٍ السَّاعِدِيُّ، وَأَبُو أُسَيْدٍ، بِهَذَا الْخَبَرِ يَزِيدُ أَوْ يَنْقُصُ، قَالَ فِيهِ: ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ يَعْنِي مِنَ الرُّكُوعِ، فَقَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ وَرَفَعَ يَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ أَكْبَرُ فَسَجَدَ فَأَنْتَصَبَ عَلَى كَفْيِهِ وَرُكْبَتَيْهِ وَصَدَّ وَرَقْدَمِيهِ وَهُوَ سَاجِدٌ، ثُمَّ كَبَّرَ فَجَلَسَ فَتَوَرَّكَ وَنَصَبَ قَدَمَهُ الْأُخْرَى، ثُمَّ كَبَّرَ فَسَجَدَ، ثُمَّ كَبَّرَ فَقَامَ وَلَمْ يَتَوَرَّكَ، ثُمَّ سَأَى الْحَدِيثَ، قَالَ: ثُمَّ جَلَسَ بَعْدَ الرُّكْعَتَيْنِ حَتَّى إِذَا هُوَ أَرَادَ أَنْ يَنْهَضَ لِلْقِيَامِ قَامَ بِتَكْبِيرَةٍ، ثُمَّ رَكَعَ الرُّكْعَتَيْنِ الْأُخْرَيْنِ، وَلَمْ يَذْكُرِ التَّوَرُّكَ فِي التَّشَهُّدِ.

ترجمه: د عباس او یا عیاش بن سهل الساعدي نه روایت دی بیسکه هغه وو په یو مجلس کښې چې په هغې کښې د هغه پلار وو او وو د صاحبو د نبی ﷺ نه، او په مجلس کښې ابو هريرة او ابو حمید الساعدي وو. او ابو أسید په دې خبر کښې زیادت او نقصان کولو هغه وئیلی دی په هغې کښې: بیا ئې اوچت کړو سر خپل یعنی د رکوع نه هغه وویل: واوریدل الله د هغه چا چې د هغه حمد ئې وویل، ای الله زمونږ ربه تالره حمد دی. او لاسونه ئې اوچت کړل، بیا ئې وویل: الله اکبر نو سجده ئې وکړه ودریدلو په ورغوو باندې او په زنگونانو باندې او په سینو قدمونو او هغه په سجده کښې وو، بیا ئې تکبیر وویلو کیناستلو د تورک په شکل او ویی دروله بله خپه، بیا ئې تکبیر وکړو او سجده ئې وکړه، بیا ئې تکبیر وویل او پاڅیدلو او تورک ئې ونه کړو، بیا ئې حدیث بیان کړو، هغه وایي: بیا کیناستلو وروسته د دوه رکعاتونو نه تردې چې کله هغه اراده وکړه چې پاڅیږی قیام ته پاڅیدلو د تکبیر سره، بیا ئې وکړل دوه وروستې رکعاتونه او ذکر ئې نه کړو تورک په تشهد کښې.

[٧٣٤] (٣) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرٍو، أَخْبَرَنِي فُلَيْعٌ، حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: اجْتَمَعَ أَبُو مُحَمَّدٍ، وَأَبُو أُسَيْدٍ، وَسَهْلُ بْنُ سَعْدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمَةَ فَذَكَرُوا صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ: أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ بَعْضُ هَذَا، قَالَ: ثُمَّ رَكَعَ فَوَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ كَأَنَّهُ قَائِضٌ عَلَيْهِمَا وَوَرَّ يَدَيْهِ فَجَاءَنِي عَنْ جَنْبَيْهِ، قَالَ: ثُمَّ سَجَدَ فَأَمَكَّنَ أَفْهَهُ وَجَبْهَتَهُ وَنَحَى يَدَيْهِ عَنْ جَنْبَيْهِ وَوَضَعَ كَفْيَهُ حَدَّ وَمَنْكِبَيْهِ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ حَتَّى رَجَعَ كُلُّ عَظْمٍ فِي مَوْضِعِهِ حَتَّى قَرَعَ، ثُمَّ جَلَسَ فَأَوْتَرَشَ بِرِجْلِهِ

١: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١١٨٩٧) (صحيح)

٢: سنن الترمذي لاصلاة ٧٨ (٢٦٠)، ٨٦ (٢٧٠)، سنن ابن حبانة لإقامة الصلاة ١٥ (٨٦٣)، (تحفة الأشراف: ١١٨٩٢) (ضعيف)

٣: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١١٨٩٢) (صحيح)

الْیُسْرَى وَأَقْبَلَ بِصَدْرِ الْيُمْنَى عَلَى قِبْلَتِهِ وَوَضَعَ كَفَّهُ الْيُمْنَى عَلَى رُكْبَتِهِ الْيُمْنَى وَكَفَّهُ الْيُسْرَى عَلَى رُكْبَتِهِ الْيُسْرَى وَأَشَارَ بِأَصْبُعِهِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عُتْبَةُ بْنُ أَبِي حَكِيمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عِيسَى، عَنْ الْعَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ، لَمْ يَذْكُرِ التَّوْرُكَ، وَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثٍ فُلَيْحٍ، وَذَكَرَ الْحَسَنُ بْنُ الْحَرِّثِ نَحْوَ جُلُوسَةِ حَدِيثٍ فُلَيْحٍ، وَعُتْبَةُ.

ترجمه: حدیث بیان کړې دې ماته عباس بن سهل هغه وئیلی دي: راجع شول ابو حمید او ابو أسید او سهل بن سعد او محمد بن مسلمة، هغوی ذکر کړو مونږ د رسول الله ﷺ، وونيله ابو حمید: زه د تاسو نه ښه پوهه یم په مانځه د رسول الله ﷺ باندې، نو ذکر ئې کړو بعضې د هغې نه، هغه وویل: بیا ئې رکوع وکړه نو کیخودل ئې لاسونه خپل په زنگونانو باندې گویا چې هغه نیوونکی دی د دواړو، او کاره ئې کړل لاسونه او جدا ئې اوساتل د اړخونو نه، هغه وایی: بیا ئې سجده وکړه نو کیخوده هغه پوزه خپله او تندې خپل او جدایی کړل دواړه لاسونه د اړخونو خپلونه او کیخودل هغه ورغوی خپل برابر د اوږو، بیا ئې سر اوچت کړو تردې چې واپس شو هریو هډوکي خپل ځاني ته تردې چې فارغ شو، بیا کیناستلو او خوره ئې کړه خپله چپه خپه او مخامخ ئې کړه سپنه د ښې خپې قبلی ته او کیخودلو هغه ورغوی ښې په خپل ښې زنگون باندې، او ورغوی چپ په زنگون چپ باندې. او اشاره ئې وکړه په خپله گوته. وئیلی دی ابوداؤد: ددې حدیث روایت عتبه بن الحکم کړی دی د عبد الله بن عیسی نه او هغه د عباس بن سهل نه، دوی نه دی ذکر کړی تورک، البته عتبه ذکر کړی ئې دی پشان د حدیث د فلیح، او ذکر کړی دی حسن بن الحر پشان د جلسی د حدیث د فلیح او عتبه.

تشریح: قوله: «وهو ساجد ثم کبر فجلس فتورک ونصب قدمه الاخری» دا تورک بین السجدتين دې قوله: «فوضع يديه علی ركبته الخ» د رکوع هیئت بیانولې شی چه د رکوع په حالت کښې یدین لره په رکبتین باندې ډیر په مضبوطیا سره کیږدی لکه چه په لاسونه ئې په کونډو باندې کیخودلې وی «ووتر يديه» دا د وتر نه اخستلې شوې دې، لیندې ته وئیلې شی یعنی د رکوع په حالت کښې به دواړه لاسونه بالکل نیغ ساتی لکه څنگه چه د لیندې مزې وی، ددې دپاره چه دواړه لاسونه د غیر نه جدا وی، او که هغه سست پریخودلې شی نو لاسونه به د اړخونو سره اولگی.

[۷۳۵] (۱) حَدَّثَنَا عُمَرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا بَقِيعٌ، حَدَّثَنَا عُتْبَةُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عِيسَى، عَنْ الْعَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ السَّاعِدِيِّ، عَنْ أَبِي حَمِيدٍ بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: وَإِذَا سَجَدَ قَرَّبَ بَيْنَ فَخْذَيْهِ غَيْرَ حَامِلٍ بَطْنَهُ عَلَى شَيْءٍ مِنْ فَخْذَيْهِ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: رَوَاهُ ابْنُ الْمُبَارَكِ، حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ، سَمِعْتُ عَبَّاسَ بْنَ سَهْلٍ يُحَدِّثُ فَلَمْ أَحْفَظْهُ، فَحَدَّثَنِيهِ أَرَاهُ ذَكَرَ عِيسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَهُ مِنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلٍ، قَالَ: حَفَظْتُ أَبَا حَمِيدٍ السَّاعِدِيَّ بِهَذَا الْحَدِيثِ.

ترجمه: د ابو حمید نه روایت دې ددې حدیث هغه وئیلی دي او چې کله به ئې سجده وکړه کولاو والی به ئې راوستو په مابین د ورنونو کښې چې نه به ئې باروله خپله په ورنونو باندې وئیلی دی ابوداؤد: نقل کړی دی ابن المبارک، هغه وئیلی دی حدیث بیان کړې دې مونږ ته فلیح، ما اوریدلی دی د عباس بن سهل نه، هغه حدیث بیان کړو ما یاد نه کړو ماته

(۱) نظر ماقبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۸۹۲) (ضعیف)

هغه حدیث بیان کړو، زه گمان کوم چې ذکرېی کړو عیسی بن عبد الله، بیشکه هغه اوریدلی دی د عباس بن سهل نه، هغه وایي: زه حاضر شوم ابو حمید الساعدي ته په دې حدیث سره.

تشریح: قوله: «واذا سجد فرج بین فخذیه» په باب صفة السجود کښې ددې خلاف راځي په هغې کښې داسې دی **«ولیضم فخذیه»** چونکه ددې تعلق د صفة سجود سره دې په دې وجه دې باندې به کلام هم هلته راځي.

رکوع نه سجدي ته تلو او یا د سجدي نه پاسیدو په کیفیت کښې اختلاف

قوله: «فلما سجد وقعتا رکبتاه الی الارض قبل ان تقع کفاه» د رکوع نه د پاسیدو نه پس سجدي ته د تلو مسنون طریقه د جمهورو او ائمه ثلاثه په نزد هم دا ده کومه چه دلته ذکر شوې ده یعنی سجدي ته د تلو په وخت به اول دواړه کونډی په زمکه باندې کیږدي او بیا دواړه لاسونه، په دې کښې د امام مالک او امام اوزاعي اختلاف دې د هغه په نزد ددې برعکس دې چه سجدي ته د تلو په وخت دې اول په زمکه باندې دواړه لاسونه کیږدي روستو کونډی، څنگه چه دا اختلاف سجدي ته په تلو کښې دې هم دغه شان د سجدي نه په پاسیدو کښې دې، جمهور وائی چه د سجدي نه پاسیدو په وخت به اول د زمکې نه دواړه لاسونه اوچتېږي او روستو رکبتین، د مالکیانو په نزد دې وخت هم برعکس دې چه اول کونډی اوچتې کړي او روستو لاسونه، سجدي ته د تلو او د هغې نه د اوچتیدلو دا کیفیت وړاندې په یو حدیث کښې راروان دې چه په هغې باندې مصنف ترجمه قائم کړې ده **«باب کیف یضع رکبته قبل یدیه»** د وائل بن حجر **«حدیث دې چه د هغې الفاظ دا دی «رایت النبی صلی الله علیه وسلم اذا سجد وضع رکبته قبل یدیه واذا نهض رفع یدیه قبل رکبته»** دا هم هغه کیفیت دې کوم چه جمهورو او ائمه ثلاثه اختیار کړې دې، د امام مالک **«دلیل هم په دې راتلونکی باب کښې روستو راروان دې د هغې انتظار او کړی»**

(دریم اختلاف)

دلته یو دریم اختلاف دې او هغه دې چه د سجدي نه د سر اوچتولو نه پس د اودریدو په وخت به د لاسونو اعتماد په رکبتین باندې وی یا په زمکه باندې، د احنافو او حنابله په نزد د کونډو په زور اودریدل سنت دی، او د امام شافعی **«دې په نزد په زمکه باندې اعتماد کولو سره پاسیدل سنت دی، ددې مسئلې ذکر وړاندې په حدیث الباب کښې داسې راروان دې «واذا نهض علی رکبته واعتمد علی فخذیه»** دا د احنافو او حنابله دلیل دې او د مالکیانو په نزد چونکه د سجدي نه د سر اوچتولو په وخت د زمکې نه لاس نه شی اوچتولې د هغه په نزد د شروع نه تر اخره پورې لاس په زمکه باندې وی، لهذا د هغه په مسلک کښې دا سوال هم نه پیدا کیږي چه د اودریدو په وخت **«اعتماد الیدین علی الارض»** وی یا **«علی الركبتین»**، د هغه په نزد خو لاسونه د اول نه اخر پورې په زمکه باندې وی، هم دغه شان حضرت شیخ په حاشیه د لامع کښې په مذاهب ائمه باندې بحث کولو سره فرمایشي دی چه د مالکیانو نه

دلته د سجدې نه د اوچتیدو په وخت اعتماد علی الارض سنت مستقله نه دي، بعض شارحینو چونکه په دې دریمه مسئله کښې د امام شافعی رحمته الله علیه سره امام مالک هم ذکر کړې دي په دې وجه مونږ دهغې وضاحت اوکړو، ددې مسئلې اختلاف په تجزیه سره بیانول او پوهیدل زیات اسان دی کښې کوم شارحین حدیث چه دا دواړه مسئلې جدا جدا نه دی بیان کړې د هغوی په مضمون کښې خلط راغلې دي. (۱) او په دې اختلاف باندې پوهیدل گران شو، کما يظهر بالرجوع الى الشروع، والله سبحانه تعالى اعلم بالصواب. د دې مسئلې څه اندازه وضاحت حضرت شیخ رحمته الله علیه په حاشیه د لامع (۳۲۹) کښې فرمائیلې دي.

[۷۳۶] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَلَمَّا سَجَدَ وَقَعْنَا رُكْبَتَنَا إِلَى الْأَرْضِ قَبْلَ أَنْ نَقَعَ كَفًّا، قَالَ: فَلَمَّا سَجَدَ وَضَعَ جَبْهَتَهُ بَيْنَ كَفَيْهِ وَجَافَى عَنْ إِبْطَيْهِ، قَالَ حُجَّاجٌ، وَقَالَ هَمَامٌ وَحَدَّثَنَا شَقِيقٌ، حَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمِثْلِ هَذَا، وَفِي حَدِيثِ أَحَدِهِمَا وَأَكْبَرُ عَلَيْهِ أَنَّهُ حَدِيثُ مُحَمَّدِ بْنِ جُحَادَةَ، وَإِذَا نَهَضَ نَهَضَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَاعْتَمَدَ عَلَى فُجْدِيهِ.

ترجمه: د عبد الجبار بن وائل نه روایت دي، هغه روایت کړی دی د خپل پلار نه، او هغه د نبی صلی الله علیه و آله نه په دې حدیث کښې، کله چې هغه سجده وکړه واقع شول زنگونان د هغه په ځمکه باندې مخکې د واقع کیدو د ورغوو نه، هغه وئیلی دي: هرکله چې ئې سجده وکړه کیخوده هغه تندي خپل په مینځ د ورغوو کښې او لری ئې کړل د تخرگونو نه. وئیلی دی حجاج: وئیلی دی همام: او حدیث بیان کړې دي مونږ ته شقیق، حدیث بیان کړې دي ماته عاصم بن کلب او هغه ته خپل پلار، او هغه ته نبی صلی الله علیه و آله په مثل د دي، او په حدیث د یو ددې دواړو کښې او زما ډیر علم دادی چې هغه حدیث د محمد بن جحاده دی: او چې کله به هغه پاڅیدلو نو پاڅیدلو به په زنگونانو باندې او تکیه به ئې کوله په ورنونو باندې.

تشریح: قوله: (وفي حديث أحدهما وأكبر علمي أنه في حديث محمد بن جحادة) دا د همام مقوله ده، د همام په دې حدیث کښې دوه استاذان دی، محمد بن جحاده او شقیق، نو همام دا وایی چه هغه زیادت کوم چه زه وړاندې ذکر کوم په دې دواړو کښې د یو حدیث دي او ظن غالب دا دي چه د محمد بن جحاده په حدیث کښې دي "حدثنا عبد المالك بن شعيب بن الليث الخ"

(۱) پس په راتلونکې باب کښې به حدیث وائل چه د هغې الفاظ مونږ پورته لیکلي دي او دا ئې د جمهورو د مسلک مطابق وئیلی دي، ددې په باره کښې حضرت په بذل المجهود کښې لیکلي دي «وبه قال ابو حنيفة وخالفه الشافعي» حال دا چه د نورو شارحینو د کلام نه معلومیږي چه دا حدیث د جمهورو د مسلک مطابق دي، د شوافع د مسلک خلاف نه دي، او زموږ راني هم دا ده ځکه چه په دې حدیث کښې اوله مسئله یعنی د سجدې نه د سر اوچتولو په وخت کښې چه کوم کیفیت پکار دي هغه ئې بیان کړې دي، او په دې کښې د جمهورو او ائمه ثلاثه په نزد هم دا دي چه رفع الیدین قبل الرکبتین پکار دی کوم چه ډیرو شارحینو لیکلي دي، او بیا روستو شوافع، د احنافو او حنابله نه جدا شو یعنی د سجدې نه د پاسیدو په وخت په دې کښې چونکه د امام شافعی په نزد په زمکه باندې اعتماد سنت دي، په دې وجه کوندي د لاسونو نه مخکښې پاسیږي او د امام مالک رحمته الله علیه په نزد دلته حوالس د شروع نه تر د آخره پورې په زمکه وی، فتدبر وتشکر

(۲) تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۱۷۱۲) (ضعیف)

[٧٣٧] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ فِطْرِ، عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ وَايِلَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ فِي الصَّلَاةِ إِلَى شُغْمَةِ أُذُنِهِ".

ترجمه: عبد الجبار بن وائل روایت کوی د خپل پلار نه، هغه وئیلی دي: ما ولیدلو رسول الله ﷺ چې اوچتولی ئې خپلې غټې گوټې په مانځه کښې نرمو د غوړونو ته.

[٧٣٨] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ جَدِّي، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ جَرِيحٍ، عَنْ ابْنِ شَهَابٍ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ لِلصَّلَاةِ جَعَلَ يَدَيْهِ حَدَّ وَمَنْكِبِيهِ، وَإِذَا رَكَعَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَإِذَا رَفَعَ لِسُجُودٍ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَإِذَا قَامَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه روایت دي، بيشكه هغه وئیلی دي: و و رسول الله ﷺ چې كله به ئې تكبير وكړو د مانځه لپاره وبه ئې گرځول خپل دواړه لاسونه برابر د اوږو، او چې كله به ئې ركوع وكړه كول به ئې په مثل د هغې، او چې كله به ئې اوچت كړو د سجدي لپاره كول به ئې پشان د هغې، او چې كله به پاڅيدلو د دوه ركعاتو نه نو كول به ئې په مثل د هغې.

د رفع يدين خلورم حديث

دا د رفع اليدين په سلسله كښې د خلورم صحابي ابو هريره رضي الله عنه حديث دي په دې كښې رفع يدين في المواضع الأربعة ذكر شوي دي، يو رفع عند القيام من الركعتين دي ددې په سند كښې يحيى بن ايوب راوي دي كوم چه متكلم فيه دي، هم دغه شان په دې كښې ابن جريج دي كوم چه مدلس دي او په عن سره روایت كوی، (حدثنا قتيبة بن سعيد) دا هم هغه د ميمون مكي والا حديث دي چه په هغې باندې زمونږ په نزد كلام په مباحث ابتدائيه كښې تير شوي دي.

[٧٣٩] (٣) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ هُبَيْرَةَ، عَنْ أَبِي هُبَيْرَةَ، عَنْ مَيْمُونِ الْمَكِّيِّ، أَنَّهُ رَأَى عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ فِي الصَّلَاةِ إِذَا كَبَّرَ، وَجِئَ يَرْكَعُ وَجِئَ يَنْهَضُ لِلْقِيَامِ فَيَقُومُ فَيُشِيرُ بِإِصْبَعِهِ، قَالَتْ لِقْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقُلْتُ: إِنِّي رَأَيْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَأَى أَحَدًا يَصَلِّيهِ، قَوَّصَتْ لَهُ هَذِهِ الْإِشَارَةَ، فَقَالَ: "إِنْ أَحْبَبْتَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَقْتِدْ بِصَلَاةِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ".

ترجمه: د ميمون المكي نه روایت دي بيشكه هغه ولیدلو عبد الله بن الزبير: او مونږ ئې وكړو دوی ته چې اشاره ئې كوله په خپلو لاسونو كله چې به پاڅيدلو او چې كله به ئې ركوع كوله او چې كله به ئې سجده كوله او چې كله به پاڅيدلو قيام ته، نو پاڅيدلو او اشاره به ئې كوله په لاسونو باندې. زه لارم ابن عباس ته ما ورته وويل: ما ليدلى دى ابن الزبير ويى كړو يو مونږ ما نه دى ليدلى هېڅوك چې كړى ئې دى هغې لره نو ما ورته بيان كړه دغه اشاره هغه وويل: كه چېرته ستا خوښه وي چې ته اوگورى مونږ د رسول الله ﷺ ته، نو اقتداء وكړه د مونږ په عبد الله بن الزبير پسې.

(١) سنن النسائي لا فتاح ٥ (٨٨٣)، (تحفة الأشراف: ١١٧٥٩) (ضعيف)

(٢) صحيح البخاري الأذان ١١٧ (٧٨٩)، صحيح مسلم للصلاة ١٠ (٣٩٢)، سنن الترمذي للصلاة ٦٣ (٢٣٩)، سنن النسائي لا فتاح ١٨٠ (١١٥١)، (تحفة الأشراف: ١٤٨٦٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٢٧٠، ٤٥٤) (ضعيف)

(٣) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦٥٠٩) (صحيح)

[٧٤٠] (١) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْمَغْنَمِ، قَالَا: حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ كَثِيرٍ يَعْنِي السَّعْدِيَّ، قَالَ: "صَلَّى إِلَى جَنْبِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَاوُسٍ فِي مَسْجِدِ الْخَيْفِ فَكَانَ إِذَا سَجَدَ السَّجْدَةَ الْأُولَى رَفَعَ رَأْسَهُ مِنْهَا رَفَعَ يَدَيْهِ تَلْقَاءَ وَجْهِهِ، فَأَنْكَرْتُ ذَلِكَ، فَقُلْتُ لَوْهَيْبِ بْنِ خَالِدٍ، فَقَالَ لَهُ وَهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ: تَصْنَعُ شَيْئًا لَمْ أَر أَحَدًا يَصْنَعُهُ، فَقَالَ ابْنُ طَاوُسٍ: رَأَيْتُ أَبِي يَصْنَعُهُ، وَقَالَ أَبِي: رَأَيْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَصْنَعُهُ، وَلَا أَعْلَمُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُهُ."

ترجمه: حديث بيان كړې دې مونږ ته نصر بن كثير يعنى السعدي، هغه وئيلي دي: مونږ وكړو زما اړخ ته عبد الله بن طاوس په مسجد خيف كښې، نو وو هغه چې كله به ئې سجدو وكړه اولنئ نو اوچت ئې كړو سر خپل د هغې نه او اوچت ئې كړل لاسونه برابر د مخ خپل نو ما نااشنا وگنړه دغه، ما وويل وهيب بن خالد ته: نو هغه وويل هغه ته: وهيب بن خالده! ته يوشې كوى ما هېڅوك نه دى ليدلى چې كولو ئې، نو وويل ابن طاوس: ما خپل ليدلى وو چې كولويي، او وويل زما پلار: ما ليدلى وو ابن عباس چې كولو ئې، او ما ته علم نشته مگر دا چې هغه وئيل: وو نبي ﷺ چې كولو يې.

[٧٤١] (٢) حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ وَإِذَا رَكَعَ، إِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، وَإِذَا قَامَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ رَفَعَ يَدَيْهِ، وَيَرْفَعُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: الصَّحِيحُ قَوْلُ ابْنِ عُمَرَ لَيْسَ يَمْرُقُوعٌ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَى بَقِيَّةُ أَوَّلُهُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، وَأُسْنَدُهُ وَرَوَاهُ الثَّقَفِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ وَأَوْفَقَهُ عَلَى ابْنِ عُمَرَ، قَالَ فِيهِ: وَإِذَا قَامَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ يَرْفَعُهُمَا إِلَى تَدْيِيهِ، وَهَذَا هُوَ الصَّحِيحُ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، وَمَالِكٌ، وَأَيُّوبُ، وَابْنُ جُرَيْجٍ مَوْقُوفًا، وَأُسْنَدُهُ حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ وَحَدَّثَهُ، عَنْ أَيُّوبَ، وَلَمْ يَذْكُرْ أَيُّوبُ، وَمَالِكُ الرَّقْمَ: إِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَتَيْنِ، وَذَكَرَهُ اللَّيْثُ فِي حَدِيثِهِ، قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ فِيهِ: قُلْتُ لِنَافِعٍ: أَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَجْعَلُ الْأُولَى أَرْفَعَهُنَّ؟ قَالَ: لَا سَوَاءٌ، قُلْتُ: أَتَشَارُ إِلَى التَّذْيِينِ أَوْ أَسْفَلٍ مِنْ ذَلِكَ.

ترجمه: د ابن عمر رضی اللہ عنہ روایت دې بیشکه هغه وو چې كله به داخل شو په مانځه كښې تكبير به ئې وپلو او لاسونه به ئې اوچتول او چې كله به ئې ركوع كوله، او چې كله به ئې وويل سمع الله لمن حمده، او چې كله به پاڅيدلو د دوه ركعاتو نه نو لاسونه به ئې اوچت كړل، او مرفوع كوى دغه رسول الله ﷺ ته. وئيلي دي ابوداود صحيح داده چې قول د ابن عمر مرفوع نه دى. وئيلي دي ابوداود او روايت كړى دى بقيه اول ددې حديث د عبید الله نه او مسند كړى ئې دى، او نقل كړى دى ثقفى د عبید الله نه او موقوف كړى دى ابن عمر، هغه وئيلي دي په هغې كښې او چې كله به پاڅيدلو د دوه ركعاتو نه نو اوچتول به ئې تر سپنې پورې. او همدا صحيح ده. وئيلي دي ابوداود او نقل كړى دى ابن سعد او مالک او ايوب او ابن جريج موقوف، او مسند ذكر كړى دى حماد بن سلمه يواځې د ايوب نه، او نه دى ذكر كړى ايوب او مالک رفع چې كله به پاڅيدلو د دوه سجودو نه. او ذكر كړى دى ليث په خپل حديث كښې، وئيلي دي ابن جريج په هغې كي: ما وويل نافع ته ايا وو ابن مر چې

(١): سنن النسائي/الافتاح ١٧٧ (١١٤٧)، (تحفة الأشراف: ٥٧١٩) (صحيح)

(٢): صحيح البخاري/الأذان ٨٣ (٧٣٩)، (تحفة الأشراف: ٨٠١٧، ٨٣٩٦) (صحيح)

گرځولو به ئې اولنی اوچت؟ هغه وویل: نه برابر، ما وویل ماته اشاره وکړه نو هغه اشاره وکړه ښیښو ته او یا لاندې د هغې نه.

حدیث ابن عمر رضی الله عنهما بطریق نافع

قوله: «حدثنا نصر بن علی اخبرنا عبد الاعلی» دا د ابن عمر هغه دویم حدیث دی کوم چه په طریق د نافع دی، بالکل په شروع کښې چه مرفوعا راغلې وو هغه په طریق د سالم وو او دا موقوف دی، بیا د نافع په شاگردانو کښې هم اختلاف دی بعض دا حدیث د نافع نه مرفوعا او بعض موقوفاً روایت کوی، پس د مصنف د بیان مطابق لیث بن سعد، مالک بن انس، ایوب سختیانی، ابن جریج، دا ټول ئې د نافع نه موقوفاً روایت کوی، د نافع یو شاگرد بل دی عبیدالله د هغه روایت مختلف دی، د عبیدالله د شاگردانو اختلاف دی، پس عبد الاعلی دا حدیث د عبیدالله نه مرفوعا او عبد الوهاب الثقفی موقوفاً نقل کړې دی، امام بخاری رحمه الله په صحیح بخاری کښې د عبد الاعلی روایت اخستلې دی، او ددې په تائید کښې حماد بن سلمه عن ایوب عن نافع روایت پیش کړې شوې دی ځکه چه حماد هم دا د ایوب نه مرفوعا روایت کړې دی، د امام ابوداود رحمه الله د کلام نه معلومیږي چه د ایوب سختیانی ټول شاگردان دا حدیث موقوفاً روایت کوی، سوا د حماد نه چه هغه دا روایت د ایوب نه مرفوعاً نقل کړې دی.

الغرض د امام ابوداود په نزد د نافع د روایت موقوف کیدل اصح دی په نسبت د مرفوع کیدو، او د امام بخاری رحمه الله رائي ددې برعکس ده، خو د امام ابوداود رائي د کثرت متابعات د وجې نه زیاته قوی معلومیږي.

[۷۴۲] (١) حَدَّثَنَا الْقُعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ نَافِعٍ، "أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ إِذَا ابْتَدَأَ الصَّلَاةَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ، وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ رَفَعَهُمَا دُونَ ذَلِكَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: لَمْ يَذْكُرْ رَفَعَهُمَا دُونَ ذَلِكَ أَحَدٌ غَيْرُ مَالِكٍ فِيمَا أَعْلَمُ.

ترجمه: د نافع نه روایت دی، بیشکه عبد الله بن عمر وو چې کله به ئې شروع کولو مونځ نو اوچتول به ئې لاسونه برابر د اوږو، او چې کله به ئې اوچت کړو سر خپل د رکوع نه نو دواړه به ئې اوچتول کم د هغې نه. وثیلی دی ابوداود: نه دی ذکر کړی هغه «رفعهما دون ذلك»، هېچا بغیر د مالک نه څومره چې ماته پته ده.

باب بلا ترجمه

په بعض نسخو کښې ترجمه الباب مذکور دی، باب من ذکر انه يرفع يديه اذا قام من الشتين يعني رفع عند القيام من الركعتين، د اول تشهدنه د پاسیدوپه وخت باندي رفع یدین کول،

[۷۴۳] (٢) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْحَارِثِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كَلْبٍ، عَنْ حَارِبِ بْنِ دَثَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ

(١) انظر حديث رقم: (٧٢١)، (تحفة الأشراف: ٨٠١٧، ٨٣٩٦) (صحیح)

(٢) تقرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ٧٤١٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٥/٢)، البخاري في رفع اليدين (٢٥) (صحیح)

وَرَقَعَ يَدَيْهِ".

ترجمه: د ابن عمر رضي الله عنهما نه روایت دې هغه وئیلی دي: و و رسول الله ﷺ چې کله به پاڅیدلو د دوه رکعاتو نه تکبیر به ئې وویلو او لاسونه به ئې اوچت کړل.

تشریح: مصنف په دې باب کښې اولاد ابن عمر رضي الله عنهما حدیث ذکر کړو چه په هغې باندې کلام زموږ د طرف نه په شروع کښې راغلې دي، او دویم ئې د علی رضي الله عنه حدیث ذکر کړو. «عن علی بن ابی طالب رضی الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه كان اذا قام الى الصلاة المكتوبة... الخ»

[۷۴۴] (١) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْهَاشِمِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ بْنِ رِبْعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رَسُوْلُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَذْوَ مَنْكِبَيْهِ، وَيَصْنَعُ مِثْلَ ذَلِكَ إِذَا قَضَى قِرَاءَتَهُ وَأَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ، وَيَصْنَعُهُ إِذَا رَفَعَ مِنَ الرُّكُوعِ، وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ صَلَاتِهِ وَهُوَ قَائِدٌ وَإِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَتَيْنِ رَفَعَ يَدَيْهِ كَذَلِكَ وَكَثَرٌ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ فِي حَدِيثِ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ جَيْنَ وَصَفَ صَلَاةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا قَامَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يَمُحَاذِي بِرِمَامَنْكِبَيْهِ كَمَا كَبَّرَ عِنْدَ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ.

ترجمه: علی بن ابی طالب رضي الله عنه روایت کوی د رسول الله ﷺ نه بیسکه هغه و و چې کله به پاسیدلو فرض مونځ ته نو تکبیر به ئې وویلو او لاسونه به ئې اوچت کړل برابر د اوږو، او کول به ئې داسې چې کله به ئې خپل قرأت پوره کړو او اراده د رکوع به ئې وکړه، او کول به ئې چې کله به اوچت شو د رکوع نه، او نه به ئې اوچتول لاسونه په هېڅ ځانې د مانځه کښې په داسې حال کښې چې هغه به ناست و و، او چې کله به ودریدو د دوه سجودو نه نو اوچت به ئې کړل لاسونه همدغه رنگ او تکبیر به ئې ویلو. وئیلی دی ابوداود په حدیث د ابو حمید الساعدي کښې چې کله ئې طریقه بیانوله د مونځ د نبی ﷺ کله چې به هغه پاڅیدلو د دوه رکعاتو نه تکبیر به ئې ویلو او لاسونه به ئې اوچت کړل تردې چې برابر به ئې کړل د اوږو سره لکه څرنګه چې به ئې تکبیر ویلو په وخت د افتتاح د مانځه کښې.

د رفع یدین پنځم حدیث، حدیث علی رضي الله عنه

په دې حدیث کښې د مواضع ثلاثه نه علاوه رفع عند القيام من السجدين ذکر شوې دي چه د هغې په ائمه اربعه کښې څوک هم قائل نه دی، دا ډیر قوی اشکال دي هم په دې وجه اکثر محدثین ددې تاویل کوی چه د سجدتین نه مراد رکعتین دي، البته خطابی دا تاویل نه دي کړې هغه سجدتین په خپله معنی کښې ساتلو سره اشکال کړې دي «لا اعلم احدا من الفقهاء قال به»، ابن رسلان وئیلی دی چه د سجدتین نه مراد رکعتین دي، او خطابی په طرق حدیث باندې خبر نه شو ګینې هغه به دا په رکعتین باندې محمول کړې وې.

(۱) صحیح مسلم / المسافرین ۲۶ (۷۷۱)، سنن الترمذي / الدعوات ۳۲ (۳۴۲۱، ۳۴۲۲، ۳۴۲۳)، سنن النسائي / الافتتاح ۱۷ (۸۹۶)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۵ (۸۶۴)، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۲۸)، وقد أخرجه: موطا امام مالك / الصلاة ۴ (۱۶)، مسند احمد (۹۳/۱) سنن الدارمي / الصلاة ۳۳ (۱۲۷۴) (حسن صحيح)

د حدیث علی رضی اللہ عنہ جوابات

بهر حال د قائلین رفع په نزد دا لفظ موجب خلجان و تشویش دي، چه د هغې تاویل باندې هغوی مجبور دي گڼي دا حدیث به د هغوی خلاف وي، بل جواب دا دي چه ددې حدیث په سند کښې عبدالرحمن بن ابی الزناد دي کوم چه ضعیف دي **(قال ابو حاتم لا یحتج به)** په تقریب التهذیب کښې لیکلې دي صدوق تغیر حفظه لما قدم بغداد، دریم جواب هغه دي کوم چه ابن الترمکمانی د سنن بیهقی په حاشیه الجوهر النقی فی الرد علی البیهقی کښې ورکړې دي چه دا حدیث د موسی بن عقبه نه ابن جریج د ابن ابی الزناد خلاف روایت کړې دي. پس د هغه په روایت کښې رکوع ته د تلو په وخت او د رکوع نه د پاسیدو په وخت رفع یدین مذکور نه دي، حال دا چه ابن جریج د ابن ابی الزناد نه ډیر اوچت دي.

د امام طحاوی رحمته الله علیه راځي

او څلورم جواب ددې حدیث هغه دي کوم چه امام طحاوی رحمته الله علیه اختیار کړې دي هغه د علی رضی اللہ عنہ ددې حدیث معارضه کړې ده د علی رضی اللہ عنہ د هغه روایت فعلی سره کوم چه عاصم بن کلب روایت کوي د خپل پلار نه **(ان علیا کان یرفع یدیه فی اول تکبیرة من الصلاة ثم لا یرفع)** امام طحاوی رحمته الله علیه فرمائي چه هر کله علی رضی اللہ عنہ خپله د رفع الیدین والا حدیث مرفوع راوی دي او بیا ددې خلاف عمل کوي نو دا سراسر د نسخ دلیل دي ځکه چه دا ممکنه نه ده چه علی رضی اللہ عنہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په رفع الیدین کولو باندې وینی او بیا بغیر د علم بالنسخ نه ترک کړي. قوله: **(قال ابوداود فی حدیث ابی حمید الساعدي الخ)** مصنف فرمائي چه په حدیث د علی رضی اللہ عنہ کښې د سجدين نه مراد رکعتین دي لکه چه د ابو حمید په روایت کښې ددې تصریح ده خو مونږ وایو چه ایا په ډیرو احادیثو کښې رفع عند السجود نه ده ذکر شوي؟ ایا په ټولو ځایونو کښې به تاسو داسې کوي او په کومو روایاتو کښې چه دواړه ذکر شوي دي هلته به څه کړي.

د رفع یدین حدیث اساس

[۷۴۵] **(حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ نَعْرِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، قَالَ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ إِذَا كَبَّرَ وَإِذَا رَكَعَ وَإِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ حَتَّى يَبْلُغَ بِهِمَا قُرُوعَ أَذُنَيْهِ".**

ترجمه: د مالک بن الحویرث نه روایت دي نه روایت دي هغه وئیلی دي، ما ولیدلو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چې اوچتول ئي لاسونه خپل چې کله به ئي تکبیر وکړو او چې کله به ئي رکوع وکړه، او چې کله به ئي سر اوچت کړو د رکوع نه تردې چې وېه ئي رسول دواړه څوکو د غوږونو ته.

۱: صحیح مسلم للصلاة ۹ (۳۹۱)، سنن النسائي/الافتتاح ۴ (۸۸۱)، ۸۵ (۱۰۲۵)، التطبيق ۱۸ (۱۰۵۷)، ۳۶ (۱۰۸۶)، ۸۴ (۱۱۴۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۵ (۸۵۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۴)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/الأذان ۸۴ (۷۳۷)، مسند احمد (۴۳۷، ۴۳۷، ۵۳/۵)، سنن الدارمي للصلاة ۴۱ (۱۲۸۶) (صحیح)

تشریح: قوله: «واذا رفع راسه من الركوع حتى يبلغ بهما فروع اذنيه» دا د رفع یدین د سلسلې شپږم حدیث دی، ددې تخریج امام بخاری او امام مسلم هم کړې دي، امام بخاری رحمه الله خو په صحیح بخاری کښې د رفع الیدین په باره کښې صرف دوه احادیث بیان کړې دي یو حدیث د ابن عمر او بل حدیث د مالک بن الحویرث، او امام مسلم رحمه الله ددې دواړو نه علاوه یو دریم روایت هم ذکر کړې دي، حدیث د وائل بن حجر رحمه الله هغه ټول درې روایتونه ذکر کړې دي.

په صحیح بخاری او صحیح مسلم کښې د رفع الیدین د روایاتو تعداد

هم ددې نه اندازه اولگوئ چې د امام بخاری رحمه الله په نزد د رفع الیدین په سلسله کښې صحیح او قابل اعتماد صرف دوه احادیث دي، او د امام مسلم په نزد درې، د حدیث ابن عمر حال خو مخکښې معلوم شوې دي چې په هغې کښې سخت اضطراب او اختلاف دي سنداً هم او متناً هم، او دویم حدیث دا د مالک بن الحویرث رحمه الله دي په دې کښې اگر چه سخت اختلاف خو نشته خو شته په دې کښې هم، ځکه چې ددې حدیث په بعض طرق کښې د نسائی په نزد رفع عند السجود موجود ده چې د هغې څوک هم قائل نه دی. مالک بن الحویرث رحمه الله د بنو لیث په وفد کښې د هجرت په نهم کال باندې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو، په داسې حالت کښې چې رسول الله ﷺ د غزوه تبوک تیاری کوله، په بخاری شریف کښې دی چې هغه په مدینه منوره کښې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې شل ورځې قیام اوکړو او د هغې نه روستو ئې بصرې ته تشریف یوړلو تردې چې هغه هلته وفات شو.

د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د حدیث وجه د ترجیح

اوس تاسو اوگورئ چې قیام خو ئې په مدینه منوره کښې شل ورځې وو، اخر د بهر سړې وو او بهر ته لاړو او هم دا حال د دریم صحابی وائل بن حجر رضی الله عنه دي لکه چې د هغه د روایت د لاندې مونږ لیکلې دي او بل طرف ته تاسو عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته اوگورئ کوم چې قدیم الاسلام او د کبار مهاجرین والبدريين نه دي، په جنگ بدر او په ټولو جنگونو کښې د رسول الله ﷺ سره شریک شوې دي صاحب سړ رسول الله ﷺ او صاحب السواک والنعلین والمطهرة د هغه القاب دي، شلو کالو پورې سفرا او حضرا د رسول الله ﷺ سره وو چې رسول الله ﷺ د هغه په باره کښې وفرمائیل: «رضيت لامتي ما رضى لها ابن ام عبد وسخطت لها ما سخط لها ابن ام عبد» سیدنا عمر رضی الله عنه هغه د کوفې قاضی او معلم جوړ کړې وو او د هغه ځانې د بیت المال خزانچې، خلفاء راشدين د هغه نه احادیث روایت کوي، اوس تاسو ته اختیار دي چې تاسو د یو داسې صحابی روایت اخلئ کوم چې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې صرف شل ورځې پاتې شوې وي او که د داسې صحابی کوم چې تر شلو کالو پورې مسلسل په خدمت کښې حاضر وو.

نحن بما عندنا وانت بما عندك راض والرأى مختلف

او گورئ امام بخاري رحمه الله په جز، رفع اليدين كښي كه هر څومره روايات را جمع كړي وي خو هغه په صحيح بخاري كښي د خپل ځان سره صرف دوه رواياتو ته د صحت حق ادا كړو او هغه ئي ذكر كړل، او امام مسلم په دې باندي د يو حديث اضافه فرماني.

[۷۴۶] (۱) حَدَّثَنَا ابْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي. وَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ مَرْوَانَ، حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ يَحْيَى ابْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمَعْفِيُّ، عَنْ عِمْرَانَ، عَنْ لَاحِقٍ، عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهْيَكٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ "لَوْ كُنْتُ قُدَّامَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَرَأَيْتُ إِبْطِيهِ"، زَادَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: يَقُولُ لَاحِقٌ: أَلَا تَرَى أَنَّهُ فِي الصَّلَاةِ، وَلَا يَسْتَعْلِمُ أَنْ يَكُونَ قُدَّامَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ وَزَادَ مُوسَى بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِيُّ يَحْيَى: إِذَا كَبَّرَ فَرَفَعَ يَدَيْهِ.

ترجمه: د بشير بن نهيك نه روايت دي هغه وئيلي دي، چې وئيلي دي ابو هريره: كه چرې وم زه مخې د نبی صلی الله علیه و آله ته نو ما به خامخا ليدلی وو تخرگونه د هغه. زيادت كړي دي عبيد الله بن معاذ، هغه به وئيل چې دا لاحق دي، ايا ته نه گوري چې هغه په مانځه كښي دي او طاقت نه لري چې د رسول الله صلی الله علیه و آله مخې ته شي، او زيادت كړي دي موسى بن مروان الرقي، يعنی كله چې به ئي تكبير وكړو نو لاسونه به ئي اوچت كړل.

شرح حديث

قوله: (قال ابو هريره لو كنت قدام النبي صلى الله عليه وسلم لرايت ابطيه) يعنى رسول الله صلی الله علیه و آله به د تكبير تحریمه په وخت لاس ښه طريقي سره اوچتولو په داسې طريقه چه كه يو سرې نبی صلی الله علیه و آله ته مخامخ او درېږي او د رفع په وخت د هغه نظر په نبی صلی الله علیه و آله باندي وي نو هغه سرې د هغه ترخونو ته كښلې شي، مگر چونكه د مونځ په حالت كښي مقتدى د امام نه وړاندي كيدي نه شي نوڅكه (لو كنت) وائي.

قوله: (وزاد موسى يعنى اذا كبر رفع يديه) د مصنف استاذ په اول سند كښي ابن معاذ دي، او دويم سند كوم چه د حاء تحويل نه روستو دي په هغې كښي موسى بن مروان دي، نو مصنف وائي د موسى په روايت كښي دا زيادت "يعنى اذا كبر رفع يديه" او دا تشریح په ظاهره كښي د ابو هريره رضي الله عنه نه لاندې راوي بشر بن نهيك د طرف نه ده، بشير بن نهيك د ابو هريره رضي الله عنه د بيان كړي روايت توضيح كوي، چه د ابو هريره رضي الله عنه مراد دا دي.

حديث ابن مسعود بطريق عبد الله بن ادریس

[۷۴۷] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كَلَيْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: "عَلَّمَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةَ، فَكَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ، فَلَمَّا رَكَعَ طَبَّقَ يَدَيْهِ بَيْنَ رُكْبَتَيْهِ"، قَالَ: قَبْلَهُ ذَلِكَ سَعْدًا، فَقَالَ: صَدَقَ أَخِي، قَدْ كُنَّا نَفْعَلُ هَذَا ثُمَّ أَمَرْنَا بِهَذَا، يَعْنِي الْإِمَّاكَ عَلَى الرُّكْبَتَيْنِ.

ترجمه: وئيلي دي عبد الله اوښودلو مونږ ته رسول الله صلی الله علیه و آله مونځ او تكبير يي وكړو او لاسونه ئي اوچت كړل، چې كله ئي ركوع وكړه نو لاسونه ئي جوخت كړل په مابين د

۱: سنن النسائي/التعليق ۵۱ (۱۱۰۸)، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۱۵) (صحيح)

۲: سنن النسائي/التعليق ۱ (۱۰۳۲)، (تحفة الأشراف: ۳۹۰۷، ۹۴۶۹) (صحيح)

زنگونانو کښې هغه وویل: دا خبره ورسیده سعد بن ابی وقاص ته، هغه وویل: رشتیا وئیلی دی زما ورور، یقینا وو مونږ چې مونږ به رومې داسې کول بیا ئې راته حکم وکړو په دې، یعنی: ښول د زنگونانو.

تشریح: دا د باب رفع الیدین آخری حدیث دی، خو په دې کښې رفع الیدین عند الركوع نشته ځکه چې دا د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث دی، او د هغه په یو روایت کښې هم د تکبیر تحریمه نه علاوه رفع الیدین نشته، بیا مصنف دا روایت په دې باب کښې دلته ولې راوړې دی، شارحینو ددې سره هیڅ قسم تعرض نه دي لرلې، د بنده خیال دا دی چې مقصد په ظاهره کښې دا دی چې اوس ددې نه پس متصلا عدم رفع الیدین باب راروان دی چې په هغې کښې مصنف د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث راوړې دی، په دې حدیث کښې د فریق مخالف د طرف نه چې کوم اعتراضات دی په هغې کښې یو اعتراض دا دی چې په دې حدیث کښې سفیان ثوری ته وهم راغلې دي، اصل حدیث داسې نه دی څنگه چې هغه بیان کړې دي بلکه صحیح هغه دی کوم چې ابن ادریس د عاصم بن کلیب نه بیانوی، پس دا حدیث کوم چې مصنف دلته په دې باب کښې راوړې دی هغه د ابن ادریس په طریق سره دی او په هغې کښې د عدم رفع الیدین صرف تطبیق فی الركوع مذکور دی، لهذا د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه کوم حدیث چې احناف پیش کوی هغه بالکل غلط دی (۱) اوس دا چې د مصنف راتې په دې کښې څه ده نو ممکنه ده چې مصنف هم دې طرف ته اشاره کوی چې اصل روایت خو د ابن ادریس دې خو ظاهره دا ده چې مصنف دا وئیل غواړی چې دا دواړه احادیث مستقل او جدا جدا دي، د سفیان روایت ته وهم وئیل غلط دی. والله تعالی اعلم ۱۲

د تطبیق فی الركوع نسخ

د دې نه پس په دې خان پوهه کړې چې تطبیق عند الركوع د جمهورو په نزد منسوخ دی، خو ابن مسعود رضی الله عنه به کولو هم دغه شان په مصنف ابن ابی شیبې کښې د مصنف نه تخیر منقول دی، هغه فرمائی چې مصلی ته اختیار دی، په رکوع کښې که وضع الایدی علی الركب کوی یا تطبیق، ددې نه معلومیږي چې هغه هم د جواز تطبیق قائل وو (کذا فی البذل عن العینی) لهذا دا چې اهل حدیث وائی چې ممکنه ده د ابن مسعود رضی الله عنه نه به رفع الیدین هیر شوې وی څنگه چې ترې تطبیق هیر شوې وو سراسر غلط دی، او گورئ د علی رضی الله عنه نه هم تخیر منقول دی.

باب مَنْ لَمْ يَذْكُرِ الرَّفْعَ عِنْدَ الرُّكُوعِ

باب دې په بیان د هغه چا کي چې نه یی دی ذکر کړی رفع الیدین په وخت درکوع کي

[۷۴۸] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَاصِمٍ عَنْ ابْنِ كَلْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ: "أَلَا أَسْلَى بِكُمْ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ:

(۱) د اعتراض جواب او د هغې تحقیق په راروان باب کښې په تفصیل سره راځي. ۱۲

(۲) سنن الترمذي/ الصلاة ۷۹ (۲۵۷)، سنن النسائي/ الافتتاح ۸۷ (۱۰۲۷)، التطبيق ۲۰ (۱۰۵۹)، (تحفة الأشراف: ۹۴۶۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۸۸/۱، ۴۴۱)، وقد أخرجه البخاري في رفع الیدین (۳۲) (صحیح)

فَصَلِّ، فَلَمْ يَرْفَعْ يَدَيْهِ إِلَّا مَرَّةً، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا حَدِيثٌ مُتَّفَعٌ مِنْ حَدِيثِ طَوِيلٍ وَلَيْسَ هُوَ بِصَحِيحٍ عَلَى هَذَا اللَّفْظِ.

ترجمه: د علقمة نه روایت دي هغه وئیلی دی، چې وئیلی دی عبد الله بن مسعود: ایا زه تاسو ته ونه کړم مونځ د رسول الله ﷺ هغه وویل: نو مونځ ئې وکړو او لاسونه ئې اوچت نه کړل مګر یو ځل. وئیلی دی ابوداود: دا حدیث مختصر کړې شوې دې د اوږد نه او دا په دې الفاظو سره صحیح نه دی.

تشریح: قوله: (الا اصلی بکم صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم) د دې حدیث تخریج د مصنف نه علاوه امام ترمذی او امام نسائی دواړو کړې دي، هم دغه شان دا روایت په مسند احمد، طحاوی شریف، سنن بیهقی او مصنف ابن ابی شیبه کښې دی، امام نسائی خو ددې تخریج مکرر په دوه بابونو کښې کړې دي او په دواړو باندې ئې د ترک رفع باب قائم کړې دي.

د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په حدیث باندې اعتراضات او دهغې جوابات

په دې حدیث باندې د فریق مخالف نه ډیر اعتراضات کړې شوې دي، کوم چه مونږ ترتیب وار سره د جواب نه ذکر کوو، والله التوفیق

النقد الاول:

امام ترمذی، جامع ترمذی کښې فرمائی: قال عبدالله بن المبارك قد ثبت حديث من يرفع وذكر حديث الزهري عن سالم عن ابيه، ولم يثبت حديث ابن مسعود ان النبي صلى الله عليه وسلم لم يرفع الا في اول مرة. زمونږ د طرف نه ددې درې جوابونه ورکړې شوې دي، حضرت گنگوهی په کوکب کښې جواب کړې دي چه دا جرح مبهم ده، فلا يعتبر. هم په دې وجه باندې امام ترمذی رحمه الله هم دې طرف ته التفات نه دي کړې او د حدیث ابن مسعود رحمه الله تحسین ئې فرمائیلې دي، دویم جواب هغه دي کوم چه علامه شوق نیموی وغیره علماء احناف د کلام نه معلومېږي، هغه دا چه د عبدالله بن مسعود رحمه الله نه دوه قسم روایتونه روایت شوي دي یو روایت د هغه نه د روایة الفعل د قبیل نه دي کوم چه مرفوع صریح دي (ان النبي صلى الله عليه وسلم لم يرفع يديه الا مرة) او دویم روایت د هغه نه په طور د حکایة الفعل دي چه د هغې الفاظ دا دي (الا اصلی بکم صلاة رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: فصلی فلم يرفع يديه الا في اول مرة) دا مرفوع حکمی دي، امام ابوداود، ترمذی او نسائی دا حدیث داسې روایت کړې دي نو د عبدالله بن مبارک نقد په مرفوع صریح باندې دي په دې دویم روایت باندې نشته، ځکه چه دویم روایت عبدالله بن مبارک خپله روایت کوی د سفیان نه لکه چه د نسائی په روایت کښې دی. بیا چه کوم حدیث هغه خپله روایت کوی هغه دي ته غیر ثابت څنګه وئیلې شی، دي خبرې طرف ته اشاره د امام ترمذی رحمه الله د کلام نه هم مستفاد کیږي، ځکه چه امام ترمذی رحمه الله د عبدالله بن مبارک نقد چه په کوم حدیث باندې نقل کړې دي دهغې الفاظ هغوی دا نقل کړې دي چه د هغې په اعتبار سره هغه مرفوع صریح دي او بیا

وړاندې تلو سره امام ترمذی د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هغه حدیث ذکر فرمائیږي دي، کوم چه مرفوع حکمی دي او دهغې په باره کښې فرماني چه حدیث ابن مسعود رضی الله عنه حدیث حسن، په دې صورت کښې امام ترمذی رحمته الله علیه او د عبدالله بن مبارک په قول کښې به تخالف هم نه وي، او دریم جواب ددې دا دي کوم چه ابن دقیق العید مالکی ثم الشافعی د خپل کتاب "الامام فی احادیث الاحکام" کښې ورکړي دي چه ددې حدیث د عبدالله بن مبارک په نزد ثابت نه کیدل، زمونږ ددې په سند کښې نظر کولو نه مانع نه دي، مونږ گورو چه ددې حدیث مدار په عاصم بن کلیب باندې دي او یحیی بن معین ئې توثیق کړې دي، زه وائم چه عاصم بن کلیب سنن اربعه او د مسلم په راویانو کښې دی لکه چه په الکاشف کښې دی، او د تقرب التهذیب او خلاصه نه معلومېږي چه د هغوی روایت امام بخاری رحمته الله علیه تعلیقا اخستلې دي، هم دغه شان د علی بن المدینی رائي د هغوی په باره کښې دا ده چه که عاصم متفرد نه وي نو حجت دي، او دلته هغه متفرد نه دي بلکه د هغه متابعت په دارقطنی او بیهقی وغیره کښې موجود دي.

النقد الثاني :

حافظ منذری فرماني چه « لم يسمع عبدالرحمن بن علقمة » لهذ د حدیث په سند کښې انقطاع ده ددې جواب ابن دقیق العید دا ورکوي "هذا النقد عن رجل مجهول وقد تبعت هذا القائل فلم أجده" چه دا اشکال د یو مجهول سړي د طرف نه دي مونږ ته ددې د قائل پته نشته چه څوک دي، هم دغه شان دا سند ابن ابی حاتم په مراسیل کښې نه دي ذکر کړي، که سماع ثابت نه وي نو هغه به ضرور په داسې مراسیل کښې ذکر کړي وي، او البته کتاب الجرح والتعديل کښې ذکر کړي دي، او هلته لیکلې دي چه عبدالرحمن بن الاسود عائشه رضی الله عنها په وړوکوالی کښې لیدلې وه، او د هغې نه ئې هیڅ نه دی اوریدلی، بیا وړاندې لیکي « وروی عن ابيه وعلقمة » او دا ئې نه دی وئیلی « مرسل »

ابن دقیق العید فرماني چه په سماع کښې څه تردد دي او د عبدالرحمن او ابراهیم النخعی همزولي دي او د ابراهیم نخعی سماع د علقمه نه بالاتفاق ثابت ده او د ټولو باوجود دا دي چه خطیب بغدادی په کتاب المتفق والمفترق کښې د عبدالرحمن په ترجمه کښې تصریح کړي ده، انه سمع اياه وعلقمة.

النقد الثالث :

یحیی القطان په کتاب الوهم والایهام کښې لیکلې دي چه امام ترمذی د ابن مبارک نه اگر چه نقل کړي دي چه دا حدیث د وکیع صحیح نه دي، خو زما په نزد صحیح دي په دې کښې قابل اشکال څیز په وکیع باندې د « ثم لا يعود » زیادت دي، او دارقطنی هم ددې قسم خبره لیکلې ده، او امام احمد رحمته الله علیه هم زمونږ د طرف نه دا جواب کړي دي چه وکیع په دې کښې متفرد نه دي بلکه ددې متابعت ئې کړي دي په دې کښې ابن المبارک عند النسائي او معاویه او خالد بن عمرو او ابو حذیفه درې وارو د سنن ابی داود په روایت کښې.

الفه الرابع

امام بخاری او ابو حاتم رازی په دې حدیث باندې دا اعتراض کړې چې په دې حدیث کېنې سفیان ثوری ته وهم راغلي دي، اصل حدیث هغه دې کوم چې عبدالله بن ادریس نقل کړې دي د عاصم بن کلب نه، دا دواړه ابن ادریس او ثوری د عاصم شاگردان دي، سفیان ثوری دا حدیث د هغه نه بل شان روایت کوي او عبدالله بن ادریس بل شان، د ابن ادریس والا روایت هم هغه دې کوم چې مونږ سره د باب سابق بالکل اخر کېنې تیر شو چې د هغې په باره کېنې مونږ وئیلې وو چې مصنف دا حدیث دلته د سفیان ثوری ^{رضی الله عنه} د روایت د تقابل دپاره راوړې دي، او په دې حدیث کېنې د عدم رفع الیدین هیڅ ذکر نشته بلکه تطبیق فی الركوع مذکور دي چې د هغې عبدالله بن مسعود ^{رضی الله عنه} قائل وو.

حفظ راوی ته د هغه په کتاب باندې ترجیح ده یا برعکس

او د حدیث ابن ادریس وجه ترجیح امام بخاری ^{رضی الله عنه} دا بیان فرمائیلې دي (انه عن کتاب والکتاب احفظ) چې د ابن ادریس والا حدیث د کتاب ابن ادریس مطابق دي (۱) او سفیان ثوری ئې د خپل حفظ نه بیانوي، لهذا ما فی الکتاب ته به په ما فی الحفظ باندې ترجیح وي، ددې جواب زمونږ د طرف نه دا کړې شوې دي چې اول خو دا صحیح نه ده چې (الکتاب احفظ) بلکه د جمهور اهل اصول مسلک دا دي چې "حفظ الرجل مقدم علی کتابه اذا سمع من فم الشیخ" یعنی که د یو راوی حفظ او کتاب کېنې تخالف وي نو په دې صورت کېنې به ما فی الحفظ مقدم وي په ما فی الکتاب باندې په دې شرط چې هغه د خپل شیخ نه بالمشافه اوریدلې وي او د حفظ بناء په کتاب باندې نه وي، او که اومنلې شي چې کتاب ته په حفظ باندې ترجیح وي، نو خپل کتاب ته به په خپل حفظ باندې ترجیح وي نه د بل یو راوی په حفظ باندې، بیا د ابن ادریس کتاب ته د ثوری په حفظ باندې ترجیح څنگه کیدې شي، لها للعجب! او بیا دا کتل پکار دي چې د سفیان ثوری مقام څه دي، هغه د ابن ادریس نه اوچت دي، دغه شان په دې هم نه پوهیږو چې آخر د ابن ادریس د روایت د سفیان ثوری د روایت سره تقابل ولې کولې شي حال دا چې د دواړو مضمون مختلف دي، ایا دا دواړه مستقل جدا جدا احادیث نه شي کیدې چې د ترجیح سوال هم پیدا نه شي، او که بیا دواړه احادیث متحد ساتئ نو د سفیان ثوری حدیث ته ترجیح ورکول پکار دي د ابن ادریس په حدیث باندې، ایا د امین بالجهر په مسئله کېنې د شعبه او سفیان ثوری په اختلاف کېنې تاسو د سفیان ثوری روایت ته د شعبه په روایت باندې ترجیح نه ده ورکړې؟ حال دا چې شعبه خپله د سفیان برابر دي هلته خو امام بیهقی وغیره فرمائیلې وو چې د ټولو علماء کرامو په دې باندې اتفاق دي چې کله په سفیان او شعبه کېنې اختلاف وي نو فالقول قول سفیان، نو هر کله چې د شعبه په مقابله کېنې د سفیان روایت ته ترجیح ورکولې شي نو د ابن ادریس په

(۱) یحیی بن ادم وائی چې ما د ابن ادریس کتاب اولیدو نو په هغې کېنې مې دا روایت هم دغه شان بیا موندلې.

مقابله کښې خو په طریق اولی ورکول پکار دی. او ددې یو جواب هغه دی کوم چې علامه زیلعی اختیار کړې دی هغه دا چې امام بخاری او امام ابو حاتم رازی فرمائی چې په دې کښې سفیان ته وهم راغلې دي، او بل طرف ته ابن القطان فرمائی چې دا حدیث خو صحیح دی خو وکیع ته په دې کښې وهم شوې دي، اوس به د چا خبره منلې شی د ناقدین په قول کښې خپله تعارض دي، کوم چې د تساقط سبب دي، لهذا اصل حدیث طرف ته به رجوع کولې شی، او هغه صحیح دي لوروده عن الثقات، ځکه چې ددې حدیث ټول راویان سوا د عاصم بن کلیب نه د صحیحین راویان دي او عاصم احد الصحیحین یعنی د مسلم راوی دي.

قصه الامام الوزاعي مع الامام ابی حنیفه

هم دغه شان ددې حدیث یو بل سند دي چې هغې سره دي ته مزید تقویت ملاویږي او هغه په دې قصه کښې ملاویږي کومه چې د امام اوزاعي د امام ابوحنیفه سره پېښه شوې وه، قصه مشهوره ده کومه چې علامه ابن الهمام په فتح القدير کښې ذکر کړې ده، او په امانی الاحبار کښې مولانا محمد یوسف صاحب د جامع مسانید الامام په حوالې سره نقل کړې ده، هغه دا چې یو ځل امام صاحب د امام اوزاعي سره په مکه مکرمه دار الحنطین کښې جمع شو، امام اوزاعي د امام صاحب نه تپوس او کړو چې تاسو رفع الیدین ولې نه کوئ؟ امام صاحب او فرمائیل، ځکه چې دا د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دی، په دې باندې اوزاعي او فرمائیل: ﴿وکیف لم یصح وقد حدثني الزهري عن سالم عن ابيه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم الحديث﴾ په دې باندې امام صاحب او فرمائیل ﴿حدثنا حماد عن ابراهيم عن علقمه عن الاسود عن عبد الله بن مسعود﴾ د امام اوزاعي د نقد حاصل دا دي چې زه چې کوم حدیث پیش کوم یعنی حدیث ابن عمر د هغې سند عالی دي، په هغې کښې زما او د صحابی ترمینځه صرف دوه واسطې دي او ته چې کوم حدیث پیش کوي د هغې سند سافل دي په هغې کښې درې واسطې دي، په دې باندې امام صاحب او فرمائیل چې زما د سند راویان افقه دي ستا د سند د راویانو نه، پس حماد افقه دي د زهري نه، ابراهیم نخعی افقه دي د سالم نه او علقمه د ابن عمر نه کم نه دي ﴿من حيث الفقه﴾ اگر چې د ابن عمر درجه د صحبت د وجې نه اوچته ده ﴿وعبد الله عبدالله﴾ او د عبد الله بن مسعود به څه وائي د هغه فضیلت بیان ته محتاج نه دي.

النقد الخاصی :

د علامه شوکانی وغیره بعض متاخرین اهل حدیث د طرف نه دا اشکال کولې شی چې دې حدیث ته امام ابوداود وغیره هم غیر صحیح وئیلې دي پس په بعض نسخو کښې دي ﴿قال ابوداود هذا حديث مختصر من حديث طويل وليس هو بصحيح على هذا اللفظ على هذا المعنى﴾ د دې په باره کښې عرض دا دي چې حضرت سهارنپوری رحمته الله په بذل کښې لیکي چې دا عبارت نه خو په یوه نسخه هنديه مطبوعه کښې شته او نه په نسخه مصریه کښې، صرف د نسخه مجتبیائیه په حاشیه باندې لیکلې شوې دي، لهذا ددې عبارت د مصنف د طرف نه په

کیدو کښې قوی شک دې، ظاهره ده چه دا عبارت مدسوس دې چه په دې کښې د کوم ځانې نه دسیسه (دهوکه) شوې ده، او که دا ثابت اومنلې شی نو دا به وئیلې شی چه د مصنف غرض د صحت اصطلاحی نفی ده کوم چه د حدیث د حسن کیدو منافی نه دې، حدیث صحیح او حسن دواړه متقابل قسمونه دی، پس امام ترمذی هم ددې حدیث تحسین کړې دې، حضرت خو په بذل کښې هم دا لیکلې دی، زه وائم چه د امام ابوداؤد ددې تضعیف ذکر ماته په متقدمینو لکه د امام بیهقی او حافظ ابن حجر وغیره په کلام کښې ملاؤ نه شو، که د هغه حضراتو په نسخه کښې عبارت وې نو ظاهره ده چه هغوی به هم دا کلام نقل کړې وې، حضرت چه دا لیکلې دی چه د صحت اصطلاحیه نفی ده ددې ډیرو علماء کرامو تصریح کړې ده چه په احادیث د احکام او سنن کښې چه کله «بس بصحیح» وئیلې شی نو په دې سره مقصود د صحت اصطلاحیه نفی وی، البته په کتب موضوعات کښې چه کله دا لفظ وئیلې شی نو ددې نه بې اصل او باطل کیدل مراد وی خو زما خیال دا دې چه د امام ابوداؤد ددې عبارت د نقد حاصل هم هغه دې کوم چه امام بخاری او ابو حاتم کړې دې، چه اصل حدیث هغه دې کوم چه ابن ادریس روایت کړې دې، او غالباً مصنف د ابن ادریس حدیث ته د سفیان ثوری د روایت نه مخکښې د تیر شوی باب په اخر کښې هم په دې وجه ذکر کړې دې، خو اصل جواب هم دا دې چه دا عبارت الحاقی دې، د مصنف د طرف نه معلومیږی، ددې یوه قرینه دا هم ده چه وړاندې تلو سره مصنف دا حدیث په بل طریق سره ذکر کوی، چه په هغې کښې دې حدیث لره د سفیان نه روایت کونکې د وکیع نه علاوه نور راویان دی، معاویه، خالد بن عمرو او ابو حذیفه، که دا دعوی د عدم صحت د مصنف د طرف نه وې نو حدیث لره په طریق اخر سره د راوړلو څه معنی؟ بس صحیح ان شاء الله هم دا ده چه دا حدیث د امام ابوداؤد، ترمذی او نسائی درې واړو په نزد صحیح او ثابت دې، امام نسائی په دې حدیث باندې هیڅ قسم کلام نه دې کړې او د هغه عادت مستمره دې چه کوم حدیث د هغه په نزد خطاء وی په هغې باندې تنبیه کوی.

النقد السادس :

امام بیهقی د حاکم نه چه صاحب د مستدرک دې نقل کوی چه ددې حدیث په سند کښې عاصم بن کلیب ضعیف دې، په صحیحین کښې د هغه نه چا هم روایت نه دې کړې، علامه زیلعی په نصب الرايه کښې ددې جواب د ابن دقیق العید نه دا نقل کړې دې چه د حاکم دا خبره صحیح نه ده، امام مسلم رحمه الله د هغه د حدیث تخریج کړې دې، پس د سیدنا علی رضی الله عنه حدیث کوم چه د «هدی» په باره کښې دې، نور هم ددې نه علاوه د نورو روایاتو په سند کښې عاصم بن کلیب دې، دویم دا چه دا کله ضروری ده چه د هر ثقه راوی روایت دې په صحیح بخاری او صحیح مسلم کښې موجود وی، هغه خپله په خپل مستدرک کښې د ډیرو داسې راویانو نه روایت راوړې دې چه د هغوی یو روایت هم په صحیحین کښې په یو کښې هم نشته، او د هغې باوجود هغه سند ته علی شرط الشیخین وائی. بس صحیح صورتحال دا دې چه ددې حدیث د سند ټول راویان بیشکه ثقه او د صحیحین

راويان دي او د عاصم بن كليب روايت امام بخاري رحمه الله په تعليقات كښي اخستلي دي. په امانی الاحبار كښي د عاصم توثيق د ډيرو ائمه حديث نه نقل كړې دي او په اخر كښي د علي بن المديني دا رأي چې عاصم كه په كوم روايت كښي متفرد وي نو هغه حجت نه دي، او دلته هغه په دي حديث كښي متفرد نه دي بلكه د هغه متابعت د دارقطني، بيهقي او ابن عدی په روايت كښي موجود دي او په هغه متابعتو باندې كوم چې د هغوی د طرف نه كلام دي، ددې ټولو جواب امانی الاحبار كښي تفصيل سره ذكر دي، دلته د هغې ټولو د ذكر كولو گنجائش نشته، دا نيم درخن اشكالات او د هغې جوابات مونږ پوره په احتياط او تحقيق سره ذكر كړل، يو اعتراض بل باقي پاتې شو كوم چې ددې قابل خو نه دي چې هغې ته تعرض او كړې شي خو په كتابونو كښي ذكر دي په دي وجه به ئې ذكر كړو.

النقد السابع :

امام بيهقي د بعض علماء كرامو نه نقل كړې دي (لعل ابن مسعود نى رفع اليدين كما نسي نسخ التطبيق وغيره) جواب ظاهر دي چې كوم كار روزانه بلكه هر وخت وي په هغې كښي نسيان څنگه كيدي شي، هلته خو چې څه هم كيږي هغه به عمدا وي، امام بخاري رحمه الله خو د هغه معروف اثر كوم چې د ابن عمر نه په عدم رفع كښي روايت شوې دي هم دا جواب كړې دي چې ابن عمر نه څه وخت كښي رفع اليدين هير شوې وي، دواړه خبرې داسي دي، د ابن عمر رضي الله عنه خو دا حال وو چې رسول الله ﷺ كه په يو ځاني كښي د سفر دوران كوزيدو سره اودس مات كړې وي نو هغه به ئې هم نه هيرولو بيا يو سنت څنگه هيرولې شي، حضرت سهارنپوري رحمه الله ليكلي دي چې د ابن عمر نسيان والا خبره نو هغه هم داسي ده لكه چې څوك زمونږ د طرف نه د رفع اليدين په سلسله كښي داسې اوائي چې هغه به كله كله د مچ پاسولو دپاره لاس اوچتولو.

[۷۴۹] (١) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ، وَخَالِدُ بْنُ عَمْرٍو، وَأَبُو حَذِيفَةَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ يَأْتَانِيهِ بِهِذَا، قَالَ: فَرَفَعَ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ مَرَّةٍ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: مَرَّةً وَاحِدَةً.

ترجمه: حسن بن علي وايي مونږ ته حديث بيان كړې دي معاويه او خالد بن عمرو او حذيفه ټولو ويلي دي: مونږ ته حديث بيان كړې دي سفيان په خپل اسناد سره د دي، هغه ويلي دي: اوچت به ئې كړل لاسونه خپل په اول ځل كښي او ويلي دي بعضو: يو ځل.

[۷۵۰] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَاءُ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ الْبَرَاءِ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَى قَرِيبٍ مِنْ أُذُنَيْهِ ثُمَّ لَا يَعُودُ".

ترجمه: د براء نه روايت دي بيشكه رسول الله ﷺ ويلي دي: وو چې كله به ئې شروع د مانځه كوله نو لاسونه به ئې اوچت كړل نژدې د غوږونو ته، بيا به نه واپس كيدلو.

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۸۲/۴، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳) (ضعيف)

(٢): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۵) (ضعيف)

[۷۵۱] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَزِيدَ، مُحَمَّدٍ شَرِيكَ، لَمْ يُقَلْ: ثُمَّ لَا يَعُودُ، قَالَ سُفْيَانُ، قَالَ لَنَا بِالْكُوفَةِ بَعْدُ: ثُمَّ لَا يَعُودُ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ، وَرَوَى هَذَا الْحَدِيثَ هُشَيْمٌ، وَخَالِدٌ، وَابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ يَزِيدَ لَمْ يُدْكَرُوا: ثُمَّ لَا يَعُودُ.

ترجمه: د یزید نه روایت دې پشان د حدیث د شریک، هغه پکې نه دی (ثم لا يعود)، سفیان فرمائی چې بیا ئې مونږ ته په کوفه کښې روایت بیان کړو نو «ثم لا يعود» لفظ ئې بیان کړو. امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی چې دا حدیث هشیم، خالد او ابن ادریس د یزید نه روایت کړې دې خو هغه حضرات د «ثم لا يعود» لفظ نه دې ذکر کړې.

د عدم رفع حدیث نانی، حدیث البراء رضی الله عنه

قوله: «عن البراء ان رسول الله صلى الله عليه وسلم» دا ددې باب دریم حدیث دې چې د هغې راوی براء بن عازب رضی الله عنه په دې کښې صرف یو ځل رفع یدین مذکور دی، د ابوداؤد نه علاوه دا حدیث طحاوی، دارقطنی، بیهقی، مصنف ابن ابی شیبه کښې موجود دي. مصنف حدیث البراء په درې طریق سره ذکر کړې دي. ۱: یزید بن ابی زیاد عن عبدالرحمن بن ابی لیلی عن البراء. ۲: عیسی بن عبدالرحمن بن ابی لیلی عن ایه عن البراء. ۳: حکم بن عتیبة عن عبدالرحمن بن ابی لیلی عن البراء... په طریق اول کښې د یزید نه روایت کونکې متعدد دی بعض د یزید نه «ثم لا يعود» روایت کړې دي او بعض نه دې کړې.

په حدیث البراء باندې د محدثینو هلام او د هغې جواب

پس شریک د یزید نه دا زیادت روایت کړې دي او ابن عیینه د هغوی نه دا زیادت نه دي نقل کړې بلکه دا ئې وئیلې دي چې یزید به په شروع کښې خو «ثم لا يعود» نه وئیل بیا چې کله په کوفه کښې هغه دیره شو او هلته ئې حدیث روایت کړو نو د اهل کوفه په تلقین ئې «ثم لا يعود» وئیل شروع کړل، امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی هم دغه شان هشیم، خالد او ابن ادریس هم د یزید نه دا زیادت نه دي نقل کړې،

(دوه اشکالات)

خلاصه دا چې دلته دوه اشکاله دي اول خو تفرد او دویم دا یزید یزید،

(د دویمې اشکال نه جواب)

زمونږ د طرف نه ددې جواب دا کړې شوې دي (كما في البذل عن الجوهر النقي) چې شریک متفرد نه دي، پس ابن عدی په الکامل کښې لیکي: رواه هشيم وشريك وجماعة معهما عن يزيد باسناده وقالوا فيه لم لا يعود... هم دغه شان اسماعیل بن زکریا او ابو اسحاق متابعت کړې دي د شریک لکه چې د بیهقی او دارقطنی په روایت کښې دي،

۱: انظر حديث رقم: (۷۴۸)، (تحفة الأشراف: ۹۴۶۸) (صحيح)

(دویم اشکال نه جواب)

او دویم اشکال یعنی د تلقین یزید جواب حضرت په بذل کښې دا ورکړې دې چه دا حدیث د عبدالرحمن بن ابی لیلی نه د یزید نه علاوه دوه روایت کونکي نور دی خپله هم په دې کتاب (ابوداود) کښې اول "عیسی بن عبدالرحمن بن ابی لیلی" او دویم الحکم بن عتیبه او دا دواړه ثقه راویان دي، د حکم په ترجمه کښې په تقریب کښې دی ﴿ثقة ثبت فقيه من الخامسة﴾ او د عیسی په ترجمه کښې ټي لیکلې دي ﴿ثقة من السادسة﴾ لهذا د تلقین یزید اشکال هم صحیح نه دي، یو اعتراض دا هم کولی شی چه یزید راوی ضعیف دي، جواب دا دي چه یزید اگرچه ضعیف دي خو بهر حال متروک نه دي "ففي التهذيب قال ابوداود لا اعلم احدا ترك حديثه"

البته په دویم او دریم طریق کښې محمد بن عبدالرحمن بن ابی لیلی دي چه د هغه په باره کښې مشهوره دا ده چه هغه سنی الحفظ دي خو د هغه په صداقت، فقاهاً او دیانت کښې د چا هم کلام نشته، صرف په ضبط او حفظ کښې ټي نقص دي، د هغه په باره کښې حافظ په تقریب کښې لیکلې دي ﴿صدوق سنی الحفظ جدا﴾ او حافظ ذهبی رحمته الله په میزان الاعتدال کښې لیکي: صدوق امام سنی الحفظ وقد وثق... او امام ابو حاتم رازی د هغه په باره کښې د بعض ائمه کرامو نه نقل کړې دي ﴿حسنه الترمذی وضعفه عبدالحق وابن القطان من جهة ابن ابی لیلی ثم قال وقول الترمذی اولی﴾ او گوري د حافظ ذهبی او ترمذی په نزد د هغه حدیث د حسن درجه لري. (کذا فی الامانی ۱۹۶/۳) لهذا زمونږ دا حدیث البراء هم حسن دي.

[۷۵۲] (حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَخِيهِ عَيْسَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: "رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَفَعَ يَدَيْهِ حِينَ افْتَتَحَ الصَّلَاةَ لَمْ يَرْفَعْهُمَا حَتَّى اعْرِفَ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا الْحَدِيثُ لَيْسَ بِصَحِيحٍ.

ترجمه: د براء بن عازب رضي الله عنه نه روایت دي هغه وټیلی دي ما ولیدلو رسول الله صلی الله علیه و آله چي لاسونه ټي اوچت کړل کله چي ټي د مونځ شروع کوله، بیا ټي اوچت نه کړل تردې چي فارغ شو. وټیلی دي ابوداود: دا حدیث صحیح نه دي.

په سند کښې یو غلطی او د هغې اصلاح

قوله: ﴿عن ابی لیلی عن اخیه عیسی عن الحکم﴾ دلته یو ضروری او قابل تنبییه امر دا دي کوم چه حضرت په بذل کښې لیکلې دي چه د ابوداود په موجوده نسخو کښې هم دغه شان دي ﴿عن اخیه عیسی عن الحکم﴾ خو دا غلط دي صحیح وعن الحکم دي، حرف عطف سره لکه چه په طحاوی او د مصنف ابن ابی شیبه په روایت کښې دي، او الجوهر النقی کښې چه کوم د ابوداود د روایت حواله ورکړې ده، دهغې تقاضه هم دا ده چه دلته واو پکار دي، په واو نه کیدو سره خو به دا لازم شی چه عیسی د حکم نه روایت کوی او حکم د عبدالرحمن

(۱): تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۶) (ضعیف)

بن ابی لیلی نه، حال دا چه داسې نه ده بلکه ابن ابی لیلی روایت کوی د عیسی او حکم دواړو نه، لهذا د عبد الرحمن بن ابی لیلی نه روایت کونکی دوه کسان شویو عیسی او بل حکم. **قوله:** (قال ابوداود: هذا الحديث ليس بصحيح) د مصنف دعوی د عدم صحت په ظاهر کښې ددې نه سوا هیڅ نه ده چه ددې په سند کښې ابن ابی لیلی دې، او ددې جواب مونږ پورته کړې دې، هم دغه شان مونږ مخکښې وښلې دی چه احادیث الاحکام او د سنن په کتابونو کښې د (ليس بصحيح) نه د صحت اصطلاحیه نفی مراد وی، صحیح ورته مونږ هم نه وایو خو حسن ئې ضرور منو.

په حدیث البراء باندې د حاکم یو نقد او د هغې جواب

په دې حدیث باندې یو اعتراض دا کولې شی چه حاکم صاحب مستدرک د براء ددې حدیث معارضه کړې ده، د هغوی په نزد دویم حدیث چه په هغې کښې رفع یدین فی المواضع الثلاثه مذکور دې، ددې جواب دا دې چه دا حدیث دغه شان د سفیان بن عیینه نه روایت کونکې د ابراهیم بن بشار مادی نه علاوه بل څوک نشته، لکه چه حاکم هم ددې اعتراف کړې دې، او ابراهیم بن بشار راوی ضعیف دې "قال ابن معین ليس بشئ لم یکن یکتب عنه سفیان وما رایت فی یده قلما قط" هم دغه شان امام احمد او نسائی هم د هغه تضعیف کړې دي.

[۷۵۳] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سَمْعَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ مَذًا".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روایت دې هغه وښلې دي: وورسول الله صلی الله علیه و آله چې کله به داخل شو په مانځه کښې نو لاسونه به ئې اوچت کړل ډیر.

د عدم رفع د سلسلې مزید نور روایات

د عدم رفع په سلسله کښې حضرت په بذل المجهود کښې ددې دواړو احادیثو نه علاوه کوم چه پورته په متن کښې راغلې دی نور هم ډیر احادیث مرفوعه او اثار ذکر فرمائیلې دي، هم دغه شان علامه شوق نیموی د عمر رضي الله عنه عمل ترک رفع په صحیح سند سره ثابت کړې دې کوم چه امام طحاوی او امام ابوبکر بن ابی شیبه روایت کړې دي او ابن الترمکمانی په الجوهر النقی کښې فرمائی چه دا سند د مسلم په شرط باندې دې، حافظ ابن حجر رحمته الله علیه هم په درایه کښې لیکلې دی چه (رجاله ثقات) او حاکم چه ددې کومه معارضه کړې ده د طاؤس په روایت سره چه په هغې کښې دا دی چه عمر رضي الله عنه به په مواضع ثلاثه کښې رفع یدین کول، ددې جواب علامه شوق نیموی په اثار السنن کښې ډیر په تحقیق سره ورکړې دي او دا ئې ثابت کړې دی چه د طاؤس دا روایت د عمر رضي الله عنه په باره کښې نه دي بلکه د ابن عمر په باره کښې دي.

(۱): سنن الترمذي/ الصلاة ۶۳ (۲۴۰)، سنن النسائي/ الافتتاح ۶ (۸۸۴)، (تحفة الأشراف: ۱۳۰۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۷۵/۲، ۴۳۴، ۵۰۰)، سنن الدارمي/ الصلاة ۲۲ (۱۲۷۳) (صحيح)

هم دغه شان علامه نیموی د سیدنا علی علیه السلام عمل عدم رفع د طحاوی، بیهقی او ابوبکر بن ابی شیبہ په روایت سره نقل کړې دې، او وئیلې ئې دی چه ددې حدیث سند صحیح دې، حافظ ابن حجر په درایه کښې لیکي چه **(رجاله ثقات)**، علامه زیلعی لیکي **(وهو اثر صحیح)** او علامه عینی په شرح بخاری کښې لیکلې دی چه **(صحیح علی شرط مسلم)** او دارمی چه په دې باندې کوم اشکال کړې دې چه ددې په سند کښې ابوبکر بن عبدالله النهشلی دې، وهو ممن لا یحتج به... ددې جواب علامه نیموی د ابن الترمکمانی نه دا نقل کړې دې چه د نهشلی روایت امام مسلم او امام نسائی وغیره اخستلې دې، او امام احمد بن حنبل او یحیی بن معین ئې توثیق کړې دې.

هم دغه شان درامی رحمته الله دا خبره کړې ده چه زمونږ په علی علیه السلام باندې دا حسن ظن دې چه هغه به خپل فعل ته د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم په فعل باندې ترجیح نه ورکوي، ددې جواب ابن دقیق العید مالکی دا ورکړې دې چه زمونږ په علی علیه السلام باندې دا حسن ظن دې چه هغه به د عدم رفع ارتکاب بغیر د علم بالنسخ نه نه کوي.

د عدم رفع په باره کښ احادیث قولیه

ددې روایات فعلیه نه علاوه احنافو سره دوه احادیث قولیه هم دی او د فریق مخالف سره ددې سلسلې هیڅ قسم قولی حدیث نشته، اول حدیث ابن عباس کوم چه طبرانی مرفوعاً نقل کړې دې: **عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا تُرْفَعُ الْأَيْدِي إِلَّا فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ حِينَ يَفْتَتَحُ الصَّلَاةَ وَحِينَ يَدْخُلُ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ فَيَنْظُرُ إِلَى الْبَيْتِ، وَحِينَ يَقُومُ عَلَى الصَّفَا، وَحِينَ يَقُومُ عَلَى الْمَرْوَةِ، وَحِينَ يَقِفُ مَعَ النَّاسِ عَشِيَّةَ عَرَفَةَ وَيَجْمَعُ، وَالْمَقَامَيْنِ حِينَ يَزِمِي الْجُمُعَةَ...** او امام طحاوی دا د ابن عباس رضی الله عنهما نه مرفوعاً په مذکوره سند سره او د ابن عمر نه موقوفاً، په طریق د ابن ابی لیلی عن نافع عن ابن عمر روایت کړې دې، خود طحاوی په روایت کښې په ځانې د **(لا ترفع الايدي) ... (ترفع الايدي)** دې.

په حدیث لا ترفع الايدي الا في سبع مواطن باندې بحث

زمونږ د طرف نه دا حدیث په استدلال کښې صاحب هدایه هم پیش کړې دې، په دې وجه زمونږ په نزد دا حدیث ډیر اهم دې، په دې حدیث باندې د فریق ثانی نه څه اعتراضات هم دی، دا اعتراضات او جوابات ډیر تفصیل غواړي، اجمالا به مونږ د اشکالاتو او جواباتو طرف ته اشاره اوکړو.

(رومي اشکال)

اول اشکال دا دې چه په دې باندې ابن ابی لیلی متفرد دې کوم چه ضعیف دې، ددې جواب دا دې چه ابن ابی لیلی متروک راوی نه دې، بعض اهل رجال د هغوی په باره کښې ډیر اوچت کلمات وئیلې دی لکه چه د حدیث البراء د کلام د لاندې تیر شوې دې، هم دغه شان د هغې متابع هم موجود دې، ورقاء د هغه متابعت کړې دې عند الطبرانی ورقاء عن عطاء بن السائب عن سعيد بن جبير عن ابن عباس... او دا ورقاء راوی صدوق دې، امام احمد او یحیی

بن معین د هغه توثیق کړې دې، البته د هغه چه کوم روایت د منصور نه وی، په هغه کښې ضعف دې، کما فی القریب.

(دویم اشکال)

بل اشکال پرې دا کړې شوې دې چه وکیع دا د ابن ابی لیلی نه موقوفا روایت کوی، جواب دا دې وکیع دا د ابن ابی لیلی نه مرفوعا هم روایت کوی، کما رواه البخاری فی جزء رفع الیدین، لهذا کیدې شی چه حدیث دواړو طریقو سره نقل وی لکه چه خپله د ابن عمر د روایت هم دغه حال دې چه سالم ټې مرفوعا روایت کوی او نافع موقوفا، او ددې حدیث خو وقف هم د رفع په حکم کښې دې ځکه چه دا خبره چه په مونځ کښې رفع یدین دومره خایونو کښې دې یو راوی هم په خپل اجتهاد سره نه شی کولې، دا خیز غیر مدرک بالرائی دې.

(دریم اشکال)

یو اشکال په دې کښې دا کړې شوې دې چه د شعبه نه نقل دی چه حکم د مقسم نه صرف څلور احادیث اوریدلې دی او دا حدیث د هغه څلورو نه نه دې، لهذا حدیث منقطع دې، جواب دا دې چه د شعبه په کلام کښې حصر استقرائی دې، شعبه کله دا وائی چه ﴿لم یسمع الحکم عن مقسم الا خمسة احادیث﴾ لکه چه په ترمذی کښې یو ځانې کښې دی، او ددې باوجود ډیر زیات احادیث دی کوم چه امام ترمذی رحمه الله عن الحکم عن مقسم روایت کړې دې او په هغې کښې په اکثر کښې لفظ د سماع او تحدیث موجود دې، او بیا د هغې نه علاوه دا ده چه مرسل د ثقات مقبول دې.

(څلورم اشکال)

یو اشکال دا کړې شوې دې چه په دې حدیث کښې په مواضع سبعة کښې انحصار مراد نه دې، او مراد کیدې هم نه شی ځکه چه د مواضع سبعة نه علاوه هم په نورو بعض خایونو کښې رفع الیدین کیږی لکه په قنوت او عیدین وغیره کښې، او هم دغه شان په بعض روایاتو کښې د ﴿لا ترفع﴾ په ځانې ﴿ترفع الایدی﴾ راغلې دې، بغیر د حصر نه، ددې جواب دا کړې شوې دې چه که دا حدیث مونږ موقوف منو نو بیا خو کیدې شی چه صحابی ته د قنوت او عیدین د رفع الیدین علم نه وی، د عام مونځونو کوم چه په هره ورځ کښې بار بار کولې شی هم د هغې په اعتبار سره حصر مراد وی، او که دا حدیث مرفوع او منلې شی نو بیا به دا وئیلې شی چه بعض مواضع کوم چه په دې حدیث کښې د بیان نه پاتې شو د هغې ثبوت به د نورو مستقل دلائلو نه وی.

(پنځم اشکال)

یو اشکال دا کړې شوې دې چه د ابن عباس عمل ددې خلاف منقول دې چه هغه به رفع الیدین کول، او د راوی عمل د خپل مروی خلاف مضر دې، جواب دا دې چه مضر هله دې چه کله دا معلومه شی چه هغه عمل د هغه بعد الروایة وی، او که د هغه دا عمل قبل الروایة

وی یا ئی د تقدیم یا تاخر علم نه وی نو بیا مضر نه دی، او دلته هم دغه شان ده.

مالی اراکم رافعی ایدیکم الحدیث باندې بحث

او دویم قولی حدیث د مسلم او ابوداود په روایت مرفوعه کښې دی کوم چه هغه د جابر بن سمره رضی الله عنه نه روایت کوی **« عَنْ تَمِيمِ الطَّائِي عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَالنَّاسُ رَافِعُو أَيْدِيهِمْ - قَالَ زُفَيْرٌ أَرَاهُ قَالَ - فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ « مَا لِي أَرَأَيْكُمْ أَيْدِيكُمْ كَأَنَّهَا أَذْنَابُ خَيْلٍ تُنْفَسُ اسْكُنُوا فِي الصَّلَاةِ »** په دې حدیث کښې د بار بار رفع الیدین نه صراحتاً منع کړې شوې ده او دا چه په مونځ کښې د سکون حالت اختیار کړی.

د احنافو په دلیل باندې د امام بخاری رحمه الله اشکال

په دې استدلال باندې د امام بخاری وغیره محدثینو د طرف نه دا اشکال دې چه دا حدیث د رفع عند السلام په سلسله کښې دې، صحابه کرامو به د سلام په وخت په لاس سره اشاره کوله نو رسول الله ﷺ ددې رفع نه منع او فرمائیلې د رفع یدین عند الركوع سره ددې تعلق نشته، زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه په دې سلسله کښې دوه احادیث په مختلف سیاق او سباق سره روایت شوې دي، یو هغه کوم چه تاسو بیانوی چه د هغې راوی عبیدالله بن القبطیه دې چه د هغې الفاظ دا دي **« عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَكُنَّا إِذَا سَلَّمْنَا قُلْنَا بِأَيْدِينَا السَّلَامَ عَلَيْكُمْ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَتَنَظَرُ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ مَا شَأْنُكُمْ تُشِيرُونَ بِأَيْدِيكُمْ كَأَنَّهَا أَذْنَابُ خَيْلٍ تُنْفَسُ »** د دې حدیث تعلق بیشکه د رفع عند السلام سره دي او رومې حدیث ددې نه بالکل مختلف دې، په هغې کښې د سلام هیڅ قسم ذکر نشته بلکه دا دی چه خلقو په مونځ کښې رفع الیدین کول چه په دې باندې رسول الله ﷺ او فرمائیل **« اسكنوا في الصلاة »** ... ظاهره ده چه دا رفع یدین د مونځ د مینځ والا دی هم په دې وجه رسول الله ﷺ **« اسكنوا في الصلاة »** او فرمائیلو، او د دویم روایت تعلق چونکه د سلام سره دي هم په دې وجه باندې رسول الله ﷺ هلته **« اسكنوا في الصلاة »** او نه فرمائیلو ځکه چه د سلام حالت د مونځ نه د بهر راتلو دې عین د مونځ حالت نه دي.

دا خبره قابل غور ده چه بار بار په مونځ کښې اودریدو او ښکته کیدو کښې رفع یدین کول خو دې د خیل شمس د فعل مشابهه نه وی، او د سلام په وخت دې په ناسته ناسته صرف د لاس په اشارې سره د خیل شمس د فعل مشابهه شی، حال دا چه خیل شمس خو همیشه په ولاړه ولاړه باندې لکني خوزوی، بلکه مشهوره خو دا ده چه اس بالکل کینی نه، دویمه خبره دا ده چه قاعده ده چه العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب، پس که اومنلې شی چه ددې حدیث تعلق د رفع عند السلام سره دي نو بیا هم د سکون حکم خو عام دي او په دې باندې به دا نه شی وئیلې چه بیا خو رفع الیدین عند التحريم هم نه دی پکار او دا په دې وجه صرف په یو ځل حرکت باندې تشبیه مذکور نه صادق کیږی، د مطلق حرکت نه منع مقصود نه ده صرف یو ځل رفع یدین کوم چه فعل تعظمی دې د هغې مثالونه موجود دی عند رؤیة

البيت وغيره هلته هم بار بار رفع يدين نه كيږي، پاتې شوه مسئله د صلاة العيد پس هغه حكم په مصالح باندې مېنې دې او نه هلته اختلاف روايات دې.

ختم مسك

په اخر كښې د ختم مسلك په طور دوه روايتونه ذكر كوو چه د هغې تخريج امام بيهقي رحمته الله عليه په خلافيات كښې كړې دې او علامه زيلعي دا په نصب الرايه كښې هم په دې حوالې سره نقل كړې دې.

۱: چه د هغې الفاظ دا دي، پوره سند په نصب الرايه كښې موجود دې «عن عباد بن الزبير ان رسول الله صلى الله عليه وسلم، كان إذا افتتح الصلاة رفع يديه في أول الصلاة، ثم لم يرفعها في شيء حتى يفرغ» ابن دقيق العيد فرمائي «وعباد هذا تابعي فهو مرسل»، علامه عيني رحمته الله عليه فرمائي «مرسل الثقات مقبول محتج به».

۲: «عن عبدالله بن عون الحراز عن مالك عن الزهري عن سالم عن ابن عمر ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه إذا افتتح الصلاة ثم لا يعود».

الله پاک دې امام بيهقي رحمته الله عليه ته جزاء خير ورکړی، واقعي دې حضراتو هر چه د روايت د نقل کولو تعلق دې نو په هغې كښې ئې د ديانت حق ادا كړې دې اوس چه وړاندې هغه په دې باندې كوم نقد كوي او چه څه هم كوي هغه جدا خبره ده، هغه د دويم لائن څيزونه دي چه په هغې كښې عام طور خلق مجبوره كيږي يعني د مدد نصرت او په دې كښې ضروري نه ده چه هغه د حد اعتدال او انصاف نه خارج نه شي پس هغه ددې حديث په باره كښې وئيلي دي، «قال الحاكم هذا باطل موضوع ولا يجوز ان يذكر الا على سبيل القدح» او بيا وړاندې فرمايي چه مونږ ته چه د امام مالك نه كوم روايات په صحيح سندونو سره رارسيدلي دي هغه ددې خلاف دي، او كه دا روايت د امام مالك نه نقل وې نو امام دارقطني به ضرور دا په غرائب مالك كښې ذكر كړې وې، په دې باندې علامه عيني د طحاوي په شرح نخب الافكار كښې فرمائي، وهذا مجرد دعوى عن الحاكم لانه لم يبين وجه البطلان ما هو، ولا يلزم من عدم ذكر الدارقطني هذا في غرائب حديث مالك ان يكون هذا باطلا.

زه وائم چه امام طحاوي رحمته الله عليه د ابن عمر رضي الله عنهما چه كوم عمل رفع اليدين د مجاهد نه نقل كړې دې، د ابن عمر حديث مرفوع ددې عمل منشاء كيدي شي او ددې اثر د مجاهد نه انكار څه اسان كار نه دې كېداي. هم دغه شان د امام مالك رحمته الله عليه نه مشهوره ده چه هغه د رفع اليدين قائل نه دې ددې وجه هم دا روايت كيدي شي «وقد تقدم في بيان المذاهب ما قال مالك في المدونة الكبرى رفع اليدين في غير التحريمة ضعيف والله تعالى اعلم بالصواب، وهذا اخر ما اردت ابراده في هذا المبحث».

بَابُ وَضْعِ الْيَمْنَى عَلَى الْيُسْرَى فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د كېښودلو د بڼې لاس په چپ لاس

مصنف د مونږ كيفيت د اول نه واخله تر اخره پورې بيانوي په ابتداء صلاة كښې د رفع

يدين او تكبير تحريره بيان خو اوشو اوس ددې ځانې نه دا بيانوي چه د رفع يدين كولو نه پس به لاسونو سره څه كوي هسې به پريخودلې شي يا كه هغه به ترلې شي.

مسائل الباب

دلته درې بحثونه دي اول دا چه په مونځ كښې به د قيام په حالت كښې وضع اليدين وي يا ارسال، او دويم بحث دا دې چه كه وضع وي نو محل د وضع څه دې، او دريم بحث دا چه حكمت د وضع څه دې؟

[٧٥٤] (١) حَدَّثَنَا نَعْرُ بْنُ عَلِيٍّ، أَخْبَرَنَا أَبُو أَحْمَدَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ زُرْعَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ الزَّيْبَرِ يَقُولُ: "صَفَّ الْقَدَمَيْنِ وَوَضَعَ الْيَدَ عَلَى الْيَدِ مِنَ السُّنَّةِ".

ترجمه: زرعه بن عبد الرحمن وټيلي دي ما اوريدلي دي دا بن الزبير نه هغه به وټيل برابرول د قدمونو او كيخودل د لاس په لاس باندې سنت دي.

[٧٥٥] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكَّارٍ، عَنِ الرَّيَّانِ، عَنْ هُشَيْمِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَبِي زَيْنَبٍ، عَنْ أَبِي عُمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، "أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُسْرَى عَلَى الْيُمْنَى، فَرَأَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى".

ترجمه: د ابن مسعود نه روايت دې بيشكه وو هغه چې مونځ به ټي كولو نو كيخودلو به ټي چې لاس په ټي لاس، نو وليدلو هغه لره نبی ﷺ: نو كيخودلو دهغه ټي لاس په چې لاس.

البحث الاول: (وضع يا ارسال؟)

جمهور صحابه، تابعين او ائمه ثلاثه رحمهم الله په حالت قيام كښې د وضع اليمنى على اليسرى د سنت كيدو قائل دي او د امام مالك نه په دې كښې درې روايتونه دي، اول د وضع اليدين مستحسن كيدل په فرضو او نفلو كښې رواه ابن الماجشون عنه. دويم دا چه انه لا باس فى الوضع مطلقا فى الفرض والنفل رواه اشهب عن مالك، او دريم روايت كراهة الوضع فى الفرض دون النفل رواه ابن القاسم عن مالك. ابن عبد البر رحمه الله فرماني ﴿ليس فيه عن النبي صلى الله عليه وسلم خلاف وهو الذى ذكره مالك فى الموطاء﴾ يعنى په دې سلسله كښې په روايت حديثه كښې هيڅ اختلاف نشته، يعنى ددې په مسنون كيدو كښې او هم دا حديث ذكر كړې دې امام مالك په موطاء كښې، او د حسن بصرى، ابراهيم نخعى او ليث بن سعد نه ارسال منقول دې او د امام اوزاعى رحمه الله نه التخير فى الوضع والارسال، او د فرقه هادويه په نزد وضع غير مشروع بلكه مفسد صلاة ده ﴿لكونه عملا كثيرا﴾

[٧٥٦] (٣) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُجَبُّوبٍ، حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ، أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "مِنَ السُّنَّةِ وَضَعَ الْكَفَّ عَلَى الْكَفِّ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ".

١: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٥٢٦٠) (ضعيف)

٢: سنن النسائي ١٠/٨٨٩، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ٣/٨١١، (تحفة الأشراف: ٩٣٧٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٤٧/١) (حسن)

٣: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٣١٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١١٠/١) (ضعيف)

ترجمه: د ابو جحيفة نه روايت دې بيشكه علي عليه السلام ويلي دي: د سنت نه دا خبره ده چې كيخودل د ورغوى دى په ورغوى باندې په مانځه كښي لاندې د نامه نه.

[٧٥٧] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَّامَةَ يَعْنِي ابْنَ أَعْيَنَ، عَنْ أَبِي بَدْرٍ، عَنْ أَبِي طَالُوتَ عَبْدِ السَّلَامِ، عَنْ ابْنِ جَرِيرٍ الضَّبِّيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "رَأَيْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُنْمِكُ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ عَلَى الرُّسْغِ فَوْقَ السَّرَّةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَدَوَّى عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَوْقَ السَّرَّةِ، قَالَ أَبُو جَبَلَزٍ: تَحْتَ السَّرَّةِ، وَدَوَّى عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَلَيْسَ بِالْقَوِيِّ.

ترجمه: د ابن جرير الضبي نه روايت دې هغه روايت كوى د خپل پلار نه هغه وئيلي دي: ما وليدلو علي عليه السلام چې نيولى ئې وو چې لاس په ښي لاس د مروند نه بره د نامه نه. وئيلي دي ابوداود: او روايت شوى دى د سعيد بن جبير نه د نامه د پاسه، وئيلي دي ابو مجلز: لاندې د نامه نه، او روايت شوى دى د ابو هريره نه هم، او دا قوى نه دى.

[٧٥٨] (٢) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدُ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ الْكُوفِيِّ، عَنْ سَيَّارِ أَبِي الْحَكَمِ، عَنْ أَبِي وَايِلَ، قَالَ: قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: "أَخَذُ الْأَكْفَفَ عَلَى الْأَكْفِ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السَّرَّةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ يُضَعِّفُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ الْكُوفِيَّ.

ترجمه: د ابو وايل نه روايت دې، هغه وايي چې ابو هريرة ويلي دي: نو ښول د ورغوو په ورغوو سره په مانځه كښي لاندې د نامه نه. وئيلي دي ابوداود: ما اوريدلى دى د احمد بن حنبل نه چې ضعيف كولو به ئې عبد الرحمن بن اسحاق الكوفي.

[٧٥٩] (٣) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ، حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ يَعْنِي ابْنَ حُمَيْدٍ، عَنْ ثَوْرٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضُمُّ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى يَدِهِ الْيُسْرَى ثُمَّ يَشُدُّ بَيْنَهُمَا عَلَى صَدْرِهِ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ".

ترجمه: د طاوس نه روايت دې هغه وئيلي دي: و رسول الله صلى الله عليه وسلم چې كيخودلو به ئې خپل ښي لاس په چپ لاس، بيا به ئې دواړه تړل په سښه او هغه به په مانځه كښي وو.

البحث الثاني: محل الوضع

فبعد الحنفية تحت السرة وعند الشافعية فوق السرة وتحت الصدر، وعن الحنابلة روايتان وعن المالكية اما الارسال واما مثل الشافعية يعنى فوق السرة.

البحث الثالث: (حكمة وضع)

قوله: ﴿ قالوا هو هيئة السائل الدليل ﴾ يعنى دا د سائل او فقير هيئت دې هم دغه شان ﴿ امنع من العبث واقرب الى الخشوع ﴾ او هم دې طرف ته ئې اشاره كړې ده، امام بخارى رحمه الله په دې وجه ددې نه روستو متصلا په صحيح بخارى كښي ﴿ باب الخشوع فى الصلاة ﴾ قائم كړې دې.

١: تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٠٠٣٠) (ضعيف)

٢: تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٤٩٤) (ضعيف)

٣: تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٨٨٢٩) (صحيح)

په وضع تحت السرة او الصدر كښ دلائل الفرقين

مسئله ثانيه يعنى محل وضع مشهور اختلافى مسئله ده په دې سلسله كښې مختصرا د فریقین دلائل ذکر کړو په دې مسئله كښې شوافعو د وائل بن حجر د حديث نه استدلال كړې دې چه په هغې كښې «ثم وضعهما على صدره» لفظ راغلې دې، دا روايت په صحيح ابن خزيمة كښې دې، حافظ ابن حجر په بلوغ المرام كښې او امام نووى رحمهما په خلاصه كښې او علامه شوكانى اهل حديث په نيل الاوطار كښې او ابن دقيق العيد په الامام كښې هم ددې حديث نه استدلال كړې دې خو ددې په سند كښې مؤمل بن اسماعيل دې كوم چه مكمل ضعيف دې او هم هغه په لفظ د «على صدره» سره متفرد دې، د هغه نه سوابل چا دا حديث نه دې نقل كړې لكه چه اعتراف كړې دې ددې خبرې ابن القيم په اعلام الموقعين كښې، امام بخارى د هغه په باره كښې فرمائى «منكر الحديث»، او ابن سعد فرمائى ثقة كثير الغلط، دارقطنى فرمائى ثقة كثير الخطاء. حافظ په تقريب كښې ليكي: صدوق سى الحفظ، نقل دى چه هغه خپل كتابونه دفن كړې وو او د خپل حفظ نه به نې بيان كولو په دې وجه ترې خطاء ډيره شوې ده.

اصل استدلال ددې حضراتو هم ددې روايت نه دې چه د هغې حال تاسو ته معلوم شو، ددې حضراتو سره يو بل روايت مرفوع دې چه د هغې راوى والد قبيصة هلب طائى دې، دا په حديث په مسند احمد كښې دې بهذا السند «يحيى بن سعيد عن سفیان عن سماك عن قبيصة بن هلب عن ابيه» په دې روايت كښې هم د على صدر لفظ موجود دې، علامه شوق نيموى فرمائى چه دا زيادات محفوظ نه دې، يحيى بن سعيد په دې سره متفرد دې د هغه نه علاوه د سفیان په شاگردانو كښې چا هم دا زيادات نه دې نقل كړې، پس عبد الرحمن بن مهدى او وكيع دا د سفیان نه روايت كوى بدون ددې زيادات نه، هم دغه شان امام ترمذى او ابن ماجه دا حديث په طريق د ابو الاحوص عن سماك روايت كړې دې، په هغې كښې هم د على صدر لفظ نشته، هم دغه شان امام احمد دا په طريق د شريك عن سماك روايت كوى په هغې كښې هم على صدر لفظ نشته، هم دغه شان سماك راوى ضعيف دې، صاحب د تحفة الاحوذى (مشهور اهل حديث عالم) باندې تعجب دې چه هغه په خپلو مستدلاتو كښې دا حديث پيش كولو سره ددې حديث هر هر راوى ثقافت او عدالت د كتب رجال نه ثابتولو سره د خپلې شرح خلورمه حصه صفحه توره كړې ده او په دې كښې ټول اختلاف او اضطراب كوم چه پورته بيان شو، ددې نې هيڅ معقول جواب نه دې وركړې.

دا حضرات په دې سلسله كښې (مرسل طاؤس) هم پيش كوى كوم چه د ابوداود په بعض نسخو كښې دى چه په هغې كښې «على صدره» لفظ موجود دې خو هغه د مرسل كيدو نه علاوه ضعيف دې دهغې په سند كښې ابن الهيثم بن حميد دې كوم چه ضعيف دى، هم دغه شان سلمان بن موسى هغه هم متكلم فيه دى.

د احنافو دلائل

او د احنافو د طرف نه د ټولو نه اهم کوم چه حدیث مرفوع پیش کولې شی هغه د وائل بن حجر رضی الله عنه حدیث دې کوم چه ابن ابی شیبه بسنده روایت کړې دې « رایت النبی صلی الله علیه وسلم یضع یمینه علی شماله فی الصلاة تحت السرة » په دې باندې دا اشکال کولې شی چه دمصنف ابن ابی شیبه په صحیح نسخو کښې د تحت السرة زیادت موجود نه دې او صحیح صورت حال دا دې چه مصنف ابن ابی شیبه کښې ددې حدیث نه روستو اثر نخغی ذکر دې چه د هغې په اخر کښې د « فی الصلاة » لفظ دې، نو داسې معلومېږي چه د کاتب نظر خطا شوې دې، ددې اثر نخغی لفظ « تحت السرة » د دې برابر کښې چه کوم حدیث وائل مذكور وو په هغې کښې نې لفظ اولیکلو، ددې نه علاوه ددې نور قرائن هم پیش کوی، مثلاً دا چه دا حدیث هم په دې سند سره په مسند احمد کښې هم دې، هلته هم دا لفظ نه دې مذكور، زمونږ د طرف نه علامه شوق نیموی په اثار السنن کښې د بعض علماء کرامو نه نقل کړې دی چه هغه خپله په بعض صحیح نسخو کښې دا زیادت په خپلو سترگو باندې لیدلې دې، هم دغه شان قاسم بن ابن قطلوبغا هم ددې حدیث دې زیادت سره حواله ورکړې ده، هسې ددې حدیث سند صحت لره فریق مخالف هم تسلیم کوی په خلاف د علی الصدر والا روایت چه په هغې باندې سخت ترین کلام دې، ددې نه علاوه بعض نور اثار صحیح دی اثر ابراهیم النخعی "مصنف ابن ابی شیبه کښې په حسن سند سره، او هم دغه شان اثر ابی مجلز بسند صحیح کوم چه ابن ابی شیبه موصولا او امام ابوداؤد تعلیقا ذکر کړې دې، او هم دغه شان حدیث علی کوم چه د ابوداؤد په بعض نسخو کښې دې « من السنة وضع الکف علی الکف فی الصلاة تحت السرة وسنده ضعیف »

صحیح خبره دا ده چه په دې سلسله کښې د هر دواړو فریقو په دلائلو باندې کلام دې چا سره هم یو حدیث مرفوع صحیح کوم ته چه واجب العمل او وئیلې شی موجود نه دې کما قال ابن الهمام. البته د فقهاء کرامو د روایاتو په ترجیح کښې اختلاف دې، احناف د تحت السرة او شوافع د تحت الصدر روایاتو ته ترجیح ورکوی، زمونږ د طرف نه وئیلې شوې دی چه مونږ مظهر تعظیم دې او قیام تعظیمی کښې معهود وضع تحت السرة دې، او د اظهار عشق په صورت کښې وضع علی الصدر وی « قال المتنبی حاولن تغذیتی وخفن مراقبا، فوضعن ایدیهن فوق ترالب » دحضرت مولانا اعزاز علی صاحب رحمته الله په درس کښې د وضع علی الصدر په تائید کښې یو طالب علم دا شعر پیش کړو، په دې باندې ورته مولانا موصوف فوراجواب ورکړو چه د نبی په مقابله کښې د متنبی قول پیش کوي؟ لا حول ولا قوة الا بالله.

باب مَا يُسْتَفْتَحُ بِهِ الصَّلَاةُ مِنَ الدُّعَاءِ

باب دې په بيان دهغه دعا كې چې مونځ وړيا ندي شروع كولى شي

په دعاء افتتاح كې اختلاف علماء

په دې اختلاف: د تكبير تحریمه نه روستو د قرأت نه مخكېنې په مینځ كېنې څه دعاء شته یا نه، مسئله مختلف فیه دې، جمهور علماء کرام ائمه ثلاث د دعا افتتاح قائل دی او امام مالک په مشهور قول كېنې ددې قائل نه دې، شروح بخاری، فتح الباری، عینی وغیره هم دا ليكلي دي، او صاحب منهل په يو روايت كېنې د امام مالک رحمته الله عليه نه هم استحباب نقل كړې دې په حواله د علامه زرقانی **(فی شرحه علی مختصر الخلیل)**، دویم اختلاف دا دې چه كومه دعا اولی مختار ده، ځكه چه په كتب حدیث كېنې ددې سلسلې مختلف دعاگانې منقول دی، مصنف هم په دې باب كېنې ډیرې دعاگانې ذکر كړې دی چه په هغې كېنې د بعض محل متعین دې یعنی د تكبير تحریمه نه پس او بعض روایات مصنف داسې ذکر كړې دی چه په هغې كېنې د محل دعا تعیین صراحة په روایت كېنې نشته ^(۱) لكه د جبیر بن مطعم حدیث چه په هغې كېنې تكبیرات مذكور دی، الله اكبر كبرا (درې كړته) الحمد لله كثیرا (درې كړته) **(سبحان الله بكرة واصيلا الى اخره)** په دې روایت كېنې راوی د دعا محل نه دې ذكر كړې، په دې كېنې چه د ټولو نه اول مصنف كوم روایت ذكر كړې دې هغه دعاء التوجه ده كوم ته چه دعا التوجه هم وئيلې شي **(وجهت وجهی للذى فطر السماوات والارض حنیفا وما انا من المشرکین الى اخره)** د دې باب نه روستو مصنف یو بل باب قائم كړې دې چه په هغې كېنې **(سبحانك اللهم وبحمدك الى اخره)** ذكر كړې دې، گویا خاص ددې دعا دپاره ئې مستقل ترجمه قائم كړې ده، ددې دعاء نه بعض شارحینو په دعاء تسبیح سره تعبیر كړې دې، ددې دواړو نه علاوه یوه بله دعاء افتتاح هم ده كومه چه د بخاری او مسلم متفق علیه روایت دې **(اللَّهُمَّ بَاعِذْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ اللَّهُمَّ نَقِّنِي مِنْ خَطَايَايَ كَمَا يُنْقَى الثُّوبُ الْأَبْيَضُ مِنَ الدَّنَسِ اللَّهُمَّ اغْسِلْنِي بِالْثَّلَجِ وَالْمَاءِ الْبَرْدِ)** ^(۲) دا حدیث مونږ سره په ابوداود كېنې په باب السكنة عند الافتتاح كېنې هم راروان دې.

د كوم امام په نزد كومه دعاء افتتاح مختار ده

په دې دعاگانو كېنې د احناف او حنابله په نزد مختار او اولی **(سبحانك اللهم الخ)** ده، حافظ ابن القيم رحمته الله عليه په زاد المعاد كېنې ليكي **(اختاره احمد لعشرة وجوه)** چه امام احمد دا د لسو وجو نه اختيار كړې ده، او د امام شافعي رحمته الله عليه په نزد مختار دعا دعاء التوجه ده لكه

^(۱) بلكه احتمال دې چه د افتتاح صلاة نه پس به قبل القرأت لوستل مراد وی یا قبل التحريمه یا درميان صلاة د قومي په حالت كېنې.

^(۲) دا په حدیث د ابوهريره رضي الله عنه كېنې نقل ده، حافظ ابن حجر رحمته الله عليه ليكي "حدیث ابی هريره اصح ما ورد في ذلك" خو په بذل المجهود كېنې ليكي دا روایت اگر چه متفق علیه دې خو په خصوصیت سره یو امام هم دا نه دې اختيار كړې

چه په متن د ابی شجاع وغيره کتب شافعيه کښي مذکور دي، امام شافعي رحمه الله په کتاب الام کښي هم دغه شان ذکر فرمايلي دي، په بذل کښي ليکي چه مزني د امام شافعي نه هم دا نقل کړي دي، او دويم روايت د امام شافعي نه دا دي «ان المصلی ياتي بالاذکار كلها في الفريضة والنافلة» د دي دعاء توجه په احنافو کښي امام ابو يوسف رحمه الله هم قائل دي چه د «سبحانک اللهم» سره دي دا هم شامل کړي، او هم دا يو روايت د امام شافعي رحمه الله نه دي، پس په فتح الباري کښي دي «ونقل الساجي عن الشافعي استحباب الجمع بين التوجه والتسبيح»

[۷۶۰] (حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْمَاجِشُونِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ كَبَّرَ، ثُمَّ قَالَ: وَجْهْتُ وَجْهِي لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ خَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ، إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ، اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَلِكُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَنْتَ رَبِّي وَأَنَا عَبْدُكَ ظَلَمْتُ نَفْسِي وَاعْتَرَفْتُ بِذُنُوبِي فَأَعْفِرْ لِي ذُنُوبِي جَمِيعًا إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ، وَاهْدِنِي لِأَحْسَنِ الْأَخْلَاقِ لَا يَهْدِي لِأَحْسَنِهَا إِلَّا أَنْتَ، وَاصْرِفْ عَنِّي سَيِّئَهَا لَا يَصْرِفُ سَيِّئَهَا إِلَّا أَنْتَ، لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي بَيْدِكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ أَنَا بِكَ وَإِلَيْكَ تَبَارَكْتَ وَتَعَالَيْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ، وَإِذَا رَكَعَ، قَالَ: اللَّهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمْتُ، خَشَعْتُ لَكَ سَمْعِي وَبَصَرِي وَمُخِي وَعِظَامِي وَعَصْبِي، وَإِذَا رَفَعَ، قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ مِلَّاءُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمِثْلُ مَا بَيْنَهُمَا وَمِثْلُ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدَ، وَإِذَا سَجَدَ، قَالَ: اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَلَكَ أَسْلَمْتُ، سَجَدْتُ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصُورُهُ أَحْسَنُ صُورَتِهِ وَشَقِي سَمْعُهُ وَبَصَرُهُ وَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ، وَإِذَا سَلَّمَ مِنَ الصَّلَاةِ، قَالَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ وَمَا أَسْرَفْتُ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَالْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ".

ترجمه: د علي بن ابی طالب رضي الله عنه نه روايت هغه ونيلى دي، وو رسول الله صلى الله عليه وسلم چې كله به پاڅيدلو مانځه ته، نو هغه به ونيل: «وجهت.....» ما مخامخ كړى دى مخ خپل هغه ذات ته چې اسمانونه او ځمكه يې پيدا كړې ده په داسي حال چې مائل يم توحيد ته، مسلمان يم او زه نه يم د مشركانو نه، بيشكه زما مونځ او قرباني او ژوند او مرگ خاص الله لره دى چې رب د مخلوقاتو دى، شريك ورسره نشته او په دې باندي ماته امر شوى دى او زه د مسلمانانو نه يم، اى الله ته بادشاهي نشته لائق د عبادت مگر ته يې، ته زما رب يې زه ستا بنده يم، ما ظلم كړى دى په خپل نفس باندي، او اعتراف مې كړى دى په خپله گناه ماته وبخښي گناهونه زما ټول، بيشكه نه بخښي گناهونه مگر ته، او هدايت وكړى ماته بنائسته اخلاقو ته چې هدايت نشي كولى بنائسته اخلاقو ته مگر ته، او لرې كړى زمانه بد د هغې نشي اړولى بد د هغې مگر ته، ربه زه حاضرم تاته او خير ټول ستا په لاسونو كښي دى، او د شر نسبت تاته نه كېږي، زما اعتماد په تا باندي او تاته دى، ته برکت والا يې او اوچت يې، تانه بخښنه غواړم تاته توبه او كارېم، او چې كله به يې ركوع وكړه نو ونيل به يې: اى الله

۱: صحيح مسلم / المسافرین ۲۶ (۷۷۱)، سنن الترمذي / الدعوات ۳۲ (۳۴۲۱، ۳۴۲۲)، سنن النسائي / الافتتاح ۱۷ (۸۹۸)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۵، (۸۶۴)، ۷۰ (۱۰۵۴)، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۲۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/ ۹۳، ۹۵، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۱۹)، سنن الدارمي / الصلاة ۲۳ (۱۲۷۴)، ويأتي هذا الحديث برقم: (۱۵۰۹) (صحيح)

ما تاته رکوع وکړه او په تا باندې مې ایمان دی او تاته تسلیم یم، تابعدار دی تاته غوږونه زما او سترګې زما او دماغ زما او هډوکي زما او پلې زما، او چې کله به ټی سر اوچت کړو نو وئیل به یې: واوریدلو الله د هغه چا چې د هغه حمدیې وویل، ای ربه زمونږ ستا لپاره حمد په اندازه د ډکوالی د اسمانونو او د ځمکې او په اندازه د ډاکوالی د مابین ددې دواړو، او ډاکوالی دهغې چې ستا خوښه وی دڅه شی نه وروسته او چې کله به یې سجده وکړه نو وئیل به یې: ای الله ما تاته سجده وکړه او په تا مې ایمان دی او تاته مې غاړه ایڅې ده، سجده وکړه مخ زما هغه ذات ته چې هغه پیدا کړی دی او شکل ټی ورکړی دی ښانسته کړی ټی دی شکل د هغه او چولی ټی دی غوږونه او سترګې د هغه، او برکتونو والا دی الله چې بهترین پیدا کونکی دی. او چې کله به ټی سلام وگرځولو د مانځه نه هغه به وئیل: ای الله ماته وبخښې زما هغه (گناهونه) چې ما مخکښې لېږلی دی او هغه (گناهونه) چې ما وروسته کړي دي، او هغه چې ما پټ کړي دي او هغه چې ما ښکاره کړي دي، او هغه چې ته پرې زمانه ښه عالم ټی، ته مخکې کونکی او وروسته کونکی ټی نشته لائق د عبادت مگر ته یې.

(اشکال): د «وانا من المسلمین» په بعض روایاتو کښې په ځانې ددې «وانا اول المسلمین» هم راځی، رسول الله ﷺ به کله داسې لوستل او کله هغه شان، د هغه په حق کښې خو هیڅ اشکال نشته چه دا دواړه خبرې صادق راځی خو د هغه نه علاوه نورو ته څه وئیل پکار دی؟

(جواب): جمهور دا وائی چه نورو ته «وانا من المسلمین» وئیل پکار دی، زمونږ د بعض مشائخو په نزد «وانا اول المسلمین» وئیلو سره مونږ فاسد پیری خو صحیح دا ده چه نه فاسد کیږی، خو په دې صورت کښې مقصود تلاوت یا حکایت وی او اخبار عن نفسه مقصود نه وی گینې یقینا به فاسد شی، او بعض علماء فرمائی چه په «انا اول المسلمین» وئیلو سره به مونږ نه فاسد کیږی ځکه چه ددې دا مطلب نه دې چه زه د ټولو نه اول مسلمان یم، بلکه دا عبارت کنایه ده د مبادرت او مسارعت نه یعنی زه په عجلت، په شوق او رغبت سره په اسلام کښې داخلیدونکې یم لکه چه په دې آیت کریمه کښې دی: «قل ان کان للرحمن ولد فانا اول العابدین».

په اشکال او د هغې جواب

قوله: «والشر ليس اليك» په دې باندې ډیر اشکال دې چه د ټولو اهل سنت عقیده ده چه خیر او شر دواړه د الله پاک د طرف نه دی، او دا خبره چه خیر د الله پاک د طرف نه او شر د غیر الله د طرف نه دې، د اهل اعتزال مسلک دا دې، ددې مختلف توجیهات کړي شوي دي.

۱: مراد دا دې «والشر ليس شرا بالنسبة اليك» چه د الله پاک په اعتبار سره هیڅ شر نشته، دا د خیر او شر تقسیم د مخلوق په اعتبار سره دې د خالق په اعتبار سره نه، د خالق په اعتبار سره خو څنگه چه د خیر په تخلیق کښې مصلحت دې هم دغه شان په شر کښې هم دې، دواړه خیزونه د حکمت نه خالی نه دي.

۱، علامه شمس الحق افغانی رحمه الله په دې باندې په درس فاتحه کښې د امام غزالی رحمه الله.....

۲: «الشر ليس مما يقترب به اليك» يعنى اې الله د شر په ذريعه ستا قرب نه شى حاصلیدی.

۳: مراد دا دې «الشر المحض ليس ينبغي ان ينسب اليك» يعنى د الله پاک طرف ته خالص د شر نسبت کول لکه څوک او ائى چه يا خالق الخنزير يا خالق الشر... دا مناسب نه ده بلکه دا خلاف ادب ده بلکه خير او شر لره مجموعى طور هغه طرف ته منسوب کړې شى. مثلاً خالق الخير والشر.

[۷۶۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْهَاشِمِيُّ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عَقْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ بْنِ رَيْبَعَةَ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ كَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَدَّ وَمَنْكَبَيْهِ، وَيَضَعُهُمْ مِثْلَ ذَلِكَ إِذَا قَضَى قِرَاءَتَهُ وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكُعَ، وَيَضَعُهُ إِذَا رَفَعَ مِنَ الرُّكُوعِ، وَلَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ صَلَاتِهِ وَهُوَ قَاعِدٌ، وَإِذَا قَامَ مِنَ السَّجْدَتَيْنِ رَفَعَ يَدَيْهِ كَذَلِكَ وَكَبَّرَ، وَدَعَا نَحْوَ حَدِيثِ عَبْدِ الْعَزِيزِ فِي الدَّعَاءِ يَزِيدُ وَيَنْقُصُ الشَّيْءَ وَلَمْ يَذْكُرْ: وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ، وَذَادَ فِيهِ: وَيَقُولُ عِنْدَ انْصِرَافِهِ مِنَ الصَّلَاةِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَأَعْلَنْتُ، أَنْتَ إِلَهِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ.

ترجمه: علي بن ابی طالب عليه السلام روایت کوی د رسول الله صلی الله علیه و آله نه، بیسکه هغه وو چې کله به پاڅیدلو فرض مونځ ته نو تکبیر به ئې وویل او لاسونه به ئې اوچت کړل برابر د اوږو خپلو، او کول به ئې داسې چې کله بی ئې قرأت پوره کړو او اراده د رکوع به ئې وکړه، نو داسې به ئې بیا هم کول چې کله به اوچت شو د رکوع او نه به ئې اوچتول لاسونه په هیڅ ځانې کښې د مانځه نه چې کله به هغه تاسست وو، او چې کله به پورته شو د دوه سجودو نه لاسونه به ئې اوچت کړل همدغسې او تکبیر به ئې ویلو او دعا به ئې وکړه، پشان د حدیث د عبد العزيز په دعاء کښې بعضې زیاتوالې او کموالې به ئې پکې کولو، او ذکر کړی ئې نه دی (وَالْخَيْرُ كُلُّهُ فِي يَدَيْكَ وَالشَّرُّ لَيْسَ إِلَيْكَ) او زیادت ئې کړی دی په هغې کښې او وئیل به ئې په وخت د فارغیدلو کښې د مانځه نه: اې الله وبخښې ماته هغه (گناهونه) کوم چې ما مخکښې لېږلي دي او هغه چې روسته به ئې کوم، او هغه چې ما پټ کړی دي او هغه چې ما ښکاره کړی دي، ته زما الله ئې نشته لائق د عبادت مگر هم دا ته یې.

له..... په حوالې سره یو عجیبه مثال ذکر کړې دې (خو مختصر دهغې لږ وضاحت راقم په خپلو الفاظو کښې داسې ذکر کوی): مثلاً دغلا تصور چه دا الله تعالی پیدا کړې دې نویه دې کښې یقیناً د انسانانو دپاره ټول خیر دې، ځکه چه دا وخت په زرگونو نه بلکه په لکونو خلق د څوکیدارۍ پېښې سره متعلق دی او حلاله روزی گټې، که د غلا تصور نه وې نو د څوکیدار ساتلو ضرورت به چاته وو؟ دغسې ډیر خلق د تالو (قفل) په فیکتورینو (کارخانو) کښې کار کوی او حلال روزی گټې، که د غلا تصور نه وې نو د تالو ضرورت به هم نه وې، دغسې کوم خلق چه د دوکان او کور جوړولو دپاره غټې او مضبوطې دروازې جوړوي او لگوي چه ددې کار کونکي جوړونکي د لکونو په تعداد کښې دی دغسې کومې الماری وغیره چه جوړولې شې وغیره، پس دغلا تصور (چه دا الله تعالی پیدا کړې دې) په وجه په کروړونو خلقو ته حلال رزق ملایوې څوکه هم دا غلا بنده اختیار کړی نو اوس به دا شر جوړېږي چه ددې نه شریعت منع فرمایلي ده.

۱: انظر حديث رقم: (۷۴۴)، (تحفة الأشراف: ۱۰۲۲۸) (حسن صحيح)

[٧٦٢] (١) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، قَالَ: قَالَ لِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُكَدَّرِ، وَأَبْنُ أَبِي قُرَّةٍ وَغَيْرُهُمَا مِنْ فَهَاءِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ إِذَا قُلْتَ أَتَ ذَاكَ، فَقُلْ: وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَغْنَى قَوْلُهُ: وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ.

ترجمه: فقهاو د مديني ونيلى دى كله چي تا وويل دغه نو ته ووايه (و انا من المسلمين) زه د مسلمانانو نه يم يعنى قول د هغه (وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ) زه اول د مسلمانانو نه يم

[٧٦٣] (٢) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، أَخْبَرَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَثَابِتٍ، وَحُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، "أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى الصَّلَاةِ وَقَدْ حَفِزَ النَّفْسَ، فَقَالَ اللَّهُ أَكْبَرَ الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاتَهُ، قَالَ: أَيْكُمُ الْمُتَكَلِّمُ بِالْكَلِمَاتِ فَإِنَّهُ لَمُرْقَلٌ بَأْسًا، فَقَالَ الرَّجُلُ: أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، جِئْتُ وَقَدْ حَفِزَتْنِي النَّفْسُ فَقُلْتُهَا، فَقَالَ: لَقَدْ رَأَيْتُ النَّاسَ عَشَرَ مَلَكًا يَتَنَبِّهُونَهَا أَيُّهُمْ يَرْفَعُهَا"، وَزَادَ حُمَيْدٌ فِيهِ: وَإِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَمَشَّ نَحْوَمَا كَانَ يَمْشِي فَلْيَصِلْ مَا أَذْرَكَهُ وَلْيَقْضِ مَا سَبَقَهُ.

ترجمه: د انس بن مالک څخه روایت دي، بیشکه یو سړی راغي مانځه ته او په مشقت کښې اچولی وو هغه لره سا، هغه وويل: الله اکبر حمد دی الله لره ډیر او پاک او د برکت والا، هرکله چې رسول الله ﷺ پوره کړو مونځ خپل، ویی وئیل: په تاسو کښې دغه کلمات چا وويل؟ هغه څه بده وينا ونه کړه. نو هغه سړی وويل: ما ای د الله رسوله، زه راغلم او سا مې سترې شوی وه ما وويل، نو هغه وفرمائیل: ما ولیدل دولس فرشتې چې جلتې ئې کوله چې کوم یو به ئې پورته کوي. او زیادت کړی دی حمید په دې کښې: كله چې یو د تاسو نه راشي نو څی دې پشان د هغې چې هغه وو چې تلو به، ودې کړی مونځ کوم چې بیامونځی او قضایې دې راوړی د هغې چې ترېنه فوت شوی دی.

[٧٦٤] (٣) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مَرْزُوقٍ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ عَمْرُو بْنِ مَرْقَةَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ الْعَزْزِيِّ، عَنْ ابْنِ جُبَيْرٍ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّي صَلَاةً، قَالَ عَمْرُو: لَا أَقْرَأُ أَيْ صَلَاتٍ هِيَ، فَقَالَ: "اللَّهُ أَكْبَرَ كَبِيرًا اللَّهُ أَكْبَرَ كَبِيرًا اللَّهُ أَكْبَرَ كَبِيرًا، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَبِيرًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ كَبِيرًا، وَسُبْحَانَ اللَّهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ثَلَاثًا، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ مِنْ نَفْعِهِ وَنَفْعِهِ وَهَمَزُهُ، قَالَ: نَفْعُهُ الشَّيْءُ، وَنَفْعُهُ الْكَبِيرُ وَهَمَزُهُ الْمَوْتَةُ".

ترجمه: د ابن جبير نه روایت دي هغه روایت کوی د خپل پلار نه، بیشکه هغه رسول الله ﷺ ولیدلو چې مونځ ئې کولو. وئیلی دی عمرو. زه نه پوهېږم چې هغه کوم مونځ وو. نو هغه وويل: الله اکبر کبیرا..... ترجمه: الله لوی دی په لویې سره، الله لوی دی په لویې سره، الله لوی دی په لویې سره، او حمد دی الله لره زیات، او حمد دی الله لره زیات، او حمد دی الله لره زیات، او پاکي ده الله لره صبا بیگاه، درې ځله پناه نېسم زه په الله پورې د شیطان نه د پوکې د هغه نه او د توک د هغه نه او د ټونګې د هغه نه هغه وایی چې نفث ئې شعر دی، او

١: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٩٤٢٣) (صحیح)

٢: صحیح مسلم للماجد ٢٧ (٦٠٠)، سنن النسائي للافتاح ١٩ (٩٠٢)، (تحفة الأشراف: ٣١٣، ١١٥٧)، وقد أخرجه مستند احمد (١٦٧/٣، ١٦٨، ١٨٨، ٢٥٢) (صحیح)

٣: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ٢ (٨٠٧)، (تحفة الأشراف: ٣١٩٩) وقد أخرجه مستند احمد (٨٠/٣، ٨٣، ٨٥، ٨٠/٤، ٨٢، ٨٨) (ضعیف)

نفخ ئی کبر دی، او همزیی مشقت دی.

[۷۶۵] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَرْثَةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ فِي التَّطَوُّعِ ذَكَرَ نَحْوَهُ.

ترجمه: نافع بن جبیر د خپل پلار نه روایت کوی هغه وئیلی دی: ما اوریدلی دی د نبی ﷺ نه چي هغه به وئیل: په نفلو کښي، ذکر ئی کړو پشان د هغې دعا.

[۷۶۶] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحَبَابِ، أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، أَخْبَرَنِي أَزْهَرُ بْنُ سَعِيدٍ الْكُوزِيُّ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ، قَالَ: سُبُلْتُ عَائِشَةَ: بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ يَقْتَضِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِيَامَ اللَّيْلِ؟ فَقَالَتْ: لَقَدْ سَأَلْتَنِي عَنْ شَيْءٍ مَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَحَدٌ قَبْلَكَ، "كَانَ إِذَا قَامَ كَثَرَتْ عَشْرًا وَحَمِدَ اللَّهُ عَشْرًا وَسَبَّحَ عَشْرًا وَهَلَّلَ عَشْرًا وَاسْتَغْفَرَ عَشْرًا، وَقَالَ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَاهْدِنِي وَارْزُقْنِي وَعَافِنِي، وَيَتَعَوَّذُ مِنْ ضِيقِ الْمَقَامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ خَالِدُ بْنُ مَعْدَانَ، عَنْ رَبِيعَةَ الْجَرَشِيِّ، عَنْ عَائِشَةَ، نَحْوَهُ.

ترجمه: د عاصم بن حمید نه روایت دي هغه وئیلی دي: ما تپوس وکړو د عائشې نه په کوم شی به رسول الله ﷺ قیام اللیل شروع کولو، هغې وویل: تا مانه د داسې شی تپوس وکړو چې مانه ددې هېچا تپوس نه دی کړی مخکې ستا نه، ووهغه چې کله به پاڅیدلو نو تکبیر به ئې ویلو لس ځله، او حمد د الله به ئې ویلو لس ځله، او تسبیح به ئې وئیله لس ځله، او تهلیل به ئې ویلو لس ځله، او استغفار به ئې ویلو لس ځله، او هغه به وویل: ای الله ما وبخښي او هدایت وکړي ماته، او رزق راکړي ماته او عافیت راکړي ماته. او پناه به ئې غوښتله د خاڼي د تنگوالي نه په ورځ د قیامت کښي. وئیلی دی ابوداؤد: او ددې روایت خالد بن معدان کړی دی د ربیعه بن الجرشي نه او هغه د عائشې نه په شان د هغې.

[۷۶۷] (۳) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا عِكْرَمَةُ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: سُبُلْتُ عَائِشَةَ: بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْتَضِي صَلَاتَهُ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ؟ قَالَتْ: "كَانَ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ يَقْتَضِي صَلَاتَهُ: اللَّهُمَّ رَبِّ جَبْرِيلَ، وَمِيكَائِيلَ، وَإِسْرَافِيلَ، فَاطِرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ، عَالِمَ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ، اهْدِنِي لِمَا اخْتَلَفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِكَ إِنَّكَ أَنْتَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ".

ترجمه: د عبد الرحمن عوف نه روایت دي هغه وئیلی دی ما تپوس وکړو د عائشې نه په کوم شی باندی به د الله نبی ﷺ شروع کولو مونځ خپل چې کله به دشپې بیدار شو؟ هغې وویل: ووه چې کله به بیدار شو د خوب نه نو شروع کولو به ئې مونځ خپل: ای الله رب د جبریل او میکائیل او د اسرافیل دی، ای پیدا کونکی دا سمانونو او د ځمکې پوهه په غیبو او په ښکارو ته فیصله کونکی ئې په مابین د بندگانو خپلو کښي په هغه څه کښي چې د دوی

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۳۱۹۹) (ضعيف)

(۲): سنن النسائي/قيام الليل ۹ (۱۶۱۸)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۰ (۱۳۵۶)، (تحفة الأشراف: ۱۶۰۸۲، ۱۶۱۶۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۳/۶)، ويأتي عند المؤلف بـرقم: (۵۰۸۵) (حسن صحيح)

(۳): صحيح مسلم/صلاة المسافرين ۲۶ (۷۷۰)، سنن الترمذي/الدعوات ۳۱ (۳۴۲۰)، سنن النسائي/قيام الليل ۱۱ (۱۶۲۶)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۸۰ (۱۳۵۷)، (تحفة الأشراف: ۱۷۷۷۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۶۶) (حسن)

پکې اختلاف دی، هدايت وکړي ماته هغه څه ته چې په هغې کښې اختلاف شوی دی د حق نه په اذن ستا سره، بيشکه ته هدايت کوي هغه چاته چې ته نې وغواړي سمې لارې.

[۷۶۸] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَافِعٍ، حَدَّثَنَا أَبُو نُجَيْمٍ، حَدَّثَنَا عِكْرَمَةُ، بِإِسْنَادِهِ بِإِخْبَارِ وَمَعْنَاهُ، قَالَ: كَانَ إِذَا قَامَ بِاللَّيْلِ كَثْرًا، وَيَقُولُ:

ترجمه: د عکرمه نه روايت دي د هغه په اسناد سره بغير د اخبار نه او په معنی د هغې سره، هغه وئيلي دي: وو کله چې به پاڅيدلو د شپې نو تکبير نې ويلو او وئيل به يې

[۷۶۹] (٢) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، قَالَ: لَا بَأْسَ بِالْدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ فِي أَوَّلِهِ وَأَوْسَطِهِ وَفِي آخِرِهِ فِي الْفَرِيضَةِ وَغَيْرِهَا.

ترجمه: د مالک نه روايت دي هغه وئيلي دي: پروا نشته په دعاء باندې په مونځ کښې په اول کښې او په مينځ کښې او په اخير کښې په فرضو کښې او په نفلو کښې.

دعاء في الصلاة كني د امام مالك مسلك

قوله: (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ عَنْ مَالِكٍ قَالَ: لَا بَأْسَ بِالْدُّعَاءِ فِي الصَّلَاةِ د امام مالک رحمه الله په نزد د مونځ په هر حالت کښې او ددې په هر رکن کښې که هغه مونځ فرض وي يا نفل، د دعا غوښتلو اجازت دي (٢) سواء تعلق بحوائج الدنيا او الآخرة ولو بالتعين، د امام مالک دا مذهب په مدونه کښې هم مذکور دی خو په دې کښې نې د رکوع استثناء کړې ده چه د رکوع نه علاوه باقی ټولو ځايونو کښې دعا غوښتلې شي، د هغوی په نزد د چا نوم اخستلو سره هم په مونځ کښې دعا غوښتل جائز دی، په منهل کښې د هغوی مذهب ډير په تفصيل سره ليکلې دي، زه وایم چه د رکوع استثناء هغه غالبا ددې حديث په بناء فرمائيلې ده کوم چه هغه به زمونږ په نزد وړاندې راشي چه په هغې کښې دی (٣) فاما الركوع فعظموا الرب فيه واما السجود فاجتهدوا في الدعاء فقمن ان يستجاب لكم د دي نه معلوميرې چه رکوع محل دعا نه ده، په خلاف د سجود والله تعالى اعلم. دا قول شو د امام مالک او وړاندې هم په دې کتاب کښې څو پاڼرې پس د (٤) باب الدعاء في الصلاة په اخر کښې دا راځي، (٥) قال احمد: يعجنى في الفريضة ان يدعو بما في القرآن يعني په فرض مونځ کښې به هم هغه دعاگانې غوښتلې شي کوم چه ماثور دی په دې کښې نور اختلاف او بيان مذاهب (٦) باب الشهد: ثم لينخير احدكم من الدعاء اعجبه اليه د لاندې راشي.

[۷۷۰] (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ثَعْلَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْمُجَوِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى الزُّرْقِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ الزُّرْقِيِّ، قَالَ: "كُنَّا يَوْمًا نَصَلِّي وَرَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا رَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ، قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، قَالَ رَجُلٌ وَرَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٧٧٩) (حسن)

(٢): موطا امام مالك/ كتاب القرآن ٩، عقيب حديث (٣٩) (صحيح)

(٣): صحيح البخاري للأذان ١٢٦ (٧٩٩)، سنن النسائي للافتتاح ٣٦ (٩٣٢)، التطبيق ٢٢ (١٠٦٣)، (تحفة الأشراف: ٣٦٠٥)، موطا امام مالك/ القرآن ٧ (٢٥)، مسند احمد (٣٤٠/٤)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ١٨٤ (٤٠٤) (صحيح)

اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ، فَلَمَّا اعْرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ الْمُتَكَلِّمُ بِهَا أَنْفَاءً؟ فَقَالَ الرَّجُلُ: أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَقَدْ رَأَيْتُ بِضْعَةَ وَثَلَاثِينَ مُلْكًا يَنْتَدِرُونَهَا أَيُّهُمْ يَكْتُبُهَا أَوَّلَ؟

ترجمه: د رفاعه بن رافع الزرقی نه روایت دې هغه وئیلې دي: وو مونږ یوه ورځ چې مونږ کولو مونږ وروسته د رسول الله ﷺ نه، هرکله چې رسول الله ﷺ خپل سر اوچت کړو د رکوع نه نو ویی وئیل: (سمع الله لمن حمده) وویل یو سړی وروسته د رسول الله ﷺ نه: (ای الله تالره حمد دی حمد ډیر پاک او د برکت والا) هرکله چې فارغ شو رسول الله ﷺ هغه وویل: څوک وو خبرې کونکی لگ مخکې؟ وویل سړی زه یم ای د الله رسوله نو وویل رسول الله ﷺ: بیشکه ما ولیدل څه دپاڅه دېرش ملانک چې جلتی نې کوله چې کوم یو نې اول ولیکي.

تشریح: قوله: (حدثنا القعنبي... لقد رایت بضعة وثلاثین ملکا یتدرونها) کوم سړی چه په هغه پسې شاته په مونږ کښې د رکوع نه د پاسیدو نه پس کلمات مذکوره فی الحديث لوستلې وو دهغه په باره کښې هغه فرمائی چه ما هغه وخت د دیرشو نه زیاتې فرشتې اولیدې چه د هغه کلماتو اعداد او حروف هم دومره دی، ددې نه مخکښې په یو روایت کښې په ځانې د درې دیرش اتی عشر ملکا راغلي دي، او دې کښې حکمت علامه عینی رحمته الله علیه دا بیان فرمائیلې دې چه کلمات مذکوره فی الحديث شپږ دی گویا د هرې کلمې د اخستلو دپاره دوه ملانکو منډه کړې،

(تعارض مع تطبیق)

خو ددې دواړو احادیثو د عدد په اعتبار سره تعارض دې، حضرت شیخ په حاشیه د بذل کښې لیکي چه حافظ ابن حجر او علامه عینی دواړه اگرچه د اتحاد واقعہ قائل دی خو د اختلاف عدد نې هیڅ توجیه نه ده فرمائیلې، البته صاحب د فیض الباری ددې په جواب کښې تعدد واقعہ اختیار کړې ده، او زما دا خیال دې چه که دا دواړه واقعات جدا جدا دی نو اوس نې هیڅ اشکال نشته، او که یوه واقعہ وی نو بیا به دا وئیلې شی چه احدى الروایتین وهم دي، دا معلومه نه ده چه کوم یو، والله اعلم، ځکه چه د سند په اعتبار سره دواړه احادیث صحیح دی.

[۷۷۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، "أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ مِنْ جَوْفِ اللَّيْلِ، يَقُولُ: اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ قَيَّامُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكَ الْحَمْدُ أَنْتَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ فِيهِنَّ، أَنْتَ الْحَقُّ وَقَوْلُكَ الْحَقُّ وَوَعْدُكَ الْحَقُّ وَلِقَاؤُكَ حَقٌّ وَالْجَنَّةُ حَقٌّ وَالنَّارُ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ حَقٌّ، اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْكَ أَنَبْتُ وَبِكَ خَاصَمْتُ وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ، فَاغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَآخَّرْتُ وَأَعْرَضْتُ وَأَعْلَنْتُ، أَنْتَ إِلَهِي إِلَّا أَنْتَ."

۱: صحیح مسلم / المسالرين ۲۶ (۷۶۹)، سنن الترمذي / الدهوات ۲۹ (۳۴۱۸)، سنن النسائي / قيام الليل ۹ (۱۶۲۰)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۸۰ (۱۳۵۵)، (تحفة الأشراف: ۵۷۵۱)، موطا امام مالك / القرآن ۸ (۳۴)، مسند احمد (۲۹۸/۱، ۳۵۸، ۳۶۶)، سنن الدارمي / الصلاة ۱۶۹ (۱۵۲۷)، وقد أخرجه: صحيح البخاري / التهجد ۱ (۱۱۲۰)، والدهوات ۱۰ (۶۳۱۷)، والتوحيد ۸ (۷۳۸۵)، ۲۴ (۷۴۴۲)، ۳۵ (۷۴۹۹) (صحيح)

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې بیشکه رسول الله ﷺ وو چې کله به پاڅیدلو مانځه ته په څه حصه د شپه کښې نو وئیل به یې: ای الله تالره حمد دی، ته نور د اسمانونو او د ځمکې نې، او تالره حمد دی، ته ټپنگونگی د اسمانونو او د ځمکې نې، او تالره حمد دی، ته رب د اسمانونو او د ځمکې نې او د هغه څه چې په دې کښې دي، ته حق نې او ستا قول حق دی او ستا وعده حقه ده او تاسره ملاقات حق دی او جنت حق دی او جهنم حق دی او قیامت حق دی، ای الله ما تاته غاړه ایڅې ده او په تا ایمان لرم او په تا باندې توکل کوم او تاته رجوع کوم، او جگړه کوم ستا دپاره، او تاته فیصله راوړم، ماته بخښنه وکړې د هغې چې ما مخکې کړې دی او وروسته مې کړې دی او پټ مې کړې دی او ښکاره مې کړې دي، ته زما اله نې، نشته لائق د عبادت مگر ته یې.

[۷۷۲] (۱) حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ يَعْنِي ابْنَ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُسْلِمٍ، أَنَّ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ حَدَّثَهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا طَاوُسٌ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي التَّهَجُّدِ يَقُولُ بَعْدَ مَا يَقُولُ اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ ذَكَرَ مَعْنَاهُ.

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې بیشکه رسول الله ﷺ وو چې وئیل نې په تهجدو کښې: پس د هغې نه چې الله اکبر به نې وویل، بیا ذکر کړه معنی د هغې.

[۷۷۳] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَسَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، نَحْوُهُ، قَالَ قُتَيْبَةُ: حَدَّثَنَا رِفَاعَةُ بْنُ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ عَمْرِو أَبِيهِ مُعَاذِ بْنِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَطَسَ رِفَاعَةُ لَمْ يَقُلْ قُتَيْبَةُ رِفَاعَةَ، فَقُلْتُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ مُبَارَكًا عَلَيْهِ كَمَا يُحِبُّ رَبُّنَا وَيَرْضَى فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْعَرَفَ، فَقَالَ: مَنْ الْمُتَكَلِّمُ فِي الصَّلَاةِ؟" ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثٍ مَالِكٍ وَأَثَرٍ مِنْهُ.

ترجمه: معاذ بن رفاعه بن رافع د خپل پلار نه روایت کوی هغه وايي: ما مونځ وکړو وروسته د رسول الله ﷺ نه نو انتوشی وکړو رفاعه. قتيه نه دی ویلي: چې رفاعه وو. نو ما وویل: حمد دی الله لره حمد ډیر پاک او د برکت والا او چې برکت ورباندې ایڅودې شوی وی لکه څنگه چې نې خوښوی رب زمونږ او هغه پرې راضی کېږي. هرکله چې مونځ وکړو رسول الله ﷺ نو راوگرځیدلو، ویی وئیل: مانځه کښې چا خبرې وکړي؟ بیا نې ذکر کړو پشان د حدیث د مالک او ډیر پوره د هغې نه.

تشریح: قوله: (حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ..... فَعَطَسَ رِفَاعَةُ فَقُلْتُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ مُبَارَكًا عَلَيْهِ الخ) د دې حدیث راوی رفاعه بن رافع دې، هغه د خپل ځان نه په غائب سره تعبیر کوی، مبارکا فيه، مبارکا علیه... د دواړو په مفهوم کښې فرق دا لیکلې شوې دې چه د اول نه مراد زیادت دې او د ثانی نه مراد بقاء ده یعنی داسې حمد چه په هغې کښې زیادت کېږي او همیشه باقی پاتې کیدونکې وی.

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۷۰۲، ۵۷۴۴) (صحيح)

(۲): سنن الترمذي للصلاة ۱۸۰ (۴۰۴)، سنن النسائي للاقتراح ۳۶ (۹۳۲)، (تحفة الأشراف: ۳۶۰۶، ۹۸۰) (حسن)

د مونځ په حالت ښې حمد عاطس

په دې حديث كښې دا دى چه دې صحابې باندې په مونځ كښې پرنجې راغلو چه په هغې باندې هغه په خپلې ژبې سره حمد ادا كړو، سوال دا دې چه مسئله څه ده، عاطس لره په مونځ كښې الحمد لله ونيل پكار دى يا نه، نو د احنافو يو قول دا دې چه په « الحمد لله » ونيلو سره به مونځ فاسد شى خو اصح قول د عدم فساد دې بيا ونيلې شوې دى ځكه چه مناسب دا ده چه خاموش دې پاتې شى، او ونيلې شوې دى چه په زړه كښې دې حمد كوى « قيل يسكت وقيل يحمد فى نفسه »، او امام ترمذى په دې حديث باندې دا ليكلې دى چه د اكثر علماء كرامو په نزد دا حديث په تطوع باندې محمول دې ځكه چه د هغوى په نزد په فرض مونځ كښې د حمد فى نفسه نه د زائد گنجائش نشته، يعنى په ژبې سره د ادا كولو گنجائش نشته خو وړاندې په روايت كښې راځي چه رسول الله ﷺ او فرمائيل « من القائل الكلمة فانه لم يقل باسا » د دې نه خو په ظاهره معلومېږي چه په فرضو كښې هيڅ حرج نشته، د صاحب منهل رائې هم دا ده، او هغوى د حافظ په حوالې سره نقل كړې دى چه په يو روايت كښې تصريح ده ددې خبرې چه دا د مانسام د مونځ واقعه ده، او د جمهورو مذهب هم هغه دې كوم چه امام ترمذى رحمه الله فرمائيلې دې لهذا « لم يقل باسا » تاويل ته محتاج دى، مثلاً دا چه د معصيت نفى ده يا دا چه د عدم علم د وجې نه هغه معذور او گنړلې شو.

[۷۷۴] حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: "عَطَسَ شَابٌّ مِنَ الْأَنْصَارِ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ تَعْدَا كَثِيرًا طَيِّبًا مُبَارَكًا فِيهِ حَتَّى يَرْضَى رَبُّنَا وَيَعْدَمَا يَرْضَى مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ الْقَائِلُ الْكَلِمَةَ؟ قَالَ: فَسَكَتَ الشَّابُّ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ الْقَائِلُ الْكَلِمَةَ؟ فَإِنَّهُ لَمْ يَقُلْ بَأْسًا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنَا قُلْتُهَا لَمْ أَرِدْ بِهَا إِلَّا عَوْرًا، قَالَ: مَا تَنَاهَتْ دُونَ عَرِيشِ الرَّحْمَنِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى."

ترجمه: د عبد الله بن عامر بن ربیعۀ نه روایت دې هغه د خپل پلار نه روایت کوی هغه ونيلى دي: انتوشى وکړو يو ځوان د انصارو نه وروسته د رسول الله ﷺ نه او هغه په مونځ كښې وو، نو هغه وويل: حمد دى الله لره حمد ډير پاك او د برکت والا او چې برکت ورباندې ايځودى شوى وي لكه څنگه چې تې خوبسوى رب زمونږ او هغه پرې راضى كېږي د كار د دنيا او د اخرت نه هر كله چې فارغ شو رسول الله ﷺ ويى ونيل: څوك دى ويونكى كلمو لره؟ هغه وويل: چوپ شو ځوان، بيا ئې وويل: څوك دى ويونكى كلمو لره؟ هغه بده خبره نده كړې. نو هغه وويل اى د الله رسوله! ما وويلې زما اراده نه وه مگر د خير، هغه وفرمائيل: بندي نه شوې ديخوا د الله د عرش نه چې برکت والا دى او لوى دى.

باب مَنْ رَأَى الْإِسْتِفْتَاحَ بِسُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمَحْمَدِكَ

باب دې په بيان دهغه چا کي کښي استفتاح په سبحانک الله و بحمدک سره

[۷۷۵] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ مُطَهَّرٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَلِيٍّ الرَّفَاعِيِّ، عَنْ أَبِي الْمُتَوَكِّلِ النَّاجِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا قَامَ مِنَ اللَّيْلِ كَبَّرَ، ثُمَّ يَقُولُ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمَحْمَدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ، ثُمَّ يَقُولُ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، ثَلَاثًا، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ كَبِيرًا، ثَلَاثًا، أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ مِنْ هَمْزِهِ وَنَفْخِهِ وَنَفْثِهِ، ثُمَّ يَقْرَأُ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا الْحَدِيثُ يَقُولُونَ هُوَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ الْحَسَنِ، مُرْسَلًا وَهُمُ مِنْ جَعْفَرٍ.

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: و و رسول الله صلی الله علیه و آله چې کله به پاخیدلو د شبې الله اکبر به ئې وویل، بیا به ئې وئيله (پاکې ده تالره ای الله او ثنا ده تالره ای الله او برکت والا دی نوم ستا، او لوی دی شان ستا، او نشته لائق د عبادت بغیر د تانه. بیا به ئې وئیل: لا اله الا الله درې دیرش ځل، بیا به ئې وئیل: الله اکبر درې دیرش ځله. زه پناه غواړم په الله باندې چې سمیع او علیم دی د شیطان رتلی شوی نه د وسوسې د هغه نه او د پوکې ده غه نه او توک د هغه نه. بیا به ئې قرأت لوستلو. وئیلی دی ابوداود: او دې حدیث باره کښې وایی دوی: هغه د علی بن علی نه نقل دی او هغه د حسن نه مرسل نقل دی، و هم د جعفر د طرف نه دی.

تخریج حدیث او په دې باندې کلام

په دې باب کښې مصنف دې دعا ته کومو ته چه بعض علماء د دعاء تسبیح په نوم سره موسوم کړې ده، ابو سعید خدری رضی الله عنه او عائشه رضی الله عنها په روایت باندې مرفوعاً نقل دی، په دې دواړو کښې اولنې حدیث خو په سنن اربعه کښې موجود دي، او حدیث عائشه د سنن ثلاثه روایت دي، امام نسائی ددې تخریج نه دې کړې البته حاکم دا مرفوعاً روایت کړې دي، وقال صحیح الاسناد. امام ترمذی رحمته الله په دعا استفتاح کښې صرف هم دا یوه دعا ذکر فرمائیلې ده، د ابو سعید خدری او عائشه رضی الله عنهما دواړو د روایت نه، ددې دواړو د روایتونو په الفاظو کښې چه کوم فرق دي هغه هم دوی نه دي بیان کړې، هغه فرق دا دي چه د ابو سعید خدری رضی الله عنه په روایت کښې «ولا اله غیرک» نه پس نور هم زیات دي لکه چه په سنن ابی داود کښې هم دی، او هغه زیادت دا دي «ثم يقول: الله اكبر كبيرا ثلاثا اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم من همزه ونفخه ونفثه» امام ترمذی رحمته الله فرمائی چه بعض اهل علم دا پوره دعا اختیار کړې ده، خو اکثر اهل علم صرف دومره حصه اختیار کړې ده کوم چه په حدیث عائشه کښې ده، یعنی «ولا اله غیرک» پورې، خو بعض محدثینو چه په هغې کښې امام ابوداود او امام ترمذی هم دي په دې دواړو روایتونو باندې کلام کړې دي، صاحب منهل فرمائی حق دا دي چه دا حدیث په متعدد طرق سره مرفوعاً روایت شوې دي، اگر چه

(۱) سنن الترمذی/ الصلاة ۶۵ (۲۴۲)، سنن النسائي/ الافتتاح ۱۸ (۹۰۱)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱ (۸۰۴)، (تحفة الأشراف: ۴۲۵۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵۰/۳، ۶۹)، سنن الدارمي/ الصلاة ۳۳ (۱۲۷۵) (صحیح)

په بعض طرق کښي دهغه کلام هم دي خو په کثرت طرق سره دضعف انجبار راځي هم دغه شان حضرت په بذل کښي ليکي چه دا دعا د ډيرو صحابه کرامونه نقل ده چه د هغې روايات د دارقطني، بیهقي، سنن سعید بن منصور نه نقل دي، بعض موقوف او بعض مرفوعا، هم دغه شان دا دعا په صحيح مسلم کښي هم موجود ده چه د هغې الفاظ دا دي «أَنْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ كَانَ يَجْهَرُ بِهَذِهِ الْكَلِمَاتِ يَقُولُ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ» او دا مخکښي ذکر شوي چه ابن القيم ددې د ترجيح لس وجوه ذکر کړي دي.

د باب په اول هديت د مصنف نقد

قوله: «قال ابوداود: وهذا الحديث الخ» يعنى پورته ذکر شوي سند صحيح نه دي، «عن علي بن علي عن ابي المتوكل الناجي عن ابي سعيد الخدري» بلکه صحيح دا ده چه علي بن علي دا د حسن بصری نه مرسل روایت کوي بغير د صحابي د ذکر کولو نه، خو حضرت په بذل کښي دجعفر بن سليمان چه د هغه طرف ته مصنف د وهم نسبت کړې دي د کتب رجال نه د هغه ثقافت ثابت کړې دي.

[۷۷۶] حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ عَنَامٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ الْمَلَابِي، عَنْ بُدَيْلِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَفْتَحَ الصَّلَاةَ، قَالَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ»، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا الْحَدِيثُ لَيْسَ بِالشَّاهِرِ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ حَرْبٍ، لَمْ يَرَوْهُ إِلَّا طَلْقُ بْنُ عَنَامٍ، وَقَدْ رَوَى قِصَّةَ الصَّلَاةِ عَنْ بُدَيْلِ جَمَاعَةٌ لَمْ يَذْكُرُوا فِيهِ شَيْئًا مِنْ هَذَا.

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دي هغې ویلي دي: وورسول الله ﷺ چي کله به ئې مونږ شروع کولو وئیل به یې: «پاکي ده تالره ای الله او ثنا ده تالره ای الله او برکت والا دی نوم ستا، او لوی دی شان ستا، او نشته لائق د عبادت بغير د تانه. وئیلی دی ابوداود: او دا حدیث مشهور نه دی د عبد السلام بن حرب نه، نه دی نقل کړی مگر طلق بن غنام او په تحقیق سره نقل کړې ده قصه د مونږ د بدیل نه یو جماعت هغوی هېڅ شی نه دی ذکر کړی په هغې کښي ددې نه.

په حدیث ثاني باندې د مصنف نقد او د هغې جواب

قوله: «قال ابوداود: وهذا الحديث ليس بالشَّاهِرِ عن عبد السلام بن حرب» امام ابوداود رحمه الله په دي حدیث باندې کلام کولو سره فرمائی چه دا حدیث شاذ او غریب دي، دا حدیث دغه شان د بدیل بن میسره نه روایت کولو کښي عبد السلام متفرد دي، او خپله د عبد السلام نه ددې په روایت کولو کښي طلق بن غنام متفرد دي، خو شارحین حدیث لکه چه په بذل المجهود کښي دي، فرمائی چه دا دواړه راویان ثقه دي، عبد الرحمن بن حرب د رجال صحیحین نه دي او طلق بن غنام د بخاری او سنن اربعه د راویانو نه دي، او د ثقه زیادت معنبر وی، حافظ فرمائی «رجال اسناده ثقات ولكن فيه انقطاع» او دلیل د انقطاع دا دي چه

جعفر فریابی دا حدیث په کتاب الصلاة کښې روایت کړې دې چه په هغې کښې داسې دی
 «عن ابی الجوزاء قال ارسلت رسولا الى عائشة يسالها الخ» د دې نه معلومیږي چه د ابو
 الجوزاء او عائشې رضی الله تعالی عنهما ترمنځه واسطه ده خو په دې حدیث کښې د امام بخاری رحمه الله د
 مذهب مطابق خو د انقطاع خبره کولې شو د امام مسلم او جمهورو د مذهب مطابق نه شو
 کولې، ځکه چه کیدې شی ابو الجوزاء عائشې رضی الله تعالی عنهما ته تلو سره د هغې نه بالمشافهه دا
 حدیث اوریدلې وی لاجل امکان اللقاء بسبب وجود المعاصرة بينهما.

بَابُ السَّكْتَةِ عِنْدَ الْإِفْتِتَاحِ

باب دې په بیان د سکتې کي په وخت د افتتاح کي

[۷۷۷] (۱) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ سَمُرَةُ "حَفِظْتُ
 سَكْتَتَيْنِ فِي الصَّلَاةِ: سَكْتَةً إِذَا كَبَّرَ الْإِمَامُ حَتَّى يَقْرَأَ، وَسَكْتَةً إِذَا فَرَعْتُ مِنَ قَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَةِ عِنْدَ الرُّكُوعِ"، قَالَ:
 فَأَنْكَرَ ذَلِكَ عَلَيْهِ عُمَرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ، قَالَ: فَكُتِبُوا فِي ذَلِكَ إِلَى الْمَدِينَةِ إِلَى أَبِي، فَصَدَّقَ سَمُرَةَ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: كَذَا قَالَ
 مُجْمِدٌ فِي هَذَا الْحَدِيثِ: وَسَكْتَةً إِذَا فَرَعْتُ مِنَ الْقِرَاءَةِ.

ترجمه: وئیلی دی سمرة: ما یادی کړی دی د رسول الله صلی الله علیه و آله نه په مانځه کښې دوه سکتې،
 یوه سخته داده چې کله به تکبیر وویل او امام تر قرات شروع کولو پورې، او بله سخته چې
 کله فارغ به شو د فاتحه الكتاب نه او د سورت نه د رکوع په وخت کښې. هغه وئیلی دي: نو
 ددې خبرې انکار وکړو عمران بن حصین، هغه وئیلی دي: دوی ولیکل په دې کښې مدیني
 کښې ابی ته نو هغه د سمرة تصدیق وکړو. وئیلی دی ابوداود: دارنگه وئیلی دی حماد په
 دی حدیث کښې: او یوه سخته دا وه چې کله به فارغ شو د قرات نه.

[۷۷۸] (۲) حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ خَلَّادٍ، حَدَّثَنَا حَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ بْنِ جُنْدُبٍ، عَنِ
 النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ كَانَ يَسْكُتُ سَكَتَيْنِ إِذَا اسْتَفْتَحَ وَإِذَا فَرَعَهُ مِنَ الْقِرَاءَةِ كُلِّهَا، فَذَكَرَ مَعْنَى حَدِيثِ
 يُونُسَ.

ترجمه: د سمرة بن جندب نه روایت دې هغه روایت کوی د نبی صلی الله علیه و آله نه بیشکه هغه وو چې
 دوه سکتې به ئې کولې: چې کله به ئې شروع د مانځه کوله او چې کله به فارغ شو د تول
 قرات نه. نو ذکرېی کړه معنی د حدیث د یونس.

[۷۷۹] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدٌ، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ سَمُرَةَ بْنَ جُنْدُبٍ، وَعُمَرَانُ
 بْنَ حُصَيْنٍ تَذَاكَرَا، فَحَدَّثَ سَمُرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ "أَنَّهُ حَفِظَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَكَتَيْنِ: سَكْتَةً إِذَا كَبَّرَ
 وَسَكْتَةً إِذَا فَرَعَهُ مِنْ قِرَاءَةِ غَيْرِ الْمُغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ سُورَةَ الْفَاتِحَةِ آيَةً"، فَحَفِظَ ذَلِكَ سَمُرَةُ وَأَنْكَرَ عَلَيْهِ
 عُمَرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ، فَكُتِبَ فِي ذَلِكَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ كُتِبَ، فَكَانَ فِي كِتَابِهِمَا أَوْ فِي رَدِّهِ عَلَيْهِمَا: أَنَّ سَمُرَةَ قَدْ حَفِظَ.

۱: سنن الترمذي/الصلاة ۷۴ (۲۵۱)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۲ (۸۴۵)، (تحفة الأشراف: ۴۶۰۹)، مسند احمد
 (۱۱/۵، ۲۱، ۲۳) (ضعيف)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۵۷۶)، مسند احمد (۱۵/۵، ۲۰، ۲۱، ۲۲) (ضعيف)

۳: انظر حديث رقم: (۷۷۷)، (تحفة الأشراف: ۴۵۸۹، ۴۶۰۹) (ضعيف)

ترجمه: بیشکه سمره بن جندب او عمران بن حصین دواړو مذاکره وکړه، حدیث بیان کړو سمره بن جندب، چې بیشکه هغه یادې کړی دی د رسول الله ﷺ نه دوه سکتې: یوه دا وه چې کله به ئې تکبیر وویل، او بله سخته دا وه چې کله به فارغ شو د لوستلو د غیر المفضوب علیهم ولا الضالین نه، دا خبره سمره ته یاده وه او عمران انکار وکړ، نو دواړو لیکل وکړه ابی بن کعب ته نو په خط د هغه کښې هغو دواړو ته او یا په جواب د هغه کښې په دواړو باندې، بیشکه سمره خبره یاده کړې ده.

[۷۸۰] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا سَعِيدٌ بِهَذَا، قَالَ: عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ سَمُرَةَ، قَالَ: "سَكَّتَانِ حَفِظْتُهُمَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ فِيهِ: قَالَ سَعِيدٌ: قُلْنَا لِقَتَادَةَ: مَا هَاتَانِ السَّكَّتَانِ؟ قَالَ: إِذَا دَخَلَ فِي صَلَاتِهِ وَإِذَا فَرَغَ مِنَ الْقِرَاءَةِ، ثُمَّ قَالَ بَعْدُ: وَإِذَا قَالَ: غَيْرِ الْمَفْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ سُورَةَ الْفَاتِحَةِ آيَةً."

ترجمه: د سمره نه روایت دې هغه وئیلی دي: دوه سکتې دي چې ما یادې کړی دی د رسول الله ﷺ نه، هغه وئیلی دی په هغې کې: چې وئیلی دی سعید: مونږ وویل قتاده ته: دا دواړه سکتې کومې دي؟ هغه وویل: کله چې به داخل شو مانځه کښې او چې کله به فارغ شو د قرأت نه، بیا هغه وروسته وویل: او چې کله به ئې وئیله (غیر المفضوب علیهم ولا الضالین).

د مونږ په سکتات کښې روایات او د فقهاء کرامو اختلاف

په روایاتو کښې د څو سکتاتو ذکر راځي چه په هغې کښې سخته عند الافتتاح د صحیحین په روایاتو کښې ثابت ده، او د سنن روایت کوم چه مصنف هم ذکر کړې دي، د سکتین ثبوت د هغې نه کیږي یعنی یوه سخته عند الافتتاح او یوه بعد الفراغ من القراءة، او بیا ددې دویمې سکتې په روایاتو کښې هم اضطراب دي د بعض نه معلومېږي بعد الفراغ من الفاتحة، او د بعض نه معلومېږي بعد الفراغ من القراءة، یعنی مطلق قرأت چه د هغې مطلب دا دي بعد الفراغ من السورة، او یو احتمال دا هم دي چه دوه سکتات مستقل وی یعنی ﴿بعد الفراغ من الفاتحة وبعد الفراغ من السورة﴾ په دې صورت کښې به کل سکتات درې شی، دوه دا او یو عند الافتتاح.

دا خو شو اختلاف من حیث الروایات واما الفقهاء الکرام فهم ایضا مختلفون فی ذلك... پس امام مالک خو مطلقا د سکتې انکار فرمائی د هغه په نزد سخته الافتتاح هم نشته په دې وجه هغه د دعا افتتاح هم قائل نه دي، کما تقدم فی الباب السابق، او امام شافعی او امام احمد د سکتین قائل دي چه په هغې کښې سخته اولی د دعاء افتتاح دپاره ده او سخته ثانیه بعد الفاتحه، خو د سخته ثانیه چه په کوم نوع سره شوافع قائل دی په هغې سره د هغوی مقصد نه حل کیږي ځکه چه هغوی خو دا وائی چه دا دویمه د امام سخته ددې دپاره ده چه مقتدی د فاتحې قرأت او کړې شی خو ددې دپاره سخته طویل پکار ده چه د هغې ثبوت د روایاتو نه نشته د روایاتو نه صرف د سخته لطیفه ثبوت دي، او د احنافو په نزد دا سخته د امام د امین دپاره ده ځکه چه زمونږ په نزد امین په پټه دي، او د حنابلو په نزد دا

سکته د قرأت فاتحه دپاره خو کیدې نه شی ځکه چه هغوی د قرأت خلف الامام فی الجهریه قائل نه دی صرف په سریه کښې قائل دی او ددې سکتې تعلق دې د جهری مونځونو سره، او نه دا سکته د هغوی په نزد د امین دپاره ده ځکه چه د هغوی په نزد امین بالجهر دې «فیمکن ان تكون للفصل بين الفاتحة والسورة» په سکتات باندې کلام په فتح الملهم شرح مسلم کښې هم تفصیلا موجود دې.

ځان پوهه کړه چه ددې بحث ضرورت په قرأت خلف الامام کښې راپېښیږی لهذا دا دې محفوظ اوساتلی شی.

[۷۸۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ عُمَارَةَ، وَحَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ، عَنْ عُمَارَةَ، الْمَعْنَى عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ فِي الصَّلَاةِ سَكَتَ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ، فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا أُتَيْتُ سَكُوتَكَ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ، أَخْبِرْنِي مَا تَقُولُ، قَالَ: اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ كَمَا بَاعَدْتَ بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، اللَّهُمَّ أَنْقِني مِنْ خَطَايَايَ كَالثَّوْبِ الْأَبْيَضِ مِنَ الدَّنَسِ، اللَّهُمَّ اغْسِلْنِي بِالْمَاءِ وَالْبَرْدِ».

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو رسول الله صلی الله علیه و آله چې کله به ئې تکبیر ویلو په مانځه کښې سکته ئې وکړه په مینځ د تکبیر او قرأت کښې. ما وویل هغه ته: زما مور او او پلار دې د تانه قربان شي، ما خبر کړه په چپ کیدلو ستا په مابین د تکبیر او قرأت کښې خبر راکړه ماته چې ته څه وایي؟ هغه وفرمائیل: ای الله لرې والی راولی په مابین زما او زما د گناهونو کښې کې لکه څرنگه چې تا لرې والی راوستی دی په مابین د مشرق او مغرب کښې، ای الله ما پاک کړی د گناهونو زما نه پشان د سپڼی جامې د خبرې نه، ای الله ما وپنځې په واوره او اوبو او په گلن سره.

تشریح: قوله: «حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ... إِذَا كَبَّرَ فِي الصَّلَاةِ سَكَتَ بَيْنَ التَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ...» قال اللهم باعد بيني وبين خطاياي الخ» دا ده دعاء استفتاح چه د هغې حواله زمونږ په نزد په تیر باب کښې ورکړې شوې ده.

قوله: «اللهم اغسلني بالماء والبرد» «برد» دراء په فتحی سره په معنی د گلن

شرح حدیث

دلته یو طالب علمانه سوال دا دې هغه دا چه په کپړه یا بدن صفا کولو کښې چه څومره گرمې اوبه مفید او مددگارې وی دومره یخې نه وی لکه چه ظاهره ده، نو بیا دلته واوره او گلن ولې خاص طور سره اختیار کړې شوې ده، جواب دا دې چه دلته په حدیث کښې د بدن ظاهري خپرو صفاتی خو مراد نه ده دلته خو مقصود د گناهونو او خطایانو ازاله ده چه دا موجب نار دی نو معاصی ته عین د نار درجه ورکولو سره د هغې د ازالې دپاره دا مبردات ذکر کړې شوې دی، کوم چه د ازاله نار دپاره عین مناسب دی، کذا قالوا.

۱: صحیح البخاري للأذان ۸۹ (۷۴۴)، صحیح مسلم للمساجد ۲۷ (۵۹۸)، سنن النسائي للافتتاح ۱۵ (۸۹۶)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱ (۸۰۵)، (تحفة الأشراف: ۱۴۸۹۶)، مسند احمد (۲/۲۳۱، ۴۴۸، ۴۹۴)، سنن الدارمي للصلاة ۳۱ (۱۲۸۰) (صحیح)

باب مَنْ لَمْ يَرَ الْجَهْرَ بِ { بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ }

باب دې په بیان دهغه چا کې نه ویني جهريه بسم الله الرحمن الرحيم باندې

دلته دوه مسئلې دي په مونځ کښې د سورة فاتحه په شروع کښې به « بسم الله »
لوستلې شي يا نه، او که لوستلې شي نو پته يا ښکاره؟

المسئلة الاولى : د فاتحي په اول کښې بسم الله وئيل

د فاتحي په شروع کښې بسمله د امام شافعي رحمته الله په نزد واجب ده بلکه داسې اوبښي چې فرض ده ځکه چې بسم الله د هغه په نزد د فاتحي جزء دي او قرأت فاتحه د هغوی په نزد فرض دي، لهذا « بسم الله » لوستل به فرض وي، او د احناف او حنابله په نزد ددې لوستل مستحب دي، او د امام مالک رحمته الله په نزد ددې لوستل مکروه دي. "يعنى فى الفريضة ورخص فى النافلة"

اصل کښې په دې کښې اختلاف دي چې « بسم الله » د قرآن کریم يا د يو سورة جزء دي يا نه؟ د حضرت امام شافعي رحمته الله په دې کښې دوه اقوال دي يو دا چې د هر يو سورت جزء دي، دويم قول دا دي چې صرف د سورة فاتحه جزء دي او د احنافو او حنابله په نزد دا مستقل يو آيت دي د يو سورت جزء نه دي او دا اختلاف ددې بسم الله نه په علاوه کښې دي کوم چې په سورة النمل کښې دي دې باره کښې د ټولو اتفاق دي چې هغه ددې سورة جزء دي.

المسئلة الثانية : بسم الله په جهريه سره وئيل

يعنى جهريه بالبسملة د جمهور صحابه کرامو او خلفاء راشدينو (کما قال الترمذی) هم دغه شان جمهور علماء احناف وحنابله او اسحاق بن راهويه د عدم الجهر بالبسملة قائل دي، او هم دې طرف ته دي ميلان د امام بخاری، او د يو مختصر شان جماعت لکه عطاء، طاؤس، مجاهد د جهريه بالبسملة د استحباب قائل دي او هم د هغوی نه يو امام شافعي رحمته الله هم دي، علامه زيلعي رحمته الله په نصب الرايه کښې دريم مذهب د تخيير بين الجهر والسر ليکلي دي، او دا چې دا د اسحاق بن راهويه او ابن حزم قول دي او دا خبره خو ظاهره ده چې ددې اختلاف تعلق صلاة جهريه سره دي، په سری مونځونو کښې بسمله بالاتفاق سر ده.

په دې موضوع باندې بعض محدثينو مستقل تصنيفات هم ليکلي دي لکه امام بيهقي رحمته الله او دارقطني وغيره کما فى نصب الراية، وقد بسط هو الکلام عليه اشد البسط بما لا مزيد عليه.

الكلام على دلائل الباب

اوس پاتې شوه مسئله د دلائلو پس هغه په کتاب کښې راروان دي پس د باب اولي روايت کوم چې راروان دي هغه د جمهورو مستدل دي.

[٧٨٢] (١) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُمَرَ، وَعُثْمَانَ كَانُوا يَفْتَتِحُونَ الْقِرَاءَةَ بِ الْحَمْدِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ سُورَةُ الْفَاتِحَةِ آيَةً ٢.

ترجمه: د انس رضی اللہ عنہ نه روايت دي، بيشكه نبي صلی اللہ علیہ وسلم او ابوبكر او عمر او عثمان وو چي افتتاح د قرأت به ئي كوله په (الحمد لله رب العالمين) باندې.
تشریح: قوله: (عن انس رضي الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم وابا بكر وعمر وعثمان) دا حديث په صحيحين كښي هم دغه شان راغلي دي او د مسلم په روايت كښي دا زيادت دي (فلم اسمع احدا منهم يقرأ بسم الله الرحمن الرحيم) د مسلم دا روايت په عدم الجهر بالبسملة كښي صريح دي، او د بخاري په حديث كښي چونكه دا زيادت نشته په دي وجه په دي كښي د عدم الجهر ثبوت په طريق د استنباط دي چه هر كله راوي دا وائي چه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د قرأت ابتداء د (الحمد لله رب العالمين) نه كوله نو ددي نه خپله معلومه شوه چه بسم الله به ئي بالجهر نه لوستله وړاندې په كتاب كښي دويم حديث د عائشي رضي الله عنها راروان دي چه د هغي الفاظ دا دي (كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفتح الصلاة بالتكبير والقراءة ب الحمد لله رب العالمين) ددي نه علاوه د جمهورو سره د عبدالله بن مغفل رضي الله عنه حديث دي كوم چه د سنن ثلاثه روايت دي (عن عبدالله بن مغفل قال سمعني ابي وانا في الصلاة اقول بسم الله الرحمن الرحيم فقال لي يا بني محدث) د ابن عبدالله نوم دلته په روايت كښي مذكور نه دي د هغه نوم يزيدي دي. كما في الطبراني ومسندي ابي حنيفة.

او امام ابوداود د جهر بالبسملة په باره كښي هيڅ صريح حديث نه دي ذكر كړي، البته امام ترمذي د جهر او عدم جهر دواړو دپاره جدا جدا ابواب قائم كړي دي، د جهر په سلسله كښي هغه د ابن عباس رضي الله عنه حديث ذكر كړي دي (قال كان النبي صلى الله عليه وسلم يفتح صلاته بسم الله الرحمن الرحيم) دا حديث اول خو صراحة په جهر باندې دلالت نه كوي، بله دا چه دا روايت ضعيف دي په دي كښي اسماعيل بن حماد راوي ضعيف دي او ابو خالد مجهول دي، او يو بل حديث دي د شوافعو سره، د نعيم بن عبدالله المجرم چه د هغي تخريج امام نسائي او ابن خزيمه او ابن حبان كړي دي (صليت وراء ابي هريرة فقرأ بسم الله الرحمن الرحيم) دا حديث هم اول خو صراحة په جهر باندې دلالت نه كوي پس علامه سندهي ليكي: (لا يدل على الجهر بل على نفس القراءة) او علامه زيلعي فرمائي: الحديث معلل بثلاثة علل... د علل ثلاثة تفصيل په امانى الاحبار كښي كتلي كيدي شي.

او امام دارقطني خو په يو موقع باندې ددي خبرې اعتراف كړي دي، پس په بذر المجهود كښي (ج ٢ ص ٥٣) كښي دي، علامه عيني فرمائي چه بعض حضراتو د دارقطني سره په دي خبره باندې استخلاف كړي دي چه ددي باره كښي يو حديث شته يا نه نو په دي باندې باندې هغه او فرمائيل: ليس فيه حديث صحيح.

١: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٨٢)، وقد أخرجه: صحيح البخاري بالأذان ٨٩ (٧٤٣)، صحيح مسلم الصلاة ١٣ (٣٩٩)، سنن الترمذي الصلاة ٦٨ (٢٤٦)، سنن النسائي بالاتفاق ٢٠ (٩٠٣)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ٤ (٨١٣)، موطا امام مالك الصلاة ٦ (٣٠)، مسند احمد (١٠١/٣، ١١١، ١١٤، ١٨٣، ٢٧٣)، سنن الدارمي الصلاة ٣٤ (١٢٧٦) (صحيح).

[۷۸۳] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ، عَنْ بَدِيلِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ أَبِي الْجَوَّازِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْتَتِحُ الصَّلَاةَ بِالتَّكْبِيرِ وَالْقِرَاءَةِ بِ الْحَمْدِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ سُورَةَ الْفَاتِحَةِ آيَةً ۚ وَكَانَ إِذَا رَكَعَ لَمْ يُشْخِصْ رَأْسَهُ وَلَمْ يُصَوِّبْهُ وَلَكِنْ بَيْنَ ذَلِكَ، وَكَانَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ لَمْ يُسْجُدْ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَائِمًا، وَكَانَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ لَمْ يُسْجُدْ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَائِمًا، وَكَانَ يَقُولُ فِي كُلِّ رُكْعَتَيْنِ التَّحِيَّاتِ، وَكَانَ إِذَا جَلَسَ يَفْرُشُ رِجْلَهُ الْيُسْرَى وَيَنْصِبُ رِجْلَهُ الْيُمْنَى، وَكَانَ يَنْهَى عَنْ عَقِبِ الشَّيْطَانِ وَعَنْ فَرْشَةِ السَّبْعِ، وَكَانَ يَخْتِمُ الصَّلَاةَ بِالتَّسْلِيمِ".

ترجمه: د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دي هغې ویلي دي: و رسول الله ﷺ چې افتتاح د مونځ به ئې کوله په تکبیر سره، او افتتاح د قرأت به ئې کوله په (الحمد لله رب العالمين) سره. او وو چې کله به ئې رکوع کوله سر به ئې نه خکته کولو او نه به ئې نیغ نیولو لکن درمیان به وو، او وو چې کله به ئې سر د رکوع نه اوچت کړو نو سجده به ئې نه کوله تردې چې برابر شی په ولاړه، او وو چې وئیل به ئې په هر دوه رکعاتونو کښې: التحیات، او وو چې کله به کیناستلو نو خوروله به ئې خپله چپه خپه او ودروله به ئې ښې خپه، او وو چې منع به ئې کوله پشان د کیناستلو د شیطان نه، او د لاسونو د خورولو پشان د درنده ځناور نه، او وو چې مونځ ئې ختمولو په سلام سره.

تشریح: قوله: (وَكَانَ يَنْهَى عَنْ عَقِبِ الشَّيْطَانِ وَعَنْ فَرْشَةِ السَّبْعِ) ... د عقب الشیطان نه مراد اقعاء ده چه دهغې باب دخو ابوابو نه روسته مستقل راروان دي (باب الاقعاء بین السجدين) په دې باندې به کلام هم هلته راشی.

[۷۸۴] (۲) حَدَّثَنَا هَنَادُ بْنُ السَّرِيِّ، حَدَّثَنَا ابْنُ قُضَيْلٍ، عَنْ الْمُخْتَارِ بْنِ فُلْفُلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَنْزِلْتُ عَلَى أَنْفَا سُورَةً، فَقَرَأْتُ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوثَرَ سُورَةَ الْكُوثَرِ آيَةً حَتَّى خَتَمَهَا، قَالَ: هَلْ تَذَرُونَ مَا الْكُوثَرُ؟ قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: فَإِنَّهُ نَهْرٌ وَعَدْنِيهِ رَبِّي فِي الْجَنَّةِ".

ترجمه: مختار بن فلفل وایی چې ما اوریدلی دی انس بن مالک نه چې هغه به وئیل: ویلی دی رسول الله ﷺ: نازل شو په ما باندې اوس یو سورت نو ویی لوستلو: بسم الله الرحمن الرحيم انا اعطيناك الكوثر سورۃ الكوثر تردې چې ختم ئې کړو. هغه وویل: ایا تاسو پوهېږئ چې کوثر څه شی دی؟ هغوی وویل: الله او د هغه رسول ښه پوهېږي، هغه وویل: بیشکه هغه یو نهر دی چې ماسره زما رب د هغې وعده کړې ده په جنت کښې.

د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت

قوله: (قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْزَلْتُ عَلَى أَنْفَا سُورَةَ الْخ) دا حدیث په ظاهره د ترجمه الباب سره مناسبت نشته، په دې کښې په جهر یا عدم جهر باندې هیڅ قسم دلالت نه

(۱): صحيح مسلم للصلاة ٤٦ (٤٩٨)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ٤ (٨١٢)، (تحفة الأشراف: ١٦٠٤٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣١/٦، ١١٠، ١٧١، ١٩٤، ٢٨١)، سنن الدارمي للصلاة ٣١ (١٢٧٢) (صحيح)

(۲): صحيح مسلم للصلاة ١٤ (٤٠٠)، الفضائل ٩ (٣٣٠٤)، سنن النسائي للإفتاح ٢١ (٩٠٥)، (تحفة الأشراف: ١٥٧٥)، مسند احمد (١٠٢/٣، ٢٨١)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/تفسير الكوثر (٣٣٥٩)، ويأتي عند المؤلف في السنة برقم: (٤٧٤٧) (حسن)

شی بیا موندلې، البته په تکلف سره په دې کښې دلالت راوتلې شی هغه دا چه رسول الله ﷺ او فرمائیل چه په ما باندې یو سورت نازل شوې دې او بیا د هغې په تشریح کښې رسول الله ﷺ د بسم الله سره سورة «انا اعطیناک الکوثر» اولوستلو، نو گویا وئیلې کیدې شی چه کله د سورة په مصداق کښې بسم الله شامل کړې شی نو بسم الله د سورة جزء شو او دا مسئله د جهر او عدم جهر په دې باندې متفرع ده، خو په دې صورت کښې به ددې مقتضی دا وی چه «بسم الله» جهرا پکار ده کوم چه د ترجمه الباب خلاف دې، نو ددې توجیه دا ده «باب من لم یر الجهر بسم الله الرحمن الرحیم ومن رای الجهر بها» ځکه چه بعض وخت د احد الضدين په ذکر باندې اکتفاء کوی.

[۷۸۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبُ بْنُ لُسَيْرٍ، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، حَدَّثَنَا حُمَيْدُ الْأَعْرَجُ الْمَكِّيُّ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، وَذَكَرَ الْإِفْكَ، قَالَتْ: جَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكُشِفَ عَنْ وَجْهِهِ، وَقَالَ: "أَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ سَوْرَةُ النُّورِ آيَةُ الْآيَةِ"، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا حَدِيثٌ مُنْكَرٌ، قَدْ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ جَمَاعَةٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، لَمْ يَذْكُرُوا هَذَا الْكَلَامَ عَلَى هَذَا الشَّرْحِ، وَأَخَافُ أَنْ يَكُونَ أَمْرًا لِاسْتِعَاذَةٍ مِنْ كَلَامِ حُمَيْدٍ.

ترجمه: ابن شهاب د عروة نه روایت دې کړې دی هغه د عائشې نه، او ذکر ئې کړو افک، هغې وویل: کیناستلو رسول الله ﷺ او خپل مخ ئې ښکاره کړو، او ویی وئیل: (أَعُوذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ) الآیة، وئیلې دی ابوداود: او دا منکر حدیث دی، یو جماعت دا حدیث د زهری نه ذکر کړی دی او دا کلام ئې نه دی ذکر کړی په دې طریقې سره، او زه وپریږم چې وې به امر د استعاذې د کلام د حمید.

تشریح: قوله: «وقال: أعوذ بالسميع العليم من الشيطان الرجيم ان الذين جاءوا بالافك عصابة منكم» (الآیة) دا د حدیث الافک یوه ټکړه ده چه د هغې تفصیل د حدیث په نورو کتابونو صحیحین او ترمذی وغیره کښې دې، قصه ډیره مشهوره ده، د واقعي د راپیښیدو نه پس چه د رسول الله ﷺ د کورنۍ دپاره کوم زبردست امتحان وو، د تهمت صفائی او د عائشې ﷺ د برامت په باره کښې چه کوم آیتونه نازل شوې دی په دې حدیث کښې د هغې ذکر دې، هغه دا چه د برامت په سلسله کښې چه کله په رسول الله ﷺ باندې وحی نازل شوه او رسول الله ﷺ د خپل مخ مبارک نه نقاب لرې کړو کوم چه به هغه د وحی د نزول په وخت په مخ مبارک باندې اچولو، نو رسول الله ﷺ دغه آیتونه د تعوذ نه روستو اولوستل، پس مصنف صرف دومره ذکر کړو.

د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت

د دې حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت په ظاهره هیڅ نه دې، یو مطابقت د دقیق استنباط په طور کیدې شی هغه دا چه په دې موقع باندې رسول الله ﷺ د آیتونو په شروع کښې بسم الله او نه لوستله، که د بسم الله لوستل د سورتونو په ابتداء کښې صرف د تبرک دپاره وې نو رسول الله ﷺ به دلته هم هغه لوستلې وې، معلومه شوه چه د سورتونو په شروع کښې د

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۴۲۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۹۷/۶) (ضعيف شاذ)

بسم الله د جزء كيدو په حيثيت سره لوستلې شي او جر بالبسمله والاختلاف هم په دې باندې متفرع دې (كذا في البذل) دا مناسبت په رابښكلو دې گڼي دا هم وئيلې شي چه د سورتونو په شروع كښي بسم الله د فصل دپاره ده، او دلته د فصل حاجت نه وو، بهر حال يو لحاظ سره د حديث د ترجمه الباب سره مناسبت پيدا شو.

د مصنف د كلام شرح

قوله: « قال ابو داود وهذا حديث منكر » د مصنف غرض د احاديث الافك په ټولو احاديثو باندې نقد كول نه دی هغه خو مشهور او متفق عليه حديث دي، صرف هغه ټكړه چه كومه دلته مذكور ده په هغې باندې اشكال ذكر كوي ځكه چه په روايت مشهوره كښي داسې نه ده چه هغه اولاً تعوذ اولوستلو د هغې نه روستو ئي آيتونه اولوستل بلكه صرف دومره دي « وانزل الله تعالى ان الذين جاثوا بالافك الاية »

باب من جهريها

باب دې په بيان د هغه چا كې چې جهري كړي دي په هغې سره

دا د جهري بالبسمله باب دې په دې كښي مصنف څه صريح حديث نه دي ذكر كړي، مثلاً د ابن عباس هغه حديث دكوم چه امام ترمذي رحمه الله تخریج كړې دي چه د هغې حواله مونږ سره په تير باب كښي راغلې دي، چونكه هغه حديث ډير ضعيف دي، د مصنف د شرط مطابق په ظاهره كښي نه وو په دې وجه ئي هغه دلته نه دي راوړي.

[٧٨٦] (أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ يَزِيدَ الْفَارِسِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعُمَرَ بْنِ عَفَانَ مَا حَمَلَكُمْ أَنْ عَمَدْتُمْ إِلَيَّ بِرِوَاةٍ وَهِيَ مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَإِلَى الْأَنْفَالِ وَهِيَ مِنَ الْمَثَانِي، فَجَعَلْتُمُوهَا فِي السَّبْعِ الطَّوَالِ وَلَمْ تَكْتُبُوا بَيْنَهُمَا سَطْرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ؟ قَالَ عُمَرَانِ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا تَنَزَّلُ عَلَيْهِ الْآيَاتُ فَيَذُوعُ بَعْضُ مَنْ كَانَ يَكْتُبُ لَهُ، وَيَقُولُ لَهُ: ضَرْ هَذِهِ الْآيَةَ فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذَكِّرُ فِيهَا كَذِبًا وَكَذًّا، وَتَنَزَّلُ عَلَيْهِ الْآيَةُ وَالْآيَتَانِ، فَيَقُولُ مِثْلَ ذَلِكَ، وَكَانَتْ الْأَنْفَالُ مِنْ أَوَّلِ مَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ بِالْمَدِينَةِ، وَكَانَتْ بِرِوَاةٍ مِنْ آخِرِ مَا أُنْزِلَ مِنَ الْقُرْآنِ، وَكَانَتْ قِصَّتُهَا شَبِيهَةً بِقِصَّتِهَا فَظَنَنْتُ أَنَّهَا مِنْهَا، فَمِنْ هُنَاكَ وَضَعْتُهَا فِي السَّبْعِ الطَّوَالِ وَلَمْ أَكْتُبْ بَيْنَهُمَا سَطْرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ."

ترجمه: يزيد الفارسي وئيلي دي، چې ما اوريدلى دى د ابن عباس نه، هغه وايي: چې ما وويل عثمان بن عفان ته: تاسو باندې څه باعث وو چې قصد مو وكړو سورة براءة ته او هغه د مثنى نه دى، او انفال ته او هغه د مثنى نه دى تاسو هغه دواړه وگرځول سبع طوالو نه او تاسو ونه ليكه د دواړو په مينځ كښي كړخه د بسم الله الرحمن الرحيم، عثمان وويل: وو نبي ﷺ د هغې نه چې نازلیدل به په هغه باندې ايتونه نو راغونښتلو به ئي بعضي هغه كسان چې ليكل به ئي كول، او فرمائيل به ئي هغه ته: دا ايت كيدو په هغه سورت كښي چې داسې داسې پكښي ذكر دي. او نازلیدل به په هغه باندې يو ايت او دوه ايتونه نو هغه به فرمائيل په مثل د هغې، او وو انفال د اولنو هغه سورتونو نه چې په هغه نازل شوى وو په

مدينه كښې او وو سورة براءة د اخيرنو هغه نو چې نازل شوي دي د قرآن نه، او وه قصه د هغې مشابهه د قصې د هغې سره نو ما گمان وكړو چې دا د هغې نه جزء دي، ددې وجې نه ما هغه كيخودله په سبع طوالو كښې او ما ونه ليكله كړخه د بسم الله الرحمن الرحيم.

په حديث كښې مذكور سوال او جواب او د هر دواړو تشرېح

قوله: (سمعت ابن عباس قال: قلت لعثمان بن عفان الخ) تاسو ته معلومه ده چه د سورة براءة په شروع كښې (بسم الله) ليكلي شوي نه ده او د هر سورة په شروع كښې (بسم الله) ليكلي شوي ده لهذا يو اشكال خو دا شو او دا خبره معلومه ده چه د سورتونو ترتيب داسې دي (خصوصا په اوائل قرآن كښې) لوڼې سورتونه مقدم او واړه مؤخر دي، پس د ټولو نه لوڼې سورة سورة البقرة دي، هغه په ترتيب كښې د ټولو نه اول دي د هغې نه روستو آل عمران وهكذا، په سورة الانفال او براءة كښې دا اشكال دي چه په دي كښې وړوكې سورة سره د وړوكوالي نه مقدم دي او دويم يعنې سورة براءة سره د لوڼې والي نه مؤخر دي، اولنې او دويم اشكال دواړه ترجمان القرآن سيدنا ابن عباس رضي الله عنه د جامع القرآن عثمان رضي الله عنه مخې ته كيخودلو چه ددې څه وجه ده؟

په سوال او د هغې په جواب دواړو باندې د پوهيدلو دپاره ضروري ده چه اول په دي باندې خان پوهه كړې شي چه علماء او قاريانو د قرآن كريم د سورتونو د وړوكوالي او لوڼې والي په اعتبار سره درې حصې كړې دي پس د شروع حصه چه په هغې كښې اته سورتونه دي، د سورة البقرة نه تر سورة البراءه پورې دي ته سبع طوال (١) بيا ددې نه روستو يولس سورتونه داسې دي كوم چه په سلو آيتونو يا ددې نه په زيات باندې مشتمل دي هغې ته ذوات المثين وئيلې شي، د هغې نه روستو شل سورتونه داسې دي چه د هغې آيتونه د سلو نه كم دي هغې ته مثاني وئيلې شي، او د هغې نه پس اخري شپږ اويا سورتونو ته مفصل وئيلې شي، ددې تمهيد نه روستو اوس په اشكال باندې خان پوهه كړئ، هغه دا چه ددې ترتيب تقاضه دا وه چه په سبع طوال كښې په ځانې د انفال صرف سورة براءة كيخودلې شوې وې ځكه چه د سورة براءة ننه پس بلكه وړاندې تلو سره د مثين د سلسله ختميدو نه پس د كوم ځانې نه چه مثاني شروع كيږي هلته كيخودلې شي ځكه چه د سورة براءة آيتونه يو سل او ديرش او د سورة انفال آيتونه صرف پنځه اويا دي، ددې شمار خو په مثين كښې هم كيدل نه دي پكار پاتې لا دا چه په سبع طوال كښې، د جواب حاصل دا دي چه ستا اشكال مېنې دي په دي باندې چه ستا دا خيال دي چه انفال او براءة دوه مستقل سورتونه دي، حال دا چه دا يقيني نه ده ځكه چه نه خو رسول الله ﷺ مونږ ته د براءة په شروع كښې د (بسم الله) ليكلو حكم فرمائيلې وو چه د هغې نه مونږ په دي باندې پوهه شوې وې چه دا مستقل سورة دي، او دا ئې ارشاد او فرمائيلو چه براءة د انفال جزء دي، او چونكه مضمون د دواړو

(١) سره ددې چه اته دي خو سبع طوال ورته په دي وجه وائي د اخري دوه سورتونو يعنې انفال او براءة دوه كيدل متيقن نه دي، ١٢

سورتونو یو شان دې په دې وجه مونږ دواړه متصلاً یوځانې کښې بغیر د بسم الله نه اولیکلو، اوس دا چه ددې برعکس شي ولې اونکړل انفال به شي د وړوکوالی د وجې نه مؤخر کړې وې او براءة به شي د لوڼې والی د وجې نه مقدم کړې وې نو هغه په دې وجه چه انفال په نزول کښې په براءة باندې مقدم وو په دې وجه په وضع کښې هم هغه مقدم کړې شو، ددې تقریر نه د دواړو اشکالاتو جواب راوتلو، د ﴿بسم الله﴾ نه لیکلو جواب دا چه زمونږ ددې خبرې یقین هم نه وو چه د براءة نه مستقل سورة شروع کیږي، او احتمال ثانی یعنی د دوه سورتونو د مستقل کیدو تقاضه اگر چه دا وه چه براءة مقدم کړې شوې وې په انفال باندې، خو د ترتیب نزول رعایت مانع شو د داسې کولو نه، والله تعالی اعلم، شارحین حدیث او مفسرینو د خپل خپل ذوق مطابق اشکال او جوابات لیکلي دي، حضرت اقدس تهانوی رحمته الله هم په بیان القرآن کښې داسې لیکلي دي، مونږ په هغې کښې د مختصر نه مختصر تقریر لره اختیار کړو.

قوله: ﴿ضع هذه الآية في السورة التي يذكر فيها كذا وكذا الخ﴾ یعنی کوم آیتونه چه په رسول الله صلی الله علیه و آله باندې نازلیدل، رسول الله صلی الله علیه و آله به خپل کاتبین وحی ته فرمائیل چه دا آیت په دې سورة کښې اولیکه چه په هغې کښې دا مضمون دي، او دا آیت په دې سورة کښې اولیکه چه په هغې کښې دا مضمون دي، ددې نه علماء کرامو دا ثابته کړې ده چه د آیتونو ترتیب توقیفی دي یعنی د شارع د طرف نه متعین دي په خلاف د ترتیب سور چه هغه د صحابه کرامو اجتهادی عمل دي.

[۷۸۷] (۱) حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَبِيٍّ، حَدَّثَنَا مَرْوَانُ يَعْنِي ابْنَ مُعَاوِيَةَ، أَخْبَرَنَا عَوْفُ الْأَعْرَابِيِّ، عَنْ يَزِيدَ الْفَارِسِيِّ، حَدَّثَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ، بِمَعْنَاهُ، قَالَ فِيهِ: فَقُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَبَيِّنْ لَنَا أَنَّهَا مِنْهَا، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ الشَّعْبِيُّ، وَأَبُو مَالِكٍ، وَقَتَادَةُ، وَثَابِتُ بْنُ عَمْرٍاءَ: إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكْتُبْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ حَتَّى تَزَالَ سُورَةُ النَّمْلِ هَذَا مَعْنَاهُ.

ترجمه: حدیث بیان کړې دي مونږ ته ابن عباس په معنی د هغې سره، هغه پکې ویلي دي وفات شو رسول الله صلی الله علیه و آله او بیان شي نه کړو مونږ ته چي دا د هغې نه دي. وثیلی دی ابوداؤد: وثیلی دی شعبی او ابو مالک او قتادة او ثابت بن عمارة: بیشکه نبی صلی الله علیه و آله نه وه لیکلی بسم الله الرحمن الرحیم تردي چي نازل شو سورة النمل، دا معنی د دي ده.

شرح حدیث مع انفال او جواب

قوله: ﴿ان النبي صلى الله عليه وسلم لم يكتب بسم الله الرحمن الرحيم حتى نزلت سورة النمل﴾ یعنی رسول الله صلی الله علیه و آله به د سورتونو په شروع کښې ﴿بسم الله﴾ نه لیکله تردي چه سورة نمل پرې نازل شو د هغې نه روستو شي د سورتونو په شروع کښې بسم الله لیکل شروع کړل، په سورة نمل کښې د سلیمان عليه السلام د هغه خط ذکر دي کوم چه هغه د بلقیس په نوم باندې لیکلي وو چه د هغې په شروع ﴿بسم الله الرحمن الرحيم﴾ وو.

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۹۸۱۹) (ضعيف)

دا خو ددې حديث معنى شوه خو په دې باندې دا اشكال دې چه د دې نه روستو راتلونكى حديث ابن عباس رضي الله عنه كښې دى. (كان النبي صلى الله عليه وسلم لا يعرف فصل السورة حتى تنزل عليه بسم الله الرحمن الرحيم) خكه چه ددې نه معلومېږي چه په رسول الله صلى الله عليه وسلم باندې به د هر سورة په شروع كښې (بسم الله) نازلېده، او هغه ته به د يو سورة د شروع كيدو علم د بسم الله د نزول نه كيدو چه اوس ددې ځانې نه سورة شروع كيږي.

جواب د دې اشكال جواب دا دې چه په دې اول حديث كښې د كتابت بسمله نفى ده، د نزول نفى پكښې نشته، كيدې شى چه بسم الله خو به نازلېده خو رسول الله صلى الله عليه وسلم به نې په شروع كښې د ليكلو حكم نه كولو، او د سورة نمل د نزول نه روستو به نې د ليكلو حكم كولو، او يو بل جواب دا دې چه د (لم يكتب) نه مراد (في اوائل السور) نه دې، (بل في الكتب والرسائل) يعنى د خطونو او ليك په شروع كښې به هغه د سورة النمل د نزول نه مخكښې بسم الله نه ليكله، او ددې سورة د نازلېدو نه پس به رسول الله صلى الله عليه وسلم د خطونو په شروع كښې بسم الله ليكله.

[٧٨٨] (١) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ السَّرِّجِ، وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَرْوَزِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ قُتَيْبَةُ فِيهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَعْرِفُ فَصْلَ السُّورَةِ حَتَّى تَنْزَلَ عَلَيْهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ"، وَهَذَا الْفُطْرُ ابْنُ السَّرِّجِ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلي دي: وو نبي صلى الله عليه وسلم چې نه نې پېژندلو فصل د سورة تردې چې نازل شو په هغه باندې بسم الله الرحمن الرحيم اودا الفاظ د ابن السرح دى.

بَابُ تَخْفِيفِ الصَّلَاةِ لِلْأَمْرِ بِحَدَّثِ

باب دې په بيان د تخفيف د مانځه كې د وجې د يو كار نه چې پېڅ شي

يعنى د يو عارض د راپېښيدو په وجه باندې مونځ مختصر كول

[٧٨٩] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ، وَبِشْرُ بْنُ بَكْرِ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنِّي لَأَقُومُ إِلَى الصَّلَاةِ وَأَنَا أَرِيدُ أَنْ أَطُولَ فِيهَا، فَاسْمَعُ بَكَاءَ الصَّبِيِّ فَأَتَجَوَّزُ كَرَاهِيَةً أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمِّهِ".

ترجمه: د عبد الله بن ابى قتادة نه روايت دې هغه روايت كوى د خپل پلار نه هغه وئيلي دي چې فرمائيلى دى رسول الله صلى الله عليه وسلم: بيشكه زه پاڅېږم مانځه ته او زما اراده دا وى چې اوږدې وكرم نوزه واورم ژر د ماشوم نوزه تخفيف وكرم په هغې كښې، د وجې د بد گنړلو نه چې په امت باندې سختى وكرم.

تشرېح: قوله: (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لاني لا قوم الى الصلاة وانا اريد ان اطول فيها فاسمع بكاء الصبي فاتجوز الخ) رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائى چه ډير كرتنه زه د مونځ دپاره اوږدېږم

(١) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٥٥٨٤، ١٨٦٧٨) (صحيح)

(٢) صحيح البخاري/الأذان ٦٥ (٧٠٧)، ١٦٣ (٨٦٨)، سنن النسائي/الإمامة ٣٥ (٨٢٦)، سنن ابن ماجه/الإمامة الصلاة ٤٩

(٩٩١)، (تحفة الأشراف: ١٢١١٠)، وقد أخرجه: (حم ٣٠٥/٥) (صحيح)

او د مخکښې نه مې اراده د مونځ د اوږدولو وی خو د یو ماشوم د ژړا او از واورم (چه د هغه مور په مونځ کښې شریکه وی) په دې وجه مونځ مختصر کړم چه د ماشوم مور ته به تکلیف وی.

(د اطالة الركوع للجائي مسئله)

د حدیث د ترجمه الباب سره مطابقت ظاهر دې، ددې حدیث نه بعض علماء کرامو په یوه بله مسئله باندې استدلال کړې دې یعنی اطالة الركوع للجائي، پس خطابی فرمائی چه ددې نه معلومه شوه چه امام ته که د رکوع په حالت کښې دا محسوس شی چه یو سړې مونځ ته د شرکت دپاره راروان دې نو امام د هغه د ادراک رکعت دپاره رکوع اوږدولې شی، ځکه چه د یو دنیوی مصلحت دپاره مونځ مختصر کیدې شی نو د دیني مصلحت دپاره هغه ولې نه شی اوږدولې، مسئله مختلف فیه ده، علامه عینی رحمته الله فرمائی چه بعض علماء لکه شعبي، حسن بصری او عبدالرحمن بن ابی لیلی دې ته جائز وئیلې دی او هم دا رانې د امام احمد، اسحاق او ابو ثور هم ده، خو د یو قید سره چه «ما لم یثق علی اصحابه» او د جمهور علماء ثلاثه په نزد داسې کول جائز نه دی،^(۱) د شوافعو په دې کښې دوه اقوال دی «قال الحافظ عند الشافعية فيه اختلاف وتفصيل» د جمهورو د طرف نه د خطابی د استدلال جواب دا دي چه دا استدلال بې محل او قیاس مع الفارق دې یعنی تطویل لره په تخفیف باندې قیاس کول، د تخفیف اتمه د مخکښې نه مامور او مکلف دی، نو بیا تطویل په دې باندې څنگه قیاس کیدې شی.

باب مَا جَاءَ فِي نَقْصَانِ الصَّلَاةِ

باب دې په بیان دهغي حکي چې راغلي دي په بيان د نقصان د مانعه حکي

[۷۹۶] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بَكْرِ بْنِ أَبِي مَرْزُوقٍ، عَنْ ابْنِ عُجْلَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو الْمُزَنِيِّ، عَنْ عُمَارِ بْنِ يَاسِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "إِنَّ الرَّجُلَ لَيَنْعَرِفُ وَمَا كُتِبَ لَهُ إِلَّا عَشْرُ صَلَوَاتٍ تَسْعَاهُ مُمْنَهَا سَبْعُهَا سُدَّ مَخْمُهَا رُبْعُهَا ثَلَاثُهَا نِصْفُهَا".

ترجمه: د عمار بن یاسر نه روایت دې هغه وئیلې دي چې ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه به وئیل: بیشکه سړی فارغېږي او نه وي لیکل شوی د هغه لپاره مگر لسمه حصه د مونځ، نهمه حصه، اتمه حصه، اومه حصه، شپږمه حصه، پنځمه حصه، څلورمه حصه، دریمه حصه، نیم د هغې.

^(۱) په بذل کښې لیکي چه زمونږ په نزد د امام اطالة الركوع کول که صرف د ادراک رکعت دپاره وی نه د الله د الله پاک د تقرب دپاره نو دا مکروه تجریمی دي او ډیر د خطري څیز دي خو ددې په وجه باندې به کافر نه وي ځکه چه ددې اطالة د هغه غرض د غیر الله عبادت نه دي، او یو قول دا دي چه که د راتلونکي سره د امام پیژنگلو نه وي نو بیا هیڅ باک نشته، خو اصح دا ده چه په دې صورت کښې هم ددې ترک اولی دي او هغه چه وړاندې د عبدالله بن اوفی په روایت کښې راځي «ان النبي صلي الله عليه وسلم كان يقوم في الركعة الاولى من صلاة الظهر حتى لا يسمع وقع قدم» د دې جواب دا دي چه ددې په سند کښې یو راوی مجهول دي او یا مؤول دي چه دلته تطویل صلاة مراد نه دي بلکه د مونځ په شروع کولو کښې انتظار مراد دي^(۱۲)

^(۲) سنن النسائي لاکبري: کتاب السهو ۱۳۰ (۶۱۲)، (نحلة الأشراف: ۱۰۳۵۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۲۱/۴) (حسن)

تشریح: قوله: «عن عمار بن یاسر قال» د حدیث مطلب واضح دې چه د خشوع او خضوع د کمی او زیادت په اعتبار سره د مونځ په ثواب کښې کمی او زیاتې کیږي، په خشوع او خضوع کښې چه خومره کمال وی په ثواب کښې به هم دومره اضافه وی، او په دې کښې چه خومره نقصان وی دومره به په ثواب کښې هم کمی راځي، پس د بعض دپاره عشر ثواب لیکلې شی او د بعض دپاره د ثواب نهمه حصه او د چا دپاره د ثواب اتمه حصه او د چا دپاره اوومه حصه. وهکذا.

د خشوع فی الصلاة په حکم کښې اختلاف علماء

زه واثم چه ددې حدیث نه معلومیږي چه په مونځ کښې خشوع فرض نه ده او د کمال سبب ضرور دې، او که فرض وي نو بیا مونځ صحیح کیدل هم نه وو پکار، امام بخاری رحمته الله علیه هم باب الخشوع فی الصلاة ترجمه قائم کړې ده، حافظ فرمائی چه امام نووی رحمته الله علیه په دې باندې اجماع نقل کړې ده، او محب طبری ددې توجیه دا کړې ده چه د هغه مراد دا دې چه فی الجملة په مونځ کښې د خشوع کیدل ضروری دی نه په ټول مونځ کښې، او ابن بطال فرمائی چه خشوع فی الصلاة فرض ده خو هغه ورسره دا هم وئیلې دی چه د خشوع نه مراد دا دې چه مونځ صرف د الله پاک د رضا د حاصلولو دپاره او کړی یعنی د خیالاتو نه راتلل او د حضور قلب حاصلیدل د خشوع نه مراد نه دې ځکه چه دا څیز غیر اختیاری دې. (۱) ملخصاً من الفتح) خلاصه دا شوه چه د خشوع نه مراد که د نیت برابر والې وی یعنی صرف د الله پاک دپاره مونځ کول نو بیا خو دا بالاجماع فرض دې او که ددې نه مراد سکون او حضور قلب او انتفاء خواطرو وی نو هغه د جمهورو په نزد صرف موجب فضل و کمال دې نه واجب، البته بعض علماء لکه قاضی حسین او ابو زید مروزی نه ددې وجوب منقول دې.

باب فی تخفیف الصلاة

باب دې په بیان د تخفیف د مونځ کښې

په دې باب کښې مصنف د معاذ بن جبل رضی الله عنه د مونځ واقعه ذکر کړې ده دا حدیث په ابواب الامامة کښې د «امامة من صلى بقوم وقد صلى تلك الصلاة» د لاندې تیر شوې دې، په دې باندې دې کلام هم هلته او کتلې شی.

[۷۹۰] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا سُهَيْبَانُ، عَنْ عَمْرِو، وَسَمِعَهُ مِنْ جَابِرٍ، قَالَ: "كَانَ مُعَاذٌ يُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُؤْمِنُ، قَالَ مَرَّةً: ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُصَلِّي بِقَوْمِهِ، فَأَخْبَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الصَّلَاةِ، وَقَالَ مَرَّةً: الْعِشَاءُ، فَصَلَّى مُعَاذٌ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ جَاءَ يُؤْمِنُ قَوْمَهُ فَقَرَأَ الْبَقَرَةَ، فَأَعْتَذَلَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ، فَصَلَّى، فَقِيلَ: نَأْفَقْتَ يَا فُلَانُ، فَقَالَ: مَا نَأْفَقْتُ، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنْ مُعَاذًا يُصَلِّي مَعَكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُؤْمِنُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَإِنَّمَا نَحْنُ أَصْحَابُ تَوَاضِعٍ وَتَعَمُّلٍ بِأَيْدِينَا، وَإِنَّهُ جَاءَ يُؤْمِنُ فَقَرَأَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، فَقَالَ: يَا مُعَاذُ، أَفَتَأْنِ أَنْتَ، أَفَتَأْنِ أَنْتَ، أَفَرَأَ بَكَدَا، أَفَرَأَ بَكَدَا، قَالَ أَبُو الزُّبَيْرِ: بِ سَمِعَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، وَاللَّيْلُ إِذَا يُعْشَى". فَذَكَرْنَا لِعَمْرِو، فَقَالَ: أَرَأَيْتَ قَدْ ذَكَرْتُ.

(۱) انظر حديث رقم: (٦٠٠)، (تحفة الأشراف: ٢٥٣٣) (صحيح)

ترجمه: وو معاذ چې مونږ ته کولو د نبی ﷺ سره، بیا به واپس شو امامتی به ئې کوله مونږ ته. کله به ئې وئیل: بیا به واپس شو مونږ به ئې کولو خپل قوم. وروسته کړو نبی ﷺ مونږ یوه شپه. او کله به ئې وئیل: د ماسخوتن. نو مونږ وکړو معاذ د رسول الله ﷺ سره، بیا راغلو چې امامت ئې کولو خپل قوم ته نو ویی لوستله بقره نو جدا شو یو سری د قوم نه او مونږ ئې ځانله وکړو، نو هغه ته وویل شول: ته منافق شوی ای فلانی! هغه وویل: منافق شوی نه یم، نو راغی رسول الله ﷺ ته هغه وویل: بیشکه معاذ مونږ کوی تاسره بیا واپس کېږی او امامت کوی مونږ ته ای د الله رسوله! او بیشکه مونږ ځاوندان د اوبو یو او کارونه کوو په لاسونو باندې، او بیشکه دا راغی امامت ئې کولو مونږ ته نو ویی لوستله سورة البقرة، نو هغه ورته وفرمائیل: ای معاذ ایا قتنه اچونکی ته؟ ایا فتنه اچونکی ئې ته؟ ولوله فلانی، ولوله فلانی. وئیلی دی ابو الزبیر: سبح اسم ربک الاعلیٰ، واللیل اذا یغشی. نو مونږ ذکر وکړو عمرو ته هغه وویل: زما گمان دی چې هغه ذکر کړی دی هغه.

تشریح: قوله: ﴿حدثنا احمد بن حنبل حدثنا سفیان عن عمرو بن دینار﴾ په دې حدیث کې د سفیان استاذ عمرو بن دینار دې او د عمرو بن دینار په روایت کې د سورتونو تعیین نشته خو سفیان ته دا روایت د ابو الزبیر نه هم رسیدلې دې او د هغه په روایت کې د سورتونو تعیین وو، په دې وجه سفیان عمرو بن دینار ته عرض اوکړو چه زمونږ دویم استاذ یعنی ابو الزبیر د سورتونو تعیین کړې دي او تانه دې کړې نو په دې باندې هغه اوفرمائیل چه او ماته هم یادېږی چه سیدنا جابر رضی الله عنه (چه د عمرو بن دینار استاذ دې) ددې سورتونو نومونه اخستلي وو.

[۷۹۱] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا طَالِبُ بْنُ حَبِيبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ جَابِرٍ، يُحَدِّثُ، عَنْ حَزْمِ بْنِ أَبِي كَعْبٍ، أَنَّهُ أَمَى مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ وَهُوَ يُصَلِّي بِقَوْمٍ صَلَاةَ الْمَغْرِبِ فِي هَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا مُعَاذُ لَا تَكُنْ قَتَاثًا، فَإِنَّهُ يُصَلِّي وَرَاءَكَ الْكَبِيرُ وَالضَّعِيفُ وَذُو الْحَاجَةِ وَالْمُسَافِرُ.

ترجمه: د حزم بن ابی بن کعب نه روایت دې بیشکه هغه راغی معاذ بن جبل ته او هغه مونږ کولو قوم ته د ماښام په دې خبر کېږی، هغه وئیلی دي: چې وفرمائیل رسول الله ﷺ ای معاذ ته مه کېږه فتنه اچونکی، بیشکه مونږ کوی وروسته ستا نه بوډا او کمزوری او د حاجت والا او مسافر هم.

[۷۹۲] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ زَاهِدَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِرَجُلٍ: "كَيْفَ تَقُولُ فِي الصَّلَاةِ؟ قَالَ: أَتَشْهَدُ، وَأَقُولُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْجَنَّةَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ، أَمَا إِنِّي لَا أَحْسِنُ دُنْدَنَّاكَ وَلَا دُنْدَنَّهُ مُعَاذُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حَوْلَاهُ دُنْدَانِ."

ترجمه: ابو صالح روایت کوي د بعضو ملگرو د رسول الله ﷺ نه، هغه وايي: چې وویل نبی ﷺ یو سری ته: ته په مانځه کېږی څه وايي؟ هغه وویل: زه تشهد وایم او بیا دا وایم: ای

۱: تهرده به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۳۳۹۹) (منکر)

۲: تهرده به ابو داود، مسند احمد ۵۷۴/۳، (تحفة الأشراف: ۱۵۵۶۵)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/ لائحة الصلاة ۳۶ (۹۱۰) (صحیح)

الله زه سوال کوم تانه د جنت، او پناه غواړم تا پورې د اور نه، هر چي زه یم ښه مې یاده نه ده لهجه او اواز ستا او نه لهجه د معاذ (چه زمونږ امامتی کوی)، نو وویل نبی ﷺ: د دېنه گیر چاپېره مونږ اواز کوو (یعنی د جنت دعاگانې غواړو).

تشریح: قوله: ﴿اما انی لا احسن دندنتک ولا دندنة معاذ فقال النبی صلی الله علیه وسلم حولها ندندن﴾ (۱) د حدیث مضمون دا دی چه یو سړی د رسول الله ﷺ نه تپوس او کړو چه ته په مونځ کښې څه لولې هغه اووې چه زه تشهد لولم او بیا دا دعا کوم ﴿اللهم انی اسئلك الجنة واعوذبک من النار﴾ بیا هغه د معذرت په طور عرض او کړو یا رسول الله ﷺ ماته صحیح معلوم نه دی چه تاسو څه لولئ بس زه خو دا مختصر شان دعا لولم، مطلب دا وو چه اصل خو هغه دې کوم چه تاسو لولئ خو زه دا لولم، په دې باندې رسول الله ﷺ او فرمائیل چه بس صحیح ده مونږ هم دا لولو او داسې دعا کوو، ﴿دندنة﴾ هغه کلام ته وئیلې شی چه اوریدلې خو شی خو څوک پرې پوهیږي نه چه هغې ته گنگوسی وئیلې شی (خو چه کله مونږ په اردو کښې وایو چه "لال گنگارها ہے یاد تارها ہے" نو معنی دا وی چه ډیر زوردار تقریر کوی، ددې حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت یعنی تخفیف صلاة واضح دې ځکه چه په دې کښې ډیره مختصر دعا کړې شوې ده.

[۷۹۳] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَبِيبٍ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَجْلَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِقْسَمٍ، عَنْ جَابِرٍ، ذَكَرَ قِصَّةَ مُعَاذٍ، قَالَ: وَقَالَ يُعْنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْقَائِلِ: "كَيْفَ تَعْنَهُ يَا ابْنَ أَبِي؟ إِذَا صَلَّيْتَ؟ قَالَ: أَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَأَسْأَلُ اللَّهَ الْجَنَّةَ، وَأَعُوذُ بِهِ مِنَ النَّارِ، وَإِنِّي لَا أَذْهَبُ مَا دَنْدَنْتُكَ وَلَا دَنْدَنَتُهُ مُعَاذٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي وَمُعَاذٌ حَوْلَ هَاتَيْنِ، أَوْ نَحْوَهُذَا".

ترجمه: د جابر رضی الله عنه نه روایت دی. ذکر ئې کړه قصه د معاذ. هغه وئیلې دي: وفرمائیل هغه: یعنی نبی ﷺ خوان ته. څنگه کوي ته اې وراره کله چې ته مونځ کوي؟ هغه وویل: زه لولم سورة فاتحه او د الله نه سوال کوم د جنت، او پناه ترېنه غواړم د اور نه او زه نه پوهېږم ستا په لهجه او نه په لهجه د معاذ، نو وویل رسول الله ﷺ: زه او معاذ ددې دواړه نه چاپېره یو. او یا په مثل د دې ئې او وئیل.

[۷۹۴] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّيْتَ أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ الضُّعُفَ وَالسَّقِيمَ وَالْكَبِيرَ، وَإِذَا صَلَّيْتَ لِنَفْسِكَ فَلْيَطْوِلْ مَا شَاءَ".

(۱) او ددې نه په وړاندې روایت کښې حولها هاتین مذکور دي، د هاتین نه مراد خو ﴿کلمتین﴾ دی کوم چه پورته په دعا کښې ذکر شو په یو کښې د جنت طلب او په دویم کښې د جهنم نه پناه او یا د هاتین نه مراد خپله جنت او جهنم دی یعنی مونږ هم ددې دواړو کلماتو یعنی جنت او جهنم نه تاوېږو او دا یادوو د یو طلب او د بل نه پناه غواړو.

(۲): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۲۳۹۱)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۳۰۲/۳) (صحیح)

(۳): صحیح البخاري للأذان ۶۲ (۷۰۳)، سنن النسائي للإمامة ۳۵ (۸۲۴)، (تحفة الأشراف: ۱۳۸۱۵)، وقد أخرجه: صحیح مسلم للصلاة ۳۷ (۴۶۷)، سنن الترمذي للصلاة ۶۳ (۲۳۶)، موطا امام مالك للصلاة الجماعة ۴ (۱۳)، مسند أحمد (۲۵۷/۲)، ۲۷۱، ۳۱۷، ۳۹۳، ۴۸۶، ۵۰۲، ۵۳۷ (صحیح)

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه روايت دي بيشكه نبي ﷺ ويلي دي: كله چي مونځ كوي يو كس ستاسو نه خلقو ته نو تخفيف دي وكړي بيشكه په هغوي كښي ضعيف او مريض او بوډا وي، او چي كله خانله مونځ كوي نو اوږد دي كړي څومره چي ئي خوښه وي.

[٧٩٥] (١) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ فَلْيُخَفِّفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ السَّقِيمَ وَالشَّيْخَ الْكَبِيرَ وَذَا الْحَاجَةِ".

ترجمه: د ابو هريرة رضي الله عنه نه روايت دي، بيشكه نبي ﷺ وويل: كله چي مونځ كوي يو كس ستاسو نه نو تخفيف دي وكړي ځكه چي په هغوي كښي مريض او بوډا او د حاجت والا وي.

باب مَا جَاءَ فِي الْقِرَاءَةِ فِي الظُّهْرِ

باب دي په بيان دهغي كې چي راغلي دي د ماسپڅين د قراءت باره كې

د دي ځاني نه ابواب القراءة في الصلاة شروع كيږي.

د قراءات في الصلاة په حكم كښ د علماء كرامو اختلاف

خان پوهه كړه چه قراءة في الصلاة عند الجمهور والائمة الاربعة ركن او فرض دي بيا وړاندي تفصيل دي، فعند الشافعي واحمد في جميع الركعات وعند مالك في الاكثر، او عند الحنفي في ركعتين وعند زفر والحسن البصري في ركعة واحدة. او د ابوبكر بن الاصم او سفيان بن عيينه او ابن عليه په نزد قراءة في الصلاة فرض نه دي بلكه سنت دي، او يو قول په دي كښي هغه دي كوم چه د ابن عباس او عمر رضي الله عنه نه نقل دي چه په سري مونځونو كښي قرات نشته، خو د ابن عباس رضي الله عنه نه چه رجوع ثابت ده د هغي تفصيل په دريم باب كښي راځي.

محل قراءات كوم ركعتونه دي

زمونږ د فقهاء كرامو تر مينځه اختلاف دي چه محل د قرات كوم دوه ركعتونه دي، راجح قول دا دي چه ركعتين اولين دويم قول دي مطلقا ركعتين كه اوليين وي يا اخريين، په دي باندې بحث او دلائل په بذل المجهود كښي په حديث د السبي في الصلاة د لاندې مذكور دي.

[٧٩٧] (٢) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، وَعُمَارَةُ بْنُ مَيْمُونٍ، وَحَبِيبٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: "فِي كُلِّ صَلَاةٍ يُقْرَأُ، فَمَا أَسْمَعُنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْمَعُنَاكُمْ، وَمَا أَخْفَى عَلَيْنَا أَخْفَيْنَا عَلَيْكُمْ".

ترجمه: د عطاء بن ابي رباح نه روايت دي، بيشكه ابو هريرة ويلي دي: په هر مانځه كښي قرات دي كوم ئي چي مونږ ته اورولي دي مونږ ئي تاسو ته اوروو او كوم ئي چي مونږ نه پټ كړي دي مونږ ئي پټوو په تاسو.

١: تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٣٣٠٤، ١٥٢٨٨) (صحیح)

٢: صحیح مسلم للصلاة ١١ (٣٩٦)، (تحفة الأشراف: ١٤١٧٢)، وقد أخرجه صحيح البخاري للأذان ١٠٤ (٧٧٢)، سنن النسائي للاقتراح ٥٤ (٩٧٠)، مسند احمد (٢/ ٢٥٨، ٢٧٣، ٢٨٥، ٣٠١، ٣٤٨، ٤١١، ٤١٦، ٤٣٥، ٤٨٧) (صحیح)

تشرېح: قوله: «ان ابا هريرة قال في كل صلاة يقرأ الخ» سيدنا ابو هريره رضي الله عنه فرماني چه په هر يو مونځ کښې قرأت وي (په بعض کښې سرا او په بعض کښې جهرا) بس په کوم مونځونو کښې چه رسول الله ﷺ مونځ ته قرأت اورولې دې هغه به تاسو ته هم جهرا کوو او په کوم کښې چه ئې قرأت پټ کړې دې په هغې کښې به مونځ هم اخفاء کوو «في كل صلاة يقرأ» دوه مطلبه کيدې شي، يو دا چه په هر يو مونځ کښې که ورځ وي يا شپه وي يا داسې اوايه چه سري وي يا جهري وي قرأت فرض دې، او دويم مطلب دا کيدې شي چه په پوره مونځ کښې قرأت دې يعنې په هر هر رکعت کښې، متبادر معنی اوله ده، مسئله اختلافی ده، اختلاف مخکښي تير شو.

[٧٩٨] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ هِشَامِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ وَحْدَتْنَا ابْنِ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ الْحَجَّاجِ، وَهَذَا لَفْظُهُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى وَأَبِي سَلَمَةَ: ثُمَّ اتَّفَقَا عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي بِنَا، فَيَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ فِي الرُّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَسُورَتَيْنِ، وَنَسْمَعُنَا الْآيَةَ أَحْيَانًا، وَكَانَ يُطَوِّلُ الرُّكْعَةَ الْأُولَى مِنَ الظُّهْرِ، وَيَقْصِرُ الثَّانِيَةَ، وَكَذَلِكَ فِي الصُّبْحِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: لَمْ يَذْكُرْ مُسَدَّدٌ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَسُورَةَ.

ترجمه: د ابو قتاده نه روايت دې، هغه وئيلي دي: و رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو مونځ ته نو لوستلو به ئې په ماسپڅين او مازيگر کښې په دوه اولنو رکعاتونو کښې سورة فاتحه او دوه نور سورتونه، او کله به ئې مونځ يو ايت اورولو، او وو چې اوږدولو به ئې اولنې رکعات د ماسپڅين نه او کمولو به ئې دويم، او همدارنگه په سحر کښې وو. وئيلي دي ابو داود: نه دی ذکر کړی مسدد: فاتحه الكتاب او سورت.

تشرېح: قوله: «ويسمعنا الآية احيانا» يعنې په سري مونځونو کښې به رسول الله ﷺ کله کله يو نيم آيت جهرا هم اولوستلو، په دې باندې شيخ ابن حجر مکی شافعی ليکی چه يا خود غلبه استغراق في التدبر د وجې نه داسې کيدلې شو يا قصدا لبيان الجواز. او يا ددې وينا دپاره چه په سري مونځونو کښې هم قرأت شته، او يا ددې وينا دپاره چه کوم سورت تلاوت کوي، په دې باندې ملا علي قاري حنفی رحمته الله فرماني چه د احنافو په نزد به د بيان جواز توجيه صحيح نه وي ځکه چه د هغوی په نزد په جهري کښې جهرا او په سري کښې سرا لوستل واجب دی مگر دا چه اووئيلي شي چه مراد دا دې چه په قرأت سريه کښې د يو يا دوه آيتونو جهر کيدل هغه د سر منافی نه دی «لا يخرجها عن السر» او د امام نووي رحمته الله د کلام نه معلومېږي لکه چه په منهل کښې دی چه د شوافعو په نزد په سري مونځونو کښې سرا او په جهري کښې جهرا لوستل د سنت د قبيل نه دی واجب نه دی.

(١) صحيح البخاري/الأذان ٩٦، (٧٥٩)، ٩٧، (٧٦٢)، ١٠٧، (٧٧٦)، ١٠٩، (٨٨٧)، ١١٠، (٧٧٩)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٤، (٤٥١)، سنن النسائي/الافتتاح ٥٦، (٩٧٥)، ٥٧، (٩٧٦)، ٥٨، (٩٧٧)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٨، (٨٢٩)، (تحفة الأشراف: ١٢١٠٨)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٨٣/٤)، ٢٩٧، ٢٩٥/٥، ٣٠٠، ٣٠١، ٣٠٥، ٣٠٧، ٣٠٨، ٣١٠، ٣١١، (٣٨٣) (صحيح)

[٧٩٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، وَأَبَانُ بْنُ يَزِيدَ الْعَطَّارُ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، بِهَافٍ هَذَا، وَزَادَ فِي الْأَخْرَيْنِ: بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَزَادَ: عَنْ هَمَّامٍ، قَالَ: "وَكَانَ يُطَوِّلُ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى مَا لَا يُطَوِّلُ فِي الثَّانِيَةِ، وَهَكَذَا فِي صَلَاةِ الْعَصْرِ، وَهَكَذَا فِي صَلَاةِ الْغَدَاةِ".

ترجمه: عبد الله بن ابی قتاده د خپل پلار نه روایت کوي، په بعضی حصی ددې سره، او هغه زیادت کړی دی په وروستنو دوو کښې فاتحه الكتاب، او زیادت ټي کړی دی د همام نه، هغه وئیلی دي: او وو چې اوږدوالی به ټي کولو په اولنی رکعات کښې هغومره چې په دویم کښې به ټي نه کولو، او همداسې دمازیگر په مونځ کښې، او همدارنگه د سحر په مونځ کښې.

تطويل القراءة في الركعة الاولى كمن اختلاف علماء

قوله: (وَكَانَ يُطَوِّلُ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى مَا لَا يُطَوِّلُ فِي الثَّانِيَةِ) امام محمد او هم دغه شان مالکیان او د شوافعو په یو قول کښې اطالة الاولى په ټولو مونځونو کښې مستحب دي، امام نووی رحمته الله فرمائی چې د تطویل اولی والا قول صحیح او مختار دي، او بعض علماء گرام چې په هغوی کښې امام ابوحنیفه او ابویوسف هم دی فرمائی چې اولی او مستحب په قرأت کښې تسویه بین الاولیین ده لکه چې د ډیرو روایاتو نه معلومیږي مثلاً په راتلونکي باب کښې د ابوسعید خدری رضی الله عنه په حدیث کښې دی چې رسول الله ﷺ به د قرأت ظهر په رکعتین اولیین کښې د ډیرشو آیتونو په اندازه وو، البته شیخین صرف په صلاة فجر کښې د اطالة الاولى قائل دی ځکه چې هغه د نوم او غفلت وخت دي.

(حديث الباب نه جواب)

او د فريق ثانی په نزد د حدیث الباب جواب دا دي چې دا اطالت د قرأت د وجې نه نه وو بلکه د دعاء استفتاح او تعوذ د وجې نه، او امام بیهقي د احادیث تطویل والتسوية ترمنځه جمع داسې کړي ده چې تطویل په هغه صورت کښې دي په داسې حال کښې چې امام ته د چا انتظار وی گیني تسویه اولی ده، بعض توجیه دا کړي ده چې اطالة اولی د ترتیل فی القراءة د وجې نه معلومیږي نه د مقدار مقروء زیادت د وجې نه.

[٨٠٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: فَظَنَّا أَنَّهُ يُرِيدُ بِذَلِكَ أَنْ يُدْرِكَ النَّاسَ الرُّكْعَةَ الْأُولَى.

ترجمه: عبد الله بن قتاده د خپل پلار نه روایت کوي، هغه وئیلی دي: زمونږ دا گمان وو چې د هغه دا اراده وه په دې سره چې خلک اولنی رکعت راگیر کړي.

په تطويل اولی کښې حکمت

تشریح: قوله: (فَظَنَّا أَنَّهُ يُرِيدُ بِذَلِكَ أَنْ يُدْرِكَ النَّاسَ الرُّكْعَةَ الْأُولَى) د دې نه د بیهقي والا توجیه فی الجملة تائید کیږي کوم چې اوس نزدې تیر شو، دغه شان د اطالة اولی والا حکمت یو خو دا شو کوم چې صحابی ذکر کوی چې راتلونکي مسبوق نه شی او یو حکمت بعض علماء

١: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٢١٠٨) (صحیح)

٢: انظر حديث رقم: ٧٩٨، (تحفة الأشراف: ١٢١٠٨) (صحیح)

کرامو دا بیان کړې دې چه ددې وجه دا ده چه د مونځ په شروع کښې تازگی زیاته وی نو نو په دې کښې خشوع او خضوع هم زیاته وی او هم دا مقصود هم دې، په خلاف د روستو رکعتونو، الغرض د ملل د ویرې د وجې نه روستو رکعتونو کښې ترک اطالة مشروع ده، مصنف ابن ابی شیبہ (کما فی الفتح ص ۱۶۹ ج ۲) کښې یو روایت دې «کانوا یتمون ویوجزون ویبادرون الوسوسة» یعنی صحابه کرامو به مونځ کامل کولو او ورسره به ئې د ایجاز او اختصار لحاظ ساتلو چه په مونځ کښې وسوسه رانشی، ما د خپل والد مرحوم نه واوریدل چه حضرت مولانا الیاس صاحب رحمته الله علیه به فرمائیل چه په مختصر مونځ کښې توجه زیاته وی.

[۸۰۱] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، قَالَ: قُلْنَا لَخَبَابٍ "هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْنَا: بِمَ كُنْتُمْ تَعْرِفُونَ ذَلِكَ؟ قَالَ: بِاضْطِرَابِ لِحْيَتِهِ".

ترجمه: د ابو معمر نه روایت دې هغه وایي: چې مونځ وویل خباب ته، ایا و رسول الله صلی الله علیه و آله چې قرأت ئې کولو په ماسپڅین او مازیگر کې؟ هغه وویل: او، مونځ وویل: تاسو دا په څه شی معلوموله؟ هغه وویل: په خوزیدلو د گېږې د هغه سره.

تشریح: قوله: «قلنا لخاب هل كان رسول الله صلى الله عليه وسلم: يقرأ في الظهر والعصر» سیدنا خباب رضی الله عنه فرمائی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله گیره مبارکه به په حالت قیام کښې خوزیدله، د استدلال دپاره به د اضطراب لحيه سره یوه بله مقدمه هم شاملول وی هغه دا چه قیام محل قرأت دې، څنگه چه رکوع او سجود محل اذکار، کښې نفس اضطراب نه د مطلق لوستلو ثبوت کیرې برابره خبره ده که تسبیح وی یا تلاوت قرآن.

[۸۰۲] (۲) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أُولَى، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ "يَقُومُ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى مِنْ صَلَاةِ الظُّهْرِ حَتَّى لَا يَسْمَعَ وَقْفَهُ قَدْرًا".

ترجمه: د عبد الله بن ابی اوفی نه روایت دې، بیشکه نبی صلی الله علیه و آله وو چې ودریدلو به د ماسپڅین په مانځه کښې تردې چې د چا د خپې اواز به ئې وانه وریده.

تشریح: قوله: «حتى لا يسمع وقف قدم» په دې باندې کلام زمونږ په نزد «انی لا قوم الى الصلاة وانا اريد ان اطول فيها فاسمع بكاء الصبي» د لاندې تیر شوې دې.

بَابُ تَخْفِيفِ الْآخِرِينَ

باب دې په بیان د تخفیف د روستو رکعتونو کې

په اخريين کښې تخفیف په دې وجه وی چه په دې کښې د سورتونو ضم نه دې پس د جمهور علماء او ائمه ثلاثه مذهب هم دا دې، د امام شافعی رحمته الله علیه قول قدیم هم دا دې د هغوی په قول جدید کښې ضم سورت فی الاخرين هم مستحب دې.

(۱): صحيح البخاري/الأذان ۹۱ (۷۴۶)، ۹۶ (۷۶۰)، ۹۷، ۱۰۸ (۷۷۷)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۷ (۸۳۶)، (تحفة الأشراف: ۳۵۱۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۰۹/۵، ۱۱۰، ۱۱۲، ۳۹۵/۶) (صحيح)
(۲): تفرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۱۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۵۷/۴) (ضعيف)

په مونځ كېنې د فاتحي سره د سورة په ضم كولو كېنې اختلاف

اوس پاتې شوه دا مسئله چه په اوليين كېنې د سورة ضم كول واجب دی يا سنت نو په دې كېنې اختلاف دې د احناف او بعض مالكيانو په نزد لكه ابن كنانه په نزد ضم سورة في الاوليين واجب دې، او د باقی ائمه ثلاثه په نزد مستحب دې.

[٨٠٣] (١) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَبِي عَوْفٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ لِسَعْدٍ: قَدْ شَكَكَ النَّاسُ فِي كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى فِي الصَّلَاةِ، قَالَ: "أَمَّا أَنَا فَأَمُذُّ فِي الْأَوَّلِينَ، وَأُخَذِفُ فِي الْآخِرِينَ، وَلَا أَلْوَمُ اقْتِدَيْتُ بِهِ مِنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: ذَاكَ الظَّنُّ بِكَ".

ترجمه: د جابر بن سمرة نه روایت دې هغه وئیلی دي: وویل عمر سعد ته: یقیناً شکایت کړی دی د تانه خلقو په هر شی کښې تردې چې په مانځه کښې هم، هغه وویل: هر چې زه یم: زه اوږدوالی کوم په دوه اولنو کښې، او اختصار کوم په وروستنو دوو کښې، او زما هېڅ پروا نشته تر کومه چې زه اقتداء کوم د رسول الله د مانځه پسې. هغه وایی: چې زما هم د گمان وو په تا.

شرح حدیث

قوله: ﴿ قَدْ شَكَكَ النَّاسُ فِي كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى فِي الصَّلَاةِ ﴾ د سیدنا عمر رضی الله عنه په زمانه کښې سیدنا سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه د کوفې والی وو د هغه ځانې د بعض خلقو د هغه نه شکایت پیدا شو، کوم چه عمر رضی الله عنه ته رارسیدلو، په دې ورته عمر رضی الله عنه فرمائی چه دا څه خبره ده چه خلق یعنی اهل کوفه ستا نه په هر یو خیز کښې شکایت کوی تردې چه د مونځ په باره کښې هم (چه ښه طریقه سره ئې نه ادا کوی) نو په دې باندې ورته هغه عرض اوکړو چه زه مونځ داسې ورکوم چه په اوليين کښې قرأت اوږد کوم او په اخريين کښې مختصر ﴿ ولا الوما اقتديت به الخ ﴾ دا د مضارع منفی واحد متکلم صیغه ده ﴿ الا يالوا الوما ﴾ نه چه د هغې معنی د تقصير او کوتاهی ده. کما فی قوله تعالى ﴿ يالونكم خبالا ﴾ یعنی زه کوتاهی نه کوم، زه په داسې مونځ ورکولو کښې څنگه چه ما د رسول الله صلی الله علیه و آله په اقتداء کښې مونځ کړې دې بلکه څنگه چه به رسول الله صلی الله علیه و آله ورکولو په هغه طریقه زه هم مونځ ورکوم، او هغه طریقه هم هغه ده کومه چه پورته ذکر کړې شوه. تطويل الاولين وتخفيف الاخيرين وغیره، په ظاهره کښې داسې معلومېږی چه معترضين د تسويه بين الاوليين قائل وی، عمر رضی الله عنه د هغه جواب اوریدلو سره او فرمائیل چه زمونږ په تا هم دغه شان ښه گمان وو، دا حدیث دلته مختصر دې، په صحیحین کښې تفصیل سره دې، د بخاری شریف په روایت کښې دی چه سیدنا عمر رضی الله عنه د شکایت د تحقیق کولو دپاره د سیدنا سعد رضی الله عنه سره څو کسان کوفې ته ولیږل، پس هغوی هلته تلو سره په هر مسجد کښې د هغه په باره کښې تحقیق او تفتیش اوکړو او په جواب کښې ئې هر چا تعریف اوکړو او دا چه دا ټول شکایات غلط دی، تردې چه هغه

١: صحيح البخاري الأذان ٩٥ (٧٥٥)، ١٠٣ (٧٧٠)، صحيح مسلم للصلاة ٣٤ (٤٥٣)، منن النسائي الاقتراح ٧٤ (١٠٠٣)، تحفة الأشراف: ٣٨٤٧، وقد أخرجه: مسند أحمد (١/١٧٥، ١٧٦، ١٧٩، ١٨٠) (صحيح)

د قبيله بنو عبس قبيلې ته راغلل نو په هغوی کښې يو سرې چه د هغه نوم اسامه بن قتاده وو هغه اودريدو او هغه د هغه شکايتونه اوکړل او وې وئيل چه « لا يسير بالسرية ولا يقسم بالسوية ولا يعدل في القضية » چه دې خپله يوې سريه ته نه اوځي، او په مال غنيمت وغيره تقسيمولو کښې عدل نه کوي او دغه شان په فيصلو کښې هم انصاف نه کوي، په دې اوريدلو سره سيدنا سعد رضي الله عنه هغه ته څو خيرې اوکړې چه اې الله! که دا شکايات غلط وي نو « فاطل عمره واطل فقره فعرضه بالفتن » شکايات چونکه غلط وو په دې وجه د سيدنا سعد رضي الله عنه دا خيرې په هغه او لگيدې، پس راوی واني چه ما خپله اوليدل هغه سرې چه د هغه عمر ډير اوږد شو او تردې چه روځې ئې سپينې شوې، په فقر کښې اخته شو او په لارو او کوڅو کښې به ئې خير غوښتلو او جينکي به ئې چيرلې او ذليل او رسوا به گرځيدو، الله پاک دې مونږ د اهل الله د خيرونه اوساتي.

[٨٠٤] (١) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ يَعْنِي النَّفِيلِيَّ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ الْوَلِيدِ بْنِ مُسْلِمٍ الْهَجَمِيِّ، عَنْ أَبِي الصَّدِّيقِ النَّاجِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، قَالَ: "حَزَرْنَا قِيَامَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، فَحَزَرْنَا قِيَامَهُ فِي الرُّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ قَدْرَ ثَلَاثَيْنِ آيَةٍ قَدْرَ الْمَرِّ تَنْزِيلِ السَّجْدَةِ، وَحَزَرْنَا قِيَامَهُ فِي الْأَخْرَيْنِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ ذَلِكَ، وَحَزَرْنَا قِيَامَهُ فِي الْأُولَيَيْنِ مِنَ الْعَصْرِ عَلَى قَدْرِ الْأَخْرَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ، وَحَزَرْنَا قِيَامَهُ فِي الْأَخْرَيْنِ مِنَ الْعَصْرِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ ذَلِكَ."

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضي الله عنه نه روايت هغه وئيلي دي: مونږ د رسول الله صلی الله علیه و آله قیام اټکل اوکړو، نو مونږ اټکل ولگوه د قیام د هغه په اولنو دوه رکعاتونو کښې د ماسپڅین په اندازه د دېرشو رکعاتو د الم تنزیل السجدة هومره، او د هغه قیام مونږه اټکل کړو په وروستنو دوه رکعاتونو کښې په نیم د هغې، او مونږ اټکل اوکړو قیام د هغه په اولنو دوه د مازیگر کښې په اندازه د وروستنو دوه رکعاتونو د ماسپڅین، او مونږ اټکل ولگوه په وروستنو دوه رکعاتونو کښې د مازیگر کښې په نصف د هغې باندې.

تشریح: قوله: « حزرنا قیام رسول الله صلی الله علیه وسلم فی الظهر والعصر » د دې حدیث نه درې خبرې معلومې شوې.

١: عدم اطالة الاولى، ای تسویه بین الرکعتین فی القراءة کما هو مسلک الشیخین واحد قولی الشافعی کما تقدم.

٢: د ماسپڅین په اولنو دوه رکعتونو کښې په هر یو کښې د دېرشو آیتونو په اندازه لوستل لکه چه د مسلم په روایت کښې ددې تصریح ده.

ضم سورة فی الاخرین

٣: ضم سورت فی الاخرین، ځکه چه د دېرشو نصف پنځلس وي ددې نه معلومه شوه چه د ماسپڅین په هر دوه رکعتونو کښې پنځلس آیتونه تلاوت فرمائیل او په سورة فاتحه کښې

١: صحيح مسلم/الصلاة ٣٤ (٤٥٢)، سنن النسائي/الصلاة ١٦ (٤١٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٧ (٨٢٨)، (تحفة الأشراف: ٣٩٧٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢/٣)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٢ (١٣٢٥) (صحيح)

صرف اووه آیتونه دي، خو دا د جمهورو د مسلک خلاف ده ځکه چې عند الجمهور والائمة الثلاثة ضم سورۃ فی الاخيرین... غیر مستحب دي او قول قدیم د امام شافعی هم دا دي، خو د هغه په قول جدید کښې مستحب دي،

(د ضم سورت فی الاخيرین د فائدي نه جواب)

په بذل کښې ددې دوه جوابونه لیکلي دي اول احتمال دا دي چې رسول الله ﷺ به په اخرین کښې فاتحه په ترسیل سره لوستله لهذا دا د راوی گمان دي، او دویم جواب ئې دا لیکلي دي چې ممکنه ده د بیان جواز دپاره ئې داسې کړې وی ځکه چې د احنافو په نزد دا صرف مکروه تنزیهی دی. (١)
فی الاخيرین من العصر علی النصف من ذلک... د دې نه معلومیږي چې د مازیگر په اخرین کښې هغه سورۃ ضم نه کړو.

بَابُ قَدْرِ الْقِرَاءَةِ فِي صَلَاةِ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ

باب دې په بیان د مقدار د قراءت کې په ماسپڅین او مابښام کې

د دې ځانې نه مصنف په صلوات خمسې کښې د قرأت مستحبه مقدار بیان فرمائیل غواړي، په دې سلسله کښې روایات مرفوعه هم دي او موقوفه هم، پورته د ابو سعید خدری (رضی الله عنه) روایت تیر شوي دي چې ماسپڅین او مازیگر کښې رسول الله ﷺ د ﴿الم تنزل السجدة﴾ برابر قرأت کولو، دا روایت په مسلم شریف کښې هم دي، او بل روایت د جابر بن سمرة (رضی الله عنه) دي کوم چې د سنن ثلاثه روایت دي، امام ابوداؤد، ترمذی او نسائی دا روایت کړې دي چې رسول الله ﷺ به په ماسپڅین او مازیگر کښې د سورۃ بروج او سورۃ طارق برابر سورتونه لوستل.

د قراءت مستحبه په باره کښې د عمر (رضی الله عنه) اثر

او په احادیث موقوفه کښې مشهور په دې سلسله کښې هغه د عمر (رضی الله عنه) اثر دي کوم چې په مصنف عبدالرزاق کښې دي، او امام ترمذی (رحمه الله) هم په هر یو باب کښې جدا جدا ددې تکرې تعلیقا ذکر کړې دي پس هغه لیکي: ﴿وروی عن عمر انه كتب الى ابی موسی ان اقراء فی الظهر باوساط المفصل﴾ دا د عمر (رضی الله عنه) اثر صاحب هدایه هم ذکر کړې دي، په نصب الراية کښې ددې تفصیل دي.

اوس دلته دوه څیزونه قابل تحقیق دي اول د طوال، اوساط او قصار مصداق او د هغې تعیین او دویم په صلوات خمسې کښې قرأت مستحبه د ائمه اربعه په نزد.

(١) او د بذل په حاشیه باندې د حافظ ابن القيم (رحمه الله) د کتاب الصلاة نه ددې جواب دا نقل کړې شوي دي، هغه فرمائي چې که اگر چې حدیث ضم سورۃ فی الاخيرین باندې صریح الدلالة دي خو حدیث د ابو قتاده (رضی الله عنه) کوم چې متفق علیه دي هغه ددې معارض دي ﴿انه علیه السلام کان یقرأ فی الاولین بفاتحة الكتاب وسورتین و فی الاخيرین بفاتحة الكتاب فذكر السورتین فی الاولین والاختصار علی الفاتحة فی الاخيرین نل علی الاختصاص وحديث الباب ليس صریحا حرر وتخمین. (١٢)

په صلوات څخه ګڼ قرات مستحبه عند الائمة الاربعة

د احنافو په نزد د طوال مفصل ابتداء د سورة حجرات نه د سورة بروج د اخره پورې دي، او د اوساط مفصل د سورة طارق نه ترد (لم يكن) د اخره پورې، او قصار د (اذا زلزلت) نه د قران كريم د اخره پورې، او د مالكيانو او شوافعو په نزد د طوال ابتداء د حجرات نه ده او د حنابله په نزد د سورة ق نه، بيا د شوافع او حنابله په نزد (عم يتساءلون) پورې، او د مالكيانو په نزد ترد والنازعات پورې، بيا د هغې نه وړاندې د (والليل) پورې د درې واړو ائمه ګرامو په نزد اوساط مفصل دي او د (والضحى) نه اخر پورې قصار، او په مسئله ثانيه ګڼې اختلاف داسې دي^(١) په دې خو د ټولو اتفاق دې چې په مونځونو ګڼې په يو مونځ ګڼې د يو سورت تخصيص واجب نه دي، البته استحبابا د تخصيص اکثر علماء قائل دي، په دې باندې خو اتفاق دې چې د سحر په مونځ ګڼې به طوال مفصل او مابنام ګڼې قصار لوستل مستحب دي او په ماسپڅين ګڼې دوه اقوال دي، طوال مفصل، يا اوساط، او مازيګر او ماسخوتن ګڼې د جمهورو په نزد اوساط مفصل او د مالكيانو په نزد په مازيګر ګڼې هم د مابنام په شان د قصار لوستل اولی دي.

[٨٠٥] (٢) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ يَمَّانِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَالسَّمَاءَ وَالطَّارِقَ، وَالسَّمَاءَ ذَاتَ الْبُرُوجِ وَمَعَهُمَا مِنَ السُّورِ".

ترجمه: د جابر بن سمرة نه روایت دي بیشکه رسول الله ﷺ وو چې لوستلوی په ماسپڅين او مازيګر ګڼې په والسماء و الطارق او والسماء ذات البروج او په مثل د هغو دواړو د سورتونو نه.

[٨٠٦] (٣) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَمَّانِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِذَا دَخَلَ الشَّمْسُ عَلَى الظُّهْرِ، وَقَرَأَ بِتَحْمِينٍ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى، وَالْعَصْرِ كَذَلِكَ، وَالصَّلَاةِ كَذَلِكَ إِلَّا الصُّبْحَ فَإِنَّهُ كَانَ يُطِيلُهَا".

ترجمه: د سمرة نه روایت دي هغه وئيلي دي: و رسول الله ﷺ چې کله به مائل شو نمر نو مونځ د ماسپڅين به ئې وکړو او لوستلو به ئې په اندازه د و الليل اذا يغشى باندې، او د مازيګر هم دغسې، او نور مونځونه هم دغسې، مگر د سحر مونځ بیشکه هغه به اوږدولو.

^(١) د ائمه ثلاثه د مذهب تفصيل داسې دي د مالكيانو په نزد چې په ماسپڅين ګڼې د سحر د مونځ نه لږ شان کم، او په ماسخوتن ګڼې اوساط مفصل او په مازيګر او مابنام ګڼې قصار مفصل او د حنابله په نزد (کما في الرض المربع) د سحر په مونځ ګڼې طوال مفصل او مغرب ګڼې قصار او باقی درې مونځونه، ماسپڅين، مازيګر او ماسخوتن ګڼې اوساط مفصل، او د شوافعو په نزد دا دي چې په ماسپڅين ګڼې قرات سحر ته نزدې او مازيګر او ماسخوتن ګڼې اوساط او په مابنام ګڼې قصار. (١٢)

^(٢) سنن الترمذي للصلاة ١١٧ (٣٠٧)، سنن النسائي للإقتحاح ٦٠ (٩٨٠)، تحفة الأشراف: ٢١٤٧، وقد أخرجه: مسند احمد (١٠١/٥، ١٠٣، ١٠٦، ١٠٨) (حسن صحيح)

^(٣) صحيح مسلم للمساجد ٣٣ (٦١٨)، سنن النسائي للإقتحاح ٦٠ (٩٨١)، سنن ابن ماجه للصلاة ٣ (١٧٣)، تحفة الأشراف: ٢١٧٩، وقد أخرجه: مسند احمد (٨٨، ٨٦٥، ١٠١، ١٠٦، ١٠٨) (صحيح)

[۸۰۷] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَزَيْدُ بْنُ هَارُونَ، وَهَشِيمٌ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّمِيمِيِّ، عَنْ أُمِّيَّةَ، عَنْ أَبِي هِجْلَزٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "سَجَدَ فِي صَلَاةِ الظُّهْرِ، ثُمَّ قَامَ فَرَكِعَ، فَأَرَانَا أَنَّهُ قَرَأَ تَزِيلَ السَّجْدَةِ". قَالَ ابْنُ عِيسَى: لَمْ يَذْكُرْ أُمِّيَّةَ أَحَدًا إِلَّا مُعْتَمِرًا.

ترجمه: د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دي، بیشکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم سجده وکړه په د ماسپڅین په مونځ کښې، بیا پاڅیدلو نو رکوع ئې وکړه نو مونږ ته ښکاره شوه چې هغه تنزیل السجده ولوستلو. وئیلی دی ابن عیسی: امیه چا نه دی ذکر کړی مگر معتمر.

[۸۰۸] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَالِمٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُبَيْدٍ اللَّهِ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فِي شَبَابٍ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ، فَقُلْنَا لِيَسَابَ مِنَّا: سَلِ ابْنَ عَبَّاسٍ "أَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ؟ فَقَالَ: لَا، لَا. فَقِيلَ لَهُ: فَلَعَلَّهُ كَانَ يَقْرَأُ فِي نَفْسِهِ، فَقَالَ: خَمَشًا هَذِهِ شَرِّ مِنَ الْأُولَى كَانِ عَبْدًا مَمُورًا، بَلَّغَ مَا أُرْسِلَ بِهِ، وَمَا اخْتَصَنَّا دُونَ النَّاسِ بِشَيْءٍ إِلَّا بِثَلَاثِ خِصَالٍ: "أَمَرْنَا أَنْ نُسَبِّحَ الْوُضُوءَ، وَأَنْ لَا نَأْكُلَ الصَّدَقَةَ، وَأَنْ لَا نُزَيَّ الْجِمَارَ عَلَى الْقَرِيِّ".

ترجمه: عبد الله بن عبید الله وایی چې زه راغلم ابن عباس ته او هغه د څه ځوانانو د بنی هاشمو سره وو، ما وویل یو ځوان ته زمونږ نه، تپوس وکړه د ابن عباس نه، ایا و ورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چې لوستلویی په ماسپڅین او مازیگر کې؟ هغه وویل: نه، نه، هغه ته وویل شول: کیدی شی چې هغه به په خپل نفس کښې قرأت کولو، هغه وویل: مخ دې زخمی شه دا خود اول نه ډیره بده ده، هغه یو بنده مامور وو، ویی رسولو هغه چې په څه شی رالېږلی شوی وو، او هغه مونږ نه یو خاص کړی په څه شی سره بغیر د نورو خلکو نه مگر په درې کارونو سره: هغه مونږ ته امر کړی دی چې اودس پوره به ښه طریقه وکړو، او صدقه ونه خورو، او خر په اس باندې سور نه کړو.

شرح حدیث

قوله: ﴿ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ... حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فِي شَبَابٍ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ ﴾ د عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ نمسي چې د هغه نوم عبدالله دې هغه فرمائی چې زه د بنو هاشم د څو ځوانانو سره، د ابن عباس رضی اللہ عنہ په خدمت کښې راورسیدو او د هغه نه ئې سوال اوکړو چې ایا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به د ماسپڅین او مازیگر په سری مونځونو کښې قرأت فرمائیلو هغه او فرمائیل نه، نه! هغه ته او وئیلی شو چې کیدی شی سرا ئې لوستلو نو هغه په دې باندې ناراضه شو. ﴿ فَقَالَ: خَمَشًا هَذِهِ شَرِّ مِنَ الْأُولَى ﴾ ستا خوله دې ماته شی، په اصل کښې وو ﴿ تخمش خمشا ﴾ او وې فرمائیل چې دا خبره یعنی قرأت سر، اوله خبره یعنی د عدم قرأت نه بد دي ځکه چې هغه د الله پاک بنده وو کوم چې د تبلیغ احکام مامور او مکلف وو، په ظاهره کښې مطلب دا دي چې که په دې دواړو مونځونو کښې قرأت وې نو

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۸۵۵۹)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۸۳/۲) (ضعيف)

۲: سنن الترمذي/الجهاد ۲۳ (۱۷۰۱)، سنن النسائي/الطهارة ۱۰۶ (۱۴۱)، والنخيل ۹ (۳۱۱)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۱۹ (۱۲۶)، (تحفة الأشراف: ۵۷۹۱)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۲۳۲/۱، ۲۳۵، ۲۴۹) (صحيح)

هغه به مونږ ته دا خبره ضرور بيان كړې وي او مونږ ته به نې څه ونيلى وي بلكه ټولو ته به نې بيان كړې وي ځكه چه احكام شرع عام دي د چا سره خاص نه دي او البته بعض احكام دي كوم چه د بنو هاشم سره خاص دي، او بيا وړاندې هغوى درې احكامات بيان كړې دي. (امروا ان نسب الوضوء وان لا ناكل الصدقة وان لا ننزى الحمار على الفرس) په دې درې څيزونو كښې درمياني څيز خو واقعي د بنو هاشم سره خاص دي او اول او دريم يعنى اسباغ وضوء او انزاء الحمار على الخيل د چا سره خاص نه دي، اوس به يا خو دا ونيلى شى چه هغه دا دوه د خپل علم په اعتبار سره خاص مني، يا ممكنه ده ددې دواړو سره هغه بنو هاشم لره تاكيد سره مخاطب فرمائيلې وي.

د دې نه پس ځان پوهه كول پكار دي چه د رسول الله ﷺ په حق كښې خو صدقه نافله او فرض دواړه حرام وو، او په ال د بنو هاشم په حق كښې د صدقه مفروضه په باره كښې خو اتفاق دي چه هغه د هغه دپاره جائز نه وو، البته د صدقه نافله په جواز او عدم جواز كښې اختلاف دي هم دا زموږ مذهب دي او هم دا د شافعيه.

انزاء الحمار على الخيل چه هغې سره بغل يعنى خچر په وجود كښې راځي، د ټولو علماء كرامو په نزد جائز دي سوا د عمر بن عبدالعزیز، چه د هغوى نه كراهت منقول دي، لهذا دا حديث به صرف په خلاف اولي باندې محمول كولى شى ځكه چه دا د استبدال الادنى بالخير د قبيل نه دي، غوره څيز په كمزورى سره بدلول، ځكه چه ظاهره ده چه بغل د خيل نه ادنى دي او گوري اس په جهاد كښې چه څومره په كار راتلې شى دومره خچر نه شى راتلې هم په دې وجه د هغه مال غنيمت كښې مستقل حصه هم وي، هم دغه شان د بعض رواياتو نه معلومېږي چه په جنت كښې به د فرس وجود وي، امام ترمذي رحمه الله مستقل باب ترلې دي، باب ما جاء فى صفة خيل الجنة.

[۸۰۹] (۱) حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "لَا أَفْرَى أَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقرأ فى الظهر والعصر أم لا".

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دي هغه وئیلی دي: زه نه پوهېږم ایا وو رسول الله ﷺ چې ماسپڅين او مازیگر كښې نې قرأت كولو او كه نه؟

په سړي مونځونو كښې د قرأت ثبوت

نوله: (حدثنا زياد بن ايوب الخ) ددې روایت نه معلومه شوه چه اول ابن عباس په ظهري كښې د قرأت انكار كولو او څو ورځې پس په هغې كښې تردد راغلو چه كله د نورو صحابه كرامو نه به ددې خلاف په اوريدلو كښې راغلې وي او بيا څو ورځې پس په دې دواړو مونځونو كښې د قرأت قائل شوې وو. كما حققه الطحاوى فى شرح معانى الآثار.

(۱): تفرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ۶۰۳۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۴۹/۱، ۲۵۷) (صحیح)

باب قَدْ رَأَى الْقِرَاءَةَ فِي الْمَغْرِبِ

باب دې په بيان د اندازه د قراءت كې په مابنام كې

[٨١٠] حَدَّثَنَا الْقُعْنُبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ أُمَّ الْفَضْلِ بِنْتَ الْحَارِثِ سَمِعَتْهُ وَهِيَ تَقْرَأُ الْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا، فَقَالَتْ: يَا بُنَيَّ، لَقَدْ ذَكَرْتَنِي بِقِرَاءَتِكَ هَذِهِ السُّورَةَ، إِنَّمَا لِأَخِيرِ مَا سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِهَا فِي الْمَغْرِبِ.

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دي، بیشکه ام الفضل چې لور د حارث ده، هغې اوریدلې وو د هغه نه او هغه لوستلو و المرسلات عرفاً، هغې وویل: ای زویه یقیناً تا ماته رایاد کړو په لوستلو ددې سورت سره، بیشکه دا اخرنی سورت وو چې ما اوریدلې وو د رسول الله صلی الله علیه و آله نه چې لوستلو ئې په مابنام کښې.

قوله: (عن ابن عباس ان ام الفضل بنت الحارث الخ) ام الفضل د ابن عباس رضي الله عنه مور او د سیده میمونہ رضي الله عنها خور ده، هغې یوه ورځ د ابن عباس رضي الله عنه قرأت واوریدو او حال دا چه هغه سورة المرسلات تلاوت کولو، په دې اوریدلو سره هغې او فرمائیل چه بچیه! تا په دې سورت لوستلو سره ماته یوه خاص واقعہ رایاده کړه، هغه دا چه ما د رسول الله صلی الله علیه و آله د ټولو نه اخری قرأت واوریدو هغه د رسول الله صلی الله علیه و آله دې سورة لره لوستل وو کوم چه هغه د مابنام په مونځ کښې لوستلې وو. د بخاری په یو روایت کښې تصریح ده هغې به فرمائیل چه دا د رسول الله صلی الله علیه و آله اخری مونځ وو، د هغې نه روستو رسول الله صلی الله علیه و آله باندې د مونځ موقع رانغله.

د آخر ما صلی په باره کښې اختلاف روایات

خان پوهه کړه چه دا روایت هم دغه شان په بخاری کښې موجود دي او د بخاری په یو بل روایت کښې چه د عائشې رضي الله عنها نه روایت دي چه د رسول الله صلی الله علیه و آله اخری مونځ د ماسپڅین دي، اوس په دې دواړو روایتونو کښې په ظاهره تعارض دي، جواب دا دي چه د عائشې رضي الله عنها مراد دا دي چه د هغه اخری هغه مونځ کوم چه ئې اخری په مسجد کښې د جماعت سره ادا کړې دي هغه ماسپڅین دي (١) او د ام الفضل مراد صلاة المغرب فی البيت دي نو گویا د هر یو اخر کیدل په دوه مختلف اعتبارو سره دی او د رسول الله صلی الله علیه و آله اخری مونځ کوم چه هر اعتبار سره اخری وو هغه ظاهره ده چه د گل په ورځ د سحر مونځ دي کوم چه رسول الله صلی الله علیه و آله په کور کښې منفردا ادا کړې وو لکه چه دا خبره ثابتہ کړې ده امام ابن کثیر رحمته الله علیه په البدایه والنهایه کښې، د بخاری او مسلم روایاتو ته کتلو سره، په دې کښې د امام بیهقی رحمته الله علیه رائي بالکل جدا ده، د بعض روایاتو ظاهره ته کتلو سره هغه فرمائی چه د هغه اخری مونځ د گل د ورځې د سحر مونځ وو کوم چه ئې په ابوبکر صدیق رضي الله عنه پسې کړې وو، حافظ ابن کثیر ددې رائي سخت تردید کړې دي، دا ټول بحث په الفیض السانی

(١): صحيح البخاري/الأذان ٩٨ (٧٦٣)، والمغازي ٨٣ (٤٤٢٩)، صحيح مسلم/الصلاة ٣٥ (٤٦٢)، سنن الترمذي/الصلاة ١١٨ (٣٠٨)، سنن النسائي/الافتتاح ٦٤ (٩٨٦)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٩ (٨٣١)، (تحفة الأشراف: ١٨٠٥٢)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ٥ (٢٤)، مسند احمد (٣٣٨/٦، ٣٤٠)، سنن الدارمي/الصلاة ٦٤ (١٣٣١) (صحيح)
(٢) اودا واقعه ديوم الخميس ده يعنى د وفات نه څلور ورځې مخکښې کماقته الحافظ ابن کثير بروايه البخاري (١٢)

کنبی ډیر په تفصیل کنبی مذکور دي.

[۸۱۱] (۱) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ بِالطُّورِ فِي الْمَغْرِبِ.

ترجمه: د محمد بن جبير بن نه روايت دي هغه د خپل پلار نه روايت كړي دي، بيشكه هغه ونيلى دي: ما اوريدلى دي د رسول الله ﷺ نه چې لوستلو سورة الطور په مابنام كنبې. تشرېح: قوله: «يقرأ بالطور في المغرب» د دې حديث په باره كنبې د امام دارقطنى رائي دا ده لكه چه ابن رسلان ليكلي دي «وهم فيه بعض الرواة وإنما هو في الركعتين بعد المغرب وقال الترمذى كره مالك الطوال في المغرب» (حاشية البذل) د كومو رواياتو نه د مابنام په مونځ كنبې كنبې تطويل قرأت ثابتيږي، علماء كرامو ددې مختلف جوابات كړي دي. ۱: لبيان الجواز، ۲: لعدم المشقة على القوم، ۳: منسوخ، ۴: لعله يقرأ بعض السورة الطويلة، قاله الطحاوى وابن الجوزى، او خاص طور سره د جبير بن مطعم د حديث جواب د دارقطنى د طرف نه تير شو.

ايا د مابنام په مونځ كنبې د تطويل قراة نبوت شته

دا خبره مخكښې تيره شوې ده چه د سحر په مونځ كنبې تطويل او د مابنام په مونځ كنبې تقصير فى القرأت متفق عليه دي خو په مابنام كنبې د بعض علماء كرامو اختلاف منقول دي، او امام ترمذى د امام شافعى نه نقل كړې دي چه امام مالك رحمه الله به تطويل فى المغرب مكروه گنرلو، امام شافعى رحمه الله فرماني خوزه دا مكروه نه گنرم بلكه مستحب نې گنرم چه دا سورتونه دي هم په مابنام كنبې اولوستلې شي، په دې باندې حافظ ابن حجر رحمه الله ليكي چه علامه بغوي هم په شرح السنة كنبې د امام شافعى نه داسې استحباب نقل كړې دي، خو معروف د شوافعو په نزد چه ددې اوږدو سورتونو په لوستلو كنبې نه كراهت شته او نه استحباب، حافظ فرماني چه په مغرب كنبې د قصار مفصل تنصيص، ماته په يو مرفوع حديث كنبې نه دي ملاؤ شوې سوا د ابن ماجه د يو حديث نه كوم چه په روايت د ابن عمر رضي الله عنهما مرفوعا چه په هغې كنبې دا دي چه رسول الله ﷺ به د مابنام په مونځ كنبې «قل يا ايها الكافرون» او «قل هو الله احد» لوستلو، او يو هغه حديث د ابو هريره رضي الله عنه چه د هغې تخريج نسائي او ابن خزيمة وغيره كړې دي «ما صليت وراء احد اشبه صلاة برسول الله صلى الله عليه وسلم من فلان قال سليمان (الراوى) يقرأ فى المغرب بقصار المفصل... ويقرأ فى الصبح بطول المفصل» او هم دغه شان حديث رافع «انهم كانوا ينتضلون بعد صلاة المغرب» دا هم په مغرب كنبې په تخفيف قرأت باندې دلالت كوي.

۱: صحيح البخاري/الأذان ۹۹ (۷۶۵)، والجهاد ۱۷۲ (۳۰۵۰)، والمغازي ۱۲ (۴۰۲۳)، وتفسير الطور ۱ (۴۸۵۴)، صحيح مسلم/الصلاة ۳۵ (۴۶۳)، سنن النسائي/الاقتراح ۶۵ (۹۸۸)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۹ (۸۳۲)، (تحفة الأشراف: ۳۱۸۹)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ۵ (۲۳)، مسند احمد (۸۰/۴، ۸۲، ۸۴، ۸۵)، سنن الدارمي/الصلاة ۶۴ (۱۳۳۲) (صحيح)

[۸۱۲] (۱) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ، قَالَ: قَالَ لِي زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: مَا لَكَ تَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِقِصَارِ الْمُفْصَلِ، وَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِطَوْلِ الطُّوْلَيْنِ؟ قَالَ: قُلْتُ: مَا طَوْلُ الطُّوْلَيْنِ؟ قَالَ: الْأَعْرَافُ، وَالْأَعْرَافُ الْأَنْعَامُ". قَالَ: وَسَأَلْتُ أَنَا ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ، فَقَالَ لِي مِنْ قَبْلِ نَفْسِهِ: الْمَاهِدَةُ، وَالْأَعْرَافُ.

ترجمه: د مروان بن الحکم نه روایت دی هغه وئیلی دی ما ته زید بن ثابت وویل: څه دی تالره چې ته لولی په ماښام کښې قصار مفصل او بیشکه ما لیدلی وو رسول الله ﷺ چې لوستلو ئې په ماښام کښ دوه اوږده سورتونه. هغه وایی چې ما وویل: دوه اوږده سورتونه کوم یو دی؟ هغه وویل: سورة الاعراف او بل سورة الانعام، هغه وویل: ما تپوس وکړو د ابن ابی ملیکه نه هغه ماته وویل: د خپل ځان نه سورة المائدة او اعراف.

تشریح: قوله: (عن مروان بن الحكم قال: قال لي زيد بن ثابت الخ) زید بن ثابت رضی الله عنه مروان ته او فرمائیل چه څه خبره ده چه ته د ماښام په مونځ کښې همیشه قصار مفصل لولی، حال دا چه ما رسول الله ﷺ لیدلې دی چه په مغرب کښې به ئې په دوه اوږدو سورتونو کښې چه کوم زیات اوږد سورت دی هغه لوستلو، په دې باندې د عروه نه تپوس او کړې شو چه ددې دواړو سورتونو نه څه مراد دی نو هغه او فرمائیل سورة اعراف او سورة انعام، او په هغې کښې زیات اوږد اعراف دی، په اعراف کښې څلیرشت رکوع گانې دی او په انعام کښې شل، او ددې په باره کښې د ابن ابی ملیکه نه تپوس او کړې شو نو هغه او فرمائیل چه مراد سورة المائدة والاعراف دی، په مائده کښې صرف شپاړس رکوع گانې دی نو گویا د زیات اوږد مصداق په دواړو اقوالو باندې اعراف شو، او د ثانی په مصداق کښې اختلاف شو چه هغه مائده دی یا انعام.

په مقدار قراءات فی الصلاة کښ د صاحب بدائع رائي

ځان پوهه کړه چه د قرأت مستحبه په باره کښې چه کوم تفصیل په شروع کښې لیکلې شوې دی هغه د جمهور فقهاء کرامو رائي ده، او په فقهاء احناف کښې د صاحب بدائع رائي په دې کښې مختلف ده هغه په قرأت کښې د عدم تقدیر قائل دی، او فرمائی چه ددې مدار د وخت په گنجائش او د قوم په رعایت باندې دی، یعنی د مونځ کونکو رعایت زیات اهم او مقدم دی ځکه چه په حدیث شریف کښې (من ام قوما فليخفف) راغلې دی، لهذا د امام دپاره مناسب دا ده چه دومره قرأت او کړی چه په قوم باندې گران نه شی، حضرت شیخ فرمائی چه زما والد صاحب مولانا محمد یحیی به هم دا رائي خوښوله، او هم دغه شان په در مختار وغیره کښې تصریح ده چه د مفصل په سورتونو کښې چه کوم تقسیم د مونځونو په حق کښې کړې شوې دی په فلانی مونځ کښې فلانې سورت او په فلانی کښې فلانې دا په حالت د حضر کښې دې په سفر کښې نه هم په دې کښې اختیار دې چه څنگه د وخت تقاضه وی.

(۱) صحیح البخاري/الأذان ۹۸ (۷۶۱)، سنن النسائي/الافتتاح ۶۷ (۹۹۰)، (تحفة الأشراف: ۳۷۳۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۸۵/۵، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹) (صحیح)

باب مَنْ رَأَى التَّخْفِيفَ فِيهَا

باب دې په دلیل د هغه چا کښې چه په مغرب کښې د تخفیف قائل دی

[۸۱۳] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، أَنَّ أَبَاهُ كَانَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْمَغْرِبِ بِمَنْحُو مَا تَقْرَعُونَ وَالْعَادِيَّاتِ وَنَحْوَهَا مِنَ السُّورِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ ذَلِكَ مَنْسُوخٌ، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذَا أَصَحُّ.

ترجمه: د هشام بن عروه نه روایت دې بیشکه د هغه پلار به لوستلو د ماښام په مونځ کښې په اندازه د هغې چې تاسویی لولئ د والعدایات نه او ددې په اندازه نور سورتونه. وئیلی دی ابوداود: دا دلالت کوی چې هغه منسوخ دی، وئیلی دی ابوداود: او دا اصح دی.

تشریح: قوله: (قال ابوداود: هذا يدل على ان ذاك منسوخ) یعنی دا د عروه فعل په دې باندې دلالت کوی چه هغه چه په اول باب کښې د ماښام په مونځ کښې د اوږدو سورتونو لوستل ثابت دی هغه منسوخ دی، نسخ په ظاهره دې اعتبار سره ده چه د تیر شوی روایت راوی عروه وو او د هغه دا عمل د هغه د بیان کړی روایت خلاف دې او مشهوره ده چه د راوی عمل د خپل روایت خلاف د نسخ دلیل وی، د امام ابوداود په رائې باندې حافظ ابن حجر دا اشکال کړې دې چه د ام الفضل روایت چه په هغې کښې د ماښام په مونځ کښې (والمرسلات) د رسول الله ﷺ نه لوستل مذکور دی کوم چه د رسول الله ﷺ د اخری عمر مونځ وو هغې ته منسوخ څنگه وئیلی کیدې شی، خوزه وائم چه که د امام طحاوی او ابن الجوزی توجیه واخستلې شی نو بیا به د حافظ اشکال صحیح نه وی.

[۸۱۴] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ السَّرْحِيُّ، حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ، يُحَدِّثُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّهُ قَالَ: "مَا مِنْ مَفْصَلٍ سُورَةٍ صَغِيرَةٍ وَلَا كَبِيرَةٍ إِلَّا وَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤَمِّرُ النَّاسَ بِهَا فِي الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ".

ترجمه: عمرو بن شعيب د خپل پلار نه او هغه پلار ئې د خپل پلار نه روایت کوی بیشکه هغه وئیلی دي: نشته په مفصلو کښې ورکوتی یا غټ سورت مگر ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه چې خلکو ته به ئې امامتی کوله په هغې سره په فرض مانځه کښې.

تشریح: قوله: (حدثنا احمد بن سعيد) په بذل کښې لیکي چه دا حدیث په ترجمه الباب کښې یعنی د تخفیف فی المغرب سره څه مناسبت قریبه نه لری.

د حدیث د ترجمه الباب سره مناسبت

زه وایم چه خبره خو هم دا ده خو دا هم وئیلی کیدې شی چه ددې حدیث نه مطلقا په ټولو مونځونو کښې تخفیف فی القرات مستفاد کیږی او چه هر کله په ټولو مونځونو کښې تخفیف ثابت شو نو په مغرب کښې هم دغه شان راغلو، او دا په دې وجه چه تخفیف او تطویل د امور اضافیه نه دي، د مفصل ټول سورتونه قصار دی د میئن او مثانی په مقابله کښې، دا جدا خبره ده چه خپله په مفصل کښې بعض لوئې او بعض واره دی. والله تعالی اعلم

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۹۰۳۴) (صحیح)

(۲): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۸۷۸۸) (ضعیف)

[٨١٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا قُرَّةٌ، عَنْ الزَّالِ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي عُمَانَ النَّهْدِيِّ، أَنَّهُ "صَلَّى عَنَفَ ابْنِ مَسْعُودٍ الْمُغْرِبَ، فَقَرَأَ: قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ".

ترجمه: د ابو عثمان النهدي نه روايت دي بيشكه هغه مونځ وكړو وروسته د ابن مسعود نه د مانبام نووي لوستلو قل هو الله احد.

بَابُ الرَّجُلِ يُعِيدُ سُورَةً وَاحِدَةً فِي الرَّكَعَتَيْنِ

باب دې په بيان دسړي كې چې تكراروي يوسورت په دوه ركعاتونو كې

د يوسورت تكرار په دوه ركعتونو كښې دا حنافو او حنابله په نزد بغير د كراهت نه جائز دي، مالكيان او بعض احناف د كراهت طرف ته تلي دي اود شوافع په نزد خلاف اولي دي. (منهل)

[٨١٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي هِلَالٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْجُهَنِيِّ، أَنَّهُ جَبَّيْنَهُ، أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ فِي الصُّبْحِ: إِذَا زُلْزَلَتِ الْأَرْضُ فِي الرَّكَعَتَيْنِ كُنْتُمَا". فَلَا أَذْرَى أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْرًا ذَلِكَ عَمْدًا.

ترجمه: د معاذ بن عبد الله الجهني نه روايت دي، بيشكه يو سړي د جهينه خبر ورکړي دي هغه ته، چې هغه اوريدلي دي د نبي ﷺ نه، چې لوستلو ئې د سحر په مونځ كښې اذا زلزلت الارض په دواړو ركعاتونو كښې، زه نه پوهېږم چې د رسول الله ﷺ نه هېر شو او كه دا يې قصدا ولوستلو.

بَابُ الْقِرَاءَةِ فِي الْفَجْرِ

باب دې په بيان دقرات كې دسحر په مونځ كې

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي الْمُهَالِبِ، عَنْ أَبِي بَرْزَةَ، قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْفَجْرَ وَيَعْرِفُ أَحَدًا جَلِيئَةً الَّذِي كَانَ يَعْرِفُهُ وَيَقْرَأُ فِيهَا مِنَ السِّتِينَ إِلَى الْمِئَةِ.

(تفرد به ابو داود (تحفة الأشراف: ١٣٦١٩)، وقد أخرجه مسند احمد ٢/٤٢٨)

ترجمه: حضرت ابو برزه رضي الله عنه فرمائي چې نبي اکرم ﷺ به د سحر مونځ کولو نو مونږ به دخان سره نزدې هغه کس پيژندلو چې مونږ به د مخکښي نه پيژندلو، او نبي کريم ﷺ به په دې مونځ كښې د شپيته نه واخله تر سلو پورې آياتونه لوستل.

قوله: «عن أبي بركة وقال» د ابو برزه اسلمی ﷺ دا حديث متفق عليه دي او د بخاري په روايت كښې داسي دي «في الركعتين او احدهما» يعنى په دواړو ركعتونو كښې يا په يو ركعت كښې سل يا شپيته آيتونه لوستل، او د مسلم په يو روايت كښې په روايت د جابر بن سمره ﷺ في الصبح بق راغلي دي، او هم ددې په دويم روايت كښې بالصف او په مستدرک حاكم كښې په يو روايت كښې سورة واقعه راغلي دي قاله الحافظ.

هم دغه شان د مسلم په يو روايت كښې دي او په ابوداود كښې هم باب الصلاة في النعل هم تير شوې دي، انه صلى الله عليه وسلم بمكة فاستفتح سورة المومنين، الحديث

١: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ٩٣٨٠) (ضعيف)

٢: تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ١٥٦٧٣) (حسن)

[۸۱۷] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَصْبَغٍ مَوْلَى عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، قَالَ: كَانَتْ أَسْمَةُ صَوْتُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يَقْرَأُ فِي صَلَاةِ الْقَدَاةِ: فَلَا أَلِيمُ بِالْخُنُسِ ۝ الْجَوَارِ الْكُنُسِ ۝" سورة التكویر آیه ۱۵-۱۴.

ترجمه: د عمرو بن حريث نه روايت دې هغه وئيلي دي: گويا كښي زه اورم اواز د نبی ﷺ چې لوستلويي د سحر په مونځ كښي فلا أقسم بالخنس الجوار الكنس.

تشریح: قوله: «عن عمرو بن حريث قال:» صحابی د خپل قوت حافظه طرف ته اشاره كوي چه گويا زه دې وخت كښي اورم د رسول الله ﷺ د سحر په مونځ كښي دا آيت كريمه لوستل يعنى هغه سورة چه په هغې كښي دا آيت كريمه ذكر دې «اذا الشمس كورت» (۱) د احنافو په نزد په طوال مفصل كښي دې او د جمهورو په نزد په اوساط كښي.

بَابُ مَنْ تَرَكَ الْقِرَاءَةَ فِي صَلَاتِهِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ

باب دې په بيان دهغه چا كې چې په مانځه كې قراءت د سورة فاتحي پريردي

د قرأت په ركنيت كښي چه كوم اختلاف دې هغه مونځ سره د ابواب القرات په شروع كښي تير شوي دي، په اصل كښي دلته درې مسائل دي د قرأت حكم چه فرض دې يا سنت، او مسئله ثانيه چه ركن قرأت مطلق قرأت دې يا خاص سورة فاتحه، او دريمه مسئله قرأت خلف الامام، اوله مسئله خو تيره شوه.

په ركنيت د فاتحه كښي د ائمه و اختلاف

دلته په حديث الباب كښي مسئله ثانيه مذكور ده پس دا مسئله مختلف فيهِ ده د احنافو په نزد نفس قرأت فرض دې او د فاتحي تعيين واجب، او د جمهور علماء ائمه ثلاث په نزد د ركن قرأت مصداق نفس قرأت نه دې بلكه سورة فاتحه ده، كه څوك ټول قرآن اولولي او فاتحه او نه لولي نو فرض به نه ادا كيږي، احناف وائي چه د نفس قرأت ثبوت د نص قطعي نه دې لهذا هغه به فرض وي او د فاتحه تعيين د اخبار احاد نه دې لهذا د فاتحي لوستل به واجب وي نه فرض، بغير د فاتحي نه به فرض ادا شي خو مونځ به ناقص او واجب الاعاده وي، الغرض احناف ما ثبت بالقرآن ته فرض او ما ثبت بالسنة ته واجب وائي.

(۱) سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۵ (۸۱۷)، (تحفة الأشراف: ۱۰۷۱۵)، وقد أخرجه: صحيح مسلم الصلاة ۳۵ (۴۵۶)،

مسند احمد (۳۰۷، ۳۰۷۴)، سنن الدارمي الصلاة ۶۶ (۱۳۳۱) (صحيح)

(۲) زما په خيال خاص طور سره چه دا آيت كريمه ذكر كوي كيدې شي چه ددې وجه دا وي چه ددې آيت كريمه د اوريدلو په وخت په هغه صحابي باندې څه خاص كيفيت راغلې وي، په دې وجه دا آيت كريمه خاص طور سره ياد پاتې شو او په دې كښي څه شك دې چه دا حضرات د زړونو خاوندان وو، او دا هم ممكنه ده چه كوم وخت كښي دوی د مانځه دپاره مسجد ته داخل شو هغه وخت رسول الله ﷺ دا آيت كريمه تلاوت كولو، د حضرت سهارنپوري په حالاتو كښي ليكلي دي چه هر كله زما د ټولو نه اول گنگوه ته حاضري اوشوه نو... نو هغه وخت حضرت اقدس گنگوهي په تراويح كښي قرآن كريم اورولو... كوم آيت كريمه چه نې د ټولو نه اول په غوږونو كښي پريوتلو هغه د سورة احزاب دا آيت كريمه وو «اشحذ علي الخبير» (۱۲)

[۸۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّلَبِيُّ، حَدَّثَنَا هَمَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي نُعْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: "أَمَرْنَا أَنْ نَقْرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَمَا تَسُرُّ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضی اللہ عنہ نه روایت دي، هغه وئیلی دي: مونږ ته امر شوی دی چې لولو سورة الفاتحه او هغه چې اسان وي.

[۸۱۹] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى الرَّازِيُّ، أَخْبَرَنَا عَيْسَى، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مَيْمُونٍ الْبَصْرِيِّ، حَدَّثَنَا أَبُو عُمَانَ النَّهْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَخْرِجْ قَتَادَةَ فِي الْمَدِينَةِ أَنَّهُ لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقُرْآنٍ وَلَوْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَمَا زَادَ".

ترجمه: ابو عثمان النهدي حديث بيان کړې دي د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه هغه وئیلی دي: چې ماته رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وویل: لاړ شه اواز وکړه په مدينه کښې بيشکه مونږ نشته مگر په قرآن سره اگر چه سورت فاتحه ولي نه وي. او يا زيات د دي نه.

تشریح: قوله: «امرنا ان نقرأ بفاتحة الكتاب وما تسر» او ددي نه وړاندې حديث مرفوع دي چه د هغې راوی ابو هريره رضی اللہ عنہ دي. «لا صلاة الا بقراءة فاتحة الكتاب فما زاد»

حديث د احنافو موافق دي

دا دواړه احاديث د جمهورو خلاف دي، اول په دي وجه چه په دي کښې د فاتحي نه علاوه «ما تسر» مذکور دي يعنی د سورة ضم کول ځکه چه جمهور د سورة د ضم کولو د استحباب قائل دي، په خلاف د احنافو چه هغه فاتحه او د سورة ضم کولو دواړه واجب مني، او دويم حديث د دواړو حيثيتو نه د هغوی خلاف دي يو خو په دي وجه چه په دي کښې «ما زاد على الفاتحة» مذکور دي، او دويم په دي وجه چه په دي کښې د فاتحي تعيين نشته بلکه دا دي «الا بقرآن»، هغه حضرات فرمائي چه دا حديث ضعيف دي په دي کښې جعفر بن ميمون دي، ددي جواب حضرت په بذل کښې دا ورکړې دي چه د جعفر بن ميمون ديرو حضراتو توثيق کړې دي، غرض دا چه متروک بالاتفاق نه دي.

[۸۲۰] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "أَمَرَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَتَادِيَ أَنَّهُ لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقِرَاءَةِ فَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَمَا زَادَ".

ترجمه: د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دي، هغه وئیلی دي: ماته امر وکړو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم چې زه اعلان وکړم، بيشکه مونږ نشته مگر په قرأت د فاتحي، او هغه چې زيات وي.

[۸۲۱] حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا السَّاهِبِ مَوْلَى هِشَامِ بْنِ زُهْرَةَ،

۱: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۴۳۷)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۹۷، ۴۵/۳) (صحيح)

۲: تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۳۱۹)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴۲۸/۲) (منكر)

۳: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۳۱۹) (صحيح)

۴: صحيح مسلم / الصلاة ۱۱ (۳۹۵)، سنن الترمذي / تفسير الفاتحة ۲ (۲۹۵۳)، سنن النسائي / الافتتاح ۲۳ (۹۱۰)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۱ (۸۳۸)، (تحفة الأشراف: ۱۴۹۳، ۱۴۰۴)، وقد أخرجه: موطأ امام مالك / الصلاة ۹ (۳۹)، مسند أحمد (۲۴۱/۲، ۲۵۰، ۲۸۵، ۲۹۰، ۴۵۷، ۴۸۷) (صحيح)

يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأَمْرِ الْقُرْآنِ، فَهِيَ خِدَاجٌ، فَهِيَ خِدَاجٌ، فَهِيَ خِدَاجٌ، غَيْرُ تَمَامٍ". قَالَ: فَقُلْتُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، إِنْ أَكُونُ أَحْيَانًا وَرَاءَ الْإِمَامِ قَالَ: فَقَمَزَ ذِرَاعِي، وَقَالَ: اقْرَأْ مَا يَأْتِي فِي نَفْسِكَ فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ: فَنِصْفُهَا لِي، وَنِصْفُهَا لِعَبْدِي، وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ" قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اقْرَءُوا يَقُولُ الْعَبْدُ { الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ } [الفاتحة: ٢] يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: حَمْدِي عَبْدِي، يَقُولُ: { الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ } [الفاتحة: ١]، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: أَتُنِيعَلِي عَبْدِي، يَقُولُ الْعَبْدُ { مَا لَكَ يَوْمَ الدِّينِ }، يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: حَمْدِي عَبْدِي، يَقُولُ الْعَبْدُ { إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ } [الفاتحة: ٥]، يَقُولُ اللَّهُ: هَذِهِ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ، يَقُولُ الْعَبْدُ { اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ، صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ } [الفاتحة: ٤]، يَقُولُ اللَّهُ: فَهَذَا لِعَبْدِي وَلِعَبْدِي مَا سَأَلَ"

ترجمه: علاء بن عبد الرحمن نه روایت دی، بیشک هغه اوریدلی دی د ابو السائب نه چې مولی د هشام بن زهره دی هغه وئیل: ما اوریدلی دی د ابو هريره نه هغه به وئیل: وئیلی دی رسول الله ﷺ چا چې مونځ وکړو او سورة فاتحه ئې پکې ونه وئيله نو دا ناقص دی، دا ناقص دی، دا ناقص دی، پوره نه دی. هغه وایی: ما وویل ای ابو هريره زه کله د امام نه وروسته یم، هغه وایی: زه ئې وسکوندم په څنگل خپلې سره او ویی وئیل: لوله دا په خپل نفس کښي ای فارسي، بیشک ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه وئیل: وئیلی دی الله تعالی ما تقسیم کړی دی مونځ په مابین زما او مابین د بنده زما کښي دوه حصي: نیم زما دی او نیم زما د بنده دیو او زما د بنده لپاره هغه څه دي چې د کوم ئې سوال کړی دی، وویل رسول الله ﷺ ولولئ، وایی بنده (الحمد لله رب العالمين) وایی الله تعالی بنده زما حمد وویل، هغه وایی: (الرحمن الرحيم) وایی الله تعالی ثناء وئيله زما بنده زما، وایی بنده (مالک يوم الدين) وایی الله تعالی لویی بیان کړه مالره بنده زما، وایی بنده (ایاک نعبد و ایاک نستعین) وایی الله تعالی دا زما او زما د بنده په مینځ دی، او زما د بنده لپاره هغه شی دی چې د کوم ئې سوال کړی دی، وایی بنده (اهدنا الصراط المستقیم، صراط الذين انعمت عليهم غیر المغضوب عليهم ولا الضالین) وایی الله تعالی دا زما د بنده لپاره دی، او زما د بنده لپاره هغه څه دي چې د څه ئې سوال کړی دی.

تشریح: قوله: (من صلى صلاة لم يقرأ بها بام القرآن فهي خداج فهي خداج غير تمام) خداج ای ذات خداج، خداج په معنی د نقصان، چه بغیر د فاتحي د قرأت نه مونځ ناقص دي، او هم دا خبره احناف کوی چه دا لفظ اخستلې شوې دي د (خدجت الناقة ولدها) ته او دا هغه وخت وئیلې شی چه کله د اوبښې بچې پیدا شی د مودې د پوره کیدو نه مخکښې وان کمل خلقه) اگر چه هغه بچې کامل الخلقه او تام الاعضاء وي، لهذا کوم مونځ چه بغیر د فاتحي نه اوکړې شی هغه د ارکان او فرائض په اعتبار سره پوره دي، اگر چه د صفت نقصان سره متصف دي.

قوله: (فقلت يا ابا هريرة اني اكون احيانا وراء الامام) دي د ابو هريره رضی الله عنه اثر کښي د فاتحه خلف الامام مسئله ذکر ده، اول په دې کښي د ائمه کرامو اختلاف واورئ:

په فاتحه خلف الامام هېڅې مذاهب ائمه

فاتحه خلف الامام د ائمه ثلاث احناف، مالکیانو او حنابلې په نزد غیر واجب دي د امام شافعي قول قدیم هم دا دي او د هغه په قول جدید کښې قرأت فاتحه خلف الامام مطلقاً فی الجمهوریه والسریه فرض ده بغیر ددې نه مونځ نه صحیح کیږي، غرض دا چې په دې باندې خو جمهور د شوافعو نه علاوه متفق دي چې واجب نه ده، بیا وړاندې په استحباب او کراهت کښې اختلاف دي، د احنافو په نزد مکروه تحریمی دي او د مالکیانو او حنابلې په نزد په صلاة سريه کښې مستحب او په جهريه کښې مکروه ده، البته امام احمد فرمائي چې په جهري مونځ کښې که مقتدی د امام قرأت نه اوري او هغه ته اواز نه رسیږي بیا هم مستحب دي، هم دغه شان په احنافو کښې امام محمد رحمه الله هم په سري مونځ کښې د استحباب قرأت قائل دي. (کافي البذل ج ۲ ص ۵۷)

امام بخاري رحمه الله باب قائم فرمائي دي "باب وجوب القراءة على الامام والماموم" علامه قسطلاني ددې باب په شرح کښې ليکي "وهو قول الجمهور خلافا للحنفية" په دې باندې په حاشیه د لامع کښې حضرت شيخ ليکلي دي چې د تعجب خبره ده چې وجوب القراءة على المقتدی ته قسطلاني د جمهورو قول څنگه اووې حال دا چې ائمه ثلاث د عدم وجوب قائل دي. زمونږ علماء کرام فرمائي چې د شوافعو سره يو حديث هم داسې صحیح او صريح نشته چې د هغې نه د قرأت خلف الامام وجوب ثابتیږي، ځکه چې د کومو رواياتو نه د فاتحي وجوب ثابتیږي هغه د خلف الامام سره متعلق نه دي، او کوم چې د خلف الامام سره متعلق دي د هغې نه وجوب نه ثابتیږي بلکه زیات نه زیات اباحت ثابتیږي.

بیا خان پوهه کړي چې د شوافعو سره په دې سلسله کښې بس يو صحیح او زور دار دليل دي يعنی د عبادة بن الصامت رضي الله عنه کوم چې متفق عليه دي، د هغې نه علاوه چې کوم نور احاديث دي په هغې کښې چونکه «الا بفاتحة فما زاد» الفاظو زیادت دي او ددې زیادت د وجوب شوافع قائل نه دي په دې وجه هغوی دا قسم روايات صرف په منفرد باندې محمول کوي، يعنی په غیر مقتدی باندې، پس امير يعانی په سبل السلام شرح بلوغ المرام کښې ددې تصريح کړې ده او هغه د فاتحه خلف الامام قائل دي، دا حديث د عباده په ابوداود کښې هم وړاندې راوړان دي ددې جوابات به هم هلته ورکولي شي.

اوس تاسو د ابوهريره رضي الله عنه د اثر چې په متن کښې مذکور دي د هغې په باره کښې واورئ هغه فرمائي «اقرأ بها يا فارسي في نفسك» قرأت فی النفس يعنی په زړه زړه کښې لوستل استحضر مضمون ته ونيلي شي او ددې مونږ هم منکر نه يو.

ه اقرأ بها في نفسك تخرج

قوله: «فاني سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: قال الله تعالى» ابوهريره رضي الله عنه په خپله مدعا يعنی قرأت فاتحه فی النفس باندې دليل پيش کوي چې د هغې حاصل دا دي چې سورة فاتحه ډیر مبارک او په دعاگانو باندې مشتمل سورت دي، ټول په ټوله خير دي زه په دې

باندې وایم چه ددې نه معلومېږي چه خپله د ابوهریره رضی الله عنه په نزد « لا صلاة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب » عام نه دي، مقتدی په دې کښې داخل نه دي ځکه چه که دا عام وي نو بیا ابوهریره رضی الله عنه لره د سائل په جواب کښې داسې وئیل پکار وو چه هر کله رسول الله صلی الله علیه و آله صفا فرمائی چه « لا صلاة الا بفاتحة الكتاب » نو بیا تاته په خلف الامام لوستلو کښې څه تردد دي؟ بیا خو د هغه بیان کړې شوې روایت د دلیل دپاره کافی وو، د مزید دلیل او استدلال حاجت نه وو، معلومه شوه چه هغه خپله هم په دې پوهه وو چه دا حدیث د مقتدی په حق کښې نه دي، هم دغه شان ابوهریره رضی الله عنه چه ددې په استدلال کښې کوم دلیل پیش کړې دي هغه د فضائلو د قبیلې نه دي نه د فرائض د قبیل نه، نو که بالفرض اومنلې شی چه د ابوهریره رضی الله عنه مراد دا دي چه په امام پسې حقیقه قرأت نه دي کیدل پکار نو بیا په دې دویم دلیل سره صرف فضیلت ثابتېږي نه فرضیت، او صرف د فضیلت په ثبوت سره د شوافعو مقصد نه حاصلېږي هغوی خو د فرضیت فاتحه قائل دي، زه وائم زمونږ خبرې په مسائلو کښې دي نه په فضائلو کښې او هغه حدیث پیش کوی د فضیلت والا او د حدیث مرفوع نه وجوب ثابتیدلې شی هغه دوی نه پیش کوی څه وجه ده؟ هم دا وجه ده چه د هغوی په نزد هم ددې محمل مقتدی نه دي.

دلته یوه خبره دا هم کتل پکار دي چه ابوهریره رضی الله عنه غمز ذراع ولې کړې دي یعنی په ځنګل سره ئې ولې متوجه کوی شاگرد ته اشاره کوی چه خاموش اوسه شور مه کوه، سورة فاتحه ډیر د فضیلت والا سورت دي ددې قرأت نه دي هیرول پکار، حضرت شیخ به فرمائیل بلکه په اوجز کښې ئې هم لیکلې دي چه ابوهریره رضی الله عنه به بعض وخت د رسول الله صلی الله علیه و آله د محبت د وجې نه ظاهره ده په حدیث باندې عمل کولو پس په مسلم شریف کښې دي چه ابوهریره رضی الله عنه یو ځل اودس کولو چه په هغې کښې هغه خپل لاسونه د خپلو ترخونو پورې وینخل شاته ئې یو عجمی شاگرد ولاړ وو هغه ترې تپوس او کړو « ما هذا يا ابا هريرة » هغه ته معلومه نه وه چه دلته څوک ولاړ دي او ما داسې په اودس کولو باندې وینی، فورا متوجه شو او وې فرمائیل « يا بنی فروخ انتم ههنا لو علمت انکم ههنا ما توضات هذا الوضوء » اي عجمیانو! تاسو دلته یئ! که ماته معلومه وي چه تاسو دلته یئ نو ما به داسې اودس نه کولو، ولې؟ ځکه چه دا طرز عمل د جمهور صحابه کرامو د مسلک خلاف وو خو هغه ظاهر حدیث کوم چه د اثار فضیلت په باره کښې په دې باندې عمل کولو سره داسې کول، او چونکه د هغه دا طرز عمل د جمهورو د مسلک خلاف وو ددې په اظهار کښې د انتشار ویره وه په دې وجه ئې هغه د چا په وړاندې هم ذکر نه کړو، دغه شان خبره دلته هم موندلې شوې ده چه هغه شاگرد په ځنګل باندې اووهلو او ورته ئې اووې چه خاموش شه، چه هرڅنګه وی دا سورت لوله، او که مراد دا واخستلې شی چه ددې سورت د مضمون استحضار ساته نو بیا هیڅ قسم اشکال نشته.

قوله: « فنصفها لی ونصفها لعبدي » د دې حدیث نه معلومېږي چه د سورة فاتحه اووه آیتونه دي چه په هغې کښې د شروع درې آیتونه د الله پاک په لوئې والی او د هغه په حمد وثناء

کښې دی او په آخری درې ایتونو کښې د بنده د خپل خان دپاره دعا ده او درمیانی څلورم آیت «ایک نهد وایاک نستعین» د الله پاک او بنده ترمنځه مشترک دې د حمد و ثناء او دعا ترمنځه، او د بسم الله په دې کښې چرته هم ذکر نشته ددې نه معلومه شوه چه بسم الله د فاتحې جزء نه دي، امام نووی رحمته الله علیه د شوافعو د طرف نه کوم چه د بسم الله د جزئیت قائل دی ډیر جوابات ورکړي دي، علامه شوکانی رحمته الله علیه فرمائی چه په دې کښې بعض جوابات خو د هغوی په حق کښې فائده نه لری او بعض د تعسف نه خالی نه دی.

[۸۲۲] (حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، وَابْنُ السَّرْحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عِبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، يَنْتَلِفُ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَصَاعِدًا". قَالَ سَفْيَانُ: لِمَنْ يُصَلِّي وَحْدَهُ.

ترجمه: د عبادة بن الصامت رضی الله عنه روایت هغه ئې نبی صلی الله علیه و آله ته رسوی (نشته دی مونځ لپاره د هغه چا چې قرأت د فاتحې نه دی کړی یا زیات. وثیلی دی سفیان: د هغه چا لپاره چې یواځې مونځ کوي.

(حدیث الباب د جمهورو دلیل دي)

قوله: (حدثنا قتيبة بن سعيد) دا حدیث متفق علیه دي بلکه په صحاح سته کښې دې ددې نه جمهور علماء ثلاث د فاتحې په رکنیت باندې استدلال کړې دي او په مذاهب اربعه کښې صرف شوافعو ددې حدیث د عموم پیش نظر مقتدی لره په دې کښې شامل منلو سره د فاتحه خلف الامام په فرضیت باندې هم دغه شان استدلال کړې دي، په رکنیت فاتحه باندې کلام تیر شو، په مسئله ثانیه یعنی فاتحه خلف الامام باندې بحث باقی دي، د شوافعو دپاره د ټولو نه لوڼي او قوی دلیل هم دا دي ځکه چه دا متفق علیه حدیث دي،^(۱)

(الجواب الاول)

زمونږ د طرف نه ددې ډیر جوابات کړې شوي دي:
۱: دا حدیث په منفرد باندې محمول دي چه د هغې ډیر قرائن دي، نور روایات مرفوعه او اثار صحابه مثلاً «اذا قرأ فانصتوا»، «من كان له امام فقراءة الامام قراءة له» خپله وړاندې هم په دې روایت کښې سفیان بن عیینه د حدیث راوی فرمائی «لن یصلی وحده»

(د سفیان بن عیینه په قول باندې اعتراض)

په دې باندې خطابی شارح حدیث دا اعتراض کړې دي چه دا تخصیص بغیر د دلیل نه صحیح نه دي، زمونږ د طرف نه جواب کړې شوي دي چه دا تخصیص بالدلیل دي بغیر د

^(۱): صحیح مسلم الصلاة ۱۱ (۳۹۴)، سنن النسائي الافتتاح ۲۴ (۹۱۱) (وقد ورد بدون قوله: «فصاعداً» عند: صحیح البخاري الأذان ۹۵ (۷۵۶)، سنن الترمذي / الصلاة ۶۹ (۲۴۷)، ۱۱۶ (۳۱۲)، سنن ابن ماجه إقامة الصلاة ۱۱ (۸۳۷)، (تحفة الأشراف: ۵۱۱۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۵/ ۳۱۴، ۳۲۱، ۳۲۲)، سنن الدارمي / الصلاة ۳۶ (۱۲۷۸) (صحیح)
^(۲): خو د هغوی استدلال د بخاری شریف د روایت د الفاظو نه دي چه په هغې کښې د فصاعداً، زیاتوالي دي، د فصاعداً، لفظ سره خو مسئله نازکه جوړېږي.

دلیل نه نه دې، لکه چه اوس تیر شو، او که دا عام ساتئ نو بیا دا هم کیدې شی خو که تاسو په دې کښې تعمیم کوئ نو بیا به مونږ هم په دې کښې تعمیم کوو. «لو عمتتم لعنا» (کما فی تقریر الجنجوهی) یعنی که تاسو په دې حدیث کښې عموم منی د مقتدی او منفرد دواړو نو بیا به زموږ عموم به هم منل وی، هغه دا چه قرأت عام دې که حقیقه وی یا حکمیه او مقتدی هم حکما قاری دې. بقراءة الامام.

الجواب الثاني :

دا حدیث په بخاری او مسلم دواړو کښې دې په صحیح بخاری کښې خو لفظ «فصاعدا» موجود نه دې خو د مسلم او ابوداود وغیره په روایاتو کښې دا زیادت ثابت دې، او ددې زیادت د موجود کیدو نه پس بیا دا حدیث د شوافع دپاره مفید نه دې بلکه د هغوی خلاف کیږي ځکه چه هغه حضرات د مقتدی په حق کښې صرف د فاتحې قائل دی، ددې نه د زائد نه وجوبا قائل دی او نه استحبابا.

(په حدیث کښې د فصاعدا په اضافه باندې)

د امام بخاری اعتراضات او دهغې جوابات

امام بخاری رحمه الله د «فصاعدا» زیادت ثابت نه منی او حال دا چه دا لفظ په صحیح مسلم او باقی د سنن په کتابونو کښې موجود دې، امام بخاری ددې لفظ دوه جوابات ورکړي دي. (الجواب الاول) اول دا چه په دې زیادت کښې معمر بن راشد یمنی د زهری نه په روایت کولو کښې منفرد دې، نورو حضرات محدثین جواب کړي دې چه اوگورئ دا زیادت په سنن ابی داود کښې د زهری نه روایت کولو والا سفیان بن عیینه دې، بیا معمر منفرد څنگه شو، اول خو معمر بالکل ثقه او د صحاح سته راوی دې او زیادت د ثقه معتبر وی، او بیا چه هر کله هغه منفرد هم نه دې، هم دغه شان د هغه متابعت نورو راویانو هم کړي دې، پس په بذل المجهود (ج ۲ ص ۵۲) کښې لیکي: وکذلك تابعه فيها صالح والاوزاعي وعبدالرحمن بن اسحاق وغيرهم كلهم عن الزهري.

(الجواب الثاني) دویم جواب امام بخاری رحمه الله ددې دا ورکړي دې چه دا «فصاعدا، تقطع الید فی ربع دینار فصاعدا» د قبیل نه دې، اوگورئ نصاب سرقه د جمهورو په نزد ربع دینار دې او په هغې باندې زیادت کیدل ضروری نه دی بلکه د ربع دینار په غلا باندې هم قطع ید کیدلې شی، لهذا معلومه شوه چه «فصاعدا» موندلې کیدل ضروری نه دی، او دا ضروری نه دی چه کوم حکم ددې د ماقبل دې هم هغه ددې گم وی.

مونږ وایو صحیح ده چه ضروری خو نه دی خو کیدل ئې مضر هم نه دی او تاسو خو دلته د ما زاد علی الفاتحه بالکل قائل نه یئ، لهذا دا جواب څنگه صحیح شو، اول خو مونږ وایو چه په حدیث کښې بعض داسې مواضع هم شته چرته چه فصاعدا د ماقبل په حکم کښې دې لکه په حدیث د اضحیه کښې «امرنا رسول الله صلی الله علیه وسلم ان نستشرف

العین والاذن فصاعدا) (۱) ځکه چه د قربانی په څاروی کښې صرف د عین او اذن سالم کیدل کافی نه دی بلکه د نورو اندامونو هم صحیح او سالم کیدل ضروری دی، کوم چه ئې په فصاعدا سره بیان کړې دي، او امام بخاری رحمه الله چه کوم مثال پیش کړې دي هلته بیشکه (فصاعدا) د ماقبل په حکم کښې نه دی یعنی د هغې موندلې کیدل ضروری نه دی.

د فصاعدا د مواضع استعمال اختلاف

نتیجه دا راووتله چه د (فصاعدا) مواضع استعمال مختلف دی، کله دا د ماقبل په حکم کښې وی او چرته نه، د قرائن وغیره نه ددې تعیین کیدی شي، د مشائخ او استاذانو کلام ته کتلو سره معلومیږي چه که د متکلم مقصود اقل ما واجب لره بیانول وی، نو بیا خو (فصاعدا) موندلې کیدل ضروری نه دی، او که مقصود جمیع ما واجب بیانول وی نو بیا خو د فصاعدا کیدل هم ضروری دی، پس په حدیث الاضحیه کښې جمع ما واجب بیانول مقصود دی بعض لره صراحة او بعض د فصاعدا په ذریعه مجملا، او نصاب سرقه والا حدیث کښې اقل مقدار لره بیانول مقصود دی، لهذا هلته د (فصاعدا) کیدل ضروری نه دی.

اوس په متنازع حدیث کښې کتل دی چه دا د چا د قبیل نه دي، ظاهره ده چه دلته مقصود اقل ما واجب لره بیانول نه دی بلکه جمیع ما واجب لره بیانول دی، لهذا د فاتحه والا حدیث، حدیث الاضحیه د قبیل نه شو، ممکنه ده د یو صاحب په ذهن کښې ددې نه غوره توجیه هم وی نو بیا به هغه مقدم وی.

الجواب الثالث: سیدنا عباده رحمه الله دا حدیث کوم چه په بخاری او مسلم کښې دی، مختصر دي د حدیث طویل نه، پوره حدیث ابوداود او ترمذی وغیره کښې دی، پس د باب حدیث نمبر ۲ اوگورئ.

[۸۲۳] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ مُعْمَدِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: كُنَّا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ، فَقَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَقَلَّتْ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةُ، فَلَمَّا قَرَعَ، قَالَ: "لَعَلَّكُمْ تَقْرَعُونَ خَلْفَ إِمَامِكُمْ، فَلَنَّا نَعْمَ، هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: لَا تَفْعَلُوا إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَإِنَّهُ لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِهَا".

ترجمه: د عبادة بن الصامت رحمه الله نه روایت دي هغه وئیلی دي: وو مونږ وروسته د نبی صلی الله علیه و آله نه د سحر پښمونځ کښې نو قرأت وکړو رسول الله صلی الله علیه و آله، نو قرأت ورباندې دروند شو، هرکله چې فارغ شو ویی وئیل: کیدی شي چې تاسو د امام نه وروسته قرأت کوئ. مونږ وویل: آو، همدا ده ای د الله رسوله! هغه وفرمائیل: تاسو داسې مه کوئ مگر په سورت فاتحې باندې، بیشکه مونږ نشته د هغه چا چې سورت فاتحه نه لولي.

تشریح: قوله: (عَنْ عَبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ قَالَ كُنَّا خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي صَلَاةِ الْفَجْرِ فَقَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- الخ) د دي حدیث نه معلومیږي چه صحابه کرام به

(۱) د قربانی د څاروی سترگی او غوږونه دي ښه او کتلې شي، ۱۲

(۲) سنن الترمذی الصلاة ۱۱۵ (۳۱۱)، (تحفة الأشراف: ۵۱۱۱)، ولقد أخرجه: مسند احمد (۳۱۳/۵، ۳۱۶، ۳۲۲)، (حسن)

په شروع کښې په خپل اختيار او اجتهاد سره قراءه خلف الامام کولو چه د هغې خبر رسول الله ﷺ ته نه وو، د رسول الله ﷺ په تپوسلو باندې هغوی اقرار او کړو چه مونږ ئې زر زر وايو نو په دې باندې رسول الله ﷺ او فرماييل چه داسې مه کوئ سوا د سورة فاتحې نه ځکه چه ددې نه بغير خو مونږ نه کيږي.

دلته رسول الله ﷺ مقتدی د مطلق قرأت نه منع کړو او د فاتحې استثناء ئې او فرماييله او قاعده دا ده چه «الاستثناء بعد الحظر يفيد الاباحة كما في قوله تعالى : ولا تاكلوا اموالكم بينكم بالباطل الا ان تكون تجارة» لهذا ددې حديث نه ثابت شوه چه د مقتدی دپاره قراءه فاتحه جائز او مباح دې نه فرض، فلا يصح استدلالهم بهذا الحديث على فرضية الفاتحة. اوس دلته دوه خبرې پاتې کيږي اول دا چه احناف خو د اباحت هم قائل نه دي، دويم دا چه رسول الله ﷺ خو خپله په دې حديث کښې فرمائي چه «فانه لا صلاة لمن لم يقرأ بها» د امر ثاني جواب خو دا دې چه د رسول الله ﷺ مقصود نفی کمال دې چه يو مونږ هم د فاتحې نه بغير نه کامليږي او د اولنې خبرې جواب دا دې چه مونږ په دې مسئله کښې د نسخ قائل يو چه د هغې دليل به وړاندې راشي، دلته خو مونږ له دا وئيل وو چه د صحيحين حديث مختصر دې او اصل حديث داسې دې چه په هغې کښې د فاتحه استثناء، بعد الحظر موندلې شي، ددې امر ثاني جواب حضرت گنگوهي رحمته الله عليه په کلام کښې دا دی «فانه لا صلاة لمن لم يقرأ بها» سره د وجود حکمي او شرعي نفی مقصود نه ده چه بغير ددې نه مونږ صحيح نه دې بلکه ددې نه مقصود وجود حسي او خارجي نفی کول دی چه يو مونږ هم حسا يعنی په خارج کښې د فاتحې نه بغير نه شي موندلې، په ټولو مونځونو کښې سورة فاتحه لوستلې شي، ځکه چه امکان دې چه ددې نه مخالفت او منازعت نه وي خو چه کله روستو تجربي دا اووي چه په دې قرأت سره هم مخالفت کيږي نو بيا هغه (عليه السلام) ددې نه هم منع کړه لکه چه په راروانو ابواب او احاديثو کښې راروان دې.

الجواب الرابع : صاحب جوهر النقي او هم دغه شان علامه شوق نيموي وائي چه ددې حديث په سند کښې اضطراب دې ځکه چه دا روايت مکحول کله داسې روايت کوي «عن محمود بن الربيع» او کله «عن نافع بن محمود بن الربيع»، او کله «عن عبادة بن الصامت» هم دغه شان مکحول مدلس دې او دا ئې په لفظ د «عن» سره روايت کړې دې، بهر حال په سند کښې اضطراب دې کوم چه د ضعف موجب دې. دا خو د حديث عباده زمونږ د طرف نه جواب شو، کوم چه د شوافعو اهم مستدل دې.

د فاتحه خلف الامام په باره هېڅ حضرت گنگوهي رحمته الله عليه تقرير

اوس زمونږ د مسلک ترجيح واورئ! حضرت اقدس گنگوهي رحمته الله عليه فرمائي لکه په الکوکب الدرې کښې دی چه چونکه د مونږ ابتداء د صلاة الليل نه شوې وه، په شروع کښې صرف هم هغه مونږ فرض وو چه په هغې کښې صحابه کرام د قرأت سره عادت شوې وو، ددې نه پس چه کله د صلوات خمسې فرضيت اوشو نو دا د استصحاب حال په طور په فرائض کښې خلف الامام هغه هم قرأت کولو هم په دې وخت کښې آيت کریمه «واذا قرئ القرآن فاستمعوا له

وانصتوا) نازل شو هغه وخت د صحابه کرامو طرز عمل مختلف شو، بعض حضراتو خو قرأت خلف الامام مطلقا ترک کړو خو بعض حضرات د ثواب په حرص کښې «لا حراز الفضيلتين» په سکتات امام کښې په خپلې راڼې او اجتهاد سره قرأت کولو او دا چه مونږ اووې چه هغوی په خپل اجتهاد سره داسې کول نو ددې دليل په رواياتو کښې موجود دې «مثل قوله هل قرأ معي احد منكم» اوس د صحابه کرامو ددې قرأت د وجې نه د رسول الله ﷺ په قرأت کښې پريشانۍ واقع شوه او رسول الله ﷺ صحابه کرام ددې قرأت نه منع کړل، ورسره رسول الله ﷺ دا خيال فرمائيلو سره چه سورة فاتحه په ټولو مونځونو کښې ده کيدې شي چه په دې کښې منازعت او التباس نه وي صرف ددې د قرأت اجازت ئې ورکړو او د خو ورځو پورې دا سلسله روانه وه خو چه کله رسول الله ﷺ اوليدل چه په دې قرأت سره هم منازعت پيدا کيږي نو بيا ئې ددې نه هم منع او فرمائيله، خو صرف په جهري مونځونو کښې لکه چه په حديث د ابوهريره رضي الله عنه کښې دی کوم چه د صلاة صبح په قصه کښې دی «فانتهى الناس عن القراءة فيما جهر به رسول الله صلى الله عليه وسلم» او اوس صرف په سري مونځونو کښې قرأت پاتې شو خو اخر دا هم منع کړې شو، لکه چه د عمران بن حصين رضي الله عنه د حديث نه معلوميږي کوم چه د صلاة ظهر په باره کښې دي، پس مصنف وړاندې تلو سره دوه بابونه هم په دې ترتيب سره قائم فرمائيلې دي حاصل دا چه په دې سلسله کښې په تدريج سره نسخ واقع شوې ده، او اخر الامر رسول الله ﷺ دا فيصله او فرمائيله «من كان له امام فقرأه الامام له قراءة» او په بل حديث کښې رسول الله ﷺ او فرمائيل: «واذا قرأ فانصتوا» حضرات شوافعو په دې احاديثو باندې څه نقد کړې دي.

من كان له امام فقرأه الامام له قراءة باندې كلام

حضرت په بذل کښې د علامه عيني نه نقل کولو سره په دې باندې تفصيلي كلام فرمائيلې دې په هغې کښې ليکي چه دا حديث «من كان له امام فقرأه الامام له قراءة» د ډيرو صحابه کرامو نه نقل دي، جابر بن عبدالله، ابن عمر، ابو سعيد خدری، ابوهريره، ابن عباس، انس بن مالک. دا روايات په ابن ماجه دارقطني او معجم طبراني وغيره کتب کښې مذکور دي، امام دارقطني وغيره ناقدین فرمائي چه د حديث جابر په سند کښې جابر جعفی دې کوم چه مجروح دې خپله امام ابوحنيفه صاحب د هغه تکذيب کړې دي، او د ابو سعيد خدری رضي الله عنه په حديث کښې اسماعيل بن عمرو بن نجیح ضعیف دي، هم دغه شان په حديث ابوهريره رضي الله عنه سره عباد متفرد دې کوم چه ضعیف دې زمونږ د طرف نه وئيلې شوې دي چه د حديث جابر نور طرق هم شته، بعض د هغې نه هغه دي.

د امام صاحب په سند سره حديث او د دارقطني په دې باندې ده

کوم چه په مؤطا د امام محمد رضي الله عنه کښې دي «اخبرنا الامام ابوحنيفة حدثنا ابو الحسن موسى بن ابي عائشة عن عبدالله بن شداد عن جابر عن النبی صلى الله عليه وسلم» په دې باندې دارقطني اعتراض کړې دي چه دا حديث مسندا صرف ابوحنيفه او کله د هغه سره حسن بن عماره

روایت کړې دې : وهما ضعیفان... او ددې دواړو نه علاوه متعدد راویان لکه سفیان ثوري، شعبه، ابن عیینه وغیره دا مرسل نقل کړې دې. «عن ابی الحسن عن عبدالله بن شداد عن النبی صلی الله علیه وسلم» اصل روایت داسې دې مرسله (بغیر د صحابی د ذکر کولو نه) زمونږ د طرف نه چې جواب دا کړې شوې دې چې اسناد د ارسال په مقابله کېنې زیادت دې او زیادت ثقه مقبول وی. «ولو سلم ارساله فالمرسل حجة عندنا والجمهور» پاتې شوه مسئله ددې دواړو د توثیق او تضعیف نو علامه عینی فرمائی چې د حسن بن عماره یو لونی جماعت توثیق کړې دې هغه ته ضعیف وئیل غلط دی، او هم دغه شان امام ابوحنیفه رحمته الله علیه چې د هغه علم شرقاً او غرباً خور دې هغه ته ضعیف وئیل انتهای غلط او د تعصب نه ډک اعتراض دې، علامه عینی رحمته الله علیه فرمائی چې که امام دارقطنی د ادب او احترام نه کار اخستلې وې نو هرگز به ئې امام الاثمه سید الحفاظ طرف ته د ضعف نسبت نه کولې، او د هغه په تضعیف سره خپله مستحق تضعیف شو، هغه فرمائی چې خپله د هغه دا حال دې چې ضعیف او منکر روایات په خپل کتاب کېنې ذکر کوی د جهر بالبسمله په ثبوت کېنې ئې موضوع احادیث پورې راوړې دی، گویا قصدا ئې داسې کړې دی، پس بعض خلقو چې د هغه نه استحلاف او کړو چې په دې کېنې خومره احادیث صحیح دی نو هغه اعتراف او کړو چې دلته یو حدیث هم صحیح نه دې راوړلې شوې.

هم دغه شان د حدیث ابوهریره رضی الله عنه په سند کېنې دارقطنی وغیره دا فرمائیلې دی چې ددې په سند کېنې محمد بن عباد الرازی ضعیف دې، صاحب تنسیق النظام فرمائی چې که د محمد بن عباد جرح تسلیم کړې شی نو «ان الضعاف یقوی بعضها بعضاً وههنا صحاح وضعاف فکیف لا یقوی بها الضعاف وقد ثبت عن ابی هریره بطریق صحیح واذا قرأ فانصتوا» حاصل دا چې دا حدیث «من کان له امام الخ» د ډیرو صحابه کرامو نه په ډیرو طرق سره روایت شوې دې ددې په بعض طرق باندې به اگر چې فردا فردا کلام وی خو د مجموعه طرق په اعتبار سره حدیث ثابت دې.

په حدیث (واذا قرأ فانصتوا) باندې بحث

او حدیث ثانی یعنی «واذا قرأ فانصتوا» دا په صحیح مسلم کېنې د ابو موسی اشعری رضی الله عنه نه روایت دې او په سنن ابی داؤد کېنې ابو موسی اشعری او ابوهریره دواړو نه روایت دې، د ابو موسی والا روایت باندې امام بخاری وغیره حضراتو دا اعتراض کړې دې چې په دې سره سلیمان التیمی متفرد دې، حضرت سهارنپوری رحمته الله علیه په بذل (ج ۱ ص ۳۳۹) کېنې فرمائی چې ادعاء د تفرد باطل ده ځکه چې په سنن دارقطنی کېنې د سلیمان تیمی متابعت کړې دې، عمر بن عامر او سعید بن ابی عروبه، هم دغه شان په صحیح مسلم کېنې موجود دی چې د امام مسلم نه یو سړی ددې حدیث په باره کېنې تپوس او کړو نو هغه او فرمائیل «اتريد الحفظ من سليمان» د دې نه روستو هم هغه سائل تپوس او کړو چې د حدیث ابوهریره رضی الله عنه په باره کېنې ته څه وائي هغه او فرمائیل «هو عندی صحیح» په دې باندې سائل عرض او کړو چې بیا تاسو ددې تخریج دلته په صحیح مسلم کېنې ولې اونکړو نو په

دې باندې امام مسلم او فرماښل «لس كل شي عندي صحيح وضعته ههنا وانما وضعت ههنا ما اجمعوا عليه» يعنى زه په دې خپل صحيح كښې هر هغه حديث نه راوړم كوم چه زما په نزد صحيح وى بلكه په دې كښې خو صرف داسې احاديث اخلم چه د هغې په صحت باندې د محدثينو اجماع وى دا ټول مضمون د صحيح مسلم په متن كښې موجود دې، او گورئ امام مسلم رحمه الله ددې حديث په صحت باندې جزم فرماښلې دې، دغه شان د هغه د كلام نه دا هم معلومه شوه چه د ابو موسى اشعري رحمه الله د حديث په صحت باندې د محدثينو اجماع ده، او د ابو هريره رحمه الله حديث ئې په دې وجه نه دې راوړې چه د هغې صحت مختلف فيهِ وو، دا دې هم واضحه وى چه امام ابوداؤد دا دواړه روايات په خپل سنن كښې اخستلي دي، د ابو هريره رحمه الله حديث خو په بذل المجهود (ج ۱ ص ۳۳۸) «باب الامام يصى من قعود» د لاندې تير شوې دې، او د ابو موسى اشعري رحمه الله حديث په وړاندې تلو سره په باب التشهد كښې راروان دې (بذل ص ۱۲۱ ج ۲) امام ابوداؤد په دې باندې هم كلام فرماښلې دې، دا ټول تفصيل په باب سابق «باب الامام يصى من قعود» كښې مونږ سره تير شوې دې، د احنافو په دلائلو كښې يو دليل آيت كريمه دې

په (واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا) باندې كلام

قوله: «واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا» هم مشهور دې ددې په باره كښې حضرات شوافع فرمائي چه ددې آيت كريمه نزول د خطبي په باره كښې دې، په كوكب كښې ليكي چه دا خبره صحيح نه ده ځكه چه سورة اعراف مكى دې او د جمعې فرضيت په مدينه منوره كښې شوې دې او كه او منلې شي چه ددې فرضيت په مكه كښې شوې دې خو دا خبره خو منلې شوې ده چه هلته رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د جمعې د مانځه موقع نه ده ملاؤ شوې. حضرت شيخ په حاشيه د كوكب باندې ليكي چه په در منثور كښې ډير روايات دى چه د هغې نه معلومېږي چه ددې آيت كريمه نزول د قراءة فى الصلاة په باره كښې دې التعليق الصريح (ج ۱ ص ۳۲۴) كښې د الشرح الكبير په حوالې سره ليكلي دي «قال احمد اجمع الناس ان هذه الاية نزلت فى الصلاة» قرطبي فرمائي چه دا قول چه ددې نزول د خطبي په باره كښې دې ضعيف دې ځكه چه په خطبه كښې د قرآن كريم مقدار ډير قليل وى حال دا چه انصات په ټولو خطباتو كښې واجب دې بله دا چه دا آيت كريمه مكى دې او په مكه كښې نه خطبه وه او نه د جمعې مونځ.

په دې سلسله كښې اثار صحابه

او متعدد اثار صحابه د ترك قرأت خلف الامام په باره كښې دى چه د هغې تخريج په شرح معانى الآثار او مصنف ابن ابى شيبه او مصنف عبد الرزاق معجم طبراني وغيره كتب كښې موجود دى «فقد اخرج الطحاوى بسنده عن على من قراء خلف الامام فليس على الفطرة واخرجه ابن ابى شيبه بلفظ من قرا خلف الامام فقد اخطأ الفطرة» او په مصنف عبد الرزاق كښې دى «قال ابن مسعود من قرا خلف الامام ملئ فوه ترابا» څوك چه قرأت خلف الامام كوى د هغه

خوله دې د خاورو نه ډکه کړې شې (د دې دپاره چه هغه قرأت اونکړې شې، او د عمر رضي الله عنه نه منقول دی) (وددت ان الذي يقرأ خلف الامام في فيه حجر) چه ماته دا ښه معلومېږي چه کوم سرې قرأت خلف الامام کوي چه د هغه په خوله کښې کانړې کيخودلې شې.

[۸۲۴] (۱) حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْأَزْدِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حُمَيْدٍ، أَخْبَرَنِي زَيْدُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ نَافِعٌ: أَنْطَأَ عِبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ عَنْ صَلَاةِ الصُّبْحِ، فَأَقَامَ أَبُو نَعِيمٍ الْمُؤَذِّنُ الصَّلَاةَ، فَبَصَلَ أَبُو نَعِيمٍ بِالنَّاسِ، وَأَقْبَلَ عِبَادَةُ وَأَنَا مَعَهُ حَتَّى صَفَفْنَا خَلْفَ أَبِي نَعِيمٍ، وَأَبُو نَعِيمٍ يَجْهَرُ بِالْقِرَاءَةِ، فَجَعَلَ عِبَادَةُ يَقْرَأُ أَمَّ الْقُرْآنِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، قُلْتُ لِعِبَادَةَ: سَمِعْتُكَ تَقْرَأُ بِأَمِّ الْقُرْآنِ وَأَبُو نَعِيمٍ يَجْهَرُ، قَالَ: أَجَلْ، صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْضَ الصَّلَوَاتِ الَّتِي يَجْهَرُ فِيهَا بِالْقِرَاءَةِ، قَالَ: فَالْتَبَسْتُ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةَ، فَلَمَّا انْصَرَفَ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ، وَقَالَ: "هَلْ تَقْرَعُونَ إِذَا جَهَرْتُ بِالْقِرَاءَةِ؟" فَقَالَ بَعْضُنَا: إِنَّا نَنْصَنُمُ ذَلِكَ، قَالَ: فَلَا، وَأَنَا أَقُولُ مَا لِي يَتَازَعُنِي الْقُرْآنُ، فَلَا تَقْرَعُوا بِشَيْءٍ مِنَ الْقُرْآنِ إِذَا جَهَرْتُ إِلَّا بِأَمِّ الْقُرْآنِ".

ترجمه: نافع وئيلي دی چې عبادۃ بن الصامت وروسته شو د سحر د مونځ نه، نو ودرولو ابو نعیم مانځه لره چې هغه مؤذن دی، نو مونځ وکړو ابو نعیم خلغو ته، او رامنځ شو عبادۃ اوزه د هغه سره وم، تردې چې مونږ صف جوړ کړو وروسته د ابو نعیم نه، او ابو نعیم جهر کولو په قرأت سره نو شروع شو عبادۃ چې لوستله ئې سورت فاتحه، هرکله چې فارغ شو، ما وویل عبادۃ ما د تانه واوریدل چې سورت فاتحه دې لوستله، او ابو نعیم جهر کولو، هغه وویل: او، مونځ وکړو مونږ ته رسول الله ﷺ بعضی مونځونه هغه چې په هغې کښې ئې جهر کولو، هغه وویل: گډوډ شو په هغه ﷺ باندې قرأت هرکله چې فارغ شو نو مونږ ته مخاڅ شو په خپل مخ سره او ویی وئیل: ایا تاسو قرأت کوئ کله چې زه قرأت کوم په جهر سره؟ نو وئيلي بعضو زمونږ نه: مونږ کوو دغه، هغه ﷺ وائی: پس مه کوئ، اوزه وایم: څه دې مالره چې جگړه کوی ماسره په قرآن، تاسو مه لولئ هېڅ شې د قرآن نه کله چې زه جهر کوم مگر سورت فاتحه.

[۸۲۵] (۲) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ، عَنْ ابْنِ جَابِرٍ، وَسَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَلَاءِ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ عِبَادَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّبِيعِ بْنِ سُلَيْمَانَ، قَالُوا: فَكَانَ مَكْحُولٌ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَالصُّبْحِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ يَرَأُ. قَالَ مَكْحُولٌ: أَقْرَأُ بِهَا فِيمَا جَهَرُ بِهِ الْإِمَامُ إِذَا قَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسَكَتَ يَرَأُ، فَإِنْ لَمْ يَسْكُتْ أَقْرَأُ بِهَا قَبْلَهُ وَمَعَهُ وَيَعْدُهُ لَا تَتْرُكُهَا عَلَى كُلِّ حَالٍ.

ترجمه: روایت دې د مکحول نه هغه روایت کوی دعبادۃ نه پشان د حدیث د ربیع بن سلیمان، هغوی ویلی دي: وو مکحول چې لوستله ئې په ماښام او ماسخوتن او سحر کښې سورة فاتحه په هر رکعت کښې په پټه، وئيلي دی مکحول: لوله په هغه مانځه کښې په کوم کښې چې امام جهر کوی کله چې سورت فاتحه لولي، او چپ شونو پټه وایه که چپ نه شو نو لوله مخکې د هغه او هغه سره یو ځانې او وروسته د هغه نه، په هېڅ حال ئې مه پرېږده.

تشریح: قوله: (قال مکحول: اقرأ بها فيما جهر به الامام اذا قرأ بفاتحة الكتاب وسکت) مکحول

(۱): سنن النسائي/الافتتاح ۲۹ (۹۲۱)، (تحفة الأشراف: ۵۱۱۶) (صحيح)

(۲): تفرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۱۱۷) (ضعيف)

فرمائي چه مقتدي له پكار دي چه په جهري مونځ كښي چه كله امام سكوت او كړي نو هغه دې فاتحه لولي او كه امام سكته نه كوي نو بيا دې د هغه نه مخكښي فاتحه اولولي د امام نه مخكښي يا د هغه سره او يا د هغه نه وروستو.

غرض دا چه هر څنگه ممكن وي نو فاتحه دې اولولي په يو حال كښي دې هم هغه نه پرېږدي، په حاشيه د كوكب كښي دي ابن العربي فرمائي چه مونږ د امام شافعي رحمه الله نه تپوس كوو چه مقتدي به فاتحه خلف الامام كوم وخت كښي وائي؟ كه هغه ئې عين د امام د قرأت په وخت لولي نو په دې صورت كښي منازعت امام او اعراض عن استماع القرآن لازمېږي او كه دا وائي چه كله امام سكته كوي نو هغه وخت دې اولولي نو بيا مونږ تپوس كوو چه كه امام سكته نه كوي نو بيا به ئې څه وخت لولي څكه چه د امت په دې باندې اتفاق دې چه په امام باندې سكته واجب نه ده، بله دا چه هغه فرمائي چه ايا د امام د قرأت استماع دې ته د مقتدي قرأت نه شي ونيلې كيدې؟ دا خبره د هر پوهه او انصاف كونكي دپاره كافي ده، او گوري ابن عمر رضي الله عنهما به خلف الامام قرأت نه كولو او هغه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د سنت د ټولو نه زياته تابعداري كوله. (انتهى كلام ابن العربي)

د شوافعو په نزد به مقتدي قرأت خلف الامام كوم وخت كوي

هسې خو په كتب شافعيه كښي ليكلي دي چه د امام دپاره مستحب ده چه سكته كوي ددې دپاره چه مقتدي پكښي فاتحه اولوستلې شي، او كه د مقتدي دا گمان وي چه هغه به د امام په سكته كښي فاتحه پوره نه كړې شي نو هغه له پكار دي چه د امام سره سره ئې لولي.

باب من كره القراءة بفاتحة الكتاب اذا جهر الامام

د كومو حضراتو په نزد چه په جهري مونځ كښي قرأت خلف الامام مكروه دي

د باب اول نه مصنف په ظاهره كښي دا ثابته كړه چه قرأت فاتحه في الصلاة مطلقا واجب دي كه امام وي يا مقتدي وي يا منفرد.

د ترجمة الباب نه د مصنف فرض

اوس په دې باب كښي مصنف د مقتدي استثناء يا داسې او ايئ چه نسخ بيانوي په دې باب كښي دا فرمائي چه مقتدي لره په جهري مونځونو كښي فاتحه خلف الامام نه دي لوستل پكار او ددې نه وروستو راتلونكي باب كښي فرمائي چه په سري مونځونو كښي هم ورله نه دي لوستل پكار، دا مخكښي هم مونږ سره تير شو چه په دې باب كښي مصنف د ابو هريره رضي الله عنه حديث ذكر كړې دي چه د هغې تعلق د جهري يعنې د سحر د مونځ سره دي.

[٨٢٦] (١) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ ابْنِ أَكِيْمَةَ الْبَيْهَقِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنْ صَلَاةٍ جَهْرَ فِيهَا بِالْقِرَاءَةِ، فَقَالَ: "هَلْ قَرَأَ مِنْكُمْ أَحَدٌ مِنْكُمْ أَنْفَاءً؟" فَقَالَ رَجُلٌ: نَعَمْ، يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: إِنِّي أَقُولُ مَا لِي أَنْ أَزَعُمَ الْقُرْآنَ، قَالَ: فَانْتَهَى النَّاسُ عَنِ الْقِرَاءَةِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا جَهَرَ فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْقِرَاءَةِ مِنَ الصَّلَاةِ حِينَ سَمِعُوا ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ

١: سنن الترمذي للصلاة ١١٧ (٣١٢)، سنن النسائي للانفتاح ٢٨ (٩٢٠)، سنن ابن ماجه لاقامة الصلاة ١٣ (٨٤٨، ٨٤٩)، (نحلة الأشراف: ١٤٢٦٤)، وقد أخرجه: موطا امام مالك للصلاة ١٠ (٤٤)، مسند احمد (٢/٢٤٠، ٢٨٤، ٢٨٥، ٣٠٢، ٤٨٧) (صحیح)

أَبُو دَاوُدَ: رَوَى حَدِيثَ ابْنِ أَكِيمَةَ هَذَا مَعْمَرٌ، وَيُونُسُ، وَأَسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ. عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَلَى مَعْنَى مَالِكٍ.

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه رسول الله ﷺ فارغ شو د يو مونځ نه چې جهر ئې كړى وو په هغې كښې هغه وويل: ايا تاسو ماسره چا لك مخكې قرأت وكړو؟ نو يو سړى وويل: او اى د الله رسوله هغه وفرمائيل: زه وايم څه دې مالره چې جگړه كيدى شى ماسره په قرآن كې؟ هغه وويل: خلق د قرأت نه بند شول د رسول الله ﷺ سره په هغه مانځه كښې چې هغه به پكې جهر كولو په قرأت سره كله چې هغوى دا خبره واوريده د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه. وئيلى دى ابوداود: روايت كړى دى د ابن اكيمة ددې حديث معمر او يونس او اسامة بن زيد د زهرى نه په معنى د مالك سره.

تشریح: قوله: «فانتهى الناس عن القراءة مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما جهر فيه» د دې نه صفا معلومېږي چه د رسول الله ﷺ د نكړ د وجې نه صحابه كرامو په جهرى مونځ كښې فاتحه خلف الامام ترك كړه پس دا د شوافعو بالكل خلاف دې.

د شوافعو د طرف نه د حديث جواب

په دې وجه امام نووى رحمته الله عليه ددې دوه جوابونه كړي دي يو دا چه دا جمله مدرج ده، د زهرى كلام دې، زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه په دې كښې روايات مختلف دي د بعض رواياتو نه خو معلومېږي چه دا د زهرى كلام دې يا د يوبل راوى، او د بعض نه معلومېږي چه دا د ابوهريره رضي الله عنه كلام دې، او اصل عدم ادراج دې، او كه اومنلې شى چه دا د زهرى كلام دې نو بيا هم څه اشكال دې ايا امام زهرى غلطه خبره كوى؟

او دويم جواب امام نووى رحمته الله عليه دا كړې دې چه د محدثينو ددې حديث په ضعف باندې اتفاق دې ځكه چه په دې كښې يو راوى ابن اكيمة چه مجهول دې، زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه امام ترمذى رحمته الله عليه ددې حديث تحسين او ابن حبان ئې تصحيح كړې ده، بيا دا وئيل ځنگه صحيح كيدې شى چه دا حديث بالاتفاق ضعيف دې، بله دا چه امام ترمذى رحمته الله عليه فرمائى «وابن اكيمة الليثي اسمه عمارة ويقال عمرو بن اكيمة» او حافظ ابن حجر په تقريب كښې د هغه په نوم كښې مختلف اقوال يعنى عمارة، عمار، عمرو، عامر ليكلو نه پس فرمائى: «ثقة من الثالثة» او هغه ددې په باره كښې هيڅ قسم جرح نه ده نقل كړې، دا د سنن اربعه راوى دې.

[۸۲۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَحُمَيْدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي خَلْفٍ، وَابْنُ السَّرْحِ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَوْزِي، قَالُوا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، سَمِعْتُ ابْنَ أَكِيمَةَ، يُحَدِّثُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةً نَظُنُّ أَنَّهَا الصُّبْحُ يَمْعَنَاهُ إِلَى قَوْلِهِ مَا لِي أَنَا زَعَرُ الْقُرْآنِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ مُسَدَّدٌ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ مَعْمَرٌ: فَانْتَهَى النَّاسُ عَنِ الْقِرَاءَةِ فِيمَا جَهَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ ابْنُ السَّرْحِ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ مَعْمَرٌ: عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَانْتَهَى النَّاسُ، وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ مِنْ بَيْنِهِمْ: قَالَ سُفْيَانُ: وَتَكَلَّمَ الزُّهْرِيُّ بِكَلِمَةٍ لَمْ أَسْمَعْهَا، فَقَالَ مَعْمَرٌ: إِنَّهُ قَالَ: فَانْتَهَى النَّاسُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَانْتَهَى حَدِيثُهُ إِلَى قَوْلِهِ: مَا لِي أَنَا زَعَرُ الْقُرْآنِ، وَرَوَاهُ

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۴۲۶) (صحيح)

الْأَوْدَاعِي، عَنْ الزُّهْرِيِّ، قَالَ فِيهِ: قَالَ الزُّهْرِيُّ: قَالَتِ الْعَطَاءُ الْمُسْلِمُونَ بِذَلِكَ فَلَمْ يَكُونُوا يَقْرَءُونَ مَعَهُ فَمَا يَجْهَرُ بِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ يَحْيَى بْنِ قَارِسٍ، قَالَ قَوْلُهُ: قَالَتِ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ الزُّهْرِيِّ.

ترجمه: سعید بن مسیب و ثیلی دی ما اوریدلی دی د ابو هريره رضی الله عنه نه هغه به وئیل: مونږ ته رسول الله صلی الله علیه و آله مونږ وکړو مونږ دا گمان کوو چې د هغه به سحر مونږ وو په معنی د هغې سره تردې قول پوري: څه دې مالره چې جگړه کیدی شی ماسره په قرآن کښې. وئیلی دی مسدد په خپل حدیث کښې: وئیلی دی معمر: منع شول خلک د قرأت نه په هغې کښې چې جهر به کولو رسول الله صلی الله علیه و آله. او وئیلی دی ابن السرح په خپل حدیث کښې: وئیلی دی معمر د زهری نه، وئیلی دی ابو هريره: منع شول خلک، او وئیلی دی عبد الله بن محمد الزهري: د مینځ د هغوی نه، وئیلی دی سفیان: او خبره وکړه زهری په یوې کلمې سره ما وانه اوریده، وویل معمر: هغه وویل: منع شول خلک. وئیلی دی ابوداود: او نقل کړی دی دې لره عبد الرحمن بن اسحاق د زهری نه، او ختم شو حدیث د هغه تردې قول پوري (څه دې مالره چې جگړه کولی شی ماسره په قرآن کې) او روایت کړې دې ددې اوزاعی هم د زهری نه هغه وئیلی دی په هغې کښې: وئیلی دی زهري، مسلمانانو په دې سره نصیحت واخستلو نه وو چې قرأت ئې لوستلو د هغه سره په هغې کښې چې رسول الله صلی الله علیه و آله به جهر کولو په هغې کښې. وئیلی دی ابوداود: ما اوریدلی دی د محمد بن یحیی بن فارس نه، هغه به وئیل: (قَالَتِ النَّاسُ مِنْ كَلَامِ الزُّهْرِيِّ) کلام د زهری دې.

باب من رأى القراءة اذا لم يجهر الا ما يقرأه

باب د هغه حضراتو د لامل کوم چه په سری مونږونو کښې د قرأت قائل دی

دا ترجمه په اکثر نسخو کښې هم دغه شان ده او په بعض نسخو کښې داسې ده (باب من لم ير القراءة اذا لم يجهر) او دا دویمه نسخه صحیح ده ځکه چه د اولننې نسخې حاصل دا وو چه په صلاة سريه کښې د قرأت ثبوت چه د هغې معنی شوه په جهریه کښې عدم ثبوت او دا خبره په باب سابق کښې تیره شوې ده، په دې صورت کښې به دا باب تکرار محض وی لهذا نسخه ثانيه صحیح ده، چه د هغې حاصل دا دې (ترك القراءة خلف الامام في السرية) لهذا د دواړو بابونو د مجموعې نه د قرأت خلف الامام مطلقاً ترک ثابت شو.

[۸۲۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّلَبِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الْعَبْدِيُّ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ الْبَغْدَادِيُّ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حَرْثٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى الظُّهْرَ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَرَأَ خَلْفَهُ سِرًّا سَمَرَتِكَ الْأَعْلَى، فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: أَتَيْكُمْ قَرَأَ قَالُوا: رَجُلٌ، قَالَ: قَدْ عَرَفْتُ أَنْ بَعْضَكُمْ خَائِفٌ خَائِفًا." قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ أَبُو الْوَلِيدِ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ شُعْبَةُ: فَقُلْتُ لِقَتَادَةَ: أَلَيْسَ قَوْلُ سَعِيدٍ أَلَيْسَ لِلْقُرْآنِ؟ قَالَ: ذَاكَ إِذَا جَهَرَ بِهِ. قَالَ ابْنُ كَثِيرٍ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ: قُلْتُ لِقَتَادَةَ: كَأَنَّهُ كَرِهَهُ، قَالَ: لَوْ كَرِهَهُ نَهَى عَنْهُ.

ترجمه: د عمران بن حصین رضی الله عنه نه روایت دې بیشکه مونږ ورکړو رسول الله صلی الله علیه و آله د

۱: صحیح مسلم الصلاة ۱۲ (۴۹۸)، سنن النسائي الافتتاح ۲۷ (۹۱۶، ۹۱۷)، (تحفة الأشراف: ۱۰۸۲۵)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۴۲۷۴، ۴۳۱، ۴۳۳، ۵۴۱) (صحیح)

ماسپڅين نو راغي يو سړی نو ویی لوستلو وروسته د هغه نه سبح اسم ربك الاعلى، هرکله چې هغه فارغ شو نو ویی فرمائیل: کوم یو په تاسو کښې قرأت کولو؟ خلقو وویل: فلانی سړی، هغه وفرمائیل: زه پوهه شوم چه بعضي په تاسو کښې گډ وډې راوسته په ما باندې په قرأت کښې. وئیلی دی ابوداود په حدیث خپل کښې: وئیلی دی شعبه: ما وویل قتاده ته: ایا نه دی قول د سعید أنصت للقرآن؟ هغه وویل: دغه هله دی چې کله جهر کوی په هغې، وئیلی دی ابن کثیر په حدیث د هغه کښې: هغه وایی: ما وویل قتاده ته: گویا کښې هغه بد وگنړلو، هغه وویل: که چېرې ئې بد گنړلی وی نو منع به ئې کړې وه د هغې نه.

[۸۲۹] حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَّارَةَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "صَلَّى بِهِمُ الظُّهْرَ فَلَمَّا انْقَلَبَ، قَالَ: أَيُّكُمْ قَرَأَ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، فَقَالَ رَجُلٌ: أَنَا، فَقَالَ: عَلِمْتُ أَنَّ بَعْضَكُمْ خَالَجْنِيهَا".

ترجمه: د عمران بن حصین نه روایت دې، بیشکه د الله نبي ﷺ مونځ وکړو دوی ته د ماسپڅين هرکله چې فارغ شو، هغه وویل: کوم یو په تاسو کښې سبح اسم ربك الاعلى ولوستلو؟ نو وویل یو سړی: ما، هغه (ﷺ) وفرمائیل: زه پوهه شوم چې بعضي په تاسو کښې خلط راوستلو په ما باندې. تشریح: قوله: (صلی الظهر فجاء رجل فقراء خلفه سبح اسم ربك الاعلى الخ) د دې حدیث نه ترک القراءة فی السریة ثابتیږي.

د شوافعو د طرف نه د دې حدیث جواب

امام بیهقی ددې جواب دا کړې دې چه په دې واقعه کښې د رسول الله ﷺ نکیر په نفس قرأت باندې نه دې بلکه په جهر بالقراءة باندې دې، هغه صحابی په رسول الله ﷺ پسې جهر کړې وو نو په هغې ئې نکیر او فرمائیلو، او قرینه په دې باندې دا ده (ایکم قرأ بسبح اسم ربك الاعلى) نو که دې صحابی جهر قرأت نه وې کړې نو رسول الله ﷺ ته به د متعین سورت علم څنگه وې؟ زمونږ د طرف نه ددې جواب دا دې چه دا خبره بعیده معلومیږي چه رسول الله ﷺ خو دې قرأت سرا فرمائی او په هغه پسې دې شاته یو صحابی جهر قرأت کوی، او پاتې شوه خبره د سورة د نوم اخستلو نو په دې حدیث کښې د سورة تسمیه د رسول الله ﷺ نه ثابته نه ده لکه چه د باب په اول حدیث کښې معلومه شوه. اوس دا سوال پاتې شو چه که جهر ئې قرأت نه وو کړې نو هغه سره په قرأت کښې منازعت څنگه شو؟ جواب دا دې چه کیدې شی د شدت همس د وجې نه وی یا د ارتکاب مکروه د وجې نه (وهی القراءة خلف الامام) لکه چه د نسائی شریف په یو روایت کښې دی چه یو ځل رسول الله ﷺ د سحر په مونځ کښې سورة روم تلاوت کولو د روایت الفاظ دا دی (عن النبی صلی الله علیه وسلم انه صلی صلاة الصبح فقرأ الروم فالتبس علیه فلما صلی قال: ما بال اقوام یصلون معنا لا یحسنون الطهور فانما یلبس علينا القرآن اولئک) او گورئ رسول الله ﷺ ته

۱: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۰۸۲۵) (صحیح)

خو په قرأت کښې منازعت راپېښ شو ځکه چه بعض په هغه پسې شاته مونځ کونکو اودس او طهارت په ښه طریقه نه وو کړې، هم په دې وجه مونږ اووې چه د مخالجت وجه ارتکاب سکر وه هم کیدې شی.

د قرأت خلف الامام بحث پوره شو الحمد لله.

باب مَا يُجْزِئُ الْأُمِّيَّ وَالْأَعْجَمِيَّ مِنَ الْقِرَاءَةِ

باب دې په بیان دهغې ککې چې کافي کيږي داسې اود عجمي لپاره د قراءت نه

د باب د ماقبل سره مناسبت

دا باب د مقام مناسب دې په تیرو شوو بابونو کښې د قرأت فرضیت بیان کړې شوې وو، اوس ددې ځانې نه داسې فرمائی چه که یو سړې ناخبره وی او هغه ته د قرآن کریم مقدار مفروض هم یاد نه وی نو داسې سړې به څه لولی؟ د مسئلې حکم به وړاندې د حدیث د لاندې راشی.

[۸۳۰] حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةٍ، أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنْ حُمَيْدٍ الْأَعْمَرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ نَقْرَأُ الْقُرْآنَ، وَفِينَا الْأَعْرَابِيُّ وَالْأَعْجَمِيُّ، فَقَالَ: "اقْرَءُوا كُلُّكُمْ حَسَنًا، وَسَيَحْيِي أَقْوَامٌ يَقِيمُونَهُ كَمَا يَقَامُ الْقِدْرُ يَنْعَجَلُونَهُ وَلَا يَتَأَجَلُونَهُ."

ترجمه: د جابر بن عبد الله نه روایت دې هغه وئیلی دي: راغې مونږ ته رسول الله ﷺ او مونږ لوستلو قرآن او په مونږ کښې اعرابی او عجمي هم وو، هغه وفرمائیل: لولئ ټول ښه دی، او زر دی چې رابه شی قومونه نیغوی به هغې (قرآن) لره لکه څرنګه چې نیغولی شی غشی (په تجوید کښې به مبالغه کوی)، تلوار به کوي په فاندې د هغې (دنیاوی مقاصد به حاصلوی) او وروستنې فاندې ته به انتظار نه کوي (د آخرت ثوابونه).

مضمون حدیث

تشریح: قوله: «خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن نقرأ القرآن وفينا الاعرابي والاعجمي» سیدنا جابر رضی الله عنه فرمائی چه یو ځل مونږ څو صحابه کرام چه په هغې کښې بعض اعرابی او بعض عجمي وو چا چه په خپلو خپلو لهجو کښې د قرآن کریم تلاوت کولو نو رسول الله ﷺ زمونږ قرأت اوریدلو سره د ټولو لوستونکو تحسین او فرمائیلو چه د ټولو قرأت صحیح دې (ځکه چه په اخلاص سره دې) او وې فرمائیل چه څه زمانه پس به داسې خلق راشی چه د قرآن کریم د الفاظو ادائیګی به ډیر عمده او قاعدې سره کوی الفاظ به صحیح او برابر ادا کوی څنګه چه د غشی دسته انتهائی صفا او نیغه تراشلي شی، کوم چه به د خپل قرأت بدله عاجلا (هم په دې دنیا کښې اخلی) او اجلا یعنی په آخرت کښې به ورته نه ملاویږی.

د دې نه د وړاندې حدیث مضمون هم داسې دې «وفیکم الاحمر وفیکم الابیض وفیکم الاسود» په بدل کښې لیکي چه د اول نه مراد عرب دی او د ثانی نه روم او د دریم نه مراد اهل حبشه دی او په منهل کښې لیکي چه د احمر نه مراد عجم او د ابیض نه اهل فارس اود اسود نه عرب.

۱: تلمذه به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۳۰۱۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳/۳۵۷، ۳۹۷) (صحیح)

[۸۳۱] (حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي عَمْرُو، وَابْنُ هُبَيْرَةَ، عَنْ بَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ، عَنْ وَقَّاءِ بْنِ شُرَيْحٍ الصَّدْفِيِّ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، قَالَ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا وَنَحْنُ نَقْتَرُهُ، فَقَالَ: "الْحَمْدُ لِلَّهِ، كِتَابُ اللَّهِ وَاحِدٌ، وَفِيكُمْ الْأَحْمَرُ وَفِيكُمْ الْأَبْيَضُ وَفِيكُمْ الْأَسْوَدُ، أَفَرَعَوْهُ قَبْلَ أَنْ يَفْرَأَهُ أَقْوَامٌ يُقِيمُونَهُ كَمَا يَقُومُ السَّهْمُ يُتَعَجَّلُ أَجْرُهُ وَلَا يَتَأَجَّلُهُ".

ترجمه: د سهل بن ساعدی نه روایت دي هغه ويلي: راغي مونږ ته رسول الله ﷺ يوه ورځ مونږ قرات کولو، هغه وفرمائيل: الْحَمْدُ لِلَّهِ (حمدونه الله لره دی) د الله کتاب يو دی، او تاسو سره دي او په تاسو کښې سپين هم دی او په تاسو دواړو کښې تور هم دی، او لولی مخکې د هغې نه چې لولی به هغې لره قومونه، نيغوی به هغې لره لکه څرنګه چې غشی نيغولی شي، د هغې اجر به په تلوار سره غوښتلی شي او نه به شي وروسته کولی هغې لره.

[۸۳۲] (حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا وَكَيْعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي خَالِدٍ الدَّالَانِيِّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ السَّكْسَكِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "إِنِّي لَا أُسْتَطِيعُ أَنْ أَخْذَ مِنْ الْقُرْآنِ شَيْئًا، فَعَلِمْنِي مَا يُجِزُّنِي مِنْهُ؟" قَالَ: قُلْ: سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا إِلَهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَمَا لِي؟ قَالَ: قُلْ: اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي، وَارْزُقْنِي، وَعَافِنِي، وَاهْدِنِي، فَلَمَّا قَامَ، قَالَ هَكَذَا يَبْدُو، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَّا هَذَا فَقَدْ مَلَأَ يَدَهُ مِنَ الْخَيْرِ".

ترجمه: د عبد الله بن ابی اوفی نه روایت دي هغه ويلي دي: نبی ﷺ ته يو سړی راغي هغه وويل: زه طاقت نه لرم چې څه شی زده کړم د قرآن نه ماته اوبښايه هغه څه چې زما دپاره کافی کېږي، هغه وفرمائيل: وايه! (سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ) هغه وويل: اي د الله رسوله! دا د الله لپاره شو نو زما لپاره څه شی دی؟ هغه وويل: وايه (ای ما باندې رحم وکړی او رزق راکړی او عافیت راکړی او هدايت راته وکړي) هرکله چې پاڅيدلو هغه وويل: داسې په لاس، وويل رسول ﷺ هر چې دا سړی دي بيشکه هغه ډک کړو خپل لاس د خير نه.

تشریح: قوله: «عن عبدالله بن ابی اوفی قال: جاء رجل الى النبي صلى الله عليه وسلم فقال» يعنى يو سړی د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو چه ماته د قرآن کریم نه څه هم یاد نه دی، چه هغه اولولم نو تاسو ماته داسې تعلیم راکړئ چه د قرآن کریم د قرات بدل وی، په دې باندې رسول الله ﷺ هغه سړی ته چه کوم اذکار خمسه په وړاندې په حدیث کښې مذکور دی تعلیم اوفرمائيل.

د حديث د محمل په تعيين کښې د شارحينو اختلاف

د شارحين حديث ددې حديث په محمل کښې اختلاف دي، د حضرت گنگوهی راني هغه ده کومه چه حضرت سهارنپوری رحمته الله علیه په بذل کښې اختيار کړې ده چه دلته په حديث کښې قرات فی الصلاة مراد نه دي، بلکه د قرآن کریم تلاوت د ورد په طريقه مراد دي ځکه چه د

۱: تفرد به أبو داود: ۵ (۳۳۸)، (تحفة الأشراف: ۴۸۰۷) (حسن صحيح)

۲: سنن النسائي / افتتاح ۳۲ (۹۲۵) (تحفة الأشراف: ۵۱۵۰)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/ ۳۵۳، ۳۵۶، ۳۸۲) (حسن)

قرآن کریم مقدار مفروض فی الصلاة حاصلول او زده کول په انسان باندې فرض عین دی، او په دې حدیث کښې د امر بالتعلم چرته وجود هم نشته، لهذا ددې نه خارج الصلاة قرآن کریم لوستل مراد دی. د علامه طیبی میلان هم دې طرف ته دی، او نورو شارحینو چه په هغوی کښې ملا علی قاری رحمته الله علیه هم دې دا حدیث په قرأت فی الصلاة باندې محمول کړې دې لکه چه د محدثینو د ظاهر صنیع نه هم دا معلومیږي، ځکه چه هغوی دا حدیث په ابواب القراءة فی الصلاة کښې ذکر کوی، اوس پاتې شوه دا خبره چه د مقدار مفروض زده کول خو فرض دی نو ددې جواب ئې دا لیکلې دې چه کیدې شی په ابتداء امر کښې په دې مسئله کښې د مساهلت او تیسیر معامله وی او دا هم وئیلې کیدې شی چه د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مراد هم دا دې چه ترڅو پورې د قرآن کریم مقدار مفروض یاد نه وی نو تر هغه وخته پورې دا کلمات لولئ، او کیدې شی چه امر بالتعلم رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم هغه ته کړې وی خو راوی اختصارا نه وی ذکر کړې. والله تعالی اعلم

د امی په باره کښې مذاهب ائمه

د دې نه پس خان پوهه کړئ چه مذکوره سړی ته رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم د پنځو کلماتو د لوستلو دپاره حکم او فرمائیلو کوم چه په حدیث کښې مذکور دې، مسئله مختلف فیه ده، د حنابله او شوافعو مذهب دا دې چه کوم سړی ته سورة فاتحه یاد نه وی نو په هغه باندې واجب ده چه د فاتحه نه علاوه د فاتحه په اندازه یعنی اووه آیتونه د یو بل سورت نه اولولی او که هغه هم یاد نه وی نو بیا د حنابله په نزد دا کلمات لوستل کوم چه په حدیث کښې ذکر دی واجب دی، د شوافعو نه هم دا یو روایت دې خو صحیح د شوافعو په نزد دا ده چه اووه قسم ذکر کول واجب دی په ظاهره کښې به دې وجه باندې چه په سورة فاتحه کښې اووه آیتونه دی (خو په حدیث کښې صرف پنځه قسمه ذکر مذکور دې) او د مالکیانو مذهب دا دې چه کوم سړی امی وی په هغه باندې واجب دې چه د یو سړی په اقتداء کښې مونځ اوکړی ددې دپاره چه د امام قرأت د هغه قرأت شی لکه چه په حدیث کښې دی «من کان له امام فقرة الامام له قرائة» پس دا سړی قرائت حقیقیه باندې خو قادر نه دې خو په قرأت حکمیه باندې خو قادر دې او د احنافو مسلک دا دې چه داسې سړی لره نود یو امام د لتون ضرورت دې او نه د هغه کلمات مذکوره لوستل ضروری دی، د هغوی په نزد دا اذکار د قرأت قائم مقام نه شی کیدې بلکه داسې سړی به د اخرس په شان د قیام په حالت کښې خاموش وی.

قوله: «فلما قام قال: هكذا بیده» (قال) دلته په معنی د «فعل و اشار» دې، په دې کښې د شارحینو اختلاف دې چه د قال ضمیر چا طرف ته راجع دې، د مسند احمد د روایت نه معلومیږي چه د ضمیر مرجع «رجل» دې لهذا راجحه هم دا ده، بعض یو بل احتمال دا لیکلې دې چه ضمیر د رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم طرف ته راجع دې.

بیا ددې جملې مطلب دوه اقوال دی یو دا چه ددې نه مراد په گوتو باندې شمار کول دی، یعنی هغه سړی هر کلمه په دې کلماتو کښې په خپلو گوتو باندې شمار کول په خپلې ژبې سره ادا کړل د یادولو دپاره، او بل مطلب ئې دا لیکلې دې چه په دې سره اشاره د شمار

کولو طرف ته نه ده بلکه اظهار د سرور او خوشحالي طرف ته دي، لکه چه د يو سري په لاس کښي يو قيمتي خيز راشي او هغه ئې د خپل لاس په موتي کښي ښه طريقي سره پټ کړي، د حضرت گنگوهي هم دا رائي ده او که د قال ضمير د رسول الله ﷺ د طرف نه اومنلې شي نو مطلب دا شو چه کله هغه سري ته رسول الله ﷺ او فرماښل «قال اللهم ارحمني وارزقني الخ» نو رسول الله ﷺ هغه ته د خپل لاس مبارک په موتي جوړولو سره اشاره او فرماښله چه دا خبره ښه په مضبوطيا سره اونيښه.

[٨٣٣] (١) حَدَّثَنَا أَبُو تَوْبَةَ الرَّيْمِيُّ بْنُ نَافِعٍ، أَخْبَرَنَا أَبُو اسْحَاقَ يَعْنِي الْفَزَارِيَّ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «كُنَّا نَصَلِّي التَّطَوُّعَ نَدْعُو قِيَامًا وَقُعُودًا، وَنَسْبِعُ رُكُوعًا وَنُجُودًا».

ترجمه: جابر بن عبد الله نه روايت دي هغه وئيلي دي: وو مونږ چې نفلي مونځ مو کولو مونږ به دعا کوله په ولاړه او په ناسته، او مونږ به تسبيح وئيلي په رکوع او په سجده کښي. تشریح: قوله: «كُنَّا نَصَلِّي التَّطَوُّعَ نَدْعُو قِيَامًا وَقُعُودًا وَنَسْبِعُ رُكُوعًا وَنُجُودًا» که مراد دا وی چه مونږ به په نفل مونځ کښي په حالت قیام کښي کښي قرأت سره دعا هم کوله نو بیا خو هیڅ اشکال نشته، او که صرف په دعا کولو باندې اکتفاء مراد وی نو په دې صورت کښي به ئې مطلب دا اخستلې شي چه په مونږ کښي بعض داسې کوی او د بعض نه مراد به نوی مسلمان شوی صحابه کرام وی کوم چه امیان دی او په دې صورت کښي به دا حدیث د ترجمه الباب هم موافق شي.

[٨٣٤] (٢) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ، مِفْلَهُ لَمْ يَذْكُرِ التَّطَوُّعَ. قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ إِمَامًا أَوْ خَلْفَ إِمَامٍ بِقِافَةِ الْكِتَابِ، وَنَسْبِعُ وَيُكَبِّرُ وَيَهْتَلِلُ قَدْرَ قِيَامٍ، وَالذَّارِيَاتِ».

ترجمه: د حمید نه روايت دي په مثل د هغي، هغه نه دی ذکر کړی لفظ د التطوع، هغه وئيلي دي: وو حسن چې لوستله به ئې فاتحه په ماسپڅين او مازیگر کښي، چې کله به امام وو او وروسته د امام نه سورة فاتحه، او تسبیح به ئې وئيله او تکبیر به ئې ویلو او تهلیل به ئې ویلو، په اندازه د ق او ذاریات باندې. قوله: «كَانَ الْحَسَنُ يَقْرَأُ فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ» د دې اثر حسن د ترجمه الباب سره په ظاهره هیڅ مطابقت نشته لهذا ددې توجیه دا ده چه مصنف دا دلته په دې وجه راوړې دي چه پورته ذکر شوې حدیث جابر چه د هغي راوی خپله حسن بصری ؓ دي هغه به په مونځ کښي د قیام په حالت کښي صرف په دعا باندې اکتفاء نه کوله بلکه قرأت به ئې کولو لهذا په پورته حدیث کښي هم په دعا باندې اکتفاء کول مراد نه دی بلکه دعاء مع القراءة مراد ده. (کذا فی البذل)

١: تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ٢٢٢٠) (ضعیف)

٢: تقرده ابو داود، (تحفة الأشراف: ٢٢٢٠، ١٨٥١٣) (ضعیف مقطوع ولكن نعله صحيح وثابت)

بَابُ تَمَامِ التَّكْبِيرِ

باب دې په بیان د پوره والي د تکبیر حکم

د مصنف غرض په دې باب سره دا دې چې په مونځ کښې مصلی لره ټول تکبیرات انتقال لوستل پکار دی، په دې مسئله کښې لږ شان اختلاف دې. خان پوهه کړه چې دلته دوه مسئلې دي اول دا چې تکبیرات انتقال مشروع دې یا نه، دویم دا چې که مشروع دې نو بیا واجب دی یا سنت دې.

په مونځ کښې د تکبیرات انتقال مشروعیت او په دې کښې اختلاف علماء

۱: په بذل المجهود کښې دی چې بعض صحابه او تابعین لکه عمر، عمر بن عبدالعزیز او حسن بصری وغیره نه منقول دی «لا یسن الا تکبیر التحریمة» د تکبیر تحریمه نه علاوه نور یو تکبیر هم مشروع نه دې، (۱) او د بعض سلف نه منقول دی «لا یسن التکبیر الا فی الجماعة» یعنی د امام دپاره مشروع دې د منفرد دپاره نه.

خو جمهور علماء کرام سلفاً و خلفاً چې په هغوی کښې خلفاء راشدین هم شامل دی (کما فی الترمذی) او ائمه اربعه هم دی، مسلک دا دې چې تکبیرات انتقال مطلقاً مشروع دی که نقل مونځ وی یا فرض که جماعة وی یا منفرداً، خو د امام احمد یو روایت دا دې «یکبر فی الفرض ولو منفرداً لا فی النفل»

۲: او مسئله ثانیه دا ده چې تکبیرات انتقال د جمهور او ائمه اربعه په نزد سنت دی او د ظاهریه په نزد فرض دی، تبطل الصلاة بتركها مطلقاً سهواً کان او عمداً. او د امام احمد علیه السلام هم یو روایت د وجوب دې خو «عند التذکر لا مطلقاً» د دې مقام مناسب یوه مسئله بله ده یعنی د تسبیحات رکوع او سجود حکم، خو چونکه ددې باب وړاندې مستقل راروان دې په دې وجه به هغه هم هلته ذکر کوو.

[۸۳۵] (۱) حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ غِيلَانَ بْنِ جَرِيرٍ، عَنْ مُطَرِّفٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ أَنَا، وَعِمْرَانُ بْنُ حَصِينٍ، خَلْفَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَكَانَ "إِذَا سَجَدَ كَبَّرَ، وَإِذَا رَكَعَ كَبَّرَ، وَإِذَا نَهَضَ مِنَ الرُّكْعَتَيْنِ كَبَّرَ، فَلَمَّا انْصَرَفْنَا أَخَذَ عِمْرَانُ يَدِي، وَقَالَ: لَقَدْ صَلَّى هَذَا أَقْبَلَ، أَوْ قَالَ: لَقَدْ صَلَّى بِنَا هَذَا أَقْبَلَ صَلَاةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

ترجمه: دمطرف نه روایت دې هغه وئیلی دي: مونځ وکړو ما او عمران بن حصین وروسته د

(۱) او د بعض امراء بنو امیه په باره کښې منقول دی چې هغوی به تکبیرات خفض پریخودل، یعنی په رکوع او سجود کښې د تلو په وخت به ئې نه کول او د سر د اوچتولو په وخت به ئې کول، امام طحاوی د گلې په طور فرمائی «وما هي باول سنة تركوها» یعنی دا خلق خود د یرو سنتو ترک کونکي دي، ددې څه تخصیص دې «وقبل اول من ترك التکبیر زیاد وقيل معاوية وقيل عثمان» خو د سیدنا عثمان علیه السلام په باره کښې چې منقول دی د هغې توجیه دا کوی چې هغه به مطلقاً نه ترک کول بلکه په رو اواز به ئې لوستل (۱۲)

(۲) صحيح البخاري/الأذان ۱۱۶ (۷۸۶) ۱۴۴ (۸۲۶)، صحيح مسلم/الصلاة ۱۰ (۳۹۳)، سنن النسائي/الافتتاح ۱۲۴ (۱۰۸۳)، والسهو ۱ (۱۱۸۱)، تحفة الأشراف (۱۰۸۴۸)، وقد أخرجه: مستد احمد (۴/۴۲۹، ۴۳۲، ۴۰۰، ۴۴۴) (صحيح)

علی بن ابی طالب نه هغه وو: چې کله به ئې سجده وکړه تکبیر به ئې ویلو او چې کله به ئې رکوع وکړه نو تکبیر به ئې ویلو، او چې کله به اوچت شو د دوه رکعاتو نه تکبیر به ئې ویلو، هر کله چې مونږ فارغ شو ونيولو عمران زما لاس او هغه وویل: بیشکه ده داسې مونږ اوکړو. او یا هغه وویل: بیشکه ده مونږ ته مخکې مونږ راکړو. د مونږ د محمد ﷺ پشان.

تشریح: قوله: (صلیت انا وعمران بن حصین) مطلب دا دی چه سیدنا علی ﷺ مونږ ورکړو نو د رکوع او سجود وغیره ټول تکبیرات انتقالات ئې ادا کړل، د مونږ نه چه کله فارغ شو د سیدنا عمران بن حصین ﷺ د مطرف لاس اونیولو او هغې ته ئې او فرمائیل چه دا اوس هغه مونږ ته مونږ راکړو هغه د رسول الله ﷺ د مونږ مطابق دی.

خان پوهه کړئ چه تکبیرات انتقالات په ثنائی مونږ کښې یولس دی او په ثلاثی کښې اولس دی، یو تکبیر تحریمه او پنځه په هر رکعت کښې د رکوع او سجدي، او یو تکبیر عند القيام من الركعتین، او په رباعی مونږ کښې تکبیرات دویشته دی. ذکره النووی فی شرح مسلم... هم دغه شان هغه فرمائی چه په دې مسئله کښې اختلاف د صحابه کرامو د زمانې پورې پاتې شوی دی د هغې نه روستو هیڅ اختلاف نشته. فالمسئلة اجماعية الان.

[۸۳۶] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا أَبِي، وَبَقِيَّةٌ، عَنْ شُعَيْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَأَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ كَانَ "يُكَبِّرُ فِي كُلِّ صَلَاةٍ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ وَغَيْرِهَا، يُكَبِّرُ حِينَ يَقُومُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرُكِعُ، ثُمَّ يَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، ثُمَّ يَقُولُ: رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ حِينَ يَهْوِي سَاجِدًا، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَسْجُدُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَرْفَعُ رَأْسَهُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ حِينَ يَقُومُ مِنَ الْجُلُوسِ فِي الثَّلَاثِينَ، فَيَفْعَلُ ذَلِكَ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ حَتَّى يَفْرَغَ مِنَ الصَّلَاةِ، ثُمَّ يَقُولُ حِينَ يَنْصَرِفُ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنِّي لَأَقْرَبُكُمْ شَيْئًا بِصَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنْ كَانَتْ هَذِهِ صَلَاتُهُ حَتَّى فَارَقَ الدُّنْيَا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا الْكَلَامُ الْأَخِيرُ يَجْعَلُهُ مَالِكٌ، وَالزَّيْدِيُّ، وَغَيْرُهُمَا. عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، وَوَأَقْبَى عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ مَعْمَرٍ شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَزْمَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ.

ترجمه: زهري وایي خبر را کړی دی ماته عبد الرحمن او ابو سلمه بیشکه ابو هريرة وو چې تکبیر به ئې ویلو په هر مانځه کښې د فرضو نه او په غیر د فرضو نه کله چې به پاڅیدلو، بیا به ئې تکبیر ویلو کله چې به ئې رکوع وکړه، بیا به ئې وئیل: سمع الله لمن حمده، بیا به ئې وئیل: ربنا ولك الحمد مخکې د سجدي نه، بیا به ئې وئیل: الله اکبر چې کله به سجدي ته خکته کیدو بیا به ئې تکبیر ویلو چې کله به ئې سر اوچتولو، بیا به ئې تکبیر ویلو چې کله به ئې سجده کوله، بیا ئې به ئې تکبیر ویلو چې کله به ئې سر اوچتولو، بیا به ئې تکبیر ویلو چې کله به اوچتیدو د دوه رکعاتو نه، نو داسې به ئې کول په هر رکعت چې کله به فارغ شو د مانځه نه، بیا ئې وئیل کله به چې فارغ شو: قسم په هغه ذات چې زما نفس د هغه په لاس کښې دی بیشکه زه ډیر نژدې یم د تاسو نه په مشابهت کښې مانځه د رسول الله

۱: صحيح البخاري/الأذان ۱۱۵ (۷۸۵)، ۱۲۸ (۸۰۳)، سنن النسائي/الافتتاح ۸۴ (۱۰۲۴)، والتطبيق ۹۴ (۱۱۵۶)، (تحفة الأشراف: ۱۴۸۶۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الصلاة ۴ (۱۹)، مستند احمد (۲۳۷۲، ۲۷۰، ۳۰۰، ۳۱۹، ۴۵۲، ۴۹۷، ۵۰۲، ۵۲۷، ۵۳۳)، سنن الدارمي/الصلاة ۴۰ (۱۲۸۳) (صحيح)

ﷺ ته، بیشکه دا د هغه مونځ وو تردې چې د دنیا نه جدا شو. وئیلی دی ابوداود: دا اخیرنی کلام مالک او زبیدی په طریق سره او په غیر ددې دواړو نه د علی بن حسین نه، او موافقت کړی دی عبد الاعلی د معمر نه شعیب بن ابی حمزه د زهری نه.

تشریح: قوله: (والدی نفسی بیده انی لاقربکم شها) زما مونځ د رسول الله ﷺ د مونځ سره ستاسو د مونځ سره زیات مشابه دې، یعنی د تکبیرات انتقال د پوره کولو په اعتبار سره.

د مصنف د قول تشریح

قوله: (ان کانت هذه لصلاته حتى فارق الدنيا قال ابوداود: هذا الكلام الاخير) مصنف دا فرمائی چې ددې حدیث دا اخری ټکړه په دوه طریقو باندې روایت شوې دې، د زهری شاگردان ددې په روایت کولو کښې مختلف دی، پس شعیب دا د زهری نه موصولا او مرفوعا ذکر کړې دې، د موصولا مطلب دا دې چې پوره سند ئې د ابوهریره رضی الله عنه پورې بیان کړو او معمر د شعیب په دې کښې موافقت کړې دې، او د زهری بعض نور شاگردان لکه مالک او زبیدی وغیره هغه مرسل نقل کړې دې یعنی سند لره د علی بن حسین تابعی پورې منع کړو (عن علی بن حسین عن النبی صلی الله علیه وسلم) او تابعی چې کله د رسول الله ﷺ نه روایت کوی نو ظاهره ده چې هغه روایت مرسل وی دا علی بن حسین د سیدنا علی رضی الله عنه نمسې دې کوم چې د امام زین العابدین په نوم مشهور دې دهغوی په باره کښې لیکي (کان یصلی کل یوم الف رکعة) رحمه الله تعالی

[۸۳۷] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، وَابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ الْحَسَنِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ ابْنُ بَشَّارٍ الشَّامِيُّ، وَقَالَ أَبُو دَاوُدَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْعَسْكَلَانِيُّ، عَنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِيزٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "وَكَانَ لَا يُتِمُّ التَّكْبِيرَ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: مَعْنَاهُ: إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ وَأَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ لَمْ يُكَبِّرْ، وَإِذَا قَامَ مِنَ السُّجُودِ لَمْ يُكَبِّرْ.

ترجمه: د ابن عبد الرحمن بن ابزی نه روایت دې هغه روایت کوی د خپل پلار نه: بیشکه هغه مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره او وو چې نه ئې پوره کولو تکبیر. وئیلی دی ابوداود: معنی ئې داده چې کله به ئې سر اوچت کړو د رکوع نه او اراده به ئې وکړه چې سجده وکړی تکبیر به ئې نه وئيله او چې کله به پاڅیدلو د سجده نه نو تکبیر به ئې نه ويله.

د سند شرح

قوله: (عن الحسن بن عمران قال ابن بشار: الشامي) دا لفظ تشریح ته محتاج دې چې الشامی د ابن بشار صفت نه دې بلکه د حسن بن عمران صفت دې، په دې سند کښې د مصنف دوه استاذان دی محمد بن بشار او ابن المثنی، مصنف فرمائی چې د شعبه استاذ د حسن بن عمران صفت الشامی زما یو استاذ یعنی ابن بشار ذکر کړې دې او بل استاذ یعنی ابن المثنی ذکر کړې نه دې.

(۱) ترد په ابوداود، (تحفة الأشراف: ۹۶۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۴۰۷) (ضعیف)

قوله: «وقال ابوداود: ابو عبد الله العسقلاني» د راوی مذکور حسن بن عمران په باره کښې مصنف فرمائی چې د هغه کنیت ابو عبد الله دې او دا عسقلانی، زه وایم چې عسقلان د ملک شام یو ښهر دې، لهذا د هغه صفت الشامي راوړل صحیح شو.

قوله: «انه صلى مع رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان لا يتم التكبير قال ابودود: معناه الخ» عبد الرحمن بن ابی واثی چې ما د رسول الله ﷺ سره مونځ او کړو نو هغه د تکبیراتو اهتمام نه کولو، مصنف فرمائی، مطلب دا دې چې په سجده کښې د تلو په وخت او پاسیدو په وخت به هغه تکبیر نه کولو.

د حدیث تاویل

دا حدیث د تیرو شوو احادیثو خلاف دې چې د هغې نه معلومیږي چې رسول الله ﷺ به تکبیرات پوره کول، جواب دا دې چې دا حدیث ضعیف دې حسن بن عمران په دې سره متفرد دې، کوم چې مجهول دې، امام بخاری رحمه الله یو باب قائم کړي دې «باب اتمام التكبير» په دې باندې شارحین لیکي، په ظاهره کښې د امام بخاری رحمه الله غرض ددې حدیث د تضعیف طرف ته اشاره ده کوم چې په ابوداود کښې دې یعنی هم دا حدیث الباب، او یا به په دې حدیث کښې تاول کولې شی هغه دا چې عدم اتمام نه مراد من حیث العدد نه دې بلکه من حیث الجهر او من حیث المد والاطالة. یعنی زیات زور سره به ئې نه وئیلو، یا زیات مد او رابښکلو سره به ئې نه وئیلی.

باب كَيْفَ يَضَعُ رُكْبَتَيْهِ قَبْلَ يَدَيْهِ

باب دی، څنگه به دې رڼکونان مخکې د لاسونو نه

یعنی د رکوع نه فارغ کیدو نه پس او دریدو سره سجده کښې څنگه تلل پکار دی، وضع الركبتين قبل اليدين پکار دی یا ددې برعکس یعنی اول په زمکه باندې لاس کیږدي د هغې نه روستو کوندي، د جمهور مسلک اولني دې او دا دویم شکل د امام مالک په نزد دې په دې مسئله باندې تفصیلی کلام د رفع اليدين والا باب کښې د وائل بن حجر د حدیث د لاندې تیر شوي دې، په دې باب کښې مصنف اول د وائل بن حجر رحمه الله حدیث کوم چې د جمهورو موافق دې ذکر فرمائيلي دې دا حدیث په سنن اربعه او صحیح ابن خزیمه د صحیح ابن السکن روایت دې، ثانيا حدیث ابوهريره رحمه الله کوم چې د مالکیانو دلیل دې هغه ئې راوړلي دې دا صرف د سنن روایت دې. (۱)

[۸۳۸] () حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، وَحُسَيْنُ بْنُ عِيسَى، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كَلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا سَجَدَ وَضَعَ رُكْبَتَيْهِ قَبْلَ يَدَيْهِ،

(۱) خو د حافظ ابن حجر میلان په بلوغ المرام کښې د ابوهريره رحمه الله د حدیث ترجیح ده په دې باندې صاحب سبل السلام (ص ۱۸۸) لیکي چې دا خبره د حافظ ابن حجر د امام یعنی د امام شافعي رحمه الله خلاف دې، وقال النووي لا يظهر ترجيح احد المذاهب علي الآخر

(۲) سنن الترمذي / الصلاة ۸۴ (۲۶۸)، سنن النسائي / الافتتاح ۱۲۸ (۱۰۹۰)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۹ (۸۸۲)، تحفة الأشراف: (۱۱۷۸۰) (ضعيف)

وَإِذَا نَهَضَ رَفَعَ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكْبَتَيْهِ."

ترجمه: د وائل بن حجر نه روايت دي، هغه ونيلى دي: ما وليده نبى ﷺ چې كله ئې سجده كوله نو كيخودل به ئې زنگونان مخكې د لاسونو نه، او چې كله به پاڅيدلو اوچت به ئې كړل دواړه لاسونه مخكې د زنگونانو نه.

[٨٣٩] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، حَدَّثَنَا حُجَّابُ بْنُ مِنْهَالٍ، حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَحَادَةَ، عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَدَّرَ حَدِيثَ الصَّلَاةِ، قَالَ: "قَلَّمَا سَجَدَ وَقَعْنَا رُكْبَتَاهُ إِلَى الْأَرْضِ قَبْلَ أَنْ تَقَعَ كَفَاهُ". قَالَ هَمَّامٌ: وَحَدَّثَنِي شَقِيقٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَاصِمُ بْنُ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمِثْلِ هَذَا، وَفِي حَدِيثٍ أُخْرٍ هَمَّامٌ، وَأَكْبَرُ عَلَيْهِ أَنَّهُ فِي حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ جَحَادَةَ، "وَإِذَا نَهَضَ نَهَضَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَأَعْتَمَدَ عَلَى فُجْدِهِ".

ترجمه: د عبد الجبار بن وائل نه روايت دي، هغه روايت كوي د خپل پلار نه، بيشكه نبى ﷺ، ذكر ئې كړو حديث د مونځ، هغه وايي: چې هر كله به ئې سجده وكړه نو واقع به شو زنگونان د هغه څمكې ته مخكې د دېنه چې د هغه ورغوي لار شي. ونيلى دي همام: او حديث بيان كړې دي ماته شقيق، هغه وايي ماته حديث بيان كړې دي عاصم بن كليب د خپل پلار نه، او هغه د نبى ﷺ نه په مثل د دي، او په حديث دي د دواړو كښې: او غالب گمان مې دادى بيشكه په حديث د محمد بن جحاده كښې دا دي چې كله به پاڅيدلو نو پاڅيدلو به په زنگونانو او تكيه به ئې كوله په ورنونو باندې.

[٨٤٠] (٢) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَبْرُكْ كَمَا يَبْرُكُ الْبَعِيرُ وَلِيَضَعَ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكْبَتَيْهِ".

ترجمه: د ابو هريره رضی الله عنه روايت دي بيشكه هغه ونيلى دي: ونيلى دي رسول الله ﷺ چې كله سجده كوي يو كس ستاسو نه نو نه دي كښې څرنگه چې اوښ كښې، او پدې دي دواړه لاسونه خپل مخكې د زنگونانو نه.

د مالكيانو دليل

قوله: ﴿إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَبْرُكْ كَمَا يَبْرُكُ الْبَعِيرُ وَلِيَضَعَ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكْبَتَيْهِ﴾ د دي حديث نه مالكيان استدلال كوي ځكه چه په دي كښې تصريح ده چه په سجده كښې د تلو په وخت وضع يدين د ركبتين نه مخكښې پكار ده او هم دا د مالكيانو مسلك دي، د جمهورو د طرف نه ددي ډير جوابونه وركړي شوي دي.

١: حديث وائل الثبت واقوى دي په نسبت ددي حديث پس ابن القيم رحمه الله ددي حديث لس وجوه ترجيح ذكر كړي دي.

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١١٧٦٢) (ضعيف) قد تقدم هذا الحديث برقم (٧٣٦)

(٢): سنن الترمذي للصلاة ٨٨ (٢٦٩)، سنن النسائي للتطبيق ٢٨ (١٠٩١)، (تحفة الأشراف: ١٣٨٦٦)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٨١/٢)، سنن الدارمي للصلاة ٧٤ (١٣٦٠) (صحيح)

۲: دا حدیث منسوخ دي د سعد بن وقاس په حدیث سره چه په هغې کښې داسې دي «کنا نضع الیدین قبل الركبتین فامرنا بوضع الركبتین قبل الیدین» (رواه ابن خزيمة)

۳: حدیث الباب مقلوب دي ځکه چه د مصنف ابن ابی شیبه په روایت کښې د ابوهریره رضی الله عنه ددې حدیث الفاظ ددې خلاف دي «اذا سجد احدکم فلیدبرکبته قبل یدیه ولا یرک کبروک الفحل»

۴: ددې حدیث اخر د اول معارض دي ځکه چه په شروع کښې د بروک ابل نه منع کوی او اوبښ په زمکه باندې د کیناستلو په وخت اول لاسونه ږدی، نو ددې باوجود د منع کولو وړاندې هم ددې امر کوی چه هغه له پکار دی چه د رکبتین نه مخکښې دي یدین په زمکه باندې گیرېدی دا ښکاره تعارض دي، مالکیه شارحینو ددې جواب دا کړې دي چه د انسان رکبتین خو د رجليں یعنی د خپو طرف ته وی او د دابه رکبتین په یدین کښې وی، لهذا اوبښ چه کله کینی نو هغه اگر چه اول یدین په زمکه باندې ږدی لکه چه مشهوره او ښکاره خبره ده خو چونکه د هغه رکبتین هم په یدین کښې دي لهذا هغه رکبتین هم په زمکه باندې اول ږدی او په حدیث کښې د رسول الله صلی الله علیه وسلم مراد رکبتین لره مخکښې د ږدلو نه منع کول دي لهذا تعارض رفع شو.

زمونږ د طرف نه جواب دا ورکړې شوي دي چه د هغه په دې منطق باندې مونږ پوهه نه شو، اهل لغت هم په دې باندې نه پوهیږی، لهذا په حدیث کښې به تعارض منلې شی او د حدیث صحیح الفاظ هغه دي کوم چه د مصنف ابن ابی شیبه په روایت کښې راغلې دي. والله تعالی اعلم بالصواب.

[۸۴۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نَافِعٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنٍ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَعْبُدُ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ قَبْرَكَ كَمَا يَبْرُكُ الْجَمَلُ".

ترجمه: د ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دي هغه وئیلی دي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرماتیلی دي: تکیه کوی یو کس ستاسونه په خپل مونځ کښې، نو داسې کینی لکه څنگه چې اوبښ کینی.

باب الشُّوْضِ فِي الْفَرْدِ

باب دي په بیان د قیام کې د اول نه رکعات نه

د فرد نه مراد اول رکعت او رکعت ثالثه دي یعنی په اول رکعت کښې د سجود نه فارغ کیدو نه پس به د رکعت ثانیه دپاره څنگه اودریږی^(۱)، او دغه شان دریم رکعت پوره کولو نه پس به څلورم رکعت ته څنگه اودریږی، یعنی په دې دواړو ځایونو کښې د سجدې نه فارغ کیدو نه فوراً بعد به اودریږی یا د جلسه خفیفه کولو نه پس به اودریږی کوم ته چه جلسه استراحت وئیلی شی.

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۳۸۶۶) (صحیح)

(۲): وههنا مسئله اخري يناسب هذه المسئلة تقلعت من ۲۳۳

[۸۴۲] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ يَعْنِي ابْنَ إِبرَاهِيمَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: جَاءَنَا أَبُو سُلَيْمَانَ مَالِكُ بْنُ الْحَوِيرِثِ إِلَى مَسْجِدِنَا، فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنِّي لَأُصَلِّي بِكُمْ، وَمَا أُرِيدُ الصَّلَاةَ، وَلَكِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَرِيكُمْ كَيْفَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي قِلَابَةَ: كَيْفَ صَلَّى؟ قَالَ: مِثْلَ صَلَاةِ شَيْخِنَا هَذَا، يَعْنِي عَمْرُو بْنُ سَلَمَةَ إِمَامَهُمْ، وَذَكَرَ أَنَّهُ كَانَ "إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجْدَةِ الْآخِرَةِ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى قَعَدَ، ثُمَّ قَامَ".

ترجمه: د ابو قلابه نه روايت دي هغه ونيلى دي: راغي مونږ ته ابو سليمان مالک بن الحويرث زمونږ دې مسجد ته، قسم په الله زه به مونږ کوم تاسو ته او زه اراده د مانځه نه لرم، لکن زه غواړم چې وښاييم تاسو ته څنگه وو رسول الله ﷺ چې مونږ ټي کولو، هغه ونيلى دي: ما وويل ابو قلابه ته: هغه څنگه مونږ کولو؟ هغه ونيلى دي: په شان د مونږ د شيخ زمونږ. يعنې عمرو بن سلمه چې د هغوی امام وو. او هغه ذکر کړو چې بيشکه هغه وو: چې کله به ټي سر اوچت کړو د اخرنۍ سجدي داول رکعات نه، لږ به کيناستلو، بيا به پاڅيدلو.

[۸۴۳] (۲) حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ أَيُّوبَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: جَاءَنَا أَبُو سُلَيْمَانَ مَالِكُ بْنُ الْحَوِيرِثِ إِلَى مَسْجِدِنَا، فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنِّي لَأُصَلِّي، وَمَا أُرِيدُ الصَّلَاةَ، وَلَكِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَرِيكُمْ كَيْفَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، قَالَ: "فَقَعَدَ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى حِينَ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجْدَةِ الْآخِرَةِ".

ترجمه: د ابو قلابه نه روايت دي هغه ونيلى دي: راغي مونږ ابو سليمان مالک بن الحويرث زمونږ دې مسجد ته، هغه وويل: بيشکه زه به خامخا مونږ کوم تاسو ته او زما اراده د مانځه نشته، لکن زه غواړم چې تاسو ته وښاييم چه ما څنگه ليدلى وو رسول الله ﷺ چې مونږ ټي کولو، هغه ونيلى دي: کيناستلو په اولنۍ رکعات کښي چې کله هغه پورته کړو خپل سر د دويمې سجدي نه.

[۸۴۴] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَالِدٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحَوِيرِثِ، أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "إِذَا كَانَ فِي وَثَرٍ مِنْ صَلَاتِهِ لَمْ يَنْهَضْ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَاعِدًا".

ترجمه: د مالک بن الحويرث نه روايت دي، بيشکه هغه نبی ﷺ وليدلو چې کله به هغه د خپل مونږ د طاق په حصه کښي وو نه به پاڅيدلو تر دې چې برابر به شو په ناسته.

د جلسه استراحت بحث

مسئله مختلف فيه ده، شوافع د جلسه استراحت قائل دي او احناف او مالکيان نه دي قائل. وعن احمد روايتان

قوله: «حدثنا مسدد الخ» په دې باب کښي مصنف د مالک بن الحويرث رضي الله عنه حديث ذکر کړې دي چه د هغې نه جلسه استراحت ثابتيږي، دا حديث په بخاري شريف کښي هم شته، او جمهور علماء گرام کوم چه د جلسه استراحت قائل نه دي د هغوی استدلال د وائل بن

۱: صحيح البخاري/الأذان ۱۲۷ (۸۰۲)، ۱۴۲ (۸۲۳)، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۵)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلوة ۱۰۱ (۲۸۷)، سنن النسائي/الافتتاح ۱۸۱ (۱۱۵۲)، مسند احمد (۴۳۷۳، ۵۳/۵) (صحيح)

۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۵) (صحيح)

۳: انظر حديث رقم: ۸۴۲، (تحفة الأشراف: ۱۱۱۸۳) (صحيح)

حجر او ابوهریره رضی اللہ عنہ د هغه روایاتو نه دي چې په هغې کښې راځي «کان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينهض في الصلاة على صدور قدميه» امام احمد فرمائي چې د اکثر احاديثو نه هم دا معلوميږي، په زاد المعاد کښې حافظ ابن القيم رحمته الله هم دا خبره ليکلي ده چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم عادت مبارکه دا وو «انه كان ينهض على صدور قدميه وركبته» او د اکثر صحابه کرامو روایات د جلسه استراحت نه خالي دي صرف د مالک بن الحويرث او د ابو حميد ساعدي د حديث په بعض طرق کښې ددې جلسې ذکر دي، پس که دا د هغه دائمی معمول وي نو جمله واصفين صلاة د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به دا بيان کړې وي، هم دغه شان جمهور وائي چې مونږ د استراحت دپاره موضوع نه دي، يو څيز بل هم دي هغه دا چې که جلسه في حد ذاتها مقصود وي نو ددې حالت دپاره به يو ذکر هم مشروع وي، حال دا چې ددې حالت دپاره يو ذکر هم مشروع نه دي.

باب الإقعاء بين السجدةين

باب دې په د کيناستلو کې په طريقه واقعاء سره دوه سجود په مينځ کې

[۸۴۵] (۱) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، حَدَّثَنَا حُجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ طَاوُسًا، يَقُولُ: قُلْنَا لَابْنِ عَبَّاسٍ فِي "الإقعاء عَلَى الْقَدَمَيْنِ فِي السُّجُودِ، فَقَالَ: هِيَ السُّنَّةُ، قَالَ: قُلْنَا: إِنَّا لَنَرَاهُ جُفَاءً بِالرَّجُلِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هِيَ سُنَّةُ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: ابو الزبير د طاوس نه اوريدلى دي، هغه به وويل: مونږ وويل ابن عباس ته په باره د کيناستلو کښې په څپو باندي په سجودو کښې، هغه وويل: دا سنت دي. هغه وايي: مونږ وويل: مونږ دا وينو د څپې جفاء، وويل ابن عباس: دا ستا د نبی صلی اللہ علیہ وسلم سنت دي.

تشریح: قوله: «قلنا لابن عباس: في الإقعاء على القدمين في السجود فقال: هي السنة» د ابن عباس دا حديث هم په صحيح مسلم کښې هم دي، او په دې باندي چې امام نووي رحمته الله کوم باب قائم کړې دي «جواز الإقعاء على العقين» په دې سلسله کښې روایات حديثيه او فقهاء کرام کښې اختلاف دي، روایات دواړه قسم دي جواز او عدم جواز، پس مونږ سره دلته په باب من لم ير الجهر بسم الله الرحمن الرحيم دلاندي د عائشي رضی اللہ عنہا حديث مرفوع تير شوې دي چې د هغې په اخير کښې دي «وكان ينهى عن عقب الشيطان» زما په علم کښې امام بخاري په دې سلسله کښې يو باب يا صريح حديث نه دي ذکر فرمايلي، او امام ترمذي جدا جدا دوه بابونه کراهيت الاقعاء، دويم الرخصة في الاقعاء قائم کړې دي، په دويم باب کښې ئې هم دا حديث د ابن عباس ذکر فرمايلي دي او په باب اول کښې د سيدنا علي رضی اللہ عنہ حديث مرفوع چې د هغې الفاظ دا دي «لا تقع بين السجدين» خو امام ترمذي ددې حديث د ضعف طرف ته اشاره فرمايلي ده او فرمايلي ئې دي «واكثر اهل العلم يكرهون الاقعاء بين السجدين»، او د جواز قول هغه بعض اهل مکه طرف ته منسوب کړې دي.

۱: صحيح مسلم/المساجد ٦ (٥٣٦)، سنن الترمذي/الصلاة ٩٨ (٢٨٣)، (تحفة الأشراف: ٥٧٥٣)، وقد أخرجه: مستند احمد (٣١٣/١) (صحيح)

امام نووي رحمه الله فرمائي چه د منع د رواياتو اسانيد ټول ضعيف نه دي، او د رواياتو ددې تعارض په باره كښې هغه فرمائي چه اصل كښې د اقعاء دوه تفسيرونه كړي شوي دي يو دا چه اليتين (كوناتي) په زمكه باندې كيږدي او هم دغه شان دواړه لاسونه په زمكه باندې كيږدي او دواړه ساقين او دروي او دويم تفسير ئې دې «جلوس على العقين بين السجدين»، يعنى په جلسه بين السجدين كښې دواړه خپې او دروي او په پوندو باندې كيناستل، د منع روايات د قسم اول سره متعلق دي او د جواز روايات د قسم ثاني سره، پس امام شافعي رحمه الله ددې قسم ثاني د استحباب قائل دې خو بل قول د هغه كوم چه ددې نه هم زيات مشهور دې هغه دا دې چه طريق سنت افتراش دې او هم دا د جمهور علماء ثلاث مذهب دې، امام نووي رحمه الله فرمائي چه امام بيهقي او قاضي عياض هم جمع بين الروايتين داسې كړي ده، په الكوكب الدرې كښې ليكي دي چه قسم اول زمونږ په نزد مكروه تحريمي او قسم ثاني مكروه تنزيهي دې، صاحب الكوكب د حديث ابن عباس يو بل لطيف جواب دا ليكلي دي چه دا د «خذه بالموت حتى يرضى بالحمى» د قبيل نه دې، يعنى ممكنه ده چه سائل په دې مسئله كښې متشدد وي او دې ته حرام وائي په دې وجه ابن عباس ددې په رد كښې دا فرمائيلې وي چه دا خو سنت دې.

قوله: «انا لئراه جفاء بالرجل» لفظ رجل د جمهورو په نزد په فتح د راء او جيم سره دې د انشي مقابل او د ابن عبدالبر په نزد دا لفظ په كسري د راء او سكون د جيم سره دې په معنى د قدم، ابن عبدالبر د جمهورو د ضبط ترديد كړې دې او جمهورو د هغه ترديد كړې دې، كه د جمهورو قول واخستلې شي نو د جفاء نه مراد به جهالت وي چه داسې كول د انسان جهالت دې او كه دويم قول واخستلې شي نو جفاء به په معنى د مشقت اخلو يعنى په داسې كيناستلو كښې قدمين ته مشقت لاحق كيږي.

باب مَا يَقُولُ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ

باب دې په بيان د هغې كې چې وايي چې كله اوچت كړي سر خپل د ركوع نه

باب: يعنى د ركوع نه د سر اوچتولو په وخت به څه وئيلې شي؟

د باب په ترتيب باندې اشكال او جواب

دلته دا سوال وارديږي چه مصنف د ترتيب خلاف ولې باب ترلې دې، اول ما يقول في الركوع پكار وو د هغې نه روستو به ئې دا باب راوړلې وې په ظاهره ددې وجه دا كيدي شي چه مصنف ته د ركوع او سجدي دواړو دعا يوځانې بيانول وو ځكه چه په حديث كښې دواړه يوځانې ذكر دي او سجده په ترتيب كښې چونكه د ركوع او قومي نه روستو ده په دې وجه مصنف د قومي دعا په هغې باندې مقدم كړې ده، گينې بيا به د قومي دعا ډيره موخر شوي وي. هذا ما خطر بيالي.

[۸۴۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِيْسَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنْجَرٍ، وَأَبُو مُعَاوِيَةَ، وَوَكِيْعٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، كُلُّهُمْ عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي أَوْفَى، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ، يَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءُ السَّمَاوَاتِ وَمِلْءُ الْأَرْضِ وَمِلْءُ مَا بَيْنَهُمَا مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، وَشُعْبَةُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، هَذَا الْحَدِيثُ لَيْسَ فِيهِ بَعْدُ الرُّكُوعِ، قَالَ سُفْيَانُ: لَقِينَا الشَّيْخَ عُبَيْدًا أَبَا الْحَسَنِ بَعْدَ فَلَمْ يَقُلْ فِيهِ بَعْدَ الرُّكُوعِ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَرَوَاهُ شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي عَصَمَةَ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُبَيْدٍ، قَالَ: بَعْدَ الرُّكُوعِ.

ترجمه: د عبید بن الحسن نه روایت دی هغه وئیلی دی ما اوریدلی دی د عبد الله بن ابی اوفی نه، هغه وئیل: وورسول الله ﷺ چې کله به ئې سر د رکوع نه اوچت کړو نو «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلْءُ السَّمَاوَاتِ وَمِلْءُ الْأَرْضِ، وَمِلْءُ مَا بَيْنَهُمَا مِنْ شَيْءٍ بَعْدُ» ترجمه: واوریده الله د هغه چا چې د هغه حمد ئې وویل، ای الله تالره حمد دی په اندازه د ډکوالی د اسمانونو او په اندازه د ډکوالی د ځمکې، او په اندازه د ډکوالی د هغه څه چې ستا خوښه وی وروسته د دېنه. وئیلی دی ابوداود: وئیلی دی سفیان الثوری او شعبه بن الحجاج د عبید ابی الحسن: دې حدیث کښې بعد الرکوع نشته دی، وئیلی دی سفیان: مونږ مخامخ شو د شیخ عبید ابو الحسن سره وروسته هغه په هغې کښې ونه ویله: بَعْدُ الرُّكُوعَ لَفْظًا. وئیلی دی ابوداود: او روایت کړی دی شعبه د ابی عصمة نه او هغه د اعمش نه او هغه د عبید نه هغه وئیلی دي: بعد الرکوع.

قوله: ﴿اِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ يَقُولُ الْخ﴾ یعنی ای الله مونږ ستا دومره حمد په ژبې سره ادا کوو چه د هغې نه زمکې او اسمان ډک شی او د زمکې او اسمان نه علاوه هم چه کوم څیزونه دی لکه عرش او کرسی دا ټول په دې کلماتو سره ډک شی ددې نه مراد تکثیر عدد دې ځکه چه کلام خو جسم او کیلی یا وزنی څیز نه دې چه د هغې په ذریعه باندي اسمان او زمکه ډک شی یعنی که کلمات حمد اجسام فرض کړې شی نو هغه به دومره کثیر شی چه هغې سره به دا ټول څیزونه ډک شی داسې خبره د ذوق او شوق او ولولې په وخت باندي کولې شی زمونږ په شان خلق خو داسې دعاگانې صرف د نقل په طور باندي لولی، د کوم ذوق او شوق چه دا مقتضی دی ددې نه مونږ خالی یو.

قوله: ﴿قَالَ أَبُو دَاوُدَ قَالَ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ وَشُعْبَةُ بْنُ الْحَجَّاجِ عَنْ عُبَيْدِ ابْنِ الْحُسَيْنِ﴾ عبید کوم چه په سند کښې د اعمش استاد دې د هغه کنیت ابو الحسن دې او دهغه د پلار نوم حسن دې بعض راویانو عن عبید بن الحسن اوبعض عن عبید بن ابی الحسن وئیلې دې، په دې صورت کښې به ابو الحسن بدل وی د عبید نه، دا اختلاف صرف لفظی دې او دواړو طریقو سره ئې لوستل صحیح دی.

قوله: ﴿قَالَ سُفْيَانُ لَقِينَا الشَّيْخَ عُبَيْدًا﴾ دا پورته دعا به رسول الله ﷺ کوم وخت لوستله نو د محل دعا تعیین د اعمش په روایت کښې موجود دې یعنی اذا رفع رأسه من الرکوع، سفیان

۱: صحيح مسلم للصلاة ٤٠ (٤٧٦)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ١٨ (١٧٨)، (تحفة الأشراف: ٥١٧٣)، وقد أخرج: مسند أحمد (٣٥٣٧٤، ٣٥٤، ٣٥٦، ٣٨١) (صحيح)

دا وائی چه دا حدیث ماته عبید نه اولا بالواسطه رارسیدلې وو په دې روایت کښې خو لفظ بعد الركوع موجود وو، خوروستو چه کله ما د عبید نه براه راست واوریدو نو په هغې کښې بعد الركوع نشته.

[۸۴۷] (۱) حَدَّثَنَا مُؤَمِّلُ بْنُ الْفَضْلِ الْحَرَّانِيُّ، حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ. ۲ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مُسْرٍ ۳ وَحَدَّثَنَا ابْنُ السَّرَرِ، حَدَّثَنَا بَشْرُ بْنُ بَكْرِ. ۴ وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُونُسَ، كُلُّهُمْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ عَطِيَّةِ بْنِ قَبِيصٍ، عَنْ قَزْعَةَ بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقُولُ حِينَ يَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلءُ السَّمَاءِ وَمِلءُ الْأَرْضِ وَمِلءُ مَا شِئْتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدَ أَهْلِ الثَّنَاءِ وَالْمَجْدِ، أَحَقُّ مَا قَالَ الْعَبْدُ وَكُنَّا لَكَ عَبْدًا، لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ". زَادَ مُحَمَّدٌ: وَلَا مُعْطَى لِمَا مَنَعْتَ، ثُمَّ اتَّفَقُوا، وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ. وَقَالَ بَشْرٌ: رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ. ثُمَّ يَقُلُّ: اللَّهُمَّ، لَمْ يَقُلْ مُحَمَّدٌ: اللَّهُمَّ، قَالَ: رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ.

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضی اللہ عنہ نه روایت دې بیشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وو چې وئیل به ئې چې کله به ئې سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ وویلله نو وئیل به ئې اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ مِلءُ السَّمَاءِ اى الله ته زمونږ ئې تالره حمد دې په اندازه د ډکوالی د اسمان. وئیلی دې مؤمل: مِلءُ السَّمَوَاتِ وَمِلءُ الْأَرْضِ.. الخ، (په اندازه د ډکوالی د اسمان او زمکې، او په اندازه د ډکوالی د هغې چې ستا خوښ وی د څه شی نه وروسته د ډښه، اى اهل د ثناء او د لویي. ته ډېر حقداری د هغې چې بنده وئیلی دې او مونږ ټول ستا بندگان یو، نشته منع کونکې د هغې چې ته ئې ورکوی، زیادت کړې دې محمود: او نشته دې ورکونکې د هغې چې ته ئې منع کوي، بیا دوی اتفاق کړې دې. او نفع نشی ورکولی خاوند د کوشش ته ستا په مقابل کښې کوشش د هغه. او وئیلی دې بشر: (رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ) هغه نه دې ویلي: (اللَّهُمَّ)، نه دې وئیلی محمود: (اللَّهُمَّ)، هغه وئیلی دې (رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ).

شرح حدیث

تشریح: قوله: (اهل الثناء والمجد) دا مرفوع هم لوستلې شی یعنی (انت اهل الثناء والمجد) او منصوب هم په تقدیر د حرف نداء (یا اهل الثناء والمجد)...

قوله: (احق ما قال العبد) په دې کښې هم دوه احتمالات دی د مبتدا محذوف خبر دې یعنی (الت احق ما قال العبد) یعنی بنده چه ستا هر څنگه تعریف کوی ته واقعی د هغې لائق ئې، او د عبد نه مراد یا خو جنس دې یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم او (کلنا لك عبد) دا جمله معترضه ده چه مونږ ټول ستا بندگان یو، دویم احتمال د عبارت په ترکیب کښې دې چه (احق ما قال العبد) مبتدا او (لا مانع لما اعطيت) الی اخره د دې خبر، په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه د ټولو نه زیات رشتینې او پخه خبره ده (لا مانع لما اعطيت الخ) چه ستا نه سوا څوک هم ورکړه کونکې نشته او چاته چه ئې ته ورکړې نو هغې لره څوک هم

۱: صحیح مسلم/ الصلاة ۴۰ (۴۷۷)، سنن النسائي/ الافتتاح ۱۱۵ (۱۰۶۹)، (تحفة الأشراف: ۴۲۸۱)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۱۸ (۸۷۷)، مسند احمد (۸۷/۳)، سنن الدارمي/ الصلاة ۷۱ (۱۳۵۲) (صحیح)

منع کولو والا نشته او (لا ینفع ذا الجد منك الجد)
د جد په تفسیر کښي دوه اقوال:

۱: نیکه یعنی لوڼي خاندان او نسب والا ته ستا په مقابله کښي د هغه خاندان هیڅ نفع نه شی ورکولي.

۲: غنا او دولت، دولت والا ته ستا په مقابله کښي د هغه دولت هیڅ فائده نه شی ورکولي.
 د ابن ماجه شریف روایت دي (ذکرکرت الجدود عند رسول الله صلى الله عليه وسلم) یعنی د رسول الله ﷺ په مجلس کښي یوه ورځ د مختلف خاندانونو او دولتونو ذکر راغلو نو په دي ئي او فرمائیل (لا ینفع ذا الجد منك الجد) او وئیلې شوې دی چه دا لفظ د (جد) بکسر الجیم دي یعنی کوشش کونکی ته د هغه کوشش الخ.

قوله: (اللهم ربنا لك الحمد) په دي کښي درې روایتونه دي یو خو هم دا چه صرف (ربنا لك الحمد) او دریم (ربنا ولك الحمد)، امام احمد نه نقل دی چه (ربنا) سره (ولك الحمد) (واو سره) دي او د (اللهم ربنا) سره (لك الحمد) (بغیر د واو نه دي) حافظ ابن القيم رحمه الله د دي په تائید کښي فرمائی ځکه چه په هیڅ صحیح حدیث کښي لفظ (اللهم) او واو سره نه دي راغلي، په دي باندې صاحب عون المعبود لیکي چه داسې نه ده بلکه د دواړو ترمینځه جمع راغلي ده کما فی صحیح البخاری فی باب صلاة القائد من حدیث انس.

قوله: (ربنا ولك الحمد) کښي واو عاطفه دي د عبارت تقدیر به داسې وی، (ربنا استجب ولك الحمد) یا (حمدناك ولك الحمد) او کیدی شي چه واو زائد وی.

[۸۴۸] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ سُمَيٍّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا قَالَ الْإِمَامُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقُولُوا: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، فَإِنَّهُ مِنْ وَافِقٍ قَوْلُهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ".

ترجمه: د ابو هريره رحمه الله نه روایت دي بیشکه رسول الله ﷺ ویلی دي: چې کله ووايي امام سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، نو تاسو وایي: اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، بیشکه د چا چې موافق شي وينا د هغه د وينا د ملاتړ کوسره، نوو به بخښل شي هغه ته هغه چې ده مخکې کړی وی د گناهونو نه.

په مسئله نابته بالحديث کښي اختلاف

قوله: (حدثنا عبد الله بن مسلمة) په دي حدیث کښي یوه اختلافی مسئله ده چه په هغې کښي درې مذاهب دي، د امام ابوحنیفه او مالک مذهب دا دي لکه چه ظاهر د حدیث نه معلومېږي چه درکوع نه د پاسیدو په وخت د امام دپاره صرف تسمیع (سمع الله لمن حمده) دي او د مقتدی دپاره صرف تحمید (۲) (ربنا لك الحمد) دي دواړو امامانو هم د دي حدیث

(۱): صحیح البخاري للأذان ۱۲۴ (۷۹۵)، ۱۲۵ (۷۹۶)، صحیح مسلم للصلاة ۱۸ (۴۰۹)، سنن الترمذي للصلاة ۸۶ (۲۶۷)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۶)، وقد أخرجه: سنن النسائي للإفتاح ۱۱۳ (۱۰۶۴)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۸ (۸۷۶)، مسند احمد (۲۳۷۲، ۲۷۰، ۳۰۰، ۳۱۹، ۴۵۲، ۴۹۷، ۵۰۲، ۵۲۷، ۵۳۳) (صحیح)

(۲) که مصلی منفرد وی نو په دي صورت کښي انچه ثلاثه د جمع بین الذکرین قائل دی او د احنافو په نزد دلته په دي کښي درې روایتونه دي..... باقی په راروانه صفحه.....

نه استدلال كړې دې ځكه چه په دې حديث كښې تسميع او تحميد د امام او مقتدى تر مينځه تقسيم كړې دې، صاحب هدايه فرمائي «القسمه تنافى الشركة» بل مذهب د امام شافعى دې د هغوى په نزد په دې دواړو كښې شركت دې «كلاهما يكليهما» د هغه دليل د ابوهريره رضي الله عنه هغه متفق عليه حديث دې چه په كوم كښې دى «ثم يقول: سمع الله لمن حمده حين يرفع صلبه من الركعة ثم يقول وهو قائم ربنا لك الحمد» او دا حديث اگر چه صرف د امام په باره كښې دې ځكه چه هم هغه عليه السلام به امام وو خو د رسول الله صلى الله عليه وسلم ارشاد په يوه بله موقع باندې «صلوا كما رايتوني اصى» سره د امام خصوصيت ختمېږي، دريم مذهب د امام احمد او صاحبين دې، «للامام كلاهما والمقتدى احدهما» د امام دپاره جمع بين التحميد والتسميع او د مقتدى دپاره صرف تحميد، د هغوى دليل د مقتدى په حق كښې خو حديث الباب دې او د امام په حق كښې د ابوهريره رضي الله عنه هغه حديث دې كوم چه امام بخارى رحمه الله روايت كړې دې «كان النبي صلى الله عليه وسلم اذا قال سمع الله لمن حمده قال اللهم ربنا ولك الحمد»

تنبیه: امام خطابى نه دلته د صاحبين په مذهب نقل كولو كښې خطا واقع شوې ده هغه د صاحبين مذهب د امام شافعى د مذهب موافق ليكلې دې حال دا چه داسې نه ده.
قوله: «فانه من وافق قوله قول الملائكة»

شرح حديث: (د موافقت نه څه مراد دې؟)

(دويمې قول) د راجح قول په بنياد د موافقت نه مراد موافقت فى القول والزمان دې، يعنى كوم سرې چه عين هغه وخت امين او ائى چه كوم وخت فرشتې امين وائى د هغه به تير گناهونه معاف شى، د صحيحين د رواياتو نه معلومېږي چه د تامين امام په وخت په اسمان كښې ملائكه هم امين وائى «وقالت الملائكة فى السماء امين» د بخارى په روايت كښې دى علماء كرامو ليكلې دى چه په دې كښې اشاره ده دې خبرې طرف ته چه مقتدى لره په مونځ كښې خوب بيدار اوسيدل پكار دى، غفلت او سستى نه ده پكار د هر موقع دعا او ذكر عين دهغې په متعينه وخت كښې پكار دى.

(دويم قول) او دويم قول د موافقت په تفسير كښې دا دې كوم چه ابن حبان اختيار كړې دې ددې نه مراد موافقت فى الاخلاص والخشوع دې،

(درېم قول) مونږ د خپلو بعض مشاىخو نه اوريدلې دى چه په دې كښې درې احتمالات دى.
 ۱: موافقة فى القول، ۲: موافقت فى الزمان، ۳: موافقت فى القول والزمان.

باقى پاتې د تير مخ: ۱: صرف ربنا لك الحمد، قال فى المبسوط وهو الاصح،
 ۲: جمع بين الذكرين صاحب هدايه هم دې ته اصح وئيلى دې.
 ۳: صرف تسميع دې قاله ابو بكر الرازي (كلا فى المنهل من الزملى)

(آمين وېونکي فرشتي)

بيا په دې کښې هم اختلاف دي، ابن بزيه وائي چه د ملائکونو نه ټول ملائک مراد دي، او وئيلي شوي دي چه صرف حفاظت کونکي ملائک مراد دي، او وئيلي شوي دي چه ظاهره دا ده چه ددې نه هغه ملائک مراد دي کوم چه په دې مونځ شريک وي که هغه په اسمان باندې وي يا په زمکه باندې، په يو روايت موقوفه کښې دي (صفوف اهل الارض على صفوف اهل السماء)

فانده: ددې حديث بعض طرق کښې د (ما تقدم من ذنبه) سره وما تاخر هم راغلي دي، حافظ دي ته شاذ وئيلي دي.

[۸۴۹] (١) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَمَارٍ، حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: "لَا يَقُولُ الْقَوْمُ خَلْفَ الْإِمَامِ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، وَلَكِنْ يَقُولُونَ: رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ".

ترجمه: د عامر نه روايت دي هغه وئيلي دي: نه دي وايي قوم وروسته د امام نه سمع الله لمن حمده، لکن وايي دي هغوی: ربنا لک الحمد.

باب الدعاء بين السجدين

باب دي په بيان دعاء کي په مينځ د دوه سجدو کي

[۸۵۰] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعُودٍ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحَبَابِ، حَدَّثَنَا كَامِلُ أَبُو الْعَلَاءِ، حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْ نِي وَعَافِنِي وَاهْدِنِي وَارْزُقْنِي.

ترجمه: د ابن عباس نه روايت دي، بيشکه نبی ﷺ وو چي وئيل به ئي په مابين د دوه سجدو کښې: اي الله ماته بخښنه وکړي، په ما رحم وکړي، ماته عافيت راکړي، ماته هدايت وکړي او ماته رزق راکړي.

تشریح: قوله: (يقول بين السجدين) او د ترمذي کښې روايت کښې (واجبرني) هم موجود دي، او د نسائي او ابن ماجه په يو بل روايت مرفوعه کښې داسي دي (كان يقول بين السجدين: رب اغفر لي رب اغفر لي) او د ابن ماجه په روايت کښې د (في صلاة الليل) قيد هم مذکور دي.

په دعاء بين السجدين کښې مذاهب ائمه

پس د احنافو په نزد دا دعا په تطوع باندې محمول ده (٢)، امام ترمذي رحمه الله فرماني وېه يقول الشافعي، واحمد واسحاق يرون هذا جائزا في المكتوبة والتطوع، او د امام احمد رحمه الله په نزد خو صرف جائز نه بلکه څنگه چه په مغني کښې دي چه د هغه په مشهور قول کښې بين

(١): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ١٢٥٦٨) (حسن)

(٢): سنن الترمذي/ الصلاة ٩٥ (٢٨٤، ٢٨٥)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ٢٤ (٨٩٨)، (تحفة الأشراف: ٥٤٧٥)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٧١، ٣١٥/١) (حسن)

(٣): خو که يو سري دا په فرض مونځ کښې هم اولولي نو مکروه نه ده. كما في الكوكب اللدري (١٢)

السجدةین رب اغفرلی رب اغفرلی یو خل لوستل واجب دی (او درې کرته مستحب) او هم دا قول د اسحاق بن راهویه او داود ظاهری دې، او بل روایت د امام احمد نه د عدم وجوب او استحباب دې، ابن قدامه لیکي (وهو قول اکثر الفقهاء لان النبی صلی الله علیه وسلم لم یعمله المسی فی صلاته) هم دغه شان مخکښې تیر شو چه د امام احمد په یو روایت کښې تکبیرات انتقال او تسبیحات په رکوع او سجود کښې هم واجب دی، او د امام مالک په مذهب کښې خو ډیره زیاته توسع ده لکه چه په اول باب (ما یستفتح به الصلاة من الدعاء) کښې د هغوی مذهب تیر شوې دې چه د هغوی په نزد هم د نفل قید نشته.

باب رَفْعِ النِّسَاءِ إِذَا كُنَّ مَعَ الرِّجَالِ رُغُومَهُنَّ مِنَ السَّجْدَةِ

باب دې په بیان داوچتولود بنځو کي سرونو لره د سجدې نه کله چې د سروسره وي

ددې باب د حدیث مطلب دا دې چه کومو زنانو به په مسجد کښې د جماعت سره مونځ د رسول الله ﷺ په زمانه کښې کولو د هغوی په باره کښې رسول الله ﷺ فرماني چه هغوی له پکار دی چه هغه د سجدې نه لږ وروستو سر اوچت کړي په هغې کښې دې تندي نه کوي داسې نه وي چه د سروسف کوم چه مخامخ دې د هغوی په ستر باندي د زنانو نظر پریوځي.

[۸۵۱] (حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُتَوَكِّلِ الْعَسْقَلَانِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، أُنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْلِمٍ أَخِي الزُّهْرِيِّ، عَنْ مَوْلَى لِأَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: "مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا تَرْفَعُ رَأْسَهَا حَتَّى يَرْفَعَ الرِّجَالُ رُغُومَهُمْ كَرَاهَةً أَنْ يَرَيْنَ مِنْ عَوْرَاتِ الرِّجَالِ".

ترجمه: د اسماء بنت ابی بکر نه روایت دې، هغې وئیلی دی ما اوریدلی دی د رسول الله ﷺ نه هغه وئیل: څوک چې په تاسو کښې په الله او د قیامت په ورځ ایمان لری نو نه دې اوچتوی سر خپل تردې چې اوچت کړی سړی سرونه خپل، د وجې د کراهیت نه چې وويني دوی عورتونه د سروسره.

باب طُولُ الْقِيَامِ مِنَ الرُّكُوعِ وَبَيْنَ السَّجَدَتَيْنِ

باب دې په بیان ډیر ودریدو کي د رکوع نه او په مابین د دوه سجدو کي

د ترجمه الباب تشریح

لفظ (من الركوع القيام) سره متعلق دې نه په طول سره یعنی قیام من الركوع اوږدیدل او هم دغه شان جلسه بین السجدةین طویل کیدل، او که من الركوع لره د طول سره متعلق کړی نو مطلب به غلط شی یعنی د قیام د رکوع نه طویل کیدل، حال دا چه دا مراد نه دې بلکه مراد دا دې چه قیام من الركوع یعنی قومه اوږدیدل.

[۸۵۲] (حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْبَرَاءِ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ سُجُودَهُ، وَرُكُوعَهُ، وَقُعُودَهُ، وَمَا بَيْنَ السُّجْدَتَيْنِ قَرِيبًا مِنَ السَّوَاءِ".

ترجمه: د براء رضی اللہ عنہ روایت دی بیشک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وہ سجده او رکوع او کیناستل د هغوی په مابین د دوه سجود وکی، (دا ټول، تقریباً برابر وو.

اختلاف نسخ او نسخه صحیحه تحقیق او تفتیح

قوله: (وما بين السجدين قريبا من السواء) بذل السجود کښې لیکي چه د ابوداود په اکثر نسخو کښې هم دغه شان دي (وما بين السجدين) او په بعض نسخو کښې (ما بين السجدين) بغیر د واو نه دي هم دا صحیح ده، او د اکثر کتب حدیث د روایت مطابق دي، او په دي صورت کښې به مطلب دا وی چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سجده او رکوع او جلسه بین السجدين به تقریباً برابر وو.

خو په دي نسخه باندې اشکال دي هغه دا چه ددي یو مطلب خو دا دي چه د قعده او جلسه بین السجدين مقدار برابر وو اول خو داسې په یو روایت کښې شته نه. دویم دا چه د بخاری په یو روایت کښې (ما خلا القيام والقعود) روایت شوي دي چه د هغې نه معلومېږي چه صرف رکوع او سجود او ما بین السجود مساوات بیانولې شی، د قعود نه مستثنی دي او هم دغه شان قیام هم، هم په دي وجه مونږ وئیلې دي چه دویمه نسخه صحیح ده، حضرت په بذل کښې لیکلې دي چه ددي عبارت اصلاح یا خو په داسې طریقه کیدی شی چه دلته په روایت کښې لفظ قعود نه وی او کلام داسې وی (کان سجوده و رکوعه وما بين السجدين)، او یوه توجیه ئې دا لیکلې ده چه د قعود نه مراد د تشهد والا قعود مراد نه کړې شی، بلکه ددي نه جلسه بین التسليم والانصراف مراد واخستلې شی چه د هغې ذکر په بعض روایاتو کښې راځي، پس ددي متعلق په ابوداود کښې ابواب سجود السهو نه لږ وړاندې یو مستقل باب راروان دي، باب انصراف النساء قبل الرجال من الصلاة. په دي صورت کښې به دا روایت د بخاری د روایت (ما خلا القيام والقعود) خلاف نه وی، او د حضرت گنگوهی په تقریر کښې ددي توجیه دا فرمائیلې شوي ده چه د قعود نه مراد د اول تشهد قعود دي او د پوره حدیث مطلب به دا وی چه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سجود او رکوع او قعده اولی او جلسه بین السجدين دا څلور واړه متقارب وو، نو گویا د حضرت گنگوهی په نزد د بخاری په روایت کښې چه د کوم قعود استثناء ده د هغې نه مراد قعده اخیره ده، لهذا په دي صورت کښې به هم تعارض نه پیدا کیږي، دا ټول بحث په بذل المجهود کښې حضرت ډیر په تفصیل سره لیکلې دي چه د هغې تسهیل مونږ دلته په خپلو الفاظو کښې کړې دي.

قوله: (قربا من السواء) ددي په مفهوم کښې دوه بلکه درې اقوال دي:

۱: صحیح البخاری للأذان ۱۲۱ (۷۹۲)، ۱۲۷ (۸۰۱)، ۱۴۰ (۸۲۰)، صحیح مسلم للصلاة ۲۸ (۴۷۶)، سنن الترمذي للصلاة ۹۲ (۲۷۹)، سنن النسائي للافتتاح ۱۱۴ (۱۰۶۶)، ۴۹ (۱۱۴۹)، والسهو ۷۷ (۱۳۳۳)، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۸۵/۴، ۲۸۵، ۲۸۸، سنن الدارمي للصلاة ۸۰ (۱۳۷۲) (صحیح)

۱: مساواة احدهما للآخر يعني ركوع او سجود هم دغه شان قومه (کومه چه په بعض روایاتو کښې ده)، او جلسه بين السجدين ددې ټولو مقدار به خپل مينځ کښې تقريبا برابر وو.
۲: مساواة الجنس للجنس يعني خپل مينځ کښې برابري مراد نه ده بلکه د رکوع مساوات رکوع سره او د سجدي مساوات د سجدي سره مراد دي.

۳: المراد الثبات التناسب والتوازن بين الكل. يعني د مونځ په ارکانو کښې به تناسب او توازن وو مساوات مراد نه دي، مثلاً که قيام طويل دي نو هم ددې مناسب رکوع او سجود هم طويل وي، او که قيام قصير وي نو رکوع او سجود به هم مختصر، خو د دويمې معنی په مراد اخستلو کښې اشکال دي ځکه چه د ډيرو روایاتو نه ثابت ده، د رکعت اولی د قيام طويل کيدل د رکعت ثانيه د قيام نه، کذا قال السندی فی حاشية النسائی (ص ۱۹۶) هغه وائی لهذا ظاهر معنی اول ده، زه وایم چه د معنی اول تائيد د بعض روایاتو نه کيږي پس وړاندې په باب ما يقول الرجل فی رکوعه وسجوده په اخری حديث کښې داسې راغلې دي (فکان قيامه نحواً من رکوعه فکان سجوده نحواً من قيامه وکان يقعد فيما بين السجدين نحواً من سجوده) خو په دي روایت باندې اشکال دا دي چه د بخاری په روایت کښې (چه د هغې حواله هم تيره شوه) ما خلا القيام والقعود ذکر شوې دي چه د هغې نه معلوميږي چه رکوع او سجود وغيره خو خپل مينځ کښې برابر وي خو قيام د رکوع او سجود سره برابر نه وو، فتأمل. (۱)

تنبیه: ددې باب په اول حديث کښې چه په کوم باندې کلام شروع دي د ترجمة الباب جزء ثاني مذكور دي، يعني جلسه بين السجدين اوږديدل، او د ترجمې جزء اول يعني قومه دراز کيدل هغه په دي حديث کښې نشته البته د باب په بل حديث کښې راروان دي.

[۸۵۳] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا ثَمَّادٌ، أَخْبَرَنَا ثَابِتٌ، وَمُحَمَّدٌ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: "مَا صَلَّيْتُ خَلْفَ رَجُلٍ أَوْ جَزَّ صَلَاةً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ثَمَامٍ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذَا قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لَنْ حَمْدَهُ، قَامَ حَتَّى نَقُولَ: قَدْ أَوْهَمَ، ثُمَّ نَكْبِتُ وَنَسْجُدُ، وَكَانَ يَقْعُدُ بَيْنَ السَّجْدَتَيْنِ حَتَّى نَقُولَ: قَدْ أَوْهَمَ."

ترجمه: انس بن مالک رضي الله عنه وټيلي دی هغه وټيلي دي: ما مونځ نه دی کړی وروسته د يو سړي نه چې مختصر په مانځه کښې د رسول الله ﷺ نه سره د پوره والي نه، او ورسول الله ﷺ چې کله به ئې وويل: سمع الله لمن حمده، نو وبه دريدلو تردې چې مونږ به وويل بيشکه هغه ته هيره وشوه، بيا به ئې تکبير ويلو او سجده به ئې کوله، او وو چې گيناستلو به په ما بين د دوه سجدو کښې تردې چې مونږ به وټيل: بيشکه هغه ته هيره وشوه.

تشریح: قوله: (ما صليت خلف رجل اوجز صلاة الخ) سيدنا انس رضي الله عنه فرمائي چه ما په يو امام پسې هم شاته مونځ نه دي کړي کوم چه د مختصر کيدو سره سره کامل او تام وي د رسول

(۱) ددې جواب دا کيدې شي چه دا اختلاف په اختلاف اوقات وزمان باندې محمول کړې شي، پوخاني کښې هم دوام او استمرار مراد نه کړې شي. ۱۲ منه

(۲) صحيح مسلم/ الصلاة ۲۷ (۴۷۳)، (تحفة الأشراف: ۳۲۲، ۶۲۱)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/ الأذان ۶۴ (۷۰۶)، سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۴۸ (۹۸۵)، مسند احمد (۲۰۳/۳، ۲۴۷)، سنن الدارمي/ الصلاة ۴۶ (۱۲۹۵) (صحيح)

الله ﷺ په مقابلې کښې، یعنی د رسول الله ﷺ مونځ به سره د اختصار د رعایت نه کامل او مکمل وو، چه د هغې صورت دا دې چه د قیام مقدار کم وی او رکوع او سجود په اطمیان سره وی.

قوله: «وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قال: سمع الله لمن حمده قام حتى نقول: قد اوهم» یعنی رسول الله ﷺ به بعض وخت په مونځ کښې قومه دومره اوږده کړه چه مونږ به دا سوچ کولو چه هغه رکوع او قومه ترک کړه یعنی دوباره د قیام طرف ته واپس شو ځکه چه قومه دومره اوږده نه وی دا مطلب په هغه صورت کښې دې چه کله «اوهم» بصیغه معروف بروزن اکرم اولوستلې شی او که دا په صیغه مجهول «اوهم» وی نو په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه په وهم کښې واقع کیدل، یعنی مونږ به سوچ کولو چه رسول الله ﷺ ته څه وهم یا سهو خو نه ده پیدا شوې.

قوله: «وكان يعقد بين السجدين الخ» د حدیث د اول جزء نه تطویل قومه او د دویم جزء نه د جلسه بین السجدين تطویل ثابتیری.

قومه او جلسه بین السجدين رکن قصیر دی یا رکن تطویل

اوس دلته دا څیز قابل تحقیق دې چه د قومي او جلسې تطویل مستحب دې یا نه، جمهور علماء کرام ددې قائل نه دی، د جمهورو په نزد اعتدال یعنی قومه او هم دغه شان جلسه بین السجدين هر یو رکن قصیر دې د هغې تطویل جائز نه دې، البته امام احمد او ظاهریه ددې قائل دی د هغوی په نزد د قومي او جلسې تطویل مستحب دې لکه چه ابن قدامه په مغنی کښې ددې تفصیل بیان کړې دې او د مصنف تبویب هم دې طرف ته اشاره کوی، زمونږ د حضرت شیخ په نزد خو مصنف حنبلی دې، په کتب شافعيه کښې خو نې لیکلې دی چه ددې دواړو تطویل مفسد صلاة دې.

جمهور وائي چه د قومي او جلسې تطویل د مشهور روایتونو نه ثابت نه دې صرف ددې حدیث انس رضی الله عنه ثابت دې په دې وجه دا شاذ دې، او دا هم وئیلې شوې دی چه کیدې شی دا تطویل د امر بالتخفيف نه مخکښې وی خو ددې باوجود بعض فقهاء شافعيه ومالکيه لکه امام نووی او ابن دقیق العید ددې د جواز قائل دی ځکه چه ددې ثبوت اگر چه په شهرت سره خو نه دې خو بهر حال د بعض روایاتو نه ثابت خو دې.

[۸۵۴] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ وَأَبُو كَامِلٍ، دَخَلَ حَدِيثَ أَحَدِهِمَا فِي الْآخِرِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مُمَيَّدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: رَمَقْتُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ أَبُو كَامِلٍ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ فَوَجَدْتُ "قِيَامَهُ كَرُكْعَتِهِ، وَسُجُودَهُ، وَاعْتِدَالَهُ فِي الرُّكْعَةِ كَسُجُودِهِ، وَجَلَسَتُهُ بَيْنَ السُّجُودَيْنِ، وَسُجُودَهُ مَا بَيْنَ التَّسْلِيمِ وَالْإِنْشِرَافِ قَرِيبًا مِنَ السَّوَاءِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ مُسَدَّدٌ: "قَرُكْعَتُهُ وَاعْتِدَالُهُ بَيْنَ الرُّكْعَتَيْنِ، فَسُجُودُهُ بَيْنَ السُّجُودَيْنِ، فَسُجُودُهُ بَيْنَ التَّسْلِيمِ وَالْإِنْشِرَافِ قَرِيبًا مِنَ السَّوَاءِ".

۱: انظر حديث رقم: ۸۵۲ (تحفة الأشراف: ۱۷۸۱) (صحيح)

ترجمه: د براء بن عازب نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما وکتل مونځ د محمد ﷺ ته. وئیلی دی ابو کامل: رسول الله ﷺ. په مانځه کښې، نو ما وموندلو قیام د هغه پشان د رکوع او د سجدي د هغه، او ما بیا موندله قومه د هغه په رکوع کښې پشان د سجدي د هغه، او جلسه د هغه په مابین د دوه سجودو کښې او سجده د هغه مابین د سلام او انصراف کښې دا تقریباً یو برابر وو. ابوداود وئیلی دی چه مسدد بیان کوی چه د حضور ﷺ رکوع او په دواړو رکعتونو کښې دهغوی ﷺ اعتدال او دغسې د حضور ﷺ سجده او د دواړو سجودو په مینځ کښې جلسه او بیا دویمه سجده، بیا د حضور ﷺ جلسه او د سلام نه پس دخلقو په طرف راگرځیدو پورې به دا ټول تقریباً برابر وو، یعنی حضور ﷺ به ټول ارکان په اعتدال او اطمینان سره ادا کول.

(تشریح الحديث)

قوله: «فوجدت قيامه کرکته وسجده» یعنی د رسول الله ﷺ د قیام او رکوع او سجود مقدار یو شان وو، «واعتداله (۱) فی الركعة کسجده» د «فی الركعة» نه مراد بعد الركوع دې لهذا یعنی اوموندله ما قومه د رکوع نه روستو د سجدي برابر «وجلسته بین السجدين وسجده (۲) ما بین التسليم والانصراف» یعنی اوموندله ما د هغه جلسه بین السجدين لره او سجده بین التسليم والانصراف لره بالکل برابر.

خان پوهه کړه چه ددې حدیث په سند کښې د مصنف دوه استاذان دی چه د مصنف په سند کښې دوه استاذان دی یو مسدد او بل ابو کامل دا پورته الفاظ د ابو کامل دی او د مسدد الفاظ اگر چه مصنف وړاندې بیانوی، خو د ابو کامل د روایت په الفاظو کښې گډوډ والې دي، صحیح الفاظ هم هغه دی کوم چه د مسدد په روایت کښې راروان دی.

د مسدد د روایت مضمون دا دې چه د رسول الله ﷺ د قیام او رکوع او سجده اولی او بیا د جلسه بین السجدين او بیا د سجده ثانیه او بیا د جلسه بین التسليم والانصراف دا ټول ما تقریباً برابر موندلې دي، د مسدد په روایت کښې ټول الفاظ رابوځانې کیدو سره یوه جمله شوه په خلاف د ابو کامل د روایت چه کوم الفاظ دی هغه جدا جدا مستقل درې جملې دي، ددې روایت نه معلومېږي چه د قیام مقدار ټی د رکوع او سجود برابر وو په خلاف د مسدد د روایت چه په هغې کښې داسې نه ده، هغه خو د مجموعه په باره کښې داسې وائی چه دا به تقریباً برابر وو، او د برابر کیدو به هم هغه درې مطلبونه وی کوم چه مخکښې تیر شو په خلاف د ابو کامل د روایت چه په هغې کښې یوه معنی متعین ده.

تنبیه: دا د ابو کامل او د مسدد د روایاتو اختلاف د ابوداود په اعتبار سره دې گڼې په صحیح مسلم کښې د دواړو په الفاظ او سیاق کښې هیڅ اختلاف نشته، ځنګه چه د مسدد

(۱) ددې عطف په قیامه باندې دي.

(۲) په دې روایت کښې دا لفظ غلط دي ددې په ځانې «وجلسته» پکار دی لکه چه وړاندې د مسدد په روایت کښې راځی، الغرض د ابو کامل په روایت کښې تحریف واقع شوې دي او صحیح د مسدد روایت دي کوم چه د نورو باقی روایات حدیثیه موافق دي.

د روايت الفاظ دي هم هغه شان د ابو كامل د روايت الفاظ هم دي، پس كيدي شي چه مصنف ته دا روايت داسي رارسيدلي وي او امام مسلم ته هغه شان، او دا هم ممكنه ده چه ابو كامل روستو د خپلو الفاظو اصلاح كړي وي يا اول هغه صحيح روايت كولو او روستو ترې نه خلط شوې وي. والله تعالى اعلم

باب صَلَاةٍ مَنْ لَا يُقِيمُ صَلَاتَهُ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ

باب دې په بيان دهغه چې كې چې نه برابر وي خپله شاه په ركوع او سجده كې

يعني كوم سرې چه په ركوع او سجود كې خپله ملا د زيات وخته پورې نه ښكته كوي بلكه زر سر اوچت كړي يا دا چه په ركوع كې ملا برابر او نيغه نه كړي، بهر صورت مراد ترې ترك تعديل او ترك طمانيت دي، مسئله مختلف فيه ده.

په تعديل ارکان كې مذاهب ائمه

مشهوره دا ده چه تعديل ارکان يعني ركوع او سجود په اطمینان سره ادا كول، د جمهور علماء ائمه ثلاث او د داود ظاهري او امام ابویوسف په نزد فرض دي بغیر ددې نه ركوع او سجود صحیح نه دي، او د طرفین په نزد د مشهور قول په بناء واجب دي او وئيلي شوې دي چه سنت دي، خو دا قول غیر اصح دي البته په جلسه بین السجدين او قومه او په دي كې طمانيت د طرفین په نزد سنت دي واجب نه دي. (زیلعی عن الكنز) علامه سندهی د نسائی په حاشیه (۱۵۸) كې ليكي چه مشهوره خو هم دا ده چه د طرفین په نزد تعديل ارکان فرض نه دي خو امام طحاوی په شرح معانی الآثار كې تصریح كړې ده ددې خبرې چه د ابوحنیفه او صاحبین مذهب په ركوع او سجده كې افتراض طمانيت دي او هم دغه شان علامه شامی (۱) هم د امام طحاوی رحمته الله علیه نه د احنافو مذهب د فرضیت تعديل نقل كړې دي.

په تعديل او طمانيت كې فرق

اوس دا چه د تعديل او طمانيت نه څه مراد دي، جواب دا دي چه دي طرف ته اشاره خپله په حديث كې موجود ده، «ثم يركع حتى تطمئن مفاصله، ثم يسجد حتى تطمئن مفاصله» او هم دا خبره فقهاء كرامو ليكلي ده، او ددې زياته تشریح هغوی دا كړې ده «ويستقر كل عضو في محله بقدر تسيحة» او په معنی كې ددې تفسير دا كړې شوې دي «ان يمكث اذا بلغ حد الركوع قليلا» طرفین فرمانی چه نفس ركن، لكه د ركوع او سجدي ادا كول خو فرض دي او اكمال ركن لره على وجه الكمال ادا كول واجب دي، والطمانية من قبيل الثاني لا الاول.

(۱) په در مختار كې دي : وتعديل الاركان اي تسكين الجوارح قدر تسيحة في الركوع والسجود وكذا في الرفع منهما علي ما اختاره الكمال... علامه شامی ليكي چه قومه او جلسه بين السجدين او ددې دواړو تعديل كې مشهور في المذهب دا ده چه سنت دي او بل روايت نې د وجوب دي، وهو الموافق للادلة (وعليه الكمال ابن الهمام) وقال ابويوسف بفرضية الكل واختاره في المجمع ورواه الطحاوي عن ائمتنا الثلاثة وهو مذهب مالك والشافعي واحمد. ۱۲ منه

د جمهور علماء کرامو استدلال او د احنافو د طرف نه جواب

او د جمهورو استدلال د حديث المسی فی الصلاة نه دې چه په هغې کښې د تعديل ارکان د فوت کیدو د وجې نه په صلاة باندې د عدم صلاة اطلاق کړې شوې دې ﴿صل فانک لم تصل﴾ او احناف دا وائی چه خپله دا حديث او قصه په عدم فرضیت تعديل باندې دلالت کوی ځکه چه په دې کښې رسول الله ﷺ فرمائی ﴿وما انتقصت من هذا شيئا فالما انتقصته من صلاتک﴾ د دې نه معلومیږي چه په ترک تعديل سره په مانځه کښې نقصان پیدا کیږي. (۱) او هغه مونځ ناقص دې نه فاسد او باطل او هم دا خبره طرفین کوی، او یوه بله وجه هم ده هغه دا چه د مونځ د فاسد کیدو نه پس که هغه په هر څه وجې سره فاسد شوی وی ﴿مضي فی الصلاة﴾ یعنی مونځ کول حرام او ناجائز دی او ظاهره ده چه په ترک د فرض سره مونځ فاسد کیږي، نو هر کله چه دې شخص مذکور په اول رکعت کښې تعديل ارکان ترک کړو نو د هغه مونځ فاسد شو ستاسو په نزد او هغه د رسول الله ﷺ په مخکښې هم هغه شان ادا کولو، دا څنگه کیدي شی؟

[۸۵۵] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرَ التَّمَرِيُّ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْبَدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تُجْزِئُ صَلَاةُ الرَّجُلِ حَتَّى يُقِيمَ ظَهْرَهُ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضی الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دی چې وئیلی دی رسول الله ﷺ نه روا کیږي مونځ د سړي تردې چې برابره کړي شا خپله په رکوع او سجده کښې.

[۸۵۶] (۲) حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، م وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، وَهَذَا الْفَقْهُ ابْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَدَخَلَ رَجُلٌ فَصَلَّى، ثُمَّ جَاءَ فَسَلَّمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَرَأَ رَسُولُ

(۱) پس د ترمذی په روایت کښې دی چه کله رسول الله ﷺ هغه ته او فرمائیل ﴿صل فانک لم تصل فانک لم تصل﴾ الناس وکبر علیهم ان یکون من اخف صلاته لم یصل﴾ یعنی په صحابه کرامو باندې دا خبره ډیره گرانه پریوتله چه څوک تعديل ارکان نه کوی د هغه مونځ نه کیږي، بیا هم ددې روایت په اخر کښې دی چه کله رسول الله ﷺ هغه صحابی ته او فرمائیل ﴿وان انتقصت منه شيئا انتقصت من صلاتک﴾ نو په دې باندې راوی وائی ﴿قال وكان هذا امون علیهم من الاول انه من انتقص الخ﴾ یعنی کله چه صحابه کرامو د رسول الله ﷺ نه نور الفاظ واوریدل چه په هغې کښې د نقصان صلاة ذکر دې نو د هغوی بوجه سپک شو ځکه چه ددې الفاظو نه معلومه شوه چه د هغه مونځ صرف ناقص شو فاسد شوې نه دې، دا ټول مضمون په ترمذی ص ۴۰ کښې د حديث په متن کښې موجود دې، او گوري احناف هم هغه خبره کړې ده کومه چه صحابه کرامو فهم کړې ده. والله تعالی اعلم بالصواب.

(۲) سنن الترمذی للصلاة ۸۴ (۲۶۵)، سنن النسائي للاقتراح ۸۸ (۱۰۲۸) والتطبيق ۱۴۴ (۱۱۱۲)، سنن ابن ماجه لاقامة الصلاة ۱۶ (۸۷۰)، (تحفة الأشراف: ۹۹۹۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۱۹/۴، ۱۲۲)، سنن الدارمي للصلاة ۷۸ (۱۳۶۰) (صحيح)
(۳) صحيح البخاري للأذان ۹۵ (۷۵۷)، ۱۲۲ (۷۹۳)، والأيمان والفنود ۱۵ (۶۲۵۱)، صحيح مسلم للصلاة ۱۱ (۳۹۷)، سنن الترمذی للصلاة ۱۱۴ (۳۰۲)، سنن النسائي للاقتراح ۷ (۸۸۵)، سنن ابن ماجه لاقامة الصلاة ۷۲ (۱۰۶۰)، (تحفة الأشراف: ۱۲۹۸۳، ۱۴۳۰۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۳۷/۲) (صحيح)

اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَقَالَ: أَرْجِعْ فَصَلِّ، فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ، فَرَجَعَ الرَّجُلُ فَصَلَّى كَمَا كَانَ صَلَّى، ثُمَّ جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَعَلَيْكَ السَّلَامُ، ثُمَّ قَالَ: أَرْجِعْ فَصَلِّ فَإِنَّكَ لَمْ تُصَلِّ، حَتَّى فَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، فَقَالَ الرَّجُلُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا أَحْسَنُ غَيْرَ هَذَا فَعَلَمَنِي، قَالَ: "إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ مَا تيسَّرَ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ ارْكَعْ حَتَّى تَطْمِئِنَّ رَأْيَكَ، ثُمَّ ارْفَعْ حَتَّى تَعْتَدِلَ قَائِمًا، ثُمَّ اسْجُدْ حَتَّى تَطْمِئِنَّ سَاجِدًا، ثُمَّ اجْلِسْ حَتَّى تَطْمِئِنَّ جَالِسًا، ثُمَّ افْعَلْ ذَلِكَ فِي صَلَاتِكَ كُلِّهَا". قَالَ الْقَعْنَبِيُّ: عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَقَالَ فِي آخِرِهِ: "فَإِذَا فَعَلْتَ هَذَا، فَقَدْ كَمَمْتَ صَلَاتَكَ وَمَا انْتَقَصَتْ مِنْ هَذَا شَيْئًا، فَأَمَّا انْتَقَصَتْ مِنْ صَلَاتِكَ، وَقَالَ فِيهِ: إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ فَأَسْبِغِ الْوُضُوءَ".

ترجمه: د ابوهريره رضی اللہ عنہ روایت دی بیشک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم داخل شو مسجد ته، نو داخل شو یو سری مونخ نی وکړو بیا راغلو سلام نی وکړو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ته، نو جواب ورکړو پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم د هغه د سلام، او ویی وویل: واپس شه مونخ وکړه بیشک ته مونخ نه دی کړی. نو واپس شو سری، نو مونخ نی وکړو لکه څنگه نی چې مونخ کړی وو، بیا راغلو نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته او سلام نی وکړو هغه ته، نو هغه ته رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وویل: (وعلیک السلام) بیا نی وفرمائیل: لاړ شه مونخ وکړه یقیناً ته مونخ نه دی کړی. تردې چې دا کاری درې ځله وکړو، نو وویلله سری: قسم په هغه ذات چې ته نی رالېږلی په حق باندې، ماته یاد نه دی غیر د دېنه ماته نی راوښایه، هغه وویل: کله چې ته پاڅېږی مانځه ته نو تکبیر وکړه بیا ولوله هغه چې تاته اسان وی د قرآن نه، بیا رکوع وکړه تردې چې ته مطمئن شی په رکوع کښې، بیا اوچت شه تردې چې معتدل شی په ولاړه، بیا سجده وکړه تردې چې ته مطمئن شی په سجده کښې، بیا کینه تردې چې ته مطمئن شی په ناسته، بیا داسې په ټول مونخ کښې کوه. وئیلی دی قعنبي د سعید بن ابی سعید المقبری نه او هغه د ابوهریره نه، هغه وئیلی دی په اخیر د هغې کي: کله چې ته دا وکړل نو ستا مونخ پوره شو، او هغه چې د کم کړل د دېنه بیشک ته کم کړل هغې لره د مانځه ستانه. او هغه وئیلی دی په هغې کښې: کله چې ته مانځه ته ودرېږی نو پوره وکړه اودس.

تشریح: قوله: (عن ابی هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم دخل المسجد فدخل رجل فصلی ثم جاء فسلم الخ) دا هم هغه حدیث المسنی فی الصلاة دی، کوم چه مصنف د ابوهریره او رفاعه بن رافع په روایت سره په ډیرو طرق باندې ذکر کړې دی، د رفاعه بن رافع روایت وړاندې په کتاب کښې راوان دي.

د رجل تعیین:

د دې قصې راوی خو رفاعه بن رافع دی او صاحب قصه یعنی مسی فی الصلاة د هغه رور خلاد بن رافع دی په دې حدیث کښې خو د هغه نه په رجل سره تعبیر کړې شوې دي، د نوم تصریح نی د مسند احمد او ابن ابی شیبه په روایت کښې ده (کما فی البذل).

اشکال: دلته دا هم په شرح کښې لیکلې شوې دی چه د خلاد بن رافع په باره کښې دا راځی چه هغه په جنگ بدر کښې شهید شوې وو نو بیا به په دې باندې دا اشکال وی چه ابوهریره رضی اللہ عنہ دا څنگه روایت کوی او حال دا چه د هغه اسلام قبلول ډیر ووستو په ۷ هجری

کنبی شوی دی.

جواب: د دې جواب به دا وی چه د ابوهریره رضی الله عنه روایت مرسل د صحابی دې هغه به دا قصه د یو قدم الاسلام صحابی نه اوریدلې وی، بیا په وخت د روایت هغه واسطه حذف کولو سره حدیث مرسلا روایت کړې دې، هم دغه شان اشکال نور هم په ډیرو خایونو کنبی پېښ شوي دي هلته هم دا جواب ورکړې شوي دي، هم په دې وجه محدثین لیکي چه د ابوهریره رضی الله عنه عادت د ارسال وو.

[۸۵۷] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ عَمِّهِ، أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، قَالَ فِيهِ: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّهُ لَا تَتِمُّ صَلَاةُ أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ حَتَّى يَتَوَضَّأَ فَيَضَعَ الْوُضُوءَ بَعْضُ مَوَاضِعِهِ، ثُمَّ يَكْبِرُ وَيَحْمَدُ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ وَيُسَبِّحُ اللَّهَ وَيَقْرَأُ بِمَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ يَرْكَعُ حَتَّى تَطْمِئِنَّ مَفَاصِلُهُ، ثُمَّ يَقُولُ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَائِمًا، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ يَسْجُدُ حَتَّى تَطْمِئِنَّ مَفَاصِلُهُ، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ وَيَرْفَعُ رَأْسَهُ حَتَّى يَسْتَوِيَ قَائِمًا، ثُمَّ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ يَسْجُدُ حَتَّى تَطْمِئِنَّ مَفَاصِلُهُ، ثُمَّ يَرْفَعُ رَأْسَهُ فَيَكْبِرُ، فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُهُ."

ترجمه: د علی بن یحیی بن خلاد نه روایت دې هغه روایت کوی د خپل تره نه، بیشکه یو سړی داخل شو مسجد ته، ذکر ئې کړو پشان د هغه هغه وویل پکې: وویل نبی صلی الله علیه و آله: بیشکه نه پوره کپړی مونځ د هېچا د خلقو نه تردې چې اودس وکړي، پوره وکړی اودس. یعنی خایونه د اودس. بیا تکبیر ووايي او د الله حمد ووايي، او ثناء ووايي په هغه، او ولولی هغه چې اسان وی د قرآن نه، بیا ووايي: الله اکبر، بیا رکوع وکړی تردې چې په آرام شی جوړونه د هغه، بیا ووايي: سمع الله لمن حمده تردې چې برابر شی په ولاړه، بیا ووايي: الله اکبر، بیا سجده وکړی تردې چې مطمئن شی جوړونه د هغه، بیا ووايي: الله اکبر، او اوچت کړی سر خپل تردې چې ښه برابر شی په ناسته، بیا ووايي: الله اکبر، بیا سجده وکړی تردې چې په آرام شی جوړونه د هغه، بیا اوچت کړی سر خپل او تکبیر وکړي، کله چې دغه وکړی نو مونځ ئې اوشو.

[۸۵۸] (۲) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، وَالْحَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمِّهِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، بِمَعْنَاهُ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّهَا لَا تَتِمُّ صَلَاةُ أَحَدٍ حَتَّى يُسَبِّحَ الْوُضُوءَ كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَيُغْسِلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، وَيَمْسَحَ بِرَأْسِهِ وَجُلْبَتِهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ، ثُمَّ يَكْبِرُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيَحْمَدُهُ، ثُمَّ يَقْرَأُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا أَدْرَكَهُ فِيهِ وَتَيَسَّرَ. فَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ حَمَّادٍ، قَالَ: ثُمَّ يَكْبِرُ فَيَسْجُدُ فَيَمْكِنُ وَجْهَهُ، قَالَ هَمَّامٌ: وَرُبَّمَا قَالَ: جَبْهَتُهُ مِنَ الْأَرْضِ، حَتَّى تَطْمِئِنَّ مَفَاصِلُهُ وَتَسْتَرِيحَ، ثُمَّ يَكْبِرُ فَيَسْتَوِيَ قَائِمًا عَلَى مَقْعَدِهِ وَيَقِيمُ صَلَاتَهُ. فَوَصَفَ الصَّلَاةَ هَكَذَا أَرَبَ رُكْعَاتٍ حَتَّى فَرَغَ، لَا تَتِمُّ صَلَاةُ أَحَدٍ حَتَّى يَفْعَلَ ذَلِكَ."

(۱): سنن الترمذي للصلاة ۱۱۴ (۳۰۲)، سنن النسائي للأذان ۲۸ (۶۶۸)، الافتتاح ۱۶۷ (۱۱۳۷)، سنن ابن ماجه/الطهارة ۵۷ (۴۶۰)، (تحفة الأشراف: ۳۱۰۴ مسند رفاعه بن رافع الأنصاري)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/ ۱۰۰، ۱۰۲، ۳۴۰/۴)، سنن الدارمي للصلاة ۷۸ (۱۳۸) (صحیح)
(۲): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۳۱۰۴) (صحیح)

ترجمه: علي بن يحيى بن خلاد د خپل پلار نه روايت کوي، او هغه ئې د تره نه کوي رفاعة بن رافع نه، په معنى د هغې سره، هغه وايي: وويل رسول الله ﷺ: بيشکه نه پوره کېږي مونځ د يو کس د ستاسو تردې چې پوره کړي اودس لکه څنگه چې امر ورته الله کړى دى، ووينځي خپل مخ او دواړه لاسونه ترڅنگلو پورې، او مسح وکړي په خپل سر او دواړه خپې ترگيتو پورې، بيا لويى بيان کړى د الله او د هغه حمد ووايي، بيا ولولى د قرآن نه هغه چې ده ته پکې اجازت دى او اسان دى ورته. ذکرېي کړو پشان د حديث د حماد، هغه وويل: بيا تکبير وائى او سجده کوي ږدې مخ خپل په زمکه. وئيلي دى هم: او کله به ئې وئيل: تندى خپل په ځمکه. تردې چې مطمئن شى جوړونه د هغه او سست شى، بيا تکبير وائى، برابر شى په ناسته په خپل مقعد باندې او برابر وى شا خپله. طريقه د مانځه ئې داسې بيان کړه څلور رکعاته تردې چې ته فارغ شى، نه پوره کېږي مونځ د يو کس ستاسو تردې چې داسې وکړي.

[۸۵۹] (۱) حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةَ، عَنْ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي ابْنَ عَمْرٍو، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَحْيَى بْنِ خَلَادٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: "إِذَا قُمْتَ فَتَوَجَّهْتَ إِلَى الْقِبْلَةِ فَكَبِّرْ، ثُمَّ اقْرَأْ بِأَمْرِ الْقُرْآنِ وَمِمَّا شَاءَ اللَّهُ أَنْ تَقْرَأَ، وَإِذَا رَكَعْتَ فَضَعْ رَأْسَكَ عَلَى رُكْبَتَيْكَ وَأَمْدُدْ ظَهْرَكَ، وَقَالَ: إِذَا سَجَدْتَ فَمَكِّنْ لِسُجُودِكَ، فَإِذَا رَفَعْتَ فَأَقْعُدْ عَلَى فُحْذِكَ الْيُسْرَى".

ترجمه: علي بن يحيى بن خلاد روايت کوي د خپل پلار نه او هغه د رفاعة بن رافع نه. ددې قصې. هغه وايي: کله چې ته ودریدی مانځه ته او مخ دې قبلي ته کړو نو تکبير ووايه، بيا ولوله سورة فاتحه، او هغه چې د الله خوښه شى چې ته ئې ولولي، او کله چې ته رکوع کوي نو کيده خپل ورغوى په دواړو زنگونانو، او اوږده کړه خپله شا. او هغه وئيلي دي: چې کله ته سجده کوي نو ځانې ورکړه خپلې سجدې ته، کله چې ته اوچت شى نو کينه په خپل چپ ورون باندې.

[۸۶۰] (۲) حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ هِشَامٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ يَحْيَى بْنِ خَلَادٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمِّهِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذِهِ الْقِصَّةِ، قَالَ: "إِذَا أَنتَ قُمْتَ فِي صَلَاتِكَ فَكَبِّرِ اللَّهُ تَعَالَى ثُمَّ اقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ عَلَيْكَ مِنَ الْقُرْآنِ، وَقَالَ فِيهِ: فَإِذَا جَلَسْتَ فِي وَسْطِ الصَّلَاةِ فَأَطْمِئِنَّ وَأَفْتَرِشْ فُحْذَكَ الْيُسْرَى ثُمَّ تَشَهَّدْ، ثُمَّ إِذَا قُمْتَ فَيُثَلِّدْ ذَلِكَ حَتَّى تَفْرُغَ مِنْ صَلَاتِكَ".

ترجمه: رفاعة بن رافع د نبی ﷺ نه روايت کوي. ددې قصې. هغه وئيلي دي: کله چې ته ودرېږي مانځه ته، نو تکبير ووايه، بيا ولوله ما هغه چې تاته اسان وى د قرآن نه. او هغه وئيلي دي په هغې کښې: کله چې ته کيني په مينځ د مانځه کښې نو مطمئن شه، او خور کړه خپل چپ ورون بيا تشهد ووايه، بيا چې ته کله پاڅېږي نو شه په مثل د هغې تردې چې ته فارغ شى د خپل مونځ نه.

(۱): انظر حديث رقم: ۸۵۷ (تحفة الأشراف: ۳۶۰۴) (حسن).

(۲): انظر حديث رقم: ۸۵۷ (تحفة الأشراف: ۳۶۰۴) (حسن).

[۸۶۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ مُوسَى الْخَثَلِيُّ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ عَلِيٍّ بْنُ يَحْيَى بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ رَافِعِ بْنِ الرَّقِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَصَّ هَذَا الْحَدِيثَ، قَالَ فِيهِ: "فَتَوَضَّأُكُمْ أَمَرَكَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ، ثُمَّ تَشْهَدُ فَأَقِم، ثُمَّ كَبِّرْ، فَإِنْ كَانَ مَعَكَ قُرْآنٌ فَأَقْرَأْ بِهِ، وَلَا فَاتُحِدِ اللَّهَ وَكَثْرَةً وَهَلِيلَهُ، وَقَالَ فِيهِ: وَإِنْ التَّقَصُّتَ مِنْهُ شَيْئًا انْتَقَصَتْ مِنْ صَلَاتِكَ".

ترجمه: د رفاعه بن رافع روایت کوي، بيشكه رسول الله ﷺ: نو بيان ئې کړو دا حديث هغه وويل پکې: اودس وکړه څرنگه چې امر کړی دی تاته الله، بيا تشهد وايه، نو اقامت اوکړه بيا تکبير اووايه، که چرې وې ياد تاسره قرآن نو لوله هغه، او که نه وی نو د الله حمد ووايه او لويې او تهليل ووايه. او هغه وويل په هغې کنبې: که چرې تا د دېنه څه شی کم کړو نو تا کم کړو خپل مونځ.

تشریح: قوله: (حدثنا عباد بن موسى الخثلي... ثم تشهد فاقم) په دې روایت کنبې دا زیادت دې هغه دا چه رسول الله ﷺ هغه صحابی ته د اذان او اقامت حکم فرمائیلې دې، د تشهد نه مراد اذان دي.

[۸۶۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّلِيسِيُّ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ الْحَكَمِ، وَحَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ شَبَلٍ، قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نَقْرَةِ الْغُرَابِ، وَافْتِرَاشِ السَّبْعِ، وَأَنْ يُوَطِّنَ الرَّجُلُ الْمَكَانَ فِي الْمَسْجِدِ كَمَا يُوَطِّنُ الْبَعِيرُ". هَذَا لَفْظُ قُتَيْبَةَ.

ترجمه: د عبد الرحمن بن شبل نه روایت دې هغه وئیلې دي: منع کړې ده رسول الله ﷺ د ټونګې د کارغه نه، او د کیناستلو د لېوه نه، او دا چې ونېسې (مقرر) کړې سړی یو ځاني لره په مسجد کنبې لکه څنگه چې ځاني نیسې اوښ. دا لفظ د قتیبه دی.

شرح حدیث

قوله: (حدثنا ابو الوليد الطاليسي... نهی رسول الله صلى الله عليه وسلم عن نقرة الغراب) یعنی څنگه چه یو مارغه زر زر ټونګې وهی او د زمکې نه دانه اوچتوی دغه شان رسول الله ﷺ په مونځ کنبې د رکوع او سجدي کولو نه منع فرمائیلې ده یعنی دا چه بغیر د تعدیل ارکان نه دې څوک هم مونځ نه کوی، هم دغه شان رسول الله ﷺ په سجده کنبې د افتراش ذراعین نه منع فرمائیلې ده څنگه چه یو درنده په زمکه باندې خپلې څنگلې خورې کړې او په ارام کینې ځکه چه مونځ د ارام د حصول دپاره نه دې بلکه یو قسم محنت او مجاهده ده، په دې وجه د سجدي چه کومه مسنون طریقه ده په هغې کنبې انسان مشقت اوچتوی، او دغه شان رسول الله ﷺ ددې خبرې نه هم منع کړې ده چه یو سړی په مسجد کنبې د خپل مونځ کولو دپاره ځاني متعین کړی چه همیشه هم هلته مونځ کوی څنگه چه اوښ د ځان دپاره د تړلو ځاني متعین کوی.

۱: انظر حديث رقم: ۸۵۷ (تحفة الأشراف: ۳۶۰۴) (صحیح)

۲: سنن النسائي/الافتتاح ۱۴۵ (۱۱۱۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۲۰۴ (۱۴۲۹)، (تحفة الأشراف: ۹۷۰۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴/۲۸۳، ۴۴۴)، سنن الدارمي/للصلاة ۷۵ (۱۳۶۲) (حسن)

بعض ددې حکمت دا بیان کړې دې چه په دې صورت کښې به عبادت د عادت په طور شی، حال دا چه عبادت د عادت په طور نه دی پکار بلکه په هغې کښې د نفس او عادت مخالف معنی کیدل پکار دی، بله دا چه داسې کولو سره د شهرت او ریاء خطر ده، د خلقو په ژبه باندې به دا راځی چه فلانې سرې چه کله هم وینې نو په مسجد کښې په فلانې ځانې کښې مونځ کونکې راځی او یو حکمت دا هم بیان کړې شوې دې چه که یو سرې په مسجد کښې خپل ځانې متعین کړی نو که اتفاقی هلته بل څوک کینی نو هغه به هغه ځانې خپل حق او حصه گنړلو سره مزاحمت کوی، بله دا چه په ځانې نه متعین کولو کښې د استکثار شهود فائده ده چه هر ځانې به د قیامت په ورځ باندې گواهی ورکوی، په هغې باندې د مونځ کولو.

[۸۶۳] حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَالِمِ الْبَرَادِ، قَالَ: أَتَيْنَا عُقْبَةَ بْنَ عَمْرِو الْأَنْصَارِيِّ أَبَا مَسْعُودٍ، فَقُلْنَا لَهُ حَدِّثْنَا عَنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَامَ بَيْنَ أَيْدِينَا فِي الْمَسْجِدِ "فَكَبَّرَ، فَلَمَّا رَكَعَ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ وَجَعَلَ أَصَابِعَهُ اسْفَلَ مِنْ ذَلِكَ وَجَأَى بَيْنَ مِرْقَتَيْهِ حَتَّى اسْتَقَرَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، فَقَامَ حَتَّى اسْتَقَرَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، ثُمَّ كَبَّرَ وَسَجَدَ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى الْأَرْضِ، ثُمَّ جَأَى بَيْنَ مِرْقَتَيْهِ حَتَّى اسْتَقَرَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَجَلَسَ حَتَّى اسْتَقَرَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْهُ، فَفَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ أَيْضًا، ثُمَّ صَلَّى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ مِثْلَ هَذِهِ الرُّكْعَةِ فَصَلَّى صَلَاتَهُ". ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا رَأَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي.

توجه: د سالم البراد نه روایت دې، هغه وئیلی دي: مونږ راغلو ابو مسعود عقبه بن عمرو الانصاری ته، مونږ وویل هغه ته: مونږ ته بیان وکړه د مانځه د رسول الله ﷺ، هغه ودریدو مونږ ته په جمات کښې، تکبیری وویلو، هرکله چې هغه رکوع وکړه کیخودل هغه لاسونه خپل په زنگونانو، او کیخودلې گوتې لاندې د هغې نه، او لری ئې وساتلې مابین د څنگلو نه تردې چې په آرام شو هر یو شی د هغې نه، بیا ئې وویل: سمع الله لمن حمده، ودریدو تردې چې په آرام شو هر یو شی د هغې نه، بیا ئې تکبیر وویله او سجده ئې وکړه، او کیخوده ورغوی خپل په خمکه، بیا ئې لریوالی راوستلو په مابین د څنگلو کښې تردې چې په آرام شو هر یو شی خپل د هغه نه، بیا ئې اوچت کړو سر خپل نو کیناستلو تردې چې په آرام شو هر یو ځانې د هغه نه، نو ویی کړو ددې پشان همدارنگه، بیا ئې وکړل څلور رکعاته پشان ددې رکعات نو پوره ئې کړو خپل مونځ، بیا ئې وویل: همداسې مونږ لیدلی وو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو.

بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كُلُّ صَلَاةٍ لَا يَتِمُّهَا صَاحِبُهَا تَتِمُّ مِنْ تَطَوُّعِهِ"

باب د قول د نبی صلی الله علیه وسلم: هر مونځ چې د هغې خاوند یې پوره نه کړي د هغه د نفلو نه به پوره هکولی شي

[۸۶۴] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ حَكِيمٍ الْغُبَرِيِّ، قَالَ: خَافَ مِنْ زِيَادٍ، وَأَوْبَنِ زِيَادٍ، فَأَتَى الْمَدِينَةَ فَلَقِيَ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: فَتَسَبَّحَنِي، فَأَتَسَبَّحْتُ لَهُ، فَقَالَ: يَا فَتَى، أَلَا

۱: سنن النسائي/الافتتاح ۹۳ (۱۰۳۷)، (تحفة الأشراف: ۹۹۸۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۱۹/۴، ۱۲۰، ۲۴۷/۵)، سنن الدارمي/الصلوة ۶۸ (۱۳۴۳) (صحيح)
 ۲: سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۲۰۲ (۱۴۲۶)، (تحفة الأشراف: ۱۵۵۰۳، ۱۲۲۰۰)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الصلوة ۱۸۹ (۴۱۳)، سنن النسائي/الصلوة ۹ (۴۶۴)، مسند احمد (۴۲۵/۲، ۹۰/۲، ۱۰۳/۴) (صحيح)

أَحَدُكَ حَدِيثًا قَالَ: قُلْتُ: بَلَى رَحِمَكَ اللَّهُ، قَالَ يُونُسُ: وَأَحْسَبُهُ ذِكْرًا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ أَوَّلَ مَا يُحَاسِبُ النَّاسُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ أَعْمَالِهِمُ الصَّلَاةُ، قَالَ: يَقُولُ رَبَّنَا جَلَّ وَعَزَّ لِمَا يَكْتُمُ وَهُوَ أَعْلَمُ: انْظُرُوا فِي صَلَاةِ عَبْدِي أَتَمَّهَا أَمْ تَقْصَرَهَا، فَإِنْ كَانَتْ تَامَةً كَتَبْتُ لَهُ ثَمَنَةً وَإِنْ كَانَ النِّقْصُ مِنْهَا شَيْئًا، قَالَ: انْظُرُوا هَلْ لِعَبْدِي مِنْ تَطَوُّعٍ، فَإِنْ كَانَ لَهُ تَطَوُّعٌ، قَالَ: أَتَمَّ الْعَبْدِي فَرِيضَتَهُ مِنْ تَطَوُّعِهِ، ثُمَّ تَوَخَّذَ الْأَعْمَالَ عَلَى ذَاكُمُ."

ترجمه: د انس بن حکیم الضبی نه روایت دې هغه وئیلی دي: ووپریدو د زیاد نه او یا د ابن زیاد نه، نو راغې مدينې ته، نو هغه مخامخ شو د ابو هريره رضي الله عنه سره، هغه وئیلی دي: د مانه ئې تپوس وکړو د نسب، نو ما ورته نسب بیان کړو، هغه وویل: اې خوانه! ایا زه تاته حدیث بیان نه کړم؟ هغه وایي: ما وویل: ولې نه، الله دې په تارحم وکړی. وئیلی دی یونس: او زما گمان دی چې هغه د نبی صلی الله علیه و آله نه ذکر کړی دی. هغه وئیلی دي: بیشکه اول هغه څه چې د خلقو سره به ئې حساب کیږي د اعمالو د هغوی نه هغه مونځ دی. هغه وفرمائیل: وایی رب زمونږ خپلو ملائکو ته او هغه ښه ډېر پوهه دی: او گورئ په مانځه د بنده زما کښې چې هغه پوره کړی دی او که کمی ئې کړی دی؟ که چرې پوره وو نو پوره به لیکلی شي، او که چرې ئې د هغې نه څه شی کم کړی وو، نو وایي: او گورئ ایا زما د بنده لپاره نفل شته؟ که چرې د هغه نفل وو، هغه وفرمایي: پوره کړئ زما د بنده لپاره فرض د هغه د نفلو نه، بیا ټولو اعمالو سره به دغه شان کولې شی.

شرح حدیث او د زیاد او عبیدالله بن زیاد مختصر حال

توله: ﴿عن انس بن حکیم الضبی قال: خاف من زیاد او ابن زیاد﴾ د ﴿قال﴾ ضمیر د حسن او د ﴿خاف﴾ ضمیر د انس طرف ته راجع دي، امام حسن بصری رضي الله عنه فرمائي چې یو ځل انس بن حکیم ته په څه وجه باندې (چې دلته کتاب کښې ذکر ده) د زیاد بن عبید یا د هغه ځوئی عبیدالله بن زیاد نه څه ویره پیدا شوه، په ظاهره کښې به دا د بصرې واقع وې چې د هغه ځانې اوسیدونکې دا حسن دي او دا ابن زیاد هم د بصرې امیر وو، نو غرض دا چې دې د هغه نه بچ کیدو سره مدينې ته راغلو، په دې روایت کښې د راوی شک دي چې انس بن حکیم ته چې کومه خطره پیدا شوې وه هغه د زیاد نه وه یا د هغه د ځوئی عبیدالله نه، اصل کښې دا دواړه گډوډ شان سړی وو ظالمان او متشدد، زیاد خو د امیر معاویه رضي الله عنه په زمانه کښې د هغه د طرف نه د عراق امیر وو او د هغه ځوئی د بصرې امیر وو، د زیاد ذکر د حدیث په نورو کتابونو کښې هم راځي، پس په مسلم کتاب الایمان ص ۵۷ باندې دي ﴿عن عثمان قال: لما ادعى زیاد لقيت ابا بكر الخ﴾ دې زیاد ته زیاد بن عبید الثقفی او زیاد بن ابیه او زیاد بن سمیه او زیاد بن ابی سفیان هم وئیلی شي، په تقرير مسلم (الحل المفهم) کښې لیکي چې دا په شروع کښې د اصحاب علی نه وو بلکه د هغه د فوج مشر او جرنیل وو، امیر معاویه رضي الله عنه هغه خپل طرف ته مائل کړې وو په داسې طریقه چې که ته ما سره شوې نو زه به ستا استلحاق او کرم یعنی تابه خپل رور جوړ کړم او په قریشو کښې به دې داخل کړم، پس هغه علی رضي الله عنه

پريخودلو او د معاويه رضي الله عنه سره شو او خان ته به يې زياد بن ابي سفيان ونيولو. اصل کښې د هغه مور سميه نومې يوه وينځه وه کومه چه د عبید په نکاح کښې وه، ابو سفيان د معاويه پلار په زمانه جاهليت کښې د سميه سره زنا کړې وه چه د هغې نه زياد پيدا شو **« الولد للفراش »** د لاندې د هغه نسبت د عبید طرف ته پکار وو او د جاهليت د دستور مطابق د زانې يعنی ابو سفيان طرف ته، د هغه په حالاتو کښې ليکلې دې چه امير معاويه رضي الله عنه هغه لره د عراق والي جوړ کړې وو ځکه چه دا ډير مدبر او منتظم قسم انسان وو، په عراق باندې هغه قابو بيا موندلو او معاويه رضي الله عنه ته يې اوليکل چه ما عراق په خپل گس لاس کښې اخستلې دې او زما ښې لاس خالي دې مقصد د هغه دا وو چه حجاز دې هم زما د ولايت لاندې کړې شي، چه کله اهل حجاز ته خبر او شو نو هغوی عبدالله بن عمر رضي الله عنه ته حاضر شو او هغوی ته يې صورت حال بيان کړو او ددې خبرې خطره يې ظاهر کړه چه چرته هغه په دوی باندې مسلط نه کړې شي او بيا هغه په اهل حجاز باندې هم ظلم او زيادت او کړی کوم چه په اهل عراق باندې کوی، نو په دې باندې ابن عمر رضي الله عنه قبلې طرف ته مخ کولو سره د زياد په حق کښې بد دعا کړې وه چه د هغې په وجه باندې هغه په سخت مهلک مرض باندې اخته شوې وو، دا تاريخي خبرې دي، د تاريخ په کتابونو کښې د کتلو دي، د هغه خوښي عبید الله وو کوم چه د سيدنا حسين رضي الله عنه د قتل په سازش کښې شريک وو او د هغه سر غوڅولو نه پس هغه ته راوړلې شوې وو، بيا يو وخت هغه هم راغلې وو چه خپله عبید الله هلاک کړې شو او د کوفې په مسجد کښې د هغه د ملگرو سرونه کيخودلي شوې وو لکه چه د ترمذی شريف په کتاب المناقب کښې د مناقب حسن وحسين د لاندې دا روايت ليکلې شوې دې.

قوله: **« فسنبي فانتسبت له »** يعنی ابوهريره رضي الله عنه زما نوم او نسب غيره او تپوسلو، چه څوک تې د کوم ځانې نه راروان تې.

قوله: **« ان اول ما يحاسب الناس به يوم القيامة من اعمالهم الصلاة »** يعنی په اعمال عباد کښې به د ټولو نه اول دمونځ حساب اخستلې شي، دا حديث د سنن اربعه روايت دې، په ترمذی وغيره کښې هم شته.

په دوه متعارض احاديثو کښې تطبيق

او په ظاهره کښې دا د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د حديث خلاف دې کوم چه بخاری روايت کړې دې، باب القصاص يوم القيامة ص ۹۶۷ د لاندې، اول ما يقضى بين الناس يوم القيامة بالدماء د دې نه معلومېږي چه د ټولو نه اول به د وينې او قصاص فيصله کيږي، ددې ډير جوابونه ورکړې شوې دي.

۱. حافظ عراقی فرماني چه ددې حديث تعلق د حقوق الله سره دې او د دويم روايت تعلق د حقوق العباد سره، په حقوق الله کښې به د ټولو نه اول د مونځ حساب کولې شي او په حقوق العباد کښې به د ټولو نه اول د وينې او قصاص، اوس پاتې شوه دا خبره چه فی نفسه به د حقوق الله حساب مخکښې کولې شي يا د حقوق العباد، پس دا جدا خبره ده هغه فرمايي

چه د ظواهر الحديث نه معلومېږي چه د حقوق الله محاسبه به اولاً وی او د حقوق العباد به روستو وی.

۲: حديث الباب ضعيف دې ددې په سند كښې انس بن حكيم ضعیف دې هغه ته مجهول ونيلې شوې دې او دویم حديث د بخاری قوی دې.

۳: په يو حديث كښې محاسبه ذكر ده او په دویم كښې قضاء او په دواړو كښې فرق ظاهر دې، نو كيدې شي چه حساب خو اول د مونځ وی او د فيصلې په وخت كښې اول فيصله د قصاص او كړې شي او د مونځ فيصله روستو وی.

قوله: «وان كان انتقص منها شيئا قال: انظروا هل لبعدي من تطوع الخ» يعنى كه د چا په مونځ كښې نقص وی نو هغه به په نوافلو سره پوره كولې شي، په دې كښې اختلاف دې چه په مونځ كښې د نقصان نه څه مراد دې، صرف د خشوع او خضوع او ادابو كمې يا مطلقا فرض نه كول هم په دې كښې داخل دی، په دې كښې دواړه اقوال دی قاضی ابوبكر بن العربي په دې كښې عموم اختيار كړې دې چه دواړو صورتونو ته شامل دې. د الله تعالى د فضل او وسيع رحمت نه دا څه لرې نه ده.

ددې حديث نه د نوافل او سنتو اهميت ثابتېږي چه ددې په ذريعه په فرض مونځونو كښې كوم نقصان واقع كيږي دهغي تلافی (پوره والي) كيږي.

[۸۶۵] (١) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي سَلِيطٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمَنْحُو.

ترجمه: د حسن نه روايت دې، د يو سړي نه چې د بنی سلیط نه دی، هغه روايت کوی د ابو هريره رضي الله عنه نه او هغه د نبی صلی الله علیه و سلم نه د هغې پشان.

[۸۶۶] (٢) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ زُوَارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذَا الْمَعْنَى، قَالَ: "لَمْ الزَّكَاةُ مِثْلَ ذَلِكَ، لَمْ تَوْعَدْ الْأَعْمَالُ عَلَى حَسَبِ ذَلِكَ".

ترجمه: د تميم الداري رضي الله عنه نه روايت دې، هغه روايت کوی د نبی صلی الله علیه و سلم نه په دې معنی سره، هغه ونيلی دي: بيا زکات مثل د دغې، بيا به د نورو اعمالو حساب کولې شي په دغې حساب باندې.

.....

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۱۲۲۰۰) (صحیح)

(۲): سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۲۰۲ (۱۴۲۶)، (تحفة الأشراف: ۲۰۵۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۰۳/۴) (صحیح)

تفریع ابواب الركوع والسجود
باب در رکوع او سجدو والا بابونو تفریع
بَابُ وَضْعِ الْيَدَيْنِ عَلَى الرُّكْبَتَيْنِ
باب د لاسونو کېځودل په زنګونانو پاندي

[۸۶۷] (۱) حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غُمَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ أَبُو دَاوُدَ وَاسْمُهُ وَقْدَان، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: "صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ أَبِي لُجَعْلَتٍ يَدَيَّ بَيْنَ رُكْبَتَيْ، فَتَهَانِي عَنْ ذَلِكَ فَعَدْتُ، فَقَالَ: لَا تَصْنَعْ هَذَا، فَإِنَّا كُنَّا نَعْمَلُهُ قَبْلَ بَيْنَا عَنْ ذَلِكَ، وَأَمَرْنَا أَنْ نَضَعَ أَيْدِينَا عَلَى الرُّكْبِ".

ترجمه: د مصعب بن سعد نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما مونځ وکړو و خوا د خپل پلار سره، ما کیځول خپل لاسونه په مابین د زنګونانو کېښي، نو زه ېې منع کړم د هغې نه، نو زه واپس شوم، هغه وویل: داسې مه کوه، مونږ به کوه داسې، نو مونږ منع شو د هغې نه، او مونږ ته امر وشو چې کیدو خپل لاسونه په زنګونانو.

[۸۶۸] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُنِيرٍ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "إِذَا رَكَعْتَ أَحَدَكُمْ فَلْيَقْرَأْ ذِرَاعِيهِ عَلَى فَخْذَيْهِ وَلْيَطْبِقْ بَيْنَ كَفَيْهِ، فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى اخْتِلَافِ أَصَابِعِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: د عبد الله نه روایت دې، هغه وئیلی دي: کله چې رکوع کوی یو کس ستاسو نه نو خورې دې کړی خپلې څنګلې په ورنونو باندې، او جوخت دې کړی دواړه ورغوی خپل، گویا چې زه گورم اختلاف د گوتو د رسول الله ﷺ ته.

تشریح: په دې باب کېښي مصنف په شروع کېښي د سعد بن ابی وقاص حدیث ذکر کړې دې په کوم کېښي چه دا دی چه په ابتداء کېښي به د رکوع په حالت کېښي تطبیق کیدلو بیا هغه منسوخ شو او ددې په ځانې باندې وضع الیدین علی الرکبتین حکم اوشو.

تطبیق دا دې چه ددواړو لاسونو ورغوی یو ځانې کړی او د یو لاس گوتې په بل کېښي داخل کړی څنګه چه په تشبیه کېښي کیږی او بیا دواړه لاسونه د زنګونو په مینځ کېښي اوتوبلې شی ددې نه پس مصنف د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه حدیث ذکر کړې دې په کوم کېښي چه د تطبیق ذکر دې.

د تطبیق فی الركوع حکم

د جمهورو مسلک د رومی حدیث مطابق دې چه تطبیق منسوخ دې، خو د عبد الله بن مسعود او دده ځنی اصحاب علقمه او اسود د تطبیق قائل دی، کیدې شی دوی ته د نسخې علم نه.

(۱): صحيح البخاري بالأذان ۱۱۸ (۷۹۰)، صحيح مسلم بالمساجد ۵ (۵۳۵)، سنن الترمذي بالصلاة ۸۰ (۲۵۹)، سنن النسائي بالافتتاح ۹۱ (۱۰۳۳)، سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۱۷ (۸۷۳)، تحفة الأشراف (۳۹۲۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/ ۱۸۱، ۱۸۲)، سنن الدارمي بالصلاة ۶۸ (۱۳۴۱) (صحيح)

(۲): صحيح مسلم بالمساجد ۵ (۵۳۴)، سنن النسائي بالمساجد ۲۷ (۷۲۰)، والإمامة ۱۸ (۸۰۰)، والتطبيق ۱ (۱۰۳۰، ۱۰۳۱)، (تحفة الأشراف: ۹۱۶۵)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/ ۴۱۴) (صحيح)

وی شوي یا هغوی د تخیر قائل وو لکه چه د مصنف ابن ابی شیبه په روایت کښې د حضرت علی رضی الله عنه نه منقول دی، سړی لره اختیار دې چه که په رکوع کښې لاسونه په رکتین باندې اېږدي او که تطبیق کوي، په نسائی شریف، ص: ۵۹ کښې د حضرت عمر رضی الله عنه روایت دې، عن عمر قال سنت لك الركب فامسكوا بالركب، یعنی په رکوع کښې امساک بالركب، یعنی په خپلو دواړو لاسونو سره زنگونونه مضبوط نیول سنت دی.

بَاب مَا يَقُولُ الرَّجُلُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ

باب دې په بیان د هغې کې چې سړی یې وایي په رکوع او سجده خپله کي

[۸۶۹] (۱) حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ أَبُو تَوْبَةَ، وَمُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمَعْنَى، قَالَا: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُوسَى، قَالَ أَبُو سَلَمَةَ مُوسَى بْنُ أَيُّوبَ: عَنْ عَمِّهِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: "لَمَّا نَزَلْتُ فَسَبَّحْتُ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ سُورَةَ الْوَاقِعَةِ آيَةً ۲۸، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا فِي رُكُوعِكُمْ، فَلَمَّا نَزَلْتُ سَبَّحْتُ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى سُورَةَ الْأَعْلَى آيَةً ۴، قَالَ: اجْعَلُوهَا فِي سُجُودِكُمْ".

ترجمه: د عقبه بن عامر نه روایت دې هغه وئیلی دي: هر کله چې نازل شو (فسبح باسم ربك العظيم) وویل رسول الله ﷺ: وگرځوئ دې لره په رکوع ستاسو کښې. هر کله چې نازل شو (سبح اسم ربك الاعلى) هغه وفرمائیل: وگرځوئ دې لره په سجده ستاسو کښې.

قوله: عن موسى قال ابوسلمة موسى بن ايوب: د دې حديث په سند کښې د مصنف دوه استاذان دي، ربيع بن نافع او موسى بن اسماعيل ددې دواړه استاذ دي ابن المبارک او د هغه استاذ دې موسى بن ايوب، ابوسلمه د مصنف د استاذ موسى بن اسماعيل کنيت دي. ددې عبارت مطلب دا دي چه د مصنف استاذ ربيع د عبد الله بن المبارک د استاذ صرف نوم بيان کړې دي او صرف عن موسى بن ثي وئيلي دي او د مصنف بل استاذ د موسى بن اسماعيل د چا کنيت چه ابو سلمه دې هغوی عن موسى بن ايوب وئيلي دي، (عن عمه) د موسى بن اسماعيل د ترة نوم د چا نه چه هغوی روایت کوي اياس بن عامر دي.

قوله: اجعلوها في ركوعكم: یعنی ددې آيت مضمون په رکوع کښې لولئ او هم دا مراد په وړاندې جمله کښې دي، د رکوع او د سجده د تسبیحاتو حکم وړاندې تیر شوي دي د جمهورو په نزد باندې سنت دی او هم دا یو روایت د امام احمد نه دي، د داؤد ظاهري او امام احمد دویم روایت د وجوب دي.

[۸۷۰] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ يَغْنِي ابْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى أَوْ مُوسَى بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، بِمَعْنَاهُ زَادَ، قَالَ: "فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَكَعَ، قَالَ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ، ثَلَاثًا وَإِذَا سَجَدَ، قَالَ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ، ثَلَاثًا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَهَذِهِ الزِّيَادَةُ تَخَافُ أَنْ لَا تَكُونَ مَحْفُوظَةً، قَالَ أَبُو دَاوُدَ: انْفَرَدَ أَهْلُ مِصْرَ بِإِسْنَادِ هَذَيْنِ الْحَدِيثَيْنِ: حَدِيثِ الرَّبِيعِ وَحَدِيثِ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ.

۱: سنن ابن ماجه/ إقامة الصلاة ۲۰ (۸۸۷)، (تحفة الأشراف: ۹۹۰۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۵۵/۴)، سنن

الدارمي للصلاة ۶۹ (۱۳۴۴) (ضعيف)

۲: انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۹۹۰۹) (ضعيف)

ترجمه: د ایوب بن موسی نه او یا د موسی بن ایوب نه روایت دی، هغه روایت کوی د یو سړی نه خپل قوم نه او هغه روایت کوی د عقبه بن عامر نه، په معنی د هغې سره، هغه زیادت کړی دی، هغه وویل: و و رسول الله ﷺ چې کله به ئې رکوع کوله نو وئیل به یې: سبحان ربی العظیم و بحمده. درې ځل، او چې کله ئې سجده کوله نو وئیل یې: سبحان الاعلی و بحمده، درې ځل. وئیلی دی ابوداؤد: او مونږ وپریږو چې دا زیادت محفوظ نه وي. وئیلی دی ابوداؤد: منفرد شو د مصر والا په اسناد ددې دواړو حدیثونو، چې یو حدیث د ربیع دی او بل حدیث د احمد بن یونس دی.

د مصنف د کلام تشریح:

قوله: قال ابوداؤد و هذه الزيادة نخاف ان لا تكون محفوظة:

په رومې روایت کښې د موسی بن ایوب شاگرد ابن المبارک وو او په دې دویم روایت کښې لیث بن سعد دې، د ابن المبارک په روایت کښې صرف دا وو چه کوم وخت فسبح باسم ربك العظیم او سبح اسم ربك الاعلی، دا دواړه آیتونه نازل شو نو حضور ﷺ اوفرمائیل چه، اجعلوها فی رکوعکم و سجودکم، او په دې دویم روایت کښې زیاتې دا هم دی چه حضور ﷺ به په رکوع کښې سبحان رب العظیم و بحمده او په سجده کښې سبحان رب الاعلی و بحمده لوستل هم دغه مصنف فرمائی خو ددې د زیادت په باره کښې کوم چه په دویم روایت کښې دې مصنف دا فرمائی چه دا زیادت زمونږ په خیال کښې ثابت نه دې او دا هم احتمال دې چه د مصنف ددې کلام تعلق صرف لفظ و بحمده سره وی یعنی سبحان رب العظیم او سبحان رب الاعلی سره د و بحمده زیادت ثابت نه دې اوس خو یا دا وئیل غواړی چه خاص په دې حدیث کښې ثابت نه دې اگر که فی نفسه د دویم روایت نه ثابت دې او ممکن ده چه مراد دا وی چه په یو روایت کښې هم ثابت نه دی، والله تعالی اعلم

د رکوع او سجده په تسبیح کښې د و بحمده زیادت:

او دا د و بحمده زیادت عند الشافعیه مستحب دې کما فی روضة المحتاجین او هم داسې عند المالکيه کما فی الانوار الساطعه او ابن قدامه په مغنی کښې د امام احمد نه نقل کړې دی که کوم سړې د رکوع او سجده په تسبیح کښې د و بحمده زیادت او کړی نو امید دې چه په دې کښې به څه حرج نه وی، امام احمد فرمائی، اما انا فلا اقول و بحمده، ابن قدامه لیکي چه ابن المنذر د امام شافعی او د اصحاب رائي نه هم دا نقل کړې دی او وجه ددې دا ده چه کوم روایات شهر او اکثر دی په هغې کښې زیادت نشته دې او امام ابوداؤد هم ددې په ثبوت کښې تردد ښکاره کړې دې.

[۸۷۱] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غَمْرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: قُلْتُ لِسُلَيْمَانَ: أَدْعُو فِي الصَّلَاةِ إِذَا مَرَرْتُ بِآيَةِ عَجُوفٍ، فَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ مُسْتَوْدٍ، عَنْ صِلَةَ بْنِ زُقَرٍّ، عَنْ حَذِيفَةَ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

۱: صحيح مسلم للمسافرين ۲۷ (۷۷۲)، سنن الترمذي للصلاة ۸۲ (۲۶۲)، سنن النسائي/الافتاح ۷۷ (۱۰۰۷)، والنطيق ۷۴ (۱۱۳۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۲۰ (۸۹۷)، ۱۷۹ (۱۳۵۱)، (تحفة الأشراف: ۳۳۵۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۸۲/۵، ۳۸۴، ۳۹۴، ۳۹۷)، سنن الدارمي للصلاة ۶۹ (۱۳۴۵) (صحيح)

وَسَلَّمَ "فَكَانَ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، وَفِي سُجُودِهِ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، وَمَا مَرَّ بِأَيِّهِ رَحْمَةً إِلَّا وَقَفَ عِنْدَهَا فَسَأَلَ، وَلَا بِأَيِّهِ عَذَابٌ إِلَّا وَقَفَ عِنْدَهَا فَتَعَوَّذَ".

ترجمه: شعبه وایبی: ما وویل سلیمان ته: دعاء کوه کله چي ته تهریری په ایت د خوف باندې، نو ماته ئي حدیث بیان کړو د سعد بن عبیده نه هغه د مستورد نه، هغه د صله بن زفر نه، هغه د حذیفه نه، بیشکه هغه مونځ وکړو د نبی ﷺ سره، نو وو هغه چي وئیل ئي په خپله رکوع کښي: سبحان ربی العظیم او په سجده کښي: سبحان ربی الاعلی، او نه تهریدو په ایت د رحمت باندې مگر هغه به ودریدو د هغې سره سوال به ئي کولو، او نه په ایت د عذاب باندې مگر ودریدو به هغه د هغې سره نو پناه به ئي غوښتله.

[۸۷۲] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا هِشَامٌ، حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ رَبُّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ".

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دې بیشکه نبی ﷺ وو چي وئیل به ئي په خپله رکوع او سجده کښي: پاک دی او اوچت دی رب د ملائکو او د جبریل.

[۸۷۳] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِمٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ مُمَيِّدٍ، عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ، قَالَ: قُمْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً "فَقَامَ قَرَأَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ لَا يَمُرُّ بِأَيِّهِ رَحْمَةً إِلَّا وَقَفَ فَسَأَلَ، وَلَا يَمُرُّ بِأَيِّهِ عَذَابٌ إِلَّا وَقَفَ فَتَعَوَّذَ، قَالَ: ثُمَّ رَكَعَ يَقْدِرُ قِيَامِهِ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ: سُبْحَانَ ذِي الْجَبَرُوتِ وَالْمَلَكُوتِ وَالْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ، ثُمَّ سَجَدَ يَقْدِرُ قِيَامِهِ، ثُمَّ قَالَ فِي سُجُودِهِ مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ قَامَ فَقَرَأَ بِآلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَرَأَ سُورَةَ سُورَةَ".

ترجمه: عوف بن مالک الاشجعی وایبی زه ودریدم د رسول الله ﷺ سره یوه شپه، هغه پاخیدلو ویی لوستله سورة البقرة، نه به تهریدلو په ایت د رحمت باندې مگر ودریدلو به سوال به ئي کوه، او نه به تهریدو په ایت د عذاب باندې مگر ودریدو به نو تعوذ به ئي ویلو، هغه وایبی: بیا ئي رکوع وکړه په اندازه د قیام د هغه، هغه به وئیل په رکوع خپله کښي: پاک دی خاوند د لویی او د عجائبو دی او د لویی او د عظمت یی. بیا ئي به ئي سجده وکړه په اندازه د قیام د هغه، بیا ئي وویل په سجده خپله کښي په مثل د هغې، بیا پاخیدلو ویی لوستلو آل عمران، بیا ئي ولوستلو یو یو سورت.

[۸۷۴] (۳) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّلِبِيُّ، وَعَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ مَوْلَى الْأَنْصَارِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي عَنَسٍ، عَنْ حَدِثَةٍ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ، فَكَانَ يَقُولُ: اللَّهُ أَكْبَرُ ثَلَاثًا دَوَّ الْمَلَكُوتِ وَالْجَبَرُوتِ وَالْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ، ثُمَّ اسْتَفْتَحَ فَقَرَأَ الْبَقَرَةَ، ثُمَّ رَكَعَ فَكَانَ رُكُوعُهُ نَحْوًا مِنْ قِيَامِهِ، وَكَانَ يَقُولُ فِي رُكُوعِهِ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ

۱: صحيح مسلم الصلاة ٤٢ (٤٨٧)، سنن النسائي للتطبيق ١١ (١٠٤٩)، ٧٥ (١١٣٥)، (تحفة الأشراف: ١٧٦٦٤)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٢٦٦، ٢٤٤، ٢٠٠، ١٩٢، ١٧٦، ١٤٩، ١٤٨، ١١٥، ٩٤، ٣٥/٦) (صحيح)

۲: سنن النسائي للتطبيق ٧٣ (١١٣٨)، سنن الترمذي للشمائل (٣١٣)، (تحفة الأشراف: ١٠٩١٢)، وقد أخرجه: مسند أحمد (٢٤/٦) (صحيح)

۳: سنن الترمذي للشمائل ٣٩ (٢٧٥)، سنن النسائي للتطبيق ٢٥ (١٠٧٠)، ٨٦ (١١٤٦)، (تحفة الأشراف: ٣٣٩٥) (صحيح)

فَكَانَ قِيَامُهُ نَحْوًا مِنْ رُكُوعِهِ، يَقُولُ: لَيْتَنِي أَحْمَدُ، ثُمَّ سَجَدَ فَكَانَ سُجُودُهُ نَحْوًا مِنْ قِيَامِهِ، فَكَانَ يَقُولُ فِي سُجُودِهِ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ السُّجُودِ، وَكَانَ يَقْعُدُ فِيمَا بَيْنَ السُّجُودَيْنِ نَحْوًا مِنْ سُجُودِهِ، وَكَانَ يَقُولُ: رَبِّ اغْفِرْ لِي، رَبِّ اغْفِرْ لِي، فَصَلَّى أَرْبَعَهُ رَكَعَاتٍ فَقَرَأَ فِيهِنَّ الْبَقْرَةَ، وَالْأَنْعَامَ، وَالنِّسَاءَ، وَالْمَائِدَةَ، أَوَّلَ الْأَنْعَامِ، شَكَّ شُعْبَةَ.

توجهه: د بنو عبس د یو سړی نه روایت دی هغه روایت کوي د حذیفه نه، بیسکه هغه ولیدلو رسول الله ﷺ د شپې، هغه وو چې وئیل یې: الله اکبر - درې ځل - چې خاوند د عجائبو او خاوند قهر دی او د لوی دی او د عظمت دی. بیا ئې اوچت کړو سر خپل د رکوع نه، نو وه رکوع د هغه نزدې قیام ته، او وو چې وئیل ئې په رکوع کښې: پاکي ده رب زمالره چې لوی دی، پاک دی رب زما چې لوی دی. بیا ئې اوچت کړو سر خپل د رکوع نه، نو وو قیام د هغه نزدې رکوع ته، هغه به وئیل: زما رب لره حمد دی، بیا ئې سجده وکړه نزدې نو وه سجده د هغه نزدې قیام ته، وو چې وئیل به ئې په سجده کښې: پاکي ده رب زمالره چې اوچت دی. بیا ئې اوچت کړو سر خپل د سجده نه، او وو چې کیناستلو مابین د دوه سجده کښې په اندازه د سجده باندې، او وو چې هغه به وئیل: ای زما ربه ماته بخښنه وکړی ماته بخښنه وکړي. مونځ ئې وکړو څلور رکعاته، ویی لوستلو په هغې کښې سورة بقره او آل عمران او نساء او مائده او یا انعام، شک کړی دی شعبه.

بَابُ فِي الدُّعَاءِ فِي الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ

باب دې په بیان د دعاء کي په رکوع او سجده کي

[۸۷۵] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ السَّرْحِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي الْحَارِثِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ سَمِيِّ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا صَالِحٍ ذَكَرًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ فَأَكْثَرُوا الدُّعَاءَ".

توجهه: د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دی بیسکه رسول الله ﷺ ویلی دي: ډېر بنده چې ډېر نزدې وی خپل رب ته نو سجده په حالت کښې وي، نو زیاته کړئ دعاء.

تشریح: قوله: اقرب ما يكون العبد من ربه و هو ساجد فاکثروا الدعاء: یعنی بنده ته زیات قرب (نزدیکت) الله تعالی ته په هغه حالت کښې حاصلیږي کله چه هغه په سجده کښې وی لهذا په سجده کښې کثرت سره دعا کوي دې دپاره چه هغه دعا زر قبوله شی، د دینه په ورپسې حدیث کښې راړوان دی چه په سجده کښې په کوشش سره دعا کوي، فَقَمْنٌ اِنْ يُسْتَجَابَ لَكُمْ، ځکه چه ددې حالت دعا ددې لائق ده چه هغه قبوله کړي شی.

دا د دعا فی السجود حکم د احنافو په نزد باندې په نوافلو باندې محمول دي او په ظاهر کښې د شوافعو په نزد باندې دا عام دي ځنګه چه په باب الدعاء بین السجدتين کښې دا اختلاف تیر شوي دي.

۱: صحيح مسلم للصلابة ۴۲ (۸۸۲)، سنن النسائي للتطبيق ۷۸ (۱۱۳۸)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۴۱/۲) (صحيح)

د قيام او رڼوالي افضل دي يا د ركوع او سجدو زياتوالي :

په دې حديث كښي يو بله مسئله اختلافي ده او هغه دا چه په اركانو د صلاة كښي كوم ركن زيات افضل دي، قيام، يا سجدې، امام ترمذي په دې دواړو باندې مستقل باب ترلې دي، باب ما جاء في طول القيام في الصلاة، باب ما جاء في كثرة الركوع و السجود، په اصل كښي په دې سلسله كښي دوه حديثونه دي او دواړه صحيح دي، په صحيح مسلم او مسند احمد وغيره كښي دي يو خو هم دا حديث الباب، او د بل حديث الفاظ دا دي چه حضور ﷺ او فرمايل، افضل الصلاة طول القنوت دا حديث په ابوداؤد كښي هم د كتاب الصلاة په اخر كښي په باب افتتاح صلوة الليل بركتين كښي را روان دي.

ان النبي ﷺ سئل اي الاعمال افضل قال طول القيام، دا حديث خو په افضليت د قيام كښي صريح دي نو ځكه خو جمهور و منهم الحنفية والشافعية ددې قائل دي او دويم قول دا دي چه دركوع او سجدو زياتوالي او اوږدوالي افضل دي دا راښي د حضرت ابن عمر او په حنفيه كښي د امام محمد ده، دريم قول دا دي، الفرق بين صلوة الليل و صلوة النهار، په ورځ كښي تكثير د ركوع او سجدو او په شپه كښي تطويل د قيام افضل دي او هم دي لره اسحاق بن راهويه اختيار كړې دي، ()

او امام محمد په دې مسئله كښي توقف كړې دي او هيڅ فيصله ئې نه ده فرمايلې.

(حديث الباب نه جواب)

جمهور د حديث الباب دا جواب ورکوي چه دا حديث په دې باب كښي نص نه دي، د سجدې په حالت كښي اقرب الى الله كيدو سره دا نه لازميږي چه سجدې دي د قيام نه افضل وي ځكه چه دا قرب په اعتبار د اجابت د دعاء سره دي ځكه چه د سجدې حالت د انتهائي تذلل او عاجزي وي ځكه په دې حالت كښي قبوليت د دعاء زيات متوقع دي، او دغه شان د ركوع او سجدې وظيفه ذكر او تسبيح ده او د قيام د حالت وظيفه تلاوت د قرآن دي كوم چه د ټولو ذكرونو نه افضل دي، صاحب د منهل ليكي چه د مالكيه په دې مسئله كښي دوه قوله دي خو دا اختلاف د دوي په نزد باندې په هغه صورت كښي دي كله چه د كثرت د سجدو او د قيام دواړو زمانه يوه وي او كه متفاوت وي نو د كوم زمانه چه اوږده وي هم هغه به افضل وي.

(۱) د امام ابو يوسف او اسحاق بن راهويه مکتب : خو دا هم وائي كه يو سري لره د قرآن يو متعين مقدار ونيل وي مثلاً يوه سپاره نو بيا په دې صورت كښي تكثير د سجودو افضل دي ځكه چه ددې سري د قيام مقدار خو په هر حال كښي هم يو به وي په دې كښي كمې يا زياتې به نه وي ځكه چه د يوې سپارې په اندازه او دريدل دي اوس په تكثير د سجودو كښي د سجدو درياتوالي ثواب به علاوه وي په دې باندې او كه څوك دوخت په معين مقدار كښي مونځ كوي مثلاً پنځلس منته نو په دې صورت كښي طول د قيام غوره دي نو په ځاني ددې چه په دې وخت كښي متعدد ركعاتونه او كړي او تكثير د سجدو او كړي ددې نه دا غوره چه قيام دي اوږد كړي او صرف دوه ركعاته دي او كړي، د اسحاق بن راهويه د مذهب دا تفصيل امام ترمذي په جامع ترمذي كښي ليكلي دي، او زه واييم چه هم دا تفصيل د امام ابو يوسف نه هم منقول دي يعنى د مقدار معين من الزمان او مقدار معين من القرآن فرق

[۸۷۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا سَفِيَّانُ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُعَيْمٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَعْبُدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَشَفَ السَّتَارَةَ وَالنَّاسَ صُفُوفَ خَلْفِ أَبِي بَكْرٍ، فَقَالَ: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّهُ لَمْ يَبْقَ مِنْ مُبَشِّرَاتِ النَّبُوَّةِ إِلَّا الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ بِرَأْسِهَا الْمُسْلِمُ أَوْ تَرَى لَهُ، وَإِنِّي نُهَيْتُ أَنْ أَقْرَأَ رَأْيَكُمْ أَوْ سَاجِدًا، فَأَمَّا الرُّكُوعُ فَعَظِمُوا الرَّبَّ فِيهِ، وَأَمَّا السُّجُودُ فَاجْتَهِدُوا فِي الدُّعَاءِ فَقَعِينَ أَنْ يُسَجِّبَ لَكُمْ".

ترجمه: د ابن عباس رضي الله عنه نه روایت دي، بيشكه نبی صلی الله علیه و آله لری ني کړه پرده او خلک په صفونو کښي وو وورسته د ابوبکر نه، هغه وفرمايل: بيشكه نه دی پاتې شوی د زیرو د نبوت نه مگر رشتني خوب چي ويني هغې لره مسلمان او یا لیدلی شی د هغه دپاره، او زه منع کړی شوی یم چي قرأت وکړم په رکوع کښي او په سجده کښي، هر چي رکوع ده نو تعظیم د رب وکړئ په هغې کښي، او هر چي سجده ده نو کوشش د دعاء وکړئ، نو لاتقه ده چي ستاسو دعا قبوله شي.

تشریح: قوله: ان النبي صلی الله علیه و آله كشف الستارة والناس صفوف خلف أبي بكر:

دا د حضور صلی الله علیه و آله د مرض وفات قصه ده په کوم کښي چه حضور صلی الله علیه و آله د خپل فرض مونځونو امامت صدیق اکبر رضی الله عنه ته سپارلي وو غالباً دا د دوشنبې (گل) په ورځ کومه چه د وفات ورځ ده په دې کښي د سحر د مانځه قصه ده چه صدیق اکبر رضی الله عنه په مسجد نبوی کښي مونځ ورکولو نو حضور صلی الله علیه و آله د حجرې شریفې دروازي ته چه کومه پرده زوړنده وه هغه ني لري کړه او د خلقو صدیق اکبر رضی الله عنه پسې دمونځ کولو آخری نظاره ني اوفرمايله.

قوله: لم يبق من مبشرات النبوة الا الرؤيا الصالحة:

د حديث شرحه:

مبشرات په کسري د شين سره زيری يعنی نبی ته په حالت د نبوت کښي د ده په ژوند کښي کوم زيری (د دينه مراد مطلق پيښودونکي کارونه او خبرې دي) په کومو ذريعو سره چه معلومېږي په هغه ذريعو کښي اوس څه ذريعه به پاتې نه وي سوا د ريښتونې خوبونو نه، (۱) هغه ذرائع درې دي، وحی، الهام، روياء صادق، دلته مقصود صرف د وحی د انقطاع بيانول دی چه زما د مرگ نه پس اوس وحی د کومې په ذريعه سره چه به د پتو کارونو علم کيدو پريکيدونکي دي البته خوبونو نه به پاتې وي، الهام اگر که اوس هم پاتې دي خو هغه د هر چا دپاره نه دي بلکه د خواصو او اولياء دپاره دي نو ځکه دي لره نظر انداز کړي شو، (سند هي على النسائي، ص: ۱۶۰). ددې حديث نه معلومه شوه چه د خوبونو په ذريعه سره دځني کارونو انکشاف (ښکاره والي) کيږي په څه سره چه يقيناً يوه نوع تسلي او راهنمائي حاصلېږي، پاقی په احکام شرعيه کښي خوب معتبر نه دي چه هغه شرعي حجت نه دي.

(۱): صحيح مسلم/الاصلاة ۴۱ (۱۷۹)، سنن النسائي/للتطبيق ۸ (۱۰۴۶)، ۶۲ (۱۱۲۱)، سنن ابن ماجه/تعبير الرؤيا ۱ (۳۸۹۹)، (تحفة الأشراف: ۵۸۱۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۱۹/۱)، (۱۹۰۰)، سنن الدارمي/الاصلاة ۷۷ (۱۳۶۴) (صحيح)

(۲): د مبشراتو اطلاق خو په خوبونو باندې کيږي خو دلته په ظاهر کښي لازمی معنی مراده ده (ذرائع د علم گيني د مستثنی او مستثنی منه اتحاد به لازم شی، کما هو ظاهر، ۱۲ منه.

قوله يراها المسلم او ترى له : كله سرې په خوب کښې د خپل ځان په باره کښې ويني او كله د دۀ په باره کښې بل چاته خودلي کيږي، و ابي نهيت ان اقرا راکفا او ساجدا، په رکوع او سجده کښې انتهائي دذلت او ښکته والي اظهار وي نو تسبيح خودي حال سره مناسب ده چه سرې خپل ذلت او ښکته والي اقرار او اظهار سره د الله تعالى د دښه د منزله کيدل ظاهر کړي، باقي قرآن کریم خو د الله کلام دي او د هغه صفت دي او د قرآن قاري گويا د الله تعالى سره هم کلام کيدل دي، نو دا هيئت د ذلت او ښکته والي دي هم کلامني سره مناسب نه دي نو ځکه په دي حالت کښې د تلاوت نه منع کړې شوې ده.

قوله، يتأول القرآن : تاؤل په معني د عمل يعني تفسير بالعمل او دقرآن نه مراد د سوره نصر آيت شريفه فسبح بحمد ربك واستغفره، دا دعا د حنفيه په نزد باندې په نوافلو باندې معمول ده او يا د حضور ﷺ خصوصيت دي.

[۸۷۷] (۱) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي الضَّحَى، عَنْ مَنْشُورٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْثُرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ".

ترجمه: د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دي هغې ویلي دي: و رسول الله ﷺ چې زیات به ئې وئيله په خپله رکوع او سجده کښې: پاکي ده تالره ای الله ربه زمونږ او تالره ثنا ده، ای الله ماته بخښنه وکړي، عمل به ئې کولو په قرآن باندې.

[۸۷۸] (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِيحٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ السَّرْحِ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي أُبَيٍّ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ سَمِيِّ مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَقُولُ فِي سُجُودِهِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي كُلَّهُ دِقَّةَ وَجِلِّهِ وَأَوَّلَهُ وَآخِرَهُ". زَادَ ابْنُ السَّرْحِ: "عَلَانِيَتَهُ وَبَيْرَةً".

ترجمه: د ابو هريره رضی اللہ عنہ نه روایت دي، بیشکه نبی ﷺ وو چې وئيل به ئې په خپله سجده کښې: ای الله وبخښي ماته زما ټوله گناه، وړه او غټه، اولنئ او اخيرنئ. زیادت کړې دي ابن السرح: (علانيتته و سره) ښکاره او پټه.

[۸۷۹] (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَانَ الْأَنْبَارِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: فَقَدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَلَمَسْتُ السَّجْدَ فَإِذَا هُوَ "سَاجِدٌ وَقَدْ مَاءٌ مَنُصُوبَتَانِ، وَهُوَ يَقُولُ: أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ مَضْطُوكٍ وَأَعُوذُ بِمَعَا فَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ، لَا أَحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَتَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ".

۱: صحيح البخاري للأذان ۱۲۳ (۷۹۴)، ۱۳۹ (۸۱۷) والمغازي ۵۱ (۲۹۳)، وتفسير سورة النصر ۱ (۴۶۷)، ۲ (۴۶۸)، صحيح مسلم للصلاة ۴۲ (۴۸۴)، سنن النسائي للتطبيق ۱۰ (۱۰۴۸)، ۶۴ (۱۱۲۳)، ۶۵ (۱۱۲۴)، سنن ابن ماجه للصلاة ۲۰ (۸۸۹)، (تحفة الأشراف: ۱۷۶۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۳/۶، ۴۹، ۱۹۰) (صحيح)

۲: صحيح مسلم للصلاة ۴۲ (۴۸۳)، (تحفة الأشراف: ۱۲۵۶۶) (صحيح)

۳: صحيح مسلم للصلاة ۴۲ (۴۸۶)، سنن النسائي للطهارة ۱۱۹، باب ۱۲۰ (۱۶۹)، والتطبيق ۴۷ (۱۱۰۱)، ۷۱ (۱۱۳۱)، والاستعاذة ۶۲ (۵۵۳)، سنن ابن ماجه للدعاء ۳ (۳۸۴۱)، (تحفة الأشراف: ۱۷۸۰۷)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/ القرآن ۸ (۳۱)، مسند احمد (۵۸۶، ۲۰۱) (صحيح)

ترجمه: د عائشې رضي الله عنها روايت دې هغې ويلې دي: ما بيانې موندلو رسول الله ﷺ يوه شپه، ما د کور مسجد ولټولو ناڅاپه هغه ولاړ وو او خپې ئې ولاړې وې، او هغه به وئيل: زه پناه نېسم ستا په رضا سره ستا د غوسې نه، او زه پناه نېسم ستا په معافه سره سره د عذاب نه، او زه پناه نېسم په تاسره ستانه، زه نشم شمارلې ثنا په تا باندې لکه څنگه چې تا په خپل خان باندې ثنا ويلې ده.

باب الدعاء في الصلاة

باب دې په بيان دعاء کي په مانځه کي

[۸۸۰] (۱) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عُثْمَانَ، حَدَّثَنَا بَقِيَّةٌ، حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يَدْعُو فِي صَلَاتِهِ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَسِيحِ الدَّجَالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْمَأْثَمِ وَالْمَغْرَمِ" فَقَالَ لَهُ قَائِلٌ: مَا أَكْثَرَ مَا تَسْتَعِيدُ مِنَ الْمَغْرَمِ، فَقَالَ: "إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا غَرِمَ حَدَّثَ فَكَذَّبَ وَوَعَدَ فَأَخْلَفَ".

ترجمه: د عروة نه روايت دې بيشكه عائشې ورته خبر ورکړې دې، بيشكه رسول الله ﷺ وو چې دعاء ئې کوله په خپل مانځه کبې: اي الله زه پناه غواړم په تاسره د عذاب د قبر نه، او زه پناه نېسم په تاسره د فتني د مسيح الدجال نه، او زه پناه نېسم په تاسره د فتني د ژوند او د مرگ نه، اي الله زه پناه نېسم په تا پورې د گناه نه او قرض نه، نو هغه ته يو ويونکي وويل: څه ډيره پناه غواړې د قرض نه؟ نو هغه وويل: بيشکه سپړې چې کله قرضداري شي خبرو کبې دروغ وائي، او وعده کوي او خلاف ترېنه کوي.

[۸۸۱] (۲) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةٍ تَطَوُّعٍ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: "أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ النَّارِ، وَنِلٍ لِأَهْلِ النَّارِ".

ترجمه: عبد الرحمن بن ابی لیلی د خپل پلار نه روايت کوي، هغه وايي: ما مونځ وکړو وروسته د رسول الله ﷺ نه په نفل مونځ کبې، ما د هغه نه واوريدل چې وئيل يي: زه پناه غواړم د الله پورې د اور نه، تباهي ده د اور والاو دپاره.

[۸۸۲] (۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهَبٍ، أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الصَّلَاةِ وَقَمْنَا مَعَهُ، فَقَالَ أَعْرَابِي فِي الصَّلَاةِ: اللَّهُمَّ ارْحَمْنِي، وَحَمِّدًا، وَلَا تَرْحَمَ مَعَنَا أَحَدًا، فَلَمَّا سَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لِلْأَعْرَابِيِّ: "لَقَدْ تَحَجَّرْتَ وَاسِعًا يَرِيدُ رَحْمَةَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې هغه وئيلې دي: ودريدلو رسول الله ﷺ مانځه ته او

(۱) صحيح البخاري/الأذان ۱۴۹ (۸۳۲)، الاستقراض ۱۰ (۲۳۹۷)، صحيح مسلم/المساجد ۲۵ (۵۸۹)، سنن النسائي/السهو ۶۴ (۱۳۱۰)، الاستعاذه ۹ (۵۴۵۶)، (تحفة الأشراف: ۱۶۴۳)، وقد أخرجه: سنن الترمذي/الدعوات ۷۷ (۳۴۹۵)، مسند احمد (۸۸۶، ۸۹، ۲۴۴) (صحيح)

(۲) سنن ابن ماجه/لقامة الصلاة ۱۷۹ (۱۳۵۲)، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۵۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۴۷/۴) (ضعيف)

(۳) تفرد به أبو داود، انظر حديث رقم (۳۸۰)، (تحفة الأشراف: ۱۵۳۴۳) (صحيح)

مونږ و- ریدلو د هغه سره، نو وویل یو باندې چې په مانځه کښې ای الله په ما رحم وکړی او په محمد باندې او رحم مه زموږ سره په بل چا باندې، هرکله چې رسول الله ﷺ سلام وگرځولو ویی ونیل باندې چې ته: یقیناً تا کم کړو پراخه اراده نه د الله رحمت وو.

تشریح: قوله: حدثنا احمد بن صالح، قوله، فقال اعرابي في الصلوة اللهم ارحمني و محمدًا و لا ترحم معنا احدا: دا حدیث په کتاب الطهارت کښې په باب الارض یصیبها البول د لاندې تیر شوې دې دا هم هغه اعرابی دې کوم چه په جومات کښې متیازې کړې وې، ددې اعرابی په تعین کښې د علماء کرامو اقوال په تقریر ابوداؤد، ص: ۴۶۵، ج: ۱، کښې تیر شوې دې.

[۸۸۳] (۱) حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ، حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كَانَ إِذَا قَرَأَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى سُورَةَ الْأَعْلَى آيَةً، قَالَ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: خُوْلَفَ وَكَيْعٌ فِي هَذَا الْحَدِيثِ. وَرَوَاهُ أَبُو وَكَيْعٍ، وَشُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ مَوْقُوفًا.

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې بیشکه نبی ﷺ وو چې کله به ئې ولوستلو سبح اسم ربك الاعلى، نو هغه به وئیل: سبحان ربی الاعلى. وئیلی دی ابوداؤد: د وکیع مخالفت شوی دی په دې حدیث کښې. او روایت کړی دی ددې ابو وکیع او شعبه د ابو اسحاق نه او هغوی د سعید بن جبیر نه او هغه د ابن عباس نه په طریقه د وقف سره، یعنې (موقوف) دی.

تشریح: قوله: كان اذا قراء سبح اسم ربك الاعلى قال سبحان ربی الاعلى: یعنی د سورت په ختمیدو باندې به ئې دا وئیل یا دا چه سمدستی به ئې ددې آیت نه پس هغه وخت وئیل، اوس ظاهره خو دا ده چه دا لوستل عام دی په صلوٰه او خارج صلاۃ دواړو ته، په عون المعبود کښې دځنی شراحو (مظهر) نه نقل کړی دی چه د امام شافعی رحمه الله په نزد دا قسم څیزونه په مانځ کښې دننه هم جائز دی او د امام ابوحنیفه رحمه الله په نزد په مانځه کښې دننه هم جائز نه دی او تورپشتي رحمه الله وائی چه هم دغه شان د امام مالک رحمه الله په نزد هم په نوافلو کښې جائز دې او حضرت رحمه الله په بذل کښې لیکلې دی، لعل هذا كان خارج الصلوة او فی النوافل.

دلته دا سوال دې چه ددې حدیث د باب سره څه مناسبت دې یعنی دعاء فی الصلاۃ سره، په دې کښې خوڅه دعاء نه ده ذکر، جواب دا کیدې چه په دې کښې تسبیح خو ذکر ده، والثناء علی الکریم دعاء، وفی الحدیث افضل الدعاء الحمد لله.

[۸۸۴] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ، قَالَ: كَانَ رَجُلٌ يُصَلِّي قَوْلِي بَيْتِهِ، وَكَانَ إِذَا قَرَأَ الْبَسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُجِيبَ الْمُوتَى سُورَةَ الْقِيَامَةِ آيَةً. قَالَ: "سُبْحَانَكَ قَبْلِي". فَسَأَلُوهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ أَحْمَدُ: يُعْجِبُنِي فِي الْقَرِيبَةِ أَنْ يَدْعُو بِمَا فِي الْقُرْآنِ.

ترجمه: د موسی بن ابی عائشه نه روایت دې هغه وئیلی دي: وو یو سړی چې مونږ ئې کولو دپاسه د کور خپل نه او وو چې کله به ئې ولوستلو (البس ذلك بقادرٍ علی ان یجیب الموتی) هغه به

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۵۶۱۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱/۳۳۲، ۳۷۱) (صحیح)

(۲): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۶۸۰) (صحیح)

وئیل: سبحانک فبلی، نو هغوی تپوس وکړو د هغه نه د دغې په باره کښې، هغه وویل: ما اوریدلی دی هغې لره د رسول الله ﷺ نه. وئیلی دی ابوداود: وئیلی دی احمد: زه خوښوم په فرضو کښې چې دعاء وکړی شی په هغه څه سره چې څه په قرآن کښې دي. تشریح: قوله: قال ابوداود و قال احمد (۱) يعجنی فی الفریضة ان يدعوا بما فی القرآن.

د امام احمد رحمته الله د هلام تشریح

حضرت ددې شرح دا فرمائیلې ده چه ما ته دا خبره زیاته خوښه ده چه په فرض مونځونو کښې د قرآن دعاگانې اولولم اگر چه دا هم جائز ده چه هغه دعاگانې دې اولوستلې شی کومې چه په حدیث کښې راغلې دي او په عون المعبود کښې نې لیکلې دي چه د امام احمد رحمته الله په کلام کښې دوه احتماله دي یو دا چه ددې نه مراد دعاء بعد التشهد قبل التسليم ده، دویم احتمال دا دي چه مونځ کونکې کله په مانځه کښې قرأت کوی خواه که فرض مونځ وی یا نفل نو چه کله د رحمت آیاتونو ته اورسی نو هغه وخت دې دعاء د رحمت او چه کله آیاتونو د تسبیح ته اورسی نو تسبیح او چه کله آیاتونو د عذاب ته اورسی نو د هغې نه دې پناه غوښتل مراد دی، هغه وائی چه هم دا د امام احمد او امام شافعی مسلک دي، امام بیهقی په دې باندې په معرفه السنن کښې مستقل باب قائم کړې دي، باب الوقوف عند آية الرحمة و آية العذاب، لکه چه په حدیث د حذیفه کښې وارد دی کوم چه په صحیح مسلم کښې دی د امام شافعی په نزد ددې استحباب عام دي تر دې چه د جماعت په مانځه کښې د امام او مقتدی دپاره هم. (۲)

باب مقدار الركوع والسجود

باب دې په بیان د مقدار رکوع او د سجده کې

[۸۸۵] (۳) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ الْجَرِيرِيُّ، عَنْ السَّعْدِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَوْ عَنْ عَمِّهِ، قَالَ: رَمَقْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاتِهِ "فَكَانَ يَمْكُنُ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ قَدْرًا مَا يَقُولُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ ثَلَاثًا".

ترجمه: سعدی د خپل پلار او یا د خپل تره نه روایت کوي، هغه وئیلی دي: ما وکتل نبی ﷺ ته د هغه په مونځ کښې، نو هغه به کوله رکوع او سجده په اندازه د هغې چې سری وایي: سبحان الله و بحمده درې ځل.

(۱) زه وایم چه دا خو د امام احمد رحمته الله قول دي او د امام مالک رحمته الله قول دباب مایسفتح به الصلاة من الدعاء په ذیل کښې داسې تیر شوي دي، قال مالک لا بأس بالدعاء في الصلاة في أوله و أوسطه و في آخره في الفريضة و غيرها، په دې باندې کلام هلته تیر شوي دي. ۱۲ منه
(۲) قلت قال النووي (ص ۲۶۴) تحت حديث إذا مر بآية فيها تسبيح سبع و إذا مر بسؤال سال. الخ، فيه استحباب هذه الأمور لكل قارئ في الصلاة أو غيرها و مذهبنا استحبابه للامام والماموم والمنفرد. اهـ
(۳) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۵۷۰۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۸/۵، ۱۶۱، ۱۷۶، ۲۵۳، ۲۷۱، ۲۷۵) (صحیح)

[۸۸۶] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الْأَهْوَازِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، وَأَبُو دَاوُدَ، عَنْ ابْنِ أَبِي ذُلْبٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ يَزِيدَ الْهَدَلِيِّ، عَنْ عَوْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا رَكِعَ أَحَدُكُمْ فَلْيَقُلْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَذَلِكَ أَذْنَاءُ، وَإِذَا سَجَدَ فَلْيَقُلْ: سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى ثَلَاثًا وَذَلِكَ أَذْنَاءُ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: هَذَا مُرْسَلٌ، عَوْنٌ لَمْ يُدْرِكْ عَبْدَ اللَّهِ.

ترجمه: د عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ نه روایت دی هغه وئیلی دی، چي فرمائیلی دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم: کله چي رکوع کوی یو کس ستاسو نه نو وایی دی دري خل: سبحان ربی العظیم، او دایی کمه مرتبه ده، او چي کله سجده کوی نو ودي وایی سبحان ربی الاعلی دري خل، او دایی کمه مرتبه ده. وئیلی دی ابوداود: دا مرسل دی، عون عبد الله نه دی موندلی.
تشریح: قوله: حدثنا عبد الملك بن مروان..... و ذلك اذناه:

د تسبیح په عدد کښي د علماؤ اقوال

فقهاء لیکي چه د تسبیح د عدد مسنون درجات دی، دری کړته د سنت ادنی درجه ده او پنځه کړته اوسط او اووه کړته اکمل، لهذا د درېو کړتو نه کمي کول مکروه تنزیهی دی (طحطاوی، ص: ۲۱۴، شامی، ص: ۲۷۶)، او قاضي ابوالحسن ماوردی فرمائی چه د کمال درجه نهه کړته یا یولس کړته دی او اوسط پنځه کړته، او امام ترمذی د ابن المبارک او اسحاق بن راهویه نه نقل کړي دی، انه يستحب خمس تسبیحات للامام، او صاحب منهل د ابن القيم نه نقل کړي دی چه د حضور صلی اللہ علیہ وسلم معتاد رکوع به په اندازه د لسو تسبیحاتو وه هغوی فرمائی چه د دریو تسبیحاتو روایت ثابت نه دي د صحیح احادیثو نه خلاف دي، چنانچه د حدیث الباب په سند کښي سعدی راوی مجهول دي او د حضرت انس رضی الله عنه نه منقول دی چه د عمر بن عبد العزيز مונخ به د حضور صلی اللہ علیہ وسلم مونخ سره ډیر مشابه وو، و کان مقدار رکوعه و سجوده عشر تسبیحات.

[۸۸۷] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّهْرِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ، سَمِعْتُ أَعْرَابِيًّا، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ قَرَأَ مِنْكُمْ وَالتَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ فَأَتَتْهُ إِلَى آخِرِهَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَاكِمِينَ سُوْرَةُ التَّيْنِ آيَةً، فَلْيَقُلْ: بَلَى، وَأَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ، وَمَنْ قَرَأَ لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَأَتَتْهُ إِلَى أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُخَيِّجَ الْمُتَوَكِّلِينَ سُوْرَةُ الْقِيَامَةِ آيَةً، فَلْيَقُلْ: بَلَى، وَمَنْ قَرَأَ الْمُرْسَلَاتِ فَلْيَقُلْ: قِيَامِي حَيْثُ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ سُوْرَةَ الْمُرْسَلَاتِ آيَةً، فَلْيَقُلْ: آمَنَّا بِاللَّهِ". قَالَ إِسْمَاعِيلُ: ذَهَبْتُ أُعِيدُ عَلَى الرَّجُلِ الْأَعْرَابِيِّ وَأَنْظُرُ لَعَلَّهُ، فَقَالَ: يَا ابْنَ أَخِي، أَنْظُرْ أَنِّي لَمْ أَحْفَظْهُ، لَقَدْ تَهَجَّجْتُ سِتِّينَ حَجَّةً مَا مِنْهَا حَجَّةٌ إِلَّا وَأَنَا أَعْرِفُ الْبَعِيرَ الَّذِي تَهَجَّجْتُ عَلَيْهِ.

ترجمه: ابو هريره رضی اللہ عنہ وئیلی دی، چي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائیلی دي: چا چي ولوستلو ستاسو نه و التين و الزيتون، نو ورسيدلو اخير د هغي ته (اليس الله بأحكم الحاكمين) نو ودي وایی: بلى وانا على ذلك من الشاهدين، او چا چي ولوسته: لا اقسم بيوم القيامة، او ورسيدو (اليس ذلك بقادر على ان يخيب المتوكلين) ته، نو ودي وائی، بلى، او چا چي ولوستلو و المرسلات او ورسيدو

۱: سنن الترمذي/الصلوة ۸۲ (۲۶۱)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۲۰ (۸۹۰)، (تحفة الأشراف: ۹۵۳۰) (ضعيف)

۲: سنن الترمذي/التفسير ۸۳ (۳۳۴۷)، مسند احمد ۲/۲۴۹، (تحفة الأشراف: ۱۵۵۰) (ضعيف)

(فبای حدیث بعده یؤمنون) ته نو ودې وایی: آمنا بالله، ونیلی دی اسماعیل: زه شروع شوم اعاده مې کوله په هغه اعرابی سړی باندې، او ما کتل کیدی شی چې هغه خطا شوی وي، نو هغه وویل: ای واوره ته گمان کوی په ما باندې چې ما نه دی یاد کړی، بیشکه ما شپيته حجونه کړی دي، نشته هېڅ یو حج مگر زه پیژنم هغه اوبس چې ما ورباندې حج کړی دی.

تشریح: قوله: قال اسماعیل ذهبت اعید علی الرجل الاعرابی و انظر لعله فقال یا ابن اخی اتظن انی لم احفظه لقد حججت ستین حجة، الخ،

د قوت حافظې یو عجیب مثال

اسماعیل بن امیه دا حدیث د یو اعرابی نه اوریدلې وو څه ورځې روستو هغوی ددې اعرابی امتحان اغستلو په غرض سره چه او گورم چه ده ته دا حدیث اوس هم یاد دې او که نه په دویم ځلې دوی د ده دا حدیث اوریدل او غوغتل نو هغه اعرابی پوهه شو چه زما امتحان اغستل غواړی نو هغه ورته اووئیل، ای زما گرانه وراړه ستا خیال دې چه ما به دا حدیث هیر کړې وی، گوره، تراوسه پورې ما په خپل عمر کښې شپيته حجونه کړې دی هر کال په کوم اوبس باندې چه ما حج کړې دې هغه چه اووینم نو اوبه نې پیژنم چه ما په ده باندې په فلانکې کال باندې حج کړې وو او په دې بل باندې مې په فلانکې کال باندې او په دې دریم باندې په فلانکې کال باندې الی اخره، سبحان الله چه د یو اعرابی غیر مشهور محدث دا حال دې نو د مشاهیر او اکابرین محدثینو به څه حال وی، لیکي چه حضرت امام احمد بن حنبل رحمته الله ته لس لاکه حدیثونه یاد وو او امام ابوذرعه رازی رحمته الله ته اووه لاکه، الله پاک د خپل رسول د کلام د حفاظت دپاره څنگه څنگه محدثین او لوڼي عالمان فقهاء پیدا کړې دی.

[۸۸۸] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَابْنُ رَافِعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَمْرٍو بْنِ كَيْسَانَ، حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ وَهَبِ بْنِ مَانُوسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: مَا صَلَّيْتُ وَرَأَيْتُ أَحَدًا بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشَبَّ صَلَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ هَذَا الْفَقِيِّ، يَعْنِي عَمْرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: "لَمْ يَزَلْ فِي رُكُوعِهِ عَشْرَ تَسْبِيحَاتٍ، وَفِي سُجُودِهِ عَشْرَ تَسْبِيحَاتٍ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ: قُلْتُ لَهُ: مَانُوسٌ أَوْ مَابُوسٌ، قَالَ: أَمَّا عَبْدُ الرَّزَّاقِ فَيَقُولُ: مَابُوسٌ، وَأَمَّا جَعْفَرُ بْنُ قَمَانُوسٍ، وَهَذَا الْفَقُّهُ ابْنُ رَافِعٍ. قَالَ أَحْمَدُ: عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ.

ترجمه: سعيد بن جبیر وایی ما اوریدلی دی د انس بن مالک نه هغه به وئیل: ما مونځ نه دی کړی وروسته د هېچا نه بعد د رسول الله صلی الله علیه و آله نه چې هغه مشابه وی په مونځ کښې د رسول الله صلی الله علیه و آله سره ددې ځوان نه. یعنی عمر بن عبد العزیز. هغه وایی: مونځ اټکل وکړو د هغه په رکوع کښې د لسو تسبیحاتو، او په سجده د هغه کښې د لسو تسبیحاتو. وئیلی دی ابو داؤد: وئیلی دی احمد بن صالح ما وویل هغه ته: مانوس او که مابوس، هغه وویل: عبد الرزاق مابوس وائی، او زما حفظ مانوس دی، او دا لفظ د ابن رافع دی، وئیلی دی احمد د سعيد بن جبیر نه او هغه د انس بن مالک نه.

۱: سنن النسائي للتطبيق ۷۶ (۱۱۳۶)، (تحفة الأشراف: ۸۵۹)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۶۲/۳-۱۶۳) (ضعيف)

تشریح: قوله: فحزرتنا فی رکوعه عشر تسبیحات و فی سجوده عشر تسبیحات: دا هم هغه روایت دې د کوم حواله چه زمونږ په نزد وړاندې تیره شوې ده د کومې په بناء باندې چه حافظ ابن قیم رحمته الله علیه فرمائی چه د حضور صلی الله علیه و آله عادت شریفه په رکوع او سجودو کښې لس تسبیحات وو. علامه شوکانی هم د تسبیح په مقدار کښې د یو معین عدد قائل نه دې او وائی، بل ینبغی الاستکسار من التسبیح علی مقدار تطویل الصلوة من غیر تقييد بعدد، دغه شان هغوی لیکي چه د تسبیح په طاق کیدو باندې څه دلیل نشته دې.

خو زه وایم چه عام طور باندې فقهاؤ د عدد په وتر باندې استحباب ذکر کړې دې او ددې حدیث جواب دا کیدې شی چه دا خود باب د تخمین (اندازې) نه دې نه د تحدید نه، بله دا چه دیرو وختونو کښې کسر حذف کولې هم شی.

باب فی الرجل یدرك الإمام ساجداً كيف يصنع

باب دې په بیان د سړي کي چې امام په سجده کي بیاموځي نو څه به کوي؟

یعنی د روستو راتلونکي سړي امام لره په حالت د سجدي کښې اومومی نو آیا نیت دې اوترې او هغه سره دې په سجده کښې شریک شی یا د هغه د اودریدو انتظار دې اوکړي.

[۸۹۳] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ قَارِسٍ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْحَكَمِ حَدَّثَهُمْ، أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ يَزِيدَ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي الْعَتَابِ، وَابْنِ الْمُقْبَرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا جِئْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ وَنَحْنُ مُجْبُودٌ فَاسْجُدُوا وَلَا تَعُدُّوْهَا شَيْئًا، وَمَنْ أَدْرَكَ الرُّكْعَةَ فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلَاةَ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دې هغه وئیلی دی، وئیلی دی رسول الله صلی الله علیه و آله: کله چې تاسو مانځه ته راشئ او مونږ په سجده کښې یو نو تاسو هم سجده وکړئ، او تاسو هغې لره هېڅ مه شمارئ، او چا چې رکوع بیامونده نو هغه مونږ بیاموندلو.

تشریح: قوله: إذا جئتم إلى الصلاة ونحن مجبود فاسجدوا... الخ:

د حدیث نه معلومیږي چه راتلونکي سړي دې د امام د قیام انتظار نه کوي بلکه په سجده کښې دې شریک شی دې دپاره چه د سجدي فضیلت ورته حاصل شی اگر که په سجدي موندلو سره د رکعت موندل نه کیږي.

د یوې سجدي فضیلت

خو که د الله په نزد باندې دا سجده قبوله شوه نو بیا به ښې څه وائی، چنانچه په جامع ترمذی، ص: ۷۶ کښې دی، اختار عبدالله بن المبارك ان یسجد مع الامام و ذکر عن بعضهم فقال لعله لا یرفع راسه من تلك السجدة حتی یغفر له، هم دا یوه سجده د مغفرت سبب کیدې شی.

قوله: و من ادرك الركعة فقد ادرك الصلوة،

(۱): تفرده ابو اود، (تحفة الأشراف: ۱۲۹۰۸)، وقد أخرجه: صحيح البخاري/المواقيت ۲۹ (۵۸۰)، صحيح مسلم/المساجد ۳۰ (۶۰۷)، سنن النسائي/المواقيت ۲۹ (۵۵۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۹۱ (۱۱۳۳)، موطا امام مالك/توقيت الصلاة (۱۵۳)، مسند احمد (۲/۲۴۱، ۲۶۵، ۲۷۱، ۲۸۰، ۳۷۵، ۳۷۶)، سنن الدارمي/الصلاة ۲۲ (۱۲۵۶) (حسن).

ادراك د ركوع مع الامام سره په ادراك دركعت كښي د علماؤ اختلاف

يعنی امام په ركوع كښي موندلو سره ركعت موندلې كيږي د جمهورو علماؤ او د ائمه اربعه مذهب هم دا دي، () ظاهريه او خنې شوافع لره په دې كښي اختلاف دي د دوي په نزد باندې ادراك دركوع مع الامام سره ادراك دركعت نه كيږي، په منهل كښي ئې ليكلې دي چه هم دي لره اختيار كړې دي ابن خزيمه او طيبي وغيره محدثين د شوافع او امام بخاري فرماني چه هم دا د هغه صحابه كرامو مذهب دي كوم چه د فاتحه خلف الامام د فرضيت قائل وو، لكه ابوهريره رضی الله عنه او ددي بالمقابل دابن ابی لیلی او سفيان ثوري نه منقول دي كه روستو راتلونكي د امام د ركوع نه سر پورته كولو نه وړاندې د امام په اقتداء كښي تكبير تحریمه او وائي اكر كه د امام سره په ركوع كښي شريك نه شي بلكه روستو ركوع او كړي نو دي سره هم ادراك دركعت كيږي.

د جمهورو دليل حديث الباب دي دا شان نور هم د دينه علاوه خنې روايات په صحيح ابن حبان او ابن خزيمه كښي دي كوم چه صاحب منهل ذكر كړې دي.

باب أَعْضَاءُ السُّجُودِ

باب دي په بيان د اندامونو د سجده كې

[۸۸۹] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ ثَمْرَةَ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَمَرْتُ". قَالَ حَمَّادٌ: أَمَرَ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَنْ يَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةٍ، وَلَا يَكْفِ شَعْرًا وَلَا تَوْبًا".

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روايت كوي هغه د نبی ﷺ نه روايت كوي، هغه وئيلي دي: ماته امر شوی دی، وئيلي دي حماد: امر شوی دی ستاسو نبی ﷺ ته، چې سجده وكړي په اوو باندې، او نه بندوي خپل ويخته او جامه.

تشریح: قوله: ان يسجد على سبعة..: احناف وائي چه د سجدو حقيقت وضع الوجه على الارض دي بيا په وجه كښي دوه جزء دي جبهه (تندي) او انف خو په دې دواړو كښي اصل تندي دي نو ځكه اقتصار على الجبهة خو جائز دي خو بلا عذره مكروه دي، خو اقتصار على الانف جائز نه دي د جمهورو او صاحبينو هم دا مذهب دي، خو د امام صاحب په نزد باندې اقتصار على الانف هم مع الكراهية جائز دي، د دينه علاوه شپږ اعضاء كوم چه په حديث

(۱) خو په دې كښي اختلاف كيږي چه امام سره په ركوع كښي د شركت څومره مقدار معتبر دي، ډاكثر علماء او ائمه ثلاثه په نيز د نفس شركت تحقق بس دي حقيقت دركوع يعنى په زنگونو پورې لاسونه رسول د امام د سر پورته كولو نه وړاندې، او د امام شافعي رحمه الله به نيز باندې د اطميان حاصليدل ضروري دي. ۱۲ منه

(۲) صحيح البخاري/الأذان ۱۳۳ (۸۰۹)، ۱۳۴ (۸۱۰)، ۱۳۷ (۸۱۶)، ۱۳۸ (۸۱۶)، صحيح مسلم/الصلاة ۴۴ (۴۹۰)، سنن الترمذي/الصلاة ۹۱ (۲۷۳)، سنن النسائي/التطبيق ۴۰ (۱۰۹۴)، ۴۳ (۱۰۹۷)، ۴۵ (۱۰۹۹)، ۵۶ (۱۱۱۶)، ۵۸ (۱۱۱۴)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۹ (۸۸۳)، (تحفة الأشراف: ۵۷۳۴)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۲۱/۱، ۲۲۲، ۲۵۵، ۲۷۰، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۹۰، ۳۰۵، ۳۲۴)، سنن الدارمي/الصلاة ۷۳ (۱۳۵۷) (صحيح)

کښې مذکور دی، یدین، رکبتین، قدمین، په سجده کښې ددې ایخودل په طریقي د سنت دی، هم دا د حنفیانو او مالکیو او یو قول د شافعیه دې خو د امام شافعی رحمته الله علیه اظهر د قولینو نه او د امام احمد رحمته الله علیه مذهب دا دې چه په دا اووه اعضا کوم چه په حدیث کښې مذکور دی په زمکه باندې ایخودل فرض دی او هم دا د امام زفر رحمته الله علیه مذهب دې، په بدائع کښې لیکلې دی چه په کتاب الله کښې د مطلق سجدو حکم وارد دې چه دهغی حقیقت وضع الوجه علی الارض دې لهذا ددې مطلق حکم تقید به د خبر واحد په ذریعې سره جائز نه وی بلکه دا باقی اعضا کوم چه په حدیث کښې مذکور دی بیان د سنت به ورته ونیلې شی.

انکال او جواب

دې ځانې کښې یو سوال کیږی چه د احنافو فقهاء لیکي چه که یو سړې د سجدې په حالت کښې دواړه پښې په زمکه باندې کیږدی نو د ده سجده باطله ده نو د دینه معلومه شوه چه وضع القدمین هم په حقیقت د سجدو کښې داخل دې، ددې جواب دا دې چه په حقیقت کښې خو داخل نه دې خو چونکه رفع د قدمینو سره سجده کولو که سخریه او د استهزاء معنی پیدا کیږی نو ځکه د مונخ د بطلان حکم لگولې کیږی.

[۸۹۰] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَيْسٍ، أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَمَرْتُ" وَرَبَّمَا قَالَ: "أَمَرْتُ بِكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَسْجُدَ عَلَى سَبْعَةِ أَرَابٍ".

ترجمه: د ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې هغه روایت کوی د نبی صلی الله علیه و آله نه، هغه فرمائیلی دي: ماته امر شوی دی، او کله به ئې وئیل: امر شوی دی ستاسو نبی صلی الله علیه و آله ته چې سجده وکړی په اوه اندامونو باندې.

[۸۹۱] (۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا بَكْرٌ يَعْنِي ابْنَ مَعْرَةَ، عَنْ ابْنِ الْأَثَدِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِذَا سَجَدَ الْعَبْدُ سَجْدَةً مَعَ سَبْعَةِ أَرَابٍ: وَجْهَهُ وَكَفَّهُ وَرُكْبَتَاهُ وَقَدَمَاهُ".

ترجمه: د عباس بن عبد المطلب نه روایت دې بیشکه هغه اوریدلی دی د رسول الله صلی الله علیه و آله نه چې هغه به وئیل: کله چې سجده کوی بنده نو سجده کوی د هغه سره اوه اندامونه، مخ د هغه، دوه ورغوی د هغه، او دوه زنگونان د هغه، او دوه خپې د هغه.

(۱) ټول فقهاء خو هم دا لیکي چه د باقی شپږو اعضا په زمکه باندې ایخودل فرض نه دی خو سوال دا دې که رکبتین او قدمین دا دواړه په زمکه باندې کیږدولې شی نو بیا خو حقیقت د سجدو یعنی وضع علی الجبهة علی الارض په ظاهر کښې ممکن نه ده نو ځکه په کوکب الدری کښې په یو ځانې کښې لیکلې دی چه اگر که حقیقت د سجدو وضع الجبهة علی الارض دی خو د کومو اعضا نه بغير چه ددې تحقق نه شی کیدې نو د هغې ایخودل به هم دې سره فرض منلې کیږی. ۱۲ منه

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۵۷۳۴) (صحیح)

(۲): صحیح مسلم / الصلاة ۴۴ (۴۹۱)، سنن الترمذی / الصلاة ۹۱ (۲۷۲)، سنن النسائي / التطهيق ۴۱ (۱۰۹۵)، ۴۶ (۱۱۰۰)، سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۱۹ (۸۸۵)، (تحفة الأشراف: ۵۱۲۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲۰۶/۱) (صحیح)

[۸۹۲] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي يُونُسَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: "إِنَّ الْيَدَيْنِ تَسْجُدَانِ كَمَا تَسْجُدُ الْوُجْهَ، فَإِذَا وَضَعْتَ أَحَدَهُمَا وَجْهَهُ فَلْيَضَعْ يَدَيْهِ، وَإِذَا رَفَعَهُ فَلْيَرْفَعْهُمَا".

ترجمه: د ابن عمر رضی اللہ عنہ نه روایت دی، هغه مرفوع کری دی، هغه وئیلی دی: بیشکه دواړه لاسونه سجده کوی لکه څنگه چې مخ سجده کوي، کله چې یو کس ستاسو نه ږدي خپل مخ نو ږدي دی دواړه لاسونه، او چې کله اوچت کری هغې لړه نو دواړه دي اوچت کری.

بَابُ السُّجُودِ عَلَى الْأَنْفِ وَالْجَبْهَةِ

باب دي په بيان د سجده کي په پوزه او په تندي

دا وړاندي تیر شو چه اصل په سجده کبسي تندي دي د سجدي د صحت مدار په دي باندي دي خو سنت په هر حال کبسي دا دي چه تندي سره پوزه هم په زمکه باندي کيږدي دا د جمهورو په نزد دی او د امام احمد او اسحاق بن راهويه او اوزاعي په نزد په دواړه باندي سجده کول واجب دی، مصنف چونکه حنبلي دي نو غالبا ځکه ئي دا ترجمه قائمه کړي ده.

[۸۹۴] (۲) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عِيسَى، حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "رَأَى عَلَى جَبْهَتِهِ وَعَلَى أَرْبَتِهِ أَثَرَ طَلْحٍ مِنْ صَلَاةٍ صَلَّاهَا بِالنَّاسِ".

ترجمه: د ابو سعيد الخدري رضی اللہ عنہ نه روایت دي بیشکه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، ولیدلی شو په تندي د هغه باندي او په پوزه د هغه باندي اثر د ختي د وجي د هغې مونځ نه چې هغه کړی وو خلقو ته.

تشریح: قوله: ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم رؤی و علی وجبهته و علی اربته الر طین من صلوة صلاها بالناس : یعنی د یو ځل قصه ده چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم دیو مونځ کولو نه فارغ شو نو د هغوی په تندي او پوزه دواړو باندي د سجدي کولو د وجه نه خاوره لگیدلې اولیدلې شوه، ددي حدیث نه معلومه شوه چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم به سجده په تندي او پوزي دواړو سره کوله، خو ددي نه په وجوب باندي استدلال کول صحیح نه دی ځکه چه مجرد فعل د وجوب مقتضی نه دي.

په حدیث الباب کبسي اختصار دي

دلته دا روایت مختصر دي روایت مفصله به په ابواب ليلة القدر کبسي راشی چه د هغې مضمون دا دي چه په شروع کبسي به د حضور صلی اللہ علیہ وسلم عادت د مبارکي میاشتي په عشره وسطی کبسي د اعتکاف کولو وو یو ځل داسې اوشو چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم په دي عشره کبسي اعتکاف او فرمائیلو او آخری ورځ یعنی په شلمه نیټه دوی او فرمائیل چه په درېمه عشره کبسي هم د اعتکاف اراده ده ځکه چه دي ځل تر اوسه پوري شب قدر نه دي موندلې شوي.

(۱): سنن النسائي/التطبيق ۳۹ (۱۰۹۳)، (تحفة الأشراف: ۷۵۴۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶۷۲) (صحيح)

(۲): صحيح البخاري/الأذان ۴۱ (۶۶۹)، ۱۳۵ (۸۱۳)، ۱۵۱ (۸۳۶)، وليلة القدر ۲ (۲۰۱۶)، ۳ (۲۰۱۸)، والاعتكاف ۱ (۲۰۲۷)، ۹ (۲۰۳۶)، ۱۳ (۲۰۰۴)، صحيح مسلم/الصوم ۴۰ (۱۱۶۷)، سنن النسائي/التطبيق ۴۲ (۱۰۹۶)، والسهو ۹۸ (۱۳۵۷)، (تحفة الأشراف: ۴۴۱۹)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/الاعتكاف ۶ (۹)، مسند احمد (۹۴/۳)، ويأتي برقم: (۱۳۸۲) (صحيح)

لهذا ددی حاصلولو دپاره د آخری عشری اعتکاف هم کول دی.
حضور ﷺ اوفرمائیل چه ما ته دې کال د لیلة القدر دا علامت ښودلې شوی دی چه ددې په صبا به زه په اوبو او خاوره یعنی ختو کښې به سجده کوم چنانچه بیا دا اوشو چه د آخری عشرې په رومبئ شپه په مدینه منوره کښې باران اوشو او د مسجد نبوی د جهت نه اوبه د دوی د سجده په ځانې کښې اوڅخیدلې دغه ځانې کښې ختې جوړې شوې بیا حضور ﷺ چه کله هغه ځانې کښې د صبا مونځ اوکړو نو په سجده کولو سره د دوی په تندې او پوزه باندې خاوره اولگیدله.

[۸۹۵] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، نَحْوَهُ.

ترجمه: مونږ ته حدیث بیان کړې دې محمد بن یحیی، هغه وایی مونږ ته حدیث بیان کړې دې عبد الرزاق د معمر نه پشان د هغې.

بَابُ صِفَةِ السُّجُودِ

باب دې په بیان د کیفیت د سجده کې

صفة په معنی د کیفیت او طریقه:

[۸۹۶] (۲) حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ نَافِعٍ أَبُو تَوْبَةَ، حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: وَصَفَ لَنَا الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ "فَوَضَعَ يَدَيْهِ، وَاعْتَمَدَ عَلَى رُكْبَتَيْهِ، وَرَفَعَ عَجِيزَتَهُ، وَقَالَ: هَكَذَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْجُدُ".

ترجمه: د ابو اسحاق نه روایت دې، هغه وئیلی دي: طریقه بیان کړه مونږ ته براء بن عازب، نو کیخوده هغه دواړه لاسونه او تکیا ئې وکړه په زنگونانو او اوچت ئې کړل خپل کوناتې. او هغه وویل: رسول الله ﷺ به داسې سجده کوله.

تشریح: قوله: وصف لنا البراء بن عازب فوضع يديه واعتمد على ركبتيه ورفع عجزته..:

یعنی براء بن عازب رضی الله عنه د حضور ﷺ د سجده طریقه په کولو سره اوبښودله، پس لاسونه او زنگونونه ئې په زمکه باندې داسې کیخودل چه کوناتې او شاتې لږ غوندې راوچت کړل او پورته ئې کړل د دینه معلومه شوه چه د سجده مسنون طریقه دا ده چه ټول اعضاء جدا جدا وی ملا او کوناتې اوچت وی، دا د سرو دپاره او د ښځو په باره کښې خو دا لیکي چه هغوی لره په راغونډیدلو سره سجده کول پکار دی پورته کیدل نه دې پکار د تستر د مصلحت نه.

[۸۹۷] (۳) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "اعْتَدِلُوا فِي السُّجُودِ، وَلَا يَفْتَرِشْ أَحَدُكُمْ ذِرَاعِيَهُ أَتِيرَاشِ الْكَلْبِ".

(۱): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ۴۴۱۹)

(۲): سنن النسائي للتطبيق ۵۱ (۱۱۰۵)، (تحفة الأشراف: ۱۱۶۴)، وقد أخرجه: مسند أحمد (۳۰۳/۴) (ضعيف)

(۳): صحيح البخاري للمواقيت ۸ (۵۳۲)، والأذان ۱۴۱ (۸۲۲)، صحيح مسلم للصلاة ۴۵ (۴۹۳)، سنن الترمذي للصلاة ۹۳ (۲۷۶)، سنن النسائي للافتتاح ۸۹ (۱۰۲۹)، والتطبيق ۵۰ (۱۱۰۴)، ۵۳ (۱۱۱۱)، (تحفة الأشراف: ۱۲۳۷)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۲۱ (۸۹۲)، مسند أحمد (۱۰۹/۳، ۱۱۵، ۱۷۷، ۱۷۹، ۱۹۱، ۲۰۲، ۲۱۴، ۲۳۱، ۲۷۴، ۲۷۹، ۲۹۱)، سنن الدارمي للصلاة ۷۵ (۱۳۶۱) (صحيح)

ترجمه: د انس رضی اللہ عنہ نه روایت دې بیشکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم ویلی دي: تاسو برابر شی په سجده کښې او نه دې خوروی یو کس ستاسو نه څنگلې خپلې په پشان د خورولو د سپې تشریح: قوله: ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال اعتدلوا فی السجود:

یعنی په سجده کښې توسط اختیار کړئ نه خو دا چه د کفینو سره مرفقین هم په زمکه باندې خواره کړی او نه دا وی چه دا بیخی راغونډ کړی، حاصل دا چه نه خو دې ټول لاسونه خواره وی او نه دا چه پوره قبض د یدینو او کړی بلکه ذراعین مبسوط او مرتفع عن الارض وی او کفین مفترش علی الارض وی او د ځنې حواشی نه معلومیرې چه د اعتدال د کوم چه اصلی معنی میانه روی او توسط ده دلته مراد نه ده بلکه دا مراد ده چه سجده په صحیح طریقې سره کوی او صحیح طریقہ هم هغه ده کومه چه پورته اولیکلې شوه.

[۸۹۸] (۱) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَزِيدٍ، عَنِ الْأَصَمِّ، عَنْ مَمُونَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا سَجَدَ جَاءَ بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى لَوْ أَنَّ بَهْمَةَ أَرَادَتْ أَنْ تَمُرَّ تَحْتَ يَدَيْهِ مَرَّتْ".

ترجمه: د میمونې رضی اللہ عنہ نه روایت دې بیشکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم وو چې کله به ئې سجده کوله نو لری والی به ئې راوستلو په مابین د لاسونو کښې، تردې چې که چېری یو ځناور به اراده وکړه چې تېر شی لاندې د لاسونو د هغه نه نو هغه به تیریدی شو.

[۸۹۹] (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ الثَّيْمِيِّ الَّذِي يُحَدِّثُ بِالتَّفْسِيرِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ خَلْفِهِ فَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطِئِهِ وَهُوَ مُجَنِّحٌ قَدْ فَرَجَ بَيْنَ يَدَيْهِ".

ترجمه: د ابن عباس رضی اللہ عنہ نه روایت دې هغه وئیلی دي: زه راغلم نبی صلی اللہ علیہ وسلم د وروسته طرف نه، نو ما ولیدلو سپینوالی د تخرگونو د هغه او هغه لرې ساتلی وو لاسونه خپل د اړخونو نه. تشریح: قوله: عن ابن عباس رضي الله عنه قال اتيت النبي صلی اللہ علیہ وسلم من خلفه فرأيت بياض ابطيه وهو مُجَنِّحٌ: د دهنه مقصود د سجود د کیفیت بیان دې، د بياض ابطین په نظر راتلل هغه وخت کیدې شی کله چه لاس د اړخونو نه جدا وی، او په یو روایت کښې دی، کان اذا سجد جثی، وړاندې په روایت کښې چه کوم راځی یعنی، قد فرج یدیه، دا د ماقبل تفسیر دې، د رؤیه ابطین په باره کښې په شرح کښې لیکي چه کیدې شی هغه وخت د حضور صلی اللہ علیہ وسلم بدن په پورتنی حصه باندې څادر نه وو یا وو خو ورکوټې وو په هغه زمانه کښې د سرو لباس عام طور سره ازار (لنگ) او رداء (څادر) وو د قميص هغه خلق عادت نه وو گیني څاڼه ده چه د قميص اغوستلو په صورت کښې د ابطین بياض ښکاره کیدل مشکل دی، او دا هم وئیلی شوې دی چه کیدې شی هغه قميص واسع الکمین (فراخه لستونړی) واله وو، او یو قول دا هم دې چه کیدې شی د راوی مراد دا وو چه حضور صلی اللہ علیہ وسلم سجده داسې اوکړه چه که بالفرض د

(۱) صحیح مسلم/الصلاة ۴۶ (۲۳۸)، سنن النسائي/التطويق ۵۲ (۱۱۱۰)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۹ (۸۸۰)، تحفة الأشراف: (۱۸۰۸۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۳۱/۶، ۳۳۲)، سنن الدارمي/الصلاة ۷۹ (۱۳۷۰) (صحیح)

(۲) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۵۳۵۷)، وقد أخرجه: مسند احمد ۱/۲۹۲، ۳۰۲، ۳۰۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۲۹، ۳۴۳، ۳۵۴، ۳۶۲ (صحیح)

حضور ﷺ په بدن مبارک باندې دغه وخت جامه نه وي نو بياض د ابطينو به په نظر راغلي وو.

آيا د حضور ﷺ ترخونه د وينتونه خالي وو

د دې حديث نه قرطبي رحمه الله دا استنباط کړې دې چې د حضور ﷺ په ترخونو کېنې وينسته نه وو په دې باندې حافظ عراقی دا اشکال کړې دې چې، باله لم يثبت والخصائص لا تثبت بالا احتمال او بياض د ابطينو نه دا نه لازميږي چې هلته به وينسته نه وي زرغون شوي ځکه چې کله وينسته او وستلې شي لکه چې څنگه سنت دی نو صرف سپنوالې به پاتې شي ځکه چې په ځنو روايتونو راځي چې، کنت انظر الى عفرة ابطيه اذا سجد، او عفرة هغه سپينوالی ته وائي کوم چې خالص نه وي د دينه معلومېږي چې دا رنگ هم د وينستو اثر وو، او ددې خبرې مونږ معتقد يو چې د حضور ﷺ ترخونه د بدبوئی نه بيخي محفوظ وو.

ملا علی قاری ليکي چې د وينستو کيدو باوجود د بدبوئی نه کيدل، ابلغ في الكرامة (ډيره اوچته خبره) ده ددې په نسبت چې وينسته نه وي.

[٩٠٠] (١) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَبَادُ بْنُ رَاشِدٍ، حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، حَدَّثَنَا أَحْمَرُ بْنُ جَزْءٍ صَاحِبُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ إِذَا سَجَدَ جَافَى عَضْدِيهِ عَنْ جَنْبِيهِ حَتَّى نَأْوِي لَهُ".

ترجمه: مونږ ته حديث بيان کړې دې احمر بن جزء، ملگری د رسول الله ﷺ: بيشکه رسول الله ﷺ وو چې کله به ئې سجده کوله لرې به ئې ساتل خپل بازوگان د اړخونو نه، تردې چې زموږ به شفقت راغلو په هغه باندې.

تشریح: قوله: کان اذا سجد جافى عضديه عن جنبیه حتى نأوی له :

ناوی د جمع متکلم صیغه ده اوی، یاوی از ضرب ددې معنی د رقت او ترحم ده، ای حتی نترحم له، د سجدي مسنون طریقه دا ده چې دواړه سنگلې د اړخونو نه جدا وي سنگلې د زمکې نه پورته وي ټول اعضاء جدا جدا وي د بدن روستو حصه يعنی کوناتي دې اوچت اوساتي دې دپاره چې په تندي او پوزه باندې بوج راشي او په بڼه شان سره متمکن شي، په دې کېنې سړی ته مشقت ضرور لاحق وي خصوصا کله چې سجده اوږده او ډیر په اطمینان سره وي لکه څنگه چې به حضور ﷺ کوله ځکه صحابی راوی د حديث فرماني چې مونږ ته به په حضور ﷺ باندې رحم راغلو.

[٩٠١] (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ شُعَيْبٍ بْنُ اللَّيْثِ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ دَرَّاجٍ، عَنْ ابْنِ حَبْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَفْتَرِشْ يَدَيْهِ افْتِرَاشَ الْكَلْبِ وَلِيُضْمَّ فَعْدِيهِ".

١: سنن ابن ماجه/الإمام الصلاة ١٩ (٨٨٠)، (تحفة الأشراف: ٨٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٣٠/٥، ٣٤٢/٤، ٣١/٥) (حسن صحيح)

٢: تفرد به أبو داود (تحفة الأشراف: ١٣٥٩٢)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ٨٥ (٢٦٩)، سنن النسائي للتطبيق ٣٨ (١٠٩٢)، مسند احمد (٣٨١/٢) (حسن) (ملاحظه هو: صحيح لبي داود: ٢/٨٣٧)

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روايت دې بيشكه نبی صلی الله علیه و آله ویلی دي: کله چې سجده کوی یو کس ستاسو نه نو نه دې خوروی خپل لاسونه په شان د خورولو د سپې، او یو ځاني دې کړی خپل ورنونه.

تشریح: قوله: اذا سجد احدکم فلا یفترش یدیه التراس الکلب و لیضم فخذیه :

په دوو متعارض حدیثونو کې تطبیق

په دې روايت کېنې د سجدې په حالت کېنې دضم د فخذينو امر راغلې دې حال دا دې چې ددې نه وړاندې په ابواب رفع الیدین کېنې د ابو حمید ساعدی حدیث تیر شوې دې، و اذا سجد فرج بین فخذیه، په ظاهر کېنې په دواړو کېنې منافات دې، و هکذا قال صاحب عون المعبود، خو حضرت رحمته الله علیه په بذل کېنې لیکي چې ددې دواړو مفهوم جدا جدا دې لهذا هیڅ منافات نشته دې ځکه چې په کوم روايت کېنې د تفریج ذکر دې د هغې نه مراد تفریج بین الفخذین والبطن دې، لکه چې څنگه په خپله هم ددې روايت په آخر کېنې دې طرف ته اشاره ده چې دهغې الفاظ دا دي، اذا سجد فرج بین فخذیه غیر حامل بطنه علی شيء من فخذیه، دا جمله هم د تفریج بین الفخذین تفسیر دې او دلته په حدیث الباب کېنې د فخذینو په خپلو کېنې یو ځاني کول مراد دی لهذا هیڅ تعارض نشته، او صاحب منهل دویمه توجیه اختیار کړې ده هغه دا چې د تفریج واله روايت په جواز باندې او دویم حدیث په استحباب باندې محمول کړو،

(په فخذین کېنې به تفریج کېږي یا ضم؟)

اوس پاتې شوه دا مسئله چې فقهاء حضرات په دې کېنې څه فرمائي د فخذینو په خپل مینځ کېنې تفریج پکار دې یا یوځاني کول، په دې باره کېنې حضرت رحمته الله علیه لیکي چې که چېرې علامه شوکاني دا لیکلې دی چې دا حدیث د تفریج بین الفخذینو په مشروعیت باندې دلالت کوي او په دې کېنې د هیڅا اختلاف نشته، حضرت فرمائي چې دا مسئله څه اجتماعي نه ده او نه مات په کتابونو د احنافو یا مالکیو کېنې ددې تصریح ملاؤ شوې ده. احقر وائي چې په دې کېنې معتاد بین العلماء خو عملاً هم تفریج دې لکه چې هغه په مشاهد دې خو تفریج او ضم د امورو اضافیه نه دی، فالظاهر ترکهما علی خالهما لا یقصد الضم ولا التفریج، پس په کوم حدیث کېنې چې تفریج مذکور دې د هغې نه مراد عدم الضم دې او کوم ځاني کېنې چې ضم مذکور دې د هغې نه مراد ترک تفریج دې نه ضم حقیقي، والله تعالی اعلم بالصواب.

بَابُ الرُّخْصَةِ فِي ذَلِكَ لِلضَّرُورَةِ

باب دې په بیان درخصت کېنې په دغې کېنې دوجې د ضرورت نه

د ذالك اشاره صفت سجود یعنی د سجدې مسنون کیفیت طرف ته ده، یعنی بعضی د روایاتونه په دې کېنې گنجائش معلومېږي ددې بیان دې.

[٩٠٢] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ ابْنِ عُجْلَانَ، عَنْ سُمَيٍّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: اشْتَكَى أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَشَقَّةَ السُّجُودِ عَلَيْهِمْ إِذَا انْفَجَرُوا، فَقَالَ: "اسْتَعِينُوا بِالرَّكْبِ".

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه روايت دي، هغه وايي: شكايت وكړو ملكرو د نبی صلی الله علیه و آله د تكليف د سجدو نه په دوی كله چې كولاوېږي، نو هغه وويل: مدد وغواړئ په زنگونانو باندې. تشریح: قوله: اشتكى اصحاب النبي صلی الله علیه و آله الى النبي صلی الله علیه و آله مشقة السجود عليهم اذا انفجروا فقال استعينوا بالركب:

يعني بعضي صحابه كرام رضوان الله عليهم حضور صلی الله علیه و آله ته دا عرض او كړو چه كله مونږ په مسنون طريقې سره سجده كوو اوسنگلي د فخذينو نه جدا ساتو او ټول اعضاء جدا جدا ساتو نو په دې كښې مشقت وي نو حضور صلی الله علیه و آله هغوی ته د استعانت بالركب اجازت وركړو چه د سنگلو سرونه په سجده كښې په زنگونونو باندې ايرېدئ دې دپاره چه اسانتيا وي، خو ظاهر دا ده چه د سجدې دا هيئت د مسنون هيئت نه خلاف او مكروه دي.

حديث الباب د تيرشوي احاديثو خلاف دي

نو دا حديث د تيرشوي احاديثو خلاف شو په كوم كښې چه د تفريج حكم مذكور دي، ددې يو جواب خو دا كيدي شي چه هغې طرف ته په الكوكب الدرې كښې اشاره ده چه دا رخصت د ترك تفريج بالعموم نه دي بلكه د هغه بعضو صحابه كرامو دپاره دي كومو چه حضور صلی الله علیه و آله ته د مشقت شكايت كړې وو، او يا به دا اوويلې شي چه ددې حديث په سند باندې امام ترمذي كلام فرمائيلي دي، هغه دا چه ددې په سند كښې اضطراب دي، ليث دا حديث موصولا او د هغوی نه علاوه نورو گڼو رواټو سفيان وغيره دي لره مرسلا روايت كړې دي لهذا دا روايت موصوله شاذ او غير معروف دي، اگر چه حضرت سهارنپوري په بذل كښې د امام ترمذي دي نقد لره نه دي تسليم كړې او د طحاوی شريف د يو روايت نه ئي د ليث متابعت ثابت كړې دي. والله اعلم.

باب فِي التَّخَصُّرِ وَالْإِقْعَاءِ

باب دې په بيان د تخصر او اقعاء كې

په ترجمه الباب كښې دوه جزء مذكور دي خو په حديث الباب كښې صرف تخصر مذكور دي د اقعاء هيڅ ذكر په دې كښې نشته دي د دېنه وړاندې باب الاقعاء بين السجدين كښې تير شوي دي لهذا دا جزء ثاني په ترجمه الباب كښې كيدل نه دي پكار.

[٩٠٣] حَدَّثَنَا هَذَا بْنُ السَّرِيِّ، عَنْ وَكَيْعٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ صَبِيحٍ الْحَنْفِيِّ، قَالَ: صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ ابْنِ عُمَرَ "فَوَضَعْتُ يَدَيَّ عَلَى خَاصِرَتَيْهِ، فَلَمَّا صَلَّى، قَالَ: هَذَا الصَّلْبُ فِي الصَّلَاةِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى عَنْهُ".

١: سنن الترمذي، الصلاة ١٠٠ (٢٨٦)، (تحفة الأشراف: ١٢٥٨٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٤١٧، ٣٣٩/٢) (ضعيف)
٢: سنن النسائي، الافتتاح ١٢ (٨٩٠)، (تحفة الأشراف: ٦٧٢٤)، وقد أخرجه: حم (١٠٦، ٣٠/٢) (صحيح)

ترجمه: د زياد بن صبيح الحنفی نه روايت دې هغه وئيلي دي: ما مونځ وکړو خوا د ابن عمر کښې، ما دواړه لاسونه په خپلو تشو باندې کيخودل، هرکله چې هغه مونځ وکړو ويی وئيل: دا صليب دی په مانځه کښې، او وورسول الله ﷺ چې منع نې کوله د دېنه.

تثريح: قوله: الى جنب ابن عمر فوضعت يدي على خاصرتي فلما صلى قال هذا الصلب في الصلاة:

د حديث شرح

زياد بن صبيح وائی چا ما يوه ورځ د ابن عمر رضی الله عنه په خوا کښې مونځ اوکړو او دواړه لاسونو مې د تړلو په ځانې په خپلو تشو باندې کيخودل کله چې هغه د مونځ نه فارغ شو نو هغوی ما ته او فرمائيل چې داڅو صلب يعنی د سولنی هيئت دې کوم چې تا په مونځ کښې اختيار کړې دې ځکه چې مصلوب لره (څوک چې په سولنی باندې اوڅيړولې شي) د هغه دواړه لاسونه خواړه کړې شي او زورندولې شي، او دلته کښې هم په تشو باندې لاس ايخودلو په صورت کښې پوره نه نو نيم لاسو خواړه وې.

په دې حديث کښې د مونځ په قيام کښې په تشو باندې لاسونه ايخودلو نه منع کړې شوي ده او ددې نه د صلب سره تشبيه ورکړې شوې ده هم دې ته تخصر هم وائی کوم چې په ترجمه الباب کښې مذکور دي، وړاندې په کتاب کښې يو باب بل راروان دي، باب الرجل يصلی مختصراً، چې دهغی لاندی مصنف دا حديث ذکر کړې دي، نهی رسول الله ﷺ عن الاختصار في الصلاة، هلته مصنف د اختصار تفسير هم دا کړې دي يعنی په تشو باندې لاسونه ايخودل.

(د اختصار په تفسير کښې نور اقوال)

- تخصر او د اختصار په تفسير کښې د دينه علاوه نور اقوال هم دي.
- ۱: وضع اليد على الخصرة كما تقدم وهو الراجح عند المصنف،
- ۲: اخذ المخضرة باليد، د کونټی په سهاره باندې په مانځه کښې او دريدل،
- ۳: اختصار السورة، پوره سورت نه لوستل بلکه د هغې څه حصه لوستل،
- ۴: اختصار الصلاة، مونځ مختصر غوندې کول بغير د طمانيت نه،
- ۵: ترك آية السجدة.

(د ترك اختصار حکمتونه)

پرومېنی معنی کومه چې مصنف اختيار کړې ده د دينه د منع په حکمت کښې مختلف اقوال دي، ۱: التشبه بابليس، چې ابليس کله د اسمانونو راکوز کړې شو نو په دې شکل سره کوز شوې وو، ۲: التشبه باليهود، ۳: راحة اهل النار، په جهنم کښې چې کله جهنميان سترې شي نو د سهارې دپاره به داسې کوی، ۴: شکل اهل المصيبة، چې مصيبت زده خلق به په ماتم کښې ولاړ وو او هم داسې په تشو باندې به نې لاسونه ايخودل.

دا تخصر د جمهورو په نزد باندې مکروه او د ظاهريه په نزد باندې حرام دي.

تنبيه: د سنن ابوداؤد په ابوابو يا په احاديثو کښې تکرار نشته دي، شاذ او نادر په پوره کتاب کښې په دوه يا درې ځايينو کښې چرته وی دا ځانې هم د هغه ځايونو نه دي لکه چې څنگه مونږ پورته ليکلی دی.

باب الْبُكَاءِ فِي الصَّلَاةِ

باب: په مانځه كښې ژړل

[٩٠٤] (١) حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ سَلَامٍ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي وَفِي صَدْرِهِ أَزِيْرُ كَازِيْرِ الرَّحَى مِنَ الْبُكَاءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ".

ترجمه: مطرف د خپل پلار نه روايت كوي هغه وئيلي دي: ما وليده رسول الله ﷺ چې مونځ ئې كوه او په سښه د هغه كښې اواز وو پشان د اواز د ژرندې د وجې د ژړا نه، ﷺ تشرېح: قوله: رايت رسول الله ﷺ يصلي و في صدره ازيز كازير الرخى من البكاء :

يعنى د حضور ﷺ په مونځ كښې به ځنې وخت مسلسل د نرئ نرئ ژړا اواز د سينې مباركې نه اوريدې شو لكه څنگه چه د جرندې د چليدو اواز وى او په نسائى كښې روايت دې، كازير المرجل، لكه د كتوئ د پخيدو او د خوتكيدو اواز.

په دې مسئله كښې د فقهاؤ اختلاف دې، جمهور علماء ائمه ثلاثه فرمائى كه بكاء فى الصلوة د الله د ويرې، د آخرت د ذكر او د جنت او دوزخ نه وجه نه وى نو هيڅ باك نشته دې او كه د يو څه دنياوې عوارضو مرض وغيره د وجه نه وى نو بيا په دې اواز سره ژړل مفسد د صلوة دى، او د شافعيه په نزد باندې مطلقا كه د آخرت د ويرې نه وى يا د څه تكليف د وجه نه وى مفسد دې په دې شرط چه د ژړا په اواز كښې كم نه كم دوه حرفه پيدا شى، بشرط ان صدر منه حرفان، او دشعبى، نخعى او ثورى په نزد باندې هم بكاء او انين مفسد د صلوة دى. ائمه ثلاثه كوم چه د تفصيل قائل دى هغوى په دليل كښې دا فرمائى چه آه او بكاء دا هم ذكر دې لكه چه الله تعالى په دې سره د ابراهيم عليه السلام مدح فرمائيلې ده، ان ابراهيم لاواه حليم، په يو بل آيت كښې دى، خروا سجدا و بكيا، او هم داسې حديث الباب هم د دوى دليل دې.

باب كَرَاهِيَةِ الْوَسْوَاسَةِ وَحَدِيثِ النَّفْسِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د كراهيت د وسوسه كې او د ځان سره خبرو كولو كې

[٩٠٥] (٢) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يَعْنَى ابْنُ سَعْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ وُضُوْعَهُ، ثُمَّ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ لَا يَسْهُو فِيهِمَا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ".

ترجمه: د زيد الجهنى نه روايت دې بيشكه نبى ﷺ ويلي دي: چا چې اودس وكړو ښه ئې وكړو اودس، بيا ئې دوه ركعاته وكړل چې غفلت نه كوي په هغې كښې، وبه بخښلى شى ورته مخكنئ گناه.

تشرېح: قوله: ثم صلى ركعتين لا يسهو فيهما غفر له ما تقدم من ذنبه :

١: سنن الترمذي للشمائل ٤٤ (٣٠٥)، سنن النسائي السهو ١٨ (١٢١٥)، (تحفة الأشراف: ٥٣٤٧)، وقد أخرجه: مسند احمد (٢٦، ٢٥/٤) (صحيح)

٢: تهرده أبو داود، (تحفة الأشراف: ٣٧٦٢)، وقد أخرجه: مسند احمد (١١٧/٤) (حسن)

په بذل کښې ددې په شرح کښې داسې ليکي. اي لا يغفل عن الصلاة لاشتغاله باحاديث النفس والوساوس.

وساوس او خيالات په دوه قسمه وي، اختياري او اضطراري دغه شان ما يتعلق بالدنيا و ما يتعلق بالدين، ددې تفصيل په ابواب الوضوء کښې په باب صفة وضوء النبي ﷺ کښې، دلا يحدث فيهما نفسه په شرح کښې تير شوي دي، (الدر المنضود ۱: ۲۴۹).

[۹۰۶] (١) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ يَزِيدٍ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ، عَنْ جَبْرِ بْنِ نَفِيرٍ الْخَضْرَمِيِّ، عَنْ عَقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ الْجَهَنِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَا مِنْ أَحَدٍ يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ الْوُضُوءَ وَيُصَلِّي رُكْعَتَيْنِ يَقْبَلُ بِقَلْبِهِ وَوَجْهِهِ عَلَيْهِمَا إِلَّا وَجِبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ".

ترجمه: د عقيبۀ بن عامر الجهنی نه روایت دي، پيشکه رسول الله ﷺ ويلي دي: نشه هېڅ يو کس چي بناسته اودس وکړي، او وکړي دوه رکعاته چي مخامخ شي هغي په باطن او ظاهر سره، مگر واجبيږي د هغه لپاره جنت.

بَابُ الْفَتْحِ عَلَى الْإِمَامِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د فتح ورکولو کې امام ته

يعنى که امام ته په قرأت کښې د وړاندې لوستلو نه کوم مانع راپيښ شي نو مقتدي د ده لاره پرانستلي شي کوم ته چه زمونږ په محاوره کښې لقمه وائي.

[۹۰۷] (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِمَشْقِيُّ، قَالَا: أَخْبَرَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ يَحْيَى الْكَاهِلِيِّ، عَنْ الْمُسَوَّرِ بْنِ يَزِيدٍ الْأَسَدِيِّ الْمَالِكِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَحْيَى، وَرَبَّمَا قَالَ: شَهِدْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الصَّلَاةِ، فَتَرَكَ شَيْئًا لَمْ يَقْرَأْهُ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، تَرَكْتَ آيَةً كَذَا وَكَذَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "هَلَا أَذْكَرْتَنِيهَا". قَالَ سُلَيْمَانُ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ: كُنْتُ أَرَاهَا نُسِخَتْ. وَقَالَ سُلَيْمَانُ: قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ كَثِيرٍ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُسَوَّرُ بْنُ يَزِيدٍ الْأَسَدِيُّ الْمَالِكِيُّ.

ترجمه: د مسور بن يزيد الاسدي المالكي نه روایت دي، پيشکه رسول الله ﷺ ويلي دي يحيى کله به ئي وئيل زه حاضر شوم رسول الله ﷺ ته. قرأت ئي کولو په مانځه کښې نو څه شي ئي پريخودو ويي نه لوستلو، نو يو سړي ورته وويل اي د الله رسوله! فلاني ايت دي پريخوده، نو رسول الله ﷺ وويل: ولي نه وو چي ته ماته هغه راياد کړي وي. وئيلي دي سليمان په خپل حديث کښې: هغه وفرمائيل زما دا خيال وو چي هغه منسوخ شوي دي.

تشریح: قوله: فقال له رجل يا رسول الله تركت آية كذا وكذا فقال له رسول الله ﷺ هلا اذكرتها: د رجل نه مراد ابي بن كعب رضى الله عنه دي د حضور ﷺ نه په مانځه کښې ځني آياتونه سهوا پاتي شوي وو حضرت ابي رضى الله عنه د مونځ نه پس عرض اوکړو په دې باندې حضور ﷺ او فرمائيل چه تا په مانځه کښې هغه آياتونه ولي ياد نه کړل.

(١): صحيح مسلم بالطهارة ٦ (٢٣٤)، سنن النسائي بالطهارة ١١١ (١٥١)، (تحفة الأشراف: ٩٩١٤)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٤٧٤، ١٥١، ١٥٣)، سنن الدارمي بالطهارة ٤٣ (٧٤٣) (صحيح)

(٢): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ٦٧٦٦، ١١٢٨٠)، وقد أخرجه: مسند احمد (٧٤/٤) (حسن)

د ائمه جذاذب

د فتح على الامام په باره كښې په منهل كښې درې مذهب ليكلې دي:

- ١: د منصور بالله په نزد واجب ده،
- ٢: د فرقه زیدیه د امام زید بن علی په نزد مکروه ده،
- ٣: د جمهور او ادائمه الاربعة په نزد جائز بلکه عند الضرورة مستحب ده، بیا وړاندې په تفصیل کښې اختلاف دې چنانچه یو قول دا دې چه که امام د قرأت مفروض مقدار لوستلې وی نو بیا دې فتح على الامام نه کوی (یعنی فی الفرض) دغه شان د لقمې ورکولو حق په هغه صورت کښې دې کله چه امام د قرأت نه بند پاتې شی او که هغه بل آیت ته منتقل شی نو بیا دې لقمه نه ورکوی او که ورکړی نو د فاتح مونځ به فاسد شی او که امام لقمه واغستله نو د امام مونځ هم فاسد یږي، دا کلام په هغه لقمه کښې دې کوم چه د خپل امام دپاره وی او که یو مونځ کونکي د خپل امام نه علاوه بل چا لره لقمه ورکړی خواه که هغه سرې مصلی وی یا غیر مصلی نو په دې صورت کښې د حنفیه او مالکیه په نزد به مونځ فاسد شی او د حنابله په نزد مکروه (من المنهل)

قَالَ سُلَيْمَانُ فِي حَدِيثِهِ: قَالَ: «كُنْتُ أَرَاهَا تُسَخَّتُ»، وَقَالَ سُلَيْمَانُ: قَالَ: حَدَّثَنِي [ص: ٢٣٩] (يَحْيَى بْنُ كَثِيرٍ الْأَزْدِيُّ)، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُسَوَّرُ بْنُ يَزِيدَ الْأَسَدِيُّ الْمَالِكِيُّ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّمَشْقِيُّ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ شُعَيْبٍ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "صَلَّى صَلَاةً، فَقَرَأَ فِيهَا قُلُوبَ عَلَيْهِ، فَلَمَّا انْعَرَفَ قَالَ لِأُتَى: «أَصَلَّيْتَ مَعَنَا؟» قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: «فَمَا مَنَعَكَ»

ترجمه: او وئيلي دی سليمان: ماته حديث بيان کړې دې يحيى بن كثير الازدي، هغه وئيلي دي: مونږ ته حديث بيان کړې دې مسور بن يزيد الاسدي المالكي مونږ ته حديث بيان کړې دې يزيد بن محمد الدمشقي، مونږ ته حديث بيان کړې دې هشام بن اسماعيل، مونږ ته حديث بيان کړې دې محمد بن شعيب، مونږ ته خبر را کړی دی عبد الله بن العلاء بن زبير، د سالم بن عبد الله نه او هغه د عبد الله بن عمر نه، بيشکه نبی ﷺ وکړو یو مونځ، نو قرأت ئې وکړو په هغې کښې تلبیس ورباندې راغی، هرکله چې فارغ شو ویی وئیل ابي ته: ایا تا مونږ سره مونځ وکړو؟ هغه وویل آو، هغه وفرمائیل ته څه شی منع کړې (چه اودې نه وئیل).

باب النهی عَنِ التَّلْقِينِ

باب دې په بیان دهې کې د تلقین نه

د تلقین نه مراد هم هغه فتح على الامام ده دې ته اطعام الامام هم وئيلي شی لکه چه د حضرت على رضی الله عنه د هغه اثر نه معلوم یږي کوم چه وړاندې راروان دې.

[۹۰۸] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابُ بْنُ نَجْدَةَ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ يُونُسَ بْنِ أَبِي اسحاق، عَنْ أَبِي اسحاق، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَا عَلِيُّ، لَا تَفْتَحْ عَلَى الْإِمَامِ فِي الصَّلَاةِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: أَبُو اسحاق لم يسمه من الحارث إلا أربعة أحاديث ليس هذا منها.

ترجمہ: د علی رضی اللہ عنہ روایت دی ہفہ وئیلی دی، وویل رسول اللہ ﷺ ای علی! تہ فتحہ مہ ورکوه امام تہ پہ مانخہ کنبی. وئیلی دی ابوداؤد: ابو اسحاق د حارث نہ نہ دی اوریدلی مگر خلور احادیث، او دا د ہفہ نہ نہ دی.

تشریح: قوله: عن علی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ ﷺ یا علی لا تفتح علی الامام فی الصلوۃ: دا حدیث د وړاندینی حدیث خلاف دی پہ دی کنبی امام لره د لقمی ورکولو ممانعت دی څنگه چہ د زید بن علی مذهب دی او دا د ائمہ اربعہ خلاف دی. جواب دا دی څنگه چہ مصنف پہ خپله فرمائی چہ دا حدیث منقطع دی ددی دپارہ چہ دا حدیث ابو اسحاق د حارث نہ نہ دی اوریدلی، دویم جواب دا دی چہ پہ دی حدیث کنبی حارث اعور دی چا تہ چہ کذاب وئیلی شوې دی، قال ابن حبان کان غالباً فی التشیع، دغه شان دا حدیث د حضرت علی رضی اللہ عنہ د موقوف حدیث خلاف دی کوم چہ ابن ابی شیبہ روایت کړې دی، اذا استطعمک الامام فاطعمه، چہ کله تاسو نہ امام لقمہ طلب کړی نو هغه لره لقمہ ورکوی.

باب الْإِتِّفَاتِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د کتلوکې په مانخه کې

په مونځ کنبی د التفات دری صورتونه دی، ۱: بتحويل الوجه، ۲: بتحويل الصدر، ۳: بصرف العين، اول قسم مکروه دی، او دویم قسم مفسد صلوۃ دی د استقبال قبلي د فوت کیدو د وجه نہ، دحنفيه او شافعية دواړو په نزد باندې او قسم ثالث صرف خلاف اولی دی د خشوع دمنافی کیدو د وجه نہ.

[۹۰۹] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَالِيح، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْأَخْوَصِ يُحَدِّثُنَا فِي مَجْلِسِ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَبِّبِ، قَالَ: قَالَ أَبُو ذَرٍّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَزَالُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُقْبِلًا عَلَى الْعَبْدِ وَهُوَ فِي صَلَاتِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ، فَإِذَا التَفَتَ انْصَرَفَ عَنْهُ".

ترجمہ: ابو ذر رضی اللہ عنہ وئیلی دی: چې رسول اللہ ﷺ وئیلی دی: اللہ پاک هميشه بنده ته متوجی وی چې کله هغه په مانخه کنبی وی تر کومه ئې چې التفات نہ وی کړی، کله چې اوگوری بل طرف ته نو اللہ ترېنه خپله توجه واپړوي.

تشریح: قوله: لا يزال الله عزوجل مقبلا على المعبود... الخ:

يعني اللہ تعالی د بنده طرف ته کله چہ هغه مونځ کوی په رحمت سره متوجه کیږی تر څو پورې چہ بنده په مانخه کنبی اخوا دیخوا التفات او نه کړی او کله چہ التفات اوکړی نو اللہ تعالی خپله توجه د هغه د طرف ته لرې کړی.

(۱) تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۰۰۴۶)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۴۷/۱) (ضعيف)

(۲) سنن النسائي السهو ۱۰ (۱۱۹۶)، (تحفة الأشراف: ۱۱۹۹۸)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۷۲/۵)، سنن الدارمي للصلاة ۱۳۴ (۱۴۶۳) (حسن)

[۹۱۰] (۱) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ الْأَشْعَثِ يَعْنِي ابْنَ سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَعْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ التَّفَاتِ الرَّجُلِ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: "إِنَّمَا هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُهُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ الْعَبْدِ".

ترجمه: د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دې هغه وایي: ما تپوس وکړو د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه په باره د کتلو کښې په مانځه کې؟ هغه وفرمائیل: بیشکه دا تختول د شیطان دی چې تختوی هغې لره شیطان د مانځه د بنده نه.

تشریح: قوله: هو اختلاس يختلسه الشيطان من صلوة العبد.. الخ :

اختلاس یعنی پورته کول او د چا نه څه څیز په تیزی سره تختودل، دلته د خشوع اغستل مراد دی یعنی کوم سرې چه په مانځه کښې بل یو څیز ته التفات او کړی نو گویا داسې پوهه شه چه شیطان ددې سرې خشوع او تختوله.

بَابُ السُّجُودِ عَلَى الْأَنْفِ

باب دې په بیان د سجده کې په پوزه باندې

په دې باب کښې چه کوم حدیث مذکور دې هغه نزدې څو باب وړاندې تیر شوې دې نو ځکه وړاندې په کتاب کښې راځي.

قال ابو علي هذا الحديث لم يقرأ ابوداؤد في العرضة الرابعة، د ابو علي مصنف شاگرد صاحب النسخه فرمائی چه امام ابوداؤد کله خپل دا کتاب تلامذه ته په څلورم ځل باندې وړاندې کړو نو دا حدیث ئې او نه لوستلو بلکه ترك ئې کړو.

[۹۱۱] (۲) حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ الْفَضْلِ، حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنْ مَعْبَرٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخَدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "رَبَّى عَلَى جَبْهَتِهِ وَعَلَى أَرْبَعِينَ أَثَرًا مِنْ صَلَاةٍ صَلَّاهَا بِالنَّاسِ". قَالَ أَبُو عَلِيٍّ: هَذَا الْحَدِيثُ لَمْ يَرْقُرْهُ أَبُو دَاوُدَ فِي الْعَرْضَةِ الرَّابِعَةِ.

ترجمه: د ابو سعيد الخدری رضی اللہ عنہ نه روایت دې بیشکه د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په تندي باندې ولیدل شو، او د هغه په پوزه باندې اثر د خټې د وجې د هغه مونځ نه چې هغه کړی وو خلقو ته. وئیلی دی ابو علي: دا حدیث ابوداؤد نه دی لوستلی په څلورمه پیشی کښې.

بَابُ النَّظَرِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د کتلو کې په مانځه کې

الفرق بين الترجعتين

په دې ترجمه الباب او په تیر شوی باب کښې فرق په بذل کښې خو حضرت دا لیکلې دې چه د التفات نه مراد، نظر بگوشه چشم، د سترگو په گوټ کښې کتل او نظر عام دې، زه وایم یا دی دا اووئیلی شی چه د التفات متبادر معنی نسی او گس طرف ته کتل دی، نظر الی

۱: صحيح البخاري للأذان ۹۳ (۷۵۱)، وبدء الخلق ۱۱ (۳۲۹۱)، سنن النسائي بالسهو ۱۰ (۱۱۹۷)، (تحفة الأشراف:

۱۷۶۶۱)، وقد أخرجه: سنن الترمذي للصلاة ۶۱ (۵۹۰)، مسند احمد (۷/۱۰۶) (صحيح)

۲: انظر حديث رقم: ۸۹۴ (تحفة الأشراف: ۴۴۱۹) (صحيح)

اليمين و اليسار، او په دې دويمه ترجمه كښې د نظر نه مراد نظر الى الفوق دې په قريني د حديث الباب سره.

[۹۱۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، رَوَى عَنْهُ عُمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ وَهَذَا حَدِيثُهُ، وَهُوَ أَكْمَرُ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ طَرَفَةَ الطَّائِي، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، قَالَ عُمَانُ، قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْجِدَ فَرَأَى فِيهِ نَاسًا يَصْلُونَ رَافِعِي أَيْدِيَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ، ثُمَّ اتَّفَقَا، فَقَالَ: "لَيَنْتَهِيَنَّ رَجَالٌ يَشْخُصُونَ أَبْصَارَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ". قَالَ مُسَدَّدٌ فِي الصَّلَاةِ: "أَوَلَا تَرْجِعُ إِلَيْهِمْ أَبْصَارَهُمْ".

ترجمه: د جابر بن سمرة رضي الله عنه نه روایت دي. عثمان و ثیلی دی. هغه وایي: داخل شو رسول الله صلی الله علیه و آله مسجد ته، په هغې کښې ئې خلق ولیدل چې مونځ ئې کولو لاسونه ئې اسمان ته اوچت کړي وو، بیا دواړه متفق شوي دي: خامخا منع دې شی سړی چې نیغې کړی ئې دی سترگې خپلې اسمان ته. و ثیلی دی مسدد په مانځه کښې. او یا به واپس نه شی دوی ته نظرونه د دوی.

تشریح: قوله: قال عثمان قال دخل رسول الله صلی الله علیه و آله المسجد فرأى فيه ناسا يصلون رافعي ايديهم الى السماء ثم اتفقا: په دې حديث کښې د مصنف دوه استاذان دی مسدد او عثمان، لينتهين، نه تر آخره پورې الفاظ د دواړو استاذانو مشترك دي او د حديث د شروع حصه صرف د عثمان د روايت الفاظ دي او په شروع کښې مسدد څه و ثيلي دي، و ثيلي دي او که نه دی و ثيلي، دا دلته نه دی مذکور.

د حديث په مضمون كښې د عدم ربط قوي اشكال او هغې جواب

د حديث مضمون دا دي چه يو ځل حضور صلی الله علیه و آله جومات ته داخل شو دوي ځنی خلق اوليدل چه هغوی د مانځه په حالت کښې رفع يدين الى السماء کونکې وو نو په دې باندې حضور صلی الله علیه و آله او فرمائيل، يا خو دې منع شی هغه خلق څوک چه خپل مخونه اسمان طرف ته پورته کوي گيڼي د دوي نظرونه به واپس دوي ته رانه شی يعنی سلب به کړي شی (۱).

(اشكال) دلته دا اشكال دي چه ددې حديث په دواړو جملو يعنی شرط او جزاء کښې مناسبت او مطابقت څه دي ځکه چه د صحابه کرام رضی الله عنهم چه کوم فعل مذکور دي هغه رفع ايدي الى السماء دي او حضور صلی الله علیه و آله وعيد فرمائی په رفع بصر الى السماء باندې نو دي سره ددې څه جوړ دي؟

د دې دوه جوابونه کيدې شی:

(اول جواب) اول خو دا چه په دې حديث کښې يو راوی نه اختصار او شو اختصار مغل. او هغه دا چه غالباً په روايت کښې به داسې وو، فراي فيه ناسا يصلون رافعي ايديهم و

(۱) صحيح مسلم / الصلاة ۲۶ (۴۳۰)، سنن النسائي / السهو ۵ (۱۱۸۵)، (تحفة الأشراف: ۲۱۲۸)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۶۸ (۱۰۴۵)، مسند احمد (۱۰۸/۵) (صحيح)

(۲) او بعضې شراحو ددې حديث مطلب دا بيان کړې دي چه مونځ د مؤمن معراج او د الله تعالی د تجلی محل دي په مونځگذار باندې په مانځه کښې د اسمان د طرف نه د انوارو نزول کيږي نو په داسې حالت کښې پورته طرف ته کتلو سره نظر ته د نقصان رسيدلو او د نظر د خرابيدلو ويره ده لکه څنگه چه نمر طرف ته کتل مضر دی.

ابصارهم الى السماء، لکه چه د دینه په وړاندې روایت کښې راروان دی، راوی اختصار او کړو او صرف یو جزء نې ذکر کړو او د حضور ﷺ د طرف نه وعید په دې دویم جزء باندې دې کوم چه ده حذف کړې دې،

(دویم جواب) او یا به دا اوونیلې شی چه دلته خلط بین الحدیشین شوې دې روای یوه حصه ددې حدیث اغستی ده او دویم حصه نې د بل حدیث نه اغستی ده.

(په مونځ کښې آسمان ته د نظر اوچتولو حکم)

د دینه پس دا ایزده کول پکار دی چه د مانځه په حالت کښې پورته کتل د جمهورو علما په نزد مکروه دی حرام نه دی گو وعید په دې باره کښې شدید دې او ابن حزم ظاهري په دې کښې مبالغه کړې ده هغه وائی چه داسې کولو سره مونځ فاسدیری.

[۹۱۳] (١) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، أَنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ حَدَّثَهُمْ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَرْفَعُونَ أَبْصَارَهُمْ فِي صَلَاتِهِمْ" فَاشْتَدَّ قَوْلُهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: "لَيَنْتَهَيْنَ عَنْ ذَلِكَ أَوْ لَيُخَطَفَنَّ أَبْصَارُهُمْ".

ترجمه: د قتاده نه روایت دې بیشکه انس بن مالک دوی ته حدیث بیان کړې دې. هغه وئیلې دی چې رسول الله ﷺ ویلی دي څه حال دی د داسې قومونو چې اوچتوی سترګې خپلې په مونځ خپل کښې نو سخته شوه وینا د هغه په دی کښې ویی وئیل: خامخا منع دې شی دوی د دغې نه او یا به وتختول شی نظرونه د دوی.

تشریح: قوله: لَيَنْتَهَيْنَ عَنْ ذَلِكَ أَوْ لَيُخَطَفَنَّ أَبْصَارُهُمْ :

دا دواړه دمضارع مجهول بانون تاکید ثقیله صیغې دی یعنی یا خو دی بالضرور بچ شی ددې حرکت نه گینی نظرونه به نې واغستلې شی.

[۹۱۴] (٢) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي خَمِصَةٍ هَذِهِ أَعْلَامُ، فَقَالَ: "شَغَلْتَنِي أَعْلَامُ هَذِهِ إِذْ هَبُّوا بِهَا إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَأَتُونِي".

ترجمه: د عائشې رضی الله عنها نه روایت دې، هغې ویلی دي: مونځ وکړو رسول الله ﷺ په یو خادر کښې چې هغې نقشي وي، هغه وفرمائیل: زه ددې نقشو مشغوله کړم، دا وېسئ ابو جهم ته، او راوړئ خادر د هغه انبجاني.

تشریح: قوله: فَقَالَ شَغَلْتَنِي أَعْلَامُ هَذِهِ إِذْ هَبُّوا بِهَا إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَأَتُونِي :

ابو جهم یو صحابی دی د چا نوم بعضې وائی چه عبید دې یا عامر بن حذیفه، هغوی د حضور ﷺ په خدمت کښې یو گلدار خادر هدیہ کړې وو حضور ﷺ هغه غوستلو او مونځ

١: صحيح البخاري/الأذان ٩٢ (٧٥٠)، سنن النسائي/السهو ٩ (١١٩٤)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ٦٨ (١٠٤٤)، (تحفة الأشراف: ١١٧١٣)، وقد أخرجه: مسند احمد (١٠٩٧٣، ١١٢، ١١٥، ١١٦، ١٤٠، ٢٥٨)، سنن الترمذي/للصلاة ٦٧ (١٣٣٩) (صحيح)

٢: صحيح البخاري/للصلاة ١٤ (٣٧٣)، والأذان ٩٣ (٧٥٢)، واللباس ١٩ (٥٨١٧)، صحيح مسلم/المساجد ١٥ (٥٥٦)، سنن النسائي/القبلة ٢٠ (٧٧٢)، سنن ابن ماجه/اللباس ١ (٣٥٥٠)، (تحفة الأشراف: ١٦٣٤)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/للصلاة ١٨ (٦٧)، مسند احمد (٦٧/٦، ٣٧/٦، ٤٦، ١٧٧، ١٩٩، ٢٠٨)، ويأتي هذا الحديث في لباس (٤٠٥٣) (صحيح)

نې او کړو او چه د مونځ نه فارغ شو نو سمدستی نې کوز کړو او ونې فرمائیل چه ددې گل کاري زه خپل خان طرف ته مشغول کړم او ونې فرمائیل دا ابوجهم نه یوسنی او د هغه نه انبجانيه یعنی ساده خادر راوړئ دویم خادر حضور ﷺ دې دپاره راوغړغړې و چه د هدیه کونکي زړه مات نه شی.

انبجانيه کښې همزه باندې فتحه او کسره دواړه جائز دي انبجان یو موضع دې دا هغې طرف ته نسبت دې، امام بخاری رحمه الله هم دې حدیث لره په باب الالتفات فی الصلوة کښې ذکر کړې دې.

یو اشکال او جواب

دلته دا سوال کیږي چه ډیر واقعات د صحابه کرامو او اولیاء د سیرت په کتابونو کښې داسې ملاویږي چه دوی ته د مانځه په حالت کښې داسې مشغولتیا شوې وه چه د بل کوم څیز طرف ته نې قطعاً التفات نه کیدو تردې چه د هغوی د بدن نه نښې او خکلې شوې دې او هغوی ته ددې احساس نه دې شوې نو د حضور ﷺ په مانځه کښې دا اعلام خمیسه څرنگه مؤثر شو.

ددې جواب دا دې چه دا اشکال بظاهر د ابوداؤد دروایت په الفاظو باندې کیدې شی ځکه چه په دې کښې شغلتنی مذکور دې، په نورو کتابونو د حدیث کښې الفاظ په بل شان سره دي په هغې باندې دا اشکال نه واقع کیږي چنانچه د بخاری الفاظ دي. احواف ان تفتی، د ډېنه معلومه شوه چه حضور ﷺ لره دې اعلام نه وو مشغول کړې بلکه حضور ﷺ سرف ددې ویره محسوس کړې وه، دغه شان د مؤطا امام مالک لفظ دې، فکاد یفتی،

او یو جواب زما په پوهه کښې دا راځي چه ددې حدیث د تاویل څه حاجت نشته دې بلکه حدیث په خپل ظاهر باندې دې او ددې منشاء نقص نه دې بلکه کمال دې هغه دا چه د حضور ﷺ باطن او قلب انور د اغیارو او د غیر حق نه دومره پاک صفا او شفاف وو چه په هغې کښې معمولی نه معمولی تغیر هم محسوس کیدو لکه چه یو کاغز ډیر صفا او سپین وي نو په هغې باندې لږ څیرې هم محسوس کیږي په خلاف د رنگدار کاغذ نه چه په هغې باندې د معمولی نښې معلومات هم نه کیږي، زه په دې باندې ډیر زیات خوشحاله شوم چه روستو ما ته دا مضمون د علامه سندھی (۱) په کلام د نسائی په حاشیه کښې هم ملاؤ شو او هغوی هم دغه شان خبره ددې حدیث په ضمن کښې لیکلې ده، په کوم کښې چه دا دی چه یو خل حضور ﷺ د صبا په مانځه کښې سورة روم لوستلو او حضور ﷺ په تلاوت کولو کولو کښې بنديدلو نو چه حضور ﷺ د مانځه نه فارغ شو نو ونې فرمائیل، مابل اقوام یصلون معنا لا یحسنون الطهور فانما یلبس علینا القرآن اولئک، (۲)

(۱) حیث کتب قوله شغلتنی اعام هذه، هذا مبني علی ان القلب قد بلغ من الصفا من الاغيار الغاية حتی يظهر فيه ادنی شی يظهر لك ذلك اذا نظرت الي ثوب بلغ في البياض الغاية.. الخ.

(۲) یعنی کوم خلق چه په ښه طریقي سره اودس نه کوی او راځي د داسې خلقو د وجه نه زمونږ په مونځونو کښې خلل واقع کیږي.

[۹۱۵] (۱) حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَعْنِي ابْنَ أَبِي الزِّنَادِ، قَالَ: سَمِعْتُ هِشَامًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ بِهَذَا الْخَبَرِ، قَالَ: وَأَخَذَ كُرْدِيًا كَانَ لِأَبِي جَهْمٍ، فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الْخَبِيصَةُ كَأَنَّكَ خَيْرٌ مِنَ الْكُرْدِيِّ.

ترجمه: د ابن ابی الزناد نه روایت دي هغه وئیلی دي: ما اوریدلی دی د هشام نه هغه حدیث بیان کړې دي د خپل پلار نه، او هغه د عائشې نه، په دې خبر سره، هغه وویل: او وایی خستلو کړدي خادر چې د ابو جهم وو، هغه ته وویل شول: آی د الله رسوله! هغه کپړه غوره وه ددې کړدي خادر نه.

بَابُ الرُّخْصَةِ فِي ذَلِكَ

باب دې په بیان درخصت په دې کې

یعنی د نظر فی الصلاة اجازت او گنجائش،

[۹۱۶] (۲) حَدَّثَنَا الزَّيْدُ بْنُ نَافِعٍ، حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ يَعْنِي ابْنَ سَلَامٍ، عَنْ زَيْدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَلَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي السَّلُولِيُّ هُوَ أَبُو كَبْشَةَ، عَنْ سَهْلِ بْنِ الْحَنْظَلِيَّةِ، قَالَ: ثَوَّبَ بِالصَّلَاةِ، يَعْنِي صَلَاةَ الصُّبْحِ، فَعَمَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي وَهُوَ يَلْتَفِتُ إِلَى الشَّعْبِ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَكَانَ أَرْسَلَ قَارِئًا إِلَى الشَّعْبِ مِنَ اللَّيْلِ يَخْرُسُ.

ترجمه: د زید نه روایت دي، بیشکه هغه اوریدلی دی د سلام نه، هغه وئیلی دي: ماته حدیث بیان کړې دي سلولی چې هغه ابو کبشه دی د سهل بن حنظله نه، هغه وئیلی دي: تشویب وکړی شو د مانځه لپاره. یعنی د سحر مانځه له. شروع شو رسول الله ﷺ چې مونځ ئې کولو او هغه کتل درې ته. وئیلی دی ابوداود: او ورو رسول الله ﷺ چې لېږلی ئې وو یو سور درې ته د شپې نه چې څوکیداری کوله.

تشریح: قوله: عن سهل بن الحنظلية قال ثوب بالصلاة يعني صلاة الصبح فجعل رسول الله ﷺ يصلي وهو يلتفت الى الشعب -

د حديث مضمون

د یو ځل خبره ده چه د صبا د مانځه دپاره اقامت وئیلی کیدو بلکه حضور ﷺ مونځ هم شروع کړې وو د دی باوجود هم حضور ﷺ مخامخ غر طرف ته بیا بیا کتل، امام ابوداود په خپله ددې حدیث په شرح کښې وړاندې فرماني چه حضور ﷺ په یو سفر کښې څوک اس باندي سور یو غر طرف ته لېږلې وو د شپې د قافلې د څوکیداری او پهره ورکولو دپاره، دا روایت به مفصلا په کتاب الجهاد باب فضل الحرس په ذیل کښې راشی.

حضور ﷺ په سفر کښې د هغه منزل نه کوم ځانې کښې چه قافله ایساره وه د شپې څوکیداری کونکې یو صحابی د چا نوم چه انس بن مرثد الغنوی دي، مخامخ غر باندي د شپې تیرولو دپاره لېږلې وو په صبا کیدو باندي حضور ﷺ د هغه د واپسې په انتظار وو حضور ﷺ د صحابه کرامو نه به هم پوښتنه کوله او په خپله به ئې هم بیا بیا هغه غر طرف

(۱): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۴۰۳، ۱۷۰۲۳)، وياضي هذا الحديث في اللباس (۴۰۵۲)، (حسن)

(۲): تفرد به ابو داود، (تحفة الأشراف: ۱۶۵۱) (صحيح)

ته نظر پورته کولو او کتل به ئې تر دې چه په مانځه کښې هم دوي يو ځل نيم هغه طرف ته او کتل، نو ځکه مصنف په دې حديث باندې باب الرخصة في ذلك قائم کړو چه ديني مصلحت او د خپل مسلمان ورور په خيال او فکر کښې که په مانځه کښې هم د التفات نوبت راشي نو څه باک نشته دې بلکه عين مصلحت دې.

په اصل کښې حضور ﷺ خو ددې جهادونو په سفر کښې صحابه کرامو سره د سپه سالار او کمانډر په حيثيت سره وو اوس د فوج په مصالحو باندې نظر او د هغوی خيال او فکر د کمانډر د فرائضي منصبی نه دی، دغه شان د دېنه دا هم معلومه شوه چه دا کمال دې چه د کوم وخت او محل کوم مقتضى او حق دې هغه ادا کړې شى نه دا چه سرې هر وخت بس په خپله بزرگۍ کښې مشغول وي.

باب الْعَمَلِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بيان د کار کي په مانځه کي

يعنى کوم عمل چه د اعمالو د مانځه د جنس نه نه وي، ظاهره ده چه هغه په مانځه کښې جائز کيدل نه دی پکار، اوس دا چه په دې کښې څه گنجائش شته او که نه نو ددې ضابطه فقهاؤ دا ليکلي ده که هغه عمل قليل دې نو جائز دې او کثير دې نو جائز نه دې او مفسد د مانځه دې.

په عمل قليل او کثير کښې فرق

اوس دا چه د قلت او کثرت معيار څه دې په يو قول کښې دا دې چه په کوم کار کښې د دواړو لاسونو د استعمال ضرورت پيښ شى هغه کثير دې او کوم چه په يو لاس سره کيدې شى هغه ته قليل دې دپاره وئيلې شوې دې که په مانځه کښې يو سرې په خپل قميص کښې غوټه اولگوى نو دا کار چونکه په دواړو لاسونو سره د کولو دې نو ځکه مونځ به فاسد شى او که غوټه پرانيځي نو فاسد به نه وي، او دويم قول دا دې چه کوم عمل داسې وي چه د هغې کونکي طرف ته او کتلې شى او ددې خبرې يقين اوشى چه دا سرې په مانځه کښې نه دې نو هغه کثير دې او کوم چه داسې نه وي هغه قليل دې او هم دا قول اصح دې، دغه شان ددې مسئلې په تفريع کښې ليکلي دي که کومه نسخه په مانځه کښې خپل بچي پورته کړي او پنى ورله ورکړي نو مونځ به فاسد شى د عمل کثير د وجه نه او که صرف په غير کښې ئې پورته کړي نو فاسد به نه وي.

[۹۱۷] (حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أَمَامَةً بَيْنَ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا، وَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا".

ترجمه: د ابو قتاده نه روايت دې بيشکه رسول الله ﷺ وو چې مونځ ئې کولو او هغه

۱: صحيح البخاري/الصلاة ۱۰۶ (۵۱۶)، والأدب ۱۸ (۵۹۹۶)، صحيح مسلم/المساجد ۹ (۵۴۳)، سنن النسائي/المساجد ۱۹ (۷۱۲)، والإمامة ۳۷ (۸۲۸)، والسهو ۱۳ (۱۲۰۵)، (تحفة الأشراف: ۱۲۱۲۴)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/يقصر الصلاة ۲۴ (۸۱)، مسند احمد (۲۹۵/۵، ۲۹۶، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۱۰، ۳۱۱)، سنن الدارمي/الصلاة ۹۳ (۱۳۹۳) (صحيح)

باروونکي وو د امامه چې لور د زینب وه چې هغه لور د رسول الله ﷺ ده، چې کله به ئې سجده وکړه نو کینوله به ئې، او چې کله به اوچت شو نو وابه ئې خسته. تشریح: قوله: خرج علينا رسول الله ﷺ يحمل أمامة بنت أبي العاص بن الربيع .. :

د حديث شرح

دا یو مشهور حدیث دی کوم چه په صحیحینو او سنن ټولو کښې مذکور دي هغه دا چه د حضور ﷺ د ټولو نه لویه لور حضرت زینب رضی الله عنها د چا خاوند ابوالعاص بن الربیع دي د دوی وره لور د چا نوم چه امامه وو هغه به بعض اوقات حضور ﷺ په خپلو اوږو باندې کینوله او مونځ به ئې کولو کله به چه رکوع او سجدي ته تلو نو هغه به ئې کوزه کړه او کله به چه اودریدلو نو بیا به ئې پورته کوله ددې ماشومې د مور یعنی حضرت زینب رضی الله عنها وفات د حضور ﷺ په ژوند په اتمه هجری کښې شوې وو غالباً دا په غیر کښې د اغستلو قصه د هغه وخت ده چه حضور ﷺ به ددې ماشومې د دلداري او ساتني په طور باندې داسې کول، یا د بیان د جواز دپاره چه خلقو ته دا مسئله معلومه شی چه دا مفسد د صلوته ده.

[۹۱۸] (حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ يَعْنَى، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرْقِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا قَتَادَةَ، يَقُولُ: بَيْنَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ جُلُوسٌ خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْمِلُ أَمَامَةً بِنْتُ أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ وَأَمَّا زَيْنَبُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ صَبِيَّةٌ يَحْمِلُهَا عَلَى عَاتِقِهِ، "فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ عَلَى عَاتِقِهِ يَضَعُهَا إِذَا رَكَعَ، وَيُعِيدُهَا إِذَا قَامَ حَتَّى قَضَى صَلَاتَهُ يَفْعَلُ ذَلِكَ بِهَا".

د عمرو بن سليم الزرقی نه روایت دي، بیشکه هغه اوریدلی دی د ابو قتاده نه، هغه به وئیل: مونږ په مسجد کښې ناست وو، راووتلو مونږ ته رسول الله ﷺ چې اوچته کړی ئې وه امامه لور د ابو العاص بن الربیع، او مور د هغه زینب وه لور د رسول الله ﷺ وه، او هغه ماشومه وه چې هغه ئې بار کړی وه په خپل خټ باندې، نو مونځ وکړو رسول الله ﷺ او هغه د هغه په خټ باندې وه، کینوله به ئې چې کله به ئې رکوع کوله، او واپس به ئې اوچتوله چې کله به اوچت شو، تردې چې مونځ ئې پوره کړو او داسې ئې کول د هغې سره.

حمل الصبي في الصلوة

اوس دا چه فقهاء په دي کښې خه فرماني نو د جمهورو علماؤ او ائمه ثلاثه په نزد باندې خو داسې ده چه ضرورت داسې کولې شی مفسد د صلوته نه دي خو مالکيه علماء په دي کښې ډیر متردد دی خکه چه هغوی دا عمل کثیر گنری بیا د هغوی نه په دي کښې مختلف توجیهات منقول دي، یوه توجیه خو دا شوې ده چه دا د نفل مونځ قصه ده خو ځنی نورو علماؤ ددې تردید کړې دي خکه چه د مسلم په یو روایت کښې ددې تصریح ده چه په دغه وخت کښې حضور ﷺ امامت فرمائیلو نو ظاهره ده چه فرض مونځ به وی په نفل مونځ کښې د حضور ﷺ امامت معهود نه دي، او یو توجیه دا کړې شوې ده چه دوی ضرورت د

مجبوري په درجه کښې داسې کړې دي په دغه وخت کښې ددې ماشومې څوک خيال ساتلو واله نه وو، او يو توجيه د امام مالک رحمته الله عليه نه دا منقول ده چه دا حديث منسوخ دې د، تحریم العمل فی الصلوة نه وړاندې قصه ده.

امام نووي رحمته الله عليه دا ټول توجيها ت باطل گرزولي دي هغه فرمائي چه حديث ددې په جواز کښې صريح او صحيح دې او دا د قواعد شرعيه نه خلاف هم نه دې ځکه چه انسان پاک دي او کوم نجاست چه د ده په گيله کښې دننه دې هغه په خپل معدن کښې د کيدو د وجه نه معفو عنه دې هغه فرمائي چه ددې حديث نه دا هم معلومه شوه چه د ماشومانو جامې او د دوي بدنونه ټول په طهارت باندې محمول دي ترهغه وخته پورې چه ددې نجاست ثابت نه شي، وفي الدر المختار حمل الصبي فی الصلوة مکروه، او هغوی ددې حديث دا جواب ورکړې دې چه دا منسوخ دې، د ان فی الصلوة لشغلا، حديث په بناء باندې، صاحب بدائع دې حديث لره په عذر او حاجت باندې محمول کړې دې چه د مجبوري په حالت کښې داسې کولي شي.

د امامه په باره کښې ليکلې شوې دي چه حضرت فاطمه رضي الله عنها چه د دی توره د هغې د وصيت مطابق د هغې د وفات نه پس حضرت علي رضي الله عنه د امامه رضي الله عنها سره واده کړې وو خو د دينه د حضرت علي رضي الله عنه څه اولاد نشته.

تنبيه: د حضور ﷺ بيا بيا د امامه په مانځه کښې په غيږ کښې اغستلو او بيا کوزولو کښې چه کوم عمل کثير موندلو اشکال کيږي د هغې جواب زمونږ مشائخ دا ورکوي چه په اصل کښې امامه د حضور ﷺ سره ډير عادت وه حضور ﷺ به چه معمولی اشاره او فرماييله نو هغه به فوراً غيږ نه کوزيدله او هم دغه شان بيا به روستو په معمولی اشارې باندې غيږ ته ختله.

[۹۱۹] (١) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ، حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ مَحْمُودَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرْقِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيَّ، يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "يُصَلِّي لِلنَّاسِ، وَأَمَامَهُ بِنْتُ أَبِي الْعَاصِ عَلَى عُنُقِهِ، فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَلَمْ يَسْمَعْ مَحْمُودَةَ مِنْ أَبِيهِ إِلَّا حَدِيثًا وَاحِدًا.

ترجمه: د عمرو بن سليم الزرقی نه روایت دې هغه وئیلی دي: ما اوریدلی دی د ابو قتاده الانصاری نه هغه وئیل: ما ولیدلو رسول الله ﷺ چي مونږ ټي کولو خلقو ته او امامه لور د ابو العاص د هغه په خټ وه، چي کله به ټي سجده وکړه نو کینوله به يې وئیلی دی ابوداود: نه دی اوریدلی مخرمه د خپل پلار نه مگر يو حديث

[۹۲۰] (٢) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ خَلْفٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرْقِيِّ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ نَنْتَظِرُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلصَّلَاةِ فِي الظُّهْرِ أَوِ الْعَصْرِ وَقَدْ دَعَا بِلَالٍ لِلصَّلَاةِ إِذْ خَرَجَ إِلَيْنَا وَأَمَامَهُ بِنْتُ أَبِي الْعَاصِ بِنْتُ ابْنَتِهِ عَلَى عُنُقِهِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مُصَلَاةٍ وَقَفْنَا خَلْفَهُ وَهِيَ فِي مَكَانِهَا

(١): انظر ما قبله، (تحفة الأشراف: ١٢١٢٤) (صحيح)

(٢): تفرد أبو داود بهذا السياق، وانظر أصله في رقم (٩١٨)، (تحفة الأشراف: ١٢١٢٤) (ضعيف)

الَّذِي هِيَ فِيهِ، قَالَ: فَكَبَّرَ، فَكَبَّرْنَا، قَالَ: حَتَّى إِذَا أَرَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْكَعَهُ أَخَذَهَا فَوَضَعَهَا، ثُمَّ رَكَعَ وَسَجَدَ حَتَّى إِذَا فَرَغَ مِنْ سَجُودِهِ، ثُمَّ قَامَ أَخَذَهَا فَرَدَّهَا فِي مَكَانِهَا، فَمَا زَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ بِهَا ذَلِكَ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ حَتَّى فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

ترجمه: د ابو قتاده نه روایت دي، چې صاحب د رسول الله ﷺ دی هغه وئیلی دي: مونږ د رسول الله ﷺ انتظار کولو د ماسپڅین د مانځه دپاره، او یا د مازیگر دپاره، او بلال ورته د مانځه دعوت ورکړی وو، کله چې راووتلو مونږ ته امامه لور د ابو العاص لور د هغه د هغه په خټ وه، ودریدلو رسول الله ﷺ خپل مانځه ځانې کښې او مونږ د هغه نه وروسته ودریدلو، او هغه په خپل هغه ځانې باندې وه چې هغه پکې وه. هغه وایی: چې تکبیر وویل نو مونږ هم تکبیر وویل. هغه وایی: تردې چې رسول الله ﷺ اراده وکړه چې رکوع وکړي، هغه ئې واخسته او کینوله، بیا رکوع او سجده وکړه، تردې چې د سجدې نه فارغ شو، بیا پاڅیدلو هغه ئې راوخته او خپل ځانې ته ئې واپس کړه، همیشه و رسول الله ﷺ چې دغسې ئې کول د هغې سره په هر رکعت کښې تردې چې فارغ شو د خپل مونځ نه.

[۹۲۱] (۱) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ أَبِرَاهِيمَ، حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ ضَمْصَمِ بْنِ جُوَيْشٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "اَقْتُلُوا الْأَسْوَدِينَ فِي الصَّلَاةِ: الْحَيَّةَ وَالْعَقْرَبَ."

ترجمه: د ابو هريره رضی الله عنه نه روایت دي هغه وئیلی دي، فرمائلې دي رسول الله ﷺ: دوه تور ووزئ په مانځه کښې: مار، او لړم.

تشریح: قوله: اقتلوا الاسودين في الصلوة..:

اسودين يعنى مار او لړم او هم داسې بل موډى ځناور لره په مانځه کښې په يو کړت وهلو يا په دوو ځلو وهلو سره جائز دی مفسد د مانځه نه دی او نه مکروه دی ځکه چه شارع عليه السلام ددې اجازت ورکوي بلکه د حضور ﷺ نه په دې باندې عملا هم دا ثابت دی، يو ځل کله چه حضور ﷺ مونځ کولو يو لړم دوى لره او چيچل نو حضور ﷺ هغه په خپلې پښې سره مړ کړو او د مانځه نه فارغيدو نه پس ئې او فرمائيل، لعن الله العقرب لا تبالى نبيا ولا غيره.

مذاهب ائمه

اوس که په دې وژلو کښې عمل کثير او موندلې شو نو په دې صورت کښې د حنفيه شافعيه په نزد باندې به مونځ فاسد شی او په منهل کښې ليکلې دی چه د حنابله د ظاهر کلام نه دا معلوميری چه د دوى په نزد باندې عمل قليل او کثير کښې فرق نشته دې بلکه مطلقا جائز دي، هم داسې په احنافو کښې د صاحب مبسوط علامه سرخسې رحمه الله هم دا رائي ده، او دريم مذهب په دې کښې د ابراهيم نخعی وغيره دې د دوى په نزد باندې د اسودينو وژل په مانځه کښې مکروه دی.

۱: سنن الترمذي/الصلوة ۱۷۰ (۳۹۰)، سنن النسائي/السهو ۱۲ (۱۲۰۳)، سنن ابن ماجه/إقامة الصلاة ۱۴۶ (۱۲۴۵)، (تحفة الأشراف: ۱۳۵۱۳)، وقد أخرجه: مسند احمد (۲/۲۳۳، ۲۵۵، ۲۷۳، ۲۷۵، ۲۸۴، ۴۹۰)، سنن الدارمي/الصلوة ۱۷۸ (۱۵۱۵) (صحيح)

[۹۲۲] (۱) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، وَمُسَدَّدٌ، وَهَذَا لَفْظُهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ يَغْنَى ابْنُ الْمُفَضَّلِ، حَدَّثَنَا بَرْدٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ أَحْمَدُ: يُصَلِّي وَالْبَابُ عَلَيْهِ مَغْلَقٌ لِحَيْثُ فَاسْتَفْتَحْتُ، قَالَ أَحْمَدُ: فَمَشَى، فَفَتَحَ لِي، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى مُصَلَّاهُ". وَذَكَرَ أَنَّ الْبَابَ كَانَ فِي الْقِبْلَةِ.

ترجمه: د عائشې رضی اللہ عنہا نه روایت دي هغې ویلي دي: وو رسول الله ﷺ. وئیلی دی احمد. مونځ ئې کولو او دروازه ورپسې بنده وه، زه راغلم طلب د کولاولو مې وکړو. وئیلی دی احمد. لارلو او ماته ئې کولاو کړه، بیا خپل د مانځه ځانې ته راواپس شو، او هغه ذکر کړی دی چې دروازه د قبلې په طرف کښې وه.

تشریح: قوله: قوله - کان رسول الله ﷺ یصلی والباب علیه مغلق ففتحت: حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه د یو ځل واقع ده چه حضور ﷺ په حجره شریفه کښې مونځ کولو او د حجرې شریفې دروازه دغه وخت د دننه نه بند وه نو په داسې وخت کښې چه حضور ﷺ په مانځه کښې مشغول وو زه د بهر طرف نه راغلم او ما استفتاح یعنی دروازه پرانستلو دپاره اوتکوله نو حضور ﷺ یو دوه قدمه واغستل او دروازه ئې پرانستله او بیا د خپل مونځ کولو ځانې ته راغلو، فقهاؤ لیکلې دی چه یو دوه قدمه عمل کثیر نه دي خو پرله پسې اقدام یعنی په یو رکن کښې مسلسل درې قدمونه تلل دا عمل کثیر او مفسد د صلوٰه دي صرف یو قدم دوه وړاندې تللو سره مونځ نه فاسدیری.

یو قوي اشكال او د هغې تشریح

تر دې ځانې پورې خو په حدیث کښې څه خبره د اشکال قایله نه ده وړاندې یوه جمله راځي، و ذکر ان الباب کان فی القبلة، یعنی عروه دا هم نقل کړې دی چه د حجرې شریفې دروازه د قبلې په جانب وه په دې جمله باندې غټ اشکال کیږي د اشکال توضیح دا دي چه د اهل مدینه قبله د جنوب په جانب ده ځکه چه مدینه د مکې نه د شمال په جانب ده او د حضرت عائشه رضی الله عنها حجره د کومې چه په حدیث کښې ذکر دي هغه د جومات سره بالکل متصل د جومات گس طرف د مشرق په جانب کښې واقع ده او د حجرې دروازه د جومات په طرف باندې مغرب طرف کښې واقع ده د حجرې شریفې دپاره د غربی دروازې کیدل مشهور او معروف دی او یو قول دا هم دي چه په دې کښې یو دروازه بله هم وه د شمال په جانب باندې کوم طرف ته چه ملک شام دي نو ځکه دي ته باب شامی هم وائی نو گویا دروازې دوه شوې، غربی او شمالی، دا غربی دروازه خو بنی طرف ته واقع شوه او شمالی شا طرف ته نو په دې کښې یوه دروازه هم د قبلې په جانب یعنی جنوبی نشته دي حال دا دي چه دلته په روایت کښې دا دی، ان الباب کان فی القبلة. په هر حال کښې دا خبره د، ماهو المشهور فی الروایات و ما ثبت فی کتب التاریخ و السیر، خلاف ده، دا روایت چونکه په ترمذی کښې هم دي.

(۱) سنن الترمذی/الصلاة ۳۰۴ (الجمعة ۶۸)، (۶۰۱) سنن النسائي/السهو ۱۴ (۱۲۰۷)، (تحفة الأشراف: ۱۶۱۷)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۱/۸، ۱۸۳، ۲۳۴) (حسن)

د حضرت گنگوهي عليه السلام توجیه

نو ځکه د حضرت گنگوهي عليه السلام نه ددې جواب په الکوکب الدرې کښې دا منقول دې چې د فی القبله مطلب دا نه دې چې د حجرې شریفې چې کوم دیوال د قبلې په جانب دې په هغې کښې دا دروازه وه چې دا اشکال واقع شی بلکه د فی القبله مطلب دې وړاندې طرف ته، یعنی دروازه خو د حجرې شریفې ښې طرف ته په غربی دیوال کښې وه لکه څنگه چې مشهور ده خو هغه د حضور ﷺ د مونځ کولو د ځانې نه وړاندې طرف ته وه د کومې د پرانستلو دپاره چې حضور ﷺ ته وړاندې تلل راغلل او کله چې د دروازې محاذات ته اورسیدلو نو لاس ئې وړاندې کړو او دروازه ئې پرانستله، فالحمد لله اشکال رفع شو.

د حضرت سهانپوری عليه السلام توجیه

او دلته په بذل کښې حضرت سهانپوری عليه السلام ددې اشکال یو بله توجیه فرمایلې ده هغه دا چې مشهوره خو دا ده چې دروازه غربی یا شمالي وه یا دواړه وې خو د بعضې روایاتونه معلومېږي چې د حضرت عائشه رضی الله عنها د حجرې نه وړاندې د قبلې په جانب کښې متصلاً د حضرت حفصه رضی الله عنها حجره وه او دوئ دواړه عائشه او حفصه رضی الله عنهما په خپلو خپلو حجرو کښې ناستې وې او د یو بل سره ئې کلام او خبرې اترې به ئې کولې نو په دې باندې حضرت فرمائی چې داسې خبرې خو هله کیدې شی کله چې د دواړو حجرو په مینځنۍ دیوال کښې یو دروازه یا کهرکښ کھلاؤ وی په کومې سره چې ددې ځانې خبرې هغه ځانې ته اورسئ نو کیدې شی چې حضرت عائشه رضی الله عنها د هغې کهرکښ د طرف نه راغلې وی کومه چې دغه وخته بند وه حضور ﷺ په مانځه کښې وړاندې شو د (قبلې طرف ته په تللو سره) او دا ئې پرانستله، دا توجیه (د قبلې په دیوال کښې کهرکښ تسلیمول) صراحة چرته منقول نه دی بلکه د حضرت خپل استنباط دې د کوم دپاره چې د ډیرو کتابونو تتبع کول راغلل. (کما فی البذل).

فانده: د نسائی او مسند احمد د روایت الفاظ داسې دي، فحشی فی القبله اما عن یمنه او اما عن یساره، ددې لفظونو نه د الکوکب الدرې واله توجیه تائید کیدې شی چې دواړه پرانستلو دپاره حضور ﷺ وړاندې لاړو او کله چې د دروازې په محاذات کښې راغلو نو ښې طرف ته ئې لاس وړاندې کړو کوم طرف ته چې دروازه وه او حضور ﷺ هغه پرانستله، په دې روایت کښې اگر که د راوی شک دې، اما عن یمنه و اما عن یساره، خو صحیح په دې کښې اول (عن یمنه) دې.

باب رَدِّ السَّلَامِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د جواب ورکولو د سلام کې په مانځه کې

یعنی که یو سړې هغه سړی ته سلام او کړی کوم چې په مانځه کښې وی نو آیا هغه مونځ کونکي دې د سلام جواب ورکړی؟ په دې کښې اولاً خو دا پوهه شی چې مونځ کونکي ته سلام کول مکروه دی د حنفیه دا مذهب دې او د ائمه ثلاثه په نزد جائز بلا کراهت دې، کما فی المنهل.

مذاهب ائمه

پاتې شوه مسئله د سلام د جواب کولو کومه چه په ترجمه الباب کښې مذکور ده نو په دې کښې ناقلین د مذاهب مختلف دی. د علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ، حنفیه، شافعیه او حنابلہ دریواړو په نزد د سلام جواب ورکول په اشارې سره مکروه لیکلې دی او د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ نه دوی دوه روایتونه نقل کړي دي. کراهت او عدم کراهت، (کذا فی البذل) او صاحب منهل ددې په خلاف دا لیکلې دی چه د سلام زد کول د ائمه ثلاثه په نزد جائز دی^(۱)، او د حنفیه په نزد باندې مکروه دی، او مولانا عبد الحی صاحب په التعلیق الممجد کښې د امام شافعی مذهب استحباب د رد لیکلې دې او د امام احمد نې دا لیکلې دې چه د دوی په نزد باندې په فرض او نفل کښې فرق دې یعنی په فرض کښې مکروه او په نفل کښې جائز، او د حنفیه مذهب نې دا لیکلې دې چه ځنې د دوی نه د کراهت قائل دی امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ د دوی نه دې او هغوی د حضور صلی اللہ علیہ وسلم اشاره کومه چه هغوی په مانځه کښې کړې وه په منع عن السلام باندې محمول کړې ده نه په رد السلام باندې، او ځنې حنفیه وائي چه لایاس به. دغه شان پوهیدل پکار دی چه رد السلام باللسان د یا په نزد هم جائز نه دې د ائمه اربعه په نزد مفسد صلوٰة دي البته د ابن المسیب او حسن بصری په نزد دا هم جائز دي.

[۹۲۳] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ ثُمَيْرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ فَضِيلٍ، عَنْ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا نَسْلِمُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَيَرُدُّ عَلَيْنَا، فَلَمَّا رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِ النَّجَاشِيِّ سَلَّمْنَا عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدُّ عَلَيْنَا، وَقَالَ: إِنَّ فِي الصَّلَاةِ لَشُغْلًا.

ترجمه: علقمه روایت کوي د عبد الله نه، هغه وايي: وو مونږ چې سلام به مو اچولو په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې او هغه به په مانځه کښې وو. هغه به مونږ ته جواب راکولو، هرکله چې مونږ د نجاشي د خوا نه راغلو. مونږ سلام وکړو هغه ته مونږ ته نې جواب رانه کړو، او هغه وويل بيشکه مونږ يو کار دی.

تشریح: قوله: فلما رجعنا من عند النجاشي سلمنا عليه.. الخ :

عبد الله بن مسعود د اصحاب هجرتينو نه دې یعنی هجرة الى الحبشه بيا هجرة الى المدينة، دغه شان دا هم مشهوره ده چه کومو صحابو هجرت الى الحبشه فرمايلې وو هغوی په دې غلطه اطلاع باندې چه کفار مکه اسلام راوړلو د حبشي واپس راغلې وو کله چه دلته راغلل نو ونې کتل چه داسې نه ده خبر غلط وو بيا دويم کړت حبشه ته واپس لاړل ددې نه پس دی حضراتو د حضور صلی اللہ علیہ وسلم د هجرة الى المدينة نه پس هجرة الى المدينة اوکړو، نو گویا د حبشه نه دوه واپسی شوی، رجوع اول الى مکه او رجوع ثانی الى المدينة.

(۱) او قرین د قیاس هم دا ده ځکه چه په قول د صاحب منهل کله چه د ائمه ثلاثه په نیز سلام کول جائز دی نو د سلام جواب ورکول هم کیدل پکار دی.

(۲) صحیح البخاري للعمل فی الصلاة ۳ (۱۲۰۱)، ۱۵ (۱۲۱۶)، مناقب الأنصار ۳۷ (۳۸۷۵)، صحیح مسلم للمساجد ۷ (۵۳۸)، ن الکبری / السهو ۹۹ (۵۴۰)، (تحفة الأشراف: ۹۴۱۸)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه لإقامة الصلاة ۵۹ (۱۰۱۹)، مسند احمد (۱/ ۱۷۶، ۱۷۷، ۴۰۹، ۴۱۵، ۴۳۵، ۴۶۲) (صحیح)

د حديث په شرح كښي دوه قوله او د هغې منشاء

په دې حديث كښي د رجوع نه كومه رجوع مراد ده رجوع الى مكه يا رجوع الى المدينة په دې كښي د شراحو اختلاف دې، د شراح احناف په نزد رجوع الى المدينة مراد دې او د شراح شافعيه وغيره په نزد رجوع الى مكه مراد ده په اصل كښي دا اختلاف په يو بل اختلاف باندې متفرع دې هغه دا چه نسخ الكلام في الصلاة په مكه كښي شوې وو يا د حضور ﷺ د هجرت الى المدينة نه پس مدينه كښي په قيام كښي شوې وو، شافعيه د اول قائل دي او حنفيه د دويم قول قائل دي.

په دې مضمون باندې تفصيلي كلام اوبحث په ابواب سجود السهو كښي به حديث ذو اليمين د لاندې راشي ځكه چه په حديث ذو اليمين كښي كلام في الصلوة موندلې شوې وو او ددې باوجود مونځ صحيح گرځولې شوې وو، نو چونكه كلام في الصلوة د تحقيق هم دا حديث خاص محل دې نو ځكه حضرت سہانپوری رحمۃ اللہ علیہ هم په بذل المجہود كښي په دې باندې بحث په دې ځاني كښي فرمائيلي دي، مونږ به هم انشاء الله هم هغه ځاني كښي بيان كړو.

[۹۲۴] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا أَبَانُ، حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا نُسَلِّمُ فِي الصَّلَاةِ، وَنَأْمُرُ بِحَاجَتِنَا، فَقَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ، فَأَخَذَنِي مَا قَدَّمَ وَمَا حَدَّثَ، فَلَمَّا قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةَ، قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ يُحَدِّثُ مِنْ أَمْرِهِ مَا يَشَاءُ، وَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ قَدْ أَحْدَثَ مِنْ أَمْرِهِ أَنْ لَا تَكَلُمُوا فِي الصَّلَاةِ". فَرَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ.

ترجمه: د عبد الله نه روایت دې هغه وئيلي دي: مونږ به سلام اچولو په مانځه كښي او مونږ به امر كولو په خپلو ضرورتونو، نو زه راغلم رسول الله ﷺ ته او هغه مونځ كولو، ما هغه باندې سلام واچولو ماته ئې د سلام جواب رانه كړو، نو زه مصروف كړم هغه خبرو چې مخكې تهرې شوي وي او كومي چې نوې وي، هر كله چې رسول الله ﷺ مونځ پوره كړو ويی وئيل: الله نوى پيدا كوى د خپل كار نه څه چې وغواړې، او بيشكه الله تعالى نوى ئې پيدا كړى دى د خپل كار نه دا خبره چې تاسو په مانځه كښي خبرې مه كوئ. پس واپس ئې كړو ماته جواب د سلام. تشریح: قوله: فاخذنى ما قدم و ما حدث: يعنى د حضور ﷺ زما د سلام جواب نه وركولو د وجه نه زما په زړه كښي كله كله زاره او كله نوى هر شان خيالات راتلل يعنى سوچ مې كولو چه كيدي شى دوى د فلانكى خبرې د وجه نه ناراضه وي يا د فلانكى خبرې د وجه نه ناراضه شوي وي.

[۹۲۵] (۲) حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ حَالِدٍ بْنُ مَوْهَبٍ، وَقُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، أَنَّ اللَّيْثَ حَدَّثَهُمْ، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنْ نَابِلٍ صَاحِبِ الْعَبَاءِ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ صُهَيْبَ، أَنَّهُ قَالَ: مَرَرْتُ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُصَلِّي، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ "فَرَدَّ إِشَارَةً"، قَالَ: وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ: إِشَارَةً بِأَصْبُعِهِ. وَهَذَا لَفْظُ حَدِيثِ قُتَيْبَةَ.

ترجمه: د صهيب رضي الله عنه نه روایت دې بيشكه هغه وئيلي دي: زه تهر شوم په رسول الله ﷺ باندې او هغه مونځ كولو، ما سلام وكړو هغه ته، ماته جواب راكړو په اشارې سره. هغه وايي: ماته علم نشته مگر دا چې هغه اشاره وكړه په خپله گوته باندې او دا لفظ د حديث د قتيبه دى.

(۱) ن / الكبرى / السهو ۱۱۳ (۵۵۹)، (تحفة الأشراف: ۹۲۷۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۳۷۷/۱)، ۴۳۵، ۴۶۳ (حسن صحيح)
 (۲) سنن الترمذي / الصلاة ۱۵۹ (۳۶۷)، سنن النسائي / السهو ۶ (۱۱۸۷)، (تحفة الأشراف: ۴۹۶۶)، وقد أخرجه: سنن ابن ماجه / إقامة الصلاة ۵۹ (۱۰۱۹)، مسند احمد (۳۲۲/۴)، سنن الدارمي / الصلاة ۹۴ (۱۴۰۱) (صحيح)

[۹۲۶] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النَّفِيلِيُّ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: أَرْسَلَنِي نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى بَنِي الْمُصْطَلِقِ فَأَتَيْتُهُ وَهُوَ يُصَلِّي عَلَى بَعِيرِهِ، فَكَلَّمْتُهُ، فَقَالَ لِي يَدِي هَكَذَا، ثُمَّ كَلَّمْتُهُ، فَقَالَ لِي يَدِي هَكَذَا، وَأَنَا أَسْمَعُهُ يَقْرَأُ وَيُؤْمِرُ بِرَأْسِهِ، فَلَمَّا فَرَغَ، قَالَ: مَا فَعَلْتَ فِي الَّذِي أَرْسَلْتُكَ؟ فَإِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَكَلِمَكَ إِلَّا أَنِّي كُنْتُ أَصَلِّي.

ترجمه: د جابر رضي الله عنه نه روایت دې هغه وایی: زه د الله نبي صلی الله علیه و آله ولېږم بنی المصطلق ته، زه راغلم او هغه مونځ کولو په خپل اوبښ باندې ما ورسره خبرې وکړي، هغه ماته اشاره وکړه په لاس باندې داسې، بیا مې ورسره خبرې وکړي، هغه ماته اشاره وکړې په لاس باندې داسې، او ما اوریده هغې لره چې قرأت ئې کولو او اشاره ئې کوله په سر باندې، هرکله چې فارغ شو، ویی وئیل: تا څه وکړل د هغې په باره کښې چې ما لېږلی وي؟ بیشکه زه منع کړی نه وم مگر دې چې زه په مانځه کښې وم.

[۹۲۷] (۲) حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عِيْسَى الْخُرَّاسَانِيُّ الدَّامِغَانِيُّ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، حَدَّثَنَا نَافِعٌ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو يَقُولُ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى قِبَاءَ يُصَلِّي فِيهِ، قَالَ: فَجَاءَتْهُ الْأَنْصَارُ، فَسَلَّمُوا عَلَيْهِ وَهُوَ يُصَلِّي، قَالَ: فَقُلْتُ لِبَلَالٍ: كَيْفَ رَأَيْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ جِئِينَ كَأَنَّهُمْ يُسَلِّمُونَ عَلَيْهِ وَهُوَ يُصَلِّي؟ قَالَ: "يَقُولُ هَكَذَا: وَيَسَّطُ كَفَّهُ، وَيَسَّطُ جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ كَفَّهُ، وَجَعَلَ بَطْنَهُ أَسْفَلَ، وَجَعَلَ ظَهْرَهُ إِلَى فَوْقٍ."

ترجمه: نافع وایی د عبد الله بن عمر نه اوریدلی دی هغه به وئیل: راووتلو رسول الله صلی الله علیه و آله قباء ته چې مونځ ئې کولو په هغې کښې. هغه وایی: هغه ته انصار راغله سلام ئې وکړو هغه ته او هغه مونځ کولو. هغه وایی: ما وویل بلال ته: رسول الله صلی الله علیه و آله هغوی ته څنگه جواب ورکولو کله چې هغوی په هغه باندې سلام اچولو او هغه په مانځه کښې وو؟ هغه وایی: داسې به اشاره کوله او کولاو به ئې کړو خپل ورغوی. او څو کړو جعفر بن عون خپل ورغوی، او ویی گرځوله خپته د هغه لاندې، او شایی بره وه.

تشریح: قوله: فقلت لبلا ل: كيف رأيت رسول الله صلی الله علیه و آله يرد عليهم.. الخ: دا وړاندې راغلې دی چه په احادیثو کښې کومه اشاره مذکور ده د هغې په باره کښې یو قول خو دا دې چه دا اشاره درد سلام یعنی د سلام جواب دپاره وه او بعضې دا وائی په کومو کښې چه امام طحاوی هم دې چه دا اشاره دمنع عن السلام دپاره وه چه په مونځ کښې سلام مه کوئ.

[۹۲۸] (۳) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا غِرَارَ فِي صَلَاةٍ وَلَا تَسْلِيمٍ." قَالَ أَحْمَدُ: يَعْنِي فِيمَا أَرَى أَنْ لَا تَسْلِمَ وَلَا يُسَلِّمَ عَلَيْكَ، وَيَقْرَأُ الرَّجُلُ بِصَلَاتِهِ فَيَنْصَرِفُ وَهُوَ فِيهَا شَاكٌ.

ترجمه: د ابو هريره رضي الله عنه نه روایت دې، هغه روایت کوی د نبي صلی الله علیه و آله نه هغه وئیلی دي: نشته

(۱): صحيح مسلم/المساجد ۷ (۵۴۷)، (تحفة الأشراف: ۲۷۱۸)، وقد أخرجه: سنن النسائي/السهو ۶ (۱۹۰)، سنن ابن

ماجه/إقامة الصلاة ۵۹ (۱۰۱۸)، مسند احمد (۳۱۲/۳، ۳۳۴، ۳۳۸، ۳۸۰، ۲۹۶)، ويأتي برقم: (۱۲۲۷) (صحيح)

(۲): سنن الترمذي/الصلاة ۱۵۵ (۳۸)، (تحفة الأشراف: ۲۰۳۸، ۸۵۱۲)، وقد أخرجه: مسند احمد (۱۲/۶) (حسن صحيح)

(۳): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۳۴۰۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۴۶۱/۲) (صحيح)

نقصان په مانځه او سلام کښې وئیلی دی احمد زما خیال دادی چې ته به سلام نه اچوی او په تا باندې به بل څوک سلام نه اچوي، او نقصان کوی سړی په مانځه کښې د مانځه نه فارغ شی او د هغه پکې شک وي.

شرح حدیث او مطابقة الحديث للترجمة

تشریح: قوله: لا غرار فی صلوة: یعنی په مانځه کښې نقص نه دی کیدل پکار، یا خو په اعتبار د کیف مراد دې یعنی خشوع و خضوع، یا په اعتبار د کمیة او مقدار سره مثلاً چا ته په مانځه کښې شک پیدا شی چه څلور رکعاته شوې دی یا درې نوبس هغه دې بغیر د تحری او سوچ نه په درېو رکعاتو باندې سلام او گرځوی، او بعضو وئیلی دی چه د غرار نه مراد خوب دې.

قوله: ولا تسلیم.. الخ: دا په دوو طریقو سره لوستلې شی په نصب سره په دې صورت کښې به عطف وی لا غرار باندې، تقدیر د عبارت به داسې وی، لا تسلیم فی صلوة، یعنی په مانځه کښې تسلیم نه دې پکار نه دې مونځ گذار چا ته سلام کوی او نه دې بل څوک سړې مونځ گذار ته سلام کوی په دې صورت کښې دا حدیث به ترجمه الباب سره مناسب وی او دویم احتمال دا دې چه ولا تسلیم لره مجرور اولوستلې شی په دې صورت کښې ددې عطف به په صلوة باندې وی او تقدیر د عبارت به دا وی، لا غرار فی تسلیم، یعنی سلام یا ددې په جواب کښې نقص نه دې پکار سلام پوره کول پکار دی او ددې جواب هم پوره ورکول پکار دی سلام او جواب دواړه کامل پکار دی.

په دې صورت کښې په ددې حدیث ترجمه الباب سره مناسبت نه وی، ددې حدیث چه امام احمد رحمه الله کومه معنی بیان فرمائیلې ده هغه به اول احتمال لره اخلی او وړاندې چه کوم حدیث را روان دې، قال لا غرار فی تسلیم و لا صلوة، د دینه د احتمال ثانی تائید کیری.

[۹۲۹] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، أَخْبَرَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ هِشَامٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: أَرَأَاهُ رَفَعَهُ، قَالَ: "لَا غَرَارَ فِي تَسْلِيمٍ وَلَا صَلَاةٍ". قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَدَوَّاهُ ابْنُ فَضِيلٍ عَلَى لَفْظِ ابْنِ مَهْدِيٍّ وَلَمْ يَرْفَعَهُ.

ترجمه: د ابو حازم نه روایت دې هغه روایت کوی د ابو هريره رضي، هغه وايي: زما دا گمان دی چې هغه مرفوع کړی دی، هغه وايي: نشته نقصان په سلام او مونځ کښې وئیلی دی ابوداود او ددې روایت کړی دی ابن فضیل په لفظ د ابن مهدی سره، او هغه نه دی مرفوع کړی دی.

بَابُ تَشْمِيْمِ الْعَاطِسِ فِي الصَّلَاةِ

باب دې په بیان د جواب ورکولو کې فرنجي کونکي ته په مانځه کې

مذاهب علماء

یعنی د پرنجی کونکي د حمد جواب، که دا جواب په مانځه کښې اوموندلې شی نو د جمهورو په نزد مفسد د صلوة دې ځکه چه په دې کښې تخاطب دې په یرحمک الله کښې کاف د خطاب دې او په مونځ کښې خطاب او کلام ناجائز دې په دې مسئله کښې د مالکیه او امام ابویوسف اختلاف دې د دوی په نزد مفسد صلوة نه دې.

(۱): تفرد به أبو داود، (تحفة الأشراف: ۱۳۶۰۱)، وقد أخرجه: مسند احمد (۶۱/۲) (صحيح)

يو مسئله دلته کښي دا ده چه د مونځ په حالت کښي عاطس لره الحمد لله ونيل پکار دی او که نه، دا مسئله د استفتاح صلوٰه د دعا په باب کښي تيره شوي ده.

د لفظ تسميت تحقيق

د تسميت لغوی تحقيق دا دي چه بعضي وائي چه د شوامت نه مشتق دي چه معنی ئي قوائم دي يعنی، ستنه، گویا عاطس لره دعا کولي کيږي د، ثبات علی الطاعة، او بعضي وائي چه دا ماخوځ دي د شماتت نه يعنی الله تعالی دي تا د شماتت د اعداء نه اوساتي، او بعضي وائي چه دا لفظ تسميت د سين مهمله نه دي او ماخوځ دي د سمت نه چه معنی ئي الهيئه الحسنه ده، يعنی الله تعالی دي ستا هيئت ښائسته جوړ کړي دا دعا هغه وخت ورکولي کيږي چه د پرنجي په وخت د سري هيئت خراب شي.

[۹۳۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ وَحْدَانَ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمَعْنِي، عَنْ حُجَّاجِ الصَّوَّافِ، حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَعَطَسَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ، فَقُلْتُ: بِرَحْمَةِ اللَّهِ، فَرَمَانِي الْقَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ، فَقُلْتُ: وَأَتَكُلُّ أَوْيَاةَ، مَا شَأْنُكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ؟ فَعَمَلُوا بِضَرْبِ يَدَيْهِمْ عَلَى أَعْيَانِهِمْ، فَعَرَفْتُ أَنَّهُمْ يَصْنَعُونَ، فَقَالَ عُثْمَانُ: فَلَمَّا رَأَيْتَهُمْ يَسْكُتُونَ لِكُنْيَا سَكَتٍ، قَالَ: فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَيْمٍ وَأَمَى مَا ضَرَبْتَنِي وَلَا كَبَّرْتَنِي وَلَا سَبَّحْتَنِي، ثُمَّ قَالَ: "إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ لَا يَحِلُّ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ هَذَا إِمَّا هُوَ التَّسْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ"، أَوْ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا قَوْمٌ حَدِيثٌ عَنَدَ بَجَاهِلِيَّةٍ، وَقَدْ جَاءَنَا اللَّهُ بِالْإِسْلَامِ، وَمِنَّا رَجُلٌ يَأْتُونَ الْكُفَّانَ، قَالَ: "فَلَا تَأْتَهُمْ"، قَالَ: قُلْتُ: وَمِنَّا رَجُلٌ يَتَطَبَّرُونَ، قَالَ: "ذَلِكَ شَرٌّ يَجِدُونَهُ فِي صُدُورِهِمْ فَلَا يَصْدُرُ عَنْهُمْ"، قُلْتُ: وَمِنَّا رَجُلٌ يَخْطُونَ، قَالَ: "كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخْطُ، فَمِنْ وَاقٍ خَطَّهُ فَذَكَ"، قَالَ: قُلْتُ: جَارِيَةٌ لِي كَانَتْ تَرْعِي غَنَمَاتٍ قَبْلَ أَحَدٍ وَالْجَوَانِيَّةُ إِذَا أَطْلَعَتْ عَلَيْهَا أَطْلَاعَةً فَإِذَا الذَّنْبُ قَدْ ذَهَبَ بِشَاةٍ مِنْهَا، وَأَنَا مِنْ بَنِي أَدَمَ أَسَفُ كَمَا يَأْسَفُونَ، لَكِنِّي صَكَّيْتُهَا صَكَّةً، فَعَظُمَ ذَلِكَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: أَفَلَا أَعْتَقُهَا؟ قَالَ: "إِنِّي نَبِيٌّ مِنْهَا"، قَالَ: فَجِئْتُهَا بِهَا، فَقَالَ: "أَيْنَ اللَّهُ؟" قَالَتْ: فِي السَّمَاءِ، قَالَ: "مَنْ أَنَا؟" قَالَتْ: أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، قَالَ: "أَعْتَقُهَا فَأَتَمَّهَا مُؤِمِّنَةً".

ترجمه: د معاوية بن الحكم السلمي نه روايت دي هغه وئيلي دي. ما مونځ وکړو د رسول الله ﷺ سره نو فرنجي وکړو يو سري د قوم نه، ما وويل: يرحمک الله، نو خلقو ماته بد بد وکتل، ما وويل: ميندي مو بوري شه ولي ماته گوري؟ هغوی شروع شول چي وهل ئي خپل ورنونه په لاسونو خپلو، زه پوهه شوم چي هغوی ما چوپ کوي. وئيلي دي عثمان هرلکه چي ما هغوی وليدل چي ما چوپ کوي لکن زه چوپ شوم. هغه وايي هرکله چي رسول الله ﷺ مونځ وکړو زما مور او پلار دي ترېنه قربان شي، زه ئي ونه وهلم او نه ئي ورېلم او نه ئي راته گنځلي وکړي، بيا هغه وويل: بيشکه دي مونځ کښي روا نه دي هېڅ شي د خبرو د خلقو نه، بيشکه دا خو تسبيح او تکبير او لوستل د قرآن دي، څنگه چي رسول الله ﷺ وفرمائيل، ما وويل: اي د الله رسوله! مونځ داسي قوم يو چي لږ وخت کيږي چي د جاهليت نه راوتي يو، الله مونځ ته اسلام راوستلو، زمونځ داسي کسان دي چي کاهنانو ته ځي. هغه وويل: تاسو هغوی ته مه ځي هغه وايي ما وويل: او زمونځ نه کسان دي چي فالونه نېسي، هغه وويل: دا يو شي دي چي دوی ئي بيا موځي په خپلو سېنو کښي منع دي نه کړي دوی لره. ما وويل: زمونځ نه سري دي چي خطونه او کاږي، هغه وويل: وو يو نبي د انبياو نه چي

۱: صحيح مسلم ۷/المساجد ۷ (۵۳۷)، والسلام ۳۵ (۵۳۷)، سنن النسائي ۲۰/السهو ۲۰ (۱۲۱۹)، (تحفة الأشراف: ۱۱۳۷۸)، وقد أخرجه: موطا امام مالك/العتق ۶ (۸) مسند احمد (۵/۴۷، ۴۸، ۴۹)، سنن الدارمي/الصلاة ۱۷۷ (۱۵۴۳) ويأتي هذا الحديث في الأيمان (۳۲۸۲)، وفي الطب (۳۹۰۹) (صحيح)

خط ئې وېستلو د چا خط چې موافق شو نو دغه خبره ده. هغه وايي ما وويل: زما يوه وېنزه وه زما گډې ئې خړولې په طرف د احد، او جوانيه كښې، زه ورغلم هغې ته يو ځل، ناڅاپه شرمخ يوه گډه د هغې نه وتختوله، او زه بنې آدم يو، خفه كېږم لكه څنگه چې هغوى خفه كېږي، ما هغه په خپېره ووهله، نو دا خبره رسول الله ﷺ ته غځه شوه، ما وويل: ايا زه هغه ازاده نه كړم؟ هغه وويل: راوړئ ماته هغه. هغه وايي: ما هغه راوستله هغه ته، هغه وفرمائيل: الله چېرته دى؟ هغې وويل: په اسمان كښې، هغه وفرمائيل: زه څوك يم؟ هغې وويل: ته د الله رسول ئې، هغه وفرمائيل: ازاده ئې كړه بيشكه هغه مؤمنه ده.

تسريح: قوله: صليت مع رسول الله ﷺ فعطس رجل من القوم:

معاوية بن الحكم السلمي وائى چه چا ته په مانځه كښې پرنجې راغلو نو په دې باندې ماسره د دينه چه په مانځه كښې ووم (په زوره سره) او وئيل يرحمك الله، زما په دې وينا سره ټولو خلقو د نظرونو غځى ئې په ما باندې راويشتل يعنى هغوى ما ته برنډ برنډ كتل، فقلت واثكل امياه، د ثكل معنى ده د ښځې بچې مړ كيدل چه په هغې افسوس كيدل ظاهر دى او لفظ د وا د ندا يعنى آواز دپاره دى، او امياه كښې ام د اضافت يا د متكلم طرف ته كيږي او دا الف د ندا دپاره دى او، ه، د سكته دپاره ده نو ددې ترجمه داسې كوي چه، هاڼې افسوس زما د مور زما په وركولو باندې، گويا ددې سړى مرگ راغلو، او په مانځه كښې دې صحابى دا هم او وئيل چه څه چل شوې دې چه تاسو ما ته برنډ برنډ گورئ.

قوله: فلما رايتهم يسكتونى لكنى سكت:

دلته جزاء د شرط محذوف ده او په دې جزاء محذوف باندې دا استدراك كوم چه په لکنى سره بيانوى مرتب دى او هغه جزاء محذوف غضبت دې، يعنى ما دوى ته او كتل چه ما چپ كول غواړى نو ما له ډيره غصه راغله ځكه چه يو خو ما ته برنډ دى او په ما باندې زياتي كوي او بله دا چه زما د افسوس په اظهار باندې ما چپ كول غواړى خو زه چپ شوم (د خپل غضب په متقاضى مې عمل اونه كړو).

قوله: ان هذه الصلوة لا يحل فيها شئ من كلام الناس:

د دينه د حنفيه او حنابله تائيد كيږي، په اصل كښې د كلام فى الصلوة مسئله مختلف فيه ده هغه دا چه د حنفيه په نزد او هم دا قول راجح دى د امام احمد. چه كلام فى الصلوة مطلقا مفسد دى، او د امام مالك مشهور قول دا دې چه كلام قليل عمدا كوم چه د اصلاح د صلوة دپاره وى مفسد نه دى، او د امام شافعى په نزد كلام يسير كه په هيره سره وى نو گنجائش ئې شته دى او كوم چه عمدا وى خوا د اصلاح د صلوة دپاره وى جائز نه دى، ددې حديث نه هم دا بظاهر معلومېږي كوم چه د حنفيه مسلك دې چه مطلقا جائز نه دى، انا قوم حديث عهد بجاهلية. مونږه نوې مسلمانان يو اوس نزدې وخت كښې جاهليت او كفر مو پريخودلو او اسلام كښې داخل شو.

شرح حديث

قوله: و منا رجال ياتون الكهان، په مونږ كښې بعضې خلق داسې دى څوك به چه كاهنانو ته ورتلل او د هغوى نه به ئې آئينده خبرې معلومولې او بعضې خلق داسې دى څوك چه د مارغانو په ذريعه سره بدشگونى اخلي هغه خلق د بدشگونئ چونكه عادت شوي وو نو ځكه حضور ﷺ او فرمائيل كه دوى دا په خپل ځانونو كښې او مومى نو په دې باندې به مواخذه نه وى د غير اختيارى كيدو د وجه نه، فلا يصدهم، خو دا بدشگونى دې دوى لره د عمل نه منع نه كړى، يعنى كه د بدشگونئ خبره ذهن ته بلا اختياره راشي نو راځي دې خو

دا ضروری ده چه ددې په مقتضی باندې عمل او نه کړې شی او د کوم کار چه اراده وی هغه دې اوکړی بدشگونې ورسره مانع کیدل نه دی پکار.

په دې حدیث کښې کاهنانو له تلل او د هغوی د خبرې د تصدیق کولو ممانعت مذکور دې، په یو حدیث کښې دی چه کوم سړې عراف یا کاهن ته لار شی قصده بما یقول فقد کفر بما أنزل علی محمد ﷺ، کاهن هغه سړې دې کوم چه د راتلونکو کارونو د علم دعوی اوکړی او د معرفت سرائر (دیتو رازونو) مدعی وی، او یو عراف هغه وی کوم چه د غلا شوی مال او وړک شوی مال نشاندهی کوی، کاهنانو ته تلل د دوی د تصدیق په نیت باندې حرام دی دغه شان دوی له اجرت وړکول هم حرام دی، نهی رسول الله ﷺ عن حلوان الکاهن، امام نووی وغیره حضراتو ددې د حرمت په اجماع باندې نقل کړې ده.

قلت و منا رجال یخطون قال کان نبی من الانبیاء یخط... الخ،

(علم رمل) خط نه مراد علم رمل دې په دې کښې په زمکه باندې څه نښې او کرښې رابښکلی کيږی دا مشهور او معروف علم دې په دې باندې مستقل تصانیف هم لیکلې شوې دي، ددې مخصوص اصطلاحات وغیره هم دی ددې په ذریعې سره د مخفی امورو استخراج کوی او کله کله هغه خبره صحیح رااوځی ددې علم رمل تعلیم او تعلم په تصریح د علماؤ سره حرام دي، خو چونکه بعضې انبیاء سره دا علم وو لکه څنگه چه په حدیث کښې دی هغوی به دا کولو، بعضو وئیلې دي چه حضرت ادریس علیه السلام وو یا دانیال علیه السلام نو ځکه حضور ﷺ د هغې رعایت اوکړو او ددې مطلقاً ابطال ئې نه دې فرمائیلې بلکه دا ئې اوفرمائیل چه د چا علم رمل د هغه نبي د علم رمل سره موافق وی بس هم هغه معتبر دي گیني نه دي، او ظاهره ده چه دا خبره نه شی معلومیدي چه د چا رمل د هغوی د علم رمل سره موافق دي او دچا نه دي نو ځکه خلاصه هم د منع راوتله.

شرح حدیث

قوله: قلت ان جارية لی کانت ترعى غنيمات :

دې صحابی هم دا سوال اوکړو چه یا رسول الله زما یوه وینځه ده کومه چه زما بیزي څروی په احد غریا جوانیه طرف ته، زه یوه ورځ ناڅاپه هلته اورسیدلم ما اوکتل چه د رمي په بیزو کښې یوه بیزه کمه ده کومه چه شرمخ تختولې وه زه آخر د بنو آدم نه یو انسان یم څنگه چه نورو خلقو ته (په خپل نقصان باندې) تاسف او افسوس وی ما ته هم اوشو نو ځکه ما هغه په مخ باندې یوه سپیره او هله، فعظم ذالک علی رسول الله ﷺ، نو حضور ﷺ زما دا کار ډیر غټ او گرځولو یعنی زما دا وهل ئې یوه لویه خبره او گناه او گنډله (په کوم باندې چه دوی اوبریدل) او اوئې وئیل یا رسول الله آیا زه دا آزاده نه کړم (چه زما ددې کار تلافی اوشی) په دې باندې حضور ﷺ اوفرمائیل دا وینځه ما ته راوله (چه زه ددې امتحان واخلم او اوگورم چه مسلمان ده یا کافره) هغه وائی چه ما دا د حضور ﷺ په خدمت کښې بوتله حضور ﷺ د ډېنه پوښتنه اوکړله چه اوبښایه! الله کوم ځانې دې هغې اووئیل په آسمان کښې، (مطلب دا وو چه په زمکه باندې کوم دا باطل خدایان وغیره دی هغه معبود نه دی) حضور ﷺ دویم سوال اوفرمائیلو چه ښه اوبښایه زه څوک یم هغې اووئیل تاسو رسول الله ئې په دې اوریدلو سره حضور ﷺ صحابی ته اوفرمائیل ددې امتحان اوشو دا آزاده کړه دامؤمنه ده.

(ایمان مقلد هم معتبر دي)

ددې حدیث نه بعضې علماؤ دا استدلال کړې دي چه ایمان مقلد په معتبر کیدو باندې

يعنى كوم سړي چه د الله تعالى په وحدانيت او د رسول الله په رسالت باندې دليل قائم نه کړې شي د خپلې لاعلمۍ يا د کم علمۍ د وجه نه بلکه د نورو اهل ايمان تقليد کښې د وحدانيت او رسالت قائل وي نو د هغه ايمان معتبر دې لکه څنگه چه ددې وينځې حال وو چه هغې دليل وغيره هيڅ بيان نه کړي شو صرف سيده ساده جواب ئې ورکړو.

[۹۳۱] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُونُسَ النَّسَائِيُّ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عَمْرِو، حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ، عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السَّلْمِيِّ، قَالَ: لَمَّا قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمْتُ أُمُورًا مِنْ أُمُورِ الْإِسْلَامِ، فَكَانَ فِيمَا عَلِمْتُ أَنْ قَالَ لِي: "إِذَا عَطَسْتَ فَأَحْمِدِ اللَّهَ، وَإِذَا عَطَسَ الْعَاطِسُ فَحَمْدُ اللَّهِ فَقُلْ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ"، قَالَ: فَبَيْنَمَا أَنَا قَائِمٌ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ إِذْ عَطَسَ رَجُلٌ فَحَمْدُ اللَّهِ، فَقُلْتُ: يَرْحَمُكَ اللَّهُ رَافِعًا بِهَا صَوْتِي، فَرَمَانِي النَّاسُ بِأَبْصَارِهِمْ حَتَّى اخْتَمَلْنِي ذَلِكَ، فَقُلْتُ: مَا لَكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ يَا عَيْنُ شَرٍّ؟ قَالَ: فَسَبِّحُوا، قَبْلَمَا يَقْضِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ الْيَتَكَلَّمَ؟" قِيلَ: هَذَا الْاَعْرَابِيُّ، فَقَدَّعَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لِي: "إِنَّمَا الصَّلَاةُ لِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ وَذِكْرِ اللَّهِ جَلٍّ وَعَظٍّ، فَإِذَا كُنْتَ فِيهَا فَلْيَكُنْ ذَلِكَ شَأْنَكَ". فَمَارَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَطُّ أَرْفَقَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

ترجمه: د معاوية بن الحکم السلمي نه روایت دی هغه وئيلي دي کله چي زه راغلم رسول الله ﷺ ته، ما به يادول څه کارونه د اسلام، په هغه کارونو کښي چي ما د هغه نه ياد کړي وو دا وو چي هغه ماته ويلی وو: کله چي ته فرنجي کوي نو د الله حمد کوه، او کله چي يو کس فرنجي وکړو او د الله حمد ئې وويلو نو ته ورته وايه: يرحمک الله. هغه وايي: يو ځل زه د رسول الله ﷺ سره ولاړ وم په مانځه کښي، يو سړي فرنجي وکړو، نو د الله حمد ئې وکړو، ما وويل: يرحمک الله، په اوچت اواز سره. خلقو ماته بد بد وکتل تردې چي دا کار باعث شو په ما، نو ما وويل: څه دي تاسو لره چي ماته گوري په بدو سترگو؟ هغه وايي: هغوی تسبيح وويله، هرکله چي رسول الله ﷺ مونځ خلاص کړو هغه وويل: چا خبرې وکړي؟ هغه ته وويل شول، دي اعرابي، نو رسول الله ﷺ زه راوغوښتل، ماته ئې وويل: بيشکه مونځ د لوستلو د قرآن لپاره دی، او د الله د ذکر لپاره دی، کله چي ته په هغې کښي ئې نو ستا دي دغه کار وي. ما هېڅ معلم نه دی ليدلی چي هغه د رسول الله ﷺ نه ډېر نرم وي.

تشریح: قوله: لما قدمت على رسول الله صلى الله عليه وسلم علمت أمورًا من أمور الإسلام فكان فيما علمت، فرمائی چه کله زه د حضور ﷺ په خدمت کښي حاضر شوم مديني منورې ته نو ما ته اسلامي خبرې اوبودلې شوې، روميې لفظ علمت د باب تفعيل نه د مجهول صيغه ده او دويم علمت کښي دوه احتماله دي يو خو هغه کومه چه د باب تفعيل نه د مجهول صيغه ده يا د ثلاثي مجرد نه د ماضی معروف صيغه علمت ده.

قوله، فقلت ما لكم تنظرون إلي يا عين شر، الخ، په تاسو څه شوې دي چه ما ته په کړو سترگو گوري چه هغې ته برنډ برنډ کتل وائی يعنى د خفگان کتل، شر د شرراء جمع ده، قال فسبحوا، يعنى ددې صحابي په مانځه کښي يرحمک الله وئيلو باندې په شروع کښي خو صحابه کرامو ده ته صرف برنډ برنډ او کتل او کله چه روستو دې صحابي په مانځه کښي خبرې کول شروع کړې او صفا صفا ئې اووئيل چه تاسو ما ته ولې برنډ برنډ گوري نو په دې باندې صحابه و ته ډير تعجب او شو او په تعجب کښي بيا بيا هغوی سبحان الله اووئيل.

[الحمد لله! جلد دوم ختم شو]